

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ

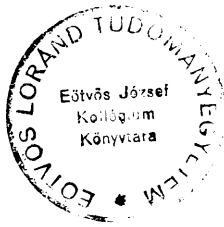
TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1888.

E Közlöny dolgozótársai 1888-ban.

Ábel Jenő.	Kont Ignác.
Acsády Ignác.	Lázár Béla.
Bakonyi Emil.	Lázár István.
Balassa József.	Marusák Pál.
Barbarics L. Róbert.	Mayr Aurél.
Bartal Antal.	Mészáros Lajos.
Bayer József.	Náményi Lajos.
Beksits Ignác.	Némethy Géza.
Beöthy Zsolt.	Pecz Vilmos.
Berghoffer József.	Petz Gedeon.
Binder Jenő.	Pozder Károly.
Csengeri János.	Putnoky Miklós.
Cserhalmi Samu.	Scheiner András.
Erdélyi Károly.	Schmidt Attila.
Fináczy Ernő.	Simonyi Zsigmond.
Fischer Gyula.	Solymossy Sándor.
Fodor Gyula.	Spitkó Lajos.
Grósz Jakab.	Szász Károly.
Gyomlay Gyula.	Takáts István.
Haraszi Gyula.	Thewrewk Emil.
Heinrich Gusztáv.	Timár Pál.
Hellebrant Árpád.	Váczy János.
Herrmann Antal.	Várkonyi Endre.
Hittrich Ödön.	Vécsey Tamás.
Hóman Ottó.	Veress Ignác.
Kardos Albert.	Weiss Rezső.
Kassai Gusztáv.	Wlislocki Henrik.
Kelemen Béla.	Ziehen Gyula.
Kiss Gábor.	Zlinszky Aladár.
Kispál Mihály.	

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Ábel Jenő</i> , A Nogarola nővérekről	167
— — Dévai Biró Mátyás halála éve	112
— — Az orpheusi astronomiához	337
— — Beriszló Péter énekéhez (Egy hasonmással)	529
— — Cox mythológiája	770
<i>Acsády Imác</i> z, Gyöngyössi Istvánról	54
<i>Bakonyi Emil</i> , Irene-drámák	179
— — Elfrida-drámák	240
<i>Barbarics L. R.</i> , Kész és Egész mondattani sajátosságai	282
<i>Bartal Ant.</i> , Középkori emlékeink latinsága és Akademiánk kiadványai	380
<i>Bayer József</i> , Gorové László drámái	273
— — I. Jetzid és Hába	—
<i>Berghoffer József</i> , Az olasz nyelv germán elemei	457
<i>Binder Jenő</i> , Egy félreértett hely a Zrinyiászban	757
<i>Erdélyi Pál</i> , Adalékok a régi magy. irodalomhoz	60
I. Mihály Deák codexének ismeretlen hat éneke	61
1. Ének Boeckay Istv. haláláról	61
2. Más nóta —	64
3. Más ének	159
4. Cantio de Rákóczi	161
5. Cantio pulchra	165
6.	167
II. Foktövi János	729
<i>Vindáczy Ernő</i> , Janus Pannonius egy ismeretlen kiadása	761
<i>Harasztai Gyula</i> , Kotzebue és Csokonai	733
<i>Hellebrant Árpád</i> , A magyar philologiai irodalom 1887-ben	571
<i>Hittrich Odön</i> , Leo Magister Anakreontikáihoz	527
<i>Kardos Albert</i> , Horatiusi ódából prot. vall. ének	447
<i>Kassai Guszt.</i> , Vajon Plato a föld nyugvását vagy forgását tanította-e	241
<i>Kiss Gábor</i> , A runán ige-hajlítás egybevetve a lat. és olasz flexióval	689
<i>Lázár Béla</i> , Simai Kr. és a «Házi Orvosság»	495 559
<i>Marusák Pál</i> , Gyöngyösi — Gyöngyössi	221

	Lap
<i>Mayr Aurel</i> , A Pidgin-English	129
<i>Néményi Lajos</i> , Irodalmunk külföldön 1887-ben	92
<i>Némethy Géza</i> , Az Aeneis mint nemzeti éposz	1
— — Ad Ennii Annales	493
— — Ad Lactantii Div. Inst. I, 11	534
— — Ad Arnobii adv. nat. IV, 24	731
— — Ad Hesychii Alex. glossam <i>παγγελος</i>	766
<i>Simonyi Zs.</i> , A határozók jelentésbeli változásai	168
<i>Takács Istrán</i> , Van-e a magyar névszónak ú. n. teljes töje	536
<i>Theureck Emil</i> , Szolgafa	91
<i>Váczy János</i> , Szemere Miklós költészetéről	264 363
<i>Várkonyi Endre</i> , Párhuzamos idézetek	769
<i>Weiss Rezső</i> , Egy ellenmondás Herodotosnál	157
— — Matthæus Fortunatus	346
— — Ad Panyassidis Heracleam	768
<i>Zlinszky Alad.</i> , Gyöngyösi echói	219

II. Hazai irodalom.

Anakreoni dalok (Bedőházi J.) <i>Hittrich Öd.</i>	83
Ásbóth Oszk., Orosz nyelvtan, <i>Balassa J.</i>	737
Bauer Simon, I. Goethe.	
Bayer Józsa, A nemzeti játékszín története, <i>Solymossy S.</i>	644
Bedőházi János, I. Anakreoni dalok.	
Beliczay Jón., A magy. stílről, <i>Kelemen B.</i>	332
Bozóky Alajos, I. Gajus és Cicero Philippikái.	
Brassai S., Szórend és accentus, <i>Balassa J.</i>	825
Cicero I. II. XIV. Philippikája, ford. Bozóky, <i>Csengeri J.</i>	88
Csengeri Ján., Jegyzetek az Iliáshoz, <i>Hóman Ottó</i>	300
Cserép Józsa, Római régiségek, <i>Mészáros L.</i>	658
Dallos Gyula, Angol nyelvtan, <i>Ritter J.</i>	186
Dávid Istv., Latin olvasó- s gyakorló könyv, <i>Hóman Ottó</i>	189
— — Lat. olvasókönyv Livius, Ovidius, Phaedrusból, <i>u. az</i>	190
— — Szemelvények Herodotból, <i>Schmidt Attila</i>	80
— — Tanulók könyvtára	680
— — I. Schultz is.	
Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, <i>Putnoky M.</i>	69
Felsmann Józsa, Német grammatika. <i>Timár Pál</i>	502
Füredi Ign., Ünnepi izr. imádságok, <i>Fischer Gyula</i>	800
Gajus institutiói, ford. Bozóky Al., <i>Vécsey Tamás</i>	72
Göthe, Egmont ed. Bauer S., <i>Heinrich G.</i>	180
Harrach Józsa, Német olvasókönyv III. <i>u. az.</i>	182
Holzweissig-Székely, Lat. nyelvtan s gyakorló, <i>Beksis Ign.</i>	244
Kálmán Fark., Adalék a XVI—XVII. sz. irodalomtörténethez	759
Kaposy Lucián, Költészetten, <i>Beöthy Zsolt</i>	663

	Lap
Kérészi Istv. és Szinyei Gerz., Lat. mondattan, <i>Hóman Ottó</i> ...	665
Kerckhoff-Zsigmondy, Volapük nyelvtan, <i>Pozder K.</i> ...	505
Kertbeny-Petrik, Magy. német könyvészet, 1801—1860 ...	336
Kün Pál, Német irodalmi olvasmányok, <i>Heinrich G.</i> ...	326
Lévay Istv. — Vida Alad., Görög-magyar szótár, <i>Bartal A.</i> ...	303
Maywald Józ., Görög nyelvtan, <i>Spitkó Lajos</i> ...	310
— — Görög gyakorlókönyv, <i>U. az</i> ...	396
Panyák Ede, Programmértekezések 1850—85. <i>Heinrich G.</i> ...	510
Petrik Géza l. Kertbeny.	
Petz Gedeon, Grimm törvénye, <i>Heinrich G.</i> ...	507
Pirchala Imre, Lat. nyelvtan reálisk. sz., <i>Grósz Jak.</i> ...	75
— — — — <i>Hóman Ottó</i> ...	306
Plöetz K., Francia nyelvtan, <i>Molnár Pál</i> ...	392
Riedl Frigyes, Rhetorika, <i>Beöthy Zsolt</i> ...	316
Rüing M., Historia Apollonii Tyrii, <i>Ábel J.</i> ...	288
Schultz Ferd., Kisebb latiu nyelvtan, <i>Hóman Ottó</i> ...	187
Simonyi Zs., Német nyelvtan, <i>Timár Pál</i> ...	197
— — A magy. határozók, <i>Verecs Ign.</i> ...	790
Szabóky Adolf, Lat. olvasókönyv, <i>Hóman Ottó</i> ...	190
Székely Ferencz, l. Holzweissig.	
Székely Józ., Magyar játékszín, <i>Solymossy Sánd.</i> ...	322
Szemák Istv., Német olvasókönyv I. <i>Heinrich G.</i> ...	325
Szinyei Gerzson, l. Kérészi István.	
Tanulók könyvtára, szerk. Dávid Istv. ...	680
Tótfly Iván, Újhellén munkákról, <i>Ábel J.</i> ...	86
Thukydides ford. Zsoldos Benő, <i>Fináczy E.</i> ...	785
Wayand G., A katolicizmus befolyása Magyarország nevelésügyére, —	87
Vida Aladár, l. Lévay István.	
Vozári Gy., l. Vörösmarty.	
Vörösmarty, Két szomszédvár ed. Vozári Gy. <i>Marusák P.</i> ...	318
Zlinszky Alad., Heliodoros a magy. irodalomban, <i>U. az</i> ...	193
Zsigmondy Béla, l. Kerckhoff.	
Zsoldos Benő, l. Thukydides.	

III. Philologiai programmok.

Philologiai programmok 1886/7. <i>Hellebrant Árp.</i> ...	108
Albrecht J., Német tanítás a III. oszt. <i>Heinrich G.</i> ...	812
Barbarits L. R., Magy. mondattani kérdések, <i>Molnár B.</i> ...	817
Cserei Józ., Melikus fajok Homerosnál, <i>Weiss R.</i> ...	745
Danielovits Kálm., A mondat, <i>Balassa J.</i> ...	814
Dergács S., Magyartalanságok Kassán, <i>U. az</i> ...	749
Derra Georg., De poetis lyr. græc., de Anacreonte, <i>Hittrich Ö.</i> ...	106
Drajkó Béla, Horatius ethikai elvei, <i>Ábel J.</i> ...	210
Erdélyi Károly, Az állatépész, <i>Heinrich G.</i> ...	104

	Lap
Fáith Mátý., Stuart Mária, <i>U. az</i>	104
Farkas J., Uticai Cato, <i>Ziehn Gyula</i>	525
Finta Ferencz, Az æsopusi mese, <i>Weiss R.</i>	107
Fludorovics J., Horatius bölcs. nézetei, <i>Ábel J.</i>	210
Friml Alad., A lat. nyelv módszeres tanítása az I. oszt. <i>Gyomlay Gy.</i>	515
Fülöp Adorj., Az olvasásról, <i>Balassa J.</i>	747
Geréb Józs., Sinon az Aeneisben, <i>Gyomlay Gy.</i>	515
Grósz Ernő, Horat. Augustus egyeduralmának megerősítője, <i>Némethy G.</i>	440
Kempf Józs., Lykurgus s beszéde Leokrates ellen, <i>Weiss R.</i>	213
— — A jóslás a régi görögöknél, <i>Pecz Vilmos</i>	216
— — A jóslás a régi rómaiaknál, <i>U. az</i>	—
Kiáltossy Józs., A római fiúk nevelése, <i>Fináczy E.</i>	513
Kinzel G., Die Herkunft der Siebenb. Sachsen, <i>Scheiner A.</i>	105
Kis Sándor, A kurucz világ költészete, <i>Kelenen B.</i>	818
Koltai Virgil, A verses elbeszélés, <i>U. az</i>	823
Kotunovics S., Az élősdiek a görögöknél s rómaiaknál, <i>Némethy G.</i>	440
Kun Ign., Római temetés s halotti áldozat, <i>Fodor Gy.</i>	671
Kutrucz R., A homerosi kor erkölcsi ideálja, <i>Weiss R.</i>	751
Laukó Alb., A geographiai nevek helyes írása, <i>Balassa J.</i>	748
Matter Ján., Az attikaiak házasságkötése, <i>Weiss R.</i>	675
Mocskónyi Józs., Ovidius élete s munkái, <i>Némethy G.</i>	442
Moser Józs., Róm. menyegzői szertartások, <i>Weiss R.</i>	674
Négyessy László, A magyar vers, <i>Solymossy S.</i>	431
Pecz Vilmos, Aeschylosból, <i>Ábel J.</i>	208
Petri Mór, A magyar lyra a XVI. századig, <i>Kelenen B.</i>	822
Porubszky Pál, Gyöngyössi Istv. <i>U. az</i>	819
Pruzsinszky Pál, Vergilius hasonlatai, <i>Némethy G.</i>	443
Roseth Arn., Kreon az Antigónében, <i>Pecz V.</i>	217
Schambach Gy., A latin kezdő tanítás, <i>Gyomlay Gy.</i>	515
— — Antik művészeti kirándulás, <i>Fináczy E.</i>	753
Szabó J. Elek, A esodajelek Liviusnál, <i>Némethy G.</i>	670
Szerencse Menyh., A class. képzés fontossága, <i>Gyomlay Gy.</i>	515
Szijjártó Izid., A róm. nép életéből, <i>Némethy G.</i>	669
Szitnyai Elek, A meggyőző előadás, <i>Lászar Istrán</i>	809
Szölgvényi Ján., Lykurgus és Solon, <i>Ábel J.</i>	212
Vécsey Bekény, Felolvasás és szavalás, <i>Molnár B.</i>	817
Vincze Ambró, Az Areopag, <i>Ábel J.</i>	438
Willer Józs., A Roland-ének, <i>Heinrich G.</i>	104
Zindl Béla, A class. tanulmányok értékesítése, <i>Gyomlay Gy.</i>	515
Zólyomi Sim., Római classikusok az iskolában. — Tibullusnak egy elegiája. <i>Gyomlay Gy.</i>	515

IV. Külföldi irodalom.

Aristotelis fragmenta ed. Val. Rose	226
Bászél Aurel, Die Bedeutung des Studiums der Classiker	445

	Lap
Becker Reinh., Wahrheit u. Dichtung in Ulr. v. Lichtenstein	829
Beloch Jul., Die Bevölkerung d. griech.-röm. Welt	226
Boissier Gaston, Madame de Sévigné, <i>Kont Ign.</i>	142
Brugmann K., Grundriss der vergl. Gramm. <i>Kispál M.</i>	98
Caro E., George Sand, <i>Kont Ign.</i>	805
Cosquin Eman., Contes populaires de Lorraine	123
Crescini Vinc., Studi sul Boccaccio	117
Curtius Rufus ed. Max Schmidt	123
Demosthenes ed. Car. Wotke	123
Dinarchi Orationes ed. Th. Thalheim	123
Duncker Max, Geschichte des Alterthums IX.	123
Dürnwirth Raim., Schillers Bürgschaft u. Jac. de Cessolis	117
Engel Ed., Die Aussprache des Griechischen	124
Les grands écrivains français, I—V, <i>Kont Ign.</i>	803
Euripidis Medea ed. Siegf. Mekler	226
Fragmenta poet. Romanorum ed. Aem. Baehrens	226
Franck H., Gotth. Ludw. Kosegarten	124
Gœdeke Karl, Grundriss z. Gesch. d. deutsch. Dichtung III.	223
Gædertz Karl, Zur Kenntniss der altengl. Bühne	826
— — Gœthes Minchen	124
Gaster M., Greeko-slavonic	124
Göbel E., Die Westküste Africas im Alterthum	125
Golther W., Das Rolandslied des Pf. Konrad	125
Greyerz O., Bent. Ludw. v. Muralt	829
Havet Louis, Varia. <i>Fináczy E.</i>	678
Herders Briefwechsel mit Nicolai	227
Homeri Ilias ed. G. Stier, <i>Weiss R.</i>	222
Horatius, erl. von Ad. Kiessling, II. Satiren	227
Jahrbuch des kais. deutsch. archæolog. Instituts	125
Jordan H., Die Könige im alten Italien	126
Kawerau Wald., Aus Halles Literaturleben	830
Krenkel Max, Classische Dramen der Spanier III.	117
Kruse Heinrich, Fastnachtspiele	446
Lang Andrew, Cupido und Psyche	126
Langen P., Plautinische Studien	126
Lenz Reinh., Die Sicilianische Vesper	118
Litzmann C. T., Emanuel Geibel	127 227
Manchot K. H., M. Crugot u. Schillers Unüberwindliche Flotte	118
Marchand Alfr., Les poètes lyr. de l'Autriche	127
Martinetti, Ultime lettere di Jacopo Ortis	116
Meyer E. Hugo, Homer und die Ilias	448
Mommsen Tycho, Griech. Präpositionen	227
Morneweg K., Johann von Dalberg	830
Morsch Hans, Gœthe und die griech. Bühnenschriftsteller	831
Müllenhoff K., Deutsche Alterthumskunde, <i>Petz Gedeon</i>	201 416
Ortner Max, Reinmar u. die Nibelungen	128

	Lap
Nibelungenlied ed. Fr. Zarncke, 6. kiad.	127
Nöldeke Th., Die semitischen Sprachen	127
Orlando, ed. J. Hübscher	119
Pennier F., Les noms topographiques devant la philologie	116
Plautus, Miles Gloriosus, ed. O. Lorenz	128
Prolss Joh., Scheffels Leben u. Dichten	115
Reidl, Beitrag zur Geschichte von Dux	119
Reinhardtstöttner C., Aufsätze z. Literaturgeschichte	128
Reinhart Fuchs ed. K. Reissenberger	225
Reitzenstein R., Verrianaische Forschungen	228
Rhomaides C., Τὰ μουσικὰ τῶν Ἀθηναίων	228
Ruggiero Ett., Dizionario epigr. di antichita Romane	228
Sanderus Dan., Deutsches Muster-Stilbuch	115
Say Léon, Turgot, <i>Kont Igm.</i>	807
Schmidt Erich, Goethes Faust in ursprünglicher Gestalt	119
Schullerus Ad., Zur völkerpsycholog. Begründung der Apperceptions- lehre, <i>Timár Pál</i>	448
Schulz Osk., Die provenzal. Dichterinnen	831
Schulz H., Sophokleische Studien	228
Schweitzer Minnesänger ed. K. Bartsch	228
Seeck Otto, Die Quellen der Odyssee	222
Simon Jules, Victor Cousin, <i>Kont Igm.</i>	740
Sorel Albert, Montesquieu, <i>U. az</i>	803
Spiegel F., Die arische Periode, <i>Pozder K.</i>	403
Urbanitzky Alfr., Elektrizität u. Magnetismus im Alterthum	228
Vöelker Paul, Die Bedeutungs-Entwicklung des Wortes Roman	334
Vola spo, ed. Andr. Heusler	229
Waddington Chr., L'authenticité des écrits de Platon	229
Wätzold Stef., Zwei Goethe-Vorträge	831
Wilamowitz-Möllendorf Ulr., Isyllos von Epidauros	229
Wilmanns W., Über das Annolied	128
Windisch E., Georg Curtius	229
Wolff Eug., K. Gotthelf Lessing	451

V. Fordítások.

Anthologia Pal. VII. 62, <i>P. Theureuk E.</i>	103
Clerikus dal: Lingua Mendax, <i>Szász Károly</i>	57
— — Pásztorlányka, <i>U. az</i>	59
Czigány népdalok, <i>Herrmann Antal</i>	362 430 558 728
Diodorostól, <i>P. Theureuk E.</i>	109
Goethe, Hermann és Dorothea, <i>Szász Károly</i>	56
— Koszorúk. <i>U. az</i>	57
Martialis IX, 97. <i>P. Theureuk E.</i>	379
— V, 59, <i>U. az</i>	391

	Lap
Martialis V, 24, <i>U. az</i>	501
— II, 17, <i>U. az</i>	512
— V, 74, <i>U. az</i>	570
— I, 74, <i>U. az</i>	668
— XII, 26, <i>U. az</i>	677
Meleagrostól, <i>U. az</i>	103
Német dal, XIII. századi, <i>Szász Károly</i>	59
Petőfi ó-izlandi nyelven (Boldogtalan voltam), <i>Wlistocki H.</i>	59

VI. Vegyesek.

Apollo és Marsyas versenyét ábrázoló dombormű	113
— istennév legújabb etymológiája	445
Aquincumi ásatások	757
Boccaccio szülővárosa	117
<i>Budapesti Philológiai Társaság.</i>	
Közgyűlése 1887. deczemb. 18.	231
<i>Theureuk Emil</i> , Elnöki megnyitó	—
<i>Pecz Vilmos</i> , Titkári jelentés	234
Pénztárvizsgáló bizottság jelentése	236
Jegyzőkönyv a közgyűlésről	239
— 1887. október havi ülés	110
— — november — —	218
— 1888. február — —	331
— — április — —	678
— — május — —	754
Cæsar szó újabb etymológiája	113
Calderon, a Zalameai bíró	117
Collection des classiques populaires	114
Curtius György nyelvtanának 17. kiadása	113
Dévay József könyvtára, <i>Cserhalmi Samu</i>	449
Egri érseki könyvtár ó-német kéziratai	333
Egyetemes könyvtár ed. Ferenczy József	334
Egyetemi Lapok	334
Germán bibliotheka	118
Goethe Wertherje és Jacopo Ortis	116
— Hermann és Dorothea mintái	223
— Műveinek weimari kiadása	225
Irodalmi Értesítő ed. Szana T.	221
Jacopo Ortis és Goethe Wertherje	116
Kabiroknak egy szentélye Thespiainál	445
Keltománia, legújabb eredményei	116
Könyvészet 119 336 451 528 681 759	827
Magyar hirlapirodalom 1888-ban	281

	Lap
<i>Necrologok:</i>	
Auerbach Jakob	111
Bartsch Károly	825
Bergmann Fr. Vilmos	112
Cipariu Timót	111
Czihak Sándor... ..	111
Fleischer Henr. L.	332
Gœdeke Károly	111
Lipp Vilmos	224
Lotheissen Ferd.	224
Reifferscheid Vilm. Ág.	112
Röpe G. R.	224
Nisard Desirée	826
Schlottmann Konstantin	111
Viel-Castel Louis	111
Wiedemann Ferd. Ján.	331
Német hírlapok Európán kívül	333
Otfried viszonya keresztény lat. költökhöz	333
Petőfi-Múzeum	333
Proklos commentárja Plato Politeiajához	449
Róma városa nevének etymológiája	445
Schiller: A kezesség, tárgya	117
— A Messinai hölgy, egyik forrása	118
— Die unüberwindliche Flotte, forrása	—
Schliemann ásatásai Kytherán	115
Silius Italicus Punicái keletkezésének ideje	113
Vega. Lope de, A Zalameai biró	117
Vergilius ed. Thilo — Güthling — Klouček	114
Walther von der Vogelweide cseh?	119
Zeitschrift für deutsche Sprache ed. D. Sanders	115
— für den deutschen Unterricht ed. O. Lyon —	—

VII. Nyilt tér.

Marusák Pál és Vozári Gyula ellenbirálatai	453
Szilágyi Sándor, Nyilt levél Bartal A. úrhoz	682
Bartal A., Válasz Szilágyi S. úrnak	686

AZ AENEIS MINT NEMZETI EPOSZ.

A mult században, különösen a francziáknál, egész kis irodalom keletkezett annak a bebizonyítására, hogy Vergilius mint epikus felülmulja Homerost. Felvették egyenként az Aeneis és az Ilias alapeszméjét, a cselekvény nagyszerűségét, a meseszöveget, a jellemfestést, a stilust és végül nem késtek kimondani, hogy a latin költő minden tekintetben nagyobb és művészeibb a görögénél. Az e fajta értekezések kései visszhangja s egyik legtanulságosabb példája irodalmunkban Péczy József, a különben derék tudós czikke (a Kisfaludy-társaság Évlapjai VI. kötetében), a ki követve a neki mintául szolgáló francia írók példáját, Vergilius munkájából költészettani kaptafát készít az eposz számára s mint-hogy az Iliast erre ráhúznia minden erőlködése daczára sem sikerül, bátran pálczát tör a költők atyja fölött.

Meg vagyok győződve, hogy korunk kritikusai nem képesek az ily összehasonlításokat szánó mosoly nélkül olvasni. Távol attól, hogy a XVIII. század ízlésének irányát helyeselném, gyakran ketelkedem abban, vajjon van-e joguk bírálóinknak lenézni elődeik eljárását mindaddig, míg maguk éppen az Aeneis megítélésénél egy túlzóvá és erőszakossá lett szellemi reakció hatása alatt állanak. Tudjuk, hogy mióta Lessing a francia poetika merev szabályai ellen annyi sikerrel csatázott, s mióta, nemsokára ez áldásos eredményű harc után a népköltészetet felfedezték, az ízlés változtával divattá lett a Lessing által valósággal bálványozott Homeros-féle eposz s egyáltalán az úgynevezett népköltemények túlbuzgó méltánylása, később kizárólagos magasztalása a tisztán műköltői termékek rovására. Másrészt, mióta a bámulatos sikereket elért történelmi kritika a régi római hagyományok beható elemzése segélyével bebizonyítá, hogy az Aeneas-monda mily későn s mily rosszul van kigondolva, sokan gyanús szemmel kezdték nézni azt a költeményt, mely nemzeti eposz nevére tart számot és ezen az idegen

eredetű mondán alapul. S ha még ezenkívül valaki, mint a lángeszű Niebuhr is, egy elveszett ősrégi, az Iliasszal vagy a Niebelungenlieddel versenyző latin népéposzról álmodik, igazán nincs mit csodálkoznunk rajta, ha az Aenisszel megelégedve nincsen s nem késik kimondani, hogy az olyan anyagot, melyet a népelemek századokon keresztül nem alakítottak át s nem tettek a nemzet köztulajdonává, lehetetlen volt életrevaló époszszá dolgozni föl s a költő főképen azért érdemel elnézést a kritikus részéről, mert műve gyengeségének teljes tudatában azt a kortársak égis emelő magasztalása daczára el akarta égetni. (L. Niebuhr: Röm. Gesch. I. 217. l.)

Mit tesznek hát korunkban az irodalomtörténetek írói, midőn az Aeneist az Iliasszal összevetik? Rendesen arra az eredményre jutnak, hogy Vergilius művének legfőbb fogyatkozása mindannak hiánya, a mit az Iliasban csodálunk. Bosszankodva kérdik: hol van az Aeneisben a Homeros hőseinek tettereje? az a gondtalan, a végzettel mitsem törődő elmerülés az események árjában, mely Achillest és Hectort oly szépen jellemzi szemben a csaknem tehetetlen Aeneasszal? hol van a héroszok egyszerű, természetes világának az a tökéletes képe, melynek harmonikus hatását egyetlen oda nem illő vonás sem zavarja? hol vannak végre az Olympus fényes istenségei? legalább nem ismerhetni rájuk azokban a ködalakokban, melyeket Vergilius lelkiismeretes, de nem plasztikus tolla fest.

Mindezekre a kérdésekre két újabb kérdéssel bátorkodom válaszolni: vajjon nevezhető-e az ilyen eljárás egyébnek, mint a mult század lenézett eljárása egyszerű megfordításának vagyis Vergilius erőszakos ráhúzásának a Homeros után faragott kaptafára? s vajjon nem volna-e helyesebb a görög és a latin költeményt, mint két különemű szépségekkel dicsekvő s egy kritikai szempont alá nem eső époszfaj tökéletességig vitt, jellemző képviselőit egymás mellé állítani?

Hogy erre kielégítő feleletet adhassunk, nem elég vizsgálni és itélni az úgynevezett tiszta esztetika szempontjából, mely, ha az irodalomtörténet mély ismerete nem támogatja, leggyakrabban félszeg, sőt egészen szubjektív természetű előfeltételekből való kétes értékű dedukciókra vezet. Ha czélt akarunk érni, vizsgálnunk kell a kort, a midőn, s hogy úgy mondjam, a talajt, a melyen a költemény létrejött; tudnunk kell, minő befolyások alatt állott az író s minő czél vezérelte; ismernünk kell kortársai s legközelebbi utódai

ítéletét a mű fölött s egyáltalán a fogadtatást ama közönség részéről, melynek első sorban szánva volt. A mi az Aeneist illeti, azt hiszem, ha sikerül kimutatnunk keletkezése feltételeit, felismerünk czélzatait, ha vissza tudunk helyezkedni a korabeli római ember eszmekörébe, előítéleteibe, szellemi szükségeibe, hogy megértsük hatása titkát: e tisztán filologiai munkásság, melyre vállalkozunk, sokban meg fogja könnyíteni a bíráló esztetikus feladatát s a végleges ítéletet, melyet reá kell bízunk, talán az eddigieknél kedvezőbbé teszi.

I.

A régiek, úgy látszik, hamar készen voltak a végleges ítélettel, a mi Homerosnak és Vergiliusnak egymáshoz, valamint kettejüknek a többi epikusokhoz való viszonyát illeti. Quintilianus, a ki néhány szóval oly találóan tudja jellemezni a főbb latin és görög írókat, mondja az Aeneis költőjéről, hogy az összes úgy a latin mint a görög epikusok közt legjobban megközelíti Homeroszt s mint Domitius Afer megjegyzését említi, hogy Homeros után a második Vergilius, de sokkal közelebb áll az elsőhöz, mint a harmadikhoz (Inst. Orat. X. 1. 86). Megkísértem ezt a megjegyzést, melyet, megvallom, úgy tekintek, mint utolsó szót az egész kérdésben, röviden igazolni.

Homeros meghatározta az éposz örökre érvényes formáját. Utána a görög hősköltészet nemcsak nem haladt, hanem gyorsan aláhanyatlott. Mert bármily hiányosak az ugynevezett ciklikusokra vonatkozó tudósításaink, annyit világosan látunk, hogy a művészi compozíció titkát csak az egy Arktinos sejté közülök, míg a többi nem törekedett egyébire, mint a gazdag trójai s egyéb mondakörök egyes részeinek krónikaszerű elbeszélésére. S ez az irány állandóan fenntartá magát a görög irodalomban egészen Q. Smyrnaeusig. Haladás legfőllebb annyiban mutatkozik, hogy a későbbiek legalább egy hős körül igyekeztek a benső összefüggésben nem álló epizódokat csoportosítani. Így Kinaithon írt Oedipodeát és Herakleát, Peisandros és Panyasis tárgyalták Herakles 12 munkáját, szintén többen írtak Theseist s más effélét. Ezek tehát teljesen igazolják előttünk Aristotelest, ki Homeros megkülönböztető sajátágát és művészetének főbizonyosságát éppen a mese-szövevényben találja. «A mese egysége — úgymond a poetika atyja — nem abban áll, mint némelyek hiszik, hogy egy hős körül forog,

mert számtalan dolog történhetik egy emberrel, melyek összevéve egységet nem tüntetnek fel . . . Azért véleményem szerint tévedtek mind azok a költők, a kik Herakleist, Theseist s más efajta költeményeket írtak, mert azt gondolták, hogy, mivel Herakles egy, meséjüknek is egynek kell lennie. De Homeros, valamint egyébben kitünik, úgy ebben a tekintetben is mély belátást mutat, akár öntudatos művészetnek, akár természeti adománynak tulajdonítsuk.»

Uj jelenség a görög hősköltészetben Homerosszal szemben, de haladásnak természetesen nem tekinthető a tisztán történeti éposz, melyre átmenetet képeztek a genealogikus, egy-egy város vagy vidék mesés őstörténetét előadó elbeszélések (pl. Eumelostól a «Korinthiaka», Panyasistól a «Ionika»), s melynek első példája Chœrilos Perzsa Háboru-ja. Ennek az iránynak is akadt elég folytatója úgy az alexandriai mint a római korban (így ephesosi Musaios Perseis-t írt, Archias római vezérek tetteit énekelte), ámbár helytelenségét a régi kritikusok rögtön fölismerték.

De nemcsak költői becsben hanyatlott a nagy éposz, hanem a közönségre való hatását is csakhamar elveszté. Homerost hosszú századokon keresztül szavalták a rapszódok, s míg a pogány görögség fennállott, rajta kezdték az iskolai oktatást; de a többi epikusok művei hamar feledésbe mentek s csak a tudósok érdeklődtek már irántok. Maga az époszírás tudós szobaköltészetté lett Antimachos óta, s még azt is, a ki e nemben a legéletrevalóbb munkát adta, Apollonios Rhodiost, megróttá az alexandriai irodalmi kör vezére, Kallimachos s művét nem tartá korszerűnek. Sok epikust számlálhattak a görögök, de valódi, nemzeti hősköltő, a kit mindig olvastak és mindig szerettek, csak egy volt — Homeros.

Az egész ókorban egy költővel találkozunk még, a kinek az époszt újra korszerűvé, újra mély és igazi érdeklődés tárgyává s egy egész nemzet közös szellemi kincsévé tenni sikerült. Ez Vergilius.

Az Aeneis csak készülöben volt, midőn már Propertius, az írónak elsőséget jósolva az összes latin és görög írók közt, ily lelkes szavakkal üdvözölte :

Cedite Romani scriptores, cedite Graii :

Nescio quid maius nascitur Iliade. [III. 32, 65—66] *)

*) Lucianus Mueller kiadása szerint: *Catulli, Tibulli, Propertii Carmina*, Lipsiæ 1880.

Valóban alig van költő, a ki hírét s népszerűségét oly egyszerre, oly hirtelen megalapította s mindvégig csorbíthatlanul fenntartotta volna. Az az ellenzék, mely, igaz, még a költő életében s mindjárt halála után heves támadásokkal adott életjelt magáról, az irigyek és terméketlenek lenézett töredeke volt: vele szemben az egész nemzet állott, mely bámuló örömmel fogadta el őt Róma Homerosának. Az aranykor nagy írói közül a kortársak s a legközelebbi utódok egyet sem mertek ő mellé állítani; hiszen tudjuk, hogy még Horatius is, a kivel mi rendesen együtt szeretjük emlegetni az Aeneis énekesét, sokkal később jutott el a dicsőség ama fokáig, melyen ma látjuk őt. Velleius Paternulus, Tiberius kortársa nem is említi, midőn az Augustus korát diszítő lángeszű írókról beszél, sőt Quintilianus is, kinek főnnebb említett dicsérő nyilatkozatát Vergiliusról nem kell e helyen ismételnünk, csak annyit emel ki Horatius költészetében, midőn a legjobb latin lírikusnak mondja, hogy olykor magasán szárnyal, hogy főjellemonása a kellem s hogy az alakzatokban változatos és a szók használatában szerencsés merészséget tanusít (Inst. Orat. X. 1, 96). S kell-e mondanunk, hogy, míg a kereszténység majdnem minden pogány író hírnevének nagy mértékben ártott, Vergiliust csak újabb fényben ragyogtatta.

Hasonlitsuk össze az Aeneissel a latin irodalom egyéb eposzait s a régiek bámulatát teljesen igazoltnak fogjuk találni. Ugyanis Næviustól kezdve egészen Claudianusig, tehát a műköltészet megszületésétől fogva az elbarbárosodás koráig vagy krónikaszerű történeti vagy görög eredetű tisztán mondai elbeszélésekkel találkozunk s így a római époszt két oly véglét közt látjuk ingadozni, melyek a költői hatást egyaránt veszélyeztették. Nævius leirta az első pún háborút, Ennius az ő Évkönyveiben Aeneas eljövetelétől kezdve egészen saját koráig minden eseményt megénekelt, Terentius Varro a Bellum Sequanicum-mal akart halhatatlan lenni, a különben oly finom izlésű Cicero Mariust dicsőíté s nagyra becsülte mint époszt, saját konzulságáról írt költeményét; még Lucanus sem tartá alkalmatlan tárgynak Cæsar és Pompeius harcát hangzatos versekben leírni úgy, a mint megtörtént, nem is szólva Silius Italicusról, ki a második pún háborúról szóló 16 énekes művében nyomról nyomra követte Liviust s azt hitte, hogy eleget tesz a költői alakítás követelményeinek, ha a harcban Vergilius epikai motívumait utánozva itt-ott az isteneknek is

szerepet ad. Igaz, hogy az efajta művek nem maradhattak hatás nélkül oly népnél, mint a római, mely annyi rajongással csüggött saját történetén s szerette lépten-nyomon ősei dicsőítését hallani, s bizonyára ebből kell magyarázni azt a kétségtelen tényt, hogy Enniust egészen Vergilius fellépéséig nemzeti költőjüknek tartották: de már a fejlettebb műizlés korában nagyon meg tudták tenni a különbséget a történet nyers anyaga s egy valódi költő mű meséje közt, s teljében átértették Aristoteles mély értelmű szavait, ki a költészetet a történetnél filozófikusabbnak és magasabb érdekűnek nyilvánítja, mert amaz az általános és örök, emez csupán az egyes és részleges igazat keresi (*Ars poet.* c. 9.). Így Horatius, az aranykor kritikájának leghívatottabb képviselője már csak szelíd ironiával említi a régiek nézetét Enniusról, a kit második Homerosnak tartottak s utána Quintilianus a kalabriai öreget azokhoz a szent berkekhez hasonlítja, melyeknek ős tölgyei többé nem szépségökkel, hanem a hozzájuk fűződő vallásos kegyelettel hatnak reánk. Sőt Lucanusról, a kinek megítélésében a kegyelet a kortársakat elfogultakká nem tette, többen kimondották, hogy sokkal jobb szónok és történetíró, mint költő.

A római eposz másik irányát képviselő írók, főleg a tudákos alexandriai költőket utánozván, tisztán mondai, a kortól, melynek írtak, nagyon távol eső és teljesen görög tárgyakat dolgoztak fel. Így Terentius Varro a Cicero idejében és Valerius Flaccus, Vespasianus alatt az argonauták mondáját foglalták versekbe, Apollonios Rhodios nyomán; Licinius Calvus valami Io című kis eposzt írt, Helvius Cinna pedig 9 évig dolgozott Zmyrnáján, melyben az alexandriaiak előtt annyira kedves exotikus tárggyal foglalkozott, Myrrha szerencsétlen szerelmével atyja, Kinyras iránt. Papinius Statius Thebaist és Achilleist írt, a nyelv szépségével akarván feleleveníteni az annyira elcsépelet mesét. Természetesen mindezek, kik nem ismervén magasabb czélt tökéleteseknek hitt görög minták egyszerű utánzásánál, a költészetet egyetlen új vonással sem gazdagították, maradandó hatást nem tehettek s legföllebb a tudós érdeklődést vonhatták és vonták magukra.

Maga Vergilius is eleinte, úgy látszik, e téves irányok egyikehez akart csatlakozni. Tudjuk, hogy, midőn kora ifjúságában még az idillek megírása előtt először fogalmazott meg agyában egy megírandó eposz eszméje, akár Donatusnak hiszünk, ki szerint római történetet (*Res Romanas, Vita Verg.* c. 8) akár Serviusnak,

hogy az albai királyok viselt dolgait (*Gesta regum Albanorum*, *Serv. ad Ecl. VI. 3.*) akarta megénekelni, bizonyára inkább krónikai mint népmondai anyagot választott s művében a *Nævius* — *Ennius*-féle irányt követte volna. «De megijedt az anyagtól» — mondja *Donatus*; megijedt, mert visszariasztotta az, hogy a történeti tárgygyal, valamint előde, úgy ő sem fog megbirkózni s nem lesz képes azt a költői művészet követelményeihez képest átalakítani. Így járt később is, már a *Georgica* írása közben, midőn *Augustus* tetteit szándékozott megénekelni, mint saját félre nem magyarázható szavai bizonyítják:

Mox tamen accingar ardentis dicere pugnas
Cæsaris et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Cæsar.

(*Georg. III. 46—48*)

Ezt az ígéretet, igaz, nem váltá be szó szerint, de úgy a római népet mint *Augustust* az *Aeneisszel* bőven kárpótolta.

«Utoljára — így szól ugyancsak *Donatus* — az *Aeneis* megírásához fogott; a mese változatos tartalmú, egyesítve mintegy *Homeros* mind a két költeményének jelességeit, azonkívül görög és latin nevek és mondák együtt fordulnak elő benne s hozzájuk fűződik, a mi a költő czéljának legjobban megfelelt, úgy *Róma* városának mint *Augustus* családjának eredete.» Idézem ezt a tanulságos helyet, mert világosan mutatja, hogy a régiek mennyire ismerték mindazokat az előnyöket, melyek *Vergilius* tapintatos tárgyválasztásával — mert ebben tért el valamennyi elődétől s ezzel multa felül őket — együtt jártak. Az *Aeneis* tárgya, úgy a mint *Vergilius* és kortársai felfogták, se nem mondai oly értelemben, mint a római eposz alexandrin irányánál, se nem történeti, a mint a *Nævius-Ennius*-féle iskolánál láttuk, hanem egyesíti magában mind a kettő fényoldalait, bizvást mondhatjuk, az árnyoldalak nélkül; mert a mennyiben az *Aeneas* mondája a gazdag görög mondavilághoz fűződik, megvan benne az époszhoz elkerülhetetlenül szükséges ideális-heroikus jelleg, a mit a kor műizlése, a mint láttuk, megkövetelt s az esztetika javasol, de másrészt, a mennyiben a monda magva abban az időben igaznak tartott s vele elválhatatlanul egybeforrt *Róma* városának s a római birodalom fejének eredete, történeti és nemzeti jelentőségű.

Különösen hangsúlyozni kívánjuk e helyen, hogy e tárgy-

választás ellen római, vagy, ha úgy tetszik, latin nemzeti szempontból kifogás nem tehető, szemben azokkal, kik Niebuhr után rosszalólag szeretnek hivatkozni az Aeneas-monda idegen eredetére. Igaz, hogy a mi Róma alapításának előzményeit illeti, léteztek egyes görög íróknál a mondának s az ezeken alapuló történeti hipotéziseknek oly változatai, melyekben Aeneasnak nem jut semmi szerep, de a nemzet közhite már abban a korban, melyen túl történeti kutatásunk nem terjedhet, értem Pyrrhus korát, a város első és tulajdonképi alapítójának Aeneast tartá. Bizonyítják ezt Timæusnak, Pyrrhus kortársának, az italiai történetek írójának csekély számú töredékei s utána a legrégibb annalisták egybehangzó előadása; ugyanezt látjuk Næviusnál és Enniusnál, kik bizonyára nagy hatással voltak a monda népszerűsítésére. A második pún háború után pedig már annyira meg volt gyökerezve a köztudatban, hogy, a mint Justinusnál (31. könyv 8. fejj.) olvassuk, midőn a rómaiak Antiochos ellen harczolva Ázsiába hajóztak, Iliumba érve a várost mint Róma anyavárosát tőlük kitelhetőleg kitüntették s a háború folyama alatt sértetlenséget biztosítottak számára. E néhány példa is szembetűnően bizonyítja, hogy az Aeneas-monda, ha idegen eredetű volt is, jelentőségére nézve nemzetivé lett, sőt, a mint azt a római mitologia kutatói régen kimutatták, eredeti latin és szabin mítoszokkal összevegyült. Végre talán mondanom sem kellene, hogy e mesét legalább alapjában véve igaz gyanánt fogadta el nemcsak a római hivatalos történetírás, nemcsak az italiai régiségek oly kutatói, minő a rengeteg tudományú Varro volt, hanem az egész újabb filologia is, mert Cluver kevés figyelembe részesült kezdeményezése után Bochart volt az első, a ki külön munkában Lavinium trójai eredetét alapos kutatás után kétségbe merte vonni az egész akkori tudós világ nagy elszörnyedésére. *) Valamint tehát, ha a magyar történet kritikusi kimutatnák, a mit már többen feszegettek, hogy az úgynevezett hún-magyar mondakör alapjában idegen eredetű, e fölfedezés által a *Buda halála* mit sem veszítene nemzeti jelentőségéből: így Vergilius sem gáncsolható azért, hogy a nép-

*) Lásd: De quæstione, num Aeneas unquam fuerit in Italia, epistola ad V. Cl. de Segrais Hamb. 1672. Jóval megelőzte őt Cluver (Italia antiqua, Lugd. Bat. 1624) a római tradíció több pontjának bírálatában.

hitben meggyökerezett s a kor tudósainak egybehangzó véleményével támogatott hagyományt elfogadta.

De jegyezzük meg jól, hogy, mint minden igazi költő, úgy ő sem elégedett meg a hagyomány egyszerű elfogadásával. Ő egy öntudatosan választott költői célhoz képest bánt el az Aeneas-mondával, midőn azt a *római ősvallás szellemében átalakítva, az itáliai latin hagyománynyal sokszorosan összekapcsolva s benne mindenütt a jelen nagyság csiráit és előjeleit keresve* a kor nagy érdekeihez fűzte s nemzeti jelentőségre emelte. S mert meg vagyunk győződve arról, hogy ebben áll költőnk hatásának titka, nagysága és elvitázhatatlan eredetisége, hogy ezzel teremté meg az epikus költészet egy új, addig nem ismert faját, épen ezt akarjuk szerény munkákban rövid vizsgálat tárgyává tenni s megértetni.

Így tehát, előzetes fejtegetéseink végére érve oda jutunk vissza, a honnan kiindultunk, s már világosabban látjuk Quintilianus ítéletének igazságát. Homeros és Vergilius az ókori éposz két különálló, a többivel össze sem hasonlítható nagysága, nemcsak azért, mert a költők atyját a kompozíció szoros egységében és változatosságában az Aeneis írója közelíté meg legjobban, kinek meseje, a mint a régiek helyesen vették észre, bizonyos fokig egyesíti magában mind a két görög éposz jelességeit, hanem főképen azért, mert Homeros után csak Vergilius teremtett a heroikus elbeszélés terén olyat, a mi új és költői becsű volt egyzersmind. *A Maeonida, ki a mondákba naiv hittet elmerülve oly utánözhatatlan bájjal festé le népe hőskorát, megteremté a népéposz örökre felülmulhatatlan mintáját: Vergilius, midőn a mondát öntudatos művészettel nemzete történeti életének költői visszatükrözésévette, megalkotta a nemzeties műéposzt.*

II.

A fönnebbieken kijelöltük az Aeneis helyét az ókori költészetben s tájékoztatás végett kiemeltük az alapgondolatot, mely fejtegetéseinket vezérli. Mielőtt azonban saját nézeteink előadására áttérnénk, talán nem lesz fölösleges röviden érinteni a főbb irányokat, melyek újabban az Aeneis tendenciájának magyarázatában uralkodnak.

Abban, hogy Vergiliusnak az Aeneis megírásával volt öntudatosan kitűzött célja, a legrégebb magyarázóktól kezdve korunkig

senki sem kételkedett, de vita tárgyát képezte s képezi az, hogy ez a czél mi lehetett.

A kommentátorok egyik csoportja abból a kétségbevonhatatlan tényből indul ki, hogy költőnket, valamint a Bucolicában Pollio, a Georgicában Mæcenas sugalmazta, úgy az Aeneis elkészítésére Augustus buzdítá, s arra az egészen természetesen látszó eredményre jut, hogy Vergilius első és főtörekvése nem lehetett egyéb, mint a bőkezű fejedelem dicsérete. «A költő czélja Homeroszt utánozni s Augustust dicsőíteni őseiben» — mondja már Servius abban a jámbor hitben, hogy e néhány szóban az Aeneis irányát teljesen kifejezte. Megjegyzését a magyarázók egész serege készpénznek vette, kik mindnyájan főleg azt akarták megvilágítani, mennyiben dicsőíté a költő Augustust őseiben, s hogy e kifejezést igazolják, a legnagyobb fáradságot fordították egy képtelen hipotézis felállítására.

Így már Abbé Vatry kimondá *Sur la fable de l'Énéide* című szellemes tanulmányában (Mémoires de l'académie royal des inscriptions, 1783), hogy Aeneas álarcza alatt Augustus a költemény tulajdonképeni hőse. Következetes rendszert épített erre az eszmére az angol *Dunlop* az ő latin irodalomtörténetében, mely szerint Aeneas nem volna egyéb, mint eszményi, minden vonásban Augustust jelképező típus: a hős ugyanis, a mi külső alakját illeti, hasonlít Apollóhoz, a mint Augustus is jó néven vette, ha ehhez az istenhez hasonlították; megjárta az alvilágot s isteni titkokba avattatá magát, mint Augustus, mikor Görögországban utazott, fölvetette magát az eleusisi misztériumok látogatói közé, a legnagyobb kegyelettel tiszteli atyját, mint Augustus Cæsart; három ellenfele, kit legyőz, Latinus, Turnus és Amata eszünkbe juttatják Antoniust, ennek öccsét és Fulviát, kiket Octavianus a perusiumi háborúban legyőzött; Dido, a kitől Aeneas a szerelmi csábok daczára is elfut, nem más, mint Cleopatra, ki hiába édesgette szépségével a hideg Augustust. Evander mint Anchises öreg barátja és Aeneas szövetségese a Cæsar régi pártfelelit jelképezik, kik ott hagyták Antoniust Augustus kedvéért; ép így utal Lavinia Liviára, Latinus Lepidusra, Achates Agrippára, sőt a békepárti szónok Drances Ciceróra!

Többé kevésbé dinasztikus irányzatot látnak az Aeneisben még *Weidner* (Commentar zu Vergils Aeneis, 1869), a tulzó republikanus érzelmeiktől elfogult *Beulé* (August et ses amis), *Hertzberg*

(Aeneis fordítása bevezetésében), sőt *Teuffel* is római irodalomtörténetében, a nélkül azonban, hogy ilyen szörszálhasogató allegorikai magyarázatokba tévednének. De újabban *Plüss Theodor* *) megint visszatér Dunlop nyomaihoz s Vergiliust a gens Julia udvari költőjének tekintvén az Aeneisben lépten-nyomon Augustus működésére emlékeztető politikai vonatkozásokat lát. Pl. az V. ének hajóversenyében látja az Augustus korabeli politikai pártok küzdelmét. Szerinte a már majdnem elért győzelmet elvesztő Gyas, a régi Geganius-nemzetség őse, Róma elbukó régi patricziátusát, a vak dühében sziklára akadó Sergestus, a Sergiusok őse, Catilinát és párthiveit, a második díjat nyert Mnestheus, a plebejus Memmiusok őse, a plebs ama jobb részét képviseli, mely Augustus korában a rendek közt a második helyet foglalta el. Végre az elsőnek érkező Cloanthus, a sammiumi Cluentiusok őse, az italusokat személyesíti, kik a Juliusoktól kapták meg a teljes polgári jogot s a politikában ezóta első rangú szerepet játszottak. Sőt Plüss, ezzel és hasonlókkal meg nem elégedvén, még más titkos vonatkozásokat is akar felfedezni, melyeket a rómaiaknak évszámokkal játszani szerető miszticizmusára alapít: felveszi — bebizonyítani azonban nem sikerül — hogy Vergilius a Cincius-féle évet (729 Kr. e.) vette Róma alapítási évének, s bonyadalmas számítás után kihozza, hogy Octavianusnak keletről való visszatérése (29 Kr. e.) és Alba Longának alapítási éve közt Vergilius szerint 1000 év, éppen egy nagy *sæculum* telt el s itt kezdődik az aranykor, melyet a költő Augustus uralkodásához fűz stb. És Plüss szentül hiszi, hogy mindezeket a titkos vonatkozásokat, melyeket ő hosszas számítás után tud csak megállapítani, a római olvasó azonnal megértette s bennök örömét találta!

De további ismertetés helyett idézem *Saint-Beuve* szavait *Virgil* című szép tanulmányából (l. Budap. Szemle 1857. 420. l. ford. Székely József), melyek az ily szörszálhasogató hipotézisek legjobb czáfolatául szolgálnak:

«Nem, nem és harmadszor is nem! kiáltja teljes erejéből

*) Ide vágó munkái: *Über den Geschichtschreiber Cincius* (N. Schweiz. Mus. VI. 1866); *Die Gottmenschlichkeit und die Wiedergeburt des Octavianus Augustus* (N. Jahrb. f. Phil. 1870); *Wunder und Zeichen der römischen Chronologie* (ugyanott 1871); *Zur Erklärung der Aeneis* (ugyanott 1875. 1880. 1882). Figyelmet érdemel még legújabb munkája: *Virgil und die epische Kunst*. 1885.

költői lélekismeretem, nem, az lehetetlen, és minél több szellemet s elmés kíváncsiságot fordítottok arra, hogy ez apró körülményekben némi vonatkozást fedeztetek fel költészet és történet között, annyival több ok szól ellenetek, mert igazán költői génusz még így sem járt el soha. Hogy Vergilius, ki sok dolog felől gondolkozott, kiterjeszkedett erre is, sőt némely helyen úgy tervezte költeményének kompozícióját, hogy a körülte levő személyektől és eseményektől gondolatokat és színt kölcsönzött, mint megindító reflexiókat mond a felhőről, mely a viruló mezők és erdők zúgó lombjai felett szalad; hogy ezerfelé ágaznak gondolatsugárai, ezt nem tagadom: de azt állítani, hogy műve egészben egy összhangzó és folytonos allegoriának előre kiszámított és pontosan megmért arányosságára visszavihető: ez hibás, ez képtelenség. . . . Egy szóval Vergilius költeményt írt azaz: bizonyos szabad, se arányára se titkára nézve meg nem határozható elemek által sugalt és kombinált dolgot; s korát személyeivel és eseményeivel együtt nem a tükörből kapta ki a festő beárnyékolt szobájában. Ne vadásszuk hát az allegoria ama kicsinyes és egészen mechanikus gondolatát s tartsuk magunkat egy nagy, nemzeti és római költemény tömérédek és egyetemes eszméjének határai közt.»

A magyarázók második csoportja, melyhez *Forbiger*, *Gossrau*, *Schaper* és többen tartoznak, nem találják méltónak oly nagy költőhöz, mint Vergilius, a római szabadságot elnyomó Augustus kizárólagos dicsőítését. Szerintök az Aeneisnek tisztán római nemzeti tendenciája van, mert a költő Aeneasban a római hősiség eszményét akarta feltüntetni, mely nem egyéb, mint jámborsággal párosult vitézség. Legújabban *Georgii* (*Die politische Tendenz der Aeneide*, 1880) nyilatkozott ez irány mellett, ki azonban a római nemzeti tendenciát oly egyoldalúan fogta fel, hogy műve alapeszméjének kedvéért a legszánandóbb tulzásokba esett. El akarván háritani még árnyékát is annak a gyanúnak, hogy Vergilius udvari költő volt, tagadja a legnyilvánvalóbb tényeket; tagadja, hogy a költőben megfogamzott volna Augustus egyeduralmának eszméje, mert hiszen Juppiter az ő jóslatában (I. az első éneket) a köztársaságról Augustusra való átmenetnél nem jelöl politikai változást, de itt természetesen elfeledi, hogy Augustus maga sem akarta e változást éreztetni s a *respublica* külső formáit megtartá, a nélkül azonban, hogy ezzel bárkit a szabadság visszaállításának illúziójába ringatott volna; tagadja, hogy

a IX. énekben Apollónak Ascaniushoz intézett szavai a *gens Julia* viláгурalmára czeloznának, jóllehet e versekben;

Isteni sarj és istenek őse : ha Assaracusnak
háza vilá gur ura lesz, méltán csilapulnak a harcok
(IX. 642—643)

az *istenek* alatt lehetetlen másokat érteni, mint a két Divust, Augustust és Cæsart, a *gens Assaraci* pedig, mely alatt a háborúk megszűnnek, csakugyan nem lehet más, mint a *gens Julia*, melynek akkori fejét, Augustust ugyancsak az Aeneis az aranykor visszaállításáért dicsőíti :

Augustus Cæsar, Divus fia, újra *aranykort*
Hoz Latium földére ; (VI. 792—793)

tagadja továbbá, hogy Aeneas pajzsának utolsó képében diadalmenet végjelenetét lehetne látni s azt állítja, hogy ott Augustusnak nem világhódítói szerep, hanem tisztán papi tevékenység van tulajdonítva, daczára e felremagyarázhatatlan szavaknak :

Ám Cæsar *hármassal* tér meg a város
Népe közé ; (VIII. 714—715) ;

tagadja végre, hogy költőnk felfogása szerint a Venustól és Julustól való származás jogot adna Augustusnak a vilá guralomra, mintha sohasem olvasta volna Juppiter jóslatát :

Trójai nemzetből születik majd isteni Cæsar ;
Kék Oceánt birodalma, dicső hire éri a mennyet,
Július ő, nagy Iúlus igaz, méltó ivadéka.
(I. 286—288)

Így jut arra a tagadó eredményre, hogy Vergilius nem akarta Augustust úgy tüntetni föl, mint az Aeneastól származó uralkodó ház helyreállítóját. Végül a nemzeti tendenciát egyrészt — és pedig helyesen — azokban az anachronizmusokban látja, melyekkel a költő római intézményeket tulajdonít az őskornak, másrészt a történelem ama felfogásában, mely az egész költeményből kiviláglik. «A rómaiak világra szóló uralma — így végzi — az Aeneis alfája és omegája s így az éposz nemzeti szellemű hazafias, nem pedig Augustus-párti udvari költemény.» Itt újra elfeledi, hogy a költő nemzete vilá guralmát alig említi egyszer-kétszer Augustus nevének hozzáfűzése nélkül.

A magyarázók harmadik csoportja az Aeneisben, mint legfőbbet, a lépten-nyomon világosan felismerhető *vallásos jelleget* emeli ki. Ez irány nyomaival először a régi magyarázók, Macrobius és Servius szétszórót megjegyzéseiben találkozunk, melyek azonban első tekintetre oly túlzóknak és erőszakosaknak tündtek fel, hogy az újabb filológiában sokáig visszhangra nem találtak. Klausen, a régi itáliai mitológia fáradhatatlan kutatója volt századunkban az első, ki az Aeneist a római vallásrégiségek lelkiismeretesen pontos, csaknem tudós feldolgozásának nyilvánítá. *) Továbbá Fustel de Coulanges az *Ókori község* című hasonlíthatlan munkájában (ford. Bartal Antal, 1883.) megakarván mutatni, hogyan képzelték a régiek egy város alapítóját s mit értettek *penatiger* alatt, az Aeneist veszi elemzés alá s arra az eredményre jut, hogy a költő Aeneasban csak papot akar előttünk feltüntetni, a kultusz főnökét, a szent férfút, az isteni alapítót, kinek rendeltetése az állam penatéseit megmenteni (203. l.) E gondolatot ragadta meg s fejté tovább Boissier Vergiliusról írt szép tanulmányában (ford. Végh Arthúr, Olcsó könyvtár 22. sz.), ki tekintettel egyrészt Augustusnak az ősi vallás visszaállítására irányult törekvéseire, melyeknek a költő is részese volt, másrészt a régi magyarázók felfogására, melyet leszámítva némely túlzást alapjában véve helyesnek tart, kimondja, hogy Aeneas a költő szerint csupán isteneket vivén magával Itáliába s egyéb célja nem lévén, mint-hogy azokat ott megtelepítse, a költemény, mely e jámbor vállalatot zengi, tisztán vallásos éposznak tekintendő. Nézetét igazolni igyekszik még az Aeneas sokat vitatott jellemének új szempontból való magyarázatával is, főleg azt bizonyítván, hogy Vergilius szándékosan festé hősét oly jámbornak, békésnek sőt melancholikusnak és a rábizott feladat teljesítésében folyton önmagával küzdőnek, szóval elütőnek az epikus hős szokott típusától, mert csupán természeti hajlamainak és szenvedélyeinek elfojtásával nyer-

*) Lásd *Aeneas und die Penaten* (Hamburg und Gotha, 1840) című híres munkájának befejezését: «Als er (Vergil) es unternommen hatte, die Kämpfe des Cæsars in einem Heldengedichte zu verherrlichen, welches darstellen sollte, wie das, was der lateinische *Cerimonialgeist* Jahr für Jahr in jenem einzelnen Haushalt und in dem des Staates vollziehe, in der Urzeit Aeneas in Latium, in der Gegenwart sein Nachkomme Octavian im römischen Reich vollbracht habe.» (1249 l.) Mint e nevezetes helyből kitünik, Klausen dinasztikus tendenciát is látott az Aeneisben.

heté meg azt a kegyet, hogy isteneit Itáliába vihesse s tiszteletöket ott megalapíthassa. Hiszen minél többször diadalmaskodik önmaga felett, annál méltóbbnak mutatja magát arra a szerepre, melyet a végzet bizott rá, annál inkább kimagaslik, mint egy vallásos költemény valódi hőse. Azon sincs mit csodálkoznunk, a min eddig oly sokan megütköztek, hogy Turnus mellett, tehát a legyőzött párton állanak az étellel és erővel teljesebb jellemek: a költő szándékosan rendezte ezt el így, hogy a győztesek középszerűsége annál feltünőbbé tegye az isteni akarat diadalát.

Mint e lehetőleg rövid ismertetésből is eléggé kitünik, az Aeneis magyarázatának újabb három, élesen elkülönözött s egymással teljesen összeférhetetlennek látszó iránya van. Mindazáltal, ha felvetjük azt a kérdést: *melyik magyarázónak van igazsága*, csak ezt felelhetjük rá: *mindeniknek és egyiknek sem*; mert, ha elfogulatlanul ítélünk, meg kell vallanunk, hogy mindenik nézetben van valami helyes, ámbár egyik sem ment a túlzástól vagy legalább az egyoldalúságtól. Így lehetetlen igazat nem adnunk a *dinasztikus czélzat* védőinek annyiban, hogy az Aeneist jó részben Augustus sugalmazta, elkészülését folytonos figyelemmel kísérte s hogy a költő a magas pártfogó uralmát dicsőíteni, sőt ősei, Aeneas és Iulus jogán legitimálni akarta, de másrészt nem nehéz észrevenni, mennyire túloznak, midőn az egészben nem akarnak egyebet látni udvari hizelgő költeménynél vagy épen Augustusra vonatkozó következetes allegoriánál. Igazságuk van tehát az úgynevezett *nemzeti irány* híveinek annyiban, hogy az Aeneisban legfontosabbnak tartják a mondának a város alapítására, magára a római népre s a rómaiaknak mint nemzetnek viláгурalmára való vonatkozását, de ők is tévednek midőn túlbuzgóságukban tudni sem akarnak Vergiliusnak Augustushoz való viszonyáról s tagadni merik a legvilágosabb tényeket.

A mi végre a *vallásos irány* képviselőit, különösen pedig Boissier-t illeti, el kell ismernünk, hogy Vergilius magyarázatába életrevaló új gondolatokat hoztak s hogy egyes állításaik majdnem kivétel nélkül igazak. De ők sem mentek az egyoldalúság hibájától, mert abból, hogy mindaz, a mit ők az Aeneisben látnak, a költeményben csakugyan megvan, még nem következik, hogy ez minden, a mi benne van, s a mily készséggel írjuk alá azt az állítást, hogy a költő a penates-kultusz s egyáltalán a vallás és a szertartások hagyományait művébe gondosan felvette, ép oly ke-

véssé hunyhatunk szemet az éposz különös vonatkozásai előtt úgy Augustusra és a világbirodalomra, mint a latin fajra és Itáliára, melyeket Boissier nem tagad ugyan, de egyszerűen mellőz.

És itt még egy körülményre kell különös figyelmet fordítanunk, hogy a legtöbb vitatkozás főokát képező, gyakran csak a szók különböző használatán alapuló fogalomzavart elkerüljük. Midőn Boissier oly erősen hangsúlyozza, hogy az Aeneis tisztán vallásos költemény s oly éles ellentétbe helyezi a Homeros-féle görög nemzeti eposzszal, ha ő maga talán nem is akart e merev megkülönböztetéssel a régieknek oly eszméket tulajdonítani, melyeket bizonyára távolról sem sejtettek, nagyon könnyen tévútra vezetheti az ókorral kevésbé ismerős olvasóit. Midőn mi vallásos époszról beszélünk, oly műfajt értünk alatta, mely szemben az egyes népek korlátoltabb szellemi világán belül maradó, azok jó és rosszjellemvonásait, helyes nézeteit és balitéleteit egyaránt visszatükröztető nemzeti hőskölteménnyel a legáltalánosabb, örök időre s az egész emberiségre szóló eszméket hirdeti, s így a mi fogalmaink szerint a kettő épen úgy kizárja egymást, a mint papság és nemzet, religió és haza egybe nem eshetnek. De az ókorban, midőn mint Fustel de Coulanges fönnebb idézett művében helyesen mondja, minden nép csak saját istenét imádta s minden isten csak saját népét kormányozta, midőn ugyanaz a törvénykönyv szabályozta az embereknek egymásközt való viszonyát és az istenek s a közséji állam iránt való kötelességét, midőn papság és politikai hivatal, állam és vallás oly szoros kapcsolatban állottak egymással, hogy nemcsak köztük való összeütközést képzelni, hanem még egyiket a másiktól megkülönböztetni is lehetetlen volt, ilyen ellentétre nem gondolhattak. Ha tehát valamely pogány költő, mint Vergilius is, egy város alapításáról énekelvén az állami vallás hagyományait művében megörökíteni igyekezett, ezzel nemcsak túl nem emelkedett népe gondolkörén, hanem egyenesen megerősítő költeménye nemzeties jellegét és tendenciáját.

Ha most a mondottakat szem előtt tartva visszatekintünk a kommentátorok említett különböző csoportjaira, nézeteik nem tűnnek fel többé elcttünk oly merev ellentétben állóknak, annyira össze nem férőknek, mint az egyes irányok képviselői hitték. Mi legalább, midőn a legtöbbször felhozott ellenvetésekkel szemben, a nélkül hogy az Aeneis minden oldalról való méltatásába és behatoló bírálatába mertünk volna fogni, megkísértettük kiemelni

Vergilius művének azon jellemvonásait, melyek specziális római époszszá teszik s a mű koncepcziójának és egész szerkezetének magyarázatát sokban előmozdítják, csakhamar arra a gondolatra jutottunk, hogy e különböző véleményekkel szemben, kiemelve belőlük azt, a mi elfogadható, elmellőzve mindent, a mi túlzás és szembetűnően hamis, oly álláspontra helyezkedjünk, a honnan az ellentéteket többé nem küzdeni, hanem egy magasb, egy nagy nemzeti műéposzhoz, minőnek az Aeneist tartjuk, teljesen méltó eszmében találkozni és felolvadni látjuk. Hogy tehát további fejtegetéseink eredményét előre jelezzük, főcélunk a magyarázat hármas, dinasztikus, római nemzeti és vallásos irányának kiegészítése lesz, a minek lehetőségére helyesen utalt már Pirchala a Plüss, Georgii és Boissier munkáinak bíráló ismertetésében (Középisk. Tanár. Közlönye 1883.), de a mit eddig még tudtommal senki sem kísértett meg.

III.

Köztudomású dolog, hogy Vergilius, mielőtt az Aeneist végleges alakjába öntötte volna, egy tudósnak becsületére való mély tanulmányokat tett. Kiténik ez Augustushoz intézett leveléből, melyet Macrobius tulajdonít neki, s melyben a költő az őt költeménye megírása közben folyton faggató császárhoz e jellemző szavakat intézi: «Ha méltónak találnám Aeneisemet arra, hogy néked felolvassam, már régen megtettem volna a magam jószántából is. De e nagy tárgy még csak kísérlet; olykor csaknem azt hiszem, hogy nem voltam józan eszemnél, midőn ily nagy munkába fogtam, annyival is inkább, mivel, a mint tudod, kénytelen voltam e miatt más és más valóban komoly tanulmányokkal foglalkozni.» Ezért nem is győzik eléggé dicsérni magyarázóit, kik lépten-nyomon minden tudományban jártasnak nevezik őt. (L. Macrob. Com. in Somn. Scip. I. 6, 44; 15, 12; II. 8, 1. Saturn. I. 16, 12.) Sőt az újkor tudósai is észrevették a római s általán az itáliai őshagyományok kutatása közben költőnk mélyre ható ismereteit, kinek munkáit mint bő forrást méltatják és használják. De talán sehol sem tűnik ki jobban az ő nagy tudománya és helyes érzeke a régiség iránt, mint az őskori város alapításának, illetve a penates-tisztelet jelentőségének felfogásában.

Nem kell itt hosszasanban fejtegetnem, hogy a tűzhely és

házi istenek tisztelete mily nagy befolyással volt az ókori család és állam alakulására. A családot a közös házi oltárnál való áldozás kötötte össze s valamint család nem volt képzelhető közös kultusz nélkül, ép így egyetlen szövetség sem: közös kultusz kötötte össze a római *gens*-et és a görög *genos*-t, a római *curiát* és a görög *phra-triát*, a római *tribust* és a görög *phylét*, s végre több ily csoport egyesülése közös kultusz végzésére tette a várost.¹⁾ Rómának is volt egy ily vallási központja Vesta szent tűzének és a *penates*-eknek, a haza védő isteneinek együttes tiszteletében, melynek gondos fenntartásában látták a régi szabású honfiak a város jövőjének biztos zálogát.

Attól az időtől fogva, midőn a római nép történelmi öntudatra ébredt, igen sokan kutatták e titokkal teljes kultusz eredetét. Miután az Aeneas-monda Italiába beférközött s csakhamar a közhitben erős gyökeret vert, a latin hagyományok és a görög mesék sajátságos kombinációjával arra az eredményre jutottak, hogy a *Vesta* és a *penates* tisztelete Rómába Alba-Longából, ide ismét Laviniumból került, hova a trójai Aeneas hozta be hazai isteneit, kikkel e szerént Róma védő szellemei azonosak. Úgy látszik, így volt már meggyőződve a régi annalista, Cassius Hemina, s a későbbi latin tudósok, kik e kérdésben messze terjedő kutatásokat tettek, e hagyományon csak keveset módosítottak s legfőlebb ez istenek neveire nézve tértek el a régiektől és egymástól. Így Nigidius Figulus a két *penatest* Apollóval és Neptunusszal, mások Juppiterrel és Junóval vagy Minervával azonosíták, míg az ily dolgokban legnagyobb tekintély, Varro, kit Vergilius is tanulmányozott, a samothrakei titokkal teljes *Kabírokat* látta bennök, kiket Dardanos vitt Trójába, Aeneas hozott ki szülővárosa lángjaiból s szállított Italia partjaira. Annyit tehát a tudós kutatás is megerősített, hogy Róma tulajdonképen Trója gyarmata s Vergilius a nemzet hitére támaszkodott, midőn a város isteneinek megmentőjét, Aeneast tüntette fel Róma első alapítójának.²⁾

¹⁾ L. Fustel de Coulanges «Az ókori község» cz. műve ide vágó fejezeteit. Ford. Bartal Antal. Az akad. könyvk. vállalata 1883.

²⁾ Lásd E. Werner: Die Sage von den Wanderungen des Aeneas. Progr. des K. Gymnasiums zu Leipzig 1882; Hild: La legende d' Enée avant Virgil. Paris, Leroux 1883; Friedrich Caer: De fabulis Græcis ad Romam conditam pertinentibus, Berolini 1884. és: Die röm. Aeneassage von Nævius bis Vergilius, Leipzig 1886.

Mondottuk, hogy a város lényegét a város isteneinek oltára képezte s az alapítás mint közös kultusz felállítása mindig vallásos cselekmény volt. Innét következik az is, hogy az ókorban oly költeménynek, melynek tárgya valamely város alapítása volt, szükségképen *vallásos jellegűnek* kellett lennie.

Csak futólag tekintsük át az Aeneist s azonnal szemünkbe ötlük, hogy a költő a várost vallásos lakóhelynek tekinti s époszát is első sorban a vallás dominálja.

Mindenütt hangsúlyozza Vergilius, hogy a város lényegét a *penates*, a város istenei képezik. Ha ezek valamely feldult templomból kimenekülnek, megmenekült maga a város, s az a hely, hol az istenek újra állandó lakóhelyet nyernek, ugyanoly nevet visel, minőt az elpusztított város viselt.

Juno, midőn öreg trójai asszony alakját öltve magára Aeneas csapatját Siciliában, Acestes királynál akarja marasztalni, így kiált föl:

Ámde miért habozunk várost építeni a népnek?
Oh honom, oh ti hiába kimentett isteni védők,
Nincsen-e hely, alapot hol raknánk Trója falának,
S Hector két folyamát, Xanthust, Simoist soh'se látom?

(V. 631—634)

Juno szerint tehát nemcsak a város neve újul meg, hanem még a patakok is Trója vizeitől kölcsönzik neveiket. Hasonlót fejez ki Drances, a latinok békét javaló szónoka, midőn azt az indítványt teszi, hogy segítsenek Aeneasnak egy új város felépítésében:

Sőt, mit a sors rendelt, a falat fölemelni segítsük,
S isteni Trójához vállunkon hordjuk a sziklát.

(XI. 130—131)

Továbbá Helenus, Priamus fia, midőn Epirusban új várost alapít, azt Trójának nevezi, mert házi isteneit a lángokból kimenté s így azt a helyet, hol nekik oltárt emel, úgy hiszi, joggal nevezheti a régi néven. Aeneas meghatottan beszéli el Didónak azt a jelenetet, midőn az új Tróját s benne rokonait megpillantá:

Fölhaladok, s a kis Tróját meg a régít utánzó
Pergamumot s a Xanthusnak csúfolt patakocskát
Meglátom s rohanok Scææ kapuját megölelni.

(III. 349—351)

Aeneas is, midőn Krétában, a delosi Apolló jóslatát balul értelmezve, várost alapít, Pergamumnak nevezi azt:

Sebtében lerakám az ohajtott város alapját
Mint új Pergamumét: úgy örvend népem e névnek,
Ég építeni lakát s fölemelni a hegyre a várat.

(III. 132—134)

De legjellemzőbb az ötödik könyv amaz epizódja, midőn Aeneas az elaggott vagy elcsüggedt trójaiak számára, kiket Siciliában hagy Acestes királynál, várost alapít. A leírás így szól:

Aenéás ezalatt körben mesgyét von ekével,
Házhelyeket kijelöl s Trójának hívja a várost.
Trója szülötte Acestes örül országa növésén,
Törvényt lát s jogot ad a tanácsban a tisztos atyáknak.
Templomot épít majd éggel szomszédos Eryxen
Ídali Vénusnak s Anchíses síri lakához
Ültet szent berket s papot ad neve tiszteletére.

(V. 755—761)

Kitűnik ebből, hogy az új város neve Trója, még pedig azért, mert penatesei Trója egyik legfőbb védő istennője, Venus és a halálában istenné lett s isteni tiszteletre számot tartó trójai vezér, Anchíses.

Jellemző végre az is, a mit Tiberis isten mond az Italiába érkező Aeneasnak:

Isteni vér ivadéka, örök szent Pergamum őre,
Visszahozod hozzánk láng közzül a trójai várost.

(VIII. 36—37)

mely hely azért is érdekes, mert Pergamumot öröknek nevezi, nem azért, mintha feldúlhatatlan volna (hisz ennek a valóság mondana ellent), hanem, mert lakói, a város istenségei halhatatlanok.

Nem czélunk itt az Aeneist régiségteni szempontból méltatni, de szükségesnek tartottuk ennyit kiemelni oly czélból, hogy kimutassuk, mit értett Vergilius város alatt. Fejtegetéseinkből kitűnt, hogy a város lényegének a penatest tartá, s e felfogás logikai következmény gyanánt vonja maga után azt, hogy az Aeneis tulajdonképeni tárgya nem Aeneas személyes viszontagságai, hanem a *penates* költözése Trójából Italiába. Találunk is az eposzban akárhány helyet, hol a költő ezt kiemelni szükségesnek tartja. Midőn azt mondja hőséről, hogy várost akar alapítani, mindjárt hozzá

teszi, hogy isteneket visz be Latiumba (*Dum conderet urbem Inferretque deos Latio* I. 5—6); máshelyt, hogy Iliumot viszi be Italiába s annak legyőzött isteneit (*Ilium in Italiam portans victosque penates* I. 68). A hős arra kéri a jósló istenséget, engedje meg, hogy a trójaiak Italiában letelepedhessenek s velök együtt a bolyongó istenségek s a város sokat hányt-vetett védő szellemei. (*Da, non indebita posco, Regna meis fatis, Latio considerare Teucros, Errantesque deos agitataqua numina Troiae* VI. 66—68).

Ezek után világos lehet előttünk az egész költemény kiinduló pontja, mely a második énekben van azon a helyen, midőn Hector Aeneasnak álmában megjelenik és felszólítja őt, hogy meneküljön átadja neki a város védő isteneit:

«Védő isteneit s vallását néked ajánlja
Trója: ezek lesznek sorsodban társid, ezeknek
Raksz falakat majdan, ha bejárod messze a tengert.»
Így szólt s karjaiban kihozá Vestát a hatalmast,
És az örök lángot, mit a szentek szentiben őrzénk.

(II. 293—297)

Aeneas tehát, midőn Trójából menekül, isteni küldetés következtében teszi azt, s mint maga mondja, az istenek jóslatai készítetik arra, hogy távoli puszta vidékek felé törekedjék (*Diversa exsilia et desertas quærere terras Auguriis agimur divom* II. 4—5); a száműzöttet nemcsak atyja, fia és barátai, hanem a város védő szellemei is kísérik (*feror exul in altum, Cum sociis gnatoque penatibus et magnis dis* III. 11—12).

Jól mondja Fustel de Coulanges, hogy az éposz hősei tulajdonképen Trója istenei. Ezek intik Aeneast, midőn Krétában czélt tévesztve időzik (*Effigies sacræ divom Phrygiique penates, Quos mecum ab Troia mediisque ex ignibus urbis Extuleram, visi ante oculos astare iacentis* III. 148—150), ezek kedvéért vezetik Juppiter és Apollo hol jóslatokkal, hol egyenes közbelépéssel az olykor-olykor kétkedő s a helyes útról letérő hőst (I. IV. ének), ezek mellett van a fátum, mely olykor Juppiter segítségét is szükségtelenné teszi (*rex Juppiter omnibus idem, Fata viam invenient* X. 112—113), ki ennek tudatában határozza el, hogy a trójaiak és latinok közti döntő csatában nem vesz részt; magának Aeneasnak is az kölcsönöz bátorságot s kitartást, mert tudja, hogy Latiumban nyugalmas lakóhelyet jelölt ki számára a végzet s Trója uralma ott virágzik

fel újra (Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas Ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae I. 205—206); végre a védő istenek azok, kik az új városnak nagyságot adnak s a hős unokáit az égig emelik (Nos tumidum sub te permensi classibus aequor, Idem venturos tollemus in astra nepotes, Imperiumque urbi dabimus III. 157—159).

Ha az éposz itt kifejtett valódi jellegével tisztában vagyunk, nem fogjuk hősében egy homéri hős jellemvonásait keresni, nem fogjuk megrovólag emlegetni, hogy Aeneas minő erélytelen, minő halványan jellemzett alak, vagy mint Teuffel mondja, hogy Vergilius saját képmására alkotá hősét, époly szelidnek, szemérmesnek, légynek se vétőnek festé, mint ő maga volt, s elfeledkezett arról, hogy ilyen jellem epikus hős nem lehet.

Vergilius tisztában van feladatával s teljes öntudattal festi hősét olyannak, a minő. Az éposz tárgya vallásos vállalat, hősei tulajdonképen az istenek, annak a férfúnak tehát, kit az istenek akaratok végrehajtására kiválasztanak, mindenek előtt mély vallásssosságtól áthatottnak kell lennie s az önmegtágadás erényével nagy mértékben bírnia.

Aeneas ilyen jellem. A költő mindjárt az éposz bevezetésében úgy mutatja be hősét, mint jámborságával kitünőt (Insignem pietate virum I. 10); midőn Hectorral összehasonlítja, mindkettőjüket bátornak, a harcban elsőnek nevezi, de mindjárt hozzá teszi, hogy vallássságban Aeneas volt kitünőbb (Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis, Hic pietate prior XI. 291—292); az egész költeményen keresztül Aeneas állandó jelzője *pius*, s ő maga is meg van győződve arról, hogy ez az erénye teszi a nagy feladat végrehajtására méltóvá és képessé, miért is, valahányszor isteni küldetését említi, jámbor Aeneasnak nevezi magát. (Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates Classe veho mecum I. 378—379.)

Mély vallásos érzületéből fakad az az erénye, hogy egyéni hajlamait mindig alárendeli az istenek akaratainak. Csak ez az, a mi őt fáradságos vállalatának végrehajtására ösztönzi. Midőn Tróját lángözöntől elborítva látja, kétségbeesik: «Eltávoztak az istenek — kiált föl — ott hagyták szentélyeiket és oltáraikat, kik e városnak hatalmat adtak!» (Excessere omnes adytis arisque relictis Di, quibus imperium hoc steterat II. 351—352) s társait így buzdítja a végső csatára: «Egy menekvése van a legyőzöttnek: nem remélni

menekvést!» (Una salus victis, nullam sperare salutem II. 354). Mégis midőn az istenek akarataról értesül s kedvező jósjeleket lát föltűnni, ott hagyja a várost, könnyes szemekkel vet végső pillantást a kedves vidékre s elindul hosszú, fáradságos útjára.

Később is, a nagy feladat végrehajtása közben folyton küzde-
nek egyéni kívánságai a kötelességekkel, melyeket az elvállalt szerep szab reá. Megvallja ő maga is, hogy nem önként megy Italiába (Italiam non sponte sequor IV. 361), hogy, ha a végzet megengedte volna önakarata szerint intézni életét, a régi helyen újra fölépítette volna Tróját s ott szeretteinek emlékét ápolta volna (Me si fata meis paterentur ducere vitam Auspiciis et sponte mea componere curas, Urbem Troianam primum dulcisque meorum Reliquias colerem, Priami tecta alta manerent, Et recidiva manu posuissem Pergama victis IV. 340—344). Tere nem a kalandozás, nem a harcz, melyet megbízatása tőle megkövetel: ő a béke, a nyugalom, a csendes munkásság barátja. Midőn Helenus új Trójáját elhagyja, úgy búcsúzik Andromachétól: «Éljetek boldogul, hisz' szerencsétek meg van alapítva, míg minket hány-vet a végzet. Ti már nyugalomban éltek, nem kell átszelnetek a tenger síkjait.» (Vivite felices, quibus est fortuna peracta iam sua, nos alia ex aliis in fata vocamur, Vobis parta quies, nullum iam æquor arandum III. 493—495). Midőn megpillantja az épülő Karthagót, el nem nyomhat egy irigy felkiáltást: «Oh boldogok, kik már építhetik városuk falait.» (O fortunati, quibus iam mœnia surgunt I. 436). Minden alkalmat megragad arra, hogy minél hamarább letelepedhessék isteneivel és társaival együtt: várost akar alapítani Thraciában, már fel is építi Krétában, de a mint az első kedvezőtlen jósjel feltűnik, nehéz szívvel bár, azonnal elindul a bizonytalan útra. Karthagó városához nemcsak a nyugalom — s békeszeretet, hanem a Dido iránt érzett gyöngéd szerelem lánczai is fűzik; jól tudja, hogy a szerencsétlen királynő halála lesz az az óra, melyben Afrika partjait elhagyja; megvallja maga is Didónak, hogy a kitűzött feladat mennyire terhére van, de nem maradhat, ellenáll a végzet (fata obstant IV. 440) s Jupiter maga készletti követe, Mercurius által sietésre.

Vergilius hősenek főjellemvonása tehát a jámborság, a *pietas*. Így követelte ezt az éposz tárgya, de tegyük hozzá, a rómaiaknak őseikről alkotott fogalma is. Mert ne higyjük, hogy talán a harci bátorság volt az a főerény, a melyben a rómaiak annyira bámult

őseik nagyságának okát találták. Igaz, hogy nagy katonáknak, tisztviselőknék és földmivelőknek tartották őket, de mint jellemők fővonását mindig az *isteni félelmet* emelték ki. «Őseink a legvallásosabb emberek voltak» — mondja Sallustius. «Bármennyire hizelegjünk magunknak — így szól Cicero — se számban a hispánokat, se erőben a gallokat, se eszélyességben a púnokat, se tudományban a görögöket fölül nem múljuk, sőt az itálokat és latinokat sem érzük utól abban a természetes elmeélben, mely e nép és föld sajátja: hanem *jámborsággal, vallásossággal* és azzal az egyszerű bölcseséggel, melynél fogva átláttuk, hogy a halhatatlan istenek hatalma kormányoz mindent, győztük le az összes népeket és nemzeteket» (De har. resp. 9.). Ugyanerre gondolt Horatius, midőn egy lefordíthatatlanul tömör sorában kimondta, hogy Róma az istenektől való féltében lett a világ ura:

Dis te minorem quod geris imperas.

Így Vergilius is, midőn Aeneast olyannak festi, a minő, az ősrómai jellem fővonását akarta benne megörökíteni.

De nemcsak a hős isteni félelme, hanem egyáltalán az Aeneis minden vonatkozása az istenekre és a vallásra tisztán római szellemet árul el. Hányszor elmondták már, és pedig gáncsolólag, a kritikusok, hogy míg az Iliasban és az Odysseában az úgynevezett époszi *machina* teljesen tért enged a hős szabad akarati működésének, Vergiliusnál ez intéz mindent, a hős ennek segítsége nélkül mit sem tesz. Azonban ez a különbség arra vezethető vissza, hogy míg Homerosnál az Olympus fényes és költői vallása uralkodik, Vergiliusnál főleg az állam istenei szerepelnek.

S itt nemcsak a Homeros és Vergilius, hanem az egész görög és római mitologia közti különbséggel van dolgunk.

Gyakran halljuk emlegetni, midőn a görög és a római vallás összehasonlításáról van szó, hogy míg a görög nép élénk képzelme isteneinek emberi alakot, emberi jellemvonásokat, vágyakat és szenvedélyeket adott s az Olympust élettel teljes istenségekkel népesíté, melyek az emberektől csak a halhatatlanságban különböztek, addig a római istenek nem egyebek, mint üres elvonások, vonatkoztatva az állami és családi élet különböző tevékenységeire. A házi isten, Lar, mint maga Servius is mondja (Serv. in Aen. III. 134) nem más, mint a tüzhely, Vesta Ovidius szerint az élő láng (Ovid. Fasti V. 291: Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige

flammas), Ops istennő semmi egyéb, mint az államnak templomban őrzött kincse, Aesculanus isten a réz, Argenteus pedig az ezüst-pénzt képviseli. E fontos különbség csakis abban leli magyarázatát, hogy a görögöknél a költészet hatalmas befolyása alatt a természet erőinek személyesítései vergődtek a vallásban uralkodó szerepre, a rómaiak vallásos érzülete ellenben mindaddig, míg a görög mitológia zavaró hatása a Kr. e. 3. században be nem állott, a család és állam isteneit karolta föl.

Nagyon természetes, hogy Vergilius a köztudatba átment és mindenek felett költői homérikus mitológiát teljesen nem mellőzhette, de világos az is, hogy helyes érzéssel megy vissza a római őskor vallásos felfogásáig, midőn uralkodó szerepet a *penatesnek* tulajdonít, mint a kikhez egy végzetszerű nagy jövő fűződik. S mit ért Vergilius *penates* alatt? A második ének már idézett helye világosan kimondja, hogy Hector Aeneasnak a hatalmas Vestát és az örök szent tüzet adja át.*) Vesta és az örök tűz s a velök ugyanazon templomban tisztelt tulajdonképeni *penates* voltak a római kultusz legkiválóbb tárgyai. Tehát ezek a Rómában első sorban imádozott istenségek az éposz tulajdonképeni hősei s midőn Vergilius ezeknek megtelepedését Italiában a fátum határozatával annyira egynek tünteti föl, hogy a végső döntő csatában Juppiter segítsége teljesen fölöslegessé válik, s midőn világosan kimondja, hogy e védő istenek azok, kik Róma jövő nagyágát biztosítják, e nyilatkozatai tökéletesen megegyeznek a második pún háború korabeli régi szabású államférfiak felfogásával, kiknek szemében a Vestatemplom a római uralom végzetszerű záloga volt (T. Livius XXVI. 27: *fatale pignus imperii Romani*), s a kik a szentély felgyújtását tervelő capuai lakosokat az állam elleni legszörnyűbb vétékkel vádolták, mert tönkre akarták tenni a római nagyság biztosítékát.

S mivel saját városi istenségüket ily hatalommal ruházták fel, ilyeneknek tekintették a többi államok isteneit is. Azt hitték, hogy mindaddig, míg valamely várost saját *penatesei* védnek, az ostrom eredményre nem vezethet. E hitöktől vezéreltetve az idegen

*) Aeneas a Vestán kívül még egyéb, e helyt nem említett istenképeket is vitt magával, l. Aen. III. 148—150. Vesta különben és a *penates* Rómában elválaszthatatlanok voltak egymástól, s a Vesta-templomban a szentek szente, a *penus interior* a Palladiumon s egyéb titkos szimbólumokon kívül a *penates-képeket* is magában rejté.

állam istenéhez imát és fogadást intéztek, melyben arra kérték, vonja meg védelmét a várostól, s ha a bevétel csakugyan sikerült, az istent Rómába vitték és fogadásukhoz képest gazdag kultuszban részesítették. Ez volt a híres *evocatio deorum*.*)

Valóban így is tettek Veii Junójával és Karthagó Juno Cælestisével. E felfogás nyomaival találkozunk Vergiliusnál is. Az ő Aeneasának, midőn Tróját lángokban, az ellenséget az utcákon megpillantja, első gondolata, hogy a védő istenek nincsenek többé a falak közt. «Eltávoztak isteneink — kiált fel kétségbeesve — itt hagyták szentélyeiket és oltáraikat, kik által uralmunk állott.» «Eltávoztak — jegyzi meg e helyhez a szorgalmas magyarázó Servius — mert az ostrom előtt *kihívta* őket az ellenség a szentségtörés kikerülése céljából. Innen van, hogy a rómaiak mindig eltitkolták, kinek védelmében van a város, sőt a papi jog egyenesen tilalmazta, hogy a római istenek saját nevökön neveztessenek.» Az Aeneis Junója sem egyéb, mint Karthago városi istensége; a főök, melyért Aeneas annyira üldözi s eredeti céljától eltéríteni iparkodik, az, hogy előre látja, mily harczot indít majd Róma, ha fölepül, az ő kedves Karthagója ellen. Aeneas a szokott római módon s abban az egészen római hitben igyekszik őt kiengesztelni, hogy az istenséget le lehet kötelezni ajándékokkal. Már Helenus arra inti, hogy mihelyt Italia partjaira ér, mindenek előtt a nagy Junóhoz fohász-kodjék tegyen neki fogadalmat s a hatalmas úrnő ellenállását könyörgő ajándékaival igyekezzek legyőzni (*Junonis magnæ primum prece numen adora, Junoni cane vota libens dominamque potentem Supplicibus supera donis* III. 437—439), a mit Aeneas szokása szerént *rite* elvégez (*rite Junoni Argivæ iussos adolemus honores* III. 547), s Juno ki is engesztelődik, sőt örömmel hagy fel a trójaiak elleni gyűlölettel, midőn magától Juppitertől hallja meg, hogy nem lesz nép, mely oly annyira ünnepelné őt, mint a rómaiak. («*Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores*», *Adnuit his Juno et mentem lætata retorsit* XII. 840—841.)

*) Lásd Plinius N. H. XXVIII. 4, 18. Az *evocatio* formuláját közli Macrobius Saturn. III. 9: *Si deus, si dea est, cui populus civitasque Carthaginiensis est in tutela, teque maxime, ille qui urbis huius populique tutelam recepisti, precor venerorque, veniam a vobis peto, ut vos populum civitatemque Carthaginiensem deseratis, loca templa sacra urbemque eorum relinquatis . . . Si ita feceritis, voveo vobis templa ludosque facturum.*

Továbbá, mivel a római ember az állami élet minden ágát egy titokszerű istenség működésével hozta kapcsolatba, nagyon természetes, hogy lépten-nyomon érezte, mennyire hatalmában van isteneinek. Igyekezett velök jó viszonyban állani s ezért mit sem tett az isteni akarat megkérdezése nélkül, mely azt hivé, az *auspiciumokban* nyilatkozik. Ferdén fognók fel Róma őstörténetét, ha a későbbi kor államférfiainak eljárásából a város első századaira vonnánk következtetést, s mert oly korban, midőn filozófiailag képzett emberek ültek a tisztségekben, azt látjuk, hogy az *auspiciumot* egyszerű eszköznek tekintik politikai céljaik kivitelére, ez alapon az ősi Róma auspiciumait sem tekintenők egyébnek, mint alkalmas eszköznek az előkelők kezében a nép féken tartására. Mi sem jogosít fel arra, hogy a régi rómaiak hitének őszinteségében kételkedjünk, s Livius első tíz könyve is eléggé tanuskodik arról, hogy az auspiciumok nemcsak a plebs, hanem akárhányszor a patriciusok hátrányára ütöttek ki. Az auspiciumnak elhatározó befolyása volt minden állami működésre s magukat a tisztviselőket is ebben az időben nem annyira a nép választá, mint egyenesen az auspicium jelölé ki. Sőt még Cicero egész komolyan mondhatta a nép előtt ellenfelének, ki e vallásos cselekmény iránt kellő tiszteletet nem mutatott: «Te az auspiciumokat, melyekkel a várost megalapították, melyektől a köztársaság és a birodalom java függ, megvetni merészeled?» (In Vatinius c. 6.)

Másik jellemző vonása az ősrómai vallásnak az az ismeretes nagy gond, melyet a szertartásokra fordítottak. Úgy látszik, hogy a vallás lényegét a szertartások lehető legpontosabb megőrzésében találták, abban a hitben, hogy az istenek kegye csak így nyerhető meg a város számára, miért is minden legkisebb hiba, melyet a ritus ellen elkövettek, érvénytelenné tette az illető vallásos cselekményt s valahányszor ilyet fedeztek föl, ha napokkal később is, újra kezdték az egészet. Ebben találja magyarázatát az az aggodalmas elővigyázat is, melyet szertartáskönyveik hamisítatlan megőrzésében tanúsítottak.

Az Aeneis mintegy tükörben mutatja az ősök eme felfogását. A hőskölteménynek, mint Róma legrégibb állami életének, mozgató ereje a közvetlen jóslat és az auspicium: ezek indítják a hőst cselekvésre, a ki viszont, mielőtt valami nagyba fogna, mindig megkérdezi az istenek akaratát. Jósjel indítja el őt Trójából, ez akadályozza meg a letelepedésben Thracia partjain, Krétában;

ez vezérli Italiában is minden fontosabb lépésnél; ha önként nem mutatkozik, maga a hős kér jósjelt, mint pl. ama híres és sok gáncsra alkalmat adott helyen, midőn Evander király az etruszok szövetségét ajánlja fel Aeneasnak: a hős megzavarodva áll mindaddig, míg kedvező jeleket nem lát föltünni. Egy homérikus hős jellemével nem férne ez meg, de nagyon illő ama rómaiak öséhez, kik nemcsak a köz-, hanem még a magánéletben sem fogtak semmihez az auspiciumok megkerdezése nélkül (l. Val. Max. II, 2, 1), s kiknek legrégebbs államférfiai, a királyok és az első konsulok első sorban az állami istenek áldozarai, tehát papi hatóság valának.

De nemcsak ily általános vonásokban igyekvék Vergilius a római vallás szellemét költeményében visszatükröztetni, hanem az oly nagy gonddal őrzött szertartások hagyományait is alkalom adtán földolgozta. E körülmény könnyen kikerülhette volna az újkori tudósok figyelmét, de szerencsére a régieknél, kik ezt könnyen észrevehették, a magyarázók egész iskolája alakult, mely czélul tűzte ki az Aeneisben a vallásrégiségek szerepét kutatni. A ki valaha Serviust vagy Macrobiust olvasta, bámulva tapasztalhatta, hogy erre vonatkozólag mennyi mindent találtak vagy legalább akartak találni költőnkél. «Mindazon jelességek közt, melyeken Maro dicsősége alapszik — mondja Macrobiusnál Vettius Prætextatus, ugyanaz, a ki egész értekezést írt Vergiliusnak a papi jogban való jártasságáról — főképen azt csodálom, hogy a papi jog hagyományait, mintha csak mindig ezzel foglalkozott volna, a legtudósabb módon őrzé meg műve sok és különböző helyein: és, ha ily hosszú értekezésre időnk volna, kimutatnám, hogy Vergiliusunk megérdemelte volna a pontifex maximus méltóságát.» — «Költőnk — felel e szavakra ugyanott Flavius — az auguri jogban is annyira jártas volt, hogy, ha egyéb tudományokkal nem is dicsekedhetnék, ezzel az egygyel megalapíthatta volna dicsőségét.» (Saturn. I. 24; 16.) *Servius*, a híres magyarázó, mint régen ismeretes elcsépelet dolgot hozza fel, hogy Vergilius, valahányszor csak alkalma akad, említést tesz a papi jogról (l. Serv. in Aen. II. 57; tanulságos helyek még I. 305; VIII. 552), s hogy számos helyen ki lehet mutatni, mily pontossággal tudta költőnk a legrégebbs szertartásokat leírni (ad Aen. X. 419).

Sőt némely kommentátorok ennyivel sem elégedtek meg, hanem a végletekig menve Aeneasból *pontifexet* csináltak s nemcsak tetteit, hanem minden szavát is ily szempontból igyekeztek

magyarázni. Aeneas például a III. énekben anyjához, Venushoz így szól:

Et vacet *annales* tantorum audire laborum (I. 373)

Az *annales* szót, úgy Macrobius mint Servius arra magyarázzák, hogy Aeneas *pontifex*, a pontifexek pedig a régi rómaiaknál *annales* cím alatt adták ki az általuk feljegyzett nevezetesebb eseményeket. (Lásd Serv. in Aen. I. 373. Macrobius Saturn. III, 2, 17.) Azt is fontosnak találják, hogy a költő hősről, midőn az a második énekben egy fényes lakoma után szenvedéseinek elbeszélésébe kezd, ezt mondja:

inde *toro* pater Aeneas sic orsus ab *alto*

mert a *magas üléssel* (*toro alto*) azt akarta jelezni, hogy a lakománál a legfelsőbb hely a papot illette. (Summus enim semper est pontificalis locus. Serv. in Aen. II. 2. Tanulságos helyek még Macrobius Saturn. III. 6, 3; Serv. in Aen. II. 57; VIII. 363; 552; XI. 2; 76.)

Mégis legérdekesebb a negyedik éneknek, Dido szerelme gyönyörű történetének vallásos magyarázata, a mint azt a Servius neve alatt ránk maradt jegyzetgyűjteményben találjuk. Miután Aeneasra ráfogták s egyes szavaiból és tetteiből igazolni igyekeztek, hogy e könyvben mint *flamen* szerepel, ebből azt következtették, hogy Didónak *flaminicának* (a flamen feleségének) kell lennie. Bizonyították, hogy a hol a költő a királynő öltözetét leírja, előadása megegyezik azokkal a rituális szabályokkal, melyek a flaminica öltözetét meghatározták, belekapaszkodtak egyes Aeneas-hoz intézett szavaiba s bennök célzásokat láttak a pap és papnő hivatalos viszonyára. Végre a viszony szomorú felbomlásának okát abban találták, hogy a hős és a királynő egybekelése abban az emlékezetes barlangban nagyon hirtelen történvén, elmulasztották megtartani a *confarreatio* szertartását, a mely nélkül a flamen és flaminica házassága érvényes nem lehet! (Lásd Serv. in Aen. IV. 103, 137, 339, 340, 374, 518, 646.)

Bármily nevetségeseknek tűnjenek fel e túlzások, el kell ismernünk, hogy a magyarázóknak lényegben igazságuk van. Aeneasnak nemcsak jellemében nyilvánul *pietas*-a, hanem, mint a hazai istenek költöztetője (*penatiger*) és a kultusz főnöke, külső viseletében is szent személynek, papnak mutatja magát. Lelkiis-

meretes pontossággal, *rite* hajt végre mindent, akár csak egy római pontifex, a ki tudja, hogy a szertartásnak egyetlen szóval való elhibázása isteni haragot keltő szentségtörés (*piaculum*). Nézzük, midőn az égő Trójából szent feladatának teljesítésére kiindul s az ijedelmek közt sem feledi, hogy a penates-képekhez nyúlnia mindaddig nem szabad, míg az öldöklésben beszennyezett kezeit folyó vízzel (*flumine vivo*) meg nem mossa, vagy midőn Misenust eltemeti, midőn Siciliában maradt honfitársai számára várost alapít, midőn penateseinek, atyja szellemének, Jupiternak vagy az alvilági isteneknek áldoz, midőn jósjelt kér és elfogad: be kell vallanunk, hogy ő, a mint Vergilius feltünteti, népének nemcsak királya, hanem papja is, egy római pontifex és augur előképe. Ezzel nem azt akarjuk mondani, a mit az idézett régi magyarázók hittek, hogy a költő hőse minden szavát és tettét a papi és auguri jog szabályai szerént intézte volna, hanem egyszerűen arra akarunk utalni, hogy valahányszor szent cselekményt végez, egészen úgy teljesíti azt, a mint egy római pap teljesítené. Csakis abból, hogy a mű e részei a szertartások pontos leírását tartalmazták, magyarázható ki, hogy a későbbi papok, midőn már az államvallás hagyományai meggyengültek, a rituále vitás kérdéseiben Vergiliusra mint tekintélyre hivatkoztak.

De nemcsak Aeneas szerepében, hanem egyáltalán mindenütt, a hol alkalom volt reá, azon volt költőnk, hogy, ha egyébbel nem, a szertartások egyes kifejezéseinek felhasználásával*) római színt kölcsönözzön leírásainak. A régiek nem is győzték eléggé csodálni a szent nyelvben való kiváló jártasságát. Mikor pl. Sinon a második énekben elsírja a trójaiak előtt színlelt panaszait, s félelmét fejezvé ki, hogy majd a görögök, miután ő maga elmenekült ártatlan gyermekein vesznek boszút, így szól:

quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
effugia et culpam hanc miserorum morte piabunt

*) Lásd Macrob. Sat. III. 2, 1: Verborum autem proprietates tam poetarum huic familiaris est, ut talis observatio in Vergilio laus esse iam desinat: nullis tamen magis proprie usus est, quam sacris vel sacrificiis verbis. — III. 4, 1: Nomina etiam sacrorum locorum sub congrua proprietate proferre pontificalis observatio est. — Serv. in Aen. I. 398: Totum morem augurum executus est (Vergilius) proprietate verborum.

a rituále szentesített szavait használja, mert a papok az *effugium* műkifejezéssel éltek, ha arról volt szó, hogy az áldozati állat az oltártól elmenekült, és a *piare* ige a vérrel való kiengesztelést jelenté. Éppen így, mikor a hatodik énekben az alvilági isteneknek hozott áldozat leírásánál azt mondja: *supponunt cultros* e helyett *victimās caedunt* (az áldozati barmokat levágják), a szertartás nyelvét követi, melyben a rossz előjelű (*mali ominis*) szókat a legnagyobb gonddal kerülték; és néhány sorral alább, a hol így szól:

tum Stygio regi nocturnas *incohat* aras

az elavult *incohat* igét *perficit* helyett ugyanonnan kölcsönzi. Vagy, mikor a gyanútlanul hajózó Aeneast a nimfák a veszedelemtől megóvándók így szólítják meg:

vigilasne, deum gens

Aenea ? vigila.

(X. 228)

e szavakkal arra a szép szertartásra utalt a költő, melyet bizonyos meghatározott napon a Vesta-szüzek teljesítettek, midőn ünnepélyesen az áldozó király (*rex sacrificulus*) elé járulván így inték őt: *vigilasne rex ? vigila*. (Lásd Serv. in Aen. II. 140; III. 257; VI. 248, 252; VIII. 106; X. 228). E néhány helyen, melyet példaképen felhoztunk, mindenki közönyösen siklik keresztül, a ki a régi magyarázókat nem ismeri. Láthatjuk ebből, hány oly hely lehet még az Aeneisben, melynél mi legföllebb a nyelv különössége miatt állapodunk meg, de a mely a római hagyományok közt felnőtt ember lelkében az ünnepélyes és megható emlékek egész sorát volt képes felidézni.

Ennyi az, a mit az Aeneisről, vallásos jellegét tekintve, szólni akartunk. Kettőről győződhattünk meg tárgyalásunk folyamában: először, hogy a mű tárgyánál fogva vallásos jellegű s hogy úgy egész szerkezetét, mint különösen a hős sokat vitatott jellemét ebből a szempontból kell megítélnünk, másodsor, hogy e vallásos jelleg keretében a szerző mindenütt *római vonásokat* emel ki, kegyelettel elevenítve fel az ősrégi szertartások hagyományait s híven tüntetve fel az ősrómai felfogást a *vallást* és az ezzel elválaszthatatlan összefüggésben levő *államot* illetőleg. Már itt láthatjuk a rómaiakra gyakorolt nagy hatásának egyik okát, melyre Fustel de Coulanges szavai oly találóan utalnak: «Ebben a költemény-

ben látták önnönmagukat, alapítójukat, városukat, intézményeiket, uralmukat: mert ezek nélkül az istenek nélkül a római állam nem létezhett volna.» (Az ókori község 205. l.)

IV.

A fönnebbieken volt alkalmunk előadni, hogy az Aeneas-monda, melyre Vergilius költeményét alapítá, mennyire nemzetivé vált a rómaiaknál s hogy mennyire tévednek azok, kik az Aeneis meglehetősen kedvezőtlen bírálatánál a mese idegen eredetére oly nagy súlyt fektetnek. Igyekezünk továbbá kifejtetni mind azokat az előnyöket, melyeket költőnk tapintatos tárgyválasztása járt s melyeket, úgy látszik, sokkal helyesebben fogtak fel a régi magyarok, mint némely újabb kritikusok. Ez alkalommal azonban szándékosan elhallgattunk egy körülményt, az Aeneas mondájának egy oly kényes oldalát, a melyen okvetetlenül segíteni kellett, ha a költő a munka véghatását kockáztatni s a rómaiak nemzeti érzelmeit megsérteni nem akarta. És valóban nem csekélyebb érdeme Vergiliusnak, hogy ezt a tárgyban magában rejlő s az eddig vele foglalkozott költők figyelmét kikerült nehézséget nemcsak észrevette, hanem egyszerű s mind a mellett művészi módon el is tudta háritani.

A mint mindnyájan tudjuk, élt Rómában a görögöktől átvett őstörténet mellett itáliai, nemzeti őshagyomány is, mely a latin városok körében képződött s természetesen a latin ősoket dicsőíté.

A kegyelet ezek iránt sem halt ki a nemzet szívében. Különösen Vergilius korában, midőn a görög műveltséggel együtt a görög romlottságot is átvett nemzet mélyen érezte erkölcsi süllyedését, mélabúsan tekintettek vissza a költők Italia aranykorára, Saturnus országlásának idejére, példabeszéddé vált a latin és szabin ősök erénye, s magának Vergiliusnak sem volt egyéb szándéka, midőn gyönyörű Georgiconját megírta, mint buzdítani az elfajult utódokat, hogy az ősi Italia példáját követve hagyják oda a várost, vonuljanak ki a vidékre, műveljék az anyaföldet, tisztelve Faunust, Silvanust, Lupercust, a mezei és erdei istenségeket, valamint a tűzhely nyájas, védő szellemét, mert csak ezektől várható áldás a fáradságos munkára.

Ezt az uralkodó szellemi állapotot tekintve a legnagyobb elővigyázattal kellett költőnknek eljárnia, hogy, midőn Aeneast és

a trójaiakat Róma alapítóiul tünteti föl, ezek mellett a latin népnek oly szerepet ne tulajdonítson, mely azt legyőzöttnek, alávetettnek mutatná s így a kegyeletet megsérthetné.

Vergilius, valljuk meg, a lehető legfurcsább helyzetbe jutott, midőn a trójaiak és latinok eldöntő harcát kellett festenie. Szokott dolog a világirodalom valamennyi époszában, hogy két nemzet vagy két nagy párt élet-halál harcot vív egymással, de mindannyiszor, valamint csak egyik mellett lehet az epikai végzet, épúgy csak az egyik mellett van a jog, az igazság, a költő és az olvasó rokonszenve, s bármily kiváló hősök állanak a másik részen, mégis engedniök kell úgy morális nagyság, mint harci bátorság dolgában a főhősnek és környezetének. Ezt látta költőnk mesterénél Homerosznál is, de jól tudta, hogy példányképét idáig követnie nem szabad. Neki meg kellett kísértenie azt, a mi első pillanatra képtelenségnek tűnik föl: megmutatni, hogy a végzet a trójaiak mellett van s daczára ennek egyforma rokonszenvvel festeni mind a két nép küzdelmét és hőseit. Annyi legalább világosan állott előtte, hogy az ősi erkölcsiség, mérséklet és bátorság mintaképeiül tisztelt italusokat nem alázhatta le a Laomedon furfangjáról, Paris szerelmi kalandjairól és asszonyos elpuhultságukról hírhedt frigek előtt. És ezt nem is tette. Akárhol olvassuk az Aeneis utolsó hat könyvét, mindenütt azt látjuk, hogy a költő a latinokat a legkedvezőbb színben tünteti föl, mint oly népet, melyet egyszerűség, tiszta erkölcs, hűség és becsület jellemeznek, mely fiait a földművelés nehéz munkájában szoktatja meg hazája földét becsülni és az erdők vadjaival való küzdelmekben készíti elő a veszedelmesebb ellenség elleni harczra, melynek még öregjei is a mértékletes élet jutalmául teljes testi lelki épségnek örvendenek. Halljuk csak Turnust, midőn a jövevény trójaiakra nemzeti büszkesége érzetében rátámad:

mi bolondult elme, miféle

Istenség vezetett hozzánk? Nincs itten Ulisses,
Híres szófacsaró, se a két Atrída: de vannak
Férfiak. A kisdéd csak alig születik meg, azonnal
Bémártjuk testét a hideg folyamokba, megedzük.
A gyermek vad után szanaszét lótfutkos az erdőn,
Múltsága serény lovakat forgatni vagy ijjat.
Dolgos az ifjúság, megelégszik akármilyen kevéssel:
Vagy földet forgat vagy harczczal városokat ví;
Fegyver minden időnk: ébresztetni lándzsanyelekekkel

Szoktuk a rest marhát. Sőt még a terhes öregség
 Sem gyengítheti meg lelkünk erejét: mi sisakkal
 Elnyomogatjuk az ősz hajszálat: szüntelen új új
 Zsákmányt hordogatunk s szeretünk mindenha rabolni.
 Ám néktek sáfrányszínű s csiga véribe mártott
 Köntöstök; restség, puhaság, táncz minden örömtök,
 Ujjas dolmánytok, rojt s czafrang ősü süvegtek.
 Asszonyok és nem férfiak! oh takarodjatok innen
 Ída hegyére szokott énektek hallani: dobbal
 És kettős hangú síppal Berecynthia szólít.
 Férfiakat szeret a fegyver; kezetekbe nem illik.

(IX. 601—620 Baróti Szabó ford. szerint)

E ritka erővel írt sorok nemcsak Turnus elkeseredését fejezik ki, hanem azt a szokásos ellentétet tüntetik föl, melyben a rómaiak annyira gyönyörködtek, valahányszor őseiket, a régi jobb idők embereit idegen népekkel, főleg görögökkel és frigeikkel összehasonlították.

És mily előszeretettel festi költőnk a latin hadakat! Mily megható az ifjú Turnus tragikus küzdelme a sors ellen s bukása, mely fölött a költő nem titkolhatja el szánalmát! Mily erővel és étellel teljes alak Camilla, a férfias szívű hősnő, kit, mert nyílt harcban győzhetetlen, csak csellel ejthetnek meg! Az egész költemény egyik legélesebben jellemzett alakja, Mezentius, az istenek gögős megvetője és részvétünkre érdemes fia, az ifjui hevének áldozatul eső Lausus szintén Aeneas ellenfeleihez tartoznak, de a költő őket is a kegyelet bizonyos nemével veszi körül. És csakis ebből, a latin ősök iránti kegyeletből érthető a sokat gáncsolt körülmény, hogy az eposz második részében annyi rokonszenvünkre méltó alakot találunk a latin táborban, hogy érdeklődésünk már-már elfordul a pius Aeneastól és halványan rajzolt kíséretétől. Pedig ezek a végzet kiszemelt emberei, ezeknek kell végre is győzniök.

E kényes feladatnál újra az segít a költőn, a mi lehetővé tette, mint az előbbi fejezetben kimutattuk, a görög monda nemzetiesítését, t. i. a mű vallásos jellege.

Aeneasnak az égtől nyert küldetése az, hogy a trójai penatést Italiába vigye, s minthogy a költemény tulajdonképeni hősei ezek, minthogy a város jövőnö nagysága csakis ezektől függ, Aeneas eleget tett feladatának, ha istenei számára alkalmas lakóhelyet keres, a nélkül, hogy kénytelen volna a latin néppel magával harcba keveredni.

Ezt tünteti föl a költő már akkor is, midőn hőse Italiába megérkezik s Latinus királyhoz követeket küld. Nem lép föl az erős jogával vagy egy nagy hódító igényeivel; a legszerényebb kérése van, csak annyi, hogy védő isteneinek csekély lakóhelyet adjanak s valamennyijöknek szabad letelepedést biztosítsanak :

Isteneink számára szerény lakot adj csak a parton,
S légyen a víz, levegő szabad egykép mindenüknek.

(VII. 293—230)

Különben Aeneas már csak azért sem semmisíthetné meg a latin népet mint nemzetet, mert az ő kísérete már nem annyira nép, mint túlnyomóan férfiakból álló hadcsapat. Ő mindazokat, kik az Italiába való átkelés előtt gyöngéeknek mutatkoztak, főleg az aggokat, asszonyokat és gyermekeket ott hagyja Sicíliában Acestes királynál, hol várost is alapít számukra. (L. V. könyv). Végre maga a hős családja sem lehet tiszta trójai többé: ő csak úgy nyerheti el az uralmat, ha Latinus királylyal házassági rokonságot köt s az isteni gondviselés éppen azért ragadja el férje mellől a hű Creusát, hogy ez megtörténhessék; sőt, hogy a hős teljesen tisztában legyen feladatával, maga Creusa jelenti ki ezt szellemalakban, utána búsuló férjének:

Gazdagság, hatalom s a királynak lánya arádul
Vár ott rád.

(II. 783—784)

Így a királyi család, mely később Alba Longában uralkodik s a melyből Romulus, Róma alapítója származik, nem Iulustól Creusa fiától, hanem Silviustól, Lavinia fiától veszi eredetét. Ezért Anchises, midőn a VI. énekben bemutatja Aeneasnak az utódokat, kik reá annyi dicsőséget hoznak, kiemeli, hogy ezek itáliai vérből valók:

Most, hogy a trójai fajt mi dicsőség éri jövőben
És kik jőnek utánad, *ítál vérből* unokáid
Elmondom röviden.

(VI. 756—758)

Ha Aeneas-szal és társaival szemben az öreg Latinus király magaviseletét vesszük tekintetbe, még világosabban tűnik elénk a költő szándéka, hogy a latin hatalom összeütkezését Aeneas-szal kikerülje. A nép főhatalmának képviselője, Latinus teljesen fölül áll a küzdelmen, mert, a mint azt látja, hogy a meggondolatlan Turnus esztelen harcztot támaszt a végzet ellen, visszavonul.

Szeretik ugyan összehasonlítani Latinus e magaviseletét a Priamuséval az Iliasban, ki szintén elhúzdok a cselekvés teréről, de ez az összehasonlítás, bátran kimondhatjuk, a lehető legtövegebb. Az Iliasban Priamus azért nem vesz részt a város védelmében, mert erre képtelenné teszi az öregség: Latinus ellenben visszavonul, mert tudja, hogy a végzet Aeneast szánta vejéül; midőn tehát azt látja, hogy népe Turnus által föllázítva reá többé nem hallgat, a mozgalmat részvételével törvényessé tenni, nemzeti harczzá emelni nem akarja. Még az eldöntő küzdelem előtt is megkísérti a kibékülést s felveti a tanácsban azt az indítványt, hogy Aeneasnak a trójai küldöttség kívánatához képest külön tartományt jelöljenek ki, hol isteneinek várost alapítson. Midőn Turnus ezt is hevesen ellenzi, az öreg megint lelép a cselekvés teréről s bánkódik saját határozatlanságán. (Consilium ipse pater et magna incepta Latinus Deserit ac tristi turbatus tempore differt, Multaque se incusat, qui non asciverit ultro Dardanium Aenean generumque acceperit urbi. XI. 469—471.)

Így azután csakugyan fölötte áll a harcznak. A trójaiak sohasem harcolnak ő ellene, Aeneas sohasem tekinti őt az ellenséges sereg vezérének, sőt a háború folyama alatt is mindig csaknem fiúi tisztelettel beszél róla. Még az utolsó harcz előtt, midőn látja, hogy az ügyeket egészen Turnus vezeti, Latinus-szal találkozva békeajánlatokat tesz és szerényen kimondja, hogy célja nem a hódítás, hanem az istenek behozatala, s hogy az uralom akkor is, ha elnyeri Lavinia kezét, ipjáié marad:

Nem teszem én a latint szolgává, trójait úrrá,
Nékem a trón sem kell: egy törvény tiszteletében
Lépjén örök hűségre a két nép hősi erénye.
Vallást, isteneket hozok én: ipamé legyen a had,
Légyen a trón ipamé. (XII. 189—193)

A latinok ellenben sohasem mernek Latinus király nevében harcolni: ők csak Turnus hívei. Szó sem lehet itt egy, a latinok és trójaiak közötti nemzeti harczról, s Aeneast győzelmei sohasem ragadják el annyira, hogy magát a latin nép legyőzőjének akarná föltüntetni. Legfényesebb diadala után békülékeny nyilatkozatot tesz, melyben némi szemrehányás van ugyan Latinus király ellen, de egyszersmind világos kimondása annak, hogy ő nem a *latin néppel* harcol:

Nem jönünk, de e tájt jelölé ki honomnak a végzet,
 És nem is ellenségem a nép: de királya szegé meg
 A vendégi jogot s Turnust tisztelte kegyével.

(XI. 112—114)

A küzdelem csakis Aeneas és Turnus közt folyik s magát a végeldöntést a költő helyes tapintattal nem is a két seregtől, hanem a két vezér párbajától teszi függővé.

Végre az események csomójának teljes megoldása nem a trójai nép győzelme, hanem a két nemzet testvéries egyesülése úgy, hogy idő multával a latinok számbeli előnyénél fogva a trójai faj és név elenyészik.

A megoldás, a költemény általános jellegéhez híven, az égben történik s nemcsak a földön szünteté meg a küzdelmet, hanem az égiek közti viszályt is lecsendesíti, a kérlelhetetlen Juno haragját jóakarattá változtatja.

Midőn a két vezér párbajt vív, végre is kénytelen belátni Juno, hogy a végzet nem engedi meg Turnus győzelmét. Kárpótlásul tehát azt kéri Juppitertől, hogy az új várost ne nevezzék Trójának (főnnebb kimutattuk, hogy tulajdonképen így kellene nevezni), hogy maga a trójai faj is enyésszék el a latin közt s hogy a város jövődő nagyságát a latinok erényének köszönje:

Ámde a régi lakó, a latin ne cserélje nevét el,
 Trójaivá ne legyen, Teucer faja benne ne éljen,
 Ősi mezét le ne vesse, ne hagyja el ősei nyelvét.
 Álljon fenn Latium s a király legyen albai vérből,
 Rómát is nagygyá latinoknak erénye emelje,
 Elvesze és engedd, hogy vesszen Trója nevével.

(XII. 822—827)

Jupiter szívesen beleegyezik; megígéri, hogy az italiaiak nyelve, szokásai, neve megmaradnak, s a trójaiak, miután kitűzött céljokat, az istenek meghonosítását, elérték, teljesen beleolvadnak a latin törzsbe:

Ím megadom, mit kívántál s meghajlom örömmel.
 Megmarad Ausoniád szép nyelve, meg ősi szokása,
 És marad a neve is, mint volt: noha Trója vitéze
 Hozza a szent vallást és istenit Ausoniába,
 Mégis a trójai nép lesz szívre beszédre latinná.

(XII. 833—837)

A költemény itt éri el célját, a kettős monda szétágazó szálaikat művészileg fogva össze s az ellentéteket egy magasb eszmében békítve ki. *A város sorsa első sorban az istenektől függ*: az isteni akarat végrehajtója Aeneas, kit éppen ezért méltán tisztelhetni úgy, mint a város alapítóját; *de másod sorban a latin nép erénye teszi a várost nagygyá*, e népet találták az istenek méltónak arra, hogy közéjük telepedve védelmök alá vegyék: a latin ősökre tehát a római utód mindig kegyelettel s büszkén tekinthet.

Ime ez a volt az a gondolat, és pedig Vergilius eredeti gondolata, melylyel mint epikus teljesen kielégíthető a korabeli római hazafit, ki, már a görög műveltség uralkodó hatásánál fogva is, szívesen kapcsolta össze hazája őstörténetét a trójai mondanokkal, de sokkal jobban szerette a szép Italia földét, hogysen kegyeletét a latin hagyománytól, melyre minden város, minden folyó, minden hegy lépten nyomon emlékezteté, teljesen meg tudta volna tagadni.

A költő egyébiránt nemcsak a mű szerkezetének fővonásaiban volt tekintettel arra, hogy az italusok ősi erényeit és nagyra hivatottságát kiemelje, hanem még epizódjaiban is a latin, illetőleg az italiai hagyományok feldolgozására törekvék. Az Odyssea híres tizenegyedik éneke megadta neki az eszmét, hogy hőstét, valamint Homeros, az alvilágba szállítsa le s jóslattal erősítse meg a nagy feladat végrehajtására. Homeros csak annyit mond, hogy a lelkek a világ végén a legszélső nyugaton tartózkodnak, hová a nap sugarai sohasem hatnak el s az egész tájra örökös sötét köd borul.

A ki valaha olvasta a nagy görög époszt, bizonyára visszaemlékszik arra, hogy az Odysseus útja s a holtakkal való találkozásának leírásánál, a mi legerősebben hatott a lélekre, éppen az a titokkal teljes homály volt, melylyel a költő elfedte a részleteket, hogy szabad tért engedjen a hallgató képzelmenek. Vergilius belecsövi ezt az epizódot művébe, de mert az italusok az avernumi tó mellékén képzeltek az alvilág bejáratát, nem a világ végére, hanem ide helyezi azt s nem késik ez előszeretetének áldozatul hozni az előadás misztikus színezetét, a hatás egyik főeszközét s nem átálja ezzel is növelni azokat a sajátyszerű ellentéteket, melyek az éposz e részében, a monda, a szabad invenció és filozófiai eszmék különös vegyületében, amúgy is nagy számmal találhatók. Nem művészeti érzék hiányából, hanem szándékosan, célja tudatában teszi ezt, hogy Aeneise minél szorosabban fűződjék a szép Italia földé-

hez, melynek lakói a pogányság legutolsó idejéig szent borzalommal látogatták e helyet s könyörögtek ott az alvilág rettenő istenségeihez. Helyesen mondja Boissier: «Vergilius jól tudta, hogy mit veszít e hagyomány felhasználása által: meg lőn fosztva elbeszélése attól a titokteljességtől, mely a homéri felfogást jellemzi s mely annyira elragadja a képzeletet; de ő minden áron a közhiedelemre akart támaszkodni.»

Az Aeneis második részében, a VII—XII. énekben az egész elbeszélés át meg át van szöve itáliai helyi mondák és kultuszok leírásával. Azt az Italiát festi a költő, mely még nem szakított teljesen a Saturnus uralkodásának, a boldog aranykornak emlékeivel.

Így amaz ősi egyszerűség mintaképe Evander király, ki csaknem kunyhószerű házban tartja királyi székét, hol hajnalonként a madarak csicsergése költi fel s kinek legnagyobb gyönyörűsége abban telik, ha néhány hű cselédje kíséretében legelésző nyájait szemléli. Csak arra büszke, hogy szerény lakásában vendégül fogadhatta Herculest, s erre hivatkozik, midőn Aeneast magához bevezeti:

ez ajtón jött be a győző
Hercules és szállást e királyi lak vala néki.
Vesd meg a fényt, idegen, méltóan az isteni hóshöz,
És a szegénységet jó szemmel nézni tanuld meg.

(VIII. 362—365)

Ugyanekkor alkalmat talál a költő elbeszélni a legrégibb Róma földjéhez fűződő hagyományokat, a táj őrző geniusa gyanánt tisztelt Hercules kultuszát, az ennél szereplő Potitia és Pinaría papi családok eredetét, a nyájakat pusztító óriás Cacus szörnyű végét (VIII. ének). — A tiszteletreméltó Latinus királyt is három itáliai istentől, Saturnustól, Picustól és Faunustól származtatja, s midőn őt bemutatja, megismertet egy régi latin királyi palotával, melynek díszét az ősök szobrai és az ellenségtől elvett fegyverek képezik; leírja továbbá Faunus jóshelyét az Albunea berkében a titkos szent forrás mellett, hol a jóslatot kérő éjszakának idején lefekszik s álmában kapja az isteni kinyilatkoztatást; végre megismertet a kettős arcú Janus jelentőségével és a háborúindítás felséges szerzettségével (VII. ének). Valahányszor csak az itáliai hősokeket előszámlálja, mindannyiszor előadja a szülővárosukhoz vagy személyükhöz fűződő meseket; így ismerkedünk meg a hetedik énekben

Egeria berkével, a Virbius-mondával, Tiberinus istennel, Juppiter Anxurral; később az Aeneas-t segítő etruszkok ősi városaival, azok alapítóival stb. Nem lehet itt czélunk e gazdag anyagot kimeríteni s így végül, költőnk eljárásának jellemzésére csak annyit említünk, hogy a tudósok, kik az ősi Italia régiségeit kutatják, Vergilius époszának utolsó hat könyvét használják mint legjobb s legbővebb forrást.

Mindezekből a jelekből, melyeket a fönnebbieken pontosan felsorolni igyekeztünk, következtetést vonva véleményünk ez: midőn az Aeneas-t vizsgáljuk s iránta igazságosak akarunk lenni, nem szabad eltévesztenünk szem elől, hogy Vergilius nemcsak az ősvallás hagyományait akarta művében feldolgozni, hanem egyrészt a trójaiak és latinok mint két nemzet közti összeütközés gondos kikerülése, másrészt az italiai hagyomány nagymérvű és kegyeletes felhasználása s a latin faj nagyra hivatottságának kiemelése által azt igyekvék elérni, hogy műve ne csak Róma védő isteneinek, ne csak magának a városnak, hanem a latin népnek és Italiának is éposza legyen.

V.

De az Aeneis nemcsak a város vallásának, nemcsak Italiának, hanem egyszersmind a római világbirodalomnak, még pedig az új monarchiának éposza.

Sokan vannak még ma is, kik, talán a köztársasági szabadság iránti elfogultságból szeretik a római irodalom aranykorának nagy íróit «aljas hizelgéssel» vádolni s készek aláírni mindazt, a mit a republikánus Beulé Augustus családjáról és koráról írt pamflet-szerű munkájában a legnagyobb latin költők megbélyegzésére oly szónoki hévvel s természetesen annál kevesebb részrehajlatlansággal ad elő. Azonban a viszonyok elfogulatlan bírálata egyre jobban megérleli bennünk azt a meggyőződést, hogy semmi okunk sincs kételkedni az uralkodó iránt mutatott hódolatuk bensőségeben, hogy mindaz a dicséret, melylyel oly pazarul elhalmozzák, szívükből jő, hogy midőn őt *istennek* nevezik, mint a ki a világ megbomlott rendjét helyreállítá, ezt az ókorban oly szokásos tiszteleti czímet legalább is annyi joggal és őszinteséggel használják, a mennyivel Cicero, a szabadság lánglelkű szónoka, az őt száműzetéséből visszahívó senatus és népgyűlés tagjait, a nélkül, hogy

a szolgálalkúség vádjától félnie kellett volna, isteneknek*) szólíthatá.

Béke és nyugalom volt az, miután az a nemzedék, mely a polgárháború viharai közt növe fel, a köztársaságnak csak végvonaglásait látta s áldásait nem érezte, mindenekelőtt sovárgott. E nemzedékhez tartozott a római költészet két elsőrendű csillaga, Vergilius és Horatius, kiknek korábbi műveiben e sovárgás oly közvetlenül, oly híven nyilatkozik. Olvassuk csak Vergiliusnál a birtokaiból kiűzött Meliboeus megható panaszát az első eclogában s ama híres jóslatot a hatodikban, hol a költő a bűnökkel és szerencsétlenségekkel terhes kor után az új *saeculum* hajnalát, a békés aranyidők visszatérését oly epedve várja; vagy nézzük Horatiusnál a 16. epodust, ezt az elejétől végéig mély érzelemtől sugalt költeményt, mely felszólítja a római nép javát, hogy hagyja ott Italia vérrel fertőzött földét s a város megszenségtelenített téreit, költözzék a boldogok szigetére, hol még mindig az ártatlan aranykor erkölcsi uralkodnak, hol az örök béke honol.

Az ilyen és hasonló kedélyű emberek, midőn Augustus az uralmát véglegesen megnyeré, szívesen belenyugodtak az események természetes fejlődésébe. A választás nem is volt nehéz. A sivár közelmúltat vérengző háborúk, száműzetések és vagyonek Kobzások, borzasztó gazdasági válságok, a jogi egyenlőtlenség megszüntetésére irányuló hasztalan törekvések töltötték be, míg az új monarchia, melynek élén az ifjúkora bűneitől megtisztult Augustus mindenben a nagy Cæsar nyomdokain igyekvék haladni, nemcsak

*) Idézem Cicero e tanulságos helyeit száműzetéséből való visszatérése után tartott beszédeiből, annak a megvilágítására, hogy mily szokásos volt nemcsak a túlzásra annyira hajló görögöknél, hanem még a komoly rómaiaknál is egymást istennek magasztalni, s hogy mily kevésé jártasak az ókor gondolkozása módjában, kik ezen mint a monarchia találmányán annyira megütköznek. Ime, mivel nyilvánítja a nagy szónok háláját a nép előtt: *Primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos esse solent, me eadem erga populum Romanum semper fore: numenque vestrum aequum mihi grave et sanctum, ac deorum immortalium in omni vita futurum* (ad Quir. p. redit. c. 8); és alább: *Atque haec cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut vobis, qui apud me deorum immortalium vim ac numen tenetis* (c. 10). Hasonlókép magasztalja a konzult Post red. in Sen. c. 4: *Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae*; végre a tanácsosokat: *Ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo* (c. 12).

a rég óhajtott békét adta meg, de a mennyire lehetett, megoldá az égető gazdasági kérdést s igazgatása alatt mindegyre szünni kezdtek az ellentétek, melyek annyira elválaszták egymástól a rómain, az italiait s a provinciabelit s melyek eddig folyton megújuló viszályokra adtak okot. Ehhez járult Augustus ritka ügyessége a tehetségek felhasználásában messze kiható czélokra. A birodalom újjáalkotását czélzó törekvéseinek részesévé tette ő többé vagy kevésbé a kor költőit is, úgy hogy egy Vergilius vagy Horatius, kik már természeti hajlamuknál fogva a békét kedvelték s ifjúkoruk keserű tapasztalatain okulva, becsülni megtanulták, a kik többnyire távol az udvartól a vidéken független magánéletet folytattak, nem érezhették magukat a császár mellett az udvari poéta lealacsonyító helyzetében, hanem joggal elmondhatták, hogy midőn az uralkodó sugalmazásainak engedtek, honuknak tettek fontos szolgálatokat.

Mégis Vergilius volt az, kit amaz üdvös tervek fontossága, melyekért Augustus élt, leginkább áthatott. Találunk ugyan Horatius költeményei közt is akárhányat, mely, hogy úgy mondjam, Augustus szellemében van írva s talán közvetlen befolyása alatt jött létre, de egész költészetének alaphangja, a rezignáció a viszonyok kényszerítő hatalmával szemben, a félrevonulás a nyilvános élet zajától, a magány s az arany középszer nyugalmanak és örömeinek dicsőítése nem oly eszmék, melyek egy süllyedt nép közérzetének emelésére s önfeláldozó hazafiak képzésére alkalmasak volnának; Tibullus és Propertius végre is a tiszta egyéni líra képviselői, gyöngéd szerelmes költők, kik csak félénken és keveset szólnak a kor nagy érdekeiről s legfőlebb a köteles hódolattal adóznak a fejedelemnek; szólnunk sem kell Ovidiusról, ki ama léha nemzedék költője volt, mely szakítva a régi *respublica* összes hagyományával s a fejedelemre hagyva a haza minden gondját, csak érzéki és szellemi élvezeknek élt, a ki egyik legdévajabb költeményében mintegy szemébe vágja annak az Augustusnak, ki az ősök annyira dicsőített erkölcsösségének visszaállításáról álmodott:

Mily öröm, hogy e korba' születtem.

Erkölcsem kora ez; most nekem áll a világ!

(Ars am. III. 121—122)

Egészen más kepet tár elénk Vergilius költészete. Ő hivatását találta abban, hogy azokat az eszméket hirdesse, melyeket Augustus és kormánya emberei megvalósítani igyekeztek s melye-

ken az újra szervezett birodalom létének joga és magasztos rendeltetése alapúlt. Az Eclogák ugyan még nem vallanak határozott irányra, de már a Georgicon, Vergilius legtökéletesebb műalkotása, teljesen Augustus eszméinek hódol, nemcsak, mert kibékül az új viszonyokkal, de mert kettős czélzata, a buzdítás egyrészt az ősi vallásosság helyreállítására, másrészt a földmivelő életre, az egyetlen eszközre, mely a mélyen sülyedt italiai fajt még megnemesítheti, az uralkodónak úgyszólván életfeladatát fejezi ki. A kor legjobbjainak törekvései tükröződnek vissza e költeményben, ugyanazok a törekvések, melyek egyidejűleg nagyszerű templomok építésében, régi, már-már feledett szertartások és papi hivatalok gondos felújításában s az annyit meghányt-vetett agrár törvények végleges megállapításában nyilvánultak. Az Aeneis sem tagadja meg a Georgicon irányát, mert benne is ékesen szóló kifejezést nyer Augustusnak a Georgiconban már megörökített két főtörekvése, egyik az ősvallás gondos leírásában és dicsőítésében, másik az ősi italiai élet kegyeletes ábrázolásában, de az uralkodó személyéhez még több kapcsolattal fűződik. Igaz, hogy már a Georgiconban megígéri Augustus tetteinek hőskölteményben való megörökítését (III. 46—48), már itt is tőle kér költői működésére áldást :

Adj művemhez erőt, a merész munkába' kitartást,
Légy kalaúza velem tévelygő földművelőknek,
S szokd meg e földön még, hogy imával szólít a néped
(I. 40—42)

s könyörög Róma főisteneihez, hogy tartsák meg e rendkívüli embert a sokat szenvedett század megváltására :

Szent honi isteneink, és Rómulus, és ki anyánk vagy,
Vesta, a tuszk Tiberis s a Palátium óre öröktől,
Hagyjátok, hogy az elgyötrött századnak ez ifjú
Megváltója legyen: vérünkkel megfizetők már
Régen az esküszegést, ős bűnét Láomedonnak,
(II. 498—502)

de az egész munka mégis Mæcenasnak van ajánlva s az ő felszólítására és befolyása alatt jött létre. Már az Aeneis megírásához Augustus biztatásaira fogott a költő ; a császár folytonos figyelemmel kísérte a mű készülését s felolvastatta magának a kiemelkedőbb részleteket, a második, negyedik és hatodik könyvet*); a mű

*) L. Donat. Vita Verg. c. 30: Cui tamen multo post perfecta quædemum materia tres omnino libros recitavit, secundum quartum et sextum.

hőse, Aeneas nemcsak Róma alapítója, hanem Augustus őse is, mert fiától Iulustól származtatta magát a gens Julia. Azért a költő, midőn Juppiterrel Venus előtt kitératja a messze jövendőt, Augustusra mutat, mint Aeneas törvényszerű utódjára, mint a kire a trójai hős családjának megígért s a város penateseihez kötött világuralom vár:

Trójai nemzetből születik majd isteni Cæsar;
Kék Oceánt birodalma, dicső hire éri a mennyet,
Július ő, nagy Iúlus igaz, méltó ivadéka.

(Aen. I. 286—288)

Ugyancsak Augustus az, kire Apollo szavai vonatkoznak, midőn Iulust biztatva azt igéri neki, hogy az ő utódai meg fognak szüntetni a világon minden háborút:

Bátran előre fiú, így jutni fel a magas égbe,
isteni sarj és istenek őse. Ha Assaracusnak
Háza világ ura lesz, méltán csilapulnak a harezok.

(IX. 641—643)

Ő az, ki az Aeneasnak a késő utódokat bemutató Anchises szerint mint gondviselésszerű férfiú fejezi be Róma dicső történetét:

Itt van im, itt a dicső, kit ígér neked isteni jóslat,
Augustus Cæsar, Dívus fia

mert vele kezdődik az új *saeculum*, az örök beke ideje, melyet a költő már a hatodik eclogában megjósolt s jóslata úgy hívé, Augustus által teljesezésbe ment:

újra aranykort

Hoz Latium földjére, hol egykor a régi időben
Sätarnus kormányzott.

(VI. 791—794)

Íme, így fejezte ki Vergilius az uralkodónak kettős hivatását, hogy egyrészt a római világuralmat véglegesen biztosítá, másrészt a sokat szenvedett népeknek bekét adott, így örökíté meg pártfogójának oly érdemeit, melyeket az elfogulatlan történetírás is teljes mértékben elismer.

Mindazáltal, valahányszor a költő ezen és hasonló helyeit olvassuk, önként felmerül az a kérdés, hogyan férhetett meg a monarchiának illetén teljes elismerése és ősi jogon való költői igazolása a szabadságukra büszke rómaiak önérzetével? Hiszen nem

oly rég volt, midőn Cicero annyi szónoki erővel hangoztatá e nép előtt: «Nem lehet szolgálva a római nép, melyet a halhatatlan istenek az összes népek urává tettek . . . Más nemzetek elszenvedhetik a szolgálást, de a római népnek különös kiváltsága a szabadság». (Phil. VI. c. 7.) Sőt még később is egészen az Antoninusok koráig nagyon sokan voltak a polgárok javából, kik a legőszintébb kegyellettal csüggték a régi köztársaság hagyományain. Csak a Pharsalia lánglelkű költőjére, a Nero kortársára, Lucanusra kell utalnunk, ki midőn Pompeius és Cæsar óriási párharczát megéneklé, könnyen érthető czélzással állítá velök szembe Sullát, ki szintén diktátor volt Rómában, de nem az uralomért, hanem csak egy párt diadaláért küzdött:

Sulla se vágyott

Ellenségei megtapodásán kívül egyébre:

Másra törekszenek ők, már rég hatalomra jutottak

Küzdenek itt. Egyik sem kezdene párti tusába,

Sulla igényeivel ha megérné.

(Phars. II. 228—232 Baksay ford. szerint)

Az ő szíve mélyéből jöttek s a kor legjobbjaiban bánatos visszaemlékezést ébresztettek azok a megható szavak, melyeket a szabadságért utolsó csepp vérig küzdő Cato szájába ad:

Nem válunk meg elébb, Rómám, míg haldokolót bár,

Meg nem ölelhetlek; nevedet követendem azontúl

És üres árnyad után mégyek bujdosni, szabadság.

(Phars. II. 301—303 Baksay ford. szerint)

Az új kormánynak bizonyára ki kellett békítenie a polgárok önérzetét, s ennek, mióta a köztársasági szabadság lehetetlenné vált, egyéb módja nem volt, mint a *római nagyság* hirdetése, melyet a monarchia annál melegebben karolt föl, minél alkalmasabbnak mutatkozott a nagy változásban való megnyugvás elősegítésére. Ki kellett mutatni, hogy a mennyire megszorítást szenvedett a nép szabadsága, annyira növekedett az idegen tartományokban a birodalom tekintélye, hogy azok a nemzetek, melyek kevéssel előbb a régi kormány alatt örökös forrongásban voltak s a rómaiak uralmát már-már szétosztatással fenyegették*), most a legnagyobb kész-

*) Hogy a régi köztársaság mennyire nem volt képes a provinciák helyes kormányzására s hogy a külső országokban uralkodó folytonos zava-

séggel hajolnak meg a tóga előtt s hogy a viszonyok e fordulata elválaszthatatlanul össze van forrva az uralkodó személyével. Látjuk is, mint jut e korban egyre határozottabb kifejezésre a büszke hit a város örökkévalóságában: nyíltan hirdetik, hogy Róma és a földkerekség egy, hogy a Capitolium istenei a világ penatese, hogy a római nép már a végzettől eleve kiszemelve a világ ura.

Ezek az eszmék is Vergilius költészetében találunk legerősebb visszhangra. Czéloz rájuk a költő mindenütt, a hol csak teheti. Már az első énekben így vigasztalja Juppiter az Aeneasért aggódó Venust

Nem szabok országukra határt se időbe' se térbe',
Végtelen a hatalom, mit nékik szántam. (E. 278—279)

Magának a haragvó Junónak is ki kell békülnie a végzettel, sőt kegyébe vennie a római népet, úgy hogy Juppiter egész bizalommal mondhatja el az ő legfőbb hatalmával daczó nejről:

Jobb szívvel lesz majd, velem együtt őrzi a várost,
Már a világnak urát s a tógás római népet.
(I. 281—282)

Magát a hőst, mielőtt Latiumban kikötne, a nagy feladat végrehajtásában Anchises jóslata lelkesíti:

isteni Róma
Birtoka e földet, nagy erénye föléri Olympust.
(VI. 781—782)

Nem sorolhatjuk itt fel mindazokat a helyeket, hol ilyen és hasonló gondolatok nyernek kifejezést, de lehetetlen figyelmen kívül hagynunk a nyolczadik könyv végén Aeneas pajzsának leírását, mert ebből legkönnyebben tisztába jöhetünk a költő eszméivel Róma multjának és jelenének felfogásában.

Vulcanus pajzsot készít Venus kérelmére Aeneasnak, mint az Iliasban Achillesnek. De, míg az Iliasban az emberi élet legkülönbözőbb jelenetei tárulnak elénk menyegző, törvénykezés, csata, szüret és táncz egy keretben, addig a Vergilius-féle pajzs

rok mennyire elősegíték a monarchia megalakulását, mely a rossz adminisztráció ellen egyedüli óvószert volt, szépen kimutatja *Bourgeois* 1885-ben megjelent latin dolgozatában főleg Cicero beszédei alapján: *Quomodo provinciarum Romanarum — qualem sub fine Reipublicae Tullius effinxit — condicio principatum peperisse videatur.*

Róma történetét érzékíti meg kevés, de jellemző képben (VIII. 626—728).

Az egész érzelemez három főrésze oszlik. Az első rész a földet ábrázolja: látjuk Romulust és Remust, midőn isteni gondviselés az anyafarkas megmenti őket az éhhaláltól, a szabin nők elrablását s mindjárt utána a szövetségekötést Tatius-szal, a római hatalom első növekedését, majd Mettius Fuffetius kínos halálát, melylyel a király az árulót bünteti. *A nép műveletlen, nyers még, de bátor, egyszerű és tiszta erkölcsű.* Látjuk továbbá a köztársaság első, nehéz éveit, Porsenna háborúját s ez alkalommal Horatius és Clœlia hősi tetteit; a gallok betörését s a Capitolium megmentését; a város háláját az istenek iránt annyiszor tanúsított gondviselésükért. *Hazaszeretet s a szabadság áldásai teszik nagygyá a római népet a köztársaság eme legszebb korában.*

Most egyszerre ott hagyja a földet a költő s a sötét Tartarosba vezet. A polgárháborúk korából veszi alakjait s az ifjabb Catótól, kit az alvilági lelkek birájává tesz, nem tagadhatja ugyan meg bámuló tiszteletét, de Catilinában láttatja velünk, hogy *a nép minden erénye, melynek nagyságát köszönheté, elveszett.*

De az istenek nem hagyják el népöket: a nyílt tenger tárul ki most előttünk, látjuk lefolyni az actiumi ütközetet, ott áll a vezéri hajón a gondviselészerű férfiú, Augustus

buzdítva Italia sarját,

Véle a nép. a tanács, a nagy Istenek, a honi Nemtők ;

(VII. 678—679)

vele van minden, a mi Rómának drága és szent: küzd, győz s háromszoros diadallal tér vissza a városba, teljesíti az isteneknek tett nagyszerű fogadalmát s a világ minden népe leteszi hódolatát lábai elé.

Itt a római történet szükségszerű betetőzése: egy a *végzettől kiszemelt férfiú*, mint az állam megmentője, *kiengesztelődés* a megsértett istenekkel s az *örök időre szóló világuralom*. Itt békíti ki költőnk a multat a jelennel, a köztársaságot a monarchiával, a megszorított római szabadságot a polgárháborúk zavarai után újra s dicsőbben föléledt római nagysággal.

A történet e felfogása kiengesztelhetette a rómaid, de mi engesztelje ki a fegyverrel meghódított népeket? E kérdés merül fel önkéntelenül, ha Vergilius e nevezetes helyét átvizsgáltuk. A fele-

letet újra a kor szellemi mozgalmáiban találta meg a költő, melyek oda irányultak, hogy a római hódítást a hellen-latin műveltségnek megfelelően nem az erősebb jogával, hanem nagy czélok kitűzésével igazolják. A birodalom e nagy céljai: a béke megszlárdítása, helyes *jogrend* megállapítása és a *műveltség* terjesztése.

A rómaiak nem oly hamar emelkedtek e gondolatig: századok tanulságainak s fokenkénti szellemi fejlődésének gyümölcse volt az. Kezdetben, midőn az ókori államok hanyatlása egymás után játssza kezökbe a Földközi-tengert környező országok fölötti uralmat, szellemök még korlátolt valamely magasabb hivatás felfogására s az oly államférfiak szemében mint az öreg Cato, a ki «*Carthaginem delendam esse censet*» vagy Mummius, ki fenekestől felforgatja a virágzó Korinthost, minden hódítás daczára sem növekszik maga az állam, mert az egy a várossal, hanem csak az *ager publicus* és az *imperium Romanum* terjed. A községi állam hagyományai szűk térre szorítják a szellemi látókört s a polgárjog még mindig oly féltékenyen őrzött kincs, melyben minél kevesbet szabad részesíteni.

Az első magasb eszmét egy görög, az ókornak Thukydides után legnagyobb történetírója, Polybios mondja ki. Mint hazafi sajnálja ugyan Hellas elhanyatlását, de a viszonyok beható bírálata azt a meggyőződést érleli meg benne, hogy a római hatalom a hellen műveltséggel szövetkezve van hivatva arra, hogy a Földközi-tenger körül állandó birodalmat alapítson, békét adva a sokat szenvedett népeknek. Kevéssel utóbb C. Gracchus elhatározó lépést tesz ilyen irányban, midőn a latin városok köréből akar gyarmatot vinni az elpusztított Karthago helyére, de korát megelőzi, mert a latin faj még nem akar kilépni a maga kizárólagosságából, nem akar vegyülni az Italián kívül lakó népekkel s maga a nép buktatja meg legkitűnőbb tribunusát. Időközben a községi állam kerete tágul, midőn a szövetséges háború a polgárjogot egész Italiára kiterjeszti: a Gracchus kezdeményezését emelkedettebb szellemen folytatja Sertorius, midőn Oscában a hispaniai ifjak számára latin akadémiát alapít; lassankint a hellen-latin műveltség is kifejlődik annyira, hogy felemelkedik a *humanitas* fogalmáig, mely Ciceróban talál buzgó terjesztőre, kinél, különösen *De legibus* es *De officiis* című műveiben, a római birodalom céljai is határozottabb formulázást nyernek a világbékét és a jogrendet illetőleg. Mintegy a kor csúcán áll a kormányozni képtelen köztársas-

ság romjai fölött Cæsar, ki ezeknek az eszméknek akar érvényt szerezni, midőn a birodalom élére az egymással sokszorosan összekapcsolt latin és hellen fajt állítja, midőn Karthagót és Korinthost fölépíti, midőn gyarmatokkal, a később elterjedendő műveltség megannyi fészkeivel lepi el Afrikát, Galliát, Hispaniát, midőn általános érvényű kódex készítésével egy alapon akarja rendezni az egész birodalomban a jogot. Az ő személyében mindezek a reformok a monarchiával egyesülnek.*)

Augustus és a jobbak, miután a polgárháborúk lezajlottak, ezen a nyomon igyekeztek tovább haladni s ezeket az eszméket a költők közül ugyancsak Vergilius hangoztatta legvilágosabban és legtöbb őszinteséggel.

A béke utáni vágy már természetéből folyt s így nem csodálhatjuk, hogy, midőn Augustust dicsőíti, a legnagyobb magasztalás melylyel illeti, hogy visszahozza Latiumba az aranykort (VI. 792—794). De a béke és engesztelés szelleme nemcsak Latiumra terjed ki. Meg kell békülnie először is a római és görög népnek, mert a nagy birodalomban ez a kettő van vezérszerepre hivatva. Az Aeneis, midőn a trójaiakat dicsőíti mint Róma alapítóit, első tekintetben úgy tetszik, mintha gyűlöletet hirdetne a görögök ellen; sőt ebben a nézetben megerősíteni látszik az olvasót Juppiter jóslata az első könyvben, ki azzal vigasztalja Venust, hogy eljő az idő, midőn a rómaiak lesznek a görögök urai:

Eljő még az idő évek hosszú sora multán
S úr lesz Phthia terén és Assaracusnak utóda,
Feldúlván Argost, rabigába nyűgözve Mycénætet,

(I. 283—285)

és Anchises beszéde a hatodik könyvben, ki Mummiust, Korinthos feldulóját így mutatja be:

És amaz ott majdan, ha lerontja a büszke Corinthust,
A szent hegyre robog méltó diadalmi szekéren.
Karja alatt Argos s Agamemnon városa megdől,
Megtöri Aeacidát, a hatalmas Achilles utódát,
Ily bosszúra hevíti Minerva s a trójai ósök.

(VI. 836—840)

De mi sem áll távolabb a költemény céljától, s ezért a költő egész külön epizódot szentel arra, hogy a két nép kibékülését jelképezze,

*) L. Mommsen: Röm. Gesch. V. könyv 11. fejezet.

Ez az epizód a XI. énekben van, Turnus követsége Diomedeshez, melynek helyét az époszban csakis úgy erthetjük meg, ha, mit még eddig senki sem tett, ebből a szempontból magyarázzuk.

Turnus szorongatott helyzetében követséget küld Arpiba, hogy az ott megtelepedett Diomedest új harcra szólítsa a régi ellenség ellen. De ugyanaz a Diomedes, ki a Tróját ostromló görögök egyik első hőse volt, a ki oly eszeveszett haraggal üldözte Aeneast, hogy elég vakmerő volt a fiát védő Venust is megsebezni, most meghajlik a végzet előtt, óva inti a latinokat, hogy meg ne támadják az istenek előtt annyira kedves hőst, s kiengesztelődés hangján kijelenti, hogy Trója feldulása után nem akar többé háborút viselni a dardanidákkal s a régi harczokra is csak bánattal emlékezik vissza:

Nem viselek hadat én, elbukván Trója, e néppel,
És ama régi viszály emléken sem vidul a szív.

(XI. 279—280)

De ez még nem elég. Róma arra van hivatva, hogy hatalma tetőpontján, Augustus diadalai után megszüntessen minden háborút: akkor kiengesztelődik Romulus Remus-szal, a becsület és méltanyosság szab majd törvényeket, s örökre bezáródnak Janus templomának kapui:

Elmulik akkor a harc, a durva idők szelidülnek,
Vesta s a régi Hűség, Romulus békülve Remusszal
Szab törvényt; a Harcz rettentő temploma zárul,
Érczretesz a kapuján: míg benn a szörnyü Dühöngés
Sok bős fegyver közt tehetetlen tépdesi lánczát
Hátrakötött kezein s vérlepte ajakkal üvöltöz.

(I. 291—296)

Ugyancsak a világbirodalmi hivatás szempontjából tekinti át költőnk Róma történetét a VI. énekben azon a helyen, hol Anchises bemutatja Aeneasnak a késő unokákat.

Az egész elbeszélés három főrésze osztható. Az elsőben Alba Longa királyaival ismerkedünk meg egészen Romulusig, kiket a költő úgy tüntet fel, mint a békés polgárosodás embereit: Silvius vasnélküli lándzsára támaszkodik (pura iuvenis qui nititur hasta vs. 760.), a többiek, Procas, Capys, Numitor és Silvius Aeneas polgári cseréggel koszorúzzák homlokukat (umbrata gerunt civili tempora quereu vs. 772.), mert ők alapítják Laviniumból

Albát, Nomentumot, Gabiit, Fidenæt s a többi latin városokat. Jó végre Romulus, ki megalapítja Rómát, azt a várost, mely uralomra jutva a világ felett nem zsarnokává, de gondos őrző anyjává lesz a népnek. Ez a valódi értelme a Cybele istennővel, a városok s a békés művelődés védőjével való összehasonlításnak, mely ezt a részletet oly találóan zárja be:

isteni Róma

Birtoka e földet, nagy erénye föléri Olympust
 S egymaga hét várat zárol körül ősi falával
 Magzatin örvendvén: így hajtát az istenek anyja
 Falkoronás Cybelé Phrygiának városin által,
 Gyermekekben boldog, megölelvén száz unokáját,
 Kik mind égi lakók, mind részese mennyei üdvnek.

(VI. 781—787)

Ezután a Juliusokat és Augustust vezeti elénk a költő. Lelkesedve emeli ki ama gondviselészerű férfiú érdemeit, ki Latiumba visszahozza az aranykort, ki az indusokig és Nilus torkolatáig terjeszti ki a római nép uralmát, de a *kinek diadalútját nem pusztulás, hanem áldás jelzi*, épen úgy, mint a Herculesét vagy Bacchusét, kik közül az egyik az emberiséget a pusztító szörnyektől megszabadította, a másik a termőföld áldásaival megismerteté s polgárosult életre szoktatá:

Ennyi temérdek utat nem járt bé Hercules, a hős,
 Ő, ki az érczkörmű gímszarvast és Erymanthus
 Szörnyetegét lebirá s ijjától reszkete Lerna;
 Bacchus, a győző sem, ki a kedvelt Nysa hegyéről
 Tigrisein lerobog s fogatát gyeplőzi borággal.

(VI. 801—805)

Eddig csak Aeneas családjáról szólt a költő s csak azt emelte ki, a mit Róma nekik köszönhet. A továbbiakban az egész nép dicső erényeit tünteti ki nagy férfijaiban. Ott látjuk Numát, a vallásos törvényhozót, és Tullust, a nagy harczost; a fiait halálra ítélő Brutust, a minden áldozatra kész hazaszeretet példányképét; a Deciusokat, Drususokat, Torquatust, Camillust s a Fabiusokat, a köztársasági erények embereit; Catót, Cossust, Serranust, az ősi egyszerűség és tiszta erkölcs védőit; Görögország meghódítóit és a két Scipiót, mint a római nemzet nagyságának megalapítóit. Így áttekintve Róma történetét Romulustól a pún háborúig, a világ-

uralom kezdetéig, azt a tanulságot vonja le belőle, hogy a római nép hivatása a világ kormányzatának művészete, a béke, műveltség és a jogrend örök időre szóló megalapítása. Ezt fejezik ki azok a fenséges szavak, melyeket számtalanszor idéztek már s idézni fognak, míg az utókor a világ legnagyobb nemzetének történetén lelkesedni, magasztos hivatását felfogni képes lesz, s melyekkel nem is legmúltóbban zárhatjuk be szerény fejtegetéseinket :

Lelket más ügyesebb hadd öntsön az olvatag ércbe,
 A darabos márványt eleven képekre faragja,
 Légyen jobb szónok, számítsa ki bátran az égnek
 Tengelye forgását s a tűnő csillagok útját :
 Néked, oh római nép, a világ kormányzata gondod,
 Ebbe' leszel művész : erkölcsre tanítani békén,
 Védni a hódoltat, de porig lealázni a gőgöst. ¹⁾

(VI. 847—853)

Ha most az egészre visszatekintünk, nem lesz nehéz észrevennünk, hogy az Aeneis a maga hármasszoros czélzata szerint, megfelelően a római történet három fejlődési fokának, az ősi Róma hagyományait, az itáliai erényeket s a világbirodalom hivatását éneklimeg : az első Aeneas és a penates mondájának kidolgozásában, melyet költünk a római ősvallásnak, a régi államélet alapjának teljes képévé egészít s egyszersmind kapocs létesítésére használ föl egyrészt a nemzeti tradíció, másrészt a gazdag s az éposz ideális légköréhez okvetlenül szükséges hellen hősmondák közt ; a másodikat a latin városok mondáinak kegyeletes fölhasználásában s az itáliai faj nagyra hivatottságának kiemelésében ; a harmadikat Augustusra való vonatkozásában, kit a római nép magasztos rendeltetésének megvalósítására kiszemelt gondviselészerű hősnek tekint ; az elsőől kapja vallásos és ideális, a másodiktól latin nemzeti, a harmadiktól világtörténeti jellegét s épen, mert oly híven megfelel mind a háromnak, válik a *római állam nemzeti hőskölteményévé.*²⁾ Csoda-e, hogy annyira hatott a kedélyekre ? Gyö-

¹⁾ A verseket, a hol fordítót nem említek, saját fordításomban mutatom be.

²⁾ Vergilius költeménye költői visszatükrözése annak a benyomásnak, melyet a római történet mindazok lelkében hátrahagyott, kik vele foglalkoztak. S a mint mindig történni szokott, ha a rég óhajtott forma föl van találva, mely egészben fejezi ki azt, mit öntudatlanul mindenki szívében

nyörrel olvasta az ósrómai családok sarja, hiszen azt az ősvallást, melylyel a régi állam elválhatatlan összefüggésben állott, látta benne megörökítve s azon istenek dicsőítését hallá, kiknek a város nagyságát köszönheté; hatott az italiai emberre, mert oly híven s annyi kegyelettel említi föl a szép félsziget minden hagyományát s magasztalta a latin faj ősi erényeit; bizalommal tölté el a birodalom minden lakójának szívét, midőn azt hirdette, hogy Róma, melynek részéről addig csak önkényt és lelketlen zsarolást tapasztaltak, nem a régi többé, hogy a Capitolium a nemzetnek közös tűzhelyévé vált; midőn kimondá, hogy a római nép kötelességének tartja védni a meghódoltakat (*parcere subiectis*), czéljának ismeri el a békében a műveltség áldásait terjeszteni (*paci imponere morem*), végre, midőn egész határozottsággal jósolá

cana Fides et Vesta . . .
iura dabunt,

a mit a római jog, a legbecsesb ránk maradt örökség Róma szellemi életéből, meg is valósított.

Nem tudom, sikerült-e tárgyalásom folyamában mindig világosan kitüntetnem, hogy mi volt e páratlan költemény a rómainak. Annyit azonban, úgy hiszem, elég határozottan kiemeltem, hogy Vergilius a monda keretében nemcsak népe multjának ideális képét rajzolta le, hanem össze tudta vele kapcsolni a jelenek nagy érdekeit és jövő magasztos hivatását is. Ebben áll, ismétlem, utólérhetetlen nagysága és el nem vitatható eredetisége. Mert azt sorról sorra kimutathatják, sőt régen kimutatták a kritikusok, hogy mennyi hasonlatot, képet és epikai fogást vett át Homerosból s Apolloniosból, mint szötte versei közé Ennius vagy Lucretius egy-egy sikerült hexameterét: de még egy oly epikust, a ki egy történelmi hivatásának tudatára ébredt nép minden hagyományát, eszméjét és aspirációját ily költői egészben tudta volna egyesíteni, se a görög se a római irodalomban, se az ó, se az új korban nem fognak találni.

NÉMETHY GÉZA.

hordott, úgy az Aeneist a római világ általános lelkesedéssel karolta föl. (Comparetti-Dützsche: Vergil im Mittelalter p. 11.)

GYÖNGYÖSSI ISTVÁNROL.

A tizenhetedik század e kiváló költőjével, kinek művei utóbb ritka népszerűsége és elterjedésre tettek szert, nekem is foglalkoznom kellett, midőn pár évvel ezelőtt az általa megénekelte Széchy Mária, a Murányi Vénus életrajzát megírtam. Levéltári kutatásaim közben nem sikerült ugyan reá vonatkozólag valami újat, eddig ismeretlen adatot — legföllebb talán azt, hogy úrnője megbizásából egy. jószág eladása tárgyában Lengyelországban járt a Lubomerszky hercegeknél — találnom, de azért vele foglalkozva tettem egy pár észleletet, mely bármi aprólékos, talán mégis megérdemli, hogy az érdeklődőkkel közöljem.

Az első az, hogy a modern irodalomtörténészek némileg más-kép írják Gyöngyössi István nevét, mint ő maga írta. Az általánosan elfogadott szokás szerint ugyanis e nevet ma egy s-sel (Gyöngyösi) írják, pedig a költő maga két s-sel (Gyöngyössi) írta nevét. Erre én is csak akkor lettem figyelmes, midőn fentemlített életrajzi munkám nyomtatása már megkezdődött s így a következőesség kedvéért mindvégig az eddigi szokás szerint írtam a költő nevét. A saját eredeti írásmódja azonban megtalálható egyrészt levelein, másrészt pedig a Murányi Vénus első 1664-ki s önmaga által eszközölt kiadásának címlapján, melynek hű hasonmása munkámban megjelent. Itt a költő Gyöngyössinek írja magát s azt hiszem, noha egészen csekély fontosságú a dolog, mi is elfogadhatjuk az ő eredeti írásmódját.

Nagyobb fontossággal bír második észrevételem. És ez az, hogy Gyöngyössi kinyomatott úgynevezett válogatott művei igen hiányos kiadásban forognak közkezen. Az utolsó kiadás 1864-ben jelent meg két kötetben. Toldy Ferencz nagynevű tudósnk rendezte vala sajtó alá, még pedig mint a címlap mondja «az eredeti kiadások alapján.» Hogy milyen eredeti kiadásokat használt, nem mondja meg. De bizonyos, hogy a Marssal társalkodó Murányi Vénus eredeti, mint helyesen hangsúlyozza 1664-ben Kassán megjelent s két példányban reánk maradt kiadását nem látta. Ezt nyomban észrevettem, mikor az eredeti kiadás kezemben volt, mert ebben a Wesselényi Ferenczhez és nejéhez Széchy Mária-hoz, a megénekelte esemény két hőiséhez intézett ajánlat keltének nemcsak helye és éve, hanem *nappja* is ki van téve, mi pedig a Toldy kiadá-

sából s abból, melyet ő használt — úgy látszik a harmadikat — hiányzik. Ez pedig igen nagyé s nyomatékos fogyatkozás. Ismeretes, hogy nagy költőnk Arany János azon remek «Arczkép-» ben, melyet az általa szerkesztett Koszorúban Gyöngyössiről írt s melyet Toldy Ferencz — Gyöngyössi-kiadásában szintén közölt, fölvetette a kérdést: «Olvasta-e Zrinyi (Miklós a költő) a Murányi Vénust?» E kérdésre Arany így felel: «Nem lehetetlen, mert halála minden betegség nélkül csak nov. 18-án következett be: Gyöngyössi pedig a «stubnyai hévziveken» tehát nyári napokban, írja Vénusához az ajánló levelet s föltehetni, hogy a nyomtatás akkorra már kész volt.» Ha Toldy az 1664-ki kiadást megtekintette volna, a közkézen forgó kiadások hiányosságát már ezen, Arany János által fölvetett controvers kérdés miatt is nyomban észrevette volna. Mert ebben a költő világosan megmondja, melyik napon írta az ajánlást. Míg Toldynál és kétségkívül azoknál, a kiket követett, csak az van: «Költ a stubnyai hévvizben 1664 esztendőben», az eredeti kiadás azt is hozzá teszi «Boldogasszony hava 27.» Így tehát határozottan meg van mondva, hogy az év melyik hónapjában volt Gyöngyössi Stubnyán. Február végén időzött ott, vagyis téli időben, a mi a XVII. században nem volt szokatlan. Leginkább nyáron szoktak ugyan fürdőzni, de jártak télen is s általában akkor, mikor megbetegedtek, a mi számos példával igazolható. Abban Aranynak mindenesetre igaza van, hogy mikor Gyöngyössi az ajánlást befejezte, a költemény maga már ki volt nyomtatva. Így a munka tavasszal teljesen készen lehetett s november végeig bizonyára el is jutott Zrinyi Miklóshoz, ki Gyöngyössit Wesselényiék útján kétségkívül ismerte. Az eredeti ajánlásban levő kelet pontos meghatározása tehát csaknem bizonyosságra emeli Arany azon föltevését, hogy a novemberben elhunyt Zrinyi már ismerte Gyöngyössinek ezen első kinyomatott művét.

Hogy a költemény eredeti és jelenleg közkézen forgó kiadásainak szövegében is vannak eltérések vagy hibák, azt nem volt időm megvizsgálni. De a fentebbi tapasztalás után és ismerve a múlt század nyomtatási viszonyait, nagyon valószínű, hogy maga a szöveg sem hibátlan. Mindenesetre szükséges lesz tehát, hogy az, a ki Gyöngyössi ismert műveit vagy legalább a Murányi Vénust újra ki fogja adni, a szöveget gondosan összehasonlítsa az első 1664-ki kiadással, a melynek egyik igen szép példánya Budapesten, a reformatus főiskola könyvtárában található. ACSÁDY IGNÁCZ.

I. Hermann és Dorothea.

(Goethe.)

Hát bűn volna : Propercz lángján hogy lelkesedém, hogy
 Hozzám adta magát Martial, a gonosz, is ?
 És hogy a régieket nem hagytam el otthon, a sutban,
 S vígan kísérték, míg Latiumba jövék ?
 Hogy természet- s mű-remekét kitanulni törekszem,
 Hogy nem korlátoz dogma, se név nem ijeszt ?
 Hogy mint embert sem másíta meg a zajos élet,
 S megvetem álarczod', nyomoru képmutatás !
 Ily bűnökkel — o múzsa, miket bennem te apoltál —
 Vádol a léha tömeg : engem is annak itél.
 Sőt még a jobb rész, egyenes, jó-lelkű is, engem
 Másnak ohajt ; de nekem, múzsa, te adsz csak irányt.
 Mert te vagy ám egyedül, kitül éled bennem a lelki
 Ifjúság, ki nekem meghagyod azt siromig.
 Ám kettőztesd most, istennő, gondjaidat meg ;
 Hajh, nem leng már dús fürtkoszorú fejemen !
 Más koszorú kell már, megcsalni magunk' vele és mást,
 Szükségből viselé Cæsar is a koszorút.
 Hogyha babért szántál nekem : az csak nőjön az ágán
 S zöldelljen, míg más érdemesebbnek adod,
 Ámde kötözz rózsát nekem otthonias koszorúba,
 Abba ezüst fürtöm mint lilium vegyül el.
 Csinos tűzhelyemen főzéshez szítsa tűzét nóm,
 Kis fiu a galyakat játszva dobálja reá.
 Bor nélkül se legyen poharam, jó kedvű barátim,
 Hívek, jertek csak, várnak a fris koszorúk !
 Éltessük legelőbb, a Homér-névtől ki merészen
 Végre föloldva, szabad pályateret nyita meg.
 Mert ki merész harczolni az istenek- és amaz Egygyel ?
 Ám Homéridának lenni dicső, utol is.
 Halljátok legujabb dalomat ! — De először igyunk még !
 Nyerje barátság meg s bor s szerelem fületek'.
 Honfikhöz viszlek, kis körbe, magát hol az ember
 A természet ölen emberileg neveli.
 És kísérjen a költő szelleme, ki gyönyörünkre
 Lujzáját méltó férfihöz adni siet.
 Majd az idő gyász képeit is szemetekbe varázslom,
 Ámde az ép fajban győzzön a lelki erő.

És ha könyűt csaltam szemetekbe, dalom ha gyönyörrel
 Tölté lelketeket: jertek öleljetek át!
 És szóljunk okosan, hisz bölcsességre tanít a
 Század is! Oh kit nem sújtola végzete még?
 S annyi kiállott vészre tekintsünk vissza vidáman,
 Sokban a nélkülözést megtanulók legalább.
 Embert ismertünk meg s nemzeteket; mimagunkat
 Ismerjük meg most — s abba' legyen gyönyörünk!

II. Koszorúk.

(Goethe.)

Klopstock a Pindustól akar eltéríteni: ne vágyjunk
 Büszke babérra, beérhetjük honi cser-koszorúval.
 S ő maga visz még is, több mint épószí keresztes
 Tábort, új istent tisztelni a Golgota ormán.
 Angyalit ám vigye, gyűjtse, akármely dombon akarja,
 Csakhogy a jó sirján árváit hagyja zokogni.
 Hol hős s szent halt meg, hol a költő dalla, örökre
 Hagyni nekünk hős bátorság s magas emberi érték
 Példányát, életbe halálba: öröm- s ahitattal
 Ott méltán térdel minden nép s tiszteli rajt' a
 Tüske- s babér-koszorút, egyaránt, a mi díszíti s vérzi!

III. Lingua mendax

(Clericus dal. Carm. Bur. 168 sz. 230 lap).

Rágalmazó, hazug nyelv az,
 Mérget fúvó, szemtelen, gaz,
 Méltó, hogy többől kimessék,
 Lassu tűzön megégessék,

A mely engem mond csalártnak,
 Hűtelennek s oly galádnak,
 Hogy elhagytam kit szerettem
 S más leánynak rabja lettem.

Kilencz múzsa, esküm néktök,
 S Jupiternek — a mi még több! —
 Ki Európáért bikává —
 Danae'ért aranynyá vált;

Tudja Isten, minden isten,
 Hogy e részben bűnöm nincsen;

Tudja Ő, mind Ők, legjobban,
Tiszta vagyok e dologban *)!

Esküszöm Phœbusra, Mársra,
Szerelemben két hű társra,
Rád is, Kupidó, — nyiladtól
Bárha félek — te tudod jól!

Esküszöm ijad- s vessződre,
Melyekből rám annyit lőszsz le,
Hogy igazán, tiszta-híven
Órzi ezt a frigyet szívem.

Hogy lekötve tart e frigy már;
És okát is adom mingyár':
Mert a lányok seregében
Nincs oly szép több, mint te, szépem.

Olyan vagy te énelöttem,
Mint aranyba foglalt gyöngyszem;
Kebel és váll. csipő, termet
Mind olyan szép, úgy megtermett!

Homlok és ajk, nyaka, válla,
A szerelmet úgy táplálja!
A haját is megszerettem,
Hogy oly szőke szép a szentem!

Mig azért nap nem lesz éjjé,
Durva munka édes kéjjé,
Erdő ki nem vész egy szálig,
Tüzzé mig a viz nem válik,

Tengeren mig lesz vitorla,
Párthus nyilait mig szórja:
Addig kedvesemnek vallak —
Ha te nem, én meg nem csallak.

*) Nem tehetem, hogy e strófának lefordíthatatlan szépségű eredetijét is ide ne írjam:

Sciat Deus, sciant dei:
Non sum reus hujus rei:
Sciant dei, sciat Deus:
Hujus rei non sum reus!

IV. Pásztorlányka...

(Clericus dal. Carm. Bur. 68 sz. 155 lap.)

Pásztorlányka kimene,
 Viszi guzsalykáját,
 Gyapjas botja az, vele
 Hajtogatja nyáját.

Kis nyájával számara,
 Ugró ebceskéje,
 Gyenge tulka, tinaja,
 Szökdelő kecskéje.

Megpillant egy diákot
 Ülni az utfélen:
 «Mit csinálsz te diák, ott?
 Jöszte játszani vélem!»

V. XIII. századi német dal.

(Carm. Bur. 136 sz. 208 l.)

Jöszte, jöszte kedvesem,
 Várlak már keservesen.
 Várlak már keservesen,
 Jöszte, jöszte kedvesem.

Édes rózsaszínü száj,
 Gyógyíts meg hol szívem fáj.
 Gyógyíts meg hol szívem fáj,
 Édes rózsaszínü száj!

Ford. SZÁSZ KÁROLY.

Petőfi ó-izlandi nyelven.

Böldogtalan voltam . . .

Ásaellt vár ek ávallt
 I mínu lífi allhardhi;
 Fagnadha fyrir mér:
 That forlög ek né soeki.

Ásaellt em ek ávallt,
 Ádhr dey or helju halir;
 Fagnadha fyrir mér:
 Fljótliga lífi farit.

Ford. WLISLOCKI HENRIK.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR IRODALOMHOZ.

I. Mihály deák codexének ismeretlen hat éneke.

Nem egy új codexről van szó, mert Mihály deák codexét már ismerik e Közlöny olvasói az 1885. évfolyam 27—32 lapjain levő bemutatásból. *Nagy Sándor bemutatta, én meg elkereszteltem másolójáról Mihály deákról, ki magát a Sziget veszéséről szóló históriás éneknek a következőképen írta alá: «Perfeci hanc historiam Anno 1679 die 20 Decembris ego Mihael deak.» Nagy Sándor Deák Mihálynak nevezi a másolót, talán tévesen. Valószínűbbnek látszik a Mihály deák megtartása, mert a kor szokása az volt, hogy a keresztnévet kiírja és a hivatalt vagy állást jelentő főnevet jelzőül veti utánna. Így találjuk ezt a versfejekben, okmányokban, lajstromokban egyaránt, — a deák, pastor, literatus, scriba, stb. mind a keresztnév után van hátra téve. Nem jelenti tehát a család vagy vezetéknevet, hanem egyszerűen csak a foglalkozást. Ezért vagyok hajlandó inkább a Mihály deák codexének nevezni el a bemutatott énekes gyűjteményt semmint Deák Mihályénak.

A gyűjtemény a Széchenyi könyvtár kéziratának katalogusában, mint az ismertetésből tudva van, *Poemata Hungarica calamo seculi XVII exarata* czimen szerepel. Nagy Sándor leírta a vastag quart kötetet (mostani signaturája: Quart. Hung. 17.), meghatározta az énekeket és öt eddig kiadatlan históriás éneket tett közzé, és szándéka volt közzé tenni azt a hat eddig ismeretlen éneket is, melyet most tőlem vesz az olvasó.

Szabad legyen kiegészítenem ismertetését a hat ének közlésével, melyre nem csak az irodalmi tekintet kötelez, de kegyelemem és a korán elhunyt fiatal íróhoz kötött viszony is. A véletlen akarta, melynek oly kiszámíthatlanok útai, hogy ifjúságának java korában megkezdett, de be nem fejezett munkái mellől, elszóllíttassék egy szebb hazába; huszonnyolcz éves korában, mint Ányos és Dayka, fiatalon, mint sok más törekvő munkása irodalmunknak. A kegyelet behantolta sírját, a részvét elsíratta s a megemlékezés sajnálkozva tüzi le keresztjét, mely bizonyára hamarabb elkorhad, mint dolgozatai alá jegyzett neve kivész. Közleményem is az ő érdemét szaporítsa, és kegyelemnek legyen jele, melylyel nemcsak hivatalbeli elődömnek tartoznám, de tartozom emlékének is, viszonyunknak is, mely mindazoknál jobban kötelez.

1. Bocskai Istvánnak quondam Magyar és Erdélyországnak
fejedelmének szomorú haláláról való szép ének.

Nóta: Oly búval bánattal.

1. Mély álomba merült,
Oszloptul üresült,
Pusztaságra terült,
Gyalázatra került,
Szömében vérösült,
Szívében köserült,
Idejében vénült,
Gyöngült;	5	Az papi sereggel,
Deákkal, mestörrel?	40.
2. Kű szívü magyarság,
Kiben az pusztaság
Megrögzött az rabság,
Újult az árvaság
Micsoda parasztság
Tóled rongyos ország
Ha most is vigasság
Dolgod és nyájasság.	10
15	6. Föld bé szömeidet,
Nyisd meg füleidet,
Hallhassa ezeket
Az siró ígéket!
Elveszszek ha többet,
Értél ilyenöket:
Megölték fejünket,
Jó fejedelmünket.	45
3. Szomorú ruhával,
Feketétől gyászszal,
Siralmas orczával,
Elholt ábrázattal,
Föstött lobogókkal,
Köserves zászlókkal
Nézd az Urak haddal,
Mint mönnek bánattal.	20	7. Oly váratlan fortély,
Véletlen jött veszély,
Júdás szívü szömély
Iszonyító fökély
Im mely nagy bút szóttél
Mely kárban léledzél
Jó Uradnak kevés
Halállal fizetél.	50
55
4. Amaz bérczes hintó
És hat fekete ló
Kit az sok udvarló
Körülvött sok zászló
Vajjon mire való
Bözzög sok az jajszó
Nem nyerit csak egy ló
S mind sir a sok báró.	25
30	8. Kű szívü kegyötlen
Étető hitötlen,
Tigris volt elmédben,
Scorpio lelködben,
Uradat borközben
Itatván mérögbe'
Hogy valamennyibe,
Nem szántad szivedbe!	60
5. Csöndes szép lépéssel,
Alázatos szinnel,
Kit visznek bús szívvel,
Siránkozó szömmel?
Mit akarnak ezzel
Az sok énökkléssel,	35	9. S lásd mely nagy jót kapál,
Csak magadnak ártál.
Urunkban az halál
Mert ugyan nem regnál
Lelke az Krisztusnál
Teste az országnál,
Hire pedig fönnáll
Az egész világnál.	65
70
		10. De te sok kínokra,
Sok ezör szablyára,
Sok színü halálra
Méltó gyehennára	75

- Néró maradékja,
 Júdás unokája
 Nem mehetél nagyra
 Az ű halálában.
11. Sok részre vagdálva,
 Sok izre koncsolva,
 Sőt dirib darabra
 Vettettél pokolban.
 Áldott légyön annak
 Karja és az kardja,
 A ki ezt próbálta,
 Mert jó Urát szánta.
12. S hát ti rongyos Músák,
 Számkivetött Nymphák,
 Kiket ez Magyarság,
 Megunt mind ez ország,
 Noha vagytok csúfság,
 De háládatlanság,
 Ne légyön parasztság,
 Bennetök es vakság.
13. Ha udvarnép szánta
 Űtet el annyira,
 Halálát búvába
 Hogy meg is torlotta :
 Nemde méltó volna
 Tehát siratnia
 Néktök is ű rajta
 Könnyet hullatnia.
14. Bűn nélkül egy sincsen
 Földi embörökben,
 Rágalmazás közben
 Jusson eszötökben :
 Azt hadgya az Isten
 Moises könyvébe
 Holtokat hírókbe
 Tartasuk tisztösségben.
15. Alexander marka
 Ha nem volt ű nála
 Nem is volt annyira
 Terjedt birodalma
 Igy midön űrea
 Méltán panaszolna
- De ki Krisztus tagja
 Azt már megbocsátja.
16. Fényös szöröncsájú,
 Jó emlékezetű,
 Kit sirat mindön szű,
 Mert holtod keserű
 Mely szép tekintetű
 Valál és szép színű
 Mely kögyelmes szívű
 Mely drága erkölcsű.
17. Magyarok pajzsa,
 Igazság oszlopa,
 Jók oltalmazója,
 Gonoszok rontója,
 Hová mégy a sirba,
 Elölünk az porba ?
 Pásztor nélkül néma
 Ez kevés juhocska.
18. Sok farkas környűlünk,
 Melyektől rötttegünk,
 Tudjuk hogy vezérünk,
 Vagyon egy Istenünk,
 Kinek örvendöztünk,
 Kivel dicseködtünk,
 Te drága tükörünk,
 Valál te közöttünk.
19. Ha te minket elhagysz,
 Mint az hogy el is hagysz,
 Utánad csak bút hagysz,
 Csak keserű jajt hagysz
 Mindön jót elragadsz,
 Árvaságra juttatsz
 Az pusztaságra hagysz,
 Ha nekünk szót nem adsz.
20. Nedves keszkenyőcske,
 Két szeműnknek könnye
 Sűrűjen meg tölte,
 Meghata bú vize.
 Te légy ennek jele ;
 Köserűség mérge
 Hogy bément lelkömbe
 Szivem közepibe.

21. No ím meg facsarlak,
Hol vagytok már Urak,
Nincs-e fia annak
Az drága Atyának?
Itt-e vége annak 165
Az jó akaratnak
Kit ajánlottanak
Azelőtt Urunknak?
22. Megvéniült katonák,
Fizetetlen szolgálak, 170
Rongyosult bestiák
Nyomorodott árvák,
Bizonyosság az ország
Voltatok jó szolgálak,
Kirül jutalomság 175
Mönnyei boldogság.
23. Ne nézzétök dolgát
Meggzorult tárházát
Lássátok jó voltát
Kegyös akarattyát, 180
Mutathat Isten mást
Fáradtság váltságát
Ki meg adja árát
Munkátok jutalmát.
24. Késérjetök el bé 185
Ti is ütet Erdélyben
Az urak székökben
Hadd üllenek helyben
Lészön jövődöben
Csakhamar időben 190
Hogy ű nemzetünkben
Lősz emléközetben.
25. Hadat szállítani
Törökkel alkudni
Némöttel traktálni 195
Erős frigyét kötni.
Népet guberálni
Mög letelepéteni
Meg válik, hordozni,
Ki lesz jobb viselni? 200
26. No ez Isten dolga,
Ti ötet azomba,
- Fogjátok ágyába
Szomorú boltjába,
Vigyétek az sírba 205
Utolsó házába,
Holott nyugovásba,
Lősz csöndes álamba.
27. De ez viték közben,
Köseredött szűben 210
Sirjatok lélokben
Ezt mondva ezönbem:
A kihöz éltünkben
Biztunk legerősben
Azt tészük az földben 215
Romlandó sellyében.
28. Magyarok böles atyja,
Nemzete szánója,
Az kit csak mutata,
Isten meg elhiva, 220
Judás maradéka,
Ki pénzért elolta,
És minket elronta
Tüled, hogy megfoszta.
29. Immár az irigység, 225
Nem bánt semmi énség (inség)
Drága test! Békösség,
Legyen már könnyebbség,
Testödben szép épség
Lölködben csöndesség, 230
Krisztusnál dicsőség
Örökös fényösség.
30. Országod, országnál
Jobb légyen ez rossznál
Kit romlásban hagyál, 235
Mert ügyis találál.
Immár mindnyájunkat,
Siralmas bánatnál
Nem marad az bünál
Egyéb ohajtásnál, 240
31. Többet nem szólhatunk,
Tégöd im itt hagyunk,
Most csak mi siratunk,
Kik szögényök vagyunk

De jövendőt mondunk,	245	Gonoszt távoztassa	
Hamar időt hagyunk		Tőlünk, elfordítsa,	
Országostul sirunk,		Hazánkat megtartsa,	
Rajtad és zokogunk.		Békosséggel hozza,	
32. Adja Isten jóra,		Az ki magyar tagja	255
Mit szivünk vádolna	250	Tudjuk ezt kívánja.	

Amen.

Ez a történeti ének, valójában helyzet-dal, melyet a szeretett fejedelem hirtelen halála fakasztott. Erősen meglátszik benne az a mély bánat, mely egész Erdélyt eltölté, és az a keserű megvetés, melylyel a nemzet Kátai Mihályt sujtotta. Az ének a fejedelem halálát Kátai mérgezésének tulajdonítja, mint más énekünk is. Nem kevesebb erővel, nem kisebb fájdalommal van írva, mint az, melyet Thaly K. a Századok 1871. évfolyamában közzé tett. Bocskai jeles ember volt, nagy pártra támaszkodott, és az erdélyi nehéz politikai helyzetet sikeresen tudta megtartani, a török és a német fenyegetései dacára is meg tudta őrizni függetlenségét. Innét van, hogy halála gyászba borította Erdélyt és mind erősebb keserőséggel tölté el Kátai ellen. Ez a költemény mind a két hangulatot visszatükrözi. Olyan elevenen rajzolja az ország gyászát, másrészt helyzetét, olyan plasztikusan festi a temetési jelenetet, és az urak megdöbbenését, annyi közvetlenséggel szól és oly erősen tünteti föl az esemény hatását, hogy alig csalódom, ha szereztetése idejét vagy Bocskai halála idejére, 1606—7-re, vagy az azt követő évek egyikére teszem, de mindenesetre a XVII. század legelejére.

Szerzőjéről maga a vers nem ad felvilágosítást. Versalakja gyakran előfordul, így van írva «Erdélynek siralmas éneke» (Századok 1871. 313. l.), Bánfi Dénes veszedelméről (U. o. 715 l.), Tatár rabok éneke 1657-ből (U. o. 482 l.) és mások.

2. Más nóta.

Mikor Sennachirib az Jerusalemet

Midőn Adrianus Sion városátul,
Eltilta sidókat Isten templomátul;
Esztenőnkét egyszer templomot császártól
Kinyerék, akkoron nem szöntenek sirástul.

Nem csuda hát ha én könnyező orczával,
Gyakran megjelenem ez helyben sirással,
Nemzetem romlását hogy sok óhajtással
Sirassam s leirjam esetét jajszóval.

Mert mi vallásunknak szabados folyása,
 Zabolába vetvén vagyon meggátolva, 10
 Amaz szülő asszony bujdosik pusztában,
 Mert az régi kigyó a hű vizet áraszta.

Az Mihály angyaltól, midőn pártot ötött,
 Búval oltalmára éles kardot kötött,
 Mely miatt az Ūrnak ígye sz. rban esött, 15
 Bujdosó Illésnek szive el senyvedett.

Ha kik voltak is, kik Bálra támadtak
 Sok ízben fegyverrel szélyel konczoltattak,
 Sokan megnyúztak, szép szüzek rontattak,
 Sokan bujdosókat hideggel fagylaltak. 20

Sokan az nép között, söm hév, sem hidegek,
 Kiknek ő Istenek csak jó szöröncséjek.
 Isten s az Bál között csak szintén kezepek,
 Szöröncse székeket tartnak mind revések.

Nincsen ki sirassa Józsefnek romlását, 25
 Nincsen ki forgassa im az Ūrnak pártját,
 Nincs ki megmutassa igaz magyarságát,
 Nincs ki egyenössen megfussa a pályát.

Oh jó hírű nevű vitélő magyarság,
 Kik mind ez világnak félelmi valátok, 30
 Rómának (?) az földet meghodultatátok,
 Hol vagytok kik Bécsöt, Tróját (?) pusztítátok ?

Mert ime mint búza az malomkövek közt,
 Melyet az őrető az garatban öntött,
 Rontattok kietlen két nagy bestia közt 35
 Mely miatt siralmunk mind el közelített.

Oh gonosz Sátánnak megdühödtt serege.
 Oh nagy Babilonnak rút kegyetlensége,
 Oh emberi nemuek fene dühössége,
 Te szórtál sokakat régtől fogván földre. 40

Néró hús száz ezört rajtad öletött meg,
 Éjjel gyertya kellett, sokat égetett meg,
 Anyját, tanítóját ő maga ölte meg,
 Rút kegyetlenségét szépen mutatá meg.

Traján, Domitián sokaknak gyilkosi, 45
 Csak azért, hogy Krisztust akarnák követni,
 Adrian és Antal el-fel mézárítani,
 Késsők tiz száz ezért széllel darabolni.

Severus, Maximján, hogy császárok voltak
 Decius Walérián mikor uralkodtak 50
 Bű köröszteny vérrel az vizek folytanak
 Az mint históriát errül bőven irtak.
 Aurelianus is hű köröszteny vérrel
 Megfösté az földet, mint szép bársony színnel.
 Diocletianus szörnyű dühösséggel 55
 Bánék az Istennek kicsiny seregével.
 Mert csak egy templomban husz ezört öletött,
 Elvéve azonban Egyiptomnak földét,
 Tizenkét ezörnek ott kiontá vérét,
 Hizlalá vérökkel nagy kegyötlenységét. 60
 Albingentek között az pápa tizezört
 Szörnyű nagy kínokkal sírban költöztetött,
 Épen tizenhárom esztendőket töltött
 Az szomorú pohár az táboriták közt.
 Párisban hallaték nagy szörnyű kiáltás 65
 Mert az egy városban harmincz ezör nostrás,
 Ám halva feküsznek kiket persequált Márs
 Sárban hever, senki nekiök sírt nem ás.
 Magdeburgban pedig harmincz ezör fekszik
 Melyeknek vérükből az parázna iszik 70
 Amaz nagy Babylon melylyel részögödik
 Ez által végképen meg nem elégöszik.
 Mert Hyberniában ismét mészárszéköt
 Készített a melyben szintén kétszáz ezröt
 Megöle, vérökkel ismét pohárt töltött 75
 Melyet Hybernéja gyászban megkesergött.
 Itt csak elhallgatom az (Ze)-ndensetöket (?)
 Kik közt csöcsömöknek agyok velejöket
 Rántottnak főzte meg az fene ellenség
 Megötte jelentvén szíve dühösségét. 80
 De ti nyugodjatok amaz oltár alatt
 Míg minket Babylon el-fel mészároltat
 Azután az bárány tudom törvényt láttat
 Tündöklő koronát mi fejünkben nyomat.
 Mit késöl Babylon! dárdádat késejts fel 85
 Imhol még az Illés, te dühös Jézabel.
 Én söm vagyok drágább azoknál az kikkel
 Mérgedöt itattad nagy sok ezerökkel.

- Siess Heródiás János halálára,
 Oh te kemény Hámán zsidók romlására, 90
 Röndöld Mardocheust nagy akasztó fára,
 De Isten ezt végre viszi uraságra.
 Nem kívánunk többet kinlódni a testben
 Lelkünket gyötreni Sodoma vérével
 A szent Dániellel oroszlán vermével 95
 Nem gondolunk semmit tüzes kemenczével.
 Mert számkivetésben jaj nekünk bújdosnunk
 Jaj az Mésech népe között soká laknunk,
 Jaj az Kedariták földén nyomorognunk,
 Jaj az békességek ellenségét látnunk 100
 Mert tudjuk ez világ, az körösztýénséggel,
 Szokott dajkálkódni csak mostoha kézzel,
 Szent Pálnak megfizet tömlőcczel, kerékkel
 Jakabnak s Jánosnak fejük vételével.
 Oh te gonosz világ, miért vagy ily botló, 105
 Az mely embőrökre te nem voltál méltó,
 Azoknak jutalmok nálad igen olcsó,
 Az szentök vérében vagy igen poroszló.
 Oh te gonosz Acháb, te nagy háborító,
 Mégis azt itéled, te volnál gyógyító, 110
 Az Nábothnak vére kiált órá valló.
 Melyért te vérednek ebgyomra koporsó.
 Oh megfoghatatlan bölcs Isten tanácsa
 Ki az ő seregét, mint mirhát morzsolja
 Ugy mint vetött magot ugyan megrostálja 115
 Hogy hű proventusra legyen jó illatja.
 Ha azért az hitben vagyon körösztényiség,
 Mely vassát paizsát kösse föl mint Abuér (?)
 Megcsüggedés nélkül fusson mert ha czélt ér
 Megesküdt az Isten leszen jutalma bér. 120
 Mert ez úton feküdt Pétör Ézsaiás
 Ez úton járának Ábel Zakariás
 Siess ezek után, higyed rájuk találás,
 Ha megbotlás nélkül az jó ösvényen jársz.
 Miért sirlalminkon indulsz kaczogásra? 125
 Oh szentök vérével részegült parázna
 Mit vigadsz, hogy velünk borát kóstoltatja
 Az Ur, mert söprejét teveled itatja !

Szentöknek gyilkosa, te kevély Babylon
 Boldogságod napján jól eszedbe jusson,
 Főlemelt az Isten, hogy ugyan sujthosson!
 Mint Kapernaumet (?) az földhöz patkolom. 130
 Mit örülsz, mit vigadsz az mi nyavalyánkon
 Mit nevetsz, jövendelsz szomorúságinkon,
 Mert az Úrnak ezön akaratja vagon 135
 Hogy téged kétszörte az borral itasson.
 Nem késik az idő, hogy az láda előtt
 Leessék amaz Bál, Babylon ledüljön,
 Undok állatoknak lakó helye legyen,
 Az szentek vérekért az Ur megfizessen. 140
 Fussatok ti azért amaz Babylonbul
 Távozzatok Cmessze horé sátorátul,
 Kik az paráznának keserű borából,
 Nem akartok inni, részt venni kínjából.
 Hát mi jó pásztorunk bennünket nem szánsz-é,
 Angyalodat tűzben, hozzánk nem küldöd-é. 145
 Szömöd fényét sértik, hát meg nem indulsz-é,
 Öletik az szögény, s vajjon ki nem kelsz-é?
 Mert mi gyenge vérünk szintén fáradott
 Az nagy teher alatt vállunk ellankadott 150
 Ézsau nagy haddal látod ránk támadott,
 Halálra keresi az szegény Jakabot.
 Azért Rabsácénak káromlását halld meg,
 Kérünk Sennacherib panaszát csúfold meg,
 Az élös bárd alól Isákodeat mentsd meg, 155
 Holtunk után lelkünk, kérünk boldogítsd meg.

Finis.

A protestánsok szomorú korszakának terméke ez az ének, melynek szerzője névtelen kívánt maradni, ismeretlenül, hogy elkerülje az üldözők hajszeját. Nagyon zavart, tudákos, sokat összehordó, erősen siralmas ének, méltó társa mind ama jeremiádnak, melyet az e kor ránk hagyott, sem az egyik sem a másik, nem emelkedik ki a többi felé — mindannyi egy forma, telve panaszszal és fájdalommal. Az életet, a biblia siralom völgyét, megvető, a vallásért rajongó vértanúi lelkesedés szülte mindannyit, ezért oly kietlenek és fájdalmasak. — A XVII. század közepéről valónak számítom a benne foglalt történeti vonatkozások után.

(Vége következik.)

ERDÉLYI PÁL.

HAZAI IRODALOM.

Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. Zeitschrift für die Volkskunde der Bewohner Ungarns und seiner Nebenländer. Red. und herausg. von Prof. Dr. Anton Herrmann. Budapest, 1887. E füzet ára 1 frt 20 kr.

Manapság, midőn már az irodalom minden egyes ágának akadnak szakszerű művelői, örömmel kell fogadnunk ez új folyóiratot, melyet bátran nevezhetünk merész vállalatnak mert az anyagszerzés és ovatos megrostálásának nehézségein kívül még olvasóközönséget is kell hódítania.

A lap célját és terét, melyen mozogni akar, most még nem képes meghatározni és tanulságot csak bizonyos idő lefolytával, csak a próba sikeres kiállása után lesz képes vonni; mert maga a szerkesztő is érdekes tanulságot akar vonni az egészből. Annyi bizonyos, hogy bő alkalmat nyújt e folyóirat az egyes nemzetiségeknek a gyűjtött anyag kiadására és így a néphagyomány kincseit az örök enyészettől megmenti.

Ezzel kapcsolatban még egy más nemes (politikai) cél is lebeg a szerkesztő szemei előtt, t. i. a Magyarországon lakó egyes nemzetiségek közt testvéri egyetértést táplálni, kölcsönös sympathiát ébresztetni az által, hogy minden művelt nemzetiség nyelvén közli a német, a szépet, a népköltészeti termékeket, melyekről Mickiewicz Ádám lengyel költő azt mondja: «Népdalok ti, a hitnek szent kincsesládája, kik összekapcsoljátok a régi időköt az újakkal; bennetek rakja le egy nemzet őseinek győzelmi jeleit, gondolatainak reményit és érzeményeinek virágát. Titeket sem nem érint, sem nem zúz össze semmi csapás. Oh népdal! te szilárdan állasz és őrködöl a nemzeti emlékek szentélye fölött; szárnyaid és hangod olyan, mint egy őrangyalé, nem egyszer fegyvereid is oly élesek, mint azokéi. A lángok felemésztk az ecset alkotásait, a rablók elragadják a kincseket, a dal azonban mindörökké életben menekül s az embereken átszűrődve csak tisztúl. Hogyha az elnyomott keblek nem tudják többé epedés- és reménnyel táplálni, a romokhoz tapad s onnan zeng régmúlt időkről.»

Nem kis szolgálatot tesz a folyóirat az egyes nyelvek irodalmának az által is, hogy eddigelé nyomtatásban meg nem jelent termékek kiadását tűzte ki feladatául s azokat egyúttal e füzetben csinos és gördülékeny német nyelvi fordításban is közli.

Sajátságos a szerkesztőnek a desperatio bizonyos nemével párosult aggodalma, midőn így kiált fel: «So ist z. B. bei dem einen Volke die Quelle der echten, urwüchsigen, mundartlichen Volkspoesie schon ganz versiegt, bei dem andern ist sie getrübt. Es ist höchste Zeit zu sammeln

und zu retten!) E nyilatkozatból kettőt következtethetünk. Vagy azt, hogy az általa figyelembe veendő nyelvek népköltészeti irodalma mai napig teljesen el volt hanyagolva és a gyűjtésnek végső ideje elérkezett már; vagy pedig, hogy Herrmannak nincs kellő tudomása az egyes nyelvek népies irányú irodalmáról.

Első esetben merész gyanúsítás volna az akár a román, akár a szász népköltészetéről. A magyar népköltészeti termékek gyűjtéséről nem is szólok, hiszen eléggé ismeretes akár az Arany-Gyulai-féle népköltési gyűjtemény, akár Kriza Vadrózsái, a Majláth-Kazinczy-féle népregék vagy a Kőváry-féle száz történeti rege stb. stb. Van ám a román nyelvnek is számos néphagyománya, a közmondás-gyűjteményektől ¹⁾ a balladák- és románczokig minden fajtája a népköltésnek, s nem is mindennapi tehetségek fáradoztak azok gyűjtésében, hanem első rangú írók mint Alexandri Vazul ²⁾, Burada ³⁾, Marienescu At. ⁴⁾, sőt utóbb maga Erzsébet román királyné ⁵⁾ is. A román szépirodalmi lapok ⁶⁾ pedig majdnem mind fáradoztak ily termékek gyűjtésében. Maga Hasdeu is érdekesen egyesítette az efajta termékeket a «Cuvinte deu bătâni» című nagy munkájában s a két nagy kötet a népies elemnek becses gyűjteményét képezi, annál is inkább, mivel szerző jóra való nyelvi magyarázatokkal illusztrálja a homályos helyeket. Mariánnak «Ornitologia poporana» című munkája is sok adatot dolgozott fel. Ily munkaerők gyűjtése mellett aligha maradt nevezetesebb termék figyelmen kívül s az «Ethn. Mitteilungen» szigorú kritikát kell hogy alkalmazzon, hogy ismétlésekbe ne bocsátkozzék és a már közlöttet ne adja ki újdonság gyanánt.

A folyóirat tartalmát H. kilencz pontban jelzi, u. m. 1. a népköltészetnek jellemző és kiadatlan termékei (népdalok, balladák, románczok, közmondások, mesék, szólások, tánczok stb.) kritikai szöveggel, egyúttal német fordításban; nyomtatásban már megjelent, jeles népköltészeti termékek német fordítása; — 2. néphagyományok, regék, néphit és szokások, népies művészet; — 3. más népek költészetében Magyarországra vonatkozó adatok; — 4. tájzólási tanulmányok, jelesen a cigány, örmény, bolgár, albán és mócz nyelvről; — 5. megjegyzések, kérdések, tételek és népköltészeti, néptani tanulmányok Magyar-

¹⁾ G. Băronzi, 1872, Anton Pann, Proverbe, Bucuresci.

²⁾ V. Alexandri, poesie poporale, Bucuresci.

³⁾ T. Burada, datinele poporului rom. la inmormentări, Jassi.

⁴⁾ At. Marienescu. Colinde, Budapesta, 1859.

⁵⁾ Carmen Sylva, povestile Peleşului. Buc.

⁶⁾ Jelesen a Nagy-Váradon, Vulkán kiadásában megjelent «Familia», valamint a Brassóban megjelent «Foaca pentru minte» és «Convorbiri literare» etc.

ország és társországaira vonatkozólag; — 6. rendszeres bibliographia és a Magyarországra vonatkozó külföldi néptani irodalomnak kritikai méltatása; belföldi ethnologok életrajza; — 7. próbafordítások oly honi műköltők műveiből, kiknek költészetében nyilván mutatkozik népköltői szellem; — 8. zenemelléletekben jellemző, de még kiadatlan eredeti melodiák és tánczok, később illustratiók is ezekhez; — végre 9. egy rendes melléklet magyar nyelven; tartalma: cikkek általános néptani ismeretek terjesztésére.

A programm kétségkívül sok érdekest ígér, és a hazánkban divó számos nyelv népköltési termékeinek közlésével a változatosság legnagyobb mértékben van kilátásba helyezve.

Azt írja szerkesztő pag. 5. «*Fachmänner, die meiner Zeitschrift eine aufrichtige, selbstlose, objective, gewissenhafte und eingehende Kritik (mag sie noch so streng sein) angedeihen lassen, werde ich als die schätzbarsten Mitwirker an meinem Werke betrachten, und sie werden an mir einen dankbaren und gelehrigen Schüler finden.*» — A románok eredetéről szóló kérdés után nincs más, melyről a szakemberek többet írtak volna, mint épen a román nyelv orthographiájáról. Jó és rossz javaslatok kerültek szőnyegre, tudományos értékű és észszerű orthographiai rendszerek teremtettek; de azt mondhatom, hogy az Ethn. Mitteilungen-ben alkalmazott román orthographia oly czélszerűtlen, hogy hátrább áll annál is, midőn Erdélyben magyar kiejtés és betűkkel írtak román nyelven. Ma, midőn a bukuresti tud. Akadémia három évvel ezelőtt adott ki egy nagyon egyszerű orthographiát, teljesen logikai alapon állót, kár ezen különben érdekes és becsesnek ígérkező vállalatnak román részét a most alkalmazott transcriptióval elrutítani. Nem tudom minő elveken alapszik e rendszer; de annak alkalmazásából annyit látok, hogy nagyon is reá illenek ama szavak, melyeket Lipszky írt Sinkaihoz a cirill betűkről (*Tesauru de monuminte istorice*, pag. 87.) «*si hi characteres diutius et mordicitus retinendi sunt, me Hercle, si Apollo concurrat, grammaticam valachicam nemo scribet.*» Ha tehát szerkesztő folyóiratának román szakemberek előtt is tért akar nyitni, fogadja el a román szövegre nézve az akadémia rendszerét avagy bármelyik fennálló phoneticus rendszert; mert ez a mostani nem felel meg s a román nyelvnek legkevésbé tesz szolgálatot, valamint nem hizelegne és nem tenne szolgálatot hasonló eljárás a francia vagy spanyol írás eltorzításánál. Hogy csak egy-két példára hivatkozzam: minő licentia jogosít valakit arra, hogy a sanscrit nyelv módjára több szót minden megszakítás nélkül egybe írjon? *u. m. pā ulicā so kārāt (se-o vagy s'o helyett); jēl lo luat și lo bānt (e helyett: l'o); alta 'n lume no vāzūt (e helyett: n'o); spusucam (e helyett: spusu-'t-am), și coj(= t'-oi) stb.*

Végül megemlítem az új vállalat érdekében, hogy szerkesztő azon

reményének ad kifejezést, hogy azon írók és gyűjtők, kik hazánk különféle nemzetiségeinek néptanával foglalkoznak, hajlandók lesznek, nyelvi és nemzetiségi különbség nélkül a folyóiratot közreműködésökkel támogatni. Kéri tehát mindazokat, kiknek alkalmuk van arra, hogy a néplelet jelenségeit megfigyeljék, sziveskedjenek a néplelek nyilatkozatait, a mennyiben a folyóirat körébe esnek, összegyűjteni, hozzá esetleg megjegyzéseket tenni vagy nagyobb cikkeket írni és az eredményeket a szerkesztőhöz juttatni (Bpest. Krisztinaváros, Mészáros-utca 30. sz.).

Nagy-Szeben.

PUTNOKY MIKLÓS.

Gaius Római jogi institutióinak négy könyve. Latinul és magyarul Magyarra fordította s jegyzetekkel kísérte dr. *Bozóky Alajos*, a nagyvárad kir. jogakadémia igazgatója s a római jog ny. r. tanára. Budapest, Franklin-társulat. 1887. 8-r. 543 l. Ára 3 frt. (Ugyanaz a latin szöveg elhagyásával 323 l. Ára 2 frt.)

Bozóky Gaius-fordításáról, mely a M. Tud. Akadémia classica-philologiai bizottsága által kiadott «Görög és latin remekírók» gyűjteményében látott napvilágot, Gaius első magyar fordításáról ugyancsak elmondhatjuk, hogy szükségét pótol. Egyetlen jogásznak sem kellene távozni a három egyetemről és tizenegy jogakadémiáról Gaius behatódó ismerete nélkül. Amde a pálya kezdetén álló száz jogász közül kilenczvenöt a nyolcz évi gymnasialis latin oktatás daczára is alig képes eligazodni Gaius szövegén, sőt a jobb latinnak is nehéz az eredeti szöveg, mert ez a jogi műnyelv sokban eltér a szépirodalométól.

A jogtanulóknak tehát valóban szükségök van a jogászai értelmet híven visszaadó fordításra.

Felvethető azonban a kérdés, a M. T. Akadémiának feladatát képezi-e ily czélból készülő fordításnak kiadása? Mert az iránt alig fogunk vitatkozni, hogy a remekjogi fordítások nem a szorosán vett szakemberek, nem a romanisták részére készülnek; a szaktudós a fordításra nem szorul, és ez legfőlebb annyiban bír előtte értékkel, a mennyiben az alapul vett szöveg kritikai megállapítása vagy annak a fordításban is kiderülő értelmezése a fordítónak figyelemre méltó új felfogását tanúsítja. Elismerem tehát, hogy pusztán a tanulók kedvéért fordítást kiadni, nem képezi az Akadémia feladatát. Azonban Gaius fordításának kiadása által az Akadémia nemcsak a tanulóknak nyújt segédeszközt, hanem azt is eszközli, hogy a tiszta római jog, mely a civilisticus tanulmányok örökbecsű alapja, eredményesen hozzáférhetővé és felhasználhatóvá válik azok részére is, a kiknek nem szakhivatásuk a római jog eredeti forrásainak kutatása, hanem a kik ügyvédi, bírói vagy közigazgatási téren szolgálnak. a kiknek azonban szintén szeretniök kell azt a magasabb élvezetet és ennek eredményeképen azt a mélyebb tudományos

műveltséget, melyet a remekjogi irodalom nyújt. A mi úgynevezett praktikusaink az egyetemen nyert jogi nemesebb érzelmeik és gondolkodásuk ébrentartása végett nem tehetnek behatóbb szakszerű tanulmányokat, hanem a szaktudóstól várják azt, hogy ez munkásságának gyümölcseit oly módon nyujtsa nekik, hogy gyakorlati élethivatásuk szakadatlan teljesítése mellett könnyen visszatérhessenek azokhoz a forrásokhoz, a melyek az összes nyugoti népek jogászai műveltségének kútfői, a melyekből a gyakorlat emberei általánosabb tájékozottságot, tárgyalási helyes módszert, kifejezési szabatoságot tanulhatnak, a minek mindennapi foglalkozásaiknál is hasznát vehetik.

A római jog maradandó becsének alapja a remekjogászok irataiban van lefektetve, ezeket az iratokat minden tanuló és gyakorló jogásznak olvasnia kellene, legalább a fordítás segítségével. Ezt akarja eszközölni a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottsága. Midőn Gaiust kiadja, a magyar jogászközönség kezébe nagybecsű eszközt ad, a tudományosság terjedésének új közlekedési vonalat nyit s bemutatja a nem-jogásznak is, hogy a szabályok éles kifejezésére anyanyelvünk páratlanul alkalmas.

A jelzett magas czélhoz nem vezet el a közönséges fordítás. Ha valahol, úgy itten szükséges, hogy a classica-philologiai bizottság által kiszabott program értelmében a fordítást megelőzze az író életének és működésének ismertetése, a mű czéljának és jelentőségének méltatása, rendszerének és módszerének bírálata, szóval mindaz, a mi a lefordított mű sikeres tanulmányozását kikerekítené.

Bozóky Gaiusának bevezetése e követeléseknek egészben megfelel. Első része (8—21. l.) Gaius életét adja nagyrészt Dernburg nyomán (Die Institutionen des Gaius, ein Collegienheft aus dem J. 161 nach Chr. Geb. Halle 1869), a ki mellett azonban értelmesen és öntudatosan a többi szakmunkákat is felhasználta, melyeket nagy fáradsággal felkutatott és a mellékelt könyvjegyzékben (74—78. l.) összefoglalt. Rentmeister Antal «Gaiusa» (Pest 1869. Akadémia) most már a mi irodalmunkban is teljesen elavult. — A második rész Gaius irodalmi munkásságával foglalkozik, és pedig az 1. szakaszban (22—35. l.) «általában», a 2-ikban (35—55. l.) az institutiókkal különösen. Az első szakasz nemcsak abban áll, hogy a szerző, Rentmeister mintájára, elősorolja Gaius műveinek czimeit az institutiókon kívül, hanem az azokból fennmaradt nagyszámú töredékek közül némi érdekes mutatványokat is közöl. És ezt a fennforgó esetben fontos okból helyeslem. Felfedezettvén ugyanis Gaius páratlan becsű institutiói, a tudós világ figyelme kizárólag ezek felé irányult. A mesterileg szerkesztett tankönyv még akkor is elbűvölte volna a romanistákat, ha Gaius kevesebb homályt oszlatott volna el a római jog történetéről, mint a mennyit tényleg eloszlattott. Így 1816 után azo-

nosíták Gaiust az ő institutióival, benne csak a kitünő jogtanárt látták, mintha nem is maradt volna tőle egyéb miránk és mintha nem tündökölnék neve oly szép számú, gyakran idézett és olvasott fragmentum inscriptióiban. Gaius német életrírói mind csak a páratlan Schulmeister-ről szólnak, pedig százakra menő töredékek bizonyítják azt, hogy Gaius nemcsak kitünő tanár, hanem kiváló practicus jogász is lehetett. Hogy is lehetett volna ez egy római jogásznál máskép? Deruburg és mások nyomán Bozóky is minden még oly apró adatot is összehordoz annak kimutatására, hogy milyen kitünő *tanító* volt az a Gaius; itt azonban nem állapodik meg, hanem Gaius műveiből töredékeket és pedig gyakorlati jogeseteket mutatván be, ezek által sejteti velünk, hogy Gaius a gyakorlati élet szolgálatában is működött. Ez által Bozóky azt az irányt képviseli, melyet nálunk Kis Mór méltányolt legelőször, a ki eloszlata az uralkodó hamis képzetet az institutiók szerzőjéről. — A második rész második szakaszában Bozóky az institutiókról értekezik és pedig *a*) előadja az institutiók felfödözése s a szöveg helyreállításának rövid történetét, Rentmeister ide vágó előadását megtoldva Studemund Gaiusra vonatkozó tevékenységének ismertetésével; — *b*) összeállítja a Gaiuskiadásokat és fordításokat; — *c*) az institutiók rendszerét fejtegeti Puchta nyomán (én inkább Rudorff-ot ajánlottam volna), míg az institutiók jellemzésére felhozottak Dernburgból vannak véve; — végre *d*) Rentmeister és ennek forrásai után, Gaius egyetlen palimpsest kéziratát írja le. — A második rész utolsó szakaszában (55—61. l.) Kalb nyomán («Über die Latinität des Gaius»; az «Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik» első kötetében) Gaius latinságát jellemzi. *)

A következő harmadik rész (62—73. l.) azzal foglalkozik, hogy «mivel gyarapította Gaius institutióinak fölfedezése a mi ismereteinket?» Főforrása itt Schradernek 1823-ban megjelent ily című értekezése volt: «Was gewinnt die römische Rechtsgeschichte durch Gaius?» Végre a bevezetés utolsó része, melyről már fentebb szó volt (73—78. l.) a Gaius-irodalom bibliographiáját adja.

A tanulságos bevezetés után a latin szöveg következik szemben a magyar fordítással. A latin eredeti Huschke 1878-ik évi kiadásából van

*) Jtt alkalmasint Bozóky rovására, nem pedig a Kalbéra, kell írni a következő megjegyzést p. 59: «Roppant subtilis a mi Gaiusunk a *nec* és *neque* használatában. Közönségesen azt hiszik, hogy az előbbit akkor használták a rómaiak, midőn a reakövetkező szó magán-, az utóbbit pedig akkor, midőn a reakövetkező szó mássalhangzóval kezdődik.» Tudvalevőleg megfordítva áll a dolog; *nec*-et szoktak használni mássalhangzó előtt, *neque*-t magánhangzó előtt.

véve*), melynek szövegétől csak egy helyen tért el Bozóky, IV. 37. hol Goudsmit emendatióját fogadta el. A mi a fordítást illeti, meggyőződésem szerint a remekjogi művek fordításánál is ügyelni kell mind a formai tökéletességre, mind a tartalmi hűsége; csakhogy a jogi művek fordítóját kevesebb szabadság illeti, mint illeti azokat a kik a classicus ó-kor költői vagy prózai műremekeinek átültetésével foglalkoznak. A jogi művek fordításánál továbbá elengedhetetlen a műkifejezések következetes használata, az okoskodások menetének föltüntetése és a szóvirágok kerülése. Bozóky fordítása ezen elvi követeléseknek eleget tesz. Látszik, hogy jól érti az eredetit és felfogja a Gaius szellemét. Használta a Beckhaus német fordítását is (1857), de csak a legnagyobb ovatossággal, mert ezen fordítás még a negyedik Böcking-féle kiadáson alapul, melyet Studemund apographumja számtalan helyen halomra döntött.

A fordítás után szövegkritikai jegyzetek következnek Gaius négy könyvéhez (434—476. l.) — melyek azonban, sajnos, céljuknak csak részben felelnek meg, minthogy B. számos esetben csak azt mondja meg, hogy a szövegbe felvett olvasás melyik kiadó coniecturája, de azt nem, hogy a kéziratban mit olvasunk helyette — végre tartalmi jegyzetek (477—526. l.), melyekben Bozóky helyesen a szükségések felvételére szorítkozott. Gondos név- és tárgymutató (527—543. l.) rekeszti be a tartalmas kötetet.

Dr. VÉCSEY TAMÁS.

Latin nyelvtan reáliskolák számára olvasmányval és szótárral. Írta *Pirchala Imre* gymn. igazgató. Budapest, 1887. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása. 8-r. 96 l. Ára 70 kr.

Igen helyesen jegyzi meg a Közoktatási Tanács a latin nyelvnek a reáliskolában való tanftásmódjáról készült javaslatában: hogy a tanításnak már megkezdése biztos sikert ígérjen, a tanács szükségesnek tartja a megfelelő tankönyvekről való előleges gondoskodást, mert a 9—10 éves gymnasiumi tanulók számára írt latin nyelvtanok, melyeknek a kezdő tanításra szánt tananyaga hetenkénti 6—7 órához van alkalmazva, éppen nem volnának alkalmasak a reáliskolai érettebb s részletesebb grammaticai ismeretekkel bíró tanulók kezdő latin nyelvtanulására (Tanáregyl. Közl. XX. évf. 533. l.)

Úgy látszik, hogy szerzőnk a javaslat ezen utóbbi intenióját tartotta szem előtt, midőn munkája megírásához fogott. Az egész könyvön elejétől végig meglátszik, hogy a gyakorlat embere előtt a practicus szempont volt irányadó a grammatica tágkörű részeinek taglalásánál.

*) Még az olykor egyes szók előtt álló apostrophokat is megtartotta, de jelentésükről nem világosítja fel az olvasót.

Nem találunk benne olyasmit, mit elmellőzhetnénk, sőt, ha szerzőnk a korlátolt számú órákhoz képest egyik-másik kevésbé fontos szabályt kihagyandónak vél, azt ritkább betűkkel tünteti fel (Megjegyzések a declinatioéhoz 39. l.) — De ismertessük előbb a könyvet, hogy ítéletünk felületesnek s elfogultnak ne lássék.

A legszükségesebb grammaticai tudnivalók (kiejtés, hangsúly, quantitás) után a declinatioóra tér át. Szerettük volna, hogy a declinatio még az elválasztás törvényei előznék meg, mert a gyakorlati szükség bizonyára már az első órákban e törvények ismeretére utasítja a tanulót. A declinatioánál csak öt casust említ, a vocativust egyelőre kihagyja, hanem utólagosan a beszédrészek teljes ismertetése után a locativussal együtt tárgyalja (39. l.). Így a tanuló eleinte csak öt casust tanul, a mi mindenesetre hasznos könnyítés. A declinatioók régi felosztását megtartja ugyan, de a tövek jellegére való tekintettel a főrendszer is követi. A tövet szerinte a plur. gen. mutatja legtisztábban, ha a *rum* vagy *um* ragot elhagyjuk. *A tövek ekként való feltüntetése tudtommal egészen új és a tő tiszta felismertetésére vezető legpracticusabb norma.*

Következik a főnevek nemének meghatározása értelmük szerint. Azután az egyes casusok képzését és mondatbeli funkcióját fejtegeti, a mint általában szerzőnk következetesen az *slakot* és mondatbeli szerepét együtt szokta tárgyalni. Kezdi a nominativussal mint az alanyt kifejező esettel, s bemutatja mind az egyes mind a többes szám alakjait az öt declinatio végig. Közbevetőleg a főnevek nemének meghatározását a végzet szerint egy-egy rövid szabályban foglalja össze, a harmadik declinatio hosszú nemi szabályaira természetesen csak később kerül a sor — közbevetőleg szól még a melléknévnek a főnévvel való megegyeztetéséről és az *us a um*, *er a um* végzetű melléknévek végzeteinek jelentőségéről.

A következő eset az acc. ugyanígy tárgyalva, mint a nom. Kár, hogy itt az acc. mondatbeli alkalmazására, legalább ott a hol analogiát találhatunk a németben (a kiterjedés acc., kettős acc.), nem terjeszkedik ki. Ugyanazt a hiányt tapasztaljuk az azután tárgyalás alá vett gen. s dat.-nál is. Már az abl. mondatbeli funkcióját hat szabatos szabályban magyarázza meg.

A harmadik declinatioéhoz tartozó melléknévek végzet szerint való felosztásával és a nemi szabályok ismertetésével — hol a nőneműek végzetei közül a *do*, *go*, *io* kimaradtak, mint azt a függelék (46. l.) is mutatja — a declinatioók tana véget ér.

Hogy az igeragozás nyomban a névragozás után áll, természetesenek találjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy a mondat alkotásánál e kettőre szorulunk leginkább. Szerzőnk az idők régi terminusait megtartotta és ezt előszavában azzal indokolja, hogy a régi elnevezések egyszerűbbek és hogy a tanulók már a francziából és tegyük hozzá talán a németből

is ismerik. E két pædagogiai érv elég meggyőző, hogy szerzőnk álláspontját, elfogadjuk, még ha az újabb összetett elnevezések tudományos szempontból csakugyan kifogástalanok volnának is, a mit szerzőnk Hunfalvy Pállal (Nyelvtudomány és nyelvtanítás 163. l.) tagad. A négy coniunctio megkülönböztetése az igető jellegéből indul ki. Az igetövet pedig az inf. adja, ha annak *re* ragját elhagyjuk. Tehát *a tő jellege mind a név- mind az igeragozás felosztásának biztos alapja.*

Következnek külön a folyó cselekvés, külön a befejezett cselekvés idői, személyragjai és a használatukra vonatkozó szabályok. A szerző itt rámutat a hasonló francia használatra s végre a magyar igeidővel egybeveti a megfelelő latin s francia igealakot, amit a helyes használat, illetőleg az összetévesztés kikerülése céljából csak helyeselhettünk. Hogy miért következik azután a *sum* igének ragozása, alig magyarázható más-képen, mint hogy a következő gyakorlatokban *sum*-nak alakjait sűrűbben lehessen alkalmazni.

A melléknevek fokozása és az igehatározók képzése valóban egymás után valók, mert az igehatározók képzését így könnyebb megjegyezni. A melléknév fokozásánál P. csak a rendes alakokat említi, a rendhagyókat a függelékben közli. A præpositiókat itt betűrendben ismerteti, de a függelékben a régi versféle összeállítást is megtaláljuk. A névmásnál megtartja a szokott felosztást, de néhány velős szabályban a latin névmások sajátzerű alkalmazását is megmagyarázza.

E kis megszakítás után a szerző ismét az igére tér át, és pedig a coniunctivus időire. Minthogy itt a coniunctivus igen gyakran szerepel, szóba hozza a consecutio temporum szabályait, végre általában a coniunctivus használatát a mellékmondatokban tárgyalja. Ebből az tűnik ki, hogy szerzőnk látszólag elvetette a sulykot, mert az első évfolyam szabta tananyag az egyszerű mondatnál tovább nem terjed, holott ezek már az összetett mondat szabályaihoz tartoznak. De ha fontolóra vesszük, hogy a consecutio temporum szabályainak ismerete nélkül összefüggő olvasmány megértése valóban lehetetlen, e præoccupatiót a gyakorlati szükség követelményének tekintjük s magunk is szerző e felfogásához csatlakozunk. Ugyanezen oknál fogva kerülhetett ide az oratio recta és obliqua magyarázata is. (33. l.)

Folytatja az igeragozást az imperativussal és alakjai és használata megmagyarázása után a passivummal. A személyragok előrebocsátásával az idők képzését fejtegeti. Mily czélszerű lett volna még az igeragozás előtt az ige négy törzsalakját említeni, mire a tanuló már a németben is talál analogiát (schreiben, schrieb, geschrieben), kitűnik szerzőnk következő magyarázatából: A befejezett cselekvés időinek szenvedő alakját körülírással képezzük a part. perf. és a *sum* igének alakjaival.

Továbbá a part. perf.-t a *supinumból*, mely alakot a szótár adja, olyformán képezzük stb. A tanuló eddig supinumról mit sem hallott, s a szótár sem segítheti, ha csak a tanár előre meg nem mondja neki, az igének milyen alakja az a supinum. Ha tehát a tanulónak a négy törzsalakról már eleinte tudomása van, az idők képzésének módjával is elébb lesz tisztában.

A passivum szabályaihoz kapcsolódik a deponens ige, bár inkább az 52-ik pontnál volna helyén. Ugyanis ott az igealakok megismertetése befejeződván, ismét a deponens igékről azt olvassuk, hogy a deponens igék mind a négy participiumot képezik, de a part. perf. cselekvő jelentésű. Ha e szabályt az 52-ik pontban foglalttal összefűzzük és részben kiegészítjük, a deponens igéről teljes és kimerítő magyarázatot kapunk. A szabály aztán körülbelül így hangzanék: Van a latinban sok ige, a melyeknek alakja szenvedő, jelentése azonban cselekvő. Ezek tehát csak a szenvedő alakban ragozhatók, de azért képezik a négy participiumot, a gerundiumot és a supinumot, és part. perf.-juk cselekvő jelentésű.

A passivumnak a magyartól eltérő használatát P. tanulságos példákban mutatja be, mire még néhány ide vágó szükséges szabályt ad.

Az igenevek közül először az infinitivust teszi fejtegetés tárgyává.

Mondatbeli szerepe természetes kapcsolul szolgál az acc. c. inf. és a nom. c. inf. szerkezetek megmagyarázására. Azután a gerundiumra kerül a sor, melylyel összefüggésbe hozza a gerundivum használatát, és miután a supinumról mint kevésbé fontos alakról apró nyomású betűkben megemlékszik, a participiummal, hol az abl. abs. is rendjén van. befejezi a coniugatiót. A módszertani rész utolsó pontjai: Megjegyzések a declinatiókhoz, a voc. és locativus, melynél a városnevek hasonló szerkezetére van tekintettel, a számnév, és végre a határozatlan névmások, melyek tulajdonképen a névmások kategóriájához tartozván, a 33-ik ponthoz illesztendőek.

A függelék csak alaktani dolgokat tartalmaz és pedig mintákat a declinációkra, a casuseltéréseket, a nemi szabályokat a kivételekkel a declinációk rendje szerint. Következnek a praeposíciók versbe szedve, a melléknévek fokozása (először a rendes, azután a kivételes alakok, de csupán a tényleges szükségnek megfelelő számban), a számnevek s névmások, a *sum* ige ragozása *more patrio* a rendes igeragozás előtt, a rendes igeragozás, a rendhagyó, hiányos s személytelen igék. Végre az igék perfectumát s supinumát mutató táblázat a coniugatiók szerint összeállítva (helyesebben: a nem rendes perfectumot és supinumot képező igék táblázata).

E szerint a függelék a megelőző szabályokkal egységes rendszerbe

hozható, de másrészt a tulajdonképi morphologiai rész el is választható attól, a mi már a mondat tanára vonatkozik. Míg tehát a *grammatica basisa* a függelékben az *alakok pontos és teljes csoportosítása által meg van adva*, szerzőnk igen helyesen az *olvasmány kezelésénél várja az itt-ott hízagos mondattani szabályok kiegészítését és értelmezését.*

Nézzük már most, megütik-e a mértéket a szabályokhoz szorososan alkalmazkodó gyakorlatok? Az első négy gyakorlat alakok képzésére való, de már az ötödik gyakorlat nem összefüggés nélküli mondatokból áll, hanem egyszerű mondatok alakjában egy kis leírást nyújt (Hungaria). Egy-egy gyakorlat eleinte magyar és latin szöveget tartalmaz az egyöntetű haladásra való tekintettel, még pedig annyit, a mennyit egy-egy órára bizvást fel lehet adni fordításnak. A következő gyakorlatokban találunk elbeszéléseket, egyes sentenciákat, meséket, néprajzi ismertetést (Britannia), nagyobb történeti elbeszéléseket (Ramp-sinit kincsháza, Ulisses bolyongása). Végre a perzsa háborúk címe alatt egy kilencz nagyobb részletből álló egységes történeti olvasmányt találunk, melyhez még egy rész mint fordítási gyakorlat járul. A fokozatot tehát megtartotta szerzőnk, mert a könnyűről a nehezebbre megy át, de rendkívül sajnáljuk, hogy a rómaiak történelméből nem vett fel hasonló tartalmú olvasmányt. Mert, habár megengedjük, hogy a perzsa háborúk története jellemképző és szívemesítő hatásra nézve nagyon is tanulságos, tagadhatatlan dolog, hogy a rómaiak története sem szűkölködik hasonló eseményekben. De még egy más számba jövő érv is utal erre. Nevezetesen a reáliskolában a latin nyelv tanítása révén a tanulóknak a római nép gondolkodásmódját, érzelmeinek világát, állami, társadalmi s magánéletét is fel akarjuk tární, már pedig ez csak a rómaiak történetéből vett olvasmány útján lehetséges. Ilyen olvasmányt akár a Bartal-Malmosi akár az Elischer-féle kis Liviusban találhatott volna, esetleg Livius nyomán maga is készíthetett volna. Ha ilyen olvasmány is volna a könyvben, a második évfolyamban olvasandó Cicero leveleivel összefüggő political s történeti események és régiségtani adatok az előbbi évfolyamban elsajátított historiai és (még inkább) régiségtani ismeretekkel könnyen összhangba voluának hozhatók.

A szótár pontos, csak kár, hogy egynehány főnévnel nincs megjelölve a nem. Aránylag kevés sajtóhiba csúszott be.

Bár szerzőnk eddig megjelent grammaticáinkat és első sorban a Schultz-David-félet már rendszerénél fogva is felhasználta, mindazáltal alapvető munkát létesített.

Fő érdeme a könyv módszeres és czélszerű beosztása. A szabályok rövidségük daczára mindig világosak. A helyes hangsúlyozás kedvéért a szótagok quantitása ott, a hol kétség foroghatna fenn, pontosan meg van

jelölve. A szabályt a végzet vagy példa vastagabb nyomása mintegy megvilágítja.

Melegen ajánljuk e tankönyvet az illető szaktanároknak figyelmébe.
Temesvár, 1887 szept. hó 29.

GRÓSZ JAKAB, főreáliskolai tanár.

Szemelvények Herodotos művéből. Kiadta és jegyzetekkel ellátta *Dávid István*. Második kiadás. Két térképpel. Budapest, Eggenberger 1886.
'8-r. 134 l., 80 kr.

Miután a fent kiírt iskolai tankönyvet Közlönyünkben ekkoraig tudtommal senki sem ismertette (annak első kiadását sem), nem tartom fölösleges dolognak, egy pár szóval megemlékezni róla, annyival inkább, mert Dávidnak a mult évben speciális szótárral de jegyzetek nélkül kiadott Herodotos-szemelvényeit dr. Pozder Közlönyünkben (XI. 57—58. l.) már megbírálta, és olvasóink érdekében fekszik, hogy Dávid mindkét Herodotos-kiadásával megismerkedjenek.

Mindkét kiadás bevezetésében a szerző Herodotos életrajzát adja olyformán miként az első kiadás (1880) előszavában mondja, hogy «leginkább azt dolgozta föl, a mi főleg a tanulónak e történetíró megértéséhez szükséges, szándékosan mellőzvéen mindazt, a mi csupán a tanárt érdekellheti, s a mivel ez előadásait vagy megjegyzéseit alkalmilag fűszerezheti». Valóban nagyon kivonatosan vázolja Herodotos élettörténetét. Elmondván, hogy Her. Halikarnasosban (e nevet rendszeren így írja!) született előkelő családból, így folytatja: «Később Halikarnasosban Lygdamis kényúr, Artemisia unokája, uralkodott, s ezért Herodotos Samosba költözni kényszerült, de Lygdamis bukása után hazájába visszatért s onnan nem-sokára Athenaiba ment». Mily száraz, nem indokolt előadás! Valamivel több élet van a latin kiadásban, melyben D. legalább sejteti az olvasóval az okokat, melyek Herodotost rábirták, hogy szülőföldjéről előbb Samosba, majd Athenbe költözzék. A latin kiadás bevezetése egyáltalában sikerültebbnek mondató. Nincsenek benne annyira részletezve Herodotos utazásai, hiányzik belőle Dávid azon homályos gondolatának kifejtése, mely szerint «az egész mű berendezésének alapjául magának Herodotosnak alkotmányos és vallásos nézetei szolgálnak vagy talán helyesebben mondhatni, hogy a mű történeti magyarázat megvilágítva egy vallásos eszme fényében». — Végre az is tudatja az olvasóval, hogy miképen került művébe az a sok kitérés a perzsák, skythák, egyiptomiak stb. szokásairól és történetéről.

Kár, hogy a régi meséket Herodotos nyilvános felolvasásairól a latin kiadásban is meghagyta, és hogy ebben sem méltatja Her. t eléggé elfogulatlanul. Határozottan túloz a magyar kiadásban, melyben többek közt ezeket mondja: «a mondamesélésből a valódi történetírásig, mennyiben ez az anyagnak kritikai megválogatásán és az egyes részeknek

művészi egészszé való alakításán és összefűzésén alapszik, csak Her. emelkedett». Pedig Herodotosról ezt korántsem mondhatjuk. Igaz, hogy ő már nem mesél oly naiv módon, mint elődei, a logographok; de a politikai intézményekben s azok okainak kifürkészésében még Thukydides mögött is messze elmarad, a hadügyhöz pedig nem ért úgy, mint Xenophon. Túlságosan nagy fontosságot tulajdonít az omeneknek, jóslatoknak, álmoknak; művének compositiója pedig határozottan hibás. Nem tud egyöntetűen előadni, és nem tudja kimutatni az események láncolatát, illetve ok-okozati összefüggését.

Terjedelmesebb és jobb a latin kiadásnak azon része is, mely Herodotos szójárásának rövid áttekintését adja. A magyarban pl. hiába keressük az ilyen alakokat mint *αἰεὶ, εἴ, οἱ, μν, δοτή, ἰφός*, de a helyett azt olvassuk, hogy «*γίγνομαι* h. *γίνομαι* (*γίγνομαι*-ból)» [ez minek való?], és hogy *ἔαρ*-ban, *προέχω*-ban és *δοστός*-ban diæresissel van dolgunk.

A szemelvények (14—71. l.) a következőket tartalmazzák: «Kroisos és Solon találkozásá» — «Kroisos bukása» — «Kyros története» — «Kambyses Aigyptosban» — «Polykrates története» — «Dareios megválasztása» — «Dareios Skythiában» — «A marathoni ütközet» — «A thermopyliai ütközet» — «A salamisi ütközet». Igaza van Dávidnak, hogy ezen összeállítás nélkülözi a változatosságot; latin kiadása ebben is fölötte áll a magyarnak. Fölötte áll még abban is, hogy gondos speciális szótárral van ellátva, bár ez korántsem menti a magyarzó jegyzetek abszolút hiányát; véleményem szerint csak hiába szaporítjuk a munkát és pocseköljük a drága időt — még pedig az alaposág rovására — ha pusztá szövegkiadást adunk a tanuló kezébe. Dávid avval indokolja, hogy a latin kiadáshoz nem adott jegyzeteket, «quod mihi lexicon accurate et diligenter elaboratum discipulos in scriptore aliquo intellegendo magis adiuuare videbatur, quam commentarii in quibus persæpe non inveniuntur ea, quæ a discipulis vel maxime desiderantur». És ebben igaza van (az ő magyar jegyzetei is — sebtiben készült munka — ilyen fajta commentarii, melyben, mint mindjárt látni fogjuk, gyakran a legnehezebb helyek magyarázatát hiába keressük, míg mások rosszul vannak magyarázva) a jó szótár mindenesetre kárpótolhat némileg rossz jegyzetekért, de miért nem tetszett Dávidnak commentarios accurate et diligenter elaboratos scribere? Okvetetlenül rossznak kell-e lenni a magyarázatnak?

A mi már most a Dávid commentárját illeti, mindenekelőtt fölöslegesnek tartom, hogy minden szakasz előtt «szójárási sajátságok» cím alatt összeállítja az illető szakaszban előforduló új-ión, illetőleg nem-attikai alakokat (megjegyzendő, hogy a tanuló e könyvben sehol sem olvassa, hogy Herodotos új-ión nyelven írt) hivatkozással a nyelvtani bevezetés egyes paragraphusaira.

Olyan nehéz helyeket, melyeknek magyarázataát Dávidnál hiába keressük, az első hat oldalról a következőket írtam össze :

p. 15. *ἐπεδείκνυσαν πάντα ἔοντα μεγάλα τε καὶ ὄλβια* — *εἷ τινα ἤδη πάντων εἶδες ὀλβιώτατον*; — p. 17. *ἀτην μὲν καὶ ἐπιθνήμην οὐκ ὁμοίως δυνατὸς ἐκείνῳ ἐνεῖλαι* — *ἀπειρος δὲ ἔστι* — *ὡς δὲ καὶ ἀνθρώπου σῶμα ἐν οὐδέν ἄταρκές ἐστι*; — p. 19. *ἦτε γὰρ τῶν τις Περσέων* — *ὡς οἱ εἰη σὺν θεῷ εἰρημίον*. Úgy látszik különben, hogy Dávid később maga is tudatára jött annak, hogy kiadásában kelleténél kevesebb a magyarázó jegyzet. Csak ebből a körülményből magyarázhatom legalább, hogy Szemelvényeinek magyar fordításában, mely a Stampfel-féle gyűjteményben jelent meg a Szemelvényei első kiadásának megjelenését követő évben, 1881-ben, és a melyet más kiadás mellett nem lehet használni,*) mintegy pótlásul jó csomó jegyzet van a fordításhoz mellékelve. Hogy ezeknek a Szemelvények második magyar kiadásában nem szorított helyet, igazán feltűnő.

Hibás vagy legalább nem magyaros magyarázatra im egy pár példa : 76. l. *κατὰ θεωρίας πρόφασιν* = *θεωρίας ἐνέκεν* «azon szándékkal, hogy világot lásson, hogy körülnézzen». Itt inkább így értelmezném : «azon ügy alatt (szállt hajóra), hogy világot lásson», a mit a következő mondat is igazol : «valósággal pedig azért, hogy ne legyen kénytelen a törvényekből, melyeket hozott, valamit felbontani». — 80. l. *ἐν γὰρ τῷ μακρῷ χρόνῳ* «az események hosszú folyama alatt»; inkább = a hosszú emberéleten át. — 81. l. *τὰ πάντα συλλαβεῖν* «hogy mindent összefoglaljak». Fordításában helyesen így : «Mindezt azonban egy embernek elérni lehetetlen». — 83. l. *οὐδὲ τί οἱ διέφερε πληγέντι ἀποθανεῖν* «semmit sem törődött vele, ha megöltén hal meg». Különös módon és még különösebb magyarsággal magyarázva. — 83. l. *συννήσας* : «összehalmozván, fölrakván». A míveltető értelmet a szövegből kell kimagyaráznunk, mert nem maga Kyros rakta a máglyát. — 106. l. *ἐνέκεν χρημάτων* «a mi a kincseket illeti». Ez a fordítás nem erre a helyre illik, hanem arra, a mi a következő mondatban így van : *τὰ περὶ τῶν χρημάτων*. — 107. l. *ἐπιφημίζετο* «előjeles szavakat intézett hozzá», nem magyaros, t. i. jósolgatott neki. — 107. l. *τῶν κατ' ἑωντοῦ*, «kortársai között», a szövegben helyesen van *ἑωντῶν*, mert *οἱ κατὰ τινα* = valakinek kortársai. — 117. l. *τὸ δὲ μὴ λεηλατῆσαι* «az tartotta őket vissza, hogy . . . a várost föl ne dúlják». Azt akarja mondani Her., hogy zsákmányra nem tehetett szert, mert a város leégett. — 125. l. *ἐπακτὸς* «bevitt

*) E fordításról melleleg megjegyzem, hogy tartalmi hűség tekintetében megfelel a követelményeknek, és hogy ha nincs is töröl metszett magyarsággal írva, határozottan magyarosabb eddigi Herodotos-fordításainknál.

(behozott) tárgy, azaz tanulás által elsajátítva, tehát annyi mint *διδακτόν*. Nem valami importált tárgy náluk az erény; hanem, mint a következő mondat mondja, az okosság és ész szüleménye.

Találunk a jegyzetekben olyan helyeket is magyarázva, a melyeket Dávid a Szemelvényekbe nem vett fel. Ez onnan ered, hogy saját szövegére nem ügyelve, egyszerűen átvette mások (különösen Stein) magyarázatát. Így 98. l. *ἐνθαῦτα* «időti kötőszók után stb.»; *ἐπίκουρο* «az ionok és károk»; 111. l. *πολλὸν ἐγένετο* «sokáig tartott».

Ha még felemlítem, hogy a könyv nyomása nem eléggé hibátlan, úgy hiszem elmondottam minden jó és rossz tulajdonságát.

Dávid latin Herodotosában jobbak a Herodotos életrajzát, művét és dialectusát tárgyaló fejezetek, ügyesebben vannak megválasztva a szemelvények és azonfelül még jó specialis szótár emeli a könyv becsét. Viszont a magyar kiadásnak határozott előnyt biztosítanak a jegyzetek, no meg az a körülmény, hogy van hozzá «Freund»! Jegyzetes kiadás, még ha, mint a jelen esetben, tíz krajczárral drágább is, mint a nem jegyzetes, minden körülmény közt nagyobb elterjedésre tarthat igényt. Annál inkább sajnáljuk, hogy holmi üzleti differentiák miatt, melyekre Dávid Epitoméjének előszavában céloz, ezen Szemelvények második kiadását nem vetették alá gondos revisiónak.

SCHMIDT ATTILA.

Anakreoni dalok. Fordította *Bedőházi János*. M.-Vásárhelytt, Csiki Lajos könyvnyomdai bizománya (1886). Kis 8-r. 80 l. Ára 1 frt 20 kr.

E szerény kiállítású füzetben Bedőházi János az anakreoni dalokat, egy pár kivételével mind, még pedig nem tudjuk, mi okból a hagyománytól egészen eltérő sorrendben*), az anakreoni fragmentumokból pedig kettőt, a 43-ikat és a 65-iket fordította le.

A fordítás modern alakú hangsúlyos és rímes. — E dalokat, ha eltekintünk a görög szövegtől, könnyed nyelvkezelés, valamint igazi költői hangulat jellemzik, néha ott is, hol az eredeti meglehetősen gyenge. Sok helyütt azonban nagyon modern ízű, sőt a fordító költői egyénisége is sokat bele interpretál a fordításba. — Ehhez járul, hogy a fordító a tárgyi hűségére nagyon kevés gondot fordít és így nem csoda, ha az eredeti dalok szellemét korántsem észlelhetjük a fordításában. B. költői vénája tehát használt, de ártott is. Használt, a mennyiben néhány verse, mint igen csinos költemény elismerést érdemel, mint pl. a *Στεφανηφόρον μετ'*

* Bedőházi sorrendje a következő (a Bergk-féle számok szerint idézek): 23. 24. 31. 30. 42. 41. 29. 35. 14. 10. 6. 9. 11. 12. 7. 26. 3. 21. 22. 17. 18. 34. 38. 43. 46. 47. 15. 19. 8. 13. 25. 49. 52. 50. 44. 45. 48. 33. 36. 40. 32. 28. 27. a) b) c) 37. 2. 2b. 54. 57. 55. 53. 51. 26 b. 56. 5. 39. 1.

ἦρος kezdetű (A rózsához), de már ennél a dalnál is megvan az a baj, hogy a fordítás 16 sorral hosszabb az eredetnél, mely körülményt a fordító költői egyéniségén kívül részben talán a strophicus szerkezetű keresztrímek használatának is tulajdoníthatunk. — A fordító különben ezen poetica licentiával bőven élt, így pl. az Ἐπι μυσσίναις τεφείναις kezdetű dal fordítása 10, a Θέλω θέλω φιλήσαι-é 12 sorral hosszabb az eredetnél. Pedig, hogy nyelvünk tömöntségre nézve kiállja a versenyt az Anakreon görögével, erre nézve azt hiszem elég Ponori Thewrewk Emil Anakreon-fordítását említenem. — Mily kevésbé törekszik B. hű philologikus fordításra, a következőkből is kitűnik.

Sok helyütt a fordító egyes tulajdonneveket egészen kihagy, mint pl. a 23-ból Kadmost, a 42-ből Charisokat, a 3-ból az Erosokat és Kythérét, a 46-ból Kroisost, a 25-ből Memphist, a 45-ből Silénost. Majd egyes mythologiai tulajdonneveket latinos alakban ad, mint pl. a 30-ban és a 19-ben Eros helyett Ámor, a 14-ben Kythéré h. Vénus, a 3-ban Hephaistos h. Vulkán, a 15-ben Athéné h. Minerva. — Fontosabbak, bár az eredeti összehasonlítása nélkül kevésbé szemetszúróak a következő eltérések.

A 24-ik dal fordítása egészen máskép végződik mint az eredeti:

*νικᾷ δὲ καὶ σίδηρον
Καὶ πῦρ καλὴ τις οὔσα*

B.: Mit érne harszi tűz? mit a vas?
Leverné büvölő szemük.

A 30-ik dálnak következő sorait:

*ὁ δ' Ἔρωσ χιτῶνα δῆσας
ὑπὲρ ἀχένος παπύρω
μέθρι μοι διακονεῖτω,*

B. így fordítja:

Kis Amor töltse poharam
Körülövezve hattyukeblén,
Fodros ruhája vert arany.

A 29-ik dal végső sora egészen elüt az eredetitől:

σὸν γὰρ οὐ δύνη φιλήσαι

B.: Lásd! mért szerettél oly mohón.

(Thewr.: Te szeretni képtelen vagy.)

Az Ἐρασμὴ πέλεια (14.) kezdetű dalban B. Bathyllost meg sem említi, pedig az eredetiben Anakreon ehhez küldi a galambot. Másutt is szántszándékkal kerüli B. úr Bathyllost, ezért hagyja ki a 9-ik dalból is, s talán e miatt nem fordította le a 16-ik dalt. És hogy mily szándék vezette ebben, legjobban mutatja a Παρὰ τὴν σκίην Βαθύλλου kezdetű

dal, melyet B. «A lánykához» czímez. — Ez bizony nagyon fölösleges prüderia, mely élénken emlékeztet Barna Ignác Horatius-fordítására. Vagy talán csak nem tart B. úr attól, hogy fordítása a felsőbb leányiskolák növendékeinek is kezökbe fog kerülni?

A 10-ik dalból hiányzik *ὁ δ' ἔπει δωροῦσάντων*; helyette más sorok vannak.

A rövid 26-ik dal csattanós vége az elnyújtott fordításban egészen elmosódik.

*στρατὸς δὲ καινὸς ἄλλος
ἀπ' ὀμμάτων με βέλλον*

B.: Egy szempár tisztá kékje lötte
Nyilát reám, az ejte el,
Legyőzve fekszik (!) most előtte
Szivem s kegyelmet esdekel.

A 22-ik dalban szinte többet mond a fordító:

*καὶ παῖς ποτ' ὄρνις ἔπη
Πανδίοιος χελιδόν*

B.: Pandion gyermekének árnya
Az alvilágban fecske lett.

Az eredetinek szerzője a 34-ik dalban csak ennyit mond:

λάβη τι καὶ παρῆλθη.

B.: Mi kincsem, azt elébe hoznám
Cserében értem vigye mind.

A 15-ik dalban e sorokat

*ῥόδα τῷ γάλακτι μίξας
γράφει χεῖλος...*

B. szószerint fordítja:

Rózsát vegyítve tej fehérbe,
Fesd azzal orrát, arczait.

Thewrekw ezt tapintatosabban fordítja:

A kis orra, gyenge arca
Csupa tej meg rózsza légyen. —

A 8-ik dalból, minthogy a *μανῆναι* közös állítmányt nem fordítja mindenütt egy értelemben, hiányzik az értelmi összefüggés.

A 49-ik dal következő gondolatát:

*ὅπως πρέπει τὰ λευκά
ῥόδοις κρίνα πλακίοντα,*

B. így adja: A rózsá napkelet hevében
Ott fekszik a liljom haván

S színök nem illik egybe szépen?
Ép' úgy, a mint te s én, babám!

A csattanós vég hiányzik a 32-ik dalból:

*ἀπαθής δ' ἀναμύσσαρξε
σχεδὸν εἰ θεοῖς ὅμοιος,*

B.: Kit szenvedélyek nem dicsérnek,
Kis Isten! az vagy, azt hiszem.

Thewr.: Se bajod, se hus, se véred,
Közelítsz az istenekhez.

B. a 27a. dalban így fordít:

Alig hogy ezt kimondta, nyomban
Repült a nyíl a szó után,
Találva Mars, a fájdalomban,
Megállni lábán sem tud ám.

Az eredetiben csak *ἔλαβεν βέλκνον Ἄρης* és kezében tartja, de nem lesz megsebesítve. Ámbár B. gondolata tetszetősebb.

Mindezeket tekintetbe véve, csak méltán sajnálhatjuk, hogy a fordító e valóban csinos dalokban annyira eltért egyik főkötelességétől: a tartalmi hűségtől.

HITTRICH ÖDÖN.

Télfy Iván, Jelentés újhellén munkákról. Budapest, 1887. Akadémia.
(Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.) 50 l. Ára 30 kr.

Ezen dolgozatban Télfy azon nevezetesebb újhellén munkákat ismerteti, melyek 1883 óta, midőn «Újgörög irodalmi termékek» című akadémiai értekezése megjelent, láttak napvilágot, vagy a melyekről «Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél» és «Heraklius» című akadémiai értekezéseiben (1885 és 1886) nem volt alkalma szólni.

Nem kevesebb mint száz szám alatt classica és modern philologiai, történelmi, földrajzi és statistikai, bölcsészeti, theologiai, pædagogiai, jogtudományi, politikai, nemzetgazdasági, természettudományi, orvosi, szépirodalmi kisebb-nagyobb dolgozatokat, továbbá naptárakat sorol föl, illetőleg ismertet; végül a görög hirlapokat és folyóiratokat állítja össze. A hirlapokról szóló szakaszban Télfynek a görög trónörökös nagykorúvá nyilvánítása alkalmával Trikupisz minisiterelnökhöz intézett gratuláló levele van közölve Trikupisz válaszával együtt, mely a triesti *Néa Ἡμέρα*-ban nem eléggé pontosan volt lenyomatva. — Az egyes dolgozatok majd csak egyszerűen regisztrálva vannak, majd többé kevésbé bőven ismertetve. Legbővebben a következők: Therianos Dénes irodalmi vázlatai (*φιλολογικαὶ ὑποτυπώσεις*. Triest, 1885). — Ge-

deon Manónak a konstantinápolyi patriarchiai akadémia évkönyveit 1454-től 1830-ig tárgyaló könyve (*Χρονικά τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας*. Konstantinápoly, 1883). Ugyanattól a patriarchiai ház és templom évkönyvei (*Χρονικά τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ*. Konstantinápoly, 1848 [sajtóhiba 1884 helyett]). — Koppótas [sajtóhiba Kappótas helyett] Angelos prolegomenái a történet bölcsészetéhez (*Προλεγόμενα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας*. Tripolis, 1885). — Paparrigopulos görög történetének második kiadása (*Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*. Athen, 1885. 1886). — Mompherratos Antal értekezése a házasság előtti ajándékokról a római s különösen a byzanti jog szerint (*Πραγματεία περὶ προγαμίας δωρεᾶς κατὰ τὸ Ῥωμαϊκὸν καὶ ἰδίως κατὰ τὸ Βυζαντιακὸν δίκαιον*. Athen, 1884). — Drosinis György beszélei és emlékezései (*Διηγήματα καὶ ἀναμνήσεις*. Athen, 1886). — Bikélas Dömötör beszélei (*Διηγήματα*. Athen, 1887). — A megholt fivérről szóló népdal különféle változatai Politis kiadásában (*Τὸ δημοτικὸν ᾄσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ*. Athén, 1885). — Végre a *Ἐστία* című naptárnak (Athén, 1887) történeti és statisztikai adatai.

Ezen dolgozatok közül egyiknek másiknak ismertetését (kivált a Drosinis és Bikélas gyöngé novelláit) talán szívesen nélkülöztük volna, míg másokról többet szerettünk volna hallani; minden esetre azonban köszönettel tartozunk Télfynek, hogy nem szűnik meg az újjörög irodalom termékeinek ismeretét hazánkban terjeszteni. Nem hinném, hogy volna Görögországon kívül ország, hol az újjörög irodalom összes jelentékenyebb termékeit oly hosszú idő óta és oly kimerítően ismertetnék, mint azt nálunk Télfy teszi. ABEL JENŐ.

Wayand Géza, A katolicismus befolyása Magyarország nevelésügyi viszonyaira, különös tekintettel a középkorra. Budapest, 1887. 104 l.

Kétségkívül hálás feladat volna a katolicismus befolyását hazánk nevelésügyi viszonyaira a nagy közönségnek (de csakis ennek) bemutatni, és az erre vonatkozó adatok, ha nincsenek is mind a levéltárak homályából napvilágra hozva, oly nagy számban állanak rendelkezésünkre, és nagyobb szabású művekben annyira fel vannak már dolgozva, hogy e feladat megoldása nem is mondható nehéznek. Megbízható adatoknak egyes csoportosításával és szellemes megvilágításával itt igen csinos dolgozatot létesíthetni. Hogy W. úr kísérlete még sem sikerült, annak főoka az, hogy számalomra méltó módon járatlan az újabb szakirodalomban: a középkorra vonatkozólag Lubrich neveléstörténete Lányi egyháztörténelme, Fraknoi Magyarok története és a «kis» Horvát, az újkorra nézve az Anti-Timoleon és Pauer János «Nevelő és tudományos intézeteink» című értekezése főforrásai. Fraknoinak «Hazai és külföldi

iskolázás a XVI. században» és Ábelnek «Egyetemeink a középkorban» című dolgozatait még csak hírből sem ismeri, minek következtében lépten nyomon a legvastagabb hibákat követi el. Az egész dolgozat rég elavult adatoknak hol száraz, hol bombastikus kritikátlan compilációja minden új gondolat nélkül. A szerző stilusáról és felfogásáról a következő passzus szolgáltatson fogalmat, melyben a «pogányok» (értsd a classicus ókor népeit, kiket W. úr egymástól nem igen különböztet meg) jellemeztetnek általában: «Fénylő csillám takarja e kort, de szívében halálos kórtól feldúlva, undok rothadás képét nyújtá a pompa és gazdagság csillogó ruházata alatt. Önkényű erkölcsen, tisztátalan erkölcsök, féktelen szenvedélyek, erőtlén törvények közepett az ember kivetkőzve természeti sajátságaiból, többé nem ismerte önmagára». Ezen dolgozat bölcsészettudori értekezés. Vajjon elfogadták-e a bírálók? (El! Szerk.)

TÓTH PÉTER.

M. T. Cicerónak I. II. és XIV. Philippiája. Ford. Dr. Bozóky Alajos kir. jogakadémiai igazgató. Nagyvárad. 1887. Hügel O. Három füzet. Füzete 36 kr.

Cicero Philippikáit lefordítani érdemes dolog nemcsak szónoki becsükkért, hanem műveltségtörténeti, korrajzi tanúságaik miatt is. Sajnos, nálunk eddig Cicerónak inkább csak formális tekintetben kiváló beszédeit részesítették figyelemben, a Philippikákkal és a Verrinákkal alig foglalkoztak. Méltányolni való tehát az ezek megismertetésére irányuló törekvés. Bozóky tud latinul és alaposan érti a római társadalmi és jogviszonyokat: ez mindakettő szükséges kelléke a beszédek fordítójánál. De Ciceróval, a legelső római stilstáival szemben, más, nem kevésbé fontos feladat is áll a fordító előtt: congenialis magyar stilusra való öntudatos törekvés. Ez a tulajdonság már jórészt hiányzik Bozókyban. Nem mintha magyarul nem tudna. Sőt el kell ismerni, hogy lépten nyomon találkozunk tősgyökeres, magyaros kifejezésekkel; látjuk, hogy a fordító meglehetősen jártas a magyar nyelv szókincsében s hogy némely részletek stilus, sőt hangulat és jellemzetesség dolgában is sikerülnek neki. Infelix operis summa, quia componere totum nescit. Úgy látszik, mintha jogi nyelvünk hivatalos bombasztjai rottották volna el Bozókyknak, a jogtudósnak, eredetileg kétségkívül egyenletesebb magyarságú stilusát. Mondatszerkezet dolgában — úgy látszik — azt hiszi, hogy a latin és magyar idioma között semmi lényeges különbség nincsen, hogy a magyarban is lehetséges utánozni a latin mondat szaggatott és szétszórt periodikus menetét. Már a Bevezetés, noha nem latinból fordítás, nem nagyon biztató jelenség stilusára nézve, annyi benne a vétség nemcsak a jó magyarság, hanem a már grammatikailag is megállapított szabatoság ellen. Megpróbálom némileg csoportosítani a főbb állandó

hibákat. Állandó s gyakori germanismus, hogy a jelző értékű határozó a jelzetszó után áll, mint pl. «E teljes, habár nem minden kiszámítás nélküli visszavonultsága mellett a nyilvános élettől épen nem tarthatjuk meglepőnek, hogy ő maga daczára személyes barátságának az összeesküvés fejeivel stb.» (6. l.) e h. «a nyilvános élettől (való) visszavonultsága mellett»; «az összeesküvés fejeivel való (főnálló) személyes barátsága mellett is». Ide sorozhatjuk általában a rossz szórendet: «Ezek a tekintetek birták reá Cicerót, hogy magányából ismét a nyilvános életbe lépjen» e. h. ki lépjen a nyilv. életbe, vagy: a nyilvános életbe lépjen (ki). «Ha t. i. én is ott vagyok, nemcsak a zsarnokot, hanem a zsarnokságot is távolítottam volna el a hazáról» e h. eltávolítottam volna. «De a házat s a kerteket is ragadta magához» e h. magához ragadta. És sok ilyen. A birtokos jelző is gyakran jelzett szava után áll: «nem egyéb szakadatlan lánczolatánál a gyalázatosságoknak és fertelmeknek» (21. l.). Igaz, hogy ez néha különös nyomaték kedvéért megengedhető, de derűre-borura nem alkalmazható. Nagyon szereti a fordító a körülírást németes szenvedő alakot, a mi az igazi magyar szenvedőnél sokkal rosszabb: «ő általa lett a béke megpecsételve» (38), «a száműzetésből vissza lett hiva» (u. o.), «a cenzus meg lett határozva» (46) stb. Németes hatásra keletkezett hivatalos phrásisok az ilyenek: «mely (írás) Antoniusról a leplet lerántani volt hivatva» (20); «támogathatni remélte» (50); «mikép gondolt az éleseszű férfiú rám bizonyíthatni» (94); «a mit megtehetni mondottál» (19); «egész vádád arra megy ki» (77); «egy előkelő senatorban . . . oly közel rokont birsz» (82); «hagyjuk a dolgokat, melyek . . . még némi erőt árulnak el» (124); «töltetted magad az auspiciumok minden jogán» (159) (a latinban csak: *omni iure turbato*); «mely a jelenlevőkre nem annyira egy beszédnek . . . benyomását tette» (18); «arra kér» (tárgy nélkül, 30); «csodálkoznom kell a fölött» (35); «kivitele iránt . . . tanakodtak» (8). Hibás magyarság: «melynek megsértéséről vádolt» (70); «ezt e férfiut választottad volna . . . példányképed és mestered gyanánt» (81. e h. mesteredül, mesterednek). Hiba, hogy a miután rendszeren okádólag van használva, még ott is, a hol a latin nem *postquam*-ot, hanem *quoniam*-ot mond. Ingadozás látszik ebben: «mi egyéb fölött folyt a tárgyalás, mint arról» (116). De ez már valószerűleg tollhiba: «annál a parton kötött ki» (92). Megfejtethetlen az ilyen: «ha kérded, hogy miképen gondolok erről» (134). «Semmi szükség, hogy valakit nevénel szólítsunk» (69) = a me nominari (= nevéen nevezzek). De még nagyobb mértékben szerepelnek a latinságok. Említettem a mondattagok latinos széthányását. Erre minden lapról szedhetni példát. Csak egy-kettőt idézek. «Kit maga a győző, a ki neked, mint a hogy evvel dicsekedni szoktál, zsványhada közül a főparancsnokságot átadta, biztosságban lenni kívált (acc. cum inf!), kit ugyanezért Italiába menesztett, azt

«kartad te megölni?» (73). «*Talán ez is, te, az emberek legvakmerőbbike, Caesar papírjaiból származik*» (107.) «*Vajjon azért-e, te balga, hogy mindezeket ellenem összehordjad, gyakoroltad magadat annyi napon át egy idegen mezei lakban a szónoklatban?*» (106). Kétségbeejtőleg megterhelt a bevezetésnek pl. e mondata: «E teljes, habár nem minden kiszámítás nélküli visszavonultsága mellett a nyilvános élettől épen nem tarthatjuk meglepőnek, hogy ő maga, daczára személyes barátságának az összeesküvők fejeivel, névszerint Brutussal, közvetlenül mégsem vett részt sem az összeesküvésben, sem Caesar meggyilkolásában, bármennyire törekedett is ama tettet, miután végre volt hajtva, a legnemesebb és legdicsebbnek feltüntetni, mely az idősb Tarquiniusnak elűzése, tehát a római szabadság megalapítása óta megtörtént, és hogy azért, mert egyetlen jelentékenyebb és kiválóbb férfit sem vélt felfödözhetni, ki az egyeduralomra való törekvésnek Caesar meggyilkolása következtében látszólag örökre megsemmisített terveit újra felvenni és keresztül vinni képes lett volna, ehhez a tethez a formáiban még mindig fennálló köztársasági alkotmány helyreállításának reményét fűzte». (6. l.) Ciceróban nincs ily nehézkes periodus. De a cicerói periodus is nehézkessé válik oly fordításban, mint Bozóky fordítja pl. a XIV. Philippica elejét: «Ha, egybegyült atyák, miként az imént fölolvastott levélből megtudtam, hogy átkos ellenségeink hada szét van verve, ép úgy megtudtam volna azt is, hogy, a mit mindnyájau a legélénkebben óhajtottunk s a kivívott győzelem következményének tartunk, D. Brutus Mutinából már kivonult, minden habozás nélkül azt mondanám, hogy a kinek veszedelme miatt hadi köpenybe bujtunk vala, ugyanannak megmenekülése miatt régi öltönyünkhöz térjünk vissza». (184.)

Nagyon sok a latinos kifejezésmód is. «Föllekedve ugyanis az oly nagy és dicső tettének öntudatától» (erectus . . . facti conscientia, 38.). A *Quid?* felkiáltást Mit?-tel fordítja. A *videtur* is hűségesen le van fordítva: «Nekem ebben a dologban nem annyira örvendetesnek kellett látszania (debutit videri), hogy te engem meg nem öltél» (73). «Hát nem annyi ez, mint az életből . . . a távollevő barátok beszélgetését száműzni?» (75). N. B. az *amicorum absentium conloquia* (gen. obiectivus) nem egyéb, mint a *velők* levélben való beszélgetés. — Több kisebb-nagyobb félreértés is csúszott bele a fordításba. «Kik ama temetést nem történté tették» (35), legalább is nem érthető. Latinul: *qui illum insepultam sepulturam facerent*: a temetést *temetéstelenül* tették. «Szónok nem képes megérteni, hogy az, a ki ellen beszél, őt megdicséri» (84): *Homo disertus non intelligit*, t. i. Antonius = «ez az ékesszóló ember». Hogy a *Bähr* fordításán és jegyzetein kívül jó kommentárt nem használt a fordító, ez sok apróságon meglátszik, miket itt felsorolni lehetetlen. Ha a *Halm* jegyzeteit figyelemmel kísérte volna, nem fordította volna a 33. lapon

a denique-t evvel: *elvégre is*, hanem így: *egy szóval*. A 35. lapon a *laudabant*-ot nem így adta volna vissza: «beszélgetés közben megdicsérték», hanem: tisztelettel emlegették stb. — Kirivók ily nagyon is modern szólások használata: reflektálni, gratulálni (a latin *gratulor* fordítására pl. *reipublicae gratulari*, Bozóky szerint: «a köztársaságnak gratulálni» — komikus hatású.)

Mind e kifogások mellett érdemei is vannak e fordításnak: sok helyt oly szónoki erő nyilvánul benne, hogy ha a fordító rendkívüli gondot fordítana stílusára és leszokna idegenszerűségeiről, valóban nemcsak a római jognak, hanem a római ékesszólásnak is avatott tolmácsa lehetne.

Dr. CSENGERI JÁNOS.

Szolgafa.

Erdélyi, Népd. I. 219. lapján ezt olvassuk:

Ha tarisznyám vetem a vállamra,
Velem jár, kel az élés kamara,
Bogrács, veder, szolgál, fa, vaskanál,
Mindenem van; mi is kell több annál?

«jár, kel» helyett *jár-ke*, «szolga, fa» helyett *szolga*fa irandó. Amazt az ikerszó természete meg a rhythmus, ezt az értelem kívánja így. A szolgál meg a fa ebben az összefüggésben a juhász szájában valóságos absurdum s a rhythmus is úgy vala.

*Szolga*fa «azon fa, melyre a mezőn a bográcsot akasztják. Biharm.» Thewr. Józ. gyűjt. Alakja nemcsak olyan, aminőnek szótáraink leírják, hogy a kétágú fa, a melyet kettőt jócska távolságra egymástól a földre levernek, hogy egy vizirányosan elhelyezett rudacsára a bográcsot akasztják, mikor főznek a mezőn, hanem a görög nagy gamma (*Γ*) betűhöz is hasonlít: alsó végét a földbe szúrják, a felső szára végibe akasztják a bográcsot.

Mint hogy szótáraink semmiféle példát nem idéznek, hadd idézzük a föntin kívül még a következőket:

Nemzet 1883. okt. 17. esti lapjában, «A király a szegedi halászok közt» című tárczacikkben egy kis ladikon magával kell vinni az egész éjjeli tanyát, tüzelőt, subát, hálót, edényeket, szolgálafát, amire az üstöt ráakasztják» stb.

Míg a lovam föbe kötöttem pányvára,
Akasztott egy bogrács húst a szolgálafára.

Gvadányi Falusi nótár. budai utazása. (1807-iki kiad.) 8. lap eme jegyzettel: «A Pásztorok szolgálafának híják azon fát, a melyre a tűz mellett ha főznek a bográcsot akasztják.» V. ö. Rontó Pál 80. lap.

A taliga szolgálafája. Lásd Lehr kommentárjának 460. lapját. stb.

P. T. E.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Irodalmunk külföldön 1887-ben.

Irodalmunknak a külföldön való terjedését tagadhatlanul oly kitünő folyóiratnak is kell betudnunk, milyen az *Ungarische Revue*, melyről csak az imént Cantu Cæsar, a nagy olasz történétíró is oly nagy dícsérettel nyilatkozott. Elégséges e célra csak végig tekintenünk a megjelent füzetek tartalomjegyzékén. Mert e folyóirat minden egyes cikke elébre viszi irodalmunkat a külföld szemében. Nem akarom itt felsorolni a cikkek címzeit, de meg nem állhatom, hogy ki ne emeljem az oly dolgozatokat, melyekből a külföld meggyőződhetik arról, hogy a magyar irodalom terén uralkodó gazdag munkásság elismerést érdemel. Ott van pl. mindjárt az első füzetben Sturm Albert cikke a magyar irodalomról az utolsó félszázadban. Vagy nem tanúskodik Finácsy Ernőnek a könyvtárakról írt cikke haladásunkról? Grünwald Béla sajtó alatt lévő nagy munkájából «A régi Magyarországról» közöl érdekes fejezetet, míg Péterfy Jenő Csengeryt, az írórt méltatja. Van a Revueben életrajz Jókainéről, Ipolyi Arnoldról; Báthory Istvánról Szádeczky Lajos közöl egy cikket, míg Rákóczy Zsigmond életét Acsády Ignác ismerteti. Szóval csak elismeréssel adózhatunk e folyóirat szerkesztőinek.

S e folyóirathoz sorakozik újabb időben Hermann Antal *Ethnografiai folyóirata*. Míg a Revueból inkább a tudomány terén való törekvéseinkkel ismerkedik meg a külföld, addig ez a nép életét, szokásait, költészetét stb. öleli fel s méltatja. — Különben itt egy füst alatt megemlíthetjük, hogy a magyar népköltéssel foglalkozik Jaques Jæger, «Reise-Momente, Skizzen aus dem Osten» című könyve is. Meleg rokon-szenffel ír hazánkról és adatai sem tévesek.

Természetesen örömmel kell üdvözlönnünk az oly mozgalmakat is, milyen a mult évben Párisban megindúlt. Elhatározták ugyanis, hogy az idegen nyelvek megkedveltetése céljából felolvasásokat rendeznek. A magyart Bertha Sándor tartotta irodalmunkról. Ezt kivonatosan — elismerő szavak kíséretében — ismertette a «Revue litteraire et artistique»-ben Frank Felix, megemlékezve Kazinczyról, Vörösmartyról, Petőfiről, Aranyról, az élők közül Csikyról, Gyulai Pálról, Jókairól, Beniczkynéről, Vajda Jánosról, Mikszáthról.

Még nagyobb szolgálatot tett irodalmunknak Vámbéry Ármin, mikor a londoni «Athenæum»-ban a mult év irodalmi eseményeiről emlékezett meg. A történelmi irodalomból Nagy Imre, Géresi K., Szilágyi S., Szádeczky, Thaly munkáival foglalkozik, különösen kiemeli továbbá Hermann Ottó «Halászati könyvét», b. Podmaniczky Frigyes «Napló

töredékeit», Ferenczy Józsefnek a «Hirlap irodalomról» és Váli Bélának a színészetéről írt műveit. A szépirodalmiak közül megemlékezik Csiky «Jó Fülöp»-jéről, Wohl Stefánia «Arany füst»-jéről; Trefort és Ipolyi tanulmányairól stb. Valóban kívánatos, hogy íróink közül többen is keressék fel ismertető dolgozataikkal a külföldi szemléket, mert így legalább biztos adatokat nyernek rólunk a külföldön.

Mert eddigelé csak egy folyóirat szolgálta érdemünket, a lipcei «Magasin». Ez évben itt jelent meg Glücksmann H. tollából a magyar művek német fordításáról szóló ismertetése, melyben Bartók Kárpátdalairól, Fischer Madách-fordításáról emlékezik meg. Ugyancsak e folyóiratban jelent meg Silberstein Adolfnak a Petőfi-társaságban felolvasott székfoglalója «A magyar nemzeti dramaturgiáról», dicséző bevezetéssel ellátva. S a z is érdekes jelenség, hogy a «Magasin» elismerő sorokban emlékezett meg az elhunyt Balázs Sándorról. Nem minden nap esik az meg magyar íróval!

S csak fokozza, emeli a magyar irodalom népszerűségét az a British Muzeumban megjelent Shakspereről szóló munka. Mert ebből is meggyőződhetik a külföld: Magyarországon méltányolni tudják az örök szépet s hazánk a Shakspeare-fordítók s ismertetők sorában a harmadik helyet foglalja el és maguk a francziák csak utánunk következnek.

Örömmel kell üdvözlőnünk a Párisban megindult Revue d'histoire diplomatique-ot is. Ez is elősegíti irodalmunk emelését a külföld szemében, különösen mikor oly hivatott toll vezeti a hazánkra vonatkozó részt, mint Fraknói Vilmos. De azt hiszem, irodalmunk folytonos hódításáról mi sem tanúskodik inkább, mint az, hogy most már nemcsak az önállóan megjelent könyvekkel foglalkozik a külföld, hanem a folyóiratokkal is. Így jelent meg a múlt évben a «Historisches Jahrbuch»-ban a «Századok» és «Hazánk» múlt évi köteteiről ismertetés, míg a Philologiai Közlöny IX. évfolyamából a Woch. für class. Phil.-ban Ábel Jenő közölt kivonatokat.

Sajnos, mind ezt ellensúlyozza az olyan czikk, mint a Kacziány Gézáé, mely «Irodalmi romlottság» cím alatt jelent meg a lipcei Magasinban. Csak sajnálnunk lehet, hogy Kacziány, még ha felszólalása jogosult és indokolt lenne is, nézetével a külföld elé hurczolkodott. Itthon ennek a helye. Elég sok badarságot tud rólunk a külföld, hát még ha oly színben tüntetjük fel az akadémiát, nemzeti színházat, bírálókat stb., mely valóban irodalmi romlottságra vallana, ha igaz volna. .

E mellett nem hiányoztak az érdekes epizódok is. Így megesett az 1878-ban elhunyt jeles nyelvészünkkel, Fogarassy Jánossal, hogy az észak-amerikai Jowa állam Siouse városában levő «Northwestern Literary and Historical Society» csak most választá tiszteletbeli tagjává. Petőfivel pedig megtörtént, hogy Sanders a XIX. század jeles férfairól

írt könyvében róla meg sem emlékezik. Foglalkozik Arany Jánossal, Eötvös Józseffel, Vámbéry Arminnal, de Petőfit nem ismeri. Ezt azonban ellensúlyozza, hogy Petőfi a németeknél is kezd közkinces lenni. Legalább erre lehetne következtetni abból, hogy az »Illustrirte Welt« IV. füzetében a »Jegygyűrű« fordítása olvasható — az író megnevezése nélkül.

A múlt évhez képest azonban kevesbedett a Petőfi-fordítók száma. Ez évben nem találkozott több kettőnél, kik önálló kötetet adtak ki verseiből. Schulte György, az egyik fordító, ki 110 oldalos kötetében Petőfi legszebb verseit fordította le jelesen. Teniers Alfréd kötete is a jobbak közé tartozik. Maga a kiadó fordításai a közepszerűt alig ütik meg, de olvashatók e kötetben fordítások Neugebauer László, Aigner Lajos, Meltzl Hugó, Sturm, Dóczi, Bleibtreu, Glücksmann s mások tollából. A kötetéről a lipcsei Magazin is igen elismerőleg nyilatkozott.

Aranynak pedig egyáltalán nem akadt fordítója. Híre járt ugyan, hogy Dóczi Lajos fordítja és kiadja Aranyt németül, de az év elmúlt e nélkül. Ellenben az év vége felé olvastuk a lapokban, hogy Glücksmann nyerte meg Arany Lászlótól és Ráth Mórtól a fordítási jogot.

Kiss József ez évben is akadt fordítóra. Díszes kiállítású kötetben adta ki verseit németül Neugebauer László. Hogy a fordítás általában sikerült, azt mondanom nem kell; kezeskedik erről Neugebauer múltja.

Bartóknak Kárpáti dalairól elismerőleg emlékezett meg a Neue Freie Presse. Találón mondja: »a csendes természeti szépségekben való ábrándos elmélyedés, a szeretett hazai felföld mélyen érzett benyomása nyilatkozik« e kötetben, melyet Silberstein Adolf kitűnő fordítása tesz élvezhetővé.

Jó jelnek tekinthetjük, hogy már kisebb költők is, mint Kadocsa Elek, német fordítóra tesznek szert. Legalább azt írták a lapok, hogy Rückert Mária a coburg-gothai hercegnő támogatásával kiadja Kadocsa verseit németül. Örömmel vettük azt a hírt is, hogy Löw Vilmos angolra akar egyet-mást lefordítani. Valóban kívánatos. Hazánk irodalmát ismeri a német közönség, még a francia úgy a hogy, de az angol sehogysen. Még legyen itt megemlítve, hogy Erdélyi Károly több újabb magyar népdal-fordítását közlé a lipcsei Magazinban. — S ezzel végeztünk a költőkkel; de mielőtt folytatnók szemlénket, meg nem állhatjuk, hogy fordítóink figyelmét ne hívjuk fel Vajda János, Gyulai, Szász Károly, Lévay József költeményeire, melyeket bizonyára szívesen fogadná a német közönség s sajtó.

Azonban Jókai hódít. Ma-holnap róla is elmondhatjuk, nincs az a nyelv, melyre dolgozatai lefordítva ne lennének. Így most a lengyelek kapták fel. Dr. Göllöndhay kiadta életrajzát, beleszöve szebbnél szebb részleteket kitűnőbb regényeiből. A Jókai-kultus terjesztői közt ez évben

egy lengyel névre akadunk: Boleszlara Jarosszevskára, egy 19 éves leányra, ki már eddigelé is számos regényét fordítá le nagy irónknak. Most pedig «Utazás egy sirdomb körül» czimú legújabb művét fordítja le lengyelre. Az idén megismerték Jókait a törökök is; legalább Kunos Ignác bevezette őt «Milyenek a törökök» czimú dolgozatával, mely a „Medsmua”-ban jelent meg. — A finnek a «Magyar Nábob»-ot olvashatták egy helsingforsi lapban. — Az olaszok pedig a milanoi «Perseveranza»-ból ismerték meg a «Menekülők» czimú elbeszélését. Azonkívül a német közönség is olvashatta a «Vom Fels zum Meer» czimú folyóiratban a «Mi van a föld alatt» cz. elbeszélését, míg Wechsler Lajos a Varchonitákat, a Dekameron szebb részleteit fordította le. — Természetesen nem hiányzott az ócsárló szó sem. A zágrábi «Zasztava» élesen megtámadta Jókait és az ideál világban mozgó költőt azzal vádolja, hogy nagyon anyagias gondolkozású!

Mikszáth műveit Horn Emil, Horn Ede fia akarja lefordítani francziára, ki a «Gentry-fészek» czimú rajzot már le is fordítá s közlé egy párisi lapban. Beniczkyné B. Lenkétől «Ő az» czimú legújabb regényét fordítá le Kücken Oszkár és közlé a «Fremdenblatt»-ban. Sőt még Eötvösnek «A falu jegyzője» is talált fordítóra, a «Revanche» közli; természetesen inkább árt, mint használ ezzel a magyarság külföldi hírének. Kedvelik a külföldön, különösen a francziák, Bereczik Árpád keresetlen friss hangját. Ez évben a «Figaro» közlé a «Kék szakál»-ját.

Figyelmet érdemlő vállalat az „Ungarisches Novellenbuch”, melyben Petőfitől, Jókaitól, Beniczkynétől, Mikszáthtól, Csikytól találunk elbeszéléseket. Fordítójuk Neugebauer L. Egyáltalán újabb idő óta tért hódít külföldön a magyar elbeszélő irodalom; e vállalatnak is lesz folytatása. S emeli a kötet értékét, hogy az elbeszélések előszóval, jegyzetekkel vannak ellátva. Ezen kívül e kötetben megvan Petőfi, Jókai, Csiky Gergely arcképe is.

A mult évben oly nagy hódításokat tett «Ember tragédiája» ez évben is utat tört magának, még pedig oly országba, hol eddigelé nem igen volt magyar könyv. Ugyanis Wallis A. S. C. holland nyelvre fordítá le s a kötetet ellátta tájékoztató, rokonszenves essay-vel. A hollandi sajtó e művet igen kedvezően fogadta, minek legjobb bizonyítéka, hogy csakhamar két kiadást ért.

Csiky már nem hódított annyira. Csupán híreket kell följegyeznünk. Így a «Jó Fülöp»-ről és a «Buborékok»-ról olvastuk, hogy Schnitzer Ignác fordítja le. Annál szebb sikereket mutathat fel Dóczi Lajos. A «csók» Oroszországban került színre és a sajtó meg a közönség szívesen fogadta. Dícsérik poetikus, hatásos jeleneteit, gyönyörű nyelvezetét. A berlini kir. színház pedig a folyó saison első ujdonságának tűzte ki Dóczi «Utolsó szerelmét».

Berczik Árpád «A házasítók»-ja megjelent német fordításban «O Julius!» cím alatt. A kötetet terjedelmes előszó vezeti be, mely a magyar színi irodalmat és Berczik Árpád működését méltatja. A fordítás sikerültnek mondható.

Csak nagy ritkán halljuk, hogy népszínművet lefordítottak idegen nyelvre. Annál öröndeteseb, hogy Cvetics Miklós Lukácsi Sándor «Veres haju»-ját lefordítá szerb nyelvre s Belgrádban tetszéssel színre került.

Mint a múlt évben Madách «Ember tragédiá»-ja, úgy ez évben Trefortnak németül megjelent essay-i és Wohl Janka Liszt Ferenczről írt jellemrajza hódítottak számos barátot és tisztelőt a magyar irodalomnak. Hanem az ocsárlók sem hiányoztak. Így a «Deutsche Wochenschrift» egy kritikusa azt mondta Trefort kötetéről, hogy üres frázisok halmaza, hiányzik benne a systematikus kidolgozás. De az ilyesmit ellensúlyozza a müncheni «Allgemeine Zeitung» tüzetes, nagy elismeréssel szóló bírálata, vagy a «Gegenwart» következő szavai: «E 70 éves aggastyán valóságos hővérű Percy, kiben okosság és gazdag gyakorlottság egyesül. Mind a kilencz értekezésben a teremtő és elmékedtető eszmék nagy bősége rejlik, melyekről csak azt kívánnók, hogy Magyarországon a legszeleesebb körökben termékeny talajra találjanak». Ugyancsak ily elismerő kritikák jelentek meg Wohl Janka könyvéről. A Gil Blas, St.-James Gazette, Le monde illustré és az angol lapok közül (még nagyobb elismeréssel) Daily Telegraf, Standard, Life stb. mind egybehangozóan írták, hogy Wohl könyve teljes képét mutatja be Lisztnek.

Régi hiányt pótol Schwicker J. H. is, mikor közelebb német nyelven kiadja a magyar irodalom történetét. Ily kézikönyvet már régen nélkülöz a külföld. S most, hogy a magyar irodalom mindinkább tért hódít, szükség is van erre.

Az irodalomtörténeti műveknél meg kell emlékeznem amaz igen elismerő bírálatról, mely Heinrich Gusztáv német irodalomtörténetéről jelent meg a lipcei Centralblattban és Sturm Albert cikkéről, ki Petőfi's Julia czímmel érdekes rajzot írt a költő hitveséről a Frauenfeind czimű lapba.

A történelmi művek sorát Vámbéry Árminnak angolul írt Magyarok történelmével kell kezdenem, mely feltűnést keltett Angolországban. A «Times» igen rokonszenvesen írt a könyvről s melegen ajánlá az angol olvasó közönség figyelmébe. A «Literary World» irodalmi közlöny, pedig örömeinek ad kifejezést, hogy Vámbéry alkalmat nyújtott Magyarország történelmének és népszokásainak megismerésére. Csakhamar találkoztak fordítók is és e munka németül Costenoble jenai, francziául Hachette párisi kiadónál fog megjelenni. Talán lefordítják magyarra is.

Az osztrákok ugyanily tetszéssel fogadták Asbóth Jánosnak Bosznia és Herczegovina cz. munkáját. Még mikor csak magyarul jelent meg,

rokonszenvesen írt róla a «Presse», s kívánatosnak tartá a fordítást. Utóbb ez meg is jelent Bécsben Hölder Alfrédnél s a kritika kedvezően fogadta.

Egyáltalán a magyar tört. tudomány csak emelkedett a külföld szemében. Ezt pedig jó részben Marczali Henriknek és Lederer Bélának is köszönhetjük, kik a «Revue Historique»-ben terjedelmes ismertetést közöltek történelmi irodalmunkról. — Szoros értelemben vett történelmi munkáknál fel kell említenem, hogy Salamon Ferencz «Török hódítás Magyarországon» cz. könyvéről a «Literarischer Mercur» (Weimar) és a Literarisches Centralblatt közöltek elismerő ismertetéseket. Réthy Lászlóval azonban megesett, hogy John Russu jöllehet egy hozzá intézett levelében az oláh nyelvről írt munkáját ugyancsak feldicsérte, addig egy a bukaresti «Romanul»-ban írt bírálatában lerántotta. Ilyenek a mi külföldi ismertetőink! — Ide kell sorolnunk még Molnár Viktornak a «Genfi konvenczióról» írt kis könyvét, mely németül a lipcei Universal-Bibliothekben jelent meg.

A szaktudományok köréből a következőkről kell megemlékeznem :

Misteli, a híres svájci nyelvtudós, Steinthal folyóiratában terjedelmesen ismerteti Simonyinak a kötőszókról írt munkáját. Vas H. a hollandi «Tydspiegel»-ben nagy elismeréssel szolt Schvarcz Gyula «A demokratia» című munkájáról. Bölcsészeti sikereinkhez tartozik az is, hogy Spiegel Á. «A spiritismus»-ról írt művét oroszra fordítja Balogh Miklós, mérnök. A közgazdasági helyzetünkről az «Indépendance belge» közölt részletes cikket Neményi Ambrus tollából. Ide kell sorolnunk azt is, hogy Kodolányi Antalnak a lentermelésről írt munkáját a galicziai gazdasági egyesület lengyel nyelvre fordította le. Ugyancsak közgazdasági helyzetünkről emlékezik meg a «Statesmans Yearbook» statisztikai évkönyv, Fenyvesi Adolf és Sturm Albert által írt cikkekben. Sikereket mutathat fel még Kőrösi József, a statisztikai hivatal főnöke, és Ónodi Adolf, egyetemi segédtanár, kik különböző congressuson arattak tetszést felolvasásokkal, míg ifj. Apáthy Istvánt Dohm, az ismert tudós, megbizta a nápolyi fauna és floráról írt munkája egy részének elkészítésével.

Ime mindez élénk bizonyítéka annak, hogy irodalmunk terjed; nemcsak a szépirodalom, hanem a szaktudományok termékei is találhatnak a külföldön is közönelget és elismerést. Adja Isten, hogy jövő évi szemlénkben még nagyobb sikerekről tehessünk jelentést.

NÁMÉNYI LAJOS.

Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzgefasste Darstellung der Geschichte des Altindischen (Avestischen und Altperischen), Altarmenischen, Altgriechischen, Lateinischen, Umbrisch-Samnitischen, Altirischen, Gotischen, Althochdeutschen, Litauischen und Altkirchenslavischen. Von *Karl Brugmann*. Erster Band: Einleitung und Lautlehre. Strassburg, 1886. Trübner. 8-r. XVIII és 568 lap. Ára 14 mk.

Schleicher ismeretes *Compendium*ának Schmidt és Leskien által gondozott negyedik kiadása, mely 1876-ban jelent meg, már abban az időben is régen túl volt szárnyalva az óriási léptekkel haladó tudomány által, s ha most Brugmann fogott neki, hogy a mai állapotot föltüntető összefoglaló könyvet írjon: senki sem helytelenítheti.

Brugmann a mai indoeurópai nyelvtudománynak egyik igen érdekes alakja. Sok és heves támadást kellett és kell eltűrnie, de e támadások nem téríték el irányától, a mely a freiburgi egyetemen az 1885-ben újonnan föllállított összehasonlító nyelvtudományi katedrát szerezte meg neki.

Mintegy előhirdetőjeként Brugmann szóban levő könyvének egy kis görög nyelvtan jelent meg ugyancsak tőle, fölöelve a mondattant is, egy évvel korábban, a Müller Iván-féle *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft* II-ik kötetében (Nördlingen, 1885.), rendkívüli heves vitát idézve elő a német időszaki sajtóban.

Bechtel, göttingai professor támadta meg különös élességgel a *Griechische Grammatik*-ot, hogy: «Brugmann műve pártirat, a milyent a nyelvtudomány eddig nem ismert». És pedig azért, mert az ifjú grammatikusok előtérbe tolatnak másokkal szemben, kik vagy egyáltalán nem, vagy nem kellő mértékben találnak méltányolást. Az «ifjú grammatikusok pártja», a mint már korábban Bezenberger elnevezte őket, Bloomfield, John, Osthoff és Ziemerből állana. S miben áll a mellőzés? Egyszerűen abban, hogy Brugmann nem idézi (!) elég versen azokat, kik nem ifjú grammatikusok. Olyan vád, a milyennel nem csak Bechtel vádolta a *Grundriss* szerzőjét. Kicsinyes és nem komikum nélküli vádaskodás, mit nem került nagy fáradságába Brugmannak megcáfolni a *Handbuch* I. kötetében (710. l.).

Hanem Bechtel folytatta a harczot a Bezenberger-féle *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* XIII-ik kötetében (148. l.). Igen jellemző, a miket itt az ifjú grammatikusok ellen fölhoz. Brugmann hibázott, hogy Benfey nevét nem említi, épen így járt el Collitz-cal, kinek értekezését mellőzi, s kit nem nevez meg a velaris és palatalis zárhangok jelölésénél, bár a velaris zárhangok graphikai érzékítésénél követi. (Collitz alkalmazta a sok zavart okozott *k*, *k*¹, *k*² s ilyféle jelölések helyett először a *q*-féle jelölést). Valóban nagy érdeme lett ez által

«Collitz-nak elhallgatva! csak az a kár, hogy e korszakos fölfedezés nem annyira a tudománynak szolgált, mint inkább a könyvnyomtatóknak. Az egész támadásból tárgyilagos tudományos álláspont nem látszik. Talán kissé lenézően bántnak ugyan Brugmannék a «nem ifjú grammatikusok»-kal, de az megint nem az ő hibájuk, ha semmi nevezetesebb dolgot nem csinált ez a köre a linguistáknak, kik inkább lennének pártnak nevezhetők.

Az indoeurópai hangmáslás (Ablaut) kérdésének tárgyalásakor keresett magának Collitz alkalmat, hogy Brugmann-t s vele együtt az ifjú grammatikusokat megleckéztesse. Értekezése: *Die neueste Sprachforschung und die Erklärung des indogermanischen Ablautes* (Bezenberger-féle *Beiträge* XI. 203. l.) tulajdonképen Schmidt Jánosnak Brugmannék rovasára való ép oly előtérbe való állítása, mint a minővel Bechtel vádolta Brugmann-t. A czikk polemizáló részének tartalma az, hogy Schmidt segítette elő két irányban az indoeurópai hangmáslás körüli vizsgálódásokat, ki az általa kitalált magyarázatával az árja palatalisoknak, mely Brugmannnak Amelung föltételére támaszkodó, s részben elégtelen, részben helytelen megfigyeléseken alapuló azon hypothesis-éhez, hogy az európai tarkább vocalismus az árjaság hármias magánhangzós rendszerénél eredetibb, az igazi bizonyítékokat adta. S a hangmáslás erős fokának tulajdonságát sem fogta föl helyesen Brugmann, mert az *a*-sor (*e* | *o*-sor) hosszú hangzóját, mely az európai nyelvekben meg van: viszonylag újnak állítja, s az árja megfelelő hosszú hangzókat, ha nyílt szótagban vannak, az előbbiekkal egyféléknek mondja. Schmidt érdeme, hogy bebizonyította, hogy mindkettő eredeti hosszú hangzók utódja. Brugmann nézete ellen Collitz is beszélt; a mit nem mulaszt el magáról megjegyezni. A «némi» helyes dolgokat is kitalált ifjú grammatikus iskola, mondja tovább, újabban nem sok érdemest végzett; a vocalismus és hangmáslás magyarázóinak Schmidt egyetlen utat, pedig az ifjú grammatikusok — főleg a sokat emlegetett Brugmann és Paul H. — elismerés helyett Schmidt érdemeit akarják kisebbiteni, mi azért van, mert a berlini professor nem helyesli az új methodust, a mit az ifjú grammatikusok, kik mint egy 10 év előtt egymással baráti viszonyban álló fiatal nyelvtudósokból alakult «iskola», igyekeznek érvényre emelni, hogy az összehasonlító nyelvtudomány-nak más, helyesebb alapokat rakjanak, de főleg azért, hogy az új methodikai elvek alkalmazásába vételével mint a nyelvtudomány új epochájának *alapvetői* tekintessenek.

S mi itt a baj? Hogy Collitz nem lett idézve a velaris és palatalis zárhangok tárgyalásánál.

Osthoff felelt e támadásokra, alaposan compromittálva Schmidtet (*Die neueste Sprachforschung und die Erklärung des indogermanischen Ab-*

lautes. Antwort auf die gleichnamige Schrift von Dr. Hermann Collitz. Heidelberg, 1886. 20. l.)

A palatálisoknak Schmidtnek — s vele egyidejűleg Collitz által önmagának — tulajdonított fölfedezése így történt.

Az 1876—77-iki téli félévben, mint akkori docenst, Osthoffot meglátogatta Verner, s közölte vele az indo-iráni palatálisok magyarázatát, az európai *e*-vocalismus eredetiségének fölvételével. Megtudta ezt a többi lipcei fiatal nyelvtudós is, így Brugmann, Hübschmann, Leskien, a francia de Saussure és mások, s Lipcsében köztudomású lett. Nem sokkal rá, 1877 januáriusában Osthoff Berlinbe ment, s ott közölte Schmidt-tel a Verner nézetét. Schmidt e törvényt a maga mondása szerint 1877 május hava óta tanította tanítványainak, s pár évvel rá e sorok írójának is. Osthoff azzal végzi, hogy a lipcei nyelvtudósok körének nem volt szüksége 1876 óta várni egy Schmidtre vagy Collitzra, mint a palatálisok törvényének fölfedezőjére. Ez egyikök érdeme sem, hanem a dán Verneré. s mivel vele egyidejűleg kitalálták — ha nem is közölték — Thomsen és a svéd Tegnér, hát ezeké, s legjobb lesz, ha a törvényt Tegnér-Thomsen-Verner-féle palatális törvénynek nevezzük. Collitz azonban nem engedett, s a *Beiträge* XII. kötetében (243. ll.) most már nyíltan hirdeti, hogy 1876 nyarán, mint göttingai diák, már fölfedezte a dolgot, s nem veszi észre, hogy egészen nevetségessé tette magát, midőn erről Fick és Bezzenberger aláírásával ellátott nyilatkozatot tesz közzé.

Brugmannék nem veszik figyelembe ezeket az anti-ifjú grammatikusokat, nem hirdetik nagyságukat s tudva, hogy maguk sok és nagy szolgálatot tettek az összehasonlító nyelvtudománynak: a kisebb érdekű vívmányokat nem igen becsülik meg. Ez a baj, s szülő oka a támadásoknak.

Ilyen viszonyok között jelent meg Brugmann új könyve, eddig még az alaktan híjával. Előre is kimondhatom, hogy minden támadás ellenére e könyv az újabb nyelvtudományi irány basisát fogja képezni. S nem igen becsülöm föl az ifjú grammatikusokat, s más nyelvtudósok munkálatait sem czélom kisebbiteni, ha nyíltan kijelentem, hogy nagy részben az ő érdemök, a mi gazdagság e műben össze van gyűjtve. A helyes vizsgálódás, szerintem, csak ezen az úton haladhat.

Önként kínálkozik a *Grundriss* összehasonlítása a *Compendiummal*, mind a kettő összehasonlító nyelvtan, s egy czélra törekszik. Schleicher a maga művének már czímében híven jellemzi methodikai eljárását. Műve — a mint a czímlap magyarázza — «rövid vázlata» az indoeurópai ősnyelv és az egyes nyelvek «hang és alaktanának», s nem is jár más módon el, mint hogy az egyes nyelveknek grammatikai vázlatát adja, sorjában egymás mellett. Kilencz kis grammatika. Brugmann pedig

kiindul az indoeurópai alapnyelvből, s az egyes nyelvtüneményeknek, legyenek azok hangtaniak vagy alaktaniak: történetét mondja el. S csak is így válik igazán összehasonlító nyelvtanná.

Az előszóban ismerteti az egyes nyelvágak történetét, a legfőbb forrás-munkákat idézve. Föl van véve, mint önálló ág, Hübschmann nyomán az örmény is, az ó-örmény dialektussal; nálunk ilyen irányban Patrubány Lukács fejtett ki munkásságot. Az albán azonban csak a palatalis és veláris zárhangok történeténél talál méltatást, Meyer Gusztáv után. Itt bátran ki lehetett volna terjeszkedni tágabb térre is, Meyer e nemű művei elég alapot nyújtanak rá.

A vocalisok között szerepel az *e*, *o* és *ə* (schwa indogermanicum) is; így például ieur. *præsenstörzsökül* **bhero-* **bhere-* «vinni» van fölvéve. (Ói. *bhārāmi-*, örm. *berem*, gör. *φέρω*, lat. *ferō*, óir *berim*, gót *baira*, ószl. *bera*); Schleichernél (*Comp.*⁴ 13. l.) tudvalevőleg *bhar-* a gyökér; a singul. vocativus az *o-* töveknél szintén *-e* az alapnyelvben, és a thematicus hangzó is, pl. ói. *bhār-a-tha*, gör. *φέρ-ε-τε* stb. Ez az *-e-* aztán még az ősrja időben *-a-* lett, de előbb még a *q* és a megfelelő *media* és *media aspirata* átváltozott *c*, *j*, *jh* hangokká. (A sokat emlegetett Verner-Thomsen-Tegnér-féle palatalis törvény.) Az elisi nyelvjárásban igen nyílt kiejtése lehetett, mert *a-*val jelölik a főiratok, pl.: *σενάων* plur. gen.: *σενέα; εἰσαβέου* = att. *εἰσαβεοῦ*. A lokrisi dialektusban *εφ = αφ* [*πατάρα = πατέρα*]. A példákat mind összegyűjtötte Meyer Gusztáv (*Griechische Grammatik*² 28. l.). A latinban *e* hangot találunk: *r* előtt (*ferō, vertō, alter*); véghangzáskor: pl. *lupē: λύπε; aye, aipite: ἄγε, ἄγετε*; kettős hangzás előtt sokszor: *scelestu-s, ob-sessu-s, au-spev*. Átváltozik az *e* és *i* lesz: őslatin hangsúlyozás szerinti hangsúlytalan szótagokban, egyszerű consonantio esetén (az *r* kivételével); pl. *colligō: legō léγω, ob-sideō: sedē ἔδος, oppidum: Pedum πέδον*; azonkívül *e = i* még zárt szótagban, nasalis előtt, pl.: *quīque: πέντε, tinguō: τέγγω, in intus: ἐν-έντος*. Az ieur. *ē =* gör. *η*, valószínűleg nyíltan ejtve, a latinban zárt *ē*. A másik «új» indoeurópai ősnyelvi hangzó az *o* *ō*; a görögben is *o* *ω*. Így: ieur. sing. perf. act. **de-dōrk-e*: ói. *dadārša*, gör. *δέδορξε*. Schleicher szerint ez a gör. *o =* ieur. *a*; ieur. *a =* gör. *ε*, és erősödés (Steigerung) által lesz *ε = a*, két consonans előtt is, a görög hang prosodiai rövidsége miatt, pl. *δέδορξ-α =* ieur. *da-dark-a* (*Comp.*⁴ 61. l.). Az ősr itáliai korban az ieur. *o = o*. Ieur. *ō =* lat. *ō*, gör. *ω*. Ieur. *ə* minősége phonetikailag ismeretlen, összeesik az európai *a*-val; pl. ieur. **pə-tér-* = gör. *πατήρ*, lat. *pater*. Megkülönböztetendő az *i* és *u* kétféle functiója, t. i. sonanticus és consonanticus, a consonanticus *i* *u* és spirans *j* *v* nem választható mindig tisztán kétfelé.

A nasalisok mint magánhangzók mind a négy alakban megvoltak az indoeurópai alapnyelvben. Volt rövid is hosszú is, többnyire csak

rövid; jelölésük ez: $\eta \eta \eta \eta$. Az ős indoeurópai accentuatio szerint: zajok, nasalisok és folyékonyok előtt hangsúlytalanul és kezdő hangzóképpen ezek a görögben α alakban jőnek elő. $\eta \eta \dot{\iota}$ előtt hangsúlytalanul = gör. α , consonansok előtt hangsúlyozva = α és sonansok előtt = gör. α . Az italiaiban mind a négy esetben = en . Példa rá: 1. ieur. * $k\eta\eta\acute{o}$ - m «száz»: gör. $\acute{\epsilon}\kappa\alpha\tau\acute{o}\nu$, lat. $centum$; ieur. * sm , a * sem «egy» gyöngye törzse: gör. $\acute{\alpha}$ —($\acute{\alpha}$ — $\pi\lambda\acute{o}\varsigma$ «egyszerű»), lat. $sim-plex$. A sing. acc. suffixuma ieur. * η : gör. — α , lat. em ; 2. praesens $mn-\dot{\iota}\acute{\epsilon}$: gör. $\mu\acute{\alpha}\nu\eta\tau\alpha\iota$; 3. plur. 3 személy végzete: $\eta\tau\iota$, - nt : gör. — $\alpha\tau\iota$ (ión $\acute{\epsilon}\alpha\sigma\iota$ * $\acute{\epsilon}\sigma$ - $\alpha\tau\iota$), ó-latin: - ent ($s-i-ent$).

A zárhangok közül nevezetes a palatalis és velaris sor. Két évvel ezelőtt magam is összeállítottam őket, s lényegében természetesen nem juthattam más eredményre, mint Brugmann. A palatalis k sor görög, itáliai, ír és germán téren mint zárhangok jelennek meg, vagy mint közvetlen ilyenből eredő hangok. Az indus, ávészai, örmény, albán, litván és szláv nyelvek spiranst mutatnak. Ez tán az ős indoeurópai articulációban leli magyarázatát. A velaris (q -féle) sor is két fő csoportban tűnik elő az indoeurópai nyelvekben, épen mint a palatalisoknál láttuk. A mely ágakban a k sor zárhang lett: azokban a q sor mint k hang található, gyakran rákövetkező labialisatióval. Ez a labialisáló η elem teljesen hiányzik a másik csoportnál. Kérdés: azon nyelvekben, melyekben labialisálás nélkül ejtettek a q sorok, nem volt-e meg soha az η elem? vagyis a labialisatio a görög, itáliai, ír és germán nyelv terén föllépő specialis fejlődmény újabb időből? Ezidejűleg még eldöntetlen dolog, melyre nem felelhetünk. Lehet, hogy a nem labialisáló nyelvekben is meg volt valaha, s ép úgy eltűnt, mint a lat. *quattuor*-ból lett franczia *quatre*-ből (olv. *katʰ*) oda lett.

Érdekes még a hangsúly kérdése. Expiratoricus, azaz a hangsúlyos szótag erősebb hangú kiejtése, vagy zenei, más szóval a hangsúlyos szótag magasabb hangon történt kiejtése, volt-e jellemző karaktere az ős indoeurópai hangsúlynak az ósközös együttlét fölbomlása idején?

A hangzó reductio és hangzó kilökés igen kifejlődött expiratoricus hangsúlyozásra mutat az ős indoeurópai nyelv azon korszakában, midőn a főhangsúlyozott szótagot megelőző szótagban végbe mentek a mély fokot illető hangmásulási tünetmények, melyek a vocalis redukálásán alapúlnak. Pl. * pet - \acute{e} és $derk$ - \acute{e} szenvedett ilyen fajta változást, midőn a mélyfokú * $pt\acute{e}$ - és $drk\acute{e}$ - alakokká változott átal. Hogy a szétvállás ideje táján veszített erősségéből az expiratoricus accentus: bizonyítja a zenei hangsúlyozású ó-indus és görög nyelv; ezek mint már külön vált nyelvek, semmiféle olyanszerű hangváltozást nem tüntetnek elő, melyekkel bírniok kellene akkor, ha erős lett volna a szétváláskor is

az expiratoricus karakter. Az ó-indus hangsúlyozást eléggé ismerjük, s ez a hangerősség némi különbsége mellett tisztán zenei volt. Az ó-iráni nyelvjárások hangsúlyozása ismeretlen. Az ó-örmény hangsúlyozás expiratoricus volt, míg a görögben a zenei accentus volt meg, egészen a keresztyén időig.

Brugmann összehasonlító nyelvtana egyike a legjelesebb e nemű dolgoknak. A legújabbat s a legelfogadhatóbbat nyújtja mindenütt, s kétségtelen, hogy bárki óhajt is az indoeurópai összehasonlító nyelvtudomány újabb elveivel megismerkedni: e műhöz fog fordulni. S helyesen. Tiszta, világos képet szerezhet ebből az ember magának, csekély fáradsággal és a nélkül, hogy nagyon sokszor kellene fölütni az újabb időben megjelent nyelvtudományi munkákat, fáradságos utánnézés végett. S hogy tanulmányozzák és olvassák: arra különösen nálunk van nagy szükség, hol a meglevő iskolai könyvek java épen az újabb összehasonlító nyelvtudomány vívmányait értékesíti. Egy Dóczi görög, vagy Bartal-Malmsi latin nyelvtanát értelmesen senki sem taníthatja, ki Brugmann grammatikáját nem forgatja. Nálunk az indoeurópai nyelvtudomány még alig ismert dolog, pedig már rég el jött az országa. Bár jóne mihamarább nálunk is el.

KISPÁL MIHÁLY.

Anth. Pal. VII. 62.

Sas, mond meg, ki vagy és minek állsz eme sírnak az ormán,
Nézve az isteneink csillagövezte honát?
«Én Plátónak Olympra repült lelkének a képe:
Földbül lett testét Attika földje födi.»

P. T. E.

Meleagrostól.

Alszol Zenophilám. Volnék csak szárnytalan álom,
Hogy szállnék, rózsám, most a szemedre alá.
Nem szállhatna reád az a más, a ki Zeust is igézte,
És csak enyém volnál a teljes éjjelen át.

P. T. E.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1. Erdélyi Károly, Az állateposzról. (Kecskeméti főgymnásium). Kecskemét, 1887. 26 l. — A szerző már régóta foglalkozik az úgynevezett állateposzszal, melynek feltünését az összes európai nemzeteknél, sőt ezeken túl is figyelemmel kíséri, mit e Közlönyben megjelent számos dolgozatai is bizonyítanak. Nagy munkájából, melyben kutatásainak eredményeit összefoglalni szándékozik, közöl ez értekezésben néhány töredéket, melyek az állateposz eredetének kérdésével, a tuskés sügér regéjével s afrikai állatregékkel foglalkoznak. A dolgozat legtanulságosabb oldala, hogy az «állateposzra» vonatkozó nézeteket mind felsorolja, kivonatolja s bírálja, s csak az kár, hogy kivonatai néha nem elég világosak, már t. i. oly olvasók számára, kik a kivonatolt dolgozatot nem ismerik. Szerző a saját nézetét nem fejt ki bővebben, de bírálatából látszik, hogy nem helyesli az «állateposz» Grimm-féle fölfogását (a miben jó részben igaza van), hanem Kolmacsevszky álláspontját foglalja el, melyet a jeles orosz tudós művének e Közlönyben megjelent ismertetésében bővebben kifejtett. Dolgozata végén a magyar népmesékről is szól, melyekre Meyer Gusztáv szavait (Finnische Märchen, p. XVII) alkalmazza: «Az európai népek népmeséi nem teszik valamely egyes nemzetnek sajátosságos birtokát, hanem mindnyáját, vagy legalább majdnem mindnyáját többé kevésbé rokon módosításokban mesélik mindenütt». A dolgozat érdekes és tanulságos; kár, hogy olyan töredékes.

2. Willer József, A Roland-énekről. (Kecskeméti főreáliskola). Kecskemét, 1887. 15 l. — A dolgozat három részből áll. Az első tárgyalja a nagy eposz eredetét, a második adja tartalmát, a harmadik szól a Roland-monda egyéb földolgozásairól. Legjobb a középső rész, mely az ének tartalmát adja, itt-ott rövid jegyzetekkel és az eredeti szöveg jellemző fordulatainak idézésével. Az első rész igen zavaros; nem lehet olyat tanítani, mit az ember maga nem tud. Szerzőnek egyáltalában nincsen helyes képe az eposz keletkezéséről s így az olvasó sem okul fejtegetéseiből. A harmadik rész viszont igen felületes; néhány név és könyvcím, helyes áttekintés és jellemzés nélkül. Látszik, hogy a szerző komolyan foglalkozott tárgyával, de gyorsan és elhamarkodva írta össze dolgozatát, mielőtt tanulmányaival biztos és világos eredményekre jutott volna. Kívánatos, hogy e hibáját mielőbb jóvá tegye.

3. Faith Máttyás, Stuárt Mária. (Besztercebányai kir. főgymnásium.) Besztercebánya, 1887. 20 l. — Schiller tragédiájának keletkezéséről, a dráma (történeti) tárgyáról és a tárgy feldolgozásáról (a darab cselekvényéről és eszméjéről, a jellemekről, a dráma szerkezetéről) szól, az ismeretes segédeszközök fölhasználásával, vonzó alak-

ban, helyes ítélettel. Újat nem mond a szerző, önállósága általában csekély, de az ifjúság érdekekkel s tanulsággal fogja olvasni e dolgozatot s fokozott eredménnyel belemélyedni Schiller szép művébe. Kár, hogy az értekezés nem teljes; így pl. a tragikum kérdését egészen mellőzi a szerző. Egyes adatokra nézve megjegyzem, hogy az említett thüringiai városnak neve Rudolstadt, nem Rudolfstadt. Sajátszerű, hogy a szerző megjegyzi, hogy a drámát francziára és olaszra is lefordították, de a magyar fordításokról nem tesz említést. Az is feltűnő, hogy a darab csekélyebb hatását onnan magyarázza, hogy a dráma «sokkal nagyobb művészettel van dolgozva, semhogy azt a közönség egyszerre és könnyen lett volna képes fölfogni». Vajjon hol és mikor képes erre a közönség? A cselekvény elbeszélésénél Mária és Leicester viszonya zavarosan van tárgyalva, úgy hogy az olvasó bajosan értheti meg: «Mária eleinte maga sem tudja (?), hogy Leicesterhez vonzódnék (?), maga sem akarja elhinni, hogy szíve egyetlen ohaján, az elnyerhető szabadságán kívül reá még szebb jövő is várakoznék (?), s így (!) örömet lép érintkezésbe Leicesterrel» stb. Az is téves, midőn a 17. lapon azt mondja: «A cselekvényben némi ellenmondás csak a harmadik felvonásban, Erzsébetnek Fotheringhayban való megjelenésekor tapasztalható, mert a II. felvonásban mondottak után azt várnók, hogy a találkozás véletlen lesz». Véletlen az Mária előtt és nem véletlen Erzsébetnek, a ki rendezte. Másképp ez el sem képzelhető, és én részemről nem is sejtem, miben lehetne itt az ellenmondás. — De e csekély kifogások nem szállítják alá a dolgozat érdemét, mely céljának, az ifjúságban érdeket kelteni Schiller drámája iránt, megfelel.

HEINRICH GUSZTÁV.

4. Dr. Georg Keinzel: Über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen. (Besztercezi gymn.) 1887. 6—52 l. — Ámbár az erdélyi szászoknak a középfrankoktól való származása a szakértők előtt már régen nem kétséges, e származás okainak felsorolása és teljesebb kifejtése mégis K. érdeme. Csinos dolgozatának első szakaszában a középfrank mássalhangzókat hasonlítja össze az erdélyi szászszal, a mint ez a Müller-féle gyűjteményben (Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen) a XIII. századtól fogva a XVI. sz.-ig ismeretes. Ennek az összehasonlításnak a Müller-féle Sprachdenkmäler-en kívül Braunénak a «Beiträge» első kötetében megjelent jeles értekezése «Zur Kenntniss des Fränkischen» szolgál alapul. Az az összehangzás, a mely ezen korszakra nézve a középfrank és az erdélyi szász között fölmutatható, a K. értekezésének második szakaszában a tárgyalt két szójárásnak jelen állapotára is kiterjed, még pedig nem csak a mással-, hanem a magánhangzókra nézve is. Ezen az úton K. azon következtetéshez jut, hogy «minden német bevándorlásnak, a mely a XII. és XIII. században Erdélybe történt, vagy legalább ezen bevándorlások túlnyomó részének a középfrank nyelvhatárból kellett

származnia», ugyanazon vidékről, a melynek határait Braune az említett értekezésében pontosan megállapította. K. értekezésének utolsó részében a szepességi szászoknak az erdélyi szászokkal való rokonságát tárgyalja, és az első szepességi német gyarmatosoknak is éppen úgy a középfrankoktól való számozást tulajdonít, mint az erdélyi szászoknak. Hogy K. dolgozatának eredménye a philologiai szakértőnek (a kérdés tüzetes tárgyalását nem tekintve) nem fölötte új, ez az értekezésnek jelentőségét a hazai történetíró számára éppen nem kisebbíti. K. az első, a ki e dolgozatban pontosan bebizonyítja, hogy az okmánybeli Saxones és Flandrenses semmi egyéb, mint a német gyarmatosoknak általános neve, s hogy az erdélyi szászok túlnyomó többsége középfrank vidékről való. Német-philologiai szempontból pedig sajnálatos, hogy a szerző csak saját (beszterczei) szójárását bírja tökéletesen, a többi erdélyi és szepességi német szójárásokat csak mások dolgozatai után ismeri. Ez ugyan munkájának eredményét általánosságban nem érinti, de csinos értekezése nagyon sokat nyert volna, ha K. a szójárástan mostani követelményei szerint az összes tájnyelveket, melyeket tárgyal, önszemlélet útján ismerné.

Nagy-Szeben, 1887 november 29.

SCHNEIDER A.

5. Georgius Derra, *De poetis lyricis Graecis, imprimis de Anacreonte eiusque quae sunt et dicuntur carminibus.* (Ujvidéki szerb gymn.) 1887. 3—14. l. — A dolgozat latin voltából azt vártam, hogy a napirenden levő tudományos kérdést, az anakreoni kérdést fogja tárgyalni; de sajnálattal kellett tapasztalnom, hogy D. ezzel nagyon keveset törődik. De lássuk, miből áll az egész dolgozat. Két oldalon a görög lyra jellemzését találjuk, majd ismét két oldalon Anakreon életrajzát; a többi tért néhány anakreoni töredék foglalja el latin fordítással, majd a 23., 6., 7., 33., 21., 32., 31., 14. anakreoni dalok felváltva latin, magyar, német és szerb fordítással, de egyike sem a szerző fordításában, hanem a Nobbe, Bedőházi és Brančićéban. Ezen kívül Goethétől s Berangertől Anakreonra vonatkozó egy-egy rövid költemény. — A görög lyra jellemzése nem eléggé sikerült. Szerző többek közt ezt mondja róla: «Hoc poesis genus coeptum est magis coli effloruitque iis temporibus, quum . . . vita commodior est facta. postquam imperiis priorum asperorum temporum singularibus, quae libertati minus favebant, maximam partem sublatis, democratiisque in eorum locum stabilitatis, nova letior aetas incessit». Tudunkkal éppen fordítva áll a dolog, minthogy a zsarnokok fényűző udvara sokkal kedvezőbb talaj volt a lyra fejlődésére, mire a legjobb példa maga Anakreon. Ennek jellemzésében ilyesmit is találunk: «Anacreon poeta vere lyricus pro natura sua serena et hilari vitæ iucunditates doctrina Epicuri efferre usque ad extremum spiritum non desit . . .» Merész anachronismus! — Szerző Anakreon jellemzését nem kizárólag a

töredékek alapján, hanem az anakreoni dalokkal is kísérli meg, bár elismeri, hogy carmina sunt posteriorum poetarum. Anakreonnak ezen jellemzése, eltekintve attól, hogy nem áll tudományos kritikai alapon, a közbeszúrt egész dalokkal s fordításokkal nem domborodik ki eléggé. A dolgozat egyáltalában nagyon fölületes. Ponorí Thewrewk Emilianus (!) Anakreonját is csak hírből látszik ismerni ; ha áttanulmányozta volna, nem következett volna a 8-ik töredékből és a 7-ik anacreonteumból Anakreon jellemének egy új oldalára, a sobrietasra.

HITTRICH ÖDÖN.

6. Finta Ferencz, *Az aëopusi meséről.* (Érsekújvári róm. kath. algymn.) 1886. 19 l. — Szerző dissertatióját e sorokon kezdi : «Midőn az aëopusi mesét választottam rövid értekezésem tárgyául, nem azt czéloztam, hogy e műfaj eredetét, fejlődését s annak művelőit részletesen ismertessem. Arra nézve egyfelől elegendő helylyel sem rendelkezem, másrésztől (!) pedig, tekintve az ezt illetőleg (!) megjelent dolgozatokat, talán fölösleges munkát is végzek». Ő a mesének didaktikai fontosságához, melyet *újabb* időben felismertek, kíván néhány adalékkal járulni. Itt az *újabb* idő alatt tulajdonképen a múlt századot kell érteni. Ki szerénte «újabb időben» helyesebb nézetet nyilvánított, az pl. Lessing, kinek a meséről való öt értekezése 1759-ben látott világot! (p. 9). Aëopus existenciáját is csak az *újabb* időben vonják kétségbe. Pedig *Luther* (Tischreden), *Camerarius* (aëopusi meséinek Rotínghoz intézett dedicatiójában), *Dillherr*, *Heumann*, *Neander* stb. csak nem az *újabb* idő emberei! — Vagy a világtörténelmi felosztást tartja szerzőnk a philologia chronológiájában mértékadónak? Nem hiszem ; a dolog egyszerűen úgy áll, hogy Finta úr, *Szász Károlynak* a Budapesti Szemlében (1874. V. k.) megjelent közleményén kívül, csak Lessingnek és Jacobs-nak az aëopusi mesére vonatkozó fejtegetéseit, no meg még Goethe egy recenzióját ismerte *autopsiából*. Innen van a chronológiában való ingadozása. Azok az adalékok, melyeket szerző nyújt, oly semmit mondók és csekély számúak, hogy azokról referálni szükségtelennek tartom. Ezen adalékoktól eltekintve, a többi nagy részt compilatio. Így p. 7. teljesen Lessingből van véve, a nélkül, hogy szerző érdemesnek tartaná utalni rája. Úgy szintén p. 8. és p. 10. egész szakaszok a német aësthetikus szellemi tulajdonai. Oly nem időszérű kérdéseket vet fel, m. pl. p. 11. : «a mese van-e a moralért, vagy a moral a meséért?» S akkor nagy applombe-bal feleli : «Részemről határozottan az előbbit hiszem», és nem gondolja meg azt, hogy más nézetet Jean Paul (Vorschule der Aesthetik. 1813. II. p. 597.) óta esze ágában sincs senkinek vitatni. Szóval elavult álláspontja van az értekezésnek, s így teljesen hasznavetetlen. Hozzájárul még kárhoztatandó stílusa, melynek próbáját mindjárt a bevezető sorok adják. Egyéb példák : «ha tehát azt egy rövid aëopusi mese keretén belől ki akarnók dombor-

ritani» (p. 10.), «A mese nem lehet leírás, elbeszélés vagy dráma boszúlatlanul» (p. 10. valószínűleg = Die Fabel kann nicht ungestraft zur Beschreibung, Erzählung oder zum Drama werden). Őszintén sajnálom, hogy a munkácskán nem találhatok semmi dicsérni valót.

WEISS REZSÓ.

Philologiai program-értekezések. 1886.87.

- Allrecht János.* Néhány észrevétel a német nyelvi oktatásról a gymn. III. osztályában. (Kaposvári kir. áll. főgymn.) 3—16 l.
- Báuerle Ferencz.* A germán mythologia és mondavilágból. (Bajai kath. főgymn.) 18—26 l.
- Barbarics R.* Magyar mondattani kérdések. (Bajai főgymn.) 3—10 l.
- Cseréi József.* A homerosi költeményekben előforduló melikus fajokról. (Nagykanizsai kath. főgymn.) 1—40 l.
- Cseréj József.* Vergil alvilága. (Sátoraljaújhelyi kath. gymn.) 3—14 l.
- Csernátoni Gyula.* Tapasztalatok a nyelv és irodalom tárgyalása körül. (Kolozsvári ref. főgymn.) 10—24 l.
- Danielovics Kálmán.* A mondat. (Zombori áll. főgymn.) 15—54 l.
- Deryács Sándor.* Kapós magyartalanságok városunkban. (Kassai áll. főreál.) 4—24 l.
- Derra György.* De poetis lyricis Græcis, imprimis de Anacreonte eiusque quæ sunt et dicuntur carminibus. (Ujvidéki gör. kel. szerb főgymn.) 3—14 l.
- Erdélyi Károly dr.,* Az állateposzról. (Kecskeméti kegyesr. főgymn.) 3—18 l.
- Faith Mátyás.* Stuart Mária. (Besztercebányai kath. főgymn.) 4—23 l.
- Farkas Antal.* Latin nyelv a reáliskolában. (Szegedi áll. főreál.) 3—8 l.
- Friml Aladár.* A latin nyelv módszeres tanításáról a gymnasium I. osztályában. (Debreczeni kath. algymn.) 3—12 l.
- Fülöp Adorján.* Az olvasásról. (IV. oszt. tanítványainak.) (Zentai gymn.) 3—14 l.
- Gyöngyösi László.* Petőfiék Aszódon. (Aszódi ág. algymn.) 3—12 l.
- Keintzel György.* Über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen. (Besztercezi ág. főgymn.) 6—52 l.
- Kis Sándor.* A kuruczvilág költészete. I. r. Rákóczy előtti korszak. (Kolozsvári kath. főgymn.) 1—95 l.
- Koltai Virgil.* A verses elbeszélés története. I. A legrégebb időtől a XVI. századig. (Győri kath. főgymn.) 1—101 l.
- Kempf József.* A jóslás a régi rómaiaknál. (Budapesti László-féle főgymn.) 6—15 l.
- Kotunovics Sándor.* Az élsődiek (parasiták) a görögöknél és rómaiaknál. (Nagyváradai kath. főgymn.) 3—34 l.
- Kozmay Rezső.* Magyar írásbeli dolgozatok a középiskola alsóbb osztályaiban, tekintettel a német anyanyelvű tanulóakra. (Felső-lővői ág. gymn.) 3—9 l.
- Kun Ignác.* A római temetés és halotti áldozat Vergilius Aeneise alapján tárgyalva. (Lugosi kath. főgymn.) 3—26 l.
- Kutrucz Rezső.* A homerosi kor erkölcsi világa. (Pozsonyi kath. főgymn.) 1—27 l.
- Lassel Jenő.* Zur Methodik des griechischen Sprachunterrichts. (Brassói ág. főgymn.) 5—31 l.

- A latin nyelv a reáliskolában. (Soproni áll. főreálisk.) 3—8 l.
- Lázár István.* Széklőfoglaló. A főgymnásiumi classicus oktatás céljáról. (Csurgói ev. ref. főgymn.) 3—12 l.
- Mayer József.* A reáliskola egykor és most: a latin nyelv tanításának célja a reáliskolában. (Budapesti II. ker. áll. főreálisk.) 3—17 l.
- Mecseckzy Lajos.* A könyvtár czimjegyzéke. 9-ik közlemény. (Nagyszombati főgymn. ért.) 961—995. II. köt. 1—64 l.
- Mocskónyi József.* P. Ovidius Naso élete és munkái. (Szarvasi ág. főgymn.) 3—17 l.
- Mórocz Emilian.* A rómaiak temetkezése és sirjai. (Pápai kath. algymn.) 3—30 l.
- Moser József.* Menyegzői szertartások és szokások a régi rómaiaknál. (Ujvidéki kath. főgymn.) 8—15 l.
- Négyesi László.* A magyar vers. (Egri főgymn.) 3—94 rl.
- Petri Mór.* A magyar lyra történeti fejlődése a leg égibb kortól a XVI. század végéig. (Zilahai ref. gym.) 3—26 l.
- Porubszki Pál.* Gyöngyösi Istvánról. (Rozsnyói ág. főgymn.) 3—19 l.
- Pruzsinszky Pál.* Vergilius hasonlatairól. (Tatai kath. algymn.) 8—29 l.
- Sárfly Aladár.* Az összetett mondatok megrövidítése és a «hogy» kötőszó fordítása latinra. (Podolini kath. algymn.) 3—17 l.
- Szabó J. Elek.* A Livius könyveiben előforduló csodajelek (prodigia.) (Trencsényi kath. főgymn.) 3—31 l.
- Szerencse Menyhért.* A classikai képzés fontossága a gymnasiumi nevelés- és oktatásban. (Egri kath. főgymn.) 16 l.
- Szitznyai Elek.* Esmék a meggyőző előadás kellékeihez. (Selmezbányai kath. főgymn.) 3—84 l.
- Szölgyény János.* Lycurgus és Solon törvényhozása. (Budapesti kegyesrendi főgymn.) 3—23 l.
- Thivsz Gyula.* Mutatvány Nouvelle grammaire Française című munkából (Lőcsei áll. főreálisk.) 3—35 l.
- Toncs Gusztáv.* Arany János «Török Bálint» című költeményének forrásai. (Szabadkai főgymn.) 3—27 l.
- Vécsey Bekény.* A felolvasás és szavalás alapszabályai. (Kisszebeni kath. gym.) 3—20 l.
- Veress Ignác.* A magyar név- és igejelző. II. (Nagyszzebeni áll. főgymn.) 3—42 l.
- Dr. V. res Samu.* Tompa Mihály a forradalom alatt és után. (Rimaszombati prot. főgymn.) 3—14 l.
- Willer József.* A Roland-énekről. (Kecskeméti áll. főreálisk.) 3—17 l.
- Külön lenyomatban is megjelent. HELLEBRANT ÁRPÁD.

Diodorustól.

Anth. Pal. VII. 40.

E sírkő azt mondja, hogy itt a nagy Aischylos alszik,
 Messze hazájától, Attika földjeitől,
 Gela fehérhabu partjainál. Milyen átkos irigység:
 Nyagyaikat sohasem tűrik a Theseidák.

P. T. E.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1887. november 9-ikén tartott felolvasó ülésének tárgyai voltak:

1. *Weisz Rezső*: Matthæus Fortunatus.

2. *Fülep István*: Gyöngyösi István, fölolvasta Cserny Ernő. — A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil. Jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Ábel Jenő, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Pecz Vilmos, Maywald József, Pozder Károly, Riedl Frigyes rendes és Torma Károly tiszteleti tagok.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. Torma Károly tiszteleti tag az egyesület alapító tagjainak sorába lép. — Örvendetes tudomásul szolgál.

3. A pénztárnok előterjeszti a pénztár állapotáról szóló jelentését. E szerint a társaság bevétele volt 1886. decz. 23-tól f. évi nov. 9-ig 3285 frt 15 kr., kiadás 3268 frt 78 kr. Átvitel 16 frt 37 kr. — Tudomásul szolgál.

4. Tagajánlások és választások: P. Thewrewk Emil ajánlatára: dr. Radinovics Iván, m. kir. belügyminiszteri segédfogalmazó 1888-tól rendes tagnak, Riedl Frigyes ajánlatára: dr. Szigetvári Iván, bpesti VII. ker. államgymnasiumi tanár 1888-tól rendes tagnak, Cserhalmi Samu ajánlatára: Steuer János, székelyudvarhelyi m. kir. áll. főreáliskolai tanár, eddigi rk. tag, 1887-től rendes tagnak — megválasztatnak. — Kilép: Szerényi Károly, rk. tag 1888-tól, továbbá dr. Márki József, nyug. m. k. egyetemi könyvtárőr 1888-tól. — Meghalt 1887. nov. 1-én Rohrer István. — Pauer Károly, ki 1885 óta a társaság rendkívüli tagja, az alapszabályok 15., 18. §§-aiban foglalt kötelezettségeknek meg nem felelvén, kilépettnek tekintetik.

5. A pénztárnok felhatalmazást kér arra nézve, hogy a hazai tanintézetekben működő nyelvtanárokhoz előfizetési felhívásokat küldhessen, ill. figyelmöket levélben felhívassa az Egyetemes Philologiai Közlönyre. — A kért felhatalmazás megadatik.

6. A pénztárnok jelenti, hogy a társaság tagjainak örvendetes szaporodásával beállott annak szüksége, hogy a társaság folyóirata az eddigi 500 példány helyett 600—700 példányban nyomassék, s kéri a választmányt, hogy e tárgyban határozzon. — Heinrich Gusztáv indítványára a választmány e kérdést a jövő választmányi ülésig függőben tartja, míg t. i. a szükséges adatok a nyomdától beszerezettek.

7. A közgyűlés napjaul f. évi decz. 18-ikát tüzi ki a választmány. Elnök a pénztárvizsgáló bizottság tagjaitvá Fröhlich Róbertet, Riedl Frigyeset és Fináczy Ernőt, a candidáló bizottság tagjaitvá Ábel Jenőt, Pozder Károlyt és Maywald Józsefet ajánlja. — A választmány hozzájárul az elnök indítványaihoz.

8. Elnök jelenti, hogy József főherczeg Ö cs. és kir. Fenségét a nyelvtudomány terén szerzett kiváló érdemeiért tiszteletbeli taggá való megválasztásra ajánlja s kéri a választmányt, hogy ezt az indítványt a közgyűlés

elé terjeszse. — Örvendetes és megtisztelő tudomásul szolgál s az elnök ajánlata elfogadtatik.

9. Fröhlich Róbert indítványára a választmány elhatározza, hogy Mommsen Tivadarnak 70-edik születése napjára a társaság üdvözlétet megküldi.

— Meghaltak: 1887. auguszt. 11. Alsó-Ingelheimban *Czihak Sándor* rumén nyelvész (szül. 1825. Jassyban), ki azonban német nevelésben részesült. Mainzban végezte a gymnasiumot, Tübingában egyetemi tanulmányait, mire Ruméniában földbirtokot vett s leginkább idegen költőknek (Byron s Béranger) fordításával foglalkozott. Az ötvenes évek végén visszatért Németországba, hogy nyelvészeti kutatásoknak éljen, melyeknek eredményeképp kiadta (1870) azt a nagy munkát (Dictionnaire d'etymologie dacoromane), melyben a rumén szókincs (latin, magyar, szláv, török, görög és albán) elemeit kimutatni törekedett. A francia akadémia e művének a Prix Volneyt ítélte oda, honfitársai azonban nem nagy tetszéssel fogadták, mert nem kedvezett a nemzet chauvinista álmódzásainak; — szeptemb. 3. Blasendorfban *Cipariu Timót* (szül. 1805.), ki sokat írt a rumén nyelvről s irodalomról; — október 5. Párisban 85 éves korában *Louis de Salviac, baron de Viel-Castel* történetíró, ki «Essai sur le théâtre espagnol» cz. (Páris, 1882. 2 köt.) érdekes művet írt, mely azonban, mint a szerző maga mondja, már 1840. táján készen volt, s azért adatok dolgában nagyrészt elavult; — októb. 13. Casselben 67 éves korában *Fulda Károly* nyug. törvényszéki tanácsos, ki Chamissoról és Schiller anyjáról írt könyveket; — októb. 23. 77 éves korában, majnai Frankfurtban a nyug. gymnas. tanár *Auerbach Jakab*, a jeles regényírónak rokona, kivel számos éveken át folytatott érdekes levelezését néhány év előtt (1884) kiadta; — október 28. Göttingában a német irodalomtörténetírók egyik legjelesbiké *Goedeke Károly*, ki 1814-ben szül. Cellében, sok éven keresztül hivatal nélkül, csak irodalmi dolgozatoknak élt és 1873 óta mint rendkívüli tanár működött Göttingában. Rendes tanárságra nem tudta vinni! Irodalmi pályáját (Stahl Károly álnév alatt) egy «Kodrus király» cz. satirikus drámával (1839) és szellemes novellákkal kezdte meg, de nem sokára kizárólag az irodalomtörténetírásnak szentelte óriási tudományát és bámulatol munkaerejét. Megírta *Knigge*, *Gengenbach Pamphilus*, *Geibel*, *Goethe* és *Schiller* életét és számos 16—18. századi költőt és művet adott ki (az ismeretes Brockhaus-féle gyűjteményekben) magyarázó jegyzetekkel és kitűnő, nagyrészt egészen önálló kutatásokon alapuló s új eredményekben gazdag bevezetésekkel. De főművei: *Schiller* összes munkáinak mintaszerű tudományos kiadása, «Deutsche Dichtung in dem Mittelalter» (1854, 2. kiad. 1871) cz. műve, főleg pedig «Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung» cz. irodalomtörténeti forrásműve (1859—81. 4 köt.), melynek új, teljesen átdolgozott kiadásából az első három kötetet (a XVIII. század elejéig) kiadhatta. E munkát senki sem nélkülözheti, ki a német irodalommal tudományosan foglalkozni kíván. Azonkívül kiadta *Goethe*, *Schiller* és *Lessing* műveit a nagy közönség számára igen jeles bevezetésekkel, *Schiller* és *Körner* levelezését stb; — november 8. *Schlottman Konstantin* theologus s orientalista *Halléban* (szül. 1819. Mindenben), ki számos dol-

gozatban tárgyalta a héber irodalom egyes problémáit s főleg a vatikáni zsinat ellen írt egyik művével (Erasmus redivivus 1883) roppant hatást tett s a német birodalmi gyűlésen heves vitákra szolgáltatott alkalmat; — novemb. 10. Strassburgban, 53 éves korában, *Reifferscheid Vilmos Agost* jeles class. philologus, ki 1835-ben született Bonnban s egymás után Bonnban, Boroszlóban és (1885 óta) Strassburgban volt a class. philologia egyetemi tanára. Kiadta Suetonius Tranquillus s Arnobius műveit és Anna Komnena Alexiasát; főtevékenysége azonban a bécsi akadémia által megindított nagy vállalatnak, a latin egyházi atyák gyűjteményének volt szentelve, melynek érdekében több évet töltött volt Olaszországban. Ide tartozó főműve: *Bibliotheca patrum Latinorum Italica*, Bécs, 1865—72, két kötet; — november 13. Strassburgban *Beymann Frigyes Vilmos* sokoldalú philologus, ki 1812-ben Strassburgban született s már a negyvenes évek óta működött itt mint a külföldi irodalmak tanára; 1872 óta az újonnan alapított egyetemen rendes tanár volt. Igen sokat írt, főleg általános nyelvészeti, az Eddára s Dantéra vonatkozó értekezéseket és könyveket, részben francia, részben német nyelven. Főművei: *Sämmtliche Eddagedichte*, kritisch hergestellt, übersetzt und erklärt (Leipzig, 1872—79) és: *Dante, sa vie et ses oeuvres* (2. kiad. Strassburg, 1881).

— Dévay Biró Mátyás híres reformatorunk halálozási évét csak hozzávetőleg lehetett megállapítani. Stöckel Lénárdnak egy 1544. febr. 2-án kelt levelében olvassuk, hogy Miskolczról elüzetvén, «mint hallja szinte Brassóig távozott» (Régi Magyar Költők Tára II. p. 431); Ferdinándnak 1544. febr. 12-én kelt leveléből pedig megtudjuk, hogy a király már két levélben szólította fel Drágffy Gáspárt, hogy Dévayt és a hozzá hasonló eretnekeket ne tűrje meg jószágaiban. Dévay e szerint Miskolczról 1543. jun. 30. előtt történt elüzetése után Drágffynál talált oltalmat. De vajjon meddig maradt ott? Az 1545-iki erdödi zsinaton nevével nem találkozunk, Szilády szerint azért, mert még 1544 folytán máshová, Debreczenbe nyert meghívást: «Dévaynak egészen be nem bizonyítható, de legalább hitelt érdemlő két adat szerint épen erre az időre [??] tehető debreczeni papsága nagyon valószínűnek látszik. Hihetően ott végezte be már 1547 előtt... életét, mert ebben az esztendőben már Péter és András nevű papjai voltak Debreczennek.» Az utolsó *biztos* adat Dévayról e szerint 1544. febr. havából való; és téved Szilády, legalább Dévayt illetőleg, mikor azt írja (RMKT. II. p. 414), hogy «1546 az az esztendő, melylyel a hazai reformáció két első rendü igehirdetőjének, Dévaynak és Batizinak egyszerre nyoma vész az élők között s munkálkozásuk további folyamának ekkorig semmi jele sincs». — Pontosabb terminus ante quemet találtam Stöckelnek Bártfáról 1545. junius 12-én Melanctonhoz intézett levelében, melyet a müncheni udvari könyvtárban őrzött *Collectio Camerarianából* az *Ungarische Revue*-ben (1887, 722—724. l.) közöltem. Itt ugyanis azt olvassuk a 722. lapon: «Omnino sperabam illud tempus iam advenisse, quo ex huius vite ærum nis in eum cætum migraturus essem, in quo Matthiam nostrum iam versari scribis, et audire prophetas et apostolos disserentes de regno filii dei, multo iucundius atque perfectius quam pro captu nostrarum primitiarum». Ezen «Matthias noster» csak Dévay

lehetett, ép úgy nevezi Stöckel 1544. febr. 2-án Révay Ferenczhez intézett levelében (u. o. 708. l.). Melanchtonnak aligha nem valamely debreczeni vagy erdélyi tanuló vitte meg Dévay halálának hírért Wittenbergbe (innen van, hogy előbb értesült róla, mint Stöckel), vagy talán Drágótytól Németországba távozott Dévay?

ABEL JENŐ.

— Silius Italicus Punicái keletkezésének idejét először Buchwald Nándor tette beható kutatás tárgyává («Quæstiones Silianæ.» Görlitz, 1886. 32 l.). Kutatásainak eredménye, hogy Silius a Punica első tíz könyvét Kr. u. 92-ben tette közzé, míg a többi könyv 92 és 100 között keletkezett, még pedig a XI—XIV. könyv 93—97 közt, a XV—XVII. könyv 97 és 100 közt.

— A Cæsar szónak újabb etymológiáját adja Clermond-Ganneau a Revue Critique 29-ik számában. Egy carthagói pún felirat egy bizonyos Hamilkar-t *Kaisar* fiának mond. Már pedig Kaisar meglehetősen biztossággal az elefántnak (talán a libyaiaktól kölcsönvett) pún neve volt, mi mellett leginkább elefántot Cæsar körirattal ábrázoló pún érmek bizonyítanak. Hogy ezen szót személynév gyanánt használták, épen nem feltűnő. Valószínűleg igaz tehát Spartianus azon adata, hogy a Julius család őse a Cæsar cognomen attól kapta, hogy egy elefántot elejtett.

— Apollo és Marsyas versenyt ábrázoló három nagy domborművet találtak a mantineiai ásatásoknál és szállítottak az athéni központi muzeumba. Marsyas phryg furulyával, Apollo lyrával van ábrázolva, körülötte a versenybírósgót képező kilencz múzsa. Valószínű, hogy ezen domborművek ugyanazok, melyeket Pausanias említ és a melyek Apollo Artemis és Leto Praxiteles készítette szobrainak talapzatát vették körül; annyi mindenesetre bizonyos, hogy a görög művészet legszebb termékei közé tartoznak.

— Curtius György görög nyelvtanának újabb immár 17-ik kiadása jelent meg Tempskynél Prágában és Bécsben. E kiadás, melyet Hartel Vilmos bécsi egyetemi tanár rendezett sajtó alá, tetemesen módosított-nak mondja magát és igazában majdnem új könyvnek mondható. A főbb módosítások a következők. A mondatban tetemesen rövidült, lapjainak száma sok fölösleges példa és egyik-másik szabály törlése által 173-ról 91-re ment le. Hogy daczára ennek az egész könyv csak 52 oldallal számít kevesebbet, mint a 16-ik kiadás, részben onnan van, hogy Hartel szükségesnek látta a szóképzés szabályait újból felvenni, a mit csak helyeselni lehet. A tudomány újabb vívmányai annyiban vannak felhasználva, hogy j és *f*, illetőleg *ι* és *ν* félmássalhangzók, illetőleg félmagánhangzók gyanánt szerepelnek, mi által a *βοῖς βο(φ)-ός* és hasonló hangátmenetek könnyebben érthetőek; — a *τ-t* és *ν-t* kilökő tövek elnevezése (pl. *κέρως, μεῖζους*) elmaradt, a Curtius által ideszámított tövek a szigmás tövek közé soroltattak; — az a theoria azonban, hogy az igénél a teljesebb, a gyökben hosszú vagy kettős magánhangzót feltüntető alakok a régebbek és a rövid magánhangzót feltüntető alakok amazokból gyengültek (*λείπω, ἔλιπον* — *τήλω, ἔταλην*) csak a jegyzetekben van említve. — A melléknevek declinációjá nincsen külön tárgyalva, hanem a főnevek declinációjába van beillesztve. Az úgynevezett

harmadik declinatiohoz tartozó tövek a következőképen vannak csoportosítva: a) *v*, *av*, *ov*, b) *ev*, c) *i* és *ε*, *v* és *ε*-re végződő tövek. Fontosabb a coniugatio tanán tett változtatás. Míg Curtius eddigi kiadásaiban előbb a praesentis minden sajátjaival az összevont igékkel együtt van letárgyalva és csak azután következnek a többi igeidők, addig Hartel valamennyi igeidőt legegyszerűbb alakjaikban, úgy a mint az *ω*-végű igéknél lágy magánhangzókra, vagy kettős magánhangzókra végződő töveknél jelentkeznek, egymásután tárgyalja, erre következik az összevont igék praesentisvénak coniugatiója, egynehány verbum purum szabálytalan tempusképzése, végül a mássalhangzón végződő tövek coniugatiója. — Az olyan szók és alakok, melyek az osztrák gymnasiumokban olvasott classicusokban nem fordulnak elő, lehetőleg mellőztettek. A homerosi és herodotosi alakok nincsenek többé az egyes paragrafusokhoz vonal alatt közölve, hanem külön függelékben, mely külön is kapható, vannak egybefoglalva oly formán, hogy a homerosi alakoktól eltérő herodotosi alakok vonal alatt vannak összeállítva. Végre egészen újak a hexameterről és a trimeterről szóló metrikus fejtegetések. Az egész átdolgozás, mely a legapróbb részletekre is kiterjedt, kitünően sikerült.

— Vergiliusnak három szöveg-kiadása jelent meg az 1886-ik év folyamán. Legbővebb a Thilo-é (stereotypkiadás Tauchnitznál, Lipcse, ára 1 m. 50 f.), a mennyiben a carmina minora-t is tartalmazza és Verg. életéről és iratairól beható prolusiót közöl. A Güthling kiadása (Lipcse, Teubner, két kötetben, ára 1 m. 25 f.) a Bucolicát, Georgicát és az Aeneist, a Klouček-é (Lipcse-Prága, Freytag-Tempsky, ára 1 m. 25 f.) csak az Aeneist tartalmazza. Klouček különben Verg. többi műveinek kiadását is kilátásba helyezi. Mind a három kiadás leginkább abban különbözik a Ribbeckétől, hogy a helyesírásban következetesek, a hagyománytól ritkálban térnek el és a mérvadó kéziratok közül a Mediceust a Palatinus fölé helyezik, bár Güthling az utóbbi tekintetben nem eléggé következetes. Legconservativebb Thilo és utána Klouček, a ki különben a jegyzetekben jó sok emendatiót kockáztat. Az apparatus criticus, melynek persze a tanulók alig fogják hasznát venni, Kloučeknél a legteljesebb, bár az újabb javítások citálásában csak 1883-ig megy le (Güthling 1885-ig, Thilo 1886-ig). Az elegánsan kiállított Klouček-féle kiadást a szöveg gondos, ovatos megállapítása, és a tudósok igényeit is kielégítő tömör, de áttekinthető apparatus ajánlja. Mellette a Thilo gondos munkáját is haszonnal forgathatja a philologus; a tanuló kezébe szemrontó nyomása miatt nem igen való. A Güthling kiadását a philologus nélkülözheti; hogy az iskolákban használni fogják, arról a kiadó Teubner cég neve elég biztosíték, és elvégre, egyes fogyatkozásai mellett is, határozottan jobb, mint a Ribbeck-féle kis Vergiliuskiadás, mely mindeddig a Bibliotheca Teubnerianában szerepelt.

— Collection des classiques populaires cím alatt új vállalat indult meg Párisban, melynek célja a legjelesebb francia és görög-latin költőket és írókat szószerinti idézetekkel, illetőleg fordításokkal egyes kiadványokban az érettebb ifjúságnak bemutatni. A classicus auctorok közül Homeros Iliása és Odysseája Couat Alfred átdolgozásában (1886) és Vergi-

lius Collignon átdolgozásában (1887 Lecène et Oudin 239 l. ára 1 fr. 50 c.) jelent meg. Herodotos, Plutarchos, Cicero és Tacitus készülöben vannak.

— Schliemann az atheni közoktatásügyi miniszteriumtól engedélyt kapott, hogy Kythereán ásátásokat eszközöljön. Ásátásait már m. é. október havában szándékozott megkezdeni, és reményli, hogy fel fogja tárhatni Aphrodite-Urania templomát.

— Két új német folyóirat indult meg az utolsó hónapokban: 1. *Zeitschrift für deutsche Sprache, herausg. von Daniel Sanders* (Hamburg, 1887. Richter. Április óta. Havonként egy füzet. Negyedévenként 3 mk.). Olyan Nyelvör-forma, különös tekintettel a stilusra. Sokan fordultak Sandershez fölvilágosításért nyelvi kérdésekben: Lehet-e, szabad-e valamely kifejezést vagy fordulatot használni? két fordulat közül melyik a job-bik? stb. Hogy adandó feleleteiből nagyobb körök is meríthessenek tanúl-ságot, megalapította S. e folyóiratot, melyben sok tanulságos adat van, de tudományos értéke a vállalatnak ép oly kevéssé van, mint S. összes többi műveinek. S. sem a nyelv történetét nem ismeri, sem az összehasonlító nyelvészetben nem jártas. Felvilágosításai azért igen sokszor nagyon alanyi természetűek, néha helyesek, máskor helytelenek. De minthogy az egyes esetekhez rendszerint sok azonos vagy hasonló fordulatot sorol föl, cikkei nem érdektelenek, bár a szerző itt is abba a hibába esik, hogy a kutya bagosi hetilapból vett mondatokat minden lelkiismereti fordulás nélkül hoz föl Gøthe vagy Lessing mondatai mellett. Egyúttal megemlítem, hogy S. *Deutsches Muster-Stilbuch* címmel (Berlin, 1887) olvasmányokat adott ki a stílré s előadásra vonatkozó jegyzetekkel, melyek, azt hiszem, nem mindig azt magyarázzák, mire az olvasó magyarázatot vár vagy kíván, de kétség-telenül sok helyes és tanulságos megjegyzést tartalmaznak. S. számtalan könyvei közt ezt tartom legjobbnak és leghasznosabbnak. — 2. *Zeitschrift für den deutschen Unterricht, unter Mitwirkung von Rud. Hildebrand, herausg. von Otto Lyon.* (Leipzig, 1887, Teubner. Évenként 6 füzet, ára 10 mk.). E folyóirat sokkal többet ígér, s eddig megjelent füzetei sokkal tartalmasab-bak is. Részben pedagógiai irányú, a mennyiben a német oktatás anyagának iskolai földolgozását tárgyalja; de cikkeinek tetemes része tisztán tárgyi értékű. Jó bírálatok, az egyebütt német philologiai dolgokról megjelent cikkeknek rövid ismertetése, nyelvörszerű fölvilágosítások stb. egészítik ki a füzetek tartalmát. A magyar olvasó igen sokat fog találni e folyóiratban, minek a magyar oktatásban is jó hasznát veheti. Igen ajánlható vállalat.

— Scheffel Viktor, a «Säkkingeni trombitás», «Ekkehard» és «Gau-deamus» szerzője, a jelenkori német irodalomnak egyik legjelesebb és leg-eredetibb alakja, 1886. április 9-én halt meg s máris terjedelmes munkában fekszik életének s működésének rajza előttünk: *Scheffels Leben und Dichten. Mit vielen Originalbriefen des Dichters und zehn Abbildungen von Johannes Pröls.* (Berlin, 1887. 678 l.). E kitűnő élet- és jellemrajz, mely a Heine életírójának nagy tehetségét újra fényesen igazolja, teljes képét adja a jeles költő fejlődésének, ki tudvalevőleg épen humoros és víg műveivel aratta legszebb babérjait és kitől Pröls művéből sok olvasó meglepetéssel fogja hallani, hogy egész életében boldogtalan, szerencsétlen ember volt. — Egy-

uttal megemlítjük, hogy ugyancsak Prölss kiadta Scheffel útirajzait is: *Reisebilder v. J. V. Scheffel* (Stuttgart, 1887), melyek ugyan már mind megjelentek volt nyomtatásban, de jó régen (1851—57, az utolsó 1872) és rég elkallódott lapokban. A szép kötet nyolcz cikket tartalmaz, melyek az Alpokba, Olaszországba s az Elzászba vezetik az olvasót, mind eleven, költői lélekkel fölfogott és fényes stil által kitűnő rajzok, melyekben a szerző humorja és gazdag történeti műveltsége ép úgy érvényesülnek, mint költői műveiben. Egyes nyelvészeti és történeti adatok ugyan elavultak már, így pl. a fekete erdő parasztjainak neve, *Hotzen*, nem származik a *Hosen* (nadrág) szótól, a kelta helynevek etymológiája is tarthatatlan, s Calvinnak sem lehettek már 1525-ben Graubündenben tevékeny tanítványai, mert a nagy svájcei reformator csak 1509-ben született; — de ez apróságok, melyeknek egy része, mint pl. az utolsó, talán egyszerű sajtóhiba, nem kevesbíthetik e hangulatteljes, egyedi stilben írt úti rajzok értékét.

— Jacopo Ortis és Werther keservei. Foscolo Ugo ismeretes regénye «Jacopo Ortis utolsó levelei» világosan magán hordja a Gøthe Wertherjének hatását, bár szerzője ezt nem akarta beismerni, sőt még egy Milano, 1802. január 15-én kelt, de csak legújában ismertté lett (Gøthe-Jahrb. VIII. S. I.) Gøthéhez intézett levelében is azt állítja, hogy a Wertherrel csak akkor ismerkedett meg, midőn a saját műve már készen volt. A két munkának egymáshoz való viszonyát most a Foscolo regényének legújabb kiadója, Martinetti (*Ultime lettere di Jacopo Ortis*, 1887) véglegesen eldöntötte, mert kimutatja, hogy az olasz regény első alakja (Vera storia di due amanti infelici ossia ultime lettere di Jacopo Ortis, Bologna 1799), melyet Foscolo utóbb mint művének akarata ellen és megmásított alakban való közzétételét megtagadott, valóban Foscolo műve és a Gøthe Wertherjének nemcsak a cselekvény egész lefolyásában, hanem még számtalan egyes adatban és vonásban is hű, mondhatni szolgai utánzása. Regényének ez első alakját Foscolo 1802-ben átdolgozta «Ultime lettere di Jacopo Ortis» czímmel és gazdag politikai anyag fölvételével lehetőleg önállóvá, eredetivé tenni törekedett. Ez bizonyos határig sikerült is neki, bár a régi szerelmes história és az utólag hozzákapcsolt politikai reflexiók nem alakúlhattak művészi egészszé; de a cselekvény lényeges részletei és indokai most is a Werther utánzásának tüntetik föl e művet.

— A keltománia még nem halt ki egészen, az etymologia régi hóbortos kapkodása sem. Ezt bizonyítja Pennier F. könyve *Les noms topographiques devant la philologie* (Paris, 1887, Vieweg, 160 l.). Hogy a franczia helynevek (beleértve a folyók, hegyek, mezők stb. neveit) mind kelta eredetűek, ezt még megbocsátható egyoldalúságnak tekinthetni; de a szerző etymologiai eljárása aztán már megbocsáthatatlan. *Le plupart des noms topographiques anciens* (ez P. eredménye) *proviennent de trois mots celtiques, signifiant eau, et de quatre qualificatifs du même idiome, qui signifient bas, long, profond, sinueux*. Az a három összó: *ar, ac, dour*, a négy melléknévi tő: *is* alacsony, *ir* hosszú, *dou* mély, és *cam* hajlott. *Ar*-ből lesz antithesis útján: *ab, af, am, ap, au*, metathesis útján: *ca, ba, fa, ma, pa, ua*, szójárásai kiejtés útján: *er, ir, gr, or, ur*, combinatio útján *avar, arer,*

erav stb., s ezekből ismét antithesis útján: *abab*, *abab*, *abab* stb., permutatio útján: *ba'*, *bel* stb. Kell ennél szebb játék? *Ville* pl. helynevekben nem a lat. *villa*, hanem kelta *ar + il*; *France* a. m. *ar + ar + dau*, hasonlóképp *Allemagne*. Szegény Obermüller e merész Pennier írhoz képest valóságos bárány!

— Boccaccio szülővárosának eddig rendszerint Certaldót tartották, mert a költő maga ismételve «Giovanni B. da Certelda»-nak nevezi magát! Csak Körting törekedett Boccaccióról írt nagy könyvében kimutatni, hogy a költő szülővárosa Flórenz volt, főleg hivatkozva arra, hogy B. Petrarca vejéhez, Francesco da Brassanohoz intézett egyik levelében flórenczinek mondta magát. Most Vincenzo Crescini (*Contributo agli studi sul Boccaccio con documenti inediti*, Torino, 1887. Lœscher, 264 l.) még biztosabb alapokra fekteti azt az általánosan elfogadott tényt, melyet Baldelli bizonyított be legelőször, hogy B. egy párisi nőnek természetes fia volt, és kimutatja, hogy a költő *Párisban* született. Crescini e célra igen érdekesen és szellemesen aknázza ki a «Filocolo» egyik epizódját (Idalagos elbeszélését) is, melynek önéletrajzi jelentőségét már régebbi kutatók is fölsímték.

— A Zalameai bíró, Calderon remek színműve, sajtóságot helyet foglal el a nagy spanyol költő drámái közt. Míg Calderon, IV. Fülöp udvari költője, rendszeren a felsőbb körök életéből veszi műveinek tárgyait és majd mindig a nemességet dicsőíti: e darabjának hőse a nép embere, s vele szemben a nemesség két képviselője igen kedvezőtlen jellemzésben részesül. De a hősnek remek egyedi jellemzésének is alig van párja Calderon számos drámáiban. Azért már rég sejtették, hogy Calderon e színműve valószínűleg valamely régebbi drámának átlolgozása, és Schack Adolf gróf volt az első, ki a spanyol dráma történetéről írt kitűnő nagy művében (1854) írhatta, hogy Calderon «Zalameai bírójá» Lope de Vega egy drámáján alapszik. De Schack a Lope ritka drámáját csak rövid időre láthatta Duran jeles irodalomtörténetíró gyűjteményében, ki a spanyol dráma-költészetet legjobban ismerte, de a legnagyobb féltékenységgel őrizte is kincseit. Azután sokáig nem tudott senki és nem szólt senki Lope e színművéről, mely most végre nyomtatásban megjelent. Krenkel Miksa, ki a spanyolok classikus színműveinek jeles gyűjteményét megindította, közrebocsátja e vállalat harmadik kötetében (Leipzig, 1887) Calderon és Lope két «Zalameai bíróját». A két dráma összehasonlításából kitűnik, hogy Calderon csakugyan Lopétól vette nemcsak a tárgyat, hanem Crespo kitűnő jellemzését is; de kitűnik az is, hogy Calderon nagy művészettel egyszerűsítette és hatásosabbá tette a cselekvényt. Stíl és előadás tekintetében természetesen Calderon ezen drámájában is nagyobb mester mint Lope.

— Schiller kezességének tárgyát kimutatja Dürnwirth Raimond Jacobus de Cessolis sak-könyvének egy kéziratosa régi német fordításában (a klagenfurti főreális-csola 1884. évi értesítőjében). Jacobus de Cessolis, domonkosrendi szerzetes 1290 körül prédikált a sakk-játékról, ennek minden egyes alakját s kombinációját emberi szenvedélyekre s viszonyokra magyarázva. Ez erkölcsi fejtegetéseit a lelkes hitszónok számos történettel, komoly s tréfás elbeszélésekkel fűszerezi, melyek művét igen népszerűvé tették, mit számos (holland, svéd, cseh, olasz, angol. de főleg német) for-

dítása is bizonyít. De szabadabb, költői földolgozásokban is maradt e munka reánk. Ilyenek Heinrich v. Berngen «Sakk-költeménye» (1300 körül), Konrad von Ammenhausen «Sakk-táblája» (1337 körül), a «Pfaffe zu dem Hechse» költői földolgozása (1335) és István mesternek egy régi lübecki nyomtatványban fennmaradt alnémet költeménye. Jacobus e művének egy XV. századi klagenfurti kéziratban reánk maradt német fordítása tartalmazza a Damon és Phintias barátságának dicsőítését is. A hősök itt Damon és Phitias, kik Pitagoras tanítványai; de Damon útjának akadályait nem részletezi a lelkes prédikátor.

— Lenz Reinhold, a Sturm és Drang egyik főembere és Gøthének egy időben nagyra becsült vetélytársa, újabban sokat foglalkoztatja az irodalom történéseit, főleg mióta Weinhold Károly 1884-ben Lenz drámái hagyatékát kiadta, melyet Schmidt Erich igen jól tárgyalt és jellemzett (Allgem. Zeitung, 1884. 290. és 291. sz.). Most ugyancsak Weinhold teszi közzé Lenznek egy teljes drámáját: *Die Sicilianische Vesper* (Breslau, 1887), mely ugyan már megjelent nyomtatásban, de oly félreeső helyen (a «Lief-ländisches Magazin der Lektüre»-ben, Miatu 1782), hogy hozzáférhetetlen és ismeretlen volt. E darab főleg azért érdekes, mert nagyon feltűnően magán hordja a Shakespeare (főleg Lear király és János király) hatását, de azért is, mert legjobban mutatja, mennyire indokolatlan az a túlbecsülés, melyben némelyek legújában is részesítik szerencsétlen szerzőjét.

— Germán Bibliothéka indult meg Hettler Ágost kiadásában Berlinben. E gyűjtemény két osztályból fog állni: 1. Ónémet szövegek kiadása bevezetéssel, jegyzetekkel, szótárral (sajtó alatt: Orendel, kiadja Berger Arnold); — 2. Nyelv- s irodalomtörténeti monographiák. Ez osztályból megjelent az első kiadvány: *Die Metrik Lessings* von Dr. Ed. Belling (140 l., ára 4 mk.), nagy szorgalommal írt dolgozat, ugyanazon elvek szerint, melyeket a szerző Schiller metrikájának földolgozásában (l. erről e Közlönyt X, 204) érvényesített.

— A Messinai Hölgy egyik forrására utal Kettner (Zeitschr. für deutsche Philologie XX, 49), nem a cselekvénynek, hanem az ország és nép rajzának forrására. Ez *P. Brylone's Reise durch Sicilien und Malta* (Leipzig 1774, 2 köt., angolból fordítva). A szerző 1770-ben utazta be Siciliát s igen elevenen írja le a szigetet s népének művelődési viszonyait. E könyvből, mely a múlt században igen népszerű s olvasott munka volt, merítette Schiller Siciliának természetrajzi s részben néprajzi viszonyaira vonatkozó ismereteit.

— *Die unüberwindliche Flotte*. Schiller 1786-ban adta ki ily című költeményét «Rheinische Thalia» cz. folyóiratában Mercier-nek II. Fülöpről szóló értekezésének (nem Schiller tollából származó) fordítása kapcsán, meg pedig e megjegyzéssel: «E nevezetes eseményt egy korabeli költő a következő ódában énekelte meg». Midőn a költeményt 1803-ban összes költeményeinek gyűjteményébe fölvette, e megjegyzést csatolta hozzá: «Egy régibb költő után». Ki volt ez a régibb költő? E kérdés sokat foglalkoztatta a tudósokat, de eredmény nélkül. Most kimutatta Manchot Károly Ármu (*Martin Crugot, der ältere Dichter der unüberwindlichen Flotte Schillers,*

Bremen 1886), hogy e régiebb költő Crugot Márton, egy bevándorlott hugenotta család német sarja, ki 1725-ben született Brémában s 1790-ben halt meg mint udvari lelkész Carolathban, Sziléziában. Tehát Schiller kortársa volt. Crugot 1756-ban adott ki egy vallásos művet «Der Christ in der Einsamkeit», mely sok kiadást ért s igen népszerű volt. Nagy Frigyes neje, Erzsébet királyné, lefordította francziára. E könyvnek egy fejezetében dicsőíti a szerző Isten mindenhatóságát s ennek föltüntetésére (egyéb példák mellett) fölhozza a legyőzhetetlen armada vesztét, melyet költői hévvel leír. *Ezt a leírást* dolgozta át Schiller ódává, részben híven ragaszkodva Crugot stíljéhez, gondolatmenetéhez, sőt itt-ott szavaihoz is.

— Goethe Faustjának legrégiebb, azaz azt az alakját, melyet a nagy költő még Frankfurtban írt volt s 1775-ben magával vitt Weimarba, megtalálta most Schmidt Erik Drezdában Gœchhausen ezredes papírjai közt. Ez az ezredes rokona volt Gœchhausen Luiza kisasszonynak, a weimari udvar egyik legismertebb alakjának s a kézirat, melyet a kisasszony nem sokkal Goethe Weimarba érkezése után másolt, ennek hagyatékával együtt kerülhetett Drezdába. E kézirat természetesen rendkívül fontos s jó részben halomra dönti a tudósoknak a Faust keletkezésére s eredeti alakjára vonatkozó, különben nagyon eltérő föltevéseit.

— Walther von der Vogelweide, egy mesterdal szerint, persze minden alap nélkül, «ein landherr in Böhmen» volt. Mégis érdekes, hogy ily nevű család volt Csehországban: Dux városban szerepel 1390-ben egy Pezold Vogelweid, 1398-ban pedig épen egy Walter von der Vogelweide. (Reidl, Beitrag zur Geschichte von Dux. 1886, 70. s 77. l.). De az utolsó háromszáz évben e név Duxban sem fordul elő többé.

— Orlando, az olasz irodalomnak egyik legrégiebb lovag-eposza ottave rimében (1384-ben készült), csak most jelent meg először nyomtatásban; kiadta Hübscher János, Marburg, 1886. A költemény történeti jelentősége főleg abban rejlik, hogy Luigi Pulci (+ 1487) híres eposza, Il Morgante maggiore (Ven. 1481) teljesen e régiebb művön alapszik, a mennyi-ben Pulci a Morgante egész cselekvényét, majdnem minden változtatás nélkül, átvette az Orlando-ból.

K Ö N Y V É S Z E T .

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 10—13-ik füzet. Budapest, Ráth M. 1887. à 40 kr.

Ballagi Mór és *György Aladár*. Kereskedelmi szótár. I. rész. A M. T. Akadémia által kiküldött szakbizottság közreműködésével szerkesztették — I. Német-magyar rész. II. Magyar-német rész. Budapest, Franklin-T. 1887. (8-r. VII, 382 + 390 l.) 5 frt.

Bászai Aurel. Die Bedeutung des Studiums der Klassiker im Rahmen des humanistischen Gymnasiums. Ung.-Weisskirchen, 1887. (8-r. 16 l.)

Bayér József. A nemzeti játékszín története. A Kisfaludy-társaság által 200 darab arannyal jutalmazott pályamű. I. köt. Budapest, Akadémia. 1887. (8-r. VIII, 642 l.) 4 frt.

Beöthy Zsolt. A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. kötet. 1774—1788. (A francziások: Báróczi és Bessenyei.) Budapest, Akademia, 1887. (8-r. 384 l.).

Berecz Ede. A zene alapelmélete és az összhangzattan elemei rövid műszótárral. Iskolai és magánhasználatra. 2-ik javított és tetemesen bővített kiadás. Budapest, 1887, Dobrovzsky és Franke. (8-r. 75 l.) 60 kr.

Bodnár Zsigmond. Magyar nyelvtan a középiskolák számára. 7-ik kiadás. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. V, 140 l.) 1 frt.

Budiu Paul. Vocabulariu Latinu pentru Clasa I. Gimnasia la prelcu-ratu dupa sistemulu lui H. Perthes. Brasovu, H. Zeidner. 1887. (8-r. 88 l.)

Ciceronak, M. T., I. II. és XIV. Philippicája. Fordította Dr. Bozóky Alajos. 1—3. füz. Nagyvárad, 1887. Hügel O. (16-r. 208 l.) egy füzet 36 kr.

Dallos Gyula. Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra. Sajtó alá rendezte: Patterson Arthur. 4. jav. kiadás. Budapest, Lampel, 1888. (8-r. 292 l.) 1 frt 50 kr

Dávid István. Görög elemi olvasókönyv. A gymnásiumok számára. I. rész. Az ötödik osztály számára. 2-ik jav. kiadás. Budapest, 1887. Dobrovzsky és Franke. (8-r. XI, 144 l.) 90 kr.

Erdélyi Károly. Az állateposról. (A főgymnasium programjából). Kecskemét, 1887. (8-r. 28 l.)

Erdélyi Múzeum-egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. IV. köt. 3. füzet. Kolozsvár 1887. 221—335. l. — *Tartalma: Szabó Károly.* A székelyek régi törvényei és szokásai. — *Schilling Lajos.* Az egyiptomiak vallásáról. — *Moldován Gergely.* A Móczokról (vége). — *Téglás Gábor.* Az ispánlaki nagy bronzlelet. — Szakosztályi értesítő.

Ernyei József. Gyakorlati énektan. Középtanodák, polgári iskolák és magánintézetek használatára. I. füzet. 7-ik jav. kiadás. Budapest, 1887. Dobrovzsky és Franke. (N. 8-r. 31 l.) 60 kr.

— Ugyanaz. 2-ik füzet. 4-ik jav. kiadás. Budapest, 1888. (8-r. 31 l.) 60 kr.

— Ugyanaz. 3-ik füzet. Leányiskolák számára. Leány-polgári iskolák harmadik tanévében. 2-ik jav. kiadás. Budapest, 1887. Dobrovzsky és Franke. (8-r. 32 l.) 60 kr.

Glósz Miksa. Gyakorlati tót nyelvtan. Dr. Ahn F. tanmódszere szerint. Sajat második német kiadása után. Budapest, Lampel R. 1888. (8-r. 208 l.) 80 kr.

— Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der slowakischen Sprache. Nach F. Ahn's Lehrmethode bearbeitet und mit einer kurzgefassten systematischen Sprachlehre versehen. 2. vermehrte Aufl. Budapest, Lampel, 1888. (8-r. 215 l.) 80 kr.

Hofer Károly. A franczia nyelv módszeres tankönyve. I. rész. 6. bőv. és javított kiadás. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. 114, II l.) 80 kr.

Holzweiszig Frigyes rövid latin nyelvtana az egyes osztályok tananyagának megjelölésével, a gymnasium mindenik osztálya számára. Ford. és magyar iskolákhoz alkalmazta Székely Ferencz. Budapest, Franklin-T. 1887. (8-r. XI, 259 l.) 1 frt 60 kr.

— Latin gyakorlókönyve az első oszt. számára. Ford. és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta Székely Ferencz. Budapest, Franklin-T. 1887. (8-r. VII, 176 l.) 1 frt.

Horeczky Ferencz Br. Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete. Pozsony, 1887. (8-r. 16 l.)

Horváth József. Kis tót, magyar és német szótár. Egyszermind a legegyszerűbb s minden szabály nélküli bevezetés a tót, magyar vagy német beszédbe. 2-ik átdolg. és bőv. kiadás. Pozsony-Budapest, Stampfel. é. n. (1887) (8-r. 73 l.) 20 kr.

Kapossy Lucidn, költészettan és olvasókönyv. A gymnasium felsőbb osztályai számára. Sárospatak, 1887. (8-r. VIII, 247 l.) 1 frt 50 kr.

Kecskeméti Lipót. Zsidó költőkből. Salamon Ibn Gabiról, Juda Halévi Juda Alcharizi. Fordította —. Budapest, Athenæum. 1887. (8-r X, 230 l.) 1 frt 30 kr.

Király Pál. Magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész. Polgári iskolák és középiskolák első osztálya számára. Budapest, 1887. Méhner (8-r. 128 l.) 80 kr.

Kiss Károly, Kálmán Farkas és Bierbrunner Gusztáv. Új magyar Athenás. Újabbkori magyar prot. egyházi írók életrajz-gyűjteménye. Budapest, é. n. (1887). Aigner. (8-r. XII, 611 l.) 5 frt.

Kölcsey Ferencz minden munkái. III. bővített kiadás. 1—2 füz. Budapest, 1887. Franklin T. (8-r. I. köt. 1—192 l.) Füzetje 30 kr.

Kúmos Igmác. Három Karagözjáték. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította —. Budapest, 1886. (8-r. 159 l.)

— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. I. köt. : Oszmán-török népmesék. Budapest, Akadémia, 1886. (8-r. XLV, 328 l.) 2 frt 30 kr.

Molnár Lajos. Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Sárospatak, 1887. (8-r. VII, 144 l.) 90 kr.

— Magyar olvasókönyv a középiskolák II. osztálya számára. Sárospatak, 1887. (8-r. V. 152 l.) 60 kr.

Némethy Géza. Az Aeneis mint nemzeti éposz. Római irodalomtörténeti értekezés. Budapest, 1887. (8-r. 53 l.)

Néry László. Az írásművek elmélete vagyis az irály, költészet és szónoklat kézikönyve. 8. kiad. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. 363 l.) 1 frt 60 kr.

— A magyar nemzeti irodalom történetének vázlata. Iskolai használatra. 4., részben átdolgozott kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 126 l.)

Olasó Könyvtár. Szerkeszti: Gyulai Pál.

225. füzet. *Odhin vígasa.* Éjszakerdőlő regény a XI. századból. Irta Dahn Felix. Németből fordította gr. Csáky Albinné, gr. Bolza Anna. 80 kr.

226. » *Vidal Adrian.* Regény. Irta Norris W. E. Angolból fordította Sz. E. 1 frt. 20 kr.

227. » *Deák Ferencz emlékezete. Csengery Antaltól.* Elmondott Deák Ferencznek a magyar tudományos akadémia által 1887. jan. 28-án tartott emlékünnepe. 30 kr.

228. » *Aphrodité.* Egy görög művész regénye. Irta *Eckstein Ernő.* Németből fordította Sasváry Armin. 40 kr.

229. » *Szerb népdalok és hősrögök.* Az eredetiből fordította *Szekács József.* Második javított kiadás. 50 kr.

230. » *Bátori Mária.* Szomorú történet öt szakaszokban. Irta *Dugonics András.* Harmadik kiadás. Bevezetéssel Heinrich Gusztávtól. 60 kr.

231. » *Gróf Hoffmannsey utazása Magyarországon 1793—1794-ben.* Németből fordította és bevezette Berkeszi István. 30 kr.

232. » *Severo Torelli.* Dráma öt felvonásban. Irta *Coppée Ferencz.* Francziából fordította Csiky Gergely. 30 kr.

233. » *Clermont vagy a művész neje.* Színmű két felvonásban. Irták *Scribe* és *Vander-Burch.* Francziából fordította Csiky Gergely. 30 kr.

234. » *Pázmány Péter.* Irta *Pulschky Ágost.* 20 kr.

235. » *Fenn az ernyő nincsen kas.* A Gróf Teleki-féle alapítványból száz arany pályadíjjal jutalmazott eredeti vígjáték három felvonásban. Irta *Szigligeti Ede.* 30 kr.

P. Ovidius Naso műveiből való szemelvények. I. füzet. Fordította dr. Kaposi Luczián. (Tanulók könyvtára. 44. füz.) Pozsony, Stampfel. é. n. (1887.) (16-r. 64 l.) 30 kr.

Panyák Füle dr., A magyarországi középiskolákban 1850-től 1885-ig

- megjelent összes programmértekezéseknek repertoriuma. Budapest, Franklin T. (8-r. XIII, 183 l.) 1 frt 40 kr.
- Paulay Ödön.* A Zrinyiász bevezetése. Széptani tanulmány. Budapest. (8-r. 56 l.)
- Petőfi újabb reliquiái, 1838—1849.* Gyűjtötte Baróti Lajos. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin T. 1887. (8-r. XV. 174 l.) 80 kr.
- Pinkusfeld Sámuel.* Juda Ha-Lévi mint grammatikus és exegeta. Budapest, 1887. (8-r. 38. l.)
- Reményi Ede.* A görög epigramma s a görög anthologia eredete. Budapest, 1887. Révai. (8-r. 63 l.) 50 kr.
- Réthy László.* Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest, 1887. (8 r. XV, 269 l.) 2 frt. 60 kr.
- Révai Samu.* Nemzeti irodalmunkról és a magyar könyvkereskedelemtől. Budapest, 1887. (8-r. 18 l.)
- Riell Frigyes.* Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 227 l.) 1 frt 30 kr.
- C. Sallusti Crispi de coniuratione Catilinæ et de bello Jugurthino.* Magyarázta Holub Mátyás. Sajtó alá rendezte Kempf József. II. rész: de bello Jugurthino. 2. kiadás. Budapest, Lampel. 1888. (8-r. VI, 123 l.) 70 kr.
- Szántó Kálmán.* Irály- és költészetten polgári és felsőbb leányiskolák használatára. Budapest, Franklin T. 1887. (8-r. 64 l.) 40 kr.
- — Olvasókönyv az irály- és költészettenhoz. Polgári és felsőbb leányiskolák használatára. Tárgyi és nyelvi magyarázatokkal ellátva. Budapest, Franklin T. 1887. (8-r. 264 l.) 1 frt 20 kr.
- Szilasi Móríz.* Latin nyelvtan és szótár. A gymnasium I-ső és II-ik osztálya számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. 128 l.) 80 kr.
- — Latin olvasó és gyakorlókönyv. A gymnasium I. és II. osztálya számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. VIII. 139 l.) 90 kr.
- Szimnyi József.* Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész a középiskolák I. osztálya számára. 4-ik kiadás. Budapest, 1888. Hornyánszky. (8-r. 115 l.)
- Magyar olvasókönyv. 3. rész. A középiskolák 3. osztálya számára. Budapest, 1887. Hornyánszky. (8-r. 188 l.)
- Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskolák 3. osztálya számára és magánhasználatra. 2. kiad. Budapest, Hornyánszky. 1888. (8-r. 201 l.) 1 frt 20 kr.
- Ugor füzetek.* Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. 8. sz. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtländi lapp nyelvmutatványok. Gyűjtötte és fordította *Halász Imác.* Budapest, Akadémia, 1886. (8-r. 137 l.)
- Váradly Antal.* A vers- és költészetten vázlata. Az orsz. színésziskola növendékeinek használatára. Budapest, Hornyánszky. 1888. (8-r. 45 l.) 1 frt.
- Vadnay Károly.* Emlékbeszéd Kovács Pál a m. tud. Akadémia lev. tagja felett. Budapest, 1887. Akadémia. (8-r. 22 l.) 10 kr.
- Villemain.* Pindar szelleme és a lantos költészet a népek erkölcsi és vallási emelkedettségéhez való vonatkozásaiban. Ford. Csiky Gergely. Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 484 l.)
- Vörösmarty Mihály.* A két szomszédvár. Regényes költői elbeszélés négy énekben. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles írók iskolai tára. XXIX.) Budapest, Franklin T. 1887. (8-r. 83 l.) 50 kr.
- Willer József.* A Roland-énekről. (A reáliskola programjából). Kecskemét, 1887. (8-r. 17 l.)
- Xenophon emlékiratai Sokratesről.* II. füz. Ford. és magy. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára 41. füz.) Pozsony, Stampfel. (16-r. 65—128 l.) 30 kr.

Cosquin Emanuel, Contes populaires de Lorraine comparés avec les contes des autres provinces de France et des pays étrangers et précédés d'un essai sur l'origine et la propagation des contes populaires européens. Páris 1887, Vieweg, két kötet. — A lotharingiai népmeséknek e szép gyűjteménye tudományos szempontból kitűnőnek, valóban mintaszórnak mondható. A két kötetben 84 népmese van, melyeket a jeles szerző igen szépen beszél el. Még értékesebbek Cosquin fejtegetései, melyekben minden egyes népmese eredetét, rokonait, vándorlásait stb. bámulatos olvasottsággal tárgyalja. Csak a szláv gyűjteményeket nem aknázza ki kellően, mert nem bírja a szláv nyelveket és szláv népmese nem sok van lefordítva a nyugati nyelvekre. És e fejtegetések igazi beható elemzések és tárgyalások, nemcsak idézetek és utalások, melyekkel az ember rendszeren nem tud mit csinálni, mivel a felhozott gyűjtemények egy tetemes részéhez nem férhet. A bevezetésben szól a szerző az európai népmesék hazájáról, mely szerinte India (tehát Benfey álláspontját foglalja el), a honnan, és mennyire ezt a forrást megengedik, lépésről-lépésre kíséri az egyes elbeszélések útjait Etrópába s az egyes európai nemzetekhez.

Qu. Curti Rufi Historiae Alexandri Magni. In breviorum formam redegit et scholarum in usum edidit Max C. P. Schmidt. Lipsiae, 1886. G. Freytag. XI. + 174 l. Ara 1 m. — Nem kritikai kiadás, hanem Nagy Sándor életrajza Curtius és ennek Freinsheim-féle kiegészítései alapján harmadik vagy negyedik osztálybeli gymnasisták számára. Schmidt Curtiusból mindent kihagyott, a mi erkölcsi tekintetben kifogásolható, és rövidség kedvéért kihagyta a geographiai leírásokat és azon harcok leírását is, melyekben Nagy Sándor maga nem vett részt. A nyelvi változtatásoknál Schm. Cicero- vagy Cæsar-féle latinságra törekedett. Ezen munkához, — melynek szükségesség voltát nehéz belátni, — specialis szótár is megjelent ily cím alatt: «Schulwörterbuch zu Max C. P. Schmidt's Qu. Curti Rufi Historiæ Alexandri Magni. Von Max C. V. Schmidt» (Leipzig, Freytag, 1887. 1 m. 40 f.) — Hasonló munka az *Ortmann* Edéé: «Cornelii Nepotis qui extat liber de excellentibus ducibus exterarum gentium. Accessit eiusdem vita Attici. Ad historiam fidem recognovit et usui scholarum accommodavit Ed. Ortmann (Teubner, ára 1 m.), mely 1886-ban már harmadik kiadásban jelent meg.

Demosthenis orationes selectae. Scholarum in usum edidit Car. Wotke. Lipsiae, Freytag. — Praga, Tempisky. 1887. Ara 60 f. Az osztrák utasítások által olvasásra leginkább ajánlott Demosthenesi beszédeket tartalmazza chronologiai sorrendben: a három olynthosi beszédet, a Fülöp ellen intézett négy beszédet, *περὶ τριῶντος* és *περὶ Χερσονήσου*. Szövege Westermann-Rosenberg és Blass nyomán van megállapítva. A szónok életrajza, a beszédek *ἐπιόθ+αιε* és dispositiója, a chronologiai táblázat és a tulajdonnevek magyarázó jegyzéke nagyban emelik a kiadás hasznavehetőségét.

Dinarchi Orationes III ed. Th. Thalheim. Berlin, 1887. Weidmann. VIII, 52 l. Ara 75 f. — Deinarchos legjobb kiadása, mely mellett még a Blassé is elavultnak tekinthető. Mily elveket követett a szöveg helyreállításánál, a kiadó «De Dinarchi codicibus commentatio» című program-értekezésében fejtette ki (Breslau, 1886. 13 l.), a melyben új collatiók alapján kimutatja, hogy igaz van Blassnak, — hogy a két egyedül számba jövő codex: a Crippsianus A és az Oxoniensis N közös példányból másoltattak, még pedig egyenlő pontossággal, illetőleg hanyagsággal, a miért is eltérő esetén nem az egyik vagy másik codex «auctoritása», hanem az olvasás belső értéke kell hogy mérvadó legyen.

Duncker Max, Geschichte des Alterthums, Band IX. (Neue Folge. II. Band.) Leipzig, Duncker und Humblot, 1886. XI. 526 l. — A Periklesi korszaknak (Kimon halálától Perikles haláláig) kimerítő tárgyalása, mely a legújabb szakirodalmat nem kevésbé aknázza ki, mint az újabb felfedezett epigraphikai emlékeket. A Curtius és Grote dolgozatainál határozottan jobb, csak nagy kár, hogy Duncker kellesténél inkább befolyásoltatta magát azon újabb kutatóktól, kik Periklestől minden hadvezéri és állam-

férfiúi érdemet elvitatnak és nem látnak benne egyebet többé-kevésbbé ügyes demagognál. — Dunckernek a görög történet egyes vitás pontjairól a berlini Akadémia előtt tartott értekezéseinek gyűjteménye ily czim alatt jelent meg: *Max Duncker*, *Abhandlungen aus der griechischen Geschichte*. Mit einem Vorwort von A. Kirchhoff. (Leipzig, Duncker und Humblot. 1887. VI + 164 l. N. 8-r. Ara 4 m.). Tartalma: «Über die Hufen der Spartiaten» — «Strategie und Taktik des Miltiades» — «Der angebliche Verrath des Themistokles» — «Der Process des Pausanias» — «Über den sogenannten Cimonischen Frieden» — «Ein angebliches Gesetz des Perikles» — «Des Perikles Fahrt in den Pontus».

Engel Eduard, *Die Aussprache des Griechischen. Ein Schnitt in einen Schulzopf*. Jena, Costenoble. 1887. VII + 168 l. 8-r. Ara 2 m. 50 f. — A Reuchlin-féle kiejtésnek elhibázott, mert a czélon túllővő apologiája. — Ugyanazon szerzőtől megjelent egy «Griechische Frühlingstage» című hírlapi tárczacikkéből összeállított munka (Jena, Costenoble. 1887. VIII + 44 l. 8-r.), melyben E. görögországi utazásainak igen érdekes leírását közli, különös tekintettel az új görög szokások és erkölcsök apologiájára.

Franck H., Gotthard Ludwig Kosegarten. Halle, 1887. Waisenhaus, 467 l. Ara 6 mk. — Igen jeles, a legnagyobb szorgalommal fölkatatott s összegyűjtött új anyagon alapuló életrajz, melyen legfeljebb azt helytelenné lehetni, hogy a szerző túlságosan kedvez hőseinek. Tagadhatatlan, hogy a kortársak túlbecsülték Kosegarten (1758—1818) igen elterjedt epikai és lyrai költeményeit; de ép oly tagadhatatlan, hogy a jelen század ismét igazságtalanul lenézi. Franck érdekes könyve ez utóbbi felfogás ellenhatása.

Gädertz A. Th., Goethe's München. Auf Grund ungedruckter Briefe geschildert. Bremen, 1887, Müller. Ara 2 mk. 80. — E csinos kis mű hőse Herzlieb Vilma, kit Gøthe 1807-ben szenvedélyesen megszeretett, kit szonettjeiben dicsőített és Ottilia alakjában (a 'Nárokonságok' cz. regényben) megörökített. A szerző Vilma négy levelét találta meg egyik barátnéjához; ezek képezik könyvének alapját s egyszersmind főérdekét. Herzlieb Vilma 1789-ben született Züllichauban s 1798 óta élt Jénában, Frommann könyvkereskedő házában. Itt ismerkedett meg vele Gøthe, kiből a szép és jó leány iránt érzett rokonszenv, melyet Vilma viszonzott, 1807-ben valóságos szenvedélyllyé fejlődött, melyet a nagy költő azonban (hiszen negyven évvel volt idősebb mint a leány) elfojtott. A 32 éves Vilma 1821-ben Walch jénai jogtanárnak lett nevévé, de e házasság öt év múlva válással végződött; Vilma becsülte, de nem szerette férjét. 1865-ben, 76 éves korában halt meg Görlitzben, a tébolydában. Gøthe, úgy látszik, e szegény leány sorsára is végzetes hatással volt, a nélkül, hogy őt magát alapos vád érhetné. Hisz Vilma szomorú életének főoka az volt, hogy addig válogatott a nagy számmal jelentkező kérők közt, míg végre is oly férfiúhoz ment nőül, kivel nem lehetett boldog. Gädertz könyve különösen Gøthe említett regényének, melynek Ottilia-Vilma a fénypontja, helyesebb megértése szempontjából értékes irodalomtörténeti adalék.

Gaster M., Greeko-slavonic. Ilchester lectures on greeko-slavonic literature and its relation to the folk-lore on Europe during the middle ages. London, 1887. Teubner. — Görög-szlavon irodalom alatt ez érdekes és tanulságos könyv szerzője a novella-irodalomnak azon népies, legnagyobbbrészt legenda-szerű tárgyait érti, melyek az ósláv és a régibb bolgár meg orosz irodalomban találhatók és ez irodalmakba kétségtelenül byzantin forrásokból kerültek. E művek az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából annál fontosabbak, mert görög eredetiek legnagyobbbrészt elvesztek, ill. eddigelé ismeretlenek. Sok esetben kétségtelen, általában igen valószínű, hogy e tárgyak keleti (indus) származásúak, s Gaster ki akarja mutatni, hogy a szlávok, főleg a bolgárok igen fontos szerepeket vittek e keleti történeteknek az európai népekkel közvetítésénél. Szerinte legnagyobb jelentőségű e szempontból a bogomilek felekezete, mely manichæus befolyások alatt a X. század közepe táján Bolgariában keletkezett és Jeremiah paptól, ki magát

Bogomilnak (t. i. a ki Istennek kedves, Theophilus, Gottlieb) nevezte, nyerte nevét. Ez eretnek felekezetnek nyugati Európában való elterjedése a középkori egyháztörténetnek egyik legérdekesebb tüneménye. A bogomil tanok apostolai legelőször az Adriai tenger partjaihoz és innen a tengeren át Italiába jutottak, honnan ez eretneknek Német- és Franciaországba is kerültek; hisz még Angliában is kénytelen volt egy XII. századi oxfordi zsinat ez új eretnekséggel, mely Londonban és Yorkban feltűnt, foglalkozni. E tanok hívei maguk «jó embereknek» vagy «szegény embereknek» nevezik magukat; mások bogomiloknak, manichæusoknak, paulicianusoknak, patarenusoknak, katharusoknak nevezik őket. Franciaországban a *hougre* szó (a. m. gazember, eretnek, pederasta, ebből *Bulgarus*) bizonyít e fölfogás helyessége mellett. A bogomilok, kik az alsó néphez fordultak, gondoskodtak arról, hogy a szent írások a nép nyelvén kerüljenek híveik kezeibe; de különösen kedvelték, hogy könnyebben célt érjenek, a szent írás tartalmának legendái kiszínezését, mert így jobban hatottak a műveletlen emberek képzeletére és kedélyére. A mindenütt Európában ismeretes «historiás biblia» vagy «biblia pauperum» Gaster szerint nem egyéb, mint e «szegény emberek» bibliája.

Göbel F., *Die Westküste Afrika's im Alterthum*. Leipzig, 1887. Fock, 76 l. — Ez alapos kis munka három részre oszlik. Az elsöben pontosan felsorolja és helyesen bírálja szerző az ókori iroknak Afrika nyugati partjára vonatkozó összes adatait és állításait, Hecataeustól Ptolemæusig. A régiök közül Hanno karthágói tengernagy (ca 400 Kr. e.), Skylax, a Periplus szerzője (ca 374 Kr. e.) és valószínűen Polybios voltak Nyugat-Afrika első látogatói. Érdekes ez utazók és írók körében Juba, a maurok királya, kinek a hagyomány a Nilus ár-ápolyának magyarázatát tulajdonítja és ki a «Szerencsés szigetekről» írt. Nem igen kedvezően nyilatkozik Göbel Strabon művének ide tartozó részéről; annál értékesebbek Pomponius Mela és Ptolemæus. — A dolgozat második része az ókori anyagnak a mai tényekkel való kiegyeztetését kísérti meg, főleg Mer kapitányt czáfolgatva, ki Nyugat-Afrikát kitűnően ismeri, de nagyon tájékozatlan az ókori földrajzban. — A harmadik rész szól a nyugat-afrikai közlekedésről, kereskedelemről és gyarmatokról. Szerző e részben is igen óvatos, talán túlságosan óvatos, különben nem tagadná oly határozottan, hogy phoeniciaiak ős időkben e partokon is megfordultak. Annál helyesebb, hogy a görögök nyugat-afrikai gyarmatairól épenséggel nem akar tudni. Kétségtelen, hogy Karthagónak voltak itt gyarmatai, de ezeknek viszonya az anyaországhoz igen laza volt. Juba király halála után Mauretania római tartomány lett, de a rómaiak nem igen gyarapították a régi ismereteket új fölfedezésekkel. Ismereteik határa, úgy látszik, az «Istenek kocsija» nevű hegység volt, mely alatt valószínűen a Sagres-hegy a Sierra-Leone-parton értendő.

Golther W., *Das Rolandlied des Pfaffen Konrad. Gekrönte Preisschrift*. München, 1887. Straub, 155 l. — Ez értékes dolgozatot a müncheni egyetem bölcsészeti kara jutalmazta meg. Szerző összehasonlítja a német Rolandéneket a francia chanson legrégebbi fönmaradt két alakjával, az oxfordi és velenzei kéziratok szövegével, s kimutatja, hogy ezek nem lehettek Konrad közvetlen forrásai, s hogy a német költő forrása, mely a skandináv Karlamagnus-sagához közelebb áll, mint a nevezett szövegekhez, valószínűen a francia eposz legrégebbi alakja volt. A dolgozat igen pontos, a legkisebb közös vagy eltérő vonásokat is figyelembe veszi és óvatosan vonja le következtetéseit. De ez utóbbiakra vonatkozólag, azt hiszem, nem veszi G. eléggé tekintetbe, hogy Konrad a chanssonak egy latin fordítása alapján írta művét, és hogy már e kétszeres átdolgozás maga is, nem tekintve a nyelvet és a verses alakok sajátosságait, sok oly eltérést eredményezhetett, melyek most bajosan használhatók föl az eredeti források és főleg a költő önállóságának vagy önállótlanóságának megállapításánál.

Jahrbuch des Kaiserlich deutschen archaologischen Instituts. Herausgegeben von Max Fränkel. Band I. Berlin, Reimer. 1886. Frenként négy füzet. Ara 16 m. — Az 1829-ben alapított római «Istituto di corrispondenza

archeologica»-nak német birodalmi intézetté történt átváltozásával az egsie alatt majdnem kizárólag olasz nyelven megjelenő folyóiratok, a Monumenti, Annali és Bulletini dell' Instituto is bizonyos átváltozáson mentek át, mely leginkább abban nyilvánul, hogy a német nyelv az őt megillető jogokban részesült. A Bulletini, mely eddig havonként hozott rövid jelentéseket ásatásokról, ülésekről, múzeumok gyarapodásáról és újabban megjelent művekről, a «Mittheilungen des K. deutschen archæologischen Instituts. Römische Abtheilung» mellékcímet vette fel és ezentúl negyedévenként fog megjelenni. A Monumenti mint «Antike Denkmäler» jelennek meg, de nem öt éves cyclusokban, mint eddig, hanem évenként, még pedig a legszükségesebb magyarázó szöveg kíséretében, melyet régebben csak az Annali szolgáltatott többé-kevésbé terjedelmes értekezésekben. Végre az Annali helyébe a fenn kiírt Jahrbuch lépett, mely az archæologiai kutatásoknak eddig sajnosan nélkülözött központja akar lenni. Szerkesztését az egyidejűleg beszüntetett berlini «Archæologische Zeitung» eddigi szerkesztője, Fränkel Miksa vette át.

Jordan H., Die Könige im alten Italien. Ein Fragment. Berlin, Weidmann 1887. 47 l. Ara 2 m. — A nagyérdemű szerző opus postumuma, melyben kimutatni törekszik, hogy a római királyok nevei történetieknek tekintendők. Főbizonyítéka, hogy e nevek plebeius családokban a köztársasági korban is fönmaradtak, és el nem képzeltető, hogy a rómaiak, ha már királyokat s királyi neveket költeni akartak, ezeket hirneves patricius családoktól ne kölcsönözték volna.

Langy Andreu, The most pleasant and delectable tale of the marriage of Cupid and Psyche. Done into English by Will. Allington. With a discourse on the fable by A. Langy. London, 1887. Nutt. — E kötetben Apulejus gyönyörű elbeszélésének («Amor és Psyche») egy régi angol fordítása van újra kiadva, mely minket nem érdekel. De igen érdekes Langy Andrásnak, a jelenkor egyik legjelesebb mythologusának bevezetése a szép történet eredetéről. Érdekes és sok tekintetben taunlságos. Langy széjjelbontja a mesét néhány általánosan ismert és sokfelé népszerű alapmotívumra (milyenek: az anyós gyűlölete, az időse nővérek irigykednek legifjabb nővérükre), melyek mellett az ú. n. természeti népeknél található némely szokásokat és képzeteket különböztet meg (így sokfelé tiltva van, hogy a nő egy bizonyos ideig szemtől-szembe lássa férjét; állatok segédkeznek nehéz feladatok megoldásánál; emberek állatok alakjában képesek megjelenni). Ez egyes motívumokat aztán fölkeresi és kimutatja szerzőnk a legkülönbözőbb népeknél, a mi érdekes összehasonlításokra és fejtegetésekre vezet. De Apulejus elbeszéléséhez mind e dolgoknak semmi közük, mert ez elbeszélés befejezett, tudatosan megalkotott műremek, melynek egyes részletei hajoson keletkezhettek a világnak legfélreesebb pontjain. Legféljebb a novella főmotívumának (hogy a leánynak nem szabad látnia férjét) eredetét lehetne tárgyalni, de ez Indiában és vad népeknél is található, s így itt sem jutunk igazi eredményhez.

Litzmann C. T., Emanuel Geibel. Aus Erinnerungen, Briefen und Tagebüchern. Berlin, 1887. Hertz. Ara 4 mk. — Nem teljes életrajz, de igen értékes élet- és jellemrajzi adalékok gyűjteménye. Geibel fejlődéséről és alakjáról hű és vouzó képet kapunk. Különösen taunlságosak Geibelnek nagy számmal közöltt aesthetikai s főleg költészettani megjegyzései, melyekből újra látjuk, hogy e kitűnő, classikai műveltségű író mily komolyan vette a költő földadatát s mily mélyre ható kutatásokat tett, hogy a költészetnek, főleg a drámai költészetnek lényegét és törvényeit megismerje.

Langen P., Plautinische Studien. Berlin, 1886. Calvary. VI, 400 l. Ara 13 márka. — Ezen nagyon figyelemre méltó dolgozat első sorban Plautus compositiójával foglalkozik, és ki akarja mutatni, hogy sok olyan jelenség, mely újabb kutatókat arra a hypothesisre készítetett, hogy Plautus egyes helyei interpolálva vannak, vagy hogy egyes darabjai halála után egészen átdolgoztattak, Plautus legtöbb darabjában megvan és így magának a költő-

nek rovására hozandó. L. műve első részében a Plautusnál gyakori ismétléseket állítja össze és kimutatja, hogy hibásan szokták az ilyen ismétléseket, melyek Plautus bő, majdnem áradó beszédének egészen megfelelőnek, mint glossémákat vagy dittographiákat gyanúsítani. A dolgozat második része Plautus compositiójának hibáival foglalkozik, hogy t. i. a költő épen nem törődik avval, valószínűek vagy lehetségesek-e az általa föltételezett idő- és helyi viszonyok, és nem fordulnak-e elő kisebb-nagyobb ellenmondások. Ezen ellenmondások egy részét különben a contaminatio (két görög eredetűnek kissé ügyetlen összetákolása, — Miles gloriosus, Prenalus) és a retractatio (az eredeti plautusi szöveg gondatlan későbbi átdolgozása, — Epidicus, Mercator, Persa stb.) okozták. — Miután Langen ezen két első részben a költő beszéd- és dolgozó-módorával megismertette az olvasót, ezek alapján a harmadik részben számos interpolált vagy interpolálnak tartott plautusi helyet tárgyal ritka tapintattal.

Marchand Alfred, Les poètes lyriques de l'Autriche. Paris, 1887, Charpentier. — Négy költő jellemrajza teszi e vonzóan írt, érdekes könyv tartalmát; ezek: Hartmann Móricz, Josephine von Knorr, Hamerling Róbert és Lorm Jeromos. Különösen Hartmann jellemzi szerző igen rokonszenvesen és behatóan, hiszen a kötetnek majd felét szenteli neki. Knorr Jozefát még Ausztriában is kevesen ismerik. Németországban még kevesebben, pedig már ősz a haja, bár hajadon. Írt két nagyobb epikai költeményt (Irént és Ottiliát) és kisebb költeményeket, melyek három kötetben jelentek meg (ezek közt igen sikerült fordítások angol, francia s olasz költőkből). Marchand különben, bár igen rokonszenvesen ír hőseiről, nem elfogult irányukban. Így pl. Hamerling drámáiról kedvezőtlenül ítél s «Venus im Exil» cz. költeményét is eltévesztettnek tekinti. Lorm jellemrajza a legrovidebb, mert a szerző csak hősenek pessimismusát fejtegeti, a nélkül, hogy számos dolgozatainak részletes tárgyalásába bocsátkoznék. Az egész könyv helyes ítéletről, írói tehetségről és igaz rokonszenvről tanúskodó munka, melyet azok is élvezettel fognak olvasni, kik mindazt már jól tudják, miről a szerző első sorban a francia teljesen tájékozatlan közönséget értesíti.

Das Nibelungenlied, herausgegeben von Friedr. Zarncke. 6. kiadás. Leipzig, 1887. Wiegand, CXL, 415 l. Ára 2 mk. — E szépen kiállított, bámulatosan olcsó kiadás tudvalevőleg a nagy eposz Lassberg-féle kizáratt (C) tartalmazza. A kötet főértékét különben a kitünő bevezetés teszi, mely az egész Nibelung-kérdésről tájékoztat és a teljes irodalmat föl is dolgozza és föl is sorolja. E bevezetést Z. az új kiadáshoz teljesen újból írta. Az ének eredetére nézve Z. némileg módosította eddigi véleményét, a mennyiben most, Paul kutatásainak befolyása alatt, azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy egyetlen kézirat sem tartalmazza az eposz eredeti szövegét, mely elveszett s melyet a reánk maradt szövegekből csak megkísérhetünk megalakítani, mihez azonban Zarnckének vajmi kevés bizalma van.

Nöldeke Th., Die semitischen Sprachen. Eine Skizze. Leipzig, 1887, Weigel 64 l. Ára 1 mk. 50. — E tanulmány eredetileg az Encyclopædia Britannica számára készült, de megérdemelte, hogy német nyelven önállóan is megjelenjék. Szerzője a sémi nyelvek egyik legtudósabb, de egyszersmind legóvatosabb kutatója. Ez meglátszik e jeles dolgozatán is. A sémi ősnyelv rekonstrukcióját nem tartja lehetségesnek, csak megközelítő megállapítása lehetséges az arab nyelv segítségével, melynek főfontossága abban van, hogy teljesebben és pontosabban ismerjük, mint a többi sémi nyelveket. De sémi ősnyelv volt, és nem lehetetlen, hogy a sémi és árja (talán még más nyelvek is) egyazon közös ősnyelvből származnak, bár nehéz lesz, a népek elválásának ősrégisége miatt, a közös sajátságokat pontosan megállapítani. Igen feltűnő a sémi és hamita nyelveknek némely pontokban egyezése, a mi azon föltevére vezet, mely a sémi népek őshazáját Afrikában keresi. De e nézet ép oly bajosan bizonyítható, mint a többiek, melyek a sémi népek őshazáját Arabiában vagy az alsó Euphrates vidékén vélik fölismerhetni. Még a sémi nyelvek rokonsági viszonyai is igen kétségesek; csak

annyi bizonyos, hogy két főcsoportra oszlanak: egy északra (melyhez a héber-phöníciai, aramæi és babyloniai-assyriai nyelvek tartoznak) és egy délre (melynek tagjai az arab [a sabæi nyelvvel] és az æthiopiai nyelvek). Az amhari nyelv, mely jelenleg mint birodalmi nyelv az æthiopiaiak helyét elfoglalja, alig tekinthető sémi nyelvnek. Az egyes nyelvek jellemzése teszi a kitünő dolgozat második részét, melyre csak utalhatunk.

Ortner Max, Reinmar der Alte. Die Nibelungen. Oesterreichs Antheil an der deutschen Nationalliteratur. Wien 1887, Konegen, VIII, 356 l. Ara 3 frt. Egy fiatal ember első műve, ki a középkori német viszonyokat (a mint francia befolyás alatt alakultak) a legsötétebb színekkel festi, hogy azután az osztrák állapotokat annál fényesebbeknek tüntethesse föl. A régi germán szellem, mely Németországot elhagyta, Ausztriában talált új hazát és a lyra terén Reinmarban, az eposz terén a Kürenbergi lovagban, a Nibelungének szerzőjében páratlan képviselőket. A munka éretlen dilettantikus tákolmány, melynek legkisebb tudományos értéke sincsen.

Plautus, T. Maccius. Ausgewählte Komödien des T. M. Pl. Erklärt von Aug. O. Lorenz. III. Bändchen: Miles Gloriosus. Zweite ungarbearbeitete Auflage. Berlin, 1886. Weidmann. 297 l. Ára 2 mk. 70. — Ezen második kiadásban az első kiadás óta (1869) megjelent szakirodalom lelkiismeretesen fel van használva.

Reinhardtstœtner Carl, Aufsätze und Abhandlungen, vornehmlich zur Literaturgeschichte. Berlin, 1887, Oppenheim, 309 l. Ara 5 mk. — Tartalma: 1. Cristoforo Negri. — 2. Über einige dramatische Bearbeitungen von Herodes und Mariamme (2 spanyol, 4 francia, 2 olasz, 2 angol és 2 német dráma; legkiválóbbnak Hebbel tragédiáját mondja). — 3. Napoleon I. in der zeitgenössischen Literatur. — 4. Vom Lernen und Lehren lebender Sprachen (humoros reflexiók). — 5. Luiz de Camoës (kitünő életrajz). — 6. Der Hyssope des A. Diniz in seinem Verhältnisse zu Boileaus Lutrin (kimutatja, hogy a portugál költő nem egyszerű utánzója Boileauinak). — 7. Gœthes Faust in Portugal. — 8. Portugals neuere Lyrik. — 9. Die Romantiker in Portugal. — 10. Eine portugiesische Königs-Chronik (kézirata Münchenben). E dolgozatok közül a 4. és 10. számú itt jelennek meg először, a többiek pedig javított és részben igen átdolgozott alakban másodsor. Mind alapos és igen vonzóan írt tanulmányok nagyrészt igen kevésé ismert irodalmi tárgyakról.

Wilmanns W., Beiträge zur Geschichte der älteren deutschen Literatur. II. Über das Annodald. Bonn, 1886. Weber, 135 l. — Az Annodalról régebben általában azt hitték, hogy a «Császárok kronikáján» alapszik; e véleményét Kettner (Zeitschr. f. deutsche Philologie IX. 266) alaposan megczáfolta. E nézetet azért W. teljesen mellözi. Tanulmányának kiinduló pontja Kettner (id. h.) fölfogása, hogy 1. Annodal és a Császárok kronikája egy közös német forrásból származnak, és 2. hogy a Vita Annonis (MGH. XI, 463) a dalnak szintén forrása volt. — Az első pontra (t. i. az Annodal és a Császári krónika egymáshoz való viszonyára) nézve kimutatja W., hogy a krónika szerzője kiírta az Annodalt, és hogy a két műről föltételezett közös német forrás (valami krónikaféle) elejtendő. Ennek helyébe, mint a két költemény közös forrása, a Gesta Trevirorum lépnek, de nem mai, hanem egy régebbi alakjukban. — A második pontra nézve (Annodal és Vita Annonis) kimutatja W., hogy az Annodal egy régebbi Anno-biographiából merített, melyen a Vita Annonis is alapszik. — Végül az Annodal költői értékét tárgyalja W., nézetem szerint nem eléggé méltányolva a művet, mely kiváló alkotó erőnek munkája. — Egy függelékben összeállítja W. a frankok trójai eredetéről szóló hagyományok forrásait. E függelékre még visszatérek.

A PIDGIN-ENGLISHRŐL.

— Második értekezés. ¹⁾ —

A mássalhangzó csoportok (Consonantengruppen) sorsa a chinai szájában ugyanaz, akár angol akár oroszról hallotta azokat ejteni. Nyelvszokása nem ismeri, s csakis az idők folyamában sajátítja ezeket el. Fenntartásukra kedvezően hat ama tendentia, mely a fogalmak megjelölésére lehetőleg rövid szókkal kíván élni. Nem ismeretlen ez különben az angolban sem.²⁾

A pidginben: szóelején a két mássalhangzó közé leggyakrabban hangzó lép p. *Falansai français, foolin friend, galanti grand, kilin green kolock clock, patlutta, putlutta brother, szepikki speak, Szetanlee Stanley, Seweitun Sweden, shilip sleep, tele three*; ritkábban történik, hogy csak az egyik mássalhangzó marad meg p. *yangsheelutta* avagy *yangsheebutta* younger brother, *tubble* trouble, *towers* trousers, *kampatto, kungpatto* compradore; holott *tulip* (és *tuilip*) *twelve tunti* twenty esetében a symphon *w* autophonná válik, de *two-tim* twice. Segédhangzók a szóban is előfordúlnak. *Finkeli English, Inkilan England, haszeman* husband, *patili, patele* padre; avagy csak az egyik mássalhangzó marad meg p. *massa* master, *Bos'onman* Bostonman *cuss curs*³⁾ *faidozen* *faidolla* five-*(jai* 123, *five* 48 mellett) de *habtim, hoptim* leisure; s így gyakran a szó végén⁴⁾ *nd* helyett *n*: *almon*, (a szóban *almon'tlee* épügy *glan-*

¹⁾ Az elsőt l. e Közlönyben IX. 198—134. l.

²⁾ V. ö. *fla* fellow Storm 25²⁾, 426, *rarsal, versal*, universal 439, *bus* omnibus 294, *hap'orth* half penny worth *zactly* 25²⁾ s az aphæresis egyéb eseteiben — az apocope (*biz* business) példáit l. 158.

³⁾ *ss rs* helyett déli Angliában Koch I, 27.

⁴⁾ Így ejtenek déli Angolország nagy részében Koch I, 27: *boun(d)*, *chile*, *child*, *han(d)* stb.

játa v. *ö*, az angol *grannam*, *grannum*-ot *grandam* mellett Storm 439) de *wind*; *ld*: *l*, *golo* gold; *littee*, *likki* little, *yeung-hi* uncle; *nt*: *n*, *shaman* servant, de *want* went, *st*: *s*, *juss*, *jis* just, (a szóban *Clismas*) de *folest firsting* de *firstehop*; *stric* strict; de *world*, *birdo*. De a szó elején is találkozunk hangzócsoportokkal, s ép így a szóban. Példák: *blight sun*, (*blieve*, *blongey*;) *dlinkee*, *dlagon*, *Mandlin*, *medcin*, *flin*, *flower*, *glound gliffin*, *glectin* neglecting, *speckles*, *kukman* cook *plopa* (*plite* polite) *compladore skeeta* musquito *smellumwata* eau-de-Cologne (*spósey* suppose) *stop*, *understand*, *squeeze*, *squinch* quench (v. ö. angol dialect. *quat* a nyugot-amerikai *squat* mellett Storm 307) *tlee* three (*devilo* és *devlo*).

De létezik egy chinaiak által beszélt orosz nyelv is. Igen kevés adat áll rendelkezésemre egy a Russkij Filologičeskij Vestnikben A. Alexandrovtól irt közleményből. (A külön lenyomatot dr. Budenz Józsefnek köszönöm.) Az ott felsorolt források közül K. Himly Halberstadtban Pjaseckij-nek*) *Putesestvie po kitaju* v 1874-1875 gg. című művét ismeri, és egy 1884 dec. 16-án irt levelében közli velem, hogy *mai-mai* a chinai nyelvben kereskedést (Kauf & Verkauf, Handel) jelent *cin* pedig: Markt, Flecken. Az oroszok e kevert nyelvet *Majmačinskoe Narěcie*-nek nevezik *Majmačin* után. Ez pedig egy helység, mely az orosz határhoz közel szemben *Kjachta*-val fekszik. *Majmačin* = Handels-markt = kereskedési hely. A szó *maj-maj* e szójárásban használatos es csakugyan kereskedést, kereskedelmi üzletet jelent, mint azt Alexandrov is valószínűnek tartotta. De chinai szökök kívül előfordúlnak mandzsu szökö is. p. *andali*=vse ravno=mindegy (K. Himly hozzát teszi eigentlich adali?) *nikanske* = po kitajski = chinaiul (*nikan* mandshuisch: Chinese, chinesischi) Himly még felemlíti, hogy az oroszban használt idegen szökat néha orosz szökkal helyettesítik p. *teatr* helyett *poigró*-t mondanak. Az eltérö szórend sem kerüli ki figyelmét: *tycaja imen kaka?* = (*kak tvoje imja*) mi a neved? Épigy felhozza a hangtani eltéréseket; *l-t r* helyett, valamely ha-

*) Francia fordításban megvan az egyetemi könyvtárban, megjelent Páris, 1883. E szerint *Mai-ma-tzeny* petite ville commerciale. A chinai-oroszra nézve azonban e müből mit sem meríthetni, mivel azt is fordításban adja p. *Notre Mai-ma-tzeng vous voulez voir? Notre pas bon*. Csak is azt lehetne következtetni, hogy a chinai nem beszél oroszul helyesen, de miképp?

tározatlan hangzó betoldását szókezdő mássalhangzócsoporthoz, p. *mynogo* mnogo. Mihez járúlnak az Alexandrov által közöltekből: *satjílásjtyj* zdrávstvuj, *p'ílikjílásjyna* prekrasno, *kjílávyna* glavna, *p'ílikásyk* prikaščik, *tópjyla* dóbra *pjíl'isóla* prišla, *tjvrájá* vagy *tavájá* tvoja, *opjykynaféna* obyknovenna, ellenben csak az egyik mássalhangzó maradt meg: *katá* kogdá, *pjíl'ijat'íl* prijatel' *pyl-* pri čas časti v. ö. *p'ílikásyk* prikaščik. De *fčala*, včera.

A mássalhangzócsoporthoz ugyanazon megváltoztatására találok a chinaiak által beszélt tagalospanyolban. I. Schuchardt Über das Malaio-spanische der Philippinen, 38 Sitz. Ber. der phil. hist. Classe der k. Akademie, Wien CV. Heft I. S. 146. *palata* plata ezüst, *te tres*, *cato* quatro, *patelo* Espartero. de *plesio* ár, *platicalo* praticado. Az *r* ép úgy hiányzik, mint a pidginben e szókban; *partila* partida, *patelo* Espartero, *pedision* perdicion.

A chinoportugálból, mit Macaoban beszélnek nincsen szöveg, avagy szó rendelkezésemre.¹⁾

A melaneso-englishből²⁾ Schuchardt Sitz. Ber. CV. Heft. I. S. 160 felhozza. *esterrong* strong, *esseppoon* spoon, *pellate* plate, *millit* milk, *bock-kiss* box szokat, melyekben a mássalhangzócsoporthoz ki van kerülve, hozzátéveszi erklären sich leicht aus melanesischer oder polynesischer Lautierung. De az ugyancsak az általa közölt szövegből felhozhatni példákat, melyek a mássalhangzó csoportot megörözték: *brother*, *clothes*, *grog*, *plenty*, *speak*, *spose* és *suppose*, *steal*, *stick*, *stop*. Különben a chinaiorosz mondhatni ugyanazon fonetikus változásokat tünteti fel, melyek a chinaiangolból már ismeretesek. Így a mediák helyére tenues lépnek. Hangzatos *b*, *d*, *g*-t *p*, *t*, *k* képviselik.

b: *p*: *tópjyla* dóbra, *pjílá* byla *opjykynaféna* obyknovenna.

d: *t*: *tópjyla* l'at'i dobrye ljudi, *satjílásjtyj* zdrávstvuj, *čat'i* χodi, *katá* kogdá.

¹⁾ Schuchard Kreol. Stud. I, 18, 24, 26 említi. Neki kézírati gyűjtemények állanak rendelkezésére.

²⁾ A Surinamban beszélt néger-angolból Schuchardt Kreol St. I, 11, 12, 15, 17, 19, 21, 22, 25, 27, 28, IV 28¹⁾, 38 közül egyet-mást; neki 30 kötetnyi gyűjteménye van. Hogy néger-angol-hollandi is létezik (Es käme darauf an das seltener Negerenglisch-holländisch von Focke zu haben) arról legújabbán 29/12. 1884. értesített. — Az 1886-iki szünetidőben elolvastam Marc Twain „Huckleberry Finn-jét. Ebből s más amerikai regényekből az ottani néger-angol grammatikáját nagy adatbőség alapján lehetne megírni. — A Kamerun-Englishről alább.

g: *k*: *kjílávjyna glavna*.

r helyére *l* lép; *p'íl'íkjlásyna prekrasna, tópjyla dobre, pjíl'ijat'íl' prijatel', pjíl'isóla* prišel.

v = *v*: *kjílávjyna, s'jvá*; de orosz *r* = *f*: *opjkhúnaf'ena*; orthografikus eltérés: *f'ala* véra.

ž = *š* (aspirált *s*): *s'yvá živá*.

z = *s*: *sa za, satjílásjtyj zdrávtvuj*.

š = *s*: *kalasó chorošó, pjíl'isóla* prišel.

s = *s*: *satjílásjtyj zdrávtvuj, s* = *s* (hosszú *s*) *čas, častí*.

Orosz *z* = *ch* = majmacíni *z*: *zat'i chodi*; de *ch* = *k*: *kalasó chorošó*

č megmaradt: *čas, čaj, šč* helyében *s*: *p'ílikásyk prikaščík*.

Az orosz hangzok egyáltalában conserváltaknak. Az ékezet előtti *o-k* mint *a-k* mennek át.

Eme czikke megírása óta Max Buchner «Kamerun Englisch» című czikke jelent meg az Allgemeine Zeitung 1886. 318. számában.

Ez nagyában azonos a Kruenglish nyelvvel. Valószínűleg, úgymond eme Liberiából jött munkások voltak a kameruniaiak tanítványai és így folytatja, wahrscheinlich konnte ich deshalb den Titel als «Neger-Englisch» vorangesetzt haben. Der Sicherheit halber wollte ich ihn enger fassen. — Das grammatische Skelett — — — dies wahren praktischen Volapük — — — gehört der heimischen Redeweise an. Az adatokat a következőkbe a mennyire lehetett még beszúrtam. A Kamerun-Englisch szókincsében előforduló portugali szók onnan datálódnak, hogy a régebb kereskedelmi telepeket itt is e nemzet alapította. Innen a név is *Rio dos Camaroes* (Fluss der Krabben). Továbbá a sokértelmű *palaver* (palabræ) *kaladi* (carta) *sabe, pikanim* pequenino kisgyermek, csecsemő. — Fonologikus szempontból érdekes *bade had thieve* lopni.

Áttérünk az alak és mondattanra.

Tekintettel arra, hogy Friedrich Müller, Grundriss der Sprachwissenschaft című munkája II. Band. II. Abth. 399—416 lapjain a chinai nyelv rövid ismertetése foglaltatik, e mű pedig közkezen forog; csakis az összehasonlítás könnyítésére fog szolgálni, ha a pidgin english adatait a chinaiéval itt összeállítjuk, daczára annak, hogy azt mindenki önmaga is tehetné.

A nevek egyszerűek vagy összetettek. Itt meg kell jegyez-nünk, hogy az egymásután némelykor csak is a coordinatiót fejezi ki, s pedig hol cumulative (v. d. Gabelentz Anfangsgründe der chinesischen Grammatik, Leipzig 1883 §. 30, II; *fú-mù* Eltern = Vater Mutter) p. *hin-goosey* 101, 102, *linee-hook* 54. hol alternative avagy disjunctive: 19 *hookey-clook* by hook or by crook — Redup-

licatio által képeztetik (§ 36, 179 A Gr. der chin. Gr. *žin-žin* mindenki, továbbá modern chinaiban *kō-kō* bátya): *sing song* a song, a ballad, p. 31, 33, 47, 56 a theatrical entertainment, de előfordul *sing* 56 és *song* 49 is. — Synonymcomposita (A Gr. § 37 *pek-hiung* älterer Bruder *hiung* bátya): *meeow-cat* 29, *puss-cat* 58. — Attributiv összetételek és pedig appositionalis természetűek. A Gr. § 30. III, 38 b. és 181 *niü-žin* Weib Mensch néember — a hivatás, foglalkozás gyakran *žin* ember, *jü* férfi *tsiáng* munkás-féle összetételekkel fejeztetik ki. A Chinesische Gramatik § 248 szerint a *rì* gyermek-velí compositumok p. *ts'irh* vagy *ts'ierh* = *ts'ien-rî* már úgy tünnek fel mintha substantiv suffixum által volnának képezve. Példák:

39 *baka-man*, *babaman* 51, n. o. *barber*, *baba* — 100 *taktaman* és *takta* — *Englishman* 77 *Inghelis* 80 — *játaman* 24 — *fooloman* 51, 98 — *gentleim* sokszor — *ghostman* 47 *ghost* 44, 45 — *topside-piecee* — *heaven-pidgin-man* Methodist Bishop megjelölése: felsőbb pap — *Melicanman* 103, *Melican* 18 — *plintaman* 19 — *plisonaman* 33 *plisoner* 32 — *poor man* 42 — *savanman* 81 — *sháman* 25, 61, 107, CV. — *seliman* 37, 78, 100 — *shmalloman* 104 v. ö. *siao žin* Ch. Gr. § 266 kleiner Mensch, gemeiner niedriggesinnter ungebildeter Mensch — *shojeman* — *snohman* 47 — *student-man* — 17, 40 *tiefman* — *Taiping lehel man* 32 — *who-man* 66, 74 l. pronom. — *cow chilo* 24, 69 *dáta-chilo* 60 *dáta* 70 daughter mihelyett *kai* 70, 109 és *kai-chilos* is használtatik — 46 *cowoil* or *cowgrease* obsolete, but literally translated from the Chinese word for butter — *iron-face* 22, 105 — *schola-ghost* 46 — *willowtlee* 63 — *willow-waist* Szótár 136 expressive of a fine female figure. Egyéb determinativcompositumok: *dead-man* 424 3, *deadee* 47, *smallee-heart man* 112, *bad-heart-man* 23, *goodheart man* 31, *flower heart* i. e. many hearts, fickle wavering, generally said of lovers. — *walkeestick* 51 (*cane* 51 és *stickee* 51 mellett) *weepee willow* 45 v. ö. A Gr. § 38. IV. a) *wang-žin* abwesender Mensch = Flüchtling *ši tsi* dienender Knabe = Knecht — *good talkee* Sz. 124 an excellent opinion or expression, eloquence, *white ant* Sz. 136 a female marriage broker, *white mice* 136 Chinese babes of the poorer class, when blind they are called *blind mice* — *gliffin* greenhorn, a newly arrived (Anglo-Indian).

Egyéb összetételek, melyekben az attributum első helyen áll (v. ö. A. Gr. § 28 III és 38 I) és genitivnek is magyarázható, a menyiben az attributumként szereplő adjectivum áthelyezése által prædicatummá válik, holott a jelző főnév ily áthelyezése nem lehetséges. (v. ö. v. d. Gabelenz, Intern. Zschrft I, 280: *tá kuok* der grosse

Staat, *kuok tá* der Staat ist gross, ellenben *žîn sîm* des Menschen Herz). Példák:

grasswoodman Szótár 124 the Chinese call simple rustic poeple gr°, *Jossman* 60, 61 és *Joss pidginman* 24, 56, 60 pap, *pieman* 29, swordman 48, 109, *look see speckleman szemüveg árus*, *Bostonman* 27, *Chinaman* 28, 103 *Chinee* 22 — *outside the river man* a man from the north of China C. *Chinaboy* 38, *Chinajail* 36, *China junk* 77, *warjunk* 89, *Josshouse* 42, 61, *Joss stick* 25, 43 *heaven pidgin* csak összetételben *heaven-pidginman* 45, *Josspidgin* 25 = 'ligion azaz religio, miből *J°p°man*, *J°p°beads* 56, *J°p°ting* 101. *J°p°p°chance* divine chance — *play pidgin* sham, humbug Sz. 131 = *looksee pidgin* miből *l°s°p° stoly*, *l°s°p° diploma* 86 — *sword p° fencing* 109, *motal p°* 37, *polite p°* politesse, *love p°* 83, *love-love pidgin* Sz. 128 sensuality, voluptuousness, applied to Erotica in books or art. Némely összetételben a *pidgin* appositionnak is volna tekinthető ámbár az A. Gr. § 38 IV. b)-ben felhozott compositumokkal is egybevehetők, melyek első tagja genitivnek szereplő infinitiv: *sēng-žit* Geburtstag *wēi-tao* Seins Norm, Verhalten: *diggeepidgin* 46 *fightee p°* 109, 112, *killp°* 59 — *moon pidgin* Sz. 129 monthly — *cannon ball* 78, *jilee-clacker* 26 *glound chit* a telegram Sz. 124 *chit* a letter, *hoj-pen* 61 *lacker box* 68 *mountain-hat* 58, *ocean-shell* 57 — *piggyp-tail* 61 = *he tailey of he piggy*, *Pili-kai* 70 Emperor s' daughter, *sing-song-chop* 85 play bill, *sing-song-houso* Sz. 133 a theatre, *sun-go-down-shine* 63, *wind fire* 36. Az A. Gr. 72 szerint:

Redensartlich können Verba mit ihren Objecten eine Art Composita bilden p. *čam-t'eü* den Kopf abschlagen köpfen mi kitünik abból, hogy a különben szokásos szórendtől, melyszerint a dativ megelőzi az accusativust eltérés áll be § 126 II, b; *čam t'eü sām-pek žîn* (Er) schnitt ab die-Köpfe drei hundert Menschen. § 39. szerint ily ige a maga objectumával gyakran hivatal (inkább hivatalnok) megjelölésére szolgál p. *yeü-ssü* habend Amt = Beamter, *tsiány-kiün* anführend Heer = General. Ilyen a pidginben; *larnpidgin* apprentice 4¹)28, 40, 41: továbbá ily képzés *hab-tim* 103 leisure C. V.

A többes szám csak kiemelés esetében avagy félreértés kikérlése céljából lesz külön szó által kifejezve Chin. Gr. § 1054. A neuere Sprache und niederer Stylben szóval a köznyelvben, melynek v. d. Gabelentz az Anfangsgründe 176—243 §§-at szenteli, s mit közönséges «modern nyelv»-nek nevezünk, a személyek többes száma suffigált *mên* avagy *tèng* (osztály) szóval fejeztetik ki.

Az angolban a pluralis csak némely oly neveknél nem különbözik az egyes számtól, melyek a régi angolszász *o* tövü neutrum ra mennek vissza Mätzner, Englische Grammatik 1⁸ 242. A vulgar

nyelv megőrizte *year* effele többes számát Storm, *Englishe Philologie* I. 264 v. ö. I, 236 *colloquialis*; *twenty* clergy, *twenty* cattle, *these* noisy gentry, *these* two scum (Abschaum, mint aljas személy). A pidginben a többes szám nagyrészt megegyezik a singularis kifejezésére használt alakkal p. *that plisoner be most starvee* a foglyok nagyon éheztek 32, *China boy hab catch that dolla* 79, *looksee-got lopee 'nuf* 45 légy azon, hogy elég kötelet szerezz, *he all be Tai-ping lebel man* 32. De előfordúl *all* és *plenty*¹⁾-vel kifejezett többes is (v. ö. Chin. Gr. § 1064): *allo that dolla* 79, *allo he man* 90, *allo man* 92, *allo mousey* 57, — *allo man finishee chow-chow, plenty man too muchee dlunk* 101—60 *plenty Ioss stick, 77 pl° chop dolla, pl° piecee wateh, pl° banknote*. De azért előfordúlnak az angolban szokásos többesek is: *acts* 18, *airs* 82, *books* 21, *chilos* 57, 67, 107, *classics* 19, *claws* 39 — *close* 81, 86 és *clothes* 78 — *devilos* 17. 76 *ins* 66 és *funga-ins* 18 — *eyes* 76, 85, *fits* 27 *flins* 21 (*flin* 18) *leggies* 50, *nailos* 23 — *piggies* 32 *pigs* 60 — *pinos* 57, *scissors* 91, *spilits* 37, *spots, downy-stairs* 26 (*down-stair* 25), *tlacks* 18, *tousers* 24 *trowsers, waifos* 108, *wares* 16 továbbá *mice* 29, *men* 49, 50, 80, *teeth* 67.

Declinatio nincsen,²⁾ Az A. Gr. § 28 szerint a subjectum megelőzi a praedicatumot, a verbum pedig a tárgyat (objectum). A modern chinaiban különben megesik, hogy a transitiv verbum a tárgyat követi.³⁾ § 242. A régiebb nyelvben az oly constructio, melyben a transitiv ige mellett nem áll objectum rendesen passiv értelmű p. *ts'iên wáng put wáng* (die) frühere Könige (sind oder werden) nicht vergessen. Igaz azt is mondhatni, hogy a mondat passiv ha a logikus objectum az alany helyére tehát az ige elé lép. Fr. Müller 412 így fordít; Früherer Könige nicht Vergessung.

A pidgin ugyan e szabályokat követi. Miután azonban a colloquialis angol az alanyt némelykor kiemeli avagy ha úgy tetszik

¹⁾ Kamerun Englisch *he wants them thing plenty, plenty people dont come* viele Leute kommen *plenty cereal live for my belly* sok méreg (boszszankodás) van bennem.

²⁾ A Kamerun Englischben sincs. Az accusativusokra ráismerni, a mennyiben az igét követik. Egyéb esetek kifejezésére az universalpraepositio *for* szolgál.

³⁾ Szabály ez az ó-chinaiban, ha a tárgy *cī* (azt, őt, azokat, őket szóval objectiv pron.) v. ö. kiemelés esetében *wáng wéi mìn cī pao* König nur Volk beschützt Intern. Zeitschrift I, 276.

pleonasmussal él p. A cobbler he went St. 223 The miller he stole corn Storm 437 (The Comic English Grammarból) egyszer-másszor akadnak ily példák a pidginben is; *Pili he hearlo* 109 a császár meghallotta *Chinee he shpeakee*, 105 *Chinaman he makee so-fashee* 107 a Chinai úgy tesz sat.

Ugyancsak nem kell külön kifejezni a subjectum és prædicatum összekötését. Copula tehát nincs. Azt hogy melyik az alany, melyik az állítmány, meghatározza a szórend. A Gr. § 88, 121 a *ye* (5) § 105. szerint constatirt *a*) hinter dem Prädicate dessen objective Gewissheit *b*) hinter einem Substantive, meist dem Subjecte, dessen Vorhanden sein oder Gegenwart, a többi finale-t l. a következő czikkekb, a modalszócskák sem adják vissza a tiszta segédigét: est, ist. Copula nélküli mondatok a china-english-ben: 37 *he family all light* családja jól van, *he bone all lotten in he grave* 52 his bones are all rotten in his grave, 57 *one tim he velly bad* egykor nagyon rossz volt *he sure to catch he wish* 33 bizonyos benne, hogy eleri kívánságát *you sure looksee the fish* 33. *Nerva such a piggy since pigs began* 60 Soha se volt ilyen malacz. Ritkán találni az *is* 3 sg.-t: *All he can do is squinch he thirst* minden a mit tehet az hogy elolthatja szomját 55, *he nex piecee in he plan is to lun lound an' act as man* a lány legközelebbi terve köröskörül futni és működni mint férfi, *Dere's wisee men no hab pletence*, 54 v. ö. a *yeñ* haben § 78, I és *wú* nicht haben impersonalis használatát a chinaiban. De gyakori a *be* minden személy és számban: 58 *My tink he hood- he be too bad maskee*. Gondoltam, hogy jó pedig nagyon gonosz volt, 45 *my be . . one topside swell-o* a legfőbb «swell» (dandy)-ekhez tartozom *I be first chop in China* 83 Chinában az elsők közé tartozom, 46 *watpiecee one foolo man you be welch'* ein Narr Sie sind, 79 *that no be plite* ez nem udvarias, 32 *he all be Taiping lebel man*, 81 *close be nice, galow* Kleider sind schön! Ép így használtatik *belong*.

A chinaiban az a mi fogalmaink szerint dativ általában megelőzi az acc.-t. A Gr. § 126. 51 *he makee pay that barber his own fine walkee stick* átadatja a borbélynak saját finom sétabotját, 104 *he no givee that Chinaman cumshaw* nem ad e Chinainak ajándékot de a versben *allo t'hat sort he send devilo* 43 az e fajta embert mind az ördöghöz küldte. — 104 *that one piecee duckey talkee nother d°* az egyik kacsá azt mondja amásiknak. De előfordul a *to* præp. is ép úgy mint az angolban: 109 *allo man talkee hood to likki waifo* all

men talked kindly to thesecond wife, 32 some piecee man . . cly to he, 42 one to notha makee talkee.

Már említettük, hogy a chinaiban az attributum akár adjectiv, genitiv, adverb vagy numerale megelőzi a determinált szót A. Gr. § 28, III. A chinaiban a genitívust tehát felismerni már az általa elfoglalt helyéből is, de azért az objectpronomen *cī* (ihn, sie, es, ihm, ihnen) is hozzáfűggeszthető § 66, I a) 136—140. v. ö. Intern. Zschrft 276:

wáng pao cī (der) König beschützt ihn.

wáng pao mín (der) König beschützt das Volk

wáng cī pao mín (des) Königs beschützen das Volk (ist wie . . .

wáng pao cī mín (das vom) Könige beschützte Volk

wáng pao mín cī (*tao*) Königs beschützen Volkes (Art und Weise).

Die Art und Weise wie der König das Volk beschützt.

De ha *mín lík* avagy *mín cī lík* = néperő avagy népereje, és a *cī*-ről ráismerni a genitivre avagy helyesebben talán a *mín* adnominal attributiv használatára, úgy ily szólamokban mint *put hiên cī kiün* nem bölcs fejedelem (avagy fejedelmek) *kām k'ù cī ts'ò* süsse und bittere Kräuter a *cī* az adjectivumot követi.

Az angol nyelv mai nap vagy hozzáfűggesztett *s* vel vagy pedig *of* praepositio segítségével fejezi ki. Ez *s*, mely eredetileg masc. és neutr. tövek egyes számában lépett fel (így az angol szászbán, ámbár némely emlékekben, a Lindisfarne gospels és a Durhami ritualében találni fem. *ā* és *n* tők -es-re végződő genitivusaira Sievers Ags. Gr. Halle 1882 § 252 Anm. 2, § 276 Anm. 3. lassan mindinkább elterjedt a fem. szókra és a többes számra.

De azért találni és pedig nemcsak fem. gen.-okat *s* nélkül korábbi és későbbi időkben még gyakran Mätzner I³ 258:

Thruh Adam syn and Eve foly. Hard by at street end. Ugyancsak az első hely illeti meg a genitívust, mint már említettük az összetételben.

De a megfordított szórend sem ismeretlen, ámbár felette ritka: on this side Tiber, on this side the tomb. Ilynemű összetétel francia minták alapján: courtbaron = a baron's court. M. I³, 529.

Pidgin 1) -s-vel: *in larn-pidgin's head* 40, *baka's blead* 41, *Empelo's baba* 49 sat. 2) *of*: 15 *folest of he pencils*, 51 *my glate molalpidgin of the stoly of Ahong* 57 *feast of Lantern*, 61 *he tailey of he piggy of he Josspidginman*, 24 *in he city of Wampo*. A császár

t'ien-tsi A. Gr. § 38 megjelölése 39 *he son of Heaven* majd 49, 50 *he Chilo Heaven* adatik vissza. (Hátul álló attributumokról alább.)
3) De előfordulnak ¹⁾ *Empelo he sojeman* a császár katonái 59, *that Chinaboy he pocket* 78 93 *that Massa he pidgin* ez az úr dolga féle gen.-ok is.

Úgy látszik a vulgár angol régies ódonszerű fordulataival állunk szemben, mire példa a Common Prayer Book-ban *for Jesus Christ his sake* Storm. 262 ámbár megengedjük, hogy a chinai genitív képzés a relativ értelemben használt *ei* a harmadik személy objectiv personal pronomenével ehhez felette közel jár. A *he* pedig a *pidgin*ben *his* és *him* helyébe lép szóval a chinai két alak helyébe (genitív és object casus) itt egy lépett.

Nem tárgyaltván a szócsoport és a compositum közti különbséget, mely utóbbinak szülőoka Paul Principien 164 szerint az összetételnek az ő alkatrészeitől való isolatióban keresendő; megjegyezzük, hogy szemben a nagytöbbségben lévő *megelőző* nominal attributumokkal, megesik némelykor az is, hogy a determinált szót követik p. 45 *heaven-pidgin-man first choppee*, 54 *Dere's wisee men no hab pletence, who* 28 *no hab got one teacher good like S.* Es giebt weise Männer ohne Prätensionen, welche de a rendes szerkezet: 44 *muchee first chop olo person*, 65 *one topside man*, 29 *pieman son*, 44 *schola coffin*, 56 *he put bead louend cat neck* a macska nyakára, 51 *peachtlee floweree*, 33 *one good sailee jerk*. A chinai nyelv is ismer appositiont Chin. Gr. § 259: *wên wáng* = Wen rex, § 296 *kuän-žin* Beamter, miut azt már fennebb említettük. Maga v. d. Gabelentz mondja: In solchen Fällen (Beamter Mensch) ist die Apposition kaum vom Attribut zu scheiden.

Áttérvén az adjectivre és a jelzői mellékmondatra természetesnek fogjuk találni, hogy ez a chinaiban A. Gr. § 141 a logikus subjectum előtt áll. Verba (igék) ily használatban participiumok gyanánt fungálnak és gyakran pótolnak relativ mondatot. A nemre ²⁾ vonatkozólag megjegyezzük, hogy a majmaçini nyelv tanúságot tesz arról, hogy az egyik alak *s'ycvá*, *živoj tópyla* *dobrye*, *pyl'isóla prišol*, *p'il'ikylásjyna* *prekrásno* (de *kalasó* *chorosó*) a többiek rová-

¹⁾ Kamerun-Englisch. *King Bell him nigger* King Bells Sklawe.

²⁾ A Kamerun-Englisch a főneveknél sem különbözteti meg a genus-t. Így *boy* lányt is jelent, néha azonban «nöt» vagy «nőit» jelentő szó által léssen közelebb meghatározva, v. ö. az európai angolban: *he goat she goat*.

sára általánossá válik. Nem lesz feltűnő ha a pidginben angol igék attributive¹⁾ használatnak, miután e téren az angolban is találni hasonló tüneményekre. Így a substantív igeként szerepel Storm 437 to liquor, to you wine, will you malt, let me persuade you to cheese, az adverb mint adjectiv Storm, 332: amerikanismusok well folks, one quite otherwise (different) passed in the halls egészen különböző egyén — 246²⁾ how nicely she looks s u. o. az adjectivumról mint adverb.: take it easy 247, he spake plain Mark VII 35, when the people were gathered thick together Luk. XI 29, amerikanismusok: behave good, it wont help me any, I've travelled in England some. Storm 332, excellent good, excellent well 439, I'll lick you elegant 316 — ir: how are ye going? Illegant. 352²⁾ Chinai angol: *sartin sure* 26, *easy mackee cheat, talkee hood spoke kindly, scleamee bad, 33 you sartin catch'um back*. Hogy a főnév és melléknév közt nem különböztetnek, bizonyítja egy a Comic Grammar-ből vett idézet: Here also may be adduced the Yankee's notion of comparison. My uncle's a tarnation rogue; but Jam a tarnationer. Chinai angol: 101 *one piecee two leg sheep*, 104 *that side look-see dirt*. — Arról, hogy az igealakok száma a pidginben nagyon is apadt, alább bővebben. Itt csak felemlítjük, hogy számos igenél az infinitív és a verbum finitum különböző személyeinek kifejezésére szolgáló közös alak, egyszersmind participium praesentis activi és participium perfecti passivi-ként szerepel. Más igeeknél a part. praes. activi²⁾ alakja lett általánossá és végzi a verbum finitum funkcióját is. De azért találni oly igeeket is, melyekből több alak ment át a pidginbe. Cselekvő igenévnék tekinthető az elől álló attributum a következő esetekben:

to he starrin' plisoná man 33, *magnifyum looksee speckles* 23, *he velly intelestun man dis touchin W.* 82, *smellum vata* Sz. 133 eme participial formákhoz járul *before the lisee sun* 69 (de *he lisee velly high* magas állásra emelkedett) nap felkelte előtt, azaz a felkelő nap előtt. Appositiók a part. praes. act. jelentésével *he show 'um . . . birdee playin'* 68 játszó madarakat, *my love . . . Joss-stick smellum muchee sweet* 25. Ellenben part. pf. pass. és pedig a meghatározott név előtt 82 *this larned W.*, ha nem

¹⁾ 49 *yon catchone piecee can-do*; ön elsajátít bizonyos mesterséget, hol *cando* objectként szereplő főnév. *go-down* warehouse.

²⁾ Arra, hogy jutott az *-ing* gerundium ahhoz, hogy az *-ende* participial képzést kiszorítsa, hogy továbbá a mai angol is ismer ily végzetű abstract feminin szókat Mätzner I' 283, itt ki nem terjeszkedünk.

formailag, de értelmileg: 29 *picklum nice*, 115 *take care that spoilum tlee*, továbbá azután (appositiókép): *get he nailos specklum* 23 — ellenben infinitiv alak ugyancsak a p. p. p. jelentésével: *olo man all dlessee han'some* 44 szépen öltözött öreg ember, *derilos make of clay* 76 agyagból gyúrt ördögök, *he show 'um . . . birlee paint topside plate makee fly with wing* 68 lemezre festett madarakat, *one loud no tlavel catchee plenty weed* 67 ez utóbbi alak formális p. p. p.-nek is volna tekinthető, melynek *d*-je a hangszabályok értelmében elesett, különben a *make* esetében az infinitivnek participial használata kétségtelen. Különben a chinaiak nem csak saját nyelvükön találtak erre mintákat, hanem az angolban is nem egyszer ugyanazon formát találták használva inf. és p. p. p. gyanánt: 37 *until we catchee head cut off**) ellenben mint verbum finitum: 78 *one piecee cannon . . . ball cham-tau = cut off he head.* — 63 *My lidee on he wind . . . to állo my leave'hind* átlovagolok az általam hátrahagyottakhoz, — Imperfect a p. p. p. helyett és pedig vulgár angol alapon Storm 284: 26 *compladore all hollor shook tun* az elrémült C. szaladt (v. ö. 54 *t'at bird insidee net get took*).

Átterünk a melleknevek fokozására. Átment az angol comparativ *-er* és pedig mint adnominalis attributum: *betta* 31, 56, 65 *better* 50 — *gleater* 51, *smarta* 86, *wisa* 49 (*wisee* positiv 54) — adverb: *lather*. A *more* szóval körülírt, és pedig alany: 129 *my more betta* (superior) *go away*, adverbial: 46 *slip more easy*, 65 *he ghunga peal more largey any bell*. Fokozott időhatározó 46 *more by 'mby he tinkee* később azt gondolta. Eltérő comparativus átvéve: 49 *worsee* 49, *worsey* 26. Kettős comparativ *more blowner* 40 — *jatteler* 60 kövérebb v. ö. Storm 264 *more better* Shaksp. Temp. I, 2, *more comfortabler* Dickens Dick. Pickw. II 351. — 437: *higherer*. — Superlativ: *-est*, és pedig adnominalis 48 *blavest*, 37 *gleatest*, 29 *worst* adverbialis *best healee* 66, *swim best* 66, időhatározó *at last* 49 — *most* szóval körülírva: adnominalis *most starvee* 32 v. ö. *he make steal most állo pizen* 40. önmagában *t'hat man most gettee ddown* ép ez emberek fúlnak leginkább vízbe. — Az, hogy a tulajdonság meg van nagy mérvben, különbözőkép emeltetik ki: 115 *plenty high* 31 *of allo men he first chop good-heartman*, 80 *he numpa one-lo smart* a legokosabbak közül való — 66 *all good man*, 29 *welly bad*, 31 *he too much nice*.

Kamerun-Englisch. Kétfélekep: vagy *pass* túlhaladni ige

* V. ö. 122 *just now hab got two piecee josshouse-man come this side*.
Two missionaries have arrived.

által, avagy valamely substantivum által, melyet már magában a tulajdonság nagyobb avagy csekélyebb mérvben jellemez, p. *You pass me for big* du bist grösser als ich, *road we can find good one pass that jobb* útra fogunk akadni — *him be boy for me* er ist jünger, thörichter als ich.

A superlativ *plenty* és *too much* által kifejezendő (*too* nem zu sehr hanem überaus, ungemein) avagy pedig az adjectiv ismétlendő.

A pronomen personale és possessivum. A chinai nyelv az első és második személy kifejezésére szolgáló szókat egyes és többesnek egyaránt használja. A genitiv avagy a possessiv viszony ép úgy fejeztetik, mint más névnel, a mennyiben az attributum avagy a birtokos az első helyet foglalja el. Valamint más attributum (illetőleg genitiv) és az általa determinált név közé *ē* léphet. (A modern chinai *tik*-ről l. A. Gr. § 187, különben v. ö. Chin. Gr. § 1092, mely szerint *ngò* főleg subject és object casus, § 1093 *ngü* gen. és object, a mennyiben az utóbbit adverb vagy segédige követi, a pron. 2 pers. nézve l. § 1104.) Fr. Müller 409: *ngò mà* mein Pferd auch: *ngò ē mà* in der Umgangssprache (3) *wo* (5) *tí'* (3) *ma* = *wò tik mà*. Leland transscriptiója szerint eme névmás a szótárban mint *woa J, woaty* my mine *woamun* we, us *woa munty* our, ours adatik vissza; a mellékelt M. azt jelenti, hogy a szó Mandarin Chinese. A *mun* nem egyéb, mint *mên* osztály, mely a modern chinaiban a pron. pers.-nél csak ép úgy szolgál a plural kifejezésére A. Gr. § 200, mint más személyeket jelentő neveknél § 183. A Fuh-kien dialektben használatos *ngan* wir *nin* ihr *ngò* + *mên* illetőleg *ni* + *mên*-re megy vissza. Chin. Gr. § 248. Leland a 2 pers. pron. *naw* C. V. you (unusual), továbbá *nee* you plural; *nee-mun* M.-t közli. A személyes névmások helyett a chinai alázatosságát illetőleg a megszólított iránti tiszteletét tanúsító kifejezésekkel szeret élni. A. Gr. § 201 mit csakis a de Vere által közölt amerikanismusokkali összevetés kedvéért sorolunk fel: He speaks of himself in mock modesty as *this* (vagy *dis*) *child* or more self-asserting as *this horse* and his friend is affectionately greeted as: Wal, *Ole Hoss* (old horse) how are ye? Storm 308. Érdekesnek tartjuk, hogy a chino-tagalo-spanyolban Kreol. St. VI, 38 a pron. poss. alakja pótolja a pron. pers.-t is: *mia tiene, vende, no intiendi, no puele* Schuchardt így szól *Señolia* . . . ist zu dem *suya* (a 2-ik személy megszólítása) hinzudenken, welches sie für span. *Vd. (Vuestra merced)* gebrauchen, und, was

befremdlicher erscheint zu *mia* = *yo*. De a majmačini (orosz-chinai) szójárásban is találjuk a pron. pers. és pron. poss. azonosságát és pedig ugyancsak a birtokos névmás elhatalmasodásával állunk szemben: *čas̄, tavajá* részed, *majá s a tǝvajá xat'í pǝlájá* jártam veled, *ty sa majá pǝliját'il'* te barátom (vagy) *ty sa majá kakój maj-maj?* mily üzleted van velem. Mellesleg említve a *sa* általánossá vált praepositiónak avagy az object és hasonlókép az adverbial eset mutatójaként jelentkezik. Már az orosz-chinai és chino-tagalo-spanyol megegyezéseiből következtethetjük, hogy a *mia* és *maja* (mein) a chinai beszélők meggyökerezett nyelvészokása és nézetének köszöni létét, miben megerősít az angol-chinai *my* és az általánossá vált *you* pers. és poss. mely utóbbira (*your*) visszavezetni a hangtörvények nem állának útban. A negatív bizonyosság a melaneso english Kreol. Stud. V, mely a subjectum kifejezésére majd *I* avagy *this fellow* 48 sor, majd *me-t* használ 56, 57, 60, 69 az object esetét is találjuk *give me that fellow knife* 70, *spose rat come kai-kai me* 38 wenn Ratten gekommen wären um mich zu fressen a genitiv avagy attributum pedig *belong-a-me*-vel (36, 63, 70 sor) fejeztetik ki, mely a determinált szót mindig követi, ép úgy *belong-a-you* 29. p. *hand and foot belong-a-me* meine Hände und Füße (ép így *man belong bullamacow* 26 sor der Fleischer, *diss belong-a-master* die Schüsseln des Herrn) de *my finger* 30. A legáltalánosabb alak tehát a *me*, de ez is csak subject és objectnek használtatik. Hogy azonban kizárólagosan egy alak nem jut érvényre, azt bizonyítja az egyszer előforduló *I*, továbbá a *belong-a-me* mellett jelentkező *my*. A második személyű névmás *you* (10, 22, 24, 28, 31, 61, 66, 75 sor.) a melanesoenglishben ép úgy, mint a pidginben. A *thou-t* Storm 354³) már a londoni vulgar nyelv sem ismeri, de használják más dialekttek és a quäkerek. Az abszoluttá vált alak itt különben *thee* volt és sokan a quäkerek közül ezt használják (St. 209) subject és object közt nem tévén különbséget. Épígy tűnt el a nom. *ye*, mit a biblia szabályszerűen megkülönböztet a *you* dat. és acc. tól. St. 408. Shakspeare a *ye-t* már ritkán használja és pedig nemcsak nom.-nak, hanem egyszersmind dat. és acc. gyanánt is. Ugyan így fordul elő *thankye, thankee* (köszönöm önnek) kifejezésben is. Épígy történik, hogy a *me* abszolút alakká válik és az *I-t* mindinkább kiszorítja. Az angol-szász *Ic hit eom* helyébe *it am I* lépett a közép angolban St. 234 az irodalmi nyelv mai nap közönségesen meg *it is I-t* mond de colloquialis; *it' sme* (St. 207 és 241) *he is older than*

me noha Storm szerint a *me*-vel nem kezdhetni a mondatot: Nur diejenigen welche eine gebrochene, unvollkommene linguafranca sprechen, sagen *me want, me see him come* (s) etc., in der Kinderprache «*me choking, Granny!* = (grandmother). E vulgar avagy colloquialis *it is me* az educated American által meg kerültetik St. 334 de ugyan csak amerikai ámbár dicelectikusként közli Storm 328 Blacq «Princess of Thule»-jéből Says I to vather és Says vather to I. ¹⁾)

A pidginben a prom. poss. *my* vált abszolút alakká,²⁾ ich, wir mich, mein, wir sat. jelentésekkel. Ha *me* elő is fordul, értéke a *my*-vel egyenlő. A különböző formák ellentétes használata iránti érzék hiányzik a chinaiban. Az egyedüli példa a 83. oldalon tán a rím kedvéért (v. ö. *allsame my*, 111, 114).

My flin I see you takee my for not'ha man who face all-same as me. (Barátom, látom, hogy másnak tart, kinek arcza ép olyan mint az enyém.) *I-t* még találni 85 és 44 mint nom. sg.-t (*t'his he mandalin wat I chin-chin*, 44 dies ist jener Mandarin, welchem ich Ehrenbezeugungen erwies.) *to me* előfordul 18 *suppose you give ear-hear to me* (ha ön meg akar hallgatni) és 52 *talkee to me.* — *we* = mi 31, 37, 82, *my* possessiv: 113 *my own eye hab see* — pron. pers. nom. sg. 31, 70, 84, 84, 90, 92, 92: *my makee what Massa talkee my* 103: *my hearlo* 104: *my savvy* — dat. sg. 81 *it make my more good than close* (clothes), 106 *Massa . . . pay my largey cumshaw* az uram nekem értékes ajándékot ad, 106 *he talkee my allo t'his* — acc. sg. 45, 54 *he makee my all'flaid* (afraid) *of he* 109 *he makee my larn that ting*, 112 *he wantchee my stop this side* kívánja, hogy itt maradjak? — nom plur. *my blongey plison once* 36 egyszer börtönben voltunk.

Áttérünk a második személyű névmásra. Az abszolút alak *you*. Az *r* a szó végén jó formán elhangzik s így a chinai a *you* és *your* közt (Vietor, Elemente der Phonetik 80 és 190) alig hallott

¹⁾ V. ö. Storm 210 (colloquial english). In andern Fällen tritt der Nominativ für den Objectcasus ein; aber diese Bewegung ist schon im Rückgang begriffen.

²⁾ A Kamerun-Englisch a *me, him, we, you-t* használja subjectum és objectumként személy és tárgynál egyaránt, p. *you no buy we* Ihr habt uns nicht gekauft nem adtatok semmit, következőleg nem fogjátok kifizetni a zászlókat. De előfordul *I, he is*, p. *I no thieve him, he fit to put me in iron*; ámbár nem loptam meg, mégis vasra verhet.

különbséget, *ye* csakis *ting-ki* thank you C. V. Szótár 134 és 54 old. *tink, ye youth, you wantche dlain that well of tluth* fordul elő. — *to you* : 45 *my no catch bad heart to you-lo*. Különben *you* possessiv 35 *you blutal ignolance make tall one piecee tear*, 49 *when you luck come*, 67 *you tongue he soft you tongue he longtim last*. — pron. pers. nom. 49, 54. — dat. 706 *t'hat man to muchee shmallo inside to paylo you cumshaw* mintsem hogy önnek ajándékot adjon. — Érdekes volna tudni vajjon a középtengeri lingua francában mily sorsa volt a pron. pers.-nek. Adatok hiányában a Storm 163. old. 3 jegyzetében Molière-nek Bourgeois gentilhomme IV. 10-jából idézett sorokra utalunk. *Se ti sabir ti respondir*. De úgy hisszük, hogy az eddig felhozottak is bizonyítják, hogy Coelho nézete a kreol dialektokról, «hogy a romántól eltérő szerkezetüket csakis pszichikus és physiologikus törvények hatásának köszönik, nem pedig ama befolyásnak, mit ama népek régibb nyelvei gyakoroltak, a kikenél a dialekteket most találjuk» (*Os dialectos romanicos o neolatinos na Africa Asia e America* p. 69 idézve Kreol. St. I, 28 és Lucien Adam *Les idiomes négro-aryen et maleoaryen*, 74) teves. Meg is engedve a psychikus működés azonosságát az eddigi beszéd mindenkép szerepel az új jelzésrendszer megalakításánál mint materiale; és innen van, hogy a melaneso-english különbözik a chino-english-től, daczára annak, hogy az angol közönség, kereskedők, tengerészek, kik e kevert nyelveket szintén elsajátítják, (ugyanaz áll a chinaiakról) vándorlásaik következtében folyvást működő nivellirozó kapcsolatot képeznek, mely a lakosok régibb nyelvei szülte eltéréseket az egyik új dialektből felcserélés folytán átviheti a másikba s évek múltával tán közös csendesocéáni lingua francát fog létesíteni.

Nem bocsátkozván a kérdés hosszabb taglalásába, utalván a Schuchardt által Kreol. Stud. IV. 34 által mondottakra, áttérünk a harmadik személyü névmásra. A melaneso-english a nemeket nem különbözteti meg, de azért az összesen két oldalra terjedő fordítással együtt közölt mondatokban még is találni: *Woman he finish thing, me speak him?* Hat sie gethan, was ich ihr gesagt habe? *he* előfordul mint nom. sg. *he (that fellow) no stop* er ist nicht da, *by and by he come* er wird gleich kommen *he no money got* — it: *you not like soup, he plenty good kai-kai* es ist ein sehr gutes Essen. Különben mint pleonastikus járulék: *boat he capsized water he kai-kai him* das Boot schlug um und versank *callaboos he no good* das Gefängniss war nicht gut *lice he, plenty bullamacow he stop* es ist

viel Fleisch da — *she* pleon. *woman she* — *him* nom. sg. pleon. *where man him stop*, wo er ist. *man belong bullamacow him stop* der Fleischer ist da *him* = it nom. sg. *pin him fight him my finger* die Nadel —, sie hat mich gestochen mint nom. pl. *diss him cost plenty money* die Schüsseln —, sie kosten viel Geld — mint objectum acc. sg. *I fight him* ich klopfte sie aus *him fight him my finger* sie hat mich gestochen *what man you give him stick* wem gaben sie den Stock *me like him grog* ich liebe den Wein acc. pl. *kaikai him* elégeti őket. Sajátszerúsége amelaneso-englishnek a *that fellow* pronominalis használatá *that fellow* (fiyer) *kaikai him* ez elégeti őket, mihez *this fellow* járul *I* és *me* mellett.

A chinai a 3-ik személyű névmást nem jelöli meg a nom.-ban. Bővebbet Chin. Gr. § 405 és k. k. — *A. Gr.* § 62 III: es gibt nur *l' i*, vor classisch auch *kiuet* für den genitivus: sein, ihr und *ē* für den Objectscasus: ihn, sie, es, ihm, ihnen. De határozatlan értelem-ben is használtatnak: jemandes, eines, der Menschen, jemanden, einen oder einem, etwas. *kiuet* a *Šu* ban 1 és 2-ik személyű pron. poss.-ként is szerepel.

A vulgár-angol prosától hajlandó a személytelen tárgyakat personificálni, avagy más szókkal nem tekinti azokat semlegeseknek; így történik hogy *he* használtatik tárgyakról, hogy a régi *his*-t az *its* nem szorította ki, hogy üres tárgyak, tartók mint növe-műek kezeltenek. Storm 263. Ha ezzel egybevehetjük, hogy a mai colloquialis nyelvben az object casus *him* és *them* ¹⁾ válik absolut formává a nominativus rovására St. 207. (a régibb nyelv számos esetben a nom.-t használta az object casus helyett, miből következik, hogy a két alak ellentétes megkülönböztetéséről szó sem volt) akkor az ily példák alapján mint: *this is what him* — *says*, *bought him* (a book) *at a sale* — *it is them*, *she was younger than them*, *if them were we* ²⁾ joggal azt fogjuk következtetni, hogy a pidgin subject és object casus közt nem fog különbséget tenni, s csakugyan *he*-t találjuk nem csak personaliter de possessive is használva. A másik alak *'em* többnyire *um*-nek írva mi nem egyéb, mint a vulgár *'em* St. 265: *vun on 'em*, *callem* = középangol *hem* (ags. *him*, *heom*). Dienes *em* ugymond Mätzner I³ 314 ist dialectisch weit ver-

¹⁾ *Them* a vulgár nyelvben *those* helyett használtatik, Storm 277: *Them's my titles*. *What do you think them women does t' other day?*

²⁾ Mondatkezdő «*Them says*» ellen Storm 209 tiltakozik.

breitet und entspricht den alten *hem* (nicht *them*) welches noch in den westlichen dialecten lebt, wo es auch mit *he* und *him* wechselt wird. V. ö. amerikai *rin arter em du* szaladj utánuk, Storm 328*). A chino-englishben uralgó *he* és *um* mellett más alakok mondhatni csak elvétele kerülnek elő: *she* nom. sg. f. 24 *she want-chee much*, 94 többször: *she no look-see um* nem néz rájuk sat. *it* 50, 73, 76 *it looksee my* úgy látszik nekem, 81. Különben *he* mint nom. sg. f.: 108 *waifo he velly likki* mint nom. sg. m. 42 *he dead man, he wat lib insidee coffin* (ő ki benn van a koporsóban) és mint e példából kitűnik, az articulus is ugyancsak *he*-nek hangzik. A nominativus kiemeléséről p. 107 *a man he makee* már megemlékeztünk, épúgy 93 *that Massa he pidgin*-féle esetekről, melyekben a vulgárangol alapján a *he*-t=*his*-nek magyaráztuk, de noha e példában a chinai szerkezet utánzását is láthatnók. — 18 *that yankee name he D.*, 81 *this Jossman name he L.* (e yankee neve D., e pap neve L.) féle esetek *Josspidginman name Coe* 24, *man name W.* 42 *many taushan Chinaman he name be W.* 84 (sok ezer Chinai neve W.) fordulatokkal egybevetve még mindig kétséget hagynak fenn az iránt, vajjon a *he D.* nem «a D. = (the D.)-nek fordítandó.*) Különben *he* = *his*: *topside he tacks* 18, *at he finga-ins* 21 *catch he chance* 50, *catch he wish* sat. *he* = *her*: *supposey t'hat numpa one waifo belongey he máta* 108 all just as if the head wife were her mother; de *his*: 112 *his own piecee chilo*, 51 *his own fine csalkee stick*. — *he* mint object casus: *Maly talk he* 25, *he talkee he* 110, *afta he* 32, *paylo he one cumshaw* — *to he* 32, 33, 78 (= *him*). *cheat he* 106, *nik-ki* (strikes) *he* 107, *my* — *poke he to wa keum up* 91, *he fem.*: *that plopa pidgin for he* 108. *him* 115 *see him, fo allo like him* 50 a ki rá hasonlít, *on him* 80. *care him away* 112, 113 *he* mint plural nom. 32 *all . . . he scleamee*, 103 *he talkee* (két kacsáról) *they* 21, 32, 60, 85 pl. gen.: *they no can find t'at China man, he vanish ffrom he eyes*. A második absolut alak '*um*, *em* általában object casusként szerepel, de előfordul *wát 'um call the T.* a mit T.-nek hívnak, 32 *pay em allo had* gave them all he had, — *my put 'em* (stockings) *on* 92—79 *take cal'um* (of them = *allo that dolla*), 96 *take careum* (one piecee cow) egyéb példák 17 *tink um devilos*, 17 *put um* m. sg. 17 *pay um* m. sg. de 60 *give them* 19 *hide um* pl., 22 *lock um* m. sg., 22 *cuss'um* — 23, 43 *topside'um* 27 *'bout'um*

*) V. ö. *you name be W.* 84, *my name blong N.* 112.

29 *tie um*, 30 *flogg 'um m. sg.* — 31 *blow um, n. sg.* — 32 *thlow um*, 32 *feed 'um*, 33, 61 *catch um*, 39 *tellum*, 40 *lakum sūtöttö 43 chin chin um sg. m.* — 44, 61 *look see um sg. m.* — 45 *bless' um sg. m.* — 46 *teach um* — 52 *talkee um* — 55 *pump 'um sg. sat.* — *to um: talkee too 'um 43.*

Pronomina possessiva. Felemlitendők: 113 *my own eye hab see*, 111 *countee my his own piecee chilo, de he oivn take care er selbst 112.*

Pronomina demonstrativa:*) *this 41, that 41, 43, 46, 78 ez egyszersmind conjunctio.*

M. I. 441 pronominal adverbia: *what for l. a pronomina interrogativa alatt that fo' (because) he hab stop.* — 83 *whatside he makee go 113 what side that lobber man walkee merre ment erabló — wattim 28, 44, 56, 57, 65, 76, 78, 86.*

Pronomina relativa. Storm 227 *who* és *which*-ről megjegyzi, hogy a colloquialis nyelv ezeket már alig használja. Alford: *That makes duty for both.* — Hyde Clarke (St. 258²) *That is used instead of who and which a great deal too often v. ö. már Swift-nél Polite Conversation 1814 (St. 439) we are killing that that would kill us. 48 No hab one Manchū Tartar that káli fightee such. dlagon that, killee állo dead 49 one day that come about to shave, 65 one piecee inside that feel twotim he ghunga tell.* A Szótár szerint 134: *That often used as indicating in Pidgin-English, when it could be omitted in ordinary English e. gr. that man = he. — Which már Shakspearnél és általában a vulgár nyelvben személyekre is vonatkozik St. 265 Marryat író ily kifejezéseire nézve l. Storm 220⁴) pidgin: 50 an make A. a mandalin, which noble all he blood ki egész vérét (fel- és lemenő rokonait) megneemesíti. — it belongey olo custom which nevva wailo 'way 51. — What wird allgemeines Relativ Storm, 278. 19 *plinta man, wat makee book, 44 olo person, wat look see one pukkha gentlum öreg személy, ki perfect gentleman-nek látszott. 43 he dead man, he wat lib insidee coffin, 43 one poor schola', wat hab nebba catchee button szegény lateiner, ki soha**

*) Kamerun-Englisch: *this place live for man go wash* das ist ein Badeplatz, *them other boy no fit to learn him* ez a másik fiú nem bírja azt megtanulni, *he wants them thing plenty* e czikkből sok kell neki. Fölötte sajtászerű *King Belltown himself* die eigentliche, engere Bellstadt, a hol Bell király maga lakott, megkülönböztetésül az ugyanoly nevű város egyéb részeitől.

nem tett szert gombra (distinctióra), *one piecee Chinaman wat no savvy* 86, *one so bad piecee boy, wat makee so*, oly gonosz fiú, ki így cselekszik . . . — 56 *one stoly, wat belong he olo tim* v. ö. Mätzner I⁸ 331: all fevers, except what (=those which) are called nervous. — *wat-ting* = what. 103 *talkee wat-ting he duckey hab talkee* elmondja, mit mondtak a kacsák, 112 *Joss pay me what-ting my fáta: no likee do* Isten megadta azt, mit apám nem akart tenni. — *who*: 42 *he likee flin who catchee plenty dolla'*, 50 *that Chilo Heaven, who savvy all that pass*, 51 *you see babaman, who . .*, 86 *one piecee rascal, who . .*, 54 *wisee man . . who . .* csak személyek után M. I⁸ 330. — gen. sg. 83 *you take my for notha man, who face allsame' as me* másnak tart, kinek arcza olyan mint az enyém. Storm 212 a colloquialis nyelvből néhány példát idéz hol *whom'*, helyett áll, de itt *whose*-t várnánk. — *who-man* substantív használatban: 66 *whoman swim best, that man . .* 74 *who-man he makee good look-see, that man* a kinek szép külseje van, az . . ép így használtatik *who is*: 66 *who lidee best* a ki legjobban lovagol — *wat devilo*: *my no can tinkee wat devilo* Massa tinkee *wat-tim he makee this sing-song* 76 nem tudom elképzelni mi ördögöt gondolt az uram, mikor . . 46 *askee wat he devilo ting he wantchee* kérdi, mi ördögöt keres.

Kérdő névmások (pronomina interrogativa) *Who-man you come this side?* 136 *who-man makee blake that one piecee glass* ki törte el ez üveget? — *wat you wantchee side he Mandalin* mit keres ön a m. mellett. 243, *wat you tinkee* 47 = 50 *watting you tinkee?* A substantív használat után áttérünk az attributivre*) *wat-pidgin t'his can be?* 32 *what affair*. — Továbbá *how fashion* (Szótár 125) *you stop out so late — howcan do?* 92 — *what for why? where fore? because* (v. ö. Sketchley 83 *what for, says J*) 42, 44, 45, 74 *wantchee know whatfor he pidgin lib so high* akarja tudni, miért él a galamb oly magasban? 76, 86, 92 *what-for you no come?* miért nem jön, 96 *what-for no got milk?* miért nem hozott tejet? 103, 115. — E jelentéssel: *because* 57 *an some what-fo he flaid cat catchee he* és némelyek azért, mert attól féltek, hogy a macska meg fogja őket. v. ö. 90 *maskee he Captin no savvy what-for to payum*

*) Csakis attributív (nem kérdő): 73 *look-see what largey tail!* nézze, mily vastag fark, 53 *wat piecee one foolo man you be* mily bolond egy ember ön.

de nem tudta mi ellen adja be (az egyes orvosságot) *hab got plenty medcin, my no sarvy what for to pay he. — that he reason of wat for he makee such a low* és ez az ok, a miért olyan zajt csapnak. — *wattim you comee from H.* mikor jött H.-ből, különben igen gyakran használtatik mint pronominal adverb. l. fenebb.

Összehasonlítás kedvéért a melaneso-englishből *whatman you give him stick* Wem gaben Sie den Stock? *What for steal,* miért lopta? *what-place belong him?* Woher kommt er?

A verbal tők a chinaiban egyszerűek vagy összetettek. A pidginben előfordulnak összetettek, és pedig ugyanazon szó ismétlésével: *cly-cly* kiabálni 57 *he mousey . . allo clycly* egyszerű *cly* mellett 70 v. ö. *makee cly-cly* 72, 107 — 52 *you talkee-talkee 'um to me — chow-chow* (Kreol. Stud. V, 10 = angol *chow*) food; to eat; igen gyakran használva 29, 32, 41, 57, 58, 73, 74, 75, 98, 100, 110, 112 stb. Synonym compositumoknak volnának tekinthetők: 78 *no piecee English boy can makee-do all-same fashion like China boy* angol fiú nem képes úgy cselekedni, mint egy chinai — 29 *Ping Wing see gentleum wailo-go he sleamee* P. W. úri embert látván (arra) jönni, elkiáltja (magát) — 26 *littee chilos mindee-look!* — Épen olyan, mint *makee-do, wailo-go, mindee-look* egyszersmind *look-see* 15, 21, 49, 51, 56, 103, 104, 105 stb. *looks-ee* is lehetségesnek látszik, de más példák arra nézve, hogy a pidgin az angol 3. sg. vált volna abszolút alakká, a mint ez a vulgár angolban egyáltalán történt, itt hiányzanak. — *talkee-leason* vagy idesorolandó, avagy pedig az objectummal összetett igének volna tekinthető 81 *s'pose Massa talkee-leason — he loll he eyes.* (Leland 134 ezt mondja: i. e. talk-reason, moral or literary discourse; wise maxims or extracts, de igének használja) — 24 *she tinkee-leason like Chinee* olyan eszejárása (gondolkozik—okoskodik), mint akár egy chinainak avagy eszszzerűen gondolkozik . . . — *my lather fightee dlagon, that killee allo deal* 48 inkább megküzdöm a sárkánnyal, a ki megöl mindenkit — *make ear hear* 16.

Abszolút alakká vált az egyes szám harmadik személye a chino-tagalo spanyolban. Kreol St. IV, 18 *mia quiele, vende no puele, intiendi.* Miután az oroszban a múlt idő igenévvél iratik körül orosz-chinai *majá zat'! pýlá, ty pýl'isóla* mint az oroszban sem különböző alakokból nem vonhatni következtetést. A népies angolra nézve Storm 280-ra utalok: I knows says you, the women calls, stb. — de: he do (he does), colloq.: don't (does not) . . . vulgár

amerikai: says I to vather 328,¹⁾ sez J 231²⁾ I's (sowohl für is als has) 354. I'se = I have 232³⁾ v. ö. *ain't*, mely *am not, is not, are not* helyett használtatik Storm 230, 258 mit ő régibb és vulgár *air not-ra* vezet vissza. A pidginben oly gyakori *ee, ey, y* végzet,*⁾ mely az angol igéhez járul (és pedig az infinitiv és ép úgy a 1 sg. 1, 2, 3 pl.-ként szereplő alakhoz) talán oly román eredetű igékből, mint *sarvy* választatott el. Talán a portugaliiban oly gyakran fellépő 3. sg. *e*-jével állunk szemben, miután ez hangtalan *i*-nek hangzott. Az angol szók, melyek a portugaliakat kiszorították annál inkább felvették azoknak *o, -lo, és e* végzeteit, mivel az azt elsajátító chinaiak jó része csak is hangzóra vagy nasalisra végződő szókat ismert. Emez alakról már elmondtuk fennebb, hogy attributive p. praes. act. és ép úgy part. p. p.-nek is használtatik. Itt ép ily jelentéssel, de praedictive felhozzuk 32 *that plisoner be most starvee* active, de passive: *my sing-song be finishee* 62 holott 85 *they finishee to laughee* (megszüntek nevetni) esetében *finishee* verbum finitumként szerepel. *ee*-vel nem bővült alak praedictive passiv értelemben: 113 *he pocket too muchee fill up*. Ép úgy felsoroltuk már a példákat, melyekben a part. praes. act.-re visszamenő *um* alak attributive használtatik és pedig hol cselekvő, hol szenvedő jelentéssel. Ez utóbbi értelemben, de praedictive *he goosy no led, allo he colour spoilum* 102. Hogy emez *-in* avagy *-um* alak azonban szintén absolut, az kitünik egyéb használatából. Így a Szótárban 120. old. előkerül mint verbum finitum: *my boilum tea* ellenben infinitiv *kálin* C. V. to call, *sélum* C. V. to sell — 110 *laughum* 110 *smokum*, 91 *cureum*, míg objectum: 107 *he must catchee floggum*, 46 *nebba catchee one such floggum* (de ép így használható az *ee*-re végződő alak 108 *he must catchee floggee*) ép úgy, mint e példában 61 *pay'um a floggin*. Arról, hogy az *ing* alak mint főnév és gerundium is használtatik *as hunter lib by killin* 60 és u. o. *pig keepee glowin* itt nem kell bővebben szólnunk, e használat ismeretes az angoltól, ép így Storm 270 szerint *a* (= *on*) vor Gerundium ist in der Sprache alt, Sweet: *fall a crying* obsolete, we say *begin to cry* a pidgin szövegben e példát találni: *wantchee to catch 'um one tim a wandelin'* 61. — U. o. 355, lásd a XVIII. században szokásos:

^{*)} 1886 elején elolvastam Fielding «Tom Jones» című regényét, hol *harkee, lookee*-féle imperativusok igen gyakoriak. A pidgin ez alakot általánosította; a chinai az európaítól ez alakban lett megszólítva.

while this ballad was reading míg e ballada olvastatott stb. példákat és még ma is: the house is building — to be missing v. ö. 272¹⁾ a (mai nyelvérzék szempontjából kétségtelenül) passiv értelem eme bizonyítékaihoz járul az amerikaiaknál szokásos infinitiv használat: if you go to asking me any more questions, go to writing poetry (v. ö. angol take to writing), you'll get me to loving you, Storm 332. v. ö. *you get spilum die-lo* 90.

Téves volna mindazonáltal abból, hogy az *ee* és *um* (*in*) alak abszolút*) arra következtetni, hogy nem találni a chino-angolban p. p. p.-t és imperfectumot. Példák a part. pfti passivire: 52 *he bone all lotten in he glave. he looksee fliten* 81 (frightened) 82 *this larned* W. attributive holott praedicative: *sing song done* 79, *you tinkee he found out by you fan kwei* 35, azt gondoljátok, hogy ti idegen ördögök találtátok ki, *he Massa velly dlunk* 140 v. ö. *he get done* 40, *he get hung* 41 (v. ö. *get took* 54 impf. — de 66 *gettee ddown*).

De a múltidő körülírásánál is előfordul a p. p. p. ép úgy mint az angolban: 105 *no hab got golo*, 28 *no hab got one teacher good like* S. Igen világos, hogy a segédigéhez az abszolút alak is járulhat: 27 *my no hab tinkee*, 104 *my no hab savvy*, 105 *hab catchee golo* ? 2 sg. — 3 sg: 53 *have talkee*, 41 *hab talkee*, 29 *hab chow-chow up*, 110 *no hab hear, he no hab stop in China side*, 96 *hab dielo* 96 *hab wailo*, 21, 79 *hab catch* — 72 *he kai no more hab makee cly-cly* lánya nem sírt többé — 3 pl. 103 *hab talkee*, 79 *hab makee Chinfaashion*, és végre 3 sg. 17 *some tiefman . . hab wantchee kill . . an' catchee állo had*.

Nincs biztos példánk arra nézve, hogy p. p. p. használatnék imperfect gyanánt (v. ö. 110 *allo man finishee chowchow, plenty man too muchee dlunk*) de igenis arra, hogy impf. szerepel mint p. p. p. így attributive 26 *compladore all hollor shook lun*, továbbá 54 *t'at birdee insidee net get took*. A vulgár angolra nézve Storm

*) Kamerun-Englisch. Eine gründliche Verachtung der Flexion des Verbums. *Be* gilt für alle 6 Personen. Ép így használatnak *sabe live thiere* lopni, *pass de want* mellett előfordul *wants, is* is. A mult időt általán, nevezetesen azonban folyó elbeszélésben a praesens alakjával szokás kifejezni, dacára annak, hogy a bantu nyelvekben találni a múlt idő kezdetleges megjelölésére. De azért előfordul *he left me market* er hat mir versprochen, *plenty vexed live for my belly*, mely mondatban a p. p. p. mint tárgyszó szerepel.

284 azt mondja: In den starken Verben nimmt die Ausgleichung der zwei Präterital formen zu. Your likeness was took; a colloquial english-re nézve v. ö. 215 v. 8. I am nearly done (have done) 220, hard worked servants u. o. 220 továbbá az amerikai slangból: Idone (I did), I gin (azaz given = I gave). Továbbá megtörténik a vulgar nyelvben, hogy a præsens használtatik a præteritum helyett, legalább erős igéknél, Storm 266: see, come. Ily előképek után ritkán várhatni a pidginben imperfect alakokat; ilyenek: 21 *was*, 82 *came*, 115 *want went*, 33 *it állo got thloo winda*, 21 *were* 60 *began* v. ö. 104 *that all same so bad my lost taushan' dolla*. Továbbá akadni verbum finitumként használt p. p. p.-re is 26: *nex 'tim my born*, *my bornee boy* ha legközelebb születtem, mint fiú jövők a világra.

A formák generalis használata mellett p. 24 *in he city of W. lib Joss-pidgin-man name C. W.* városában élt egy C. nevű pap, 26 *tear come in he gentleum eyes, an he anger gin to lise* 96 *that cow hab dielo, that dog hab wailo, that woman catchee chilo* ez az asszony megbabázott találni mondhatni összetett igéket, melyekben a cselekvés kiemelésére *makee* szolgál: 110 *that boy no makee wailo* a fiú nem ment, 40 *he m. steal* 41 *m. pizen* megmérgezte, 41 *he m. kill*, 42 *m. talkee*, 43 *m. leed*, 50 *m. sit* leült 51 *so fashion they makee do* ők így tesznek, 53 *m. hidee*, 57 *he cat catchee one piecee mouse an' makee chow-chow all-same olo tim* a macska megfogott egy egeret és megette csak úgy, mint hajdan, 66 *m. play* 75 *m. sit* ül, 83 *m. go*, 109 *make paylo cumshaw* gave a present 86 *s'pose he must makee look-see he schola'* ha pedig a tudóst kell játszania (v. ö. 38 *look-see pidgin*) avagy ha tudósnak kell látszania, miután *ook-see* nemcsak azt jelenti, hogy látni, hanem egyszersmind látszani p. *he looksee*: 21 *muchee wise*, 105. . . . *one plittee chilo*, . . . 44 *one pukkha gentlum*, 51 *you looksee all-same one piecee foolo-man* ön úgy néz ki, mint egy bolond, 104 *that side look see dirt*. De a causativum is *makee*-vel képezetik; 90 *he makee come állo he man*, 35 *m. fall*, 45 *m. slip* 59 *m. stand* megállítani, 68 *m. tell*, 109 *he makee my larn that pidgin ámbár learn* azt is jelenti, hogy teach Storm 275 v. ö. a lay és lie 285 wake awake 217 egymás helyetti használatát avagy 229¹) *he stood the candle*. A helykörülmény kifejezésére *side* (p. *wat you wantchee side he Mandalin* 43 mit akar ön a Mandalin mellett) és összetettei használatnak. Ezek

tulajdonkép adverbialiter avagy præpositionaliter használt nevek.)*
Csak *inside*-t találni némelykor a főnév után. p.:

17 *Ioss house hab got one man room inside anybody was within, 41 he stop Chinaside inside, 92 what-for you no let my room-inside* miért nem ereszt engem be? in mellett: 63 *in olo Fei Chaw Shang inside* különben pedig *inside, outside, topside, bottomside, longside* megelőzik a főnevet, épúgy mint a ritkábban előforduló *in* (42 *Iosshouse, 44 hell, 83 a party 46 beddy, 43 dleam 24 in he city of W., 44 in he nightey*) *long* (76, 113) *on* (31 *on Chinaside, 50 on he Empelo's head-side 63 lidee on he wind, 68 on lacker box 80 wait on him 83 on he 'arm 86 one man he too much poo' an' too much smart, he often come the pidgin on v. ö. 61 one tim a wandelin' (a = on) up (74 up to sky)*), melyek pleonastice is használatnak p. *on* avagy 79 *in Chinaside* a mennyiben tudniillik a *side*-vel összetett szók már magukban adverbiumok, (*hab stop Chinaside 79*); ilyenek a felsorolt *inside* sat. kívül melyek præposícióként is szerepelnek *allsame side 105, behind side 19, 102, California side, Cantonside 91, Chinaside 79 (Chinaside inside 41, in Ch°s° 79, on Ch°s° 31) Englandside 90, someside, Tartarside 70, 71 that-side* (v. ö. *there 46*) *thisside 74, 112* (v. ö. *here 104*) *upside down 28* (felülről le, azaz végig: *leede lesson upside down v. ö. uppy down 15, 37 — you turn he topside downy 67*) 133 *whatside you blongey where is your home?* v. ö. 81 *take Chinaboy a longy, down stair 25 és downy stairs.* — Szintén adverbialiter használatnak: *topside 86 must hab got wata topside* kell hogy vizet kapott legyen a fejébe = *bolond, outside 93 that stoly he came o° 104 ousai, he lain come chop-chop, 57 he go o°, 104 wailo ousy, 105 pay ousy 89 come o°, 101 — bottomside 17 walkee b°, 44 b° in hell* (lenn a pokolban) de főnévileg 67 *inside 77, 78 my hab cath t'inkee i°* I have got an idea 104 *he too shmallo man i° 106* különben *inside* jelentései között felsorolottnak *interior, heart, mind, soul 125 you belongy smart inside you are intelligent és így 101, 102, 111 — catch hood i° 56 he — so good inside he can 31 catchee happy i°, 57 v. ö. 45 he happy i°, longside one piecee i°, that feel 47 my catchee muchee solly i°, 109 he plenty solly i° v. ö. tell inside-out 34.*

Az időkörműmény rendszeren *tim*-vel összetett szók által fejeztetik ki: *allotim 33, 57 (allway 32) beforetim 50, 94, 109 — 'chee tim 102* sokáig *dis tim 26, first tim, largey tim 102, littee tim 112 — longtim 79 és longatim 104 morning tim 115 (mornin 101, blight sun 104* reggel de nem adverbialiter *mornin 46, blight sun 45) muchtim 28 és muchetim 63, nother tim 103, nex tim 26 one tim 61, 100 (once 83, allo once 36) some tim 43, this tim 41, (then 46, now 41) wattim 28, 44, 56, 57, 65, 76, 78, 86, kérdőleg 83*

*) 25 *he chin-chin Ioss topsidee house* talán a magasabban, avagy feljebb fekvő házban, mely esetben *topsidee* attributive használatnék.

(*when* 46, 83) *de belong tiffintim* körülbelül a lunch idejében, mi mellett *allway, by' mby, once, then, when* is fordulnak elő. *Mornin, blight sun* adverbialiter használt főnevek v. ö. *t'otha day* 44 tegnap, 61 *nightey day* éjjel nappal, 83 *one nightey*.

Modál adverbiumnak használtatik *plenty*, mi különben «sok»-at jelent (77 *plenty piecee watch* sok óra *too plenty dollar* 108 *he plenty solly inside* 109 *he no plenty smart inside* ép így adverbialiter *he plenty cly* 114 — 106 *my flin talkee plenty leason*. Igen gyakoriak a *fashion* szóvali compositumok: *so-fashion* 51, 56, 103 írva *so-fashee* 107 sőt *so fash-nek* 28 — *all-same fashion* ép úgy 79, 107, *wat-fashion*, mikép 109 — *how fashion*, mikép 57, 96 *galanti fashion* grandly, *plopa fashion*. Különben ez összetételek előfordulnak mint melléknév avagy főnév is: *China fashion stoly* 106, *what ting you pay plenty dolla'*, *he állo tim good fashion* a mi sokba kerül, az szép is *catchee plenty dolla' t'heu állo tim you catchee first chop fashion* ha sok pénzed van mindig a javát kapod 95.

Hogy a pidgin nyelvben számos chinismussal fogunk találkozni, az természetes. Ilyenek talán 44 *you loose face*, 109 *he loose face was much ashamed*. A szótár *facey* alatt: *face, character, self-possession loose facey to loose character; to be put to shame; to be disconcerted, 54²⁾ to take one's facey away* the common Chinese expression for causing shame or defeat. 105 *Melican makee iron facey at Chinee*. A szótárban *iron-face teet-meen* (Canton); *t'eeay layeen* (M.) stern, obdurate, cruel, severe. — 18 *he soon get well an' walk topside he tlaks on his foot prints* i. e. upright.

(Nem meglepő ha a Kamerun-Englisch-ben más fordulatokra találni p. *I want to sit down for you* Ich möchte Ihr diener sein, *cold have you hat dich die Kälte?* láza van? *this be play palaver* tréfa, *he left me market* ígérte).

Ilyennek tekintendő a numerativum *piecee* v. ö. A. Gr. § 197—199 *drei Stück Vieh, fünf Häupter Kohl, ngù-wèi iû fünf* (Schwänze) *Fisch, cé-pá sên* dieser (Griff) *dächer* v. ö. Melaneso English: *that fellow knife* 10. De előfordulnak a számnevek *piecee* nélkül is 44 *tee day wailo in he nightee* három nap múlt volt el amaz éjszaka óta. 135 43 *at he two cofjñ, 45 tulip li China man wear two watch. Watfor? Supposee one makee sick, t'other walkee*. Ép így használtatik *one* is, mely gyakran a határozatlan névelő helyébe lép:

22 *It b'longy betta makee flin than catch one inimy* 108 *one chesze full nipti cashee* a chest full of ready cash, *one gliffin* 102 *allsame one sick man*,

45 *wailo to one go-down* 51 *one feast of lantern* de 103 *one p° Chinee*, 103 *two p° duckey* 98 *you one big p° foolo man* 105 *you one p° big foolo*, 19 *one pig p° mountain* 42 *two p° coffin*, 49 *you catch one piecee can-do*, 45 *some piecee Joss papa* 52 *only some p° word you have*, 53 *my solly see wat piecee one foolo man you be* 71 *fo p° horsey* 29 *that piecee velly had piemán son.* — Ordinalia 22 *first-chop an' numpa one* 107 *he numpa one waifo* az első feleség, 108 *numpa two he talkee* — *Chinaman sit down to tim* leült másodszer.

Példák a negatív¹⁾ mondatra.

107 *no other ting can do* egyebet nem tehet, *no can do* 16, 77, 89, 104, 108 *likki waifo no can do* (can do nothing), *numpa two no can do one ting* a második feleség mitsem tehet (ez ellen). 107 *can makee cly cly, no more can do* sírhat, ennél többet nem tehet — *he no that much can sarvy, no can makee* 89, 96 *can no make fly, no can catchee* 78 — *no catchee cash* — *no hab cash* 35, *no hab wing, no hab man Chinaside sarvy so good sword pidgin* nincsen ember Chinában, ki oly jól tudna vívni *no hab talkee plopa* 110, *no hab stop* 79, *no hab got* 45, — *what for no got milk?* miért nem tettél szert tejre? — *he allow no come outside a nyil nem jön ki* — *Massa no foolo* 106 *my no wanthee please one Chinee, suppose hé no good* 86 *ha nem jó, but he no be plenty* de nem fordul elő nagy mennyiségben, *no blong leason to make bobbely* 45 — *you no ought makee* — *no wanthee* — *luck no wai toe long* — 51 *when good tim come to do, don't makee stoppee long* ha a kedvező pillanat elérkezik, nem kell késedelmeskedni — 104 *maskee he no givee t'hat Chinaman cumshaw, not one littee nipte-cashee* mégis nem adott e chinainak ajándékot, még egy kis pénzdarabot sem — *how catch d'ragon no man know* 54 *azt senki sem tudja, no piecee English boy can makee do all same-fashion* 78 — *findee no chit there* 34 *nem talál ott levelet, 62 who catchee no piggy-tail, 92 come with no stockin* jójj kapeza nélkül. — *no can go shore* ich kann nicht an die Küste gehn Preuss. Jahrbücher 1884, 590. lap.

A szó eltérő jelentésére nézve találni egyet mást Kreyenberg cikkében Pr. Jahrb. 1884 592—594. Igen természetes, hogy evvel a pidgin lexicon nincsen kimerítve. Fölhozandónak véljük e szót *belong*:²⁾ 69 *My fáta blongey palacee* atyámnak palotája van 108

¹⁾ A Kamerun-Englischben gyakran a nyomatékosabb affirmatióra használva: *Smiti dont go* Schmidt elment, *Plenty people dont come* sokan jönnek vagy jöttek, v. ö. obst net hergehst.

²⁾ Használatáról a genitiv kifejezésére a Melaneso-englishben már megemlékeztünk.

³⁾ A Kamerun-Englischben *live* szerepel mint verbum substantivum (sein, werden = zur Umschreibung eines werdenden Zustandes), *he live for come* er kommt so eben, *he is coming*, va *venir he live for die* er stirbt

he b° two piecee wai fo volt két felesége — *that book b° classics e* könyv a klasszikusokhoz tartozik, *catchee milk b° your pidgin* 46, *77 gun boat Captin b° he pidgin* volt az ő mestersége, *my b° big tai-pan* 20 *thet man b° foolo* 106, *it b° betta makee fin* jobb barátra szert tenni, *78 one cannon ball come du' cham-taw ... he b° dead* schnitt ihm den Kopf weg und er war todt — *45 one tim b° one student -man* volt egyszer, *78 állo dolla that b° desk*, 103 *no b° so much lain longa tim* hosszú idő óta nem volt annyi eső. *47 but my no b° hearee* de sohase történt velem, hogy azt hallottam volna *b° too plenty man catch sick* megesett, hogy igen sokan megbetegedtek *90 108 allsame supposey that numpa one waifo b° he máta* all just as if the head wife were her mother — *b° well* egészségessé lenni *90, he fedders bymby b° stlate allsame 'nother hin* a tollak csakhamar ép olyanokká lesznek, mint bármely más tyúkéi *b° Englishee talk* 110, 111 angol nyelven, *he catchee he hand too muchee fullo, b° too much to do* d. h. er (bekäme) zu viel zu tun *47, b° China law* chinai törvény szerint *37, my makee dis note as b°* a mint illik.

Még kellene közölnöm a mit *catch, get, pidgin business, leason, sarvy*¹⁾ jelentésére nézve állítottam össze, *too-ra* nézve meg kell jegyeznünk, hogy «igen»-t²⁾ (sehr, very) jelent igen gyakran, *smart* az amerikaiaknál szokásos értelmében használtatik a pidginben is *Storm* 326: *The smart man is quick and intelligent, but apt to be suspected of taking advantage of his neighbors by these qualities. Suppose*³⁾ szerintünk «ha»-val egyenértékű *66 supposey you no*

so eben, wird sterben, *no live* das gibt es nicht, er ist nicht da *this place live for man go wash* ez fürdőhely *pose I no live* ha nem vagyok itt.

¹⁾ A Kamerun-Englisch is használja e portugali szót *me no sabe* nem tudom, *you no sabe me* nem ismersz?

²⁾ Ép így a Kamerun-Englischben, mint a comparatiónál felemlítettük.

³⁾ A Kamerun-Englischben csak *pose*, p. *pose I no live, he fit to go for my backside to thiere my oil* Gesetzt ich bin nicht da, so ist er im Stand, hinter meinem Rücken mein Oel zu bestehlen, mivel összevetendő *him father dead, him be Joss* ist sein Vater todt, wird er Joss, apja halála után, ő lesz a Joss. — Felette sajtószzerű a *belly* (has) használata *my belly is full* ich bin satt, *plenty rered live for my belly* viel Ärger ist in meinem Inneren nagyon bosszankodom, *pose me be forced, I go* ha kényszerítenek, *megyek, my belly live for Bell* de szívem hú marad Bell-hez.

make looksee for mollow, you velly soon to-day make catchee sollow, s° one man no catchee cash, he non can play atgame s° no hab wing, can no make fly ailsame v. ö. a melaneso-english-t.

MAYR AURÉL.

EGY ELLENMONDÁS HERODOTOSNÁL.

Tudvalevő dolog, hogy Herodotos művének compositiója semmiképen sem kifogástalan. A történetíró előadásában ugrásokat, ismétléseket, ellenmondásokat, számvetési hibákat enged meg magának, melyeket a kritikusok minden alkalommal szemére szoktak lobbantani. Midőn ezuttal egy ellenmondással röviden foglalkozunk, kimutatni igyekezünk, hogy nem magának Herodotosnak róható fel hibául.

Az I. könyv 108—110. fejezetében Astyages álma, Kyros születése és Harpagos megbízatása van leírva. Harpagos Mitradates pásztorért küld, kinek ezt mondja: «Κελεύει σε Ἀστούργης τὸ παιδίον τοῦτο λαβόντα θεῖναι ἐς τὸ ἐρημότατον τῶν οὐρέων, ὅπως ἂν τόχιστα διαφθαρέῃ etc.» A 111. fejezettel azután így folytatja Herodotos: Ταῦτα ἀκούσας ὁ βουκόλος καὶ ἀναλαβὼν τὸ παιδίον ἦγε τὴν αὐτὴν ὁπίσω ὁδὸν καὶ ἀπικνέεται ἐς τὴν ἔπαυλιν, hol a szintén gyermeket szült neje már izgatottsággal várta, minthogy nem tudta magának megmagyarázni, miért hitta magához szokása ellenére Harpagos a férjét? Kérdésére a visszatért Mitradates elmondta, hogyan lépett Harpagos házába s látta aranydíszben és tarka ruházatban a gyermeket. Az eredetiben erre így folytatja: Ἄρπαγος δὲ ὡς εἶδὲ με, ἐκέλευε τὴν ταχίστην ἀναλαβόντα τὸ παιδίον οἴχεσθαι φέροντα καὶ θεῖναι ἐνθα θηριωδέστατον εἶη τῶν οὐρέων καὶ ἐγὼ ἀναλαβὼν ἔφερον, ὀκνέων τῶν τινὸς οἰκετέων εἶναι· οὐ γὰρ ἂν κοτε κατέδοξα, ἐνθεν γε ἦν. καὶ πρόκατε δὴ κατ' ὁδὸν πυνθάνομαι τὸν πάντα λόγον θεράποντος, ὅς ἐμὲ προπέμπων ἔξω πόλιος ἐνεχειρίσειε τὸ βρέφος, ὡς ἄρα Μανδάνης τε εἶη παῖς τῆς Ἀστούργεος θυγατρὸς καὶ Καμβύσεω τοῦ Κύρου κ. τ. λ.

Az ellenmondás igen szembeszökő. *) A pásztor kapta a parancsot, hogy vigye el a gyermeket, a pásztor tényleg el is viszi, — s íme néhány sorral lejjebb mégis az őt kísérő szolgáltközben kézbesíti a gyermeket. Az által pedig, hogy Herodotos ezt négyszer és mindig a *λαμβάνω* igével fejezi ki, azonkívül még a pásztornak útrakelését a gyermekkel háromszor mondja el, az «*ἐνεχείρισε*» annál feltünőbb. E helyett inkább azt várnók, hogy a szolgálta tudassa a pásztorral útközben, hogy kié a gyermek, tehát elárulja neki a titkot. Az «*ἐνεχείρισε*» helyében talán *ἐξήγειρε* olvasandó, mely ige ezen jelentésében: «elárulni» Herodotosnál kétszer fordul elő, III. 74: «*μηδ' ἐξοίειεν μηδενὶ ἀνθρώπων τὴν . . . ἀπάτην*» és VIII. 132: «*ἐξενείκωντος τὴν ἐπιχείρησιν ἐνόσ*». Az *ἐμ*-ből a megfelelő *casus* (*ἐμοί*) az *ἐξήγειρε*-hez kiegészíthető, a mint azt *Abicht* (I. 4 p. 146.) az *ἐνεχείρισε*-hez kiegészíti is. Az optativus *ώς*-sal a hírül jövest és hírül adást jelentő igék után oratio obliqua-ban közönséges tünemény s így még csak az a kérdés maradna hátra, hogyan jött létre a corruptela.

Ἐκφέρω rendes és alapjelentése *kiviszek*. Valamely olvasó, ki nem értette meg itt az ige elvont jelentését, hogy a hely értelme világosabb legyen, magyarázatképen, a — szerinte — többet mondó *ἐνεχείρισε τὸ βρέφος*-t írta az *ἐξήγειρε* fölébe. A glossa azután belekerült a szövegbe.

WEISS REZSŐ.

*) A Herodotos-kiadók az ellenmondást nem vették észre. Egyedül a történetíró angol fordítójának *George Rawlinson*nak (*History of Herodotus*. New edit. Vol. I. London 1862. p. 203.) tűnt fel, a mint azt ekként hangzó fordításából gyaníthatni: «They sent a servant with me to show me the way out of the town, and to leave the baby in my hands.» De ezen, a sorokba erőszakolt interpretatio sehogysem kielégítő.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR IRODALOMHOZ.

I. Mihály Deák codexének ismeretlen hat éneke.

(Vége.)

3. Más ének.

Nótája: Ifjúságom vétke gyakran . . .

Bujdosásra juta nyomorult életünk,
 Sok Antichristusok támadtak ellenünk,
 Nincsen ez világon ki forgatná igyünk.
 Hamis decretumot formáltak ellenünk.
 Mintha ez országban mi volnánk pártosok 5
 Az nagy röndök között fő-főtanácsosok,
 Ellenünk hadakat kincsünkkel fogadók,
 Már úgy kergettetünk mint halálra valók.
 Igen helyös mondás, meghalt Mátyás király
 Nem kell az igazság pápista hitre állj 10
 Magad mentiségére akármennyit instálj
 Bedugják az szádat mondván ne prédikálj.
 Hitelösebb szava csácsogó klerusnak
 Hogy nem mint egynihány jó reformátusnak
 Még Christussal maradsz szidnak, kárhozhatnak 15
 Ha attól elszakadsz mondanak boldognak.
 Ha élös elméd van az igazság utát,
 Eszödbben vehetöd üldözésnek okát,
 Ne keress másoknál bár ezekre példát,
 Csak nézd szörte szélyel apostolok sorsát. 20
 Kik inkább akarnak amaz hű Moysessel
 Rabságot szenvedni Izrael népével,
 Futni, lappangani az szegény Illyéssel,
 Hogy nem gazdagulni Pharaó kincseivel.
 Némelyek közülök az Jeremiással 25
 Tömlöczbe vettettek Pétör apostollal,
 Sententiáztattak az három ifjakkal
 Halálra möntenek szent István mártírral.
 Kiket erőszakkal, vagy czitációval
 Tőrben nem ejtettek álnok ravaszsággal 30.
 Midőn jószágokat dülő katonákkal
 Prédára hányattak, nem gondolván azzal.

Sokan ű közülök az nagy röttegesben,
 Kik nem maradhattak az magok helyében
 Öltözvén az szelid juhoknak bőrében 35
 Szaladtanak futva Duna szigetében.
 Az keserűségöt újétja rosszabb hír,
 Mört szegény cselédjök otthon köservén sír,
 Reszket az ő szívök mint erdőben az nyír
 Mert oda jészágok, melyet soha nem bir. 40
 Óh nagy hatalmú Űr támadj fel mellettünk ;
 Ne mondhassák ezek, hogy elhagytál bennünk,
 Hiszön csak egyedül te benned remélünk,
 Ha megölsz is Uram, csak te benned bizunk.
 Nem mentjük magunkat méltatlanságunkkal, 45
 Ha sujtasz is bennünk nagyobb ostoroddal,
 Megvalljuk vétünknek hophni (?) s Phileással
 Kétségben nem esünk hitötlen Júdással
 Mert nem történetbül sem az szöröncsébül,
 Hanem Fölségednek böles rendelésébül 50
 Vagyon, hogy kergetnek mostan ki helyünkből.
 Mint ezt megtanultuk jövendölésükből.
 Az aranyat tűzzel szépítik rozsdátul,
 Tiszta búzát széllel választnak polyvátul ;
 Így mi is sujtással ez csalárd világtul 55
 El ne vonatassunk testi bátoráságtul.
 Nem folyebb tanítvány az ű mestörénél,
 Ki sokat szenvedél, mig világban élél,
 Értünk keresztfára magad kennyen mönél,
 Magad halálával áldozatot tövél. 60
 Nem hagyád minékünk világ dicsőségét,
 Hanem üldözésnek keresztviselését,
 Ez világban való magad békességét.
 Így kell hát viselnünk nyomorúság terhét.
 Ez alatt nyögödnek most sok ekklézsiák, 65
 Kik tanítójoknak híroket sem hallják,
 Mise hallgatásra erőszakkal hajtják
 Ha azt nem követik, pénzzel birságotják.
 Az szent irás helyött virginát nyomtatják
 Az dudát közöttök nagy dallal fújatják 70
 Kik ennek előtte az mannát megunták
 Ugorkát, párhagymát most kénytelen rágják.

Seregeknek Ura, igaz ítélő vagy,
 Az te bölcsességöd mindönök fölött nagy,
 Igaz vezéröket népeid között adj, 75
 Megölő mételylyel legeltetni ne hagyj!
 Mi is azt fogadjuk az te jó lelkedért,
 Csak ne hagyj el bennünk Krisztus szerelmeért
 Senkihöz nem mégyünk az élő kenyérért,
 Sőt hozzád sietünk lelki testi jókért. 80

Mi haszna lősz Uram, ha el vedesz (vesztetsz) bennünket,
 Elkergetsz előtted, mint a zsidó népet,
 Nem másolhatod meg velünk tött frigyödet,
 Azért bizvást mondjuk szt. Pállal az igéket:
 Sem élet sem halál te szent Fölségedtől 85
 Tömlöcz és az fegyver Chrisztus szerelmétől
 El nem szakaszt minket az keresztény hittül
 Ámbár üldöztessünk fene ellenségtül [Pápa seregétül].

Irám ez versöket kedves barátimért,
 Christus munkájában szolgál társaimért 90
 Kik most üldöztetnek az igaz vallásért,
 Nem szánnék érettök bizony ontani vért.
 Ezör hatszáz után hetvennegyedekben
 Szent Mihály havának szintén közepiben
 Napszám szerint pedig tizenötödikben 95
 Nevét elhallgatá keserűség ebben.

Amen. Finis.

Rövidebb, de hatásosabb költemény, mint az előbbi. Szintén a protestantismus üldözése idejéből, a papok befogatása, börtönöztetése, gályára hurczolása évéből való. Hangja nem oly sivár, de humorosabb is, előadása élénk, nyelve népies. Szerzője nem kívánja nevét megmondani, «elhallgattatá a keserűség» mint írja, de szerzési idejét pontosan adja. E szerint az ének 1674. szept. 15-én iratott.

4. Cantio de Rákóczi.

Ad notam: Az tündér országról.

Elődben állottam hadnak fejedelme,
 És hű seregednek örökös vezére,
 Indulásom lészön te dicsőségödre,
 Szolgád már megesküdt elindult az végre.
 Im kardom fölkötöm uram te nevedben,
 Népetem készitöm röndölt seregökben,
 Országomat hagyom Fölségöd kezében
 Édös nemzetimet ne hagyad inségben.

Szállj le én Istenöm, lásd mi van szivemben,
 Avagy ha kívánod, ime kebelemben 10
 Szívemet mutatom neköd jó kedvemben
 Ha mi ellenöd van töröld el hirtelen.
 Az ártatlan vérnek sűrű kiáltása
 Tudom, hogy fölhatott szentök óhajtása
 Sok keresztényöknek testök szakadása, 15
 Hiv uram most tégöd az bosszuállásra.
 Engöm is szolgálodat úgy megkeserített,
 Mikor az szörnyű hir, szivembe érkezött,
 Szívem busultában ugyan megreszketett,
 Könnye szömeimnek orczámrul csöpögött, 20
 És miként az Dávid Absolont sirással
 Siratta zokogván könyhullatásokkal
 Ugy én is népedet sűrű óhajtással
 Sirattam zokogván könyhullatásokkal.
 Miként az vén Jákob szerelmes Józsefet 25
 Hogy látta fiának ű vérös köntösét
 Megérté, hogy vadak szaggaták el testét
 Ottan koporsóban tévé szent tetemét.
 Avagy mint Éli pap, az úrnak táborát
 Hallá hogy megverték s elnyerték az ládát, 30
 Megzöndüle füle, kíváná halálát
 Székibül kiesvén, megszegte ű nyakát.
 Eképen indula siralom szivemben
 Mert látá Jonatást halálos sebekben
 Édös Jósefemet, vérös öltözetben 35
 Hogy vadak szaggaták látám az mezőben.
 Vilna szép városnak iszonyú romlása
 Mert három templomnak lön nagy pusztulása
 Tűzzel égettetik hatalmas nagy schola,
 Sok keresztýén népnek lön hamar romlása. 40
 Három bölc tanítók megölettetének,
 Testök földön hever, úgy verettetének,
 Egy bölc olasz ifjat tömlöczben vetének,
 Kit harmadnap mulva ök megöletének.
 Nyelvét álla alatt kivonják szegénynek, 45
 Kit hamar fordítván táblára szegtenek
 Fejét ű testétül elvágák, elveték
 Testét négy darabban, nyársokban függeszték.

- Lesna füstí égben fölmene Istenhöz
 Vérszopó vitéznek nyulának fejekhez 50
 Az körösztényöknek ártatlan vérökhez
 Kiméletlen nyultak, kisededek testéhez
 Gallia, Belgium és Nagy-Britania
 Az sok vértül ugyan megrészegült vala
 Az vitéz Albanus gróf bizonynyal mondja 55
 Az mit Belgiumban cselekedik hada.
 Csak halála előtt ő azt megvallotta
 Hogy egy kevés idő alatt Belgiumban
 Tizennyolcz ezernél többet hányt halomban
 Még sem talált kedvet pápánál Rómában. 60
 Dignotus azt írja ötödik könyvében,
 Párisban jártanak sokáig az vérben,
 Mint egy sebes patak, úgy ment folyó vízben
 Az testöt fölvette, oly volt erejében.
 Ezeknek vérektül az szép folyó vizek 65
 Egész Galliában úgy megvörösödtek
 Hogy az környül lakók véle nem ehettek
 Holt testökkel hizott halakat nem ettek.
 Boldizsár Holsner is azt írja ismétlen
 Hogy ezör és ötszáz ötven esztendőben 70
 Angliában, csak két esztendöt mentében
 Nyolczvan ezör(t) embört öletött hirtelen.
 Simon Semussis is emléközik róla
 Huszonnyolcz esztendök alatt oly romlása
 Volt keresztényöknek vére kiomlása, 75
 Az kiknek bününkért rettentöt halása.
 Mert ezör és ötszáz hatvanöttöl fogván
 Az ezör és ötszáz nyolczvan egyben jutván
 Szörte szélyel egész nömös Európában
 Fegyverre hányattak szélyel országokban. 80
 Megemlítem számát ilyen sok martírnak,
 Noha tudom Uram nálad nyilván vannak,
 Kik negyvenször való ezörön voltak.
 Fölségöd neviért immáron megholtak.
 Ötödik Karolust, Bodinus oktatja, 85
 Hogy Ferencz királylal induljon az hadra,
 Körösztényiség ellen élösüljön kardja,
 Az fejedelmeknek nyakát szakaszthatja.

Pharnesius Sándor ő imádságában
 Azt kívánja vala, hogy lova lábában, 90
 Keresztyénbőr sarut vonna térd hajtásban
 Lova térdig járna utczán vér folyásban.

Ziglerus Kristophus trombitáját fujja
 Papot barátot az seregben dobolja
 Hogy kegyetlenséggel nagy Vittenbergában 95
 Rohanjon s az várost földig letapodja.

Murva- és Csehország füstölög még majs (ma is),
 Az ártatlan vérnek látszik párája is,
 Fejér högyön által kiált oly sok test is,
 Ne induljak-e meg Uram ezön még is. 100

Diocletianus, Nero, Caligula
 Ennyi körösztén(i) vért nem öntöttek soha
 Melyben lovak lába ugyan uszott volna
 Én indulásomnak Uram most ez oka.

Nem szánom kincsemet, sok szép jószágomat, 105
 Csak fölépíthessem leromlott házadat,
 Összekeríthessem elszéledt nyájadat,
 Szélyel kergethessem az fenevadakat.

Sok véröm hullását, testöm szakadását,
 Nem szánom mellettek életem folyását, 110
 Sok jó vitézimnek fejük elhullását,
 Sok erős kopláknak csatákon romlását.

Azért én Istenem látván szolgáló ügyét
 Mennyei harmattal szállj meg Sion högyét,
 Jüjji mellém igazgasd táborom elejét, 115
 Én ellenségömnek olvaszd el erejét.

Hogy az te nevedben ellenségöm hátán
 Által költözhessem kegyetlen hatarán,
 Láthassam azokat, kiket szivem kíván
 Fusson ellenségöm, trombiták harsogvá(n). 120

Indulásom napján Uram megmutattad
 Hogy szent Angyalidat vélem bocsátottad,
 Az égben tündöklő napon ragyogtattad,
 Jó voltod én hozzám abban is mutattad.

Mert az fényös napnak ő kerektségében 125
 Láték három fegyvert tündöklő részökben
 Kik félig állanak az napnak fényében
 Nem tudhatom vala az látást hirtelen.

Azonban egy kis láng az nap közepibül,
 Kirohana sebbel forog szörtelenül, 130
 Az három fényös tört egész köröskörül,
 Eljárá s bémene ismétlen egyedül.
 Ellenségim ellen három fegyvert adtál,
 Fényös nap Cristus, kit én mellém bocsátál,
 Másik erős angyal, ki föld, tengörön áll, 135
 Kinek ú szájából három élös fegyver kiáll.
 Napból kijött Lélök, kis láng szent szivemben
 Ki az ötközetre vigasztal szivében
 Szablyámát forgatja az harczon kezemben
 Hogy ne eshessem ellenség kezében. 140
 Koplám, erős bástyám, sisakom, pánczélom.
 Te vagy én Istenem tündöklő pajzsom,
 Idegen föld hátán vezér kalauzom
 Minden igyeimben azért benned bizom.
 Már lemegyök Uram az égből az földre 145
 Mert jó vallást töttél az én kérésemre
 Vigyázz azért Uram indult seregemre
 Angyalid is küldd el mellém segítségre.
 Kiért fölségödet szent áldozatokkal,
 Tisztöljem nevedet lelki buzgósággal 150
 Te juhaid között népedet mondással
 Égig magasztalom sörő háladással.

Amen.

A versnek sem ideje sem szerzője nem ismeretes. Szerzőjéről semmi felvilágosítással nem szolgál, idejét is csak alig határozza meg Valószínű, hogy I. Rákóczi Ferenczet kell értenünk a könyörgőn, kinek, mint helyzet dal, valóságos imaként van szájába adva, szépen motiválja harcza indulását, de még szebben végzi — egész himnuszil lelkesültségbe megy át.

5. Cantio pulchra.

Ad notam: Dicsérd az Istent mostan!

Látod, mely rövid mulandó ez világ,
 Elmúlik higyed, mint szinte ez virág
 Mert nincsen benne állandóság,
 Folyása néki álhatatlanság.
 Járása időnek soha meg nem áll, 5
 Mint víznek folyása soha meg nem áll,
 Nem kémél senkit meg az halál
 Vénséget nem ígérhetsz ifjúságról.

Nincs helye higgyed nála kegyességnek,
 Százszor ha áldoznál is Istenednek. 10
 Kik világban ez földön élnek
 Nála azok semmit nem tetszenek
 Az boldog olyan nála mint a szögény,
 Mert az király is halandó, mint az szögény,
 Felelő napot ott nem adnak, 15
 Jóllehet azt mindönök kívánnak.
 No azért mint fél ember nyavalyátúl,
 Vagy reá következő fogságtul.
 Ne féltsd gyöngé szived az szótul,
 Avagy testödet az déli széltul. 20
 Meg köll bizonynyal kóstolnod az halált
 Mindenöket kiket az elő talált
 Megrontott és senkit nem táplált,
 Mindazoknak lölkök testüktől elvált.
 Megválóol nyilván az testi élettul 25
 Gazdaságtul, házadtul, marhádtul.
 Szükségödtul, házas társodtul,
 Ezeknek rövid nyájasságotkul.
 Más helyedben majd néköd állapotdik,
 Ki miatt minden semmivé tétetik 30
 Az mit te gyüjtöttél elköltik
 És barodban bővön föld is iszik
 Lássad, azért ne vallj kárt életödben,
 Szolgálj Istenödnek nagy félelömben,
 Fösvényül ne élj itt nagy testödben. 35
 Semmit nem vihetsz el veled az földben.
 Tégy jól magaddal, míg vagy ez világban,
 Cselekedjél jót mással is ez földön
 Annak itt helye, míg vagy ez földön.
 Ne kapj ezután lélok váltságon. 40

Amen.

6.

Véttköztem Ur Iñ. én te ellénöd
 Kárhozatra szabad volna egöm vetnöd
 Igazságod azt mondgya velem tönnöd
 De kegyelmesseögd nem hagy el vesztenöd.

Méltán vallom Ur Iű ez kinokat	5
Méltán érdömlenék ennél nagyobbakat	
Cselekedtem nagy sok álnokságokat,	
Röppenetös undok gonoszságokat.	
Én nem tudom büneimnek sokságát	
Mint tengernek fővényének ő számát,	10
Ved el rolam haragodnak nagy voltát,	
És enggedgyed bűnömuek bocsánatját.	
Csodalatos Iűnek kegyessége	
Senkinek ő nem lehet ellensége	
Kinek vagyon csak benne reménysége	15
Nyilván vallja, hogy csak ő segítségé.	
Ez világon soha nem volt oly bűnös	
Kinek Iű nem lett volna kegyelmös	
Csak ki magát ismerte hogy förtelmös	
És hitte Istent, hogy lesz engedelmös.	20

A Nogarola nővérekről.

Újabb elogium került napvilágra a Nogarola nővérekről Pietro Bembo bibornok *Il Sarca* című latin költeményében, melyet nem rég Morsolin közölt egy bécsi kéziratból eredeti alakjában, (*Il Sarca, Poemetto Latino di Pietro Bembo per il Prof. Ab. Bernardo Morsolin. Venezia 1887*). Ezen költemény, melyet in usum Delphini rövidített és átdolgozott alakban Angelo Mai bibornok közölt először a *Spicilegium Romanum VIII.* kötetében (Roma 1842) a *Sarca* folyó és a Garda tó egybekelésének történetét adja. A lakodalomra tóduló nymphák közt:

Quattuor ante alias forma venere sorores
 Egregia, fidibus doctæ et cantare peritæ
 Nobilis antiquo Nogarolum sanguine proles.
 Harum si ingenii cultum respexeris, ipsæ
 Pierides poterunt cunctas genuisse videri.
 Si libuit spectare manus, didicisse putabis
 Pingere acu et tractare colos monstrante Minerva.
 Vegilius pater ipse suo nam rure docendas
 A teneris patrias annis curaverat artes,
 Vegilius, quo non Musis dilectior alter,
 Sive modis libet imparibus connectere carmen,
 Sive libet fortes armare ad prælia reges (vv. 151 sqq.).

A kiadó, Morsolin B., e négy nymphát Laura, Angela, Zenevera és Isota Nogarolára vonatkoztatja, de Angela a többinek nagynénje, nem pedig nővére volt. Leonardus Nogarolának Blanca Borromeától hat leánya volt: Bartholomæa, Isabella, Zenevera, Isota, Samaritana és Laura. Ezek közül csak Zenevera, Isota és Lauráról tudjuk, hogy foglalkoztak irodalommal. A többi három közül melyik válik be Bembus negyedik nymphájának, bizonytalan; talán Bartholomæa, kinek leg-
 alább férje a humanistákhoz tartozik. Á. J.

A HATÁROZOK JELENTÉSBELI VÁLTOZÁSAI.¹⁾

A viszonyzóknak és ragoknak ép úgy megvan s ép oly módszerrel állapítható meg az etimológiájuk, mint a fogalomszóké: főneveké, igéké stb. Ezzel azonban csak annyit nyerünk, hogy tudjuk az eredeti jelentést, de nincs még megfejtve, hogyan jutott egy-egy viszonyzó azon — néha nagyszámú — jelentésekhez, mintegy szerepekhez, melyeket a nyelvszokás idővel ráruházott. Ha apróra vizsgáljuk az ilyen jelentéseket s a nyelvtörténeti egymásutánt, melyben megjelennek, akkor azt látjuk, hogy e jelentésváltozások itt ugyanazon típusok szerint folynak le, melyeket az önálló fogalomszók használatában állapíthatunk meg, pl. megszorítás, metafora, metonymia útján²⁾. Megszorítást látunk pl. ha a *-kép* ragnak régibb jelentésével, mely szerint módhatározó (*rette-neteskép* stb.) és állapothatározó volt, egybevetjük a mait, mely csak az utóbbi szerepre szorítkozik (az *essivusra*, kivéve egyes módh. adverbiumokat, mint *máskép ekkép* stb.). Vagy pl. ha a *-ni* névragnak a rokon nyelvekben megőrzött általános irányjelentésével összehasonlítjuk a mait, mely szerint csak személyekhez, családhoz való közeledést, illetőleg látogatást fejez ki. Ehhez hasonlít az olasz *appo* (= latin *apud*) története, mert ezt a viszonyzót ma csak személynevekkel kötik össze, pl. *appo il principe* a fejedelelemnél, de nem *appo la casa* a háznál. (A francia *chez* is személyekre szorítkozik, de azért, mert a *casa* 'ház' szóból lett, pl. *chez le prince* szó szerint «a fejedelemnek háza» ill. «házában».)

De a viszonyzók történetében leggyakoribb jelentésváltozás a metafora, a hasonlóság alapján való átvitel. Valamint szavai-
ban tele van a nyelv metaforákkal — részint élenken érzett, részint elmosódott, elfelejtett metaforákkal: ép úgy fejezi ki nagyrészt a magasabbrendű mondat-viszonyokat is azzal, hogy a kézzel fogható és szemmel látható térbeli viszonyok kifejezőit mintegy át-

¹⁾ Mutatvány Simonyi Zsigmondnak «A magyar határozók» című sajtó alatt levő pályamunkájából.

²⁾ «Les prépositions sont des signes, comme les autres mots, c'est la chose signifiée, qui doit en régler l'usage; elles ont leur sens propre et leur sens par extension.» Collin d'Ambly. De l'usage des Prépositions 1819. 6. l.

szellemítve eszmei tartalommal tölti be.¹⁾ Minden nyelvben lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy az idő, állapot és mód, eredet és ok, vég és cél meghatározása olyan kifejezésekkel történik, melyek eredetileg helyhatározásra szolgálnak. És valamint a fogalomszók körében, szintűgy látjuk a mondatviszonyok kifejezéseiben, hogy efféle metaforák nem csak átöröklődnek nemzedékről nemzedékre, hanem sokszor csak a nyelvnek újabb korszakaiban bukkannak föl, sőt folyvást keletkeznek újak meg újak mind a nép, mind az irodalom nyelvében, részben némileg hasonló meglevők mintájára, de bizonyára e nélkül is. Ha pl. a dunántúli nép azt mondja: «nem tartom ki [a portékát] az árából» a helyett hogy «nem kérek a méltányos árnál többet», alig találunk más, régibb kifejezést, melyből itt a *ki* és *-ból* elemek volnának véve. Egészen új metafora ez s nyilván annyit akar mondani, hogy a portékát «nem tartom kelleténél drágábbra, s nem veszem ki vagy nem emelem ki a rendes árából,» nem verem föl magasabbra az árát. A határozóknak magyarázatában legtöbbször így kell kifejtünk a bennük rejlő észjárást, valamint a fogalomszók etimológiájában a metaforát, melylyel a másodrendű jelentés az elsőből, a származék jelentése az alapszóéből fejlődött. Ezt az utat követték mindazok a nyelvészek, akik eddig komolyan foglalkoztak egyes határozós szólások magyarázatával, mint a következő példák mutatják²⁾:

C. Ph. Moritz. ki egyúttal a lélektan első buzgó művelője volt³⁾, adott először példát ezen termékeny lélektani magyarázatokra. Fejtegetései közül csak egyet idézünk (v. ö. Pott: Präp. 113.) a melyben ezt a német szólást tárgyalja: *um etwas kommen*, szó szerint «valami körül jönni, jutni» = valamit elveszteni. «Der begriff des verlustes entwickelt sich ganz füglich aus der sinnlichen anschauung des darumkommens. Wer *um* eine sache, deren er sich in irgend einer form zu bemächtigen erwartete, bloss herum (oder an ihr vorbei) kommt, ohne in ernstlichem contact mit ihr zu geraten, wird ihrer nicht herr, oder, war er schon in ihrem besitz, verliert sie. Biege ich z. b. *um* die ecke, so komm ich auch *um* den anblick dessen, was ich zuvor sah.» — Grimm, Auswahl aus den Kleinern Schriften 300: «Über der Sprache wachen heisst bei der sprache wachen, abstinere a dormiendo, wie ein wachendes gestirn über der sprache leuchten.» — Reising, ki a szótanban is először tárgyalta külön a jelentéstant (l. nálam: A jelentéstan alapvonalai 5. l.), ezen mondattani szerkezetek jelentéséről is filozofusi szellemmel értekezik. Fölolvasásaiban pl. az «előtt» jelentésű *pro*-nak a vmiért küz-

¹⁾ V. ö. Steinthal: Kleine Schriften I:416. — Brass. 330. — Mikl. 578.

²⁾ Számos ilyen példát állítottam össze Nyr. XI:258—266.

³⁾ Méltatását l. Steinthalnál: Kleine Schriften I:406.

dést, védelmet jelentő kifejezésekben használatát így magyarázza (734. l.): «*Was man verteidigt, vor das stellt man sich hin*, dessen aussicht versperret man, um abzuwehren.» (A német *für etwas kämpfen* szó sz. szintén a. m. *vor etwas k.*, és kézzel fogható ez a metafora ebben a kifejezésben: *da sei Gott vor! da sei uns Gott davor!*) — POTTNAK a praepositiókról szóló könyvében majd minden lapon látjuk az átvitt értelmű előszók és igekötők metaforikus magyarázatát: «*Prae lacrimis possum nec cogitare nec scribere*, d. h. *ich stehe gewissermassen vor den tränen und diese vor mir und dem denken, mithin als scheidewand zwischen uns, so dass ich nicht zum denken zu gelangen vermag*» 134. — «Ich wünsche zu schreiben, d. h. mein wünschen ist zu dem schreiben *hinwärts gerichtet*» 377. — «*Lat. ab*, wie im deutschen *von*, bezieht sich beim passiv ganz eig. und vorzugsweise auf das subject einer handlung, d. h. ihren urheber, woher sie — gewissermassen auch räumlich, nicht bloss causal — ausgeht». — Kühner nagyon behatóan tárgyalja a görög előszók használatát, s mindenütt magyaráztatja a metaforát. Például az *ἐν* használatáról, Griech. Gramm. II:403: «*Vom mittel und werkzeug, indem das mittel als ein verbundensein mit einem gegenstande, ein befinden in einem zustande angesehen wird.*» A *σύν*-nek hasonló használatát találóan így fejt meg 405: «*Zur angebe des mittels und werkzeugs, welches als die handlung gleichsam begleitend und mit ihr gemeinschaftlich wirkend aufgefasst wird.*» — «*Μάχεσθαι, πολεμῆν πρὸς τὰς, eigentlich vor das angesicht (tretend) kämpfen*» 449. — Bain «*A Higher English Grammar*» című nyelvtanában (1873) szintén úgy elemzi a viszonyozós kifejezéseket. Például a dativusi *το-ról* azt mondja 51. l., a mit mi is mondhatunk a *nek*-ről: «*Az eredeti eszme, a felé mozdulás áthatja valamennyi alkalmazását...*» 56: «*In the name of [nevében], a mi hivatkozásban s esküvő kérdésben használatos, hihetőleg azt jelenti, hogy fölruházva vkinek a nevével v. tekintélyével.*» — 57: «*Depend on me [bízid rám!] metaforikus rajt-nyugvás, rátámaszkodás (is metaphorical rest or support).*» — Györgyvi, A. M. Nyelv Sajáts. 14, 15: «*Az ország dolgain vagy dolgairól tanácskoznak nem mindegy: *Min, hol* jár az esze? Felelet: a tárgyon. *Miről, honnan* emlékszik? Felelet: a tárgyról... Azon gondolkozom és arról gondolkodom, mindeniket halljuk az életben. Azonban itt is megvan az említett különbség. Ha valamely tárgyon (*min, hol?*) jár, függ az eszem, töröm a fejem, vagy annyira belé vagyok mélyvedve, hogy magam mintegy belé képzelem, azon (rajta) *tünődve* gondolkozom. Ha a tárgyról v. módról (*miről, honnan?*) fogalmat akarok szerezni, *arról elmélkedve* gondolkozom... Azon maradás, arról kiindulás.*» — Vegyük hozzá Brassainak egészen hasonló magyarázatát: «*Hárító rag: *ról, ről*; .. az alanynak a ragos név jelelte tárgy külsejével v. felszínével való kapcsolata megszüntét rajzolja képzelődésünk eleibe. A feledést, gondoskodást, gondolkodást stb. jelentő igék viszonyaiban az elvétel anyagi képzele rejlik; még pedig oly dolog elvételéé, melyet a *ról ről* ragos tárgygyal az elvétel előtt a legszorosabb érintkezésben gondolunk. Ilyen dolog legtöbbszőr a nyelvünkben különben is oly terjedelmesen szereplő kép: Hozz hírt a barátomról, azaz: vedd képét,¹⁾ úgy a mint van és működik (wie er leibt und lebt), és hozd el nekem. ,Elfeledkezem *rola*.*

¹⁾ V. ö. alább az analogiánál jegyzetben idézett példákat.

passiv értelemben azt teszi, a mit actióban ez: leveszem az eszemet *róla*. Akad. Értes. III.1863. 341. l. — Brassaitól lássunk még egy-két magyarázatot. U. o. 331: A *-ben* rag vonatkozhatik «a terjedtség eszméjénél fogva állapotokra ... melyekben, mint vmi körülvevő anyagi közegben, ülni, járni stb. képzeljük az illető alanyat. . . Így magyarázhatni a *bővölködik*-hez járuló belsőítő határozót, midőn a cselekvénynek egész passiv értelmet adunk az illető alanyra nézve, a kit vagy a melyet a bőséges tárgy nyakig körülvesz és elborít. . . Emlékezzünk arra a római császárra, a ki az aranyban fetrengett s úgy gyönyörködött betű szerint benne.¹⁾ — Kételkedem *benne*, hogy . . . azaz kétség van *abban* az állításban.» — Budenz Finn nyelvtanából is hadd álljon itt két rövid idézet. 94. lap: «poika on paimene-ssa: a fiú pásztorkodik (t ulajdonkép pásztor-ban van).» 98: «mies pystyy puuhun: az ember ért a famunkához (tkp. bele-hat a fába).» — Végre ide csatoljuk Misteli-nek egy szép magyarázatát, mivel éppen egy finn kifejezésre vonatkozik (Zeitschr. f. Völkerpsych. XVI:443): «Der satz ‚heräsivät sydänyön aikana lapsen itkuhun, fölébredének éjfél-kor a gyermek-sirástul,‘ um mitternacht erwachten sie *am* weinen des Kindes‘ weist bestimmungen des wohin, woher und wo auf: ins weinen, vom w., am w., alle drei verständlich; der illativ auf *h-n* insbesondere bezeichnet sehr anschaulich das andauern des weinens auch nach dem erwachen.» A finn mondat ugyanis szó szerint azt mondja, hogy a gyermek-sírásba bele ébredtek, a gyermek-sírásban, gy.-s. közben ébredtek föl. Mi inkább így mondjuk: fölébredtek a gyermek-sírásra, s ez időbeli rákövetkezést jelent.²⁾

A metaforás magyarázatnak itt ismertetett módja munkánk folyamában sokszor fog bennünket foglalkoztatni, s azért itt még

¹⁾ V. ö. «Az római császár mikoron uralkodnék, nagy gazdagságában mindennel bővelkednék.» Hist. Joven. 1. Itt *gazdagságában* egyenesen állapotot fejez ki. — V. ö. a valamiben való *gyönyörködést* a következő mondatokkal: «Bűnbe mint sárba disznó módjára ugyan gyönyörködik.» Born.: Ének. 191. lap. «Minden nap új öröm Kleonra terjedvén, sok jóknak ölében üle gyönyörködévén.» Oreyz: KöltH. 140.

²⁾ A viszonyzókból rejlő metaforákat így magyaráztam nyelvtanaimban is. Értelmetlen és fölszínes bírálók furszállották és neveltségessé tették e magyarázatokat, de handabandáikért busásan kártalanított a komoly és gondolkozó nyelvészek helyeslése, kik filozofusi szemmel fürkészik a nyelvnek lélektani rejtvényeit. Legyen szabad egy ilyen helyeslő nyilatkozatot ide tenni Misteli-nek Winkler munkájáról (Uralaltaische Völker und Sprachen) írt bírálatából: «*Örül mint madár a feregnek*. Ich füge bei, dass *örülni* und *örvendeni* auch den superessiv und inessiv gestatten, stimme aber mit Simonyi kl. Gramm. § 297. überein, dass drei verschiedene anschauungen vorliegen: *örvenul a bárdnygákknak* = seine freude richtet sich auf die lämmchen (wie man denn zur not etwa sagen kann, einem *örültem a jó hírnék* entsprechend: ich habe mich auf die gute nachricht hin gefreut); *örül a mások kárán* = er freut sich am schaden anderer; *a mások kárában gyönyörködik* = im schaden anderer findet er seine freude (*leli örömet*).» Zeitschr. f. Völkerpsych. XVI:436.

csak egy-két általánosabb megjegyzésre van szükségünk. Mindenek előtt azt kell megemlítenünk, hogy a régibb, fakultabb metaforákat gyakran megvilágíthatjuk az elevebb újabbakkal. Legtöbb hasznát vehetjük a költőkből vett idézeteknek, mert ezekben egy-egy metafora vagy hasonlat sokszor véletlen találkozik a megszokott szólások eszejárásával, sokszor pedig szándékosan teszi a költő élénkebbé, szemléletesebbé a mindennapi szerkezetet. Lássunk csak egynehány példát:

Dicsőség adassék az Úrnak, ki *tart ótalmában, mint egy szép városban, kinek erős bástyái vannak.* MA. 31. zsolt. Ki a felséges Úrnak lakozik ótalmában és e nagy hatalmasságnak nyúgoszik árnyékában... 91. zsolt. *Ezek esznek nagy szűgyenben és érdemlett gyalázatban öltözzenek mint palástban.* 109. zsolt. — Mindennapi szólások: *rkinek kegyében van, kegyéből kiesik;* ezekkel v. ö.: «*Csak külvárosában lakom kegyednek?*» Vör. Shak. II:36. «*Más módot nem láttam, magamat kedvébe mint tegyem, hogy [benne] legyek régi kegyelmébe.*» Gvad: RP. VI. czikk. «*Benne volt a király kegyében nyakig. Az pedig olyan jó langyos fürdő, hogy senki se szeret belőle kijönni magától, ha csak ki nem taszítják.* De hát mondjuk már el, mikép esett ki belőle.» Mikszáth: A király kibékülése. Könyörögnünk kell, hogy *kegyelme mellől el ne vessen* bennünket. Hall.: HHist. II:80. — Régi elhalaványult metaforák: *gondolkodni valamín, ném. über etwas nachdenken, gondolni valakire* stb. Hasonlók, de újak, frissek: «*Lelke átszállott a multak felett.*» Athenæum 1874. 1171. l. «*En minden éjjel haza álmodok.*» Nép (cselédőtől hallottam). Ha már látta szemmel és megjárta elméjével a *méltóbb dolgokat*, induljon... Fal. 330.— Régi szólás: *a veszélyből kiszabadítani*; élénkebb képek: «*Az ezerkaru óriások [szenvedélyek] körmeiből his kezecskéd rett ki.*» Tóthk. 256. Ha vétekbé esnek, *azokból mindjárt kifeszelenek.* Veresm: Tan. 16.

Második megjegyzésünk arra vonatkozik, hogy itt a metaforának többféle fokozatát különböztethetjük meg. Némely szólásokról, ha elemezzük, kiderül, hogy kezdetben valóságos meghatározók voltak, de a stereotip használat az egész határozónak jelentését meghalványítja, szerkezetét etimológiáját elfeledteti. Pl. «*többől vagy tövestül* kitépni, kiszaggatni» eredetileg csak annyit tehetett, mint 'tövéből vagy tövével együtt kitépni' valamely növényt. De elhalaványodván, olyan kifejezésekben is szerepel, melyek többé-kevésbé eltérnek az alapjelentéstől, úgy hogy néha általános módhatározóvá lesz s a. m. 'teljesen, egészen.' V. ö.

Virágim, virágim, *töbül* hervadjatok, földig száradjatok. Népk. I:149. Viharja a rengetegnek lombsátorát *tövéből* feikavarja. Greg: Luz. 14. Az új város mind *töből* kiégett. Könyi: HRom. 121. — Isten az nagy hegyeket az ő gyökerekből kifogatja. Mel: Jób. 65. A bús ének... hangzatja Rózi szívet gyökeréből kimarkolva szaggatja. KisfS: Gyula. 10:41. Nyugalma *fenékből* felfogatva. KisfS: Tát. 1:55. (Ugyanilyen

fejlődésen ment át ez a szólás: *töviről hegyire*; viszont *szegről végről* ma csak a. m. lazán, fölszínesen.)

Valóságos helyhatározó van eredetileg az ilyenekben is: *Benne méltó férjfiat birsz magadhoz* (en habes virum dignum te) Kaz: Jug. IX. Ki rávaló s megérdemli, az *ennem emberét leli*. Czuczor: «Kortesdalok.» (Sok ilyen példa Lehrnél 344.) Itt a férfi, az ember valóban benne van az illetőben, ugyanazon testi határok közé foglalva. De lehetetlen ilyen módon elemezni s csak az előbbieknél analogiájából magyarázhatjuk a kifejezést, mihelyt nem testi, érzéki fogalmakról van benne szó: *Bóv oltalmunk lesz barátságokban: abunde magna praesidia nobis in vostra amicitia fore*. Kaz: Jug. XIII. *E kövekben isten kezére ismervén*.. Ar: MO. 1. é. Ezek ám az olyan dolgok, a melyekben nyilván kitészik az istennek csodálatos munkája és hatalma. Mikes 69. lev. Oly szomorú Csóri, de a járásában most is egy vajdához illő méltóság van. Ar: NCz. 4:80. Hogy szeretőmnél találtak, abban de nagy hibát látnak. Göcs. Népd. 61. — Nagyobb a fájdalom, mintsem cifra szavakba önthetők! Ar: Elet. 106. *O maga szól az isten az apostolokból*. Pázm: Kal. 464.

Az iménti példák nagyrészt még olyanok, hogy az egész mondat metaforával van értve,¹⁾ tehát nem csak a határozó, hanem az ige is, illetőleg emez első sorban. Mert ha azt mondjuk, hogy vkinek «nyugalma *fenékből felforgatva*», mindenek előtt a «fölforgatás»-ban van metafora, míg e cselekvés mellett — ha tulajdonképi értelmében vesszük — a *fenékből* egyszerűen helyhatározó. Ilyen teljes metaforák, illetőleg metaforás igék nagy számmal vannak minden nyelvben. V. ö.

Rám jár a rúd = rám fordul a baj, engem vettek célba stb. *Rúd-nak áll, kötélnek áll* = engedelmeskedik, meghódot. (A házi állatok életéből vett képek.) — Szívre vevé fájdalmidat. Dayka (Aign.) 48. Kő esett le szivemről stb. — Halljátok királyok és füleitekbe vegyétek, fejedelmek. Biró: Angy. 79. Fülembé esett [= hallottam] Pázm: Kal. 816. Füléből kiesik a szó. Pázm: Préd. 358. (Ném. *es ist mir entfallen* = elfeledtem. «*Der plan lief durch seinen kopf; laufen und kopf bildlich, durch eigentlich verstanden.*» Herling: Syntax d. d. Spr. 1830. I:384.) stb. stb.

Ezek a teljes metaforák annyiban fontosak magukra a határozókra nézve is, mert az igék használatában igen gyakran elhomályosul az eredeti jelentés, úgy hogy csak az átvitt, másodrendű jelentésük marad meg (v. ö. Brass. 289.), s így aztán a velük járó határozó egészen kiválik a helyhatározók kategóriájából s maga válik a nyelvérzékre nézve metaforává. Így pl. *jóra válik, kincsre talál* etimológiájuk szerint annyit tesznek, illetőleg valaha úgy vol-

¹⁾ De metonymiával pl. a következő: «E kövekben isten kezére ismervén». Ar. e h. isten művére, isten keze művére. Így pl. «*Vezesse út varadison nyugalmábéli*» HB. = a nyugalmas paradicsomba.

tak értve, mint «*jóra megy, kincsre jön*» (*válík*, v. ö. *elválík, szétválík*; *talál*, v. ö. finn *tule-*), tehát első sorban az ige volt a metafora hordozója, s a határozót még felig-meddig helyhatározónak is érezhették, mint pl. ma a *rúdnak áll-félékben*. Mikor a *válík, talál* igeik mai jelentésüket vették föl, a kísérő *jóra, kincsre* stb. maga maradt metafora. Utóbb a stereotip használat következtében ez a kép is elhalaványul, úgy hogy pl. az imént idézett kifejezésekben mindinkább lazul a nyelvérzékre nézve az a kapcsolat, melyben a *ra*-végű helyhatározókkal állanak. Így aztán némely viszonzások, ha bizonyos okok folytán eredeti használatuk háttérbe szorul, idővel egészen a metaforás, elvont jelentésekre szorítkoznak. Így pl. a *-vá vé, -ul ül* ragok, az *által, ellen, iránt, helyett, végett* névutók, a román nyelvekben a *pro* és *post* praeposíciók stb. teljesen vagy legalább nagyrészt elvesztették eredeti helyi jelentésüket.

De vannak elég nagy számmal olyan kifejezések, melyek nem magyarázódnak meg az eddigi átvitelekkel, hanem már megállapodott szerkezetek mintájára, tehát csupán analogia útján keletkeztek, a nélkül hogy a beszélő érezte volna pl. az illető metaforának új alkalmazását.¹⁾ Ha pl. azt mondom, hogy valaki «*egy csapásra két legyet megöl*», itt *csapásra* már nem képes beszéd, hanem az egész a következő kifejezés mintájára van alkotva: *egy csapásra két légy leesik*. Emebben a *ra* egyszerűen időbeli rá-következést fejez ki, míg amabban már mód-, illetőleg eszköz-határozó lett belőle. — A nép a helyett hogy *drágán, olcsón* adna vagy venne valamit, *drágáért, olcsóért* is adja veszi, nyilván azért mert legtöbbször *ennyiért* vagy *annyiért* adnak vagy vesznek egyetmást. A helyett hogy «a portéka *ennyibe kerül*», ezt az olasz-latin eredetű szólást is alkalmazza a nép: *ennyit kóstál*, de ezt aztán át is alakítja amannak a hasonlóságára: «*A bál de sok pénzembe kóstál.*»

¹⁾ Néha nehéz eldönteni, mit nézhetünk még szemléletes metaforának s mit az analogia termékének. Pl. «*Ott hamar az egymás nyakába hogy estek, arról ugyan képet én hiába festek*» (Ar: TSz.) — ezt alig tekinthetni a megszokott stilisztikai értelemben metaforának, hanem inkább az ilyen mindennapi szólások másának: *szólok róla, írok róla, beszélék róla*. Pedig az idézett mondat nagyon közel áll a következőhöz, melyben a képes beszéd egészen újszerű és nagyon érezhető:

«*Nyílt szív, ujak és arcz, nevető nagy kékszem . . .
Róla vetett árnyék : de nem ő az mégsem.*» — Ar: TSz. 6:5.

Népk. Gy. II:208. Sőt ugyanerre az analogiára ilyen kifejezés is keletkezett a népnyelvben: «*Hej sokba fáj a nekem.*» Nyr. IX:475. (Sokba kerül az nekem, s ez fáj nekem, vagy ezzel az fájdalmat okoz nekem.) Ma azt mondjuk: *arra én semmit sem adok, nem sokat ad ő a te beszédedre*, s ezt bajos volna metaforával magyarázni, de nincs is szükség rá, mert a régiek ezt mindig így mondták: *azon én semmit sem adok* stb., vagyis nem adok érte cserébe semmit = nem becsülöm semmire. Ebből a mai szerkezet nyilván az ilyenek analogiájára keletkezett: *ügyet se vet rá, rá se hederít* stb., úgy hogy voltakép két kifejezés van benne kombinálva. — Pázmánynál s más régieknél többször olvasunk ilyent: «*Ebben a négy dologban függ a jó nevelés*» (Pázm. Préd. 193.) = *ettől a négy dologtól függ + ebben a négy dologban áll.* (V. ö. Fejem szédült, kicsinyben is fordult, hogy nem estem a földre, ÖtvMest. 28. vsz. = *kicsinyben múlt + csekélységen fordult meg.*) — Ilyen esetekkel fejtegetéseink folyamán gyakran fogunk találkozni, azért itt még csak egyes ritkább s föltünőbb példákat említünk:

A következő öt mondatba a *ról* rag a *vmiről* beszélni, *tudakozódniféle* szólásokból került: Mi oka annak legyen, arról időt nem kell foglalni [e h. avval v. abban]. ÉrdyC. 69b. Fel is tevém magamban, hogy mindezekről végire megyek [e h. mindezeknek]. Mik: MulN. 320. Két dologról nem tud tisztába jönni az elővigyázó epouseur [eh. két dologgal v. két d. iránt]. Jók: RR. I:158. De mit keresünk erről Spártában példát? [eh. erre] Pázm: Préd. 218. Hogy legyen mirül nevetni (eh. minek v. min; csak egyszer hallottam beszélgetésben, szintúgy a következőt is: «Annyit viccelődött, hogy majd megszakadtunk neki» = majd megszakadtunk bele, annyit neveltünk neki). — Viszont: Régóta fájlalom... rátok [eh. rólatok, a következő mondat hatása alatt] annyi rosszat hallani. Mert hisz mi rosszat ránk nem kent az ember. Ar: Arist. III:31. — Híveinkhez is nem voltunk feledékenyek. RákGy: Lev. 173. (anal. hálátlanok; v. ö. Az írásról feledékeny nem voltam. Uo. 272.) — Mihelyt ifjaink az elemi ismereteket megszerezték, nyelvünkön többé nem boldogulnak [ha csak nyelvünkön beszélnek v. értenek, avval nem boldogulnak]. Kemény Zs: Élet és Ir. 84. A gimnáziumokból kikerült ifjak többsége latinul [eh. a latinhoz] csak konyít egy keveset, görögül pedig épen semmit sem tud. PHirlap 1886. 106:3. Nagy a világ! Vértes, Bakony, Mátra — terem ott fű mindenféle gyászra [eh. gyász ellen; anal.: sebré]. Kis Józs. «Kántor Klári». Mi gondom hozzá? [eh. rá; anal.: mi közöm hozzá?] Szenvey: Messzinai Hölgy 178. Mi közöd belém, te veres? [anal. miért kötsz belém? mit kapzaskodol belém?] Mikszáth: A bíróság előtt. A kisasszony belém fogna útnálni [belém únni + engem megutálni]. Kaz: Kénýt. Ház. 142. Csúffá jár [= csúffá teszük + pörül v. rosszul jár. Nyr. IX:132. Mi mindig csak német minták után varrunk himet [eh. mintákról; anal. minták után dolgozunk, igazodunk] «Irodalom» 1886. 15. l. Jó lesz ezt figyelemre venni [eh. figyelembe; anal. fontolóra, szemügyre venni, v. figyelemre méltatni]. «Ellenőr» X. 613:2.

Külön kell említenünk az analogiának legerdekesebb faját: azt az analogiát, melylyel az ellentétes gondolatok kifejezései hatnak egymásra. Nem volna ez föltűnő, ha csak az *illik* és *illetlen*, *hasonlatos* és *hasonlatlan*-féle pároknál tapasztalnók, mert itt a melléknévképzőben ott van a *-hoz* ragban jelölt viszonynak tagadása (,hasonlatlan hozzá' = nem ,hozzá hasonló'). De találunk egyes esetekben olyan egyezéseket is, minők pl. *rokon hozzá* — *idegen hozzá* (emez szabályosan: *idegen tőle*), *bőves vele* — *szükös vele* (szab. *szükös nála nélkül*). Itt tehát az ellentétes képzetek egymással asszociálva vannak s azért van a két szerkezet kiegyenlítőve.¹⁾ — Az infinitivus természeténél fogva irányhatározó és alakjára nézve is lativus. Honnan van tehát, hogy olyan igék

¹⁾ «Wenn zwei vorstellungen auch nur das mit einander gemein haben, dass sie gegensätze sind, so reproducirt jede leicht die andere» — mondja Delbrück. Ehhez érdekes fejtegetéseket fűz Misteli, Zeitschr. f. Völkerpsych. X:156. «Solche verbindungen habe ich als folge mechanischer association der gegensätze gefasst, die . . . nur hie und da ein tatsächliches verhältnis wiedergibt, wie man beim unterscheiden von notwendig eine vergleichung mit anstellt.» 158. — «Hier mehr als anderwärts bewahrheitet sich der satz: die extreme berühren sich. Nomina und verba, trotzdem sie ihrer bed. nach logische gegensätze sind, beanspruchen meisthin ein und denselben casus. So steht im skr. der instrumental [sociativus] bei ausdrücken, die nicht eine freundliche, sondern eine feindliche verbindung enthalten (nach ,kämpfen' usw.), ganz wie im griech. u. deutschen der dativ, bezw. die präp. mit.» Ziemer: Compar. 50. (Így magyarul is nem csak *barátkozni, kihékölni kivel, hanem kivel ellenkezni, összeveszni, harcolni* stb. is.) — «Es ist eine eigentümlichkeit der lat. u. griech. sprache, dass sie die construction der wörter einer art von begriffen auf die wörter des entgegengesetzten begriffes überträgt. So geht die construction der verba privandi et implendi, copiae et inopiae mit dem abl. separat. von den verbis privandi u. inopiae aus und wird auf die verba implendi u. copiae übertragen.» Lattmann-Müller: Lat. Schulgr. 45. §. vég. — Talpraesett megjegyzezt olvasunk egy francia munkában, Collin d'Ambly: De l'usage des Prépositions, az előszóban, a hol védi a viszonzásokat az ellenük fölhozott vádak ellen: La variété de leur usage et leur bizarrerie apparente, n'ont pas attiré moins de reproches à la langue française que l'usage de ses négatives . . . «Une même préposition devrait toujours exprimer le même rapport; mais presque toujours elle en exprime plusieurs autres différents, et même opposés . . .; de exprime deux rapports opposés dans *s'approcher du feu* et *s'éloigner du feu*.» On dira avec autant de raison que le verbe *faire* a deux sens opposés, dans *faire don* et *faire refus*.»

mellett is használjuk, minők pl. a félest és tiltást jelentők, melyekben a távozás alapfogalma rejlik (v. ö. fél vkitől, tilt valamitől)? Itt is csak azt mondhatjuk, hogy az *akar, kíván, szeret, mer* stb. analogiájára vesznek maguk mellé infinitívust a *fél, retteg, szégyell, átall, restell* igék, s a *hagy, enged, kész*-félék mintájára a *tilt, gátol* igék.

Más példák: *Messze a városhoz* stb.: l. alább az irányok tárgyalásában. — «Isten nem csak azért rajzolta s képezte az emberi ábrázatot, hogy különbözzünk más teremtményekkel.» Fal. 185. (= hogy ne egyezünk más teremtményekkel.¹⁾ Jószággal szíkes [szűkös] nem vagy: bonorum meorum non egēs KeszthC. és KulcsC. 15. zsold. 2. Én jómmal szíkes nem vagy. DöbrC. uo. (Régente rendszerint azt mondták: *bővelkedik vmirel, de szűkölködik vmi nélkül*; ma pedig a kettőt egyformán mondják a respectivus *ben*-nel: *bővelkedik vmiben, szűkölködik vmiben.*) — *Küzd, harczol, csatáz* stb. *vkivel*, v. ö. *küzd, harczol, csatáz vki ellen.* (Minden nel veszekedik s koczódik. Czegl: Japh. 82. A gondviselés ellen koczódó s káromkodó indulat. Ember: GE. 155.) *Vkivel meghasonlík* és (ritkábban) *vkitől meghasonlík* stb. — Néha kétértelmű a kifejezés, úgy hogy aztán csak az összefüggés teszi világossá; pl. *«vkivel harcolni»* annyit is tehet, mint *vkivel* szövetkezve, vállvetve harcolni más ellen. *«Összeütközni vkivel»* rendszeren a. m. ellenséges szándékkal összecsapni; ellenben csak összetalálkozást, megegyezést jelent a következő mondatban: «Az álom gyakran csodálatosan összeütközik a valóval». Pet: Vegy. M. II:30. (V. ö. «egymásra ütnek», «egymástól elütnek».)

Van olyan jelentésváltozás is, mind a fogalomszók, mind a viszonyszók körében, hogy pusztán rokon-hangzás okozza.²⁾ Így pl. az *-nkéd* rag a hasonló hangzású *-ként* kedveért változott *-nként*-té s lett módhatározóvá. Viszont a *-ként*-et a mai irodalom

¹⁾ V. ö. lat. *discrepare ab v. cum aliqua re.* «Ersteres drückt die Entfernung von etwas, letzteres die Vergleichung mit etwas aus.» Reisig: Vorles. 736. «Die zusammengehörigkeit conträrer gegensätze tritt in Wendungen, wie *mit einem auseinander sein, dissentire cum aliquo u. ab aliquo*, deutlich hervor; das gegensätzliche verhalten zweier personen, das sie eben wieder einigt, unterschieden vom blossen ignoriren und nichtwissenwollen (*ab*), veranlasst zur wahl von *cum*. Dieses gegensätzliche ‚mit‘ unterscheidet der franzose fein durch *d’avec: distinguer l’ami d’avec le flatteur, séparer l’or d’avec l’argent . . .* eigentl. ‚von mit‘ aus dem zusammenhänge mit etwas.» Misteli az id. h. — A zürjén nyelv is azt mondja: *jansötői romö-köt*, szó sz. ‚elváltam testvéremmel‘ e h. testvéremtől, NyK. XVII:385. (Így u. o. 399. Máté ev. 1:19.)

²⁾ A *csúf* szó mai jelentését úgy látszik a rokonhangzású *csúnya* szó hatásának köszöni. — A *kölöncz* szó metaforás használatára a *kölyök* szó lehetett hatással. — «*Szimatol* az eső: csendesen esik» Nyr. IX:138. V. ö. *szemtel, szemereg* (mintegy ‚szemenként esik‘).

a hasonló *-kép* helyett használja gyakran essivusi viszony kifejezésére. A *-lan len* rag, mely eredetileg lativus-értékű volt, a *-lag leg* miatt lett módhatározóvá. A *nál* ragot a *hová* kérdésre csak azok a nyelvjárások használják, melyek a *-nul nott*-féle ragokkal élnek, mert hangzásánál fogva ezek megfelelőjének látszik. (L. ezek tárgyalását.)

Végre vannak egyes határozók, melyeket sem a képes beszéd, sem az eddig tárgyalt analogia nem magyaráz meg, hanem idegen nyelvek hatása alatt keletkeztek, noha az ilyenekbe is többnyire belejátszik az előbbi tényezők valamelyike is. Megtörténik néha, hogy az idegen igével jön át az idegen szerkezet; így pl. a helyett hogy *mibe kerül?* Dunán túl azt is mondják: *mit kóstál?* = ol. *quanto costa?* ném. *was kostet es?* (Az ilyen szerkezet utólag megváltozhatnak a honi kifejezések analogiájára: *mibe kóstál?* l. fönt.) — De gyakrabban történik, hogy mind az idegen igét, mind a kiegészítő mondatrészt lefordítják. Így jött át már régen az olasz «*correre il palio*» ilyen alakban: *futni a pályát*. Így újabban a német «*auskommen mit etwas*»: *kijönni vmivel* (támogatta ez is: *beérni vmivel*). Ilyen germanizmusok a múlt század óta kivált az irodalmi nyelvben s leginkább a névutók használatában kaptak lábra (mint látni fogjuk ezek tárgyalásában), pl. *darunter verstehen*: *alatta érteni* e h. *rajta érteni* stb. A rég bb irodalomban nagy számmal vannak latinosságok, de ezek közül nem sok maradt meg az irodalomban s még kevesebb jutott a népnyelvbe. Emerre nagyobb hatással először a törökséggel való érintkezés lehetett, de ennek megítélésére egyelőre elégtelenek eszközeink. — Szintén nagy hatással kellett lennie nyelvünkre e tekintetben is a szláv ságnak, már csak azért is, mert a honfoglalás utáni időben nyilván nagy szláv tömegek olvadtak bele a magyar népbe, s az ilyen népkeveredés sem a szókincset, sem a nyelvnek szerkezetét nem szokta érintetlen hagyni. De általán véve nagyon bajos a szláv hatások megítélése is, egyfelől azért, mert a legközelebbi rokon nyelvek (a vogul, osztják stb.) mondattana nincsen még annyira átkutatva, hogy csak némi biztossággal is megmondhatnók, mi ősrégi a mi nyelvünkben s mi került bele később; — másfelől pedig azért, mert a magyarországi szláv nyelvjárások mondattana sincs még kellően földolgozva s hozzáférhetőve tevé. Mégis, a mennyire lehetett, iparkodtam ezen munkámban — főleg Miklosich kitűnő mondattanára támaszkodva — kimutatni a szláv (jele-

sen déli szláv) szerkezetekkel való egyezéseket, ámbár a legtöbbre nézve egyelőre eldöntetlen marad, vajjon csakugyan az idegen minta hatása alatt keletkezett-e az illető szerkezet. Mégis nagyon valószínű pl. hogy a *-ra* használatára (mely legifjabb ragjaink közé tartozik) nagy befolyással volt az accusativussal járó *na* prepositio. Ezt következtethetjük abból, hogy a déli szlávtságban, s nagyobbára már az ó-szlávban, szóról szóra ugyanezt a szerkezetet találjuk a következő típusokban: *vmire változtat, részekre oszt; vmire tanít, int; vmire törekszik; hasznára, javára van v. lesz; két kézre vi* (l. a *-ra* tárgyalását). De egyes más kapcsolatok is gyanus hasonlóságokat mutatnak. Ilyenek: *halálán van, fogytán van (je na smrti stb., l. állapoth. -n); észben gazdag* (szl. *vŕ* locativussal, már Mikl. összeveti 654); a passivum és reflexivum mellett használt *től* rag (l. eredeth. *től*); *vmivel tartozik* (szl. instrumentalis)? Az időhatározó *ujból*, a módhat. *hiában* és *feliből* kétségkívül szláv határozók szőszerinti fordításai (l. a maguk helyén).

SIMONYI ZSIGMOND.

Irene-drámák.

Barksted, Hiren or fair Greek. London 1611 (Barkers Complete list of engl. plays till 1803).

Boutault, Irene 1650 (Beauchamps, Recherches sur les théâtres de France, Paris 1735).

Lodovic Carrell, Osmond the great Turk, 1657 (Langbaine p. 47).

Gilbert Swinhoe, Unhappy fair Irene her tragedy. London 1658. (Langbaine, Account of engl. dramatic poets. Oxford 1691, p. 499).

Charles Goring, Irene or the fair Greek, London. 1708 (Baker, Reed and Jones, Biographia Dramatica, London 1812, p. 292).

Chateaubrun, Mahomet II. 1714.

Samuel Johnson, Irene, London 1724 (ezt ismertette nem rég Imre Sándor).

La Noue, Mahomet II. 1739 (Voltaire ír róla *Oeuvres* 1785, LIII. p. 214, hol a tárgy történeti valóságát tagadja).

Boistel, Irene 1762 (olasz, l. Alacci, Dramaturgia, Venezia 1755).

Baour-Lormian, Mahomet II. 1811.

Washington.

BAKONYI EMIL.

HAZAI IRODALOM.

1. Egmont. Trauerspiel von Goethe. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel élátta *Dr. Bauer Simon*, szegedi főreálisk. tanár. (Jeles írók iskolai tára XXX.) Budapest, 1887. Franklin, 167 l. Ára 60 kr.

„Egmont” a legajánlatosabb iskolai olvasmányok egyike, s már ezért is elismeréssel tartozunk e kötet szerzőjének, hogy a darab magyarázatos kiadását eszközölte. Bauer különben inkább a magyarázatnak anyagát állította egybe, semhogy a drámát magát igazán megmagyarázta volna. Egy rövidke bevezetés után ugyanis, mely a dráma keletkezését tárgyalja, ad «Történeti bevezetés» czímmel öt fejezetet Schillernek a németalföldiek szabadságharczáról szóló művéből (Az inquisitio, Oraniai Vilmos és Egmont gróf, Pármai Margit, Nyilvános prédikációk, A képrombolás), erre következik Goethe drámája magyarázó jegyzetekkel és végül Schiller bírálata a drámáról.

Tagadhatatlan, hogy a kiadásnak e berendezése jó gondolaton alapszik. Részemről még sem tarthatom egészen kifogástalannak. A történeti bevezetés, mely szerző előszava szerint tantervünk egy másik követelményének is eleget tehet, t. i. annak, hogy a tanulót a tudományos prózába is bevezessük, — valóban csak akkor felelne meg igazi céljának, ha szerző a közlött fejezeteket nem Schillernek a XVIII. század eszméitől kissé túlságosan áthatott művéből, hanem Stradából vagy Meterenből, Goethe közvetlen forrásaiból, vette volna. Így könnyen támad tanárban s tanulóban az a félreértés, mintha Schiller történeti műve és Goethe színműve valami belső kapcsolatban állnának egymással. Helyes gondolatnak tartom a Schiller bírálatának közlését, de kár, hogy a szerző a jegyzetekben e bírálat helyes fölfogására és részben helyreigazítására nem adta meg a szükséges útmutatásokat. Azt hiszem, nem sértek meg senkit, ha azt állítom, hogy nem szabad tanárainktól (egy nehányat kivéve) nagyon sokat föltételeznünk, már azért sem, mert ritkán rendelkeznek a szükséges segédeszközökkel, és végre is a magyarázatos kiadások arra valók, hogy a megmagyarázandó műnek problémáiról tájékozottassanak s az egyes fölmerülő kérdésekre vagy kételyekre vonatkozólag a szükséges fölvilágosítást megadják.

A darab magyarázata leginkább a német szövegnek magyarra való helyes fordítását célozza. És e szempontból Bauer kiadása osztatlan elismerést érdemel. Találtam fordításai közt egynehányat, miket talán másképp találóbban ki lehetne fejezni, de helytelent, félreértésen vagy nem-tudáson alapulót egyet sem. «Nyelvgazdagságban és mesteri nyelvkezelésben», mondja a szerző igen helyesen fölterjesztésében, «az egész német irodalomban nincs Goethehez fogható, és stílusának ezen fényes

tulajdonságai prózájában még talán inkább nyilvánulnak mint a kötött beszédben, és ezen prózai remekek közt ,Egmont‘ kiváló helyet foglal el. Azért e mű valóságos tárháza a szólásmódok-, idiotismusok- és szebbnél szebb sajátos fordulatoknak, melyekben részint a német nyelv szelleme. részint a költőnek egyéni nyelvalkotó tehetsége nyilvánul. Ezekre figyelmeztetni, lehetőleg összeállítani, volt czélja a nyelvi jegyzeteknek, melyek által a tanuló, ha csoportosítja, oly gyűjteményt nyer, mely, jobban mint bármely szótár, gyarapítja nyelvkincsét.» E megjegyzések helyesek és, mint említettem, a szerző jól érti a szöveget és rendesen találóan adja azt magyarul. De elvből nem helyeselhetem a szövegnek még a mondat-tani szerkezetéhez is ragaszkodó egyszerű fordítását, mely a tanulót a gondolkodás alól fölmenti és igen könnyen arra a veszedelmes félreértésre vezetheti, hogy a szöveg fordulata *mindig* azt jelenti, mit a jegyzet mond, vagy épen, a mi még borzasztóbb tévedés lehet, hogy a jegyzetnek magyar kifejezése mindig visszaadható a szövegbeli német fordulattal. Pl. *«Ihn meinte *) die mütterliche Sorge der Gerechtigkeit nicht mehr, — *)* vele nem törődött többé» (9. l.).

A helyes fordítást a jegyzetek kétségtelenül nagyon megkönnyítik, de a tanárnak, nézetem szerint, folyton arra kell utalnia a tanulókat, hogy a szövegbeli szó- vagy fordulatnak mi az eredeti vagy köznapi jelentése. Egészen hamis magyarázatot voltaképp csak egyet találtam, 54. lap: *«Dom, székesegyház. Némelyek szerint D(eo, helyesen ebből domus dei, isten háza), O(ptimo) M(aximo) rövidített összeolvasásából származott szó.»* E jegyzetben, úgy látszik, valami szedési hiba is lap-pang; de a fődolog, hogy a «némelyek» nézete nagy ostobaság, melyet legfeljebb tréfásan volna szabad idézni. — Az 55. l. Margit azt mondja Machiavellinek: *Du siehst zu weit, du solltest Geschichtschreiber sein.* E mondathoz a következő jegyzet járul: *«Vonatkozás a hasonnevű olasz történetíróra. Legnevezetesebb műve ,Il principe‘, melyben a kormányzás elveit fejtegeti, melyek alapján neve közmondásossá is vált bizonyos (?!) politikai iránynak megjelölésére.»* E jegyzetből sem azt nem tudjuk meg, hogy M. mint történetíró mit írt és mily értékűek e művei (tudjuk, hogy első rangúak), sem azt nem értjük meg, mely politikai irány tehát a machiavellismus. Ha szerző e kifogásomra azt találná felelni, hogy a magyarázat a tanár dolga, tartok tőle, hogy sokan az egész magyarázatot kiadást szükségtelennek fognák tartani, ha oly lényeges dolgokat a tanártól vár. — A tárgyi magyarázatok helyett szerző többnyire egyes helyeket idéz Schiller történeti művéből. Ez magában véve (a fönt érintett megszorítással) nem épen helytelen dolog; de talán nem csalódom, ha Schiller stíljét és nyelvét jóval nehezebbnek találom, mint a Gœthe-féle szövegét, úgy hogy a Schillerből vett idézetek inkább maguk szorulnak magyarázatra, sem hogy magyarázatul szolgálhatná-

nak. — A Marot-féle zsoltároknál (49. l.) helyén lett volna arra figyelemzetni, hogy azok nemzeti irodalmunk szempontjából mily nagy jelentőséggel bírnak; e jegyzet maga különben teljesen értéktelen és szükségtelen adatok halmaza.

Ily kisebb-nagyobb megjegyzést még többet tehetni, de azt hiszem, a mondottakból eléggé ki fog tűnni, hogy egy második kiadás alkalmával hol és miben javíthatna a szerző, — ha t. i. osztozik nézeteimben. A kiadás már mostani alakjában is dícséretes és ajánlásra méltó dolgozat.

2. Német olvasókönyv középiskolák használatára. Szerkesztette *Harrach József*. II. és III. köt. Második kiadás. Budapest, 1887. Franklin, à 207 l. Ára à 1 frt.

E könyv első kiadásának bírálatában (a munka jó oldalainak kellő elismerése mellett) főleg hármassal kifogást kellett tennem: 1. hogy a prózai olvasmányok stílje sok esetben igen nehézkes, néha nem is korrekt; 2. hogy a költemények szövege sokszor eltér a kritikai kiadások megállapította szövegtől; 3. hogy a jegyzetekben vannak téves vagy legalább helytelenül kifejezett magyarázatok. — Szerző az új kiadásban sokat javított több tekintetben dícséretes könyvén s főleg második kifogásomat jó formán tárgyalanná tette. De még nem a másik kettőt. A prózai olvasmányok még most is erélyes revisiót igényelnek, főleg a nagyobb mondai tárgyú darabok, mint «Antigone» vagy a «Nibelungok». Ez utóbbiban a Brunhilda éjjeli megfélekezéséről szóló részletet *okretetlenül* ki kell hagyni, a mi annál könnyebben lehetséges, mivel a Siegfried «alattvalói» szerepe eléggé megmagyarázza a királynék viszályát. De stílus tekintetében is kívánatos ez affektáltan és nehézkesen elbeszélte történeteknek (melyekhez e szempontból még a Herodotusból vett darabok járulnak) gondos egyszerűsítése; aztán nem olvasunk majd ily mondatokat: «und sie sprach ihren Abscheu gegen ihre Gesinnung aus» (III, 17). Pedig ez elég rövid mondat!

A jegyzetekben is sok még a javítani való, bár a kifogásos magyarázatok nem annyira hibás, mint inkább homályosan vagy furcsán kifejezett állítások. Mutatványul felsorolom mind a két fajtából a föltűnőbbeket vagy a tanulságosabbakat. Hibásak pl. a következők a II. kötetben:

30. l. *A Jon-tenger*, és így számtalanszor (II. 70, 115, III. 41, 45 stb.). Helyesen *az ión*. A görög s római nevekben és szókban általában sok az ingadozás. Itt következetes eljárás kell. A szerző rendszeresen így állítja egymás mellé a két alakot: *Kyros vagy Cyrus, Herodotos vagy Herodotus*. De van ilyen is: *Plutarch (!) vagy Plutarkhos*, sőt (rendszeresen) *Krösos*, a mi se görögül, se latinul, se perzsául nincsen. Legjobb volna, mindjárt az első antik darabnál, egy jegyzetben elmondani, hogy

görög *ai, oi, ei, k, os* stb., a latinban *ae, oe, i, c, us* stb. Más következetlenség is gyakori, pl. médok és médek, Egyptom és Egyiptom stb. — Itt megemlítem egyúttal, hogy a jegyzetekben túlságos sok a passivum, még az ilyen is: «Igy nevezték a Kadmos által építettett Théba várát» (III, 15), a mi kétszeresen rossz; helyesen: így nevezték Th. várát, melyet K. épített.

60. «*Sirenen*, kik az Északi (?) tenger egy szigetén laktak, Kirke szigete és Skylla között». Honnan származhatik e bő magyarázatra szoruló magyarázat, mely különben teljesen szükségtelen is? — Felesleges dolog általában igen sok van a jegyzetekben, főleg földrajzi adatok.

115. *Die Fährniß*, ingó jószág? Soha, ezt csak *Fahrniß* jelenti. *Fährniß* ritka s nem épen ajánlatos szó. Itt a. m. baj, veszély (*Gefährdung*). Az én olvasókönyvemben (II, 50) *Fährnisse* helyett *Leiden* áll. — 136. *Etzelburg* a német hősmondában sohasem Esztergom. — 146. *Hort* soha a. m. szirt, szikla. — 175. *hin und her*, mindenfelé. Dehogy, a. m. a malomba és vissza. — 187. *Das Gelage*, vendégség, együttlét. Ez utóbbi is? — 190. *Getrost*, bizodalmasan, megnyugva. Mind a kettő rossz. — 194. *Die Bahre*, koporsó? — 196. *Zumal*, kivált, kiváltképen, különösen. Ezeket is jelentheti, de itt a. m. egyúttal, rögtön. — 197. *Prall*. «E hatalmas ütéssel, csapással?» Ezt senki se fogja a kocczintásra érthetni.

196. Belsazer-hez illet volna megjegyezni, hogy mit írt a titokzatos kéz, és 198. mégis bajos azt mondani, hogy az edenhalli lord és Belsazer sorsában ugyanaz az alap gondolat van kifejezve: «a gonosz elbizakodottság» stb. Hisz a lord csak könnymű.

A III. kötetből: 8. *Commode*, szekrény, itt szűk szobáczkát jelent. Ez utóbbi lehetetlen. — A 9. lapon az 1. jegyzet, mely az Eddáról szól, egészen téves; hamis u. o. ez állítás is: «Odin v. Wotan az észak-germán mythologia főistene», mert csak Odin az, Wotan a déli németek főistene. — 17. *Von der Pflicht lossagen*, felmentette magát. Az eredeti sokkal többet mond. Ép úgy 106. *abthun die angethane Schande*, eloszlatni a szenvedett gyalázatot!

50. 1. jegyz. *Walküre* magyarázata helytelen. Helyesen: isteni szűz, ki a csatatéren elesettekből válogat. Hogy a szó valamikor négy tagú volt, nem áll, mert eredeti alakja valkyrja. — 63. *wappnen* fölfegyverkezni. De *sich* nélkül nem. — 73. «A Hegelingek szó Hettel melléknévezete»? A Kudrun helyneveinek magyarázatát legjobb volna egészen elhagyni, mert fele téves, fele ingatag alapú, az elbeszélés megértését pedig nem segítik elő. — 97. *Proconsul*, alconsul. Igen félreérthető magyarázat (à la elnök és alelnök!).

A 26. olvasmányt (*Cid und Ximene*) egészen elhagynám. Többet kell magyarázni, mint a mennyit megér. Az itt adott magyarázatok

mindenesetre elégtelenek. A Cid-románczok bevezetésében más okból áll. A 108. l. 1. jegyz. bajosan érthető; Cid tetteiről van szó. — 116. A gelheimi csatában. Göllheim a város neve. — *Küssnacht a Rügen* mégis merész gondolat. A városka a Rigi alatt fekszik.

122. A Tell haláláról szóló monda «a XVIII. századból való». Ez bajosan képzelhető; helyesen: mi nem ismerjük eddig e századnál régibb forrásból. — 123. *Ein Kreuz von Stein*, fa-kereszt! — *Harald Blauzahn* eredeti nevén H. Blaaland. Miért eredeti nevén? talán dánul? — U. o. 7. jegyz. *Klippe* nem zátony. — 142. *Der Aar* «összevonva ebből der Adler». Dehogy, hanem *Adler* összetétel: edler Aar. — 160. Hogy *Freidank* művét *Walther von der Vogelweide* írta volna, azt ma már a szópós germanisták sem hiszik. — 168. Hogy *Lenau* költeménye ‚An mein Vaterland‘ Magyarországra vonatkoznék, arról szó sem lehet; a 4. vsz. említett tölgyek és 6. vsz. Alpok is bizonyítják, hogy Németország van értve, melyet L. igazi hazájának tekintett. — 170. *Der Sarkophag*, ravatal?! — 183. Hogy II. Henrik leánya *Bertran de Born*hoz kívánt nőül menni, mégis naiv egy föltevés. — 184. ‚*Bertran* ereje végre megtört, látva barátjának nagy fájdalmát. Csak ezért? hisz *Henrik* herceg *Bertran* karjaiban meghalt. — U. o. ‚csak gyászaldt‘ t. i. a királyfi haláláról. — 189. ‚*Aus dem Felsverlies*, a szikla-üreg fogságból. Ki érti ezt a fordítást vagy magyarázatot? stb.

De még több az oly jegyzet, mely homályosan, zavarosan, nem magyarasan van kifejezve. Itt is csak válogatott mutatványokat adok. Előbb a II. kötetből.

15. Holláról sokat mesélnek, főleg Thüringiában, ‚hol Holla egy szellem csapattal (?) szokott átvonulni‘ — a monda szerint t. i., mi itt bajosan maradhat el. Hasonlókép 26. ‚hol a nap fel- és leszállva közel jön a földhöz és lakóit megbarnítja és megfeketíti. Másutt a szerző ezt pontosan megmondja, sőt még a ‚volna‘ szóval is igen bőkezű, a mi nagyon csunya és magyartalan, pl. 185. Azt beszéltek róla, hogy az élet forrásából ivott volna. 159. Vize a görögök hite szerint költői lelkesedést keltett volna. III, 18. a thébaiak a monda szerint származnának. 34. Niobe kövé változott s ott állna, hol még érezné fájdalmát. 51. Egyik karját ott vesztette volna el. 108. Einhard a monda szerint nőül vette volna stb. még számtalanszor.

17. 5. jegyz. így hangzik: ‚*Hamupipóke*: putteln=rütteln, ide-oda dobni, folyadékban kavarni, csapkodni. Igaz, de hát megérti most valaki az *Aschenputtel* szót? — 25. *Kirke* *Odysseus*nak halhatatlanságot ígér (de O. nem hallgatott reá). Elmaradt a földolog, ha t. i. O. nála marad. — 110. A görögök oly uralkodót neveztek e szóval (zsarnok), ‚ki a köztársasági szervezet ellenére is joggatlanul magához ragadta a hatalmat. Mily kínlódás! Helyesen: ki köztársaságban fejedelemmé tette magát.

A 65. olvasmány első versszakának magyarázata merő konfuzió. — 200. l. «*Kind und Keigel*, az egész családdal, beleértve a legkisebbiket is (?), mindenestől». Ki tudja ebből, hogy *Keigel* a. m. fattyú? — 203. «*Zween* = *zwei*, az utóbbi régies alakja». Persze hogy nem az.

A III. kötetből: «*Sich eine Blösse geben*, következetlenül beszélni v. cselekedni s ez által» stb. De mért éppen következetlenül? Hát a következetességgel nem juthat az ember sokszor ugyanilyen helyzetbe? Elég volna: úgy beszélni stb.

48. *Die Runen* a germánok legrégebbi írásjegyei, melyek a latin betűk *behozatala előtt* használtattak. Nagyon félreérthető magyarázat, melyből senki sem fogja sejtetni (a mi meg sincs mondván), hogy a rúnák a latin betűkből származnak. — 55. *Tarnkappe*, láthatatlanná tevő ruha. Milyennek képzeljük ezt a fiúk?

64. Detre története nagyon zavaros. «Hatalmas harcban elfoglalta Ravennát, elűzte Ermenricht» stb. Az olvasó természetesen azt hiszi, hogy nyomban a ravennai csata után. Pedig dehogy. E csata után Detre ismét visszatért Etselhez és csak évek múlva nyerte vissza országát. — U. o. *Amelungen*, a gótok egyik híres nemzetsége. Milyen magyarázat ez? *Amaler* a keleti gótok királyi családja, *Amelungen* pedig, mi az olvasmány szövegéből is világos, a király hívei.

69. *Der Treue will ich ledig sein*, a hűségtől szabad, ment akarok lenni. Le van fordítva, de megérteni bajos. Helyesen: Megszakítom hűségi frigyünket.

104. Herder „Der Cid” cz. a. 70. románczot írt — és csak ezután következik a helyes magyarázat, de ez is furcsán fogalmazva: «Herder műve a Cid-hagyományok (!!) nagybecsű átdolgozása». Hát oly nehéz, valamit egyszerűen és világosan elmondani? — U. o. «Akarta látni önérzetüket». Hát magyarul van ez? és van ennek értelme is? Helyesen: meg akarta tudni, melyikök a legönérzetesebb. — 105, 10. jegyz. a földolgot kifejejti (Mudarráról).

112. 802-ben N.-Károly a birodalmi gyűlésben az általános törvényjavítás nézetét fejtette ki, mely (micsoda? a nézet?) azonban csak részben valószínűtlen (!) meg. Nem iszonyú egy stíl és nyelv ez? (— U. i. illetl. volna Aquitaniáról megmondani, hogy Gallianak melyik része volt.) — Hasonlóan Albrechtről 116. «*Uralkodásának sok szerencsétlen hadjárata volt*», vagy 122. a déli szél felszabadítja a földet. «*Ez a szabadság harczát mutatja*», — talán: a szabadságért vívott harcznak képe?

154. «Toko mondája ismeretes volt még (?) a Tell élete előtti időben». Nem értem, mit akar mondani. — 126. «*Vitakoztak L. és H. erkölcsi előnyeik fölött*». Talán arról, melyikök a jelesbik fejedelem?

157. «*Hat mein' Sach' aufs best' bestellt*, az én ügyemet is a legjobbra fordítja». Dehogy, a legjobban gondoskodott, intézkedett rólam.

165. «Igy adja el lelkét Faust is az ördögnek, azon föltétellel, hogy halála után ő (ki?) fog neki (kinek?) szolgálni». — 167. «*Heimsuchen*, itt az utóbbi (kisérteni) értelemben». Dehogy, a. m. meglátogatni, fölkeresni. — 168. «*Dort liegt die Sphinx am Brunnen*, sphinx volt a kúton ábrázolva». Hát ez fordítás? vagy magyarázat? és hogy képzelje a fiú a kúton (?) ábrázolt (?) sphinxet? — 181. Erlkönigben: *Mit Mühe und Noth*, nagy fáradsággal és aggodalommal (?), mert a gyors lovaglás és a gyermek görcsös ölelése (?) *teljesen igénybe vették*: így ért haza.» Mily magyarázat!

201. A zsarnok Mörosnak «büntetése elengedését igéri, ha nem jönne vissza a kellő időre, *azalatt kivégeztetre barátját!*» Vajon milyen nyelven van ez mondva?

De már elég is lesz.

Harrach könyve jobb iskolakönyveink közül való. Szerzője művelt és olvasott ember, ki művét szorgalommal, gonddal és izléssel szerkesztette. Mégis, fönt közölt megjegyzéseim, melyek csak egy részét teszik jegyzeteimnek, mutatják, mennyi még a javítani való e könyvben is. Szerencse, hogy a szerzőtől bizton várhatni, hogy könyvét folyton javítja s tökéletesíti, úgy hogy az idővel igazán jó tankönyv lesz.

HEINRICH GUSZTÁV.

Dallos Gyula, Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra írta Dallos Gyula. Sajtó alá rendezte *Patterson Arthur* egyetemi tanár. Negyedik javított kiadás. Budapest 1888. Lampel 8-r. VI, 292 l. Ára 1 frt 50.

Csak röviden kívánjuk jelezni ezen gyakorlati angol nyelvtan negyedik kiadásának megjelenését, annál rövidebben, mert Patterson a mű rendszerén nem változtatott, hanem csak kisebb javításokat eszközölt rajta, úgy hogy ha eddig meglehetett e könyvből «a legrövidebb idő alatt alaposan tanulni angol nyelven olvasni, írni és beszélni,» — a mint hogy a könyvnek kissé reclame-szerű czíme erősíti, hogy lehet — akkor az új kiadásból még inkább fog lehetni. És a tanmódszer, melyet Dallos követett, melyet azonban, minthogy most már nem újabbé, fölösleges e helyen ismertetni, eléggé gyakorlatinak is mondható. A részletekre nézve azonban, úgy hiszem, most is maradt még javítani való. Mindenek előtt a kiejtésről szóló részt fog kelleni átdolgozni. E rész magyarázatai gyakran hibásak, nem ritkán hiányosak (azt hogy *garden*-ben, *far*-ban stb. effélében hogyan hangzik az *r*, D. nem mondja meg) olykor alig érthetők. A 3. lapon pl. a *hat*, *cat* *a*-jának kiejtéséről a következőt olvassuk: «*a* úgy hangzik, mint az igen röviden ejtett *ü*. Ezen hang az *á* és *e* hang közepén nyugszik, de inkább az *á*-hoz hajol, mint a latin szavakban: *ad*

addere, actus, accidens, atticus stb., hol az *a* hasonlókép röviden, vagy egy kissé *e*-be játszólág hangzik.» Nem lett-e volna egyszerűbb és helyesebb azt mondani, hogy *hat* ép úgy hangzik, mint a *me-het* második szótagja? Époly kevésse kielégítő a mit D. a *g*, *th* és *w* kiejtéséről mond. A mi pedig az egyes szavak kiejtésének megjelölését illeti, az a lehető leggyarobb. Szerencsétlen az az ember, a ki ebből a könyvből tanulja meg az angol kiejtést.

Egyéb apró hibák közül a következőket említjük fel: A 28. l. a *pennies* és *penne* közötti különbség nincsen eléggé világosan magyarázva. — U. o. *louse* bosszantó sajtóhibából *tető*-nek van fordítva (*tetű* h.); a könyv egyáltalában csak úgy hemzseg a sok sajtóhibától. — A 29. l. szerfelett empiricus módon van megmondva, hogy a *man* végű szavak többszáma mikor végződik *men*-re, mikor *mans*-re: «*Men*, többese oly a *man* szócskával összetett szavaknak, melyek még akkor is értelmes jelentéssel bírnak, ha ezen szócskát *man* az egyesben, és *men* a többesben elvesztik; ha pedig a *man* vagy *men* elvonta után értelmes szó nem marad: akkor a többes szám rendszeren *s* által képeztetik.» A *man*-nal való összetételek többes száma mindig *men*-re végződik; az ilyenek mint German, Norman és Ottoman *man*-re végződnek ugyan, de nem összetettek, a miért is szabályszerűen *mans*-re végződnek a többes számban. — A 30. l.: «*English, French, German* és más tulajdonnevekből származott melléknevek nagy kezdőbetűvel iratnak, a rá következő köznévről pedig kis kezdőbetűvel, p. o. the English language.» Ebből azt következtethetné a tanuló, hogy a «köznevek» más körülmények között, azaz rendszeren, úgy mint a németben, nagy kezdőbetűvel iratnak. — A 34. l. zavaros a comparativus és superlativusról szóló rész. — A 37. l. a *most*-nak határozatlan névelővel való használatának illusztrálására rosszul van megválasztva az «a most happy man» példa, mert mint D. maga mondja, a happy szónál jobban «the happiest man»-t mondunk. — Egészen el van hibázva a mit D. a 32, 75. sk. lapokon a *will* és *shall* segédigék használatáról mond. — 104. l. elfelejtette D. megmondani, hogy mikor használ az angol coniunctivust stb. stb. Végül sajnosan nélkülözünk e könyvben egy magyar-angol glossariumot, melynek a tanulók a magyar gyakorlatok fordításánál kétségekívül jó hasznát vennék.

Máskülönben a Dallos-Patterson-féle nyelvtant hasznavelhető segédeszköznek tartom az angol nyelv *elemeinek* elsajátítására.

RITTER J.

1. Schultz Ferdinánd kisebb latin nyelvtana. Fordította és átdolgozta David Istrán. 4-ik kiadás. (Ára 1 frt 20 kr. Budapest 1888. Lampel.)

E munka harmadik kiadása gymnasiumi használatra engedélyezettett. A 4. kiadás abban különbözik az előbbitől, hogy ennek anyagát

egy- változtatásokkal, törlésekkel vagy rövidítésekkel és módosításokkal tartalmazza. A módosítások azonban a munkának sem tartalmára, sem tárgyalási módjára nem tartoznak, tehát lényegét nem érintik, hanem csakis apró részletekre vonatkoznak. Legyen szabad ezek bemutatására pár példát fölhoznom :

1) A változtatások közé tartozik, hogy 192. §. 6 «személytelen mondat» kifejezés h. «határozatlan alany» van használva; 32. §. 3 : a III. decl. pl. gen.-ában ium-ra végződő szók vis, lis egygyel, fraus-sal megtoldattak; 111. §: indulgeo a supinum-nélküliek közé soroztatott: 112. §: tergeo h. csak az összetett abstergeo említettik föl; itt-ott példák vannak föleserélve, 197 §-ben: «Præsta te eum . . .» h.: «Nerva se iustissimum . . . præstitit.» 198. §-ben: «Ciceronem . . .» s a köv. mondat h. «Sapienter nos divina providentia futura celavit»; az 1. §-ban egy megjegyzés új a *ph*, *ch*, *th* kettős mássalhangzókra vonatkozólag — itt megjegyzem, hogy a kivételes igék közt *inchoo* is szerepel, holott szerzőnk könyve más helyein — 129. 131. §§. — *incohativum*-ot ír; 40. §-ban *lacus*, *portus*, *tribus* mellé dativusban *-ubus*-ba végződő szónak föl van véve *artus* is, — hagyján! de ha már megtoldja a sort, a *tribus* mellett leggyakrabban előforduló *arcus*-t nem kellett volna mellőzni; 121. §-ban *tendo* összetettjei vannak helyesen rendezve, de kihagyatott *protendo*, mely pedig Vergiliusnál is előfordul; a 110. §-ban *-dare* többtagú összetételei *circumdo* kivételével elhagyattak (*pessumdo*, *venum-satis-do*,) — ez félreértésre adhat alkalmat, mert alább a régi kiadásból változatlanúl hagyja meg szerző e mondatot: «Ezen igének többi *minul* 2-tagú összetettje a 3-ik ragozáshoz tartozik».

2) A törlések v. rövidítések illusztrálására főlemlitem, hogy a 13. §-ban a *declinatio* begyakorlására való szavak sorozata megkurtított; 129. §-ban *suesco* h. csak *consuesco* van említve; a 10. §-ban egy *paradigma* (*scriba*) elhagyatott, helyében azonban jegyzetben a lat. gen. és abl. jelentése a magyarban tárgyalatik; a 34. (II) §-ban a *harmadragozásu* (hely. harmadik r.) -is végű görög szók kihagyattak, valamint az *-x* végű nevek tárgyalásánál a jegyzet; az 52. §. (2. 3.)-ban a melléknevek fokozásánál kimaradt *gracilis*, továbbá *egenus*, *providus*, *validus*.

3) A toldások közül felemlitem az igeragozásra, különösen a pf. és supinumra vonatkozókat, valamint a hiányos igéknek használatos alakjait föltüntetöket, mint a melyek a nyelvszokásnak felelnek meg s a megértést is könnyítik; l. 128. 145—153. §§; a 106. §-ban az *ivi* végű pftumok használata van tüzetesen meghatározva és jegyzetben az analog képzésű *desino*, *peto* igék pótlólag főlemlítve; a 200. §-ban a városnevek szerkezete, a 236. §-ban az abl. illetőleg genit. *qualitatis* használata van részletesen és pontosan körülírva; a 243. §-ban a pftum

syntacticus használata van kiegészítve a főszabályban is, egy jegyzettel is.

Mint e mutatványokból is látszik, az eszközölt változtatások nem vonatkoznak a tartalom lényegére, s legnagyobb részt a tárgyalás helyességét s világosságát czélozzák és eredményezik. Minden változtatás pontosan föl van sorolva az előszóban, úgy hogy kevés igazítással a régibb kiadás is használható.

A kihagyások által és itt-ott kevésbé fontos részleteknél (p. gyakorlási példáknál 13—44., 22—24., 46. §-ban) a sűrűbb, apróbb nyomás következtében a könyv terjedelme 15 oldallal kisebb, papírja jobb, kiállítása gondos — ára a régi maradt.

2. Latin olvasó és gyakorló-könyv az I—IV. gymn. osztály számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához szerkesztette *Dávid Istrán*. 4. lényegében változatlan kiadás. (Ára 1 frt 20 kr. Bpest 1888. Lampel R.)

Dávid István olvasó és gyakorló könyve 4-ik kiadása csak annyiban tér el a 3-iktól, mely a nagyméltóságú ministerium 36757:86 sz. rendeletével engedélyeztetett, hogy a szógyűjteményben a magyarázásra szolgáló szöveg itt-ott záró jelek közé tétetett p. s. v. «Varázsszer itt lehet: fascinationis genus», «kérés prex (precis)» rendesen tbs. Ny. 47. § II., 2., — s hogy néhány helyen a gyakorlatokban a magyar kifejezések módosítottak, p. a 131. o.: «A szerencsétlenség az embereknek gyakran oka és kezdete a szerencsének» h. «a sz. az emberi életben . . .», a 133. o. «tisztséget» h. «tisztségest». Megjegyzésem arra szorítkozik, hogy az inclusio nem eszközöltetett következetesen és egyöntetűen, s hogy nem egészen helyes magyar kifejezések tekintetében a jelen kiadásban még mindig hálás a tarlózás, p. 133. o.: «az államnak egész jóléte gyakran az öregeknek tanácsában volt helyezve»; 143. o.: NSándor megindította seregét, hogy Lampsacus várost eltörölje»; 172. o.: «háborúi közül legnevezetesebb az . . .»; 174. o.: «még azt hívék a körülállók, valamit mondani akar, midőn hirtelen kirántá a tört» . . . 217. o.: Horatius Cocles hőstette elbeszélése alkalmával mondja sz., hogy a rómaiak «magát a várost erősséggel (sic!) vették körül» s a szótár szerint erősség = arx, — ez képzelhetetlen, nem is arx-szal vették körül a várost, hanem megerősített őrhelyekkel, mint Livius mondja: «urbem ipsam sepiunt praesidiis» — shh.

Mindezek azonban csak apró jelentőségű megjegyzések; a munka lényegében nem változott; a csekély mérvű javítások előnyére szolgálnak és kiállítása tartósságban nyert a nélkül, hogy ára emelkedett volna.

3. Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phædrus műveiből s más költők gnómáiból. A gymnasiumok III. és IV. oszt. számára szerk. és szótárral ellátta *Dávid Istrán*. Bpest 1885. Gymn. használatra enged. az I. kiadás.

A kiadó e latin olvasókönyvet, valamint a Schultz-Dávid-féle latin nyelvtant és gyakorlókönyvet polgári iskolák számára is kéri engedélyeztetni. A latin nyelv a polgári iskolákban rendkívüli tantárgykép szerepel. E tárgy tanításának célja egyrészt az általános művelő hatás biztosítása, melyet minden nyelv gyakorol s természetesen, minél fejlettebb, annál mélyebben, — másrészt gyakorlati s bizonyára főcélja a tanulásnak az, hogy ez iskolák egyes növendékei, a középiskolai törvény 12. §-ban biztosította kedvezményével élve, átléphessenek a gymnasiumba s itt sikerrel folytathassák tanulmányaikat.

Ebből önként következik, hogy a tanulási eredménynek is, legalább egészben, olyannak kell lenni, mint a gymnasiumban, — a minék különben is fölvételi vizsgálaton bizonyosságát kell adni, s mint-hogy a növendékek ugyanegy készütségről tanuskodó bizonyítvány alapján vétetnek fel a két rendbeli intézetbe, az eredmény biztosítására legcélravezetőbbnek látszik, ha a latin nyelv tanulásánál egyazon tanmenet s tankönyvek szerint haladnak. Tekintettel, a rendelkezésre álló csekélyebb óraszámra a tanár feladata: a grammaticai anyag kezelésénél a lényeges részeknek különös súlyú kiemelése és az olvasmányok kellő megválogatása, — a tanulók kötelessége: az iskolában tárgyaltnak szorgalommal, házi munkával pótlása, kiegészítése. Azért kívánatosnak tartom a kifejtettek alapján, hogy ezen vagy esetleg újabb kiadásokra vonatkozó engedély a polgári iskola megfelelő osztályaira is kiterjesztessék.

4. Latin olvasó-könyv. — Lateinisches Lesebuch. — Tanodai használatra szerkesztette dr. *Szabóky Adolf* ktr. tr. — 11-ik kiadás. Budapest. 1883. Franklin-társ. Ára 30 kr.

Mielőtt Szabóky Adolf Latin Olvasó-könyvének tüzetesebb taglalásába bocsátkozom, megjegyzem, hogy a munka bírálásánál ugyanabból a szempontból indultam ki, mint a polgári iskolák használatára szánt egyéb latin nyelvi tankönyveknél, — hogy t. i. a polgári iskolákban a latin nyelv mint rendkívüli tantárgy tanításának fő, gyakorlati célja az, hogy az azzal foglalkozókat képesekké tegye arra, hogy a középisk. tv. 12. §-ában biztosított kedvezményével élve, átléphessenek a gymnasiumba; ennek természetes következése, hogy a készütség mértéke, a követelmények fokozata e tárgyból a polgári iskolában egészben olyan, mint a gymnasiumban. Hogy ez eredményt oly tan- és segéd-könyvek használata mellett, melyeknek módszere, tanmenete eltér

a gymnasiumainkban használtakétól, el lehet érni, az képzelhető; elengedhetetlenül szükséges azonban, hogy e könyvek a megjelölt czél folytonos szemmeltartása mellett didacticailag helyes elvek szerint legyenek szerkesztve.

E körülményt föl kellett említenem az okból, mert a szóban levő könyv tudtommal gymnasiumi használatra nincs engedélyezve.

A 79. o.-ra terjedő munka tartalomjegyzéke a következő:

A betűk száma s fölosztása (magyarul és németül) 2—3. o.

A betűk kimondása, gyakorlatokkal 4—13. o. Megjegyzem, hogy «Gyakorlat» és «Übung» c. alatt ugyanazok a latin olvasási példák fordulnak elő.

Szótagok elválasztása, példákkal (magy. és ném.) 13—20. o.

Mondatok 20—22. o.

Erkölesi mondatok latin remekírókból 23—24. o.

Mondatok szentatyák irataiból 24—26. o.

Szentirási mondatok 27—28. o.

Olvasási gyakorlatok: Mesék 28—31. o.

Párbeszédék 31—34. o.

Leírások 34—40. o.

Életrajzi töredékek 40—47. o. (A 12 éves

Jézusé, Kal. szt. Józsefé, Xaveri szt. Ferenczé, Szt. Istváné, Szent Lipóté stb.)

Földrajzi töredékek 47—53. o.

Erényképek 54—68. o. (Hit. Erkölc. Igazság stb. c. a.)

Imák s szt. parancsolatok 68—71. o.

Számnevek és számjegyek 71. o.

Szt. misénél szolgálatmód 71—79. o.

Tartalom 80. o.

A *tartalom* elég változatos, az olvasmányok legtöbbje ellen pædagogiai szempontból alig lehet kifogást tenni, ámbár bizonyos vallásos, moralistikus, hogy ne mondjam, pietistikus vonás húzódik végig rajtok: imák s különösen az eljárás a ministrálásnál s ennek formulái azonban épen nem latin iskolai olvasóba valók.

Az olvasmányok *nyelvezete* legnagyobb részt kifogástalan, a meny nyiben classicus vagy későbbi jó auctoroktól vétettek, meg kell azonban jegyezmem, hogy a classicus nyelvhasználat és a későbbi koru, szentirási vagy patristikai irodalomban meghonosodott fordulatok összeelegyítése a tiszta nyelv rovására történik. P. «gloriamur in tribulationibus, *scientes, quod tribulatio patientium operatur*» (29. o. sztírásb.) — «Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam *ipsorum est regnum cœlorum*» 27. o. Ujabbkori írók használata alapján készült e

mondat: «(leo) ut hominem ea (c. cauda) prosternere valeat» 35. o. — E nyomon aztán egy pár hiba kifejezésekben, sőt mondatokban is becsúsztott a könyvbe; így: «Pestinum *mercimonio* florentissimum» mercimonium (Plaut. Tac.) = merx, árú, de nem = «commercium», a mit itt akarhatott mondani a szerző 49. o. — «Videt sacerdotem, qui sacrosanctum Corpus Domini *tulit pedes* (ferre pedem költ. = menni) ad infirmum» stb. 45. o. — «Rudolphus lubenter sacerdoti sonipedem concessit, *ut quo* ocyus ad infirmum pervenire *possit*» (45. o.)

Pár helyen, mely magyarból fordítottatott, nagyon is megérik az eredeti nyelv íze, így: (Maria Theresia) «Academiam Tyrnaviensem in universitatem scientiarum *mutavit*» 46. o., vagy midőn (37. o.) a seregélyekről olvassuk, hogy «*maxime insectis vivunt*».

Didacticai legjobban megvagyunk akadva e különben sok jó tulajdonnal bíró könyvvel; mindenek előtt nem tudjuk, a nyelvtanítás melyik fokán használjuk; a legelső osztályokra utal a betűk felsorolása s a latin olvasástanítás — igen, de a legelső gyakorlatban már igék multja, szenvedő alak, álszenvedő ige coniunctivusa, gerundium fordul elő (transegit, invigilandum, falluntur, noscitur, fruatur). Másrészt az olvasmányok nagyobb része a nyelvtanulás haladottabb fokát teszi föl; — ekkor azonban — eltekintve attól, hogy fokozatos haladáshoz, rendszeres fejlődéshez s így grammatikához sem alkalmazkodik — a munkát fölötté hiányosnak találjuk: akárhány nyelvtani jelenség nincs általában vagy kellő számú példával illusztrálva, — mutatványok a mondattanilag legfontosabb, legtanulságosabb stílusra, az elbeszélőre — vagyis történelmi olvasmányok merőben hiányzanak, — a költői irodalom képviselői két mesécske, egyik iambusban, a másik distichonban írva, — hiányzik az olvasmányokhoz szótár. Vagyis e munka a nyelvtanulást kezdő osztályoknak nehéz, rendszertelen — haladottabbnak tartalmilag s alakilag nem elégséges.

Olvasás közben néhány értelemzavaró sajtóhibára akadtam:

25. o. *prædecoris* — *prædiceris* h.

35. o. *si minui* — *similis* h.

41. o. *dolicis* — *docilis* h.

45. o. *promitis* — talán *promptis* h.

57. o. *quis* — *qui* h.

57. o. *laudare* — *laudere* h.

57. o. *continent* — *continet* h.

a többi könnyen javítható. —

Meg kell vallanom, hogy a mű szerzője neve mellett különösen az a körülmény, hogy 11 kiadást ért, készítetett arra, hogy többször is átvizsgáljam; vizsgálatom eredménye az, hogy a munkában (a felsoroltakon kívül) lényegesebb hiba nincs, hogy a kezdet nehézségein

túllevő tanulók haszonnal forgathatják — de hogy másrészt a tárgyalandó anyag didacticailag helyesen, rendszeresen összeállítva s földolgozva nincsen, hogy e mű, úgy a mint van, sem alakilag, sem tartalmilag nem illeszthető be középiskolai latin nyelvi oktatásunk tanulmányi körébe: ennél fogva tankönyvvül engedélyezésre nem ajánlhatom; ifjusági könyvtárakba magánolvasmányúul megszerezhető.

Dr. HÓMAN OTTÓ.

Heliodoros a magyar irodalomban. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Zlinszky Aladár.* Budapest. 1887. 8.-r. 42 l.

Heliodorosról, az első nagy rendszeres regény, az Aithiopia irójáról igen keveset, majdnem semmit sem tudunk. Hogy Phoinikiában, Emesa városában született a Helios nemzetségéből s Theodosiosnak volt fia, maga jegyezte fel regénye végén; hogy azonban trikikai püspökséget viselt volna, mint Sokrates Scholastikos, Eusebios egyháztörténetének folytatója, mondja s hogy egy egyházgyűlés meghagyására éppen Aithiopiakája miatt meg kellett válnia püspöki hivatalától, mint Nikephoros írja: nem megbízható adatok. Mindazáltal Heliodoros keresztény voltában a legujabb időkig senkisémet kételkedett. Művének emelkedett szelleme, tiszta erkölcsös iránya szolgáltatott erre az alapot. Legujabban azonban Rohde*) főleg azon apparatus elemzésével, melyet Heliodoros regénye szerkesztésénél alkalmaz, azt bizonyítja, hogy Heliodoros nem lehetett keresztény. Zlinszky a régibb feltevéshez szegődik. Idézi Wolffot, Dunlopot, Villemaint, kik mind Heliodoros kereszténysége mellett foglalnak állást, de Rohdet maga nem czáfolja. Eredetiségre, úgy látszik, nem is törekszik. A mit az Aithiopia

*) Der griechische Roman und seine Vorläufer. Leipzig 1876. — Érdekes különben, hogy az első, ki Heliodoros kereszténységét kétségbe vonta, Dugonics András volt, ki Gyöngyösi műveit 1796-ban kiadván, az Előintésben (p. LXXV) azt írja, hogy: «Ama két említett történetíróknak [Sokratesnek és Nikophorosnak] el lehet-e azt hinni, a mit H.-nak püspöksége felől mondanak, lássák mások, kik mindent könnyen hisznek; de én (a dolgot velősebben megvizsgálván) annak püspökségét a bizonytalanok közé számlálom. Elsőben azért: mert se Socrates, se Nicephorus fel nem jegyzik, kitől vették Heliodorusnak történetét, másodsor azért: hogy H.-t alig lehet keresztény embernek mondani, mivel magáról ily pogányosan ír a könyvnek végén: Ezen könyvnek szerzője egy fenicziai ember Emese városából, a Napnak nemzetéből, Theodosiusnak fia, Heliodorus. Ha keresztény lett volna, magát a Napnak nemzetségéből eredetnek nem mondhatta volna: mivel az illetén beszéd ama régi pogányok beszédének módja. Avagy ha ugyancsak püspökségre hivatott, meglehet, hogy ezen könyvnek vége után kereszténynyé lett.»

szerkezetéről, hatásáról elmond, olvashatjuk Dunlopnál, Villemainnél s magyarul is Beöthy Zsoltnál (A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. 42.); Zlinszky munkája csak annyi, hogy reprodukálja röviden — meg kell adni: értelmesen, világosan — amazok tanulmányának eredményét, meg hogy adja az egész mű tartalmát részletesen. Ez utóbbival hasznos szolgálatot teljesít, mert megkímél bennünket attól a fáradtságtól, mire manapság akárki sem szívesen vállalkozik, hogy Theagenes és Charikleia kalandjainak útvesztőjében tévelyegjünk. E czélből nem szorítkozik csupán az események kivonatolására, hanem egy-két költőibb helyet le is fordít. Csak azt nem látjuk, magából Heliodorosból-e, vagy Fischer Theodor német fordításából (Stuttgart 1867)? Fischer munkájának használatára látszik utalni egy pár germanizmus és fordításának a Fischerével való egyezése. Fischer után említi azt a ránk nézve érdekes adatot is, hogy az Aithiopika egy kézíratos codexe a Corvinák közül került 1526-ban Németországba, Vincentius Opsopœus kezébe, kinek a regény legrégibb — 1534 baseli — kiadását köszönhetjük. Erről egyébiránt Opsopœus maga tanuskodik epistola dedicatoriájában.¹⁾

Zlinszky dolgozatának különben ügyesen összeállított ez első részében bántó felületességre mutat — ha ugyan nem sajtóhibával van dolgunk, — Heliodoros korának említése. Azt mondja, hogy Heliodoros életét az *V-dik század második felébe Theodosios korába szokták tenni* (az V-ik század második felében már egyik Theodosios sem élt!); pár sorral előbb pedig Sokrates anekdotájára hivatkozik s megjegyzi róla, hogy a Kr. u. V-ik század *első* felében élt, a nélkül, hogy az ily módon támadt anachronismust észrevenné. — Általában szívesen láttunk volna alaposabb, meg szélesebb tanulmányt e tárgyban: annival is inkább, minthogy, Zlinszky fennszóval említi, hogy magyar munka Heliodorossal még nem foglalkozott.²⁾ De Zlinszky nem Heliodorosnak és regényének, hanem ez utóbbi magyar átdolgozásainak ismertetését tűzte ki igazi feladatánul.

Irodalmunk az Aithiopikának két átdolgozását bírja: egyiket Gyöngyösitől, a másikat Dugonicstól; amazé az «Uj életre hozatott Charikliá» (1700), ezé a «Szerecsenek» (1798); az verses, ez próza. De Gyöngyösi munkája nem az első magyar Heliodoros; előtte más valaki

¹⁾ Rómer Flóris, Adalékok a Corvina történetéhez. Magyar Könyvszemle. 1877. 351.

²⁾ Ebben téved Zlinszky, mert Ring Mihálynak «A régibb görög regényről» cz. értekezésében bőven kivonatolva található H. regényének tartalmát (igaz, hogy Nicolai után), továbbá a compositio, jellemrajz és előadás figyelemre méltó, alapos méltatását.

fordította már, talán a XVI. század végén; Gyöngyösi az után dolgozott. S érdekes, hogy a legelső fordítás is *verses*.

Beöthy Zsolt (I. 84. s köv. ll.) a XVI. s XVII. század mulatságra szánt magyar műveinek verses formáját, mikor a nyugoti országok mulattató irodalmában a próza már mindenütt uralkodó, az olvasó közönség izlésével és az írók tehetségével, vagy inkább tehetségtelenségével magyarázta. Zlinszky egyszerűen lenyomatja Beöthyt s ezzel igazolja, hogyan kerülhetett a Charikleia, még pedig verses formában, Magyarországra.

A továbbiakban is ismert nyomon halad. Gyöngyösinek átdolgozásához írt ajánlólevele, ha homályosan is, útbaigazít a mű keletkezésére nézve; czime szerint is «Uj életre hozatott Chariklia, avagy a Chariklia ritka példájú és az olvasásra kedvet adó históriájának némely régi versek rongyából és azoknak sok fogyatkozásaiából ujabb és jobb rendben vétele . . .» sat.; az eredetivel való összehasonlítást pedig elvégezte Dugonics (1796-iki kiadásában) megállapítván, hogy Gyöngyösinél Heliodorosnak csak első öt könyvét, nyolczezzá szaporítva, találjuk; a többi (Hel. VI—X. Gy. IX—XIII.) idegen lelemény. Ezek után Zlinszky számára a következő kérdések eldöntése marad: milyen nyelvből, ki vagy kik által készült az első átdolgozás, milyen lehetett az s mennyi azután Gyöngyösi munkája?

Az elsőre elfogadható az a felelet, hogy latinból, vagy németből; görögből semmiesetre, mert hazánkban a görög nyelv nagyon kevésbé ismeretes, aztán meg «az egész műben nincs egyetlen hely, mely arra mutatna, hogy a fordító a görög viszonyokban tájékozva volt.» A második kérdésben Dugonics feltevése után indul. E szerint két átdolgozót kell felvennünk: egyik az első öt könyvet (Gyöngyösinél nyolcz) szorosán Heliodoros szerint, a másik hátralevő részt «maga fejből» készítette. A harmadikra azt mondja Gyöngyösivel: «alig lehetett csak tűrhető is, hisz már olvasó közönsége is megütközött rajta s Gyöngyösi maga is vétkes munkának tartja, melynek igazítása sok fáradságába került.» Végül a negyedik kérdést úgy oldja meg, hogy Gyöngyösit magát állítja az egész második darab szerzőjének.

Kétségen kívül e fejtegetés alkotja Zlinszky munkájának legsikerültebb részét. Nagyobb figyelemmel, alaposabban, szerencsésebben is készült az előbbinél. Mindazáltal itt sem fojthatjuk el egy pár észrevételünket. Gyöngyösi szerzőségében mi legalább is kételkedni merünk. Zlinszky figyelmen kívül hagyta Gyöngyösi ajánló levelének következő passusát: «de azt . . . bizonyosan tudtam, hogy a feljebb említett históriabeli elmés leleményű dolgokban örömet foglalta még akkor is Nagyságod magát, a mikor azon história a *bennelévő dolgokra*, mind a versekre nézve merő *rendetlenség* volt . . . sat.» (Andrási

Péterhez.) Ez nem vonatkozhatik az első nyolcz könyvre, mert — Zlinszky maga is kiemeli — «az megegyez a Heliodoroséval (I—V.), meglehetősen szószerinti s a fordító saját leleményével nem szötte át»; de igen a második részre, a mely ennél fogva meg kellett hogy legyen Gyöngyösi előtt is, ki erre érti a rendetlenséget, fáradságos munkát. Vagy fel kell tennünk, hogy Gyöngyösi ismerte Heliodorost, annak segítségével állította helyre az első rész rendjét; hanem akkor meg érthetetlen marad, mért nem követte a másodikban is. Véleményünk szerint a «régi versek rongyában» tartalmilag a Charikliának jelenlegi egésze állott Gyöngyösi előtt s az ő igazítása csak a részek beosztására, a versek újjáöntésére terjedt. S így, ha megtartjuk Gyöngyösi előtt a két átdolgozót — mint Dugonics teszi — Gyöngyösi harmadik lesz a sorban. Ennek valószínűségét nem zárják ki azon párhuzamos idézetek, melyeket Zlinszky Gyöngyösi szerzőségének bizonyítására felhoz. Az első részben is találni olyanokat, a mint Gyöngyösi minden művéből halomra szedhetők össze az ő kifacsarásig elhasznált okoskodásai, képei, frázisai; mindenesetre többet a második részben, mert — azt az egyet megengedhetjük — ott szabadabb keze volt a nagyobb rendetlenség miatt. — Még egy külső körülményt is említhetünk nézetünk igazolására. Gyöngyösi Charikliáját András Péter kívánságára készítette, annak óhajtott vele kedveskedni az «új saeculumbéli új esztendőben.» «Eleget gondolkodtam — írja ajánló levelében — mi mellett lehessen Nagyságodat azon új esztendőben illendőképpen idézlenem.» Ha már most tekintetbe vesszük, hogy Gyöngyösi az idétt (1700) közel lehetett 80-ik évéhez s ennél fogva nem valószínű, hogy újévi gratulációjára nagyon sokkal előbb gondolt (öreg ember nem előre szeret nézni, hanem hátra!): a Chariklia készülését az 1699-ik esztendőbe, annak is alighanem vége felé kell tennünk; 1700 január 10-én pedig már be volt fejezve (az ajánló levél akkor kelt). Ez a nagy gyorsaság, akármilyen elismeréssel legyünk Gyöngyösi képességei iránt, csak úgy fejthető meg, hogy az anyag megvolt s Gyöngyösi az újraöntést végezte. Hiába mondja, hogy könnyebb volt volna neki maga elméje géniusát követve írnia valamely más ujságot, hogysen mint más vétkes munkáját fáradságosan igazgatnia; hogy a teremtés könnyebb lenne a foltozásnál: nemcsak Gyöngyösinek, ki mint poéta épen formális ügyességével tündöklék s az inventióban legszegényebb, de senki fiának se hiszszük.

Dugonics «Szerecsenek» című regénye csak közvetve készült Heliodoros hatása alatt. A különbség, mit Gyöngyösi és Heliodoros közt talált, mikor Gyöngyösi munkáit sajtó alá rendezte, indította Dugonicsot arra, hogy Heliodoros regényét a maga valóságában ismeresse meg a magyar közönséggel. Így jelent meg a «Szerecsenek»

1798-ban. Érdeme azonban alig van több annál, mint hogy Heliodoros művének tartalmát magyar nyelven adta. Egészben ragaszkodik ugyan Heliodoros elbeszéléséhez, de — noha csak külsőleg — oly változtatásokat tett rajta, melyek megfosztják eredeti valójától. A Dugonics zsiros magyarsága előli a műnek minden klasszicitását. Helyesen mondja Zlinszky, hogy nincs miért tovább foglalkozni véle.

Részletesebben ismertettük e kis tanulmányt (42 lap az egész), mert érdeklől olvastuk végig. Tárgya nem nagy, de mindenesetre a figyelemre méltóbbak közül való s fiatal szerzőjétől hasonló irányban többet is remélhetünk.

Sopron.

MARUSÁK PÁL.

Német nyelvtan középiskolai használatra. Irta *Simonyi Zsigmond*. Budapest, 1887. Eggenberger.

Középiskolai német tankönyveink kisebb-nagyobb tökéletlensége mellett úgy hiszem mindenki, kit illet, örömmel s sok reménnyel nyúlt Simonyi ez új munkája után. A quandoque bonus gondolatával tehette is le mindenki, sajnálva, hogy az, ki nyelvészeti működését többször szakította félbe a szerény pedagógiai munkásság kedvéért s bizonyára sikeresen — ez alkalommal fáradozásaért nem várhat köszönetet. Tagadhatatlanul vannak könyvének előnyei, a könnyű áttekinthetőség, észszerű berendezés, a ballastnak majdnem minimalis volta, de mindezek nem érvényesülhetnek. Leroskad ugyanis mind e jelenség a detailhibák terhe alatt. Az iskola emberének nem kell fejtegetnem, hogy az egyes hibák s majdnem érthetetlen tévedések nagyon is illusoriussá teszik a könyv létjogát ily alakban, melyben most birjuk. Inkább adhatunk a tanuló kezébe egészen elavúlt nyelvtanulási módszeren nyugvó könyveket, mint olyant, melynek szerzője a nyelvészet nagy mívelője, de ilyesmit tanít szóról-szóra a 36. oldalon: «82. §. Semmi végzetet sem vesznek föl a többszámaban az *e, el, en, er* végzetű többtagú szók» vagy a 25. oldalon az erős ígéről így szól: «mivel a jelenidő magánhangzója egyenlő az infinitivuséval» stb., habár a 28. oldalon bizonyítja, hogy van tudomása arról, a mi ezt az állítást tarthatatlanná teszi.

A könyv élén a magánhangzók következő táblázatát látjuk:

a	o	u
ä = e	ö	ü
	i	

Kifogásolom benne azt, hogy minden járatlan e táblázatból azt olvassa, hogy az *e* csak az *ü* kiejtésének megmagyarázására szolgál, a németben pedig különben elő sem fordul.

Épúgy nagyon is zavaros a következő kikezdés: «A németnek azonban kettős magánhangzója is van három:

ai = ei, au és äu = eu».

Ebből ugyan egy tanuló sem értheti meg, hogy az egyenlőségelet követő diphthongusok léteznek-e vagy csak magyarázat kedvéért fölhozzák. A szabály az utóbbit akarná elhítni. Az orthographia begyakorlása czéljából sem kellene mindjárt csak phonetikus alapra helyezkednünk, mely az *ai*-t meg az *ei*-t egészen egyenlőnek mondja. Az *umlaut*-nál nem találjuk megemlítve azt, hogy a kettőshangzó is alá lehet vetve az *umlaut*-nak. Az *umlaut*-nál tárgyalatik az a tünemény, hogy az erős igék többeli *e*-je az *indic. præs. sg. 2. és 3. személyében i*-vé lesz. Ez nyelvtörténeti szempontból alig helyeselhető, mert a *brechung* hiánya e személyekben oly okoknak tulajdonítható, milyenek az *umlaut*-nál működtek, t. i. a következő szótag vocalisának minősége. De ez a vétség kisebb baj, mint az, hogy könyvünk azt állítja, hogy a jelenidő 2. és 3. személyében találkozunk e tüneménnyel, holott a *coniunctivusban* ennek soha sincs helye, hanem csak az *indicativusban*, meg az *imp. sg. 2. személyében*, a mi pedig egyáltalán nem említettik meg.

A 6. oldalon azt olvassuk, hogy az *ie*-ben az *e*-t régente számos szóban valóban kiejtették. A mely szókbán régente megvolt az *e* az *i* után, ott mindig kiejtették, a román nyelvekből átvett szavakban szintén. Az *e* megjegyzésre felhozott példákban rendszertelenül összezavartatnak azok a szók, hol az *e* jogosult, a menyiben maradványa a régi kiejtésnek, a nyújtó *e*-vel, így *Dienstag* mellett (v. ö. *Ziu, Ziestac*) a *Siey* meg *Ziel* újabbkorú nyújtásai, habár a pontosvesszőkkel elkülönített csoportok azt bizonyítják, hogy szándéka volt a szerzőnek némi megkülönböztetést tenni. Nem mondható helyesnek, hogy könyvünkben a többjegyű magánhangzók tárgyalásánál, az *ü* megvilágosításánál a többek közt e példakkal találkozunk: *kalt: kälter, schlage: schlägst, lárma: Lärm*. Az eredeti *a* hangzó bemutatása kedvéért hozatott fel e magyar szó, de a tanuló téves nézetre hozhatja, inkább lehetett volna a latin *armara* utalni, miből az *allarm* és *Lärm* lett; így a *Sübel*-nél is a *szablyát* legfeljebb zárjelben kellett volna bemutatni.

A 9. oldal, melyen az igék nemei tárgyaltnak, sok olyasmit hoz, mit álmélkodással olvashatni. •A németben nincsenek mozzanatos, gyakorító és kezdő igék. Így pl. csörren, csörög, csördül a láncz, mind a három: die Kette klirrt; rezzen, rezeg, rezdül a nyárfalevél: das Espenlaub zittert stb. Ez épen nem áll, mert a csördülést vagy a csörrenést a németben így mondják; die Kette erkliirt, vagy a második példában: das Espenlaub erzittert. Épen így: ertönen, erdröhnen, erklingen, erspringen (v. ö. ursprung) stb. stb. Látjuk tehát, hogy a németnek is módjában van a kezdődő cselekvést vagy annak mozzanatoságát kifejezni.

Az csak kissé furcsán hat, de iskolai könyvben bizonyára kerülendő fogalmazás, hogy •a németben a cselekvő tárgyas mondatot gyakrabban változtatjuk szenvedő mondattá, mint a magyarban. Tehát a német

ember (így okoskodhatik Paulus Sextanus) mielőtt egy passiv mondatot használ, azt előbb mint cselekvőt szerkeszti meg lelkében, és aztán nem tudni miért, de valószínűleg mert olvasta, hogy a német nyelv meglehetősen inklinál a szenvedő szerkezetre, átalakítja passiv szerkezetűvé. Ilyenformán kell ezt mondani: A németben gyakoribb a szenvedő szerkezet. — Alább a névszóból származó igékről van szó s könyvünk fel- említi, hogy az *ig* képzős melléknevekből is, mint heilig, selig stb., gyakori az igéképző nélküli képzés. A következetesség kedvéért itt legalább a *lich*ről még meg kellett volna emlékezni: heimlich, herrlich, göttlich stb.

«A számnév mellett rendszeren többesszám van.» Mindig az van. Az ilyen kifejezéseket, mint zehn Mann, fünf Fuss hozzá kellett volna jegyezni. A pluralia tantum sorából egyebek közt e bizonyára nagyon használatosak maradtak ki: die Weihnachten, die Ostern, die Pfingsten.

Az igék erősek, gyengék és vegyesekre osztatnak. Vegyeseknek azon igéket mondja könyvünk, melyek a mult idő tövét úgy képezik, hogy az igető magánhangzóját is átváltoztatják és *te* képzőt is vesznek föl. Hogy hogyan jut ezen meghatározás szerint a *sollen*, mely *o* tőhangzóját minden alakjában megtartja, a 67. §-ban a vegyes igék sorába, azt nem birtam megérteni. Mert hogy az 1. és 3. személyben nincs személyragja, az még nem ok arra. Különben sem kellett volna ezeket a személyrag nélküli igéket a vegyesekkel összeconfundálni, mint könyvünkben történt. Könnyebben lehet az említett eltérést az igék legtöbbszörének praeterito-praesens voltára való utalással megmagyarázni. Praesensök hasonlósága az erős igék praeteritumával oly szembeszökő, hogy azt a magyarázatot bizonyára szabad bevinni az iskolába.

A 3. személyű visszatérő névmásról, a *sich*ről, a 20. oldalon azt olvassuk, hogy him- és nőnemű egyaránt. Pedig semleges is. Ugyancsak a névmásoknál nincs helyesen fordítva: unser einer. A partitívus értelemben ma ugyanis már nem használatos, legfeljebb költőnél, nem annyit tesz, mint «egyikünk», hanem hozzánk hasonló, magunk fajta ember.

Az 51. §. szerint az országnevek előtt a németben nem használnak névelőt. Pedig így mondjuk: die Schweiz, die Türkei stb. stb. — Nem nagyon sokat ér azon szabály sem, hogy az *a o u-s* melléknevek legnagyobb része a comparatióban umlautot vesz föl. Jobb ilyenkor azt a néhány egytagu melléknevet, mely umlautot kap, följegyezni (arm krank, jung alt, kalt warm, grob hart, scharf stark schwach, lang hoch kurz, klug dumm). A melléknévi igenév képzésénél a fölhozott két példa egyike: der fruchttragende Baum. Ebből a tanuló egy «fruchttragen» igére fog következtetni. Azt sem tudjuk, miért mondja a szerző az «ich würde gehen» és «ich werde gehen» coni. alakokat identikusoknak.

A syntaxis a könyvnek legjobb és valóban hasznavehető részét teszi. A könyv azon nagy előnye, hogy a szerző mindig tudatában van

annak, hogy magyar tanulók számára ír, itt különösen érvényesül. Példái is rendszerint egyszerűek és könnyűek; az ilyenek, mint der Wucherer ist kein Mensch, den Esel erkennt man an den Ohren, an den Worten den Thoren stb. oly tárgyi körökben mozognak, melyek kívül maradhatnak az iskola falain. Ez a mondat pedig: «Wes das Herz voll ist, des geht der Mund über» így fordítottatik: Kinek szive telve, megnyílik a nyelve. Ha a magyar közmondás kedvéért is történt az ilyen fordítás, mégis nagyon kárhoztatandó, mert a *res-t* genit. possessivusnak mutatja be. Fontosabb cél pedig, grammatikára tanítanunk, mint különböző népek hasonló közmondásainak bemutatása által folkloristikus következtetésekre jutnunk. — Hogy ez a vers:

Bei *durch für gegen ohne*
Auch *sonder um und wieder*
Schreib stets den Accusativ
und nie den Dativ nieder —

egyike a legszerencsétlenebb magoló verseknek, nem kell bőven bizonyítgatnom. Bármennyire nem-dőlt betűkkel nyomtatjuk a *bei-t.* a tanuló a többi *præpositio* mellé fogja rendelni, mint *accusativusszal* járót, ha ugyan az nem hozza zavarba, hogy ezen, az *acc.* használatára tanító versben a *dativus* egész szükségtelenül szintén előfordul és mindnyájukat nem köti össze a *dativusszal.*

Felemlítjük még, hogy hiában kerestünk könyvünkben néhány szót a hangsúlyról.

Nem szükséges a szemelvényeket folytatni, hanem kijelenthetjük, hogy könyvünk ez alakjában, mely minden órában a tanár részéről javítások eszközését tenné szükségessé — ez pedig a tekintély előtti tiszteletet, bizonyára a nevelés egyik célját, nem igen mozdítaná elő — nehezen használható az iskolában. Reméljük, hogy a nyelvtan második kiadása, lerázva a fölhozott és hasonló jellegű hibák e roppant súlyát, jobb német tankönyveink közt fog helyet foglalni.

TIMÁR J. PÁL.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Deutsche Altertumskunde von *Karl Müllenhoff*. Berlin, Weidmann. I. Band 1870. V. Bd. 1. Abteilung 1883. II. Bd. 1887.

Nem sokára négy éve lesz, hogy a halál elszólította a német philologia egy elsőrangú munkását, Müllenhoff Károlyt.*) 1884 febr. 19-én húnyta le örökre szemét az a férfiú, a ki korunkban legméltóbb tanítványa, leghivatottabb utóda volt a német philologia magalapítóinak, Grimm Jakabnak és Vilmosnak és Lachmann Károlynak. Ő maga is e nagy nevekhez fűzte munkásságát (*Altertumskunde* I. k. VI. l.). Mint mesterei, úgy ő is a gazdagon kifejlődött német philologia minden ágát művelte valódi philologiai alaposággal, módszeres kritikával és sokoldalú universalitással. Legotthonosabb volt a régi német irodalom terén, itt értékesíthette leginkább nemcsak gazdag tudományos ismereteit, hanem főképen azt a kiváló finom érzéket, melylyel a költői művek szépségei, a stílus sajátosságai iránt bírt. A németek ősköltészetével foglalkozott egy 1847-ben latin nyelven írott munkájában (*De antiquissima Germanorum poesi chorica*), a melyben kifejtette, hogy a német költészet legrégebb termékei hymnikus kardalok voltak, a melyek magokban rejtették a lyrai, epikai és drámai fajok csiráit. Míg e nézetet a mai irodalomtörténet is a magáénak vallja (l. Heinrich Gusztáv, *Német irodalomtört.* I, 20), addig Müllenhoff egy másik, ugyancsak latin nyelven írott értekezése (*De carmine Vessofontano* 1861), a melyben az úgyn. wessobrunni imádság eredeti alakjában való helyreállítását kísérlette meg s a melyben egyúttal a germánok ősi versformáját illetőleg jutott a Lachmannéival lényegileg megegyező nézetekre, eredményeire nézve ma — főképen a Sievers verstörténeti kutatásai után — nem tarthat már számot feltétlen helyeslésre. Az ónémet irodalmi tanulmányok előmozdítására nagy fontossága volt még annak a munkának, a melyet legjele-

*) Müllenhoff Károly Viktor 1818. szept. 8. született egy schleswig-holsteini helységben, Marneben. Tanulmányai befejezte után a kielii egyetemen nyert tanári állást s nemcsak szaktudományából, a német philológiából, hanem ó-kori írókról is tartott előadásokat. 1858 óta a berlini egyetem tanára volt, előadásai a germán nyelvészet és a régibb német irodalom köréből voltak véve. 1864-ben a berlini akadémia Grimm Jakab helyébe őt választotta meg rendes tagjának. 1877-ben a porosz titkos kormánytanácsosi méltóságot nyerte el. Lásd Steinmeyer nekrológiát *Anzeiger f. deutsches Altertum* X. (1884.) 372. l.; Erich Schmidt, *Karl Müllenhoff. Neue Fr. Presse* 1884. márcz. 6.; W. Scherer, *Gedächtnissrede auf Karl Müllenhoff. Abhandlungen der kgl. Akademie d. Wiss. zu Berlin* 1884.

sebb tanítványával Scherer Vilmoossal együtt szerkesztett, a *Denkmäler deutscher Poesie u. Prosa aus dem VIII—XII. Jahrh.* cz. gyűjteménynek (Berlin 1864; 2. kiad. 1878; a 3. kiadást most készíti sajtó alá Steinmeyer) a mely a kisebb ófn. emlékeket foglalja magában igen becses magyarázatokkal. A német hősmonda és a német epika körül is elévülhetetlen érdemeket szerzett magának Müllenhoff; mondhatni, hogy a hősmondáról való mai tudományos felfogás teljesen az ő kutatásain alapúl. A középkori német éposz megítélésében hű követője volt mesterének, Lachmannnak, *Zur Geschichte der Nibelungen Not* (1855) cz. munkájában nagy hévvel tör lándzsát a dalthectoria mellett, a melyet ő a Kudrunra is alkalmazott. (*Kudrun, die echten Teile des Gedichtes mit krit. Einleitung* 1845). Azonkívül a középfelnémet epika másodrangú termékeinek kiadásáról is gondoskodott a *Deutsches Heldenbuch* cz. vállalatban (I—V. k. 1866—73).

Az ónémet irodalom eme különféle termékeivel való foglalkozás feltételezte természetesen a *régi nyelvek* alapos ismeretét is. Müllenhoff azonban még önállóan is fejlesztette a német nyelvészetet. A *Denkmäler* előszava világosságot vetett a német dialektusok elágazására, a miről eladdig nagyon téves nézetek voltak forgalomban; habár másrészt az az ugyanott fejtegetett hypothesis, mely egy, a rajnai-frank dialektuson alapuló, ófn. udvari nyelvről szól, nagyon ingatag alapon áll. Kiváló ismerője volt ő főleg a german személyneveknek; megmutatta, hogy az okiratokban előforduló nevek a legbecsesebb nyelvm emlékek értékével bírnak s a runákról írt munkájában szellemesen utalt arra, hogy a régi személynevekből a germánok életének ideáljait lehet kiolvasni. E mellett tekintettel volt mindig a rokon nyelvekre is és az indogermán összehasonlító nyelvészet újabb fejlődését is előmozdította a vocalismusról alkotott felfogásával. (v. ö. Scherer, *Zur Gesch. d. deutschen Sprache* 250. l.)

Az irodalomtörténeten és a nyelvészetten kívül a germán philologia egy harmadik ága, a *mythologia* is sokat köszön Müllenhoff működésének. Grimm mythológiájában, a mint Scherer megjegyzi, az egyes istenek alakjairól többé kevésbé világos képet nyerhetünk ugyan, de a gazdagon kifejelett skandináv mythologia mellett nagyon is kír a német mythologia szegénysége. Müllenhoff már most ezeket a látszólag elveszett német mythusokat is fel akarta kutatni és kimutatta, hogy az istenek idővel hősöké válván, a mythusok is tovább éltek a mondában és a népies epikában. Így mondta ő aztán a Sigfrid-mondát ősrégi frank, illetőleg istævon mythusnak, Ortnit és Wolfdietrich alakjaiban a vandakok dioskur-istenségeit látta, a Kudrunban, az Orendelről szóló XII. századbeli német költeményben is talált mythologiai vonatkozásokat. Az utóbbit, az Orendel-mondát érdekesen és szépen hasonlította az Odysseus-mondához, a melynek szintén kifejtette mythikus magvát, hangsúlyozta azonban, hogy ez esetben nem lehet szó sem kölcsönzésről, sem közös

származásról. (*Altertumskunde* I, 32—46 l.) Egyáltalában némi bizalmatlansággal viselkedett az összehasonlító mythologia eredményei iránt és sokszor kiemelte, hogy hasonló viszonyok közt könnyen keletkezhetnek egymástól függetlenül hasonló mythusok és mondák.

Foglalkozott a philologia egy negyedik ágával, a *régiségtan*mal is. Liliencronnal együtt szerkesztette a rúnákról szóló munkáját (*Zur Runenlehre* 1852), a melyben a rúnák kora megvoltát bizonyította be és kimutatta, miképen használták e titokszerű jegyeket főleg a sorshúzás ama neménél, a melyről Tacitus emlékezik meg *Germania*-jában (c. 10.). Egy másik értekezésében (*Über den Schwerttan* 1871) a germánok kardtánczának ugyancsak Tacitusnál található leírását tette teljesebbé s kimutatta e szokásnak továbbfejlődését és még újabb időkben megvoltát. Foglalkozott alkalmilag a germán jogtörténettel is s az volt a nézete, hogy a germánok ősi alkotmánya azonos volt a rómaiak és keltákéval.

Müllenhoff működésének eddig említett különböző irányai mindannyian találkoznak és egyesülnek abban a nagyszabású munkában, a melyet ő élete főművének tekintett s a melyet halála után végrendeleteként hagyott hátra. A *Deutsche Altertumskunde* cz. munkáját értjük, a melynek egy újabb (II.) kötete nemrég látott napvilágot s a melylyel ez alkalomból bővebben akarunk foglalkozni.

A *Deutsche Altertumskunde* nem régiségtan akar lenni, hanem a *germán és német őskor tudománya*, a germánok és németek ethnographiája, őstörténete és psychológiája együttvéve. A fősúlyt Müllenhoff, a kinek nézete szerint a philologia feladata éppen abban áll, hogy a népek *egyéni* létét és életét ismertesse meg teljes kifejlődésében (*Anz. f. d. Altertum* X. 373), a német nemzet individualitásának kifejtésére kívánja fektetni. A mit a többi népeknél, úgymond (I. köt. IV. l.), a történelőtti idő homálya főd, a melyen a kutatónak vizsga tekintete bajjal hathat csak át és a mely sohasem oszlatható el teljesen, az a germánoknál világosságban áll előttünk: a világtörténetbe való belépésük, kifelé hatásuk egész lefolyása elejétől fogva egész hőskoruk befejeztéig. Figyelemmel kísérhetjük továbbá nemcsak a nemzet külső állapotában végbe menő változásokat, hanem ha sikerül a nyelv, a néphit és költészet, a szokás és jog, a művelődés és alkotmány történetét ama külső életükhöz helyes viszonyba hoznunk, akkor egész teljességében tekinthetjük át a nemzet történetét és fejlődésének menetét és a nemzet életének minden irányában, minden nyilatkozatában a *népjellem egyazon formáját* fogjuk látni. A német nép eredeti felfogásmódja azonban nemcsak a pogány korszak végéig érvényesült, tovább élt az még a középkor első felében is. A nép nyelvében és költészetében akkor még igazi nemzeti szellem nyilatkozott: a kereszténységgel, a papi műveltséggel, a francia kulturá-

val és a megváltozott állami viszonyokkal való küzdelmében még sokáig megállotta helyét az ősi germán szellem.

A német őskor tudományának feladata lesz már most, hogy ezt a fejlődést eleitől végig kísérje, hogy a népszellem megismerésére jusson és hogy a nemzetet történeti önismeretre vezesse. E tudomány tehát, a melynek alapkövét Müllenhoff lerakta, céljaira nézve megfelel annak, a mit Scherer (*Zur Gesch. d. d. Spr.* XI. l.) a *nemzeti ethika rendszerének* nevezett, a minek szerinte az lenne a feladata, hogy a történet tanuságai alapján a nemzet erőinek mintegy inventariumát állítsa össze s ebből, szem előtt tartva a jelennek ideáljait, a jövő számára kifejtse a nemzeti javak és kötelességek tanát.

Müllenhoff azt az anyagot, a melyet az előbbiek alapján az *Altertumskunde* keretének magába kellett foglalnia, következőleg akarta elosztani hat kötetre tervezett művében. Az első kötet a germánokról szóló legrégebbi hírekkel és Pytheas által történt felfedezésükkel foglalkozik; a második a germánok őshazájáról, szomszédairól és nyugatra s keletre hatolásukról szól; a harmadikban azt akarta bizonyítani, hogy a germánok az italog és görögök letelepedésével egy időben foglalták el amaz európai őshazát, és a germánok tova terjeszkedéséről és elágazásáról akart szólni. A negyedik és ötödik kötet a görög és római írók tudósításai alapján a germánok legrégebbi állapotával és fejlődésével foglalkozott volna, a hatodiknak végül a német epos történetét kellett volna tárgyalnia addig, míg a román befolyás meg nem fosztja a német költészetet tősgyökeres eredeti szellemétől.

Müllenhoff életében csak az első kötet és az ötödiknek egy része látott napvilágot; a másodikikat, a melyet Müllenhoff kéziratban hagyott hátra, már csak halála után rendezték sajtó alá Roediger és Pniower. Vajjon Müllenhoff fenmaradt előmunkálatai alapján lehetséges lesz-e a nagy munkának az ő szellemében való teljes befejezése, azt a jövő fogja megmutatni.

Lássuk most valamivel bővebben az eddig megjelent három kötet tartalmát.

Az *első kötet*, *) mint említettük, mindenekelőtt a germánokról szóló legrégebbi hírekkel foglalkozik. E tudósításokat az ókori classicus irodalom őrizte meg számunkra, nevezetesen a görög irodalom, a hírvivők pedig minden valószínűség szerint a phoeniciaiak voltak. Az a hypothesis azonban, hogy a görög kultúra, főleg az irodalom, phoeniciai elemeket vett föl, még behatöbb bizonyításra szorult s ez a körülmény magyarázza meg, hogy e kötet első részében hosszasabb excursusokat

*) V. ö. Hartel ismertetését *Zeitschr. f. d. öst. Gymn.* XXII (1871), 153. l. és Scherer *Vorträge u. Aufsätze* 1874. 21. l.

találunk, a melyek a görög irodalmi hagyomány megmagyarozására igen becsesek, de a melyek a germán régiséggel alig állanak szorosabb összefüggésben.

Az első hír, a mely nem szól ugyan a germánokról magukról, de a melyet legalább a germán földre lehet vonatkoztatni, az Odyssea ama helye (k. 81—86.), a hol az északi vidék rövid és világos nyári éjszakáiról van szó. A læstrygonoknál a nyáját este hazahajtó pásztor találkozik a reggel kihajtó társával s ha valaki el lehetne álom nélkül, könnyű szerrel kétszeres bért szerezhetne.

ἔγγυς γὰρ νυκτός τε καὶ ἡμετέρας εἶσι κέλευθοι.

E leírásban már mallosi Krates ráismert azokra a 2—3 óráig tartó éjjelekre, a melyeket Pytheas Thuléban megfigyelt volt. Az Odyssea keletkezése korában azonban a görögök nem tudhatták ezt közvetlen tapasztalásukból, e hír csak a phœniciaiak útján, a kik önt és borostyánkövet hoztak nekik északnyugatról, juthatott hozzájuk. Ebből kiindulva, Müllenhoff részletesen fejtegeti a Trójáról szóló mondát és az Odysseus-mythust, főképp azt kutatva, minő sémi elemek juthattak bele a görög hagyományba?

E kitérés után Müllenhoff (73. s k. l.) egy nagyobb terjedelmű emlék tárgyalásába fog, a mely az Európa nyugati lakóira vonatkozó legrégebb tudósításokat tartalmazza. Müllenhoff ugyanis kimutatja, hogy Rufus Festus Avienus, a ki a Kr. utáni IV. században élt, *Ora maritima* cz. versezetében felhasználta egy ósrégi görög periplúst a mely az atlanti óceán leírását foglalta magában (*Oestrymnis*-től, Bretagne nyugati csúcsától kezdve délfelé), s részben a földközi tenger partját is egész Massiliáig. A későbbi toldások kiküszöbölésével a periplúsnak még egyszerűbb magvát nyerjük, egy körülbelül 550-ben készült, valószínűleg phœniciai eredetű útleírást, a melyet Müllenhoff szerint a Kr. előtti V. században fordított le egy massiliai ember görögre. E periplúsnak nincs még szó germánokról, a kelták neve sem fordul elő, Gallia lakói liguroknak vagy ligyaiaknak neveztetnek.

Hitelesebb adatokat csak akkor nyer az óvilág a germánokról, mikor a massiliai Pytheas egy utazása közben felfedezi a Rajna torkolatánál a teuton népet. Pytheassal és útjával foglalkozik az *Altertums-kunde* első kötetének egész második fele (211—497. l.).

Az első, a kik az atlanti tenger partvidékeit beutazták és hírt hozhattak azok lakóiról, mint említettük, a phœniciaiak voltak. Britannia délnyugati tájairól önt, a Rajna vidékeiről borostyánkövet hoztak haza; az előbbi a keltákat hozta érintkezésbe a dél kulturájával, az utóbbi a germánokat.

A Kr. e. V. századig csak a phœniciaiak járták be a nyugati

tengert. Az V. századtól kezdve nem megvetendő versenytársuk támadt Massilia görög származású népében.

Massiliát, a mai Marseille, a Kr. e. VII. században alapították Iónia legbátrabb és legvállalkozóbb hajósai, a phocæaiak. A görög gyarmatosok korán összeköttetésbe léptek Gallia benlakóival, a keltákkal, és üdvösen hatottak a kelták civilizációjára. Midőn a phœniciaiak hatalma az V. században hanyatlásnak indult, a massiliaiak colonizálni kezdték a Rhone folyótól nyugatra eső partot és Hispania keleti szélét is. A phœniciaiakkal való összekocczanás elkerülhetetlen volt, de a sors a massiliaiaknak kedvezett. Szövetséget kötöttek Hispania őslakóival, az iberekkel, és aztán folytatták a gyarmatosítást egész a Herakles oszlopaiig. Massilia ekkor hatalma tetőpontján állott. Az anyagi jólét mellett a tudományok is virágzásnak indultak; a geographiai irodalom amaz emlékééről, melyet Müllenhoff szerint egy massiliai ember fordított a pün eredetiből görögre, csak az imént emlékeztünk meg.

E viszonyok igen kedvezők voltak egy oly tudományos vállalat megindítására, mint a minőnek a massiliai Pytheas nyugati útját tekintjük. Pytheas kiváló tudós volt; astronomiai, geographiai és ethnographiai ismeretek egyesültek nála. Ő volt az első, a ki megkísérelte az astronomia eredményeinek a földrajzra való alkalmazását s már csak ezzel is halhatatlan érdemet szerzett magának a tudomány körül. Utjában is tudományos érdek vezette. A polus emelkedésének jelenségét akarta megfigyelni és egyuttal a lakható föld kiterjedését és országainak hozzáférhetőségét kikutatni, sőt, Müllenhoff egy később kifejezett véleménye szerint (*Abhandl. d. B. Akad. 1884. 5. l.*), meggyőződést akart tén szerezni a föld gömbölyűségéről is. Ugyanazon a tudományos problémán alapszik tehát az ő útja mint a Columbusé, a földgömb nagyságának kérdésén.

Pytheas utazásának eredményeit egy *Ἰστορίαι* cz. munkájában foglalta össze. Ez azonban nem maradt ránk. Tartalmáról csak amaz írók műveiből alkothatunk magunknak fogalmat, a kik vagy egyenesen Pytheas művéből, vagy valamelyik utódjából (Timæus, Eratosthenes stb.) merítettek. Polybius volt alkalmasint az utolsó, a ki Pytheas művét olvasta, ő kétségbevonta a massiliota leírásának megbízhatóságát s ez igazságtalan nézetet magáévé tette később Strabo is.

Pytheas körülbelül a Kr. e. 325-ik évben kelt útra. A Herakles oszlopait elhagyva kihajózott az atlanti tengerre s itt mindenekelőtt alkalma volt, hogy a dagály és az apály tüneményét pontosabban figyelje meg, mint bármely elődje, s ő fel is ismerte annak a holddal való összefüggését. Hispania nyugati és éjszaki partja mentében hajózott fölfelé, Gallia nyugati széle hosszában egész a Kabaion hegyfokig, Bretagne

nyugati csúcsáig, és megismerkedett Ostiaëa népével. Majd Albion*) szigetének délnyugati részét kereste föl s ott alkalmá volt az ónfejtéssel megismerkedni. Az éghajlatot jéghidegnek mondja, a földet nyirkosnak, az eget borúsának. Feltűnt neki, hogy a déli vidék számos állata és növénye nem tenyészik itten. A lakosok búzát és árpát termelnek, az árpából sert és méhsert készítenek. Fából és szalmából készült szegényes kunyhókban lagnak; sok királyuk és fejedelmük van; háborúban harezi kocsikat használnak; a tengert bőrös hajókon járják be.

Pytheas ezután Albion nyugati partja mentében hajózott fölfelé. Túlment az 54. fokon, a hol az akkori közhiedelem szerint a hideg égálg vette kezdetét s a hol lakatlannak tartották már a földet. Pytheas eljutott Albion északi csúcsához, Orkanhoz. Az éghajlat itt még kellemetlenebb volt, búzát és árpát nem lehetett többé látni. Az Orkadok és a Shetland-szigetek mellett elhajózva, a britt szigetek legnagyobbikához ért, Thuléhez, a hogy ő nevezte (a mai Unst). Itt megmutatták a benlakók azt a helyet, a hol a nap nyugvóra tér (*δρον ὁ ἥλιος κοιμᾶται*). Mindenütt kelta lakosággal találkozott. Hírt hallott a keletfelé fekvő szárazföldről, Norvégiáról is, ennek lakóit Thuléban *Belkai* néven ismerték. Itt élte ő át azokat a világos éjszakákat, a melyekről fentebb megemlékeztünk már; az éj tartama szerinte 2 óra volt. Thule lakosai azt állították, hogy szigetükről egy napi távolságra *Morimarusa* («hoc est mortuum mare» Plinius) kezdődik. Pytheas személyesen meggyőződött erről, a tenger sűrűbb volt, mintha megaludt volna (Strabonál *πεπηγνία θάλασσα*, latin írónál *mare congelatum*). És ő is elhitte, hogy ezentúl nincsen többé sem föld, sem tenger, sem levegő, hanem mindezeknek egy áthatolhatatlan conglomeratuma.

Pytheas ezután vissza fordult. Tüzetesebben megakarta vizsgálni Britannia alakját s elhajózott Albion keleti partja hosszában lefelé egész Kantonig (Kent). Innét azután az átellenben levő continenst kereste fel, körülbelül a mai Dünkirchentől kezdve hajózva északkelet felé, a Schelde, Maas és Rajna torkolatai mellett. Megismerkedett így az északi tengerrel és szigeteivel. E szigetek többnyire lakatlanok és névtelenek voltak, csak egyiküket, Abalust, nevezték meg előtte névén s azt mesélték, hogy a borostyánkó oly nagy mennyiségben fordul elő rajta, hogy tüzelő anyagúl használják.

A Rajnától északra Pytheas egy ismeretlen, a keltáktól merőben különböző népre akadt. A népet *Teutones*-nak hallotta nevezni, földjük *Baunonia* (vagy *Raunonia*) nevet viselt. Ezzel Pytheas felfedezte a

*) *Albion*, a *britanniai szigetek* és *Ierne* (Írország) nevei Pytheas által lettek ismeretessé.

germán népet. Életükről, szokásaikról úgy látszik nagyon keveset jegyzett fel. Csak meszeszerű historiákat hallott róluk. Mela pl. valószínűleg Pytheas művéből merítette, a mit e népről mond: in his esse *Oeonas*, qui ovis avium palustrium et arenis tantum alantur, esse equinis pedibus *Hippoponos* et *Panotios*, quibus magnæ aures et ad ambiendum corpus omne patulæ nudis alioquin pro veste sint, stb. E mesés leírást Müllenhoff a valódi tények túlzásából magyarázza.

Pytheas látta tehát az északi tenger partját és szigeteit, elhajózott a Rajna torkolata mellett, átlépte a kelták és teutonok határát, de nem tartotta tanácsosnak, hogy még tovább is előrehatoljon ez ismeretlen nép körében és megelégedett a hallomás útján szerzett hihetetlen adatokkal. De mind a mellett is ő volt az első ember, a ki felkereste a germánokat hazájukban és a ki az ókori világnak hírt hozott róluk.

(Vége következik.)

Dr. PETZ GEDEON.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885 6 és 1886 7.

7. Dr. Pecz Vilmos, Aeschylusból. I. A lebilincselte Prometheus. II. Antigone és Ismene párdala. (Budapesti ág. hitv. evang. főgymn.) 1886. Sr. 27 l. — Télynek Aischylosról szóló érdemes monographiájának megjelenése óta (1876) a Pecz fent jelzett dolgozata tudtommal az első értekezés, mely behatóbban tárgyalja a görög tragikus trias leghatalmasabb alakját. Dolgozatának főrésze (1—25) a Lebilincselte Prometheusról foglalkozik; Antigone és Ismene párdalának (a Heten Theba ellen című tragœdiából) metrikus fordítása (22. 27. l.) nem egyéb laptölteléknél, mely csak zavarja az értekezés egyöntetűségét. Amaz első értekezés ismét két részre oszlik. Az első (1—14. l.) világos, szabatos előadásban a darab tartalmával ismerteti meg az olvasót, bőven jellemzi szereplő személyeit, feltünteteti compositióját és szerkezetét, kifejti tendenciáját és tragikumát, végre közli a tudós kutatások eredményét a darab előadásának idejéről, trilogiai szerkezetéről, nyelvezetéről, a benne fellépő színészek számáról és a szerepfelosztásról. A második rész (14—25 l.) a tudományos apparatust tartalmazza. Röviden felsorolja a codexeket, a melyekben a darab ránk maradt (a nélkül azonban, hogy megmondaná, mily értékkel bírnak az egyes felsorolt kéziratok és micsoda viszonyban állanak egymáshoz), összeállítja a tragœdiára vonat-

kozó specialis szakirodalmat, behatóan foglalkozik a darab előadási idejének controvers kérdésével, elmondja a Prometheus-mythus eredetét és régebbi feldolgozásait (itt az etymologia törvényeibe ütközik a következő magyarázat: Prometheus nevében a *pramati* mellett a *pramanthas* fogalma is bent van, tehát eredetileg «az előre látó tüzet gyújtót» jelenti), hosszasan értekezik arról, vajon trilogiának részét képezte-e a darab, és ha igen, hányadik részét. Nem kevésbé behatóan szól a színészek számáról e darabban és a szerepek felosztásáról, míg a darab színteréről, szerkezetéről és irányáról, valamint a karról kevesebb mondani valója van.

Az értekezés tartalmának ezen száraz felsorolásából is kitűnik, hogy gondos munkával van dolgunk, mely tárgyát minden oldalról megvilágítja. Hozzá tehetjük még, hogy első, «népszerűen» írt részében, melyet különben a szereplő személyeknek hosszadalmas jellemzése kelleténél hosszabbra nyújtott, egyes figyelemre méltó új gondolatokkal találkozunk (így az Io epizódjának igazolásánál és a darab tragikumának tárgyalásánál) és hogy a jegyzetekben a legbonyolódottabb controvers kérdések is áttekinthetően vannak tárgyalva és ügyes dialectikával sikeresen megoldva.

Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül e dolgozat szerencsétlen compositióját. Mindenek előtt meg kellett volna mondani, hogy az értekezés mutatvány szerzőnek egy nagyobb művéből; csak ily feltevés mellett menthető az ilyen kezdet, hogy: «*A lebilincselte Prometheus*. Előadásának ideje ép oly kevésbé bizonyos mint a Könyörgő Nőké» stb. Azután más sorrendbe kellett volna az egyes szakaszokat állítani. Most szól első helyen a darab előadásának idejéről, azután tárgyáról, trilogiai szerkezetéről, színteréről, személyeiről, tartalmáról, jellemeiről stb. külön-külön szakaszokban, melyek közt nincsen sem logikai, sem stilisztikai átmenet. Sokkal helyesebben tette volna a szerző, ha avval kezdte volna, a mit a jegyzetek közt a Prometheus-mythus eredetéről és történetéről, továbbá a mythusnak Aischylos-féle feldolgozásáról mond; ehhez csatlakozott volna a darab tartalmának elbeszélése, melybe igen jól be lehetett volna illeszteni a darab színterére vonatkozó adatokat, míg a darab személyeinek felsorolása, mint egészen fölösleges, bátran elmaradhatott volna. A Prometheus tragikumáról és irányáról szóló fejtegetéseket, melyek most a végére vannak biggyeszítve, a szerepfelosztásról szóló rész után szoros összefüggésbe lehetett volna hozni a Prometheus jellemének rajzával; viszont azt, a mit a karról, a darab szerkezetéről, nyelvezetéről, a színészek számáról és a szerepfelosztásról mond, a darab előadási idejének kérdése körül, melylyel mindez szorosan összefügg, kellett volna csoportosítani.

Őszintén sajnálom, hogy P. a görög tragoedia történetéről szóló nagy munkájának *első* fogalmazványából közölt mutatványt; még csak

kéziratban levő művének végleges átdolgozása — mint volt alkalmam arról meggyőződni — nem csak alapos tudományosság, hanem compositio dolgában is kiállja a kritikát.

8. Fludorovics János, Q. Horatius Flaccus bölcsészeti nézetei. (A kegyes tanító-rendiek debreczeni algymnasiuma.) 1886. 13. l.

9. Drajkó Béla, Horatius ethikai elvei. (A kegyes tanítórendiek budapesti főgymnasiuma.) 1886. 60 l.

Azon domináló szerepnél fogva, mely Horatiusnak iskolai auctoraink között jutott, könnyen érthető, hogy aránylag gyakran találkozunk programjainkban Horatiusról szóló értekezésekkel. Egy ideig inkább műveinek sorrendje vonzotta tanártársainkat, utjabban úgy látszik philosophiája áll az előtérben, és méltán, mert a tanulókra nézve elvégre is fontosabb egy classicus írónak, egy Horatiusnak belső világával megismerkedni, mint a Fasti Horatiani megállapításával járó subtilis kutatásokat követni; az, hogy az előbbi themáról vajmi kevés ujat lehet mondani, más categoriába tartozik. Csak egy pár éve, hogy Bászeli Auréltól jelent meg egy ide vágó tanulmány, és ime már ismét két értekezés van előtűnk, mely Horatius ethicáját tárgyalja.

A Fludorovics úr értekezése kivonat egy «Q. Horatius Flaccus philosophiai s ethicaei jelleme» című nagyobb dolgozatból. Nagyjában apologetikus természetű. Célja visszaautasítani azon vádakát, melyeket némelyek Horatius «bölcsészeti (és erkölcsi) jelleme» ellen emelnek, és kimutatni, hogy Horatius, bár «egy vagy más tekintetben bőven osztozott kortársai némely hibáiban és ferdeségeiben, de bölcséleti elveit tekintve — a kor áramlatából kifolyó általános sülyedés közepette — csaknem azt mondhatjuk, hogy korát e téren nemcsak túlszárnyalta, de egy tisztultabb, magasabb felfogás előharczosa gyanánt tűnik fel az elfogulatlan vizsgálódó előtt». Ezen nagyhangú exordiummal némileg ellenkezni látszik az értekezés epilógusa, melyben Fl. úr oda foglalja össze kutatásai eredményét, hogy Horatius «szorosán véve korának egy bölcsészeti felekezetéhez sem tartozott, hanem kiválasztva mindenikből a jót, azokból saját énjének egy kört alkotott a nélkül, hogy maga egy új s önálló bölcsészeti rendszer felállításán fáradozott volna». És tényleg, ha megkérdezzük, miben mutatkozik Horatius Fl. úr szerint mint magasabb felfogás előharczosa, Carm. III 1 és Epist. I 16-ra utal bennünket a szerző, melyekben azonban csak az ismeretes stoikus tanokkal találkozunk az elégedettségről és a mérsékletről, és a boldogság és erény egymáshoz való viszonyáról.— Több ellenmondás is van e kis dolgozatban. A fentebb idézett sorok világosan bizonyítják, hogy Fl. is eklektikusnak tartja Horatiust, p. 6, 7. pedig minden áron azt akarja kimutatni, hogy «csak annyiban mondható eklektikusnak, a mennyiben mint művelt ember nem hunyhatott szemet korának különféle bölcsészeti áramlatai

előtt». Fl. ugyanis eléggé feltűnően az olyan philosophust tartja eklektikusnak, ki az általa összegyűjtött tanokat nem rendezi, sőt még élesebb ellenmondásokat is megtűr rendszerében. Még nagyobb baj, hogy Fl. úr a zárszavakban egészen mást tüntet fel kutatásai eredményei gyanánt, mint a mi azokból tényleg következik. Szerinte ugyanis H. a socrates-platói bölcsélet híve, «tágabb érteményben platonikus volt», egész dolgozatában más philosophiai iskola tanai közül egyetlen egyetsem említ, mely H.-nál előfordul, és mégis azt mondja a végén, hogy a bölcsészeti felekezetek mindenikéből kiválasztotta a jót! — Azt, hogy H. egy ideig az epikureismus híve volt, Fl. szintén tagadja, vagy legalább enyhíteni akarja a vád súlyát. Szerinte föl sem tehető, hogy H., «ki a legokosabb ember volt(!), valaha oly tanhoz szegődhetett volna, melyet insaniens sapientia-nak nevezett». De mikor H. maga mondja: «Parcus deorum cultor et infrequens Insanientis dum sapientiae consultus erro?» Erre is van mentés: «az alkalmasan választott *erro* ige világosan tudtunkra adja, hogy tévelygett ugyan a költő, de nem szántsándékkal, öntudatosan, hanem akaratlanul!» Végül még csak azt említem fel, hogy két helyen is *stoi-féle* rendszert (*stoi-elvet*) olvasunk. A ki philosophiai témáról ír, mégis csak tudhatná, hogy a *stoicus* melléknév nem a *stoi* főnévből van alkotva.

Sokkal magasabb niveaun áll Drajkó úr értekezése. A legalapossabb dolgozatok egyike, mely valaha programmértekezéseink között megjelent, sőt mondhatni tulságosan alapos. Nyolcz lapnyi bevezetésben iparkodik kimutatni, hogy Horatius «szerény lelkű, őszinte, nyílt szívé s az igazat bátran megvalló költő volt, a kinek az életére vonatkozó adatokat tehát, melyeket saját művéből merítünk, nincs jogunk helyteleneknek tartani». Azután előadja Horatius életkörülményeit, melyek ethikai elveinek alakulására befolyással bírtak; ezek Hor. származása és első nevelése (p. 9. 10.), tulajdonképeni szellemi nevelése vagyis tanulmányai (p. 11—13. «részben Freund nyomán») — itt a szerző Hor. nagyszámú történeti hivatkozásaiból tévesen következteti, hogy «mily járatos volt a történelemben», — a társadalom és pedig 1. a társadalom a maga általánosságában, melynek Hor. gondos megfigyelője s bírálója volt (p. 14—16.), 2. a benső baráti kör, melyben élt (p. 16—19.), végül természeté és egészségi állapota» (p. 19—21.). Következik egy hasznavehető rövid áttekintés a görögök ethikájáról a stoicis-musig (p. 21—32) — itt feltűnik, hogy a szerző Pindarosról nem emlékezik meg, míg a *Pseudo-Phokylideát* idézi, még pedig Solon és Theognis közt — és csak most, miután az értekezés fele részén átestünk, hallunk valamit magának Horatiusnak ethikai elveiről. Ezeknek előadásánál egészen helyesen úgy jár el, hogy chronologiai sorrendben előveszi Horatius műveit és az egyes csoportok keretén belül összeállítja a *stoi-*

kus, az epikurusi és az «egyéb elveket» (rendesen Platon- és Aristoteles-félék). Az összeállítás nagyon gondos és csak a kifogást lehet ellene tenni, hogy kelletnél részletesebb; nem minden, a mit tesz az ember, határozott ethikai elvek kifolyása. Így pl. furesán érinti az olvasót, ha a stoikus elvek rovatában olvassa (p. 33), hogy stoicus nyugalomra vall a 15. epodos, melyben Neæra hűtlensége fölött azzal vigasztalja magát, hogy majd megváltozhatik a sors s akkor majd ő nevet. — Alfius uzsorás vergődésében (a 2-ik epodosban), ki a jámbor falusi élet és az uzsorászkodás közt habozik és végre is lesz a mi volt, uzsorás, Dr. úr Aristotelesnek egy tanát látja feltüntetve (p. 39), a ki a tisztességes keresetet, pl. a házi gazdaság vezetését, erkölcsileg jónak tartja, a nyereszkezdést s különösen a pénzüzetet azonban rossznak. Még szép, hogy kétségbe vonja a szerző, hogy «Horatiusnak Maecenas iránt való önfeláldozásra kész barátsága aristotelesi tanulmányokban gyökeredzik» és hogy beéri annak constatálásával, «hogy ezen barátság megfelel azon barátságnak, melynek oly megragadó képét nyújtja Aristoteles». Hasonló óvatosság egyebütt is helyén lett volna. Magától értetődik különben, hogy az ilyen túlzások nem ingatják meg a gondos értekezés végeredményének helyességét, mely szerint: «Horatiusnál szörványosan majd mindenféle tanra látunk vonatkozást, ethikai elveiben mégis a socratesi, illetve a plato-aristotelesi alapon kifejlődött stoicismust követte, melyet a túlzások kikerülésére mérsékelt epicureismussal enyhített».

10. Szölgyémy János, Lykurgus és Solon törvénye. Párhuzam. (A kegyes tanítórendiek budapesti főgymnasiuma.) 1887. 3—23 l. — Ezen értekezés többet ad, mint a mennyit címe ígér. Nem általánosságokban mozgó összehasonlítása a spartai és az athéni alkotmányoknak, hanem ezen alkotmányok részletes ismertetése, előrebocsátva azon rendszabályok jellemzését, melyekkel Solon a fellépése idejében fenforgó társadalmi és politikai bajokat inkább ideiglenes intézkedésekkel orvosolta, és kiterjeszkedve az állami, jogi és hadi régiségeken kívül a két állam vallási és erkölcsi intézményeire, a családi viszonyokra. nevelésre és életmódra, tudomány, művészet, ipar és kereskedés művelésére. E szerint a dolgozat a tanulókra nézve helyenkénti homályossága daczára (brevis esse laboro stb.) igen tanulságos olvasmány lehetne. ha csak megbízhatóbbak volnának az adatok, melyeket Sz. úr összehordott! Főforrása Curtius Ernő Görög Története című műve. Hermann, Schœmann, Busolt stb. műveit a szerző nem ismeri, a mint-hogy segédkönyvei között egyetlen régiségtani művet sem idéz. Dolgozatának hiányait azonban a szakirodalom ezen feltűnő mellőzése csak részben magyarázza. Nagy részök szerző gondatlanságából eredt. Azt, hogy Lykurgost történeti személynek nézi és hogy az egész spartai

alkotmányt rá vezeti vissza, még hagyján, de az már nem menthető, hogy Solon «közizgatási reformjai» közé számít több oly intézkedést, melyek sokkal utána létesültek, mint a *μισθὸς ἐκκλησιαστικὸς* behozatala, a havi négy *ἐκκλησία*. Egyéb hibák a következők: A spartai királyokról mondja p. 5, hogy «bárhon jelentek meg, tisztelettel állott fel mindenki előttük» (az ephorosok is?), — p. 6 «a királyok távollétében a senatorok egyike vette át a két szavazatot» («Blieben sie von der Sitzung fort, so konnten sie ihre Stimmen durch einen der ihnen nächstverwandten Geronten abgeben lassen» *Busolt*). — P. 6 «A kiknek fekvő birtoka legalább 500 mérő árpát, vagy e gabonamennyiség értékének megfelelő egyéb terméket [helyesen: vagy 500 metretes olajat vagy bort] jövedelmezett, az első osztályba tartoztak». — A *πρυτάνεις* institúcióját aligha fogja valaki e szavakból megérteni (p. 8): «A működő tanácsosok, kiket prytanoknak neveztek, összejövetelöket a tholosban tartották, hol az állam költségén étkeztek». — U. o. «A polemarchus hadügekkel, az ifjúság katonai gyakorlataival, az idegenekkel [metoikokkal?] s ezek családjában felmerült vitás kérdések megoldásával foglalkozott». Ez több tekintetben hiányos meghatározás. — Nem áll, hogy az archonok együttesen «csak a magistratus ellen emelt panaszoknál ítéltek és hogy ők revideálták évenként a törvényeket, vagy hogy ha az archonok működéséért a nép hálára kötelezettnek érzé magát, öket az areopag testületébe emelte.» — P. 9 «A perioikok földeiknek szabad tulajdonosai maradtak, de a királyoknak tartoztak adót fizetni» [csak a kerületükben fekvő királyi jószágok után]. Egészen hibás a *σεισάγησια* előadása u. o., valamint a *χορπτεία* jellemzése a 21-ik lapon. — Ellenmondás (p. 17), hogy az atheni ifjak 20 éves korukban a szavazó polgárok sorába léptek, holott Sz. úr szerint 30 éves korukban jelentek meg a népgyűlésen. A metoikok a *μετοίκιον*-t nem patronusoknak fizették, mint p. 21 olvassuk, hanem az államnak stb. stb. Ily szűk téren nem volna szabad ennyi hibának együtt lenni.

Dr. ABEL JENŐ.

11. Kempf József, Lykurgus szónok élete és Leokrates ellen tartott beszéde. (Budapesti kir. kath. főgymnasium.) 1886. 3—23. l. — E dolgozat megérdemelte volna, hogy valamivel korábban vegyenek róla tudomást, a mennyiben az első, mely nálunk Magyarországon Lykurgus szónokot vizsgálat tárgyává teszi. Annál nagyobb kár, hogy a dolgozatnak majdnem minden egyes fejezetében (Lykurgus életrajza, nyilvános szereplése, méltatása és fönmaradt beszédének gondolatnete és hatása) számos hiba csúszott a sorok közé. Ha forrásait jobban válogatja vala meg, illetőleg gondosabban tanulmányozza át, Westermann alapos cikkét a Pauly-féle Realencyclopaëdieben, Rehdantz és Nicolai kiadásait nem mellőzi, kevesebb kifogás alá rekedne munkája.

Miért használta Kempf úr Pinzger 1824-iki kiadását? Kiszorította azt már azóta 13 más kiadás.

Csodálatos, hogy mind a mellett, hogy Blasenak nagy munkáját forrásai között idézi, az (p. 93) még sem tudta meggyőzni arról, hogy Photios megjegyzése: «*Αυκούργου — οὐδενὸς τῶν ἄλλων, ὅσα γε τελεῖν εἰς ῥήτορας καὶ δηματογρούς, τὸ ἔλαττον φερομένου*» nem veendő komolyan.

Szerettük volna azt is, ha az *εἰσαγγελία*-ról præcisebben, de világosabb fogalmat nyújtott volna. — Nem áll, hogy Lykurgost *közönségesen* tíz évvel tartják idősebbnek Demosthenesnél (p. 4). — L. nem 341-től kezdve, hanem minden valószínűség szerint 338-tól 334-ig állott az attikai pénzügyek élén (v. ö. Busolt, Griech. Staats- und Rechtsalterthümer, p. 60). Ép oly helytelen, a mit K. úr Lykurgos ezen hivatalának tartamáról mond (p. 5): «Egy törvény értelmében csak öt évig [négy évig, egy *πενταετηρίς*-en át!] volt szabad egy embernek a pénzügyeket vezetni; de lehet, hogy a közbizalom Lykurgust e törvény alól fölmentette [ez épen nem valószínű, mert Ps. Plut. 841 szerint Lykurgos indítványára határozták el, hogy a *ὁ ἐπὶ τῇ διοικήσει* újra meg nem választható!]; annyi bizonyos, ha ha névleg mások vezették is az államháztartást, tényleg ő volt annak lelke jó vagy balsorsban.» E controversiát már rég eldöntötte egy 330 29-ből való felirat (C. I. A. II. 167), melyben *ὁ ἐπὶ τῇ διοικήσει* "Αβρω[ν.λυκ/ούργου Βουτ/ά]δος fordul elő bizonyosságul annak, hogy Lykurgos csak egy négy éves cycluson át viselte a pénzügyminiszter hivatalát; azt hogy tényleg a hivataloskodását követő még két cycluson át döntő befolyást gyakorolt a pénzügyek vezetésére, az ismeretes psephismából tűnik ki: *γενόμενος τῆς κοινῆς προσόδου τιμίας τῆ πόλει ἐπὶ τρεῖς πενταετηρίδας*. — Nagyon kívánatos lett volna továbbá, ha K. úr Westermann (illetőleg a psephisma) nyomán iparkodott volna megállapítani, hogy mily hivatalos minőségben szerezte az általa részletesen felsorolt érdemeket, melyek között különben «a gymnasiont felépítette»; itt nincsen eléggé szabatosan megjelölve, hogy a Lykeion gymnasionáról van szó. — Téved K. úr, mikor p. 6 azt állítja, hogy Lykurgosnak azon indítványát, hogy Aischylosnak, Euripidesnek és Sophoklesnek (milyen sorrend ez?) a színházban ércszobrot állítsanak, «minden ellemondás nélkül elfogadták». Alig szenved ugyanis kétséget, hogy ezen indítvány ellen volt intézve Philinos beszéde «*πρὸς / Αἰσχύλου καὶ / Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου εἰκόνας*». — Furesa egy indítványt tulajdonít K. úr Lykurgosnak u. a. lapon: «hogy senkinek sem szabad az athéniiek vagy az Athenben lakók közül a háborúban elfogott *szabad embert* előbbi urának tudta nélkül rabszolgaságba eladni» [az eredetiben *πρίσθαι* venni

áll, mit Tély is C. Iuris Att. nr. 1223 *rendere*-vel fordít]. Itt nagyon helyén lett volna Westermannt idézni (p. 1270, 71): «Das Verbot, dass Niemand einen freien Mann als Sklave kaufen sollte, ein Verbot das nach der allerdings undeutlichen Fassung, *μηδενὶ ἐξῆναι . . . ἐλεύθερον σῶμα πρίασθαι ἐπὶ δουλείᾳ ἐκ τῶν ἀλλοκομένων ἄνευ τῆς τοῦ προτέρου δεσπότητος γνώμης*, gewöhnlich auf die wegen versäumter Pflicht gegen ihre früheren Herren gerichteten und wieder verkauften Freigelassenen bezogen worden ist, nach unserer Ansicht aber eher auf Unterdrückung des *ἀνδροποδισμός* berechnet war, so dass der Sinn des Verbots der gewesen zu sein scheint: wer einen Sklaven kaufe, solle, um nicht in die Gefahr zu kommen, einen geraubten Freien zu kaufen, dabei jedesmal die Zustimmung des früheren Besitzers desselben einholen». — P. 9. Lykurgos életének végét 326 és 324 közé helyezi. Vajon minek alapján? — P. 11. idézi, a mit Dionysius Halicarnassensis Lykurgosról mint szónokról mond, de nem fordítja helyesen az idézetet: *διηρημένος* helyett *διηρημένος* a helyes olvasás («gespreizt»), *ἀναγκαῖος* annyit mint kényszerítő, meggyőző (nem: «a szükségesre szorító»), *δεδύωσις* nem annyit mint «magasztosság», hanem (Rehdantz szerint) «die ethische Erschwerung und Vergrößerung der vorliegenden Sache». — P. 10 ezt mondja Kempf úr: «A görög népnek . . . el volt kényeztetve izlése, füle hozzá volt szokva, hogy a beszédben rhythmust és szép hangzást keresen, és még azon is megütődjék, ha magánhangzós szó után megint olyan következett. [Talán: ha magánhangzóval végződő szó után hangzóval kezdődő k.] Ily körülmények között nem csodálkozhatunk, ha egyik-másik kritikus Lykurgusnak szemére veti, hogy beszédei sok helyen darabosak, csiszolatlanok, etc.» Azt hiszem, ebből azt lehet kiolvasni, hogy Lykurgos a hiatus elkerülésére alig fordít gondot, mi pedig nem áll, hiszen p. 12 maga K. úr is ellent mond ennek.

Hogy miként lehet szerző úrnál 400 talentum = 1.680,000 frttal, nem vagyok képes felfogni. A mennyire én tudom, egy talentum = 2357 frt és 50 krral. (L. P. Thewrewk E., Római és görög pénzsámítás p. 8.) — A Leokrates ellen tartott beszédet nem a legjobban reprodukálja. Leokratesnek nem volt «vasgyára», hanem kovácsműhelye. Lykurgos azt emeli ki, hogy Messenét lerombolása után 500 évvel építették fel, Kempf úr az időközöt elhallgatja. *Ἐργον τῶν νόμων*-t úgy fordítja: «a törvényekből kizárták», *ἱεροσυλοῦντας*-t; pedig «templomfeltörőnek» etc. etc. Tyrtaios rohamos esésű hexameterait alexandrinusokban adja vissza. Hát ki látott valaha harezai dalt alexandrinusokban?

P. 16 felállítja a dilemmát: «Leokrates ezen esküt vagy letette, vagy nem. Ha letette, esküszegő etc.» Most következnek az eredetiben olvasható következtetés arra nézve, ha nem tette le. Ezt Kempf úr egyszerűen elhagyta.

Egyáltalában a beszéd gondolatmenetét szerzőnk lazán, össze nem függőn adja. Az ilyen magyartalanságok és furcsaságok: «kik szónoknak akarnak hivatni» (p. 11), «mindezek közül egy ember által semmi sem történt volna meg» (p. 15), «itt-ott gyakran árul el aristokratikus hajlamokat» (p. 6), «mint követ bejárta Peloponnesust és sok más várost» (hát város a Peloponnesus? K. német forrásában alighanem *Staaten* áll, nem *Städte*), «a törvényszabtu földosztások, melyek az aknákat tartották» (p. 7), erősen szembe ötlenek.

WEISS REZSÓ.

12. Kempf József, A jóslás a régi görögöknél. (László-féle főgymnasium). 1886. 7—13 l.

13. Kempf József, A jóslás a régi rómaiaknál. (László-féle főgymnasium) 1887. 6—15 l. — Kempf ezen két értekezésében első sorban a tanulóknak kíván szolgálatot tenni. Hogy a tudományosság szempontja nem vezérelte, eléggé mutatja már az a körülmény is, hogy a régi görögöknél és a rómaiaknál dívó jóslást, melyről Mezger Pauly Realencyclopædiájában 71 lapon szól tömören, szerző 17 lapon terjedősen tárgyalja. A népszerűsítő irány főkellékei a részletek kellő megválasztása, a compositio áttekinthetősége és a stilus gondossága; sajnos azonban, hogy Kempf két értekezése ezen szempontokból sem válik be.

Különösen elhevenyészett és kuszált a régi görögök jóslásáról szóló értekezés. A helyett, hogy rendben tárgyalná a jóslási jeleket, módokat, és a mi a fő, ismertetné az egyes görög jóshelyeket, minők Dodona, Olympia, Delphoi, Abai, Ptoon, Orobiai, Didyma, Claros, a természetes és mesterséges jóslás néhány példájának felsorolására szorítkozik, és a jóslóhelyek közül csak Delphoit említi. — Hogy a görög nép hite szerint az istenek az emberek jóakarói voltak (7-ik lap), megmondolva a τὸ θεῖον φθονερόν mondást, kivétel nélkül nem mondható. — A madárjóslásnál megjegyzi szerző (a 10-ik lapon), hogy a jobbról repülő madarak rendszeren jót, a balról jövők rosszat jelentettek; ennek okát is kellett volna adni, hogy t. i. a görög jós arczczal észak felé fordult, úgy hogy tőle jobbra esett kelet, a szerencse országa, s balra nyugot, a szerencsétlenségé. — Az idézeteket szerző túlságosan szószzerinti, vagy hibás, sőt érthetetlen fordításban adja; pl. Odyss. 2, 150, 151: de midőn már a sok zajú gyűlés (ἀγροῶν πολύφημον) közepében futának (ἰκέσθη, illetőleg közepére értek), ott körbe kanyarodva összecsapták sűrű szárnyaikat» (περὶ πολλὰ); Odyss. 20, 118: «szivrázó fáradalommal oltják ki életemet» (χαμάτω θυμολγῆϊ γούνατ' ἔλυσαν); Odyss. 20, 103. 104: «az ég megdőrdül a fénylő Olymposzon a magas felhőkön át a mélységbe» (ἀντίκα δ' ἐβρόντησεν | t. i. Ζεὺς | ἀπ' αἰγλήεντος Ὀλύμπου, ὑψόθεν ἐκ νεφέων).

A rómaiaknál divó jóslásról szóló czikk jobban van kidolgozva, habár itt is nem egy kifogásolni való helyre akadunk. A 6-ik lapon ezt olvassuk: «Az első a mi szemünkbe ötlük, ha a két nép jóslási mesterességét összehasonlítjuk, az, hogy míg a görög nép *eredeti és természetes* jóslási módokhoz folyamodik, addig a római tárt karokkal fogad minden idegen néptől jövő jóslási mesterséget, és azt valóságos tudománynyá fejleszti»; a két nép jóslási mestersége között való főkülömbőség nem a szerző által kiemelt dologban van, hanem abban, hogy a jóslás a görögöknél számos hírneves és az államtól független jóslóhely hatalmában, a rómaiaknál az állami szervezettel szoros összefüggésben álló papi rend kezében volt. — Helytelenül okoskodik a szerző, midőn azt állítja (6. 7. l.), hogy a rómaiak azért fordultak egyes fontos kérdésekben a görög jóshelyekhez, mert a jóslásnak majdnem minden neme megvolt a rómaiaknál épen úgy, mint a görögöknél, holott ennek oka a görög jóshelyek hírnevében keresendő. — Szerző szerint Tarquinius Priscus következőleg szólt Attus Navius híres augurnak (9-ik lap): «Rajta, jósold meg nekem, lehetséges-e az, a mit most gondolok: hogy te a borotvával a közsörűkötvet ketté vágod?» Ha Tarquinius csakugyan így kérdezett, akkor jóslási tehetség nélkül sem volt nehéz a felelet; de Livius (I, 36) nem így beszél el a dolgot, hanem úgy, hogy a király előbb csak azt kérdezte a jóstól, lehetséges-e az, a mire ő gondol, s a midőn a jós igent mondott, akkor jelentette ki, hogy mit gondolt. — A 10-ik lapon azt mondja a szerző, hogy a rómaiaknál az állam volt a vallásért, holott a dolog épen megfordítva helyes. — Ugyanezen lapon nem értjük a következő mondatot: «Lehet, hogy a római törvényhozók, midőn a vallást annyira egybeolvasztották az állammal, arra gondoltak, hogy a nép, mely semmitől sem fél, félni fog az istenektől, s az isteni intézmények nincsenek annyi változásnak alávetve, mint az emberiek, hanem oly változhatatlanok, mint maguk az istenek». — Az auguroknál jó lett volna megjegyezni, hogy a kedvező égi jeleket balról s a kedvezőtleneket jobbról várták (ellenkezőleg mint a hogy a görögöknél szokásos volt), mert a jóslás közben arczczal dél felé fordulván, balra kelet, jobbra nyugot esett. — Végül megjegyezzük még, hogy nem «clariusi» (7-ik lap, 1-ső jegyzet) hanem «clarosi» Apollon a helyes, s hogy az augur által kijelölt égtáj neve nem «templom» (10. lap), hanem «templum».

14. Roseth Arnold, Kreon az «Antigonében». (Aradi kir. főgymnasium) 1886. — Kreonnak Sophokles Antigonéjában való szerepe már sokszorosan tárgyaltatott, és Roseth az általánosan elfogadott nézet szellemében fejtegeti azt, kimerítően. Lépésről lépésre figyelemmel kíséri a tragödia fonalán Kreon egyéniségének, mint az állami jog képviselőjének, minden nyilvánulását, s Antigone, az isteni

jog képviselője, ellen való küzdelmének egyes fordulóit. Helyesen mondja, hogy Kreon hibája nem a zsarnokiasság, hanem az elvakult makacsság, mely az állami jog szenvedélyes védelmében nem látja az azzal összeütköző isteni törvények jogosultságát. De a küzdelemben nemcsak az erősebb fél (Kreon) bukik el, mint Roseth mondja, hanem a gyöngébb is (Antigone) túlságos daczossága miatt.

Dr. PE CZ VILMOS.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1887. november 14-ikén ülést tartott. Elnök: P. Thewrewk Emil. Jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Csengeri János, Fröhlich Róbert, Gyomlay Gyula, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pecz Vilmos, Pozder Károly, Riedl Frigyes.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. Elnök indítványára a választmány felhívja a jegyzőt, hogy minden új tagválasztás, kilépés vagy elhalálozás alkalmával a jegyzőkönyvben constatálja az egyleti tagok számát.

3. A választmány megbízta a másodtitkárt, hogy az Egyetemes Philologiai Közlöny könyvészeti összeállításának elkészültét Hellebrant Árpád r. tagnál hivatalból sürgesse meg, úgy hogy ez összeállítás legkésőbb jövő évi január végéig a nyomdának át legyen adható. — A 2. és 3. pont a jegyzőnek ahhoz tartásul szolgál.

4. Elnök jelenti, hogy Mommsen Tivadarnak 70-dik születése napjára a választmány megállapodásához képest a társaság üdvözlétét táviratilag megküldötte. — Tudomásul vétetik.

5. Dr. Némethy Géza, eddigi rk. tagot 1888-tól rendes tagnak ajánlja Thewrewk Emil; Dr. Jancsó Benedek budapesti II. ker. főgymnasiumi r. tanárt 1888-tól, és Palmer Kálmán, Budapestben lakó nevelőt szintén 1888-tól rendes tagnak ajánlja Fináczy Ernő; ft. Bódis Jusztin, győri kath. főgymnasiumi tanárt rendes tagnak ajánlja Samu Ferencz és Cserhalmi Samu. G. Mihály Ödön, miskolczi ev. ref. főgymnasiumi tanár, társaságunknak alapítása óta rendes tagja, meghalt f. évi jul. 14-én.

6. A pénztárnok jelentésére, hogy már csak 10—15 példány van az alapszabályokból, a választmány 200 példányban való újbóli lenyomatásukat elhatározza.

7. Elnök jelenti, hogy a Közlönynek az eddiginél nagyobb számú példányokban való kinyomatását azon körülmény akadályozza, hogy az 1888-iki évfolyam 1. füzeté már jórészt ki van nyomva és a szedés szétválasztva. Azon esetben, ha 500 helyett 600 példányban kellene nyomtatni a Közlönyt, az 1. füzet szétválasztásának szedése kárba veszne s ezt a részt újból ki kellene nyomtatni. Az elnök tudtul adja, hogy a Franklin-társaság hajlandónak ígérkezett ezt 60 frtért megtenni. — Egyelőre tudomásul szolgál.

7. Fináczy Ernő bemutatja a pénztárvizsgáló bizottságnak a közgyűlés elé terjesztendő jelentését, — úgy szintén az 1888-ik évi költségelőirányzatot. Ez utóbbiban az Egy. Phil. Közlöny 1888-ik évi folyama 50 ívvel és 1700 frtnyi költséggel szerepel. A mennyiben a közgyűlés ezt elfogadja, a választmány az 50 ívet, úgyszintén az 1700 frtot maximumnak kívánja tekinteni, melynek keretén belül szabadon mozoghat ugyan a szerkesztőség, de a melynek túllépéseért a választmány a felelősséget el nem vállalhatná. A jelentés egyébiránt tudomásul szolgál.

9. Néhány felszólalás alkalmából a választmány felhívja a szerkesztőséget, hogy a kettős füzeteket lehetőleg kerülje, hármas füzetet pedig (1887-ben ilyen is volt) egyáltalán ne adjon.

10. Maywald József előterjeszti a candidáló bizottság nevében az elnöki, alelnöki és választmányi tagsági kijelöléseket. Határozatba megy, hogy a közgyűlés elé a következő kijelölési javaslat terjesztessék: Elnök: P. Thewrewk Emil. Alelnök: Heinrich Gusztáv. Választmányi tagok: a) Budapestiek, a tavaliak. b) Vidékiek: Bászeli Aurél, Dóczi Imre, Geréb József, Hehelein Károly, Keleti Vincze, Nátafalussy Kornél, Petrovich Ferencz, Pirchala Imre, Spitkó Lajos, Szamosi János, Szinyei József, Veress Ignác.

— Gyöngyösi echói. Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy Ovidius nagy hatással volt Gyöngyösire, hogy Gyöngyösi fordított át belőle, s számos helye van, mely Ovidius költeményeire emlékeztet. Részletesen azonban e tárggyal még senkisé foglalkozott. Addig is, míg valaki tanulmányává tenné, hadd járuljak egy adalékkal a dologhoz.

Gyöngyösi költeményeiben két helyen találunk egy sajátos művészi játékot, mely a rímet a viszhang utánzására használja. Az egyik Kemény János-a II. 6. részében van, hol a fogoly Kemény panaszaira az Echo ad vigasztaló választ. Szinte meghatóvá teszi a rímjátékot Kemény helyzete: a szegény elhagyott fogoly panaszait az erdők, a sziklák hallgatják meg s biztatják boldogabb jövővel. Ime néhány versszak.

Igy panaszkodván világ hívságáru,
Maga sorsának is mostohaságáru,
Midőn *ohajt*, hall *jajt* ott egy kösziklárul.
Ez ki *lén*? mond az: *én*; ösmére szaváru.

Az Echo jelent meg, melynek hívására
Könyökle újonnan az ház ablakára,
Onnét beszél vele, s hallgat válaszára,
Ha mit jövendőne vigasztalására.

Mond: Narcissus heve nemde most is fásaszt,
S eltávozásával új siralmat áraszt,
Azt keserge? avagy adván jajos választ,
Azt szánod, hogy engem sok veszély fásaszt? (Echo) *Azt*.

Szánhatd is azt méltán, mert kénom szünetlen,
Szerencse bal keze forgat kéméletlen,
A kénozó tatár nem szán, mert kegyetlen,
Szíve engesztelhetlen. (Echo) *Telhetetlen*, stb.

A másik rímjáték a Chariclia X-ik részében van, hol Calasiris kéri Izist, mutasson neki utat Theogenes megtalálására. Izis Gyöngyösi szerint feleleteit Echo képében adja.

Azért, a ki hozzá folyam szükségében,
Szükség, nagyon szóljon ő könyörgésében,
Mert úgy lehet részes válasz tételében.

E helyen sem mondhatnók, hogy a rímjáték rosszul van alkalmazva. Mutatványul ebből is néhány versszak.

Van is nagy reményem, a melyet vetettem
Tebenned, minthogy sok búkkal terheltettem,
Azért, a mint mondtam, te hozzád siettem,
Mert sokkal jót tettél, úgy értettem. (Echo) *Tettem.*

Tudom tettél. Azért siess oltalmára
Én bús szívemnek is a vigasztalására,
Mert ha bal választ adsz jót váró szavára,
Tudod mi lesz abból neinsokára. (Echo) *Kára.*

Ne add azt, mert most is kétséggé csinálom
A reményt, s elmémnek sok bűjät formálom,
S gyakor ijedelmit izzadva számlálom,
De mi légyen é', fel nem találom. (Echo) *Álom.*

Gyöngyösi e rímjátékainak forrását Ovidiusnak abban a gyönyörű metamorphosisában találjuk, mely a III. könyv 339—402. verseiben Narcissus és Echo megismerkedését adja elő. A szép ifjú vadászatra indul; Echo, a csacska nympa megpillantja s halálosan beleszeret; utána lopózik s midőn az, kíséretétől elmaradva kiáltozni kezd társai után pajkosan visszafelelgeti szavait.

Forte puer, comitum seductus ab agmine fido,
Dixerat equis adest?', et 'adest!' responderat Echo.
Hic stupet, atque aciem partes dimittit in omnes,
Voce 'veni!' magna clamat: vocat illa vocantem.
Respicit, et rursus nullo veniente 'quid' inquit
'Me fugis?' et totidem, quot dixit, verba recepit.
Perstat, et alternæ deceptus imagine vocis
'Huc coëamus!' ait, nullique libentius unquam
Responsura sono 'coëamus!' rettulit Echo
Et verbis favet ipsa suis, egressaque silva
Ibat, ut iniceret sperato brachia collo.
Ille fugit, fugiensque 'manus complexibus aufer!
Ante' ait, 'emorior, quam sit tibi copia nostri!
Rettulit illa nihil nisi 'sit tibi copia nostri!'

(Ov. Metam. III. 379—392.)

De Narcissus szívét Echo bájai sem indítják meg. A bánatos nympa lombbal fűdi arczát, magános barlangokba vonul fájdalomával és szerelmével; lassankint elsorvasztja testét a bű s csontjai sziklakká kövülnek s csak mint hang él már sűrű erdőkben.

A rímelés nagy mesterének megtetszett Ovidius e helye, mely alkalmat nyújtott művészetének csillogtatására. ZLINSZKY ALADÁR.

— Gyöngyösi — Gyöngyössi. Az Egy. Phil. Közl. januári füzében Acsády Ignác azzal hibáztatja «a modern irodalomtörténeszeket», hogy Gyöngyösi István nevét rosszul írják egy *s*-sel, holott az kettővel irandó. Hivatkozik a Murányi Vénus első, 1664-iki kiadására, melyen Gyöngyösi áll, s a költő leveleire. Ez utóbbiakra aligha jól emlékszik Acsády úr. Gyöngyösinek saját kezével írt összesen 24 levele ismeretes; valamennyit Thaly Kálmánnak köszönjük, ki 17-et egészen lemásolt és kiadott, 7-et pedig kivonatban ismertetett (Adalékok stb. I. és Századok, 1873. VII.). E levelek aláírásában csak egyetlen egyszer találunk Gyöngyössit, négyszer a név hiányosan Gyön. Ist. vagy G. Ist.-nak van írva, a többin mindenütt Gyöngyösi (egy *s*-sel) olvasható.

A Murányi Vénus első kiadását kétségtelenül Gyöngyösi maga rendezte sajtó alá, meglehet, hogy nevét is maga írta Gyöngyösinek; de ezzel meg szembeállíthatjuk Gyöngyösi egyéb munkáinak, nevezetesen a Rózsa-koszorúnak 1690-iki, a Phœnixnek 1693-iki és a Charikliának 1700-ból való első kiadásait, melyek ugyancsak a költő életében jelentek meg, melyeknek sajtó alá rendezését, épen úgy mint a Murányi Vénusét, neki magának kell tulajdonítanunk s melyeken kivétel nélkül Gyöngyösi van nyomtatva. (L. Szabó K. Régi magyar kv tár.) Semmi okunk tehát eltérni Gyöngyösi nevének eddigi írásától.

Hogy Gy. «úrnője megbízásából egy jószág eladása tárgyában Lengyelországban járt», ezt már Pauler Gyula közölte. (Századok 1870. II. f.)

MARUSÁK PÁL.

— Irodalmi Értesítő címmel Hornyánszky Viktor új évtől kezdve havonként kétszer megjelenő könyvészeti folyóiratot ad ki, melyet *Szana Tamás* szerkeszt. E lap — mint a program mondja — nem lesz kritikai közlöny a szónak szorosabb értelmében, a mennyiben már kisebb terjedelménél fogva sem bocsátkozhatik minden egyes könyv beható bonczolgatásába, de figyelemmel fog kísérni minden újabb jelenséget, s kötelességének tekinti, hogy érdeklődést keltsen minden olyan munka iránt, mely érdemes arra, hogy a magyar ember könyvtárában helyet találjon. A lap e szerint közvetítő lesz az írók és a közönség közt s mindkettő érdekét lelkiismeretesen szolgálva, igyekszik előmozdítani a könyvvásárlási kedv élénkítését. «Az a szoros viszony, melyet az írók, könyvvarúsok és az olvasó közönség közt létesíteni óhajtunk, indít minket arra, hogy figyelmünket a tulajdonképeni modern irodalom termékein kívül, a könyvpiacon régibb tárgyaira is kiterjeszszük, s a már forgalomban nem levő munkák vételét és eladását közvetítsük. Lapunk hirdetései közt tért nyitunk azoknak, kik régibb könyveket keresnek vagy eladásra ajánlanak, sőt egyes nevezetesebb könyvek értékének meghatározására is vállalkozunk. Az «Irodalmi Értesítő» így lesz közlönyévé a magyar amatőröknek, kiknek megbízásait mindenkor készséggel teljesítjük. Figyelmet fordítunk ezenkívül a külföldi irodalomnak kiválóbb termékeire, különösbbe pedig azokra, a melyek hazai viszonyainkkal foglalkoznak, vagy magyar íróktól idegen nyelven látnak napvilágot.»

Az «Irodalmi Értesítő» kéthetenként, minden hó 1-ső és 15-dik napján jelenik meg. Ára az egy évfolyamot képező 24 számnak bérmentes

megküldéssel 1 forint. — A helyes törekvésű vállalatot ajánljuk olvasóink figyelmébe s pártolásába.

— Az Odyssea keletkezésének történetét egy historikus, *Seck Ottó* iparkodott megállapítani a történeti forráskritika elvei szerint (*Die Quellen der Odyssee*. Berlin 1887. Siemenroth IX, 424 l. N. 8-r. Ára 9 m.). Szerinte Odysseánkban három rokon tartalmú eposz maradványait ismerhetjük fel, melyeket különféle törlésekkel és toldásokkal a Peisistratos-féle bizottság tákolt össze a mi Odysseánkba. Keletkezésük korát és szerzőjük nemzetiségét földrajzi, mythologiai és culturtörténeti vonatkozásokból lehet megállapítani. — Az említett három eposz közt legrégebb, egyszersmind a legrégebb görög eposz, melyből nagyobb töredékek ránk maradtak, «Az új-harcz Odysseája», mely a Thesprotiából hazatérő Odysseus partraszállásával kezdődik, és a melyben Od. megismertetvén magát nejjével és megbeszélvén vele a kérők láb alól eltevését, *nyilával lelöri* őket. Ezen eposzt, melynek hazája Aetolia, az Odysseus-monda hazája, már jó korán megtoldották egyes későbbi alkatrészekkel, milyen a második Nekyia. Több száz évvel később, a Kr. e. hetedik század elején, egy ithakai költő ezen eposzból és Odysseus bolyongásairól szóló két dalból, melyeknek egyikében a hős Kalypsohoz, másikában Kírkéhez kerül, «A dárdaharcz Odysseáját» állította össze, melynek fő újítása abban áll, hogy szerzője az *ἀργύροις*-t a végére tette és evvel kapcsolatban a kérőket nyilak helyett dárdákkal ölette meg. Tőle való Od.-nak a Phæakoknál való tartózkodása és verekedése Irossal. «A dárdaharcz Odysseájá»-nak egy része sem maradt ránk eredeti alakjában, hanem igenis két átdolgozásban: «Az átváltozás Odysseájá»-ban és «A Telemachia Odysseájában». Az előbbi Odysseus utazását Kalypso szigetéről Scheriáig moudatta el Odysseussal a Phæakoknál (Kikonok, Lotoplagok, Kyklopok és a Hadesbe való utazás). A kérők legyilkolása és az *ἀργύροις* a dárdaharcz Odysseája szerint volt benne elődva; új volt benne Od. átváltozásának motivuma. Szerzője a hetedik században élt és vagy olaszországi görög ember volt, a ki egyszer résztvett a delosi Apollo-ünnepélyen, vagy, és ez valószínűbb, kisázsiai görög, ki Olaszországban és Siciliában megfordult. Ez (nem a dárdaharcz Odysseája) a második nagyobb eposz. A harmadik a «Telemachia Odysseája», melyet egy attikai genialis költő 550 táján irt folytatásul egy az egész tíz éves háborút tárgyaló Iliashoz (kár, hogy csak egy hülye kortárs későbbi leiratából ismerjük). Összeállításáról a dárdaharcz Odysseáján kívül felhasználta még két chalikisi költeményt az achaiok hazatéréséről és két költeményt Trója elfoglalásáról.

— Stier G., zerbsti igazgató és akadémiánknak kültagja, ki a héber grammatika terén szerzett különös érdemeket, kiadta Homeros Iliása I—III. énekét magyarázatokkal a «Bibliotheca Gothana» cz. vállalatban. (Erstes Heft. Gesang I—III. Gotha, 1886. Fr. A. Perthes. III—VI, 1—118 l. Ára 1 Mk. 50). E magyarázatos kiadást első sorban azért tartjuk érdemesnek ismertetni, mert szerzője Németországban (Nauck-ot kivéve) az egyedüli, ki olyan elvekből indul ki, mint nálunk Ponori Thewrewk Emil, Szarvas Gábor, s ezeknek nyomán — legújabbán — Csengeri János. Ugyanis

valamint Thewrewk nyelvi s egyéb tüneményeket az illető magyar analogonnal magyaráz, úgy Stier a Nibelungi énekből, a Kudrunból etc. s a német classicusokból vett analog tüneményekkel illusztrálja a homerosi kifejezéseket. A bibliát sem hagyja parlagon, hanem fölhasználja a hol csak teheti; ezt az aknát a magyar Homer-commentátornak is figyelmébe ajánlhatjuk. Hogy ujat, s mily — bár természetesen nem mindig nekünk — hasznavehetőt nyujt, lássuk néhány példából: az I. 4. 5. versét párhuzamba állítja a kfnémet: «beide dem gevogele unde dem gehünde»-vel; 7. v. *διος*-t az etymologiailag neki megfelelő «erlaucht»-tal magyarázza; itt-ott figyelmeztet a hexameterek lejtésében nyilvánuló festőiségre, így pl. 27. v., 95—99 s kk. verseknél (bár a 439. vershez való az a megjegyzése: «Die vier Spondeen zeigen die vorsichtige Würde der Jungfrau, die dem Vater nicht ungestüm entgegenen darf» erőszakos és nem szorítja ki La Roche-ét); szeréntem igen ügyesen magyarázza az I. 18—21. versében látszólag indokolatlanul álló *μὲν*-t és *δέ*-ket; ő t. i. több ellentétes mondatpár összeszővődését constatalja ilyformán: 1. *ἑτοὶ μὲν . . . ὑμεῖς δέ*, 2. *ἔμμι μὲν . . . ἔμοι δέ*, 3. *ὑμεῖς μὲν οἰκάδ' ἴκοισθε . . . παῖδα δ' ἐμὴν λῖποιτ' αὐτοῦ*. — Más magyarázatai ismét vitatkozásra ösztönöznek. Így pl. az *ἦε νυκτὶ εἰοικός*-hoz ezt jegyzi meg: «beim *Lichtgotte* scheinbar den Ausnahmefall bezeichnend. Aber Finsterniss ist ausgeschlossen; man denke an die mond- und sternglänzenden Nächte Ioniens». Itt — szerény magam — teljes sötétségre gondolok, a mennyiben Apollonnak, a *halálthozó* istennek, haragjával van dolgunk, mely haragot holdas éjszakával összehasonlítani nem lehet. Ha itt helyén volna a kiadásról bővebben referálni, nem sajnálnék tüzetesebb fáradságot. Az irodalom lelkiismeretesen fel van használva, a commentár terjedelmesebb még, mint az Akeis, La Roche v. Faesi-é. Csak a bevezetés feltűnően szűk térre szorítkozik. Benne a homerosi költemények jelentőségéről és históriájáról ad áttekintést. — Azzal a téves felfogással azonban, mintha már Bentley kételkedett volna egy Homeros nevű költő existenciájában, természetesen itt is találkozunk. Pedig *Jebb* (R. Bentley, übers. v. Wöhler, p. 143 s kk.) olyan író, kinek szavában bizvást megnyugodhatunk. — Stier e commentáros kiadásához megjelent még egy önálló füzetből álló függelék, mint a homeri tulajdonnevek szótára. (Homer's Ilias. Für d. Schulgebr. erkl. v. Gottl. Stier. Anhang. Wörterbuch der Eigennamen. Gotha, 1886. Fr. A. Perthes. I—LXI. l. Ára 1 Mk.) Mint kitűnően pontos és alapos segédeszközt, ezt, valamint a fent bemutatott magyarázatos kiadást is melegen ajánlhatjuk tanárainknak és tanárjelöltjeinknek figyelmébe azon reményben, hogy szerzőjük a töredék kiegészítésével nem fogja soká vártni az érdeklődő köröket.

WEISS REZSŐ.

— Hermann és Dorothea mintáiról ír Bielschowsky A. a Preussische Jahrbücher LX. kötet 4. füzetében. A remek kis éposz forrása (a salzburgi protestánsok 1731-iki kivándorlása történetéből) igen sovány és csak csekély felvilágosítást nyujt. Részben legalább máskép vagyunk a főszereplőkkel. Már a kortársak is tudták, hogy Hermann szüleinek mintái a Goethe saját szülei, és hogy Hermannban sok jellemző

vonás van magából a költőből. De Dorothea? Voltaképen ennek mintáját keresi az id. czikk szerzője és megtalálja azt Schenemann Erzsébetben (Lili), ki 1775-ben rövid időre Goethe arája volt Frankfurtban. Lili 1778. Türkheim bankárnak lett nejevé, ki 1792-ben strassburgi polgármester volt, de már 1794-ben a terrorizmus elől német földre kényszerült menekülni. Lili nemsokára, paraszt nőnek öltözve, öt gyermekével követte férjét, legkisebb gyermekét a hátán hordva. Este 6 órakor indult útnak s gyalogolt egész éjjelen át, mire reggeli 9 órakor Saarbrückenbe érkezett. Nagy meglepetésére e várost már a francziák kezében találta, kiket a nő szépsége rakoncátlanságokra csábított, melyeket Lili erélyes föllépésével visszautasított, mire tovább vonult és baj nélkül elérte a német területet. — Tagadhatatlan, hogy Lilinek e története fővonásaiban azonos Dorothea történetével; az is bizonyos, hogy Goethe tudott volt arájának sorsáról mert 1801. márcz. 30. így ír neki: «Tudom, hogy az utolsó években sokat kellett szenvednie, de tudom azt is, hogy elszánt bátorságot tanúsított, mely Önnek becsületére válik». — Nem valószínűtlen ezek után, hogy Gøethét Dorothea alakjának és történetének megalkotásánál Lili alakja és története is befolyásolta.

— Meghaltak: decz. 16. Hamburgban 85 éves korában *Röpe G. R.*, ki sokáig a hamburgi reáliskola tanára s utóbb lelkész volt szülővárosában. Röpe különösen 1860-ban megjelent könyvével: «I. M. Gøze. Eine Rettung», melyben a hírhedt hamburgi föllekészt Lessing megsemmisítő bírálatával szemben védeni törekedett, keltett nagy föltűnést. Hogy törekvése mennyire nem sikerült, legjobban kimutatta A. Boden «Lessing und Gøze. Ein Beitrag zur Literatur- und Kirchengeschichte des 18. Jahrhunderts» (Leipzig 1862) cz. könyvében; — decz. 19-én Bécsben *Lotheissen Ferdinand*, szül. 1833. Darmstadtban, a hatvanas évek vége óta a francia irodalomtörténet tanára a bécsi egyetemen, kitünő és sokoldalú műveltségű szakfőnök. Fő művei: A francia irodalom története a XVII. században (4 kötet), Molière életrajza és Navarrai Margitról írt jeles élet- és korrajza. Munkái alapos forrás-tanulmányokon nyugszanak, elegáns stilben írvák és minden lapon szerzőjük æsthetikai képzettségéről és finom ízléséről tanúskodnak; — január 3. Keszthelyen 53 éves korában *Lipp Vilmos*, premontr. r. kanonok és a keszthelyi gymnasium igazgatója, jeles tanár és régész. Lipp budapesti születésű volt s már mint ifjú pap (22 éves korában) lett a keszthelyi gymnasium tanára, hol a latin és német nyelvet tanította. Főérdemei az archæologia terén vannak; így a dobogói és hévízi ásatásainak eredményei útján nagyszámú értékes emlékekkel gazdagította a nemzeti muzeum régiségtárát, továbbá az ő kutatásainak sikerült a római sírmezőket fölfedezni. A tanügy és a tudományok terén szerzett érdemeiért a Ferencz-József-rend lovagkeresztjét kapta. Dolgozatai az akadémiái archæologiai Értesítőben és Közleményekben jelentek meg, németül egy részök az «Ungarische Revueben», honnan a külföld is ismeri és méltányolja. Hazai tudományunk szakképzett, lelkes és fáradhatatlan szorgalmú kutatót és munkást vesztített ez óriási testalkatú erős férfuban, kinek oly váratlanul kellett az élők sorát elhagynia.

— Goethe műveinek weimari nagy kiadásából, mely a Goethe teljes hagyatékának fölhasználásával, Zsófia szász hercegné megbízásából készül, megjelent öt kötet. A kiadás négy csoportra oszlik: az első magában foglalja a szorosb értelemben vett műveket, a második a természet-tudományi munkákat, a harmadik a naplókát, a negyedik a nagy költő leveleit. A kiadás alapjául a Goethe eszközölte utolsó kiadást vették, abból a felfogásból indulva ki, hogy Goethe oly egymásutánban kívánta műveit az utókorra juttatni, a mint ő azt megállapította. Tehát a kiadás nem lesz történeti-kritikai, mint a milyen pl. a mintaszerű Godeke-féle Schiller. vagy a Suphan-féle Herder-kiadások. De azért a nagy költő *összes* munkáit fogja magában foglalni, mert mindent fölvesznek, a mit Goethe írt, csak-hogy a nagy költő által mellőzött művek későbbi kötetekben látnak napvilágot. A kiadás főjelentősége a „kritikai függelékben” van, mely az összes fönmaradt kéziratok tanulságait magában foglalja. Az eddig megjelent öt kötetből esik az első csoportra két kötet (költemények és Faust), a harmadikra két kötet (naplók a weimari korszakból Goethe olasz útjáig) és két kötet a negyedikre (Goethe levelei 1775-ig, Weimarba érkezéseig). — Ha több kötet fekszik előttünk, bővebben írunk e korszakalkotó vállalatról, melylyel a Goethe-philologia terén újabb és értékesebb munkásság veszi kezdetét.

— Az állatmondáról és állatéposzról érdekesen és tanulságosan értekezik *Reissenberger Károly* a „Reinhart Fuchs” kiadásában (Halle 1887). Grimm véleményét, hogy t. i. *van* egységes összefüggő állatmonda, mely ugyan a legtöbb népnél található, de művészi kifejlését csak a germánoknál nyerte, a kiktől az állatmonda aztán a Rajnán át a francziákhoz is került, — e véleményt R. méltán teljesen megczúfoltnak tekinti. Szerinte kétségtelen, hogy a germánok az állatmesét az ókori népektől nyerték és e mesékből alkották meg azt, mit Grimm és az ő hívei *állatmondának* neveztek. Hiszen föltűnő, hogy a legrégebb állat-történet, melylyel német földön Fredegarnál (VII. sz.) találkozunk, Aesopusból származik, és hogy a Reinhart-munkák voltaképi zömét képező elbeszélés (az oroszlan betegségéről) ugyancsak az aëopusi mesék közt található. (Heinrich, *Ném. irod. tört.* 7; 152 s. kk.). — De honnan kerültek e mesék a germánokhoz? R. nem tagadja Hertzberg és Keiler véleményének (hogy t. i. a görög mesék nagyrészt Byzancziumból jutottak a németekhez, még pedig szóhagyomány útján) helyességét, de csak csekély számú mesékre hiszi a vándorlásnak ezen útját szorítandónak. Sokkal több mesével ismerkedtek meg szerinte a germánok *Galliában*, hol az irodalmi tanulmányok ép akkor nagyon virágzottak, midőn a frankok oda kerültek. A görög mesék akkor már latinra is le voltak fordítva, és talán nem pusztá véletlen, hogy a latin mesék régi codexeinek egy tetemes része épen Galliából való (Philologus I. p. 523); az is figyelmet érdemel, hogy már oly régi frank írók mint Toursi Gergely és Fredegar is közölnek történeti műveikben ily állatmeséket. Valószínű, hogy a frankok a régi szerény állatmeséket oly állat-történetekké alakították át, milyenek aztán az ok nélkül úgynevezett állat-époszok tartalmát teszik. Hogy a meséknek ez átalakulása hogyan történt, azt ma bajos

meghatározni; de igen valószínű, hogy ebben nemcsak a tudósoknak volt részök, hanem a népies szóhagyománynak is. Ez elbeszélésekhez járultak utóbb keleti történetek és egyesektől vagy a néptől többé-kevésbé önállóan kitalált historiák is.

K Ö N Y V É S Z E T .

Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta. Collegit Valentinus Rose. Lipsiae, Teubner. 1886. III, 466 l. Ara 4 m. 50. — Aristoteles töredékeinek harmadik Rose-féle kiadás, melyben az utóbbi három lustrum kutatásainak eredményei is annyira a mennyire értékesítve vannak. Hogy Rose mindezen töredékeket még mindig apokrypheknek tartja, azon következtetéségnél, melylyel állításaihoz ragaszkodni szokott, nem feltűnő; sajnálandó, hogy nem vette fel e gyűjteménybe a fayumi papyroson felfedezett Ἰστορία-féle értékes töredékeket, melyeket nagy valószínűséggel Aristotelesnek tulajdonítanak. A töredékek száma e kiadásban 629-ről 680-ra emelkedett. Hasznavehető indexei, sajnos, nincsenek.

Beloch Julius, Historische Beiträge zur Bevölkerungslehre. Erster Theil: Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt. Leipzig, Dunker und Humblot. 1886. XVI, 520 l. Ara 10 m. — A classicus ó-korból ránk maradt statisztikai adatoknak — olykor persze kritikátlan — kritikája, mely Görögországra Macedoniával és Thráciával, Előázsziara Aegyptommal, Itáliára, Spanyolországra, Galliára és a dunamelléki tartományokra terjed ki. Britannia és Németország adatok abszolút hiánya miatt mellőztetnek. Beloch nagyon reducálja Herodotosnak a perzsa hadak számára, Athenajosnak a görög rabszolgák számára vonatkozó túlzott adatait. Kevésbé szerencsés Csásarnak az egyes gall népek hadi erejéről való adatainak kritikájában; Galliának okvetlenül népesebbnek kellett lenni, mint azt B. állítja. Más országoknál is milliókra megy a különbség Beloch és mások combinatiói között.

Erdélyi Múzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. IV. kötet, 4. füzet, Kolozsvár, 1887. 337—454. l. (A IV. kötet befejezése). — Tartalom: *Finály Henrik*, A krásznai aranylelet (képmelléklettel). — *Téglás Gábor*, A háromszéki aranykincs. — *Széchy Károly*, Az «Erdélyi Múzeum» (Döbrentei Gábor folyóirata). — *Brassai Sámuel*, A magyar Sakuntalá. — *Király Pál*, Dák fegyverek és várak Traján oszlopán (három képmelléklettel). — Szakosztályi értesítő.

Euripidis Medea. Für den Schulgebrauch erklärt von Siegfried Mекler. Gotha, 1886. Perthes. V, 68 l. Ara 1 m. — Jó szöveg és becses, bár itt-ott kellelénél rövidebb commentár. A függelékben Neophron és Ennius Medejának töredékei vannak közölve. — A Medea angol iskolai kiadásban is jelent meg *G. Glazebrook*-tól (Euripides' Medea. With notes by G. Gl. London, 1886. Rivington. XXIV, 136 l. 12-r. Ara 2 sh. 6 d.). A bevezetés a szokott adatokat tartalmazza a mythosról, a darab előadásáról, a személyek jelleméről, a karról Euripidesnél stb. Figyelemre méltók az Eur. nyelvérol való észrevételek. A darabnak felvonásokra és jelenetekre való felosztása nagyon megkönnyíti az áttekintést. Szövege nagyjában a Prinzé. A jegyzetek, melyek többnyire nyelvtani és lexikális természetűek, nagyobb részt a Wecklein és Verrall kiadásaiból vannak véve. Egy másik angol kiadás (Euripides Medea with introduction and notes by C. B. Heberden. Oxford. 1886. 133 l.) Ara 2 sh.), szintén hasznavehető iskolai kiadás.

Fragmenta poetarum Romanorum. Collegit et emendavit Aemilius Baeh-

reus. Lipsiae, Teubner. 1886. 427 l. — A latin költők összes töredékeit a Saliusoktól Lientiusig és Partheniusig adja eléggé kimerítő apparatus kritikkussal, olyanokat kivéve, melyek más jó gyűjteményekben már együtt vannak. A scenikusokat pl. és Varrot egészen kihagyta, de felvette Ennius töredékeit, melyeknek Vahlen és L. Müller-féle kiadásaival sehogys megelegetedve. B. coniecturái gyakran sikerültek, de még gyakrabban el vannak hibázva; a régi metrika törvényeit nem igen ismeri. Visszatetsző az a szenvedélyes, durva hang is, melyen irodalmi ellenfeleivel, köztük volt tanárával, Müller Luciánnal beszél. A gyűjtemény maga azonban, mint a Baehreus-féle Poetae Latini Minores kiegészítése, nélkülözhetetlen.

Goedeke Karl. Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen. Zweite gänzlich umgearbeitete Auflage. III. Band. Dresden, 1887, 384 l. Ara 7 mk. 60. — A Goedeke nélkülözhetetlen jeles munkájának e harmadik kötete a német irodalom történetének a harmincz- és a hetéves háború közti korát foglalja magában, az anyagot valóban imponáló teljességben ölelve föl. Gotsched még tárgyalva van, hisz ő a régi aesthetikának utolsó kimagasló képviselője. Nagy kár volna, ha e fontos munka Goedeke halálával töredék maradna, pedig nem valószínű, hogy valaki folytatására s befejezésére vállalkozzék, ha csak a szerző hagyatékában nagyobb szabású előmunkálatok nem maradtak hátra.

Herders Briefwechsel mit Nicolai. Im Originaltext herausgegeben von Otto Hoffmann. Mit einem Facsimile. Berlin, 1887. Nicolai. Ara 3 mk. — E levelezés voltaképp már kétszer jelent meg nyomtatásban. Először Herder fia Emil adta ki, utóbb pedig Düntzer; de teljesen és az eredeti kéziratokból itt kerül először nyilvánosságra. Nicolai nyitja meg (1766. nov. 19.) és ugyanő zárja be (1774. auguszt. 9.) e levelezést, mely irodalomtörténeti szempontból igen fontos, mivel a kor számos íróival s műveivel foglalkozik, Herder jellemének s fejlődésének helyes felismerésére pedig épen nélkülözhetetlen, mert a fiatal író itt egészen őszintén, de rendszeren bizonyos idegességgel nyilatkozik. Nicolai maga kérte föl a 22 éves Herdert, hogy az általa kiadott «Allgemeine deutsche Bibliothek» munkatársainak sorába lépjen. Az ifjú író elfogadta e megtisztelő megbízást, mely az előttünk fekvő levelezést is szülte. De az ellentét a pedans ósdi Nicolai és a forradalmi irányú Herder közt oly éles volt, hogy a jó viszony nem tartott sokáig. Valóban csak Nicolai ügyességének és türelmességének köszönhető, hogy nyolcz esztendeig is meg tudtak férni egymással. Ekkor Nicolai is elvesztette türelmét és a két ellentétes irányú férfi viszonya megszakadt. Hoffmann helyes és tanulságos jegyzetei és magyarázatai jelentékenyen emelik e kiadás értékét.

Horatius, Q. Flaccus, erklärt von Ad. Kiessling. II. Theil: Satiren. Berlin, 1886. Weidmann XXIV. 240 l. Ara 2 mk. 25. — Kiessling kitünően ismeri az ókori életet minden irányában, bámulatos olvasottsággal bír még a félreesőbb irodalmi termékekben is, és a latin, speciálisan a horatiusi nyelvnek alapos ismerője. Az övé a horatiusi satirák legjobb kiadása. Szövege nagyjában a Haupt-Vahlenével egyezik. Bevezetése a római satira rövid történetét és Horatiusnak mint satirikusnak finom jellemzését adja és végül Kiesslingnek Horatiusra vonatkozó phrasologiai, syntaktikai és metrikai tanulmányainak eredményeit közli.

Litzmann C. T., Emanuel Geibel. Aus Erinnerungen, Briefen und Tagebüchern. Berlin, 1887, Hertz. Ara 4 mk. — Nem helyes életrajz, de igen értékes élet- és jellemrajzi adalékok gyűjteménye. Geibel fejlődéséről és alakjáról hű és vonzó képet kapunk. Különösen tanulságosak Geibelnek nagy számmal közölt aesthetikai s főleg költészettani megjegyzései, melyekből újra látjuk, hogy a kitünő classicaei műveltségű író mily komolyan vette a költő föladatát s mily mélyre ható kutatásokat tett, hogy a költészetnek, főleg a drámai költészetnek lényegét és törvényeit megismerje.

Mommsen Tycho, Beiträge zur Lehre von den griechischen Präpositionen. 2—3 Heft. Frankfurt a. M. 1886. C. Jügel. VII, 1—228 l. Ara 2 m. 40.

— Megvállván a frankfurti gymnasium igazgatói állásától Tycho Mommsen az ismeretes Pindaros-kiadó, egész erejét a történeti mondattannak akarja szentelni, melynek terén már eddig is úttörő, mindenki által méltatott működést fejtett ki. A fentebb idézett munka első részében (1—277) a *μετά, σύν* és *ἔνα* prepositiók használatáról az eposzban és a *σύν* és *μετά* c. gen. használatáról Euripidesről 1874., 76., 79-ben közzétett programm-értekezéseit nyomtatja le jelentéktelen változtatásokkal; a 278-ik oldallal egy új dolgozata veszi kezdetét: «*Σύν, μετά und ἔνα bei den übrigen Dichtern*».

Reitzenstein R. Verriamische Forschungen. Breslau, Kœbner. 1887. 116 l. N. 8-r. Ara 2 m. 40. — Müller azon observatiójából indul ki, hogy Festusnál, illetőleg Paulus Festi-nél az egyes betűk keretén belül két csoportot különböztetünk meg, mely azonban mindkettő egy szerző művéből van excerpálva: az egyik alphabetikus sorrendben, a másik inkább tárgy szerint van csoportosítva. Ezt a körülményt R. úgyesen abból magyarázza, hogy Verrius (Festus forrása) halálakor a munkának csak egyik része (amaz alphabetikus rész) volt még készen, a másikat később Verrius többé-kevésbé feldolgozott collectaneáiból adták hozzá a mű publicációjánál. — R. dolgozata végén pontos adatokat közöl az egyedüli Festus-codex feltalálásáról és régibt másolatairól.

Rhomaides C. Τα μυστικά τῶν Ἀθηνῶν, en réproduction photographique de Rhomaides frere. I. Feuilles de l'Acropole, texte descriptif de P. Cavadias. Athènes. Wilberg. 8 tábla. Ara 6 mk. — Nagyon köszönetre méltó vállalat, mely az athéni muzeumoknak eddig legnagyobbbrészt hiányosan vagy épen nem publikált műkincseit fogja közölni jó phototypiákban. A Cavadias bevezetése görög, német, angol és francia nyelven van írva. Az első füzet hat archaikus részben színezett női szobrot reproducál, melyek a görög női viselet történetére vetnek új világot.

Ruggiero Ettore de, Dizionario epigrafico di antichità Romane. I. füzet. Abacus—Achaia. 2. füzet: Achaia—ab actis. Roma. Tipografia della R. Accademia dei Lincei. 1886. à 32 l. 8-r. Ara à 1 m. 50. — A római ókor-nak, a mennyiben a görög és latin feliratokból ismerjük, teljes reálencyclo-pædiája, melyben a feliratokban előforduló adatok az irodalmi emlékekből ki vannak egészítve. A kiadó és munkatársai, Francesco Maria Asanisi és Dante Vaglieri, nagy gonddal dolgoztak; munkájoknak kivált azok vehetik hasznát, kik a római régiségek valamely detailjáról rövid úton meg akarják tudni az összes feliratok tanúságát.

Schütz Hermann, Sophokleische Studien. Gotha. Perthes. 1886. I. Antigone. 62 l. 8-r. Ara 1 mk. — Ily czím alatt Schütz, az ismeretes Horatius-magyarázó, Sophokles nehezebb helyeiről ír commentárokat. Az újabb kritikusok számtalan gyanításával szemben nagyon skeptikusan viseltetik, a hol csak lehet a hagyományozott olvasást védi gyakran új interpretatio által a pruritus criticus ellen. Saját coniecturái, mert ilyenek is vannak, egyszerűek és épen nem erőszakosak. Tanulmányainak kezdő philologusaink is jó hasznát vehetik.

Die Schweizer Minnesänger. Mit Einleitung und Anmerkungen herausg. von Karl Hartsch. Frauenfeld, 1887. Huber, CCXX, 474 l. Ara 8 mk. — Harminezkét középkori lyrikusnak összes költeményei, igen jó élet- és jellemrajzi bevezetésekkel és szövegkritikai jegyzetekkel. A legrégebb köztök Fenis Rudolf gróf (+ 1196 előtt), a legfiatalabb Rosz von Sarnen «rector ecclesiae» (ném. Kirchherr, a mi világi ember is lehetett), a ki 1330-ban meghalt.

Urbanitzky, Alfred von. Elektrizität und Magnetismus im Altertum. Mit 9 Abbildungen. Wien, 1886. A. Hartleben. XIV. 284 l. 8-r. Ara 3 mk. — Az ókor-nak a villanyosságra és a magnetismusra (elektron, borostyánkő, északi fény, villam stb.) vonatkozó ismereteinek alapos és egészséges skepticismustól áthatott tárgyalása, melyből kitűnik mily téves azok hite, kik a mo-

dem tudomány **viv**mányainak sejtelmét szeretik már az ókori íróknál felismerni.

Vola spo, Die Weissagung der Seherin. Aus dem Altnordischen übersetzt und erläutert von Andr. Heuser. Berlin 1887, Reimer, 59 l. Ara 1 mk. 50. — A skandináv Edda leghiresebb és legfontosabb dalának szövege hű prózai fordítással, bevezetéssel és rövid magyarázó jegyzetekkel, mind Müllenhoff kutatásainak nyomán. És ebben van a dolgozat érdeme, hogy Müllenhoffnak nézeteit összefoglalja. A költemény eddigi fordításai tudományos, de még æsthetikai szempontokból is igen kifogásosak, Heusleré biztos szövegen nyugszik és egészen hű.

Wilamowitz-Moellendorf, Ulrich von. Isyllos von Epidaurus. Berli n, 1886. Weidmann. 201 l. 8-r. Ara 4 mk. (A Kiessling és Wilamowitz szerkesztette «Philologische Untersuchungen» kilenczedik füzete.) — A geniális szerző ezen legújabb művének középpontját Isyllosnak, egy 280 táján virágzott epidaurosi «politikus»-nak és «költő»-nek a múlt években feliratokon feltalált költeményei képezik, melyekben Isyllos az általa Apollo és Asklepios tiszteletére behozott évenkénti processiókat örökíti meg. Megtudjuk belőlök azt is, hogy Macedoniai Fülöp a chaironeiai csata után meg akarta változtatni a Lykurgos törvényeit és el akarta törölni a spartai királyságot, szándékát azonban Sparta ellenállása miatt, melyet Isyllos egy álma megüzenése által, melyben Asklepios megígérte a spartaiaknak segítségét, még szított, nem valósíthatta. W. ezen politikai viszonyok élénk esetelésén és a feliratok tárgyi és alaki magyarázatán kívül adja még az Asklepios cultus történetét.

Waddington Charles, Mémoire sur l'authenticité des écrits de Platon. Paris 1886. A. Picard. 42 l. — A németek hypercriticájával szemben a Platon neve alatt ránk maradt valamennyi iratot valódinak tartja, még az Epinomist és a leveleket is. Aristoteles metaphys. c. VI és Cic. de fin. V 29, 2 alapján Plato műveit két csoportra osztja: oly iratok, melyekben Plato mint Sokrates tanítványa sokratesi tanokat hirdet, és olyanok, melyekben a maga philosophiájával lép fel. Az első csoport, számarra nézve 17 vagy 18 irat, melyekben az *εἶδος* vagy *ἰδέα* szó nem fordul elő plátói értelmében, az Akademia alapítása (386) előtt iratott, a második 386 után. Plato Sokrates halála előtt egyáltalában nem lépett fel az irodalomban; az Apologia első munkája. A többiek közül Hipparchos és Minos a *Νόμοι* első fogalmazványai, a Kleitophon a Politeia első könyvének első fogalmazványai, a Kriton és az Euthydemos pedig «une double introduction au drame du Phédon».

Windisch E., Georg. Curtius. Eine Charakteristik von — Berlin, Calvary et Comp. 1887. 56 l. 8-r. Ara 2 mk. 40 Pf. — A munka — a mint címéből is látszik — jellemrajz kíván lenni. Mindazonáltal egy két lapot elfoglaló fejezetet Curtius Gy. életviszonyainak is szentel. De e fejezet soványságánál fogva még vázlatzámba is alig megy. A következő három fejezet C.-sal a cl.-philologussal és nyelvészszel, tudományos műveivel és egyetemen való működésével foglalkozik behatóan és érdekesen. Az utolsó fejezet azonban sehogy sem elégít ki. Ez a «junggrammatikusokkal» való szellemi harcát oly unalmasan s homályosan adja elő, lépten-nyomon annyira előtérbe lép a hangtani tüneményekkel foglalkozó író egyénisége, hogy a nem specialista — pedig ilyennek számára írassék biographia és jellemrajz első sorban — a nyelvtudomány iránymesterei között kitört elvi harcokról tiszta képet nem fog nyerni. Akár Bursian (Gesch. d. class. Phil. II. köt. p. 997 s. kk.) akár Balassa (E. Ph. K. IX. évf. p. 578 s. kk.) — bár röviden — de áttekinthetőbben tájékoztatnak e téren.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG KÖZGYÜLÉSE.

1887. december 18.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt közgyűlés ! Ma, mikor Társaságunk XIII. évi közgyűlését van szerencsém megnyitni, két ok indít arra, hogy Pott emlékével kezdjem beszédemet. Egyik az, hogy tavaly, ugyanez alkalommal, ugyan e helyen, ismertettem s bírálgattam utolsó munkáját: azóta elköltözött az élők sorából, s ezentúl csak érdemei állanak előttünk, melyek a halhatatlanok közé iktatják.

A másik ok a tisztelt közgyűlés elé terjesztendő indítványom, mely Pottnak egy nagy művéhez mind tárgyánál mind leendő epochalis hatásánál fogva hasonló munkának hálás elismerését arányozza.

Pott Frigyes Ágoston előkelő s büszke természet volt: a mi nem engedte, hogy tanítványaival bizalmasan társalkodott s úgynevezett iskolát alkotott volna; jóllehet a fiatalabb szakemberek szíves pártfogót találtak benne. Azért részletesebb életrajzát tanítványai tollából nem igen várhatni. A mit életviszonyairól följegyeztek, csak annyi, hogy 1802. nov. 14. Nettelrodében, Hannoverában született. Tanulmányait a hannoverai lyceumban s a göttingai egyetemen végezte. 1825—1827. collaborator volt a cellei gymnasiumban, a honnan Berlinbe ment magát az egyetemen habilitáltatni. 1833. neveztek ki a hallei egyetemhez az egyetemes nyelvtudomány professzorának, a mely állásában egész haláláig, 50 évnél tovább, lankadatlan buzgalommal működött.

Egyike volt ő a legelsőeknek, a kik a Bopp-alapította összehasonlító nyelvtudomány messzevágó voltát megismerték. A mennyiben az etymologia és a hangtan tudományos fejlesztését egyenesen neki köszönjük, az új tudomány megalapításának az érdeme részben ő rá is háramlik.

Számos dolgozatai vannak, melyek mind ritka combinatiói tehetségre, szigorú ítélre s a nyelvek világában a legbámulatráméltóbb tájékozottságra vallanak, de két főmunkát hagyott a világnak, melyek közül mindegyik alapvető: az egyik az «Etymologische Forschungen» (mely Lemgóban 1833 és 1836 közt első, 1859 és 1876 közt pedig második, teljesen átdolgozott kiadásban

jelent meg) a másik «Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen.» Halle 1844. két kötet. Az első rész: Einleitung und Grammatik, a második rész: Einleitung über Gaunersprachen, Wörterbuch und Sprachproben.

Hogy a cigány nyelv méltó tárgy-e a tudománynak, az a mint ez utóbbi munkából is látjuk, a külföld előtt nem kérdés. Csak nálunk az; mert még legműveltebb köreinkben is kevesen tudják azt, hogy a mely nyelv nekik fontos, az a nyelvtudományra nézve csekély érdekű lehet s viszont a melyet ők semmibe sem vesznek, az nyelvtudományi szempontból esetleg a legnagyobb fontosságú.

Nyelvet *három* különböző czélből lehet tanulni: vagy praktikus czélből, hogy rajta beszélhessünk; vagy philologiai czélből, hogy segítségével az illető nemzet irodalmi kincseit megérthessük s rajtuk művelődhessünk; vagy tisztán nyelvtudományi czélből, mint az emberi lélek ösztönszerű productumát, mely az embert emberré teszi, melynek megismerése bele enged pillantanunk a fogalom- és gondolatalkotás műhelyébe; s oly ősrégi időkre is veti fényét, a melyeket a historia képtelen bevilágítani.

A nyelveknek különböző szempontból való különböző érdekességét Müller Frigyes — a híres bécsi tanár — igen csattanós példával illusztrálja. A francia nyelvről, melynek megtanulását minden művelt ember szükségesnek tartja, egyenesen azt mondja, hogy értéke a tudományra nézve, falls nicht eine andere Anwendung derselben noch hinzutritt *gleich Null* anzusetzen.

Es kann Sprachen geben — mondja továbbá — die weder in practischer noch in philologischer Hinsicht eines Studiums werth erscheinen, während sie dennoch für den Sprachforscher von *der allergrössten Wichtigkeit und dem höchsten Interesse sind. So z. B. das Zigeunerische.*

Ha így áll a dolog, akkor nincs mit csodálkozni rajta, hogy annyi nagynevű tudóst látunk a cigány nyelvvel foglalkozni. *Potton* kívül elég említenem *Miklosichot, Ascolit, Müller Frigyes, Buggét, Schuchardtöt. Bopp, Curtius* és más összehasonlító nyelvészek munkáiban szintén találunk a cigány nyelvre való hivatkozásokat.

A *stockholmi* tudós társaság már a múlt században pályadíjat tűzött volt ki a cigány nyelv megvizsgálására.

A *francia* Institut a Volneyféle díjjal jutalmazta Pottnak említett munkáját.

A *bécsi* Akadémia — Müller *Frigyes* közleményeit csak mellesleg említve — éveken keresztül közölte *Miklosich*nak idevágó epochalis kutatásait. S az idén is *Sovának* «Die Mundart der slovakischen Zigeuner» című nagybecsű nyelvtana ugyancsak a bécsi Akadémia támogatásával jelent meg,

Úgy de nemcsak a cigány nyelv, hanem maga az egész cigányfaj rendkívül érdekes objectuma a tudománynak. Abból is látni, hogy napjainkban alig van egy *anthropologiai* vagy *orientalisták* congressusa, a melyen a cigányok eredetéről, érczművéségi jelentőségükről, a régi írókban állítólag lelt nyomaikról ne értekeznenek.

Igaz ugyan, hogy a tudománynak nincs hazája; de *van* a tudományos objectumoknak, s a tudomány számára teljesítendő szolgálatoknak. A mihez mi jobban férünk, a mihez mi jobban értünk, azt nekünk kell a tudomány számára gyűjtenünk és értékesítenünk. A világ attól az országtól várja az illető objectumok tudományos feldolgozását, a hol legalkalmasabban kínálkoznak. Az ebbeli mulasztást egyenesen az illető nemzetnek rója fel. A mi tehát nálunk van, azt nemzeti kötelességünk összegyűjteni és a tudomány számára megmenteni.

Ez különösen áll a cigány ethnológiára s a cigány nyelvészetre nézve.

A cigányfaj sehol sem bizonyította tisztábban a maga mivoltát s a mellett művelődési képességét mint nálunk, a hol számosan közülök teljesen megmagyarosodtak s nemcsak művészi, hanem katonai s különféle polgári pályákon jeleskedtek.

A mi pedig a nyelvüket illeti, azt sehohsem őrizték meg oly épségben, mint épen e hazában.

Szóval ez a tudományos objectum nekünk jobban kínálkozik mint bárkinek másnak.

Úgyde minket még közelebről is érdekel. A magyar nemzetnek nyelvén és irodalmán kívül legfontosabb, legbecsesebb kincse a magyar zene. Nemzeti művelődésünknek ezen világszerte elismert becsű termékét a cigány őrizte meg. *Liszt* e miatt *jóhiszeműleg* egyenesen őt tartotta e zene teremtőjének. Ennek a czáfolata csak a cigány nyelv segítségével lehetséges. A magyar zenének a *rhythmus*a szakasztott olyan, mint a magyar nyelv: a czi-

gány nyelv csak hazánkban sajátította el magyaros hangsúlyozását; mielőtt ide került, a szó végét accentuálta, nyilván való tehát, hogy ezt a sajátságos rhythmusú zenét nem hozhatta mággával, hanem itt tanulta meg.

Csak még egy érdekes dolgot akarok említeni, t. i. azt, hogy a cigányoknak nálunk régtől fogva egész a múlt század közepéig saját alkotmányuk volt. Valamint Lengyelországban a cigány királyság később előkelő lengyel nemeseeknek jutott, így nálunk a cigány fővajdaságot előkelő embereknek érdemeik jutalmául maga a korona adományozta. E hivatallal iura, praerogativa, fructus et emolumenta jártak. Erdélyben egy vagy két, Magyarországon négy fővajdaság volt: a dunán inneni (székhelye Győr) a dunántúli (székhelye Léva), a tiszáninneri (székhelye Kassa) s a tiszántúli (székhelye: Szathmár). E szervezet hadi szempontból történt. Háborús időkben cigányok teljesítették a várvédelmi szolgálatot. Ők készítették a puskaport, s egyéb hadiszereket, a mint az több documentummal bizonyítható.

A mit ezennel csak röviden érintettem, mind meg annyi bizonyítéka annak, hogy a szóba hozott tárgy körül van mit buvárokodni még magyar historiai szempontból is, hogy nemcsak fontos, hanem ránk nézve specialis érdekűnek is kell vallanunk.

Rövid idő mulva kikerül sajtó alól egy cigány nyelvtudományi mű, mely az akadémiai birálatok egyhangú ítélete szerint díszére fog válni a magyar tudományi irodalomnak. Ezen, epochalis hatást ígérő műnek szerzője József Főherceg Ő Fensége.

Az igazi tudományosságnak jellemző vonása, hogy az érdemet kész örömet elismeri s őszinte hálával viszonzza.

A Budapesti Philologiai Társaság csak magát tiszteli meg, mikor a múlt hóban tett indítványom értelmében József cs. és kir. Főherceget, a ki különös figyelemmel kíséri társaságunk szerény működését, sőt abban a ritka szerencsében is részesített, hogy folyóiratunkba egy igen érdekes közleményt iktatni kegyeskedett, mint hazai tudományunk egyik specialis ágának maradandó érdemű tudósát tiszteleti tagjának megválasztja.

Azzal a meggyőződéssel nyitom meg a mai közgyűlést, hogy indítványom csak is hangos nyilatkozata annak, a mit az egész Társaság örömtelvé őszinte hódolattal érez.

II. Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Mindenekelőtt hálás köszönetet kell mondanom azon kitüntető bizalomért, melylyel a múlt évi közgyűlés a jelenleg közlönyünk szerkesztőségében helyet foglaló, volt első titkár helyére választott. Igérem, hogy időm s erőm szerint lankadatlanul fogom teljesíteni kötelességemet, s azt hiszem, ezen ígéretet annál könnyebben tehetem, mert társaságunk szervezete befejezettnek lévén tekinthető, működésem nagyrészt a folyó ügyek elintézéséből fog állani, míg elődömnök hat évi működésében többszörös rész jutott a szervezkedés munkájából, miről különösen az ügyrend lényeges szükségét pótló megszerkesztése tanuskodik.

Társaságunk a lefolyt évben tizenharmadik évét töltötte be, melyben ha nem is tud rendkívüli eredményeket felmutatni, sok tekintetben biztos haladásról tanuskodik. Pénzügyeink annyira javultak, mint az a pénztárvizsgáló bizottság jelentéséből részletesen ki fog világítani, hogy a jövő évben már bevételi többletre számíthatunk; közlönyünk előfizetőinek száma hárommal, tagjainké tizennégygyel szaporodott, kik között dr. Torma Károly egyetemi tanárt mint alapító tagot van szerencsénk üdvözölhetni. Fájdalommal kell azonban jelentenünk Miháltz Ödön miskolci ref. főgymnasiumi tanár rendes, és Rhorer István rendkívüli tagnak elhunytát, kik közül az előbbi közlönyünk hetedik évfolyamát a római nép jelleméről szóló értekezéssel gazdagította. Vajha megkímélne jövőben a sors a megemlékezés ily szomorú kötelességének teljesítésétől!

Felolvasó gyűléseink, sajnos, a lefolyt évben sem voltak különösen látogatottak, habár több felolvasás, mint dr. Herrmann Antaltól «A hegedű a cigány költészetben», Spitkó Lajostól «A klasszikus ókor ismeretése gymnasiumainkban», dr. Fröhlich Róberttől «Herodotus pontusi útja», Bayer Józseftől «Gorove László drámái», Tamaskó Istvántól «Madách Ember Tragédiájának latin fordítása», általánosabb érdekű volt. Annál örvedetesebb volt választmányi üléseink látogatottsága. A mennyiben nagyobb reformokra szükség nem mutatkozott, választmányunk a folyó ügyek elintézésére szorítkozott, különös gondoskodásában részesítve pénzügyeink és közlönyünk állapotát; intézkedései közül kiemelendő, hogy az ujonnan belépő tagokra nézve, régebbi praxisát követve, újlag behozta a többi társaságoknál is szokásos kötelező nyilatkozatokat, s hogy Mommsen Tivadar nagynevű német tudósunk megküldte hetvenedik születése napjára a társaság üdvözlését.

Közlönyünknel első sorban azon magasan megtisztelő tényről kell örömmel megemlékeznünk, hogy József Főherceg ő cs. és kir. Fensége abban egy e század elejéről való cigány nyelvészeti munkát közzé tenni

kegyeskedett. Nehány előnyös változás történt közlönyünk szerkesztésében. Ugyanis a szerkesztőség ígéretéhez képest az utolsó, tizenegyedik évfolyam név- és tárgymutatóval jelent meg; továbbá a választmány még a múlt évben megbízta Hellebrant Árpádot a magyar philologiai irodalomnak a közlöny számára való évenkénti összeállításával, és dr. Fináczy Ernőt az első tiz évfolyamhoz való név- és tárgymutató elkészítésével; ezen megbízáshoz képest megjelent Hellebrant Árpádtól az 1885-iki és 1886-iki magyar philologiai irodalom összeállítása, és meg fog jelenni a jövő évfolyamban Fináczy Ernőtől az első tiz évfolyamhoz való név- és tárgymutató. A hazai és külföldi irodalom ismertetésénél a szerkesztőség oda törekszik, hogy a hazai irodalomból lehetőleg minden szakkörébe eső munkát érdeme szerint méltasson, a külföldiek közül azonban csak a fontosabbakat, míg a többieket hely szűke miatt a közlöny havonkénti könyvészeti rovatába iktatja. Ezen tervszerű eljárás jó eredménye már is mutatkozik, mert míg a múlt évfolyamban több kevésbé jelentékeny munka aránytalanul bő ismertetése folytán a külföldi irodalom túlnyomó, a jelenlegiben már a hazai irodalom lép előtérbe. Helyén valónak tartom az eddigi és ezentúli munkatársak tájékoztatása céljából annak kijelentését, hogy a szerkesztőség a hazai és külföldi irodalom ismertetését illetőleg komolyan ragaszkodik fönt említett álláspontjához, melynek tudomásul vétele folytán a munkatársak meg lesznek kímélve esetleg kárba vesztett munkától, s a szerkesztőség a különben alapos ismertetések el nem fogadhatásának kényszerűségétől. Igaz ugyan, hogy közlönyünk az általa felkarolt tudományszakok sokaságához és terjedelméhez képest nem tud minden igénynek eleget tenni, s hogy nem egyszer hallunk panaszt az egyik vagy másik értekezés elkészése miatt, de ennek oka nem a szerkesztőségben, hanem pénzügyi viszonyaink megszorítottságában keresendő. A közlöny, társaságunk fő becse és fő érdeme, mely keletkezése óta oly jelentékeny haladást tanúsított, fontos irodalmi missziójánál fogva valóban megérdemelné, hogy ezentúl is fejlődhessék és gyarapodhassék. De ez, mélyen tisztelt közgyűlés, csak úgy lehetséges, ha megvan az anyagi lehetőség, mint a hogy megvan a szellemi. És e tekintetben biztos reménnyel nézhetünk a jövő elé, meggondolva, mily nagy a tanintézetek és szakférfiak száma, kiknek támogatására — talán nem vagyunk szerénytelenek, ha kimondjuk — még méltán számíthatunk. Ezen fontos és nagyrabecsült tényezők támogatásának megnyerése legyen a jövőben egyik fő gondoskodásunk:

Gyűjtsünk előfizetőket és tagokat, s a siker bizonyára megjövend

Dr. PEÇZ VILMOS, első titkár.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Alulírottak a budapesti philologiai társaság választmányától a pénztár megvizsgálására kiküldetvén, s megbízásunkban f. évi decz. 10-ikén eljárván, a következőkben terjesztjük elő tisztelettel jelentésünket:

1. A pénztárkönyvet a múlt évi zárlattól 1887. évi decz. 10-ig tételről tételre átvizsgáltuk s az egyes tételeket a csatolt okmányokkal megegyezőknek, a tagdíjakat és előfizetési pénzeket pedig az egyes számlákon minden egyes esetben pontosan elkönyvelve találtuk. Ennek alapján a bevételeket 3441 frt 43 krban, a kiadásokat 3831 frt 94 krban hi-teleseknél találván, az illető rovatokat lezártuk és aláírtuk. Kérjük a tisztelt közgyűlést, hogy a pénztárnoknak a felmentvényt megadni méltóztassék.

2. A lefolyt év pénztári hiánya e szerint 389 frt 94 kr. volt, mint az *A* / alatt tisztelettel idemellékelte kimutatásból is kitűnik. Ezen 389 frt 94 krnyi hiány következőleg keletkezett. Ugyanis, biztosak lévén bevételi előirányzatunk felől, sőt remélve azt, a mi meg is történt, hogy az előirányzat egyes rovatain az eredmény kedvezőbb lesz (pl. az előfizetéseknél, rendes tagdíjaknál és hátralékoknál), — az Egyetemes Philologiai Közlöny előirányzott 40 íve helyett 50 ívet kívánt a szerkesztőség adni, ami 1300 frt előirányzat helyett 1646 frt 60 kr. költséget okozott. A kiadásoknak ezen előre nem irányzott nagyobbodásával szemben azonban a kultuszminiszter 250 frt segélye és dr. Schack Béla térítménye (130 frt) a folyó évben nem folyt be; ezek pedig összesen 380 frtot tesznek ki.

Ezen hiány daczára sem habozunk azonban kijelenteni, hogy társaságunk eddigi életében a most befejezett év volt pénzügyileg a legkedvezőbb; nemcsak azért, mert pl. az 1885. évet 2510 frt 58 krnyi, az 1886. évet 1025 frt 39 krnyi hiánynyal zártuk volt le, hanem azért is, mert e 389 frt 94 krnyi hiány most már bőven fedezve van az alapítványokkal, a tagdíj- és előfizetési hátralékokkal s a társaság egyéb jövedelmeivel.

Vagyoni mérleget azért nem kívánunk a mélyen tisztelt közgyűlés elé terjeszteni, mert 300 frtot tevő alapítványokon s a Közlönynek régi példányain kívül a társaságnak egyéb vagyona nincsen.

3. Együttal van szerencsénk *B*) alatt a jövő 1888. évi költségelőirányzatot tisztelettel bemutatni.

Ezen előirányzat szerint az 1888. évi bevétel volna 3370 frt, a kiadás 3169 frt 94 kr., az 1889-ik évre átvihető pénztári maradvány 200 frt 06 kr.

Budapesten, 1887. decz. 10-én.

Dr. FRÜHLICH RÓBERT
a pénztárvizsgáló bizotts. elnöke.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

A) A B. Philolog. Társaság 1887. évi bevételének és kiadásainak részletes kimutatása.

Főrovat- szám	Bevétel	Előirány- zat 1887-re		Eredmény 1887-ben		Főrovat- szám	Alrovat- szám	Kiadás	Előirány- zat 1887-re		Eredmény 1887-ben	
		frt	kr.	frt	kr.				frt	kr.	frt	kr.
1	Pénzkészlet 1886 végén ---	36	39	36	39	1		Pénzüri hiány 1886 végén :				
2	Előfizetés az Égyet. Philol. Közönyve	760	—	792	94		a)	Az E. Philol. Közl. nyomtatása 1886-ban	1025	39	1025	39
3	Rendes tagdíjak ---	700	—	891	—		b)	Ez után 6%-os kamat 1886-ra ---	6	97	—	—
4	Rendkívüli tagdíjak ---	80	—	78	—	2	a)	Az E. Ph. K. nyomása 1887-ben: elő- irányz. 40 IV, eredm. 50 IV	1300	—	1646	60
4	Rendes tagdíjhátralékok	300	—	324	—		b)	Szétküldési költsége ---	100	—	100	62
4	Rendkívüli tagdíjhátralékok	40	—	47	50		c)	Czánzalagok nyomása.	50	—	21	—
5	Előfizetési hátralékok	14	70	15	—	3		Írói tiszteltdíjak ---	500	—	500	—
6	Oklevelekért ---	60	—	56	—	4		Szerkesztési költségek ---	100	—	100	—
7	A M. T. Akadémia segélye...	1000	—	1000	—	5		A pénztárnok tiszteltdíja ---	160	—	175	15
8	A vallás- és közoktatásügyi min. segélye	250	—	—	—	6		Különféle kiadások:				
9	Az alapítványok utáni kamat	6	36	8	77		a)	Megütvők nyomása ---	11	—	18	25
10	Dr. Schack Béla térménye	160	—	30	—		b)	Oklevelek nyomása, szétküldése stb.	50	—	26	—
11	Gr. Kun Géza alapítványa	—	—	100	—		c)	Teremszolgá ---	10	—	10	—
12	Dr. Kassai Gusztáv adományára...	—	—	11	50		d)	A pénztárnok levelezési költségei	40	—	74	31
13	Különféle bevételek: megtérített porto és hírdetések	—	—	16	28	7		Takarékberét ---	—	—	100	—
14	Idegen pénzek ---	—	—	34	05	8		Idegen pénzek ---	—	—	34	05
15	Az 1887. évi tefeit mint egyenleg ---	—	—	389	94	9		Az előirányzott többlet mint egyenleg ---	54	09	—	—
	Összes bevétel	3407	45	3831	37			Összes kiadás	3407	45	3831	37

B) A B. Philolog. Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1888-ra.

Főrovat- szám	Alrovat- szám	B e v é t e l		Főrovat- szám	Alrovat- szám	K i a d á s	
		Tervezet ft. kr.	Meg- állapítás ft. kr.			Tervezet ft. kr.	Meg- állapítás ft. kr.
1		Előfizetés az Egyeset. Philol. Közl. 1888. évfolyamán	8000	1		Deficit 1887. végén	389 94
2		Rendes tagdíjak 1888-ra	800	2	a)	Az Egyeset. Philol. Közl. nyomása stb. 1888-ban (30 lv)	1700
3		Rendkívüli tagdíjak 1888-ra	70		b)	Székihitel költsége	110
4		Rendes tagdíjhatalékok	200		c)	Czimszalagok nyomása	50
5		Rendkívüli tagdíjhatalékok	20			Írói tiszteletdíj	500
6		Előfizetési hátralék	18	4		Szerkesztési költségek	100
7		Oklevelekért	50	5		A pénztárnok bizt. eleltája	180
8		A M. T. Akademia segélye	1000	6		Különfelék:	
9		A vallás- és közoktatásiügyi miniszter segélye	250	a)		Meghívók nyomása	20
10		Az alapítványok kamata	12	b)		Oklevelek nyomása, székihitelése	30
11		Dr. Schlaek Béla fennmaradt kértménye	130	c)		Terepszolga	10
12		A Közlöny elírásaiásából	20	d)		A pénztárnok levelezési költsége	80
		Összesen	3370			Az előirányzott maradvány mint egyenleg	200
				7		Összesen	3370 (M)

IV. Jegyzőkönyv a közgyűlésről.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Ábel Jenő, Ballagi Mór, Barna Ignác, Beöthy Zsolt, Berger János, Bermüller Ferencz, Bélai Jenő, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Dávid István, Drajkó Béla, Fináczy Ernő, Fröhlich Róbert, Fűredi János, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Heinrich Alajos, Heinrich Károly, Hellebrant Árpád, Herold Ferencz, Herrmann Antal, Hofer Károly, Jancsó Benedek, Kassai Gusztáv, Király Pál, Köpesdi Sándor, Lintner Lajos, Maywald József, Nikolics Ignác, Palmer Kálmán, Pap Ev. János, Patrubány Lukács, Petz Gedeon, Pozder Károly, Radó Antal, Ráth György, Réti Ferencz, Riedl Frigyes, Samu Ferencz, Szalay Károly, Télyf Iván, Tiber Ágost, Tóth György, Túri Mészáros István, Váczy János, Váli Béla, Vámbéry Ármin, Volf György, Zichy Antal.

1. Elnök a gyűlés megnyitása után megemlékezvén Pott Frigyes Ágostról, a mult nyáron elhalt hírneves német tudósról, majd a cigány nyelvnek nyelvtudományi szempontból való fontosságát fejtegetvén, reámutat József Főherczeg megjelenő félben levő cigány nyelvtudományi művére, mely az Akademia véleménye szerint díszére fog válni a magyar tudományos irodalomnak; elnöki megnyitóját azzal fejezi be, hogy a philologiai társaság csak magát tiszteli meg, mikor József Főherczeget mint a hazai tudomány egyik specialis ágának maradandó érdemű tudósát tiszteleti tagjának megválasztja. — Elnök indítványára s Heinrich Gusztáv felszólalására a nagy számmal egybegyűlt közgyűlés József Főherczeg ő cs. és kir. Fenségét közfelkiáltással és lelkes éljenzéssel a társaság tiszteleti tagjának megválasztja.

A következő rövid eszmecserében Zichy Antal Fáy András kéziratában levő cigány szótárára és nyelvtanára, Hunfalvy Pál Bornemisznak az Új Magy. Muzeumban megjelent cigány nyelvtanára hívja fel a társaság figyelmét, míg elnök megjegyzi, hogy Fáy András említett művei elvesztek, s hogy a József Főherczeg cigány nyelvtanához csatlakozó függelék lehető teljességgel ismerteti a cigányokra vonatkozó összes irodalmat.

2. Pecz Vilmos felolvassa a társaság évi működéséről szóló jelentését, mely tudomásul vétetik.

3. Fináczy Ernő a pénztárvizsgáló bizottság nevében előterjeszti a társaság lefolyt évi pénzügyi viszonyainak kimutatását és a jövő évi költségvetést, mely szerint a társaság mult évi bevétele 3441 frt 43 kr., kiadása 3831 frt 94 kr. volt, s jövő évi bevétele 3370 frt-ban, kiadása 3170 frt-ban állapíttatik meg. — Helyeslőleg tudomásul szolgál.

4. Barna Ignác indítványára a közgyűlés az elnökségnek és a társaság többi tisztviselőinek buzgó működéséért köszönetet szavaz.

5. A választásokra kerülvén a sor, elnök a szavazatszedő bizottságba Fröhlich Róbert v. tag elnöklete alatt Csengeri János és Váli Béla v. tagokat jelöli ki. — A választásokban kezdetben negyvenkét tag vett részt. Az eredmény a következő:

Elnök Ponori Thewrewk Emil 41 szavazattal (1 szavazatot Heinrich Gusztáv kapott), alelnök Heinrich Gusztáv 37 szavazattal (Ábel és Beöthy egy-egy szavazatot kaptak).

Budapesti választmányi tagokká választottak: Ábel Jenő 34, Bartal Antal 33, Beöthy Zsolt 34, Csengeri János 28, Fröhlich Róbert 33, Gyomlay Gyula 30, Kassai Gusztáv 34, Király Pál 33, Köpesdy Sándor 33, Maywald József 31, Pozder Károly 32, Riedl Frigyes 34 szavazattal. Azon kívül szavazatot kaptak még: Petz Gedeon négyet Jancsó Benedek és Volf György három-három, Dávid István, Hellebrant Árpád, Herrmann Antal, Nikolics Ignác, Simonyi Zsigmond és Tóth György egyet-egyet.

Vidéki választmányi tagokká lettek: Bászai Aurél 34, Dóczi Imre 31, Geréb József 31, Hehelein Károly 31, Keleti Vincze 34, Nátafalusy Kornél 31, Petrovics Ferencz 34, Pirchala Imre 34, Spitkó Lajos 34, Szamosi János 34, Szinyeyi József 34, Veress Ignác 31 szavazattal. Tizenhat szavazatot kapott még Vida Aladár.

6. A választások eredményének kihirdetése után elnök a gyűlést bezárja.

Elfrida-drámák.

Ravenscroft, King Edgar and Alfreda 1677. (l. Langbaine p. 420).

Rymer, Edgar or the english monard, 1678. (l. Langbaine p. 434),

Aaron Hill (+ 1750), Elfrida or the fair Inconstant 1710.

Ugyanaz, Athelwold, 1732. (l. e két darabról Genest, Some account of the engl. stage from 1660 to 1830. Bath. 1832.)

Jackson, Elfrid, 1775. (l. Dibdin, Hist. of engl. stage.)

A. Gondeville Du Mont Riché, Elfride 1811. (E darab valószínűen Bertuch színművének francia fordításán alapszik.)

Washington.

BAKONYI EMIL.

VAJJON PLATO A FÖLD NYUGVÁSÁT VAGY FORGÁSÁT TANITOTTA-E?

Az ős hajdankorban, a természettudományok még egészen csecsemőkorában, a mindennapi jelenetek önkénytelen szemlélése volt a nem sokat ígérő út, melyen a természeti tüneményeken uralkodó törvények birtokába jutottak. Az e forrásból merített ismeretek azonban, bár a görög nemzet jelesei a világegyetemet már öntudatos észlelések tárgyává tették, kellő eszközök hiányában, csak hézagosságot és felületességet tüntethettek föl,¹⁾ sőt sokan, bízva a tünemények szemlélése közben fölébresztett képzelődés sugallatában, gyakran a legfurcsább gondolatokra vetemedtek, így pl. hogy a nap egy nyílásból kiömlő tűz, melynek betömése okozza a napfogyatkozásokat (Anaximander), hogy az álló csillagok mintegy fejei az égboltozatba bevert arany szögeknek (Anaximenes).²⁾ Ámbár ilyen tévedések ismerete reánk nézve, ha nem is tényeiben de igen is későbbi következéseiben nem csekély fontossággal bír, a mennyiben egyrészt utat tör a philosophia terén való magasabb művelődés fokához, másrészt megóv minket azon képzelődéstől, mintha már az igazság tetőpontját elértük volna; mindazonáltal előre meg kell jegyeznünk, hogy Plato korában a görögök csillagászata már kibontakozott ezen gyermekes stádiumból és hogy a bölcselők³⁾ mindinkább belemélyedtek a természet szemlé-

¹⁾ L. Alexander v. Humboldt, Kosmos, II. B. Stuttgart und Augsburg, 1847, 139. lap: Die Kenntniss der Natur, als älteste Physik der Hellenen, war mehr aus inneren Anschauungen, aus der Tiefe des Gemüths, als aus der Wahrnehmung der Erscheinungen geschöpft.

²⁾ V. ö. Wolfgang Hocheder, Ueber das kosmische System des Platon mit Bezug auf die neuesten Auffassungen desselben. Programm des Gymnasiums zu Aschaffenburg für das Jahr 1854 und 1855. 1. l.

³⁾ A csillagászat az ó-korban még nem szerepelt mint önálló tud-

letébe, úgy hogy még tévedéseik is bizonyos tiszteletre és bámulatra ragadják az embert.¹⁾

Egyike a legfontosabb kérdéseknek Plato kosmikus rendszerében, mely mind a régi mind az újabb időben a tudósok vizsgálatainak fő tárgyát képezte és még mai nap sincs eldöntve, ez: tanította-e Plato, hogy a föld nyugszik, vagy hogy forog? Az idevágó hely Platonak Timæus című dialogusában olvasható p. 40 B.; e dialogus,²⁾ ideszámítva még az Állam X. könyvét, képezi az egyedüli forrást Plato kosmikus rendszerének megismerésére. Ezen hely így hangzik: γῆν δὲ τροφὸν μὲν ἡμετέραν, εἰλλοιμένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτὸς τε καὶ ἡμέρας ἐμνησθήσεται, πρώτην καὶ πρεσβυτάτην θεῶν ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γέγονασιν. «A földet pedig, mely táplálónk s mely a mindenségben keresztül nyúló tengely köré van tekerődzve, az éjjel és nappal őrévé és eszközlőjévé tette, mint elsőt, mint legrégebbit valamennyi istenség közt, kik az égben keletkeztek».³⁾ Mielőtt azonban ezen kérdés behatóbb tárgyalásába fogunk, helyén levőnek tartjuk, mind az ó mind az újabb kor legkiválóbb tudósainak nézeteit, melyek e kérdést illetőleg felmerültek, elősorolni és ily módon a kérdés későbbi megoldását mintegy előkészíteni.

Első helyen említendő Plato tanítványa, Aristoteles. Ez De caelo című művében II. 13. ezeket mondja: Ἐνιοὶ δὲ καὶ κειμένην ἐπὶ τοῦ κέντρου φασὶν αὐτὴν — sc. γῆν — ἕλκεσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον, ὅσπερ ἐν Τιμαίῳ γέγραπται. «Némelyek pedig azt is állítják, hogy az t. i. a föld a középpontban fekszik és a mindenségben keresztül nyúló tengely köré tekerődzik, a mint Timæ-

mány, hanem, mint a tudományok egyáltalában, a philosophia ápoló karjain művelődött. A philosophia az ó-korban az összes tudomány rendszere volt. V. ö. Domanovszky Endre, A bölcsészet szükségképeni tudomány. Akadémiai értekezés. Pest, 1872, 7. l. Molnár Aladár, A philosophia mint külön tudomány. Akadémiai értekezés. Pest 1868. 4. l.

¹⁾ V. ö. Hocheder, Ueber das kosmische System des Platon, 1. l.

²⁾ V. ö. Teuffel, Uebersicht der platonischen Literatur, Tübingen, 1874, 22. lap: Die Schrift (Timæus) ist die Hauptquelle für die Kenntniss der platonischen Naturphilosophie.

³⁾ Cicero Timæusában, ed. Klotz, cap. X. ezen helyet így fordítja: «Iam vero terram, altricem nostram, quæ traiecto axe sustinetur, diei noctisque effectricem eandemque custodem antiquissimam deorum omnium voluit esse eorum, qui intra cælum gignerentur.»

usban írva van.¹⁾ Aristoteles azt akarja mondani, hogy némelyek — Plato különféle kortársai, tehát pythagoreusok is, hiszen maga Timæus²⁾ a pythagoreusi iskola híve volt — a pythagoreusi rendszeren³⁾ azt változtatták, hogy a középponti tüzet eltávolították és helyébe a középpontba (*ἐπὶ τοῦ κέντρου*) a földet helyezték és neki a planetarius mozgás helyett (*revolutio*) a tengelyforgást (*ἰλλεσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον* — *rotatio*) tulajdonították. Aristoteles tehát itt Plato kortársaira céloz, a nélkül, hogy őket megnevezné, és e helyhez adott magyarázatukat elfogadja, de maga eltér ezen tanítástól és iparkodik azt okadatokkal megzáfolni. Továbbá Cicero (*Academicæ quæstiones lib. II. 39*) azt jegyzi meg, hogy vannak olyanok, a kik azt hiszik, «hogy Plato Timæusában ugyanazon tanításra homályosan utal». Kétségtől az említett helyet értette. Cicero szavai így hangzanak: «*Nicetas Syracusius, ut ait Theophrastus, cœlum, solem, lunam, stellas superaque omnia stare censet, neque præter terram rem ullam moveri; quæ cum circa axem se summa celeritate convertat, eadem effici omnia, quasi stante terra cœlum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timæo dicere quidam arbitrantur, sed paulo obscurius*». Plutarchus (*Quæst. Platon. VII. 3. p. 1006.*) egy egész fejezetet szentel ezen kérdés megfejtésének: mi Plato valódi tanítása a föld cosmicus functióját illetőleg, a föld mozgása vagy nyugvása-e? Szerinte Plato a föld nyugvását tanította. Van még egy doriai nyelvjárásban írt értekezés e czímen: *Τιμαῖω τῷ Λόκρω περὶ ψυχᾶς κόσμου καὶ φύσιος*,⁴⁾ a melyet az ó-korban a locrii Timæus

¹⁾ V. ö. Dr. Georg Grote, *Platons Lehre von der Rotation der Erde*. Aus dem Englischen übersetzt von Dr. Joseph Holzamer, Prag, 1861. 13. lap.

²⁾ V. ö. Teuffel, *Uebersicht d. plat. Literat.* 22. lap: Wortführer ist der Pythagoreer Timaios aus Lokri, und auch die Ausführung meist im Sinne der Pythagoreer.

³⁾ A pythagoreusi rendszer a földnek a középponti tűz körül való forgását tanította. V. ö. Aristot. *De cœlo II. 13: ἐπὶ τοῦ μέσου πῦρ εἶναι φασιν, τὴν δὲ γῆν, ἐν τῶν ἄστρον οὐρανῶν, κύκλῳ φέρεσθαι περὶ τὸ μέσον*. «A pythagoreusok azt állítják, hogy a tűz a középpontban fekszik, a föld pedig, a csillagoknak egyike, körben mozog a középpont körül». V. ö. Schwegler, *Gesch. d. griech. Phil.* 59—60. l.

⁴⁾ V. ö. Teuffel, *Uebersicht d. plat. Literat.* 23. lap: Ausser dem plat. Timaios selbst ist auch ein überarbeiteter Auszug desselben erhalten, im dorisches Dialekte, unter dem Titel *Τιμαῖω Λόκρω περὶ ψυχᾶς κόσμου καὶ*

művének tartottak, a kit Plato hasonló nevű párbeszédében szerepeltet. Mint ilyen nagy tekintélyben részesült, főleg a vitás kérdésre nézve. Ámde újabbkori kritikusok egyhangúlag osztoznak abban a véleményben, hogy ez az értekezés valamely későbbi pythagoreusnak vagy platonikusnak a műve. Ez értekezés szerint a föld a középpontban fekszik és mozdulatlan. Az aphrodisiasbeli Sándor (Simplicius tudósítása szerint ad Aristot. de cœlo, fol. 126) Aristoteles magyarázatához csatlakozik. «Nem valószínű — úgy mond — hogy Aristoteles sem a szó jelentését, sem Plato szándékát nem ismerte volna» (*ἀλλὰ τῷ Ἀριστοτέλει, φησίν, οὕτω λέγοντι ἕλκεσθαι, οὐκ εὖλογον ἀντιλέγειν· ὡς ἀληθῶς γὰρ οὔτε τῆς λέξεως τὸ σημαίνόμενον εἰκὸς ἦν ἀγνοεῖν αὐτόν, οὔτε τὸν Πλάτωνος σκοπόν*). Sándor szerint az «*ἰλλομένην*» szó körmozgást jelent, vagy legalább következtetni lehet belőle a körmozgás jelentésére. Proclus azt állítja, hogy Aristoteles e helyet roszul magyarázta, mert «*ἰλλομένην*» egy jelentésű «*σφιγγομένην*»-nel, vagy «*συνεχομένην*»-nel, és hogy Plato azzal azt akarja mondani, hogy a föld a világegyetem középpontjában mozdulatlanúl fekszik.*) De ha valamely platoi hely magyarázatánál Proclus és Aristoteles tekintélye közt választanunk kell, minden esetre az utóbbiét fogjuk követni. Proclus Simpliciuossal egyetemben a locrii Timæusnak tulajdonított értekezés hitelességében bizott. Ennek következtében igen természetesen találták, hogy, ha Aristoteles Platot helyesen fogta fel, szükségképen Platonak Timæus tanítását helytelenül kellett magyaráznia. Minthogy tehát e kettő közül az egyiknek szükségképen kellett hibáznia, jónak tartották a helytelen magyarázatot Aristotelesnek tulajdonítani. Alcinous (Isagoge c. 15) ép úgy magyarázza a kérdéses helyet, mint Proclus; de csudálatos, hogy Plato szavainak magyarázatánál a földet «*ἡμέρας φύλαξ—καὶ νοκτός*»-nak nevezi és a «*δημιουργός*» jellemző epithetont egészen elhagyja.

κύσιος. Der Erste, der sie kennt, ist der Neupythagoreer Nikomachos aus Gerasa (im zweiten Jahrh. n. Chr.). Sie stammt also wohl aus dem ersten christl. Jahrh. und gehört zu den Schriften, welche in dieser Zeit unter dem Namen älterer Pythagoreer (wie des Lucaners Okellos) angefertigt wurden. Sie enthält vielerlei Unplatonisches, aristotelische Ausdrücke, Zusätze aus empirischen Detailkenntnissen, wie mystischer Art.

*) Ad Timæum IV. p. 681. ed. Schneider: *ἰλλομένην δὲ τὴν σφιγγομένην δηλοῖ καὶ συνεχομένην· οὐ γὰρ ὡς Ἀριστοτέλης οἶεται τὴν κινουμένην.*

Áttérve az újabb kutatók nézeteire, első sorban Ideler Lajos érdemel említést. E tudós «Das Verhältniss des Copernicus zum Alterthume 1808» című művében Platonak idevágó helyéről (Tim. p. 40 C) a 422. lapon ekként nyilatkozik: «Es scheint vielmehr unzweideutig darin zu liegen, dass Platon wirklich an die Achsendrehung der Erde gedacht habe». Erre megjelent Böckh Ágostontól «Commentatio academica altera de Platonico systemate coelestium globorum et de vera indole astronomiæ, Heidelbergæ, 1810.» című értekezés, melyben kimutatta, hogy a platoi Timæus a földet mozdulatlanul álló középpontnak képzei a tengelyforgás nélkül, mely, mint vélték, benne található. Böckh okadatai Idelert (Abhandlung über Eudoxus, Schriften der Berliner Academie der Wissenschaften 1830) előbbi nézetének visszavonására bírták, a minnek ily szavakban adott kifejezést: Plato nem tanítja a tengelyforgást, mint azt Böckh meggyőzőleg bebizonyította. Humboldt Sándor is oda nyilatkozott, hogy Plato és Aristoteles a földet sem körforgásban levőnek, sem előhaladónak, hanem a középpontban mozdulatlanul lebegőnek képzeleték.¹⁾

Már a tudósok, úgy látszik, egyhangulag abban a nézetben állapodtak meg, hogy Plato Timæusában a föld tengelyforgását nem tanította, midőn Gruppe O. F. 1851: «Die kosmischen Systeme der Griechen» című művével lépett fel, melyben bebizonyítani iparkodott, hogy Plato a föld tengelyforgását tanította és azonkívül még a napközponti (heliocentricus) rendszert is ismerte.²⁾ Gruppe szerint tehát Plato a földnek kettős mozgást tulajdonított: saját tengelye körül és a nap mint a középpont körül. Plato, úgy mond Gruppe, volt az első, a ki azt fölfedezte, de kénytelen volt kétértelmű és homályos szavakban kifejezni, mert attól tartott, hogy kortársai vallásos érzelmeit megsérti.³⁾ Ezen nézet, melyet Gruppe páratlan tudományossággal és bámulatos elmeéllel védelmezett, Böckhöt válaszra indítá, melyet: «Untersuchungen über das kosmische System des Platon mit Bezug auf Herrn Gruppe's kos-

¹⁾ Alexander von Humboldt, Kosmos II. 139. lap: Plato und Aristoteles stellten sich die Erde weder als rotirend noch fortschreitend, sondern als unbeweglich im Mittelpunkt schwebend vor.

²⁾ V. ö. Gruppe, Die kosmischen Systeme der Griechen, Berlin 1851, 151—172. l.

³⁾ V. ö. Dr. Georg Grote, Platons Lehre von der Rotation der Erde, 3. l.

mische Systeme der Griechen 1852» című művében közzé tett. E műben Gruppe nézetét szigorú vizsgálat alá veszi és czáfogatja. Azonkívül még két francia tudós érdemel említést: Cousin Timæus fordításához írt jegyzetei és Martin «Etudes sur le Timée de Platon 2. tom. Paris 1841» című műve által. Böckh fő argumentuma, melyre következtetését alapítá, így hangzik: «A platoi Timæus világos és minden kétértelműségtől ment szavakban azt állítja, hogy a külső éggömbnek (csillaggömb) 24 óra alatt végbe-
menő forgása (rotatio) a nappal és éjjel váltakozását eszközli és szabályozza. A ki azt hiszi, nem hiheti egyszersmind, hogy a föld 24 óra alatt saját tengelye körül forog és hogy ez által a nappal és éjjel váltakozását szabályozza. E két állításnak egyike kizárja a másikat, és minthogy az első minden kétség nélkül a platoi Timæusban ki van fejezve, biztosak lehetünk abban, hogy a másik ugyanazon értekezésben nem lehet kimondva». ¹⁾ Ez azonban nem csupán Böckhnek, hanem Cousinnak is, ²⁾ Martinnak is fő okadata. Böckh tehát és vele együtt Cousin és Martin azt a két állítást, hogy t. i. a külső éggömb 24 óra alatt megfordul és hogy a föld is 24 óra alatt tengelye körül forog, tudományos szempontból össze nem egyeztethetőnek, összeférhetetlennek tartják; nem lehet, úgy mond Martin, Platonak ilyen két összeférhetetlen rendszerből való szörnyeteg keveréket tulajdonítani. ³⁾ De feledik, hogy Platot

¹⁾ Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat. 27. lap: «Es ist also abermals erwiesen, dass Platon die tägliche Bewegung des Himmels, nicht aber die Achsendrehung der Erde, durch welche jene aufgehoben wird, angenommen hat. Diese Lehre des Platon, von der täglichen Bewegung des Himmels von Osten nach Westen, ist im Timaios durchgehends mit Bestimmtheit und Entschiedenheit angenommen und in das Innerste seiner Kosmologie und Psychologie dergestalt verflochten und verwachsen, dass mit ihrer Ausscheidung das ganze Gebäude zusammenstürzt». V. ö. még 57—58. l.

²⁾ Timæushoz írt fordításában p. 339. a föld mozdulatlansága mellett felhozott okadatok harmadikában ezt mondja: Si la terre suit le mouvement de l'axe du monde, le mouvement de la huitième sphère, qui est Le Même, devient nul par rapport à elle, et les étoiles fixes, qui appartiennent à elle, demeurent en apparence dans une immobilité absolue: ce qui est contraire à l'expérience, au sens commun, et à l'opinion de Platon, exprimée dans ce même passage.

³⁾ Etudes sur le Timée vol. II. p. 86—88: «un mélange monstrueux de deux systèmes incompatibles».

nem szabad az újabb csillagászat szempontjából megítélni és hogy ez az összeférhetetlenség, mely ma napság oly szembeötlő, Plató és kortársai előtt nem volt világos.¹⁾ A korabeli pythagoreusok nem ismerték fel ezt az összeférhetetlenséget; kosmikus rendszerük egyfelől a föld mozgását, másfelől a csillaggömbnek a középponti tűz körül való mozgását tanította.²⁾ Ők nem tudták, hogy az egyiknek mozgása, a mi a hatást illeti, a másiknak mozgását szükségképen kell hogy megszüntesse, és hogy ily módon rendszerük két ellentétes tételt tartalmaz, mint azt Böckh éles elméje felismerte. De maga Aristoteles sem vette észre ezt a feltűnőnek jelzett ellenmondást. Hogy arról meggyőződjünk, tekintetbe kell vennünk Aristoteles ama következtetéseit, melyeket Platonak a föld körforgására vonatkozó tanítása czáfolatánál levont. Ő a föld állított körforgását azon az alapon czáfolja, hogy a körforgás nem természetes, hogy a föld egyenes vonalban a centrum felé mozog.³⁾ Tehát ennek az ellenmondásnak nyoma sincsen Aristoteles czáfolatában. De nemcsak Aristoteles, hanem még újabb kutatók sem akadtak erre az ellenmondásra. Ezt bizonyítja maga Böckh; azon csudálkozik, hogy az előbbi kritikusok valamennyien figyelmen kívül hagyták ezt a fő argumentumot, noha más sokkal gyengébb okadatokat hoztak fel állításaik bebizonyítására. Az erre vonatkozó hely, melyből egyszersmind Böckh fő argumentumát és az erre állapított következtetését megismerhetni, olvasható a már emlí-

¹⁾ Intésül szolgálhatna nekik, a mit Herbart Plató bölcséletének tanulmányozására vonatkozólag mond, *Commentatio de Platonici systematis fundamento* 63—64. lap: «Quotiescunque ad philosophum a nostra ætate nostroque sensu remotum accedimus, cavendum est, ne formulis nobis usitatis, de eo, quod nos scire nobis videmur, illum interrogemus: quasi gaudium illiberale ex eius inscitia captantes, cum minus bene respondeat de iis rebus, quibus perscrutandis studii parum, aut fortasse nihil dedicaverit. Itaque desistamus querere, Platonis qualis fuerit psychologia, logica, theologia, physica! Et quamvis multa reperiantur in eius scriptis, quæ referri aliquo modo posse ad illa nostra videantur, densa tamen caligine obvoluta hæc esse queruntur omnes: nec aliam ob causam, nisi quoniam, unde ipse proficiscatur, et quo tendat, singulis locis animadvertere negleximus nostris cogitationibus nimium occupati.»

²⁾ V. ö. Aristot. de cælo II. 13. Dr. W. Bauer, *Gesch. d. Phil.* 12. 1. — Gruppe, *Die kosmischen Systeme d. Griechen*, 58—86. 1. — Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat.* 91. és 101. 1.

³⁾ V. ö. De cælo II. 13. p. 293.

tettük *Commentatio de Platonico systemate cœlestium globorum* stb. 9. lapján: «Non moveri tellurem, Proclus et Simplicius ostendunt ex Phædone. Parum firmum tamen argumentum est ex Phædone ductum ad interpretandum Timæi locum: nec melius alterum, quod Locrus Timæus, quem Plato sequi putabatur, terram stare affirmat: quia, ut nuper explicuimus, non Plato ex Locro, sed personatus Locrus ex Platone sua compilavit. At omnium firmissimum et certissimum argumentum ex ipso nostro dialogo sumptum, adhuc, quod iure mirere, nemo reperit. Etenim, quum paulo supra, orbem stellarum fixarum, quem Græci ἀπλανῆ appellant, dextrorsum ferri quotidiano motu Plato statuebat, non poterat ullum terræ motum admittere: quia, qui hunc admittit, illum non tollere non potest». Ha tehát sem a pythagoreusok, sem Aristoteles, sem a sokkal későbbi kutatók nem ismerték fel ezt a csillagászati ellenmondást, lehet-e joggal követelnünk, hogy azt Platonak kellett volna észrevennie? Böckh fő érdeme kétség kívül ezen ellenmondás felismerésében áll, de azon állításának bebizonyítása, hogy Plato nem taníthatta a föld tengelyforgását, mert elvitázhatatlanul a csillagömb mozgását tanította, mely az éjjel és nappal váltakozását okozza, korántsem mondható sikerültnek.

Az elősorolt bizonyítékok ismertetése és kellő méltatása után nem lehet fölösleges ezt a kérdést újra vizsgálat alá venni és minden oldalról teljesebben tisztázni. Mielőtt azonban a tárgyalandó kérdés fejtegetésébe bocsátkozunk, szükségesnek véljük Plato nézetét a világegyetem alakulásáról Timæus című párbeszédének nyomán előrebocsátani. Mielőtt Isten (ὁ δημιουργός) a világot teremté,¹⁾ kétféle megvolt: az eszmevilág és az anyag, amaz mozdulatlanul és változatlanul, ez chaosszerű, rendetlen, szabálytalanul mozgó állapotban.²⁾ Hogy e két elemből a világ

¹⁾ Platonak a világ teremtésére vonatkozó tételeiről Herbart, *De Platonici systematis fundamento commentatio* 67. l. következőleg nyilatkozik: «Videmus enim, rem hic (sc. in Timæo) tractari, (mundi scilicet creationem), quæ prorsus aliena a vera scientia, atque nonnisi opinione attingenda illi videbatur. Unde sequitur: doctrinas illas Timæi de anima, de materia, cetera, recte secludi ab earum rerum ambitu, quæ proprie se scire professus sit Plato».

²⁾ V. ö. J. P. Wohlstein, *Materie und Weltseele in d. plat. Syst.* 11. lap: Es unterliegt wohl keinem Zweifel, dass die Materie als das der Ideenwelt in jeder Beziehung Entgegengesetzte gedacht werden muss, von

alakulhasson, szükség volt egy harmadik közvetítő elemre, mely a két elem közösségét és egymásra való hatását eszközölje. Ilyen közvetítő elem, mely az eszme és anyag közt középhelyet foglal el, Platóna nézve a lélek, *ψυχή*; ez nem csupán gondolkodó, hanem az anyagot szervező és éltető principium is.¹⁾ E *ψυχή* nélkül tehát a világ, mely rendezett, önmagát mozgó egésznek képez, nem keletkezhetett. Azért az Isten mindennek előtt a világlelket alkotó az eszményi és anyagi elem keverékéből, azt mint a *κόσμος* kormányzó principiumát (*τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου*) a centrumba helyezé és innen minden irányban oly terjedelemben kiterjeszté (*ψυχὴν δὲ εἰς μέσον αὐτοῦ θείης διὰ παντός τε ἔειπε Tim. 34 B.*), melyet később a látható világ kapott,²⁾ azután benne a körpályákat alkotó a nagy égi testek számára és végre heleépíté magát a világot, mely ekként az őt minden oldalról keresztülható lélektől mozgást, rendet, életet nyert.³⁾ Az egész világlelket hosszában két részre hasítá és ezt a két részt egy külső és egy belső körre hajlítá, melyek közül amaz Ugyanannak a köre (*ταῦτόν*, Kreis des Selbigen) ez a Másiknak a köre (*θάτερον*, Kreis des Andern) nevet kapott.⁴⁾ E körök egyike, melyek ferdén egymás ellen irányozvák (x),⁵⁾ az

all den Attributen, welcher dieser zugetheilt werden, müssen jener die entgegengesetzten anhaften. Ist die ideelle Substanz eine ewig seiende, die keiner Veränderung, keiner Bewegung unterworfen ist, so muss der materielle Stoff ein immer werdender, in ewiger Ruhelosigkeit verharrender sein.

¹⁾ V. ö. Wohlstein, *Materie und Weltseele in d. plat. Syst.* 28—29. l. Ernst Trommershausen, *Darstellung und Beurtheilung d. Ansicht Platons über d. Wes. d. Seele*, 13. és 58. l. — Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat.* 19. l. *Tim.* 35 A.

²⁾ V. ö. Böckh, *Comment. de Plat. syst. coelest. globor. stb.* 5. lap: «Verum quoniam corpus ipsum sese movere nequit, idem animam in medium imposuit eamque per universum diffusam usque ad extrema porrexit, atque etiam extrinsecus mundano corpori circumdedit». Dr. J. R. Lichtenstädt, *Platons Lehren auf dem Gebiete der Naturforschung stb.* 45 l. Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat.* 18. l.

³⁾ V. ö. Haberern Jonathán, *Aristoteles és befolyása stb.* 18. lap.

⁴⁾ A *ταῦτόν* és *θάτερον* tulajdonképeni értelméről v. ö. Hermann, *Gesch. u. Syst.* 663. l. 615. jegyzet. Josef Steger, *Plat. Psycholog.* 21. lap. Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat.* 19. l.

⁵⁾ V. ö. Dr. K. J. Windischmann, *Platons Timäos. Eine ächte Urkunde wahrer Physik.* Hadamar, 1804, 52. l. Böckh, *Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plato* 20—21. l.

álló csillagok köre (égboltozat), a másik a bolygók köre.¹⁾ E gömbök körforgásában mozog a lélek önmagában a világ középpontjától (*ἡ δ' ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν πάντῃ διαπλακείσα κύκλῳ τε αὐτὸν ἔξωθεν περικαλύψασα* Tim. 36. k.) a felületig terjedve és azt kívülről körülfordve. Minthogy a világlélek természeténél fogva folytonosan, változatlan törvények szerint mozog, egyrészt az anyagnak az égi gömbökben való szétterjedését, másrészt e gömbök mozgását eszközözi.²⁾ Hogy ez az előadás mythicus alakba van burkolva, maga Plato bizonyítja.³⁾ Tisztán speculativ alakban nézete ez lesz: a világot mozgató erő, a benne uralkodó rendnek összetartó kapcsa a világlélek. A világlélek határozza meg a világtestek egymástól való távolságát, pályájukat és azon viszonyokat, melyek szerint a világegyetem rendezve és beosztva van. Ő ad a világnak életet, ő kölcsönöz nekünk megismerő tehetőséget, hogy a világot felfoghassuk és megismerhessük;⁴⁾ mert az ó-kor nézete szerint az egyenlőt csak egyenlővel lehet felfogni,⁵⁾

¹⁾ V. ö. Dr. W. Bauer, *Gesch. d. Phil.* 70. lap: «Die Bewegung des Fixsternhimmels ist eine vollkommene, weil sie in sich zurückkehrt und entspricht der Natur des «Selbigen» (der Ideen), während die unregelmässigen Planetenbahnen durch die Natur des «Anderen» bedingt sind».

²⁾ V. ö. Ernst Trommershausen, *Ü. d. Wes. der Seele* 14. l.

³⁾ Tim. 29 D és 69 B. V. ö. Ernst Trommershausen, *Ü. d. Wes. d. Seele* 61. l. Dr. W. Bauer, *Gesch. d. Phil.* 70. l.

⁴⁾ V. ö. Tim. 30 B: *νοῦν δ' ἀδ' χωρὶς ψυχῆς ἀδυνατὸν παραγενέσθαι τῷ*. «Lehetetlen, hogy valakinek lélek nélkül ész jusson osztályrészü». Wohlstein, *Materie u. Weltseele* stb. 38. lap: «Leben und Erkenntniss bringt sie dem Kosmos bei, sie muss also die Prinzipien enthalten, auf denen diese beruhen.» Ernst Trommershausen, *Ü. d. Wes. d. Seele* 13. lap: «Dem Weltganzen, welches alle Wesen in sich schliesst, muss eine höhere Vollkommenheit zukommen, als jedem seiner Theile (Tim. 30 A. C. 37 A.); das Vollkommenste aller geschaffenen Wesen kann aber die Welt nur sein, wenn sie auch die Trägerin der vollkommensten Vernunft ist. Da nun Vernunft Keinem zukommen kann ohne Seele, so schuf Gott zunächst die vollkommenste aller Seelen, die Alles gestaltende Weltseele, verlieh dieser Seele die göttliche Vernunft und dem Körper (des Weltalls) die Seele und vollbrachte so in der Erschaffung des Weltalls das seiner Natur nach schönste und beste Werk.»

⁵⁾ Így már Philolaus: *ἐπὶ τοῦ ὁμοίου τὸ ὁμοιον καταλαμβάνεσθαι πέφυκεν*, Böckh *Philolaus* p. 129. V. ö. Aristot. *de anima* 1. 2. Karsten, *Philos. Græc. reliq.* 321—323. Az újabb philosophia is azt a nézetet vallja. A világot csak azért vagyunk képesek felfogni, mert benne a mi gondolkodó

mely nézethez Plato is csatlakozott.¹⁾ Ő általa lesz a világ élő, eszes lény, ζῶον ἔμψυχον ἔννοον.²⁾ Ő az érzékibe átment eszme, azon eszme, mely nem csupán önmagában, hanem egyszersmind mint a reális világ rendező törvénye és lelke szerepel. A mondatból kiviláglik, hogy Plato kosmikus rendszerében a ψυχῆ-nek, amaz általános életerőnek behozatalával, mely örök körfolyásában az egész mindenséget keresztül hatja és a természetéletet létre hozza, a természetbölcselek mechanikus felfogásán túlemelkedett és a teleologismus álláspontjára tért át. A teleologismus e következetes keresztülvitele kitünően jellemzi Plato kosmikus rendszerét.³⁾ Plato szerint tehát a világegyetem élő, eszes, test- és lélekből álló lény. A világegyetem (ὄλον) alakja gömbidomú (σφαιροειδές), mert a gömb a legtökéletesebb (πάντων τελειώτατον), magához mindenütt leghasonlóbb (ὁμοιότατόν τε αὐτὸ ἐαυτῷ), a többi valamennyi idomot magába foglaló alak (περιειληφὸς ἐν αὐτῷ πάντα ὁπόσα σχήματα).⁴⁾ A mindenség mozgása a körmozgás (αὐτὸ ἐπιό-

okosságunkkal analogon okosság rendszerét találjuk fel. L. Molnár Aladár, A philosophia mint külön tudomány. Akadémiai értekezés 18. l.

¹⁾ Tim. 45 C. V. ö. Stallbaum u. e. h. Ugyanitt Plato a 36 E—37 C. világosan mondja, hogy a világlélek a θάτερον-nal az αἰσθητόν-t, a ταῦτόν-nal a λογιστόν-t megismeri. V. ö. Rep. VI. 490 B.

²⁾ V. ö. Tim. 37 A. és 30 B. Wohlstein, Materie und Weltseele stb. 27—28. lap: «Das Universum als Ganzes ist ihm allerdings ein beseeltes Wesen, ein ζῶον ἔμψυχον». Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 14. lap: «Die Welt ist also ein beseeltes und in Wahrheit mit Vernunft begabtes Lebendes (ζῶον ἔμψυχον ἔννοον τε τῇ ἀληθείᾳ Tim. 30), ein aus Seele und Leib bestehendes Wesen, und zwar vermöge der vollkommensten Seele, welche ihr innewohnt, das vollkommenste Wesen».

³⁾ V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 13. lap: «Dass aber in der That nicht blinder Zufall, sondern Vernunft und Einsicht die ganze Welt regiert (Tim. 47. Soph. 265 b. Leg. X, 897 B.), erkennen wir aus ihrer Beschaffenheit; in der ganzen Welt und in ihren einzelnen Theilen zeigt sich eine so durchgreifende Zweckmässigkeit und (in der Bewegung der Gestirne beispielsweise) eine so bewunderungswürdige Regelmässigkeit, dass wir an der in ihr waltenden Vernunft und Weisheit nicht zweifeln können (cfr. Phil. 30 B.)» — Teuffel, Uebersicht d. plat. Literat. 4—5. lap: «Die Naturauffassung Platons ist, im Gegensatze zur mechanischen, wesentlich ethisch teleologisch». — Schwegler, Gesch. d. griech. Phil. 137. lap: «Der Gesichtspunkt, von dem aus Plato die Natur betrachtet, ist der teleologische, im Gegensatz gegen den Standpunkt der mechanischen Naturerklärung, den die früheren Naturphilosophen eingenommen hatten».

⁴⁾ V. ö. Tim. 33 B. — Böckh, Comment. de Plat. syst. cœl. glob.

γσε κύκλῳ κινεῖσθαι στροφερόμενον),¹⁾ mert ez a mozgás, mint teljesen egyenletes és önmagába visszatérő, az észnek leginkább megfelel (*κίνησιν τὴν περὶ νοῦν καὶ φρόνησιν μάλιστα οὔσαν* Tim. 34 A.).²⁾ A körmozgás a szellem mozgásához a lehető legközelebb álló és hasonló mozgás (Leg. 898 A., *εἶναι τε αὐτὴν τῆ τοῦ νοῦ περιόδῳ πάντως ὡς δυνατόν οικειοτάτην τε καὶ ὁμοίαν*, cfr. 897 D. *ἣ προσέοικε κινήσει νοῦς τῶν δέκα ἐκείνων κινήσεων*); mert maga a gondolkodás a léleknek mozgása (*περιφορά*).³⁾ Így érkezünk a kérdéses helyhez, melyben Plato a föld helyzetét és funkcióját magyarázza, Tim. 40 C: *γῆν δὲ τροφὸν μὲν ἡμετέραν, εἰλλομένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτὸς τε καὶ ἡμέρας ἐμηχανίσαστο, πρώτην καὶ πρῆσβυτάτην θεῶν, ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γεγόνασι.*⁴⁾ A föld mint az intracosmicus istenségek legelseje és legöregebbike a legméltóbb helyet foglalja el a világegyetemben, a középpontot. Ő fogószik, tekerődzik a tengely köré, mely a világ egyik végétől a másikig nyúlik; funkciója a nappal és éjjel váltakozásának őrzése és eszközlése. Plato fölfogása szerint a tengely nem imaginär vonal, melyet a középponton keresztülmenőnek képzel, hanem szilárd henger, mely megfordulásával mind a csillaggömbnek, mind a földnek mozgását okozza. E felfogás, mely egészen eltér a föld-tengely mai felfogásától, symbolice fel van tüntetve az Állam X. könyvében, a hol a Szükségességnek gyémántból készült orsója saját forgásával valamennyi köré tekerődött pörgettyű (verticilli) forgását okozza. Csak úgy érthetők Plato szavai, hogy ha a tengelyt szilárd hengernek, nem pedig képzelt vonalnak gondoljuk; mert miként lehetne a föld képzelt vonalhoz erősítve és köré teke-

1. lap. — Lichtenstädt, Platons Lehren a. d. Gebiete d. Naturforschung stb. 41. lap.

¹⁾ V. ö. Lichtenstädt, Plat. Lehren a. d. Gebiete d. Naturforschung stb. 42. lap.

²⁾ V. ö. Cicero, Timæus, ed. Klotz, cap. VI: «Motum enim dedit cælo eum, qui figuræ eius esset aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem atque intelligentiam cieret maxime. Itaque una conversione atque eadem ipse circum se torquetur et vertitur».

³⁾ Tim. 47. 90. 43. V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 20. lap.

⁴⁾ V. ö. Dr. Windischmann, Platons Timæos stb. 62. lap. — Böckh, Comment. de Plat. syst. cæl. glob. 7. l.

rődzve? Ehhez járul még, hogy maga Cicero szavai is: *) *traiecto axe sustinetur (terra)*, e felfogás helyes voltáról tesznek tanúságot. A tengely tehát, melyhez a föld erősítve van és mely a földet fentartja (*sustinetur*), nem lehet képzelt vonal, hanem csak szilárd henger, mely megfordul, míg a föld, mely a tengelyhez van erősítve, ő körülé és ő vele forog. Tekintettel ezen functiójára a föld a világlélek tözsomszédtságában fekszik a tengely középpontjában, sőt a tengely köré van tekerődve, hogy a tengely helyzetéből ki ne térjen és irányát el ne téveszsze. Ekként a föld, mint a világlélek támogatója és szomszédja, a mindenség folyamának főszabályozója. Ilyen functio megfér a legfelsőbb és legöregebb intracosmicus istenség méltóságával. E szerint Plato méltán mondhatja a földről, hogy a nappal és éjjel őre és okozója. Ez korántsem összeférhetetlen azzal, a mit Plato egy más helyen mond, hogy t. i. a külső csillagömb mozgása a nappalt és éjjelt szabályozza. Mert a csillagömbnek e forgásai a tengely forgásaitól függnek, mely utóbbit ugyanazon helyzetben és mozgásban azon körülmény tartja, hogy a föld az ő középpontja körül fogószik és vele megfordul. Nem saját körforgásaival szabályozza a föld a nappalt és éjjelt, hanem azon folytatott befolyásával, melyet egyfelől a cosmicus tengelynek, másfelől a külső csillagömbnek forgására gyakorol. Azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, *hogy a föld forgása nem directe, hanem indirecte van kifejezve Plato szavaiban és hogy ez a forgás csak másodrendű functiója*. Ugyanis a föld forgása csak indirect következése helyzetének; mert ha a föld a cosmicus tengely köré van tekerődve, ez a tengely pedig forog, szükségképen a földnek is vele kell forognia. Ha a föld nyugodnék és minden mozgásnak ellentállana, a cosmicus tengely forgásait is akadályozná és így természetesen az egész világegyetem forgását is. A föld elsőrendű functiója pedig annak gondozásában áll, hogy a cosmicus tengely helyzetében megmaradjon és hogy körforgásai egyenletesek legyenek. Ez az értelmezés tökéletesen megegyez Aristotelesnek a fentebb jelzett helyről adott értelmezésével, a ki Plato állítását ugyanazon értelemben fogta fel. Ugyanis erre vonatkozólag két fontos hely olvasható Aristoteles *de caelo* című művének II. könyvében, a 13. és 14. fejezetben. Az első hely, melyről már fentebb történt említés, így hangzik: *ἔνιοι δὲ καὶ κερμένην*

*) Cic. Tim. cap. X.

(τὴν γῆν) ἐπὶ τοῦ κέντρου φασὶν αὐτὴν ἕλκεσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον, ὡσπερ ἐν τῷ Τιμαίῳ γέγραπται. A második hely (de caelo II. cap. 14) így szól: ἡμεῖς δὲ λέγομεν πρῶτον πότερον (a föld) ἔχει κίνησιν ἢ μένει. καθάπερ γὰρ εἴπομεν, οἱ μὲν αὐτὴν ἐν τῶν ἄστρον ποιοῦσιν, οἱ δ' ἐπὶ τοῦ μέσου θέντες ἕλκεσθαι καὶ κινεῖσθαι φασὶ περὶ τὸν πόλον μέσον. Az első hely, melyben Aristoteles Plato tanításait csak egyszerüen említi, világosan Timæusra vonatkozik, és azért idézi Aristoteles az ama párbeszédben előforduló kifejezést: minden további magyarázat nélkül. Kétség kívül úgy érti Plato állítását, hogy a föld a tengelyhez van erősítve s hogy abból azt lehet következtetni, hogy e tengely forgásaival a föld is megfordul. Aristoteles tehát ebben a különös esetben Timæus említett helyén «ἕλκεσθαι» szónak a körforgás jelentését tulajdonítja. De szemlátomást «ἕλκεσθαι» szót nem úgy magyarázza, mintha eredetileg és mindig «körforgást» jelentene, vagy mintha e jelentést belőle következtetni lehetne. Ezt bizonyítja nyelvezetével mindjárt a második helyen, a hol ugyanazon tanítást említi azon szándék-ból, hogy azt megbeszélje és megczáfolja minden különös vonatkozás nélkül a platoi Timæusra. Itt azt tapasztaljuk, hogy Aristoteles nem elégszik meg avval, hogy ezt a tanítást az egyszerű «ἕλκεσθαι» igével jelölje meg. Még egy más igét tesz hozzá, «ἕλκεσθαι καὶ κινεῖσθαι» és ezzel a körforgás tényét világosan fejezi ki, holott, midőn az egyszerű «ἕλκεσθαι» állott, a körforgás tényét csakis következtetés útján lehetett kisütni. Ha felteszi vala, hogy «ἕλκεσθαι» már magában véve «megfordulni» jelent, akkor «κινεῖσθαι» igének hozzáadása haszontalan, semmit mondó lett volna. Aristoteles nem szereti a haszontalan szószaporitást. Böckh és vele együtt Martin egészen másképen magyarázzák a kérdéses helyet. Szerintük a cosmicus tengely nem szilárd henger, hanem képzelt vonal; a föld functiója nem abban áll, hogy a világegyetem forgását fentartsa és szabályozza, hanem abban, hogy ellentállást gyakoroljon és a világegyetem forgásánál ellensúlyként szerepeljen. A föld a nappal és éjjel eszközlője, mint Martin mondja (II. p. 88) «par son energique existence, c'est à dire, par son immobilité même»; mert folytonosan egyenlő erőt fejt ki ellenkező irányban az éggömbnek mindennapi mozgása ellen.*) Böckh ellenkező ma-

*) Martin, Études sur le Timée II. 88. lap: «Dans le système de Platon, pour que la terre produise la succession des jours et des nuits, il

gyarázatát egyfelől arra az igazságra alapítja, hogy e két állítás, melyek szerint az éggömb is mozog, a föld is forog, összeférhetetlen, másfelől arra a következtetésre, hogy, mert ez a két állítás egymás mellett meg nem állhat, Plato őket egy és ugyanazon dialogusba nem foglalhatta. Ámde, míg Böckh erőnek erejével rajta van, hogy Platot az ellenmondástól megszabadítsa, önkénytelenül egy másikba sodorja, mely semmiféle argumentummal nem támogatható. Ugyanis Böckh állítása szerint *) a föld functiója abban áll, hogy az éggömbnek mindennapi mozgása ellen ellenkező irányban egyenlő erőt gyakoroljon. Nem világos-e, hogy ilyen feltevés mellett a világegyetem megállana és mozgása megszűnnék? Minthogy a föld a tengelyhez szorúl, ahhoz van erősítve, kétség kívül, ha a tengely bizonyos erővel megfordulni igyekszik és a föld ugyanoly erővel ellentáll, annak az lesz a természetes következése, hogy a két erő egymást ellensúlyozza és hogy sem a tengely, sem a föld nem fog mozogni. E megsemmisítő ellentállásnak megfelelő analogonjára akadunk az Állam X. könyvében (p. 617 D.) az orsó és pörgettyű összehasonlításában. Ha a Szükségesség (*Ανάγκη*) az orsót bizonyos erővel valamely irányban forgatja, Clotho pedig (a helyett, hogy azt támogatná) kezét a legvégső pörgettyűre tenné, hogy ép oly erővel ellenkező irányban ellentállást gyakoroljon, igen világos, hogy az orsó nem forogna. Böckh és Martin nézete a föld functiójáról hibás felfogásból eredő ellenmondáson alapszik. Ők nem voltak tisztában egyrészt azzal, minőnek képzelte Plato a cosmicus tengelyt, másrészt nem méltatták kellően *εἰλλόμενον, εἰλλοούμενον, ἰλλόμενον* vitás szavak értelmét. Fő argumentumok — az ismert két állítás összeférhetetlen volta — nem oly fontos momentum a kérdés eldöntésére. Mert nem azon fordul

faut, qu'elle résiste au mouvement de l'univers; il faut, qu' à une impulsion, qui la ferait tourner sur elle même en un jour, elle oppose constamment une force égale en sens contraire, et qu'elle reste immobile». Igen helyesen jegyzi meg Hocheder, Ü. d. kosmische System des Platon 13. lap: «Seine Erklärung läuft auf eine Spitzfindigkeit hinaus. Durch die Thätigkeit also ihrer Unbeweglichkeit soll die Erde Tag und Nacht hervorbringen».

*) Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische Syst. d. Plat. 70. lap: «Die Erde ist Werkmeisterin der Nacht und des Tages; denn sie setzt der täglichen Bewegung des Himmels beständig eine gleiche Kraft in entgegengesetzter Richtung entgegen.»

meg a kérdés, tudományos szempontból mi igaz, vagy tudományos szempontból mi összeférhetetlen, hanem azon, mit tanított Plato közvetlenül vagy közvetve. Ha Platot értelmezzük, el kell tekintenünk a későbbi astronomiai elméletektől. Mindenek előtt azt kell leginkább szem előtt tartanunk, mit mond maga Plato, és csak azután, ha ez homályos és érthetetlen, kell folyamodnunk ismert kortársainak értelmezéséhez és magyarázatához. Ez fölötté lényeges kiváltképen a föld forgásáról szóló tanításnál, mely tudományos fontosságát illetőleg az újabb korban kellő méltatásban részesült és melyhez oly következesek fűződnek, melyek mind a régi pythagoreusoknak, mind Platonak és Aristotelesnek eszmekörét messze túlhaladták. Ha az újabb kor astronomiai vívmányait vesszük zsinórmértéktől, melyek szerint az éggömb összes csillagaival minden 24 órában egyszer kelet-nyugoti irányban bizonyos képzelt egyenes, az úgynevezett világtengely körül látszólagosan megfordúl s valósággal pedig ez idő alatt földünk fordul meg nyugat-keleti irányban egyszer tengelye körül, Plato tanítását, a mint a Timæusban van, helyesen nem érthetjük. A föld mozdulatlansága mellett felhozott okadatok közé sorakozik Proclusé is, ki azon az alapon, hogy Plato Phædojában a földet a világegyetem közép-pontjában mozdulatlanul fekvőnek mondja, azt következteti, hogy Timæusában nem taníthatta a föld forgását. Schwegler, ki hasonlóképen a föld mozdulatlansága mellett van,¹⁾ Proclus nézetéhez csatlakozik; ugyanis művének 140. lapján a 8. jegyzetben ezt mondja: «Auch Phæd. 109, a. wird der Stillstand der Erde gelehrt.»²⁾ Már Böckh Proclus okadatát nem tartotta meggyőzőnek, annál is inkább, mert Phædoban egy szó se fordul elő se a cosmicus tengelynek, se a világegyetemnek forgásáról. Socrates egyszerűen késznek nyilatkozik «τὴν ἰδέαν τῆς γῆς καὶ τοὺς τόπους αὐτῆς előadni.»³⁾ Sem cosmicus rendszerről, sem cosmicus elméletről szó sincs ebben a párbe-

¹⁾ Gesch. d. griech. Phil. 139. lap: «Dass Plato die Erde stillstehen lässt, und nicht, wie Gruppe aus Tim. 40 b. nachzuweisen gesucht hat, eine Achsendrehung der Erde lehrt, hat Böckh hinlänglich bewiesen».

²⁾ Teuffel, Uebersicht d. Plat. Literat. 23. lap: «Dagegen setzt Plato die Erde als ruhenden Körper in den Mittelpunkt des Unversums und lässt die Planetensphären um sie rotieren, während nach den Pythagoreern das Centralfeuer die Mitte der Welt einnimmt».

³⁾ A föld alakja és tulajdonságai vonatkozással az emberekre, a kik azt lakják, az, mit Plato Phædojában vázol p. 108.

szédben. Ha Phædrust tekintetbe vesszük, azt tapasztaljuk, hogy fölötté költői leírásában az éggömb forgása igen kiváló helyet foglal el. Egyrészt az éggömb belső köre, másrészt külső köre vagy háta van említve; szintúgy időszakos körforgásai, melyek alatt az istenek a világegyetem hátán (*νωτον*) tartózkodnak és az örök gondolatokat szemlélik, melyek az ég fölötti térben vagyis az igazság mezejében honolnak. E költői előadásban hiába keresünk valami cosmicus értelmet. Még azt sem lehet meghatározni, vajjon az éggömb forgásán, melyről Phædrusban említés történik, mindennapi értendő-e vagy sem. Végül Phædrusban szó sincs a cosmicus tengelyről, holott épen attól függnek a föld körforgásai, melyek Timæusban vannak említve.¹⁾ A különféle magyarázatok közt, melyek Plato párbeszédeiben a földet és az égi testeket illetőleg szétszórva olvashatók, mindenek előtt az Állam X. könyve legalkalmasabb a Timæussal való összehasonlításra, mert abból kitudjuk, milyennek képzelte Plato a cosmicus tengelyt. Böckh a Phædoban és az Állam X. könyvében kimondott nézet közti különbséget korántsem tartja fontosnak; ő azt állítja, hogy az Államban említett gyémántos orsó egészen mythicus és poeticus és hogy Plato a tengelyt nem képzelte szilárdnak.²⁾ Ebben a pontban el kell térnünk tőle. A mythicus magyarázatok az Állam X. könyvében korántsem illenek egy képzelt, mozdulatlan, anyag nélkül való tengely elméletéhez. Egyáltalában Plato mythosai bölcséletének helyes felfogása tekintetéből nagyobb méltánylást érdemelnek. Plato mythosai nem ismétlik képes alakban azokat a gondolatokat, melyeket a bölcselő már másutt tisztán tudományos alakban kimondott.³⁾ Plato nem keres utólagosan reflexio útján gondolatai számára képet, *hanem eredetileg mint teremtő művész képekben gondolkodik*. A tudomány

¹⁾ V. ö. Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische Syst. d. Plat. 84—87. l.

²⁾ V. ö. Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische Syst. d. Plat. 86. lap: «Dieser Unterschied zwischen dem Phädon und der Republik beruht blos in näheren Bestimmungen, zumal da die Achse doch nichts Materielles ist, wenn sie auch in der mythischen Darstellung von Stahl oder Eisen sein mag».

³⁾ Sőt ellenkezőleg Timæus mind azt föltételezi, a mi az Államban e tárgyról mondva van. V. ö. Dr. Georg Grote, Platons Lehre v. d. Rotation d. Erde stb. 26. lap: «Was in dieser Weise in der Republik ausgesprochen ist, wird in dem Timæus vorausgesetzt».

követelte szükségből kölcsönzi Plato a mythost a költészettől. Ha Plato mythicus előadáshoz fog, ezzel közvetve elismeri, hogy a tulajdonképen tudományos előadás nála lehetetlen. Azért igen helyesen mondja Hegel, hogy Plato mythosai érzéki alakjukban nem egyebek, mint a legmagasztosabb igazságok aethericus leplei.¹⁾

Ezeket tekintetbe véve, inkább Gruppeval kell tartanunk, a ki a szilárd, anyagi tengelyben az Állam X. könyvében foglalt cosmicus elméletnek lényeges vonását látja és felismeri az éles ellentétet, mely ezen s a Phædóban foglalt elmélet között van.²⁾ De ámbár az Állam és Phædo közti éles ellentétet észreveszi, mégis Timæust az utóbbival, nem az elsővel akarja magyarázni. Ő ugyanis azt állítja, hogy mind Timæus mind Phædo a földet szabadon lebegőnek gondolja; Timæus azon kívül még saját tengelye körül forogónak, a mi szerinte Phædóban nem található.³⁾ Ebben Gruppe nagyon csalatkozik. Ha Timæusnak «*εἰλλομένην περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον*» szavait oly értelemben fogja fel, hogy azt jelentik «a föld saját tengelye körül forog», mind Plato szövegén, mind Aristoteles magyarázatán erőszakot követ el. Se az egyikben, se a másikban nincs szó földtengelyről, hanem mind a ketteje világosan fejezi ki a cosmicus tengelyt.⁴⁾ Továbbá ha Gruppe azt állítja, hogy «*εἰλλομένην περὶ*» nem annyit jelent «köré tekerődzve, erősítve», hanem «forogva», mind a szó analogiája, mind a többi magyarázó megczáfolja. A legnyomósabb bizonyíték, melyet felhoz, az, hogy Aristoteles is így magyarázta. Itt azonban tovább kell mennünk. Aristoteles szerint «*εἰλλομένην περὶ*»-nek tulajdonképen való jelentése nem «megfordul», hanem «köré tekerődzve van». Ha azt látjuk, hogy a második helyen (de caelo II. cap. 14) «*ἰλλεσθαι*» igével nincs megelégedve, hanem még egy másik igét «*καὶ κινεῖσθαι*» tesz hozzá, biztosak lehetünk abban, hogy a «megfordul» jelentést nem tartotta «*ἰλλεσθαι*» ige tulajdonképen való és eredeti jelentésének.

Záradékkül még két pontot akarunk felemlíteni. Először is ha

¹⁾ V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 60—61. l.

²⁾ V. ö. Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griech. 28. lap: «Also muss hier (az Államban) ein besonderes Stadium der platonischen Kosmik angenommen werden, welches sich eben so sehr von der Ansicht im Phädrus, als von der im Phädon unterscheidet.»

³⁾ V. ö. Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griech. 28. és 20. l.

⁴⁾ V. ö. Böckh, Ü. d. kosmische Syst. d. Plato 70—71. l.

Plato a föld mozgásában hitt, fel kell-e tennünk, hogy azt szükségképen világos szavakkal kellett volna kifejeznie, mint azt Cousin állítja? ¹⁾ Erre nézve igen fontos az, a mit Gruppe mond, hogy t. i. Plato nyelvezete szándékosan homályos és kétértelmű, hogy kortársainak vallásos és orthodox érzelmeit meg ne sértse. ²⁾ És Gruppenak teljesen igaza van. Ha olvassuk (Plutarchus de facie in orbe lunæ p. 923), hogy a föld mozgásáról szóló tanítást, a mint azt a samosi Aristarchus hirdette ³⁾ — kétség kívül sokkal tágasabb értelemben, mint azt Plato valaha képzelte, mind a planetarius mind a tengelyforgást — később nyilvánosan hitetlenségnek bélyegezték ⁴⁾, nagyon könnyen megérthetjük, minő vallási nézetekkel volt

¹⁾ «On peut ajouter à ces raisons, que Platon aurait nécessairement insisté sur le mouvement de la terre, s'il l'avait admis.»

²⁾ V. ö. Gruppe, Die kosmischen Syst. d. Griech. 2—15. l.

³⁾ Legelőször Philolausnál akadunk azon állításra, hogy a föld mozog. V. ö. Böckh, Philolaus p. 116. De nem szabad feltennünk, hogy Philolaus a föld tengelyforgását tanította. Szerinte a föld a középponti tűz körül forog. L. Humboldt Sándor, Kosmos II. 139. l. Böckh, Comment. de Plat. syst. cœlest. glob. 14. és 18. lap. A föld tengelyforgását a syracusæi Nicetas és a pythagoreus Ephantus tanították, v. ö. Böckh, Comment. de Plat. syst. stb. 12. lap; Gruppe, Die kosmischen Syst. d. Griech. 87. lap; a tengelyforgást a nap körül való forgással együtt a samosi Aristarchus, v. ö. Böckh, comment. de Plat. syst. stb. 12. lap: «Sed motum terræ circum solem unaque eius rotationem circum axem Cleantis tempore invenit Samius Aristarchus», és utána okadatolással az erythræi Seleucus, v. ö. Böckh, Comment. de Plat. syst. stb. 15. lap: «Quamquam rem non argumentis probavit (Aristarchus) sed tantum ita posuit, Seleuco posthac rationes adiciente», ki Copernicus tulajdonképeni előharczosa. Copernicus elméletét a világ rendjéről az ó-korból merítette, a mint ő azt maga mondja III. Pál, római pápához írt egyik levelében, mely De revolutionibus orbium cœlestium czínű világhírű művének bevezetésül szolgál: «Reperio apud Ciceronem, primum Nicetam scripsisse terram moveri. Inde igitur occasionem nactus, cœpi et ego de terræ mobilitate cogitare». V. ö. Böckh De Plat. syst. stb. 11. lap. — Ideler, Verh. des Copernicus zum Alterthum, Mus. d. Alterthumswiss. II. 2. 405 s a köv. — Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griech. 60. és 138. lap. — Humboldt Sándor, Kosmos II. 140. lap. — Dr. Georg Grote, Platons Lehre v. d. Rotat. d. Erde 301. lap.

⁴⁾ A samosi Aristarchust 260-ban Kr. e. vallástalansággal vádolták, mert azt tanította, hogy a föld körvonalban a nap körül mozog. Azon nézettel, hogy a bolygók élettelen testek és csak külsőleg, centrifugal és centripetal erőtlől hajtva, futják át pályájukat, a görög szellem nem tudott megbarátkozni; ő azokat testtel bíró isteni lényeknek tekinté, melyek mozgásukat belső akarati elhatározásból végzik. V. ö. Hocheder, Ü. d. kosmische

tele a légkör, mely Platot körülvevé. És így át is láthatjuk, hogy Platonak fontos okai voltak arra nézve, miért akarta inkább sejtetni, hogy az addig vallott astronomiai nézetektől elter, mint világos szavakkal nyilvánosan kifejezni, hogy egy későbbi Meletusnak alkalma ne legyen arra, hogy azt vádképen a bírák előtt fölhozza. Továbbá nem szabad szem elöl tévesztenünk, hogy Plato Socrates perének tárgyalásakor valóban jelen volt. Ő tapasztalta, mily nagy súlyt fektetnek a vádlók az uralkodó astronomiai nézetektől való eltérésekre és mennyire iparkodott Socrates a neki tulajdonított hæreticus állításokat tagadni. Igen hihető tehát, hogy a benyomás, melyet ilyen törvénszéki jelenet Plato lelkében hagyott hátra, el nem mosódott és azért nem is csodálkozhatunk, hogy inkább oly mondatokat akart használni, melyek a föld forgásáról szóló hæreticus tanítást involválták, mint olyanokat, melyek azt világosan és egyenesen kimondották. Hogy phraseológiáját, bármennyire homályos is, korabeli bölcselek, mind az ellenpártiak, mind pedig e tanítás hívei, tökéletesen úgy értették, hogy abban Platonak e tanításról való meggyőződése van kifejezve, azt Aristotelesnek említett két helye eléggé bizonyítja. Már ezek az okok is elégségesek Cousin okadatának megdöntésére. De vannak még más okok is. Ő okadatát azon két állításra alapítja, hogy a föld mozgásáról szóló tanítás Plato idejében heves viták tárgyát képezte s nagy fontosságú volt*). Az elseje e két állításnak, legalább Plato idejére nézve, alig bizonyítható be; mert ott, a hol Aristoteles a föld mozdulatlanságát állítja, nem említ más ellenfeleket, mint a pythagoreusokat és a platoi Timæus híveit. A második állítás pedig egészen alaptalan, legalább a mennyiben a platoi Timæusra vonatkozik. A cosmicus rendszerben, mely Timæusban előfordúl, a földnek a cosmicus tengely körül való forgása, ámbár a rendszerhez tartozó, mégis csekély fontosságú és az eredményekre minden befolyás nélkül való ténynek bizonyult be. A rendszer legfontosabb ténye a föld helyzetében és funkciójában állott, hogy t. i. a cosmicus tengely közép-

System des Platon stb. 17. lap. — Georg Hofmann, Über eine von Plutarch in seiner Schrift: De facie, quæ in orbe lunæ apparet erwähnte Sonnenfinsterniss. Programm d. k. k. Obergymnasium in Triest. 1873, 4. lap.

*) . . . et que (t. i. on peut ajouter à ce raisons) ce point était trop controversé de son temps et trop important en lui-même, pour qu'il ne fit que l'indiquer en se servant d'une expression équivoque.

pontja köré van tekerődzve és e tengely forgásait szabályozza. Platonak nem volt oka ezen körülményt különösen kiemelni, hogy a föld a cosmicus tengelylyel megfordúl, a mi vele csak esetleg függ össze. Ennyit az első pontról. A második pontot illetőleg, mely még felemlíteni való, azon kérdés eldöntését tűztük ki feladatunkul: igaz-e, hogy az ó-koriak közül egyedül Aristoteles támogatja Plato nézetét a föld forgásáról, a mint azt Cousin állítja.¹⁾ A már Cicero-ból (Academ. II. 39.) idéztük hely, hogy t. i. némelyek szerint Plato Timæusában a föld forgásáról beszél, eléggé tanuskodik Cousin állításának helytelen voltáról. E szerint nemcsak Aristoteles egyedül, hanem Cicero kortársai is Timæusban Platonak a föld forgásáról szóló tanítását befoglalva látták. De más tekintetben Cousin ez állítása, a mint látszik, Plato tanítását még inkább támogatja. Ugyanis Aristotelesnek egyrészt, mivel a föld mozdulatlanságát tanította és azt bebizonyítani is iparkodott, épen oka volt Platot tanításának támogatására felhozni, ha Plato valóban e nézetben lett volna²⁾, másrészt szintúgy oka volt ellenfelét, Platot nem idéznie, ha az eset igaz volna nem kényszeríti rá. Avagy talán csak nem adunk igazat Martinnak, ki azt állítja, hogy Aristoteles Platonak csak azért tulajdonított saját tanításával ellenkezőt, hogy tanítása megvető czáfolatában gyönyörködhessék.³⁾ Legalább is nehéz elképzelni, mily gyönyört találhatott volna Aristoteles Plato, volt mestere, tanításának csuffátételében, főleg ha meggondoljuk, hogy ama megvetésnek vagy fitymálásnak Plato vagy annak hirdetői iránt Aristoteles szavaiban semmi nyomára sem akadhatni. Aristoteles Plato tanítása ellen felhozott okadatai, bárminő legyen is bizonyító erejük, ama rövid, nyugodt, egyszerű, minden személyes érzelemtől vagy rhetoricától ment módon vannak előadva, mely nagy lelkének kiváló sajátsága és mely óriási magasságban tünteti fel egyéniségét mestere fölött. Sőt mondhatni, valamennyi bölcselel közt,

¹⁾ Aristote est, dans l'antiquité, le seul qui soutienne cette opinion.

²⁾ Természetesen Cousin szerint mindig abban a nézetben volt: Platon a toujours été considéré dans l'antiquité comme partisan de l'immobilité absolue de la terre.

³⁾ Études sur le Timée vol. II. p. 87: «Si Aristote citait l'opinion de la rotation de la terre comme un titre de gloire pour Platon, je dirais il est probable que la vérité l'y a forcé. Mais Aristote, qui admettait l'immobilité complète de la terre, attribuée à Platon l'opinion contraire, pour se donner le plaisir de la réfuter avec dédain».

kiknek számos műve a vizsgálódó szellem legjelesebb termékei közé tartozik, egy sincs, a kit azon vád, hogy okadatait személyes érzelmek sugallták volna, kevésbé illethetne, mint épen Aristoteles. Azon kívül, eltekintve a megvetés kérdésétől, a szerep, melyet Martin Aristotelessel játszat, egyike a legfurcsább anomáliáknak a philosophia történetében. Aristoteles a föld mozdulatlanságát tanítja és azt bebizonyítani is iparkodik; ő tudja (így kell hinnünk Martin szerint), hogy Plato ugyanazon tanítást nem csak követi, de Timæusában világos szavakkal még hirdeti is; ő Platot mint tekintélyt (argumentum auctoritatis) és Timæus illető helyét mint magyarázatot hozhatta volna fel; de nem teszi, inkább a kérdéses hely értelmét elferdíti és Platot mint ellenfelét idézi, *csakhogy Plato állításának megvető czáfolatában gyönyörködhessek*. Látni való, hogy Martin ez okoskodása a már többször említett két összeférhetetlen állításból eredő ellenmondás felismerésében leli alapját. A nehézségek és anomáliák, melyekbe azon feltevés által bonyolódunk, hogy Aristoteles Plato nézetét vagy félreértette*) vagy elferdítette, eloszlanak, ha feltesszük, hogy Plato egy és ugyanazon dialogusban két ellenmondó állítást tartalmazó elméletet állított fel a nélkül, hogy az ellenmondást észrevette volna, főleg még ha ez az ellenmondás, a mit már fentebb említettünk, tagadhatatlanul magának Aristotelesnek figyelmét is kikerülte. De elég ennyi.

Összefoglalva a mondottakat, Plato tanítása a föld forgásáról, a mint a Timæusban van és Aristoteles magyarázata nyomán, ekképen formulázható: *a föld nemcsak nem áll csendesen, de nem is állhat csendesen, épen mert a szikárd, forgó, cosmicus tengely köré van tekerődve és mert azzal szükségképen forognia kell. A földnek, a*

*) Martin minden tétova nélkül azt állítja, hogy Aristoteles Platot hibásan értelmezte, Étude sur le Timée II. 86. lap: «Le sens de ces mots — *εἰλλομένην περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον* — comparés avec l'ensemble du système astronomique de Platon ne devrait pas être, ce me semble, l'objet d'un doute, s'ils n'avaient pas été faussement interprétés dans l'antiquité même par un disciple de Platon, par Aristote». Böckh természetesen osztozik e nézetben, Comment. de Plat. syst. caelest. glob. stb. 10. lap: «Nihil superest, nisi quod mirum videtur, Aristotelem, qui ipsum Timæum excerpterat et Platonis quondam discipulus fuerat, ita labi potuisse, ut apertissime declaratum eius sententiam plane perverteret». Hogy Aristoteles, ki 20 éven át volt Plato tanítványa, mesterét nem értette volna, ez oly merész állítás, mely ritkítja páriját.

legelső és legöregebb intracosmicus istenségnek, functiója abban áll, hogy e tengely forgásait, melytől a csillagömbnek vagy a cosmos külső héjának forgásai függnék, fentartsa és szabályozza. Ha tehát az ismeretek összegét áttekintjük, melyeket Plato Timæusában a világegyetem berendezéséről részint kifejtett részint csak gyanított, okvetetlenül nagyobbra kell őt becsülnünk a csillagászatot illetőleg, mint eddig történt. Akárhogy álljon a dolog ama tudósítást illetőleg, mely Plutarchusnál*) olvasható, hogy t. i. Plato aggkorában megbánta volna, hogy a földnek hozzá nem illő helyet, a világegyetem középpontját, adott, annyi bizonyos, hogy cosmicus rendszere, kiváltképen pedig a föld forgásáról szóló elmélete, még tökéletlenségeivel és fogyatkozásaival sőt tévedéseivel is, nagy szolgálatot tett arra nézve, hogy az ismeretek tovább fejlődhessenek. Mert ha a tudomány nagy részben elődeinktől nyert szent örökség; ha az életben, miként minden nemesebb fejleménynek, úgy a philosophiának gyökérszájai is a lettint nemzedékek korába nyúlnak le s onnan táplálkoznak századokon keresztül; ha végre az ifjabb nemzedékek a philosophia terén is csak elődeik vállára állva, csak az ő vívmányaik alapján vergődhetek magasabbra, fejlődhetek szebb virágzatra: úgy nem lehet kételkedni, hogy Plato tárgyalt elmélete, mely a maga korának titkát fejezi ki és tudatát tolmácsolja, nagy mértékű jelentőséggel birt az astronomia és physica kifejlődésére.

Dr. KASSAI GUSZTÁV.

*) Plat. Quæst. 8: *Θεόφραστος ιστορεῖ, τῷ Πλάτωνι προεβντέρω μεταμείλειν, ὡς οὐ προσήκουσαν ἀποδόντι τῇ γῆν τὴν μέσην χώραν τοῦ παντός.*
 V. ö. Hocheder, Ü. d. kosmische System d. Platon stb. 18. l. — Schwegler, Gesch. d. griech. Phil. 140. lap. — Böckh, Untersuchungen über d. kosmische Syst. d. Plat. 144—150. lap. és De Plat. syst. celest. glob. 13. lap. — Gruppe, Über die kosmischen Syst. d. Griech. 6. 9. 155. l.

SZEMERE MIKLÓS KÖLTÉSZETÉRŐL.

Szemere Miklós a magyar irodalomnak egyik legmostohább alakja. Több, mint negyven évig működött s folyvást barátságban volt az irodalom legelső képviselőivel, vezérférfiaival: de híre és hatása elenyészőleg csekély volt. Sohasem tudott népszerűsége jutni; még annyira sem, mint a harmad, negyedrangú tehetségek. Költészetének alaphangja mindvégig idegen maradt a közönség előtt. Senki sem találkozott, a ki csak annyi fáradságra szánta volna is magát, hogy megmagyarázza néhány lapon Szemere Miklós költészetének azokat az igazán feltűnő szépségeit, a melyek, bizonyos tekintetben, egészen különállók, páratlanok irodalmunkban. Sem életében, sem halála után nem foglalkoztak vele. Tóth Lőrincz «egyszerű s igénytelen causerie»-jén kívül, a minék ő maga nevezi a Szemere fölött tartott emlékezéséről, néhány apró naptári vagy tárczacikk mindaz, a mit eddig róla akár mint emberről, akár mint költőről írtak. Sehogysen tudták rávenni, hogy költeményeit még életében összegyűjtse, mintha érezte volna, hogy sok hiányuk van, a melyekért a kritika talán élesen megszólná. Pedig ha kellő szigorúsággal válogatja vala össze a gyűjteménybe fölveendő darabokat: épen nem lett volna oka félni az igazságos kritikától. Igaz, hogy a helyett a három kötetes gyűjtemény *) helyett, a mely halála után családja áldozatkészségéből látott napvilágot, csak egy kötetet kaptunk volna, de az az egy kötet többet ér vala, mint húsz más kötet azoktól, a kik vele a népszerűségnek körülbelül egyazon gyékényén árulnak.

Nem tartozott semmi irodalmi párthoz vagy felekezethez. Négy-öt nemzedék irodalmi tusáinak volt figyelmes szemlélője lasztóczi magányában, de egyiknek sem volt rá feltűnőbb hatása. Kazinczy Ferencztől, a ki őt is egyikének nézte amaz «istenfiak» közül, a kikre teljes bizalommal hagyja melegen ápolt örökségét, egész a legújabb költői nemzedékig minden valamire való tehetség működését látta, minden valamire való költő sikerének örvendett: de nem egyszer vett rajta erőt bizonyos méla fájdalom, a melybe épen annyi büszke dacz, mint erős önérzet vegyült, hogy

*) *Szemere Miklós összes munkái.* I—III. kötet. Budapest. Aigner Lajos. (Nemzeti könyvtár: XXX—XXXII-ik kötet.) 1882.

saját művei mily zajtalanul hangzanak el. Költészete sem anyagi jövedelmet, sem dicsőséget nem hajtott számára. Körülbelül negyven éves volt, mikor föllépett a közönség előtt. Még ekkor maga sem vágyott irodalmi hírnévre. Ha rokona Szemere Pál s barátja Kazinczy Gábor nincsenek: talán mindvégig csak saját mulatságára írja verseit, a melyeknek szabályos rhythmusába soha sem tudott bele törödni. Mintha a szabad természet ezernyi különféle színpompáján fejlődött független, soha nem korlátozható lelke idegenkedett volna a rhythmikus dallamnak előtte bizonyára egyhangúnak tetsző szabályaitól s mintha csak a képzelet végtelen birodalmában való czéltalan kalandozást tartotta volna egyetlen czeljának, a melynek érdekében, úgy hitte, nincs miért fáradnia. Pedig sokat olvasott, sokat tanult, sokat tapasztalt. Lelkének szüksége volt nemesebb élvezetekre, a melyeket vagy a nagy természetben, vagy a művészetben keresett és talált. Úgy nevezett világlátott ember volt már, mikor első zsengei napvilágot láttak, de a sikerhez neki volt legkevesebb reménye. Érezte, hogy költészetünknek az a hangja, mely a német-görög classicismus emlőin fejlődött, nagyon távol volt tőle. Valami újat, szokatlant kezdeni: talán kevés ereje, csekély önbizalma volt. Pusztá utánzásához pedig nagyon is büszke önérzete. Két út állt előtte. Ifjúkori tanulmányai, irodalmi ismerősei a járt út felé vonzották: férfi kora tapasztalatai, gazdag élményei a járatlanra csalogatták, a hol próbára kell vala tennie erejét s kitarását. Az ellentéteket sohasem tudta összeegyeztetni sem életében, sem költészetében. Végre is a járatlan úton tovább haladva minden csekély sikere mellett sem volt többet arról letéríthető. Tudta, hogy ha őszintén akarja saját keble érzéseit, saját elméje gondolatait feltárni: lehetetlen más mezőre térnie, mint a hol eddig bolyongott, czéltalanul ugyan, de önsugalmát követve. Mezei virágokból kötötte költészetének egyszerűen kedves bokrétáját. Derült kedélye, a mely szokatlanul sokáig megtartotta rugékonyságát, minden mélyebb felindulástól irtózkodott, a mely az elégedetlenség, a boldogtalanság felé vezethető. Zsarnokoskodott szíven, elnyomta bánatát, mert túlérzékeny volt minden tövisszúrás iránt. Hideg gúny fakadt ajkán, míg szíve sokszor vérzett. Nem merte mutatni, mennyire meg van egész benseje indulva, mintha félt volna, hogy szánakoznak rajta, a mitől büszke lelke mintegy visszarettent. Majd egész haláláig kezében tartotta lantját, nem hogy másokat gyönyörköd-

teszen, hanem hogy önmagát megnyugtathassa. Irodalmi és politikai elveiben, az élet és világ nagy kérdéseiről alkotott felfogásában mindennél többre becsülte az eredetiséget s erre törekedett mindenáron, minden eszközzel. Innen a sok ellentétes vonás életében és működésében. S ez ellentétes vonásokat nemcsak nem tudta, de nem is akarta kiegyenlíteni. Sőt úgy látszik, mintha akaratlanul is élesítette volna azokat. Mindenben kedve telt, a mi képzelmét a való életnek sok alacsonyosságától elfordíthatá, a mi a költészet világába emelte, a mi a fájdalmas szívet zajos körbe ragadhatá, a mi az «elgyötrő emlékezet» kínzó utóhatásaitól megszabadítá, szóval a mi a képzelet téves világába vihette, bár ő folyvást azt hangoztatá, hogy pegasusa mindig a síma földön jár, a mi pedig ritkán volt úgy. Levihatalannak látszó akadályokkal küzdeni még a kétes siker reményében is: ez volt lelkének legfőbb vágya. Erre áldozta életét és költészetét. A lelki és testi erő folytonos méregetése, folytonos fejlesztése, izmosítása legkedvenczebb feladata volt. Úgy nézte az emberi életet, mint a mely ellen a sors folyton-folyvást agyarkodik, a melyet leküzdeni, összetörni, megsemmisíteni akar, de épen e soha nem csillapuló rossz akarattal dacolni szinte emberi erőt felülmúló eszközökkel is — ez volt kedvencz foglalkozása. E bírközásban nagy kedvét találta mindaddig, a míg arról nem győződött meg, hogy mégis csak hasztalan a folytonos küzdelem végzetünk ellen, ha bármily fáradhatatlanok vagyunk is. De még férfikora delén is áldotta az Istent, hogy élvezni tudhatta az élet minden gyönyörét, hogy úgy nem járt mint szegény nagyanyja,

Ki so' sem hordta új ruháját,
Mindig elzárta s addig zárta,
Még az egér mind összerágta. . .

Már mint gyermek arra törekedett, hogy testi erejét, a melyben a természet meglehetősen szűken részeltette, a lehetőségig kifejtse, hajlékonyná, ruganyossá tegye. Vakmerő mutatványairól még most is sokat tudnak beszélni, a kik közelebbről ismerték. A virgoncz, a szilajságig fektelen fiú megszokott gyakorlatait még hetven éves korában is egész könnyűséggel végezte s ha megtörtént, hogy gyermekkorában a kéményre mászott s ott, hol a gólyamadár fészkelni szokott, tótágast állt: megtörtént még hetvenéves korában is, hogy lasztóczi kastélyát kézen menve ke-

rülte körül, vagy a szalánczi várromokon egy evet gyorsaságával szökelt egyik szikláról a másikra. Középnél is kisebb természetével sehogy sem volt megelégedve, ezt is úgy nézte, mint a sors különös rossz indulatát irányában: de mindent elkövetett, hogy izmait a lehetőségig kifejtse, megerősítse. Gyermekek korában, mint Tóth Lőrincz beszéli, Kazinczy Péter alispán lasztóczi udvarán egy haragos himdaruval formaszerű párbajt vívott s e merész játékának majd szemei estek áldozatul. Férfi korában meg egy vadkannal gyúlt meg a baja, s a viaskodásban néhány súlyos sebet kapott, a miért egy ideig az ágyat kelle őriznie. Mindennél jellemzőbb azonban párbaja. Büszke, szabad, függetlenségre vágyó lelke sehogy sem tudta tűrni a subordinatiót. Az 1848-iki mozgalmak őt is a csataterre sodorták, s hazájához való olthatatlan szeretetét vérrel kívánta megpecsételni. De itt is a maga útján akart menni s a csapat vezetőjével, gróf Sztáray Nándorral úgy összezőrdült, hogy párbajra hívta ki, épen úgy, mint Petőfi Klapka tábornokot. De mint ez utóbbit, úgy a Szemeréét is megakadályozták a jó barátok a harcz folyamában. Midőn azonban lecsendesült a vihar: az ellenfelek megvívta valami rozsdás kardokkal. Szemere azonban, mivel csak néhány karczolászt kapott: elővette borotvjáját s jól felhasította karját. Maga mondta, hogy csak úgy szereti a férfit, ha küzdeni látja, ha összeméri erejét a rá zúduló vésszel s nem adja meg magát gyáván. S mikor ő már kifárad a küzdelemben s látván-látja, hogy elveszti a csatát: «gúnykaczajnak ostorával torolja meg vérző sebét, mit rajta üt a menny». S mikor a bánat mindenkép erőt akar rajta venni, s minden orvosság, a melyet eddig ellenszerűl szokott használni, gyöngének bizonyúl, még a boros pohár is: a végsőre határozza magát:

Várj boszorkány! tudom én már,
Mit teszek veled!
Megragadlak két karommal,
Sírba rántalak magammal,
Ott vesz a fejed.

De hiába minden fenyegetése. A természet folyása nem tűr ellenmondást vagy beavatkozást. Szemerének, a makacs, szilaj temperamentumú költőnek, a ki nem szenvedhette még a túlerő győzedelmét sem, csak a kíméletlen, a hangos átkozódásba törő lélek csillapíthatatlan fájdalma maradt. Egyébiránt jól tudta, hogy balgaság, a mit ír:

De e bolond emberélet
 Nem érdemli, hogy a költő
 Okosabbat írjon róla.

Ez volt felfogása az életről hol derültebb, hol sötétebb színezettel, de alapjában nem sokat változott. Költészetét azonban e változás tette tartalmassá és sokszínűvé úgy, hogy a mint élet-s világnézete változott, a szerint csapott a költészet fényes vilá-gából a prózaiba, mit maga is bevallott.

Szemere Miklós költői fejlődéséről nagyon keveset tudunk. Az a néhány rövid vers, a melyet a harminczas évek végén Kazin-czy Gábornak átadott, hogy válogasson közülök megindítandó szépirodalmi lapja számára, még azt mutatja, hogy a költői eszmét nem tudja költőileg kifejtteni. Inkább játszik a szavakkal, mint öntudatosan használja, inkább válogatja, mint megtalálja a helyes kifejezéseket. Írói öntudata azonban csakhamar fölébredt. Már ismerte akkor a classicaei és modern költészet java részét, nemcsak mint dilettans olvasó, de mint komoly tanulmányozó is. Pár év mulva kiméletlenül megbírálta önmagát, mikor az igazi nemzeti irány erősb fuvalatai lengedeztek költészetünkben, s hatásuk őt is magával ragadta a nélkül azonban, hogy a szó szorosb értel-mében magyaros költővé lett volna. Egy igénytelen verse alá ezt írta: «Átkozott hunczfut rossz vers Szemere Miklóstól. Vallja Szemere Miklós. Ujhely, 29. nov. 1844.» S igazsága volt.

Ha e néhány kísérletet nem tekintjük: Szemere Miklós mint kész, egészen kifejlődött költő áll előttünk már 1840-ben, megál-lapodott világ- s emberismerettel, sajátosságos, önálló iránynyal, férfias magatartással, az irodalmi társadalmi központtól távol, mint később is egész életében. Ismerősei már régebben tudták, hogy kísérletet tett a költészetben, de magának gyenge volt önbizalma, mintha félt volna szakítani eddigi céltalan kalando-zásaival, a melyekben mind végig nagy kedve telt, s mintha félt volna, hogyha egyszer a közönség előtt föllép: nem szabad fele úton megállapodnia. Költői pályájának kezdete sokban hasonlít az Arany Jánoséhoz. Mindkettő számot vetett az étellel, mind-kettő egészen megállapodott ember volt az ifjúság ábrándjai nél-kül s egyiknek sem volt mit vesztenie. De Szemere Miklós inkább csak kedvtöltésnek, szórakozásnak nézte a költészettel való fog-lalkozást, míg Arany János, mikor egyszer föllépett, komoly feladatot tűzött maga elé, a melynek megoldását élete céljának

tartá. Szemere Miklós később sem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy ő kizárólag a költészetnek éljen. Tudta, hogy «költészete est harmatja, lelke későn fakadt habja» s így már előre le kelle mondania a sikernek egy jó részéről, a melyet úgy szólván csak az ifjú költő szokott elérni. De mindamellett, hogy férfikora nyarában lépett a közönség elé, meg akarta mutatni, hogy a derült, játszi, hullámzó kedély önkéntelen változásait nemcsak az ifjú költő tudja művészién kifejezni, hanem a korosabb is. E gondolat annyira elfoglalta egész lelkét, hogy nem egyszer inkább erőltette a tréfás hangot, a vidor érzelmet, csakhogy hű maradjon meggyőződéséhez, a melyet saját pályájáról alkotott. Sokszor keserűen kell vala sírnia, de inkább kaczagott, hogy senki se láthassa fájdalmát:

Víg dalaim, miket bánatom szül,
Leszakgatott friss rózsalevelek,
Keblem mélyén, hogy senki ne lássa,
Szívem sebét takarom be velek.

Valóban Szemere Miklós költészetének fény- és árnyoldalai egy forrásból magyarázhatók. Úgy szólván az egyetlen a magyar költők közt: a ki élvezzi az élet gyönyöreit a mint vannak, és semmi sincs távolabb tőle, mint az a hiú sovárgás, a mi a magyar lyrai költészetnek egyik különösen jellemző vonása. Akár az erdők rengetegében bolyongjon, kergetve a megfélemlített vadakat, akár vidám társai közt feledje az élet gondjait, a melyek mindinkább vállaira súlyosodtak, akár kisdud múzeumában szemlélődjék, vagy íróasztala mellett gondolkozzék: mindig s mindenütt csak a vidor, tréfás, egyszerűen kedves, könnyed, játszi hullámzó, gyönyörködtető jelenségek ötlenek szemébe, betöltik egész valóját. Senki sincs a magyar költők közt az egy Petőfit kivéve, a ki oly derült oldaláról fogná fel az életet, mint Szemere Miklós és senki sincs, a ki annyira titkolná, rejtegetné fájdalmát, a legmélyebbet, leghevesebbet is, mint ő.

Ez a szokatlan, sajátosságosan eredeti világnézet, mely Szemere Miklóst irodalmunk egyik legkülönösebb alakjává teszi, nem kedvezett sikerének s pedig két nagyon érthető s könnyen felfogható okból. Ismeretes az az általánosan elfogadott nézet, hogy a boldogságnak, a jólétnek, a megelégedésnek, az örömmek, vigságnak sokkal kevesebb és sokkal egyszínűbb hangjai vannak, mint

a fájdalomnak. Amazt inkább érzi a szív s inkább belémerül, sem hogy a phantasia képekbe szöhesse; inkább elárasztja a kedélyt s úgy szólván hatalmat vesz rajta, de költészeté varázsolni kevésbé tudja. Nem azt mondjuk, hogy egyáltalában nem: csak azt, hogy sokkal egyhangúbb, fárasztóbb, unalmasabb lesz ez a költészet, mint az, a melyet a fájdalom csal ki ezer különféle alakban, ezer különféle hangon. Általánosan elfogadott nézet irodalmunkban, hogy a Kisfaludy Sándor *Kesergő Szerelme* sokkal nagyobb hatásra számíthatott már eleve, mint a *Boldog szerelem*. Szemere Miklós igaz, egészen más meggyőződéseket táplált. Ő azt hitte, hogy az öröm, a megelégedés vidor hangjai mindig emelik a lelket és sohasem fárasztják; folyvást gúnyolta azokat, kik a szomorúság, a bánat hangjait verték lantjukon. Ő ezt tartotta egyszerűnek, unalmasnak, szinte kiállhatatlannak. Egy drasztikus versben kiméletlenül fejökre olvas az efféle költőknek, e «halavány, lármázó juhseregnek», melynek annyi sok feje s egyetlen hangja van. S így folytatja:

E sereg közt inkább számár lennék!
 Ordításom
 Kihallanék,
 S hadd kacagnák idomtalan hangját,
 De minden rám ismerne legalább
 S így szólna: «e dal, igaz, nem kedves,
 De kiváló, ép és erőteljes».

Szemere Miklós maga magát kifárasztotta, épen mert saját genrejéből ki nem tudott szabadúlni. Addig dicsérte az örömet, a vig időtöltést, hogy maga is unalmas lett, mert látta a közönség, hogy ez már nem természetes, nem önkéntelen hullámozása a kedélynek, hanem rá van erőszakolva, rá van parancsolva, s e kényszer, e csinált érzés nem adhatott üde, könnyed, játszi hangot. Az emberi életnek különben is, kevés ünnepélyes mozzanata van olyan, a melyet érdekléssel hallgasson más is, a mely hatást teheszen. Különösen kevés a jóllétnek, a boldogságnak, az epikuri világnézetnek, mely utóbbi a XIX. század általános szellemével szinte megférhetetlennek látszik. Szemere Miklós dalra méltónak ítelt sok olyan mozzanatot életében, a melynek sem jellemző hangot, sem jellemző színt nem tudott adni, a mely tán magát is kifárasztotta, de sajátságos makacs, daczos, büszke természeté-

vel összeférhetetlennek tartotta volna a priori megalkotott elvi meggyőződéséből csak egy hajszálnyit is engedni.

A másik ok, a melynek a Szemere Miklós általános világ- és emberismeretét más irányba kell vala terelnie s a mely miatt kedveltségre, népszerűsége nem juthatott: a magyar költészet általánosan jellemző vonásaiban ismerhető fel. A magyar lyrának annyira sajátja a csendes mélézás, lassú borongás, fájdalmas merengés, sóhajtó panasz, hogy ezektől még legnagyobb lyrikusaink sem tudnak szabadúlni. Berzsenyinek, Csokonaynak, Vörösmarty-nak, Tompának, Petőfinek, Arany-nak van néhány magas röptű költeménye, a melyekben a mély philosophia érzelembé süllyed: de azt lehet mondani, hogy még e leghíreseb költők lyrájának is legszokottabb hangja a méla bú, a kesergő bánat, a panaszos sóhaj. Nem is szólunk a többi magyar költőről, a kiknek, úgy szólván, egyetlen hangot ad lyrájuk, a mely hangba vegyülhet élcz, gúny, vagy humor is: de az alaphang több-kevesebb színváltozással mindig a föntebb említett lassú borongás, csendes mélézás s merengő panasz. Ez a hangulat szoros összefüggésben van magával a nemzetnek állandó hangulatával, mintegy sajátja, keble mélyén fakadt s legállandóbb, leggyakoribb lelki állapotát fejezi ki. Természetesnek találjuk tehát, hogy az olvasó közönség e benső állapot jellemző vonásainak rajzát sokkal jobban élvezi, mint például azét, a melyet Szemere Miklós akart vele megkedveltetni. Önmagát látja e vegyes hangulat festésében épen úgy, mint az angol a humorban, vagy a franczia az élczben. Az angol és franczia nemcsak költészetében s általában a művészetben használja a humort s az élczet, hanem a társalgásban is, mert vérmésékletében vannak alapelemei, mint a csendes borongásnak, a méléző bánatnak a magyaréban. Csakhogy a lelki hangulat különböző természete szerint a magyar lyra egyik legjellemzőbb vonása nincs úgy kidomborodva a társalgásban, mint azt például a francziánál vagy az angolnál látjuk, de hogy megvan s föl is ismerhető: tagadni nem lehet.

Ez okból azt hisszük, hogy ha sokkal nagyobb költő lett volna is Szemere Miklós, mint a milyen tényleg volt: bajosan vívhatott volna ki arányos sikert működésével. S talán nem tévedünk, ha főkép a mondottakban keressük a legfontosabb okot, a mely miatt Szemere Miklós népszerűsége sohasem juthatott.

Mindezzel azonban koránsem akarjuk azt mondani, hogy

egy költő semmikép sem arathat győzelmet, még ha a megszokott úttal ellentétes irányban halad is: minden a költő geniejétől függ, mely részére hódíthatja olvasóit pár év alatt. Szemere Miklósban hiányzottak épen azok az elemek, a melyek főkép a nagy közönség előtt alkotói szoktak lenni a sikernek, s a melyek biztosítani szokták a népszerűség koszorúját.

Egyéni fejlődése olyan volt, hogy már szinte fölléptekor látni lehetett, milyen körből fog táplálkozni költészete, miféle tárgyakat válogat s a kiválasztott tárgyakat milyen hangon dalolja meg. Érzékeny s a benyomások iránt rendkívül fogékony szíve átható értelemmel párosult. Gyorsan fellobbanó haragja a másik pillanatban szelid bánattá csillapult, a melyből ugyan nem hiányzott a kesernyés, epés, kissé engesztelhetetlennek látszó megsértés, de nem hiányzott a szokott jókedv, az étellel, a körülményekkel való megalégedés vidám, mindig kibékítő utóérzete sem. Ez érzelmi processusban bármennyi szabadságot engedett a phantasiának: értelmi működése mindig látható, sőt jobbadán teljesen uralkodik a képzelem fölött, főkép életének későbbi éveiben. Azt pedig el kell ismernünk, hogy pályájának majd egész alkonyáig megtartotta csapongó képzelmenek úgy könnyedségét, mind frissességét, úgy biztosságát, mint eredetiségét. Csakhogy ő inkább az eszmék, a gondolatok körében szeretett mozogni, mint az érzelmekében, inkább az elmélkedés mezején bolyongott czeltalanul, inkább a körülte levő tárgyak rendeltetését latolgatta, mint az azok által keltett érzést zengte. Innen a sok reflexio költészetében. Némelyik, különben sikerült költeménye e miatt nehézkes.

Mindez nála nem véletlen, nem öntudatlan játék. Készararva, mondhatni erőnek-erejével törekedett az eszmei tartalom magvaságára úgy, hogy egy-egy jó gondolatért, talpraesett ötletért minden habozás nélkül feláldozta a külső alak kellékeit. Eszével és szívével egyaránt a lényeges alkotó részért, az eszmei benső sajátosságokért munkált, s mivel «rég eltűnt ifjúsága után későn fakadt fel a dal szívében»: költői eszméje megalkotásában, illetőleg annak kifejtésében mindig érezhető némi nehézkesség, némi gyakorlatlanság. Kétségkívül könnyebben, szebben, talpraesettebben fogan meg az eszme nála, mint a hogy kivitele, megalkotása sikerül. Még ott is, hol érzelmi megindultsága legjobban visszhangzik szivünkben: még ott is, úgy tetszik, mintha az egész

művészien megfogant költői eszme kidolgozásához nem volna elég kedve vagy elég ereje, mit maga is érezni látszik.

Különösen szembeötlő Szemere Miklós költészetének e saját-sága pályája második felében, hol már a költészet eszményi vilá-gából nagyon sokszor a prózai élet unalmas apróságai közé téved.

(Vége következik.)

Dr. VÁCZY JÁNOS.

GATTÁJAI GOROVE LÁSZLÓ DRÁMÁI.

I. Jetzid és Hába (1806).

A jelen század első évtizedeiben, daczára a magyar színpad nagy szükségletének, aránylag csak kevés színdarab érhetette meg a kinyomatta-tás dicsőségét. A mult század utolsó évtizede fölöttébb productiv ezen a téren, de a buzgalom mind jobban alászáll s a jelen század első éveiből alig marad reánk néhány kinyomattatott színdarab. Kultsár István 1809-ben tervel ugyan egy játékszini gyűjteményt, mely a «Theatromi gustust formáló» értekezéseken kívül hat eredeti színdarabot foglalna magában. Egypár áldozatra kész «hazafi» kivételével, nagyobb összeget senki sem ajánl; az előre fizetőket pedig hasztalanul várta a remény-kedő Kultsár.*) Az egyes színtársulatok kénytelenek voltak a kézirati mű-vekről másolatokat szerezni. Egy ilyen játékszini könyvtár tulajdonosát méltán tekintették az actorok és actrixek a theatromi Institutum legfontosabb personájának. A helyzet ha javult is a 30-as évek felé, a legkiválóbb színtársulatok sem vonhatták ki magokat ezen kényszer-helyzet alól. Midőn 1833-ban Pest vármegye pártfogása alá veszi a budai színjátszó társaságot, kénytelen volt a műsor érdekében Pály Elektől és Fáncty Lajostól azoknak kézirati színdarab-gyűjteményét darabonkint 2—2 huszasért megvenni. Pestmegyének mintegy 250 váltó frtjába került ez a szerzemény.

Színdarabok kiadására nem igen akartak vállalkozni az amúgy is aggályoskodó kiadók a *vándorszínészet* eme korában. Színdarabokat pedig egyedül *az olvasó közönség kedvéért* nyomtatni ki, sokkal kockáz-tatottabb vállalkozás volt, semhogy erre gondolni is mertek volna. A kézirati színdarabok eme divatjának kell tulajdonítani, hogy a műsort uraló színdarabok stylusa minden kritikán alól maradt és az Academia kénytelen volt 1833-ban egy külön bizottságot létesíteni, mely ezek correcturájával foglalkozott.

*) Hazai és külf. Tud. 1809 II. 6. szám.

Egypár azonban mégis reánk maradt a sok közül nyomtatásban is. Lehet, hogy a kiadóban nagyobb vállalkozási kedv volt; lehet, hogy az író barátai körében elegendő számú előfizetőket tudott gyűjteni; lehet, hogy egy vagy több nagylelkű Mæcenas erszénye megnyílt az esedező előtt; vagy, ami a ritkaságok közé tartozott, az író maga elég jó módú volt és néhány száz forintot könnyen koczskáztathatott az írói és hazafiai dicsőség nem muló babéraiért. *) Azért mondjuk el pedig mindezt, nehogy azon gyanúba essünk, mintha azon drámai-irodalmi termékeket, melyek nyomtatásban maradtak reánk, az egykorú magyar színpad legjobb termékeinek szeretői föltüntetni, — vagy éppen olyanoknak, melyek színpadi népszerűségük révén találtak utat az olvasóközönség kegyéhez is. Kinyomattatásukat nem lehet akár az irodalmi becs, akár a színszerűség mellett bizonyítékul fölhozni. Sőt az a néhány nyomtatásban reánk maradt színdarab, mely csekély értéket képvisel irodalmi magasabb fogalmak szerint, a színpadon pedig csak egypárszor adatott s így színszerű sem volt, csak annál kíváncsibbá tehet azon színdarabok iránt, melyek nyomtatásban nem jelentek ugyan pl. a színpadi előadás dicsőségét annál többször érték meg; mint pl. *Péry Ignác* Egervári Balázsa (mely 1808-tól 1837-ig), *Bárány Boldizsár* Sajdár és Rurikja (mely 1812-től 1833-ig), *Minden lépés egy botlás* és *Minden lében kanál* című vígjátékok, melyek közül az első 1795-től 1833-ig, a második 1795—1814-ig; *Baranyi György* (Gr. Soden után *Lángtól*), mely 1794—1813-ig és *Frigyesi Elek* (Holbein után *Lángtól*) mely 1807—1835-ig stb. állandóan a pesti műsoron van. Ide vehetjük *Benke Józseftől* a *Salamon* fiatalága cz. vígjátékot és *Tanárky Pál* Hunyadi János cz. drámáját. Mind a kettő állandó műsor-darabja az 1808—1814 közti színi idénynek. E kéziratban maradt drámák irodalmi

*) A könyvkiadás körüli miseriák jellemzésére álljon itt néhány adat. Berzsényi verseinek kiadása három évig vajudott, míg végre 1812-ben magánosok adtak össze 990 frtot. (L. Kazinczy és Berzsényi levelezésök 1808—1831, Budapest 1859. 137. és 147. l.) — Midőn Kazinczy 1814-ben összes munkáit szándékozott kiadni — maga sem mert a kiadás sikerében bízni, «mert *Trattner* 400 előfizetőt kíván, annyit pedig nem kap». Épen ma vevém levelét — írja *Dessewffy*nek — «hogy ő nála csak egy előfizető jelen meg.» (L. *Dessewffy* Irod. Hagyományai, I. köt. 321. l.) — Ugyanezen időből írja *K. Sipos*nak is: «*Trattner* 400 előfizetőt kíván, de azt remélni bolondság.» (Kazinczy levelei *Sipos Pál*hoz. Lipcse 1846. 78. lap). — *Vitkovics M.* így írt a Magyar könyvek terjesztéséről cz. cikkben: «nincsenek magyar olvasók, nincsenek magyar könyvvevők! *Minek és kinek írjunk?*! . . . főakadálya a magyar könyvek el nem adhatásának, hogy nincsenek magyar könyvtáraink» s v. ö. a Nemzeti Könyvtár II. kötetében megjelent értekezést a 212. és köv. lap.

hatását nem lehet túlbecsülni. Nagyon is szűk körön belül hatottak. A kéziratban maradt dráma hatása a színpadon ép oly egyoldalú mint a könyvdrámáé, mely nem képes színpadi világitás mellett megélni. De a kézirati dráma ezenfölül veszedelmessé is válhatik, mint olyan productum, mely az irodalmi közvélemény tisztító tüzén nem ment át és könnyen oly színpadi hatáskeresés nevelő mesterévé válhatik, mely irodalmi szentesítést nem nyerhet. Midőn tehát érdeket mutatunk ezen színi hatású kézirati drámák iránt, nem akarjuk értékeket népszerűségük szerint megbecsülni. Hisz e tény első sorban azon divergáló érdeket bizonyítja, melyet akkoriban az irodalommal szemben a színpad szolgált. Az irodalmi becsérték csak a színszerűség után vétetett számításba. Ezek után már csak azt kell eldönteni, vajjon mennyiben járt kezére az irodalom maga a magyar színészetnek, mert viszont egy kényszerű helyzet közepette, megbocsátható a magyar színészetnek, ha az unalmas irodalmi termékeket kevesebbre becsülte a hatásos kézirati színdaraboknál. A selejtesebb minőségért nem a színészeket kell korholni.

A nyomtatásban reánk maradt színdarabok tehát sok tekintetben érdekesekek: nemcsak íróik egyéniségéhez szolgáltatnak határozott jellemvonásokat; nemcsak az irodalmi színvonal magasságát mutatják meg tisztán, de azon eszközökkel is közvetve megismertetnek, a melyeket a magyar színészet ismerni megtanult, de az attól távol élő íróvilág nem tudott alkalmazásba venni, midőn amannak ügyét akarta szolgálni.

Gorove László egyike azon kevés magyar drámairóknak, kik-től a jelen század első évtizedéből két színdarab is maradt reánk nyomtatásban. Az első fordítás, vagy az akkoriban divatos kifejezés szerint (egy kis írói hiúságból) «a magyar játszó-színre alkalmaztatás»; a második eredeti darab.

«*Jetzid és Hába* avagy A féltés és meghasonlás. Szomorújáték öt felvonásokban» Budán, 1806-ban látott napvilágot; az «*Érdemes Kalmár*, hazai történeten épült eredeti darab öt felvonásokban», ugyanott, egy évvel későbbben.

Az elsőnek tárgyát az Előbeszéd szerint Weidmann Pálnál találta *) s «megtetszvé, azt a magyar játszószínre azért alkalmaztatta, mert abban a napkeletieknek különös szokásaik, gondolkodások módgya,

*) Weidmann Pál (1740—1810) egyike volt a bécsi népies színpad legkedvesebb íróinak. Tőle van a nemrég újból divatba jött Bettelstudent első feldolgozása, melyet ily czímen: *Vándorló dedkók mint lantosok* Szerelemhegyi fordításában először 1808 nov. 16-án adtak Pesten. Sokáig kedvelt darabja volt a magyar színészet műsorának. — V. ö. *Friedrich Schögl*, Vom Wiener Volkstheater. Wien-Teschen 1883, 114. lap.

természettyek, indulatt yok, hajlandóságaik, érzéseik, főképpen pedig a Mahumet vallásának mivolta kitetszik; nem különben az akkori igazgatásnak formája és az Uralkodó hatalmának mekkorasága abban elé fordul». Tehát nem a tárgy drámaisága, hanem különössége vonzza Gorovét. Nem a természetes és a mi gondolkozásunk köréhez közelebb álló indulathullá mzés köti le írói figyelmét, hanem a «napkeleti különös szokások stb.» Mintha akaratlanul is sejtené, hogy azt a sok természetellenességet, hihetetlen helyzetet, aligha fogja más egyéb igazolni, mint éppen a tárgy különössége és a személyek idegen volta. Sőt azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy ilyen «különös esetek inkább magokra vonnyák a nézők figyelmetességét mint a *hazabeli mindennapi történetek*»!

Gorove a drámaíró elég hamis nyomokon indul meg. Lenézi korát, az életnek előtte «mindennapi» és így nagyon is közönséges történeteit; messze napkeletre akarja hallgatóit varázsolni, a helyett, hogy nemzetének akár múltjából akár jelenéből venné drámái tárgyát. Úgy látszik nem vett még kellő tudomást arról, — bár ismerhette mind Endrődy Magyar Játékszínét mind a kolozsvári Játékos Gyűjteményt — hogy a magyar íróvilág, ha nem tud eredetit termelni, legalább «megnemzetesíti» az idegen tárgyat s így jól-rosszúl, nagyobb érdeket óhajt ezáltal közönsége előtt *magyar nevű* alakjainak biztosítani; a természetes fejlődés elmaradását ily módon akarván leplezni, pótolni. Gorovét a különösség érdekli s közönségét is erre akarja reá szoktatni. A nyomtatott betű imponáló tekintélyével oly irányt támogat, mely egy fejlődésében lévő színészetre és drámaírodalomra nagy veszélyt rejt magában. A drámaíró, ki közönsége izlésének hódol, tán nem oly veszedelmes mint az, ki új irányt akar kijelölni és megfeledekzik arról a mi közönségének való. Hazai tárgy helyett különlegességek kedvelésére szoktatja, a természetes indulatokból és szenvedélyekből folyó összeütkezések szálai helyett, — gondolatkörétől távol eső társadalmi helyzet furcsaságaiból szövi össze azokat az inkább érzelmős mint valóban megindító helyzeteket, melyek iránt tulajdonképen igazi fogékonyságra nem is számíthat fejletlen közönségénél. A közönség pedig ezen helyzetek által itéletében megzavartatván, az erőltetettet kezdi természetesnek, az érzelmős megthatónak, a különöst drámainak tartani és így a színpad, a helyett hogy javítaná erkölceit, kigyógyítaná hibáit, olyan légkörbe viszi őt, hol érzelmek, szenvedélyek, helyzetek és cselekedetek semmi közeli rokonságban sincsenek azzal a mi körülötte él, ami az emberi cselekedetek titkos rugója, szóval ami emberi és természetes.

Jetzid és Hába meséjének ez a különösség a legnagyobb hibája. Kettős szerelmi történet képezi a cselekmény rugóit — egy oly környezetben, hol a többnejűség divatozik, hol az önkény minden perczen

erőszakkal is megoldhatja a drámai csomót és a legvéresebb tragédiát varázsolhatná a bámuló közönség elé. Szerencsére, ezeknek a múlt században nagyon cultivált «napkeleti» hősöknek csak a ruhájok és nem a gondolkozásmódjuk meg a cselekvésök árulja el származásukat. Ha neveket cserélnének és párbeszédeikből az Allah-t és az Alkoránt mással pótolnák — bárhol is lefolyhatnék az egész történet.

Az események színhelye e darabban Palesztina a 8. században. Jetzid az Omaidák nemzetségéből származott kilenczedik kalifa beléseret Hábába és nőül akarja őt venni. Hogy ezt a tervét könnyebben kivihesse, a saját öcscsét Hessiamot, ki szintén szereti Hábát, elküldi Irák tartományának föllázadt ura ellen. Hába ezalatt Jetzid hitvesévé lesz. Azt hihetnők, hogy Hessiam nem tudja elfeledni Hábát és a drámai bonyodalom ebből fog kiindulni. Nem úgy történik. Az események árja egy új medret szakított s ezen új mederben halad tovább a cselekmény folyama. Hessiam ugyanis legyőzi a föllázadt fejedelmet — de ő maga mint a szerelem rabja érkezik vissza. Egy rabszolganőt szeretett meg. E szerelemnek azonban egyelőre nincs folytatása, mert az ismeretlennek nyomát vesztette.

Az első felvonás kezdetén ott találjuk Hessiamot és a kalifa udvarából önkéntes számkivetésbe vonult «öreg tanácsost» Feridunt, egy erdő közepén teremtett idyllikus magányban. Egyiket a megunt udvari ármánykodás kényszere, másikat a szerelmi bánat melancholiája fűzi e csendes, emberektől elhagyatott helyhez. Ez az ismeretlen magány természetesen csak úgy válhatik a cselekmény kiindulási pontjával, ha szerencsés véletlen folytán mások is megismerik.

Hába, mint a kalifa neje, szintén boldogtalannak érzi magát — de nem azért, mintha tán a Hessiam iránt egykor forrón érzett szerelem felejthetetlen emléke, a hitestársi szeretet kötelességszerű érzelmei közé tolazkodnék. Azért boldogtalan, mert kételkedik Jetzid szerelme valódiságában. Bánata felhőit csakis a viszont-szerettetés biztos tudata volna képes eloszlatni. Hessiam és Hába, veszteségök érzetének közös voltánál fogva, oly közel jutnak egymáshoz, hogy a régi szerelem újabb fellobbanása egész természetesen tűnhetnék föl. Hessiamot még tán a bosszú is tüzelhetné bátyja ellen, ki erőszakos úton tette boldogtalanná őt is, Hábát is; aztán a féltékeny, aggályoskodó hitvest a kényszerű boldogtalanság emésztő tudata belékergetné Hessiam karjai közé, amiből új bonyodalom keletkezhetnék. De ez sem történik így.

Hába egyik rabnőjével úton van, hogy fölkereshesse Feridun magányát; mert hírét vette, hogy Jetzid a «Palesztinába térő úton» meg fog állapodni Feridun magánya előtt. Ezuttal csak emésztő sejtelemként dül szívében az a gondolat, hogy Jetzid szívét más valaki rabolta el. Kár, hogy nincsen benne elég bátorság, határozott föllépés

által megtudni férjétől a valót. Feridun lakása előtt megtörténik az egész társaság szerencsés találkozása. Nemcsak a két testvér békül össze, hanem — Jetzid és Hába is; sőt az «öreg tanácsos» is kiengesztelődve tér vissza a kalifa udvarába. Ennél békésebb drámai expositiót alig lehet képzelni.

A drámai bonyodalom ott kezdődik a kalifa udvarában. A rab-szolganők közt van egy kiváló szépségű: Selahma, Daffárnak, Irák tartomány legyőzött urának foglyul ejtett leánya, ki nem más mint Hessiam eltévedett szerelmese. Ha Hessiam és Selahma az első találkozás alkalmával fölfedezik egymásnak kölcsönösen származásukat, könnyen egymáséi lehetnek — de mivel ezt tenni elmulasztották, titkolniok kell mindent, még szerelmeket is, mert Selahma az a nő, aki miatt Hába féltékeny Jetzidre.

A két testvér újból vetélytárs. Kettőjük közt a hitves van. Tán pártállást fog cserélni, s hogy férjén boszut álljon, segélyül fogja hívni — régi szerelmesét? A két férfi és a két nő ellentétes szerelmi érdekeiből catastropha fog keletkezni: testvérgyilkosság, melynek földidőzi is halált szenvednek? Nem; ez sem történik.

Jetzid feleségévé akarja tenni Selahmát, mielőtt tudná, hogy az testvérét szereti. Hába minden eszközt mozgásba hoz, hogy Jetzidet e lépés megtételétől visszatartsa. Igyekezete mitsem használ. Már fiát is kész volna megölni, hogy aztán önmaga ellen fordítsa törét — midőn Feridun közbe lép és megakadályozza őt a véres tett kivitelében. Hába fölkapja törét és furiaként kirohan a palotából.

Selahmának éppen találkozása van Hessiammal a kertben. Lép-tekét hallanak közelegni s erre Hessiam elsiet. Hába jön rohanvást, hogy leszúrja Selahmát, de hátulról Jetzid megragadja kezét és a földre sujtja Hábát, Selahma pedig (mint az utasítás mondja) «mintegy akarattya ellen maga után huzza a kalifát is». Hessiam aki későbbben jön vissza e helyre, csak Hábától tudja meg az itt történt dolgok részleteit. Hába Hessiam esküjét veszi, hogy teljesíteni fogja amit tőle kér. Hessiam megesküszik, nem is sejtve, hogy Hába Jetzid meggyilkolását kéri tőle. Az eskü kimondatott s szavainak helyt kell állania . . . a gyilkosság bére a Hába kezével együtt megnyert kalifaság. A harmadik felvonás azzal a furcsasággal végződik, hogy Jetzid együtt találván Hessiamot és Selahmát — ez utóbbit börtönbe hurczoltatja őrei által.

Hába, aki csak az imént buzdította testvér- és férj-gyilkosságra Hessiamot, átkozódni kezd, midőn Hessiam azzal a költött hirrel lép be hozzá, hogy esküjéhez híven megölte testvérét. Szerencsére nem vitte véghez a gyilkosságot; Jetzid és Hába teljesen megbékélnek s bár Hessiamot száműzik az udvarból, Selahma is engedelmet kap, hogy haza távozhassék atyjához.

Nem tudni szerelemféléstől, vagy más érzelem folytán gyanú támadt Jetzidben, hogy Selahma azért kérte szabadon bocsátását, hogy Hessiammal találkozhassék. Azt hiszi, hogy rászedték. Parancsot ad, hogy Selahmát ne engedjék udvarából azonnal eltávozni. Ez az ellenparancs aztán alkalmat ad még egy ötödik felvonásra.

Hessiam, eltávózása előtt egy titkos helyen találkozni szeretne Selahmával. Ezen találkozásnak tisztán idillikus karaktere van. Egy «főnembeli Asszony», Fahtima, azonban elhitheti Hábával, hogy e titkos találkozásnak nincsen más célja mint összeesküvést szőni Jetzid ellen. Ha ezt fölfedezni sikerülne, úgy tán egyszer-mindenkorra visszanyerhetné Jetzid szerelmét. Hába él az alkalommal, s hírt ad férjének az ellene tervbe vett állítólagos merényletről. Jetzid füléhez némi titkos zavargás híre is eljut. Egy okkal több magát arra határozni, hogy rá lessen a búcsúzó szerelmes párra, kik titkon cselet szőnek élete ellen. A színhely változik. Egyik oldalról Jetzid, a másiktól Hába közelednek e borzadályos hely felé. A kritikus pillanat csakhamar beáll. Mindaketen egyszerre rohannak «a régi sötét bolt» felé — de oh! sajnos véletlen! Hába a saját férjét Jetzidet szúrja le. Jetzid hosszú haldoklás közben mindenkinek megbocsát és trónját öcsésére hagyja. Hába öngyilkos akar lenni — de hozzája rohanó gyermeke kedvéért életben marad!

Van-e itt egy természetes helyzet is? Valjon Jetzid határozatlansága idézi-e elő a catastrofát avagy tán a két testvér, illetőleg a két nő egymással való szerelmi versengése? Aztán komoly befejezésnek lehet-e venni ezt a véletlen gyilkosságot? E «napkeleti történet» jámbor alakjai felöltöztetett bábok, kik öt felvonásnak mindjobban elmálló cselekményét vonszolják magok után. A befejezés comico-tragicus véletlensége csak koronáját képezi az abszurd helyzetek láncolatának. Még szándékosan sem lehetett volna mulatságosabbat találni!

Jetzid és Hábának az olvasóra gyakorolt hatásáról fogalmat alkothatunk az elmondottakból. E hatás képe az által válik teljessé, hogy színpadi sikeréről is egy kimerítő tudósítást őrzött meg a Hazai és Külföldi Tudósítások 1807-ik évi folyama.¹⁾ E tudósítás annál becsesebb, mert e század első évtizedeiből alig maradt reánk egy-két, csak valamelyest is részletező följegyzés egy színdarab előadásbeli sikerének főbb momentumairól.

Először 1807 január 12-én adták elő Jetzid és Hábát Kolosvárott, «számos néző és főméltóságok» jelenlétében.²⁾ A tudósító szerint «a

¹⁾ Id. helyen XIII. sz. Levél Kolozsvárról.

²⁾ *Jetzidet* Kocsi Patkó János; *Hábát* «hasonlíthatlanul» Kocsiné adta. «Ezen szomorijáték előadásában sem volt hiba; a szerző, ki az előadáson jelen volt, meg volt elégedve a játszó személyzet igyekezetével.» I. h.

darab az olvasottabbnak *igen tetszett, leginkább azért, mert az egyik jelenésből a másikat kihozni nem bírta.* (!) *Ez a szüntelen várakozás és bizonytalanság olly figyelmessé tette a nézőket, hogy minden ember tsupa szem és fül volt.* Ez ugyan dicséretképen akart hangzani, de tulajdonképen lesújtó kritika a cselekmény egész menetére. Nem azért, minthogy nem tudta a hallgatóság «kihozni» az előzményekből a fejleményt, de azért, mert minden újabb fejlemény nem várt hatással volt. A bizonytalanság azonban nem az érdekesség jelleméből, hanem a természetellenes egymásutánból folyhatott? Mily téves ez a hitünk.

A tudósító folytatólag egy nem kevésbé jellemző megjegyzést kockáztat: «az indulatokat elhallgatom, mert ezek egy sorban *oly természetesen váltották föl egymást, hogy a néző közönség egészen magán kívül volt.* Az ellentmondás azonban nyomban követi szavait: «*a kimenetel oly váratlan volt, hogy arra senki nem is gondolt.*» De vajlon lehet-e természetes cselekmény-menetelről szó, ha a vég kimenetel ámulatba ejt? Éppen ez a megjegyzés bizonyítja legjobban, hogy a közönség az utolsó felvonásig egyik meglepetésből a másikba hányattatott s aztán nem tudta a tragicomicus catastrofát a cselekmény egész menetével okszerű összefüggésbe hozni.

«A magyar játszó-társaság — folytatja a tudósító — kijelenté, hogy ehhez fogható *originalis* még nem volt a magyar Theatrumon». Az «*originalis*» szó valódi jelentését — mivel Gorove maga is bevallja, hogy Weidmann után írta darabját — aligha értelmezhetjük masképpen, minthogy az alatt a színészek és tudósító valami olyan «különös» dolgot érthettek, mely inkább a darab tárgyát mint eredetiségét illeti. Megengedjük, hogy módjában volt a hallgatóságnak egyes jeleneteknél «könyvezni», de alig hiszszük, hogy Jetzid véletlen halála fölött valaki is természetes könnyeket ejtett volna. A váratlan kimenetel aligha kedvező arra nézve, hogy a színházi közönség kielégítve hagyja el a játékszínt. És ha mégis másként történt? Ha a darab csakugyan annyira tetszett mint azt a tudósító írta: a közönség magánkívül volt és könnyeinek zápora őszinte jele volt meghatottságának? Vajlon nem azt jelenti-e ez, hogy a magyar színpad mindjárt keletkezése első éveiben ferde irányokba tereltetett? Hogy az irodalom maga segített bevinni a természetellenes elemet, az álsentimentalis helyzeteket a magyar színpadra? Hogy részt vett egy oly irány divatossá tételében, mely modorossá tette színészeinket és elrontotta a közönség izlését a természetes dolgokkal szemben? De Jetzid és Hába nemcsak a színpadon tetszett nagyon, a tudósító magasztalólag emlékezik meg «az irás módgyáról és az abban előforduló pontos kifejezésekről» is. Tehát mint irodalmi jelenség is imponált az olvasóknak! A következtetéseket mindenki levonhatja magának az elmondottakból. Gorove munkája gyöngé kísérlet, s a magyar

színpad és drámairodalom alacsony színvonalának tanúsága a jelen század első évtizedeiből. Mindamellett Gorove drámaírói pályájára elhatározó befolyással volt. A darab előadása után a nézők «több darab írására serkentették, melyet ő meg is ígért». Már ekkor befejezés alatt volt első eredeti darabja, az Érdemes Kalmár.

Az Erdélyből 1806-ban magyarországi hódító útjára indult és Pesten 1807-ben letelepedett magyar színjátszó társaság fölvette itt is műsorába Jetzid és Hábát. Pesten azonban rövid színpadi életet élt. Csak kétszeri előadásáról van biztos tudomásunk (1808 VIII 17 és 1811 III 17.). Sajnos, hogy ez előadások egyikéről sem maradt reánk egykorú tudósítás. Csekély sikerét csak azon tények támogatják, hogy a fővárosi magyar színészet későbbi műsorán egyszer sem találhattuk föl, meg hogy Pestmegye Játékszíni Könyvtára cz. jegyzékben (1833-ból) még névleg sincs fölvéve. A színészet budai korszakában (1833—1837) szintén nem adták elő.

BAYER JÓZSEF.

Magyar hirlap-irodalom 1888-ban

Id. Szinnyei József fáradhatatlan buzgalma könyvésznök a «Vasárnapi Újság» 6. számában ez évre is összeállította a hazai hirlap-irodalom statisztikáját. Főbb adatai a következők:

	1887	1888	különbőség
1. Politikai napilapok	21	21	—
2. Politikai hetilapok	41	41	—
3. Vegyes tartalmú képes lapok	5	3	— 2
4. Egyházi és iskolai lapok	37	38	+ 1
5. Szépirodalmi s vegyes tartalmú lapok	15	13	— 2
6. Humorisztikus lapok	11	11	—
7. Szaklapok	109	110	+ 1
8. Vidéki nem-politikai lapok	122	130	+ 8
9. Hirdetési lapok	6	5	— 1
10. Folyóiratok	141	153	+ 12
11. Vegyes melléklapok	31	36	+ 5
Magyar hirlapok összege	539	561	+ 22

E hirlapokból 249 jelen meg Budapesten, 311 a vidéknek 124 helyen és 1 külföldön (New-York). Tavaly 254 jelent meg a fővárosban, 284 a vidéknek 118 helyén és 1 külföldön.

Ezenkívül megjelent hazánkban *nem-magyar* nyelvű hirlap: német 126 (—20), szláv 39 (—1), oláh 22 (—8), olasz 6 (—2), héber 1 (—), francia 3 (—), összesen 197 (tavaly 228, tehát 31-el kevesebb), — a magyarokkal együtt 758, tavaly 767.

E szerint 10,989 magyarul beszélő egyénre esik egy magyar hirlap, 14,273 németre egy német, 71,782 szlávra egy szláv és 105,626 oláhra egy oláh hirlap. A hazánkban összesen megjelenő 758 hirlapból esik 18,111 főre egy-egy újság vagy folyóirat.

A 'KÉSZ' ÉS 'EGÉSZ' MONDATTANI SAJÁTOSÁGAI.

1. Közönséges szerkezet: *áldozatra, halálra kész; víni, halni kész,* a francia *készebb volna nem enni,* mint nem csevegni (Kaz. Erd. lev.) stb. szóval a késznek véghatározóval való kapcsolata.

Régies kapcsolat: *viadalhoz . . . minden kész volt.* Heltai Canc. Könnye Nyelvőr XII. 511. Örömmel *mondásához* valának készek. Zr. Szig. vesz. XV. — *Kész vagyok hű lennem.* Bal. B. LXXXIII. stb.

Mint *rectummal* álló melléknév vagy határozó egy nyomon halad s kevés a megjegyezni való róla. Tán csak ennyi:

a) A *készebb* a jobb, inkább, vigabb analogiájára határozóul is előfordul tájdivatosan (Dunántúl), sőt szórványosan az irodalomban. Ez a szereplése azonban, úgy látszik, csak az *első személyű* állítmányigére szorítkozik. P. *készebb* meghalok, mint a szeretőtmtől elváljak. Kardos Nyelvőr XIV. 398. *Készebb* Katát elvesztetném. Népk. Gy. III. 77; hogy férjhez menjek, *készebb* bárd alá hajtom nyakam. Győry: Köz. köz. I. stb.

b) Feltűnő az egyeztetés ezekben: *vannak készők* másod derék ostromra. Tinódi Egerv. v. IV. 1396; de: *kész vagyunk.* Thököly század. XXI. 290. Ott a *metrum* megengedné a készent, itt semmiféle nehézség. (A nemzeti színház) egészen *kész van.* Egyetért. 1886 szept. 2.

c) A *készen van* *pregnanter*: k. *áll,* a mozgás mellékképzetével, — ez az *áll* sem tiszta 'stare'. Bud. M. U. szót. 'áll' — P. Érte minden honfi *karja* *készen áll* (metonymia számba is mehet) Vör. *Készen áll a sajká.* Pet. Képz. ut. stb.

Jelentéstani szempontból érdekes ez a két jelenség: saját életét *készen* (= szívesen) áldozza fel. Kölcs. P. m. 100. *készen* gyűjtünk együvé (adományokat) u. o. 171; — *készen* vagyok arra = könnyen megtörténhetik, nem lepne meg, p. sőt *készen* vagyok arra is, hogy azon esetben . . . ha megfogyatkoznék bennünk a költészeti erő, *akadna mindjárt* elme, ki a bánatnak e könyvét . . . versekbe szedné Erd. K. pr. II. 57. (v. ö. *erre* előre *készen* lehetsz.)

2. A *kész* a *rectum* kötelékéből kibontakozva nemcsak szabadabban mozog, de szeszélyes fordulatokat is végez, sőt maga is érdekes fordulat. Azonban előlegezzünk egy illusztráló példát: *börtöne kész* Ali urnak (Arany); itt az alapjelentés *nem* ez: «*elkészült (börtön), a mit legott használni lehet*» (N. Sz.), hanem ez: *Ali menten börtönbe fog vettetni, elzárat.*

A név (példánkban: *börtön*) voltakép csak jelzi a cselekvést (elzárat), ennek legfőbb momentumát, legjellemzőbb tárgyát (*börtön*) emelve ki, melyhez a megfelelő cselekvés (*börtön*: *elzárat*) mellékképzete csak hozzáfűződik. Maga a cselekvés grammatikai kifejezést nem nyert.

De nem nyert a cselekvő alany sem. Már t. i. a pszichológiai. A pszich. alanyt példánkban a birtokos jelző — Ali urnak — rejti. Máskor a határozó: mindig készen volt nála a tréfa, Tompa «Az özv. és fiai»; = mindig tudott, kedve volt tréfálni; kész boldogság lesz neki a szenvedés hiánya (Arany); *kiknél* kész volt az éljenzés Jók. Kárp. Z. III.

Banálisnak tetszhetik a német (vasuti kalauz) *fertig*-jére és a magyar *mehet(t)*-jére való hivatkozás. Pedig mindakettőben pszichológia rejlik. Utunk egy részét az ő segítségökkel kell megjárnunk. Nos, mind a magyar, mind a német kalauz gondolata imez: *indulhatunk*.

A magyar a világos konkluzióval kedveskedik a vonatvezetőnek, *mehet(t)*-et mond s hozzá gondolja a premisszát: készen vagyunk; a német a *fertig*-gel csak a premisszát terjeszti elő s a konkluziót a vonatvezetőre bizza: a filosofusok klasszikus hazájában többet tételez fel a vonatvezetőről is. A német az állapotot, a cselekvésre indító állapotot konstataálja, a magyar a cselekvést, mely azt az állapotot feltételezi. A *fertig* filosofikus, a *mehet!* gyakorlati, praktikus.

3. Azt az állapotot, melyet a német «*fertig, zubereitet*» jelez, a magyar *kész* is kifejezi; mellékképzet a cselekvés, a célba vett akció és iránya: e szerkezet tehát *többet jelent*, mint a mennyit *mond*, hiszen az a grammatikailag ki nem fejezett cselekvés, illetőleg körülményei igen sokfélék lehetnek.

A «*pronus, lubens*» mintegy objektíválódik, midőn «*fertig, zubereitet, paratus, aptus*» jelentést ölt fel. A jelentésfejlődést követi a hangalaki gyarapodás: *készen van*. «*Senki sem kész Istennek országába menni*, ki ereszti ő kezét az ekére és hát megé néz» (Tatr. c. N. sz.) — mintegy átmenet a *pronus* és *paratus* között. (Káldynál már: *nem alkalmazatos* az Isten országára (*nemo aptus est regno Dei*).

A Tatr. c. idézett helyéhez szít, tehát archaizmus Kármánál: egy rózsza minden ékesség helyett, a derekamon egy öv-pántlika s így *kész voltam*. (Fanni báli-toilettje; F. immár *bálba mehet*. . .)

Más példák: Most tehát *készen volnánk*. (Bajszövnön rajt a hamuszín köntös, fejében a kalap, kezében a bot: *most már mehet kézfogójára*.) Kisf. K. A fősvény.

Mindjárt *készen leszünk*, a toilettéből még hiányzik valami, csekélység, csekély időt kíván: «egy pörczentés köze lehet.» Gyöngy.: csak még a *bajuszát* pödri ki az én felséges uram — a nyúl —: *asztán mehetünk ebédre*). Népk. Gy. I. 436.

Készen a játszó? (a szinpadi díszítés rendben, a jelmezek felöltvék: *megkezdődhetik az előadás*.) Arany: Haml. III.

Oly régen ott van s még csak nem is *készül* = nem szedi össze holmiját, hogy elmenjen, visszatérjen hazájába, Muszkaországba. Tompa III. 149.

Készen áll a sajka. Pet. Béranger: La barque est préparée. A «mehett»: a *mozgás* mellékképzete is megvan.

E kész, készen fölszereltségbeli állapotnak, bizonyos cselekvésre való készületnek a jelölője. A Debr. Gramm. tudós írói szerint «kész paratus az olyan, a minn már meglátszik a *kéz*» 299. l. Faludinál készület *ruhát* is jelent. Nyelvőr XVI. 201.

4. A *kész* mint *jelző* nagyon játszi, csapongó, itt-ott az *egész* országútjára is átszökell.

Lehr kitünő kommentárjában a készből *kétféle* készst hasít ki, két árnyalatot különböztet meg, a különbséget a hangsúlyra alapítván. «E szónak «kész» kettős értelme van, a szerint a mint vagy rajta magán, vagy a vele szövetkező néven van a hangsúly . . . *Kész* orvos = kitanult orvos; kész *orvos* = nem az, de ért a gyógyításhoz.» Toldi 48. Embert társáról, a *készst* egészről ismerhetni meg legjobban.

A kész, egész jelzővel álló név *kevesebbet* jelent, fejez ki, mint a mennyit egymagára *mond*. Ha *egész művészt* mondunk, nem értünk *egész művészt*, *művészt* a szó szoros értelmében. Mikor értünk hát (igazi, egész) *művészt*? Ha nem mondunk egész, kész *műv szt*, mikor betűiben, hangban *kevesebb* áll előtünk. Munkácsyt rosszul dicsérik meg ezzel, hogy egész *művész*; ő *művész*.

A *kész orvos* = kitanult orvos, ki tehát a szigorlatokkal végzett, a gyakorlat küszöbén áll, még nem gyakorló. Az orvos: gyakorló. A két-ségeskedő páciens nem folyamodik sem a *kész* orvoshoz, sem a *kész orvoshoz*, hanem az orvoshoz.

A *kész orvos* és a *kész orvos* közti viszony hasonlít a *művész* és a *műkedvelő* köztihöz. De csak hasonlít. A *művész*, a maga körében, *több* mint *kész orvos*, a *műkedvelő* *nem több*, mint *kész orvos*. Néha *kevesebb*: nem minden *műkedvelő kész művész*, nem mindig ragad *tapsokra*, míg a *kész orvos* kisebb-nagyobb bizalmat mindig kelt.

Márczius hónap is lehet *egész nyár*, *juniusban* soha, csak *nyár*. Am márcziusban *egész tél* is lehet (nálunk így volt az alvidékeken a budapesti árvíz idejében: 1838-ban, míg a felvidékeken zöldült a fű. Jók. Kárp. Z. II. 4.). Mi hiányzik márcziusban az egész télhez? A hónap. Évszak és hónap nem egyeznek. (A márcziusnak minden magyar kalendárium-ban olvasható magyar neve: *tavaszelő*.)

A fiatal ember lehet *egész* öreg ember s mégsem öreg ember. Hiányzik a kor, az évek sora. Tompa «Sándor bácsi»-ja viszont nem igazi öreg ember:

Kész december
Már a kelmed
Fehér haja, ősz szakállá,
De a szíve,
A kedve még
Mindig az áprilist járja.

A fehér haj- és ősz szakállhoz nem talál az ifjú kedv: deczemberhez április (hasonlat).

Egész ispita lett a házunkból. Kisf. K. A fősvény. Nem: ispita, e szót nem lehetne homlokzatára írni. Csak betegek vannak benne. Betegek nemcsak ispitában lehetnek; ispita lehet betegek nélkül is. — Lakása már is *kész* Diána berke (Győry: Köz. Köz. 1.).

Egész kis Pompéji lesz a papföldön. Bp. Hirl. 1887 máj. 10. (egész e h. egész *olyan*, mint . . .)

A *kész* beteg nem igazi beteg. A magyar ember *kész beteg*, ha nincs baja. Tompa III. 327. «Jön a muszka».

(Vörösmarty anyja) Nyéknek *egész* orvosa lett. (Vör. é. 4.) Nem: orvosa (hija van: kvalifikáció s egyéb).

Mikor visszajött *egészen* dandy volt. Jókai. A kik kétsz. haln. m. I. 49. (dandynek nézhette *akkor* bárki.) Garay Obsitosában nem szerencsés a «*meicsinált gavallér*», 2. — (De: «néztek, ki az a *gavar*» (= gavallér, *királyfiról* van szó). Pap: Palócz Népk. 106.

Kész író = dilettans író. Hadd idézem Kazinczynak ily czimű («A *kész* írók») epigrammját:

Béna vagy és tánczolsz, a nyelvet nem tudod és írsz,
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! repülj.

(de: a ki széppel köti össze a jót . . . az bölcs, az *igaz poéta*. Berzs. P. Tak. J.-hez.)

Don Quijote *kész* bolond (Beöthy A trag. 587), nem igaz bolond: «csak arra nézve bolond, a mi rögeszméjét érinti, egyébként *okos* ember lévén». Arany P. d. 298.

Egész v. *kész* multság nem-egész, nem igazi multság. Valami hija van.

(A krónikás) *kész* mesével szolgál újabb költőinknek. Arany P. d. 71. Az a mese a krónikásnál lehet kerek egész, a költőre nézve több tekintetben (jellemfejlés stb.) hiányos, hézagos, nem egész.

Általában mind a *kész*, mind az egész egyforma messze esnek az igazi-, a geminustól. Mégis a *kész*nek, illetőleg alanyának sajátos vonása a «lubentia» (Bud.), az akarás momentuma (v. ö. *kész-akarva*), a bizonyos cselekvés akarásának momentuma (l. *készebb* meghalok 1. a), a bizonyos formára irányuló meg-megújuló törekvés: a *kész* mint jelző *frequentativ* értékű.

Sándor J. szókönyvében a *kész* vevő: *emax, cupidus* emendi, *kész* vendég: *caenipeta, parasitus*, *kész* bohó: *morio sannio, scurra aulicus* (*kész* bohó v. bolond, ki *mindig* hajlandó bohót, bolondot játszani), N. Sz. — De: Beczkó — Stibor *udvari bolondja* — most *újaz* bolond vagy, eszed szívvel elshant. II. 7.) — A nép a *mindig* *kész* evő. Vör.

Szarvas G. szerint a . . . *kész*, egész . . . «a derekas, jó, tőkéletes»

kifejezésére is alkalmasak (Nyelvőr XVI. 362). Efféle példák tartoznak tán ide: csekély erőmet százszorozni *kész* szorgalmam vala Vör. Árp. ébr. Lehet, hogy itt sajátos egyberántás esete forog fenn; a határozó lappangásba jutott, mint ebben a példában: *mindig kész szájánál* nincs neki (a bolondnak) más értéke. Stib. v. II. 2., kiegészítve: *fecsejésre*; ebben meg a jelzőbe költözött át: *kész mosolygó* ajkat kedvel az (Vör. kieg.: *mosolygásra kész*), vagy ép a jelzettbe, a főnévbe: *kész szolgálja* = *szolgálatra kész embere*, híve.

A *kész* alapjelentését, a lubentiat fokozza: a *született*. P. 6 (a poloska) annak (a mi régi) *született antiquariusa*. Arany. Mi vagyunk *igazi született* æsthetikák. Kisf. K. Áltud. stb.

Az 'egész' inkább *perfektív* értékű jelző: az a lubentia, mely a «*kész*»-nek vonása, itt háttérbe szorul. P. (Vörösmartyné) lassanként Nyéknek *egész* orvosa *lett* (nem: *kész* orvosa *lett*, pedig inkább járatos *kész* orvos, mint *egész* orvos; nyilván a mult időbeli igealak szorítja ki a *kész*-t; a *perfektív* jelentésű *egézszel* jobban megfér).

Igaz, váltakozható szerkezet volna ez: Nyéknek *mindig kész* orvosa *volt* — de ez tán más árnyalat s Gyulai nem ezt czélozta (a «*lassanként*» határozó a legjellemzőbb Gy. felfogására nézve, s az kizárja a *kész*-t).

Egész paraszt, egész ördög, egész angyal. (N. Sz.) *Egész apja.* És tagjaik *egész állatvilág*: lud-talp, ökör-térd, pók-has, légy-gyomor, vakand-szem, birka-nézés, kecske-láb . . . (Déliab. hőse III. 6.) Látni való, hogy az *egész* a szóban levő személynek (ritkábban dolognak), a maga (az *egész*) jelzettjéhez való viszonyát többször csak a külső vonatkozásra, a *hasonlóságra* alapítja (*egész* olyan, mint). A szóban levő személy (v. dolog) általában csak az «*idomot bitorolja*» mint Horatius szemében Hamlet szelleme a királyét. A *kész*-nek némely kapcsolataira szintén illik e felfogás, e magyarázat: *ősz szakálla kész december*; *lakása kész Diána berke* stb.

A *kész* december mindenkép más magyarázatra szorul, mint a *kész* orvos, *kész* költő stb. A *kész* nevetség is másra, mint a *kész* költő: ott az ember a cselekvésnek *tárgya* («*kész* harag *kész* nevetség» Kisf. K.), itt *alanya*, végrehajtója.

A *kész* és *egész*-nek — különben is paronimáknak — cserélkezése, érintkező szerepköre fejti meg talán, hogy néha ott is *készen*-t találunk, hol *egészen*-t várnánk. P. (a búza) *készön megérve*. Kriza V. 456.

5. A *cselekvő* személy, az *alany* képzete csak rejlik, grammatikailag nincs megjelölve, csak a *cselekvésnek* legjellemzőbb momentuma: *tárgya*, *helye* van kifejezve az illetén példákban: a királyoknál van *nekem kész asztalom*. Péczeli Légy és Hangya, nem: az *asztalosi* munka van *befejezve*, hanem a *szakácsnéé*: az *asztalhoz* ülhetek (illetve: *asz-*

talra szállhatok), *ehetem* (= asztal), a mikor tetszik (= kész) (v. ö. *szabad asztalt* ajánlottak neki. Toldy Költ. kk. III. 315.).

Több asztalokon *kész italok*. Bánk-bán I. 1. (ihatnak a vendégek, ha kedvök tartja.). *Kész étek*: manna (Sánd.) «égi kenyér» Zsolt. Elkezdtek (a verebek) dicsérni az *asztagokat*, melyekben számukra *kész kalászkok teremnek*. Jókai Hétközn. 5. Érdekes attractió: tulajdonképen nem a kalászkok, hanem az asztagok állnak készen. Ide valók: *börtöne kész* Ali urnak; *kün kész paripák* várnak. Garay: A hús. diad. (= menten utazhatni); elaltatsz-a *kész*, puha *ágyadon*? Tompa III. 313. *Kész ágy* = vetett ágy — már vagy még Gyöngyösinél az *asztalt* is *vetik* Kem. J. I. 3. — *Kész ágy* olyan, melybe menten lefekhetik az ember.

Készség régiesen készülék, szerszám, *eszköz* (Bécsi c. N. Sz.). Nyelvtörténeti szempontból *kész*, *készséges eszköz* — merő tautologia. P. bennök (a nagy családokban) találta az abszolutistikus központi kormány *kész eszközeit*. Pulszky F. Bp. szemle 1874. 7. sz. 23.

6. A *kész*-nek különösen jellemző vonása az egészszszel szemben, hogy a mondatban *állítmányul* is használatos. (A melléknév, tudvalevőleg, igazi absztraktum: ilyen a *kész* is.) Van úgy, hogy alánya is absztraktum: p. *kész a kegyelem*.*) Ez a szerkezet is fordulatszamba mehet. A *börtöne kész*-félékhez való hasonlósága nyilvánvaló. Újabb keltű szerkezet, bár már Pázmánynál is akad példája; ha bánatos szível sugja-meg fülébe vétkeiket . . . *kész a szabadság*. Első pred. (= menten *szabad a bűnös*). *Kész a győzedelem* (Ányos 47. l. = *legott* (bizonyosan) győzünk.) Az *úr oltalma kész* (= az *úr menten* megója): földig ketté hasadt az izmos szikla-bércz. Tompa. Sz. László kir. stb.

E körben a *kész* épen annyira állítmány (*futurum*) mint határozó, ielesen *időhatározó* (*legott*, *menten*); az alapjelentés (*lubentia*) fölé az idő képzete emelkedik a következő példában is: (János vitéz a *fenyegetőző* óriásnak) *egész készséggel* ilyen szókkal *felelt*. Pet. Ján. v. XV. (v. ö. Ha udnám, hogy ijen szerencsésen járok mint az a deák, a *mai szentségesnap* beállanék deáknak. Kriza V. 424., a *szentséges* nap itt nem nagy, *sátoros* ünnep, hanem: *legott*.)

BARBARICS L. R.

*) Az az alany gyakrabban konkretum s néha sajátos vonásokkal lép fel. P. Bezárom én is már a boltot, napomnak vége, *kész a mérleg*. Vajda J. Egyetért. 1887. decz. 25. Csakhamar *kész az agglegény*. Szana Kisf. K. 109.

HAZAI IRODALOM.

Historia Apollonii Regis Tyri e codice Parisino 4955. edidit et commentario critico instruxit Michael Ring. Posonii et Lipsiae MDCCCLXXXVIII. Stampfel 8 r. 90 l. Ára 90 kr.

A latin irodalom legkésőbb korából, úgy látszik a Kr. u. hatodik századból egy «regény» maradt ránk — a regény szót itt nem modern értelemben vesszük — mely több tekintetből kiváló figyelemre méltó. Nem mintha akár tartalma, akár előadása megfelelné magasabb æsthetikai követelményeknek. Tartalmára nézve mint a legtöbb ókori (görög) regény különféle kalandoknak ügyetlen conglomeratuma — elmondja, hogy hőse, Apollonius, Tyros királya, hogyan nyeri el Archestrates kyrenai király leányának kezét, hogyan veszíti el aztán és nyeri vissza feleségét és leányát — előadása pedig lehetőleg ügyefogyott. De egyrészt mint egy most már elveszett, valószínűleg harmadik századbeli görög eredetinek fordítása, illetőleg a mű compositióját is lényegesen megváltoztató átdolgozása (l. Erwin Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. 1876. p. 408. sk.), másrészt mint a középkor legelterjedtebb népkönyveinek egyike sokat foglalkoztatta az irodalomtörténészeket, míg nyelvazata a vulgaris latinságot kutató tudósoknak szolgáltatott bő anyagot.

Nagyban gátolta azonban mindkét rendbeli kutatók bűvárlatait azon körülmény, hogy ezen regény szövege, melynek Haupt több mint száz kéziratát ismerte, több egymástól alig hihető mértékben eltérő recensióban maradt ránk, mely kéziratok közül a régiebb kiadások (az ed. princeps 1471 tájáról, ed. M. Velser 1595, ed. Lapaume 1856) épen a legrosszabbakra voltak alapítva, és a legujabb, a Riese-féle (1871.) is csak részben szolgáltatott a kutatásnak biztos alapot. A Riese által felhasznált kéziratok közül ugyanis a legjobb, mely nála egymaga képviseli az általunk a következőkben *A''*-vel jelölt recensiót, a cod. Laurentianus pl. LXVI. num. 40. (*A*, saec. IX/X.) a regénynek alig egy harmadrészét tartalmazza (p. 1—14, 11; 42, 4—47, 16; 54, 7—60, 13. ed. Riese); a többi része *A''*-tól is, egymástól is nagyon eltérő sokkal rosszabb két recensión alapul, első sorban a *B''*-vel jelölt recensió, melynek azonban csak legrosszabb képviselője a cod. Oxon. Coll. Magd. 50. (*B*, saec. XI) maradt ránk egészen, míg a jóval hibátlanabb cod. Voss. form. quadr. 113 (*b* saec. IX/X) jelű kéziratban csak p. 1—43, 17 ed. Riese, ezen recensio legjobb kéziratában pedig, a Tegernseei töredékben (*B*, saec. X), épen csak p. 22, 22—24, 7; 78, 21—31, 13; 48, 12—49, 22; 53, 21—58, 9 foglaltatik. Riese már most a regény szövegét az *A* kézirat szerint és ott, a hol ez hiányzik a *B''* recensio szerint

adja, melynek ellenőrzésére és kiegészítésére az egy cod. Sloanianus 1619 (γ saec. XI) által legjobban képviselt harmadik recensio szolgál, mely alapján az *A''* és *B''* recensiókból van contaminálva és a mellett még sajátos toldásokkal is bővelkedik.

Látható tehát, hogy a Riese-féle kiadás, mely különben előzőivel szemben nagy haladást tüntet fel, abban a nagy hátrányban szenved, hogy nem egyöntetű, hogy különböző részeiben különböző egészen heterogen természetű recensiókra van fektetve.

Ily körülmények közt valódi szerencsének mondható oly kézirat felfedezése, mely az *A''* recensiót elejétől végig tartalmazza. E kézirat a párisi Bibliothèque Nationale-nak a XIV-ik század végéről való 4755-ik számú latin codexe, mely Ring Mihály pozsonyi jogakadémiai tanárnak fenn kiírt kiadásában van először felhasználva.

Ring már régóta foglalkozik az Apollonius-regénynyel. 1874-ben Nemzeti Múzeumunk könyvtárában egy a werdeni kolostorból ide került Vergilius-codexben e regény XI-ik századbeli kéziratának töredékeit fedezte fel, melyeken a Riese-féle kiadás 36, 6—38, 2; 40, 16—65, 14 lapjai voltak olvashatók az *A''* recensio szövegében. Ezóta nem nyugodott. Összehasonlította, illetőleg lemásolta e mű bécsi, lipcsei, erfurti s egyéb németországi kézirateit, én az olaszországi és angolországi kéziratokat ismertettem meg vele mutatványokban és collatiókban, a párisi kéziratokból kérésemre Omont Henrik volt szíves neki mutatványokat közölni, szóval néhány év lefolyása alatt szép apparatus criticust gyűjtött össze.

Ezen apparatusban leginkább a később Ring maga által lemásolt és már fentebb említett Cod. Par. 4955 (*P*) tünt ki. Ez egyedül tartalmazza az egész *A''* recensiót, melynek szövege a budapesti (werdeni) töredékben (*W*), a lipcsei egyetemi könyvtárnak 431-ik számú kéziratában (*L*, saec. XI) és a cod. Vat. 1984-ben (*V* saec. X) Ring véleménye szerint a *B''* recensióból vett olvasásokkal van interpolálva. Ezen és más értékes kéziratok alapján Ring az Apollonius-regénynek új kritikai kiadását szándékozott adni, melyben egymásután mind a három recensio szövege benn foglaltatott volna. Valóban kár, hogy súlyos betegsége nem engedte meg, hogy e nagyszabású tervét megvalósítsa, és még szerencsének mondható, hogy legalább az *A''* recensio szövegét tehette közzé. E kiadás az Apollonius-regény kritikájára és a késő latin-ságra vonatkozó tudományos buvárlatok szempontjából korszakalkotónak mondható, a mennyiben benne van először közölve a szöveg azon recensiója, mely az e műre irányuló mindennemű kutatásoknak biztos alapját kell hogy képezze. Nagy kár azonban, hogy ezen több évi szünet után igen kedvezőtlen körülmények között sajtó alá rendezett kiadás több tekintetben fogyatékos, a mint az a következő rövid észrevételekből

is kitűnik; többet a berlini «Wochenschrift für classische Philologie»-ben fogok közölni.

Külsőségek közül felemlíttem, hogy a *commentarius criticus* nem a szöveg alatt, hanem a könyv végén van elhelyezve és hogy az egymásra vonatkozó számok a szövegben és a jegyzetekben igen gyakran nem vágnak össze, továbbá, hogy a szöveg csak úgy hemzseg értelemzavaró sajtóhibáktól. Inkább a dolog meritumát illeti már az a tapasztalatom, hogy az *A* codexnek Ring által közölt collatiója nem egészen megbízható; positiv hibás adat ugyan nagyon kevés van benne, de több, igaz hogy nem épen lényeges, olvasás nincsen benne felemlítve, és az sincs helyén, hogy Riesenek e codexről való hibás adatai nincsenek mindenütt mint olyanok feltüntetve. Nem helyeselhetem továbbá azt a módot, a hogyan Ring collatióit közli. A meddig *A* fennmaradt, *P*-ből még a legapróbb orthographiai eltéréseket is közli (hogy pl. a gen. sing.-ban *e*-t ad *ae* helyett), ellenben az *A*-ban hiányzó fejezetek egy részében (miért épen csak egy részében?), a 12-ik fejezettől a 24-ikig «*codicis P medicaria vitia vocabulaque prave scripta*» fel nem említette, pedig e részben Ring meggyőződése szerint *P* az *A'* recensio egyedüli képviselője. Ezen részekben egyáltalában kívánatos lett volna, ha Ring minden egyes esetben megmondotta volna, hogy minek alapján tér el a *P* codex olvasásától; a hogy a dolgok most állnak, számtalan esetben nem tudjuk, az *LW* kéziratok egyikének alapján tette-e ezt, vagy pedig coniecturán alapul-e a szövegben álló olvasás.

A főkérdés különben az, hogy mily elvek szerint állapította meg Ring az *A'* recensio szövegét? Már kiadásának címéből kitűnik, hogy a *P* kéziratot vette alapul és ezt helyesen tette, mert ez az *A'* recensio egyedüli teljes képviselője. Úgy hiszem azonban, hogy e mellett a többi jó kéziratot nagyobb figyelemre kellett volna méltatni. Ez kivált *A*-ra nézve áll, mely kéziratról Ring is azt vallja, hogy az *A'* recensio *tiszta*, nem interpolált képviselője és a mely a nálánál négyszáz évvel fiatalabb *P*-vel legalább is egyenértékű. Azon esetekben tehát, melyekben *A* a másik két recensióval egyezik *P* ellenére vagy olvasása belső okoknál fogva tetszetősebb, ezt kell a szövegbe felvenni. Így pl. p. 3. ut. sor: «*Florem virginitatis eripuit*» *P* és Ring, «*nodum virg. er.*» *A* és a többi codex, helyesen, v. ö. p. 42, 7 tu eripe nodum virginitatis eius, — p. 39, 10 arripiam (olv. *eripiam* Riese kézírataival) nodum virginitatis eius. — P. 4, 20 mortis remedium mihi placet *AB'*, mortis remedium placet *P* Ring. — Et dum (cum *bβ*) aliud non invenisset *Abβ*, cumque nihil aliud invenisset *P* és Ring. — P. 9, 6 qua de causa *P* és Ring, qua ex causa *A*; ugyanaz az olvasás p. 10, 4 (Ringnél is); stb. stb. — Kényesebb a dolog, hol *A* hiányzik és *LW* egyezik *P*-vel szemben a második vagy harmadik osztálylyal. Ilyen esetekben ugyanis az egyezést azon körül-

ménynek lehetne tulajdonítani, hogy *LW*-be ama másik osztály olvasása interpolatio útján került, melytől *P* ment maradt. A következő és egy néhány más esetben mindamellett belső okoknál fogva jobb szerettem volna, ha Ring az *LW* olvasását vette volna fel a szövegbe: P. 50, 13 rogavit *P*, rogavit abscedere *Ring*, rogavit me ut abscederem (—erer *W*) *LW*, helyesen; Riese kézírataiban is «rogavit ut discederem» áll. — P. 58, 21. 22 egy feliraton: «universus populus militinensium hominum amorem» *LW*; mely olvasásban «u. p. mitylenensium ob nimium amorem» rejlik; *Militinensium* hiányzik *P*-ben és kihagyta Ring, kétségtől azért, mert $\beta\gamma$ -ben mindig *Militene* áll *Mitylene* helyett és így valószínű, hogy a *milit.* szó *LW*-ben a *B'* recensióból van interpolálva. Minthogy azonban nyilvános feliratokban ki szokták tenni azon város nevét, mely a feliratot készítette (v. ö. p. 38, 17 és 44, 24 cives Tarsi, — p. 11, 17 Tarsia civitas) valószínűnek tartom, hogy *P*-ben csak tévedésből esett ki a *Mitylenensium* szó; nincs-e *LW*-ben más helyeken is *Militene* *P* *Mitylene*-je helyett, a Ring gyér selecta varietasából nem tűnik ki. — P. 59, 15. 16 «Erat enim effigie satis decora et omni castitatis amore assueta, ut nulla tam grata esset Dianæ nisi ipsa.» Így Ring *P*-vel, kivéve hogy *omni*-t ír *P omnium*-ja helyett (hominum *LW*). A többi kéziratok főbb eltérései: adsueta et nullam tam grata esset diana aptam habebant nisi ipsam *W*, nullam tam gratam esse diana aperta habebant nisi ipsa *V*, nullam diana tam gratam haberet ut ipsam *L*. Riese kézírataiban ($\beta\gamma$) így: «erat enim effigie decora et ob nimium castitatis amorem asserebant (így γ , efferebant β) omnes nullam esse tam gratam Dianæ». Hasonló valami állhatott eredetileg az *A'* recensióban is. E mellett szól első sorban az *omnium* (hominum) olvasás, melyet nem kellett volna Ringnek az úgy is rossz értelmet adó *omni*-ba átváltoztatni, mert nyilván a $\beta\gamma$ -ben hagyományozott *ob nimium*-ból van elrontva; csak az imént láttuk, hogy p. 58, 22 is *P ob nimium*-ja *LW*-ben *hominum*-má romlott. Ha már most *ob nimium* az eredeti olvasás, akkor $\beta\gamma$ -vel *amorem*-et is kell írni és *assueta ut* helyébe is a $\beta\gamma$ *asserebatur*-ja kell hogy lépjen, és ez ellen még a palaeographusnak sem lehet kifogása. Az acc. c. inf., mely *asserebatur*-tól függ, *VW* és $\beta\gamma$ olvasásai után itélve, a következő lehetett: «nullam tam gratam esse Dianæ nisi ipsam». Az az *apta* (*aptam*) *habebant*, mely *VW*-ben *nisi ipsam* előtt áll, alighanem az *assueta ut* fölébe javításul írt *asserebatur* (*asserebant*?) szóból keletkezett, mely később romlott alakban rossz helyre került a szövegbe. Az *L* codex e helyen interpolálva, illetőleg önkényesen javítva van. — P. 61, 1—3 «Iterum cum redivi, ut involverer luctu, post matris atque filiae mortem cupienti exitum, vitam mihi reddidisti.» Így Ring *P*-vel, csakhogy *iterum* — *luctu* nem bír helyes értelemmel. Riese $\beta\gamma$ -vel e helyet így adja: «Et dum redivivo luctu involverer, mori cupi-

enti filiam meam reddidisti». V. ö. evvel *VW* olvasását (*L*-ben mi áll, nem tudjuk meg): «Et (quos *V*) cum redivivo luctu (redivivos luctus *V*) iterum post matris atque filie (*filie* hiányzik *W*-ben) involvere (volvere *W*) mortem cupienti (cupientem me *W*) exitum (tunc *V*) reddidissem (reddit mihi letitia *V*)». Ezek alapján az *A''* recenziót következőképpen rekonstruálom: «Et cum redivivo luctu iterum post matris atque filiae involverer mortem, cupienti exitum filiam mihi reddidisti».

Azt hiszem továbbá, hogy Ring kelleténél ritkábban használta fel a második és harmadik recensio szövegét az *A''* recensio javítására. Csak a legeclatansabb két esetre akarok itt hivatkozni ezen állításom igazolására. Apollonius leányát Tharsiót nem sokkal születése után egy Lycoris nevű dajkára bízta és azután elment utazni. Ez a Lycoris sokáig nem említette a lánynak nemes származását és csak halálos ágyán avatta be annak titkaiba. Ezen nyilatkozata után Tharsia így szól Lycorishoz: «Cara nutrix, testor deum, quodsi fortasse aliqui casus *mihi* evenissent antequam hæc mihi referres, ego nescissem stirpem nativitatis meæ». Ez nyilván félszeg beszéd. Tharsia okvetetlenül némileg szemrehányásképen kellett hogy Lycorisnak mondja, hogy ha véletlenül rögtön utólérte volna a halál, mielőtt titkát elárulta volna, ő (*Tharsia*) nem tudta volna meg származását. Ezt a gondolatot fejezik ki a Riese kéziratai: «*si prius senectae tuae naturaliter accidisset quam hæc mihi referres, ego originem natalium meorum nescissem*». A fennebb idézett helyen tehát az első *mihi* helyett *tibi*-t kell írni. — A másik hely az, mikor Tharsia Apolloniusnak, a ki szerencsésen megfejtette több fogas talányát, «*inflammata prudentia quaestionum*» újabb talányokat ad fel. Így *P* és Ring. Riese kéziratainak felfogása szerint Tharsia ezt «*inflammata prudentia solutionum*» tette, és ez inkább érthető is.

Volnának még egyéb észrevételeim is, pl. az, hogy Ring az ide vágó újabb irodalomra nem volt elég tekintettel és hogy számos egyéb helyen is hibás olvasást vett fel a szövegbe, — nagyjában azonban kiadásának jellemzésére csak ismételhetem fennebbi nyilatkozatomat, hogy kiadása, melyben először van a szöveg *A''* recenziója egész terjedelmében közölve, a mű első igazán hasznavehető kiadása, mely hivatva van kritikusoknak és nyelvészeknek kutatásaik számára biztos alapul szolgálni. Mennyit nyert a szöveg a párisi kézirat felhasználása által, mutatja egy pillanat a Riese által rosszabb kéziratok alapján kiadott részletekre, melyek az egész műnek több mint kétharmadát teszik ki; és hogy mennyit tanulhatni belőle a regény szerzője vagy átdolgozója elbeszélési módját és a későbbkori latin nyelvszokást illetőleg, megtudjuk, ha e kiadás alapján tanulmányozzuk át Thielmann beces értekezését (*Über Sprache und Kritik des lat. Apollonius-Romanes*, Speier 1881), kinek állításait majd megerősíti, majd megczáfolja.

Azon nagy érdem mellett, melyet Ring az Apollonius Tyrius párisi kéziratának közzététele és szövegének a legtöbb esetben kitűnő coniecturák által való emendálása által szerzett magának, a dolgozat ellen módszer tekintetében felhozható kifogások alig jönnek számba, és a mint én ismerem a szerzőt, a bírálónak még ezeket sem lett volna alkalma felhozni, ha Ring dolgozatát kedvezőbb körülmények között rendezhette volna sajtó alá.

DR. ÁBEL JENŐ.

Dr. Holzweiszig Frigyes Latin Nyelvtana az egyes osztályok tananyagának megjelölésével a gymnasium mindenik osztálya számára. Fordította és a magyar iskolákhoz alkalmazta *Szekely Ferencz*. Budapest, Franklin-Társulat. 1887. XI és 260 lap. Ára 1 frt 80 kr.

Dr. Holzweiszig Frigyes Latin Gyakorlókönyve az első osztály számára. Fordította és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta *Szekely Ferencz*. Budapest, Franklin-Társulat. 1887. 8-r. VII és 176 l. Ára 1 frt.

Dr. Holzweiszig Latin Nyelvtana a fontosabb szabályoknak rövid és szabatos összefoglalása, a classicusokban előforduló sajátos latin kifejezéseknek alkalmas helyen való beiktatása, a stilisztikai sajátságokéknak a beszédrészek használatában való szerencsés egybeállításával, kiváltképen pedig az egyes osztályok tananyagának külön megjelölésével igazolja megjelenését.

Sokan fennakadhatnak azon, hogy minek jelölte ki Holzweiszig ezen nyelvtanában az egyes osztályok tananyagát, s tán még többen azon, hogy ezen nyelvtanban a tananyag feldolgozása hét, illetve mind a nyolcz osztályra van előírva, midőn a mi gymnasiumi utasításainkban az egyes osztályok tananyaga meg van határozva, és az is ki van mondva, hogy nálunk a nyelv- és mondattani részt a négy alsóbb osztályban már be kell fejezni.

Én nem ítélem el a H. eljárását, sőt remélem, hogy a tapasztalás után nagyon alkalmasnak is bizonyul. A tanár jobban van kötve az egyes osztályokban kijelölt részekhez, nem járhat el kénye-kedve szerint a tananyag feldolgozásában; viszont a tanulók sem védekezhetnek a következő osztályokban azzal, hogy ezt vagy amaz nem tanulták. Én tehát a tananyagnak ezen berendezését igen sikerültnek tartom. A mi pedig a tananyag 7—8 osztályra való felosztását illeti, igaz ugyan, hogy mi a III. és IV. osztályban elvégezzük az egész mondattant; de valljuk meg őszintén, hogy tanulóink nagy része az esetek, de főleg a módok használatában ingadozik az V. és VI.-dik osztályban is; nem is szólva arról, hogy a mondatok összefüzése s az azokban alkalmazandó módok, idők, kötőszók, igenevek, határozók stb. érdemleges alkalmazása, még a legjobbaknak is fejtörést okoz. — Ezen nyelvtan szerint is a tanulók a III. és IV.-dik osztályban bevégezik az általánosabb és leggyak-

rabban előforduló szabályokat; a ritkábban előforduló és nehezebb nyelvsajátságok pedig a felsőbb osztályokra várnak, hol a fejlettebb gondolkozású ifjú könnyebben megérti. Különben is nincs a tanár keze annyira megkötve, hogy akkor, midőn olvasmányánál fogva czélszerűnek találja, a nagyobb betűkkel nyomtatott szabályoktól két-három sorral lejjebb is, — a kisebb betűkkel nyomottakból, mely a jövő évre van irányozva, — föl ne adhasson leczkét. Azután stílus-gyakorlatokra, milyeneket a felsőbb osztályokban fel szoktunk adni, gondolni sem lehet a mondattani szabályok ismétlése nélkül; tapasztalatom szerint a stílus-gyakorlatok fordítása közben a mondattant tüzetesen ismételtetni, jobban mondva újra tanítani kell; úgy látom pedig, hogy a tanulók a már egyszer bevégzett tananyaggal, habár nem tudják is, fölületesen bánnak el, mert azon téves hitben vannak, hogy az ismétléseket csak átolvasni kell, de jól megtanulni fölösleges.

Általánosságban nézetemben a fentebbiekben kifejezést adva, át-
térek a részletekre.

Az egész könyv a mellett tanúskodik, hogy szerző nagyon megfigyelte, hogy a tanítás menetében mik ütköznek nagyobb nehézségbe, s hogyan lehet azokat elhárítani.

A declinatiók szám szerint vannak elnevezve, de a törendszerre is kellő tekintet van véve. Tapasztalásom után helyesnek mondhatom, hogy a két- és egyvégű melléknevek fölé külön-külön föl van írva a nemi meghatározás; jónak tartom a középfokú melléknevek ragozásának bemutatását is, legalább ezeknél az egyes ablativus *e* végzetét láthatják a tanulók. Ilyféle látszólag keveset mondó, de a tájékozásra nézve igen fontos részeket éppen oly jelentékenynek tartom, mint mikor szerzőnk a 23. §-ban megjegyzi, hogy a III-dik névragozásnál a semlegesek többes számának ragja az egyesszámú ablativus ragjával szoros kapcsolatban van, mert ha ez *i*-vel van, akkor a többessz. nom., acc. és vocativus *ia*-val képeztetik és a többessz. genitivus *ium*-mal; ezzel tehát nemcsak a seml. főnevek többes száma képzésének, hanem az idetartozó melléknevek ragozásának is — saját tapasztalatom után szólva — kitűnő útmutatást nyújt; mit a Bartal-Malmosi vagy Schultz-Dávid-féle tankönyvekben hiában keresünk.

Az igék tárgyalásánál jól esett látnom az igék névi alakjainak csoportosítását és az alszenvedő igékre vonatkozó megjegyzéseket (92.); az igeidők képzését is röviden, de világosan adja a szerző; azonban jó lett volna, ha legalább az act. praes. indic. sing. első személyétől képezhető időkhöz, hol az egyes időbeli személyragok különféleként váltakozva járulnak a tőhöz, ezen változásokat feltüntető különálló, — az igeragozást bemutató és az eljárást feltüntető — mintát is adott volna. A perfectum *vi, ui* végzetének a *sum* — *esse* igének *fui* alakjával való szoros

kapcsolatba hozását is szerencsés ujtásnak találom. A conjugatio periphrastica bemutatásánál főleg a *dus, da, dum* végű part. fut. pass. alkalmazása vonta magára figyelmemet, hol a személy dativusa a legtöbb tankönyvvel szemben, több alkalmas példával van feltüntetve. Az igék törzsalakjainak képzésére vonatkozó hangtani változások is alkalmas helyen vannak felvéve, mert közvetlen a perf. és supinumot rendhagyólag képező igék előtt állanak, és ezekből előismeretet merítenek a tanulók a nemsokára tanulandó görög nyelv hangtani viszonyaira.

Átterve a mondattanra, mindjárt az első pontnál helyeslőleg kell nyilatkoznom, hol a szerző az általános alanyra vonatkozó eljárást alaposan bemutatja a tanulóknak. A melléknévi jelzőre is sok üdvös felvilágosítást ad. Amaz eljárást pedig, hogy a gen. quantitativus beolvasztja a gen. partitivus keretébe, a melylyel egyszerűs mind tüzetesen foglalkozik, helyesnek és sikerültnek találom. Nem szólva az egyes esetek tárgyalásánál felhozott fontos megjegyzésekről (168., 171., 173., 177., 182., 187., 188., 191., 192. és 194-dik §§-ról), ki kell emelnem a latin ablativusnak három alapjelentésre való felosztását, hol a helyes csoportosítás- és utbaigazításon kívül az abl. instrumentinek szerencsés szerep jutott. Az ablativus tárgyalása közben a phraseológiának is bő teret nyit a szerző.

Átterve az idők és módok alkalmazására, jól tette a szerző, hogy a consecutio temporumra vonatkozó szabálynál rögtön megjegyzi, hogy ezen kalap alá általában a coniunctivusbeli mellékmondatok igéi vonhatók; míg ezt a többi nyelvtanainkból csak úgy kitapogatni kell. A moneo, censeo és concedo igéknek a persuadeo igével szerkesztett mondatfűzessel kimutatott rokonságát is helyesen vette föl tankönyvébe a szerző. Szerencsés eljárásnak tartom, hogy az eset- és igitan tárgyalásánál sok alkalmas szólásmódot sorol fel többnyire magyar æquivalensökkel vagy tősgyökeres magyar fordításukkal együtt.

Hátra van még, hogy a «Nyelvtan-stilisztikai sajtászerűségek a beszédrészek használatában» című rovat alatt felsorolt szabályok- és példákról szóljak. Annyi itt az utbaigazítás, a classicusokban előforduló szebbnél-szebb kifejezéseknek helyes magyarságú fordítása, a latin nyelv kiválóbb sajtáságainak taglalása, hogy ezek elsajátításával, mint valami titkos kulccsal hozzáférhetünk a latin nyelv sajtáságainak értékesebb kincseihez is. Ezekhez hasonló útbaigazításokat, a Latin stilus-gyakorlatokhoz csatolt függeléken kívül adott nálunk is Pirchala, de ezek, jól lehet tisztelettel adózom hasznavehetőségökért, a classicusokból nem ölelnek föl annyit, mint Holzweiszig Latin Nyelvtanának Székely-féle fordítása.

Midőn ezen tankönyv életrevalóságát a fentiekben kimutatám,

legyen szabad szólnom azokról is, a melyek szerény véleményem szerint pótolni valók.

Nézetem szerint igen fontos, főleg a magyar tanulókra nézve, hogy a latin főnevek nemi szabályai minél könnyebben elsajátíthatók legyenek, és hasznosnak tartom, ha az általános szabályok ép úgy, mint a nemi eltérések jó rhythmussal és páros rímmel írt versekben foglalvák össze. De az ily versek, mint a 18. l. a. :

Főszabály.

«Er», «ir», «us» hímnemű,
Csak az «um» semleges

csak fársztják, de meg nem könnyítik a tanulók emlékező tehetségét.

A többi versek is keserves rhythmusban és rímben vannak írva.

Ezen versnél pedig 27. p. a. :

Az «io», «do», «go» végűek
S e szó: caro nőneműek;
Hímneműek: septemtrio,
margo, ordo, pugio

megjegyzem, hogy az *io* nemcsak nőneműeket jelez; mert az *io* végű összes névszók hímneműek; és kimaradtak a versből a *ligo*, *cardo* és *harpago* kivételesen hímnemű szók is.

A IV-dik declinatio többesz. *ubus* végű dat. és ablativusa tárgyalásánál az *artus*, *partus*, *portus* és *veru* szókat nem tudom a fordító véletlenségéből vagy szándékosan hagyta-e ki.

A hiányos névragozásból nem tartottam volna fölöslegesnek felsorolni azon szavakat, melyek a többesszámban új jelentést kapnak, továbbá a heteroclitá- és heterogeneákat is.

Előnyére válnék tankönyvünknek, ha a szóképzéstant is tárgyalná. — A genetivusnak az «esse» igével való tárgyalásánál helyesnek találnám, ha a fordító megmondaná, hogy a személyes névmások genetivusa helyett miért kell a birtokos névmások semlegesét (*meum est stb.*) használni. — Az oratio obliquának tüzetesebb, hogy ne mondjam terjedelmesebb közlését is helyesnek találnám, mert ez nagyon nehezen megy a tanulók fejébe. — A gerundium alkalmazásánál czélszerűnek tartanám, ha a gerundium a magyar főnévi igenév felhasználásával tárgyaltatnék, mert a magyar tárgyas főnévi igenév is éppen úgy, mint az ilyen latin gerundium, maga után vonzza a tárgyat: így a látszólagos genetivusok nyűgétől megszabadulna a tanuló. — Szerettem volna, ha a fordító a magy. tud. akadémia által elfogadott helyesíráásra nagyobb gondot fordított volna. A kiadó pedig szerfelett ügyeljen, hogy az egyes osztályok tananyaga mindenhol egyforma betűkkel legyen nyomva, mert nekem a *sum* ige hajlítása (39. l.), a₂conjugatiók mintaragozása (46—

55. l.), és a perf. és supinumot rendhagyólag képező egy pár ige nyomtatása egy kissé gyanúsna tűnik föl.

Mindezek után Holzweiszig Latin Nyelvtanának Székely-féle fordítását, illetőleg áldolgozását hasznavehető tankönyvnek találom. Eltekintve attól, hogy szerző könyve a porosz gymnasiumokban már is nagy kelendőségnek örvend, — 53 porosz gymnasiumban azonnal elfogadtatott, — teljesen hiszem, hogy a mi gymnasiumainkban is jó sikerrel alkalmazható könyv lesz.

Nem kisebb elismerés illeti meg a Holzweiszig-Székely-féle latin olvasókönyvet.

Természetesen a mondatból indul ki, és oly ügyesen, hogy az első osztály latin nyelvi tananyagának nincs egyetlen egy szabálya sem, melyet alaposan be nem lehetne gyakoroltatni az alkalmas és bővöbőven felhozott mondatokkal. Még pedig a tapintatosan megválasztott egyes mondatok úgy következnek egymás után, hogy azok végeredményben lehetőleg összefüggő gyakorlatokat képezzenek. A mondatok kiindulnak az egyes- és többesszámú nominativus- és genitivusból, s ugyanezen számú accusativus- és dativusok után az ablativussal végződnek; végül, hogy az első declinatio teljesen fel legyen dolgozva, a csak a többesszám-ban használt névszókra egy sereg példa van felsorolva. Ezen példák ügyes szerkesztésén kívül meg kell jegyezmem, hogy a tanulók memoriája sincs megterhelve többen több szó megtanulásával; mert az első declinatio-ra felhozott 158 mondat feldolgozásához a tanulóknak csak 61 szót kell megtanulniok, mely szóknak legnagyobb része tulajdonnév lévén, megjegyzésök semmi nehézségbe sem ütközik. Alkalmasnak tartom a példák-nak egyes leczkékhez alkalmazott csoportosítását is, melyekben hogy mire van fősúly fektetve, arra a példákban előforduló új alakoknak nagyobb betűkkel nyomtatott felülírásai figyelmeztetnek; így a tanuló, föl lévén híva figyelme a grammatikai új alakokra, azokat könnyen elsajátítja, és ezen felüliratok alapján összefoglaló áttekintést is szerezhet az eddig tanultakról.

A könnyebbről a nehezebbre törekvő elv áthuzódik az egész könyvön. Az *us, a, um* és *er, a, um* végű melléknevek egyeztetését az első declinatio-hoz tartozó, vagyis nőnemű nevekkel kezdi meg, a mely declinatio példák alapján már be van gyakorolva; csak azután tér át a második declinatio hím- és semlegesnemű szavaival egyeztetendő melléknevekre; mindezeket pedig kezdi az alany és állítmány egyeztetésével, melyek legbensőbbben összefüggenek egymással, s csak azután tér át a melléknévi jelzőkre, példát hozva föl minden egyes esetre. Ezen példák között az *esse* és *habere* igékkel való mondatszerkesztésnek is bőven kijut a maguk szerepe. Végzi pedig az egyeztetést azzal, midőn a főnév is, meg a melléknév is más declinatio-hoz tartozik. Ugyanitt «*pöplus alta*»

felülírásra vonatkozó példákra megjegyzem, hogy sem a Bartal-Malmosi, sem a Schulz-Dávid-féle olvasókönyvekben a fák és gyümölcsök nemi begyakorlására nincsenek ily alkalmas példák csoportosítva.

A harmadik declinatio feldolgozásánál is, mely a declinatioók között legnagyobb nehézségbe ütközik, ügyesen jár el a szerző.

Először adja a főszabály szerint végződésökre nézve a hím-, azután a nő- és semlegesnemű nevekre vonatkozó példákat, még pedig, hogy az *us, a, um* és *er, a, um* végű melléknevek teljesen begyakoroltassanak, folyton ezen jelzőkkel látja el a névszókat. A harmadik névragozáshoz tartozó három-, két- és egyvégű melléknevek begyakorlására szolgáló példák után áttér azon főnevekre vonatkozó példákra, melyek a főbb nemi szabályoktól eltérnek; még pedig, hogy a nemi tulajdonság minél feltűnőbb legyen, a szemléltetés végett ezen főnevek folyton *us, a, um* és *er, a, um* végű melléknévi jelzőkkel vannak ellátva. — A negyedik declinatioóra szolgáló gyakorlatoknál azon elvet követi, a melyet a második declinatioánál alkalmazott, hogy először adja a hím- és semlegesnemű főnevekre vonatkozó példákat, és csak azután tér át a nőneműekre, mint a melyek kivételesen tartoznak ezen két declinatioéhoz. Az első és ötödik declinatio közötti nemi rokonság is fel van tüntetve, mert itt is először a nőnemű nevekkel vannak a példák szerkesztve és csak azután tér át a kivételesen idetartozó hímneműekre. — A declinatioók és melléknevek egyeztetésének begyakorlására szolgáló példáknál nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a szójegyzékben adott utasításon kívül a magyarról latinra való fordításnál az esetleg új azaz még elő nem fordult szók, vagy a magyar nyelvtől eltérő eset és szám alkalmazásának a szövegbe való igtatását is célszerűnek találom, mert a kis tanuló előkészülése ez által meg van könnyítve, s így biztosabban megtanulhatja az ismeretlen szókat is, mint a tanár szája vagy a szótár után többnyire helytelenül leirt följegyzés alapján. A melléknevek fokozására, a számnevekre, a névmásokra és a határozó-szókra szolgáló példákban a szerzőnek részletekig menő gondja volt, hogy az alakok kellő számmal előforduljanak és alkalmazási módjukkal a tanulók teljesen megismerkedjenek.

Az igeragozásra áttérve, szerzőnk is azon elvet követi, mely egyéb tankönyvekben is érvényesül, hogy a *sum, fui, esse* ige idők és módok szerint begyakoroltassék. Eltérést, még pedig előnyös eltérést, a többi latin olvasókönyvektől abban tapasztalok, hogy a *sum* ige indicativus és coniunctivus alakjaira felhozott alkalmas példák után azonnal áttér a *sum* fontosabb összetételeire is, melyek egyéb olvasókönyvekben az alapige után jóval később fordulnak elő. A példák is párbeszéd alakjában vannak szerkesztve, melyben a tanuló érdeklődésén kívül legtöbb alkalom kínálkozik a *sum* ige különféle idő- és módbeli alakjainak bemuta-

tására. Egyszersmind ezen alakokkal a szerzőnek tágabb mező nyílik meg, siet megragadni az alkalmat, hogy Liviusnak történelmi művéből Hannibal személyét, célját és polgártársai irigységét bemutassa. — Az igeahajlítás rendszeres elsajátítására azon elvet követi a szerző, hogy az indicativus alakjait nyomban kövessék a coniunctivus megfelelő idő-alakjai; ugyanezen eljárás nyilvánul a cselekvő és szenvedő alakok begyakorlására felhozott példákban is. Alkalmasnak találtam az első, második és negyedik igeahajlításhoz tartozó igék azon csoportosítását is, hogy a perfectum és supinum fő-alakjai *vi* — *tum* alakban vannak felsorolva; a mi által nemcsak a már begyakorlott *sum* ige perfectum alakjának — *fui, ui, vi* — végződése lebeg folyton a tanuló szeme előtt, de egyöntetűséget is lát a perfectumok alakítása között. Az egyöntetűség kedvéért helyesnek tartanám, ha a harmadik igeahajlítást is a *cognosco* igére vonatkozó példákkal kezdené a szerző a *tribuo, solvo* és *lego* igék helyett. — Az igeragozás alakjainak bemutatásakor a párbeszédés olvasmányokon kívül Phædrus meséiből több szemelvényt ad a szerző. Ezek helyett a fordító, tán minden nagyobb nehézség nélkül, röviden beszöhetette volna a mi gymn. tantervünk utasítása szerint Róma alapításának és első két királyának történetét, az igeahajlítás minden ágának felhasználásával.

Holzweiszig Latin Gyakorlókönyvét tehát érett tapasztalás és alapos megfigyelés gyümölcsének tartom. Ily Gyakorlókönyvet csak az írhatott, ki évek során át megfigyelte, hogy miként lehet eloszlatni azon nehézségeket, a melyek a latin nyelv tanításánál lépten-nyomon nyilvánulnak.

A tanulók helyzetén kívül pedig megkönnyíti a tanító eljárását az is, hogy nem kell kapkodnia alkalmas példák után a grammatikai szabályok elsajátíttatása végett, mert rendelkezésére áll egy olyan Gyakorlókönyv, mely minden fontosabb mozzanatra tüzetesen kiterjeszkedik.

Lehetnek olyanok, kik túlságosan bönök találják ezen Gyakorlókönyvet, mondhatják, hogy sok olyan részt tartalmaz, a mely helyet foglalhatna a második osztály tananyagában; de én a rendhagyó igéken kívül semmi olyasmire nem akadtam, a mit az első osztály tananyagából száműzni lehetne, s ezek is oly válogatva fordulnak elő, hogy megtanulásukat inkább üdvösnék, mint túlterhelésnek tartom. A mi pedig a gyakorlatok bőséges anyagát illeti, azon meggyőződésben vagyok, hogy inkább álljanak a tanuló és a tanító rendelkezésére bőségesen az alkalmas példák, mint sem azoknak fogyatékában szenvedjen az olvasókönyv. A lelkiismeretes tanító a fölös példákból kiválogathatja nézete szerint a legalkalmasabbakat, de ha nincs, akkor ki ne válogathat bennök. A Bartal-Malmosi-féle olvasó- és gyakorlókönyvben van sok összefüggő olvasmány, főleg a mi tantervi utasításaink szerint, de a grammatikai

szabályok tüzetes begyakorlására nincsenek megközelítőleg sem oly alkalmas és könnyű példák, mint ebben. A Schultz-Dávid olvasó- és gyakorlókönyve pedig épen fogyatkozásban szenved a szükséges grammatikai szabályok begyakorlására szolgáló példákban, mert a legfontosabb grammatikai szabályok vagy sehol, vagy csak szórványosan fordulnak elő. Szepesi-Budavári olvasókönyvében vannak ugyan példák felsorolva a grammatikai szabályokra, de ezekből összefüggő olvasmányra a legjobb akarattal sem lehet akadni.

Holzweiszignek az első osztály számára írt Latin Gyakorlókönyvét tehát igen hasznavehető könyvnek találom. Nemcsak azért, mert a grammatikai alakoknak bőségesen kijut megillető részek, hanem az ügyes összeállítás, apró részletekig kiterjeszkedő alkalmas példák szerkesztése, a fennakadásoknak hosszas tapasztalásból kifolyó szerencsés elhárítása miatt is.

Bárha a szerzőnek ily kivitelű II., III. és IV-dik osztály számára szánt gyakorlókönyvét is láthatnók már.

A fordító is megtette kötelességét. Sőt többet is tett. Latin-magyar és magyar-latin szótárt is adott és erre valóban nagy szükségök van a kisebb tanulónak. A helyes olvasás végett pedig helyesen járt el, hogy a szójegyzékben és a szótárakban a szótágok időmennyiségét jelezte, habár nekem jobban nyemre volna, ha az olvasmányokban előforduló szók mind jelezve volnának az időmennyiség szerint. Bárcsak a hangsúly jelzésére is tekintet volna olvasókönyveinkben, ezzel igen nagy szolgálat volna téve a latin nyelvnek is, meg a magyar kiejtéshez szokott ifjaknak is.

Az egész könyv külseje megfelel a Franklin-Társulat általán ismert kifogástalan és csinos kiállításának.

Kaposvár.

BEKSITS IGNÁCZ.

Jegyzetek Homeros Iliasához. A homerosi alaktan vázlatával írta dr. Csengeri János. Budapest, 1888. Ara 1 frt 40 kr.

E munka az Ilias szemelvényes kiadásához, mely ugyanattól a szerzőtől 1886-ban jelent meg s a teljes Iliának mintegy felét tartalmazza, magyarázó jegyzeteket szolgáltat s a homerosi alaktan főbb pontjait foglalja egybe. Minthogy az Iliast tárgyaló eddigi magyarázatos kiadásaink a VI. éneken nem mennek túl, az előttünk fekvő munka az első, mely az egész hősköteményre, legalább a szemelvények terjedelmében s ezekre szorítkozva, kiterjed és célja, mint szerző az Előszóban meghatározza: «a tanulók házi készületét lehetővé tenni».

Maga az értelmezés nem eredeti, hanem kiváló írók, Monro, Fæsi, La Roche s mások, különösen Ameis hasontárgyú magyarázatainak kisebb-nagyobb hűséggel, de többnyire kivonatossan készült reproductiója,

a könyvben található néhány illustratio legnagyobb részt Helbig (Das hom. Epos aus den Denkmälern erläutert) nyomán készült. Föltűnő: a fordított helyek nagy száma, új: a magyar irodalomból vett párhuzamos helyek bő sorozata.

A munka e sajátosságánál fogva első kérdésül felötlik, hogy szerző helyesen értelmez-e, vagy, a mi a legtöbb esetben egyre megy, helyesen fogta-e föl s adja-e vissza kútfőinek magyarázatát? A munkából kitetszik, hogy szerzője a tárgyban otthonos s hogy forrásait egészen véve értelmesen használja föl; csakis egyes, többnyire csekélyebb fontosságú részletekre lehet a főt kifejtett szempontból kifogást tenni. Ilyenek a következők:

A 5. *Διὸς δ' ἐτελείετο βολή*-hez megjegyzi sz.: «a harag következtében teljesült Zeus határozata» — ez nem felel meg a tényállásnak, de Ameis magyarázatának sem, ki azt mondja «in den Folgen des Grolles vollzog sich der Ratschluss des Zeus».

A 82: «*ἀλλὰ* különben mellérendelő kötőszó; itt . . . mégis, de azért». Ezt csak *ἀλλὰ τε καὶ* jelenti, *ἀλλὰ τε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον* = ám még utóbb is haragot tart.

A 218: *ὅς κε θεοῖς ἐπιπεθῆται, μάλα τ' ἔκλονον αὐτοῦ* v.-hez megjegyzi sz.: «*ὅς κε* ha valaki, *μάλα τ'* nagyon is, szívesen is . . .» — de *τε* itt nem az adverbiumra tartozik, hanem a mondat értelme ez: «ha valaki hallgat az istenekre, azt viszont ők is szívesen meghallgatják».

A 465: *τάλλα* — *ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἐπειραν* az áldozati állati részek nyársra huzásáról szól, ezt sz. így magyarázza: «*ἀμφι* ,mindkét felől' nyársakra (*ὀβελοῖσι*) szúrták, úgy hogy a nyárs mindkét felől, azaz elől-hátul kiállott». Ez nem világos rajz, *ἀμφι* nem = kétfelől, és a nyársnak *εἰς* hegye volt; erre szúrták a húst, melyet, a nyárs másik végét a kézben tartva, forgattak a tűzön.

Z 126. v.-hez a jegyzet: «*ὄτ' = ὄτι τε* hogy ím» — Ameisből van átvéve, csakhogy Ameis magyarázhatja így, mert *ὄ* a szövegben ezt írja *ὄ τε* — de szerzőnk ezt nem teheti, mert az *ὄ* szövegében a variáns *ὄτ'* azaz *ὄτε* áll.

Hasonló megjegyzéseket lehet tenni számosabb helyre, hol különösen a rövidítés, a kútfői jegyzetek összevonása a világosságot csökkenti avagy az értelmet némileg elforgatja.

Főlöleges megjegyzés nem igen található a munkában, hiányt annál többet kell konstatálni. A nyelvtani magyarázatok a legszűkebb körben mozognak; szerző elmondja az Előszóban, hogy a lehető legnagyobb rövidségre törekedett, s a mondott tekintetben jó grammatikára csakugyan sokat lehet bízni, de mégis sok dolog van, mit itt tárgyalni nem lehet, a minek ismerete pedig a költő helyes fölfogása szempontjából épen műve individualitásánál fogva szükséges vagy kívánatos.

Ilyen, hogy többet ne említsek, a particulák tana, melyre éppen Homeros nyelve szolgál bőséges és tanulságos példákkal; az oly helyeken mint *A* 137. 139: *ἐγὼ δὲ κεν αὐτὸς ἔλωμαι — ὁ δὲ κεν κεχολώσεται* — a módok és idők sajátságos használatára okvetetlenül reá kell mutatni. A gyakran előforduló (*A* 361, *Z* 253. 406. stb.) hely: *ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν* — a mellett a pusztá fordítás mellett: «szót szóla és azt ki is mondta» bővebb magyarázatot érdemel, mert érdekes világot vet a görög és különösen a homerosi közvetlen fölfogás- és kifejezésmódra; erről valamint számos hasonló jelenségről l. Classen kitünő munkáját: *Beobachtungen über den hom. Sprachgebrauch*. Hasonlóan hiányos az alaktan vázlata: hogy *ττ* h. mindig *σσ*-et, a spir. asper h. gyakran lenist használ H., hogy kedveli az e-hangot, hogy a *-φι*-vel képzett alakok gen.- és dat.-t pótolnak, a mellénevek sajátságos alakjairól, még az *εἰμί* ige ragozásáról s számos egyéb szükséges tudnivalókról nincs szó, úgy hogy bármely használatos grammatika bővebben tárgyalja e részt — de akkor e vázlat czéltalan is.

Mínél tovább haladunk a munka kezdetétől, annál gyérebbek a magyarázó jegyzetek, a vége felé majdnem teljesen elapadnak, illetőleg egyes szók vagy kifejezések fordításában állanak. Bizonyos, hogy a sikerült fordítás gyakran a legjobb magyarázat, de nem mindig s így Homerosnál sem elegendő, különösen akkor, midőn a munka nagy része kizárólag otthoni, tehát utbaigazítás nélküli magánhasználatra van szánva.

A fordítások általában sikerültek; hogy egyes lapsusok, furcsaságok előfordulnak, azon nem fogunk fönnakadhatni; pl. *Φρένες ἀμφιμίλαινα* *A* 113 így van fordítva: „homálykörnyezte szívhaló”, *Z* 143 *ὣς κεν θᾶσσον ὀλέθρον πείραθ' ἔκηαι* = hogy minél előbb a vész törébe juss — holott *ὀλέθρον πείρατα* egyszerűen annyit jelent, mint „végenyészet”; az Ilias befejező verse *ὣς οἴγ' ἀμφίπορον τάγον Ἐκτορος ἰπποδάμοιο* = „így ünnepelték meg Hector végtisztességét” — *τάγον ἀμφίπειν* = funus curare, tehát eltakarítani, s az öreg Vályi-Nagy már így fordítja a helyet, egyszerűen, de jól: „így ezek eltemették Hectort”; — de a fordítások általában véve az eredeti helyek átértése és a magyar nyelv beható ismerete bizonságai; az utóbbiról különben az egész munka nyelvezete fényes tanúságot tesz.

Legérdemesebb része a munkának a magyar irodalomból, Arany, Petőfi, Vörösmarty, a népköltés termékeiből stb. vett parallelhelyek idézése; ezek a tárgyat magát is megvilágítják, az irodalmak egymásra hatását vagy a rokon fejlődést is föltűntetik, s igen alkalmas eszközei az érdekeltség fölébresztésének. Szerző munkája e tekintetben kiváló dicséretet érdemel, még ha leszámítunk is bizonyos túlságot az idézetek fölhasználásában, mint pl. *A* 114 *κονριδίη ἔλλοχος*-hoz «hittel

«kötözött hűtes feleségem» a Szil. és Hajmási balladából — a mi, bármily szép kifejezés különben, itt kevésbé van helyén, mert *κ. ἂ. egy-szerűen* = «szűzies hitves» — vagy midőn *Α 242 εἶτ' ἂν πολλοὶ ἐφ' Ἐπιτορος — θνήσκοντες πίπτωσι*-hez olvassuk Arany T. VII, 8: «vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal» — *ἰπὸ* nem = miatt, kézről a görögben nincs szó.

Mint hogy a munka irodalmunkban még föl nem dolgozott anyag-foglalkozik, s a maga elébe tűzött célta «a tanulók házi készületét lehetővé tenni» ha nem biztosítja is teljesen, mindenesetre nagy mértékben megkönnyíti, a fönt kifejtettek alapján, azt hiszem, hogy oly gymnasiumokban, hol szerzőnek Ilias-kiadása van behozva, jó sikerrel fogják használni.

Dr. HÓMAN OTTO.

1. Görög-magyar szótár. Készítették *Lévay István és Vida Aladár*. Budapest, 1887. Második javított és bővített kiadás.
2. Magyar-görög szótár. Készítették *ugyanazok*. Budapest, 1887. Második javított és bővített kiadás.

1. A Lévay-Vida-féle görög-magyar szótár első kiadása, mely segéd-könyvül engedélyezve lett, etymologicus szempontból csoportosítva adta a szokat; a jelenlegi a szakférfiak kívánalmára egyszerűen alphabetum szerint sorolja elő a szokat. E szerint egészen új átdolgozott szótárral van dolgunk, melyet azért tüzetesen átvizsgáltam.

A követelések, melyeket egy jó szótárhoz fűzünk, a következők: Először hogy könnyen kezelhető legyen. Hogy ennek a kelléknek megfelelőhessen, megkivántatik, hogy *a)* ne apró, szemrontó betűkkel legyen szedve, *b)* hogy ne legyen összetömörülve, *c)* hogy a lapok felső szélén a lapnak kezdő és utolsó szava teljesen kiírva, mint útmutató szerepeljen. A szóban levő szótár megfelel a harmadik kelléknek és e tekintetben előnyben van a sárospataki szótár felett, a melyben rendszeren csak a szó három első betűje szerepel; a többi kelléknek azonban épúgy nem felel meg, mint a sárospataki szótár. Betűik aprók, a nyomtatásban sűrű. A papírral való gazdálkodás az áttekinthetőség rovására van. Ha két columnában szedetik, hasznavehetősége emelkednék.

A második és legfőbb követelés az, hogy a szótár megbízható legyen. E tekintetben a szótár vagy a nyelv egész szókincsét, vagy a cél és szükséglet szerint egyes íróknak, vagy, mint a szóban forgó szótár a középiskolában olvasandó írók szókincsét kell hogy tartalmazza. Itt nem szólok a teljes és a specialis szótárakról, csak is azokról, melyek iskolai használatra készülnek, és itt constatálom, hogy szótáraink e tekintetben nem készülnek olyan akribiával, mint azt az ügy fontossága megkövetelné. A szerzők ugyanis elővesznek egy-két szótárt, és ebből csak úgy találomra kivonatolnak, pedig teendőjük az

volna, hogy mindenekelőtt az iskolában olvasni szokott írók phraseológiáját áttanulmányozzák, vagy pedig az adatokat az írókkal kezükben ellenőrizték. Ez persze nagy munkával jár, de gyümölcsözőbb és hasznosabb volna az egyszerű átírásnál. Álljon itt csak egy példa; a sárospataki szótárban ἀγωγή mellett az áll: «ált. vivés, vezetés; 1. elvitel, elszállítás, előhozás; szállítmány, teher; 2. menet, elindulás, elvonulás; 3. nevelés, nevelési elvek; bánásmód; rend és sor; életmód; philosophok iskolája; zenében: időmérték; gyógytanban: gyógymódszer.» A mint látható, itt szép sorrendben, bizonyos tagoltságban lépnek fel a jelentések egymás után; hogyan bánik már most szótárunk? ἀγωγή mellett ezt olvassuk: vezetés, szállítás; teher, szállítás; mars, vonulás; nevelés. Hogy mennyire lehet az ilyen kivonaton a helyes fordítás céljából eligazodni, azt a szakferfiú megítélésére bízom.

De nézzük már a megbízhatóság szempontjából, és pedig az iskolai szükségletet tekintetbe véve, ezt a szótárt.

Az utasítások a görög nyelvi olvasmányokat tekintve és pedig ott, hol az attikai nyelvjárással kezdik az olvasást, azt javasolják, hogy az V. osztályban æsopusi mesék vagy könnyebb történeti olvasmányok képezzék az olvasmány tárgyát; a VI. osztályban pedig egy Xenophon-féle chrestomathia olvasása volna alkalmazandó, különösen pedig, hogy Xenophon Memorabiliáira nagy súly fektetessék. A VII-ben Homeros olvasása hozható kapcsolatba a poetikai tanítással, mi mellett Herodotusból válogatott helyek volnának olvasandók; míg végre a VIII. osztályban Homerossal folytatva Platóból a dialogusok egyike. pl. Euthyphron, Apologia, Kriton behatóan volna tárgyalandó.

Ezt a menetet írják elő az utasítások ott, hol az attikai nyelvjárás a kiinduló pont, míg ellenben azon intézetekben, melyeknél az ión nyelvjárásból indulnak ki, az V. és VI-ban Homeros, a VII-ben Homeros mellett görög lyrikus szemelvények, a VIII-ban Plató és ha lehetséges és az idő engedi, Sophokles egyik drámája volna olvasandó.

Ezeknek a követelményeknek tehát szolgálatában kell hogy álljon a görög-magyar szótár. És ép ebből a szempontból és ezen kívánalmak szerint fogtam hozzá e szótárnak átvizsgálásához, vagyis jobban mondva megpróbáltatásához.

Elővettem mindenekelőtt Plato apologiáját és abból is csak az első négy fejezetet, és tettem az úgynevezett stichpróbákat és ime a következő alakokat nem találtam magyarázva: *πιθανώς, ὀπωσιτοῖν, ξένως; ἐρήμην, ἐνταυθί, γράφομαι* = vádolni; *προῖκα* van ugyan felvéve, de csak úgy, hogy *προῖξ*-ra utal, *προῖξ*-nál azonban ez áll: adomány, ajándék, hozomány; már pedig ebből nem lehet kihozni valódi értelmét, a mint azt a sárospataki helyesen adja: hat. ingyen, díj nélkül; hiányzik *ἐμμελῶς, ἀβρόνομαι*.

Elővettem aztán Xenophon Anabasisát és ebből csakis az I. fejezetet, és ime hiányzik *ἀσθενέω* = gyöngélkedem ; *δασμός* megvan ugyan «osztás, felosztás» jelentésében, holott itt «adót» jelent. A lyrikusokat forgatva (csakis az anthológiából), nem találtam felvilágosítást Tyrtaios következő kifejezéseire : *χορημοσύνη* van ugyan, de «vágyakozás, vággy, óhajtság» jelentésével, holott e helyütt szükségset, hiányt jelent ; hiányzik : *ἀλώμαι*, a melynél utasítani kellett volna *ἀλάομαι*-ra, mely megvan ; *αἰδοῖον τό ; θηητός, πανόπιλος, μειλιχογήρως, λαός*.

Mimnermost olvasva, nem találtam a szótárban : *ἄμπασις*-t, a melynél *ἀνάπανσις*-re kellett volna utalni, mely megvan ; *ἐκλαχάνω, πήχσιος*, melyet legalább *πηχναῖος*-hoz kellett volna csatolni ; *πτοιᾶμαι*, melynél utalás volna teendő *πτοιῶ*-ra. Theognisnál nem találtam az *ἀμπλακία, ἐκτρέπελος, κακόδοξος, παρμόνιμος* szókra. Egész sereg szó van, melyekre nézve Xenophon Memorabiliái olvasásánál nem ad felvilágosítást e szótár ; ilyenek : *ἀγνώς, ἀγυμνάστως, ἀδελφιδοῦ, ἀδρυνέω, ἀκριβῶς, ἀλύπως, ἀναιδῶς, ἀναλογίζομαι, ἀνάλωμα, ἀνδριαντοποιέω, ἀναρῶς, ἀνομία, ἀντιτάττομαι, ἀννπόστατος, ἀόρατος, ἀποτυγχάνω, ἀργία, ἀρθρέω, ἀσεβής, γεραρός, γνωμικός, δειδροκοπέω, δεσμεύω*. Sajátságos, hogy az adverbiumokat mellőzi, ámbár nem következetesen, mert ezek is előfordúlnak itt-ott, pl. *δαφιλῶς ζῆν*. Azt is hiánynak kell feltüntetni, hogy nem következetes a medium igék feltüntetésében és változott jelentésök kiemelésében.

Legbiztosabb és legterjedelmesebb tájékozódást nyújt Homerosra, de itt is tetemes pótlás követeltetnék ; itt hiányzanak a többi közt : *ἀγγελίης, ὄ ; ἄρη, ἀελλίης, ἀγκοινή = ἄγκων*, legalább erre kellene utalni ; így fel volna veendő : *ἀεθλεύω, ἀέθλιον és ἄθλον*-ra stb. volna utalandó.

Végre elővettem a szemelvényeket Herodotosból Dávid kiadásában és hozzá fogtam annak alapján a szótár tanulmányozásához. Tapasztalataim ezek : a szerzők nem jártak el következetesen Herodotos szókincsének és alakjainak összeállításában ; míg ugyanis helyesen történik hivatkozás *κοῖος* és *ὄν*-nál *ποιος* és *οὔν*-ra, nem történik az *ἀπικνέομαι, ἐκπλώω, ἱπαρπάζω, μούνος* stb. alakokkal, melyeket okvetlen fel kellett volna venni, legalább is utalva a megfelelő attikai alakokra. Teljesen hiányzik : *ἐπιλέγομαι* = átolvasni, holott megvan *ἐπιλέγω*, de más jelentéssel, *νησσιπέρητος* stb.

Arra is kell a szerzőket figyelmeztetnem, hogy több sajtóhiba is csúszott be, így a második lapon *ἀγηραοι = ἀπήρως* helyett *ἀγήρως* ; az ötödik lapon *ἄθροος* helyett *ἄθροος* ; a hetedik lapon *αἰσθεις* e helyett *αἰσθησις* ; a kilencedik lapon *ἀληδών* helyett *ἀλληδών* irandó stb.

Nem lehet feladatomban a hiányokat mind kiírni ; hogy ennyi fáradságot is vettem magamnak, ez csak azért történt, hogy kimutassam,

miként kelljen összeállítva lennie ilyen segédeszköznek, hogy azt az oktatásnál számba lehessen venni.

2. A magyar-görög rész új kiadása nem tér el lényegesen a könyvnek első kiadásától, azért nem is bocsátkozom behatóbb bírálatába. Azt is elismerem, hogy e szótár ez új kiadásában javítva és bővítve van. Midőn ezt elismerem, bátorkodom a szerzőket még a következőre figyelmeztetni. Midőn a *k* betűnek csak egyes lapjait áttanulmányoztam, arra a meggyőződésre jutottam, hogy lényegtelen szók föl vannak véve, de sokkal fontosabbak ki vannak hagyva. Így pl. szerepel ugyan benne a *kekáposzta*, de nincs benne a kegyhajhászat, kegyelemlevél, kegymutatás, kelés, kelevény, keményedik, keményítő, kendő, kengyel, kengyelfutó, kenyérháj stb. Továbbá arra is kellene ügyelniök, hogy a magyartalan szók ne jussanak a szótárba, mint pl. *kegyszűrés*, melynek az általában elterjedt *kegyelemdőfés*, bár ez sem remek alkotás, eléje helyezendő.

BARTAL ANTAL.

Latin nyelvtan reáliskolák számára. *Olvasmánnyal és szótárral*, írta Pirchala Imre gymn. igazgató. Budapest 1887. Ára 70 kr.*

A latin nyelvnek a reáliskola tantárgyai sorába fölvétele s tanításának rendes cursusok szerint való szervezése, mind általános műveltségi, mind gyakorlati szempontból fontos intézkedés. Ez intézkedéssel tervbe vett siker biztosítására szakértő és buzgó tanárok mellett első sorban jó tankönyvek vannak hivatva, — oly tankönyvek, melyek tekintettel az elsajátítandó tárgy körére, a rendelkezésre álló szorgalmi idő kimért voltára és a növendékek értelmi fejlettségére az anyag megválogatásánál a lényegre, a szükségesre szorítkoznak, a tárgyalásnál az eddigi tanulmányok által, különösen a hazai mellett két idegen rokon nyelvben szerzett ismeretek értékesítésével célravezető módszert követnek.

A czímbe említett munka e téren az első irodalmi kísérlet, mely a latin nyelvnek a reáliskolában első fokon tanítására utat jelölni, illetőleg törni igyekszik.

A mű «Előszó» után 42 oldalon tárgyalja a nyelvtani alakok képzését s a főbb syntactikai alkalmazásokat, kapcsolatban fordítási gyakorlatokkal; a 43—65 o.-ig terjedő «Függelék» paradigmákat, szabályokat, beszédrész- és szógyűjteményeket tartalmaz; a 66—76 o.-on «A perzsa háborúk» cz. a. összefüggő olvasmányok foglaltatnak latin és magyar nyelven, befejezi a művet latin-magyar és magyar-latin szótár a 77—96

*) E könyvről már hoztunk ismertetést; de úttörő munkáról lévén szó, szívesen közöljük e cikket is, mert a könyvet részben új szempontokból tárgyalja.

Szerk.

oldalón; — e munka tehát 96 oldalon tárgyalja a latin alaktant és a mondattan egy részét, megfelelő fordítási gyakorlatokkal s ezeket fölvilágosító szótárral.

Megjegyzem itt mindjárt, hogy a felölelt anyag egy része túlmegy a szabályzat által az I. évfolyamra kiszabott határon, a mennyiben összetett alárendelt mondatokra is kiterjed.

A tárgyalás módjára nézve tájékoztat szerző az Előszóban, hol kifejti, hogy az ő útját nem a grammaticai systema, hanem a gyakorlati szükség szabta meg, s a czél elérésére legrövidebb útnak látszott előtte «az alakokkal együtt azok használatát is megtanítani és begyakorolni, úgy hogy alaktan és mondattan nincs egymástól elkülönítve, hanem a kettő együtt halad, a mennyire azt a fokozatos haladás megengedi.» Ezt az utat követi is szerző, midőn a szóalakok képzésének s mondatbeli funkciójának fontosabb szabályait egymás mellett, gyakorlati példákkal, illetőleg összefüggő olvasmányokkal kapcsolatban adja elő, és pedig lehetőleg együttesen, p. a névszói eseteket mind az öt declinációban, az igei alakokat mind a négy conjugációban. Ez az eljárás általában gyakorlati szempontból helyeselhető; az anyag tömörítve van ugyan, tekintve azonban a növendékek ismereteit, nézetem szerint nehézség nélkül meggyőzhető.

De nem látom az elvet, mely szerzőt az egyes részek egymásutánja megállapításában vezette; a névragozás után ugyanis a következő fejezeteket találjuk sorban: a négyféle igeragozás idői a folyó és végzett cselekvés kategóriái szerint, sum ige s összetételei, — a melléknév fokozása, adverbium, præpositiók, a pronom. pers. poss. reflex. demonstr. rel. és interrog., — a coniunctivus, a passivum; a főnévi igenév (az acc. és nom. c. inf.-val), a gerundium és gerundivum, supinum, participium (az abl. absol.-sal), megjegyzések a declinációhoz, vocativus és locativus, a számnevek, a pronom. indefinitum. E beosztás, eltekintve tudományos vagy egyéb tekintetektől, gyakorlati szempontból sem célszerű, mert ok nélkül szétszaggat összetartozó részeket, s ezek kívánatos áttekintését megnehezíti.

Még kevésbé világos előttem, hogy miért tárgyalja szerző az alakok képzési szabályait példákkal s gyakorlatokkal külön az úgynevezett módszeres részben, a paradigmákat, szógyűjteményeket, tehát a tulajdonképi nyelvi anyagot egyes szabályokkal a függelékben? hiszen ezek teszik alapját amazoknak, a nyelvi jelenségek vizsgálata szüli épen a szabályokat — ezek szorosan összetartoznak. Más visszasságoknak is szülője ez az elkülönítés; egyes tárgyak vagy egészben vagy részben ismételve fordulnak elő a módszeres részben és a függelékben: így a főnevek nemére vonatkozó szabályokat négy helyen, ismétlésekkel olvasuk — 3 o., 5 o., 11 o. és a függelékben 45 o. — a nélkül, hogy teljesen ki-

merítők volnának; alkalmatlan továbbá a folytonos utalás a módszeres részről a függelékre, és megfordítva, a mi szükség nélkül megakasztja vagy megnehezíti a használatot.

A tárgyalt nyelvi tények, mint azt szerzőtől nem is lehetett másként várni, hibátlanul vannak előadva; az e tekintetben tehető észrevételek a rövidségre való szertelen törekvésből magyarázhatók. Ilyenek: «*értelmök szerint* semleges nevek a nem declinálható főnevek és a főnévi igenevek» (30.), a 3. declinatiohoz tartozó semleges *i*-tövek» . . . holott a *tőnek*, helyesebben: *törzsnek* nincs neve; ilyen az a megjegyzés hogy a latin *ae* úgy hangzik, mint a magyar *é* vagy hosszú *é*, a *z* pedig = *dz*; amazt német analogonnal lehet érzékeltetni, a *z*-nél beérhetjük a hasonhangzású magyar betűvel.

A műben, tekintve tulajdonképi rendeltetését, tetemes a kimért tananyagon túlmenő, tehát fölös anyag vagy anyagrészletek száma, s ezek nincsenek kellő összefüggésben tárgyalva, a gyakorlatok pedig rajtok is messze túl mennek minden áthidalás nélkül, úgy hogy itt nagy hézagok vannak. Áll ez különösen a már fönt említett alárendelt mondatokról, melyek tárgyalásától szerző a coniunctivus taglalásánál nem tudott szabadulni. Itt olvassuk: «Egyelőre megjegyzendő, hogy coniunctivus áll különösen következő mellékmondatokban *a*) felszólító és kérdő alanyi és tárgyi, *b*) czélhatározó, *c*) következményes mondatokban, *d*) többnyire cum kötőszó után.» Kötőszókról, particulákról alig lévén szó, bajosan fogja megérteni a tanuló a felsorolt mellékmondatok szerkezetét, pedig a fordítási gyakorlatokban ezeken kívül még időhatározó, relativ, föltételes mondatok, sőt oratio obliqua is szerepel, p. 69 o.: «ad urbem pervenire studentes, priusquam Athenienses redissent»; 66 o.: «si pugnam nollent committere, terram et aquam ferentes in colloquium venirent»; «nolle Scythas pugnare, cum neque oppida neque culta arva haberent, quae defenderent» stb. A latinra fordítandó olvasmány ezt a mondatot is tartalmazza: «Midőn Themistocles látta, hogy ezt nem győzte meg eléggé, éjjel leghívebb szolgáját a perzsa királyhoz küldte, hogy mondja meg neki, hogy az ő ellenfelei futásra gondolnak; ha azok szétmentek, nagyobb fáradsággal és hosszabb idő mulva fogja a háborút bevégezni, minthogy kénytelen lesz egyenkint őket üldözni; ha pedig azonnal megtámadja őket, rövid idő alatt mindnyájokat el fogja nyomni» — ily mondat helyes fordítása az érettségi vizsgálatot álló realista tanulónak is becsületére válik, s miután a munka az Előszó szerint is az I. évfolyam növendékei részére készült, ezek s hasonló helyek kiküszöbölendők.

De ha van fölösleg a munkában, nem kisebb a hiányok száma, melyeket czélszerű lesz teljesebb s alaposabb tudás biztosítása kedvéért pótolni. Ezek közül néhány főbbre kívánok itt rámutatni.

A francia és német nyelvbeli hasonló jelenségekre szerző utal itt-ott; p. habeo-nál, a consecutio temporum-nál röviden; ezt a segítő eszközt még jobban ki lehet aknázni; p. sum-nál, egyes igei alakoknál különösen az inf. és gerundiumnál s a mondat szerkesztésnél.

Kisebb jelentőségű, hogy «az értelmök szerint hímnemű szók» sorából a szelek nevei kimaradtak, 3 o., s hogy itt közös nemről nem tétetik említés; de ha az ablativusnak, mint határozónak hatféle alkalmazását felsorolja szerző (9 o.), nem látom be, miért hagyassék ki az abl. loci, pretii, qualitatis, limitationis.

A hiányos igék közül hiányzik fari, age, — a személytelen igék közül igen sok, általában az időjárást jelentők és a módosult jelentésűek (constat, accidit, interest, refert, liquet stb.), az u. n. rendhagyó igék táblázata is több helyen csonka; igaz, hogy mindezekre nézve a szerző más helyen (14 o.) tanácsot ad ilyformán: «minthogy azonban sok igében egyéb változásokat is mutat a perfectum, azt a szótárban fel kell keresni, — mégis hasznos és kívánatos, hogy a sorozat, ha már fel van állítva, lehetőleg teljes legyen.

Sok latin szónak magyar jelentését nem találjuk vagy tárgyalta-tása helyén vagy a szótárban, néha egyáltalában nincs kitéve, így p. febris, pelvis, puppis, restis, turris, tussis stb, quercus, sinus, axis, col-lis, fustis, mensis, pulvis stb. magyar jelentése sem a lelethelyen, sem a szótárban nem fordul elő; én még az igeragozási alakok fordítását, tekintettel különösen a coni.-ra és passivumra, sem tartom fölösleges-nek, azt azonban mindenesetre megkívánám, hogy a grammaticában tárgyalt és a gyakorlatokban előforduló szók az illető helyen vagy a szó-tárban magyaríttassanak és pedig az utóbbiak esetleg az általánosabb jelentés mellett az előfordulási helyen érvényes árnyalat jelentményé-vel, nehogy úgy járjunk, mint az e könyvet használó tanulók, kik p. e mondatot akarván fordítani «sol sua sede relicta evanuit», minthogy a szótárban azt találják: sedes = lakóhely, relinquo = elhagy, evanesco = eltűnik, a fordítást így fogják eszközölni: «a nap, lakóhelyét elhagy-ván, eltűnt», vagy ezt, hogy «Xerxes . . . gravissime ferens, . . . ver-bera infligi iussit Hellesponto» 70 o. így: «Xerxes . . . igen komolyan hordva . . . veréseket ütett Hellespontusra».

A módszeres részbe foglalt gyakorlatok, azzal a kivétellel, hogy itt-ott átcsapnak a mondattannak a II. évfolyam számára föntartott ré-szébe, általában a tárgyhoz mértek, jól megválasztvák, de számukat — 38 a latin és u. a. a magyar — nem tartom elegendőnek, hanem általá-nos gyakorlás, szókincs gyűjtése és kifejezések elsajátítása céljából egy-aránt megpótlandónak.

A nyelvezet a munkában alig esik kifogás alá, kivéve a tartalmi tekintetből is gáncsolt utolsó fordítási gyakorlatot, melyben a szörend

ellen több vétséget találunk («egyedül Themistocles ellentállott», «a hajók sokaságát ki nem lehetett fejteni»). Föltűnt, hogy a szerző Syracusæ, Thermopylæ s. hh. mellett Plataea-t és következetesen Athenæ-t (értsd a várost) ír. Apróbb botlások számába megy a címlapon «olvasmánnyal» és e mondat: «Mindent, a mit látunk, (azt) nem csodáljuk» 42. o.

A munka gondosan van átnézve, nyomtatási hiba alig maradt (28. o XXVII—XVIII. h., a 30—32 gyakorlatok számozása elmaradt, 41. o. prof. pron. helyett), kiállítása csinos, ára mérsékelt.

Az előadottakból kitűnik, hogy e munka, mint az úttörőké rendezés, meglehetősen sok rögöt mutat még, melyek eltávolítandók, hogy az út kényelmesen járható s a cél könnyen elérhető legyen. Azonban a munka kiinduló pontja céltudatosan és jól van megállapítva, a kiszabott anyagot egészben tárgyalja, módszeres alapjában helyes és sikerrel biztató, általában szakértő tanár vezetése mellett jelen alakjában is használható: s ezért oly megjegyzéssel, hogy a tananyag terjedelmére nézve a szabályzat kitűzte határ szorosan szem előtt tartandó, a realis-kolák I. évfolyama részére hasznos és ajánlásra méltó tankönyvnek mondhatom.

Dr. HÓMAN OTTÓ.

Dr. Maywald József, Görög nyelvtan rövid, áttekinthető előadásban. Függelékül az ióni szójárás alaktana. Gerth és egyéb szerzők nyomán. Budapest, 1887. 243 l.

Nem lehet mondani, hogy görög nyelvtanokban nálunk hiány volna. Új jelenségnek e téren tehát csak akkor van létjoga, ha tudományos és szabatos előadás, didaktikai célszerűség és praktikus használhatóság tekintetében haladást jelez. S könyvünk erre nem egy oknál fogva méltán igényt tarthat.

Mint Gerth műve, mely után egészben véve dolgozva van, a Kügi által megvetett alapon egészen helyesen oda törekszik, hogy az iskolai classicusokban csak szórványosan vagy egyáltalában nem található alakokat, a syntaktikus sajátságokat mellőzze s ily módon a tananyagot kevesbítse. Ez anyagot itt-ott még jobban lehetett volna megszorítani. Pl. Πόσειδον, σᾶτερ kivételes vocativusok, φῶτων kivételes genitivus s egybek azok után, miket Kügi a Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen 1886. évfolyamában megjelent alapvető cikkében mond, iskolai görög nyelvtanban határozottan fölöslegesek. Sőt magyar könyv a tananyag megszorításában még jóval tovább mehet. Az olvasott classicusok köre ugyanis nálunk sokkal szűkebb mint Németországban s így nem egy alak és szabálynak, mely német tanulók számára írt nyelvtanban szükséges, magyar iskolai könyvben határozottan nincs helye. De erre nézve

még előbb statisztikailag meg kellene állapítani az anyagot. Mindenestre kár volt a Gerth által felvett mennyiséget itt-ott bővíteni.

Egy másik előnye a könyvnek — főleg Curtiussal szemben — a tananyagának didaktikai szempontból czélszerűbb elosztása. Ez különösen az ige tanra nézve áll. Curtius t. i., a theoriát tekintve egészen helyesen, az igealakokat az egyes időtövek szerint osztja el. A tanításnál azonban ez nem egy tekintetben nehézséget okoz, mert, mint Curtius maga is mondja (Erläuterungen, 83. l.), az ige így egészen széjjel esik. Könyvünkben mint Gerthnél és a legtöbb újabb szerzőnél először egy ige (*λύω*) van végig ragozva. Így az időképzést könnyebben és egyszerűbben tanulja meg a tanuló, főképen azért, mert nem kell folytonosan két különböző töre ügyelni s figyelme egyedül az idők képzésére irányulhat. S ez biztos alapul szolgál azután a nem tiszta igék ideinek képzésénél is, mely igék közül először a torok- és ajakhangúak, azután a folyékony hangúak tárgyalatnak. Ily módon a hangváltozások sem halmozódnak úgy össze s nem okoznak annyi nehézséget.

A mássalhangzós declinaciónál Maywald a τ , δ , θ végű tövekhez nem vonja mint Gerth az ν töveket is, hanem ez utóbbiakat Kochchal és Hintnerrel megegyezőleg a folyékony tövekhez csatolja. Ez is helyes, mert így a folyékony hangú töveknél több egynemű dolog, pl. *ἄγαμεμον*, *σῶτες*, vagy a több. dativusban a rövid hangzó szemben a nominativusi hosszú hangzóval egymáshoz kerül és a foghangú töveknél a szigmás egyes nominativus képzésére vonatkozó szabályok egyszerűsítetnek. — Ép oly helyes, hogy *πῆλως*, mely Gerthnél *γλυκῶς* mellett külön paradigma gyanánt szerepel, Maywaldnál *ἄστυ*-val együtt csak a jegyzetbe jut.

Czélszerű továbbá a mondatban a névmásoknak mindjárt a névelő után való tárgyalása, mert a névelő és névmások közt bizonyos benső összefüggés van és a névmások viszonyai nagyrészt a névelőnél jönnek szóba.

Megfelelő a beosztás a genitivus tárgyalásánál is. Míg pl. Curtius ez esetet főnevek, melléknevek, ige határozók és igéktől való függése, tehát egészen külsőleges szempontok szerint, az egyneműeket külön nem csoportosítva tárgyalja, könyvünk Gerthnél is jobban mindenképp előtt a genitivus két főnemét, a tulajdonképeni és az ablativusi genitivust szorosan külön választja és e két kategórián belül sorolja azután fel az egyes genitivusokat, és pedig mindegyiket főnév, melléknévtől stb. való függése szerint. Így nagyobb lesz az áttekinthetőség, a latin genitivus szokásos tárgyalását jobban közelítjük meg s átlátszóbb az egyes genitivusok természete és lényege. — Hasonló módon van tárgyalva a dativus, hol két főosztály van: a tulajdonképeni dativus és a dativus mint a régi sociativus, instrumentalis és locativus helyettese.

Mégis azután a 172. §-ban a dativus sociativus a tulajdonképeni dativus sorában szerepel.

Didaktikai tekintetben határozottan előnyös a praepositióknak helyi, idői és átvitt értelem szerint való bemutatása, jóllehet ilyképen a határok itt-ott némileg elmosódnak. A tanuló ugyanis jobban ismeri meg ily módon a praepositiók sajátosságos természetét, mintha tömeges példákat a legkülömbözőbb fordításokkal együtt sorolunk fel.

Egészben véve jobban mint Gerth, tárgyalja M. az infinitivust és az oratio obliquát is, bár Gerth-tel és Holzweisziggal együtt a névelős infinitivust az infinitivusi tan végére kellett volna hagynia, mert így világosabb lett volna az, hogy névelőt a kiegészítőkkal ellátott infinitivus is kaphat, mi M.-nál nem egészen világos.

De ha didaktikai szempontból a tananyag elrendezése dicséretes is, az elosztás és csoportosítás egyes helyeken még tökéletesebb lehetne. Egyebek közt a hangtanban inkább Hintnert kellett volna követni, kinél pl. a mássalhangzók változása helyesebben és jobban az assimilatio, dissimilatio és eictio kategoriái szerint vannak tárgyalva, mi tudományosabb, rövidebb és áttekinthetőbb. Az aspiratio, az iota consonans által okozott hangváltoztatások is az assimilatio alá tartoznak. — Az α -névragozásnál, nézetem szerint, három táblázatot kellene adni: az α purumra, hozzá tévén mindjárt a szabályt, hogy az ilyen α végig megmarad s rendszerint hosszú, rövid pedig csak ritkábban, és pedig csakis a nominativusban, accusativusban és vocativusban, mit többnyire már az accentusról meglehetősen ismerni; az α impurumra, utána a szabály, és az α impurumra σ, ξ stb. után. — Kár volt továbbá τ -t és ν -t kivető töveket felvenni. Mert eltekintve attól, hogy ez a nyelvtudományi és a görög hangtani törvények szempontjából helytelen, $\chi\epsilon\varrho\alpha\varsigma$, mint jól megjegyezték „generalis sereg nélkül”. Jobb, mint Hintner teszi, a két (t. i. τ és ς) tövű $\chi\epsilon\varrho\alpha\varsigma$ -t az ς -t kivető töveknél jegyzetben adni. A τ végű töből származnak a teljes, az ς -töből az összevont alakok. Az ν -t kivető töveknél, mivel rendes teljes alakjaik vannak, a folyékony töveknél lehetett volna kifejtteni, hogy az összevont alakok egy ς végű melléktöből származnak. Ezen ς végű tö által a görög középfok egyik fajtát a latinnal hozhatjuk közelebbi összeköttetésbe.

A módok használatánál hiányzik a jó átnézet a mondatok jelentése fölött. Jobb lett volna Holzweisziggal (Weber Hugó mondattanának találó definitióit is felhasználva) az indicativusról, coniunctivusról, optativusról beszélni s eredmény gyanánt a mondatok (kijelentő, óhajtó stb.) összeállítását s az ott használt modulusok átnézetét adni.

Egy harmadik kiváló tulajdonsága könyvünknek a könnyen áttekinthető összeállítás, az összetartozónak szembeűnő elhelyezése és csoportosítása. E tekintetben ismét Curtius kevéssé tagolt és tájékoztató

felírásokat nagyon is nélkülöző művét jóval fölülmúlja. Az érzéki szemléletet szintén szolgáló paradigmákban és táblázatokban is igen gazdag, oly didaktikai követelmény, melynek csak az újabb időben iparkodnak kellő mértékben eleget tenni. Főleg ez oka, hogy jóllehet a felvett anyag kevesebb mint több más nyelvtenban, a lapok száma nem épen kisebb. Megjegyzem még, hogy *αὐτός* paradigmája helyett a *krasis* miatt inkább *ὁ αὐτός*-ét kellett volna felvenni és *ἔβην*-t és *ἔγνω*-t is paradigmatzerűleg végig ragozni.

Maywald nyelvtana kétféle irásból van szedve, a lényegesebb dolgok nagyobb, a kevésbé fontos s nem szoros betanulásra szánt megjegyzések kisebb betűkkel. Ez, nézetem szerint, magyar iskolai görög nyelvtenban nem elég. Egészen hibás felfogás, ha azt hiszszük, hogy nálunk is az első évben csak a *μ* végű igékig kell eljutni. Tantervünk és utasításaink szellemének csak akkor felelünk meg és auctor olvasásra a tanuló a VI. osztályban valóban csak akkor lesz képes, ha az V ben a *μ* végű igéket s az úgynevezett kisebb igék (*εἶμι, φημί, οἶδα, χοή, κείμαι, κάθηνται*) ragozását is felveszszük. Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha mindenütt csak a leglényegesebbre szorítkozunk. Egy normális görög nyelvtenban tehát háromféle betűt kell alkalmazni, más betűket az V. osztály tananyagára, ismét másokat arra, mit a VI-ban lassankint pótolni kell, s külön betűket arra, mit a tanuló csak alkalmilag fog megnézni.

Tanulságos negyedszer könyvünkben a sok helyütt felhozott latin és magyar analogia, bár e tekintetben még többet lehetett volna adni, főleg a latint illetőleg. Nem találóan állítatnak azonban, nézetem szerint, párhuzamba az assimilatióra vonatkozólag *μαλλον* (*μαλjon*-ból) és *aty-tya* (= *atyja*), *πλάττω* (*πλατjω*-ból) és *agy-gya* (= *adja*), a metathesise vonatkozólag *βαλ*, *βιβληκα* és *kehely*, *kelyh*-ek.

Az alakoknak iskolai nyelvtenban való genetikus fejtegetését illetőleg még eltérők a nézetek. A helyes elv minden esetre az, hogy iskolai nyelvtenban a tudományosan megállapított genesisnek van helye és bece, de csak annyiban, a mennyiben egyttal methodikai haszonnal is jár és az alakok megértését és megjegyzését megkönnyíti. Gerth ily fejtegetéseket könyvéből csaknem teljesen kizárt. Szerzőnk többet nyújt ugyan, de nem kelleténél többet. Baj azonban, hogy állításai nem állanak mindig a mai tudomány színvonalán. Pedig a Középiszkolai Szemlében (1882) megjelent «Az indogermán összehasonlító nyelvészet újabb iránya» cz. igénytelen tanulmányom, vagy Dóczi jeles nyelvtenának segítségével e kérdésekben könnyen és kényelmesen eligazodhatott volna. Helytelen pl., hogy a hímnemű *α* tövek egyes genitivusának ragja *ο* a tő *α*-val *ο*-ba vonatik össze, mert az *ο* a görög hangtani törvények szerint nem keletkezhett *α*-ból, hanem per analogiam az

o tövekről vitetett át az α tövekre; vagy hogy oly többes genitivusban, minő a latin *caelicolum*, az *um* végzet a görög *ων*-nal (= *άων*) azonos volna. A latin *um* itt csak a hímneműek genitivusának (pl. *Danaum*) analogiájára van képezve, a görög *ων*-nak (= *άων*, *ασων*) pedig csakis a latin *arum* felel meg — *Πολίτης* és *materies* alakoknak semmi közük egymáshoz. — Helytelen *λν-ο-μ* segédalak, legfeljebb *λν-ω-μ* alakot lehetne felvenni, mint Gerth teszi. A szigorú tudomány szempontjából azonban még *λνωμ* is helytelen. — *Λύεις* és *λύει* sem lett metathesis folytán. Szerző talán eponthesist akart mondani, pedig még így is vitás a dolog. — *Δός* nem lett *δο-θι*-ből. — S ha Maywald már ily magyarázatokba bocsátkozik, mért nem magyarázza az ϵ -t is oly alakokban, mint *γλυκέος*, *πόλεως*?

Már fentebb említettem, hogy Maywald egészben véve Gerth művét követi, Gerth pedig Curtius nyelvtanát veszi kiindulási pontul. Tehát alapjában egy iskolai czélokra tetemesen javított Curtius áll előttünk. Maywald azonban más szerzőket is használt fel, nevezetesen a mondatban nem egy helyen Holzweiszigot, pl. az idők használatáról és a participiumról szóló tanban. Egyet-mást átvett Hintner és Dóczi nyelvtanából is. Gerth-től, kinek velős rövidegét több helyütt (pl. 53., 88., 90., 91., 100., 101., 102., 156. §.) kár volt feláldozni, a részletek kidolgozásában és elrendezésében itt-ott eltér, vagy pedig czélszerű pótlásokat tesz. Egyebek közt a mondatban sokkal több példát nyújt. Csakhogy a példákat kivétel nélkül magyarra is kellett volna fordítani, mint Curtius igen helyesen teszi.

A mondatról lévén szó, megjegyzem, hogy könyvünkben ez nem tisztán mondatnani kategóriák szerint tanítatik, mit nézetem szerint nem lehet hibázatni, míg a követendő mondatnani kategóriák kérdése behatóbb fejtegetések által tisztázva nem lesz s e tekintetben bizonyos közmegegyezés nem jön létre. Ez különösen az esettanra nézve áll, hol mondatnani kategóriák szerinti tárgyalás mellett lényegileg egymáshoz tartozó s egy és ugyanazon alapelv szerint képezett részek egymástól könnyen elszakíthatnak és nehezen nyerhetni áttekintést akár az egyes esetek főbb jelentése és alkalmazása, akár a praepositíók használata felett. Hogy mikép lehetne e bajokat elkerülni, erre nézve már 1883-ban Pecz Vilmos görög mondatnánáról írt bírálatomban (*Philol. Közl.* 1883. 1023. l.) röviden nyilatkoztam, és csak örvendek, hogy Dóczi az odavetett eszmét oly szépen és önállóan tovább kifejtette és görög nyelvtanában alkalmazta. Azt hiszem, ha az esettant általában mondatnani kategóriák szerint akarjuk tanítani, ez csak ily módon lesz lehetséges.

Végül a könyvünkben még itt-ott észlelhető egyes kisebb hiányokra akarok rámutatni.

A görög írással foglalkozó I. fejezet 1., 3. jegyzetéből azt hihetné az ember, hogy valaha a *j* consonanst is általánosabban írták. Pedig a *j* okvetetlenül igen régi időben veszett el. — A 2. §. szerint $\alpha\gamma\chi\omega =$ anho, $\sigma\chi\iota\omicron\mu\alpha =$ szhizma, holott az 1. §. szerint $\chi =$ ch. — A szótagolás természetszerűleg az írásról, nem pedig a hangokról szóló fejezethez tartozik.

A 6. §. szerint a magánhangzók kemények és lágyak. Nézetem szerint jobb Hintnerrel valódi és fél magánhangzókat megkülönböztetni. A «fél hangzó» elnevezés már mutatja, hogy *i* és *v* a mássalhangzókhoz áll közel. Így azután természetesebbnek tűnik fel, hogy az *i* és *v*-re végződő névtövek a mássalhangzós tövekhez csatlakoznak.

A 9. §. szerint a lágy mássalhangzók (γ, β, δ) kettőzése felette ritka, kivéve $\gamma\gamma$, mely azonban a kiejtésben módosul. Ebből azt lehetne hinni, hogy itt két *g* hangról van szó, pedig az első *n* hang. Hang és betű pedig nem egy.

A 12. §-ban olvassuk, hogy a ς az előtte álló torokhanggal ξ -be, ajakhanggal ψ -be olvad. Szabatosabban ezt így kellene mondani: Szigma előtt, mint kemény hang előtt, minden *k*-hang *k*-vá, minden *p* hang *p*-vé lesz; $\pi\sigma$ helyett a görög ξ -t, $\pi\sigma$ helyett ψ -t ír.

38. §. «A semlegesek (*o*-tövek) a hím- és nőneműektől csak anynyiban különböznek, hogy az egyes nom., acc. és vocativusban *v* ragot vesznek fel.» De hiszen az accutivusban nem különböznek.

41. §. «Az *a* és *o* tövű összetett melléknevek mindig az utolsó előtti szótagot ékezik». Hozzá lehetne tenni: az összevont összetett főnevek analogiája szerint.

44. §. «Az egyes nominativus (mássalhangzós ragozás) kétféleképen képezhető: szigmásan és szigma nélkül, de helyette nyújtással.» A nyelvtudomány szerint a «helyette» szó felesleges.

50. §. «Az *i* tövű főnevek egyes genitivusának ragja $\omega\varsigma$, mely az ϵ -nal egy szótagot képez.» Jobb volna: mely egy és ugyanazon szó hangsúlyára nézve egytagúnak vétetik. — «A kettősben $\epsilon\epsilon$ mindig összevonatlan marad ($\pi\acute{o}\lambda\epsilon\epsilon$).» Ez nem helyes (l. Kügi, Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen, 1886. 340. l.). *Ei* kézírati nyomokban és feliratokban is található és az igazi régi alak mindenestre $\pi\acute{o}\lambda\epsilon\iota$. $\Pi\acute{o}\lambda\epsilon\epsilon$ tehát nem is eredeti, összevonatlan alak, hanem aránylag késői időből származó analogia $\pi\acute{o}\delta\epsilon$, $\delta\acute{o}\mu\alpha\tau\epsilon$ stb. szerint (Osthoff. Morph. Untersuch. II, 135. l.).

52. §. Az *o* hangon végződő mássalhangzós ragozású töveknél a *j*-t említi, az ω töveknél pedig a *F*-t nem. — *Aιδώς* az *o* töveknél mint kivétel szerepel, mert nominativusa nem *a* végű és accusativusi accentusa is a rendestől eltérő. Tudományosan, de methodikailag is helyesebb *αιδώς*-t a ς -t kivető töveknél említeni; mert ha *ειγενής*-szel és *σωφράτης*-szel együtt van, akkor esetképzése egészen szabályos. Így teszi azt Hintner.

53. §. 1. §. «A ritka kettősben *εε* szabály ellen = *η* (de *εε* vagy *ει* is).» De Kägi már említett cikke szerint a rendes alak: *γένοι* (a szabály ellenes összevonás így esedik), ritkább *εε*, *η*.

75. §. *Τίς* ragozásánál a paradigmában jó említeni *τοῦ* gen. és *τῷ* dativust.

78. §. *Πεντεκαδέκατος* jó prózában csak *πέμπτος καὶ δέκατος* s így *ἔνατος καὶ δέκατος*-ig

80. §. «A medium ragozása . . . egyenlő a passivummal.» Megfordítva helyesebb, mert a passivum a mediumból lett. — A 3. személy történeti ragját (*τ*) nem kellett volna felvenni, vagy legalább csillaggal megjelölni.

137. §. *ὑπομνήσκω* így is construáltatik: *τινά τις*; a pronomen neutruma többnyire accusativusban, főnév többnyire genitivusban áll.

157. §. 3. *Εἶναι* és *γίνεσθαι τις* mellett ily példa is kellene, mint *λαρεῖον γίνονται παῖδες δύο*. Ily példákban pedig a genitivus ablativusi genitivusnak is tekinthető, mert a származás fogalmához hozzá járulhat *ἐκ*, *ἀπό* is, a latin ezt mondja: ortum esse (ex, ab) aliquo. Ezt azután záró jelben meg kellene jegyezni, mint Fritsche teszi.

183. §. «A görögben nem csak a transitív, hanem az intransitív igék is képezhetnek személyes passivumot.» Inkább így: s néhány genitivussal vagy dativussal álló ige

201. §. 1. «Alakja (a casus eventualisnak): előtag *ἐάν* és coniunctivus (lat. si és fut. v. fut. exact.).» Hozzá lehetett volna tenni: *ἐάν* cum coniunct. praes. = si cum fut., *ἐάν* cum coniunct. aor. = si c. fut. exact.

Mint látjuk, a kifogásokat, melyeket Maywald nyelvtana ellen emelni lehet, csaknem keresve kell keresni, s egészben véve nem is épen nagyon lényegesek s nem csökkentik a munka becsét. Annál több e könyv előnye és elismerésre méltó tulajdona. S ha mindehhez még hozzáveszszük a valóban fényes és a szem hygienáját minden tekintetben kielégítő kiállítást, akkor e nyelvtant igen sikerült tankönyvnek kell nyilvánítanom, mely megérdemli, hogy minél jobban elterjedjen.

(Besztercebánya.)

SPITKÓ LAJOS.

Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. Szerkesztette Riedl Frigyes. Budapest, 1888. Lampel R. Ára 1 frt 20 kr.

E könyvnek, mely a gimnáziumi VI. és a reáliskolai V. osztályok számára tankönyvvül készült, két kitűnő oldala van. Az egyik módszere, a másik előadási módja.

A tanítás inductív jellegét mintegy megőrzi azután is, mikor az olvasmányok alapján elvonja, fejtegeti, rendszerezi szabályait. Soha és sehol sem marad a száraz elvonásnak élettelen körében; minden osztályozásának, magyarázatának, megjegyzésének igyekszik az irodalom

köréből alapot vetni. Nemesak úgy, mint a legtöbb iskolakönyvünk teszi, hogy egy-egy, jól vagy rosszul választott példára rámutat, hanem egy-egy műág történeti fejlődésének rövid rajzával, a kapcsolatos ismeretkörök jellemzőbb tényeinek legalább nagyjából való megvilágításával, valamely kitűnő író vagy szónok gondolat-sorának elemzésével és fejtegetésével. Ha meggondoljuk, hogy e módszerrel mily könnyűvé teszi a könyvében felölelt tulajdonképeni tananyagnak elsajátítását, még pedig alapos elsajátítását; továbbá, hogy a tanulót mintegy játszva mennyi ismerethez juttatja: elismerésünket nem tagadhatjuk meg tőle. Csak az arányos beosztás s a következetesség szempontjából tehetünk némi kifogást ellene. Az elméleti résznek majdnem felét a történetírás theoriája foglalja el; ugyanennyi helylyel kénytelen beérni a tulajdonképeni (régí értelemben vett) retorika, azután a leírás, értekezés és levél együttvéve. Minél tovább haladunk a könyvben: a példák, gyakorlati fejtegetések s történeti áttekintések annál soványabbakká lesznek. A mi a magyar szónoklat történetéről mondva van, az még vázlatnak is kevés. Csak a politikai szónoklat kiváló képviselőit érinti; az egyházi szónoklat fejlődéséről, mely régibb irodalmunkban oly gazdagon hajtott, nem is emlékezik. A leírásról, a levélről s az értekező prózáról szóló kacsok is felette vázlatosak. Óhajtott volna, hogy a nagy kedvvel és szerencsésen kezdett módszert ne ejtse el, hanem a munkának egy újabb kiadásában következetesen alkalmazza.

Nem nagy súlyt fektetett rá, de megérintem mégis rendszerének, beosztásának szeszélyességét. A próza és költészet különbségének feltüntetése után azonnal az elbeszélésre tér, terjedelmesen és igen szépen ismertette a történetírást, azután mintegy költői megfelelőjeül, rövidebben, a regényt. Majd a beszédre és egyes fajainak meghatározására tér. Csak azután beszél az írásművek tárgyainak különféleségéről, ezek között az időbeli és térbeli tapasztalati tárgyakról. Az időbeliek feldolgozásának módjaival már megismertett; de a térbelieké, a leírás tana, csak az inventio, dispositio és elocutio tárgyalása után s az elbeszéléstől mindez által elszakítva következik. A rendszernek, melynek vázlatát adja a 4. és 32. kacsokban, semmiképen nem felel meg tárgyalásának menete s ez utóbbit különben sehol sem magyarázza. Ily módon kétségkívül megnehezíti a tanárnak is, tanulónak is összefoglaló, áttekintő munkáját.

Másik kitűnő oldala a könyvnek: előadásmódja. Könnyű, világos, értelmesen és fokozatosan haladó, példák és idézetek folytonos beszövése és fejtegetése által felvilágosító és megértető. E mellett izlése mindenütt megőrzi a szájbarágó módszer alátató és nevetséges tulzásaitól. Egészben bizonyára megilleti a könyvet ez a dicséret. De stíljében itt-ott mégis találtam szabatlanságokat, egy-két nem magyaros kitélt,

talán tollhibából vagy a revízió figyelmetlenségéből. Ilyenek mindjárt elől a főnév és melléknév meghatározása, a metaphora magyarázata, Toldi gyilkosságának példája az eseményre (4); ilyen, hogy a mesékönnyvet *mesékönnyvnek* mondja (4); ilyen e mondata (8): «tanulságos a szobor ruházata, mely alapján stb., felirata, melyen tán valamely uralgó neve van vése»; ilyen, mikor azt mondja, hogy Görögország folyamai nem oly *ragadósak* (9), vagy Herodotosnak *sok adatairól* (9) szól, vagy így fejezi ki magát: «Katoná munkáján *alapulnak* Magyarország történetírói mind» (21). Némely helyütt nem tartom elég világosnak, talán a tulságos rövidség miatt, a syllogismusok tanát.

Mindezen s azokon, a miket nem tartottam szükségesnek külön kijegyezni, néhány tollvonással vagy legfeljebb néhány sorral könnyű lesz segíteni. Különbö a munkát így is, a mint van, nyereségnek tartom tankönyvirodalmunkra.

BEÖTHY ZSOLT.

Vörösmarty Mihály: *A két szomszédvár. Magyarázta Vozári Gyula. Jelen írók iskolai tára XXIX.* Budapest, 1887. Franklin.

A *Két szomszédvár* Vörösmartynek legsikerültebb epikus műve: tanítja Erdélyi, Kemény, Gyulai s ő utánuk manapság mindenki. Tanítom az iskolában én is. Mégis ha Vörösmartyhoz, az epikushoz érek, nem ezt a művét magyarázom, hanem a Zalán futását, vagy Egert, Cserhalomot, vagy akármelyiket, csak éppen azt nem. Miért? A *Két szomszédvár* olvasását, ismeretét a középiskola VIII. osztályától kívánom; az tisztában van már az eposz és dráma szerkezetével, jellemeivel, a tragikummal s megtudja érteni annak jelességeit magától is; legfeljebb néhány szóval jelzem előre, mire fordítsa különös figyelmét, vagy utalok Gyulainak rövid, velős kritikájára. Az untig elég. De olvastassam bár a VII. vagy VI. osztálylyal, a dráma elmélete után (lejjebb csak nem mehetek vele), sok magyarázatra sehol sem lesz szükségem. Éppen azért, mert a «Két szomszédvár» alapeszmében, szerkezetben, jellemzésben, előadásban olyan kifogástalan. Ez alapon felhasználhatom mintának az eposzra, de csak második helyen, mert nem igazi eposzeia s a Zrinyiasz az első; vagy Vörösmarty bemutatására, de megint csak másodsorban, mert, legalább az én véleményem szerint, elsőnek e czélből sem tehetem. Fentebb hangsúlyozott jelességeivel szemben ez állítás abszurdnak látszik. Nem az. Vörösmarty legtökéletesebb eposza legkedvezőbben bár, de a legkevésbé mutatja Vörösmartyt az epikus. A Zalán futása, Eger, Cserhalom hiányaikkal, vagy azok daczára a legjellemzőbbek. A Zalán futása! Az az elhibázott, de genialis mű, egy nemzeti eposzeia elemeivel, sőt részleteivel, bűbajos epizódjaival, ragyogó színezetével, nyelvél-

nek varázsával, subjectív vonatkozásaival, az mutatja nekem az igazi Vörösmartyt. Jelentősége is a legnagyobb, korszakot alkotó. S ne feledjük: Vörösmartyt főleg mint a Zalán futása költőjét ismeri a világ. A Zalán futását kell tehát első helyen magyaráznunk.

E gondolatokkal fogom kezembe a Jeles írók iskolai tárának XXIX. füzetét, melyben Vozári Gyula Vörösmarty «Két szomszédvár»-át adta ki magyarázatokkal, iskolai használatra. S mikor végig lapozok benne, gondolataimat legkevésbé sem találom megezáfolva. Ellenkezőleg: Vozári munkája a bizonyosságom. Lehet, csak azért, mert gyenge; de nekem bizonyosság.

Arról szólok előbb, a miben legtöbb hasznavehetőt találok: Vozári általános magyarázatairól. Szívesen látjuk a «Két szomszédvár» bírálatainak (VII), kiadásainak (VIII) jegyzékét; szívesen olvassuk a Vörösmarty, mint eposz író cz. szakaszt; (II) szívesen tájékozódunk a klasszicizmus és romanticizmusról (III); még Vörösmarty életét is elfogadnók — ügyesen megrajzolva (I); de a «Két szomszédvár» tartalma, jellemei, szerkezete cz. szakaszokat (IV, V, VI,) elengedtük volna. Az iskola nem használhatja eposzi mintának — mondottuk — a Két szomszédvárt; részletes taglalása tehát fölösleges; fölösleges azonban a Vozári magyarázata különösen azért, mert terjedelmén kívül (6 oldal) semmivel sem több egy iskolai dolgozatnál, minőt akármelyik jobb tanítványom készít. Részletezi a tartalmat, mikor azt egyszeri olvasásra mindenki megérti; magyarázza a jellemeket, holott azok egészen határozottak s taglalja a szerkezetet — pedig úgy is világos — a mese ismétlésével s a francia klasszikusok hármasságának kiemelésével. Az egyetlen szükséges, jól alkalmazott pont: a mű alapeszméje. Egyebekben okosabban cselekszik vala Vozári, ha reprodukálja Gyulai bírálatait, melyről maga is hirdeti, hogy «legmélyebbreható s legszebb, mert a Két szomszédvár minden szépségét velős rövidséggel, teljesen feltünteti».

A Gyulai tanulmányát szerettem volna kiérezni Vörösmarty életrajzából is (I), ha már egyáltalán szükséges volt e szakasznak fölvétele. Bár azt sem látom be egészen. Miért nem adta Lehr, vagy Greguss, meg Péterfy ugyane helyen annak idején Arany és Katona életét? Bizonyára, mert épen Aranyról meg Katonáról (Vörösmarty melléjük tartozik!) pusztán külső adatokat nyújtani nem akartak, mert azok ismeretét a középiskoláról is feltételezték. De hát meg van; jó. A hiba csupán az, hogy Vozári nem ad egyebet külső adatoknál.

A romanticizmusról (III) Brassay, Kemény, Beöthy cikkeik után értekezik. Helyes; e szakasz szükséges. De az megint nem helyes, hogy a mit röviden, világosan kellene magyaráznia, laposan ismerteti. Botlik is, a francziák közt Boileau drámáirónak tévén. A közép

iskolai tanuló e tárgyban Beöthy irodalomtörténeti kézikönyvéből többet tanul ennél.

Legjobban sikerült a II. szakasz: Vörösmarty mint eposzíró. De ebben sem hagyhatom kifogás nélkül azt, hogy a Zalán futása megszületését egyedül csak Aranyosrákosi Székely Sándor hatásának tulajdonítja, említetlenül hagyván Vörösmarty hazafi és szerelmi lelkesülését.

Még egyet. Tanulók kezére szánt könyvtől szabatos stilst kivánok. Vozárié legkevésbé sem az; mi több, még helyesírásra sem következetes. Vörösmartyról azt írja, hogy a költészet minden ágában jeles költeményeket *irogatott* (a frequent. ige jelentésében itt diminutívum is van); alább: a közéletben nagy *tétlenség* kapott *lábra*; V. *pompásan* tudja festeni a harci küzdelmeket; tevékeny szerepet játszott az akadémia nyelvtudományi osztályában e szakbeli munkák *létrehozásánál* s az akadémiával elfogadtatta a Révai *nyelveszeti rendszerét* (csak helyesírását); a Két szomszédvár megjelent először *e műben*: Aurora. Gyulainak is megadja, mikor azt mondja róla, hogy Vörösmarty munkáit *szakavatottsággal* fejtegette. Ír Kisfaludít és Kisfaludyt, Pesti Hirlapot és kritikai lapokat egymás mellett stb.

A szöveg alá jegyzett magyarázatokról még kevesebb jót mondhatok. Vozári, úgy látszik, nem méltatta figyelmére a Jeles frók isk. tárának programját, mely szerint a kísérő jegyzetek korántsem akarják a tanár magyarázatait szükségtelenné tenni. Magyaráz derűre-borúra mindent s ezzel jó részben itt is hiábavaló munkát végez. Ha ugyan magyarázatai megérdemlik a munka nevet. Én rám legalább azt a benyomást teszik, hogy Vozárinak vajmi kevés fáradságába kerülhetnek. Mintha a szöveg első olvasása közben hevenyészett megjegyzéseket hallanék — előszóval s nem kritikán átszúrt, megállapodott ítéleteket. Egyetlen könyve a Nagy szótár (no meg a Dengi stiliztikája!), honnan szómagyarázatait veszi. Az az egy-két (alig több) párhuzamos helyet, melyeket Homeros, Vergilius, meg Arany Jánosból idéz, akár pusztá emlékezetből is leírhatta. Vörösmartyt magát alig veszi számba. Inverziókat bont fel, elmaradt kötőszókat szúr közbe, a figurák után odaveti, hogy ez aposiopesis, synisisis, az polyptoton, periphrasis, amaz synkope, zeugma stb.; vagy ilyen ürességeket ír le: «magyarázatra nem szoruló szép kifejezés; gyönyörű hosszú epikai hasonlat; találó jelzők; rövid érdekes kifejezés; remek leírás; remek festés stb.» Ennyi az egész. A mi helyes magyarázat akad (mert akad az is, ezzel tartozom az igazságnak) jegyzeteiben, az majdnem elvész a sok fölösleges, legkivált pedig hibás észrevétel között. Ide igtatok az utóbbiakból egynehányat, nem keresve, nem vadászva, csak a mint futó lapozás közben tollam hegyére akadtak.

I. 48. *Ság*: «Szabad puszta Fehérvármegyében. (Vályi András. Magyarországnak leírása 1799. III k. 221 l. 2-ik hasáb.) *Ság*, szőlőhegy K.-Keszi mellett 139 kath. lak. F. u. gr. Zichy, Fényes Elek Magy. org. mostani állapotja 1841. I k. 76 l. *Urhida*: szabad puszta Fehérmegyében, fekszik Sz.-Mihályon alól, Szabad-Battyánhoz közel, melynek filiája (fiókegyháza); jó lapos földje van, dombos részén jó fehér borok teremnek, kővel és Sárrétje mellett levén, rétekekkel bővelkedik. Vályi And. Magy. orsz. leírása III k. 568 l. 2-ik hasáb. *Urhida*, szőlőhegy 487 kath. lak. s fiók egyházzal Kis-Keszi és Battyán közt. Fényes Elek. Magyarországnak mostani állapotja. Pest, 1841. I k. 76 l.» (Egész komikum!)

51. Vérség = «hozzátartozók: család, *szolgák, katonák*». (?)

129. Felforgatva reményörömét = «*a helyet* (!), melyről régen remélte, hogy ott örömét találja, felforgatva találá».

138. Fejelő barmok = «ügyes kifejezése a köznapinak». (?)

158. Réműltelen = «szokatlan e h. réműlet nélkül, de *szabályos*». (!)

160. Ifju szerencsénk (Vörösmartynál: kedvez vala ifju szerencsénk) = «nem a szerencse fiatal, hanem a kit talál». (?)

283. Igy szól t mind javalák fényes daliái beszédét = «*inversio*, a nélkül: fényes daliái mind (*alany*) javalák beszédét». (Nem *mind, hanem daliái* az alany.)

II. 4—5. Néhányakat ártó seb köte = «nehányat ártalmas sebtartóztatta (sic) vissza, *a seb be volt kötve*». (!)

41—42. Nem készte . . . pengő idegen nyilakat szállatni szilaj kéj = «*idegen a nyil, mert ő idegenkedik tőle, tehát ránézve idegen*». (Pengő ideg!)

64. Siralom völgye = «siralomra méltó (!), siralmas (!) völgy».

158—159. Ellenségi csak a gonoszúl vesztünkre jövönnek,
Ölni nem óhajtók, ha kívánja baráti leendünk.

«Ellenségi, érts (sic) hozzá: vagyunk } szóhiány».
Ölni nem óhajtók t. i. vagyunk }

(Nem a vagyunk, hanem a *mi* alany — hiányzik. Appositiók.)

221. Mindketten vágyók Tihamért megívni = «T.-ral megívni». (Helyesen T.-t legyözni.)

375. és 396. váltvák, kinyujtvák = «jobb váltván, kinyujtván». (?)

441. Képzelve = «elmélkedék». (!)

III. 12. Serevény = «apró fűzhöz hasonló fű. V. sz. serevény erdő = ilyen fűvet termő hely.» (?) (Vörösmartynál: Fajom . . . mint serevény erdő, dúsan kivirulhat.)

87. Éjnten = «éjelenként». (Helyesen: míg az éj tart; v. ö. a naponta és naponként különbségét.)

150. Harczol már Simon és balsors hajtotta fejétől

Győző Sámsonnak rosszúl téríti csapását.

Rosszúl téríti = «t. i. vissza, rosszúl viszonozza». (Helyesen : rosszúl téríti el, rosszul fogja fel a csapást, rosszúl védi magát.)

192. Behamvadozának tündöklő szemei = «bágyadtan becsukódtak, megtörték előbb tündöklő szemei.)

IV. 80. Elúzza = «kétségbeejti». (Hely. összeúzza.)

127. Tompor = «az ember hátsó része csipeje közt oldalt kidomborodó rész». (Mi ez ?)

De elég! Azt hiszem, nem kell tovább bizonyítanom, hogy

Vozári munkája a Jeles írók iskolai tárának egyik leggyöngébb kiadása.

Sopronban, 1888. január 18.

MARUSÁK PÁL.

Székely József. *Magyar Játékszin*. A nemzeti színház félszázados ünnepélye alkalmából. Kiadja Pestvármegye közönsége. Bpest, 1887. Légrády testv. 194 l.

Pestmegye érdemes levéltárnokának a nemzeti színház ötven éves fennállása ünnepére kiadott munkája, mint színészettörténeti adatok gyűjteménye, figyelmet érdemel. Természetes, hogy minden részletében kidolgozott képet a vajúdas és föllendülés idejéről nem adhat benne. Mint minden alkalmi munkában, melynek előre kiszabott határidőre készen kell lennie, úgy ebben is találunk felületességet, elhamarkodott feldolgozást (melyet a virágos, czikornyás stílus akar úgy a hogy elföldni), téves állításokat, de nem is lép a könyv nagyobb igényekkel elének. A szerző összeállította s tél-túl földolgozta tárczaszerűen (sok oda nem tartozóval tarkítva) a megyei levéltárban őrzött följegyzéseket. Célja nem egyéb, mint vázolni Pestvármegye szerepét színészetünk állandósítása ügyében. — Ez a szerep nagyrészt Földváry Gábor, akkori alispán, emlékéhez fűződik. Neki tagadhatatlanul sok érdeme volt abban, hogy hajléktalan színészetünk állandó otthonra talált. Nem értünk azonban egyet szerző azon véleményével, mintha ez *csupán*, kizárólag Földváry érdeméül lenne fölvandó. A mozgalom megindításában Kulcsár István, ébren tartásában, élesztésében pedig az egykorú írók (különösen Fáy és Döbrentey) többet tettek. Általában Földvárynak tulzó magasztalása sokat árt a könyvnek, s írója ítéletét nem egyszer megvesztegeti. Kár az is, hogy a feldolgozásban nem volt tekintettel a régibb nézetekre; így könyve tele van becses, de holt anyaggal, s általa épen kitézőtt céljától esett el, mert könnyed, anecdotázó előadásából látszik, hogy a nagy közönségnek szánta olvasmányul. De még szakemberek közül is csak a specialista képes belőle az újat vagy helyreigazítót az elavultakból kiválogatni.

A mi a tárgynak nem annyira részletes ismerete mellett szembe ötlött, itt közlöm, felsorolva a könyv feltünőbb téves állításait is. — Az elején csevegés formában mond el egyet-mást a színészet viszontagságairól 1814-ig, Endrődy könyvére utalva. Itt téves az az állítása (5. l.), mintha a «Jámbor szándékot», melyet Révai az 1790-iki diétának benyújtott, ő maga írta volna, az Bessenyei munkája; már a később előterjesztett «Planum» Révaié. — Ezt sem tartom helyesnek: «legnagyobb érdeme azoknak, kik Erdélyben a színügyért buzgólkodtak, hogy Katona Bánk bánját nekik köszönjük» (8. l.). Bánk bánt legföljebb Aranka és társainak pályázati felhívásával lehetne kapcsolatba hozni, bár ez is bajos, míg az erdélyi színészetnek nem bennök találjuk létesítőit, hanem Wesselényi Miklósban. — Érdekes adata (20. l.) ama «vándorkönyvnek» ismertetése, melylyel Wesselényi társasága kint járt Magyarországon, hol minden nagyobb városban tartott W. egy ott lakó megbízottat, ki a tulajdonost a vezetők sáfárkodásáról értesítette. Debreczenben Halmágyi S. volt W.-nek «ezen részben biztosa», Szegeden Vedress mérnök («A haza szeretete» cz. vit. játékát sokat adták). — Új s részben helyreigazító az az adata, mely szerint Vidának a színügyek igazgatásáról való lelépése után (1811) nem Mérey Sándor lépett helyébe, hanem Kónya János ügyvéd, Méreyt inkább csak ellenőrzőül küldte ki a megye. Kulcsár is (1813. szept.) Kónyától vette át a vezetést (29. l.). — A könyvnek az a része a legbecsesebb, mely (1832—1837) az építendő színház telkeiről szól. Az állandó színház számára először (1815) kiszemelt terület a régi botanicus-kert helyén fekvő két hatvani-utcai háztelek volt, hol ma a casino áll. Ez eddig mindenütt úgy szerepelt, mint Kulcsár István tulajdona, ki azt mérsékelt áron a nemes czélra átengedte. Honnan származhatott e téves adat? Mert hogy sohasem volt a két telek Kulcsáré, hanem a muzeum tulajdonát képezte, az most már kétségtelen. A tévedés alapját, ha jól sejtem, Kulcsárnak egy a megyéhez fölterjesztett óvása képezte. A két telek u. i. igen sokáig (1815—1828) használatlanul, parlagon hevert s egyre emésztette a belé fektetett tőkét. A színügyi bizottság tehát gr. Cziráky Antalban vevőre találva, febr. 28. 4-i gyűlésében kimondta a telkek eladását. Kulcsár, ki már a ráépítendő színház tervrajzát is elkészítette, tiltakozott a határozat ellen; életének legmagasztosabb álmát, minden reményét veszélyeztetve látta; ajánlkozott, hogy a tetemes összeget tevő évi kamatot fizeti sajtójából, ha kell, s hogy fölterjesztett okai mindenkép rábírák a megyét szándéka visszavonására, olyant is felsorol, hogy a megyének tulajdonképen joga sincs ez ügyben intézkedni, hiszen az az ő (Kulcsár) tulajdon telke, az ő neve szerepel a szerződés alatt (persze, mint színügyi igazgatóé). Csakugyan tanútságos eset, mily könnyen félrevezeti a kutatót még ily világos ferdítés is. — Időközben ajándékozta oda Grassalkovich herczeg az állandó színház számára a hatvani kapun túl fekvő

majorjának egyik sarkát, melyet eddig farakodó helyül használt. E nagy kiterjedésű terület hajdan Pest városáé volt, mely a herczeg őseivel a régi Viridis hortus birtokjoga fölött hosszú pert folytatva, végre is kiegészített olyképen, hogy kárpótlásul átengedi nekik a major helyét. — Az adományozás becese annál nagyobb s a herczeg hazafias áldozatkészsége annál szebb, minthogy ugyan akkor birtokainak legnagyobb része csőd alá került. Közbejárt szott más egyéb is. Akadt még nem egy befolyásos ember, ki e nemzeties mozgalmat rossz szemmel nézte. A halogatók e pártjának sikerült a nádort is érdekkörükbe vonni, ki leírt Széchenynek, hogy az «eventualis» magyar színházra átenged egy dunaparti telket, a mi az ügyet csak ismét késleltette volna. E zűrzavarból csak érelyes, határozott fellépés vezethetett gyors diadalra s elismerjük, hogy Földváry alispánnak ebben legnagyobb érdeme volt; neki köszönhető leginkább, hogy az épület aránylag hamar megnyitásra készen állott. — De nem osztozunk szerző ama véleményében, mintha ez lett volna az egyedüli mód (nem állandó hajlék teremtésére), de általában a magyar színháznak végleges megszilárdítására; még inkább kétségbe kell vonnunk azt a föltevését, hogy a Földváryval szemben működő Széchenyi aggaskodása helytelen volt. Mellékes dolog az, hogy Sz.-t pillanatra elkapta haragja, mikor Budán a jurátusok egy híres német énekesnőt kifütyültek, nem ez a hangulat sugallta röpiratát: «A magyar jéték-színrül» (1832). Az ebben kifejtett elvek akkor visszatetszést szültek; azzal vádolták, hogy ellenzi a végleges színházat, pedig ugyanakkor írt vissza a nádornak, egész komolyan felszólítva őt, hogy mit ért a sértő «eventualis» szó alatt, s később (Mátray alatt) a színház hanyarú viszonyai világosan a mellett tanúskodtak, hogy aggaskodása nem volt alaptalan; hogy ily örök időkre szóló nemzeti intézetet elhamarkodva megalkotni nem lehet.

Könyvében közli sz. Kántorné egy levelét, mely megczáfolja azt az elterjedt nézetet (Déryné napl.), mintha K.-né, a régibb magyar színeszet e legkiválóbb alakja, Földváry s a színi bizottság áldozata lett volna, kit a művészet kárára letiltottak a pesti színről. K.-néval nem lehetett egyezkedni; kiállhatatlan szeszélyes, «rendkívül makacs aszszonyszemély» volt. — Végül még egy érdekes adatot, melyet a Honművész (1833. évf.) nyomán közöl. E szerint Pozsonyban apr. 15-én a dunántúli színészársaság «*András és Béla* vagy *Korona és Kard* cz. 5 felv. nemzeti históriai drámát adott elő T. Kossuth L. úr, zempléni hazafitól». (154. l.) — A könyv függelékében adja 1808-tól 37-ig az adakozók névsorát s azon hölgyekét, kik 33-ban a Budán nyomorgó színészek fölsegélésére adakoztak. Minthogy alkalmi a munka, helyén is vannak.

Szerzöt e sok helyreigazító adatért mindenesetre elismerés illeti.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

1. Német olvasókönyv, szerkesztette dr. *Szendk István*. Első rész. A gimnáziumok III. és a reáliskolák I—II. osztálya számára. *Harmadik kiadás*. Budapest 1887. Lauffer. 164. lap. Ára 80 kr.

E kiadás nem különbözik lényegesen az előző II. kiadástól.

Fő eltérései: a szerző nyolcz magyar olvasmányt vett föl, a mit nem tartok épen szerencsés gondolatnak, minthogy minden tanulónak van magyar olvasókönyve, melyből a tanár németre fordíthat, — de nem tekintem nagy bajnak sem. Azután fölvette a «Solon und Kroisos» cz. olvasmányt (p. 109) és «Der betrogene Teufel» cz. költeményt. A többiben a könyv a régi maradt; a jegyzetekben sem vettem észre sok javítást, pedig itt még mindig akad elég javítani való, a mennyiben sok helyt a szerző magyarsága kifogásos, másutt magyarázata nem helyes vagy legalább nem találó. Csak egy-két példát hozok föl; így mindjárt az első jegyzet: «*Die Sacherklärung, tárgymagyarázat*» nem magyaros; — 5. l. «*verwenden, fordítani*» félreérthető; — a magyar szövegben: «virágzóan nézett ki» (de nem az ablakból), rosszul van magyarúl; — u. o. «*tisztelet, Respect*», német szó jobban volna helyén; — 11. l. «*Die Leiter*. Van a többes számban», rossz szórend; — 16. l. «*Die sind zu schützen, jövő idejű igenév*», nem találó, bár nem szokatlan magyarázat; — 24. l. «*Es muss ein Aufgebot ertangen sein*, parancsnak kellett kiadatni a felkelésre», borzasztó fordítás, mely még azzal sem védekezhetik, hogy szó szerinti akar lenni; — 60. l. «*Die Kirchweihe, egyháznep*», Ballagiban megvan ugyan, de nem hangzik magyarnak; — 64. l. «*Rosszúl megy a dolgom, es geht vagy ergeht mir schlecht*», az utóbbi nem helyes; — 67. l. «*das heisst . . . gesorgt*, ez annyit tesz, mint gazdálkodva . . . gondoskodni», biz ez nem tesz annyit, hanem a. m. ez aztán a gondos gazdálkodás, vagy: ezt nevezem én stb. — 76. l. «*Einer Verehrung geniessen*, tiszteletet élvezni», ez sincsen magyarúl; — 77. l. «*Wurde aber erkannt*, de ha az ítéltetett», iszonyú magyarság; — 90. l. «*Die Schweingen, szárnytollak, csak többesben használtatik*», ez nem áll; — 94. l. Az «*Eumenidák a Furiák enyhébb elnevezése*». Természetesen nem igaz, mert a görögöknek sejtelmök sem volt a furiákról, midőn képzetök az eumenidákat megalkotta; pedig a magyarázat úgy hangzik, mintha sz. úr a furiákat régebbeknek gondolná mint az eumenidákat; — 104. l. «*Er konnte den Kindesmord nicht über sich gewinnen*, nem bírta magára venni a gyermekegyilkosságot», természetesen, mert ez nem téli kabát; — 107. l. «*Die That wurde ruchbar*, a tetnek híre ment (füstöt vetett)»; a zárjelek közt álló bámulatos magyarázatból kitünik, hogy Sz. úr a *ruchbar* melléknevet a *Rauch* főnévből származtatja, pedig a *riechen* szóhoz tartozik (mint *anrücklich* és *Gerücht* is); — 128. l. «*Hifthorn = Hiefhorn*», ebből a tanuló azt fogja hinni, hogy e két alak egyformán helyes, pedig az utóbbi a szónak régi, ma teljesen ismeretlen alakja, mely egyáltalában

nem ide való; — 135. l. «*erziehen*, elhúzni», nem találó; itt inkább a. m. teljesen fölhúzni; — a 149. l. «*Kleister*» szónál jegyzet-szám van, de jegyzet nincsen stb. stb.

Ezeket és a hasonló tévedéseket könnyű lesz egy új kiadásnál kijavítani. Nagyobb baj, hogy a jegyzetek fölötté tervszerűtlenek; hogy sz. a legismeretesebb szokat lefordítja, a nehezebbeket pedig nem; hogy egy-azon magyarázat ismételve, a könyv három és négy helyén is olvasható stb. Végül megjegyzem, hogy a szerző a réaliskolákra nem igen volt tekintettel s hogy jegyzeteiben semmiféle tárgyi magyarázatot nem ad, a mi pedig, legalább a meglehetősen nagy számú classicus tárgyú olvasmányoknál, igen kívánatos volna.

2. Német irodalmi olvasmányok kézikönyve. Készítette *Kún Pál*. Kiadja a sárospataki «Irodalmi Kör» a főiskola költségén. Sárospatak 1879. 518 l. Ára 2 ft. 67 kr.

Ez a könyv nemcsak egész szerkezetében, hanem adatainak egy tetemes részében is valóságos anachronizmus. Manap nem lehet, nem szabad már irodalmi tankönyvet így írni. Egy emberöltő előtt ilyenek voltak Mozart és Lonkay könyvei, azzal a nagy különbséggel, hogy ezek általános irodalomtörténeti áttekintést, olyat a milyet, is adtak, sőt Mozart terjedelmes és részben igen értékes magyarázó jegyzeteket is csatolt az olvasmányokhoz.

Szerző az ujabbkori német irodalom történetére szorítkozik, a mi ellen nem lehet kifogás, de a mint anyagát feldolgozza, az semmi esetre nem helyeselhető. A könyv tartalma: huszonkilenc német író életrajza Hallertől Tieckig, és ugyanezen írokból olvasmányok. Az életrajzok a képzelhető legszárabb anyagra szorítkoznak: hol született, mely gymnaziumokban s egyetemeken tanúlt, milyen hivatalai voltak, mikor lett nemes, mikor halt meg. A hol jellemzés van, ott az a legáltalánosabb phrazisokból áll, melyek épenséggel nem tanulságosak, s néha oly homályosak, hogy meg sem érthetők. A szerző rendszerint csak meg nem értett német mondatokat fordít érthetetlenül magyarra. Összefüggés az életrajzok közt nincsen, azért aztán bámulva olvassuk pl. Schlegel Vilmosnál, hogy folyóirata «az új iskola irányát hirdette» (436. l.), de hogy ez az új iskola mi volt és iránya miben állott, arról sehol sem olvasunk. Hogy Tieck Lajos a kötet végére, Chamisso, Rückert, Uhland, Heine, Lenau és Freiligrath után került, sajtószertű megfoghatatlan anachronizmus, mely különben jól illik az egész könyv jelleméhez.

Magyarázó jegyzeteket a szerző sehol sem ad, pedig a könyv az előszó szerint «tősgyökeres magyar» iskolák számára készült, — kivéve a fölvett töredékeknél (nagyobb irodalmi termekekből); de itt is a jegyzett legnagyobb részben abban áll, hogy az illető műnek teljes tartalmát

elmondja, ill. Viehoff-ból vagy Kurzból lefordítja vagy még egyszerűbben Thewrewk Árpád német olvasókönyvéből lenyomatja.

Hogy a könyv mennyire elmaradt álláspontu, hogy a szerző mennyire tájékozatlan a német irodalom és irodalomtörténet terén, hogy mennyi benne a téves és elavult adat — mind ennek igazolására álljon itt néhány mutatóvány, mert minden hibának kiírására nem vállalkozhatom s még kevésbé a *renygeteg sajtóhibának* felsorolására, melyeknek egy része talán nem is sajtóhiba.

1. l. Haller. «Főmunkája a költészet terén: Versuch schweizerischer Gedichte», — H. egyáltalában nem is írt egyéb költői művet. — «Regényei közül megemlítendőek: Uzong, Alfred, Fabius und Cato», — de hiszen csak ezt a három regényt írta.

4. l. Hagedorn. Itt még azt sem mondja meg szerző egyetlen betűvel is, hogy Hagedorn mit írt. Még érdekesebb, hogy alább Gœthénél is csak «Wahrheit und Dichtung» van fölemlítve, egyetlen egyéb munkája pedig meg sincs nevezve, és Schillernél egy betűvel sem említi Sch. legfontosabb és legremekebb drámai műveit. Gœthe Faustjáról vagy Schiller Wallensteinjáról egyáltalában nem történik említés e könyvben.

18. l. Kleist 1736-ban «dán katonatisztté lett», kinek ezrede 1757-ben Lipcsében állomásozott. Furcsa egy dán ezred, mely Lipcsében állomásoz. «Életét Nikolai esetelé, művei 1760-ban Berlinben jelentek meg». Tehát a későbbi irodalom semmi, és a ki tudni akarja, melyik műveinek legjobb kiadása, egy Conversations-Lexiconhoz kénytelen folyamodni. Ez áll különben Hallerről s majd az összes írókról, kiket sz. fölsorol: az újabb irodalomtörténeti mozgalmakról csak elvétve van tudomása. — Kleist «Tavasza» különben (20. l.) «egy sorozata a teljesen (?) megfigyelt és élethűen leírt *mezei életnek*», a minek talán németül van helyes értelme.

23. l. Gessner főműve: «Der Tod Abels 5 énekben». Nem főműve, mert leggyengébb műve, s illetet volna megmondani, hogy prózában van írva, mert az öt «énekből» a tanulók verses műre fognak következtetni.

30. l. Klopstok 97 éves korában halt meg, a mi kellemetlen sajtóhiba 79 helyett. — Itt Luther így van elválasztva Lut-her! — Az újabb irodalomnak itt sincs semmi nyoma.

45. l. Lessing «Tauenzien hadnagy titkára» volt. Furcsa hadnagy, ki ilyen titkárt tarthatott. (T. tábornok és Szilézia helytartója volt.) — Goeze tudtommal nem volt superintendens. — A Hempel-féle legjobb Lessing-kiadásról persze nem tud szerző, de azt már tudja, hogy Lessing három szomorújátékot írt. Bizony kár, hogy a harmadik nem lett eddig ismertté. — A Náthánbeli templomosról mondja, hogy «nála a zsidók megvetése épen oly *határozott*, mint a halálé», a mi csak németül lehet jól mondva; ugyanezen templomosról és Récháról pedig: «E testvé-

reket összevezetni s őket Saladinnal és Náthánnal a rokonság kötelékével fűzni össze, azon cél, melyre Lessing törekszik. Szegény Lessing csúfosan tévesztette el célját, mert a testvérek a darab legvégén sem Náthán rokonai.

149. l. Herder «nagy buzgalommal hallgatta Kantot és Hamant». Szerző tehát azt hiszi, hogy szegény Hamann egyetemi tanár volt! Igazán sajtászerű! — Herder műveinek Suphan-féle kitünő kiadását persze nem ismeri, sőt Haym remek Herder-biographiáját sem, mert szerinte «legjobb életrajza fiától van: Herder's Lebensbild von (Jott. H.)», csakhogy nem fia írta meg H. életét, hanem neje; az idézett munka szerzője Emil Herder, és e munka legnagyobb részt leveleket és okiratokat tartalmaz, melyek azonfelül csupán 1771-ig, tehát Herdernek csak 27-ik életévéig terjednek. — Hogy Herder főérdeme a népköltészet fölfedezése és helyes méltatása, arról persze szó sincsen. — A Cidet Herder sz. szerint a «spanyol eredetiből eszközölt francia regény után írta», tehát a spanyol eredeti is *regény* volt? Pedig ismeretes dolog, hogy Herder a spanyol románczoknak prózai francia fordítását dolgozta föl, tehát a francia sem regény. A Cid tartalma különben, a mint sz. ijesztő stilben elmeséli, nem a románczoknak, hanem a Corneille drámájának a meséje. Ez elbeszélés ijesztő stíljének föltüntetésére íme néhány mondat: Sancho gyilkosának kitudása miatt «Cid a király előtt (?!) a tisztulás-esküt (furcsa eskü!) sürgeté, melylyel a királyt megbántotta». Ki érti meg ebből, hogy Cid a királytól magától követelte a kérdéses esküt és hogy Alfonzó alatvalójának e merészségét zokon vette? — «Alfonzó a Cid ellen koholt gazterveket csak ostobaságból segíté elő (a mi ép oly alaptalan, mint ostoba állítás); ugyanis a két Carrion gróf elhatározá, hogy lányaik (ó!!) házassága által kézre kerítik Cid vagyonát». Nem iszonyú stil ez? Ki értse meg ebből, hogy a grófok nőül vették a Cid leányait?

De mutatóul talán elég lesz ez is. Csak még néhány mondat szerző magyarságának, stíljének és jellemzési képességének föltüntetésére: 219. l. Schubart «nagy szorgalommal neki adta magát a tanulmányozásnak» (!) mire 1786-ban «megtétetett» orgonistának. — 259. l. Gøethét «az egyetemi előadások közül különösen Winkelmann művészettörténete, Lessing Laokonja (így!) és Oeser gyűjteményei vonzák». — 318. l. «Iphigeniát a német *szinpad* sok ideig nélkülözöte, mivel az *olvasó* közönség nem fogta fel teljesen irányzatát (?), hideg maradt Gøethe ezen mesteri alkotása iránt.» — 260. l. «Két főtulajdonság az, mi Gøethe műveiben feltűnik: az egészséges szellemi irány (hát Werther, Stella stb.?) és a szépség költői alkotásaiban». No ez az ijesztően naiv jellemzés száz költő közül ráillik kilenczvenkilenczre; a következő jellemzésről pedig: «képzelve gazdag és mindig alkotó, mély érzelmű s alakítása mindig ügyes»

bizonyára senki a világon nem találná el, hogy Tieckről szól; — Goethe jellemzését különben e szavakkal végzi: hogy az ő «boldog öntudata a leghatalmasabb termékenységet hozta létre a legfelségebb művek megalkotásában». E gallimathias valószínűen fordítva van valahonnan, de becsületére válik szerzőnk tudományának, hogy e gyöngyöt fölfedezte. Egyebütt is többnyire szerencsétlen idézeteket fordít még szerencsétlenebbül magyarra. — Ugyancsak Goethéről azt olvassuk 289. l., hogy őt Hermann és Dorothea (mely «a bölcsesség és erény arany tanításával tölt könyv», 288. l.) megírására *úgy látszik* Voss Luizája ösztönözte. Ezentúl tehát így kell mondani: kétszer kettő *úgy látszik* négy. Különben az éposz egész tárgyalása oly stilben van írva, hogy az ember elijed. Az alapjául szolgáló elbeszélésben szereplő ifjúról mondja (288. l.): «Tehát felkérte apját, figyelmeztette arra, hogy milygyakran ösztönözte őt a házasságra, tudatta vele, hogy nézett ő már ki magának menyasszonyt». És alább: «Igaz ugyan, hogy ezen éposz csak a családi és polgári életet tárja elénk, a melynek célja a jólétre törekvés, tehát szűk körű, de a mint a mesét szövi, keresztülviszi, azon igazán humanus eszmét, hogy egy számüzött leányt egy gazdag polgár fia elvesz, ezen humanus eszmének ily ragyogó feldolgozása, egy népies époszban mindenestre kellemes és becses jelenség». Vajon milyen magyar dolgozattal elégedjünk meg ezentúl az érettségi vizsgálatnál? — Schillernél a 380. l. olvassuk: «Johanna keresi az *egyedüliséget*»; — 384. l. «a király *tevéketlensége*»; — «René régi provencai király *épen most* érkezett követei» stb. — Freiligrathról azt írja, 482. l., hogy «*újabb időben* ismét visszatért Németországba». Jó régi könyvből írhatta ezt ki szerzőnk, mert Fr. 1868-ban, tehát épen húsz év előtt tért vissza hazájába, sőt 1876-ban meg is halt, a minek híre azonban úgy látszik három év lefolyása alatt sem jutott el Sárospatakra. Stb. stb.

Szerző az előszóban azzal védekezik, hogy sok forrást nem használhatott, minek oka kétségkívül (!) vidéki elszigeteltségének köszönhető. Nem tudom, mi van ebben köszönni való, de azt tudom, hogy e védekezés teljesen alaptalan, nemcsak azért, mert az irodalom terén nem illik, nem szabad senkinek föllépni, a ki (bármely okból) a tudomány színvonalán nem áll, hanem azért is, és e vád ellen hiába védekeznek szerzőnk, mert a főlemlített számos hiba és tévedés nagy részét hazai irodalmunk segítségével is kikerülhette volna, persze ha ez irodalomról tudomása volna.

Mint hogy a könyvet alapjában eltévesztettnek és ki nem elégtőnek találtam, nem vizsgáltam behatóbban az egyes olvasmányokat. Mégis, ezekre vonatkozólag is legalább két általános megjegyzést kell még tennem.

Előszőr: A ki a német irodalmat Hallertől napjainkig fel akarja

tüntetni, bátran mellőzheti az oly írókat, mint Lichtwer, Gleim, Seume vagy Hauff, mivel ezek, kisebb-nagyobb æsthetikai vagy történeti jelentőségek mellett, az irodalom fejlődésére befolyással nem voltak s egyes irányok képviselői gyanánt sem szerepelhetnek; de nem mellőzheti, ha egészen téves vagy ferde képet nem akar adni, az oly írókat, mint Klinger, Kant, Winckelmann, Arndt, Kleist Henrik, Platen, Grimm J. és V., Geibel, Grün Anasztáz és a modern prózairókat, kik közül a történetírók és philosophusok a legnagyobb hatással voltak az újkori műveltség és költészet irányaira és termékeire. — És másodsor: A ki történeti és æsthetikai szempontból helyes ítéléssel válogatja meg az olvasmányokat, nem fogja Lessingnek »Damonját« (45. l.) fölvenni, mely a nagy írónak leggyengébb ifjúkori kísérlete a dráma terén, sem Wielandnak »Gespräche im Elysium« cz. dialogusait (128. l.), melyek az ó kornak egészen ferde képét tartalmazzák, sem Schlegelnek fejezetét a német drámáról (436. l.), mely nagybecsű és nagy hatású felolvasásainak legrosszabb, minden tekintetben túlhaladott szakasza; — de más oldalról nem fogja mellőzni Lessing dramaturgiáját, mely a modern æsthetikának egyik alpműve, sem Herder szépirodalmi vagy történet-bölcsészeti műveit, melyeknek befolyása még ma is érzik, sem Goethe önéletrajzát és Faustját vagy Schiller történeti és philosophiai dolgozatait, melyeknek jelentősége nem szorúl magyarázatra. A több drámából közölt töredékek helyett is ajánlatosabb, hogy az ifjúság legalább *egy* teljes színművet alaposan elolvasson; a drámai töredékek csak annyiban indokoltak, ha a drámai költészet némely törvényének vagy sajátosságának tárgyalása céljából vannak fölveve.

Kún könyve a középiskola V—VIII. osztályainak van szánva. Nem is tartom szükségesnek, hogy azt a kérdést is fölvessem, megfelel-e ezen könyv az állami főnhatóság alatt álló gymnáziumok és reálskolák tanterveinek. Mert ha külsőleg meg is felelne ezeknek, ósdisága és elmaradottsága, — a számos tévedést és furcaságot meg a sok helyt nevetséges vagy botrányos magyarságot és stilt számba sem véve, — kizárják a gyakorlati használatból.

Budapest, 1888. január 13.

HEINRICH GUSZTÁV.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. február 1-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Timár Pál*: Schiller Demetriusa. — 2. *Radnai Rezső*: Esztetikai törekvések Magyarországon 1772—1817.

A felolvasó gyűlést *választmányi zárt ülés* követte. Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos. — Jelen voltak: Ábel Jenő, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pozder Károly, Riedl Frigyes.

1. A mult évi közgyűlés jegyzőkönyve felolvastatván hitelesítették.

2. Elnök jelenti, hogy József Főherczeg ő cs. és kir. Fensége, kit a társaság mult évi közgyűlésén tiszteletbeli tagjának választott, a társaság alapító tagjai közé belépett. — Örvedetes tudomásul szolgál.

3. Elnök ajánlatára Révay József pénzügyi igazgatósági igató, Németh Reginald esztergomi r. kath. főgymnasiumi tanár, Mérei Kálmán esztergomi gymnasiumi tanár; Heinrich Gusztáv ajánlatára dr. Schullerus Adolf szent-ágothai igazgató Erdélyben, Marusák Pál soproni ev. lyceumi tanár, Timár Pál mintagymn. tanár és volt rendk. tag; Ábel Jenő ajánlatára Uhlarik János nagyszombati főgymnasiumi tanár, főtiszt. Richter László Budapesten, Istvánffy Pál kassai főgymnasiumi tanár, Pácz Sándor kassai főgymn. tanár, gróf Apponyi Sándor, Fodor Gyula szatmár-németibeli főgymn. tanár és eddigi rendk. tag; Pecz Vilmos ajánlatára dr. Ziehen Gyula Budapesten, Glósz Miksa csiksomlyói főgymn. tanár; Várkonyi Endre ajánlatára Kovács József kegyesr. főgymn. tanár; Káposztássy Jusztinián ajánlatára Molnár Samu cziszterci áldozó pap és egri főgymn. tanár; Vozári Gyula ajánlatára Sertei Szabó József rimaszombati prot. főgymn. tanár; Kis Sándor ajánlatára dr. Baligó János kolozsvári kegyesr. főgymn. tanár; Timár Pál ajánlatára Perényi Adolf budapesti VII. ker. áll. főgymn. tanár; Márton Jenő ajánlatára Schuber Mátyás rozsnyói ev. főgymn. tanár (1886-tól számítva); Riedl Frigyes ajánlatára dr. Harrach József IV. ker. reáliskolai tanár rendes tagokká; — Ábel Jenő ajánlatára Schmidt Attila; Pecz Gedeon ajánlatára Szányi Béla egyetemi hallgatók rendkívüli tagokká választatnak. — Az újonnan megválasztott tagok száma 21 rendes és 2 rendkívüli, s ezzel a rendes tagok száma 270, a rendkívülieké 40, összesen 310.

4. Cserhalmi Samu pénztárnok jelentése szerint a társaság pénztári állása f. é. január 31-ikéig: bevétel 768 frt 90 kr., kiadás 565 frt 94 kr., átvitel 202 frt 96 kr.

— *Meghaltak*: Még 1887. decemberben Szt.-Pétervárt *Wiedemann Ferd. János* jeles nyelvtdűs, ki 1805-ben Hapsalban Esztlanban szül., 1830 óta gymnasiumi tanár volt Mitauban, 1837 óta Revalban és 1857 óta a pétervári akadémia tagja, ki mint ilyen csupán tudományának élt. Igen sokat írt, így zyrjén, cseremisiz, votják, mordvin, liv, észt stb. nyelvtanokat, s ő fordította le (benszüllöttek közreműködésével) Bonaparte Luczián her-

czeg számára Máté evangéliomát votják, zyrjén, déli karél, mordvin, cseremis, permi, vogul, osztják és lív nyelvre. Benne az altáji nyelvészetnek egyik elsőrangú és kiválóan érdemes képviselője húnyt el; — febr. 10-én Lipcsében *Fleischer* Henrik Leberecht, a legkitünőbb keleti nyelvészek egyike, az arab philologia terén általánosan elismert európai tekintély, szül. Schandauban 1801-ben, Lipcsében és Párisban tanult, 1830—35 gymn. tanár Drezdában, 1835 óta a keleti nyelvek tanára a lipcei egyetemen, honnan 1860-ban hiába hívták a legkedvezőbb föltételek alatt Berlinbe. Rendkívül sokat és értékest írt, leginkább az arab philologia köréből, így kiadta *Abulfelát*, *Beidhawit*, *Ali száz mondását*, *Samachschari arany nyaklánczait*, az *Ezeregyéj fordítását* (melybe *Habicht* behalt volt), a drezdai és lipcei könyvtárak keleti kéziratainak katalógusát és számos kisebb tanulmányt, melyek mind óriási tudományát és nagy tehetségét bizonyítják.

— A magyar stílről tartott felolvasást dr. *Beliczay Jónás* a kecskeméti jogakadémia megnyitó ünnepélyén 1887. évi szeptember hó 12-én, s felolvasását füzetben is kiadta. Újabban sokan foglalkoztak azzal a kérdéssel, volt-e nekünk önállóan fejlődött, nemzeti architekturai és ornamentikai stílnk? Legtöbben a kérdés vizsgálói közül, mint *Réthy László*, *Pasteiner Gyula*, *Pulszky Ferencz*, *Pulszky Károly* stb. azon negativ eredményre jutottak, hogy magyar stílről beszélnünk még nem lehet. Egyesek azonban, különösen *Salamon Ferencz*, azon meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy magyar stíl volt is, van is. A jelen értekezés szerzője az utóbbi párthoz csatlakozik, s nagy buzgalommal igyekszik kimutatni a magyar stíl meglétét. Kár, hogy fejtegetéseiben több a lelkesedés, mint a bizonyító képesség. Az, a mit állítása mellett felhozni tud, hijával van a meggyőző erőnek. Először azt vizsgálja, épített-e a magyar hajdan, s épít-e most? Ma házakat és kunyhókat épít, hajdan pedig sátrakat épített. A történet tanúsága szerint még *Szent László* idejében is őseink egy része szívesebben lakott sátrakban, mint házakban. A sátonak voltak oly nemei, melyek, úgy látszik, sajátos magyar szokás szerint épültek. A XI. századtól kezdve a sáton lassanként kiszorította a használatból a szilárd anyagból készült mozdíthatatlan hajlék, a ház. Ennek építési módjában találta meg az értekező a magyar stílt, még pedig a *turnác*ban, a ház tetejének külön oszlopokon nyugvó nyulványában a bejárat előtt. *Salamon Ferencz* után indulva, ennek eredetét a sáton bejárata előtt volt függönyre vezeti vissza s a magyar építkezésnek jellemző sajátosságát, a magyar stílt látja benne, noha elismeri, hogy a német folyosóval s az olasz verandával annyira rokon, hogy sokszor alig lehet ezektől megkülönböztetni. De ha el is fogadjuk, hogy a *turnác* a magyar építészetnek eredeti, önálló fejleménye, a mit az értekező annyi diadalérzettel hangoztat: mit nyerünk vele? A lakóháznak eme külsőleges függelékében, mely sohasem gyakorolt lényegesen módosító befolyást a ház szerkezetére, lehetetlen a magyar stíl elvét keresnünk. Annál kevésbbé, mivel e sajátosság csakis a köznapi építkezésben élt, a *monumentális* építészetbe sohasem hatott be, s végre is ez a nemzeti stíl valódi köre, nem pedig a mindennapi élet szükségleteire készülő építmények. Az értekező abba a hibába esett, hogy a stílt inkább

hasznossági, mint *művészeti* sajátjának tekinti. Csak így értjük meg, hogy a tornácnak jövőt jósol a magyar építészetben, s ekkor is gyakorlati használhatóságát hangsúlyozza, a mennyiben játészó, étkező, borozó, társalgó helylyé vált, s azon óhajjal végzi dolgozatát: vajha a magyar stílnék is akadna, mint a magyar rhythmusnak, Arany Jánosa, ki felismeri s mesteri kézzel alkalmazni is tudja! — A tornáczot? fogja mindenki kérdezni, mely pusztá külsőség, míg a rhythmus eleven lényeg, folyton ható elv? Bajos elképzelni, mint véli ezt a szerző lehetónek. Az értékezés tehát nem sokat lendít a magyar stíl kérdésén, de élénken van írva, és mellékesen sok érdekes népéleti és történeti dolgot érint, s így megérdemli, hogy elolvassák azok, kik a kérdés iránt érdeklódnék.

KELEMEN B.

— Német hírlapok Európán kívül. Dr. Joest Vilmos «Die aussereuropäische deutsche Presse» (Köln 1888) cz., roppant utánjárással írt munka szerint Európán kívül 676 német újság jelen meg, még pedig Ázsiában (Shangai) 1, Afrikában 2. Ausztraliában 3, Dél-Amerikában és Mejjcóban 20, Észak-Amerikában 650 (az Egyesült Államokban 641, Californiában 15). A legtekintélyesebb e lapok közül a «New-Yorker Staatszeitung» (50,000 példányban). — A német birodalom terén megjelenő újságok s folyóiratok száma 5480.

— Az egri érseki könyvtár ónémet kéziratait felsorolja és röviden leírja S. Singer a *Germania* utolsó füzetében (XXXII. p. 481), Mindössze tizenkét ónémet kézirat van itt, majd mind a XV. századból. Legérdekesebb az I. számú, mely Wolfram Wilehalm cz. eposzát, Ulrich von dem Türlen és Ulrich von Türlheim folytatásaival, és a X. számú, mely Hartmann Gregorius-legendáját tartalmazza.

— Otfriid viszonyát ker. latin költókhöz tárgyalja Marold K. a *Germania* utolsó füzetében (p. 385—411) és kimutatja, hogy Juveneus, Sedulius és Arator sokkal nagyobb hatással voltak a IX. sz. német költőre, mint Erdmann (Otfried-kiadásában, p. LXXII) és Olsen (Haupt-féle Zeitschrift, új folyam XVII, p. 342) állították. Már tavaly kimutatta Marold, hogy Otfried művének czíme «Liber evangeliorum theotisee conscriptus» volt. Hogy a régi vagy elavult irodalomtörténetekben még ma is használt czím («Krist») egészen alap- és joztalan, azt már régebben tudták a szakférfiak.

— Petőfi-Múzeum czímmel minden negyedévben megjelenő új vállalat indult meg, melyet Csernátoni Gyula, Ferenczi Zoltán és Korbuly József szerkesztenek s adnak ki Kolozsvárt. Ára egy évre 2 frt 50 kr., egy-egy füzet 70 kr. «E folyóirat czélja tisztán aesthetikai és kritikai s pedig főképen az utóbbi, mert ez irányban jóval több a tennivaló. Legkivált ez alapon kívánja előkészíteni Petőfinek még csak ezután megírandó életrajzát, melyhez kellő előmunkálatokkal kíván járulni és az által egy hivatott fej munkáját megkönnyíteni.» Az előttünk fekvő első füzet tartalma: *Várady Károlyné*, Egy költemény története, melyben kimutatja, hogy «Az erdélyi hadsereg» cz. költemény nem, mint a kiadásokban olvashatni, Bánffy-Hunyadon, hanem Tordán 1849. márcz. 30. keletkezett. A költemény kéziratának hasonmását is adja e füzet. — *Vajna Sándor*, Egy új adat

Petőfi haláláról (igen figyelemre méltó és a valóság erejével ható elbeszélés). — *Amirl Fréid*, Petőfi francziául (négy dal francia fordítása). — *Ferenczi Z.*, Petőfi-reliquiák (korabeli lapokból). — *Csernátoni Gy.*, Petőfi könyvtárához (hogyan Petőfi Tiecknek Dramaturgische Blätter cz. művét birta és sokat olvasgatta). — *Ferenczi Z.*, Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez, s alább: a Petőfi-könyvészethez és Petőfi külföldön (Teniers silány kötetéről). — *Korbuly J.*, Petőfi Kolozsvárt (1847. octób. 21. és 22.). — *Csernátoni Gy.*, Szövegkritikai jegyzetek P. költeményeihez. — *Ferenczi Z.*, P. művei a Honi irodalmi hirdetőben. — *Bankos K.*, Apró hírek Petőfiről (a Pesti Divatlap 1844. és 1845. folyamából). — Mondanunk sem kell, hogy e vállalatot nagy örömmel üdvözljük és őszintén kívánjuk, hogy minél tovább fáradozzon jeles sikerrel fontos feladatának megoldásán. Melegen ajánljuk tanáraink és iskolai könyvtáraink figyelmébe.

— **Egyetemes Könyvtár** czímmel *Ferenczy Józseftől* szerkesztett új vállalat indult meg Győrött, Gross Gusztáv kiadásában. A vállalat czélja érettebb ifjúságunk és a művelt nagy közönség kezébe hasznos, oktató, és mulattató olvasmányt juttatni. Eddig hat füzet jelent meg: 1. *Trefort Ágost*, Emlékbeszéd Lukács Móricz felett, 28 l. — 2. *Tolnai Lajos*, A kigyó, elbeszélés. 51 l. — 3. Carrière, Rousseau, ford. Ferenczy József, 33 l. — 4. *Sebesztha Károly*, Lélektani rajzok. 111 l. — 5. Koltai Virgil, Újabb angol költők, angolból, 93 l. — 6. *Kölcsey Ferencz*, Parainesis 68 l. — Egy-egy füzet ára *tíz krajczár*. A rendkívüli olcsó ár, az igen díszes kiadás és a darabok helyes megválasztása értékessé teszik ez új vállalatot, melyre főleg iskolai könyvtárainknak figyelmét fölhívjuk.

— **Egyetemi Lapok** czímmel, mint «a felsőbb magyar tanintézetek ifjúságának közlönye», Csomasz Béla kiadásában és Jeszenszky Béla báró szerkesztésében háromszor havonként (a hó 5., 15., 25. napján) megjelenő vállalat indult meg, melynek ára egész évre 5 frt. «Célunk kettős, mondja az első cikk. Először is ápolni akarjuk a nemes és nagy eszmék kultuszát, a szabad és bátor gondolkozást, mely oly jól illik a fiatalokhoz, meg akarjuk mutatni a módot, hogy mikép érvényesítheti a szép és igaz iránti lelkesedést a maga szűk körében s miként egyesíthet komoly munkát ábrándos lelkesedéssel. Másodsor pedig kapcsolatot teremtene a központ és vidék felsőbb tanintézeteinek hallgatói közt». Az első szám tartalma (e bevezető cikk kivül): *Vécsy Tamás*, Egyeztessük ki a katonai évet az egyetemi köteleességekkel (a katonai elméleti oktatás a főiskolákon tartassék, a gyakorlatok pedig a szünidőben). — *J. V.*, Az olvasókör. — *Daruváry Géza*, Egyetemi élet Németországban és nálunk (bátor reflexiók). — A tárczában *Bozókly Alajos*, Római rabszolga-élet. Végül központi és vidéki főiskolai hírek. — Örülénk, ha ez új vállalat, mely igen szépen indul meg, gyökeret verhetne. A nemes cél érdekében megérdemelné középiskoláink támogatását is.

— A 'Roman' szó értelmének változatairól alapos tudori értekezést írt *Voelker Pál* (Die Bedeutungs-Entwicklung des Wortes Roman, Halle, 1887, 41 l.), melynek végleges eredményei nem egészen újak ugyan, de gazdag és értékes anyagból vannak levezetve és pontosan tüntetik föl a sokértelmű szónak történetét.

A «roman» (mellékn.) szó eredetileg a latin népnyelvből kifejlett modern nyelveknek szolgált megjelölésére (az olasznak kivételével, mely sohasem volt roman, hanem volgar). E négy nyelvet (a provenceit, francziát, spanyolt és portugallt) a latinnal, a tudomány és egyház nyelvével szemben nevezték roman-nak (főnévileg prov. *romans*, francz. *romanz*, spany. port. *romance*) és nevezik így egészen a mai napig; csak Franciaországban nevezik a középkor vége óta az északi nyelvet *français*-nak, a délit *prouvençau*-nak. Franciaországban azért a 16. század óta *français moderne* az élő nyelv neve a régi (középkori) *roman antique*-kal szemben.

A nyelvről az irodalmi termékekre ment át a név: a mi nem latinul, hanem valamely népnyelven volt írva, az mind *roman* volt. Első sorban természetesen (a 12. sz. óta) a latinból fordított művekre alkalmazták e megjelölést; nem sokára azonban olyanokra is, melyek ugyan valamely népnyelven voltak írva, de nem alapultak latin eredetin. A legrégebb példa Salamon példabeszédeinek franczia fordítása, melyet Samson de Nanteuil a 11. sz. negyvenes éveiben írt s melyről a fordító így szól:

Ki ben en volt estre enqueranz,
Entendet dunc cest romanz. —

Wace (ki a *Historia regum Britanniae*t átdolgozta) *romans*-nak nevezi művét, hasonlókép Benoit de Sainte More a trójai háborúról Dares alapján írt munkáját, de a franczia bibliának is neve: le roman de Bible. Így már a 13. sz. eleje óta minden munka, mely valamely roman nyelven volt írva, *roman*-nak neveztetett, pl. történeti művek s krónikák is (így Joinville műve Szent Lajosról), hisz Tuscus Tamás a XIII-ik században világosan mondja, hogy «gesta in vulgari Gallico romantia nominantur». Északi Franciaországban a *roman* név nemsokára egyértelmű lett az 'elbeszélés' névvel, mert a francziául írott művek legnagyobb része elbeszélő munka volt; általában pedig oly művet jelentett, mely olvasásra volt szánva, nem eléneklésre.

Minden elbeszélés volt *roman*, akár versben akár prózában volt az írva, azon megszorítással, hogy a verses elbeszélés fénykorában ezt nevezték különösebben romannak, később pedig, midőn a prózai elbeszélés lett az uralkodó, első sorban ezt jelölték meg a *roman* szóval. Ez utóbbi a 15. század után lesz általánossá.

Mínthogy az elbeszélő művek rendszeren költött tartalmúak voltak, a *roman* szó már a 13. sz. óta a költött, nem-való történeteket is jelölte, miért is a történeti művek nem nevezik magukat többé romanoknak.

A középkori elbeszélő művek legnagyobbbrészt lovagi történetek voltak, melyek rendkívüli, a köznapiság színvonalát túlhaladó eseményekről szóltak és melyekben a szerelem már korán nagy szerepet játszott. Innen van, hogy *roman* sokszor egyértelmű volt a 'lovagi históriával', a 'rendkívüli' vagy 'szerelmi történettel', hisz Huet még 1670-ben mondhatta «Ce que l'on appelle proprement romans, sont des histoires feintes d'aventures amoureuses, écrites en prose», — és mivel az irodalom ez ágában (mint jelenleg is) nagyon sok selejtes munka jelent meg, a *roman* szó bizonyos kicsinylő, megvető mellékizt nyert. Régebben kisebb vagy

nagyobb terjedelmű műveket neveztek romanoknak, később csak az utóbbiakat.

A francia nyelvből utóbb más nyelvekbe, első sorban az olaszba, angolba s németbe (ebbe a 17. sz.), került a *roman* szó; a németben régebben ‚der Roman‘ mellett találkozók ‚der Romain‘ és ‚die Romaine‘ is. — A spanyolban megváltozott e régi jelentése, itt *romances* (de csak a 15. sz. óta) a. m. románcz, s utóbb ez a szó is ugyanezen jelentéssel polgárjogot nyert a többi európai népeknél is.

KÖNYVÉSZET.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. A Kisfaludy-társaság által 200 darab arannyal jutalmazott pályamű. II. köt. Budapest, 1887. (8-r. VI, 495 l.) 3 frt.

Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. 2-ik füzet. Névszóképzés. Budapest, Akadémia. 1887. (8-r. 177—298 l.) 80 kr.

Schwarz Gyula. Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. (Ertekezések a társadalmi tudományok köréből. IX. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 80 l.) 50 kr.

Tomor Ferenc és Váradi Antal. Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Az új tanterv és ministeri utasítás értelmében. 6-ik változatlan kiadás. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. X, 200 l.) 90 kr.

Törösmarty Mihály. A két szomszédvár. Regényes költői elbeszélés 4 énekben. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles írók iskolai tára. 29.) Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 83 l.) 50 kr.

Ziegler Imácz, Maleáchi próféta fordítása és magyarázata. Budapest, 1887. (8-r. 32 l.)

Magyarországi német könyvészet 1801—1860. A Magyarországon és a hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent német nyomtatványok jegyzéke. A vallás- és közoktatásügyi m. k. ministerium megbízásából *megkezdte Kertbeny Károly, folytatta s szakmutatóval ellátta Petrik Géza.* Budapest, 1886. Kilián Fr. CCXIX, 416 és 657 lap. — E hatalmas kötet, mint cízme is mondja, a századunk első hat évtizedében hazánk területén megjelent német nyomtatványoknak adja teljes jegyzékét. Kertbeny csak az első évtized anyagát dolgozta föl, ezt is, mint Petrik G. nagy számú és értékes pótlásai mutatják, igen hézagosan, már hanyatlott erővel. A munka befejezésével Trefort Agost minister úr Petrik Gézát bízta meg, ki föladatát, a mennyiben ezt több helyen megkísérelt próbák után ítelhetni, nemcsak nagy szorgalommal, hanem egyszersmind nagy sikerrel is oldotta meg. Különösen emelte még a munka használhatóságát az előre bocsátott terjedelmes (219 l.) szakmutatóval és a szerzőknek a kötet végére csatolt betűrendes névsorával. Sok érdekes és tanulságos anyag foglaltatik e vaskos kettős kötetben. Különösen figyelemre méltó az a sok füzet és röpirat, melyek a felölelt korszak igen sok történeti, irodalmi és társadalmi kérdésével foglalkoznak és kortörténeti szempontból bizonyára tanulságos adatokat, jellemző nézeteket tartalmaznak. Hogy a szerző folyóiratoknál vagy több adalékokból álló gyűjteményes munkáknál a tartalmat pontosan kiírja, szintén nagy mértékben emeli e könyvészeti munkának értékét. Föhlívjuk reá a hazánk újabbkori történetének és irodalmának tanulmányozásával foglalkozó szakkérfiak figyelmét.

AZ ORPHEUSI ASTRONOMIAHOZ.

Az Orpheus neve alatt ránk maradt költeményeknek gyűjteményes kiadásában, melyet ez előtt három évvel közétettem,*) felvettem az orphikus töredékeket is (p. 139—273), még pedig a mint azt az előszóban kifejeztem «non perversissimo vel potius nullo ordine, ut casus tulit unum alteri subieci, sed sive certis veterum testimoniis sive sola probabilitate nisus ad singula carmina Orpheo a veteribus tributa rettuli et ita disposui, ut servato etiam rerum ordine lectores ex ipsis fragmentis lineamenta quædam Orphicæ doctrinæ sibi cogitatione fingere possent». Ezen fáradságos munkának Lobeck «Aglaophamus sive de Theologiæ Mysticæ Græcorum causis» című korszakalkotó műve (Regimontii Prussorum 1829) szolgált alapul — az Orphica valamennyi régebbi kiadásában, még a Mullachét sem véve ki (1857. 1875) a töredékek minden rend nélkül vannak össze-vissza hányva — két dologban azonban mégis el kellett Lobecktól térnem: a nála olvasható töredékeket először is minden egyes esetben össze kellett vetnem a kiadásokkal (természetesen a legjobbakkal), mert Lobeck rendszerint hihetetlen könnyelműséggel, majdnem azt mondanám, hogy emlékezetből szokott idézni, — másodszer pedig nem kerülhettem ki, hogy újból és újból átdolgozva az egész anyagot az orphikus töredékek hovátartozásáról és sorrendjéről számos esetben az eddigiektől eltérő véleményre ne jussak. Előbbi eljárásomról nem kell számot adnom, — legfeljebb tanulságos volna egyes eklatáns példákon kimutatni, mily hasznot hajtottak az újabb szövegkritikai tanulmányok az irodalomtörténeti és mythologiai kutatásoknak — avval azonban tartozom, hogy minden egyes esetre nézve

*) Orphica. Recensuit Eugenius Abel. Accedunt Procli Hymni, Hymni Magici, Hymnus in Isin aliaque eiusmodi carmina. Pragæ--Lipsiæ, Temp-sky-Freytag. 1885. 8-r. 320 l. Ára 3 frt.

igazoljam, miért tértem el az orphikus töredékeknek Lobeck-féle elrendezésétől. Ezen tartozásomat, melynek kiadásomban, egy editio minor-ban eleget nem tehettem, akarok most kisebb-nagyobb közleményekben, melyek közül egyiket-másikat e közlönynek szántam, eleget tenni; az Orphicának általam kilátásba helyezett nagyobb kiadása, melynek Prolegomenáiban mindezen kérdéseket tárgyalhatnám, egyéb elfoglaltságom miatt úgysis alighanem évekig fog magára várni.

Suidas s. v. Ὀρφείης költőknek egy Ἀστρονομία című költeményt tulajdonít. Ezt Lobeck I. p. 363 nem tudom miért *) Ἀστρονομικά czímen idézi és azt mondja róla, hogy «aut ad astronomiam iudiciariam [ez a horoskopok tana] pertinent, de qua fuerunt Dodæcaeterides, aut ficta sunt ab iis, qui Orpheum propter inventum ab ipso heptachordium, cœlestis musicæ imitamentum, astronomis adnumerandum putant». Ez utóbbi feltevés oly valószínűtlen, hogy kár rá szót pazarolni, a mi pedig az Astronomiának a Dodæcaeteridesszel való azonosítását illeti, melyet Lobeck valószínűbbnek tartott, — mert különben aligha adta volna műve azon fejezetének, mely az Orpheus-féle Ἔργα καὶ Ἡμέραι és Δωδεκαετηρίδης-ről szól, az Ἀστρονομικά, Γεωπονικά, ἔχθ, δωδ.» címet a nélkül, hogy csak egy szóval is említene, hogy hiszi egy külön Ἀστρονομικά létezését, és aligha hivatkozott volna Firmicusra, ki Orpheust az astronomiai írók közt sorolja fel, — az már azért sem fogadható el, mert Suidas külön említi az Ἀστρονομία-t mint az orphikus Θεογονία szerzőjének művét és külön a Δεκαετηρία-t (olv. Δωδεκαετηρίδης) mint a krotóni Orpheus, Peisistratos kortársának művét. És hogy Suidas itt nem idézett szokott felületességében egy munkát két czímen mint két külön művet, azon körülmény teszi valószínűvé, hogy az Orpheus-féle Argonautica proœmiumában (v. 38), melyben több hivatkozást találunk előttünk máshonnan is ismeretes pseudo-orphikus költeményekre, a «personatus Orpheus» művei között felsorol egyet, mely «σημείων τεράτων τε λύσεις ἄστρον τε πορείας» tárgyalta, melynek czíme tehát épen Ἀστρονομία lehetett. Egy ily című költeményben az ἄστρον πορείαι-on kívül περί σημείων (előjelek-

*) Csak nem azért, mert Tzetzes Lykophronhoz való commentárjának bevezetésében egész általánosságban több csoportba összefoglalva az Orpheusnak tulajdonított költeményeket, felemlíti, hogy Orpheus ἄστρονομικά, ἐπωδικά, μαντικά és egyéb műveken kívül hymnusokat is irt?

ről) is lehetett szó (a mint hogy volt is szó, mint azonnal látni fogjuk) a nélkül, hogy a cím a tartalommal ellenkezésbe jött volna, — sőt el sem képzelhetjük, hogy egy orphikus költemény tisztán csillagászatot tartalmazott volna menten minden mystikus babonától ¹⁾ — de hogy egy olyan költeményt, mely mint a *Λωδε-
χαετηριδης*, egy nagyobb költeménynek, az *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*-nak a földmívelésről szóló első felének integráló részét képezte, környezetétől egészen külön választva, a *σημείων τεράτων τε λύσεις ἀστρον τε πορεΐαι* tanának mondhattak volna, ez épenséggel hihetetlen. Annak, hogy Plutarchos De Pyth. Orac. XVIII, 276 «rerum astronomicarum scriptores poeticos percensens Orpheum silentio prætermisit» (Lobeck I. p. 363) ily körülmények közt természetesen mint afféle kétes értékű argumentum ex silentio-nak Lobecktól eltérően semmi fontosságot sem tulajdonítok. Viszont azonban el kell ismernem, hogy Firmicus Maternusra alaptalanul hivatkoztam Lobeck nyomán annak bebizonyítására, hogy az ő idejében ismeretek egy Orpheusnak tulajdonított Astronomiát. Firmicus mondja ugyan Astrologiája bevezetésében, hogy munkájába felvette mind azt, a mit Hermes Trismegistos, Enichnus, Petosiris, Necepso, Abraham, Orpheus és Kritodemos e tárgyról irtak, de ő talán a *Λωδεχαετηριδης*-t használta, melyben a genethliaca mintájára a csillagok befolyásáról volt szó az emberi életre egyáltalában, és a vetésekre különösen. A 23-ik töredéknek legalább, mely a Dodekaeteridesből van véve, *ἔσται δ' οὗτος ἀνὴρ ἢ χοίρανος ἢ ἐ τύραννος, ἢ βασιλεύς, ὃς τῆμος ἐς οὐρανὸν ἴξεται αἰπὺν*, és a mely, mint Lobeck (I. p. 425) látta, emlékeztet arra «quæ Mathematici de genesi imperatoria præcipiunt», Firmicusnál ²⁾ tényleg mását jeljük (VIII. 19. 225). A *Λωδεχαετηριδης*-ről tehát tudjuk, hogy

¹⁾ Ezért nem helyeselhető a Gesner eljárása (az Argon. 37-ik verséhez való jegyzetében), ki a *σημείων τεράτων τε λύσεις* kifejezést egy olyan költeményre vonatkoztatja, a milyenből lehetnek véve a *περὶ σεισμῶν* versek, az *ἀστρον τε πορεΐαι*-ban pedig tulajdonképeni astronomiára lát czélnást.

²⁾ «Prima pars Y (= a bakkal) si in horosc. fuerit inventa, et *benefolarum stellarum radius accesserit*, nascentur reges, duces et qui prospere semper suum ducant exercitum.» V. ö. a 20-ik töredéket, mely szerint *οἱ ἐν Διὸς μοίρῃ τεθθῆντες* királyokká lesznek, *εἰ μὴ κακοποιὸς ἀστὴρ μαρτυροῖ*. Az eltérés ezen két hely közt azonban oly nagy, hogy a Pseudo-Orpheust itt nem tekinthetjük Firmicus forrásának.

tartalmazott horoskopikus fejtegetéseket, melyek Firmicus művének csaknem egyedüli tárgyát képezik, az *Ἀστρονομία*-t illetőleg erre nézve mitsem tudunk és így alighanem a *Λωδεκαετηρίδες*-re gondolt Firmicus, mikor Orpheust is felhozta forrásai között.

Ezen orphikus Astronomiának két töredéket tulajdonítottam.*) Az elsöben (Pseudo-Plutarchosnál *De placitis philosophorum* II 13) azt olvassuk, hogy Herakleides és a Pythagoreusok szerint minden egyes csillag valóságos, a véghetetlen ætherben földből, légből és ætherből álló *κόσμος*, és hogy ezen tant az orphikus iratokból merítették, melyekben minden csillag *κόσμος*-nak van feltüntetve (*Ἡρακλείδης καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ἕκαστον τῶν ἀστέρων κόσμον ὑπάρχειν γῆν περιέχοντα ἀέρα τε καὶ αἰθέρα ἐν τῷ ἀπείρῳ αἰθέρι· ταῦτα δὲ τὰ ὀφθαλμοῦ ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς φέρεται· κοσμοποιοῦσι γὰρ ἕκαστον τῶν ἀστέρων*). Lobeck (I. p. 500) ezen idézetet az orphikus Theogonia azon helyéhez említi, mely szerint Phanes, a világ teremtdője, miután a napot és a földet teremtette *μήσατο δ' ἄλλην γαῖαν ἀπειρίτων, ἦν τε σελήνην Ἀθάνατοι κλήζουσιν, ἐπιχθόνιοι δέ τε μήνην, ἢ πόλλ' οὖρε' ἔχει, πόλλ' ἄστεα, πολλὰ μέλαθρα*. Véleményem szerint azonban ezen versekből világosan kitünik, hogy a *Θεογονία* szerzője csak a holdat — nem pedig a többi csillagokat is — tartotta a földhöz hasonló, tehát *γαῖα*, *ἄηρ* és *αἰθήρ*-rel bíró *κόσμος*-nak, mert ellenkező esetben a többi égitestekről ugyanazt kellett volna mondania mint a holdról, hogy azok is *ἄλλαι γαῖαι* és esetleg hogy szintén vannak rajta *πόλλ' οὖρα*, *πόλλα μέλαθρα*, a mit pedig annál kevésbbé képzelhető hogy megtett volna, mert Proklos határozott állítása szerint (in *Tim.* V 292 B) *οὐρανίαν γῆν τὴν σελήνην* (csak a holdat!) *Ὀρφεὺς προσηγόρευσεν*. E szerint tehát a Pseudo-Plutarchosidézte passus

*) Lenz (*De Fragmentis Orphicis ad Astronomiam et Agrorum culturam spectantibus*. Gœttingæ 1789 p. 34, 35) Eschenbach nyomán (*Epigenes de poesi Orphica*. Noribergæ 1702 p. 160) a 81-ik és 82-ik töredéket (kiadásom szerint) az Astronomiának tulajdonítja:

*Μήσατο δ' ἄλλην γαῖαν ἀπειρίτων, ἦν τε σελήνην
Ἀθάνατοι κλήζουσιν, ἐπιχθόνιοι δέ τε μήνην,
ἢ πόλλ' οὖρα ἔχει, πόλλ' ἄστεα, πολλὰ μέλαθρα
ἔς Ὀφρ' ἐν μηνὶ τρέψω, ὅπερ ἦμος εἰς ἐνιαυτὸν*

(e verset Lenz az előbbiekhez csatolja). De úgy hiszem helyesen állítjuk újabban e verseket a *Θεογονία* töredékei közé, mert a világ teremtésének egy mozzanatát, nem pedig astronomiai leírást tartalmaznak.

nem lehet a Theogoniából való és hol lett volna inkább helyén a csillagok kosmikus voltát kifejezteni, mint az ¹ *Ἀστρονομία* elején?

A második, hatvanhat sorból álló töredék, mely véleményem szerint eredetileg az ² *Ἀστρονομία*-nak *σημεία* című részéhez tartozott,¹⁾ azon versek, melyek kéziratainkban *περὶ σεισμῶν* («a földrengésekről») cím alatt majd Hermes Trismegistosnak, majd Orpheusnak tulajdonítatnak, és a melyeket javított alakban ²⁾

¹⁾ Gesner is odaveti az Argon. 37-ik verséhez, hogy «Ad hoc genus *σημίων* et *τεράτων* forte referendi fuerunt versus LXVI *περὶ σεισμῶν*, qui Anthologiæ Græcorum epigrammatum subiiciuntur. Astronomiæ Orphicæ specimen habemus fr. 9. [81 ed. Abel] *μήσατο δ' ἄλλην γαῖαν κ. τ. λ.*»

²⁾ Javításaimat talán nem lesz fölösleges e helyen röviden indokolni. V. 19. 20. *τότε κεν βασιλῆες ἄτιμοι ἔσσανθ' ἠγεμόνες τε θεῶν διομηνίη ἐχθρῶν*. Így a kiadások. A *διομηνίη* szó csak e helyen fordul elő és a szótárak helyesen úgy fordítják: Zorn des Zeus. De micsoda gondolat az: durch Zeus' Zorn der feindlichen Götter? Azért a florenczi codex *διὰ μήνιας* és az általam először használt Cod. Vat. 1314 *διὰ μηνίας* (így) olvasása alapján *θεῶν διὰ μήνιος ἐχθρῶν*-t írtam. Jacobs e *διὰ μήνιας*-t is lehetségesnek tartotta, de e szónál visszatetszik a többesszámú alak. A *διομηνίη* szót ki kell törölni a szótárakból. — V. 22 a *μοῖραν* acc.-i alakot természetesen az epikus *μοῖραν*-ra változtattam. — V. 23 *στείχοντος τότε δὴ θειναὶ τροπαὶ* a cod. Med., *στείχοντος γε ὁπότε δὴ θειναὶ τροπαὶ* a cod. Vat.; Brunck és Jacobs *τότε* vagy *γ' ὁπότε* helyett *ἔθι*-t írtak, de hogy ezen szónak mássalhangzóval kezdődő mellékalakját kell a szövegbe tenni, a kéziratok romlott olvasásai bizonyítják, melyek mindkét codexben mássalhangzóval kezdődnek. Ennek alapján aztán a parallel helyen (v. 51) a bár tűrhető hiatus elkerülése végett *τόθι*-t írtam *ἔθι* helyett: *εἰ δέ κ' ἐν αἰγοκέρωσι, τόθι τροπαὶ ἠελίοιο χειμερναί*. — V. 34 *εἰ δ' ἂν ἐπὶ φθινόπωρον ἰσημερινὴν ἀφίκηται* a codexek és a régibb kiadások. Itt az *ἰσημερινὴν* melléknév helyett az *ἰσημερινήν* főnevet kell írni, *φθινόπωρον* helyébe pedig melléknév való; v. ö. v. 3 *ὁπότε ἂν εἰαρινὴν ἐπ' ἰσημερινὴν ἀφίκηται*. Érezte ezt Brunck, de javítása *εἰ δ' ἂν ὁπωρινὴν ἐπ' ἰσημερινὴν ἀφίκηται* nagyon erőszakos. A Jacobsé (*εἰ δ' ἂν ἐπὶ φθινόπωρον ἰσημερινήν τ' ἀφίκηται*, «quod dictum ad figuram apud poetas crebro obviam pro *ἰσημερινήν φθινοπώρον*») sem jár elég közel az imént idézett párhuzamos helyhez. Legegyszerűbb a *φθινόπωρον* főnév helyébe a megfelelő melléknévi alakot, *φθινοπωρίδα*, tenni. — V. 56 *εἰ δέ κεν ἕδροχόφ διανείσεται ἠελίοιο* a régibb kiadások, *εἰ δ' ἂν ἕθ' ἕδροχόον διανείσεται ἠελίοιο* Brunck, *εἰ δέ κ' ἐν ἕδροχόφ διενύση ἠελίοιο* Jacobs, erőszakos coniecturával, *ἕδροχόφ δ' ἕθ' ἂν διανείσεται* a kéziratok (*διανείσεται* a Vat.), a mit meg kellett tartanom, kivéve hogy a *διανείσομαι* igeének megfelelőleg *ἕδροχόον*-t írtam és magát az igét a syntaxis szabályai szerint coniunctivusba tettem: *διανείσσητ' ἠελίοιο*. — V. 57 *νυκτερινῆ* cod. Med., *νυκτερινῆ* cod. Vat., *νυκτερινή* a kiadások; *νυκτερινή*-t írtam, mert költőnk mindig a melléknév ezen alakját használja. — V. 57 *ἐλελιχθῆ γαῖα περιχθῶν* a

kiadásom 141—143-ik lapján tettem közzé. Hogy e versek «Orpheustól» valók, bizonyos — Hermesről különben sehol sem olvassuk, hogy verseket írt volna — de hogy mily művéből valók, csak gyanítani lehet. Lobeck (I. p. 382) úgy látszik önálló befejezett költeménynek tekinti, külön szakaszban tárgyalja és egy szóval sem figyelmeztet arra, hogy elején csonka, a mit pedig a *κεῖν* szavak után: «*Φοῦξο δὴ καὶ τὸν δὲ λόγον, τέκος*» (nyilván Musaios) lehetetlen észre nem venni. Lenz (i. m. p. 38) észrevette «*haud integrum amplius extare, sed maioris operis fragmentum censendum esse*», de ő meg abban tévedett, hogy nem eléggé hangsúlyozza, hogy nem az egész nagyobb mű szólt a földrengésekről,*) hanem hogy verseinket más thema tárgyalása előzte meg. Így kezdi ugyanis a költő: «Hallgasd meg ezt a beszédemet is, fiam. Ha Poseidon megrendíti a földet, akkor ez az embereknek

kéziratok (*περίχθων* Vat.) és a kiadások, minden értelem nélkül; a *περιχθών* szó mindössze egyszer fordul elő az Anthologiában, de ott is a tengerről, mely a földet körülfogja; mint a föld epithetonja nem állhat meg. Azért *ἐλελιχθῆ πᾶσα περι* (köröskörül) *χθών*-t írtam. — Ezen kívül még a következő helyeken tértem el «*tacite*» a Brunck-Jacobs-féle szövegtől: v. 3 *τόφρα βοροῖς* a cod. Vat.-ból, *ὅτι βρ.* a kiadások, *ὅ ττι*-t akar Jacobs. Azonkívül az első sorban *τέκος* után comma helyett colont kellett tenni. Lesz tehát:

*Φοῦξο δὴ καὶ τὸν δὲ λόγον, τέκος ὀπότε κεν δὴ
γαῖαν κινήσῃ σεισίχθων Κυανογαίτης,
τόφρα βοροῖς ἐπὶ τ' εἰτυχίην κακότητά τε φοῦξοι.*

Jacobs az ő olvasása szerint így interpretálta e helyet: *φοῦξο ὅ τι βοροῖς φοῦξοι Κυανογαίτης, ὀπότε γαῖαν κινήσῃ ἄν.* — A 41-ik verset, mely mindkét kéziratban hiányzik, [] zárjelek közé kellett volna tennem, minthogy, a mint azt Lobeck is látta, eredetileg a 40. 41-ik vershez volt variáns gyanánt a lap szélén feljegyezve és innen került a szövegbe. — V. 4 *ὀπότε ἄν* (*ὀπότε*an helyett), v. 5 *τῶ γε* (*τῶδε* helyett), v. 14 *ἔσσειται ἡμερῶς δὲ φέρει πολέμου μεγάλοι* (*ἡμ. δὲ φ. π. μ. πόλη* h.), v. 15 *κρείσσοισιν* (*κρείττοισιν* h.), v. 23 *θεινὰ τροπαὶ* (*θεινὴ τροπὴ* h.), v. 62 *προγένειτο* (*γίνετο* h.), v. 63 *διάστασις* (*περίστασις* h.), v. 64 *γαίης κινήσῃ* (*γῆς κινήσῃ* h.) mindkét kézirat alapján; az általam a 14., 15., 23., 62., 63., 64-ik versben felvett olvasásokat Jacobs is helyeselte *Animadversiones*-ében. Végre az 50-ik versben *ἄλλῃ ἐποίχσθαι* van a kiadásokban, a Med.-ből *ἄλλῃ* helyett *ἄλλῃν* van kijegyezve; vajjon nem áll-e benne *ἄλλῃν οἰχίσθαι*, a mit a cod. Vat.-ból vettem fel? — E kis költemény szövege, látható, elég rossz karban volt.

*) Ilyen műnek legalább czímével csak találkoztunk volna az orphikus iratoknak Clemens Alexandrinus, Suidas és Laskaris-féle felsorolásában.

majd szerencsét, majd bajt jelent. Mikor a nap a tavaszi napégyenhez érve átmegy a kos jegyén és egyúttal éjjel földrengés van, akkor stb.» Ezek a versek tehát egy nagyobb astronomikus költeménynek a földrengésről szóló egész ¹⁾ fejezete, és helyesen mondja Lenz p. 38, hogy «agit de significationibus terræ motuum nocturnorum et diurnorum sub quolibet signo cœlesti». ²⁾ De melyik költeménynek fejezete? A töredék, a mint azt Lenz (p. 39) is látta, tisztán prognostikus, megmondja, hogy bizonyos égi jelekkel, coniuncturákkal egyidejűleg mily események fognak bekövetkezni, de arra nézve, hogy amaz égi jelek bekövetkezténél mit tevő legyen az ember, tanácsokat épen nem ad; pusztán a jövődöleésre szorítkozik, és az egész műnek kétségkívül hasonló jellege volt, szerzője nem foglalkozott sem horoszkópokkal, sem praktikus útmutatásokkal, mint azt a Dodekaeterides szerzője tette. Már most láttuk, hogy az Argonautica szerzője ismert egy orphikus művet, melyben *σημείων τεράτων τε λύσεις ἄστρον τε πορεύεται* tárgyaltattak — hogy itt egy műre, nem többre történik célzás, szintén említettük már — és a mely nem lehetett azonos a *Λωδεκαετηροίδεσσ*-szel. Nem marad tehát egyéb hátra, mint hogy e verseket az orphikus *Astronomia περὶ σημείων* című része egy fejezetének tartsuk; *Maximos περὶ καταρχῶν* című astronomikus költeménye is külön címmel ellátott fejezetekre van osztva: *περὶ γενέσεως, περὶ κτήσεως δούλων, περὶ πλοῦ καὶ ἐμπορίας* stb. stb. Hogy pedig épen a *περὶ σημείων* szóló részbe illesztjük töredékünket, arra nemcsak tartalma, hanem egyes kifejezései is utalnak bennünket: a *φράζει* (v. 3, 8, 24, 26, 37, 42), *πιφύσκει* (v. 30), *ὄγλοι* (v. 36) igéken kívül jövődöléseit a következő szavakkal vezeti be; *σημείον* (v. 47), *σημαίνει* (v. [18] 49), *σημα τὸδ' ἔστι* (v. 7).

Költeményünk korát pontosan meghatározni nem lehet, és a Lenz által felhozott indiciumok erre korántsem elégségesek.

¹⁾ Végéről semmi sem hiányzik, minthogy a költő a zodiakus mind a tizenkét jegyről megemlékezett, a szokásos sorrendben, melyben Manethonál (II 123 sk.) találjuk felsorolva: *Κριός, Ταῦρος, Ἄδνιοι, Καρκίνος, Λέων, Παρθένος, Χηλαί, Σκορπίος, Τοξότης, Αἰγόκρωτος, Ὑδροχόος, Ἰχθύες*.

²⁾ A földrengésekről szóló rövid astronomiai feljegyzéseket Ludwich a cod. Laur. XXVIII 27-ből (sæc. XI) idéz (Maximi et Ammonis carminum de actionum auspiciis reliquiae 1877 p. 126: «fol. 110^r φυσική θεωρεία περὶ τῶν γινομένων σεισμῶν ὡς οἱ παλαιοὶ [igv] — 113^v — 114^v περὶ σεισμῶν προσημείωσις».

Azért mert a ránk maradt töredékben a földrengés mint igen közönséges, gyakori dolog van feltüntetve, időszámításunk első két századára gondol, mely korszakban Dio Cassius, Tacitus, Herodianos és mások tanúsága szerint Italia és Kisázsia rendkívül sokat szenvedett a földrengéstől. A római uralomra a 21-ik versben is lát czélzást, hol a *βασιλῆες ἡγεμόνες τε* alatt «imperatores Romani et procuratores provinciarum intelligi videntur». Csakhogy az astronomikus irodalomban a *βασιλῆες* és *ἡγεμόνες* igen gyakran említetnek, a nélkül hogy római császárokat és helytartókat kellene vagy akár csak lehetne alattok érteni; így Manetho Apotelesmatikáiban, melynek zöme pedig biztosan a római uralom idejéből, a Kr. u. harmadik századból való. A 15-ik versből (*ἡμερονὸς / σεις-σμός*] *φέρει πολέμου μέγалоιο ἔργον ἐπερχομένου τοῖς χρείσσοσιν*) összehasonlítva azt az 59. s köv. versekkel (*ἀροπαγαί — ἀνὰ πτόλιν ἐδρουάγυιαν ἔσσουνται ὀήμου τε κακοφροσύναι τε καὶ ὕβρις — ὀήμου κράτος ἔμπεδον ἔσται*), melyekben «civilium bellorum tumultum deprehendas, insolentiam populi et iniurias et adversus optimates (*χρείσσωνες*) studia», a költemény keletkezésének idejére nézve ép oly kevéssé lehet következtetést vonni. — Valószínűbb Lenz azon gyanítása, hogy Astronomiánk szerzőjének hazája Aegyptom, az astronomiai kutatások és a későbbi görög költészet főszékhelye volt; a 63-ik versben olvasható e kifejezés *εἰ δέ χεν ἦοι γαίης κινήθῃ πέδον ἰερόν* is alkalmasint Aegyptom szent földjéről van mondva, v. ö. Manethót I. 15: *οἱ λάχομεν νατεῖν ἰερόν πέδον Αἰγύπτουο*.

Sajnos, hogy a költemény nyelvezete és metrikája sem szolgáltat biztos indiciumokat keletkezése korának meghatározására. A caesurák és spondeusok használata csak általában a Nonnos előtti korra utal. Hiatus keveset találunk: *ἀνὰ ἄστυ* (v. 13) Homerosi reminiscencia, *τότε δὲ τότε ἄλγεα φράζει*-ban (v. 42) a hiatus a negyedik láb végén van, és így ki van mentve; az 51-ik versben is a hagyományozott *αἰροκέρωτι, ὄθει* (ὄθει helyett *τόθει*-t irtam) a dat. iótája által excusálva volna; — az ióta hosszúsága *μῆνις*-ben magánhangzó előtt, rövid magánhangzóra végződő végszótag megnyújtása positio előtt az arsisban *τοῦτο φράζει* (v. 24), hosszú végszótag a második láb thesisében (*γαίης, ἀραις δ' ἡμ.*, v. 37) más költők példájával igazolható (v. ö. Hilberg, Das Princip der Silbenwägung, 1879. p. 85, 129). Egy vers volna, melyből költeményünk nagyon késő eredetere lehetne következtetni; a 27-ik versben (*εἰ δέ χεν*

ἡελοιο λείοντος μοῖραν ἰόντος) a negyedik láb spondeus és thesis mássalhangzóra végződő rövid szótag által képezetik, a mi csak Homeros-, Hesiodos-, a Küklikusok-, Theognis-, Simonides-, Arcestratos- (sæc. IV a. Chr.), Matron- (sæc. IV a. Chr.) és Theokritosnál van megengedve, a többi költők műveiben csak a Hilberg által úgy nevezett szabad szavaknál (tulajdonnevek, névmások, számnevek, pronominalis igehatározók, előljárók, kötőszók, indulatszók), kivéve természetesen az olyan kontárok műveit, mint Joannes Tzetzes. Minthogy azonban költőnk a csillagokról zeng, ezeknek nevei tulajdonnevek számába mennek, a mint hogy pl. Manethonál és Maximosnál talán helyesebben nagy betűvel is iratnak. Hasonló esettel találkozunk egyéb didaktikus költőknél is, de ezekre nézve helyesen jegyzi meg Hilberg p. 117: «Da Numenius und Marcellus über die Fische, die Theriaca über die Heilmittel, der Anonymus de herbis über die Kräuter handeln, so werden die vorkommenden Namen der Fische, Heilmittel und Kräuter als Eigennamen behandelt». — Csak az Attica correptio gyakori használata szolgálhat bizonyítékul költeményünknek aránylag késő keletkezése mellett; v. ö. v. 3 τόφρᾶ βροτοῖς és καχότητᾶ τῆ φράζει, v. 33 κατὰ βλάψαι, v. 37 τὸδ᾽ φράζει, v. 41 καχόφραδοσύνησι, v. 42 ἄλγεῶ φράζει; áll ugyanis Hermann azon nyilatkozata (ad Orphica p. 755): «ut vix ullum certius sit recentioris ætatis indicium, quam quod e crebro harum correptionum usu depromitur», és az a kivétel, melyet Hermann e tekintetben a tankölteményekre nézve statuál (u. o. p. 760: «Didactici poetæ hanc veniam habent ob eam caussam, quod multis uti coguntur vocabulis, quæ sine correptione non apta forent hexametro») a mi költőnket nem illeti meg: φράζει: nem olyan szó, mely csak a correptio Attica árán fér a versbe, sőt könnyen helyettesíthető ὀηλοῖ-val is, mely szót a 36-ik versben olvassuk: χαρπῶν ὀηλοῖ φθόρον ἐξαναφύτων.

E szerint csak annyit mondhatunk, hogy költeményünk az Argonauticának és a Plutarchosnak tulajdonított De placitis philosophorum című iratnak keletkezése előtti időben iratott — ha ugyan sikerült valószínűvé tenni, hogy ezen iratokban a mi Astronomiánkra történik hivatkozás. Az Argonautica a Kr. utáni ötödik századból való, a De placitis philosophorum című irat pedig kivonatot Areios Didymos nagy művéből (l. Volkmann, Leben und Schriften des Plutarch von Chæronea 1869. és Nicolai görög irodalomtörténetét II. p. 643), ki némelyek szerint Augustus korában,

mások szerint Marcus Aurelius (161—180) után élt. Az utóbbi állítás valószínűbb. Így tehát költeményünk talán időszámításunk elejéről való, mikor az orphikus iratok gyártása ismét nagyobb lendületet vett.

Dr. ÁBEL JENŐ.

MATTHÆUS FORTUNATUS.¹⁾

Egy oly férfiú életét és érdemeit akarom e sorokban ismertetni, kiről eddigelé senki sem emlékezett ugyan meg, de a ki figyelmünket és elismerésünket annyival inkább is megérdemli, mert azon a téren és abban az irányban, melyet ő cultivált, olyan sikerrel és oly biztossággal senki sem haladott hazai humanismusunk képviselői között.

Ha e férfiúnak önönmaga emelte emlékoszlopa az utókorra nem maradt volna, két önmagában vett csekély — de ilyen körülmények között — becses adat kivételevel tudomásunk sem volna bizonyos fokú genialitásáról és élete kevés viszonyairól. Megfoghatatlannak fog tetszeni az, hogy olyan időben, midőn a humanismus fénykorszakát üli, midőn eszmeváltás, ismerkedés képezi megerősödésének és öregbedésének egyik sarkalatos tényezőjét, hívei minden eszközt felhasználnak, — ha kellett, a hízlegésnek és rágalmazásnak minden fegyverével élnek, csak hogy hírnévre emelkedjenek, udvari költőknek, udvari történetíróknak szegődtek, nagynevű mæcenások körébe gyűltek, tudós társaságokat alapítottak, s valóban első rangú szerepet is játszottak a XVI. század első evtizedeiben, — csaknem egészen elszigetelve a többitől, alig figyelembe véve elhetett és halhatott meg egy, bizonyos irányban az elsők közé tartozó, es sok más felett nagyon is kimagasló társuk, a csak latinositott nevéen ismeretes *Matthæus Fortunatus*.

Születése évéről,²⁾ származásának helyéről, ifjúkoráról mit

¹⁾ Felolvastatott a Budapesti Philologiai Tarsaságnak 1887. november hó 9-én tartott ülésében.

²⁾ Hozzávetőleg 1490—95 közé teszem dolgozatom folyamán könnyen érthető okoknál fogva. V. ö. ezzel az E. Ph. K. XI. évf. (p. 614—621.) megjelent recenziómat a *Horawitz és Hartfelder* által kiadott «Briefwechsel des Beatus Rhenanus» felett p. 618.

sem tudunk. Hogy magyar születésű volt, azt a *Pannonius* cognomen igazolja. Hogy *eleinte* hol tanult, — nem tudok adatot, mely erre nézve felvilágosítást nyújtana. Életének positiv viszonyaira nézve tehát egészen a tulajdon közléseire vagyunk utalva. E közlések később leirandó egyedüli, de jelentékeny munkájának előszó gyanánt szereplő dedicatiójában vannak első sorban letéteményezve. A jóllehet elszórt és hiányos tudósításokból iparkodunk legalább életének egy rövid szakáról lehetőleg hű képet adni.

A törökök 1520. május havában megszegették azt a fegyverszünetet, melyet egy évvel előbb II. Lajossal kötöttek. E körülmény a jövőre nézve aggodalommal töltötte el a nemzetet. Jóllehet hogy Verböczy István 1510-ben eredménytelenül kért segítséget Velenczeben és Rómában, mindamellet most a segélykérés megújítása végett *Brodarich Istvánt*,¹⁾ a kitünő képzettségű, fényes szónok és tapintatos diplomata hírében álló pécsi prépostot küldték ismét a velencei tanácshoz és a pápához. A követség 1520. évi augusztus havában indult el.²⁾ Matthæus Fortunatus önként szegődött hozzá, mert — saját állítása szerint — a nagy bölcsességű férfiú kellemes társaságának élvezője, míveltségének és feddhetetlenségének továbbra is tanúja akart lenni. Mi azonban azt hiszszük, azért, hogy szélesebb látókörre, gazdagabb ismeretekre és tapasztalatokra szert tegyen.

Brodarich kétségtelenül először Velenczének vette útját. Hogy meddig volt itt a követségnek maradása, nem tudni. A diplomatikai lépések ugyan akkortájt nem mentek oly gyorsan végbe, mint mai napság, mindazonáltal Velenczében töltött idejök tartamát nem határozhatjuk meg még hozzávehetőleg sem. Vajjon már most ismerkedett-e meg humanistánk *Asolani*-ekkel és *Foscari*-ekkel, vagy csak később, nem mondható meg apodictice, de joggal

¹⁾ 1526-ban lett kancellár és szerémi püspök, 1536—1539. november 7-ikéig (halála napjáig) volt váczai püspök. Megírta a mohácsi csata történetét: «Narratio de prelio ad Mohaesium a. 1526.» cz. a. E munkát *J. C. Khuenius* 1688-ban Strassburgban Commentatióval bocsátotta közre. — V. ö. még *Karcsú*: Vác város története. Vác. 1885. — Hogy a *Brodarich* orthographia a helyes, mutatja egy az *Ábel*-féle Adalékokban (p. 30.) közlött autograph levele.

²⁾ *Szalay László*: Magyarország története² III. k. p. 554.

feltehető, hogy Brodarichnak ott léte alkalmával ismerkedett meg Fortunatus a két családdal.

Az *Aldus*-sal élénk levelezésben és ismeretségben álló Brodarich szívesen látott vendége lehetett Aldus utódának, *Asolani*-nak házában is. A prépost révén ismerkedhetett meg tehát Fortunatus e családdal, mely ismerkedés mily hasznos és gyümölcsöző lön tudósunkra nézve, arra alább alkalmunk lesz rámutatni. Hasonlóképen Brodarich ismertethette meg Fortunatusunkat *Marco Foscarei*, velencei patriczius- és senatorral s fiával, *Filippo Foscarei*-val. De philologusunk, úgy látszik, csak a fiúval érintkezett gyakrabban, minthogy az atyára nem pazarol — szokása ellenére — semmi-nemű dicséretet sem. Annál inkább Filippora, ki neki a legtöbb görög és latin auctort bocsátotta rendelkezésére, bár még nem ebben az időben, a mint látni fogjuk. Ekkor az ismeretség még múló természetű lehetett, tartósabb kötelék akkor fűződhetett köztök, mikor Fortunatus hosszabb távollét után Velenczébe visszatért.

Mihelyt Brodarich missiójának felényi részben eleget tett, Róma felé utazott. Fortunatus természetesen követte. A Velenczétől nem messze eső Paduában állapodtak meg először. Az e városban töltött tanuló-éveinek emléke bírhatta Brodarichot azon elhatározásra és áldozatkészségre, hogy az alatt, míg ő követsége ügyében Rómában tartózkodik, Fortunatusnak alkalmat és módot nyújt, hogy a latin és — talán — a görög nyelvben való ismereteit a paduai egyetemen kiegészítse. Bár Fortunatus — mint maga mondja — nem szívesen vált el Brodarichtól, a nemeslelkű ember tanácsát nem utasíthatta vissza.

Megtelepedett tehát Paduában, mely városnak Paris és Bologna kivételével a közép-korban, sőt a XVI. században is a legkitünőbb hírnek örvendő egyeteme volt. Oly férfiakkal, mint *Gasparinus Barzizius*, *Guarinus Veronensis*, *Hermolaus Barbarus*, *Philippus Beroaldus* etc. is köszönhette hírét Európában. A magyar ifjak leginkább ezt az egyetemet keresték fel, Széchy Dénes, Janus Pannonius, Verancsics Antal, Báthory István lengyel király, Dudith András, Forgách Ferencz stb. stb. itten nyerték legalább részben kiképeztetésöket.

Fortunatus ez egyetemen talán az 1521. év elejétől — bizonytalan, hogy meddig — hallgatott. Három magyar embernek nevét tudjuk, kik ugyanazon időben vele együtt tanultak; ezek

Batthyány Orbán, ki nemsokára a király titkára lett,¹⁾ Buzlai Farkas és László, kalocsai és szepesi kanonok.²⁾

Földieivel természetesen hamar ismerkedett meg, sőt Batthyányhoz baráti kötelékek is fűzhettek, mert nem győzi eléggé erenyeit, jó tulajdonságait, tudásvágyát, emlékező tehetőségét magasztalni. S valóban Batthyáynak sokat köszönhetett is, mert ő volt az, ki *Gianlodovico di Saluzzo* örgróf protectoratusát megszerzte neki.³⁾

A család, melyből Gianlodovico származott, egyike volt Olaszország legelőkelőbbjeinek. Saluzzo-n, egy Turin közelében fekvő kis városon uralkodott 1130-tól 1548-ig.⁴⁾ Gianlodovico atyja, II. Lodovico által e család XII. Lajos francia és II. Ulászló magyar királylyal lépett rokonságba. Itt Fortunatus mellékesen odavetett szavai alapján⁵⁾ meg kell állapítanom e rokonság connexusát, melyről *Litta*, a hírneves olasz családfák érdemes szerkesztője nem tud világos képet nyújtani. XII. Lajos francia király testvéröccsének, *Gasto de Foix*, nemours-i hercegnek leányával, Annával házasságra kelt Ulászló magyar király. Ugyan e *Gasto de Foix* nővérét, Margheritát vette el második feleségeként II. Lodovico 1492-ben.

E házasságból származott a mi Gianlodoviconk (szül. 1496. okt. 18-án, megh. 1563-ban). Oly közeli rokona lévén tehát II. Lajos magyar királynak, nem csodáljuk, hogy a Paduában tanuló magyar ifjakat abban a szíves fogadtatásban részesítette, azon bőkezűséggel támogatta, melyről Fortunatus dedicatiójában áradozva megemlékezik. Gianlodovico e mæcenasi szerepét csak ezen időtábján játszhatta. Anyja ugyanis, ki fiát nem szívelhette, gyermek-

1) L. az *Engel*-féle «*Monumenta Ungrica*»-ban közölt «*Fragmentum libri rationarii super erogationibus aulae R. Hung. Ludov. II. de anno 1526.*» p. 218. *Mich. Bruti* Rer. Hung. lib. VI. p. 171. (Toldy-féle kiadás.)

2) *Fraknoi Vilmos*: «Hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században» p. 270.

3) Hogy B. kedves embere volt az örgrófnak, F. eme szavaiból világlik ki (Ded. p. 3.): «Urbanus Batianus tuæ dignitatis studiosissimus, nam illi tecum plurima consuetudo etc.»

4) *Litta*: *Famiglie Celebri Italiane*. Milano. 1873. *Boccardo*: *Nuova Enciclopedia Italiana*.⁹ XIX. vol. Torino. 1885. s. v. Saluzzo.

5) «Ille (sc. Ludovicus II. Rex noster) Gastonis ex filia, tu ex sorore nepos» (Ded. p. 2.). — Ezzel v. ö. *Litta* id. m.

korában távol tartotta szülőhelyétől, s a papnak szánt fiú Franciaországban, különösen Parisban, hol az egyetemen philosophiai előadásokat hallgatott, töltötte ifjúkorának javarészét. Jóval 1520. előtt tért vissza szülőhelyére, a honnan, nem tudni miért, Paduába költözött. Nem adhatom itt történetét e nem sokára hányt-vetett életű férfiúnak, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy a történelem tanúsága szerint nem csak bizonyos fokú együgyűséggel, hanem kegyetlenséggel is vádolható, bár ez utóbbi bűnét mentheti némileg, hogy a rokonai sanyargatása és üldözései miatt szomoruan eltöltött ifjúságáért állott boszút.¹⁾ Milyen merőben ellentétes képét festi Fortunatus! Ott csupa jóság, leereszkedés, nyájasság vezérlik lépteit, állítólag nagy szellemi kincsekkel van megáldva, és a jeles tulajdonságok kipuhatólásában hely- és időnek zordon-sága sem rettentí vissza.²⁾

Nem igen hihetünk superlativusainak. Gianlodovico mæcenasi oldaláról ugyanis egyébként nem ismeretes, még csak annyira sem, mint atyja, II. Lodovico, ki a történelem tanúsága szerint közelebről meg nem nevezett tudósokkal és művészekkel környezte magát élete vége felé.³⁾ 1526-tól kezdve nem is volt már alkalma a tudományokat pártolni, mert életének egy részét börtönben, más részét pedig rokonaival való örökös ellenségeskedésben töltötte. Fortunatusból tehát vagy az élvezett jótéteményekért így nyilvánuló hálának, vagy jövődő ajándékokra való kilátásából eredő hizelgésnek hangja szólhatott. Mert ilyen motívumok szokták a renaissance önző képviselőit előkelő nevek dicsőítésekor vezérelni. Jogunk van azonban fölteni, hogy Fortunatus már vett jótétemények, anyagi támogatás fejében volt az örgrófnak lekötelezve.⁴⁾ Azért Batthyány Orbán tanácsára elhatározta, hogy mind a maga, mind a földieinek nevében nyilvánosan fogja megköszönni

¹⁾ Litta, id. m.

²⁾ Ded. p. 4.: «Tanta tibi est colendi per omneis virtutes ingenii quaerendique decoris cura, ut nulla te regionum longinquitas, nulla iniquitas locorum, nulla tempestatis asperitas ab inquirenda virtute, quod est rarissimum in ista fortuna, deterreat».

³⁾ Boccardo id. m. id. h.

⁴⁾ Ded. p. 1. s k.: «Nam vel me ignotum quanta humanitate et affabilitate, quam serena fronte, quam hilari vultu excepisti. Quam benigne, ut tua uterer benevolentia in omneis Pannonios peculiari, hortatus es, in nulla re nobis te defuturum pollicitus».

Gianlodovico mæcenáskodását. Akkortájt valamely munka dedicatoriájával szokták hálájuk adóját leróni. Fortunatus tehát még Paduában keresett egy romlott szövegű auctort és talált is, *Senecát*, a philosophust.

Talán nem véletlen dolog, hogy épen ezt választotta. A paduai egyetem a parisi mellett góczpontja volt az aristotelicizmusnak, mely a tizenhatodik század közepe táján valóságos fanatismussá fajult.¹⁾ Aristoteles, Hippokrates, Galenos, Plinius interpretálása századokiglan volt divatban. Akkor (1497—1533) *Leonicus* v. *Nicolaus de Tomaeis*,²⁾ Demetrius Chalcondylas tanítványa, magyarázta a görög és római philosophusokat. *Petrus Pomponatius* (+ 1530. Bolognában) ugyanakkor szintén Aristotelest értelmezte.³⁾ A latin nyelv tanára (1521—1526.), *Marinus Becichemus*⁴⁾ s a görögé, *Romulus Amaseus*⁵⁾ szintén e fonák behatás uralma alatt tanítottak. Aristoteleستől leginkább a «De mundo» négy könyvét szokták értelmezni. Ez alkalommal Seneca «Naturalium quæstionum» hét könyvét nem mellőzhették. Azonkívül Fortunatusunk — mint mondja⁶⁾ — nem vitt magával más könyvet, csak Plinius «Historia Naturalis»-át. E nagy encyclopædia segítségével nem egy helyen volt alkalma kideríteni Seneca egy-egy corrupteláját.

¹⁾ L. *Jacobi Facciolati*: De gymnasio Patavino Syntagmata XII. Ex eiusdem Gymnasii Fastis excerpta. Patavii 1752. p. 55.

²⁾ *Facciolati* i. m. p. 57. és *Nicolai Comneni Papadopoli*: Historia Gymnasii Patavini. Venetiis. 1726. I. k. p. 301. s k.

³⁾ *Papadopoli* i. m. I. k. p. 300.

⁴⁾ Ez dalmát nemzetségű volt, 1513—1519. Bresciában rhetorikát, 1519—20. Paduában a humaniora-kat, 1521—1526. ugyanott mint Ludovicus Cælius utódja a latin nyelvet adta elő. Kiadott «Explanationes ad Plinium», «Castigationes in libros Ciceronis de Oratore, de Inventione et Rhetoricorum ad Herennium» etc. Életrói hibául rójká fel rajta, hogy haszontalan dolgokra is pazarolta munkaerejét. Meghalt 1526-ban; l. *Papadopoli* i. m. I. k. p. 299.

⁵⁾ Bolognai származású († 1555.) volt. *Tomasinus* (Gymn. lib. III. c. 40. p. 341.) szerint 1520-tól 1526-ig mint Becichemus collegája Paduában a görög irodalmat tanította. *Papadopoli* (i. m. I. k. p. 310.) szerint azonban csak az 1523. év körül kezdte volna meg Paduában való tanári működését. Mint philologus számba sem jön.

⁶⁾ Ded. p. 8. «Unicum enim Plinium comitem itineris mecum habebam». Persze nem olyan bizonyos, hogy azt Magyarországból hozta legyen magával.

Így fogamzhatott meg benne Seneca physikai munkája kiadásának gondolata. De hogy feladatát lelkiismeretesen véghez vigye, a kéziratokban gazdagabb Velenceze könyvtárait kellett felkeresnie.

Görög és latin auctorokban nagy hiánya volt. Mint már fentebb megemlítettük, e hiányon nagyrészt Filippo Foscari előzékenysége segített. Kívüle hasonló szolgálatért valami *Bonus Salutius*-nak, Gianlodovico rokonának tartozothálával. Ez a Bonus talán azonos azzal a *Litta* említette ¹⁾ Buongiovanni-val, ki apostoli protonotarius volt. — Végre segédkezet nyújtott neki még két férfiú, *Andrea Asolani* és fia *Francesco*, kinek — Fortunatus szerint — a nyomda virágzásának fenntartásában tevékeny része volt. Hogy miben állott a segítség, nem tudni, csak abban-e, hogy munkája kiadását elvállalták, vagy abban, hogy talán az Aldus-féle elég jelentékeny könyvtárt bocsátották rendelkezésére, ²⁾ vagy esetleg mind a két szívésségben, azt szükségtelen puhatolni.

E négy ember tehát módot nyújtott neki, hogy *állítólag* két hónapi munkálkodás után könyvét kiadhatta.

E könyv következő cízzel jelent meg:

L. ANNAEI SENECAE NATVRA | LIVM QVAESTIONVM |
LIBRI VII. | Matthæi Fortunati in eosdem libros annotationes. |
Index rerum notatu dignarum in calce operis appositus. — Aldus.

A horgony és delphin jegye kettéválasztják a kiadó, Aldus nevét. Mindjárt a következő levélen olvasható a dedicatio: IO. LVDOVICO SALVTIO PRIN- | CIPI ILLVSTRISS. MAT- | THAEVS FORTVNATVS S. — A dedicatio 5 számozatlan levele után következik a szöveg (66 levélen), s ezután a kritikai commentár ilyen cízzel: MATTHAEI FORTVNATI PANNONII | ANNOTATIONES IN VII. LIBROS | NATVRALIVM QVAESTIO- | NVM SENECAE. A comentárt, mely 64 levélre terjed, bevezeti egy praefatio s berekeszti egy utószó: FORTVNATUS LECTORI. Ezután a sajtó-

¹⁾ *Litta* i. m. A feltevés természetesen csak a részleges névazonosságon alapul. — E Buongiovanniról *Litta* egyebet nem tud mondani. Fort. ded. p. 8. ezt mondja róla: «Bonus Salutius iuvenis generosissimus ac clarissimus, neque a Musis, neque a Charitibus abhorrens, maximis rebus domi forisque gerendis natus. Quem nullus unquam egregius exercitus ducem, nulla resp. quolibet tempore principem sperneret».

²⁾ *Symonds*: A renaissance Olaszországban. II. köt. Ford. Pulszky Károly p. 324.

hibák kijavítása, egy rövid kritikai pótlék, ezekre pedig egy hat levélre terjedő «ELENCHVS, SIVE INDEX RERVM NOTA-|BILIVM QVAE IN HISCE ANNOTA|TIONIBVS CONTINEN-|TVR. — Az utolsó levél rectóján ez olvasható: VENETIIS IN AEDIBVS ALDI|ET ANDREAE ASVLANI|SOCERI, MENSE|FEBRVARIO.¹⁾ | M. D. XXII. — Versóján pedig ismét az Aldus nevét kettéválasztó delphines horgony.

A könyv maga 8° alakú, s az ismeretes kis dőlt betűkkel van nyomatva. Összesen 137 levélből, tehát 274 lapból áll. Csak a leveleknek van számuk, még pedig rectójukon.

E munka megjelenésével életének további viszonyaira nézve sötétben maradunk. Hogy folytatta-e Paduában tanulmányait, nem tudjuk, ámbár Brodarich 1524-ben még Rómában tartózkodott.²⁾ 1522 után nyoma vesz, s csak egy a XVI. század közepe tájáról való marginalé adja hírül, hogy 1528-ban Egerben meghalt.

Minden arra mutat, hogy az imént leírt editiójára szorítkozik egész nyilvános munkássága. Úgy látszik Plinius «Historia Naturalis»-át, melynek kiadását könyvének utószavában hirdeti, s melynek két-három helye emendatióját Seneca-commentárjaiba is bele szötte, (pl. p. 108. 2.) nem adta ki. Vajjon első művét nem fogadták oly elismeréssel, amint azt philologusunk reménylette? Mert csak siker esetében szándékozott másodszer a nyilvánosság mezejére lépni. Mindazonáltal Seneca-kiadása egymagában véve is szellemi működésének oly jelentékeny egy produktuma, hogy belőle Fortunatus képességeinek jellemzését bátran megkísérelhetjük.

A «Naturalium Quæstionum» commentárjai csak ideiglenes sikert vallottak. Ennek magyarázata könnyű. Erasmus ugyanis 1529-ben második recenzióban bocsátotta sajtó alá Seneca philo-

¹⁾ Egy nagy nehézséggel gyűlik meg itt a bajunk. Mint látjuk 1522. februárius havában jelent meg a könyv. Ámde a dedicatio ugyanazon év augusztus havának elsejéről, az olvasóhoz címzett utószó augusztus hó 2-áról van keltezve. A szöveg az index-szel tehát már okvetetlenül ki volt nyomatva. Csak ezután dolgozhatta ki a commentárt, melynek prefatiójában szintén kegyeibe ajánlja magát Gianlodovicónak; írhatta a dedicatiót, az utószót és a corrigendákat. Így azután csak füllentés számba mehet az állítása, hogy csak két havi ideje maradt az egész munka elkészítésére (ded. p. 8.: «Neque patiebatur hoc bimestre tempus, quo hæc inter alia studia per otium curauimus, verba elegantiora exquirere, plureisque ad hoc authores reuoluere»).

²⁾ Szalay L.: Magyarország története.² III. k. p. 581.

sophus munkáit. Ő belátta, hogy Fortunatusnak minő nagy érde-
mei vannak a Naturalium Quæstionum szövege körül. Ezért ezt a
második recensiót ily czímen is bocsátotta világgá: «Opera L.
Annæi Senecæ per Des. Erasmum Rot. et Matthæum For-
tunatum etc.»¹⁾ S ugyane munkának Péter krakói püspökhöz inté-
zett dedicatiójában (p. 2.) így ítéi hunamistánkról: «Adiuvit in
hoc labore nonnihil industria Matthæi Fortunati Pannonii, homi-
nis ut res indicat, exacte docti, diligentis sobrii sanique iudicio. Is
enim libros naturalium quæstionum accuratissime recognovit, quod
operæ utinam et in ceteris omnibus præstitisset, quem ut in
plerisque libenter secuti sumus, ita in nonnullis ab eo dissentimus,
præsertim ubi nostro sensui suffragabantur exemplaria».

Mindössze azonban igen kevés helyen tért el tőle, s tulajdon-

¹⁾ Minthogy e kiadást sem *Fanzer* (alább bővebben idézendő) mun-
kájában, sem *Erhard* (az Ersch- és Gruber-féle Encyclopædiában), sem
Horawitz (a legújabb Erasmista) nem ismerik, részletesen adom leírását:
OPERA | L. ANNAEI SENECAE | ET AD DICENDI FACILITATEM, ET
AD BENE VIVENDVM | utilissima, per DES. ERASMV M ROTEROD. et
Matthæum Fortu|natum, ex fide ueterum codicum, tum ex probatis auto-
ribus, | postremo sagaci nonnunquã diuinatione, sic emen-|data, ut ad
genuinam lectionem mini-|mum desiderare possit. — ADIECTA SVNT
Scholia D. Erasmi Roterodami in bonam partem operis: | Beati Rhenani
in Ludum de morte Claudii Cæsaris. | Rodolphi Agricolæ in Declamationes
aliquot Commentarioli. | Fernandi Pinciani castigationes in uniuersum
opus. | Index rerum et uerborum locuples. — Basiliæ. — Az Epistola
Nuncupatoria (ad Petrum Episcopum Cracoviensem) Baselből MDXXIX.
Mense Januario van keltezve. 8 számozatlan lap + 702 számozott; ezután
következnek a *Pincianus*-féle castigiók a *Joannes Taverahoz* intézett dedi-
cációval, 100 számozatlan lapot foglalván el. Követi egy 30 lapra terjedő
index. A könyv fol. réttü.

E kiadásnak egy példányát a budapesti tud. egyetem könyvtára őrzi.
E példányban (ded. ad Petrum p. 2. és ded. ad Taveram p. 1.) kétszer
olvasható a fennemlített marginale: *Matthæus Fortunatus agriar obiit.*
1528. illetőleg *Matthæus Fortunatus Pannonius qui obiit agriar 1528.*
Hogy e mariginalék a XVI. század közepe tájáról valók, ezekből követ-
keztetem :

Ugyane most leírt példány 441. lapján Seneca (Nat. Quæst. III. k.
26. c.) ezen helyéhez: «Quædam flumina palam in aliquem specum deci-
dunt, et sic ex oculis auferuntur: quædam consumuntur paulatim et inter-
cidunt, eadem ex interuallo reuertuntur, recipiuntque et nomen et cursum»,
ugyanaz a kéz, mely a fenti adatot nyújtja, ugyanazzal a téntával ezt
jegyzi meg: «*Ut in Cræta insula prope ciuitatem Rethini 1551.*»

képen csak *egy* «*exemplar Britannicus*»-a van, melynek tekintélyére hivatkozik. A halála (1536) után *Beatus Rhenanus* által sajtó alá rendezett Seneca-kiadásnak ¹⁾ czimén azonban M. Fortunatusnak neve már el van hagyva, jóllehet hogy a fennemlített dedicatio és tudósunkra vonatkozó dicsérő nyilatkozata ezen editióban is olvasható. Ellenben már *Muretus* 1585-ben megjelent Seneca-kiadásában ²⁾ még csak említésre sem méltatta annak a tudósnek a nevét, kinek adnotatiói egy részét nem restelte a saját szellemi tulajdonaképen hirdetni. Muretusnak az a commentára, mely a *Nat. Quæst.* hét könyvét kíséri, még csak távolról sem közelíti meg bő indokolás és præcise utalás tekintetében Fortunatus magyarázatait. S mégis Muretusnak ezen különben is csekély érdemű kiadása szorította ki és tette fölöslegessé Fortunatus commentárait. Vajjon jogosan hanyagolták-e el humanistánk művét mind a mai napig? Nem, a mint azt csakhamar kimutatni alkalmunk lesz.

Fortunatus szöveggkritikus. Most egyoldalussággal vádoljuk azt a tudóst, kinek minden tevékenysége coniekturák, emendatiók faragására, különböző lectióknak kiválogatására szorítkozik. Fortunatus munkásságára ez a gáncs nem vethető, már csak azért sem, mert a természettudományok iránt való érdeklődés csak akkor lön gyümölcsöző, mikor a természettudományi írók szövege olvasható formát nyert. Hiszen látjuk, hogy pl. a mineralogia tudományának első kiváló művelője, *Agricola György* ³⁾ 1533-ban, tehát olyan időben lép fel, midőn Aristoteles-, Plinius-, Senecának legnagyobb-részt már használható és értékesíthető szövege volt. Különösen a *Nat. Quæstiones* emendálása volt szükséges, s mi hihetünk Fortunatusnak, hogy kevés auctor munkájának szövege volt az ő idejében annyira corrumválva, mint épen Seneca e physikai művéé.

¹⁾ *L. Annei Senecæ Opera et ad dicendi facultatem, et ad bene uiuendum utilissima, per Des. Erasmus Roterod. ex fide etc.* (úgy mint az 1529-iknél). *Adiecta sunt Scholia D. Erasmi Roterodami et Beati Rhenani illius in bonam partem operis, huius in ludum de morte Claudij Cæsaris.* — Basileæ apud Joan. Hervagium. Anno M. D. XXXVII. — fol.

²⁾ *L. Anneus Seneca a M. Antonio Mureto correctus et notis illustratus ad Matthæum Contarellum etc.* Romæ, apud Bartholomæum Grassium. M. D. XXCV. — fol.

³⁾ *Nehring*: Die geologischen Anschauungen des Philosophen Seneca. I. rész. Wolfenbüttel. 1873. p. 4. *Geiger*: Renaissance und Humanismus. Berlin. 1882. p. 494 s k.

S ha eltekintünk egy újabb kiadó (Fickert) érdemeitől, bátran állíthatjuk, hogy a *Nat. Quæstionum* szövege körül Fortunatusnak épen annyi, ha nem több érdeme van, mint akár *Erasmus*-nak, akár *Pincianus*-nak, akár *Gronovius*-nak.

Csak vizsgálni kell, minő módszerrel dolgozott, s hogyan jutott azon eredményekre, melyeknek nyomai le egészen a legújabb kiadásig észlelhetők.

Ő igyekezett először is bizonyos apparatusra szert tenni. Összegyűjtötte a mindaddig megjelent edíciókat; valószínűleg az 1492-ben Velenczében megjelent teljes kiadást, melyben először foglaltattak benn a *Nat. Quæstiones*,¹⁾ ezenkívül *Hermolaus Barbarus*-nak először Rómában ugyancsak 1492-ben megjelent *Plinius-castigatio*²⁾, a *Bartholomæus de Zanis*-féle (1503-ban)³⁾ és az első *Erasmus*-féle kiadást⁴⁾ s végre *Ludovicus Coelius*-nak «Anti-

¹⁾ *Seneca omnia opera*. Venetiis impressa M. CCCC. XCII. — L. bővebb leírását *Hain*-nél: *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum M. D. stb. Stuttgart. 1826. II. k. p. 304. 14,594. sz. a.* — Hogy a *Nat. Quæst. 7.* könyve benne foglaltatik, mondja *J. Ch. Brunet*: *Manuel de Librairie et de l'amateur de Livres. Paris. 1864. V. k. p. 276. s. v. Seneca.* — A *Nat. Quæst.* első külön kiadását évszám és kiadó nélkül közli *Hain* i. m. II. k. p. 309. 14,613. sz. a. E kiadás Lipcsében, *Arnoldus de Colonia*-nál jelent meg.

²⁾ Az ismételt kiadásokat l. *Hain* i. m. I. k. p. 312 s k. 2420., 2421., 2422. és 2423. számai alatt és *G. W. Panzer*: *Annales Typographici ab anno M. D. L. ad annum M. D. XXXVI. continuati etc.* — *Norimbergæ. 1803. VII. k. p. 557. és VIII. k. p. 17.*

³⁾ *Senecæ Opera Omnia*. Venetiis per *Bartholomæum de Zanis de Portesio*. M. D. III. die VII. Novemb. — fol. — *L. Panzer* i. m. VII. k. p. 360.

⁴⁾ *I. Annaei Senecæ sanctissimi philosophi lucubrationes omnes additis etiam nonnullis Erasmi Roterod. cura, si non ab omnibus certe ab innumeris mendis repurgatæ. In inclyta Germaniæ Basilea An. M. D. XV. Mense Iulio apud Iohannem Frobenium. fol.* — *L. Panzer* i. m. VI. k. p. 193. — E kiadás újabb lenyomatban megjelent két évvel később ugyanott. — *L. Panzer* i. m. IX. k. p. 396. — *Erasmus*-nak második recensiója közönségesen ezen cím alatt ismeretes: *L. Annaei Senecæ opera, et ad dicendi facultatem et ad bene viuendum utilissima per Des. Erasmus Roterod. ex fide ueterum codicum, tum ex probatis autoribus, postremo sagaci nonnumquam diuinatione, sic emendata, ut merito priorem æditionem, ipso absente peractam, nolit habere pro sua. Confer, et ita rem habere comperies. Adiecta sunt eiusdem Scholia nonnulla. Basileæ in officina Frobeniana per Hieronymum Frobenium et Ioannem Herwagium, Mense Martio. Anno M. D. XXIX. fol.* — *L. Panzer* i. m. VI. k. p. 268.

quæ lectiones»-eit¹⁾ használta fel. Azonban szeme előtt mindig *Erasmus* kiadását tartotta, s ezzel vetette össze a kéziratoknak két családját, a «codices vulgati» s a «codices vetusti»-kat. Minthogy codexeit meg nem nevezi — mi a renaiassance-kor általános hibája — nem is tudjuk, hogy mely kéziratokat használta. Annyi tény, hogy rendelkezésére állt egy «codex vetustissimus»-a, melyre egy alkalommal mint legfőbb auctoritásra hivatkozik is (l. p. 361, 2. jegyzet).

A kéziratoknak általa megkülönböztetett két családja iránt úgy viselkedik, hogy rendszeren régi codexeinek ad több hitelt. Elfogadja ugyan néha a vulgata olvasásait is, s akkor majdnem mindig fején találja a szeget, de szívesebben győződik meg a régi olvasások jóságáról, s ilyenkor túlságos elfogultsága következtében néha bizony elveti a súlykot. Csak azon esetben, ha a codexeknek mind a régi, mind a fiatalabb ága corrupt lectiókat nyújt, folyomodik a coniecturális kritikához. S ekkor úgy jár el, hogy a rokon tartalmú és rokon tárgyú auctorokhoz fordul felvilágosításért. Ha olyan helyre akad, melyet nem tud kijavítani,²⁾ azzal mentegetőzik,

¹⁾ *Ludovicus Coelius Richerius* a paduai egyetem leghíresebb tanárai közé tartozott. Szül. 1450-ben előkelő szülőktől; Ferrarában tanult görögöt és latint. Egyideig Vicenzában tanított, majd onnan Franciaországba ment, hol több codexet fedezett fel. Visszajövet Paduában telepedett le, hol 1520-ban mint a latin nyelv tanára halt meg. «Antiquæ Lectiones»-ei, melyekben számos emendatiót adott, s melyekért *Scaliger* Varróhoz hasonlítja egy epigrammájában, először 1516-ban Velenczében Aldusnál 16 könyvben jelentek meg. (Teljes címét e munkának l. *Panzer*-nál i. m. VIII. k. p. 433.) 20 évvel későbben unokája Camillus és Io. Maria Goretus Froben-nél Baselen a hátramaradt 14 könyvvel kiegészítve és bővítve újból kiadták. Bővebbet l. *Papadopoli* i. m. I. k. 296—297. — *Cœlius* e munkája még most is hasznavehető. Fortunatus munkája 73-ik l.-nak versóján hivatkozik rá.

²⁾ Hogy lássuk, hogy egyik legfényesebb emendatiójára miként jutott, hogy tudományossága és lelkiismeretessége minő, czélszerűnek tartom egy — bár hosszas — példában bemutatni (p. 107. s kk.):

Nec illos tincturæ generis, aut sanguinis proprietate separant.

Vetusta quoque exemplaria nihil uariant. Mendosum tamen hunc locum esse et in labem tractum cui non apparet? Sed bene habet, quod facile, nulloque negotio ex Plinio, Solinoque et item aliis restitui, et emendari potest. Legendum ergo hoc modo. Nec illos *Tentyritæ* generis, aut sanguinis proprietate *superant*, sed contemptu et temeritate; quam lectionem et sequentia Senecæ uerba confirmant. Nota est historia solos *Tentyritas*

hogy «nulli uenatori uitio datur in magna sylua omneis feras nonprehendisse, uel saltem non recepisse». Olvasottsága — mi a

dominari Crocodilis, ut Psyllos, Marsosque serpentibus. Plinius libro XXVIII. «In insula» inquit «Nili tentyri nascentes tanto sunt Crocodilis terrori, ut uocem quoque eorum fugiant». Idem libro VIII. ubi de Crocodilis. «Quin et gens hominum est huic belluæ aduersa in ipso Nilo, ab insula Tentyri, in qua habitat, appellata; mensura eorum parua, sed præsentia animi in hoc tantum usu mira.» Quæ uerba Plinii maxime cum illis Senecæ consonant, ubi ait Tentyritas non generis, aut sanguinis proprietate superare Crocodilos, sed animi præsentia, et temeritate in hac tantum re præcipua. Faciunt ad hoc et uerba Solini. «Præterea habitant» inquit «in insula Nili homines forma perexigui, sed audacia eo usque præditi, ut Crocodilis se offerant obuios.» Incolæ autem huius Insulæ Tertyritæ apud Strabonem appellantur; quos dicit præter cæteros Aegyptios mirum in modum Crocodilos persequi, atque ex omnibus belluis inimicissimos habere. Cæteros enim Aegyptios, quanquam eius animalis malitiam nouerint, et humano generi perniciosum sciant, uenerari tamen, et ab eo abstinere. Tentyritas uero omnibus modis id inuestigare atque occidere. Non deesse præterea qui existiment, quemadmodum Psyllis apud Cyrenaicam regionem contra serpentes, sic et Tentyritis naturale quoddam uirus inesse contra Crocodilos. Hinc ab eis nihil pati, nihil timere, sed intrepide natare et aquam tranare, aliis minime id audentibus. Addit item ultra. Cum Crocodili causa spectaculi Romam allati fuissent, Tentyritas cum eis uenisse, Crocodilisque factum fuisse euripuum in modum piscinæ, et in uno latere euripi egressum facilem, ut in apicum ex aqua egredi possent ad præbendum spectaculum. Tentyritas uero præsto fuisse, qui eos etiam inuitos nunc extraherent ad Solem in conspectum spectatorum, nunc rursus in aquam retraherent magno spectantium miraculo. Atque adeo ipsa Strabonis uerba, si cui legere libet, ex XVII. Geographiæ libro subiiciam: «μετὰ δὲ τὴν ἄβυδον διόσπολις ἡ μικρὰ· εἶτα τέντυρα πόλις· ἐνταῦθα δὲ διαφερόντως παρὰ τοὺς ἄλλους αἰγυπτίους ὁ κροκόδειλος ἠτίμωται καὶ ἐχθιστος τῶν ἀπάντων θηρίων νερόμισται. οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι καίπερ εἰδότες τὴν κακίαν τοῦ ζώου, καὶ ὡς ἀλέθριος τῷ ἀνθρώπινῳ γένει, σέβονται ἕως καὶ ἀπέχονται. οἱτοὶ δὲ πάντα τρόπον ἀνιχνεύουσι, καὶ διαφθείρουσιν αὐτούς. ἔνοι δ' ὥστερ τοὺς ψύλλους πρὸς τῇ κρηναίᾳ φυσικὴν τινα ἀντιπάθειαν ἔχειν πρὸς τὰ ἐρπετὰ, οὕτως καὶ τοὺς τέντυρίτας πρὸς τοὺς κροκοδείλους. ὥστε μηδὲν ἐπ' αὐτῶν πάσχειν· ἀλλὰ καὶ κολυμβᾶν ἠδέως, καὶ διαπιρᾶν, μηδέως ἄλλον θαρρόντος. εἰς τε τὴν ῥόμην κομισθεῖσι τοῖς κροκοδείλοις ἐπὶ δεξιῶς γάριν, σινηκολούθουν οἱ τέντυρίται. γενομένης τε δεξαμενῆς καὶ τρήματος τινὸς ὑπὲρ μᾶς τῶν πλευρῶν, ὥστε καὶ τοῖς θηρίοις ἐκβάσι τοῦ ὕδατος, ἡλιαστήριον εἶναι, ἐκείνοι ἦσαν οἱ τότε μὲν ἐξέλκοντες δικτύῳ πρὸς τὸ ἡλιαστήριον, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν θιαστῶν ὁραθῆναι ἐμβαίοντες ἡμᾶς εἰς τὸ ἕδωρ, τότε δὲ πάλιν εἰς τὴν δεξαμενὴν κατασπῶντες». De Tentyritis et Hermolans in Plinianis castigationibus, et Iuuenalis in ea Satyra, quæ est de pudendis portentosisque Aegyptiorum numinibus. Quoniam autem hic de Delphinis quoque fit mentio, non alienum fortassis

erit, neque ingratum lectionis Plinianæ studiosis, si in eo de Delphinis locum, iam inde a multis seculis deprauatum, et ad hanc diem a nemine, quod sciam emendatum, aut intellectum (legentes quæso boni consulant), restituro ex uetustissimis probatæ fidei codicibus: «Namque cum faune conciti fugientem in uada ima persecuti piscem, diutius spiritum continuere, ut arcu emissi ad respirandum emicant, tantaque ui exiliunt, ut plerunque uela nauium transuolent uento. Agunt uere coniugia etc.» Alii loco uerbi, Vento, legunt Euntium, alii Iuncti, ut ad sequentia pertineat, hoc modo: Iuncti agunt uere coniugia. Non displiceret hæc lectio, si modo uera esset, neque sibi dissideret. Quomodo enim fieri potest, si uere agunt, siue iuncti, siue diuisi coniugia, et decem mensibus catulos gestant, ut æstiuo tempore pariant? Numera a Martio, qui facit Veris initium, uel si maius, a Febuario decem menseis, partus Delphinorum in Decembrem, uel saltem Nouembrem incidat, necesse est. Quo pacto igitur æstiuo tempore pariunt? Nec possumus dicere in hoc aliquid erratum esse, nam et Aristoteles libro VI. De historia animalium, ubi de partu Delphinorum: «*κείναι δὲ δέκα μῆνας, τίκει δὲ ὁ δελφίς ἐν τῷ θέρει· ἐν ἄλλῃ δὲ ὥρῃ οὐδέμια*». Fert, inquit, uterum Delphinus decem mensibus. Parit autem æstate, nec ullo alio tempore. Vides hanc lectionem nullo modo defendi, aut tolerari posse. Euntium uero, et si uolueris, potes addere Vento, ad præcedentem quidem sensum pertinet, sed ineptum facit. Quid enim interest stantium, aut euntium uento, uel remis nauium uela transuolent? Aristoteles libro IX. historiæ animalium, maiorum etiam nauigiorum transilire malos dicit, cuius uerba de Delphinis hæc sunt: «*λέγεται δὲ καὶ περὶ ταχνητός ἀπιστα τοῦ ζώου. ἀπάντων γὰρ δοκεῖ εἶναι ζώων τάχιστον καὶ τῶν ἐνὶ ὕδατι καὶ τῶν χερσαίων· καὶ ὑπεράλλονται δὲ πλοίων μεγάλων ἰστούς*», hoc est, dicuntur autem et incredibilia de uelocitate huius animalis. Omnium enim apparet esse animalium uelocissimum et aquatiliū et terrestrium. Transiliunt quidem etiam maiorum nauigiorum malos. Et paulo post *καὶ ἐπερβάλλονται τοὺς ἰστούς, ἴαν παρατόχῳσι τῶν πλοίων*. id est: transgrediuntur etiam malos nauium, si forte in eas inciderint. Sed hoc nihil adiuuat, nam et si nauium maiorum legamus, adhuc de coniugiis manebit idem error. Vetus autem lectio omnibus numeris sibi consonat, et conspirat, quæ talis est: Ut plerunque uela nauium transuolent. Vagantur fere coniuges. Hoc est, coniugati et copulati, ut Coniuges sit nomen adiectiuum, quemadmodum iniuges, biuges, et cætera his similia. Plinius libro octauo de Aspidibus: «Coniuga ferme uagantur, nec nisi cum compare uita est». Idem libro nono de piscium diuersitate: «Vagantur gregatim fere». Apud Solinum, qui omnia fere, quæ scribit, ex Plinio magna inuagratitudine accepit, integer sincerusque mansit hic de Delphinis locus. «Ante omnia — inquit — nihil uelocius habent maria, ut plerunque salientes transuolent uela nauium. Quocunque eant coniuges euagantur, catulos edunt, decimus mensis matuum facit partum, Lucinam æstiuus dies soluit etc.» In uetustissimis aliquot Solini codicibus legitur quoquo eant coniuges euagantur. Quæ lectio mire conuenit cum Pliniana antiqua. Aristoteles quoque libro nono De

latin írókat illeti — igen terjedelmes,¹⁾ — a görögöket hiányosabban ismeri. Görög olvasottsága — úgy látszik — mindössze csak *Homeros-ra*, *Herodotos-ra*, talán *Pindaros-ra*, *Sophokles-re*, *Aristophanes-re*, *Hippokrates-re*, *Aristoteles* és *Plutarchos* néhány munkáira, *Strabo-ra*, *Stobaios-ra*, *Philostratos*- (de vita Apollonii)-ra, az *Eustathios*-féle *Homeros*-commentárra s *Damascius*-ra szorítkozik. A latin írók közül *Vergilius*-nak (csak rossz), *Ovidius*-, *Plinius*- és *Solinus*-nak még számos kéziratát is ismeri, minek kitűnően veszi hasznát. Senecának *Vergilius*- és *Ovidius*-citatumait e kéziratokból többször emendálni kényszerül. S ő fedi fel a philosophus emlékező teltségének botlásait. Csak hogy akkor abba a hibába esik, hogy egy helyt²⁾ egy ilyenmű botlást a szövegben helyreigazít, s nem gondolja meg, hogy ez az írónak jellemző egy tulajdonsága.

Kritikai commentára igen tartalmas. De — úgy látszik — ő maga sem volt tisztában kritikai adnotatiói számával. «Siquis nostram recognitionem cum exemplaribus hactenus impressis diligenter contulerit, inueniet certe *multa millia* locorum in tam paruo opere

historia animalium, unde Plinius hæc accepit: «*διατρίβουσι δὲ μετ' ἀλλήλων κατὰ συνγίαιας οἱ ἄρρενες ταῖς θηλείαις*». Theodorus [t. i. Gaza] hoc ita interpretatus est: Delphini mares coniugatim degunt cum fœminis. Plinius uero more solito felici breuitate duobus uerbis hanc Aristotelis sententiam expressit. Vagantur, inquit, fere coniuges. Illud enim *διατρίβουσι*, uerbo Vagantur magis proprie, quam uerbo Degunt exprimitur. Quæ uerba Aristotelis ita nostram confirmant castigationem, ut nulla superesse amplius debeat dubitatio. Ex uerbis Aristotelis credo datam fuisse aliquibus occasionem Plinium corrumpendi, et inculcandi inepte, et superuacaneæ illud uerbum Iuncti (quod glossema uerbi coniuges, aliquando fuisse arbitror). Ceu uero non omnium animantium iuncta, copulataque sint coniugia. Quæ lectio falsa, inepta, et ad libidinem ficta est, indignaque Plinio, quam reprobare satis poterant uel Solini codices.

¹⁾ A következő latin írókat idézi: *Plautus*, *Terentius*, *Varro*, *Cicero* (*Paradoxa*, *De officiis*, *De natura deorum*, *De divinatione*), *Lucretius*, *Horatius*, *Vergilius*, *Ovidius*, *Tibullus*, *Manilius*, *Vitrucius*, *Festus*, *Pomponius Mela*, *Persius*, *Lucanus*, *Plinius maior*, *Martialis*, *Quintilianus*, *Iuuenalis*, *Plinius secundus*, *Gellius*, *Solinus*, *Nonius Marcellus*, *Aelius Lampridius*, *Seruius*, *Hieronymus*, *Macrobius*. Cæsart, Sallustius, Livius. Tacitust bizonyára nem volt alkalma idézni.

²⁾ Így N. Q. IV. 2, 2, hol Seneca Tibullusnak (I. 7, 26) egy versét mint Ovidiusét citálja, *Ovidium* helyett *Tibullum*-ot ír. Erasmus már nem fogadta el a javítást, s csak megjegyezte a margón, hogy a verssor Tibullustól való.

a nobis restituta» — mondja az olvasóhoz intézett utószavában. E túlzott számot körülbelül 900-ra kell reducálnunk. Azonban ez is még mindig tekintélyes összeg, ha meggondoljuk, hogy 439 coniectura és emendatio van beleértve. Haase, Seneca legújabb kiadója, ez emedatiók és coniecturák közül 308-at fogadott el, tehát 70%-ot.¹⁾ Ezen elfogadottaknak is egy része nem evidens, de jobbaknak hiányában Haase kénytelen volt velök megelégedni. Így pl. a III. k. (11. fejezetében) «Coryco» (kéziratok Auctorico), a IV. k. (praef.) «pycta» (k. i. Pictura és pictae), (2. fej.) «hausura» (usura), «nunc. caeruleum Nilum» (Mintium, Nolum és nunc Zeum Nili), az V. k. (17. fej.) «Categis» (Chagenus és Chagreus), melyek mindenesetre eléggé szellemes coniecturák. Ide tartozik egy részleges *ἀπλογραφία* is, melyet az első könyv III. fej. 12. §-ában fedezett fel. A mit a kéziratok t. i. így adnak: «Varietas autem non ob aliam causam fit, quam quia pars coloris sole est sparsa nubes illa», Fortunatus így üt helyre: «quam quia pars coloris sole est sparsa, pars nube illa». Ámde azon olvasásai között is, melyeket Haase nem vett fel szövegébe (valószínűleg azért, mert sem ő, sem Fickert nem ismerték tudósunk kiadását), még mindig találkoznak jó lélekkel elfogadhatók.²⁾

Coniecturális kritikája hibákban is leledzik, tagadhatatlan. Igen — igen ritkán sikerül pl. a romlott vulgata és a megfelelő romlott vetus lectio kombinálásából helyes, meggyőző olvasásra jutni. A szórend megfigyelésére, interpolatiók statuálására alig for-

¹⁾ Boeckh szerint a most gyártott coniecturák közül átlag alig 5% fogadható el.

²⁾ Így pl. az I. Prolog. 12. §-ában «primum» h. *proximum*-ot olvas. — A II. k. 23. c. 1. §-ában *altrita* jobb, mint a Haase-nál olvasható «adfricta». — II. 30. 1. §-ban «Tunc» — szerénte — *supervacaneum* est. — III. 16, 5. «ut talpæ et subterranei mures»-hez írt jegyzetében a vulgata lectio-t: subterranei uermes-t fogadja el, s a «talpæ» glossemájának tartja a vetus lectiót. III. 25. 1. §-ban «Nonacrin»-t olvas, s hivatkozik Pliniusra és Vitruviusra. — Az V. k. 5. c.-ja elején olvasható «existimo» h. «*existimas*»-t olvas az összes codexekből: «Est enim interrogatio ex opposito, non opinio auctoris». — A VI. k. 30. c. 2. §-ában «concita» helyett «*concitata*»-t olvas a «codex vetustissimus»-ból. E hivatkozását annál inkább kell figyelembe venni, minthogy «concita» költői és ezüst-latinságú æquivalense a «*concitata*»-nak (l. Krebs-Allgayer-Schmalz: *Antibarbarus d. lat. Sprache*.⁹ s. v. *concita*). Amde pl. a Nat. Q. VII. k. 5. c.-ban is «*concitata*» van hagyományozva, miért Fortunatus olvasását bátran elfogadhatjuk.

dít gondot.*) Ellenben érdeme ismét a többnyire helyes interpungálás.

Hibái mellett is óriási a haladás, melyet Erasmusnak első Seneca-kiadásához képest megtőn. Fennakadás nélkül olvasható szöveget még korántsem létesített ugyan, de commentárai nem sokára magok után vonták azt.

Erasmus csak egy kritikus nézetét vizsgálja és bírálja, Fortunatusét. *Pincianus*, a XVI. század egy elsőrangú coniecturalis kritikus, emendálásainál csak Erasmust és Fortunatust veszi figyelembe. Egy szó mint száz, a ki a *Nat. Quæst.* kiadására ma vállalkozik, az, ha nem is merithet, de okulhat belőle sokat.

Vegyük mindehhez azt, hogy tiszta latin prózát ír s akkor még nagyobbra fogjuk becsülni munkája értékét.

Ha a Mátyás korában kezdődött humanismus epochájának határait politikai eseményhez akarjuk kötni, a mohácsi csatával fogjuk végét jelölni, ámde ha személyekhez, Fortunatusnak, XVI. századbeli legnagyobb tudósunknak halála lesz az az időpont, melyel a humanismus virágzása kora hazánkban lettnik.

És minden jel arra mutat, hogy azon esetben, ha korának viszonyai kedvezőek, élete hosszú és megfelelő szellemi érintkezés-től nem ment, egyáltalában humanismusunknak leghatalmasabb alakjává küzdi fel magát.

WEISS REZSÓ.

Erdélyi cigány népdal.

(A Wislocki-Herrmann-féle gyűjteményből.)

So man dela the kerav,	Én istenem, ha tudnám,
Andre lime the dziav?	Hogy éljek meg ezután?
Te deleske na bristav?	Féljek istent igazán,
Mus av delo, the čorav!	Avagy menjek lopni tán?
Ba, me bito ma čottav,	Tolvaj bizony nem leszek,
Duj, trin dživesa dziav,	Pár nap mulva elveszek,
Mégiš čačs me dziav!	De gázságot nem teszek!

Fordította HERRMANN ANTAL.

*) Az I. k. 5. c. 8. §-ában athetálja a «Præterea videmus ortu solis partem quamdam cœli rubere»-t. A II. 41. 1. §-ában: «Hoc fulmen boni aliquid aliquando facit, sed tunc quoque non aliter, quam ut noceat». S ezt az utóbbi passust talán jogosan tartja interpolálnak.

SZEMERE MIKLÓS KÖLTÉSZEZETÉRŐL.

(Vége.)

Szemere Miklós költői pályáját legtermészetesebben két részre oszthatjuk. Az első, fölléptétől körülbelül 1860-ig terjed, vagyis húsz évi időközt foglal magában. A második 1860-tól haláláig, 1881-ig húzódik. Költészete az első korban szebb, életrevalóbb, maradandóbb ágakat hajtott, míg a másodikban hibái fokozódtak, fényoldalai sokszor egészen elhomályosodtak. E különbséget inkább a külső élet változásai jelölik, mint a belsőé, bár ennek is része van benne. Nemcsak családja pusztulása, de a haza iránti reményének meghiúsúlta is érzékeny csapás volt reá, s nemcsak világnézete változott meg, de egész egyénisége, költészete is. E változás nyomai annál feltűnőbbek, minél közelebb ér az élet alkonyához, minél távolabbra tér a költészetnek attól a nemétől, a melyet kezdetben művelt, s a melyben maradandó s néhány igazi remekét írta.

Szemere Miklós derült világnézetére ebben a korban csak gyéren borított árnyat akár saját szíve bánata, akár az élet nagy kérdéseivel való tépelődés. Élvezte az életet, a vidám társaságot, mely gyakran gyűlt köré, az elfutó örömet, melyből ki akarta részét venni. Úgy élt, mint kevesen a magyar költők közül. A rövid, gyorsan tűnő élet minden gyönyöre iránt fogékony keble egészen elmerült a vidor érzésbe, a melyet épen olyan szépen tudott kifejezni, mint átélni. Vágyai nem vonták magasra. Az ibolyás rét lágy illata, a mézhordó méhek vig dongása közt, a futó ér csevegéseivel boldogan tölté napjait. A vig, regényes költői életet úgy élvezte, a mint kínálkozott.

Miért ne vigadjak, miért ne
Ragadjam meg az örömet?
Az élet . . . eltűnő árnyék,
Addig örülök, míg lehet.

Azt kívánja, hogy szíve még halála után is boldog legyen, örüljön még a sírban is s ne legyen benne egyéb dálnál, örömnél, szerelemnél. Semmitől sem irtózik jobban, mint a sanyarú bölcsőtől, ki jégpárnáján didereg. Mennyivel jobb a leányka keblén pihenni! S minek cserélje el az ismert életet az ismeretlenért? Összes tapasztalatainak végeredményét fejezi ki, midőn így szól: «Egyet

tudok, azt, hogy a legnagyobb böleség itt lenni: vidáman élni!» Néha-néha meg-meglepi a csendes búsongás, mikor a csalfa örömet üzi gyors futtában és sovár szívéhez sehogysem fűzheti: de derúsnek látja a fölötte elterülő égboltozatot s azt hiszi, hogy: «a ki búsul, mind bolond!» Léte titkát, ezt az agg mesés könyvet, a melyben minden betű, minden jel csak «bűvös macskakarczolás», el-elnézi napról-napra, de még most nem sokat törődik vele, ha nem érti is. Mit bánja, miből fakad a gyönyör, csakhogy ő élvezhesse. Tudja, hogy a szivárvány szép ragyogása csak néhány perczig tart: de öröme ez elég. Életünkben, ez ide-oda ringatózó sajkából vessük ki a haszontalan s mégis legnehezebb terhet, a bút, keservet: mert különben végkép elmerül. Itt eszébe jut, hogy:

Szűk hely karunk, nem fér belé
Csak egy lányka s egy pohár;
Rövid a lét, nincsen sokra
Időnk csak a borra, csókra —

Fel akarja használni e kevés örömet és siet addig, míg fővény-
órája le nem jár:

Közel a sír? mi gondom rá?
Előttem víg kelyhem áll!

Itt aztán a teremtés titkait fürkésző kedve soká gyötrődik a talalós meséken s képzelve el-elszáll a sírok közé, az azokban porló tetemekhez, a melyeket annyi szem öntözött keserű könyjeivel: elmélkedését egy tréfás epigrammai fordulattal mindig úgy fejezi be, hogy a komoly elem mintegy felolvad ez utolsó fordulatban, a mely mosolyt idéz merengő arcunkra:

Kerengő föld, vén bolygónk!
Rád ezentúl semmi gondom;
Forogj tengelyed körül,
Mint sárdarab a korongon.
Csak hányd cigány kereked!
De ha fejed alá fordul:
Vigyázz, hogy a boromat
Ki ne öntséd poharambul.

Legszebbek e nemben ama költeményei, a melyekben a boldogság, a csendes, szelíd vagy zajos örömek közé némi resignatio vegyül. Midőn bánatát vidor czimborái társaságában egész elfelejti

s elsötétült kedve újolag «felpirul»: a virító jelennek édes borát, tüzes lovát, mosolygó leányszemét senki sem tudja annyira teljes szívéből élvezni, mint ő. A szurdaló tövissek mellett mindenütt virító berkeket lát s nem óhajt mindig boldog lenni, hisz: «édesb tövis után rózsákon pihenni.» Olyan vadrózsákat szeret, a melyek mindenütt megteremnek. Mint maga mondja *Kedvteléseim* (I: 3 l.) című egyik igazán remek költeményében, — a melyről, ha jól emlékszünk, Arany János is azt mondta, hogy egy magyar anthológiából sem volna szabad hiányoznia: —

Az én kedvtelésim egyszerű örömek,
Elzárt magányomnak mezei virági.
Az élet gyümölcse; mit nyuljak magasra?
Földig lehajolnak hozzám termő ági.

Mikor a szilaj, zajos kedv nem tudja egészen magával ragadni, — mintha a földi gondok némi halavány árnyat borítanak homlokára — s eszébe jut, hogy az élet jelenlegi vig zaját holnap talán már a sír homálya váltja fel; szóval, mikor az elmulás, a semmivé levés méla érzete mintegy szembe száll fellobogó szilaj kedvével s a hír, dicsőség utáni sovár vágy meghiusulta merengővé, elmélkedővé, gondolkozóvá teszi: oly kedvesen fájó hangot csal lantjára, melyben van valami derült humor a nélkül, hogy az egész hang teljesen humorossá válnék s a képeknek oly túlbősége, a melyhez hasonlót legnagyobb költőinknél is keveset találunk. *Vigan e rövid életben!* (I: 162 l.) című remeke, a melyet mindjárt pályája elején, 1840-ben írt, egyike a magyar költészet legpompásabb termékeinek s egymagában is elég czáfolat Tolnainak amaz állítására, hogy Szemere Miklós épen úgy nem tudott fölléptekor egy eredeti hangot sem adni mint egy csapat hasonló tehetség, s csak pusztá utánzó, Vörösmarty utánzója volt. Holott ő, mint kész, teljesen kifejlődött s megállapodott irányú költő lépett a közönség elé s a mit később akarva-akaratlan eltanult, bizony nem vált valami nagy előnyére. Különben is e költemény megjelente előtt nagyon keveset írt, legfőlebb egy pár csinos kis darabot fordított Goethéből, mint *Mignon dala* (I: 186) s *Az ibolya* (I: 319) s már a szóban forgó művében sem látjuk a költői eszmével való bánás gyakorlatlanságát, sem a nyelvvel, a kifejezéssel való vívódását, a mi későbbi éveiben nem egyszer megrontja a hatást. Lehet mondani, hogy pályája első felében ebben és az előbb em-

lített műveiben fejezte ki legjobban egész egyéniségét, vidor természetét, a mely a belülről sohajtó panaszt elnyomni törekedett, egyszerű, természetes felfogását, egész szeretetreméltóságát:

— Vigadjunk, mert nekünk túl az éltén,
 E gödrön kívül e föld mit sem ad.
 A mit nekünk szánt: zene, hölgy, barátság.
 Ez mind innen a sírhalmon terem.
 Vígan! Rövid a mi részünk; kétszerte
 Csüggjünk hát e szép nyájas életen!

Ez az ő legtermészetesb, legmeghatóbb hangja. Ebben igazán költő s irodalmunkban az egyetlen, a ki a lyrának épen ezen a húrjain játszott legszebben, legdallamosabban. Itt még nem mérlegeli, nem számítgatja, mint későbbi éveiben szinte szemünk láttára, hogy mennyi vig elemet vegyít bánatába s miért írja tréfás darabjait. Egész szívét tartja élénk, a melyben könnyen, minden huzamosb vizsgálódás, minden mélyebb elmélkedés nélkül olvashatunk. E nemű költeményei legsikerültebbek, mint: *Ábránd* (I: 63), *Boldog vagyok* (I: 68), *Évek előtt* (I: 70), *A földhöz* (II: 11), *Barátság-talan kor* (I: 114), *Hasztalan tanács* (I: 128), *Balsorsban víg kedély* (I: 139), *Élni szép* (I: 311), *Ábránd* (II: 71) stb.

Ezekhez hasonlít néhány rövid kis költeménye, a melyeket legalább futólagosan lehetetlen nem érintenünk. Hangjuk oly gyöngéd, játszi, oly könnyed, dallamos, a milyen talán szinte lehetetlennek látszik az olyan olvasó előtt, a ki csak pályája második felében ismerte Szemere Miklóst. A kik izléstelenséggel vádolják: nem eléggé fontolják meg vádjuk alaposságát. Igaz, élte alkonya felé politikai pasquilljaiban nem egyszer túljárt a költészet határain, de miért rójuk meg az öreg kor hibái miatt a férfinak dicsérettel átélt napjait, s mi tilt, hogy fátyolt vessünk a gyengülő elme, a túlságba csapó képzelem korlátlanságaira, a melyekben csak rajongása vezette? Ő rajta agg korában vett erőt e rajongás s annál sajnálatosb hibákba sodorta. De az okos ember nem vonja felelőségre az agg kor hibái miatt az élet délpontján álló férfiút sem mint embert, sem mint költőt és talán, ha nem épen szívesen is, de hajlandó megbocsátani azokért az igazán prózai átkozódásokért, a melyek pályája második felében oly seregestül követték egymást: ha azokat a költeményeit olvassa, a melyeket épen most említetünk, vagy az olyanokat, mint: *Bárcsak úgy volna* (I: 175), *Vasár-*

napon (I: 178), *Hasztalan tanács* (I: 188), *A leánykákhoz* (I: 198), *A szerelemhez* (I: 258), *Hamis csont* (I: 332), *Megtörtént* (II: 248), *A lyánykákhoz* (III: 57), *Mennyi fér meg benne* (III: 59), *A csalogány halála* (III: 80) stb. s különösen a remek *Bölcsődalát* (II: 82), a mely költészetünk legbecsesebb gyöngyei közé tartozik. Ebből látszik, hogy a büszke, makacs, hajthatatlan jellemű költőben mennyi naivság volt, s mily igazán gyermekiesen élvezte az élet apró gyönyöreit. Az egész költemény csak három versszak, de többet ér egy csomó politikai pasquilljánál. Hadd álljon itt legalább első versszaka:

Szunyadj piczi rózsabimbó!
 Szunyadj, szunyadj még,
 Éjjél van még körülötted,
 Homályos az ég;
 Burkában szűz kebelednek
 Még gyermekálmak pihennek:
 Szunyadj piczi rózsabimbó,
 Szunyadj, szunyadj még!

A szerelmes bölcshez (I: 365) című költeményének minden strophája megérdemelné, hogy idézzük, oly érdekes s a költő egyéniségére oly tanulságos. Mindenik strophája egy-egy kis egészet képez, de azért semmit sem vesz a költemény egysége. Kimeríthetetlen jókedv, bohó ötletek, szeszélyes képek váltakoznak egymással s jóllehet az efféle nem tisztán lyrai fajú költemény még sokkal hírnevesb költőknél is kissé száraz szokott lenni, a Szemere Miklóse mind végig megtartja ötletei frissességét s e félig elmélkedő költészet eredetiségét. Hasonló ehhez a *Minek hittem én a bölcsöt* (III: 66 és II: 169*) című is: de ennek a befejezésében már meglepi leg-

*) Ez a költemény kétszer is előfordul a kiadásban. Valószínű, hogy a cím ejtette zavarba a szerkesztőket, bár csodálni lehet, hogy az oly világos tartalom vissza nem hangzott még náluk a második kötetből, mikor a következőt szerkesztették. Hasonlóképp kétszer fordul elő a *Tűnő kedv* (I: 212 és III: 46) is. E mindenképp nagyon hiányos kiadás sehogyszem alkalmas arra, hogy a különben sem népszerű Szemere Miklóst megkedveltesse. Azt tartjuk, hogy a háromkötetes gyűjteményből kellőleg alkalmazott kritikával egy igen előkelő helyre tehető vaskos kötetet lehetett volna szerkeszteni, ha csak azokat veszik fel a kötetbe, a melyek æstetikailag is becsesek és Szemere Miklós költészetére s egyéniségére is jellemzők. Igaz, a kiválogatás mindig csak izlés dolga lehet. Egyiknek egyik,

alább egy pillanatra a költőt sötét humora, erősen színező satyrai vonással, mely későbbi éveiben kizárólagos sajátja :

Mentül többre terjed életem,
Annál inkább látom,
Hogy egyforma bolond minden
Ember a világon. —
S miben köztük a különbség?
Mindössze is abban :
Ez künn őrzöng, a másik benn
A bolond toronyban.

A Vörösmarty hatása azonban inkább víg genrein látszik, a melyhez némi irodalomtörténeti érdek is fűződik. E téren megelőzte Petőfit is, a ki néhány év mulva e nemben oly remekeket alkotott. Szemere Miklós költészetében talán itt legerősb a népi elem, de

másiknak másik tetszik. De úgy gondoljuk, hogy a Szemere Miklós költeményei közt nem lett volna föltte nehéz a kiválogatás. A sikerültebbek könnyen fölismerhetők. A kevésbbé sikerültek, a töredékek pedig annál könnyebben elhagyhatók lettek volna, mivel épen ezek rontják a költő jelesb termékeinek is hatását. Másfelől mi sem indokolja, hogy a csekélyebb sikert vívott költőnek minden aprólékosságait közönség elé bocsássuk. A mily kívánatosnak tartjuk ezt egy híres költőnél, a kinek művei néhány emberöltőig gyönyörködtetik a nemzetet, épen oly elhibázottnak egy olyanánál, a ki sokszor letévedt a költészet világából, főkép, ha nem sikerült műveinek száma legio. A kiválogatás által magát a költőt becsüljük meg első sorban, mert a közönség csak művészből darabjait ismervén: kedvező véleményt alkot fölle; ellenben, ha mindent a közönség elé viszünk, a mit egy önmaga iránt nem mindig elég szigorú kritikájú költő összeírt: első sorban magának a költőnek esetleg kivivható sikerét kockáztatjuk. — Szemere Miklós összes művei kiadásában még egy nagy hiányt kell fölemlítenünk, azt hogy a költő fejlődésére a szerkesztők épen semmi figyelemmel sem voltak, mikor műveit összeszedték. Sőt a mit különösen sajnálatosnak tartunk: mi semminemű vezérfonalat föl nem tudtunk fedezni, mely az összeállításban a kiadókat kalauzolta. Ily kiadás mellett aztán könnyen értjük, miért tehetett Szemere Miklós oly csekély hatást mind a mellett, hogy igazán sikerült költeményei annyira magukon viselik az író egyéniségének eredeti bélyegét. Könnyen értjük, miért nem olvassa a közönség, s hogy elvitázhatatlan tehetségének még senki sem szolgáltatott igazságot. A magyar költők újabbi kiadásai közül alig három-négyet lehet egész correctnek mondanunk. Jó része elhibázott, sietős és nem elég komoly munka eredménye. A Szemere Miklósé ezek közt is a legelhibázottabbak közé tartozik. Mintha még itten is ellene harszolt volna végzete, a melynek képzelt vagy való csapásait életében annyiszor szenvedte.

itt sem tud teljesen — alakilag is — uralkodó lenni. 1840-ben azonban még nem írt senki úgy Vörösmartyn kívül, mint Szemere Miklós és Gaal József. E téren ők voltak előfutárjai Petőfinek és Aranyinak. Nem is igen mert volna magyar költő olyanforma darabot írni mint pl. a *Ferkó cigány* *), vagy a *Lukai pap* (II: 126). Csak a Petőfi költészete szabadította föl teljesen e parlagon hevert mezőt. Szemere Miklós tett némi előmunkálatokat, a mi kétségkívül érdeme is, s ha komolyabban foglalkozik vala a költészettel, talán teljesen elkészíti a talajt Petőfi számára s æsthetikailag is értékes műveket alkot. Legismeretesebb darabja a *Lukai pap*, de én sikerültebbnek tartom a *Ferkó cigányt* tartalmilag és alakilag egyaránt. Hasonlókép sikerültebbek: *A falu bolondja* (I: 41), mely a *Pesti Divatlapban Vig Jancsi* címmel jelent meg, a *Malaczpecsenye* (I: 214), *Nem tud németül* (I: 355), *Apró, de — sok* (III: 117). A *Peczek uram* (I: 126) már egész satyra s nincs meg benne az efféle genre könnyedsége s jellemzetessége. Kár, hogy Szemere Miklós e téren nem concentrálta egész tehetségét, mely a műfaj természetéhez annyira illett.

Van azonban lantjának más húrja is, más hangja is. Ebben már osztozik első rangú költőinkkel: Arannyal, Petőfivel s kivált Tompával. A meghatottság, az érzelmi mélység, mely pl. valamely tárgy szemlélete után vesz erőt a szíven, a leíró elemet, a természet, a táj rajzát — különösen Petőfinél és Tompánál — egészen magába süllyeszti. Az a csendes búsongás, panaszos merengés, mely Tompának pl. *Az alföldi képek* című művéből sóhajt, annyira igaz és jellemző hangja a magyar lyrának, s annyira összeillő a magyar temperamentummal, hogy tőle szinte elváthatlan.

A leíró elemet újabban Petőfi és Tompa hozták be ilyformán a magyar lyrába. Nem tudjuk, vajjon Szemere Miklós az ő hatásuk alatt írta-e azt a néhány szép költeményt, a melyeket e nembn főlemlítendőknek vélünk: de az bizonyos — bár paradox állításnak tetszik — hogy költői természete ép olyan jól illett ehhez a mélázó merengéshez, búsongó elmélkedéshez, mint ama víg genreképekhez, a melyeket irodalmunkban Vörösmarty után ő

*) Összes műveiből hiányzik. A Frankenburg *Magyar Életképek* című folyóiratában jelent meg 1843-ban s akkoriban sok helytt szavalták az iskolákban. Újabban az *Ország-Világ* 1886. évi folyamában (52. szám) én közöltem.

kezdett először némi sikerrel művelni. Mintegy meghunyászkodik ilyenkor szeszélyes, pajzán, szilaj kedve. A gyűlölet, melylyel később annyira fenékiig volt szíve, pályája első felében még sem mély, sem erős. A külhatás úgy szólván magától idézi föl a meghatottságot, mely könnyen erőt vesz rajta. Még édes neki az élet. Könnyen haragszik, könnyen bekül. Megfigyeli a kedély hullámzását s átengedi magát a kinálkozó örömeknek, nemcsak, de a melázásnak, a búsongó merengésnek is. Ezek az érzelmek a szívben mintegy ellentétesek, de a tapasztalatból tudjuk, hogy igen könnyen jutunk egyikből a másikba, főleg ha temperamentumunk hasonlít többé-kevésbé a Petőfiéhez vagy a Szemere Miklósehoz, kik vagy nagyon szerettek, vagy nagyon gyűlöltek. Az ilyen nemű költemények hangja a mily egyszerű és természetes, épen oly kedves és jól eső is. Az olvasónak soha sem jut eszébe megkérdezni a költőt, mi búja, bánatja van szívének. Az efféle érzés már önmagában motíválva van s megnyugszunk benne. Szép példa van erre Szemere Miklósnál a *Tűnő kedvem* című költeményben, a melyet még költői pályája elején írhatott s később ismét elővett, talán javítani vagy átalakítani akarta. A javítással azonban nagyon jellemző vonást vet saját egyéniségére. Költői pályája első felében még el-elméláz a csendes tájon, hogy gondjaitól szabaduljon; a második felében már haragszik, ha rossz kedve van s gúnyolódik magamagával. A *Tűnő kedv* első strophája érdekesen mutatja e változást. Első kidolgozásban így hangzik:

Zsibbasztó gond, lélekölő
 Unalom körüllem;
 Egy kincsem volt, ez egyet is
 Elrabolta tőlem:
 Védsajkámát örvényes folyón át,
 Sivár éltem bűvös rózsabokrát.

Már a második javítás alkalmával nem volt megelegedve a kezdettel s akkori hangulatát így fejezte ki:

Átkozottúl rossz kedvem van
 Több időtől óta,
 Pedig van-e rútabb, mint a
 Rossz kedvű poéta . . .
 Ha már vihar, az erdőt tördelje,
 Csak szemembe a port ne söpörje.

Ez utóbbi hanghoz aztán sehogysem illik a szép költemény többi strophája, de az első kidolgozásban megvan a hangulategység. Az *átkozottúl rossz kedvem van*-féle kezdet után természetesen nem tudunk visszaesni abba a csendes mélézásba, a mely különösen az utolsó strophában oly meghatóan nyilatkozik, midőn régi jó kedvéhez így szól:

Térj még vissza, légy istápom !
 Az út, melyre kérék,
 Hogy kísérjen nyájas arczod,
 Nem fáraszt el téged,
 Nem, mint hajdan, magas bércz ormáig
 Közel sírom alacsony halmáig.

Nagyon sikerültek a többi e nemű költeményei is, a melyekben meghatottsága vagy egyszerűen nyilatkozik, vagy — mint említők — a leíró, a festő elemmel párosulva s egymásba vegyülve: *A vadon szeretője* (I: 208), *A vadon költészete* (III: 216), *Ábránd és való* (III: 221), *Az én örömem* (II: 214), *Egy szenvedő hölgyhöz* (II: 225), *Verj habot szív* (III: 231), *Nömlöz* (II: 261), a melyet 1849-ben írt, távol a családi tűzhelytől, *Késő fájdalom* (II: 186), a melyben honfi szíve bánatát zengi, *Széchenyi István emlékhalmánál* (I: 305), a melyben a legnagyobb magyar iránti hódolatát fejezi ki, felidézve soha nem múltó emlékezetét, *Kazinczy Ferenc emlékezete* (I: 286), a melyet 1859-ben a Kazinczy-ünnepélyre írt, s a mely ha alakilag hagy is hátra némi kívánni valót, de az eszme bőségére, felfogása költőiségére, nála szokatlanul egységes hangjára nézve legsikerültebb alkalmi ódáink közé sorozható. Azonban mindent fölülmúl, a mit Szemere Miklós e nemben írt: *A puszta ház* (I: 222), *Éji vadász-tüzemnél* (II: 3), *Beh rövid az ember élte* (III: 3) s a *Rákóczi szelleméhez* (II: 396), a mely utóbbit halála előtt néhány nappal írta s hatyúdala volt. E művek valóban megérdemelnék, hogy egyetlen magyar anthológiából se hiányozzanak. *A puszta ház* című költeményben van valami sejtelmes borongás, valami fájó merengés, a mely mélyen meghatja az embert. Íszre sem vesszszük fogyatékos külalakját, annyira magával ragad e sajátságosan jóleső hang, mely a mult emlékeiből táplálkozik. Midőn gyermekálmai tanyájától búcsút vesz:

Vedd fájó búcsúm, gyászos omladék !
 S te roskadó kút! és te puszta kert,

Melynek hús árnya annyiszor takart!
 Nem hoz felétek többé vándorútam;
 Letűnt álminnak egykor víg tanyája,
 Nem fogsz már többé látni engemet . . .

Szinte érezzük a hang reszketését s a fájó emlék hatása alatt megállapodunk, hogy felidézzünk mi is valami hasonlót saját életünkéből.

A *Beh rövid az ember élte* című költemény már átvezet bennünket a Szemere Miklós műveinek leggazdagabb s legismeretesebb csoportjához, a melyben már a humoros, vagy még inkább a satyrai hang játszik főszerepet. Eddigi életírói működésének épen ezt az oldalát emelik ki legjobban, pedig alig hihető, hogy a komoly vizsgálat oly becseseknek ítélhetné e nemű költeményeit, mint a milyenek a most említettek. A *Beh rövid az ember élte* címűben sőtét, mély humor van, de meghatottsága is oly mély, a felindulás is oly igazi, a hang is oly találó, egész egyéniségét is oly jellemző, hogy lehetetlen róla elfeledkeznünk épen e helyen, a hol a Szemere Miklós költészetének legismeretesebb vonásairól kívánunk néhány futólagos észrevételt tenni. Nem emlékszünk rá, hogy a most említett költeményeket valaki különösebb figyelmére méltatta volna. Pedig, ha nem csalódunk, æsthetikai becsük legalább is van oly magas, mint ama föntebb említett legjobb darabjainak, melyek az élet örömeit zengik, s a melyekben a költő legszokottabb hangját, legderültebb világnézetét fejezi ki. Satyráinak pedig legjobbjaival is határozottan magasabb értékűek. A szóban forgó mű pl. nemcsak Szemerének, de a magyar költészetnek is egyik remeke. Itt is a fájó mult emléke sülyeszti magába a költőt, de fájdalma hevesebb, szíve jobban vérzik, mint bármikor korábbi éveiben:

Zajba öld el fájdalmad, szív,
 Neked nem szabad pihened . . .
 Ha te a sírra borulnál,
 Meg kellene ott repedned.
 Gyermekeim új sfrhantja . . .
 El gyötrő emlékezet!

Víg dalt ajkam! e gyásztorhoz
 Csak is a víg dal való . . .
 Fekete ménen nyargalok . . .
 Rajta piros takaró.

Érezzük, hogy mennyire sajnó szíve, hogy majd megszakad fájdalmában. E heves fájdalom, mely az egész embert fogva tartja, nem képes annyira csillapulni, hogy a költőnek önkénytelen humorába olvadjon. Zsarnokoskodnia kell szívéen, meg kell fékeznie e lázas fájdalmat, e tépő kínt, hogy alkalmas legyen a humor másik elemével, a derültséggel, a víggal, a szeszélyesen bölcselmivel egyesülni. Látjuk, mennyire ügyekszik a költő e szomorú harcban győztes lenni, hogy víg arcot mutasson, de nem sikerül. Még sokkal erősebb érzése, még sokkal mélyebb felindulása, semhogy alkalmas lenne művészi alakításra. Szemere Miklós pedig türelmetlenül, daczosan, makacsul megy a harcba s mindenkép győzni akar. Látjuk a vívódást. Szemünk láttára történik minden, a nyílt színpadon. Hiába akarja eltakarni keblét, a gyászfátyol, melyet gyermekei koporsójáról vett s kötött kalapjára, mindig előttünk lebeg. E nemű költeményeinek nagyobb része éppen e lelki vívódás, e ki nem egyenlített érzelmi tusa miatt kevésbé sikerült. Az erőltettség hamar lerontja az illuziót, főképp, ha — mint Szemere Miklós — a költő semmiféle külső eszközt nem tud felhasználni, még a külalakét, a mesterséges technikáét sem, hogy érdeklődésünket felkeltse s folyvást megtartsa. E lelki harcot inkább csak megharcolja, de nem tudja, vagy legalább kevésbé tudja költészeté varázsolni. Szívének sebé a takaró alól is mindig látszik s csak is az látszik. Fájdalmában osztozunk, de e nemű költeményeinek nagy részét nem tudjuk élvezni, éppen úgy nem, mint azokat, a melyeket költői pályája elején írt s a melyekben folyvást a borról, a szép leányról énekel, de nagyon józanon, nagyon szárazon, nagyon hidegen. Ezekben is több erőltetettséget, mint természetességet, több csináltat, mint művészt látunk. Pedig csak az a szép, a mi a szívből természetesen fakad. A Petőfi borsdalai közt még a gyengébbeknek is van valami olyan különös megmagyarázhatatlan becsé, a melyért húszszor is szívesen elolvassuk. A Szemere Miklós borsdalai közül alig lehetne egy-kettőt különösebben kiemelni. Mind nagyon hideg és úgy látszik, hogy kevés költői eszme van bennük. Még a nyelvnek és kifejezésnek ama könnyedsége is hiányzik belőlük, melyet már a műfaj természete hoz magával.

Szemere Miklósnak erős természeti érzéke van, a melynek öntudatos fejlesztése egy humoros vagy satyrikus költőnek nagyon előnyére válhatott volna. De ő csak az ellentéteket vette észre; addig nem hatott képzelme a viszonyok bensejébe, hogy ez ellentéteket

lehetőleg ki is tudta volna egyeztetni. Egy jó satyra-költőnek nála már kezdetben is megvolt elemeit sem nem rendezte, sem nem fejlesztette. Soha sem tudott annyira emelkedni, hogy a jellemző vonásokat egy középpont köré gyűjtse s mikor képzelme működésbe jő, egymás után rendezve tárja elénk. Képzelme keresve-kereste az emberi élet árnyoldalait, hogy azok felett gúnyolódhassék, vagy sírva kaczagjon, vagy néhány jóízű tréfával, bohó ötlettel, szeszélyes vigsággal váljon meg azoktól. Költészetben és prózában egyaránt hirdette, hogy «előtte törve minden békó s nagy és kicsiny egyformán dalraméltó». Nem emlékezik rá, — mondá — hogy egyetlen æsthetikus is kimondta volna azt az elvet, hogy csak a nemesb, magasb tárgyak méltók költői feldolgozásra. Szabadságot is vett aztán magának az élet minden apróságait dalba önteni, a melyekből nagyon sokszor hiányzott a művészi érdek, s a mikor működése inkább játéknak, pajzán, szeszélyes játéknak vala mondható, mint költészetnek. A szép tavasz reggelén készakarva nem látott mást, mint az ordító kuvaszt, a libákat hajtó lányt, a síró malacgot, a kerge juhót s a redős arcú vén ürüt. Nagy kedve telik Szemere Miklósnak e szeszélyes játékban, mely ma is mosolyra gerjeszt. Különösen sajtáságos hangon szól, mikor az erkölcsbirónak mindig magas székéről osztogatja jó tanácsait s mikor könnyed elmélkedéseit egy-egy epigrammai fordulattal végzi be, pl. : *Szobám legyéhez* (I: 56), *Intő szó* (I: 134), *Ezer év múlva* (I: 181), *Barom-udvar* (I: 193), *Éva anyánk* (I: 352), *A lég uraihoz* (II: 52), *A falu, hol lakom* (II: 68), *A büszke földuracs* (II: 151) stb. Különösen érezhető ez a *Csalódásban* (I: 177), e derült humorú kis versben, mely nagyon jellemző Szemerére. Arról szól, hogy régente bármi bú-baj érte szívét, mindig az égre sóhajtott meghallgatást remélve. De — úgy mond —

— Bármint kiálték hozzá,
A helyett hogy vissza szólna,
Csak mosolygott kék szemével,
Míntha nem is értett volna.
Csak sok évek múlva vettem
Észre kínzó csalódásom:
Hogy született *siketnéma*
Az én csillagos barátom.

Egyébiránt sokszor megesik rajta, hogy nem várva be az érzelem erős hullámozását, nagyon józannak, nagyon elmelkedő-

nek látjuk, a mi nála különösen nagy baj. Jobbadán az élet és világ nagy kérdéseivel foglalkozván s hangja sem lehetvén tisztán lyrai: moralizálásával majd minden illúsiót elront. Minden keze ügyébe eső dolgot szeret az élethez hasonlítani s épen nem válogatós sem a kifejezésben, sem a tárgyválasztásban. Satyrai ere mindenütt nyilatkozik, a hova csak képzelme elér. Önmagát sem kiméli, mi által bizonyos öntudatos humort alkot s e nemű költeményei sikerültebbek is. A költészetnek úgy nevezett *eszményies* irányát, mely egy fél századig kísértett a magyar irodalomban, különös kedvvel állította szégyenpadra. Saját korát, a körülötte levő tárgyakat sokszor inkább zsémbelődve, mint humorizálva, inkább elkeseredve, mint kiengesztelődve gúnyolta. Legtöbb kedvvel, mondhatni teljes elszántsággal azonban a politikai elveivel ellenkezőkre szórta kíméletlen vádjait, a melyeknek nagy része akkor is visszatetszett, s most sem mondható szépnék.

E hármas körből táplálkozik a Szemere Miklós satyrája. A két elsőben még eltalálja a kellő mértéket. Talpraesett ötletei, bohóságai mosolyt keltenek az olvasó ajkán. Jó kedve mindenütt sugárzik s ha némi búskomorság vet is rá bizonyos felhomályos árnyat, gyűlölsége sem nem mély, sem nem sokáig tartó. Saját rendetlenségei felett különösen jóízűen tud humorizálni, mint a *Nehéz szolgaság* (I: 37), *Kedvesebb a másé* (I: 77), *Egy hívem a hűtlenek közt* (I: 110), *Vallomás* (I: 137), *Csolnakban* (I: 144) s kivált az *Avult csuha* (II: 48) mutatják. Képekben való gazdagsága nagyon megkönnyíti feladatát, a melyet mégis csak félig ér el. A gazdag, s mindig kínálkozó képek nem egyszer nehézkessé teszik. De néhol tagadhatatlanul ügyesen s úgy szólván rátermett érzékkel tudja alkalmazni e költői figurákat. Pl., mikor így szól :

A jövő lét: sarkig fátyolos lány!
 Ha szép volna, arczát mért takarná?
 Ez az élet az én szeretőm, nem
 Búvik ám ő sűrű fátyol alá:
 Reám mosolyg aranyló hajával,
 Víg szemével, édes orczájával.

Azok az *Apróságok*nak nevezett igazi gyöngyszemek, a melyekbe oly sok talpraesett gondolat van rejtve, részint komikai, részint satyrai erének eleven bizonyosságai. Szépségöket Tóth Lőrincz is különösen kiemelte. Kivált azok a sikerültek, melyek-

ben az eszményies irány túlzó híveire szórja könnyű gúnyja csipdeső fulánkjait. Tréfáiban, ötleteiben itt kifogyhatatlan és sohasem fárasztó vagy unalmas. Pl:

— Az eszményi költő mindig levegőbe',
De mi haszna van belőle.
Míg felhőbe dugja ábrándos fejét,
Emberkarok el nem érhetik,
Az alatt a földön maradt részét
Mint a dobot úgy elverhetik.

Van néhány puszta szójáték is az *Apróságok* közt, de ez a kevesebb rész. Nagyobb részök igen sikerült. Néha-néha az uborkafára felkapott léha úrfiakat, a hiúság rabjait, a holdfényre leső őrzöngő szerelmeseket teszi czéltáblájává maró gúnyjának s ilyenkor elég plastikus rajzot ad:

Mint kapaszkodik magasra vakúl:
Öntsétek nyakon, tán kijózanúl.

(*Mikrokosmos*. III: 51.)

De megint visszatér a légbe úszó, semmit mondó, tartalmatlan, üres költészeti irány üldözéséhez s mindig egyenesb irányba veszi annak képviselőit. Már 1846-ban írja a *Malmaimhoz* (I: 334) című sikerült satyráját, a melyben az átkozott, soha nem forgó szélmalmot azzal fenyegeti, hogy:

Várj, kiteszek rajtad! . . . mit nekem a szelek?!
Néhány magyar költőt majd melléd ültetek;
Hogyha elkezdenek ezek sohajtozni,
Fogsz még te eszeden kívül is fороgni!

Vízimalmát pedig azzal ijeszti, hogy néhány magyar költőt árkába ültet s tudja, hogy:

Ha könyesatornájuk elkezd majd csorogni,
Fogsz még te eszeden kívül is fороgni!

Legkevésbbé sikerültek politikai satyrái. Gyűlölete ezekben sokkal sötétebb, sokkal zavarosabb, semhogy tiszta költészetben olvadhatna fel. E nemű költeményeire nem kell példákat idéznünk. Az I-ső kötetnek jó része ide tartozik s még a többiben is található hasonlókat. De ezek nem egyebek erős politikai pasquilloknál s kevés közülük van a költészethez. Nem azért, mintha politikai

elvei felett ítéletet akarnánk mondani. Tudjuk, hogy bármely, később elítélt, helytelen politikai iránynak lehetnek jó költői, kik eszméikkel illuziót keltenek s meggyőzni tudják az olvasót. Szemere Miklós maró gúnyjai, a melyekről egyik elvtársa azt mondá, hogy azok mint iszonyú ostorcsapások suhogtak le a nap hatalmasaira, a legkíméletlenebb s legigazságtalanabb ítéletmondások, a melyeket valaha magyar költő versekbe szedett. Politikai meggyőződése, a melynek puritán következetességét sokan dicsérték, a végletekbe, a túlságokba ragadta, de egyszersmind költészetét prózai átkozódással alacsonyította, a minél semmi sincs ízletlenebb. Efféle művei talán táplálták a magyar élelzapokban gyönyörködő olvasók szenvedélyét, de hatásuk általában véve elenyészett. Mert a költőt hiába keressük bennük. Nem hivatkozunk ezért a világirodalom kimagasló nagy alakjaira, pl. Petőfire, Heinere, vagy épen Swiftre: csak saját irodalmunkból említünk néhány jó satyraköltőt, a kiknek gúnyjait a fejlődő társadalmi s politikai élet nem egy könnyen fogja eltompítani. Ott van pl. a Gaal József néhány kitünő satyrája, a melyek közül csak az *Olmosbotokat* említjük. Ott van Gyulainak a *Széchenyieskedőjke* s *A népszerűségről* vagy Szász Károlynak *A gavallér politikusokról* írt satyrája. Még mit sem vettünk érdekökből: míg a Szemere Miklós vastag, sarcastikus gúnyjai inkább visszatetszést szülnek. Ő, hogy úgy mondjuk, oly tele szájjal szórja átkozódásait, megvetése oly erős, annyira el van keseredve, hogy nem tud megmaradni a költészet birodalmában. Le kell szállnia a próza homokföldjére, hol magát is besznyezi. Az egykor oly kedélyes, mosolygó, élcelő, kifogyhatatlanul szeszélyes, bohó ötletű, naiv kedélyű, majd humorizáló, majd szelíden zsémbelő költő pályája második felében világ- és embergyűlölővé lesz, a kit minden csekélység erős kifakadásokra, kíméletlen megtámadásokra, csillapíthatatlan s nyers gyűlöltre ragad. Alkotó ereje sem elég erős már, hogy még mindig gazdag képeit bizonyos dallamba szőjje. Megszűnik lelkében a rhytmikus dallam s akkordjai nem zsonganak többé fülében. A külalak iránti folytonos közönyössége most szintén túlságba csap s költői pályájának második felében nemcsak tartalmilag, de alakilag is prózában ír. Egy szóval: politikai pasquilljai, bár egyénisége s költészete közt szoros kapocs van, sehogysem méltók szép, izmos és mindenek felett *eredeti* költői tehetségéhez. Ha nem csalódnunk, a fentebb mondottakon kívül ezek nem engedik, hogy a magyar

költészetben kétség kívül számot tevő, igazán sikerült műveit, köztük néhány *valóságos remekét* ismerje és méltányolja a nemzet, a közönség és az irodalom.

Kiméletlen, éles gúnyja azonban nemcsak politikai pasquilljaiban nyilatkozik, hanem amaz egyetlen irodalmi polemiájában is, a melyet Brassaival vívott. Akkoriban, 1860-ban, mikor Arany János a *Szépirodalmi Figyelőt* megalapította, számos elvi harcot vívott a magyar kritika, a melynek határait ekkor kezdték pontosabban kimérni. Gyulai, Salamon, Szász Károly majd mindig harcban álltak. Többi közt Szász Károlynak amaz állítására, hogy az író *gyakran* oly különböző művétől, mint csak két tárgy lehet: Salamon két hosszú cikkben ügyekezett megmutatni, hogy az író oly hasonló művéhez, mint csak két tárgy lehet, s hogy kivált az erkölcsi oldal félreismerhetetlenül tűnik ki a költő műveiből. Szemere az Aranyhoz intézett nyílt levelében a Szász Károly állítását ügyekszik sokoldalúlag s erős meggyőződéssel támogatni, a mi látszatra sikerül is. Most azonban Brassai lep a sikra ellene s positiv adatait mind halomra dönti. Szemere Miklós pedig — talán nem annyira elvi meggyőződésből, mint a Brassai gúnyos hangján felindulva, egy hosszú cikket küld Aranynak a *Szépirodalmi Figyelőbe*, válaszul a Brassai *Nincs már ismerettyü* című cikkére, melyet a szerkesztő némi lényegtelen kihagyásokkal közölni is ígért, de ismervén a daczos jellemű költőt, értesítette előlegesen szándékáról. Szemere egy betűt sem engedett törülni s cikket önálló füzetben nyomatta ki Sáros-Patakon. Arany János azonban, a kinek holmi irodalmi pajtáskodás-félet hányt szemere, szépen, komolyan és férfiasan megvédi szerkesztői álláspontját. Ugyanis Szemere Miklós önálló füzetében majd mind kihagyta ama pontokat, a melyek nélkül cikket Arany is közölni ígerte, s most mégis mintegy igazolásul, hogy a művelt közönség legyen az igazságos bíró, néhány apró megjegyzéssel mind közzétette. S még ez a teljes lefegyverzés nem volt elég. Brassai újra válaszolt s még keményebben tartá az elfoglalt pontokat. Szemere Miklós soha nem élt ily izgalmas napokat irodalmi vita miatt. De nem tehetett többet, s a mi legnagyobb baj, ellenfeleit épen nem sikerült állítása igazságáról meggyőznie. Irodalmi polemiája nagy olvasottságról, éles elméről, de gyakorlatlan tollforgatásról tanúskodik s csak jobban megerősít abbeli véleményünkben, hogy ő mindenütt látta az ellentéteket, de az összekötő kapcsot fölfedezni,

az ellentétes vonásokat összeegyeztetni sehol sem tudta. Saját költészetéből indult ki s nem vette észre, hogy egy józan vizsgáló perczig sem lehet kétségben az ő írói és emberi jelleme iránt. Művei annyira kifejezik egyéniségét, mint kevés magyar költőé. Azok a példák, a melyeket felhoz, bár nyomatékosaknak látszanak: tulajdonkép inkább csak kivételek s épen nem döntenek meg az elv általános érvényét. Valóban, a mennyire kivált napjainkig haladtak a pszichologiai és módszertani vizsgálódások: lehetetlen-ség komolyan tagadni ama szoros kapcsolatot, mely egy mű s annak készítője, teremtője közt annál szorosabb, minél szabadabb, függetlenebb viszonyok közt él a művész, s minél szellemibb, magasabb fokú művészeti ágban dolgozik. Nem az ellentét erős az író egyénisége es műve közt, hanem a mi szemünk gyenge mélyebbre tekinteni s a látszólagos ellentéteket kiegyeztetni.

Erre nem volt elég erős Szemere Miklós sem. De polemiájával elérte azt, hogy az Akadémia és a Kisfaludy-társaság tagjait sorába választák. Költői tehetsége s több mint húsz évi működése mind e megtiszteltetésre még kevésnek bizonyult. Ő csakugyan nagyon mostoha alakja volt a magyar irodalomnak s még most is az.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

Martialis IX 97.

Egykit a méreg emészt, hogy Róma, szerettem Iulus,

Engemet olvas, azért méreg emészt meg őt.

Méreg emészt meg őt, hogy minden néptömeg egyre

Rám rám ujjal, azért méreg emészt meg őt.

Méreg emészt meg őt, hogy mind két Cæsar adá meg

A háromfi-jogot, méreg emészt meg őt.

Méreg emészt meg őt, hogy van szép városi telkem,

S városi kis házam, méreg emészt meg őt.

Méreg emészt meg őt, hogy a nép szeret és hogy elismer:

Csaklhogy emészsze meg azt, akit a méreg emészt!

4. *rám ujjal* = ujjal mutat rám. Erdélyi szó. V. ö. Hóra pórhada. Előadta Mátisfalvy Götfy Borbála. Pesten 1823. 50. lap.: «En Katonáné vagyok, ez pedig (a Falusbíróra *ujjalván*) a Parasztok bírója».

5. *v. mindkét Cæsar* t. i. Titus és Domitianus.

6. *v. a háromfi-jogot* = ius trium liberorum. Lásd a Mart. II 92. 2. vhez való jegyzetet.

7—8. v. A tudósok abban vannak, hogy a Villa Melini Romában ugyanaz a jószág, melyet valamikor Martialis bírt s IV. 64. epigrammájában megénekel. Lásd Gsell-Fels, Rom. 2. kiad. I. 405. lap.

P. T. E.

KÖZÉPKORI EMLÉKEINK LATINSÁGA ÉS AKADÉMIÁNK KIADVÁNYAI.

Finály Henrik már évek előtt pendítette meg azt az eszmét, hogy ideje és fölötte hasznos volna, a régi okmányokból azokat a latin szókat és kifejezéseket, melyek egykor divatosak voltak és régibb íróink irataiban, az okmánytárakban bennfoglaltatnak, de a mai nemzedék előtt már érthetetlenekké válni kezdenek, kiböngészni és összeállítani, úgy hogy ily módon azokat a végegyészettől megmenteni lehessen.

A mint Finály ezen indítványától az életrevalóságot megtagadni nem lehet, úgy nem lehet kétségbe vonni annak, mit a «Budapesti Szemle» már 1886 májusi füzetében kifejtett, és újabban Hunfalvy János felszólalásának helyességét, midőn a M. Tud. Akadémia f. é. jan. 30. tartott közös ülésén azt állította, hogy a történelmi osztály sok holt anyagot halmozott össze és hogy már ideje volna annak a tudományos feldolgozásához fogni.

Az előbbi életre való indítvány kivitelével már régen foglalkoztam, annyival is inkább, mert láttam, hogy senki sem vállalkozik e munkára; de csakis az utóbbi felszólalás terelt a tervezgetésről a kivitel mezejére.

Hogy tehát e holt anyagot galvanisálhassam, a munkát folyamatba hozhassam és hogy ez által másokban is kedvet ébresztthessek, megmutatva, mily módon lehetne és kellene dolgozni, kivált, ha az ifjabb nemzedék, különösen a classica philologia művelői, a philologiai társaság ægise alatt, hozzálátnának e munkához: elhatároztam egy okmánytárt csak is philologiai szempontból áttanulmányozni és tanulmányom eredményéről számot adni.

A véletlen a «*Diplomatarium relationum reipublicae Hungaricæ cum regno Hungariæ*» című munkát juttatta kezemhez. Kezdetben kíváncsiságból csak itt-ott lapozgattam, később azonban már nagy érdeklődéssel fogtam e munka rendszeres tanulmányozásához.

Ez a gyűjtemény történetünk egy nevezetes és pedig elejétől végig igen gyászos korszakát öleli föl; de nem annyira ezek a történeti események, mint inkább ez okmányoknak nyelvi része bilincselte le figyelmemet, mert meggyőződtem, hogy itt egy nevezetes korszaknak egyik kulturai momentumával, a szellemi tevékenységnek egyik részével, a gondolatoknak és érzületeknek szóban való foglalásával, egy szóval: az akkor uralkodó sajtóságos nyelvnek kincsével van dolgom. Ez a tény megörvendeztetett és bátorított, hogy ebből a tömkelegből a nyelvi tekintetben megismerésre méltó adatokat kiemeljem, rendszerezem és belőlük a következtetéseket levonjam.

Mint hogy, a mint előbb említettem, mint philologus tettem e munkát kutatásom tárgyává, a philologus pedig nagyon skeptikus természetű, mindenek előtt avval a kérdéssel kellett tisztába jönnöm: vajjon *fide dignus auctor*-e az, a kiből adataimat merítem? vajjon megbízható-e? azaz: eljárt-e avval a tudományos akribiával az okmányok olvasása- és lemásolásánál, a minőt mindenkitől, ki ilyen munkára vállalkozik, követelünk? mert csak így lehet a levonandó adatok helyes vagy helytelen voltára következtetni, és e tekintetben mondhatom, némi bizalmatlanság fogott el, midőn láttam és meggyőződtem, hogy sok alak tévesen van adva és pedig oly helyeken, a hol a latin nyelvnek tudása és irodalmának ismerete mellett, ama kor kívánalmai szerint azt helyesen lehetett volna visszaadni. A másoló vagy kiadó alkalmazza ugyan a «*sic*» szócskát bizonyos alakok és kifejezések mellett, a mivel bizonyára azt akarja jelezni, hogy alapos kifogása van az illető szónak alakja vagy tárgyi értelme ellen. Ez csak helyeselhető eljárás: de az már kifogás alá eshetik, ha az említett «*sic*» olyan helyeken áll, melyek helyesek, nem pedig ott, a hol valóban sok helyteleníteni való van. Legjobb lesz, ha ezt a tényt példákkal megvilágítom:

Igy a 10. l. végén ez áll: «*Et pria (sic) vobis piam puntam*». Persze ily alakban ez valódi nonsens; de ha utána jár a másoló és érti, hogy mit akar mondani, akkor észreveszi, hogy itt betűcsere állott be és így olvasandó: *Et eripiam vobis puntam etc., que mea est.* — 20. l. *ponitur (sic) annihilando*. E helyen *ponitur*-ban csak egy hang változtatandó és az értelme helyes lesz, úgy hogy olvasandó: *P. ocessus ponatur annihilando.* — 41. l.: *quatenus nostri, amicis (sic) intuitu de novis*. Itt is csak a vessző felcserélése okozza a zavart, mert olvasandó: *quatenus nostri amici, intuitu de novis* (tekintve az újságokat, híreket), *que sciveritis.* — 224. l.: *iocundantique animo recepimus (sic)*. Hogy mire vonatkozik itt a «*sic*», nem lehet megérteni, mert mind a *constructio* mind a *iocundans* alak, az akkori helyes írás szerint kifogás alá nem eshetik. — 315. l.: *ut nobis (sic) cordi est*. Itt mind a *constructio*, mind az értelem helyes. Csak nem akarja a *coniunctivus* ut *comparativum* után? vagy talán az érzelem őszintesége ellen van kifogása? — 369. l. a *beatissimo patrum* mellett *sic* áll, nyilván mert az olvasó nem vette figyelembe, hogy *patrum* itt igen helyesen *genitivus* *partitivus*. — 374. l.: *Ad cuius petitionem et qua de qua (sic)*, holott itt bátran írhatta volna: *et qua de causa*, mely kifejezés gyakran fordul elő ez okmányokban. — A 409. l. olvassuk: *Si etc. fata fletibus umo (sic) possent*. A *sic* itt helyén van ugyan, de ha ugyanazt a gondolatot, mely a 468. lapon még egyszer előkerül, jobban megfigyeli, bizonyosan rájön, hogy ez *umo amoveri* alaknak a maradványa. — 541. l.: *Johanni de Huniad comiti Bistrieciensi (sic)*; itt a *sic* csak a Johanni-ra vonatkozhatott, mert nem János, hanem Hunyadi László

neveztetett ki bánnak. — A 612. l.: *exercitus magna parte febribus et inedia absumpto (sic)*. Itt is találkozunk az ominosus *sic*-kel, pedig a constructio kifogástalan, mert per intellectum a hímnemű *absumptus* az *exercitus*-ra, nem a *pars*-ra vonatkozik.

Eddig azokat az eseteket emeltem ki, melyekben a «*sic*» szerepel, és pedig, a mint láttuk, oly helyeken, melyek vagy egészen helyesek, vagy csekély utánjárással helyreigazíthatók; áttérek most azokra a helyekre, melyek kisebb-nagyobb mértékben corruptelák, a hol tehát a «*sic*»-nek joggal kellene állania és ez mégis hiányzik, nyilván azért, mert azokat a másoló kifogástalanoknak tartotta. Ezek a következők:

11. l.: *et multas et infinitas (angarias) nobis fecit*. Itt *angaria* nem állhat, mert ennek jelentése a középkori latinságban: Frohndienst. Itt mindenesetre *avarias* (kellemetlenségeket, károkat) irandó, a mint ezt a 336. lapon előforduló *avania* mutatja.

173. l.: *quantum in numero viri in bellorum usu doctati permuniter*. Ez határozottan hamis olvasás, mert ebből semmiféle okos értelmet sem lehet kihozni; ha hibás nem volna, egy sajátságos képződésű *doctari* igével és *permuniter* igehatározóval volna dolgunk. Ide való volna tehát a «*sic*». Én az előzményekből azt következtetem, hogy itt *notati communiter* olvasandó.

225. l.: *Qualiter iterum ad id peragendum iniverat*. Valóságos chaos és a «*sic*» mégis hiányzik! Én azt sejttem, hogy ez így hangzott: *Quale iter iterum ad id peragendum iniverat*. Nemde világos?

265. l.: *faustosi raptores*. A «*sic*» hiányzik és már örültem, hogy egy új ismeretlen szóval gazdagodtunk meg. De ime rájöttem, hogy itt *fastuosi* (dölyfös) *raptores*-t kell olvasni.

298. l.: *Et sic undique armatorum circumspectum mare istud preterfecit aures nostras*. Éreztem, hogy ez nagy corruptela, mert sem *circumspectus*-nak, sem *preterfecit*-nek az értelme nem volt beilleszthető a mondatba; végre hosszú vajudás után kisütöttem, hogy egy nevezetes tollhiba oka az egésznek, a mennyiben *circumspectus* helyett *circumpseptus* (az akkori helyesírás szerint) és *preterfecit* helyett *patefecit* irandó. — 317. l.: *propter cursorum segnicina* helyett *segniciam* olvasandó. Valamint a 319. lapon *quod tria millia etc. attensere* helyett *accessere* olvasandó.

A 340. lapon három corruptelával van dolgunk: az egyik *cursizarun*, *tpredas*, ez nyilván sajtóhiba *cursizarunt*, *predas* stb. helyett, a másik *gracius potiremus* szintén metathesisből keletkezett hiba *poterimus* helyett; a harmadik már nyomósabb, mely így hangzik: *ut si una parcerent*, a hol, mint az egész szöveg követeli, *perirent* olvasandó. — A 3 2. lapon ez áll: *non valens estrum maris sustinere*; itt *estrum*-ban az *r* törlendő. — A 372. lapon ez áll: *cohedium a dicto domino accepit recessitque*. Nem tűnt-e

fel a *cohedium* szónak hibás volta? és hogy e helyen *congedium* = fr. congé, szabadságolás, irandó?

A 373. lapon ez áll: *sed pro maxima necessitate cordacti fuimus*. Gyönyörű szó gondoltam a *cordactus* a leendő szótár számára; de csakhamar meggyőződtem, hogy ez is *corruptela* és *cohacti*, *coacti*-ra kijavítandó.

A 374. lapon ezt olvassuk: *misit eis ianisseris certa exenia ac illis teruit eorum stipendia*. Itt a *teruit* ige semmiféle értelmet sem ad. Gyanítom, hogy itt *reluit* olvasandó, a mi nagyon is beleillik, az előzményeket tekintetbe véve, t. i. hogy újra kifizette a janicsároknak zsoldjukat.

426. l.: *facietis nos cerciores de achodimacione et apparatu Hungariæ*. Ezt a szót *achodimacio*, mely unicum a maga nemében, «sic»-kel meg nem jelölni, valódi hiba. Azt hiszem, hogy itt is metathesis szülte hibával van dolgunk és hogy *accomodacione* vagyis a szokott helyesírással *achomodacione* olvasandó. Metathesis szülte hiba ez is a 246. lapon: *hanellanti spiritu*, hol *anhellanti* vissza helyezendő.

552. l.: *in fide fecit devios*. Nem tűnt-e fel, hogy ennek nincsen értelme? de lesz, ha *devios*-t olvasunk. Így vagyunk az *insenit*-tel az 518. lapon, hol *insevit* olvasandó.

Ugyanezen lapon ezt olvassuk: *quam scultam in cordibus nostris gerimus*. Én azt sejttem, hogy itt (*in sculptam* olvasandó. — 554. l. ezt olvassuk: *orantes et commutantes vobis*, a hol *committentes* olvasandó.

A hibás másolásnak igen prægnaus példája olvasható az 578. lapon, a hol ez áll: *duci Stephano alienores reddantur, fiantque in res nostras promores*. Ezt úgy, a mint van, senki sem érti meg, de igenis, ha *alienores* helyett *alieniores* és *promores* helyett *proniiores* alak szerepel. Ez is olyan természetű (581 lap): *quis adeo demtus*, melyet egyszerűen *demens*-nek kell olvasni. Valamint az is, melyet az 594. lap tartalmaz: *ut magnum pecunie cumulum adimaturus*. Ennek semmiféle értelme nincsen. De van, ha helyette a gyakran előforduló *adimaturus*-t teszszük = összegyűjteni értelmében.

Nagyon érdekes és az eljárást jellemző az, a mit a 607. lap nyújt; itt ugyanis ez áll: *pium deum cruce obsecramus* és a 613. lapon *cruce*. Ezt az alakot sem kifogásolta a másoló, pedig ennek *cruce*-sal semmi dolga; e helyett határozottan *enixe* olvasandó.

A 622. lapon ezt olvassuk: *factum etc. honoris comitatus transencia*. Ennek értelme nincsen, de igenis, ha *tangencia*-t olvasunk.

A 627. lap ezt adja: *prout commodum vestrum et illis terre defensionisem diligitis*, a hol illis h. *illius* és *defensionisem* helyett *si defensionem* etc. irandó.

A 629. lapon ez áll: *Mathias Hungarie rex singulariter defudetur*.

Ez a *defudetur* képtelenség, mi helyett a gyakran előforduló *defungetur* olvasandó.

Minő zavart okozhat a rossz olvasás, mutatja a 670. lap, hol a következő idézettel találkozunk: ante diem clauso componet *vester* Olimpo. Ezt senki sem érti, de igenis, ha Vergilius Aen. I. 374. versét ide írjuk: ante diem clauso componat *vesper* Olympo, akkor az egész hely világos: A nap stb. nem volna elegendő a történet elbeszélésére.

Mindezekből az említett tényekből láthatni, hogy az okmányokkal nagyon óvatosan kell bánni és hogy nem szabad elhamarkodva olyan nyelvi tényeket levonni, melyek közelebbi megfigyelés után phantomoknak tűnnek fel. És e tekintetben kell még egy jelenséget tisztába hozni, és ez: vajjon az igék végzetében, kivált az úgynevezett deponens igéknél előforduló véghangok megbízhatóan le vannak-e másolva vagy sem, azaz nem adta-e vissza a másoló a vég *r*-et *s*-szel; így pl. *sorciamus*, *conamus*, *admiramus*, *sequamus* stb., mert ha ezek az alakok valódiak, akkor avval a tüneménynyel állnánk szemben, hogy az akkori írók öntudatából ezeknek az igéknek jellege kiesett, vagy is hogy azokat mint *activumokat* használták. Én hajlandó vagyok itt tollhibát keresni, ámbar nem tagadhatni, hogy az olyan alakok mint: *prosequere* (infinitivus) és *arbitrabit* arra engednek következtetni, hogy itt csakugyan ezen igéknek deponens volta feledésbe ment.

Igy vagyunk a *casusok* végzetével is, különösen *præpositiók* mellett; pl. *per terra*, *per via*, *ad insulis*. Vajjon nem esett-e ki ezeknél az *m* rag es *insulis*-ban nem lappang-e tollhiba? ámbar ismét az ilyen alakok, mint *pro salutem vestram* és *sine habitatores* arra engednek következtetni, hogy az illető írók nem jó lábon állottak a *constructio* szabályaival.

Ha még végül felemlítem, hogy a 920. lapon kimutatott számos sajtóhibán kívül még sok a javítani való ez okmánytárban, úgy hiszem hitelességét illetőleg mindent elmondtam.

E megnembízhatóságának daczára mégis bő anyagot szolgáltat az okmánytár azon kérdés megfejtésére, hogy minő volt a *diplomaticus* nyelv, a melylyel Raguzától kezdve egészen Rómaig éltek és pedig *a*) helyesírását, *b*) alaktanát, *c*) *phraseológiáját* (szókincsét), *d*) *syn-taxisát* illetőleg?

E nyelv, a mint azt ez okmányokból láthatni, félig latin, félig olasz, mely távol, nagyon távol áll a *classicitástól* és az úgynevezett *lingua culinarishoz* nagyon is közeledik; ez olyan nyelv, mely lerázva a latin nyelv szabályainak bilincseit, nem törődve a latin nyelvnek meglevő szókincsével, féktelenül csatangol, kénye-kedve szerint új szokat és alakokat faragcsálva. akár van arra szüksége, akár nincs. Szóval, a mint a politikában és a társadalmi életben a legnagyobb zűrzavar uralkodik,

ugyanez észlelhető ez irodalmi termékeken is. Ez pedig oly időszakban történik, midőn a latin nyelven kívül alig foglalkoztak mással az iskolákban.

Lássuk már most e nyelvet részleteiben és pedig

I. Helyesírásában. Megállapodott egyöntetű helyesírással nem találkozunk ez okmányokban, kivéve azt a jelenséget, hogy az *ae* kettős-hangot kivétel nélkül egyszerű *e*-vel adják vissza. Általában észrevehető rajta, hogy az akkor divó olasz helyesírás többé-kevésbé befolyásolja az írókat. Innen magyarázható az ingadozás.

Igy látjuk 1. hogy a latin sziszegő *t*-et *í* előtt utána következő hangzóval majd *c* pl. *inclinatione* 11. l., *subastacio* 95. l., majd *z* pl. *cerziorare* 437. l., *regraziano* 18. l. helyettesíti; vagy hogy *t*-et megtartják pl. *continentia* 23. l.

2. hogy a latin *c*-et majd *x* pl. *inimixi*, majd *s* pl. *inimisi* 91. l., majd *ch* pl. *circha* 180. l., *illuch* 118. l., *archanum* 311. l., *schabies* 585. l., *schalpere* 585. l., *merchator* 18. l. helyettesíti; vagy hogy a *c*-et rendszeren írják pl. *mercari* 178. l. Ezt az ingadozást legjobban mutatja a *chaucha* 318. l., *chocha* 169. l. és *cocha* 183. l.

3. hogy a latin *s*-et *a*) *x* pl. *mixit*, *promixit* 121. l., *avicare* 125. l., *occacio* 95. l., *provincio* 168. l., *inextimabilis* 342. l., *varallus* 354. l., *b*) *sc* helyettesíti pl. *consilium* 117. l.; és *c*) hogy rendszeren használtatik pl. *avisare* 310. l.

4. hogy az *x*-et *a*) *ss* helyettesíti pl. *relaxacione* 94. l., *porresse-runt* 318. l., *ambassiatus*, melynek megfelel *ambaciator* 10. l., *b*) *s*, pl. *sterminium* 293., melynek megfelel *exterminium* 348. l. *c*) *de* rendszeren is fordul elő pl. *relacacio* 103. l.

5. hogy a lat. *c*-et mély hangok előtt *g* helyettesíti; pl. *pregando* 121. l., *precari* mellett.

6. hogy több helyütt *a*) *m* és *n* közé, *b*) *t* elé *parasticus* *p* hangot szúr belé; pl. ad *a*) *solepniter* 5. l., *solepniter* mellett 178. l.; *assump-mere* 6. l., *dampno* 10. l., *perhempnis* 109. l., *perhempniter* 109. l. — ad *b*) *legiptimus* 37. l., *scruptari* 169. l. *legitimus* és *scrutari* mellett.

Legnevezetesebb azonban 7. azon sajtósága, hogy a *h*-t kénye-kedve szerint vagy a hangzóval kezdő szó eleje vagy a szó belsejébe helyezi vagy egyszerűen ott, a hol annak állania kellene, elhagyja, azaz kimerítően alkalmazza a latinok által üldözött úgynevezett *perperam* aspiratiót. Lássuk a példákat 1. *h* a szó elején: *horetenus* 123. l., *hostendit* 122. l. — 2. a szó közepén: *cohacti* 11. l., *Crohacia* 12. l., *superhabundans* 15. l., *perhempnis* 109. l., *contrahire* 258. l. — 3. *h* kihagyva ott, a hol rendszeren állani szokott: *abilis* 240. l., *omagium* 246. l., *Uzita* = *Hussita* 309. l., *exillarare* = *exhil.* 365. l., *subastacio* = *subh.* 95. l.

Végre kiemelem még az ingadozást, mely *v* és *gu*, *ct* és *tt* használatánál észlelhető, pl. *verra* 118. l., *guerra*; *degnastare* 16. l. *devastare* mellett; *micto* 38. *mitto* mellett. Ennyit a helyesírásról. Lássuk most

II. Az *alaktant*. E helyen természetesen csak azokat az eseteket és tényeket fogom kiemelni, melyek a rendes latin *alaktant*tól való eltérése engednek következtetni.

Igy ha 1. a *declinatiót* illetőleg ilyen alakokkal találkozunk mint *diadematem* 371. l. *sequentis* (több. *ablat.*) *signis* 391. l., *de tormenta* (*abl.*) 58. l., *propter epidemia* (*acc.*) 376. l. *funis* (*funibus* h.) *ligati*.

2. a *genusra* vonatkozólag *omnem virum*, *omne virus* (méreg) helyett 435. l., *arbores fructiferos* 58. l., *decursa prima vere* 435. l., *tempus prefixus* 244. l.

3. a *coniugatiót* illetőleg *a*) ilyen cselekvő igéket: *famulare* 16. l., *mercabant*, *lucrabant* 64. l., *sorcire* 178. l., *conare* 184. l., *arbitrare* 259. l., *mirare* 264. l., *exortare* = *exh.* 329. l., *prosequere* 308. l., *sequere* 312. l., *mentire* 379. l., *reminiscamus* 397. l. *b*) ilyen igealakokat: *amonivit* 20. l., *respondidit* 24. l., *iugerit* 234. l. *affigerunt* 452. l., *perterraverunt* 601. l., *intellexerimus* 610. l., *manciperit* 601. l., *sequiturus* 265. l., *debeate* 248. l., *potemus* (*possumusból*) 362. l., *erabamus* = *eramus* 429. l. Ha mondom ilyen alakokat találunk, csak azt mondhatjuk hogy az illető írók édes keveset törődtek a paradigmákkal. Ezt a boldog gondtalanságukat

III. *Szókinsük* is mutatja, mely részint olasz keletű, részint magyar képződésű alakokat mutat fel. Ezek, a mennyire ez okmánytár megértésére szükségesek, a következők. (Természetesen csakis azokat a ritka és különös szót vettem, melyek vagy semmiféle vagy csak a középkori latinságot magában tartalmazó szótárban fordulnak elő.)

Affannum = munka, baj (190).
agibilis = a mi lehető, lehetséges (340).
adunare = összegyűjteni (598).
agravamen = megterheletés, panasz (65).
alternitas = elidegenedés (408).
ambasiatus = követség (15).
appolissa = okmány (23, 24).
arduencior = fontosabb (337).
arnixium = páncélezott, vértés katonaság (374).
arrestare = bebörtönözni (105).
arrestacio = bebörtönözés (105).
avania = kár (336).
avisamentum = tudosítás, tudomás (388).

avixare = *avisare* = tudosítani (122).
Baliva = hivatalos okmány (3).
ballivus = hivatalos személy (*Amtmann*) (46).
burgus = váraics (618).
Cambium = váltás (287).
carencia = hiány, távollét (369).
caritative = kedvesen (339).
caritativus = szíves, kedves, kegyes (376).
cassacio = megsemmisítés (98).
casualiter = esetleg (427).
censuarius = hűbéres (342).
cerneda = városi órség.
certitudinaliter = biztosan (441).
cerziorare = bizonyossá tenni (437).

- chaucha = cocha = valami hajó (318).
 circavicinus = szomszéd (65).
 clavatura = zár (273)
 cohedium helyesebben írva: congedium = szabadságolás, elbocsátás (372).
 colleganica = szövetség (329).
 colphus = golf (678).
 confinans = határos (337).
 confinare = határolni (337).
 conpuccio = számadás (234).
 conservamentum = megtartás (64).
 converso (e converso) = ellenben (15).
 Deguastare = elpusztítani (10).
 desiderosus = kívánatos, kívánva (ad analogiam: obsequiosus) (284).
 discocutulare = olvasztva csepegtetni (58).
 donacionalis = adományozó (litteræ) (621).
 drabans = drabant (628).
 Emenda = kárpótlás (talán: emenda? (59) Speculum Saxonicum).
 exenium = ajándék (374).
 extollium = kiállítás, felnevelés (112).
 Fornimentum = készlet (37).
 franchare = szabadítani (379).
 franchus, a, um = szabad (460).
 fustum = gerenda = tutaj (175).
 Guastus (u) = pusztítás (341).
 guerra = háború (15).
 gulfus (u) = tengersiz (114).
 Havere (mint főnév) = birtok (67).
 humotenus = földig (oretenus analogiájára) (108).
 Impacacitas = békétlenség (108).
 importancia = fontosság (310).
 impresia = vállalkozás (423).
 incensum = adó (45).
 indisciplinabilis = nem fegyelmezhető (254).
 inextimabilis = meg nem becsülhető (342).
 infallanter = csálhatatlanul (466).
 inpresencialiter = jelenben (396).
 insubportabilis = elviselhetetlen (346).
 integraliter = minden hiány nélkül (257).
 interesse = érdek (94).
 intervius = átlátszott, leálcázott (581).
 intimare = tudtul adni (65).
 Jobbagnalis = alattvaló (622).
 Licenciare = eltiltani (66).
 lignamen (-ina) = fajzás (668).
 litiginarius = czivakodó (464).
 Marenarius = tengerész (697).
 mestrancia = hely az építésre (16).
 mediare = közvetíteni (276).
 mercancia = üzérkedés (15).
 Nonullacies = egynehányszor (552).
 notarilis = jegyzői (48).
 Paga = fizetés (322).
 parcialitas = részesség (118).
 passagia = út (328).
 perallegare = felhozni, idézni (453).
 perfectuose = eredménytel (276).
 placibiliter = tetszetősen (22).
 ponens (tis) = nyugat (250).
 portamentum = lét, érzés (bonum portamentum = jó érzés) (281).
 postergare = vonakodni (279).
 pratica = kezelés, kivitel (311).
 preparamentum = készülődés (659).
 prescius = előbb (248).
 protestus (u) = ellenzés, szabadkozás.
 punctualiter = pontosan (294).
 Quietacio = nyugtatványozás (litteræ quietacionis) (377).
 quietare = nyugtatványozni (45).
 quitos et expeditos reddere = nyugtatványozni (45).
 Recommissorius = ajánló (litteræ recommissoriae) (424).
 recusa = vonakodás (279).
 referare = elmondani (297).
 registrare = beiktatni (24).
 rescatum = sarcz (37).
 responsiva = felelet (15).
 riperia (talán helyesebb riparia) (469) = tengerpart).
 Salnitrius (a, um) = salétromos (400).

salvamentum = szabadulás (10).	superbilis = dőlyfős (58).
salvo = kivéve (48).	Tabellio (onis) = jegyző (100).
scoleum = szikla (314).	tenere = birtok (infinitivus mint főnév) (44).
scorta = escorte = kíséret (426).	tenuta = birtok (348).
scutella = ezüstkészlet (20).	tractamentum = tárgyalás (18).
signanter = különösen (109).	trafficare = üzérkedni (191).
sinistrum (o) = szerencsétlenség, balszerencse (66).	Verbialiter = szóval (615).
solaciabilis = örvendetes (3, 10).	verra = háború (118).
soldare = fizetni (370).	viagium = szállítás (298).
starea; (ol. szó) = állás (pl. in starea = egyszerre, nyomban) (13).	vixerius = vezér (356).
sterminium = kiirtás (292).	Zelatrix = buzgólkodó (262).

Megjegyezni való, hogy a pénznemekről szóló kifejezéseket, a melyekről a 849. lapon kimerítően szó van, úgy szintén azokat a szokat, melyek a 817. lapon levő Glossariumban foglaltatnak, nem vettem fel e szójegyzékbe.

A mint nem igen nagy gondot fordítottak a szók helyes megválasztására és nem törődve a meglevő classicus latin nyelv szókincsével, a középkori latinság szókincséből merítve merész szokat alkottak, épen úgy nem törődtek a helyes

IV. *Szóízcéssel.* Valóban e tekintetben a nyelv egészen elvadult. Látszik, hogy az írók nem nevelkedtek fel a latin classicusok emlíőin. Ők tanulták ugyan a nyelvet, de csak a középkori latinság nyelvét és evvel az ismerettel nem hatolhattak be a latin classicusok mély titkaiba. Ezért is nyelvezetük pongyola, szabálytalan, féket vesztett. Egyes helyek vagyis inkább idézetek, mint: «Nam previsa minus, ut ait poeta ille, t. i. Ovidius, ledere tela solent» 298. l., «Ante diem clauso compositat vesper Olympo (Verg. Aen. I. 374) 670. l., Cui non arrigantur «come et vox faucibus hereat» 580. l., mely visszaemlékezés Verg. Aen. II., 774. e versére: «Steteruntque comæ et vox faucibus hæsit», valamint az egyik panaszló levélben Sallustius Jugurthájából ügyesen felhasználta eme passus: «Ecce autem, dux Stephanus, intolleranda audacia, scelere atque superbia se se eferens, nihil aliud cogitat... nisi ut nos dolis capiat, loca nostra sceleris sui predam agat nosque cohoptos miseris efficiat etc.» 679. l., arra engednek következtetni, hogy az illető írók Ovidius-, Vergilius- és Sallustius-szal úgy a hogy foglalkoztak.

De térjünk át tárgyunkhoz és mutassuk ki, miképen bántak el a syntaxis szabályaival

1. a casusok használatánál; így áll: Dativus Accusativus helyett: quia tibi tangunt negocia 36. l. — Dativus ad és Accusativus helyett: non habentes cui se recurrere debeant 424. l. — Accusativus Nomina-

tivus helyett: postquam *necem* nobis innotuit 289. l. — Genitivus v. Locativus Accusativus loci helyett: apportare *Ragusii* 37. l., miseramus Bude 291 l. Legnagyobb önkény uralkodik azonban

2. a praepositiók használatánál; így áll:

A Ablativussal egyszerű Accusativus helyett: excusate *a vobis* 122. l., *a certo tenere* 294. l.

Ad 1. secundum v. ex helyett pl. ad tensusm et voluptatem hominum 96. l.

2. egyszerű Dativus helyett: fuit nobis *ad* magnum gaudium 168, *ad* negligenciam ascribere 258. l.

3. *in* helyett: si tardet *ad* dandam responsonem 21. l.

4. *in* v. *erga* v. egyszerű Dativus helyett: confidenciam ad aliquem gerere 18. l.

5. Ablativussal Accusativus helyett: ad insulis 248.

Causa Gerundivum Accusativusával Genitivus helyett: *causa* seducendum ipsum dominum 358. l.

Circa Accusativus-szal *de* és Ablativus helyett: *circa* cuius relacionem 180. l.

Coram Accusativussal Ablativus helyett: protestor coram vestram dominacionem 38. l.

De 1. egyszerű Genitivus helyett: procurator de regno 99. l.

2. egyszerű Accusativus helyett: ut ulciscatur de te 265. l.

3. sajátóságos a használata infinitivus mellett az ok kifejezésére: de non exegisse fructus 255. l. és gerundium mellett a cél kifejezésére: de mittendo lamentando 697.

In 1. Accusativus-szal Ablativus helyett: informare de contentis in literam 21. l., invenimus registratam in nostram cancellariam 24. l., in fortum habere 449. l.

2. Ablativus-szal Accusativus helyett: in eadem civitate fugerat 188. l.

Per Ablativussal Accusativus helyett: per via de mare = via maritima körülírása 247. l.

Pro 1. Accusativus-szal Ablativus helyett: pro salutem vestram 637. l.

2. Ablativus gerundii-vel v. supinum helyett a cél kifejezésére:

pro veniendo, pro tractando concordium 315. l.

pro depopulando 423. l.

pro deferendo Carolum 68. l.

Propter infinitivussal az ok kifejezésére: propter non resignass iura 255.

Sine Accusativus-szal Ablativus helyett: sine habitatores 284. l.

Super : 1. de helyett pl. mittimus super hoc domino literas 11. l., super praedictis 17. l., super quibus poteris edocere 286. l.

2. Ablativus-szal Accusativus helyett : super quibus vadant 248. l.

Ép úgy cserélik fel 3. a pronomeneket ; így áll rendesen *sibi ei* és *suum eius* helyett ; pl. *sibi* literam presentare 21. l., non invenio banum, nec *suum* procuratorem 38. l.

Ez a felcserélés észlelhető

4. a coniunctióknál is, pl.

dum quum helyett : dum maiestas vestra reversa fuit 11. l.

quod non ne helyett : quod aliquis de Ragusis non audeat ire 697. l.

quod ut helyett : committimus, quod debeas ire 68. l.

Általában a hol accus. cum infinitivo-nak kellene állani, ott áll a quoddal bevezetett mondat, pl. significando *sibi* (ei) quod nostri ambanok xiatores erant prius electi. Különben e nemű példát minden lapon számtalant találhatni. Nevezetes

5. a szenvedő constructióknak a kezelése, mint pl. cupiens mandata adimplere mictitur me (küldenek engem = mittor ego helyett) 39. l.

Si dictus rex non remanetur contentus 127. l.

A quo nisi succurrantur (nisi is succurrerit h.) 127. l.

Que terra marique seviuntur 371. l.

Érdekes végre

6. a participiumi mondatok kezelése ; pl.

Se valde admirans exposuit 359. l.

Sed non reperiente se bano (ha nem találják a banust) 427. l.

Hogy ezen írók írásmódoráról szóló adataimat kiegészítsem, nem lesz talán érdektelen, ha szólásmódjaik közül is egynehányat ide ígatok. Ilyenek :

Se titulat comitem 13. l.

Debet facere fabricare 16. l.

Si esse potest sine magno sinistro 36. l.

Negocium vadit de longo 38. l.

Dare alicui audienciam 43. l.

Non fecit ex tum misistis (azóta, hogy küldtétek) 58. l.

Litere ad viscera grate 175. l.

A mane usque ad sero 187. l.

Sub silencio preterire 295. l.

Postquam mundus fuit (a világ fennállása óta) 296. l.

Juxta possibilitates eorum 312. l.

Ad defensam se ponere 324. l.

Oraculo vive vocis 338. l.

Se contra insolenter surrexerunt 347. l.

In ponto et ordine esse 348. l.

In ore gladii cadere 376. l.

Ad avisamentum deducere (tudomására hozni) 388. l.

Cordis leticiam parturire habere 404. l.

Oculata prudentia 406. l.

Significare ad avisum 467. l.

Ire pedibus et manibus in potenciam 610. l.

Hogy idézeteim spuriusoknak vagy elferdítetteknek ne tekintessenek, az ellenőrzés és utánnézés czéljából a lapok számát tettem ki minden kifejezés és alak mellé.

És evvel megjegyzéseim végéhez jutottam.

Most csak az marad hátra, hogy az előzményekből a tanulságot levonjam. Ez pedig a következő: 1. hogy az összegyűjtött történeti anyag nem annyira holt, hogy ne volna galvanisálható;

2. hogy a vele való foglalkozás nem hiábavaló, hanem hasznos és tanulságos;

3. hogy ha van hiba, az abban rejlik, hogy a kellő pontosság és szigor hiányzik az efféle kiadásoknál;

4. hogy ezen a bajon okvetetlen utólagos revízióval kell segíteni, az ujonnan kiadandó okmányok pedig előleges revisio alá bocsátandók;

5. hogy csakis oly munkaerő végezheti e feladatot, mely a latin nyelvben nagyon jártas;

6. hogy magyar történetíró a latin nyelv tudása nélkül nem képzelhető;

7. hogy eszerint nem érkezett el még ideje annak, hogy kimondjuk: Ceterum censeo linguam Latinam delendam esse.

BARTAL ANTAL.

Martialis V 59.

Amivel én teneked kedveskedem, édes-igéjü

Stella, miattad esik, hogy sem ezüst sem arany.

A ki tömérdeteket ad, maga szinte tömérdeteket óhajt:

Drága viszonzástól fölszabadít e cserép.

P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Ploetz Károly. Elemi francia nyelvtan real-, kereskedelmi, valamint felső leányiskolák számára és magánhasználatra. A szerző kizárólagos engedélyével magyarította *Salamin Leo* főreálisk. kir. igazgató. Budapest, 1887. Lauffer 232 l. Ára 1 frt 50 kr.

E könyv tájékoztató előszó nélkül lép a világba. Még azt sem tudjuk meg, hogy a német eredetinek melyik kiadása után készült. Előttém Ploetz könyvének legújabb 15. kiadása fekszik (*Elementar-Grammatik der französ. Sprache*, 15. kiad. Berlin 1885). A fordító, úgy látszik, egy előbbi kiadást dolgozott át, mert a 15. kiadással nem egyezik a magyar munka gyakorlatainak egy része. E magyar munka a német eredetinek pontos, mondhatni betűről-betűre hű fordítása. A fordító hazai tanügyünknek egyik legjóravalóbb munkása, kitől épen a francia nyelv terén méltán várhattunk jeles művet. Sajnos, e várakozásunk hiúnak bizonyult.

Az eredeti műről egyáltalában nem szólok, sem tudományos értékről sem módszerének becséről. Tegyük fel — dato, sed non concessio! — hogy Ploetz könyve minden tekintetben kitünő munka, mely az átdolgozást megérdemli, és vizsgáljuk az előttünk fekvő fordítást.

E fordítással, mint minden hasonló fordítással szemben, mindennek előtt két kérdést vehetnénk föl. *Előszőr*: Czélszerű-e egy idegen nyelvhez alkalmazkodó nyelvtant egyszerűen, minden módosítás nélkül lefordítani, semmi tekintettel azon tanulók anyanyelvére, a kiknek a fordítás szánva van? Pedig a fordító kérelhetetlen az ő hűségében. Így olvasuk mindjárt a módszeres rész első lapján (35. l.): «Jól meg kell különböztetni *b* és *p*, *d* és *t*, *f* és *v* betűket (!)». Ez természetesen csak a németeknek szól, mert hol van magyar ember, ki e mássalhangzókat (*f* és *v*!) a legpontosabban meg ne különböztetne egymástól? — A következő lapon: «A latin masculina és neutra rendszeren himneműek, a feminina nőneműek» vagy a 99. lapon: «Az *ir* végzetűek közül tanuljuk azokat, melyek az *iss* közbeszuratot (?) fel nem veszik (!), (a latin *isc*, *esc* inchoativakban)». E szabályok (melyek közül a második jellemző az egész könyv stíljére), szintén a német gymnázistának szólnak; de mit csináljon ezekkel a magyar reáliskolai tanuló, ki latinul nem tanul? — A 37. lapon: «Hangzó előtt *m* és *n*». Ennek persze semmi értelme, hisz nem is mondat. A németben következik, «lauten wie im Deutschen». — Az eredetinek szabályai rendszeren passivikus fordulattal vannak kifejezve; a fordító pontosan utánozza: mondatnak ki, mondatik ki stb. Az eredetiben a szabályok természetesen a francia nyelvnek a némettől

való eltéréseit foglalják magukban; a fordító ezen sem változtat egy betűt sem és nem reflektál egyetlen-egyszer sem a magyar nyelvre. — A példákban az eredeti legnagyobbbrészt német dolgokkal foglalkozik; folyton Berlinről s Drezdáról, a német győzelmekről, a német császárokról stb. beszél, és Ploetz e tekintetben igen helyesen jár el, hisz tanítványainak az életben majd ezekről a dolgokról kell francziául fecsegniök. A fordító mind ezekben a dolgokban is szigorúan ragaszkodik az eredetihez, talán egyetlen kivétellel a 47. lapon, a hol az eredeti «Frankreich» helyébe «Budapest»-et tette.

A második kérdés e könyvvel szemben: Nem tesz-e a fordító helyesen, ha itt-ott — természetesen a magyar nyelven kívül, melyhez a francziát folyton mérnie kell — a német nyelvre is reflektál, melylyel a magyar réaliskolai tanuló már egy évig foglalkozott, midőn a franczia nyelvet tanulni kezdi és melyet épen a réaliskolai tanulók tetemes része többé-kevésbé különben is ismer? Azt hiszem, ezzel a franczia tanítást rendkívül megkönnyítette volna. Most az egész könyvön végig és a szótárban is a névelőt sokszor vastag betűvel találja az olvasó, egészen mint az eredetiben. Előszó nem lévén a könyv előtt, nem tudom, meg fogják-e érteni tanárok és tanulók e sajátságot? Ploetz t. i. vastagon szedette azon szók névelőjét, melyeknek neme a megfelelő német szókétől eltér, pl. le *monde*, die *Welt*. Részemről helyeslem, hogy S. ezt megtartotta, de meg is kellett volna magyarázni, mert *magyar* könyvben bajosan fogják egyhamar jelentőségét felfedezni.

De e kérdések ép az előttünk fekvő fordítással szemben egészen tárgyitalanokká válnak, mert e fordítás halálos betegségben sínlődik, mely minden egyéb tekintetet teljesen mellékesnek, alárendeltnek tüntet föl: *magyarsága* ugyanis oly *rossz*, hogy e fordítás még azon esetben sem volna használható, ha a könyv különben a legszigorúbb igényeknek is megfelelne. Ime néhány mutatóvány, melyeket ugyan három csoportra osztottam, de megjegyzem, hogy a legtöbb példa mind a három szempontból hibás. E gyűjteményben mellőzöm az oly példákat, melyek a könnyebb lefordíthatás céljából ellenkeznek a magyar nyelv geniuszával és szabályaival, milyenek pl. a 4. és 5. lecke mondatai. De nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a könyvben *rengeteg a sajtóhiba* és a *hangzók hosszúságának megjelölése* valamint az *interpunktio* oly botrányos, hogy sok mondat az eredeti nélkül meg sem érthető.

Ime mutatóványaim a lefordítandó gyakorlatokból:

I. *Szórend elleni vétségek*, melyek különben még legkönnyebben megbocsáthatók: 47. Én egy könyvnyomdat Budapestben láttam. — 48. Ezen tanítónak van harmincz növendéke. Ezen folyónak van két neve. Én láttam hétfőn egy szép hajóhadat ezen kikötőben. Londennek van szép kikötője. — 50. Vagyok itt Francziaországban? Mi vagyunk ugyanazon

iskolában. — 51. Ön ma reggel megkapta ezen tizenegy levelet? — 75. Vagyok osztályunkban a latinból a tizenegyedik. — 86. A régi szokások *felvették a kereszténységet* (vagy felvették a keresztiséget vagy elfogadták a keresztényiséget) a 9. században Kr. után. — 103. Ezen háború alatt a rómaiak terveztek egy hajóhad építését. — 109. II. Frigyes szándékozott országát nagyobbítani, midőn megtámadta Sziléziát. — 117. Városunk hídját már kijavították? Ezen nők fivéreimnek már megadták a parancsokat? — 135. V. Károly viselte a cseh és a magyar koronát? Nem, *Ferdinánd fivére* (t. i. V. Károly fivére Ferdinánd) volt az első herceg stb. — 153. Fogunk menni sétálni, virágokat és gyümölcsöt fogunk szedni. — 158. A gőz mozgatja a legtöbb gépet, de vannak olyanok is, melyek *mozgatnak* gáz által. — 159. Mondja nekem címét egy Schiller által írt szomorújátéknak stb. stb.

II. *Magyartalanságok*: 46. Megkezdte ön *órát*? és ez még számtalanszor. — 53. Ma reggel órát tartottam (ich habe eine Lektion genommen). — 69. Nem vala nektek két latin órátok? Mily óráid valának tegnap? Egy írási órám és egy francia nyelvi órám vala (eine Schreibstunde und eine französ. Stunde). — 72. Nem lesz ma délután történeti órád? Legközelebbi nyáron francia órákat kapunk. — 73. Van már latin órátok? Milyen óráink lesznek ma délután? egy írási és egy francia óra. Volt-e latin órátok? Igen, vala latin óránk. — 81. Hány órákor kezdődnek óráink? — 127. Oktatási óráink vasárnap este végződnek. — 48. (Nekünk) vannak padok ajtónk előtt. Mi leczkénket ma reggel tartottuk (genommen). — 73. Csütörtökön 11 órákor már visszatérem utazásomtól. — 83. Támadjátok meg a *várt*. — 83. A *világösz* Istennek műve (das Weltall). — 84. Ezelőtt a városnak kapuit 10 órákor *tették be*. — 89. A királynak nem *fogott* ideje *lenni* (er wird keine Zeit gehabt haben) audienciáját adni. — 89. A vizsga most már *meg fogott tartatni* (wird stattgehabt haben). A vizsgát nem *fojták megtartatni* (die Pr. wird nicht stattgehabt haben). Miért nem *fojták megtartatni* (warum wird sie nicht stattgehabt haben?). — 90. Ha *lett volna* időm stb. az egész gyakorlaton keresztül. — 91. Hogy francia kiadástok is legyen Lafontaineről. — 93. Daczára annak, hogy az ellenségek *erősítést* (Vertärkungen, s így még sokszor) nyertek, megtámadtuk a *helyt* (den Platz). — 94. Már régen vagy városunk gymnáziumában? már két éve vagyok a gymnáziumon. Melyik emelethen lakik ön? a másodikban. Ki találta föl a könyvnyomtatás művészetét? mely évszázadban tette ezen *feltalálást*? — 101. *Egy* jó polgár engedelmeskedik a törvényeknek. Dolgozzék reggel és élvezze este *üldülését*. Ne *beszélj vissza*. — 105. A phöníciaiak az ókor népeinek a keletiek készítményeit *szolgálták* (liefertén). — 108. *Megtörik a szerződést*. — 113. Nem *szóltak közbe a szónoknak*? Ki *fojta* ezen vadakat *felhozni*? A tanítók *vizsgálják* az osztályt. Lehetetlen volt, hogy a

vasút ezen évben *bevezetnek*. — 121. Oroszország jó *gyümölcsöket* szállít be. — 122. Nem adott ön el nekem egy rossz kiadást Ovidiustól? Nem, az én kiadásaim a görög és latin írókról jók. — 126. Történetük elején királyokkal *birtak* a rómaiak; *azokból* volt nekik hét. 131. V. Károly *Maximiliánnak* unokája. — 136. Minden el van veszve, minden *remény, önnek vagyonát megmenteni*, hiú lenne. — 140. Az ön fivére ezen utazáshoz ad-e pénzt? — 143. A fősvény nem magának, hanem örököseinek *takarít*. — 146. A decemvirek Appius elleni vétségük és Virginia halála *véjett* (durch) elbuktak. — 148. E folyó ritkán *fagy*, de e télen oly erősen *fagyott* stb. — 153. Miért nem *fedtettek* magatokat? (Warum habt ihr euch nicht bedeckt?) — 156. Mindenki boldog lehetne, ha *értelen elégedettnek lenni*. — 157. (E könyv áttanulmányozása) nyolcz napba kerülne, de *meg lesznek elégedve, azt átlapozgatni*. — 160. A föld sok növényt *ad*. — 163. Irjon ön nekem, a mint Londonban *megérkezendett*, stb. stb.

III. *Az eredetinek szó szerinti, érthetetlen, helytelen vagy magyartalan fordításai*: 47. Hol van ez a szép főút (Strasse?) — 53. Könyveket vettem, most jó *választásunk* van (jetzt haben wir eine gute Auswahl). — 57. Fivérem franczia *élelmzési intézetben* van (Pensionsanstalt). — 63. A Dunának *pontjai* szépek (die Ufer). *Egy* német volt a *könyvnyomdának* feltalálója. — 75. *Látta* ön a római történetnek ötödik könyvét Titus Liviusztól? (haben Sie gelesen?) — Nagyon is *lármezók* voltak (lärmend, bruyant; a szótárban *zajos* áll. Megjegyzem, hogy a szótár igen gyakran áll ellentétben a szöveggel). — 88. Az osztály elsőjének kölcsönözni fogom Sándor történetét (Ich werde dem ersten der Klasse eine Geschichte Alexanders leihen). — 89. Az *iskolatanácsos* (der Schulrath, számtalanszor) ma lesz barátaink vizsgájánál (wohnt der Prüfung bei). — 93. Fivérem *elutazási engedélyét* megtagadták (die Erlaubniss abzureisen). — 97. Mindenkor három órát tüztünk ki a muzeum látogatására, de *olvasnak benne* körülbelül száz termet. — 99. A kormány ezen vasutat egy *tőke-társulatnak* eladta (einer Gesellschaft von Kapitalisten). — 110. Mi talán még építenénk egy *gőzhajót* (teljes mondat). — 111. A *gazdagságok*, melyeket a rómaiak szereztek hódításaik *által*, megrották jó erkölceiket. — 112. *Ezer kérdés* bizonyítja (diese Frage). Columbus, a nagy *tengeri hadvezér* (der grosse Seefahrer). — 113. Daczára annak, hogy a vasut nyolcz nap óta már készen van, *hetfő előtt* az első vonatot nem *szállítják* (expedieren). — 115. A gőzgépezet legelőször alkalmaztatott a vasuton az 1806. évben. Ki által lettek a gőzgépek *kiegészítve?* (vervollkommnet). — 118. Eladtak önnek jegyet oda- és visszautazásra? — 119. Miért nem adott ön nekik *büntetési munkákat* (Strafarbeit?) — 120. Mi az ön *rakodmánya* (Ladung)? — 123. A rómaiak a legvitézebb *népek* valának (das t. Volk). Nem beszélte ön el nekem, hogy Párisnak *útjai* (Strassen) szebbek mint Londonnak *útjai?* — 126.

Hány angol van *étkezőtökb*en (Pensionsanstalt?) — 127. Itt vannak az ellenségek, *haggyjátok őket támadni* (lasst uns sie angreifen). — 129. Magam szemével láttam ezen *bűnt* (Verbrechen). — 132. A *vasutakon* még csak ezen évszázadban *használták* (man hat angewendet) a gőzt. — 133. A Seine, melynek *nyílását* (Mündung) láttad. — 136. Ti nem vagytok *minden barátunk*, még más barátaink is vannak. — 137. A *hárosszony* eladja stb. Minden szakértő a legtökéleteseb színésznek ismeri, *kit eddűj birtunk*. — 138. Hány óraker *mentél az ágyba*? (zu Bette gehen); 12 óraker *mentem az ágyba*. — 139. Tegnap 11 óraker *mentem ágyba*. — 145. Mely vasutakat vette meg *társaságunk a tőzsérektől* (welche Eisenbahn hat diese Gesellschaft von Kapitalisten gekauft?). — 147. Napoleon gyorsan *előre vonult*. — 153. A természettudományok minden évben Istennek új csudáit *fedezik fel* (entdecken uns). — 154. Miért öltözködöl ezen évszakban olyan könnyen? *Veszélybe jössz, betepséget szerezni*. — 163. Ismeri ön a francia *irodalom századjának történetét*? (dieses Jahrhundert), stb. stb.

E gyűjteményt minden olvasó, ki magyarul tud, fáradság nélkül megkészserezheti. De úgy hiszem, a közlött példákat nem csak számuk teszi döntőkké. A francia tanításnak nem lehet feladata, hogy a tanulóban a magyar nyelvérzékét teljesen megrontsa, hogy képtelen szónak és fordulatoknak elsajátítására kényszerítse az ifjúságot, — a példákban foglalt egyéb hibákról s bolondságokról nem is szólva s figyelmen kívül hagyva a szabályok egy tetemes részének sajátzerű fogalmazását is. Azért részemről, bármennyire sajnálom a különben derék fordítót és ügybuzgó kiadót, e francia nyelvtanról csak elitélő véleménynt mondhatok.

Budapest, 1888. január 16.

MOLNÁR PÁL.

Dr. Maywald József, Görög gyakorlókönyv. Görög olvasmányok és magyar-görög fordítások a gymnasiumok V. osztálya számára. Budapest, 1887. Kókai Lajos bizománya. Ára 1 frt.

Eddig, ha az V. osztály számára görög olvasókönyvet kellett választanunk, rendesen zavarban voltunk. Csak kétféle könyvek állottak rendelkezésre. Vagy tisztán formalistikus gyakorlókönyvek a régi értelemben, hol az alakoknak a grammatikai rendszer szigorú egymásutánjában való mechanikus betanítása volt jóformán az egyedüli cél, a nyelvtanításnál annyira fontos tárgyi érdek pedig egészen elesett. Igy azután az a pädagogiai visszasság állott be, hogy érettebb tanulóknak, kik Liviust és Herder Cid-jét olvasák, a legclassicusabb nyelv óráiban egy éven át teljesen összefüggéstelen s e mellett még gyakran egészen tartalmatlan mondatokkal kellett vesződniök. Vagy igazibb olvasókönyvekhez folyamodtunk. Ezekben az olvasókönyvekben azután

megvolt ugyan a kellő mennyiségben az összefüggő, többé kevésbé képző hatású és kisebb-nagyobb érdekességével a szótanulást is elősegítő tartalom, de minthogy e tartalom nem volt egyúttal a methodikus egymásutánban következő nyelvtani anyaghoz is praeparálva, a grammatikai biztosság sokat szenvedett, kivált tapasztalatlanabb és kevésbé ügyes tanárok kezében és népes osztályokban. E bajon most nagyjában segítve van Maywaldnak szóban levő gyakorlókönyve által. Nagyjában mondom, s azt hiszem joggal. Mert bármennyire érdemes s igazán úttörő munkát végzett is szerző, bármennyire helyes az az elv, melyet követ, t. i. «összefüggő olvasmányt adni a tanuló kezébe, de olyat, mely párhuzamosan haladva a grammatikai oktatással, mindennemű anticipatiót kizár, úgy hogy azt a tanuló a tanításnak megfelelő fokán minden részletében teljesen megérteni képes legyen», mégis, nézetem szerint, könyvében még több oly szerkezeti hiány van, melyek orvoslása okvetlenül szükséges, hogy a munka céljának mindenképen megfeleljen.

Mielőtt azonban e hiányok fejtegetésébe bocsátkoznám, hogy megjegyzéseimnek kellő substratumok legyen, előbb gyakorlókönyvünk ökonomiáját és tanmenetét akarom röviden bemutatni.

A kissé hosszadalmas olvasási, írási és hangsúlyozási gyakorlatok után, továbbá a praesens legszükségesebb alakjainak előleges ismertetése után következnek 97 lapon olvasmányok és gyakorlatok, szám szerint 130, még pedig felváltva görög és magyar mint a lapok számából láthatni gyakran elég hosszú darabok. Az a- és o- declinatióra 14 darab jut (5—13. l.), a mássalhangzós declinatióra 37 (13—33. l.), a melléknévi fokozásra és határozókra 9 (34—40), a névmásokra és számnevekre 16 (40—52), a verbum purum non contractum teljes időképzésére 12 (52—62), a verbum purum contractuméra 11 (62—73), a verbum purum szabálytalanságaira 3 (71—76), a foghangú tövű igék ragozására 5 (76—80), a torok- és ajkhangúakra 9 (80—88), a folyékony igékre 8 (88—95), az augmentum és reduplicatio sajátosságaira 3 (95—98), az ige jelentményének sajátosságaira 3 darab (98—101. l.), — a 102—138. lapokon az egyes darabokhoz szócsoportok vannak összeállítva oly berendezéssel, hogy legelől abc-szerint az illető daraboknak a szabályra vonatkozó szavai állanak, azután pedig többi szavai vannak név, ige és határozó szerint szintén alphabétikus rendben csoportosítva. — A 139—156. lapokon következnek először általános görög, utána általános magyar szólajstrom. Itt az egyes szók mellett nincs adva a jelentés, hanem csak azon szócsoport száma, hol az illető görög szónak magyar, vagy magyar szónak görög jelentése található.

Az első öt gyakorlat csak apró mondatokból áll. Már e mondatok is, egészen helyesen, kis csoportokra oszlanak, melyeket némi gondolati

összefüggés és rokon tartalom tart össze. Azután következnek eleinte lazább szerkezetű összefüggő, a mássalhangzós ragozástól kezdve pedig mind kerekdedebben és szigorúbban szerkesztett összefüggő darabok. A legtöbb olvasmányhoz azonkívül jó nagy számmal mondatok, itt-ott közmondások és gnómák is csatlakoznak, a görögből fordítandó gyakorlatok pedig rendszerint ily összefüggéstelen mondatokból állanak és csak elvétve találunk összefüggő magyar darabot. Megjegyzem még, hogy a magyar gyakorlatok tárgyilag rendszerint nem függnek össze a megfelelő görög olvasmánnyal.

Az olvasmányok egészben véve izléssel és ügyesen vannak szerkesztve. Túlnéház mondat szerkezetek alig fordulnak elő s nyelvi szempontból sem lehet kifogást emelni. Az anyagot, kiválóbb német gyakorlókönyvek segítségével, Aelianus, Aesopus, Apollodorus, Herodotus, Xenophon stb., a kisebb történeti elbeszélésekhez és az apophthegmákhoz leginkább Plutarchus, Stobæus szolgáltatta, egyes darabok pedig egészen szerzőnek sajátjai. Az olvasmányok ellen a nevelő tanítás szempontjából azt lehetne felhozni, hogy a szigorúbb concentratio elvének kevésbé felelnek meg. Nem találunk zárt nagyobb egységet, minőt pl. nagyobb történeti összefüggő szöveg szokott nyújtani. És jóllehet az egyes darabok tartalma általában véve elég tipikus és jellemző, a tárgyak közt nem lévén meg a bensőbb összefüggés, egyik gondolatkörből minduntalan egészen idegenbe ragadtatunk.

A ki könyvünk fentebb vázolt szerkezetét jól szemügyre veszi, könnyen észreveheti főbb hiányait is.

Egyik hiánya, hogy olvasmányokat és gyakorlatokat csak a *μ*-végű igékig hoz. Már a nyelvtanról írt bírálatomban megemlékeztem e dologról s itt újra idézem tantervünket, mely szem előtt tartva a VI. osztály feladatát, helyesen «az attikai alaktan elemeit» kívánja az V-ikben megfelelő olvasmánnyal. A *μ*-végű igéket és az ugynevezett kisebb igéket tehát mindenestre fel kellett volna venni, és hogy erre idő jusson, elhagyni mindazt, mi a VI-ikban «az alaktan befejezése» cz. alatt Xenophonnal kapcsolatban könnyen pótolható, pl. az attikai névragozást, több névragozási reudhagyóságot, a *verba pura* szabálytalanságait s mindenütt a szabálytalan és ritkább alakokat. Általában a grammatikai anyag egyszerűsítése egy görög elemi olvasókönyvben első követelmény. Maywald nyelvtanában egyes szabályok kisebb írásból vannak szedve; ezek szerző szerint kevésbé fontosak s nincsenek szoros betanulásra szánva, de gyakorlókönyvébe mindazonáltal ilyeneket is felvesz, pl. τοῦ Ἀντίθε (5-ik gyakorlat), στόα (2-ik), Δημήτηρ (29-ik), αἰδώς (38-ik), ὄψις (53-ik), πρῶτος (53-ik), παροξύνω (117-ik), ἐγείρομαι (122-ik) stb.

Egy másik hiány az olvasási anyag tulságos bősége, oly hiba, melyben gyakorlókönyveink (a latinok is) csaknem kivétel nélkül szen-

vednek. Merem állítani, hogy Maywald gyakorlatainak még felét sem lehet, de nem is szabad az V-ikben bejezni. Szerző, mint mondja, szándékosan vett fel ennyit, egyrészt azért, hogy az írásbeli gyakorlatokra is legyen elégséges anyag, másrésztől hogy a tanár ne legyen kénytelen minden évben ugyanazt olvastatni. Szerény nézetem szerint egészen helytelen okoskodás! Jó elemi gyakorlókönyv csak az lesz, mely szigorú tervet és észszerű beosztást követve, a részletet úgy fogja egymáshoz illeszteni, hogy egyik sem lesz felesleges; mely következképpen egyik részében sem fog olyast nyújtani, a mit nem kellene vagy nem lehetne átvenni és betanulni. Csak így lesz a gyakorlókönyv organikus egész, a milyennek lennie kell. S mi célja is volna egy elemi könyvben a túlságos sok s egy év alatt be sem fejezhető olvasmány? Magánolvasmányról e fokon csak nem lehet még szó, és az sincs indokolva, hogy itt évenként ne dolgozzák fel ugyanazt a szöveget. Hiszen a kezdő fokon egészen önálló praeparálást okos tanár a tanulótól úgy sem fog még kívánni, s ezt ajánlják az Utasítások is, mondván, hogy az első évben a tanulók házi munkássága főleg az iskolai tanítás ismétlésére szorítkozhatik. A tanárra nézve pedig ez osztályban inkább előny, ha gyakrabban ugyanazt veszi át, mert ez által az anyag kezelésében mind nagyobb methodikai ügyességre és didaktikai megállapodásra tesz szert, a mi itt főfontosságú. S mennyi bajt okozhat a kelleténél több olvasmány különösen kevésbé ügyes vagy gondos tanár kezében! Esetleg nem készít jó tervet, elhagyja a jellemzőbb és tanulságosabb dolgokat és felveszi inkább az elhagyni valót. Ép az a célja a jó tankönyvnek, hogy a tanárt is vezesse. És azután épen Maywald gyakorlókönyvében nem is lehet mindenütt csak úgy tetszés szerint válogatni és egyet-mást elhagyogatni, mert az olvasmányok meglehetősen hosszúak és a 77-ik darabtól kezdve, de már előbb is, a tárgyalandó grammatikai alakokat nem bizonyos szigorú sorrendben hozzák, hanem úgy, a hogy jön, szabadon; itt tehát nem marad más hátra, mint az összes olvasmányokat átvenni. Segy utolsó baj az, hogy ha sok részletet elhagyunk, a szoroson egymásra épített szócsoportok felhasználásában meg vagyunk bénítva. Tehát gyakorlókönyvünket az olvasmányi anyag tekintetében is feltétlenül egyszerűsíteni és rövidíteni kell. Ha épen magán szorgalomra szánt darabokat is akarunk adni, talán olyan tanulók részére, kiknek mint hajdan a fiatal Lessingnek «dupla portió abrak kell», akkor állítsunk össze ily olvasmányokat egy külön függelékben, hogy ne képezzen ez esetleg felesleges és zavaró ballasztot a rendes tananyag egészében. Az így nyert helyet tanulságos összefoglalásokra, általában didaktikai útmutatásokra lehetne célszerűen felhasználni, mit kivált fiatalabb tanárok, de az öregebbek is nagy köszönettel vennének.

Harmadik gyengéje gyakorlókönyvünknek, hogy szorosán a

rendszeres grammatika menetét követi. Pedig a rendszeres grammatika és a methodikus gyakorlókönyv nem mehetnek mindig egy úton. A grammatikának első sorban feladata a systematikus előadás, a mennyire ez t. i. az iskola szempontjából lehetséges, a gyakorlókönyvé pedig a fokozatos átmenet a könnyebbről a nehezebbre. A gyakorlókönyvre nézve tehát sokkal inkább mint a nyelvtanra nézve didaktikai elvek irányadók. Pl. a rendszeres grammatikában az igeragozás csak a névszó teljes befejezése után következik, de a gyakorlókönyvben is így járni el, nem épen helyes, nem csak azért, mert az igére mint a mondat éltető elemére és lelkére a tanuló mindig legkiváncsibb s azt legszívesebben tanulja, hanem azért is, mert különben könnyen ki vagyunk téve annak a veszélynek, hogy az ige begyakorlására, mi a nyelvtanban mindenestre a legfontosabb s legtöbb dolgot ad, aránylag kevés idő jut. Czélszerű tehát, ha már előbb a névragozás mellett nem illesztünk be bizonyos rendszer szerint igealakokat, a gyakorlókönyvben a teljes verbum purum non contractumot mindjárt a declinatio után felvenni. Ily módon azután az olvasmányokat is sokkal érdekesebben és változatosabban lehet szerkeszteni. A melléknevek fokozása (főleg az eltérő alakok), a számnév, névmás bátran későbbre maradhat, akár a cursus legvégére is. Megjegyzem még, hogy a névmásokra, számnevekre valami sok gyakorlat nem is kell. Ezek oly dolgok, melyeket jó részt elég a nyelvtanból megtanulni. A tanuló, ha előfordulnak, legkönnyebben épen ezeket fogja helyesen fordítani. Hogy mennyire térhet el a methodikus gyakorlókönyv menete a rendszeres grammatika tanmenetétől, erre nézve példaképen álljon itt az Arrianus Anabasisát feldolgozó Erbe-féle görög elemi olvasókönyvnek (Weimar, 1886.) igen átgondolt és több tekintetben figyelemre méltó tanmenete. Az első 9 olvasmány a declinatioók és vele együtt a tiszta igék praesense, imperfectuma és futurumának begyakorlására szolgál, a 10-ik olvasmány a tiszta igék szenvedő aoristusának és futurumának begyakorlására, a 11-ik darab a verba muta activumi és mediومي futurumára és aoristusára, a 12-ik drb a verba muta passivumi aoristusára, a 12-ik drb a számnevekre, a 14—16. drb a verba pura contractára, a 17-ik és 18-ik drb az activumi és passivumi perfectumra és plusquamperfectumra, a 19-ik drb összefoglalásra, a 20-ik drb a folyékony igékre, a 21-ik drb az aoristus II-ra, a 22-ik drb a coniunctivusokra és optativusokra, a 23-ik drb a szabálytalan fokozásra, a 24-ik drb a névmásokra, a 25-ik összefoglaló ismétlésre.

Hogy szerző gyakorlókönyvében a Perthes-Eckstein-féle követeléstől eltérőleg görögre fordítandó gyakorlatokat is ad, csak helyeselni tudom. A tanuló ugyanis az ugynevezett componálásnál sok dolognak ébred tudatára, melyek az egyszerű exponálásnál figyelmét könnyen elkerülik. A componálás tehát ép oly szükséges, mint az exponálás, és

itt már bátran alkalmazható is, mert az V. osztályban érettebb tanulókkal lévén dolgunk, e tekintetben nem találkozunk oly nehézségekkel, mint az I. osztályban a latin componálásnál. De magyarból görögre fordítandó gyakorlatok azért is kellenek, mert nem minden tanár rendelkezik azon ügyességgel, gyakran a szükséges idővel sem, hogy alkalmas nagyobb példákat kizárólag maga készítsen. Azt is helyeslem, hogy a görögre fordítandó gyakorlatok nem képezik a könyvnek egészen külön álló részét. Ez kellő ok nélkül csak megnehezíti az áttekintést. Hibás eljárás azonban, hogy e gyakorlatok a görög-magyar olvasmányokkal összefüggésben nincsenek és hozzá még rendszerint sok új szót használnak fel, holott pedig a magyar-görög gyakorlatoknak tartalmilag és nyelviileg az olvasmány szabad reproductiójának kellene lenniök. A tanulónak kivált a szótanulást illetőleg pihenőre van szüksége és sokkal nagyobb kedvvel fog dolgozni, ha látja, hogy mit tanult, azt zavartalanul fel is használhatja, mintha megállás nélkül valóságos szótanulási hajszát kénytelen tapasztalni. Ez nem egyéb mint az erőnek túlfeszítése, a mi a tanításnál soha sem lehet üdvös.

Az észszerű szótanulás a nyelvi oktatásnak s így a gyakorlókönyvnek is egyik legfontosabb feladata. Az Perthes óta már igen elterjedt vélemény, hogy a szókat nem kell izolálva tanulatni, és hogy az egy-egy olvasmányhoz tartozó szók megtanulása helyesen csak az illető olvasmány átdolgozása után következik. Még inkább megegyeznek a tanfériak abban, s mint láttuk, szerzőnk is követi ezt az elvet, hogy a szókat az egyes gyakorlatok szerint külön-külön cikkekben kell összeállítani. De a szóknak az egyes cikkekben belül való sorrendjére nézve már eltérnek a vélemények. Némelyek úgy adják a szókat, a mint az egyes mondatokban egymás után következnek. Ez lélektanilag helyes, mert az előbb átdolgozott olvasmány tartalmára s a mondatok egymásutánjára visszaemlékezés hathatósan támogatja és megkönnyíti a szók emlékezetbe vésését. Mások nagyobb súlyt helyezvén a grammatikai érzék és a beszédrészek élesebb határvonalai iránt való érzék fejlesztésére, az egyes cikkek keretében a szókat grammatikai összetartozásuk szerint rendezik. Egy-egy cikkeknek ily grammatikai apróbb csoportjain belül azután némelyek (pl. Ostermann latin gyakorlókönyvében) az abc-rendet követik, mások (pl. Holzweissig) a grammatikailag egyenmű szóknak a mondatok szerinti sorrendjét. Holzweissignél azonkívül a szók azon osztálya, mely az illető cikkben begyakorlandó lesz, elül áll. Holzweissig ez utóbbi eljárását, mint láttuk, Maywald is követi, különben pedig úgy jár el mint Ostermann. A magam részéről azt tenném, hogy a szókat minden gyakorlathoz azon sorrendben adnám, mint a gyakorlatban egymásután következnek. E mellett a megtanult szókincs észre-

vétlen és állandó ismétlése czéljából (és ez az, mi ellen iskoláinkban legtöbbit vétének) ez előfordult szókból, a hányszor csak alkalom van, etymologikus és tárgyi csoportokat készítenék (csoportosító szóismétlés). Pl. gyakorlókönyvünk 2-ik darabjában előfordul *φιλία*, a 10-ikben *φίλος*. A *φίλος* mellett tehát újra ott állana: *φιλία* barátság. Egy későbbi gyakorlatban előforduló *φιλέω* mellett ismét omlíttetnék: *φίλος* (10) barát, *φιλία* (2) barátság. A szóknak grammatikai összetartozásuk szerint való csoportosítását pedig inkább a tanulók által végeztetném. A tanuló præparációs füzeté tehát csak arra való volna, hogy ott ily grammatikai csoportot készítsen, mert egyébként a szótanulás a nyomtatott szócsoportok segítségével történik.

Nem hagyhatom szó nélkül, hogy az általános szólajstromban nem az illető szócsoportok számát, hanem inkább a szók jelentését kellett volna kitenni. Mert ha — a mint kell — az olvasmányokból és gyakorlatokból egy jó részt elhagyunk, akkor természetesen elhagyjuk a hozzá való szócsoportokat is. Az elhagyott szócsoportoknak nem egy kifejezése azonban egy későbbi gyakorlatban előfordulhat, s akkor a tanuló (kivált midőn önállóan magyarból görögre fordít) csak kerülő úton tudja meg a keresett szó jelentését. Ily felesleges, semmi haszonnal nem járó munkával nem szabad a tanulók túlrövid idejét igénybe venni. A sok szor czéltalan, s e mellett időtrabló és lélekölő szóböngészés és szótárfogatás úgy is egyik nagy baja nyelvtanításunknak.

Maywald olvasmányait és gyakorlatait egészben véve «præparált analysis»-nak lehet nevezni s így a tanításnál a grammatikai inductio alkalmazása nem okoz nehézséget és mintegy önként kínálkozik. Præcedant exempla, sequantur præcepta et regula. Maywald azonban mindennek daczára az inductiv eljárásnak, úgy látszik, nem egészen barátja. Az első görög gyakorlatban pl. nem fordul aló *a*-tövű több. nom., de az utána következő magyar gyakorlatban igen. A negyedik magyar darabban előfordul az ige præsensének több. első személye és több. parancsolója, pedig addig a görög szövegben ezekkel nem találkoztunk. A syntaktikai szabályok (összesen 44-et ad) az olvasmányok előtt állanak s e szabályok nincsenek mindig az olvasmánygyal szerves összefüggésben. Pl. mindjárt az első darab előtt az a szabály áll, hogy a tartományok és helyek nevei rendszeren névelőt kapnak, pedig az első görög darabban erre egy példa sincs. S görögre fordítandó gyakorlatok előtt is találhatók ily szabályok. Pedig ha valamit, hát épen a syntax szabályait czélszerű ex usu abstraháltatni. Különbö mindez nem épen baj, mert M. gyakorlókönyve egészben véve mégis úgy van szerkesztve, hogy a mely tanár az inductiv eljárás barátja, a könyv fonalán azt könnyen alkalmazhatja.

Maywald, mint már mondtam, gyakorlókönyvével úttörő s igen

érdemes munkát végzett. Meglévő görög olvasó- és gyakorlókönyveink közt az ő könyve, nézetem szerint, a legjobb. Megengedem, hogy észrevételeim közt több csak az egyéni nézet értékével bír. De azt hiszem, van ott olyan is (pl. a *μ*-végű igék felvétele, mert a VI. osztályban nem szabad többé gyakorlókönyvvel folytatni, hanem ott tiszta Xenophont kell olvastatni), melyet szerzőnek egy esetleges új kiadásnál határozottan tekintetbe kell venni. S ha ezt teszi, akkor egy, véleményem szerint, teljesen megfelelő görög olvasó- és gyakorlókönyvet adhatunk majd tanulóink kezébe.

(Besztercebánya.)

SPITKÓ LAJOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die arische Periode und ihre Zustände von Dr. F. Spiegel, Prof. an der Universität Erlangen. Leipzig 1887. W. Friedrich. Sr. X és 330 lap.

A perzsa philologia jeles művelőjének e legújabb munkája, mint a W. Friedrich czégétől megindított *Einzelbeiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft* című gyűjteménynek második füzete jelent meg. A következőben néhány megjegyzést csatolok ez érdekes könyvhöz.

A 28. lap jegyzetében az óbaktriai *zrajanh* tenger, szóból fejlődött újperzsa alak helyes kiejtéséről azt jegyzi meg Spiegel, hogy nem valószínű, hogy *zirih*-nek kell mondani; ő maga *zarahnak*, Justi Handbuch der Zendsprache (Leipzig 1864.) 127. l. *zareh*-nak, Firdúszí rímelése *zireh*-nek ejteti, pl. Firdusii liber regum qui inscribitur Schahname ed. J. A. Vullers (Lugduni Bat. 1877—84.) III. köt. 1359. lapj. 1707. versében: bijámed csunín tá beáb-í *zireh*, mián szúdeh ez rends u bend ú *gireh*, így ért el a Zireh vizéig, dereka fel volt törve a fáradságtól, a szíjaktól és csatoktól; v. ö. J. Mohl, Le livre des rois par Abou'lkasim Firdousi traduit et commenté (Paris 1876—8.) IV. köt. 120. l. Ez az utolsó kiejtés a helyes, a mit sok más újperzsa szó analogiája bizonyít, melynek valamennyiében rövid *i* lett a segítő hang két régi szókezdő mássalhangzó közt; v. ö. Dr. Fr. Müller, Beiträge zur Lautlehre der neupersischen Sprache (Wien 1862—3.) I. füz. 24. l. Palmer, A concise dictionary of the Persian language (London 1876.) 503. — Az óbkt. *dánu* a. m. folyó, az osszét *don* a. m. víz, a miből a *Don* folyó neve lett.

Spiegel sok újperzsa szónak kettőztetett mássalhangzóval ejtett alakját közli, ámbár az egyszerű mássalhangzós az eredeti; pl. a 29.

lapon *darra* e helyett *dereh*, völgy; a 43. l. *turr* e h. *ter* nedves; az 50. l. *barra* e h. *bereh* bárány.

A 30. lapon azt írja, hogy az újp. *szeny* kő, összefügg az újp. *szendsi*-*den*, mérlegen megmérni, igével. A dolog úgy van, hogy az ige lett a névszóból, mert kő volt a mérésnél a súly. Régen Németország némely részében, Ausztriában, Angliában, Hollandban és Svédországban gyapjú, toll, kender és hasonló áru megmérésére szintén egy kő (*Stein*) nevű súlyt használtak, a mely 3 és 32 kilogramm közt ingadozott.

A 31. lapon a négy világtájról van szó. Az óbkt. *apáchtara* etymologiaja Spiegelnél helytelen, Justinál Zdspr. 24. l. helyes: *apa-achtara*, a hol a csillagok letűnnek. Az újp. *bächter*, a mely az idézett óbaktariai szóból lett, Spiegel és Müller, Lautlehre II, 12. szerint *nyugatot* jelent; Müller a Sáhnameh III, 1790, 127. v. is bizonyítja ezt az értelmét: hemí-búd tá tیرهتر gest rúz, szuí bächter gest gíti ferúz, úgy volt, míg első-tétült a nap, nyugat felé fordult a világot megvilágító. Ellenben *keletet* jelent ugyancsak a Sáhnamehban, Vullers III, 1315, 3. jegyz. Mohl olvasása szerint: szepideh csu ez bächter ber demíd, midón a hajnal kelet felől felvillant. Épen olyan zavaros az újp. *cháver* szó értelme is; pl. Vullers I, 198, 1. jegyz. csu chversíd szer szúji cháver nihád, midón a nap *nyugot* felé hajtotta fejét; I, 5, 82: csu ez mesrik ú szúji cháver kesed, midón keletről nyugat felé száll; I, 251, 131: hemán gurzdáran-i cháver zemín, Mohl I, 311. szerint: a nyugati földnek buzogányos hő-seivel együtt. Ellenben Vullers I, 328. jegyz. 13. v.: csu ferdá ber ájed chver ez cháverán, midón holnap feljön a nap *keleten*; II, 744. 7. jegyz. szerüset numúd án szer endsám-i chváb, kih ámed ze cháver zemín áftáb, Szerús mutatta meg neked amaz álom értelmét, mikor kelet földéről felkelt a nap. Egy igen érdekes újperzsa irodalmi termékben, a melyet Mirzá Haszan Chudádád Tebrizi írt és a mely Bécsben 1879-ben e cím alatt jelent meg: Námeh-i chuszreván dásztán-i pádisáhán-i irán ez ág-ház-i ábádiján tá endsám-i szászániján (A királyok könyve, Irán uralkodóinak története az Ábádiak elejétől a Szászániak végeig) az előszó-ban e kifejezés: zebánhá-i *cháver* zemín a. m. *kelet* földének nyelvei; a 352. lapon Anusírván birodalmának határai: *berin* kisveres tá derjámázenderán *cháver* hindúsztán *fervedin* miszr u derjá-i szurch *bächter* furát, *felül* (azaz éjszakon) országa a mázenderáni (azaz a kaspi) tengerig terjedt; *keleten* Indiáig, *délen* (az elül levőben Justi Zd. 199. 200.) Aegyptusig és a vörös tengerig, *nyugaton* az Euphratesig. — Igen nevezetes, hogy a nap a görög mythus szerint is hol keleten, hol nyugaton kel. L. Preller, Griechische Mythologie (Berlin 1872, 1875.) I, 354. II. 389.

A 33. lapon Spiegel az újp. *zer*, arany, szót írja két *r*-rel. Maga a főnév a Sáhnamehban egy *r*-rel van írva, pl. Vullers I, 11, 192: ze chá-

ver hijárszt tá báchter, pedíd ámed ez ferr-i ú kán-i zer, kelettől nyugatig felékesítette (a király a világot), pompájától aranybánya nyílt meg; I, 23, 2: ber ámed ber án techt-i ferruch peder, bereszmi-keján ber szeres táds-i zer, dicső atyjának ama trónjára jutott, a királyok szokása szerint fején arany korona; e példákban a rím mutatja, hogy csak egy *r* lehet a *zer* szóban; III, 1397, 2409: beszí zer ber átes ber efsándend, elég aranyat szórtak a tűzbe. A melléknév: aranyból való, aranyos, a Sáhnámehban gyakrabban két *r*-rel fordul elő, pl. Vullers I, 5, 80: kih her bámdádi csu zerrin szíper, a mely minden hajnal hasadtakor mint arany pajzs; I, 28, 97: ez eszpán-i tázi bezerrin szitám, aranyzabolájú arab paripákból.

Az érczek és fémek elnevezésében Spiegel e művének 35. lapján, a perzsa szótárakban, *Wahrmund Praktisches Handbuch der neu-persischen Sprache* (Giessen 1875.) II, 100. l. és a perzsa szerzőknél pl. a Sáhnámehban olvasható adatok közt nincs összehangzás. Különösen az újp. *riij* nem jelent ezüstből és ólomból álló vegyületet, mert abból nem lehetett volna vértezetet csinálni nagy súlya miatt; fénye sem volna; *riij* a. m. réz, a mely elég kemény, nem túlságosan nehéz és ragyogó fényesre is csiszolható, tehát egészen alkalmas vértcesinálásra. Ily magyarázat után összehasonlíthatjuk Hübschmann nyomán az újp. *riij* szót a szkr. *lohā*-val, mert a réz vörösszínű. A perzsa *riij* tehát réz, épen úgy, mint a Homérosnál levő *χαλκός*; l. Dr. E. E. Seiler, *Vollständiges griechisch-deutsches Wörterbuch über die Gedichte des Homeros* (Leipzig 1872.) 622. l. Azt hiszem, az újp. *dhen*, vas, szót, a melyet Spiegel szerint nem lehet a középperzsa *ászín*-nál régibb alakban megtalálni, a latin *aes*, *aëneus*, *aheneus* szóval össze szabad kötni.

A 37. lap szerint az újp. *bun* tő, alap, csak összetételben fordul elő. Ez nem áll; pl. Vullers I, 8, 142: jekí námver námehef gend bun, egy nevezetes könyv alapját vetette meg. A 38. lapon megint a növény részeit jelölő szók közt uralkodik zavar; a helyes ez: újp. *bich* gyökér, *riseh* gyökérszál, a szakáll, *ris* szálaihoz való hasonlósága miatt. Az újp. *nej*-nek megfelelő régibb *nada* mint kölcsönzött szó megvan a törökben és magyarban: *nád*. Vámbéry, *A magyarok eredete* (Budapest 1882.) 296. 408. 665. l.

Feltűnő, hogy Spiegel az 51. lapon azt írja, hogy az újp. *szeg*, kutyá, szóhoz hasonló alakút nem lehet a szláv nyelvekben találni. Lehet bizony elég szláv rokonát is találni, v. ö. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie* (Leipzig 1873.) 158. l. Vaniček, *Fremdwörter im Griechischen und Lateinischen* (Leipzig 1878.) 52. 53. l.

A kakas az Avesztában Szraosának (az újp. szerúsnek) szent állata, a melyet ó-baktriai nyelven *paróars*-nak, vagy mint a Vendidád 18. 35. 52. mondja, «rosszul beszélő emberek *kahrkatász*-nak neveznek».

Justi Zd. 82. 187. Nevezetes, hogy a kakas tisztelete az újperzsában is hátrahagyta nyomát; valami nagyon ékesre a Sáh-námeh a következő hasonlatot szokta alkalmazni: bijáraszteh hem csu cesem-í churusz, felékesítve mint a kakas szeme, Vull. I, 7. 109. Hasonlóképen említi a fáczán szemét is, Vull. I, 342, 421: csu cesem-í tezerván jeki cesemeh did, mint a fáczán szeme, olyan forrást látott. Egész természetesen érthető az olyan hasonlat, mint Mohl VII, 380: az a sereg, mint a fáczán szárnya; ebben a fáczán tollainak pompás színével hasonlítja össze a költő a vitézek ruhájának, fegyvereinek, zászlóinak tarka színvegyülékét. A kakast a görögök és rómaiak is kitüntették; jellemző neve *ἀρροβοάς*, a korán kiáltó; a régi perzsák azt hitték, hogy szavára a gonosz szellemek elmenekülnek, melyek éjjel az ember romlására törnek. A mi meséinkben is el kell a kísértetnek vagy az ördögnek tünnie, ha a kakas megszólal. Max Müller, *Essays* (Leipzig 1879, 1881, 1872, 1876.) II, 167. Preller, *Griech. Myth.* I, 430. 658. *Römische Mythologie* (Berlin 1881—3.) II. 242.

Az 54. lapon a ragadozó emlős állatok neveit közli szerzőnk. Ebben ismét nagyon eltérnek egymástól a források. Szerzőnk szerint *beher* a. m. hód, Wahrmond II, 97. szerint tigris, Palmer 70. szerint oroszlán. Sajátságos észjárás mutatkozik az állatok újperzsa elnevezésében. *Chergús* (tulajdonképen szamárfülű) nyúl; *gáumis* (marha-juh) bivaly; *suturgáupeleny* (teve-marha-párducz) giraffe, v. ö. a görög *ζαυηλοπόρδαλις* összetételt; *suturmurgh* (teve-madár) struczmadár; *chárput* (tüskehátú) sünn; *chánehedüs* (háza vállán) csiga; *szengput* (kölhátú) teknősbéka; *filmurgh* (elefánt-madár) pulyka; *sebsirágh* (éjjeli lámpa) sz. János bogara; *sehpe-reh* (éjjel repülő) denevér; *kermüs* (süket egér) vakandok, lehet azonban *kürmüs* helyett is: vak-egér, vagy egy régibb tőből ásó, kaparó egér, miut a német dialekt. *Scharmaus*, *Scherrmaus*; *guszfend* (óbkt. *gaoszpenta*, szent bika, Justi Zd. 100.) juh; *szegábi* vagy *szeg-i ábi* (vízi kutya) vidra vagy hód; már az Avesztában is kutyával magyarazzák az *udra* vidra, szót és az *upápa*, vízi, jelzővel látják el, Vendidád 14, 2. Justi Zd. 296. Wahrmond II, 97. Palmer 357; *mármáhi* (kigyó-hal) angolna. Ilyen sajátságos összetétel még a görög *ζαυαλέωρ*.

Spiegel az 58. lapon említi a szkr. *uhü* és *kárava* varjú, az újp. *huhü* galamb, *kalágh*, *kulágh*, *corvus silvester*, *zágh* holló és *karák* vagy *kurák* szarka szót, a melyekhez megjegyzi, hogy valószínűleg hangutánzók. Hozzá tehetjük még az újp. *kükü* kakuk szót is. Hasonló hangfesséssel él Dsámí e szép versében: buved kükü zenán kumri ze her szú, kih ja'ni der dsihán ászüdegi kú, azaz: kükút (hol, hol?) mond a gerle mindenfelül, vagyis hol van a világon nyugalom? Joseph und Suleicha, *historisch-romantisches Gedicht aus dem Persischen übersetzt von V. v. Rosenzweig* (Wien 1824.) 173. l. Az újp. *tezerv* nem annyi mint fogoly-

madár, mint Spiegel mondja, hanem fáczán. A görög *τέταρος* és a latin *tetrao* szóról kimerítöen ír Vaniček Fremdw. 56., azonban az újperzsa alakot hibásan közli; helyes olvasását mutatja Vull. II. 219, 1732: *tezerván* u táúsz u kebki-deri, Mohl II, 273: fáczánok, pávák és foglyok. V. ö. e tulajdonnevet *Στάτιρα*, Egy. philol. közl. IV, 468.

A 62. lapon levő óbkt. *szupti*, újp. *szuft*, váll, szóval a következőt vethetjük össze: német dialekt. *schucht* lapoczka, *schufft* a ló és szarvasmarha első lábának felső része, *schuff* ez állatok szügye, latin *scapulae* lapoczka; Dr. A. Bezzenberger, Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen (Göttingen 1877.) I, 341. Müller, Lautlehre II, 10. Justi Zd. 295. Vullers I, 150, 386: ber án szuft-i szimín du muskín kemend, Mohl I, 189: amaz ezüst *nyakára* két pézsmás fürt; Vull. II, 602, 1451: betír ú kemán ú ber ú jál u szuft, Mohl II, 253: a nyíl, az új, melle, nyaka és *välla* tekintetében.

Csudálatos, hogy szerzőnk a 71. lapon nem talál a szkr. *csakra*, az óbkt. *csachra*, az újp. *cserch*, kerék, szóhoz közelebb eső görögöt, mint *κύκλος*, holott már az 57. lapon állította a perzsa *cserch*, kerengve repülő ragadozó madár neve mellé a görög *κύκλος* szót.

A szkr. *raszmi*, gyeplő, szóval az újp. *riszmán*, kötél, szót is össze lehet hasonlítani.

A 74. lapon összehasonlított szkr. és óbkt. *szúra*, erős, hősi, görög *κύριος* szóhoz lehet még a latin *Quires*, *Quirinus* nevet is állítani, Preller Röm. Myth. I, 278. 369.

A 78. lapon tévedés van; az újp. *áspez* csak szakácsot jelent, konyha újp. *áspezcháneh*, Wahrmund II, 86. Palmer 30.

Spiegel a 100. lapon az óperzsa *dipi* és szkr. *lipi* írás szót egymással összeköti; a szkr. *lip* gyöknek ugyanaz a jelentése, mint a görög *λιπ*-nek pl. *ἀλείφω*-ban; az írás tehát eredetileg kenésből, mázolásból, színekkel való festésből állt. Curtius Grdz. 266. Ugyanazt találjuk a török-tatár nyelvekben, Vámbéry, A török-tatár nyelvek etymologiai szótára (Budapest 1877.) 151—2. l., A török faj (Budapest 1885.) 43. l., A magyarok eredete 358. l. Az újperzsa monda szerint legyőzött és foglyokul ejtett dívek tanították Tahmúrath perzsa királyt az írásra, Vullers I, 22, 41—46.

A 116. lapon a szkr. *szapta szindhavasz*, az óbkt. *hapta hindu*, hét folyóhoz, aztán a görög révén India nevéhez még lehet a francia többes számat is jegyezni: *les Indes*, India. Ehhez hozzá teszi szerzőnk, hogy Firdüzi is hét indiai fejedelemtől beszél, a kinek országát is elsorolja: *Kábul*, *Szindh*, *Hindh*, *Szandal*, *Csandal*, *Kasmír*, *Multán*, Mohl. VI, 50. e hét országnévet így közli: *Kábul*, *Szind*, *Jogi*, *Szendil*, *Dsendil*, *Kasmír*, *Multán*. E nevek felsorolásában legnevezetesebb a keletieknek nagyon kedves névpárrimelés: Szind és Hind, Szendil és Dsendil. Az ilyen arab és

héber rimelő névpárokrol érdekesen ír Dr. Goldziher Ignác, *Mythology among the Hebrews* (London 1877.) 347—9. I. Az óbaktiaiban is megvan e sajátság: *Amru* és *Csamru*, két szent madár, *Zairicsa* és *Tairicsa*, két dæmon, *Fraszrutar* és *Viszrutar*, a híres és az ellenhíres, két testvér neve, *Száonha* és fia *Báonha*: *Justi Zd.* 27. 109. 118. 201. 293. Ph. Keiper, *Die Perser des Aeschylus als Quelle für altpersische Alterthumskunde* (Erlangen 1877.) 14. I. A gebrek vagyis az úgynevezett tűzimádók mostani vallásában van *Mánisztár* és *Tánisztár*, újperzsául revánbud és tenánbud, a lelkek és a testek ura, *Egyet. philol. közl.* II, 358. Az égbolton megkötött hét dív közt, a melyből a hét bolygó lett, szintén van ilyen pár: *Ziréh* és *Niréh*, *Fragmens relatifs à la religion de Zoroastre* (Paris 1829.) 5. I. Dr. J. A. Vullers, *Fragmente über die Religion des Zoroaster* (Bonn 1831.) 52. I. A Sáhnámehban is van ilyen, *Vullers I*, 35, 16: *Irmáil* és *Kirmáil*, két jámbor férfiú a gonosz Zohhák király udvarában; *Vullers III*, 1667, 3035: *Nerimán* és *Kerimán*, Rusztem ősei.

A 122. laphoz meg kell jegyezni, hogy a túrániak eredeti neve, *tura*, a lovas ember gyorsaságát fejezte ki, Müller Miksa fölolvasásai a nyelvtudományról (Budapest 1878.) 227. I.

Az óperzsa kosmogonia némi nyomát az újperzsa hősmundában is fellelhetjük; e monda egy helye, úgy látszik, szintén arra vall, hogy a régi perzsák az elemeket, különösen a tüzet tisztelték. *Vullers I*, 3, 39—40: jekí átesí ber sudeh tábnák, miján bád u áb ez ber-í tíreh chák, nuchusztín kih átes ze dsunbis demíd, ze germis pesz chuskij ámed pedíd, bizonyos tűz ragyogott fel, középett a levegő és a víz a sötét föld ölen; először a tűz megmozdulva lobogott, hevétől aztán a szárazság jött létre. V. ö. *Herodot. I*, 131. *Egyet. philol. közl.* VII. 56. Az elemek tisztelete kitetszik az *esküvesi mondásokból* is, melyeket a Sáhnámehban találunk, pl. *Vullers I*, 83, 395—6: bedán berterín nám-i jezdán-i pák, berechsendeh chversíd u árendeh chák, betecht ú kuláh ú benábíd u máh, a tiszta istennek ama legfenségesebb nevére, a ragyogó napra és a termő földre, a trónra, királyi süvegre, Náhídra és a holdra esküszöm (az újperzsa *náhid* az óbkt. *anáhita*, a szeplőtelen, *ardvi szura*, a hatalmas, szent felbuggyanó, azaz a vizek női nemtóje, később *Venus* csillaga, a görögök szerint *Aráctis*, *Justi Zd.* 20. 30. 296. *Egyet. philol. közl.* V, 545. I.). *Vullers II*, 771, 105—112: bigújem kih bunjád-i szúgend csiszt, chiredrá u dsán-í turá bend csiszt, bigúji bedádár-i chversíd u máh, betáds ú betecht ú bemuhr ú kuláh, besemsír-i gurdán bá dár u berd, be rúz-í szepíd ú seb-í ládseverd. bedád-í feridún u ájin u ráh, bechún-í szijávus bedsán-í tu sáh, beferr ú benik echter-í ízedí, . . . szuví átes áverd rúj ú reván, bedádár-í dárendeh szúgend chverd, berúz-í szepíd ú seb-í ládseverd, bechversíd u máh ú betecht ú kuláh, bemuhr ú betigh ú

bedíhím-i sáh; megmondom, hogy esküd alapja mi legyen, elméd és lelked köteléke mi legyen; esküdjél a nap és hold igazságosztó urára, a koronára, trónra, pecsétre és királyi süvegre, a dárdás és rettenetes hősök kardjára, a fehér napra és azurszínű éjszakára, Feridún igazságára, a szent szokásokra és az igaz útra, Szijávus vérére és tenlekedre, ó király, az isteni felségre és jó csillagodra. . . A tűz felé fordította arcát és lelkét, a fenntartó, igazságosztó istenre esküdött, a fehér napra és azurszínű éjszakára, a napra és holdra, a trónra, királyi süvegre, pecsétre, kardra és diadémára. Fr. Spiegel, Eranische Alterthumskunde (Leipzig 1871, 1873, 1878.) II, 194.III. 685.

A 165. s köv. lapon az irániak *isteniteletéről* értekezik Spiegel. Ahhoz, a mely Kej Choszru és Feriburz vitás ügyében ítél (Vullers II, 753, 1281—761, 1404. Mohl II, 433—441, Spiegel, Eran. Alt. I. 621. s köv. l.) azt jegyzi meg Spiegel az előttem levő mű 167. lapján, hogy az idézett mythusból oly okokat lehet kiolvasni, a melyek nagy kora mellett bizonyítanak. A természeti tüneményből, t. i. égi háborúból való kimagyarázhatása csakugyan arra enged következtetnünk, hogy a mythus igen régi; azonban van benne egy vonás, a melyből leghatározottabban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a mythus abban az alakban, a melyben a Sáhnáméh idézett helyén olvasható, nagyon is új. Ott ugyanis egy gonosz léleknek az a neve, hogy *Behmen*, váráé *his:n-i behmen* (Vullers II, 758, 1339.), *dizs-i behmen* (II, 757, 1322.); ez arra való példa, hogy mennyire veszett már el e monda keletkezésének korában a régi perzsa vallás és nyelv ismerete a nép tudatából: az újp. *behen*, a hajdani óbkt. *vohu-manó*, a jó lélek, a gonosz léleknek, az újp. *dhermen*, *ahrimen*, az óbkt. *anrómainjus* szolgálatába szegődött. Viszont ugyancsak a Sáhnáméhban találunk helyet, a melyen a *behen* szó még a gonosz telet legyőző jóteknony hőst, a tavaszt jelenti, Vullers I, 12, 122: bekeff ebr-i behmen bedil rúd-i nil, Mohl I, 17: keze a tavasz felhője, szíve a Nílus folyama.

Az indiai *szoma*, az óbkt. *haoma* nevű istenitallal össze lehet hasonlítani a görög mythologiai *réσταρ*-t; a sas is szerepel az indiai, perzsa és görög mythológiában egyaránt, mind a háromban összeköttetésben van az istenek itálával, Preller Griech. Myth. I, 413. A madarat repülő képessége miatt a szellemekkel rokon lénynek tartották és tisztelték; az újperzsában még erre vall pl. Vullers I, 318, 55: kih dsemsíd bá táds u engusteri, befermán-i ú dív u murgh ú perí. mert Dsemsíd a koronával és gyűrűvel, kinek parancsa alatt állott dív, madár és perí. Stein Aurel, Zoroastrian deities on Indo-Scythian coins 5. l. (az Oriental and Babylonian Record 1887. aug. füzetéből) Egyet. philol. közl. VI, 632—3.

Spiegel könyve 179., 225. és 314. lapján erősen hangsúlyozza, hogy az indiaiak és irániak ősi vallása közt nem szabad oly ellenkezést

keresnünk, a mely a két népnek egymástól való elszakadását okozhatta vagy elválásuk után mint gyűlöletből fakadó erőszakos reformatio eredménye mutatkozik. Mindamellet van a két nép vallásának műnevei közt jókora ellentét. A szkr. *deva* isten, az óbkt. *da'eva* gonosz szellem; a szkr. *Nászatja* jó, az óbkt. *Náonhaithja* rossz lény; a szkr. *Gandharva* inkább jó szellem, az óbkt. *Gandareva* egy jámbor férfiú neve, azonban gonosz lény neve is, a Sáhnméh mondáiban a gonosz Zohhák király vezére, Vullers I, 55, 405: verá kunderev chvándendí benám, bekundi zedí pis-i bídád gám, Kunderevnek nevezték nevén, bátorsággal lépkedett az igazságtalan előtt. Azt tartom, ez a magyarázat csak Firdúszí népies etymológiája. Mint melléknév is előfordul e szó a Sáhnméhban, Vullers I. 281, 48: bisud becht-i irániján kunderev, sud áu dádguszter dsihándár zev, az irániak ezerencséje megfordult és Zev, az igazságterjesztő király, meghalt. A szkr. *Kriszánu* a szent szoma-ital őre, az óbkt. *Kereszáni* daemon; a szkr. *Ajászja* szent hymnusok szerzője, az óbkt. *Ajéhhé* egy gonosz szellem; a szk. *Indra* isten, az óbkt. *Indra* vagy *Andra* egy gonosz szellem neve; ellenben a szkr. *Traitana* daemon, az óbkt. *Thraétaona* pedig jámbor hős.

A 191. lapon levő óbkt. *aurvataszpa*, a gyorslovú, melléknévvel, a melyet az Avesztá a napnak ad, összehasonlíthatjuk a görög *Hélios* lo-vairól szóló mythust, Preller, Griech. Myth. I, 350. II, 78. 80. Az óbkt. *aurvant*-ból lett a pehlevi *arvand*, az újp. *ervend*, *elvend*, férfi, hegyláncz és folyó neve, pl. Vullers I, 51, 324—5: beervend rúd ender áverd rúj, csunán csún buved merd-i dihim dsúj, eger pehleváni nedáni zebán, betázi tu ervendrá dídsléh chván, az Ervend folyó felé fordult, úgy a mint volt, diadémáért küzdő férfiú; ha nem tudod a pehlevi nyelvet, arabul az Ervendet Didslehnek nevezd. A Tigris folyam neve tehát mindenképen gyorsat jelent, mert az óbkt. *tighris* a. m. nyíl, tehát a folyam neve nyílsebességűt tesz; óperzsául *tigra*. *Aurvant* a görögbe átment: Ὠρόντης hegyláncz, a hamadáni Elvend. Justi Zd. 5. 134. Vaniček Fremdw. 39. 57. Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft XII. 273. XVIII, 5. Spiegel, Die heiligen Schriften der Parsen übersetzt II, 37. Journal asiatique, VI. série, tome 13. (1869.) 184. s köv. 1. Sir William Ouseley, Travels in various countries of the East, more particularly Persia (London 1819, 1821. 1823.) III, 571. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches (Pest 1828.) II, 339. 392. 457. 621. Curtius, Grdz. 235. Stein, Zoroastr. deit. 4. 6. — Az óbkt. *Apam napát*, a vizek utódja, a víz istene, az Avesztában szintén viseli e melléknévet *aurvataszpa*; ezzel megegyezik a görög *Poseidón* és a római *Neptunus Consus* mythus, Preller, Griech. Myth. I, 167. 473. 482—6. II, 81. Róm. Myth. II, 24. 124. Sőt a magam részéről nem tartom lehetetlennek, hogy a római *Neptunus* neve mint az óbaktriai mythus megfelelő alakjáé a *nepot*-tövéből szár-

mazik. — Achilleus két lovának, *Xanthos* nak és *Balios*-nak (a különböző fordítások szerint: a sárga, szegsárga vagy fakó és a tarka, hóka vagy gyors; v. ö. Szent László lova nevét: *Zey*, azaz szegszinű, Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben, Magyarorsz. I. 291.) mondájával összevethetjük az újperzsa Rusztem lováról, *Rechs* ről, a *fényes*-ről szóló leírást: tenes pur nigár ez kerán tá kerán, csu dágh-i gul-i szurch ber za'ferán, teste telidestele volt rajzzal, mint a piros rózsá jegye sáfrányon, Vullers I, 287, 91—289, 138. Mohl I, 354—7. Egy más helyen *gulrechs*, Rózsá-Rechs, a neve, Vullers I, 342, 417. Preller, Griech. Myth. I, 388. — Indra mellékneve a Vedákban *harjaszva*, a fakólovú; ez aztán emberek tulajdonnévéé vált; az óbaktriaiban ezt az alakot kellett öltenie: *zairjaszpa*. Strabónál (XI, 514.) csakugyan találunk is egy óperzsa városnevet, *Ζαϊράσπα*, Pliniusnál (N. H. 6, 17. 18.) *Zariaspa*, *Zariaspe*, a mely szó városnévnek csak félreértésből kerülhetett a classicus szerzők műveibe, mert nyilván ama város alapítóját jelentette. Az újperzsában is van bizonyítékunk, hogy e szó az óbaktriaiban megvolt; a Sáh-námehban fejezet címében előfordul *Zerászp*, Vullers II. 810, de a szövegben magában csak *Zereszp*, pl. Vullers II, 775, 612. II, 810, 686. III. 1397, 2411.

A szkr. és óbkt. *játu*, az újp. *dsádú*, bűbájos, bűbájosság, átment a törökségbe is: *jada* vagy *dsada* varázs, *jada tasi* az a kő, a melylyel esőt támaszthatni; ily alakban és kő értelmével átment e szó az új európai nyelvekbe, *jade*; e kő már a történelem előtt való idők emlékeiben is előfordul és művelődéstörténeti meg néprajzi tekintetben nagyon nevezetes. Vámbéry, A török faj 66. Max Müller, Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion (Strassburg 1881.) 113. l. Az újperzsa hősi monda szerint Mázenderán varázsló királya, mikor Rusztem már-már legyőzi, roppant nagy és súlyos kőbe rejtőzik, Vullers I, 373, 901—374, 923.

Nem értem, miből következeti Spiegel (a 228. l.), hogy az újp. *nemáz*, imádság, kölcsönvett szó, holott maga említi a szkr. *namasz*, az óbkt. *nemanh*, a meghajlás, tisztelet, imádság szót, a mely mind a *nam*, meghajolni, fordulni, többől származik. Justi Zd. 167. 174.

Igen nevezetes a következő fogalmi egyezés. *Teatus* a beszédszöveg a *teao* szövek igéből származik; *ordior* szintén a. m. szövek, *sic est or-us apud eos* és *exordium* pedig megint a beszéd elrendezését és előadását jelenti; a szkr. *szútra* a. m. fonál, szöveffonál és könyv; a Vedában gyakran van szó a dalok szövéseről; az Avesztában a *vap* (szkr. vap. újp. *báften*) gyök a. m. szóni és dicsőítő dalt szerezni. Sőt a chinai *king* is a. m. belfonál és könyv. Max Müller, Essays I, 296. II, 39. Religion 283. Justi Zd. 266. — A szkr. *pada*, az óbkt. *padha* és a görög *πούς* egyaránt jelent lábat és lábna nevezett versemértéket. Sőt az egyezés még tovább

terjed. A szkr. *tri-stubh*, a latin *tri-pudium* és a német *Drei-schritt* egyaránt a táncz, zene, ének és versköltés egy ütemfaja. A szanszkrit szó alakjának teljesen megfelelné a görögben *τρι-σπειβόμενον*. A szanszkrit *tristubh* a Vedákban gyakran előforduló versmérték, a görög bacchius, $\cup - -$, és az újperzsa hősköltemények mértéke mind e mai napig, csakhogy arab nevet kapott: *mutakárib*. Max Müller, Religion 169. Preller, Röm. Myth. I, 358. II, 33. Justi Zd. 184. Ztschr. DMG. XXXV, 449. s k. l.

Az óbkt. *skjaothna* eredetileg tettet, később gonosztettet jelentett (234. l.); egészen olyan értelmi módosuláson ment át, mint a latin *facinus*.

Az indiai mythológiában két kutyáról van szó, a mely a megholtak lelkét a túlvilágra való útjában vezeti és védi (239. l.); e kutyák neve *Száráméja*, a görögben *Ἐρμείας*; *Ἐρμῆς*; az indiaiban melléknevek *pathiraksi*, az uton való védő, a görögben *ἐνόδιος*, *ψυχοποιπός*, *ψυχαγωγός*. Müller Miksa újabb fölolvasásai a nyelvtudományról (Budapest 1876.) 507. s köv. l. Religion 276. Essays II, 165—7. Preller, Griech. Myth. I, 307—31. A kutya az Avesztá szerint is igen jelentős a hívő halálakor, de az újperzsában már épen úgy jelent megvetést, mint pl. II. VI. 344. Vullers III, 1528, 569: *bijamed pesz an bídirefs-i szuturg*, *pelídi szegí dsáduví pír gurg*, aztán jött az a szálas *Bídirefs* (a zászlótlan, tehát czímertelen, nem nemes) egy tisztátalan eb, búbjajos, vén farkas.

Az indiai mythus ez alakjai: *Vivaszvat*, *Szaranjú* és az *Aszvin* (a lovas ikrek) a görög hitregék következő csoportjának felelnek meg: *Tyndareos*, *Léda* és a *Dioskuroi*; Preller, Griech. Myth. II, 90. s köv. l. Müller Miksa újabb fölolv. 523. s köv. l.

Az indiai *Jama* és *Jami* mythusában Spiegel tiltakozást lát az édes testvérek közt kötött házasság ellen (242. 250. 300. l.). A perzsáknál ez szokásos volt, tehát e pontban a szokás és jog ellenkezését látjuk az indiaiak és perzsák közt. E szokás nyomát az újperzsa hősi mondában is megtalálhatjuk, Vullers III, 1540, 783—5: *csu sáh-i dsihán báz sud bázdsáj*, *bepúr í mehín dád ferruch humáj*, *‘adsamrá csunín búd ájín u dád*, *szipehrá benesztúr-i ferchundeh dád*, *bidádes ez ázádegán deli hezár*, mikor a világ királya visszatért, legidősebb fiának adta a boldog Humájt (leányát); a perzsának ez volt szokása és törvénye; a szerencsés Nesztúrnak sereget adott, adott neki tizezer nemest. E helyen Mohl (IV. 341.) olvasása, a mely szerint a 784. sor félverseit az itt közölt rendben kell olvasni, határozottan helyes és Vullersé, a ki e félverseket egymással felcseréli, szinte érthetetlen. Sőt a hősi monda szerint az apa leányát is elvehette, mint Behmen-i Iszfendijár leányát Humáj-i Csilhrázádot, Vullers III, 1756, 137: *peder der peszirefte ez nikují*, *bedán dín kih chváni verá pehlují*, atyja nőül vette szépsége miatt, ama vallás értel-

mében, a melyet pehlevínek hívsz. Spiegel, Eran. Alt. II, 300. III, 678. s köv. l.

A vadkan a legkülönbözőbb népek regéiben egyaránt az erő és bátorság képe (251. 271. l.); az újperzsa hősi mondákban van egy *Guráz* vagy *Guráseh* azaz vadkan nevű hős, kinek zászlaján vadkan képe látható ezimerül; más hős is vadkanhoz van hasonlítva. Vullers I, 399, 311. 400, 325. 423. not. 1. vers. 12. II, 776, 176. 787, 344. 801, 540. III, 1528, 566. Idegen szók a görögben és latinban cz. dolgozatom 30. l. Egyet. philol. közl. VII, 51. A latin *Verres* is a. m. vadkan, Horat. carm. III, 22, 7. Curtius Grdz. 348. A quiché-ben, egy közép-amerikai indián nyelvben szintén *juhér vadkan* az istennek neve, Max Müller, Essays I, 320.

Az indiai és perzsa mythusokban előforduló rettenetes *kigyóval* és a vele vívott harcokkal (258. l.) összehasonlíthatjuk a szentirat symbolikájában előforduló kigyót és ellenségét, az asszonyt, a ki megrontja a kigyó fejét, Mózes 1, 3, 15. Apocal. 12. Max Müller, Essays II, 248. — Az indiai *éji-háború-mythusok* mellé (260. l.) sorakozik a görög hitregei *Bellerophontés* és *Chimaira* harca, Max Müller, Essays II. 155—169. Preller, Griech. Myth. II, 78. — Az óbkt. *Daháka* a görög *Typhon*, *Typhóeus* jelentőségét az egyiptusi *Szet*-tel hasonlíthatjuk össze. Preller, Griech. Myth. I, 54—56.

Az indiai *Riksa* és az óperzsa *Erecha* mythusának nyoma megvan az újperzsában is. Minúchihr, Irán királya, és Efrásziáj, a túráni fejedelem békét akarván kötni megegyezett, hogy addig legyen az ország a perzsáké, a meddig nyíllal lőni lehet. Hős *Áris* erre a Demávend császárról éjszak-keleti irányban elrepítette nyilát, mely reggeltől délig repült s Ámultól Mervig szállott, azaz negyven napi járásra, öt-hatszáz mérföldnyire a Demávendtől esett le az Oxus partjain. Ennek emlékére ülik a mai gebrek a *tirgáh* azaz nyílnépnep napját. Itt az ősi természetisztelet érdekes elváltozásával van dolgunk. A régi perzsák mythusaiiban ugyanis volt egy csillag, *Tistrja*, a mely a csillagok ura, a keleti csillagtábor vezére, az esőt adó jótékony szellem volt; neve az óbkt. *tighri*, nyíl, szóéval függ össze (a gyök *tisz, tis*); tiszteletére junius havát és minden hónap 13. napját még most is *tir*-nek nevezik az újkori párszik; a *tirgáh* nevű ünnepet is kétségen kívül a villámmal nyilazó Tistrja tiszteletére szentelték. Később a róla szóló hitregét átruházták Áris hősré. Ilyen módon támadhatott a *Tell-monda* is. Később a hősi mondánál is lejjebb szállott e mythikus hős és tette és az ezeregy-éjszakai tündéregékben mint *Ahmed* herezeg nyíllövése fordul elő; ennek nyilát *Peri Bánú* tündér repíti egy napi járásra. A hősi monda fokán állapotott meg a magyar mythológiában a *Usaba* vezérről és három bűvös nyiláról szóló monda, a melyet Jókai Mór költőien dolgozott fel egy régibb el-

beszélésében és újabban az Osztrák-magyar monarchia írásban és képen című munkának magyarországi I. köt. 322. lapján. Vámbéry, A magyarok eredete 192. s köv. I. Sir John Malcolm, Sketches of Persia (London 1861.) 198. Spiegel, Eran. Alt. I, 573. II, 72—74. III, 667—8. Zeitschr. d. DM G. IV, 365. Justi Zd. 134. Stein, Zoroastr. deit. 6. 7. Az óperzsa Tistrja a görög *Seirios*, Órión kutyája, a latin *Canicula*, a mely szintén éles nyilakkal, fényes, égető sugaraival lövöldöz, mint a nap; mythologiai jelentősége azonban a Tistrjáéval ellenkezővé vált, Preller, Griech. Myth. I, 372—3. A Sáhnámehban Áris maga nem fordul elő; nevét csak Zerirről mondott hasonlatban olvassuk, Vullers III. 1528, 562: kih számis gurzeszt u tír árisi, a kinek buzogánya olyan, mint Számé, és nyila olyan, mint Árisé. Ztschr. DMG. XXXV. 445—7.

Az indiai mythológiában levő *Kárja Uszanasz* igen böles férfiú, a ki a holtakat új életre bírja kelteni; veje *Jajáti* elevenen készül a mennybe szállani, azonban az istenek e vakmerőségeért megbüntetik és a földre vetik vissza (285. l.). E mythus a perzsában két személy közt oszlott meg: *Káveh*, a kovács, az újperzsa hősi monda szerint elhagyta ugyan mesterségét, és csak politikával foglalkozik, a mennyiben t. i. a kényúr Zohhák ellen fellázítja a perzsákat, azonban Spiegel (287. l.) szerint helyi mondában művészi kovács is lehetett; *Kej Káúsz* perzsa király furfangos mesterséggel a mennybe készül emelkedni, azonban kudarcot vall és fennhéjázását megbánva szerencsésen visszakerül a föld színére. Vullers I, 44, 194—48, 269. 409, 439—412, 486. Egyet. philol. közl. IV. 680. A görög mythusban megfelel ez alakoknak *Daidalos*, a nagy művész, és fia *Ikaros*, a ki a mennybe szállás alkalmával elvész. A napnak egyéb hőseit nem sasok, mint *Kej Káúsz*t, sem szárnyak, mint *Daidalos*t és fiát, hanem lovak szókták a felhők fölé emelni. Preller, Griech. Myth. II. 498. Goldziher, Myth. 127—8.

A buddhisták legendái szerint *Bodhiszattva* csudálatos módon született anyja jobb oldalából (291. l.); ilyen csudát olvashatunk az újperzsa mondában *Ruszttem* születéséről, Vullers I, 223, 1677—224, 1696. *Ruszttem* maga nem fordul elő az Avesztában, csak ősei, a *Szám*-ok; neve az óbaktriaiban ez volna: *rusztama*, az igen megnőtt, e gyökből: *rud*, nőni. Justi Zd. 257. 294. 304. 362. 375. 376. Ez a szóalak egészen olyan, mint az óbkt. *szpitama*, az igen fehér vagyis előkelő, nemes, Zarathustra mellékeve. A *fehér* képies jelentését l. Egyet. philol. közl. III, 72. 514. A görögben van *λευκαί φρένας*, gondtalan szív, Pindar Pyth. 4, 109. A latinban Catull. 8, 3: *Fulsere quondam candidi tibi soles*; Horat. carm. I, 36, 10: *Cressa ne careat pulchra dies nota*; epist. II, 2, 189: (Genius) *albus et ater*. — Firdúszí *Ruszttem* nevét így magyarázza Vullers I. 224. 1706: biguftá *bireszttem* (vagy *beruszttem*) ghem ámed beszer, így szólt (*Ruszttem* anyja, születésekor): *megmenekültem*, fáj-

dalmannak vége lett, vagy: *magzatom* által fájdalmannak vége lett. A névvel való egyenlő hangzás miatt az utóbbi olvasást és fordítást tartom helyesnek. Spiegel, Eran. Alt. I, 572. mindakettőt tartja lehetségesnek; Mohl I, 279. ezt olvassa: *Hustem*, és így fordítja: Je suis délivrée.

Az indiai mythológiában az *kapja Draupadi*-t nőül, a ki egy bizonyos íjat meg bír feszíteni; *Karna* képes erre, azonban Draupadi kijelenti, hogy nem megy hozzá nőül, mivel kocsis családjából származik (303. l.). A görög hitrege szerint *Eurytos* annak igéri leányát *Iolé*-t, a ki jobb íjász nálánál; *Héraklész* legyőzi, de Eurytos mégis megtagadja tőle leányát, mert Héraklész gyalázatos szolgálatban volt Eurystheusnál. Az is nevezetes, hogy *Karna* a napisten fia, Héraklész pedig a nap hőse. Preller, Griech. Myth. II. 157—8. 225—6. A görög hősi mondában *Panduros* ügyes íjász (II. II. 827. IV, 88.) és még a történeti korban is dicsőséget szerez a nyilazás *Astér*-nak, a kinek nevében talán egy nyilazó csillaghósról szóló régi mythusnak utolsó maradványát láthatjuk, a ki Methóné ostromakor II. Fülöp makedoniai király szemét lövi ki nyilával. Lucian. hist. quomodo conscrib. 38. Plut. parall. 8. Themistii orat. 23, p. 284. ed. G. Dindorf. (Lips. 1832.) — Íj felajzása, a húr megfeszítése és ügyes nyilazás az újperzsa hősi mondában is jelentős vonás. Találhatóan hasonlítható össze a következő két adat. Herod. III, 30. szerint *Kambysés* azon kezdte öcsését *Smerdis*-t gyűlölni, hogy egyedül ez volt képes az aethiopi íjat megfeszíteni; *Smerdis* mellékneve *Tarvoξάκης* vagy *Tarvoξάκης*, a mi Duncker Miksa (Az ókor története, fordította Jónás János, Budapest 1874—7.) IV, 575. szerint az óbkt. *thanvara-khsathra*, az íj királya. Justi Zd. 93. 138. Vaniček, Fremdw. 55. Az újperzsa hősi mondában pedig csak *Szijávechs* vagy *Szijáves* bírja íját felajzani, *Gerszivez* nem képes; más helyen ismét ez a Szijáves repít keresztül hét nyilat két fa és két aczél pajzson a nélkül, hogy egyetlen egygyel elhibázná. Az említett Gerszivez lesz később Szijáves megrontója. Az újperzsa monda hőjét azonban nem igen lehet naphóssal magyaráznunk, jóllehet története és jelleme a nap hősére vall, mert neve, az óbkt. *szjávársána* fekete embert vagy fekete szeműt jelent. Vullers II. 602, 1452—603, 1469. 633, 1968—73. Justi Zd. 305. Spiegel, Eran. Alt. I, 596. Keiper, Perser 99. 103.

Spiegel azon indiai és perzsa mondákhoz, a melyek szerint a hőst úgy akarják elveszteni, hogy csecsemő korában vízbe teszik, sémi mondákat kapcsol és azt tartja, hogy e gondolat nem is indokelta eredetű, hanem hogy igen régen származott nyugatról keletre (303. l.). Csakhogy ez a mythus épen úgy elterjedt nyugat felé is; *Akrisios*, *Danaé* és *Perseus* (a ki szintén a nap hőse), továbbá *Romulus* és *Remus* mondája bizonyítja. Preller, Griech. Myth. II, 61. Röm. Myth. II, 348. H. Steinthal, The legend of Samson (Goldziher id. mythológiájának 428. l.).

Ezzel bevégezem Spiegel érdekes könyvének ismertetését. E könyvet mindenki, a ki az árja népek ősi állapotának világos képét akarja látni és általában művelődésöket, különösen pedig vallásukat és őstörténetöket akarja tanulmányozni, nagy haszonnal forgathatja.

Dr. POZDER KÁROLY.

Deutsche Altertumskunde von *Karl Müllenhoff*. Berlin, Weidmann. I. Band, 1870. V. Band. 1. Abteilung 1883. II. Band, 1887. (Befejezés a februári füzetből.)

Az *Altertumskunde* második kötetében Müllenhoff a germánok legrégibb lakóhelyével foglalkozik, megállapítja a régi Germánia határait, elkülöníti a germánokat keleti és nyugati szomszédjaiktól és első történeti fellépésüket tárgyalja.

A régi germán földnek Tacitusnál található meghatárolása nem eléggé pontos és megbízható. Tacitus szerint nyugaton, Gallia felé, a Rajna volt Germánia határa, délen, Rhætia és Pannonia felé (Noricumot Tacitus nem említi) a Duna, keleten a sarmatáktól és dákoktól részint a kölcsönös félelem, részint a hegység természetes határa választotta el a germánokat, északon az Óceán képezte a határt. Már a nyugati meghatárolás sem egészen pontos: a *Germánia* 28., 29. és 43. feje szerint a Rajnán túl is laktak germánok s viszont a Rajnán innen gallosok is. A mi a déli határt illeti, a Dunán innen is laktak még gallusok és pannoniai népek, Rhætia földje meg ellenkezőleg nem terjedt egész a folyóig. De teljességgel pontatlan Germániának keleten való meghatárolása. Tacitus a hegység geographiai fogalmát a félelem pszichológiai fogalmával kapcsolja össze, a mi emeli tán stilusának elevenségét, de a lekiismeretes kutatónak nagy nehézségeket okoz. A sarmatáktól északra az Óceánig pedig épenséggel nem határozza meg Tacitus Germánia határát, — talán mert azt hitte, hogy nem is határozható meg. Müllenhoffnak nagy érdeme, hogy e téves állításokat helyreigazította s a hézagokat kiegészítette.

A régi Germánia, délkeleti csúcsával messze belenyúlt hazánk mai területébe. Tacitus szerint a sarmaták voltak itt a germánok keleti szomszédjai. *Annalesei*-ben (2. 63.) említi, hogy a rómaiak 19-ben Kr. u. a quád Varrius birodalmát a Marus (Morva) és Cusus folyamok közt alapították meg. *Cusus* nem lehet más mint az Ipoly neve, ez a folyó volt tehát Varrius birodalmának és egyúttal a régi Germánia déli részének keleti határa. Az a gall származású nép, melyet Tacitus *cotini* néven említ s a mely épúgy mint az *Osi* részben a quádoknak, részben a sarmatáknak fizetett adót, Müllenhoff szerint Germánia keleti határán lakott Magyarország északnyugati hegyvidékein, a mai Bars-, Zólyom-, Hont- és Nógrádmegyék területén. E nép vasbányái pedig, a melyekről Tacit-

tus megemlékezik, Suess szerint az északmagyarországi bányászatnak vetették meg alapját. Germánia *keleti határa* tehát körülbelül azon a ponton kezdődött, a hol a Duna dél felé kanyarodik, a mai Vác vidékén, innen azután egyenesen észak felé vonult a határ. Folytatólag a felső Visztula képezte a germán föld keleti határát, a minthogy az Augustus korában hivatalosan is el volt ismerve; így adják elő a dolgot Mela, Plinius, Ptolemæus, a későbbiek közül Jordanes is. Az alsó Visztula azonban a Bug torkolatától kezdve nem tekinthető már határvonalnak, mert itt még a tulsó parton is laktak germán népek egész az Óceánig. A gótok foglalták el az Óceán és a Visztula nagy kanyarulata közt elterülő vidéket is tőlük.

A Visztula a *szlávoiktól* választotta el a germánokat. Igaz, lehetséges, hogy a Visztulának másik partján is laktak még szlávok, hisz a germánok a folyó nevét is vagy ő tőlük, vagy az eistektől vették kölcsön. A Visztulától dél felé a Kárpátok vidékén, Ptolemæus szerint az *Ἰουρρωτες* és *Ἀνατολάριοι* voltak a germánok keleti szomszédai, semmi esetre sem szláv népek. A Kárpátok vidékén a Kr. u. első századokban egyáltalában nem lehet kimutatni szláv népeket. A legrégebb források szerint a Kárpátoktól északra laktak ők, legrégebb hazájuk a Dnjeper vidéke. Innen kiindulva azután tova terjeszkedtek a Visztulán és a Kárpátokon túl is, a mi könnyen megeshetett, minthogy nem találtak itt sehol ellenállásra, de nem is provokáltak ellenállást. Ők nem léptek föl tömött egységekben, hanem széteszlott törzsekben, a melyek könnyen befészkelődhetnek idegen népek közé is.

A szlávok nyugatra hatolásának története a következő. 170 körül az Odera és Visztula közt lakó vandíliek egy része átlépte a Kárpátokat és északi Dárcziában telepedett le. Az a hézag, a mely ekkép a felső Visztula vidékén támadt, volt az első, a melyet a szlávok betöltöttek. 240 körül a gót nép zöme indult meg s a Pontusnak vette útját, jobbról követték őket a gepidák, balról, a Mæotis felé tartva, a herulok. 406 körül, mikor a quádok (suebek) és vandálok nyugatnak indulnak, az ő helyüket a rugiak és skirek foglalják el, a kik szintén az Odera és Visztula között laktak volt. Keleti Germánia eme részének tehát az V. századtól kezdve egyes kisebb törzseken kívül nem volt többé germán lakossága s így a szlávok könnyen terjeszkedhettek. Előnyomultak egész az Elbéig, megtartva a folyók germán neveit (*Odera* = *Widua* v. *Wijathwa*: *Walthahwa*-ból lett *Wlatava*, *Moldva*: az Elbe és mellékfolyói is megtartották régi neveiket). 562 körül az avarok jelennek meg a frank birodalom keleti határán s most a szlávok még könnyebben terjeszkedhettek. Germánia keleti része át volt nekik szolgáltatva, a germán elemek csak ott maradtak meg, a hol, mint a Duna völgyében a Morváig és a Lajtáig, rokon szomszédokra támaszkodhattak.

A szlávok mellett, a kik Tacitusnál *Veneti* néven fordulnak elő, még az *eistek* (*Aestii* v. *Aisti*) is voltak a germánok keleti szomszédai. Már Zeuss felismerte, hogy e néven a régi poroszok, litvánok és lettek eredetileg egységes ősnépét kell értenünk. A X. században ezek egyrészre a szláv eredetű *Pruzzi* néven fordul elő s ez lett később uralkodó nevük, míg a germán *Aestii* (**Aistjus* v. *Aisteis*, egy *aistan* «*aestimare*» igéből, tehát a tiszteletreméltók, ózl. *Eistr*, *Eistir*) egy egészen idegen, finn eredetű nép nevévé lett. Valószínű ugyanis, hogy a Finn-öböl partjain is laktak valamikor igazi eistek, de később más lakosság foglalta el ama helyeket s a skandinávok aztán az új lakosokat is a régi néven nevezték.

Tacitus az eisteket a germánok közé számította. «Szokásra nézve, úgymond, nem sokban különböznek szomszédaitól, a suebektől, nyelvük azonban közelebb áll a brittekéhez.» Tacitus eme szavai, valamint *Germániája* egyéb helyei érdekes világot vetnek arra, hogy a nemzetiség meghatározására nézve az ókori írók mit tartottak irányadónak: nem a nyelvet, hanem a tyrust, életmódot, szokásokat. Hogy a nyelv szolgál első és egyedüli kriteriumul, midőn a népek rokonságáról vagy különböző voltáról van szó, az csak a legújabb tudomány vívmánya. Így aztán megérthetjük, ha Tacitus az *Osi* nevű népet *Germanorum nationak* mondja, ámbár nyelvüket pannonnak tartja, ha a caledoniaiakat vörös hajuk és nagy testalkotásuk miatt germánokhoz számítja stb.

Az az állítás különben, hogy az eistek nyelve közelebb áll a brittek, mint a germánok nyelvéhez, csak arra mutat, hogy Tacitus tudóstója előtt az eist nyelv ép oly ismeretlen és idegenszerű volt, mint a brittek nyelve. A nyelven kívül egyéb vonásokat is emel ki, a mi megkülönböztette őket a germánoktól. *Rarus ferri, frequens fustium usus*: oly sajátság, mely a germánok harcziás jellemével nehezen férne meg, de igenis a litvánokéval, mint a kik még a XIV. században is a kampós botot használták fegyverül. A gabonatermelést nagyobb türelemmel végzik, mint a lustább germánok: «a germánokat, — úgymond Müllenhoff, — egészen eltöltötte a hősiesség ideálja, holott a csendes, békeszerető eist ember földhöz ragadva nem tört magasra». Ennek következménye azután az lett, hogy az eistek elvesztették nemzeti önállóságukat, ámbár talán éppen békeszeretőknél fogva nevezték őket germán szomszédaik «tiszteletre méltók»-nak. Tacitus megemlíti még, hogy az eistek kiválóan a borostyánkő szerzésében s hogy *glaesum*-nak mondják azt, de ez utóbbira nézve alighanem téved, az eistek bizonyosan másképp nevezték a borostyánkővet (v. ö. porosz *gentars*, litv. *gentáras*, erre megy vissza a magy. *gyanta* is), a *glaesum* szót germánok szájából hallották a rómaiak (v. ö. Pliniust) s Tacitus csak azért tulajdonítja az eisteknek, mivel őket is a germánok közé sorolta.

Germánia északi határát az Óceán képezte, az Óceán közepén (*in*

ipso Oceano) laktak Tacitus szerint (*Germ.* 44.) a *suionok*. A mit ezek tengeri hatalmáról és hajóik felszereléséről mond, az a mesés túlzás nyomait viseli magán s abból magyarázandó, hogy az ó-svéd einvald- királynak valóban nagy volt a gazdagsága és hatalma s ünnepélyek, népgyűlések alkalmával voltak kiváló jogai is. Müllenhoff szerint a népforgalomnak ily alkalomkor észlelhető élénkségéből eredhetett az a felfogás, hogy Skandinávia nagyságával arányban áll lakosságának sűrűsége és a népek sokfélesége is. Ezen a felfogáson alapulnak azután a déli törzsek vándorlásainak mondái, a melyekben Skandinavia *officina* és *vagina gentium* nak van mondva.

A *Germania* 45. fejr. szerint Tacitus a *suionok* közvetlenül szomszédjainul tekintette a *sitonokat* (*Sitones*). Ezek is a skandináv félszigeten laktak, még pedig a *suionoktól* északra. Már régebben felismerték benők a *finneket*.*) Ismeretes az a nézet, hogy a finnek egykor Európa legnagyobb részét (az Alpesektől észak felé) lakták. Müllenhoff ezt nem tartja valószínűnek, mert ha a keletről nyugatra nyomuló indogermánok itt találták volna a finneket, akkor inkább nyugat felé és nem északkeletnek szorították volna őket. Vagy az indogermánokkal együtt, vagy ő utánok kellett Azsiából Európába jönniök. Egy másik kérdés az, vajjon a germánok Skandináviába hatolásuk idejében találtak-e ott már finneket vagy lappokat mint régibb benlakókat, a kiket azután visszaszorítottak, vagy pedig csak később jöttek-e a finnek oda s csak a germánoktól lakatlanul hagyott pusztaságokat barangolták-e be. Müllenhoff az első esetet tartja valószínűnek. Erre utal *Skandinavia*, helyesebben *Scadinavia* neve is, a mely valószínűleg a lappoktól ered (*Skadesi suolo* az emberek szigete? *D.A* II. 359.). Norvég mythusokból is kitűnik, hogy lappok vagy finnek voltak a félsziget legrégebb lakói, e lakosságot azonban az ázok és vának szolgálatában álló normannok vagyis germánok visszaszorították. Csakugyan mindinkább északfelé szorultak a finnek, a VI. században Raumariki és Ränriki tartományok szomszédságában laktak, körülbelül ott, a hol ma Norvégia és Svédország határa kezdődik.

A mi a régi Germániának *nyugati határát* illeti, Tacitus a Rajnát említi annak. Bizonyos azonban, hogy a germánok előtt gallusok laktak e folyó jobb partján is, a gall terület magában foglalta még a felső Ems vidékét is. Míg ugyanis az északnémetországi folyók nevei majdnem

*) A finnek neve Müllenhoff szerint germán eredetű szó. Agsz. *finn*, aln. úfn. *finne*, németalf. *vin* = l. *penna*, toll, úszószárny; ógerm. **Fennas*, *Finnas*, g. *Finnis*, ósk. *Finnr*, ófn. ósz. agsz. *Finn* valamikor adjectivum volt (*petnas*), jelentése «szárnyas, madár», v. ö. gör. *πετερινός*, *πετεινός*. A finnek e nevüket valószínűleg hóczipőiknek köszönhették, a melyekkel a havon mintegy repülve tovasiklottak.

kivétel nélkül germán eredetűek (az *Odera* régi neve körülbelül *Vitua*-nak hangozhatott, értelme «úsztató» vagy egyszerűen «folyó», a *ri* «hajtani» gy.-ből; *Elbe* a fehér, világos folyam, v. ö. *albiz* hattyú; *Havel* «a tavakban gazdag», kfn. *habe* kikötő; *Spree* «buzogó víz», kfn. *spréjen*, *spreuen* sziporkázni; *Sale* «sós víz», a *Moldva* neve *Wlatawa* = *Walthawa*, *Waldaha*, «az erdő vize», *Weser* «a rétek folyója», *Fulda*, *Fuldaha* «landfluss», *Eder* «a gyors», ófn. *atar celer*; *Ems*, ófn. *emizic* perpetuus) s így e folyók területét kell a germánok legrégebb lakó helyének tartanunk; addig a Rajna és mellékfolyóinak nevei kelta származásúak, a mi arra mutat, hogy a gallusok előbb ismerték e folyót, mint a germánok (ó-kelta *Rénos*, ír *Rian*, a *ri* «menni, folyni» gy.-ből, v. ö. ném. *rinnen*); kelta eredetűek a *Main*, *Lahn*, *Sieg*, *Ruhr*, *Lippe* folyamnevek is. Kelta neve van az északnyugati Németország mind ama számos folyójának is, a mely *-apa* vagy (fn.) *-afa*, *-affa*-ra végződik. Ezek a folyamnevek t. i. összetételek, az összetétel második része *-apa* (a második lautverschiebung beállta után felnémet területen *-afa* vagy *affa*), mely folyót jelent, azonban nem német szó, nem lehet a g. *ahwa*, ófn. *aha* labialist tartalmazó mellékalakja (az ismeretes *qu* : *p*-változással), mert akkor a szóban már az ősgermán fokon is *f*-nek kellene állania (v. ö. *quatuor* : g. *fidwör*) Ez csak az ír *ab* «folyó» szóhoz hozható helyes viszonyba, ez pedig a szkr. *amba*, *ambhas* (v. ö. gör. ἄμβρος, l. *imber*) nasalis nélküli mellékalakja. Németországnak nyugati része tehát, a hol ily folyamneveket találunk (*Erft*, *Gennep*, *Herpf*, *Horlof*, *Wörpe*, *Ysp*, *Wölpe*, *Alpe*, *Despe*, *Dörpe*, *Schlarpe* stb.), valamikor kelta terület volt. A Harz-hegység, a thüringi erdő és az ehhez csatlakozó, keletnek vonuló hegyek választották el a legrégebb időben a germánokat nyugati és déli szomszédaiktól, a keltáktól.

A germánok legrégebb lakóhelyének meghatározása közben Müllenhoff hosszasan fejtegeti azt, mikor tűnt fel a *germán* név és mi lehet e névnek eredete.

Eddig azt hitték, hogy a legrégebb irodalmi hely, a hol a germánokról említés van, azok a szavak, a miket Athenæus idéz Posidoniusból: Γερμανοὶ δὲ, ἄς ἰστορεῖ Ποσειδώνιος, ἄριστον προσφέροντα καὶ μεληδὼν ὀπιτημένα καὶ ἐπιπίνοσι γάλα καὶ τὸν οἶνον ἄκρατον. Müllenhoff azonban kimutatja, hogy e hely, a mely valószínűleg a kimberok és rómaiak 113-ban történt összeütközésének elbeszéléséből van véve, nem szöszerinti citatum, hanem hogy Athenæus már a saját ismeretei szerint javította Posidonius adatait; ez utóbbi alkalmasint még nem használta a *germán* elnevezést. A római írók sokáig a kelták közé számították a germánokat is és a gallusok és germánok különbségével még talán a kimber és teuton háború idejében sem voltak tisztában. A megkülönböztetésnek meg kellett azonban történnie, mikor mind több és több germán

származású rabszolga özönlötte el a vásárokat, a vivóiskolákat, az amphitheatrumokat és a mezőket. Mikor a rabszolgaháború kiütött (73—71), már határozottan meg tudták őket különböztetni a gallusoktól. A név maga körülbelül 80 és 75 között Kr. e. tűnhetett fel Itáliában. Cæsar az első, ki az irodalomban is határozott különbséget tesz gallusok és germánok között, és a ki a kimbereket és teutonokat a germánokhoz számítja.

A mi a *germán* név eredetét illeti, közelfekvőnek látszik, hogy a szó latin eredetű. Minthogy a rómaiak a germánokat eleinte kelta népnek tartották, azt lehetne hinni, hogy a *Galli et Germani* kifejezés annyit jelentett, mint *gallusok és ugyanazon fajbeliek*. A *germanus* szónak ily értelme azonban nem mutatható ki s a prózában egyáltalában nem használják substantívumul. Nem is találjuk annak nyomát sem Cæsarnál sem más későbbi római íróknál, hogy ők latin eredetűnek tartották a *germán* nevet, a Kr. u. első század római tudósai inkább mind Galliából származtatják azt.

Tacitus magyarázatának megértése czéljából a következőket kell szem előtt tartanunk.

A Rajna mindkét partján találkoznak egy-egy germánnak nevezett néppel; ez azonos nevű két törzs azonban különböző eredetű. A Gallia északi részében lakó germánokat *Germani cis Rhenum* (*cisrhenani*, *citra Rhenum*) névvel különböztették meg a *transrhenanusoktól*. Cæsar is megemlékezik a belga germánokról, a cordrusi, eburones, cærcæsi, pæmani (*BG. II. 4*) és a segni (*BG. VI. 32.*) nevű törzsekről, «qui uno nomine Germani appellantur». E belga germánok kelta eredete kétségtelen; nem is állott fenn sehol annak a hite, hogy ők rajnántúli névrokonaiknak egyúttal fajrokonai. Csak a remusok voltak abban a téves nézetben, hogy a belgák legnagyobb része a rajnántúli germánoktól származott, s tőlük hallotta Cæsar is azt a véleményt: «plerosque Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedissee Gallosque qui ea loca incolerent expulsi» (*BG. II. 3. 4.*). Cæsarnak az eburonok ellen viselt pusztító hadjárata után a gall germánok neve egészen eltűnik. A kelta eredetű tungrok foglalják el területöket s e tungroknak, mint a germánok régi utódjainak, nevéhez fűződik a római tudósok ama hypothesis, a melyet Tacitus is elfogadott.

Tacitus *Germániájának* emez ismeretes helyéhez (*c. 2.*) még a következő magyarázatokat kell megjegyezni. A *vocati sint perfectum* mint elbeszélő historicus idő van használva, tisztán a jelen szempontjából; Tacitus nem gondolhatta azt, hogy a nép névtelenül jött Galliába és csak a gallusoktól neveztetett germánoknak. A *victor* csak a Rajnán győzelmesen átkelő germán nép lehet. *Ob metum* kétértelmű, az összefüggés-

nek kell döntenie, vajjon az a *metus* van-e szóban *quem facimus*, vagy *quem patimur*. Itt nem a gallusoktól való félelemről van szó, hanem arról a szándékról, hogy ő nekik okozzanak félelmet, hogy rájuk ijeszsenek. Tacitus szerint tehát a germánok egy része, ugyanaz a törzs, a mely később a tungrok nevét nyerte, Galliában győzedelmeskedett s azután, hogy a gallusoknál még nagyobb tekintélyre tegyen szert, az egész néptömegnek csak egy részeként tüntette fel magát s a maga nevét, a nemzetség nevét (*nationis nomen, non gentis*) a rajnántúli egész népre is alkalmazta. Először csak a győztes törzs nevezte így a többieket, majd ezek maguk is elfogadták ezt a rájuk nézve új (*inventum*) elnevezést.

De ha ily formán világos is, hogy Tacitus mit akart mondani, hypothesise mindamellert teljesen elhibázott. Ha ama germánok, mint Cäsarnál láttuk, valóban *antiquitus* nyomultak Galliába, akkor egészen alaptalan sejtelen az, hogy bejöttükkor már a germán nevet viselték; épúgy lehetséges, hogy azt csak Galliában nyerték. Azonkívül a cisrhenanus és transrhenanus germánok fajrokonsága van itt feltételezve, a mi valósággal nem állott fenn s a mire a tungrok maguk sem gondolhattak. Téves az is, hogy Germania lakói maguk is felvették a germán nevet; e név sohasem lett otthonossá a nép nyelvében, mindig csak a rómaiakkal való érintkezésökkor volt használatos.

De ha e hypothesis egészében tarthatatlan is, kiinduló pontja mégis helyes. Említettük, hogy a Rajnának úgy jobb, mint balpartján lakott egy-egy germánnak nevezett nép. A balparton nem sokára eltűnik a név, a jobb parton megmarad, legalább mint a népnek idegen neve. Valószínű tehát, hogy a név az egyik népről a másikra ment át. A balparton régebb keltű volt a név használata, lassanként azonban kiszorult e partról, még pedig alkalmasint ép oly mértékben, a minőben a jobb parton megerősödött és terjedt. Különösen könnyen ment az, ha megfelelő volt a név jelentése is, lett legyen az akár Zeuss szerint «szomszédok», akár Leo és Grimm szerint «βοήν ἄγροί.» Az a nézet, hogy valamikor germánoknak nevezett (kelta fajú) népek a Rajnán-túlról jöttek át Galliába, még elő is mozdíthatta a név átvitelét. Hogy a nevet németfajú népekre alkalmazták, annak főoka azonban az volt, hogy mindinkább érezhetővé vált a két nagy szomszéd nép megkülönböztetésének szükségé. Hogy a latinoknál is elterjedt, azt meg előmozdíthatta az a körülmény, hogy a szónak a latinban is volt értelme, a mennyiben vagy eleitől fogva épúgy hangzott mint a *germanus* szó, vagy pedig, ha eredetileg más alakja volt is, később hasonlóvá tették hozzá. A név mindeusetre csak későn lett általánossá, a kimberek és teutonok hadjáratának idejében még a gallusok között sem volt elterjedve.

Az *Altertumskunde* második kötete végül még a germánok első történeti fellépésével foglalkozik. Az első germán nép, a mely hazájából

felkerekedett és az antik kultur-világ köréhez közeledett, a *bastarnok* törzse volt. Germánia keleti részéből, a Felső-Visztula mellékeiről kellett kiindulniok. Hozzájuk csatlakoztak az Alsó-Visztula környékéről való skirek. Kr. e. 182 körül a bastarnok letelepedtek a Duna torkolatánál. Polybius, a ki merész, harcrazavágyó, roppant testnagyságú és félelmetes kinézésű népnek írja le őket, keltáknak mondja a bastarnokat, s nemzeti-ségükre nézve csakis akkor jutottak helyesebb nézetre a régiek, mikor nyugaton is megtanulták különböztetni a germánokat és keltákat. Strabo gyanítja már, hogy germán származásúak, Plinius nem is kétkedik benne, ő a germánok ötödik nagy osztályaként említi őket. Tacitus szerint is «*sermone, cultu ac domiciliis*» úgy éltek, mint a germánok. Elszigeteltségükben, idegen népek közepett azonban lassanként elvesztették önállóságukat. A III. században résztvesznek még a gótok háborúiban, de nemsokára eltűnnek a történelemből. Nyelvi adatok alapján persze bajos kimutatni, hogy valóban germánok voltak; mindössze hat tulajdonnév maradt fenn nyelvükből s Müllenhoff meg is kísérti ezek megfejtését, de csak kétes sikerrel.

Körülbelül 70 évvel később kerekednek fel nyugaton a *kimberek* és *teutonok* s pusztító viharként bejárva egész Nyugat-Európát, átmennek az Alpeseken s elárasztják a Pó síkságát. 113-ban Kr. e. a kimberek római haddal találkoztak s evvel megkezdték a germánoknak Galliával és Rómával való küzdelmét, mely azóta épen 2000 éven keresztül szakadatlanul folyt egész a mai napig. Müllenhoff szerint *Teutoni* vagy *Teutones* az északi tenger mellék germánfajú népeinek ó-gall elnevezése volt. (A germánban *thiudans*-nak kellett volna hangoznia s ily szó elő is fordul a gót, ó-skand., agsz. és ósz. nyelvekben, de mindenütt *fejedelem*, *király* jelentéssel, e nyelvekben tehát alig jelölhetett meg népet). Pytheas bizonyosságából is tudjuk, hogy a Kr. e. IV. században az északi tenger partvidékein laktak. Velük együtt nevezik eleitől fogva a *kimbereket*. Ez a név is kelta eredetű (Festus: *Cimbri lingua gallica latrones dicuntur*; v. ö. óír *cim* v. *cimb* váltságdíj): a nép Müllenhoff szerint a Közép-Elbe vidékén lakott. A kimberek és teutonok különben nem csak két néptörzs, hanem külön királyok és fejedelmek fenhatósága alatt álló népek egész tömege voltak.

Valószínűleg az Érczhegységen át törtek be a mai Csehországba s ott megtámadták a boiokat. Ezek visszaverték a támadókat, úgy hogy ezek kénytelenek voltak a Morva síkságán át kerülni tenni. Azután a Dunán átkelve Pannoniába nyomultak, s itt a szávamelléki *scordiscusok*kal tüzték össze (114. Kr. e.). Ezek is visszaverték támadásukat. Majd a rómaiakkal vendégbaráti viszonyban álló *taurisci* nevű népet támadták meg. Papirius Carbo római consul Noreia mellett megütközött velök, de vereséget szenvedett. Helvetián, úgy látszik, akadálytalanul hatoltak át. 109-ben M. Junius Silanus consul verték meg. Most Galliának estek

s ott maradtak a következő évek alatt. 105-ben az Aransio melletti ütközetben megint megverték a rómaiakat. 101-ben Marius megsemmisítette őket.

Egy ily messzeható áramlat nem lehet jelentőségtelen arra a nemzetre nézve, a melyből kiindult: összefüggésben kell állania a nemzet valamely nagy életmozzanatával. Ez az összefüggés, úgy mond Müllenhoff, itt is felismerhető.

A keltafajú *volcae tertosages*, a kik a Majna vidékén s a mai Hessenben laktak, Cæsar idejében kiszorítottak a suebek által s helyükbe a chattok és markomannok (mindkettő felnémet nép) léptek. Ezek az elbemelléki hermunduroktól és semnektől váltak el. Ők keresztül törtek azon az övön, a mely a hercyniai erdő alakjában körülvette Ó-Germániát s megnyitották az utat dél felé. Ez a lökés visszahatott észak felé is: az északi tenger partvidékeiről a teutonok, az Elbe mellől a kimberek, a kiknek seregében valószínűleg hermundurok, semnek, cheruskok és langobardok voltak, ennek következtében indultak déli újokra. Ezzel a német nemzet tekintete, mely addig az észak és nyugat felé irányult, egyszerre dél és délnyugat felé fordul. A nemzet belép a világtörténelembe, a déli kulturától egy ideig idegenkedett még, de nem sokáig. Ezen a pályán nem volt többé lehetséges a visszatérés, hanem csak folytonos haladás. A legfontosabb fordulat volt ez a német nemzet történetében. . .

A germánok őshazájának kiderítése után a germán nép ősműveltségével kellett volna a német ókor tudományának foglalkoznia. Az *Altertumskunde* erre szánt kötetéből azonban csak egy kis rész jelenhetett meg, az ötödik kötet első fele, a mely a germán népek legrégibb műveltségének is csak egy részével foglalkozik. A skandinávok ősköltészetének van szentelve e kötet, első sorban e költészet legnagyobb szerű termékeinek, a régibb Eddának.

Az *Edda* a germán mythologia legfőbb forrása. Mythologia alatt Müllenhoff ama képek és költői alkotások összegét érti, a melyekben valamely nép a körülötte levő természetről és annak erőiről alkotott vallásos-költői nézeteit kifejezte. A régi Eddának az istenekről szóló dalai a skandináv pogánykor utolsó két századából, a IX. és X. század idejéből valók, bár azt az alakjukat, a melyben a *codex regius* tartotta fenn őket, csak jóval később nyerték. E régi kéziratban nem mellékes az a sorrend sem, a melyben a dalok egymásra következnek, bár az újabb kiadók mind változtattak rajta. Általában véve az isteni dalok két sorozatát különböztethetjük meg, az egyik Odinnak, a másik Thornak van szentelve. Az Odinról szóló dalok a Voluspá, Hávamál, Vafthrúdnismál. Erre a Frey istenről szóló Skírnismál következik. A Hárbardhs-ljódh cz. párbeszéd a Thor-dalokhoz való átmenetet képezi. Ez utóbbinak

sorát képezik azután a Hymiskvidha, Lokasenna, Thrymskvidha és Alvísmál.

Eredetére és egész jellemére nézve ettől merőben különböző az úgyn. *ifjabb Edda*, a melyet 1223-ban szerkesztett Snorri Sturluson Izland szigetén. Ő ismert a régi Eddában foglalt dalok közül néhányat, de magát ezt a gyűjteményt, az úgyn. Sæmundar Eddát nem ismerte és ebből azt következtethetjük, hogy Snorri életében, 1241-ig, vagy nem is létezett még ez a gyűjtemény, vagy legalább nem volt még ismeretes szélesebb körökben. Csak egy későbbi recensio (Y) szerzője használta fel már a gyűjteményt, s minthogy ez a recensio valószínűleg Olaf hvítaskald megbízásából és segítségével készült, ez pedig 1259-ben halt meg, tehát azt mondhatjuk, hogy a régibb Eddának a cod. regiusban ránk maradt dalgűjteménye az 1250. év körül fejeződött be. Annyi bizonyos, hogy a két Edda egymástól függetlenül keletkezett és Snorri idejében ott is foglalkoztak a régi hagyományok feljegyzésével, a hová az ő befolyása nem ért.

De evvel természetesen csak a gyűjtemény összeírásának idejét állapítottuk meg. Az egyes dalok már jóval régibb időben keletkeztek s esetleg le is írtak már többet közülök, úgy hogy végül talán már csak az összegyűjtés munkája volt hátra.

Az eddai dalok közül legfontosabb kétségtelenül az, a mely a gyűjteményben első helyet foglal el, a *Voluspá*. A különféle nézetek, melyek e dalhoz fűződnek, érintik majd mind az Eddát egészében is és azért igen természetes, ha Müllenhoff az *Altertumskunde* V. kötetének legnagyobb részét ennek a fontos költeménynek szenteli.

A *Voluspá* a XI. században bizonyosan ismeretes volt már: már 1046-ban találunk reá czélzást Arnórr Jarlaskaldnál. A *Hymduljódh* is feltételezi már a *Voluspá* megvoltát, ama dal pedig, a mely semmi esetre sem izlandi eredetű, még teljesen a pogánykorban gyökerezik. Így hát bátran a IX. századba tehetjük a *Voluspá* keletkezését. Régiségét bizonyítják régies nyelvalakok, egyes szónak régi jelentésükben való előfordulása is. *) A *Voluspá* sem keletkezett Izland szigetén, hanem kétségtelenül Norvégiában; a költeményben előforduló képek a norvég természetvilágból vannak véve, ennek felelnek meg a növényleírások is stb.

A *Voluspá* tehát még a pogány korszakban keletkezett. Ennek a nézetnek ellent mond azonban egy újabb theoria, a melyet 1879-ben

*) Újabban *Hoffory* (*Götting. Gel. Anz.* 1885. I. 34. l.) nyelvészeti és metrikai bizonyítékok alapján kimutatta, hogy a *Voluspá* csak a X. század közepe táján keletkezhetett; tartalmilag is megfelel a kereszténység behatolása előtti utolsó évtizedek hangulatának, mikor az óvilág bomlani kezdett már, az új eszmék meg törtek még maguknak utat.

Bang tett közzé. Ő ugyanis azt akarta kimutatni, hogy költeményünk a sibyllinicus jósköltészet nyomán készült, hogy a sibyllák jóslataiban kell keresnünk az ó-skandináv költemény forrásait úgy szerkezet mint anyag tekintetében. Az északi költő e jóslatokkal vagy a görög eredetiben, vagy ír fordítások útján ismerkedett meg. Bang véleményéhez hozzácsatlakozott a skandináv philologia jelenlegi nagymestere, Bugge is, és a theoria Németországban is sokfelé helyeslésben részesült Müllenhoff már most e theorián megsemmisítő kritikát gyakorol. Kimutatja, hogy dr. Bang a lehető legkönnyelműbb módon fogott hozzá a germán philologia egyik legnehezebb problémájának megoldásához; kimutatja, hogy azok az állítólagos egyezések és hasonlóságok, a melyekre Bang theoriáját építette, vagy csak esetlegesek, vagy valójukban nem is egyezések. Már a jósnők álláspontja is merőben különböző. Az öt sibylla közül, a kik Bang szerint a Volva mintái voltak, négy a történeti idő kezdete előtt áll s így a múltat mint jövőt jósolja meg; a Volva ellenben teljesen a jelenben áll. A végső katastropha motíválása is eltérő: a sibyllák szerint annyi volt a baj és gonoszság a földön, hogy végtére be kellett állania a világ végének s majd ismét újjászületésének; a *Voluspá* szerint a meghasonlás már az istenek történetének legrégibb eseményeiben gyökerezett. A mi egyezés van, az olyan, hogy minden jósnőről állhat s a főhasonlóság az, hogy mindkét helyt a világ végét jósolják meg. Bang szerint a *Voluspá* «skandináv-keresztény sibyllai oraculum». De vajjon hogy kell ezt elképzelnünk? Ha keresztény ember volt a költője, akkor elhithetjük, hogy jól ismerte a keresztény tanokat és hagyományokat, el még azt is, hogy ő elmélyedt a sibyllinák és egyéb hasonló munkák tanulmányozásába, — de megfoghatatlanná lesz, hogy ő mért tett akkor mindenütt pogány fogalmakat keresztények helyébe, hogy a kereszténység helyett pogányságot prédikált és terjesztett? Ha pedig pogány volt a költő, akkor minek mélyedett ő el annyira a keresztény tradícióba, hogy a biblián és egyházi tanokon kívül még a sibyllai jóslatok tanulmányozásához is fogott? Bang felfogása szerint a *Voluspá* költőjének vagy pogány műveltségű kereszténynek, vagy keresztény műveltségű pogánynak kellett lennie. És ha közelebről szemügyre vesszük a *Voluspá* anyagát, azt látjuk, hogy ennek sokkal szélesebb háttere van, hogy e felfogások nem kölcsönvettek, hanem visszanyúlnak egész a germán űskorba. Az űsgermán kosmogoniának is az volt pl. első tétele, hogy kezdetben nem létezett semmi s így észszerűbb lesz a *Voluspá gimnunga gap*-ját (3. str.) a *Wessobrunni imádság* megfelelő szavaival, mint Bang módjára a hesiodosi *záo*-szal összehasonlitanunk.

Müllenhoff szigorú, néhol tán kissé igazságtalan bírálat alá veszi Bugge fejtegetéseit is. Bugge egy fölolvadásában azt a nézetet fejtette ki, hogy a skandináv mythosok és hősmondák nagy része részben zsidó-

keresztény hagyományoknak, részben görög-római mythusoknak és mondáknak köszöni eredetét; ezekkel az észak emberei a VIII. század óta Irhonban és Britannia egyéb részeiben gyakran csak töredékesen, gyakran félreértésekkel és idegen elemekkel vegyülve ismerkedtek meg és sajátszerűen átalakították őket. Csakhogy előbb be kellene bizonyítani, hogy amaz időben görög és főleg a sibyllai jóslatokra vonatkozó tanulmányok Irhonban különösen virágzottak. És ha a skandinávok csakugyan Irhonban ismerkedtek meg ily hagyományokkal, igen különös, hogy a belföldi ir és angolszász mondákat teljesen ignorálták és csak az idegen eredetű sibyllai jóslatokat sajátították el. Müllenhoff azután a Baldr-mythus tárgyalásában részletesen kimutatja, hogy Bugge épen nem tett eleget annak az első követelménynek, a melyet minden mythus-kutatónak szem előtt kell tartania. Minden mythusnál az első kérdés az, hogy hogyan keletkezett és hogyan fejlődött; minden elfogulatlan kutatónak tehát az a feladata, hogy az egyes mythusokat vagy mondákat először tisztán magukban véve vegye szemügyre és azt kutassa, mily viszonyban állanak egymáshoz ezeknek egyes elemei és vajjon meg-egyeznek-e az illető nép érzéki és ethikai felfogásával.

A skandináv mythusok egészen a germán felfogásban gyökereznek, vehettek fel ugyan idegen elemeket is, de nem keletkezhetek idegen befolyások alatt és nem állhattak elő különféle idegen elemek összetákolásából (a Baldr-mythus pl. Bugge szerint az Achilleus- és Patroklos-mondák vegyületéből származott). Mint az északi germánoknál, úgy a délieknél is megvolt az a hit, hogy a világ tűz által fog elpusztulni, a VIII—IX. századbéli bajorok e tüzet *müspilli*-nek, az ó-századok *müdspelli*-nek nevezték, ugyanebből a felfogásból indul ki a *Voluspá* is.

Részletekre nézve is teljesen tarthatatlanok Bugge magyarázatai. Ilyen pl. a *volva* szónak a *Σιβύλλα*-val azonosítása; Bugge szerint a skandinávok az argonauták nevét *Argo nati*-nak fogták fel (tehát ennyit tudtak ők már latinul is!) s ebből lettek azután a mythusban *Arngrimr fia*; a *kentaur*-ból *Angantyr* állott elő; *Loki* = *Lucifer* stb.

Bang és Bugge sem bírták tehát megingatni azt a véleményt, hogy a *Voluspá* nem keresztény hatások alatt keletkezett, hanem még tisztán pogány költemény, még pedig az ó-germán világnézet utolsó ránk maradt terméke.

Müllenhoff azután a *Voluspá* új kritikai kiadását közli, először alkalmazva Lachmann elveit a skandináv költeményre. Kiküszöbölve a toldásoknak felismert részeket és összeillesztve egymástól előbb különvált tagokat, egy nagyszabású költői művet állít élénk, mely a három norna neveinek megfelelőleg három részben a világ multját, jelenét és jövőjét tárgyalja. E részek megint 3—3 kisebb részre oszlanak. A versszakok elrendezésében szorosabban ragaszkodik a *Codev regius* szövegé-

hez, mint Bugge a maga kiadásában. A szöveg után beható commentar következik. Az ekkép helyreállított *Voluspá* cselekvénye és gondolatmenete a következő: A költemény elején a volna, a jósnő, csendre inti hallgatóit, mint a hogy Tacitus szerint a régi germánok papjai is ily felszólítással nyitották meg a népgyűlést. Ismeri ő a világot kezdettől fogva, a mikor az ázok vigadtak még az Idha mezején. Aranykorszak volt ez. Létüket azonban hirtelen veszély fenyegette. Ősi ellenségeik voltak nekik az óriások; ezek három leányt küldenek az ázokhoz, a nornákat. A béke meg van zavarva, az ázok és vánok között kitör a háború Gullveig miatt. Az istenek boszorkányként elégették őt; bűnhődnie kellett, mert megzavarta a rendet és békét. Gullveig neve az *arany erejét* jelenti. A vánok a kereskedelem istenei voltak, ő tőlük került az arany először az emberek közé. Gullveig kétségtelenül ő hozzájuk tartozott és ő tőlük jött az ázokhoz, mint a vánok küldötte. Semmi sem akadályoz, hogy ne keressük benne Freyja istennőt.

Odin a sereg közé hajtotta lándzsáját és ezzel háborút vitt a vánok közé. Ezek megtámadták és lerombolták az ázok várát. Az istenek háborúja után igen fenyegetővé vált a világ állapota. A *Vol.* 13. versszakában röviden és titokzatosan két esemény van elbeszélve, melyek a világ jóléte érdekében történtek meg. Az istenek órének, Heimdallnak kürtjét a világ fája alatt rejtették el; Odin pedig a maga fénylő szemét zálogul adta oda Mimirnek, a ki a fa gyökere alatt buzogó forrásban lakozik, azért hogy tőle a jövő titkait megismerje. Mimir minden reggel iszik Odin szeméből és nedvével megöntözi a szent fát.

Egy természetmythus ez, alapja az a naponként megújuló tünemény, hogy a nap képe meglátszik a vízben. Az ég istene tehát minden nap eljön a forrás istenéhez és odaadja neki szemét. persze az ő eleméből is nyerve valamit. Mimir mindennap iszik az isten szeméből, mert mindennap újból része lesz a fényben. Örök oldhatatlan összeköttetés van közöttük. A világ fájának is kijut Odin szemefényéből, azaz víznek és napnak együtt kell működnie, hogy a fa virágozzék. Mimir nevében nemcsak a gondolkozás, hanem a gondozás fogalma is rejlik; ő itt is mint a gondviselés része tűnik fel.

A *Voluspá* második részében a jósnő a világ jelen állapotával foglalkozik. Az első, a mi erre nézve jellemző, a háborúskodás terjed se. Láta a valkyriákat, a mint a hősnéphez lovagoltak s eltűnt a béke istene, Baldr. Egy növény volt csak a világon, a mivel Baldr meg volt sebezhető, a fagyöngy. Loki, az egyetlen, a ki Baldrra haragudott, kezébe adta e növényt a vak Hodhnak, a ki halálosan megsebezte vele Odin fiát. Az áruló Lokit sziklához kötötték.

Egyéb aggasztó tüneményeket is lát a volna. A Slídhur nevű folyó mérges völgyeken keresztül folyik, éles kardokat hömpölygetve. A norvég

természetfelfogás evvel tán a jeges hegyi patakok metsző hideg voltát akarta megjelölni. A volna továbbá a törpék és óriások hajlékait látja, látja Hel lakását roppant mélyen a föld alatt. Sebes folyamok folynak benne s ezekben gyilkolók és esküszegők gázolnak. Az északi germánok egyáltalában nem tüzesnek, hanem vizesnek képezték a poklot.

A 25. vsz. egy újabb veszedelemről emlékezik meg. A vaserdőtől keletre ült egy vénasszony és ott szülte Fenrir sarjait, farkasokat. Különösen egy válik ki ezek közül, a ki elrabolja a mennyei csillagzatot. Az istenek székhelye vértől piroslik, elsötétül a nap fénye. E mythosi vonások természetbeli alakja a napfogyatkozás, a melynek váratlan beállta félelmet idézett elő a germánoknál; lármával, fegyverrel akartak segíteni az égi testeken, a melyeket hitük szerint vadállatok (mint itt a farkas) feyegettek.

Az óriások, a vánok és Hel hajlékában egy-egy kakas hallatja hangját, ők mint ébresztők szintén a bekövetkezendő bizonytalan eseményekre utalnak. Hel birodalma előtt ugat még hangosan a Garmr kutya, ő is sejtí a közelgő veszélyt, éberségre és készülődésre inti a pokoli hatalmakat.

Erre a *Voluspá* harmadik része következik, a jövő, a világ vége.

Az erkölcsi rend, mely a germánoknál a családi életen alapúlt, felbomlik: testvér testvérevel harczol, atyafiak meggyalázzák a rokonságot, senki sem kiméli felebarátját. Az ember erkölcsi elvadulásának közvetlen következménye a világ veszte.

A küzdelem beálltának utolsó jelei következnek. Mimir, a ki itt is a gondviselés képviselője és elsőnek tudja meg, mi közvetkezik be, mozgásba hozza fiait, a patakokat vagy hullámokat. Odin Mimir fejével beszél, azaz a bölcsesség és előrelátás végső forrását keresi fel. Heimdall előveszi kürtjét s most beáll az eldöntés.

Yggdrasil, a világ fája, megrezdül és recseg; az alvilág hatalmai félelemmel vannak eltelve, míg szövetségesük, a Fenrir-farkas, kétéhasítja kötelékeit és kiszabadúl. A vánok, azok és alfok megindulnak. Az óriásokat Hrymr vezeti utolsó küzdelmükben, veszтük közelg. A kigyó, mely a föld kerekességét körül övezi, felágaskodik. Hel emberei Loki vezérlete alatt jönnek tengeren. A Fenrir-farkas és a Midgard-kigyó mellett még egy harmadik ellensége van az isteneknek: Surtr. Sziklafalak omlanak össze, sok ember járja az alvilág ösvényét, az ég leszakad. A három ellenséges csoporttal a három főisten, Odin, Frey és Thor, kél harczra. Odin a Fenrir-farkas ellen száll síkra, de elbukik, mély fájdalmat okozva feleségének, Friggnek; Surtrral Frey harczol, kétségkívül szintén szerencsétlenül; az óriáskigyóval Thor áll szemben, ő is oda vész. Az emberi nem eltűnik a föld kerekességéről, a nap elsötétül, a

föld a tengerbe zuhan, a mennyről lehullanak a csillagok. Láng és füst tölti be a mindenséget egész az égboltozatig.

A *Voluspá* harmadik részének utolsó szakasza az újjászületést ecseteli. A föld megifjodva bukkan föl a tengerből, az ázok ismét összegyűlnek az Idha mezéjén és beszélgetnek a múlt eseményeiről és Odin uralmáról. Ezek az ázok persze nem mind a régi istenek, csak azok, a kik nem vettek részt a háborús eseményekben. A béke istene, Baldr, is visszatér. A kipróbált hívek egy aranynál fényesebb teremben fognak lakozni örömeiket élvezve. Egy hatalmas uralkodó fog jönni felülről, ő lesz a legmagasabb bíró és szent s örök ítéletet fog mondani.

Így tehát a *Voluspá* Müllenhoff kritikai helyreállítása után mint arányosan tagolt, szerves egész tűnik fel. S a mint ő az ó-germán költészet eme rendkívüli becsű termékébe rendet és összefüggést hozott s fényt derített nem egy homályos helyére, épúgy járt ő el az egész germán őskorral is. Ha az *Altertumskunde* nem is oszlatott el minden homályt, mely amaz ősidőket fedt s ha eredményei némelyikéhez férhet is némi kétség, egészben véve mégis annyi új nézet talált már az eddig megjelent kötetekben is alapos megokolást, annyi régi kérdés nyert bennök végleges eldöntést, hogy e mű mindenkorra egy alapvető munkája marad a germán ókor tudományának s a német philológiában mindig kiváló jelentőséggel fog bírni. E jelentősége szolgáljon magyarázatául annak is, hogy e helyen a rendesnél hosszasabban foglalkoztunk vele.

DR. PETZ GEDEON.

Czigány népdal. *)

«De man mol la durulás-a,
Ke me dau tut la brađás-a!»
Sakade penđe romà,
Ke haš lenge but žultà;
Kerel les la čorimása,
Tai pijel la barimása.

«Hordóstól hozd a bort, hozd csak,
Mert különben megbotozlak!»
Mind ezt mondta a czigány
Mikor nem volt pénz hiján;
Szerzi lopva, koldusképen,
És megiszsza nagy kevélyen.

Feljegyezte és fordította HERRMANN ANTAL.

*) A brassai börtönben levő oláh sátoros czigánytól.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

15. Dr. Négyesy László. A magyar vers. Általános verstani elvek. A magyar vers szerkezete. (Egri kath. főgymn.) Különnyomatban is. Eger, 1887. 96. l. — E szerény köntösben, programmértekezés gyanánt, megjelent derék tanulmányra felhivom a szakértők figyelmét. Meglehet, elfogúltan ítélek, mikor kiváló jelentőséget tulajdonítok neki. Nem is kívánok szavazójogot a munka értékének elbírálásánál; szándékom az, hogy tartalmával a szakférfiak megismerkedjenek, kik közt bizonyára akad nálam nem egy hivatottabb, ki majd meghatározza a szerző kifejtett elméletének elfogadható, vagy tarthatatlan voltát. Egy bizonyos; hogy verselésünk körül a komoly munkásságot örömmel kell üdvözlönnünk.

A magyar philológiának egyetlen ágában sem volt annyi zavar és fejtelenség, mint épen a verstan terén. Homályos, zavart fogalmaink vannak a magyar vers legelemibb tényezőiről még ma is; nem tudjuk biztosan, hansúlyos-e, időmértékes-e; mert tagadhatatlan, hogy mindegyik egyenlő sikerrel, erőszakoltság nélkül alkalmazható. Időmérték van a rhythmicus lengésben, hangsúly az ütemkezdő szótagok kiemelésében; melyik hát az igazi, az eredeti? A hangsúlyost vallóknak nagyobb a táboruk, de meggyőződésük mivel sem indokoltabb, mint az aránylag csekély számú időmértékeseké. — A zavarnak pedig nem is az az oka, mintha e tudomány eddig elhanyagoltatott volna, sőt ellenkezőleg. Egy teljes évszázadot fölelő irodalma van. Már az első nevezetes tollharcz Baróti Szabó és Rájnisközt a prosodia és verstan tárgyában vívott. Később pedig valóságos divattá lett a közrebocsájtott verskötetek előszavában metrical kérdéseket fejtegetni, mint egykor, a XVI. században, nyelvtanokat függeszteni a művek elé. Palóczy Horváth és Kovács Ferencz *pórázos versei*-től le Fogarassi és Erdélyi Jánosig, kik classicaei verslábakat kerestek a magyar rhythmusban, a legellenkezőbb véleményeknek is akadt fejtegetőjük. Horváth István a Rajzolatokban pl. azt írja ősi versünkről, hogy a «görögök csak aztán kezdték verselni, mikor már jáász, párthus és magyar nótára tánczolni tanultak». Az újabb kutatók jól induló szekere is mocsárba rekedt. Örökké a hangsúly és időmérték kérdésével bajlódtak, a két nézet valamelyikének győzelmétől várva aztán a további kérdések fölfejtését. Szerencsétlen kérdés volt, mely hogy megoldásra nem vezethetett, annak egyszerű okát adja e tanulmány, kimutatván, hogy a hangsúly és időmérték nem egymást kizáró fogalmak s épen nem különböztetik meg az egyes népek verselését. Mindannyi

ép úgy időmértékes, mint hangsúlyos, csakhogy egyiknél az *ictus*, másiknál az *accentus* érezhető ki inkább.

Míg külföldön a *rhythmica*, mint önálló tudomány nagyot haladt, nálunk e meddő vitánál volt kénytelen vesztegelni. Meg is sínylettük a hosszú, eredménytelen harczot, világos nyomát hordja az utóbbi évek költészete. Különösen fiatalabb költőink verselésében nem találunk tudatos, híven követett rendszert; alkalmazzák a formákat derűre-borúra; csak az egyben következtetések, hogy kerülik a magyaros *rhythmust*. Nem vád gyanánt említem ezt; szomorú, de természetes következmény csupán. Oka pedig, hogy költőink nem ismerik a magyar *rhythmus* lényegét. Igaz ugyan, hogy Balassa Bálint és Kisfaludy Sándor sem ismerték és mégis gyönyörű eredeti szakokat teremtettek, de hát bennök még annyira magyar volt a szív, az érzés, hogy ki sem tudták másképp fejezni, mint nemzeties formában. Hanem ma már mind ez megváltozott, sokkal inkább cosmopolitákká lettünk, hogysesem ösztönszerűleg is magyaros formát öltenének gondolataink. Petőfi és Arany még igen erős *rhythmus*érzékkel verseltek; Arany már az ötvenes években, mikor a *rhythmica*, mint tudomány, még gyermekkorát élte, olyan értekezést írt a «Magyar nemzeti versidomról», melynek legtöbb pontja még ma is érvényben van s tételeit az újabb kutatások csak megerősítik.

De nemcsak az érzék van manapság szunnyadóban; maga a versek divatos hangulata, a komor meghasonlott borongás sem vág igen össze a népies, elevenebben lüktető formákkal. Már ez utóbbi akadályt a *rhythmica* el nem háríthatja, ez a költők dolga, de véget vethet az előbb említett bajnak, megértetvén mindenki vel nemzetis verselésünk lényegét. Ezért tartom fontosnak Négyesy tanulmányát, mely a modern tudomány teljes apparátusával kezd tárgyába s *rhythmusunk* megállapítását tűzi ki czélul.

Az eddigi verselméletek hibája az volt, hogy csupán szótagokat vizsgáltak, nem pedig a vers hanghullámain; a prosodiát összetévesztették a *rhythmicával*. Természetes, hogy a szótagban — pl. népdalt véve mintául — nem találtak időmértéket, csak hangsúlyt:

Erdő, erdő, | de szép kerek | erdő....

hogyan lehetne itt időmértéket csak gondolni is, mikor az utolsó «erdő» szó ép oly hosszú, mint az első kettő együtt? De találunk igen is időmértéket a sorban akkor, ha nem a szavak hosszúságát tekintjük; van a teljes vers tagolt izeiben, az ú. n. ütemekben. — A tanulmány első fontos tétele erről szól. A magyar versben az ütemek egyenlő időtartamúak, álljon az ütem akár négy, akár csak egy szótagból. E törvény még nem a szerző fölfedezése (előszavában mintha annak tartaná); már Verseghy «Magyar Aglája» cz. verskötetének előszavában megtaláljuk (1806) nem ily velősen ugyan, de elég érthetően; *rhythmicánk* egyik elsőrangú kuta-

tója, P. Thewrewk Emil, ugyanily eredményre jut «A magyar zene rhythmusa» cz. értekezésében. Új azonban már Négyesy-nél a tétel alkalmazása és továbbfejtsé. Az ütemegyenlőség tana még nem különböztet meg a magyar verselést a többi népekéttől, majd mindeniké ilyen ; de van rhythmusmenetünknek egy sajátága, a mely benn lüktet a nép dalaiban s az ezek mintájára szerzett műdalokban, melyet eddig is akaratlanul kiérezünk s hatása alatt különbséget tettünk hazai és nyugateurópai verselés között : ez az ütemek feleződésének törvénye. Ez már a szerző fölfedezése. *A magyar versben az ütemek feleződnek s e fél részek időtartamra egyenlők.* Példa világosabban szól. Vegyünk elő bármilyen tisztább verselésű népdalt s mondjuk el úgy, hogy akarattal éreztessük rhythmusát, mint a hogy a gyermek betanult versét «elénekli». Engedjük át magunkat önefeledten a lüktető hullámvásznak.

Egyszer egy ki | rályi | Mit gondol ma | gába'...

Késő őszszel | száll a fecske | keletnek...

Korcsmárosné | hallja,

Száz iteze bort | adna.

Megkínálom | a vármegyét

Hogy ne legyek | rabja...

Ej, haj! | ne szomorkodj | szivbeli jó | barátom!...

Ha e különböző tagolású versek elmondásánál megfigyeljük az ütemek időtartamát, azaz ha minden ütem elején ütünk egyet kezünkkel, észre fogjuk venni, hogy valóságos zenei tactust verünk ki, mely megfelel a karmesterek fél ($\frac{2}{4}$) ütemének, s ezzel legegyszerűbb bizonyosságát adtuk az első törvénynek, vagyis hogy a magyar vers ütemei egyenlő időtartamúak. Együttal megezáfoltuk azok állítását, kik nemzeti formáinkban csak hangsúlyt látnak s időmértéket nem. — De menjünk tovább. Vegyük szemügyre az első idézett sort s kimondás közben figyeljük meg az egyes ütemeket ; nemde így hangoztatjuk :

Egyszer | egy ki || rály | fi || Mit gon | dól ma || gá | ba'...

A felül alkalmazott vesszővel jelöljük a kimondás erejét (oda esik a hangsúly), a kettős vonások pedig az egyes ütemeket választják el egymástól. Észrevehetjük, hogy minden ütem maga is két félre szakad (elkülönítve egyszerű vonással) s e fél részek is egyenlő időtartamúak.

Áttérve a hangsúlyra, itt is találunk újat a tanulmányban. Eddig azt tudtuk, hogy a magyar vers főjellemezője a hangsúly elhelyezésében rejlik ; ugyanis, eltérően a nyugati nemzetek verselésétől, mindig az ütem első szótagjára alkalmazzuk a hangsúlyt. Négyesy egy lépéssel tovább halad. Szem előtt tartva az időmértéknél nyert eredményét, kimutatja, hogy magában az ütemben is hangsúlyozunk még egy másik szótagot,

bár nem oly erővel, mint a mely közvetlen az ütemfelezés után következik, tehát nem csak :

Égyszer egy ki | rályfi . . .

az ütemkezdőt, de mindenik ütemben még egyet, a felezést követőt is, ilyképen :

Égyszer | egy ki || rály | fi . . .

Meghatározza még a munka a hangsúly viszonylagos erejét s úgy találja, hogy valamely verssorban az első ütem kezdő szótagja súlyosabb, mint a többié, a versszakban pedig az első sor kezdő szótagja súlyosabb, mint a többi soré stb. . . . Az aránynak ily részletes megállapítása több vizsgálódást kíván, mint a mennyit a szerző reá fordított; különben is e felállított hangsúlyrendszerhez még sok szó fér. Az ütemfeleződés tétele azonban megingathatlan s vele egy újabb zárát pattantottuk fel rhythmusunk titkáinak. Összefoglalva tehát az elmondottakat, *a magyar vers sajátos rhythmusának egyik jellemzője az egyidejű ütemnek feleződése, hol is minden tagolást követő szótagot hangsúlyozunk.* — E tételnek természetes következménye továbbá, hogy versünkben ép úgy, mint zenénkben, egyetlen tactusfaj lehetséges: a párosrésű (³.4 vagy ⁴.4) ereszkedő (trochaicus), míg a görögben és németben pl. gyakran szerepel a páratlan (³.4, sőt ⁵.8) és emelkedő (iambicus).

A tanulmány ezen részének ha egyéb haszna nem is lesz, már maga az érdem, hogy megszünteti a hangsúly és időmérték kérdését, a magyar rhythmica e tengeri kigyóját. Egyszerűbben alig lehetett volna megoldani. A vers lüktet, hanghullámokat vet; az ilyen hullámot mindig a *hangnyomaték* indítja meg s az egyenletességet mindenütt az *időmérték* szabályozza. Ime a hangsúly és időmérték, mely együttesen adja meg a vers zeneiségét, szüli rhythmusát.

Még van a munkának egy fejezete, hol a szerző positiv eredményre jut; e fejezet a vers alkotó elemeit és eredetének kérdését tárgyalja.

A modern vers, mint költészettani forma, három alkotó elemből áll: gondolatrhythmusból, hangrhythmusból és a rimből. A rím bár újabban a leghasználatosabb versalkotó tényező, korra nézve legfiatalabb; tisztán keresztény találmány, mely a középkori «carmen rhythmicum»-ok óta jött divatba, — mint ilyen tehát a vers keletkezésére nem lehetett befolyással; a pusztá rimelés (makáma) különben sem alkot verset. A gondolatrhythmus létezését és régi voltát Lowth, oxfordi tanár, fedezte föl a múlt század végén, ki az ősi héber zsoltárokban talált ily verstani alakra. Az ő parallelismus membrorum (gondolatrhythmusnak fordítja Arany; Hunfalvy: bokorkifejezésnek, Barna F.: gondolatrimnek) azóta úgy szerepel, mint a verselés legkezdetlegesebb formája, melyből a tulajdonképi verselés származott. Keletkezése könnyen megmagyarázható.

A mely gondolatot a nép fontosabbnak vagy tetszetősebbnek talált, azt ismételte más-más kifejezéssel, haladó, fokozatos alakban. E váltogatás mintegy meghintálja a gondolatot, arányos lebegést kölcsönöz a kifejezésnek. Pl. :

Meguntam már azt is: jó reggel felkelni,
Jó reggel felkelni, folyó vízre menni,
Folyó vízre menni, véres ruhát mosni.

(Székely balladatöredék.)

Először megütik, leesett a hidra,
Másodszor megütik, elállott a szava,
Harmadszor megütik, véres lett a foka,
A kis balta foka.

(Szöcs Marcsa. Népballada.)

E forma nálunk is elterjedt; általában az egész ugarság verselésének főjellemezője. Szintoly gyakori a németek, arabok, indusok régi, népies költészetében. E gondolatrhythmusal Négyesy röviden leszámol és nézetem szerint nem helyesen. Egyetlen felhozott oka e forma általános divata és régente elterjedt volta ellen az, hogy a görögségben nem találunk gondolatrhythmust; ezzel szemben meg kell fontolnunk, hogy a legrégebb [*Szerk.*] görög költői maradványok, a homeri hymnusok, már a költészetnek némi előrehaladott csiszoltságát mutatják s mint ilyenek mit sem bizonyítanak az ellen, hogy eredetileg a népies verselés ne nyilatkozhatott volna gondolatrhythmus alakjában.

Ez állítása azonban csak mellékes kitérő, melynek czélja elhíttetni velünk, hogy a versben egyedül a harmadik alkotó tényező, a hangrhythmus, fontos. Nem egyéb az a hangsúlynak időszerinti, szabályos váltakozásánál; sajátzerű hullámszás, éneklő kiejtésre csábító lüktetés, mely a versnek dallamosságot kölcsönöz. Erre alapítja szerzőnk új elméletét a vers eredetéről. Hogyan keletkezett a vers?

Legelterjedtebb elmélet a Lowthé, mely a gondolatrhythmusból származtatja le a versidomokat. E nézet nálunk is tért hódított s Gregussban lelkes magyarázóra talált. A gondolatrhythmusnak általánosan elterjedt, régi volta nem tagadható. Már természete is egyszerű mondatfűzést követel; a rövid, mellérendelt mondatok pedig a régi népek egyszerűbb gondolatmenetének felelnek meg, míg a most használt, sokszorosan összefont mondatszerkezetek a több oldalról és mélyebben kutató szellem nyilatkozásai. A nép még maig is egyszerű mondatfűzéssel él, költészetében találunk is gondolatrhythmusra. De hogyan fejlődött ki ez értelmi szerkezetből a vers formája? — «Az ugyanazon gondolatok kétszeres, olykor többszörös meghintázásában a mint az egyes lendülések időtartamra kb. egyenlők lehettek, úgy egyenlők voltak nem ugyan szótagszámra, hanem súlyra nézve a nekik megfelelő kifejezések is. Ime

az első verselés, melynek nyomai számos példákban megmaradtak népies költeményeinkben», magyarázza Ferenczi Z. (A népies versalakok története műköltészetünkben. 10. l.) A hypothesis tetszetős, nincs benne így lehetetlenség, csak egy hibája van, mely elkerülte Négyesy figyelmét is. A gondolatrhythmus lényege u. i. megköveteli, hogy szerzője egy érzésre, egy fogalomra több s minél hatásosabb kifejezést találjon; ez pedig már nagy szellemi fejlettséget kíván. Nem hihető, hogy az emberiség míg ide jutott (hosszú, nagy idő kellett hozzá) ne ismerte volna az éneket, a verset. Őseink bizonyára már akkor is rhythmicus alakban adtak kifejezést érzéseiknek, mikor még sok fogalomra egyetlen kifejezésük sem volt. Különbözik a gondolatrhythmus a külföldi rhythmica már végre leszámolt s nem is tekinti versformának.

Eredeti hypothesis a Jordan Vilmosé (Der epische Vers d. Germanen u. sein Stabreim), ki a verseredetre mnemotechnicus elméletet állított föl. — Szerinte nem a kedély a dal és vers forrása, hanem az emlékezet. Még az írásmesterség feltalálása előtt volt a népeknek vallásos szertartásuk, telve szent mythosok és bonyodalmas hagyományok emlékével; voltak imáik, törvényeik, erkölcsi szabályaik, miket meg nem örökíthettek, egyedül a kimondott szóra kellett bízniok. Volt e hagyományok ápolására külön társadalmi osztály is. A vates, táltos, bárd, druida, a hagyományok ez élő letéteményesei, a szent dolgokat emlékkébe kényszerültek vésni. Képzettársítással segítettek magukon. Egymást kiegészítő vagy ellentétes fogalmakból állandó szólásformákat alkottak (Wind u. Wetter, Kind u. Kegel, Saus u. Braus); majd könnyebb megtartás céljából egy bizonyos hanghordozással ejtették; olyan rövidre szabták tételeiket, hogy azok egy léleketre könnyen kimondhatók legyenek. Így állaudó, szabályos hosszúságú sorokhoz jutottak, miből szükségkép kisarjadt a módosított, ütemekre tagolt sor, a vers. Ennek is egy a hibája, hogy nem valószínű. A dallam, vers a felbuzdult kedélynek viszhangja, sose eredt a gyakorlati, prózai szükségből.

Négyesy új elmélete a külföldi rhythmica alapján áll, mely mind közelebb hozza a verset a dallamhoz, zenéhez. Szerinte a vers az énekből eredt, hol még a zenével egyesülve volt. Lássuk leszármazását. — Eleinte az ősember sem állt a lelkiképesség magasabb fokán, mint az ú. n. «okos» állatok bármely faja. A külső világ hatása benne egyszerű gerjedelmet költött (scusatio), mely még nem volt sem gondolat, sem érzés, de mindkettőből valami. A gerjedelem önkénytelen hangbeli kitérésben nyilatkozott (interiectio), magával hozva a gestust és mimikát. A kezdetlegesség e legelső fokáról azonban emelkedni kezdett az ember, szerencsés kiváltságából bírván fejlődésre alkalmas psychikummal s lassankint szétválak lelkének két fele, az érzés és gondolkodás. Ez utóbbinak hangbeli jelentkezése, a nyelv, még igen durva, tele van kiáltásokkal,

énekszerű, vontatott hangokkal. A vad népek hanghordozása maig is éneklő, míg minél fejlettebb a nyelv, kiejtése annál inkább monoton. — Az érzés is mozdulni kezd idővel az emberben s kedélyállapotának durva kiömlése puszta hangokban, kezdetleges melodiákban nyilatkozik ; ez a hangulat nyelve, a dallam.

Az érzés és gondolatnak fokozatos fejlődésével fordított viszonyban áll a gestus szereplése az ősebernél. Eleinte a gondolat közlésének nyelv híján egyetlen tényezője volt, mellette a beszélőszerv működése csak hangutánzó pótlék gyanánt szerepelt. Ma is minél primitívebb valamely nép nyelve, annál több taglejtést és arczjátékot használ. — A gondolatközlés emez eszköze azonban a szellem fejlődésével mind fárasztóbbá, kényelmetlenebbé vált s mellette hovatovább a hangbeli kíséző lép előtérbe, a használat kifejleszti ; végre a gondolatvilág minden jelenségére külön jegyet talál s megszületett a nyelv.

Így származtatja le szerző (egy különben igen nehézkesen írt fejezetben) a kezdetleges interiectionokból kisarjadzó három időbeli művészetet: a zenét, a mimikát és a költészetet. — Törekvése világos, ki akarja egészíteni Schasler új aesthetikai felosztását, mely szerint minden művészetnek kettős jelentkezése van ; idő- és térbeli : az épületnek a matematikai arányok szerepe folytán megfelel a zene, a plasztika megmozdul és mimikává lesz, a festészet az időben költészetté alakul át. — De származtassuk tovább a vers fejlődését.

Az ének eredete abból az időből való, mikor az őseember lelkében szétvált az érzés és a gondolkodás s a nyelv fejlődésnek indult. Ha már most az ember szívét valami olyan érzés fogta el, melynek okát is tudta s az érzés kezdetleges dallam alakjában ajkára ömlött, a vele járó gondolatot is egyidejűleg szavakba foglalta ; keletkezett tehát a dallam szövege s megszületett az ének vagy a dallamos beszéd. A két elem : a dallam s a kíséző szó, egységesen olvadt össze, egymáshoz símult, egyik sajátos idomához alkalmazkodott a másik, s mikor évezredek múltán az énekből kiszakadt a zene és a költészet, ez utóbbi *magával hozott valamit a zene sajátágaiból, bizonyos lüktető hullámozást, a rhythmust*. Így maga a verses alak nem egyéb, mint a dallam lenyomata, a zene váza, mely a költészetten még a zenével való összeolvadása idejéből emlékként, nyom gyanánt megmaradt. — Hogyan keletkeztek most már az ú. n. tipikus versalakok, minő a francia (rímtelen) alexandrin, a német négy hebun-gos Knittel-vers, vagy a magyar nyolczas sor ?

Az ének első divata idejében, midőn az a kedélynek természetes szülötte volt s önkénytelen termett, nem rögzött meg azonnal rhythmicus formákban. Röpké percz szülte, röpké hangban nyilatkozott s elveszett ismét nyomtalanul. Néha azonban a tetszetősebb, fülbemászóbb dallam maradandóbb hatású volt ; az illető, kinek önkénytelenül ajkára jött

megjegyezte magának, ismételte többször s ha szép hanggal rendelkezett, feltűnt másnak is és eltanulta tőle. Itt is érvényesült a «természeti kiválasztás» törvénye; a legszebbek átszálltak nemzedékről nemzedékre, idővel javultak, csiszolódtak, mellettük az esetlen, közepes kiveszett. A közsájjra került dallam már nem volt többé egy kedély érzése, hanem általános, tipikus dal. Eljutottunk a tipikus dallamokhoz, innen a tipikus versekig már csak egy lépés. Megtörténhetett, hogy a kedvelt dallamnak a szövege nem felelt meg a hallgató lelkében keltett hangulatnak; készült a dallamra új szöveg, mind több és több; végre tapasztalták, hogy a szövegek megállhatnak dallam nélkül is s az énekből kiszakadt a költészet, a dallam váza pedig megmaradt a vers ritmusaiban.

Ime az elmélet! Szellemes és valószínű; következtetései egymásból folynak, logikájában nincs ugrás; a mi ellenvetést ellene felhozhatnánk, az, hogy nagyon is föltételes módon van összeszerkesztve. Meglehet, hogy az idő még egykor ténynyé emeli, lehet, hogy megdőnti; akár mint történjék is, a kísérlet érdekes, s mint ilyen, szerzőjének becsületére válik. Más kérdés az, hogy tudományos becset tulajdoníthatunk-e neki. Ez teljesen a felfogás dolga. A skeptikus bizonyára nem elégszik meg vele, kézzelfoghatóbbat, biztosabbat vár. De meg kell gondolnunk, hogy az ős-kor homályában tapogató tudomány egész ismeretköre tisztán ilyen föltételes hypothezisekből áll s a skeptikus elvárhat évszázadokig a nélkül, hogy az ős-kor szellemvilágáról csak egy szemernyi bizonyosat is megtudhatna. Addig azonban a tudomány nem várhat, az eléje tóduló kérdésekre meg kell felelnie úgy a hogy, lelkiismerete szerint legjobban.

Nem egy megjegyezni valóm volna Négyesy munkájára; ki kellene mutatnom, hogy őt pusztá formalismusa némi tévedésekre vezet a részletekben, hogy magyar rhythmus-elmélete mindenestre nyereség a tudománynak, de még rhythmusunknak annyi az el nem lesett titka, hogy munkássága e téren csak a kétpecsétés zár elé vezette, de a zár felpattantása csak részben sikerült neki, azt még jövődő munkásságától várjuk; ez a tanulmány elég garancia arra, hogy tőle várjuk, — másrészt e kifogásokkal szemben ismételt ki kellene emelnem érdemeit, de mind ez nem egyszerű ismertetés feladata. Szakszerű bírálatát hivatottabttól várjuk.

SOLYMOSY SÁNDOR.

16. Vincze Ambró, *Az Areopág a régi elsőrangú görög állam életében.* (Székesfehérvári kath. főgymnásium) 1886. 3—51. l. — Ezen értekezés tulajdonképen az Athéni alkotmány története, főtekintettel az areopágra. Általában azt mondhatni róla, hogy jó segédkönyvek felhasználásával elég gonddal készült munka, mely csak annyiban hiányos, hogy az areopágnak fontos szerepét a római uralom idejében vajmi fölületesen tárgyalja. De azonkívül elég kisebb-nagyobb hiba is akad benne.

Ezek közül a következőket emelem ki. P. 9.: «A nagy néptörvényszék, mely *ὁ κάτωθεν νόμος* nevet viselt.» Törvényszéket görögül sohasem neveztek *νόμος*-nak. Vincze úr itt kétségkívül a Demosthenesnél XXIII, 28 előforduló *ὁ κάτωθεν νόμος* kifejezésre gondol, melyet a régibb grammatikusok a legkülönfélébb módon magyaráztak, többek közt úgy, hogy egy *κάτω δικαστήριον*-tól (a jelen esetben a *ἑλιαία*-tól hozott) határozatot értettek alatta, azonban most már bizonyos, hogy nem jelent egyebet, mint «az alább idézett törvény». — A mit p. 15. az areopágról mond a szerző, az ephetákra illik, kiknek az areopághoz való viszonyát különben, minthogy Lange dolgozatát «Die Epheten» nem ismeri (l. Busolt, Griechische Staats- u. Rechtsalterthümer p. 110) egészen hibásan tárgyalja. — Fel-tűnő, hogy a *Γελιόντες* (a *Τελιόντες* varianst felesleges volt felemlíteni), *δπητες*, *Ἀργαδεῖς* és *Αἰγικορεῖς* négy phylének keletkezését a hetedik századba helyezi és társadalmi zavarokra vezeti vissza, holott ez ősrégi intézmény, melylyel más ión városokban is találkozunk. U. o. az *Ἀργαδεῖς*-t «kézművesekkel» fordítja; felemlíthette volna a másik magyarázatot is, mely szerint e szón földművesek értetődnek. A *Γελιόντες* szót illetőleg valószínűnek tartja, «hogy az eupatridák a *harcosokkal* együtt értettek alatta», de hát akkor mik voltak a *δπητες*, kiket a szerző szintén harcosoknak mond? — Hibás, a mit p. 20 a naukrarokról, p. 21 a seisachtheiáról, p. 23 a *πρόεδροι*-ről mond. — P. 22. a Solon-féle első három osztály censusát így állapítja meg: 500, 250, 125 mérő; helyesen: 500, 300, 150 vagy 200 mérő. — P. 23 s köv. a tanácstagoknak sorsolás útján való megválasztását és a *μισθὸς ἐκκλησιαστικός* behozatalát Solon-nak tulajdonítja. — P. 29 Plutarchos e helyét: *ὄκ εἴασε συντιθέναι πλέον ἱματίων τριῶν* V. úr így fordítja: «meg volt tiltva a halottat *három ruhá-ban* temetni.» — V. úr önálló gondolatai tudtommal a következők: az *ἄρειος πάγος* új etymológiája, mely szerint az eredeti alak *ἀραιὸς πάγος* (gyászhalom, vagyis inkább szent halom) volt; ebből lett volna később *ἄρειος*, majd *ἄρειος*, végre *Ἀρήιος*. — A másik új gondolat, hogy a forrásainkban az areopágnak tulajdonított censura morumban lehetetlen hinni, «mert azon érzékenységgel szemben, melylyel Athén polgárai egyéni szabadságukhoz mindenkor nagyon ragaszkodtak, az Areopág által az egyesek magánélete ellen intézett leselkedés, inquisitio sohasem érvényesülhetett úgy, mint azt a törvényhozó kigondolta». Egyik felfogáshoz sem csatlakozhatom. Amaz etymológiához azért nem, mert az *ἄρειος πάγος* elnevezést félreértésből keletkezettnek tartja, mit semmi okunk feltételezni mindaddig, míg egyéb magyarázatok lehetségesek, a censura morumra vonatkozó véleményhez pedig azért nem, mert nem bírom elhinni, hogy az a szónokok agyréme vagy koholmánya, «kik magasztalásuk tárgyának fölékesítéséhez vajmi gyakran folyamodnak költői tehetségeik szabadalmihoz». — Kellemetlenül érintik az olvasót

az ilyen tollhibák, mint: Egeus, Erynnisek (mindig így!), Pyreus, Phreat-tys (v. Phreattis, *Φρεαττία*), delphosi, meliai, Troezenába.

Dr. ÁBEL JENŐ.

17. Kotunovics Sándor, Az élősdiék (parasiták) a görögöknél és rómaiaknál. (Nagyvárad kath. főgymnásium) Nagyvárad 1887. 34 l. — Ez értekezés megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a szerző nem akart új eredményekre vezető tudós forrásmunkát adni, hanem a nagy közönség, főleg pedig a Plautus vagy Terentius olvasására készülő tanuló ifjuság számára lehetőleg teljes és élénk képet igyekezett rajzolni a régiek társadalmi életének egy érdekes jelenségéről.

Rövid, a görögök társas összejöveteleit találóan jellemző bevezetés után adja a *parasitos* szó eredeti jelentését, elősorolja és magyarázza a legrégebb vígjátékirókat, kiknél e szó már a későbbi, kevésbé megtisztelt értelemben fordul elő. Majd Pollux és Nonius érdekes helyei alapján az élősdiék fajait s jellemző neveiket elősorolván, áttér az új attikai vígjátéokra, melyben a *parasitos* mint állandó typus oly nevezetes szerepet nyer. Ezután adja az élősdiék kimerítő jellemzését, első sorban a vígjátékok alapján, különös tekintettel a fajkép különböző árnyalataira, ellenben egészen figyelmen kívül hagyva azt az érdekes kérdést, hogy mily módosulásokat szenvedett e nevetséges alak társadalmi szereplése az egyes korokban. Végül jellemző vígjátéki neveiket sorolja elő s magyarázza, általános utalással a görög gúnynevekre.

Hogy a munka a philologiai irodalom legjobb forrásai után készült, arról egyszeri olvasás után is meggyőződünk. De nem csekélyebb elismerést érdemel az a kiváló tapintat, melylyel a régi írók egyes ide vágó helyeit, az attikai vígjátékok töredékeit, Alkiphront, Athenaiost és Lukianost idézi és fordítja, mindenütt a kép élénkítése céljából és sehol sem csapva át száraz és tudákos felsorolásba. Plautusból és Terentiusból hosszabb részleteket ad, amazt Csiky, ezt Radó Antal fordításában, de mindenütt a legalkalmasabb helyen és a legjellemzetesebb mozzanatokat világitva meg.

Csak mint *lapus calami*-t említjük, hogy Fustel de Coulanges *Ókori község cz.* munkáját a fordító, Bartal neve alatt idézi.

Szóval a munka, úgy is, mint a művelt közönség számára szánt olvasmány, úgy is, mint a tanuló ifjuságot a régi vígjáték mélyebb ártérésére vezető segédeszköz, becsülettel megállja helyét.

18. Grósz Ernő, Miképen lett Q. Horatius Flaccus költő Augusztus császár egyeduralmának megszilárdítója? (Késmárki ev. lyceum). 1886. 14. l. — E kis értekezés népszerű módon akarja megismertetni a közönséget Horatiusnak Augusztushoz való, többnyire helytelenül felfogott

viszonyával. A bevezetésben a római köztársaság utolsó és Augustus uralkodásának első bizonytalan éveit rajzolja, azután áttér Horatius azon költeményeinek magyarázatára, melyekben a költő Augustus érdemeit különböző szempontokból dicsőíté. Idézeteket közöl a következőkből: Carm. I. 2; IV. 15; I. 12; I. 21; I. 37; III. 5; IV. 14; IV. 15; IV. 5; IV. 2., előre bocsátva a költőnek a polgárháborúkkal szemben elfoglalt álláspontját jellemzendő, két helyet: Ep. 16. és Carm. I. 14. Legnevezetesebb a dologban az, hogy a szerző mindig három nyelven idéz, először a magyar prózai fordítást, azután a latin eredetit, végül a *német metrikus fordítást* közölvén. Nem tudjuk, hogy a szepességi közönségnek akart-e ily módon kedveskedni vagy saját német verselési tehetőségét kimutatni: annyi bizonyos, hogy ez jó töltelékül szolgált a sovány értekezéshez. Grósz úr ugyanis azt hitte, hogy tárgyát tökéletesen kimeríti az említett helyek egyszerű egymás mellé sorozásával s fölöslegesnek tartá az illető költeményeket bővebben magyarázni vagy legalább azok időrendjével s a költő eszméinek fejlődésével foglalkozni. A legfőbb kérdést pedig, hogy miképen lett Horatius, a köztársasági szabadságért lelkesülő ifjú, a monarchia híve, így üti el:

«De ha valaki azt kérdezné, hogyan történhetett az, hogy a *szabadság érzelmű* (sic!) és a köztársasági alkotmányért lelkesülten hervuló Horatius, ki Philippi vérmezején Augustus elleneinek soraiban harczolt, Augustus egyeduralmának bástyája és oszlopa lett, meg kell jegyeznünk, hogy nem Augustus személye iránti vonzalom vagy barátság volt indoka cselekvésmódjának, hanem tiszta lángoló hazaszeretet s azon őszinte törekvése, hogy polgártársainak holdogításához tehetőségéhez képest közreműködjék.» A mi mind nagyon szép, de csak így, Horatius életének, s a mi fő, eszméi fejlődésének kimerítő rajza nélkül, egyszerűen oda dobva, aligha fogja felmenteni költőnket a laikus olvasó előtt a hízélgés vádja alól, kivált az idézett és lefordított magasztalások után. Ha pedig ez nem sikerül, az értekezés célja el van tévesztve.

Az is nagyon furcsa, a mit a 2. lapon olvasunk, hogy t. i. Cremutius Cordus, a szókimondó történetíró, *saját kezével* vete véget életének, mert igaz ugyan, hogy ez a régi szabású római öngyilkossá lett, de nem mérég vagy fegyverrel, hanem a mint Tacitusból teljes bizonyossággal tudjuk, önkéntes éhhalállal végezte ki magát.

A mit végre a szerző a nagy lyrikusról a 6. lapon teljes biztonszággal állít: «Hogy a római népnek a köztársasági alkotmány iránti ragaszkodását megingassa, sőt ezen alkotmányt a polgárokkal *megütöltassa*, bebizonyítani igyekszik, hogy a polgárháborúk s *minden szerencsétlenség*, mely azon gyászos időben a rómaikat érte, a *köztársasági alkotmány következménye*», arra Horatius minden ismerője hosz-

szas és fölösleges czáfolgatás nélkül egyszerűen azt fogja felelni, hogy *nem való*.

Ha az eddigiekhez még hozzá tesszük, hogy az értekezés nyelve magyartalan, kénytelenek vagyunk oda nyilatkozni, hogy a dolgozat még az úgynevezett népszerű fejtegetések színvonalát sem éri el.

19. Mocskónyi József, P. Ovidius Naso élete és munkái. (Szarvasi ev. főgymn.) 1887. 17 l. — Mocskónyi úr e kis értekezése nem egyéb, mint a Siebelis-féle Ovidius-szemelvényekhez írt bevezetésnek, melyet a szerző különben mint *kútfőt* említ, magyar átdolgozása vagyis a költő működésének egészen rövid és sovány vázlata, élénkítve néhány fordított idézettel. Végül a Philemon és Baucis-féle epizód rímes fordítását kapjuk mutatványképen az *Átváltozásokból*.

Hogy M. úr ezuttal tudományos munkát végezni nem akart, az eddigiekből is eléggé kitűnik. Mi célja volt tehát e művecske közzétételeivel? Talán a tanuló ifjuságot akarta bevezetni Ovidius olvasásába? Ez bizonyára fölösleges volt, mert a tanulók a költő életének és működésének ily általános vonásokban való rajzát akár a Pirchala és a Dávid-Pozder latin anthológiáiban, akár bármely, iskolai használatban levő Ovidius-szemelvényben megtalálják. Vagy a nagy közönségnek akart kedveskedni? Ez esetben bizonyára úgy a kornak bővebb jellemzése, mint a költő egyes műveinek kimerítőbb ismertetése és méltatása lett volna kívánatos. Vagy az egész csak bevezetés akar lenni a fordításhoz? E célznak azonban teljesen megfelelt volna csupán az Átváltozások ismertetése s a fordított részlet összefüggésének kimutatása a mű egészével. Végre is meg kell vallanunk, hogy a munka létezési jogával tisztába jönni nem tudtunk.

Nem hagyhatjuk továbbá említés nélkül az értekezésbe iktatott idézések botrányosan rossz fordítását. Ime egy példa, hogy mily alakban mutatja be M. úr a római verselés legelső virtuózát közönségünknek:

Korán küldött gondos apánk kiképzés végett
A városba híres mesterekhez.
Szónok lenni bátyám mindjárt forró vágytól égett,
A forumra szintén rátermett ez.
Ámde nekem gyermekkortól ég titka volt vágyam,
És rákaptam titkon a műzsákra,
«Hagyj föl, — mondá atyám gyakran — hagyj e tudománnyal:
Homeros sem hagyott vagyont hátra.»

Nem szólok arról, hogy mily lapos prózává silányította a fordító Ovidius költői előadását, hanem csupán a versalak meghatározására akarom felhívni a nálam jártasabb metrikusok figyelmét, a mi nekem minden erőlködésem daczára sem sikerült.

A mi a Philemon és Baucis-féle epizód fordítását illeti, ez értelmileg hű ugyan, de döcögős alexandrinjaival és költőtlen nyelvvel távolról sem felel meg a műfordítás követelményeinek. Még nagyobb baj az, hogy a fordító az új divatnak hódolva igyekezett az eredetit népiessé tenni s a czélon túllőve egészen a parasztságig ment. Ime egy kis ízleltető:

Ide a két Isten csakugyan beszólt *hát*, —
Széket téve Baucis ülni *tessékelt*, —
Feleségem testét megégetni ne lássam,
Sem ő az enyimet — ezt kérjük *alásson*.

Erre hosszabb bizonyítgatás nélkül csak egy megjegyzést teszünk, melynek helyessége azonban a római költészet minden ismerője előtt kétségen felül áll, s melyet újabb fordítóinknak mindig szem előtt kellene tartaniok: hogy t. i. Ovidiust, ha már közönségünk kedvéért minden áron modernizálni akarjuk, nem kifordított suba, hanem frakk és cilinder illeti.

20. Pruzsinszky Pál, Vergilius hasonlatairól. (Tatai kegyesrendi algymnásium) 1887. — Szerző a meglehetősen iskolás modorú s a tárgyba mélyebben nem ható bevezetés után, melyben a hasonlat-ját és helyét fejtegeti a költői előadásban, áttér «a Vergiliusnál előforduló főbb hasonlatokra», melyeket a következő osztályozás szerint tárgyal:

I. A sokaság feltüntetésére alkalmazott hasonlatok; II. A zaj feltüntetésére; III. A harczávgy, támadás, küzdelem szemléltetésére; IV. Annak feltüntetésére, mennyire tűnik ki valaki testalkatával, erejével, fegyvereivel, szépségével, erős jellemével; V. A futás, terjedés és hadi mozdulatok leírásánál; VI. A borzadás, félelem, nyughatatlan kedélyállapot jellemzésére; VIII. A békés indulat, óvatosság, nyugalom rajzolására alkalmazott hasonlatok.

Nem tudom, mit értett Pr. úr a költő főbb hasonlatai' alatt, de annyi bizonyos, hogy sem az elősorolt rubrikák, sem az egyes idézetek nem merítik ki a Vergiliusban található rengeteg anyagot s így az értekezés mint adat-gyűjtemény nem használható. Pedig csakis ezzel kölcsönözhetett volna a szerző munkájának némi értéket, mert a mi az idézetekhez csatolt magyarázatokat illeti, azok semmit sem érnek. Ime két jellemző példa, melyek a nagy tömegeből taláalomra kiragadva, itéletem igazolására alkalmasak:

«Turnusnak pásztorai és a trójaiak között az összeütközés által keletkezett lárma és zűrzavar igen alkalmasan a nyugtalankodó, viharos tengerhez van hasonlítva (következik Aen. VII. 528). A hasonlat szépen rajzolja a képelem elé a zavar lassú kezdetét, mely mindig inkább fenyegetővé lesz».

«Miután az oroszlány az állatok között a legbátrabb, azonkívül erős és vérszomjas, igen alkalmasan hozható elő a fölingerült, a harc-vágytól elragadott férfiak példázására. Így Nissusnak vérszomját, harc-vágyát semmi sem tünteti föl hűebben a képzelem előtt, mint az Aen. IX. 339. és k. soraiban az oroszlánytól vett hasonlat. Nissus harci kedvét az éhség által gyötrött oroszlány dühével hasonlítja össze, a mint a júhakolba rohanva, a megrémült juhokat szétszakgatja (következik az idézet). A hasonlat pointeje igen élénk. A düh, melylyel Nissus támad, valóban nem is képzelhető nagyobb fokban, mint a minő fokban azt e hasonlat feltünteti».

Így tölt meg az értekező húszt lapot a nélkül, hogy *valamit* mondana. Végül, ha talán a szerző, a mit különben őszintén kívánok, bírálatom által nem engedi magát visszarettenteni s bővebben akar foglalkozni Vergilius hasonlataival, figyelmeztetnem kell őt arra, hogy tárgyával semmire sem mehet, ha a görög példányképekkel, főleg a Homerosszal való összehasonlítást elhanyagolja. Legtöbbször csakis arról lehet szó, hogy mit vett át a római költő a nagy görög epikustól s mint alakította át mintáit. Arra sem utalnék e helyen, hogy mint egyéb philologiai kérdéseknek, úgy ennek is megvan a maga büntetlenül nem mellőzhető szakirodalma, ha képes lettem volna magán Vergiliuson kívül egyéb munkák felhasználásának legalább némi csekély nyomát az értekezésében felfedezni.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

Martialis II 92.

Kérésemre megadta Múza-díjúl
A háromfi-jogot, ki a megadhatója.
Nem kell már feleség. Uram kegyének
Nem szabad sehogyanse kárba veszni.

A háromfi-jog = *ius trium liberorum*. Lásd Rein, *Römisches Privatrecht* 213. s köv. lap. A *lex Julia* és *Papia Poppea* a gyerekszámhoz különös jogokat kötöttek, a császárok még öregbítették s olyan embereknek is adományozták, akik nem voltak családapák, vagy legalább nem volt annyi gyermekük, a hányat a törvény megkívánt. Ilyen tiszteletbeli apaságért Martialis is folyamodott. Lásd *Mart. II 91*. Mind Titus mind Domitianus teljesítette kérelmét. V. ö. IX. 97. 5—6.

Lessing szerint (VI. 284. lap.) a 3. sorbeli «*valebis uxor*» ezt jelenti: «nun bedarf ich keiner Frau, nun brauche ich mich nicht zu vermählen».

P. T. E.

V E G Y E S E K.

— Az Apollo istennév legújabb etymológiája a Schröderé (Z. f. vergl. Sprachf. XXIX. 193 s k.). Az Agni vedikus tűzistennek egy a Rigvédában 6, 1, 6 előforduló epithetonjával: *sararyenya* (a. m. tiszteletreméltó) azonosítja és ennek támogatására a következőkre hivatkozik. Eredetileg az *Ἀπόλλων* név is, úgy mint *sararyenya*, nem tulajdonnév, hanem epitheton, v. ö. *Φοῖβος Ἀπόλλων*, azaz a tiszteletreméltó *Φοῖβος*. Apollon isteni személyiségének és cultusának egyes vonásai is arra mutatnak, hogy Apollon eredetileg Agnival azonos, vagy legalább rokon isten volt. Maga a *Φοῖβος* név *φῶς*-ra (*φῶς*) emlékeztet; *λυπηγητής* jelzője a. m. a fényben született; *Ἄηλος* szigetnek, honnan a szent hajó tüzet szokott hozni Athénbe, neve *δαίω*-val függ össze és annyit jelent hogy tűzföld. Agni egyéniségének Apollónál megfelel méltósága és szentsége, tisztasága, bölcsesége, jósló tehetsége, az énekhez és zenéhez, az emberek házához és lakóhelyeihez, a nyájakhoz, az évszakokhoz és a hajnalhoz való viszonya, harcias jelleme, deli szép termete, származása és születésének története stb. stb.

— A classicusok tanulmányozásának jelentőségéről a gymnasiumi oktatásban Dr. Bászél Auréltól egy kis értekezés jelent meg német nyelven: *Die Bedeutung des Studiums der Klassiker im Rahmen des humanistischen Gymnasiums. Paränese an die studierende Jugend beim Beginne des neuen Schuljahres.* (Fehértemplom, Wunder nyomdája. 1887. 16 l. kis 8-r.) Ezen értekezés először a Nera című fehértemplomi újságban jelent meg. Kevés, de lelkes szóval fejtegeti a classicus tanulmányoknak hatását az ifjúság fogékony kedélyére, és találóan utasítja vissza azon vádakot, melyeket az utilitarismus ellenök felhoz. Hogy ilyformán B. a classicusok olvasásánál nem a grammatizálásra, hanem a mű tartalmára és szellemére akarja hogy a fősúlyt fektessük, magától értetődik.

— A kabiroknak egy szentélyét találták meg Boiótiában Thespiái közelében, másfél órányira Thebetől. Pausanias IX, 25, 5 említi, hogy Thebetől 25 stadionnyira a kabiroknak egy berke s onnan 7 stadionnyira egy szentélye van. Ez kétségkívül azonos avval, melyet nem rég *Ἀμπελοστάσι* helység mellett találtak fel és melyben a német archaéologiai társaság Dörpfeld vezetése alatt ásásokat eszközöltetett szép sikerrel. Eldig feltárták már a szentély falát, egy ajtót, két oltárt és egy csontokkal teli áldozati gödröt. Találtak még három psephismát és több fogadalmi feliratot, számos festményekkel diszitett vázatöredéket és egy egész sereg állatokat ábrázoló kisebb-nagyobb fogadalmi tárgyat bronzból, ólomból és terracottából. Ezek közül a szarvasmarha több száz példányban van képviselve, azonkívül több mint 50 disznót, 10 és egynehány oroszlánt, 10 tyúkot és galambot, 2 kecskét és több kost találtak.

— Róma városa nevének etymológiáját nem rég *Birt* Tivadar törekedett megfejteni «De Romæ urbis nomine sive de robore Romano» című marburgi egyetemi programmértekezésében (1887. XVII. l.). Abból

kiindulva, hogy a római császárság idejében a római legionariusokat «*omnis causa*» a Tribus *Pollia*-ba sorozták, és hogy több katonai colonia helyneveiben, milyenek Potentia, Valentia, Pollentia stb., is nyilvánult a rómaiaknak előszeretete jelentésteljes, kivált az erőre vonatkozó elnevezések iránt, ki akarja mutatni, hogy Róma városa nem a *sru* (ῥέω) gyökből van képezve (mely magyarázat szerint Roma a. m. folyómelletti város, Flusstadt), hanem — mint már mások is akarták — a ῥώμη szóval azonos és e szerint a. m. vis. robur. Csakhogy éppen nem valószínű, hogy a kis, Tibur melletti várost már régi időktől fogva egy olyan (még pedig görög) névvel jelölték volna, milyent a római nép csak akkor kezdett katonai gyarmatainak adni, mikor már érezte és éreztetette hatalmát; a párluzam tehát a Pollentia s t. eff. és a Roma elnevezés közt hibás. A mi pedig azt az argumentumot illeti, hogy későbbi költők állítólag tudatával bírtak a Roma névnek ῥώμη-vel való azonosságának, azon czélzások, melyek Birtnál ennek bizonyítására szolgálnak, az Augustus korabeli és még későbbi költőknél tudós játék lehetnek, melyből a név eredetére nem szabad következtetni. Nagyon kérdéses különben, hogy az ilyen passusban, mint Hor. carm. IV. 15, 13: per quas Latinum nomen et *Italiae* crevere *vires*, mint Birt akarja, *Italiae vires* valóban csak czélzatos, a Roma szó eredetére czélzó körülírása akar-e lenni *Romának*; a római költőknek elég okuk és alkalmuk volt Róma hatalmát emlegetni és ezt az ἀστεισιμός legesekélyebb számdéka nélkül is teheték.

Ép oly kevéssé sikerült Birtnek megállapítani, hogy mi volt Róma eredeti neve; mert hogy a görög Roma szó nem lehetett, az világos. Azt hiszi, hogy ez az eredeti név *Quirium* volt, mely Niebuhr szerint a quirinalis domb főnévi alakú régi neve lehetett és hogy ez a Quirium volt Rómának azon titkos neve, melyet bűn volt kiejteni; továbbá hogy a Quirium szó a *qui* (tehetni) gyökből származik, úgy hogy ῥώμη nem egyéb mint a Quirium fordítása. Ezen hypothesis ellen is több ok szól (v. ö. Richter O. bírálatát a Berl. Phil. Wochenschrift-ben 1888, p. 210). Feltéve, hogy a Quirium név tényleg létezett, ez nem jelenthette volna az egész Romát, hanem csak egyik részét, úgy mint a hasonló képzésű *Palatium*, *Capitolium*, *Ianiculum*. És miért lett volna megtiltva a *Quirium* szót kiejteni, mikor a *Quirinus* és *Quirites* szók kiejtését tilalom nem sújtotta?

— A farsangi játék tudvalevőleg a német vígjátéknak legrégebb, egészen a XVI. század végéig dívó alakja, melynek legjelesebb képviselője az e téren is rendkívül termékeny Hans Sachs. Talán érdekelni fogja olvasóinkat, hogy a mai német drámaköltők egyik legkiválóbbika, kit sem otthon sem a külföldön nem méltányolnak való érdeme szerint, *Kruse Henrik*, ki tizenkét nagyszabású tragédiával lépett Schiller és Shakespeare nyomdokaiba, most egy kötet farsangi játékot (*Fastnachtspiele*, Leipzig 1887, Hirzel) tett közzé, melyekben Hans Sachs alakjában és módorában komikai tárgyakat jóízű humorral földolgozott. A költő egy prolog után, melyben Kruse a nürnbergi mester műhelyében a jóízű XVI. századi verselőnek székét elfoglalja és a modern drámai költészetről nem nagy meglepégedéssel reflektál, három darabot foglal magában: «Az ördög Lübeckben» 1837-ből,

(tehát ép egy félszázad előtt készült), «A féltékeny molnár» és «Állhatatos szerelem». Ez utóbbi, melyet a költő 1887-ben írt, már megközelíti a modern vígjátékot; mind a három darabot a régi naiv alaknak és stílinek modernizálása, jóízű humor és erőteljes jellemzés nemcsak érdekes, hanem egyszersmind értékes alkotásokká teszik, melyeket a régibb irodalom kutatója is élvezettel fog elolvasni.

— Horatiusi ódából protestáns vallásos ének. Erdélyi Pál e folyóirat idei első két füzetében Mihály Deák kodexét ismerteti és belőle hat ismeretlen protestáns vallásos éneket közöl. Egyikhez-másikhoz megjegyzéseket, magyarázatokat fűz, de az 5-ik számút a «*Cantio pulchra*» címűt szó nélkül hagyja. Pedig ez nem más, mint Horatius egyik legszebb ódájának, a híres «*Elheu fugaces*»-nek (II. könyv, 14. óda) szabad fordítása, parafrazisa *s valószínűleg az első magyar horatiusi óda*. Az ismeretlen fordító nem sokkal több szabadsággal járt el, mint Bogáti Fazekas, vagy Szenczi Molnár a zsoltárok átírásában. Az eredetinek hét strófáját ő is hét strófában adja vissza, csak az elejére vet egy versszakot, meg a végire kettőt, hogy az ódának meglehetősen epikureus magvát vallásos, illetve protestáns burokkal vonja be. Ez sikerült is a fordítónak annyira, hogy ez a «*cantio*» bátran bekerülhetett volna a protestáns halotti énekek sorába, és ott is, a «*pulchra*»-k között is mint egyik «*pulcherrima*» foglalhatott volna helyet. Különösen sikerült az óda két utolsó strófájának fordítása, a mely hadd álljon itt szemben az eredetivel és hadd bizonyítsa, hogy ha e vers csakugyan halotti énekül szolgált, hát akkor horatiusi ódával temettek protestáns halottat.

Linquenda tellus et domus et placens
Uxor, neque harum, quas colis, arborum
Te præter invisas cupressos
Ulla brevem dominum sequetur.

Absumet heres cæcuba dignior
Servata centum clavibus et mero
Tinget pavimentum superbum
Pontificum potiore cenis.

—
Meválol nyilván az testi élettül,
Gazdaságtul, házadtul, marhádtul,
Szükségödtül, házas társadtul,
Ezeknek rövid nyájasságotkul.

Más helyedben majd néköd állapodik,
Ki miatt minden semmivé tétetik,
Az, mit te gyűjtöttél, elköltik,
Es borodban bővön föld is iszik.

De ha triviális pogány nóták az első kereszténység legáhitatosabb himnuszaihoz szolgáltathatták a dallamokat, miért ne válhatott volna egy horatiusi szép ódából protestáns vallásos ének?

KARDOS ALBERT.

— A kereszténység apperceptiója a germán pogányság által. A Langensalzában megjelenő és Manntól szerkesztett «Deutsche Blätter für erziehenden Unterricht» című pedagógiai folyóiratban dr. Schullerus Adolf érdekesen tárgyalja e kérdést »Zur völkerypsychologischen Begründung der Apperceptionslehre» cz. cikkében. Az apperceptio, azaz a kölcsönhatás két képzet vagy képzetsoport között, melyben gyengébb, rendezetlen vagy egyedül álló képzetek gazdagabbakba, rendezettekbe beillesztetnek (Lange), különösen a pedagógiai tudomány terén volt sok vizsgálódás tárgya. Az apperceptio tárgya rendszeren az újonnan szerzett képzetek szoktak lenni, de van eset arra, hogy az új tapasztalatok oly erővel és világossággal lépnek föl, hogy a régiek eszméket, melyekkel találkozunk, magukba olvasztják. A mythosokat rendszeren az apperceptiáló emberi lélek termékeinek mondják; a germán pogányság christianizálásának tanulmányozása e tekintetben annál érdekesebb, mert mindvégig történeti alapon mozgunk. Sch. az említett processus lefolyásában két mozzanatot különböztet meg; az első az, melyben a germán pogányság még megőrizte mythosalkotó képességét. A tértítők, katonák által terjesztett keresztény nézetek magukban állók, gyengék és a régi képzetek által könnyen apperceptiálódnak. Skandinávia népeit a IX. században Kr. u. is e fokon találjuk még. Sch. itt több példát hoz fel arra, hogy miként vegyültek a keresztény és pogány elemek, egyebek közt a Walhalla-mythosban, melynek alapja pogány, csak modificatiója keresztény. Az általános schema az, hogy a kereszténységnek csak egynéhány *külső* formája ismeretes, melyek a pogányság gazdag képzetkörébe fölvettek. A számos karácsonyi, husvéti, lakodalmi stb. szokás nagyrészt pogány jellegű. A merseburgi ráolvasó versek végső átalakulásai, melyek közt Sch. a Heinrich Gusztáv által a Ph. K. IX. kötetében közlöttre is hivatkozik, még mindig túlnyomólag pogány jellegűek. A második fokon, mely Columbanus, Gallus és mások hittérítő buzgalomával veszi kezdetét, a keresztény képzetek többé nem egyedül állók, nemcsak külső jellegűek. Mint kész rendszer lépnek a pogányság elé, és most látjuk az apperceptio másik módját, hogy a gondolatok új köre jut uralomra és a régi vallási képzetek általa apperceptiálódnak. A Muspilli, e régi ó-bajor keresztény költemény, az Elias és Antikrisztus harcában inkább Thor és a Midgardh-kigyó véres harcát rajzolja. A Heliand, e nagy keresztény epos, is telítve van pogány képzetekkel, így a Solarliod meg Tundalus műve is. Czikke második részében Sch. azt tárgyalja, hogy miként a népek életében az apperceptio ez utóbbi módjával oly sokszor találkozunk, nem lehetne-e annak az egyed fejlődésében is tágabb tért engednünk.

TIMÁR PÁL.

— Az Ilias keletkezésének titkát legújabbban *Elarl Hugo Meyer* «Homer und die Ilias» cz. művében (Berlin, Oppenheim, 1887. 8-r. 258 l., ára 4 mk 50) tárta fel a művelt nagy közönségnek, míg hypothesisének tudományos megokolását «Indogermanische Mythen» cz. művének második kötetében (Achilleis. Berlin, Dümmler, 1887. VIII és 710 l. N. 8-r. Ára 14 m.) adja. Meyer közvetíteni akar a Grote-Düntzer-féle és a Lachmann-féle magyarázat között: Az Ilias I. XI. XV. XVI. XVIII. XXII. énekéből mozaikszerűen három énekből álló ós-Iliást illeszt össze, mely Achil-

leus haragjáról szóló és minden tekintetben egységes eposnak mondható. Szerzője egy a Hermos alsó folyása tájáról való északachaji férfiú, Homeros, 850 körül Kr. sz. e. Eposába 800 táján az eredetileg önálló «Diome-deia» csak egy átdolgozó által, ki alkalmasint Kyme lakosságának argosi eleméből került ki, szövetett be különféle töltelékek segítségével. Az így bővített régi költeményhez több dal járult: «Patroklos haláláról» (775 tájáról), «A hajók melletti csatáról, Zeus *ἀπατή*-járól és a *τριστομυχία*-ról» (750 tájáról). 700 táján Kr. sz. e. egy rendkívül tehetséges fiatalabb chiosi homerida ezen eposszal egy önálló «Hektoreist» állított szembe, mely ép úgy mint az Achilleis három énekből állott. Végre mindezen alkatrészeket ión és aëol költők a hetedik században a mostani Iliaszba állították össze. — Érdekes az Achilleusmythus magyarázata. Meyer szerint Achilleus a villám, a mennydörgés (Peleus) és a felhő (Thetis) fia. Tehát valóságos filius ante patrem!

— Proklos ujplatonikus bölcésznek Plato Politeiajához írt commentárjának Schöll-féle kiadásáról e Közlöny mult évi folyamának 209. s k. lapján emlékeztünk meg. Felemlítettük, hogy a kiadás nem alapul az eredeti kéziraton, mely a Vaticanában nem tudni hol lappang, hanem annak Holsteniusféle 1640 után készült pontos, de nem egészen teljes másolatán. Azóta Pitra bibornok, a vaticani könyvtár őre és tőle függetlenül Reitzenstein R. fiatal philologus megtalálták az eredeti kéziratot a Vat. græc. 2197. signatura alatt azon kéziratok között, melyek a Salviatik könyvtárból a mult század második felében a Colonna herczegek könyvtárába, innen pedig a Vaticanába kerültek. Kitünt már most, hogy Holstenius e kéziratnak alig fele részét és a többit sem a legpontosabban másolta le. Az egész mű kiadását Pitra bibornok készíti elő; munkáját a Schöll kiadása mindenestire jelentékenyen megkönnyíti.

— Dévay József könyvtára. D. J. pénzügyi tisztviselőnek s a B. Ph. T. rendes tagjának könyvtárát láttam nem régen. Nem hittem volna, hogy szerényen fizetett állami tisztviselőnek ilyen érdekes könyvtára legyen. Ezt a bibliothekát különben már több lap ismertette. Ezen könyvtár 3400 kötetből áll s megtalálhatjuk benne a régi kiadások mellett a jelenkor legbecsesebb philologiai műveit; képviselve van a class. ókor, a humanisták és a reformatia korszaka a legimpozánsabb foliánsok- és gyémántkiadásokban; vannak incunabulák, aldinák, juntinák, elzevirek. A látott sok becses régiség közül már csak két könyvre emlékszem vissza. Az egyik egy Alciatus 1580-ból, az oldalai közé tiszta papírlapok vannak bekötve, melyeken az 1603-tól egész 1615-ig terjedő időben a Wittenbergában élt egyeti tanároktól és másoktól emlékmondatok vannak. E férfiak: Laper, Gessner, Mylius, Rungius, Hatterus, Einsiedel, Balduinus, Taubmann, Pechmannus, Rodomannus, Hilneigius, Friez, Schmied, Siberus, Hagius, Reusnerus, Wickerus Martini, Fabricius, Cocus, Crugerius, Zangerus, Knobloch, Tydeus, Töstelius, továbbá Richard és János bárók, Dietrichstein és ifj. Melanchthon Fülöp, végül Tschernembel, ki azon rendek közül való, melyek II. Ferdinándot a protestánsoknak alandó kelvezményekre kényszerítették. Érdekes ezek közül a sententiák közül: Mulier est febris hectica, quæ non nisi morte avelli-

tur. — Rex aut nobilis illiteratus, nil nisi asinus coronatus. — Quod facies facies veneris cum veneris, ante ne sedeas, sed eas, ne pereas per eas. — Felix republica in qua non est Abraham (iudæus), Nimród (tyrannus) et Naman (leprosus). A másik könyv kézirat 1622-ből; négytíjnyi vastag pergamentbe kötött gyámi számadás a gyámfiúk vagyonáról. E munka — németül van írva igen szép és bő szöveggel — Pozsony akkori kereskedelmi, ipari és árviszonyainak megismeréséhez igen bő és becses anyagot szolgáltat.

CSERHALMI SAMU.

— Hibaigazítás. Közlönyünk III. füzetében (a 288. l.) ismertetett Ring Mihály-féle Apollonius-kiadás nem Stampfel, hanem *Steiner Zsigmond* kiadásában jelent meg Pozsonyban.

KÖNYVÉSZET.

Ballagi Geza. A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, Franklin-t. 1888. (8-r. VIII, 947 l.) 5 frt. — Tartalma: A politikai irodalom megindulása. Haladását gátló körülmények. — II. József kora. — II. Lipót kora. — 1792—1825.

Czuczor Gergely. Botond. Regényes elbeszélés. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles írók iskolai tára 31. sz.) Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 79 l.) 40 kr.

Domanovszki Endre. Dante mint politikai író. (8-r. 20 l.) Budapest, Akadémia, 1888. Ára 10 kr. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből IX. köt. 5. sz.).

Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, hg. von A. Hermann. I. évf., 2. füzet. 125—220. hasáb. Tartalma: *I. Katona.* Allg. Charakteristik des magy. Folklore. II. — *S. Krauss,* Sveta Nedjelica. — *II. v. Wistocki,* Zauber- und Besprechungsformeln der transsilvan. Zigeuner II. — *Joh. v. Asbóth.* Das Lied von Gusinje. — *P. Hunfalvy.* Ueber die ungar. Fischerei. — *K. Fáy.* Zur Volkskunde der Csepel-Insel. — *I. Thallóczy.* Zum Vampyr-Glauben der Serben. — Beiträge zur Vergleichung der Volkspoësie. — *L. Katona.* Finnische Märchen. — Ungar. Volksmärchen und Volkssagen. Aberglauben. — Rumänische Besprechungsformel gegen den bösen Blick. — *L. Göpcsa.* Armenische Hochzeit. — *I. Réthy.* Die Herkunft der Székler. — Heimische Völkerstimmen. — Ethnolog. Revue. — Kleinere Mittheilungen. — Az *Ethnologiai Közlemények* (221—232. hasáb) tartalma: *Hermann A.,* Magyarországi népvizsgáló társaság. — *Schulenburg V.* levele. — Az örmény ethnographiához. — Külföldi folyóiratok szemléje. — Beküldött könyvek.

Góbi Imre. Rhetorika. A gymnasiumok VI. osztálya számára. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. VIII, 275 l.) 1 frt. 60. kr.

Greguss Agost. Rendszeres széptan. — Hátrahagyott jegyzeteiből sajtó alá rendezte tanítványa Liszka Béla. Atnézte Beöthy Zsolt. Budapest, Eggenberger. 1888. (8-r. XX, 267. l.) 2 frt 60. kr.

Grádányi József, gróf. Rontó Pál magyar lovas közkatona és gróf Benyovszky Móricz élete. Az 1793-iki kiadás után. (Mulattató zsebkönyvtár 41—46. sz.) Esztergom, 1888. Buzárovics. (12-r. XXX, 447 l.). Ára 72 kr.

Költői Virgöl. Újabb angol költők. Angolból. — Egytetemes könyvtár, 5. sz. Győr. Grosz G. 1888. (16-r. 93 l.) 10 kr. Tartalma: Tennyson. — Browning. — Clough. — Arnold. — A. Ch. Swinburne. — Longfellow.

Király Pál. Magyar nyelvtan mondattani alapon, II. rész. Polgári és középiskolák II. osztálya számára. Budapest, Méhner, 1888. (8-r. 80 l.) 60 kr.

Könyveszemle (Magyar). Közrebocsátja a M. N. Múzeum. XII. folyam. 1887. Tartalma: *Majláth Béla:* A sorsvető könyvek és egy ismeretlen XVI. sz. magyar Fortuna. — *Szádeczky Lajos:* Báthory István könyvészetéhez. — *Fraknoi Vilmos:* Vitéz János levelei és beszédei. — *Jakab Flek:* A Bánffy-levéltár magyar történelmi forrásai. — *Erdélyi Pál:* Foktövi János ismeretlen prédikációs könyve 1614-ből. — *Reizner János* Adalékok a hazai könyvtárak statisztikájához. — *Szilágyi Sándor:* Borsáti Ferenc ismeretlen alkalmi költeménye 1656-ból. — *Nagy Gyula:* Egy kéziratban maradt magyar-latin szótár töredék 1580. tájáról. — *Zeleny Ferenc:* A legutóbbi népszámlálások forrásműveinek bibliographiája. — *Csontos János:* Emlékirat a Nemzeti Casino könyvtáráról. — *Kropf Lajos:* Néhány adat a magyar bibliographiához Deschamps földrajzi szótárából. — Ifj. *Kemény Lajos:* Gallen János, kassai könyvkereskedő hagyatéka 1583-ból. — *Ballaqi Aladár:* A czestochowai pálos nyomda magyar tárgyú termékei. — A beszteczebányai, libetbányai, korponai és selmeczbányai városi levéltárak kéziratjai. — *Dr. Bozók J. Alajos:* A nagyváradi kir. jogakadémiai könyvtár. — A M. T. Akadémia könyvtárának régi szabályai. — *Majláth Béla:* Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1886–87-ben. — *Erdélyi Pál:* Gálszécsi István Énekes-könyvének töredéke 1536-ból. — *Horvát Istrán* 1843-ik évi emlékirata a M. N. Múzeum könyvtáráról. — *Acsády Ignác:* Egy nagyszombati könyvkiadás 1675-ben. — *Csontos János:* A berni városi könyvtár hazai vonatkozású kéziratjai. — A berlini királyi könyvtár legújabb szabályai. — A pétervári cs. könyvtár legújabb ismertetése. — *Ballaqi Aladár:* A pétervári könyvtár 1860–1887-ig. — *Vegyes közlemények.*

Kovács János. Latin-magyar zsebszótár Horatius Flaccus műveirez. (K. 8-r. II, 279 l.) Budapest, 1887. Pallas. Ára 1 fr 40 kr.

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a m. t. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. IX. X. köt. Érsekújvári codex Budapest, 1888. Akadémia (8-r. XXVII, 272 l. VIII, 356 l.) 5 frt.

Obert Franz. Neues Deutsches Lesebuch. Mit Rücksicht auf die Vollzugsvorschrift etc. I. Theil: Für das 2. (3.) Schuljahr. II. Aufl. Kronstadt, 1888. Zeidner. (8-r. 92, IV. l.) 36 kr.

Schiller Frigyes színművei. I. Wallenstein. Drámai költemény. Fordította Tomor Ferencz. I. Wallenstein tábora. — II. A Piccolominiak. (8-r. 168 l.) Budapest, 1888. Lampel. Ára 80 kr.

Zsigmondly Béla. Volapük-nyelvtan gyakorlatokkal és példákkal, valamint volapük-magyar és magyar-volapük szótárral. Dr. Kerckhoffs Agoston műve után a magyar nyelvre alkalmazta. Budapest, Pallas, 1888. (8-r. XV, 126 l.)

Wolff Eugen, Karl Gotthelf Lessing. Berlin 1887, Weidmann. 128 l. Ára 1 mk. 60. — A nagy Lessing kis testvérének beható kutatásokon alapuló tárgyalása. Szerző terjedelmesen szól hősének műveiről is, melyek meglehetősen gyárilag készült fordításokból és nagyrészt igen középszerű eredeti drámákból állanak. Ha mindezek daczára Wolff mégis azt állítja, hogy a fiatal Lessing nagy bátyjának «szellemi rokona» volt, ez oly önámítás, mely még az életrajzíróknak hőseik iránt rendesen táplált előszeretetével sem magyarázható vagy menthető.

N Y I L T T É R. *)

Válasz a Marusák Pál úr bírálatára.

Mivel úgy vagyok meggyőződve, hogy gondos és lelkiismeretes munkát igyekeztem a Vörösmarty *Két szomszédvárjáról* előállítani, bátorkodom Marusák Pál úr nem elég lelkiismeretes, sőt kissé elhamarkodott bírálatára némely tárgyiás észrevétel tenni.

Előre bocsátom, hogy M. úr némely észrevételét alaposnak találom, s ha módomban lesz, a maga idején helyre pótolni törekszem.

Azt mondja a t. bíráló, hogy az iskola nem használhatja *eposzi* mintának a *Két szomszédvárt*? Dehogy nem! Hiszen M. úr is beösméri, hogy a legjobb szerkezetű epikai műve Vörösmartynak. Miért veszi hát rossz néven tőlem, hogy én azt megszerettem s feldolgozva kiadtam? Vagy ha továbbra is megmarad amaz állítása mellett, hogy a *Két szomszédvár* nem használható eposzi mintának, nézze meg a címlapot, s azon úgy fogja látni, hogy a költeményt *regényes költői elbeszélésnek* kereszteltem s ennek okát is adtam a 74. 75. lapokon. *Regényes költői elbeszélés* mintájául talán használható?

M. úr azt mondja, hogy a *Két szomszédvár tartalma, jellemzése, szerkezete* cz. szakaszokat elengedte volna. Feledi talán M. úr, hogy a növendékek legnagyobb része középszerű, sőt gyenge tanulókból áll, s nem jut eszébe, hogy hazánk nagyon sok középiskolájában a növendékek jókora tömege idegen ajkú!? Ezekre gondoltam én, mikor a tartalmat, jellemzést, szerkezetet is egy-egy szakaszban megírtam. — M. úr nézete szerint akkor a Toldi Leherféle jeles kiadásából is ki kellett volna hagyni a *kútágyas, kút-gém, kúttosor* s több efféle szavakra vonatkozó fejtegetéseket, mert azokat minden alföldi magyar fiú, még a gyenge is, jól ismeri! Vagy talán Sopronban minden fiú jól tudja az efféléket is magyarul előadni? Ha ez utóbbi kérdésekre nemmel találna felelni, nem kifogásolhatja a *tartalom, jellemzés, szerkezet* cz. szakaszokat, mert ezeknek előállításánál én inkább az idegen ajkú vagy gyöngébb tehetségű fiú helyzetét tartottam szemem előtt. A mű elolvasása s a tartalom, jellemzés, szerkezet elgondolása után nem lesz talán rossz, ha az az idegen ajkú vagy gyöngé tanuló könyv nélkül betanulja, mert tantum scimus, quantum stb.

M. úr szerette volna Gyulai tanulmányát kiérezni a Vörösmarty életrajzából is. No! ha valaki szereti első kritikusként jeles tanulmányát, én valóban szeretem; azonban itt csak a legfontosabb életrajzi adatokat jelezhettem egy ilyen vázlatos munkában, mert mint M. úr is mondja, a Jeles Írók Iskolai Tára a tanár magyarázatát nem akarja fölössé tenni. Egyébiránt, ha M. úr jobban megfigyeli az életrajz időtani és más adatait, rá kell jönnie, hogy az életrajz írásakor gyakran forgattam Gyulai belső tanulmányát, s ezt igazolják a Gyulaira vonatkozó többi észrevételeim is. Az

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

életrajz fölvételét azért láttam szükségesnek, mert ugyanebben a *Tárban* a Kisfaludy K. *Csalódások*, Molière *Tudós nők*, Sophokles *Antigone*, Berzsenyi *Ódái* című s más idetartozó jegyzetes kiadások is közölték. E művekben tudtommal nem rótták meg a magyarázókat az életrajz közléséért, itt sem helyén való tehát a megrovás.

Hiszen ismeretes dolog, hogy az állami iskolákban még a VI. és VII. osztályban nem tanulják az irodalomtörténetet. — A felekezeti, pl. az ev. ref. középiskolákban pedig a kormány megerősítette tanterv az eposzok vagy epikai művek tanulását a VI. osztályban kívánja. Vagy ráérvszakoljuk a VI. és VII. osztálybeli középsorsú tanulóra a Beöthy Zs. Irodalomtörténetének megvételét? Különben én sok olyan alsóbb osztálybeli vagy iskolába épen nem járó ifjút ismerek, még népkönyvtárt is, a ki és a mely a Jeles Írók Iskolai Tárat megrendelte. Ne bántsa hát M. úr ez utóbbiakért sem a szerzót az életrajz vázlatos közléséért!

Az életrajzban csak *külső* adatokat közlök. Hát kérem, az idetartozó *belső* adatokat nézze meg a II. sz. alatt, melyről M. úr sem nyilatkozik megrovólag; hát az V. utolsó kikezdése, meg a VII. szakasz egészen végig nem *belső* adatokkal foglalkozik? Azonban M. úr azt kívánná, hogy Vörösmarty hazafi és szerelmi lelkesülését is emlegetsem a *Zalán futása* születésénél. Ha M. úr egy kicsit gondosabban megfigyeli a Vörösmarty eposzírói működéséről szóló szakasz három első kikezdését s abból mint előzményből következtet a Vörösmarty eposzáról mondottakra, melyek aua kikezdéseket követik, akkor bizonyára nem vádolt volna a hazafíi lelkesedés mellőzésével. Elismerem, hogy a szerelmi lelkesülést mellőztem az ifjúságnak szánt e könyvből.

Szememre hányja M. úr, hogy stilusom legkevésbé sem szabatos, s felhoz egy-két példát. Vajjon egy-két kisebb tévedés az egész könyvet megsemmisíti-e, vagy haszontalaná teszi-e? A felhozott esetek sem mind olyanok, hogy a szabatosság ellen vétének, mert tagadom, hogy az *irogat* diminutivum jelentésű is volna. Kicsinyítés fogalma az én alföldi nyelvérzékeim szerint akkor rejlenék benne, ha *irkál* vagy *irkálygat* szót használtam volna. Megengedem, hogy más igében néha, de csakis néha, a *gat*, *get* frequentativumképzővel kicsinyítést is fejezünk ki, de a felhozott példában épen nem diminutivum. (L. a M. Nyelvörkalauz 82—84. lapjain fölhozott képzőbokrokat.)

Aztán kiszakítja M. úr a szövegből a VIII. szakaszban e mondatomat: *A két szomszédvár megjelent először e műben: Aurora*, s aláhúzza: *e műben*, s nem folytatja tovább, pedig ha folytatná, a bírálat olvasója akkor nem engem, hanem M. urat róttá volna meg, mert látná elfogultalanúl, hogy az *Aurora* teljes bibliographiai címe közléséért volt az úgy írva, hogy mintegy lássa a növendék a könyv első lapját, mely némileg történetét is adja annak a korában számot tevő jelentékeny műnek.

Ha a bíráló úr továbbá így szól: Kisfaludít és Kisfaludyt ír, meg *Pesti Hírlapot* és *kritikai lapokat*, és ezt a hibát nekem tulajdonítja, bizony nem szépen cselekszik. Én is mondhatnám hát Önre, hogy bírálatában *Fejelő barmokat* (321. l.), *Dengi stilsztikáját*, *Cserhalomot* ír, de nem

teszem, mert tudom, hogy azok sajtóhibák. Pedig Ön még később is nyargal egy pár ilyen sajtóhibámon: II. 4—5. *tartóstatta* e helyett *tartótata*, *írts* e helyett *írtsd*.

Az is kétségkívül kicsinyeskedő megjegyzés, hogy egyetlen könyvem a Nagy Szótár, no meg a Dengi Stilisztikája! E kemény vád ellen legyen szabad hivatkoznom az I. ének 12., 35., 38—42., 67., 84., 113., 161., 181—187., 188., 190., 200., 220., 228., 258., 259., 285., II. 26., 28., 57., 71., 88., 111. stb., IV. 110. stb. számokhoz írt jegyzetekre, a hol Vörösmarty más párhuzamos helyeinek és munkáinak idézésein kívül Lehr, Katona József, Imre Sándor, Arany János, Merényi (Mesék), Moller Ede, Révész Imre, Erdélyi János, Petőfi, Tompa, Bartal-Malmosi, Horatius, Ovidius, Szarvas Gábor, br. Eötvös József neveivel találkozunk. Tehát a Nagy Szótáron és Dengi Stilisztikáján kívül talán mást is olvasgatok.

Hát az is baj, hogy emlékezetből is tudom idézni Homerost, Virgiliust, Arany Jánost? Hiszen ez talán szintén nem ellenem bizonyít? Vagy kár az, ha könyv nélkül is tud az ember azokból a jeles írókból elmondani s alkalmazni idézetül? Téved M. úr abban, hogy csak egy-két párhuzamos helyet idézek az említett szerzők műveiből. Tessék gondosan utána nézni a főtebb jeleztem számokat s az egész könyvet, s akkor nem mond ilyen badarságot. Azt sem meggyőződésből mondhatja, hogy Vörösmartyt magát alig veszem számba. Ez állítás ellen hivatkozom a következő számok alatt írt jegyzetekre: I. 7., 24., 33., 42., 67., 76., 84., 89., 113., 114., 144., 147., 152., 169., 175., 181., 190., 207., 237., 250., II. 57—60. Ennyi van csupán a 27-dik lapig, s a ki végig nézi az egészet, határozottan azt kénytelen mondani M. úr szavaira: a bíráló elolvasás nélkül dobta oda ezt a megjegyzést. Később így nyilatkozik: «Inversiókat bont fel, elmaradt kötőszókat szúr közbe, a figurák után odaveti, hogy ez aposiopesis stb., vagy ilyen ürességeket ír le: magyarázatra nem szoruló szép kifejezés; gyönyörű hosszú epikai hasonlat, találó jelzők, rövid érdekes kifejezés stb.» Hígyje el M. úr, hogy ezek a kárhoztatott megjegyzések épen nem ártanak még a 6., 7., sőt a 8. osztályban sem a tanulók léttizedrésénél, mert mint főtebb is megjegyzém, sok a gyöngé tehetségű, sok az idegen ajkú vagy hiányos képzettségű tanuló, s azért nem fölös dolog az én véleményem szerint ama stilisztikai sajátságoknak emlékezetbe hozása. Hiszen a jobb tanuló is el-elfelejt egy-egy ilyen dolgot, vagy nem figyeli meg ezt vagy azt a szép kifejezést, azt a gyönyörű hosszú epikai hasonlatot, azokat a találó jelzőket, remek leírásokat, festéseket.

Ne mondja tehát azokat a megjegyzéseket ürességeknek olyan könynyedén odavetve, kivált ha nem feledi, hogy a miniszteri utasítás még a felsőbb osztályokban is meghagyja a költői stílus sajátosságára való figyelmet. Bizony azt is merem állítani, hogy M. úr hibás észrevételeimet épen keresve, vadászva iktatta bírálataba, nem pedig a mint a futó lapozás közben a tolla hegyére akadtak.

Komikusnak tartja M. úr az I. 48. vershez írt jegyzetet, mert Vályi és Fényes könyveiből, mint a melyek Vörösmarty korában még nem vették el értéküket, *Sáy* és *Urhida* léteztét hiteles kútfőkből vett, bár apró-

ságokra is kiterjedő idézettel igazolom. Ez aprósággal még inkább akartam elősegíteni azt, hogy *Sáy* és *Urhíla* létezett s hogy a *Két szomszédvárban* földolgozott esemény tárgyát a költő a történelemből vehette. Azt is kutattam, honnan vehette Vörösmarty e költemény meséjét. Jártam utána, sőt leveleztem is ez ügyben, de biztos adatot nem találtam. Kérdést intéztem e részben Szabó Károly tudósunkhoz is, ki Kún László királyunk történetét is megírta; levélben fordultam egyebek közt Kamerer Ernő úrhoz is, ki épen Fehérvármegye történetén dolgozik. De biztos adat hián most ez irányban mit sem tehettem közzé. Ebből is, sok másból is következtetheti az olvasó, hogy biz én nem gond nélkül dolgoztam, mint hirtelenkedő bírálóm állítja. — Az I. 160. vershez írt jegyzetet főtartom most is. Legfőlebb azt tehetném hozzá: *az én szerencsém, ki meg jiatal vagyok.* — Ad I. 283. Tessék csak gondolkozni s úgy találja, hogy *fényes dalidá mind* alany még pedig teljes alany e mondatban: *fényes dalidá mind javaldk beszédét.* Nézze meg csak, minden újabban készült nyelvtanban ott van, hogy minden mondat két főrészből áll, u. m. alanyból és állítmányból s a mi a mondatban van, az mind vagy az alanyhoz vagy az állítmányhoz tartozik. Bizony nem dicséretes a bírálóra nézve, hogy fölmeri rólam tenni, hogy csupán a *mind* appositiont gondolom alanynak, vagy azt igyekszem elhíttetni a tanulóval. — II. 4—5. fentartom a *tartóztat* sajtóhibán kívül; igenis meg akartam magyarázni a tanulónak, miért szólt így a költő, *nehányakat ártó seb köte*, azért nem helytelen ott e mondat: *a seb be volt kötre.* E mondatban pedig: *nehányat ártalmas seb tartóztatá ríssa.* nézetem szerint eléggé ki van fejezve a *tartóztat* szóval a *lekötés*, nem melhetés fogalma.

II. 158—159. Ellenségi csak a gonoszúl vesztünkre jövőnek,
Ólni nem óhajtok, ha kívánja baráti leendünk.

M. úrnak erre tett megjegyzését nem fogadhatom el egészen, mert bizony onnan valóban a *vagyunk* állítmány is hiányzik.

II. 221. Mindketten vágyók Tihamért megvíni = Tihamérral megvíni. Azt mondja M. úr: Helyesen T.-t legyőzni. Hát a mit én mondtam nem helyes a *víni* ige szempontjából? Ez is mutatja, hogy M. úr szántsándékkal keresi a hibákat. — II. 375—396. *váltrák, kinyujtrák*, szerintem nem jó, M. úr kifogása után sem. Lásd róla MNyör. V. 341. lapján. — A II. 411. III. 12. (a *serevény* tájszót magyarázom, nem a similitudo-t). 87., 150., 190., 192. IV. 80. számokra tett észrevételei csak akadékoskodó szörszállhasogatások. Magyarázó szavaim a hivatkozott számok jegyzeteiben a Vörösmarty-féle szöveg szavaival egyenlő értékűek, megállhatnak. Többi megjegyzéseit köszönettel fogadva igyekszem hasznomra fordítanom! Ha kissé jobban megfigyelte volna M. úr jegyzeteimet, magyarázataimat, meggyőződhetett volna arról is, mily gondosan törekedtem a Két szomszédvár egyes kiadásait az eltérésekben, sőt a vonás, pont fölrakásában is megfigyelni s észrevett volna más egyebet is.

Rímaszombat, 1888. márczius 17.

VOZÁRI GYULA. *)

*) Készséggel közlünk ellenbírálókat is, de nagyon kell a felszólaló urakat kérnünk, hogy nyilatkozataikban lehető rövidsége törekedjenek.

Szerk.

Vozári Gy. úr válaszára.

A t. szerkesztőség szivességéből abban a helyzetben vagyok, hogy azonnal megtehetem észrevételeimet V. úr válaszára. Rövid leszek, mert a polemiát csak elvi kérdésekben, vagy félreértés esetén tartom jogosultnak, hiúságszülte érzékenykedésből nem.

1. Hogy a Két szomszédvár, jelességei daczára, az iskolában nem *első* eposzi *minta* s hogy ennél fogva, meg az említettem okból

2. tartalmának, jellemzésének, szerkezetének aprólékos magyarázata nem szükséges, a magyar irod. tört. minden tanára bizonyítani fogja. Hiába kereszteni V. ur «regényes költői elbeszélésnek», hiába hivatkozik gyengébb, vagy idegen ajkú tanulókra, az a dolgon nagyon keveset változtat. Nem is említem, hogy a *kútgyas*, *kútgem*, *kútosztor* analogiája milyen távol esik a tartalom, jellemzés, szerkezet magyarázatától, mit V. ur *könyv-nélkül* kíván tanultatni. (!)

3. Vörösmarty életrajzát a védekezés nem teszi jobbbá. Megengedtem, hogy legyen, ha V. ur jónak látta; de csupán külső adatok oda vetése. Képet szerettem volna, kicsit, hanem gondosat, szépet, minőt Gyulai tanulmánya után ahhoz értőnek nem nehéz készítenie. V. ur azt mondja, ő forgatta Gyulait. Meghiszem. De ha a kép nincs meg? Belső adatait az idézett szakaszban sem találom; nem azt sem, hogy Vörösmarty hazafiúi lelkesülése a II-ik szakasz első három kikezdésében *egyenesen* volna kitüntetve. Vonatkoznak azok Fabián G., Czuczor és Székely Sándorra, de nem Vörösmartyra, kit V. szerint «ez utóbbi lelkesít». Vörösmarty szerelmének mellőzése sincs indokolva az ifjúságra való hivatkozással. *Attól* a szerelemtől nem kell az ifjúságot féltetni.

4. A Nagy szótáron, meg Dengi könyvén kívül csakugyan lehet V. ur munkájában egynehány név idézetét találni. De milyen idézetek azok! Sokszor csak a név, vagy egy-két szó. E miatt mondtam épen, hogy V. ur munkája a rögtönzés hatását teszi. Tessék példát venni a Lehr Albert gondján. Ugyanez áll a Vörösmarty-féle párhuzamos helyekre is. V. ur 27 lapról igaz 22, de többnyire sovány idézetre hivatkozik; én kiegészítem: a 28-ik laptól a 68-ig, végig, alig találok többet 6-nál. S biz az édeskevés. Pedig Vörösmarty magyarázatánál kiváló figyelmet szeretnénk a dictióra fordítva látni, mert költői nyelvünk történetéhez senki sem szolgáltat annyi adalékot, mint épen Vörösmarty.

Készen vagyok V. ur válaszának egyéb pontjaira, azt hiszem, nem kell reflectálnom. A Phil. Közl. szakértő olvasói ítélhetnek a kifogásolt és védett helyek újra olvasásával. Én nem kételkedem: V. egész munkájának áttekintése után ez ítélet egészben is az lesz, hogy Vörösmarty jobb magyarázatokra érdemes.

Sopron, 1888. márcz. 21.

MARUSÁK PÁL.

AZ OLASZ NYELV GERMÁN ELEMEI.

Jelen értekezés azon nyomokat akarja feltüntetni, melyeket a nyugati és keleti gótok, a longobardok és a németek egymást követő uralma az olasz nyelv szókincsében hátrahagyott.

Diez etymologiai szótárának idevágó cikkeiből ugyan már kellő tájékozást szerezhetünk e tekintetben is, de talán nem érdekeljük a szerénytelenség vádját, ha azt merjük hinni, hogy a kérdés iránt érdeklődő többet fog találni az «Etymologisches Wörterbuch» erre vonatkozó cikkeinél, mert a román philologia nagy mesterének nem egy szófejtése tetemes módosulást szenvedett, a mennyiben tekintettel voltam a Caix elérte eredményekre is, ki ama páratlan szorgalommal és készütséggel, melylyel az olasz nyelv etymologiai szótárának megírásához hozzáfogott, nem ritkán oly helyeken is világosságot terjesztett, hová maga Diez a régibb emlékek hézagos ismerete és a nyelvjárások elégtelen számbavétele miatt világító fáklyájával el nem juthatott.

Hogy mikor került a tárgyalandó germán elemek nagy része az olasz nyelvbe, az ismeretes mindazok előtt, kik habár csak futó pillantást is vetettek ama történeti eseményekre, melyek a népvándorlás kezdete és az 1000-ik év között követték egymást a világ nagy színpadán. Ez nem zárja ki azonban koránsem annak lehetőségét, hogy a későbbi korszakokban egyik vagy másik germán, különösen pedig német szó főleg a német nemzetiségű római császárok olaszországi hadjáratai idejében ne jutott volna az olasz nyelv szókincsébe. A fönjeltett idősakkal tehát csak azt hangsúlyozzuk, hogy a germán elemek túlnyomó része egy aránylag távolabb fekvő korban nyomult az olaszságba, mert máskülönben aligha magyarázhatnók meg azon tényt, hogy 300-ra rúg azon germán elemek száma, melyek az oláh nyelv kivételével minden román nyelvben közösek.

Fontos kérdés továbbá az is, hogy a nagy germán nyelvcsalád mely tagjai voltak a kölcsönadó nyelvek. A történelem segítségével azt felelhetjük, hogy a legrégebb germán elemek a keleti és nyugati gótok itáliai tartózkodására vezetendők vissza, míg az újabbak a longobardok uralmában lelik magyarázatukat, mert e nép valamennyi germán törzs közül legtovább időzött olasz földön.

A mi pedig a későbbi korból való szavakat illeti, mindenki könnyen láthatja, hogy az ugynevezett felnémet nyelv volt az, melynek a kölcsönadásban a főszerep jutott.

Az olasznyelvbeli német elemek felületes vizsgálata is elégséges, hogy meggyőződjünk arról, miszerint a felnémetésből vagy legalább annak révén az olaszországba került szavak alkotják a túlnyomó részt. Ehhez még az is számba veendő, hogy a német philologia eredményei értelmében a longobardok nyelve sem egyéb a felnémeteség egy nyelvjárásánál, mely a bajor dialektushoz nagyon közel áll.

Félreértések kikerülése czéljából meg kell jegyeznünk, hogy csak oly szavakat vettünk fel a jelen gyűjteménybe, melyek az irodalmi olaszországban használatosak; minden a dologhoz tudó elképzelheti, hogy készletünk sokkal nagyobb lehetne, ha a nyelvjárásokat, különösen az északi tájszólásokat is kutatásaink körébe vontuk volna.

A különböző fogalmi kategóriák szerint az olasz nyelv germán elemei a következő csoportokba foglalhatók, melyek azonban nem ölelik fel az összes germán eredetű szókincset, mert ennek nagy része vajmi nehezen illeszthető be az egyik vagy másik fogalmi csoport keretébe.

Háború, fegyverek, hűbérrendszer, lovagság, intézmények, törvények. Accia, alabarda, araldo, arcobugio, battifredo, bertesca, borgo, bove, brandistocco, brando, dardo, elmo, elsa, eribanno, framea, freccia, gonfalone, gualdana, guerra, lanzichenecco, roba, sacco-manno, scherma, schiniera, sciarra, sprone, staffa, stocco, stormo, strale, targa, tregua, usbergo.

Állatok. Aghirone (airone), aringa, biscia, bracco, gazza, guaragno, gufo, stambecco, stoccafisso, storione, taccola, sparviere, zecca.

Növénnyek. Beccabungia, guado, muffo.

Pénznemek és mértékek. Alna, bezzi, ferlino, lasto, riga, scellino, schiera, spanna, sterlina.

Emberék és állatok testrészei. Ciuffo, guancia, magone, milza, nocca, scaglia, schiena, stinco, tetta, zanna.

Eszközök, bútorok, szerszámok. Anappo, aspo, banco, bara, bicchiere, cazza, faldistorio, federa, greppia, latta, lesina, randello, rocca, scaffale, scatola, scotola, scranna, spola, spranga, squilla, stanga, stecco, stia, tovaglia, trampoli, trappola, truogo, zaffo, zaino.

Színek. Bianco, biavo, bruno, falbo, giallo, grigio.

Hajózás, tengerészet. Babordo, batto, battello, bompresso, bordo, chiglia, diga, duna, orca (urca), orza, rada, schifo, scotta, tribordo.

Ételek. Fiadone, solcio, zuppa.

Lakás. Albergo, giardino, stalla, stallo, stamberg, stufa, stucco.

Ruházat. Benda, cuffia, drappo, fodero, gherone, guanto, nastro, scarpa, sciarpa, stoffa, tocca.

Betegségek és testi fogyatkozások. Crampo, fignolo, guercio, guidalesco, ranco, scorbuto.

Ethnographikus kifejezések. Alemanno, franco, inglese, tedesco.

A nyelvtani kategóriák szerint annál kevésbé kell osztályoznunk szavainkat, mert általánosan ismert dolog, hogy bármilyen nyelv kölcsönszavai nagyobbára főnevek, míg a tulajdonságyszók és igék határozott kisebbségben vannak.

Addobbare 'fölszerelni' az ószk. *dubba* és az angosz. *dubban*-nak köszöni eredetét, a mely igék ugyanis 'vlkt megütni' jelentéssel voltak használatosak. Ebből fejlődött később a 'vlkt lovaggá ütni' értelem, a mint ez az angosz. *dubban to riddere* szólásmódból kétségtelenül kitünik, mely a német *zum Ritter schlagen*-nak szakasztott mása.

A középkor folyamában a lovagias ünnepélyekre és tornajátékokra való előkészületet és fölszerelést jelentette, miből végre a sűrű használat a fölszerelésnek általános értelmét levonta.

Aggrappare 'megragadni'. — Alakjánál és jelentésénél fogva egyaránt a gót *greipan* (v. ö. ófn *grīfan*, ufn. *greifen*) igére utal.

Inkább az ófn. mintsem a gót alakból magyarázódik a közolasz *grinfe* 'karom', 'köröm' szó, melyben ha tekintetbe vesszük a tájszólásos *griffie* alakot, az *f*-et megelőző *n* csak utólagos nasalis betoldásnak bizonyul.

Agguettare 'adtexere'; — ófn. *wifan* azonos jelentéssel.

Aghirone, airone 'gém' — ófn. *heigir, heigro*.

A-izzare ad-izzare helyett, ‚felbujtogatni, felingerelni‘. — ufn. *hetzen*, an. *hitsen* azonos jelentéssel.

Alabarda ‚alabárd‘, kfn. *helmbarte*. Ha ezen középfelnémet összetételt alkotó részeire (*helm* és *barte*) bontjuk, megtudjuk azonnal a szó eredeti jelentését, mely ‚a sisak betörésére szolgáló bárd‘-val fordítható.

Albergo, albergare ‚szállás, tanya‘; ‚valahol megszállni, tanyázni‘. — ófn. *heriberga*, mely, a mint az összetétel első részéből kitűnik, eredetileg a hádseregnek szállásait és tanyáit jelentette.

Alleppare tájsz. **allippare** ‚megszökni‘. — ószk. *slēppa*, angsz. *slipan*, ang. *slip*, ufn. *schlüpfen*.

Az *s* kiesésére ezen tanulmány folyamában még több példával fogunk találkozni.

Almuzia. E szón az olaszok a kanonok ruházatának a fejet befödő részét értik. — ufn. *Mütze*, holl. *mutse*. Az *al* szótag nagy valószínűséggel arab származású olasz szók kezdő szótagjának analogiáján alapszik.

Alna, auna, alla ‚öl‘. — gót *aleina*, ófn. *elina*, ufn. *Elle*. A hanyatló latinságban sűrűen használt *alena* alak még jobban tükrözi az ófn. *elina*-t, sőt annak egy régebbi phasisát tünteti fel, melyben ugyanis a második szótag *i*-je még nem módosította az első szótag eredeti *a* hangzóját.

Anappo, nappo ‚csésze‘. — ófn. *hnappf* vagy még helyesebben egy gyanítható **hnapp* alakból.

Araldo ‚hírmondó‘. — A klat. *haraldus, heraldus* szóból, melynek az ófn.-ben bizonyára **harjowalt* felelt meg. A **harjowalt* feladata a csatára való felszólításban, a béke megkötése alkalmával az alkudozások közvetítésében, béke idején pedig a fejedelmek és városi elöljárók akaratának kihirdetésében állott. Ezen tisztség neve különben a középkorban a tulajdonnév szerepét is viselte. Így p. o. a S. Pietro di Palazolo-ról címzett kolostornak 754-ben kelt alapítványlevelében a tanúk között egy Pertualdus nevezetű is előfordul, ki *Arioldus* fiának vallja magát.

Arcobugio, archibugio, archibuso, ‚puska‘. — Megjegyezzük, hogy akárhány szótáríró az olasz *arco* ‚nyíl‘ és *bugio* ‚lyuk‘ szókból származtatja a szóban forgó főnevet. De ha számba veszszük az ófrcz. *harquebuse* és a wallón *harkibuse* átmeneti alakokat, könnyen rábukkannunk a holl. *haakbus* és ufn. *Hackenbüchse* összetételekre, melyek azonnal a helyes útra terelnek bennünket. A jelen cikk élén álló három olasz szó tehát, noha németben az *Arkebuse* és *Arkebusier* szavakat nemzették, mégis germán, még pedig hollandi, vagy egyáltalán aluémét eredetűek.

Nem tagadhatni azonban, hogy az olasz nyelvbe való átszármasításuk alkalmával tevékeny volt a népnek ama mindent a saját nemzeti szókincséből magyarázni akaró szelleme, mely a nép-etymológiákat alkotta. A holl. *haak* (v. ö. ufn. *Hacke*) ily módon az archi vagy a még világosabb jelentésű arco alakot öltötte; már a buso, bugio kevésbé kielégítő értelmet nyújt a jelölt tárgy mivoltának megmagyarázására. De ezen nincs mit csodálkoznunk, mert a nép-etymologia teljesen beéri azzal, ha valamely idegen szónak egyik vagy másik részét úgy a hogy átfordítja vagy néha inkább átferdíti saját nyelvére. Valamely összetétel második részénél pedig gyakran már épenséggel nem törődik a jelentéssel és megelégszik, ha az idegenszerű hangalak nemzetiesebb szint ölt.

Ardire, ardito, merészelni, merész'. — Az ófn. *harti* ,kemény, erős, derék' melléknevekből és ugyancsak az ófn. *hartjan* ,megerősíteni' igéből.

Hogy a latin *ardere* igétől való leszármaztatásra gondolunk sem szabad, azt legjobban bizonyítja a francia *hardir* hehezetes *h*-ja.

Aringa, hering'. — ófn. *harinc*, angsz. *hering*.

Aringa, aringo, arringa, arringo. Keressük fel e szót és változatait mindenek előtt egy megbízható olasz szótárban, hogy különböző jelentéseivel tisztába jöhessünk. Fanfani szótárában a következőket találjuk: „1. giostra, gara, cemento; 2. spazio dove si corre giostrando; 3. torneo; 4. luogo dove si favella orando; 5. l'orazione medesima e pubblico ragionamento“. Szemmel tartva az imént idézett jelentéseket és számba véve a frez. *haranque* hehezetes *h*-ját: az ófn. *hrinc*, ufn. *Ring* ,gyűrű' leginkább mutatkozik alkalmasnak az olasz szónak belőle való magyarázására.

A ,kör', gyűrű, népgyűlés helye' jelentésekből nehézség nélkül folynak az olasz szónak összes funkciói.

Arpa (v. ö. a francia *harpe*-ot hehezetes *h*-val) ,hárfa'. — ófn. *harpha*, ószk. *harpa*, ufn. *Harfe*. Venantius Fortunatus, ki legelőször említi e szót, azt barbár hangszernek mondja: „Romanus lyra, plaudat tibi Barbarus harpa“. Aligha csalódunk, ha az *arpicare*, *inerpicare*, *arpione* szavakban ugyancsak az ószk. *harpa* tövét gyanítjuk; a hárfa horgas alakja ugyanis könnyen vezethetett a fönnidézett szavak jelentéseire.

Arrabattarsi ,fáradozni, nagy ügygyel-bajjal munkálkodni'. — ófn. *arapeiton*, *arapeitan*, mely értelmét tekintve nem felel meg egészen az ufn. *arbeiten* igének, a mennyiben az előbbi fáradtsággal járó, bajos munkát jelent, és így tehát az ófn. és ufn. alak közt ugyanazon jelentésbeli különbség mutatkozik, a milyen az olasz *travagliare* és a francia *travailler* között észlelhető.

Ascaro, aschero ,erős, forró vágy'. — ószk. *aeskia* ,desiderare'; angusz. *ascjan* ,poscere'; ang. *to ask* ,kérni, tudakozódni, követelni'; ófn. *eiska* ,kivánság'.

Aspo, motola'. — ófn. *haspo*, ufn. *Haspel*.

Babordo ,a hajónak baloldali része a hajó farától tekintve'. — ufn. *Backbord* a. j. (v. ö. ang. *back* ,hát').

Bagattello ,egy bizonyos kocsifaj'. — ufn. *Wagen*. A német *w*-nek olasz *b*-vé való változása ép oly gyakori, mint a német *w*-nek magyar *b*-be való átmenete.

Bagordo, bigordo ,oly támadó fegyver, melylyel két fegyveres csapat szokott egymással harcra kelni'; ,dözsölés, dorbézolás'. — kfn. *búhurt*, mely a német lovagias költészetben két fegyveres csapat összeütközését jelentette, miből később az ,ünnepélyt rendezés', ,zajt csapás', ,lakmározás, dözsölés' értelme fejlődött. Az összetétel második részét, a *hurt* szót némelyek a *hurten* ,lökni' igéből magyarázták, míg mások, élükön Diez, az ófn. *hurt*, ufn. *Hürde* főnévből származtatják. Az olasz és német szó első tagjának eredetét még eddig nem sikerült kellőképen tisztázni.

Baldo ,bátor'; ez a fogalom az olasz közhasználatban néha a hetykeségével is egyesül. — gót **balths*, mely a *balthaba* igehatározóból biztosan következtethető; ófn. *bold* ,bátor, merész, elbizakodott'. A mai német igehatározó *bold* nem egyéb, mint az ófn. *bold*, gót **balths*-nak jelentésében megváltozott ufn. képviselője.

Banco, panca ,pad'. — ófn. *banch*, kfn. *banc*, ufn. *Bank*. A media és tenuis bekezdésű alakoknak egyaránt elterjedt használata határozottan felnémet eredetre vall.

Banda ,oldal, rész, vlmnk hosszúkás darabja (különösen a posztóé); banda, csapat'. — Szavunk különböző jelentései könnyű szerrel levezethetők a gót *bandi*, ófn. *band*, ufn. *Band* ,szalag' értelméből. Ugyancsak e szónak származéka az olasz *bandiera*. Paulus Diaconus a Longobardok történetében azt mondja: „vexillum, quod *bandum* appellant.”

Bando ,határozat, törvény, rendelet, számkivetés'; ,bandire, kihirdetni, száműzni'. — A gót *bandrjan*, *bandjan* igéből, mely *bandra* ,jel' főnév származéka és így voltaképpen a megjelölés tényét jelenti, a miből nagyon könnyen fejlődhetett a számkivetés, a megnótázás értelme.

Bara ,ravatal', — ófn. *bára*, mely az ófn. *beran*, gót *bairan* ,vinni' igére megy vissza.

Bargello ,rendőrfőnök' (különösen a régi florenzi köztársaság szervezetében), — klat. *barigildus*, melynek germán eredete kétségtelen ugyan, de mely eddigelé jelentésére nézve még mindig homályos, a mennyiben nem sikerült etymonját megmagyarázni.

Basoffia, bazzoffia ,leves'. — Aligha tévedünk, ha e szó második részét **soffia, zoffia** ugyanazon szóból magyarázzuk, mely az alább tárgyalandó *zuppa*-t nemzette, t. i. az ófn. *sûfan*, ufn. *saufen* igéből, melynek már az ófn.-ben is egy *sûf* ,leves' jelentésű származékát ismerjük. Az első szótag ba alkalmasint a német *be*, ófn. *bi- pi-* igekötőre vezethető vissza.

Batalo, batolo ,egy a vállat fődő gallérszerű ruhadarab'. — long. *pataia* ,ing', gót *paida* ,ruha, öltözet', kfn. *pfeit* ,ingszerű ruhadarab' (kicsinyítő képzővei *pfeitel*), angzs. *pâde* ,tunica'.

Battifredo ,egy kevés katonával megvédehető őrtorony'. — kfn. *berc-rrit* azonos jelentéssel. Azonnal szembe ötlik, hogy az olasz szó első részében népies etymológiával van dolgunk.

Batto, battetto ,hajó', angzs. *bât*, ószk. *bâtr* ,kis hajó'.

Bazza egy olasz kártyajátékban azt a fogást jelenti, melylyel valaki trófi nélkül fogja el az ellenfél valamely kártyáját. Valószínűleg az olaszországi német zsoldos hadak tették közkeletűvé e szót, mely nyilván a kfn. *bazze* ,nyeremény nyereség' kifejezésre utal. Ez utóbbi pedig egy tövű az ófn. *baz*-val, mely nem egyéb, mint a mai *besser* és *best* közép- és felső foknak alapfoka.

Beccabungia, beccabunga ,gyógyerejű vízi növény'. — ófn. *bachbunge*, alu. *beckebunge*, mi szószerint lefordítva ,patak mentén termő gumó'-t jelent.

Beffa, beffare ,kigunyolni'. — baj. holl. *beffen*, melynek eredeti jelentése : ,korholni, czivakodni'.

Bega ,zivódás, ellenkezés'. — Schneller szerint a rokon jelentésű ófn. *bagu*-ból, a mely véleményben a germán elemeket különben nagyon megrostáló Caix is osztozik.

Bellicone ,bilikom, bilikomos pohár'. — kfn. *wilkumb, wilkomb*, mely tudvalevőleg azon poharat vagy serleget jelentette, melyből a középkorban a jó barátok és vendégek megérkeztekor ittak a jövevények egészségére.

A szó különben a magyar nyelvben is német eredetű.

Benda, bendare ,fejkötő, fejdísz'; ,bekötni', ófn. *binda, bindan*.

Berciare ,hangosan ordítva énekelni'. — ószk. *berkja* ,kiáltani', ang. *bark* ,ugatni'.

Berta, berteggiare; ezen szólásmódban *dar la berta* a *qualcheduno* a *berta* szó kigunyolást, lúddá tevést jelent. De az olasz szótárok még a czölöpverő értelmet is felsorolják. Az etymologia feladata e két látszólag annyira elütő jelentést összeegyeztetni. Meg kell jegyez-nünk, hogy Nagy Károly mondabeli anyjával ijesztgették és csitíttgatták a középkori német anyák rakoncátlan gyermekeiket. Az ilyen ijesztés és csitítás alkalmasint a bolondná tevés értelmét vehette fel, midőn

Frau Berta neve már elvesztette volt régi varázserejét. De az idők haladtával a nagy frank király szülőjének a neve még lejjebb szállott a nép becsülésében, a mennyiben a czölöpverőt is vele kezdték megjelölni. Hogy a különböző népek hajlandók e szerszámnak tréfás nevet adni, arról egyebek között a német *Jungfer*, a francz. *demoiselle* és az orosz *baba* is tanúskodnak, mind a hárman ‚czölöpverő‘ jelentéssel.

Bertesca a középkori Olaszországban az őrtornyokon a védelem szempontjából elhelyezett faházikót jelentett. — Chevallet a megfelelő francz. *bretesche* alakot egy német *Brettdach*-ból akarta származtatni; de koránsem szükséges ezen összetételhez folyamodnunk, mert a franczia és olasz nyelv az *esche*, illetőleg *esco* képző segítségével maguk fejleszthették e szót az ófn. *preet*, *brett*, ufn. *Brett*-ből.

Bettola ‚csapszék, korcsma‘. — Caix szerint, ki az olaszok közül a román filológiának legtekintélyesebb képviselője, e szó az ófn. *beitōn*, *baitōn*-ból származik, melynek a long. *baita* ‚kunyhó‘ felel meg.

Bezzo többesben *bezzi* ‚velencei apró pénz‘. — kfn. *bazzen*, ufn. *Batzen* e szólásmódban *Batzen haben* ‚pénzzel bírni, jó módúnak lenni‘. Némelyek szerint *Batzen* eredetileg egy Bern városában vert pénznemet jelentett az említett város czímerével, t. i. egy medvével, melynek néhány délnémet és különösen svájci tájszólásban *petz*, *betz* a neve.

Biacca ‚fehér színű anyag, melyet eczet segítségével nyerhetni az ólomból‘. — Nyilván való, hogy e szó a német *bleich* ‚halvány‘ melléknévre megy vissza. A német *ei*-nek már a *batolo* szóban is olasz a felelt meg, de még többször is lesz alkalmunk e hangváltozással találkozni.

Bianco ‚fehér‘. — ófn. *planch*, kfn. *blanc* ‚fényes, csillogó‘.

Biavo ‚világos kék‘. — ófn. *blao*, *blaw* ‚kék‘. Találkozunk az olasz nyelv szótárában ugyan egy *blù* alakkal is, ez azonban nem közvetlenül a németből került az olaszba, hanem a franczia nyelv közvetítésével kerülő úton.

Bidello ‚iskolaszolga‘. — ófn. *petil*, *betil* ‚emissarius‘. Diez ezen véleményével szemben mások *bidello*-t az angzs. *bydel*, ófn. *putil*, ufn. *Büttel* ‚törvényszéki szolga‘ szókkal vetik össze. Határozottan ez utóbbi etymologia mellett kell állást foglalnunk.

Bietta ‚léczköze‘. — ófn. *blez*, *plez*, mely kijavításra, foltozásra szolgáló darabot jelent akármilyen anyagból; innen a kfn. *bletzen* ‚kijavítani, foltozni‘.

Bigotto ‚túlbuzgóan vallásos‘. — Az ófn. *bì gott* ‚Istenemre‘ esküformula sűrű használatából.

Bilenco ‚görbe, ferde‘. — Az alább újra tárgyalandó *stralinco*-val együtt a német *link* melléknévet tartalmazza, melynek értelme az olasz szó jelentésének magyarázatára fölötte alkalmas.

Biotto ,hitvány, silány, kopár'. — baj. *blutt*, svájci *blutt*, *blutz* és egy alaposan sejthető ófn. **blôt*-ból, mely az ófn. *blôz*, ufn. *bloss* alakot bizonyára megelőzte.

Birra ,sör'. — ufn. *Bier*.

Biscia ,kigyófaj'. — Muratori e szót a német *Biss*-ből magyarázza, mely ófn. *biz*-re megy vissza. Diez ellenben egy ófn. **bizo*-ra (harapó állat) következtet, mely az angsz. *bita*-ból önkényt folyik. Ezen utóbbi egyeztetés még valószínűvé válik, ha tekintetbe vesszük, hogy néhány lombard tájszólásban *bisiá* *bisiá* igére is akadunk ,szürni' jelentéssel, a mi határozottan a német *beissen*-re utal.

Boa ,ama gömb, tojásdad vagy hengeralakú és belül üres szerzet, melylyel kikötőkben találkozunk, és a melyhez a hajókat szokták kötni' — ufn. *Boje*.

Bompresso ,azon része a hajónak, mely a hajó orrából kifelé nyúlik'. — ufn. *Bugspruet* azonos jelentéssel.

Bordo. A tengerészet nyelvében a hajó két oldalának azon részét jelenti, mely a vízből kiemelkedik. — ófn. *bort*, ósz. *bord* ,a hajó széle'. Ugyancsak ide tartozik szerintünk a *borda* szó is, mely a nyeregnek belső bélését jelenti.

Borgo, **sobborgo** ,utca, vagy több ház összessége a város falán kívül, külváros'. — Noha e szó már a lingua romana rustica-ban is előfordúl (Vegetius az 6 hadászati munkájában: «Castellum parvum, quem *burgum* vocant»), még sem lehet kétségbe vonnunk germán eredetét, mert a latin nyelv semmi alkalmas etymonnal nem kínálkozik. A legrégebb germán alakok a gót *baürgs*- és az ófn. *burg*-ban maradtak reánk.

Boto ,mihaszna ember, ostoba'. — gót *bauths* ,csöndes, süket, néma'.

Bova több. *bove*, *bovo* több. *bovi* ,láncz, vaskötélék'. — Ducange szerint a latin *bojæ*-ből; ezzel szemben Diez az ófn. *bougá*-ra utal, mely ama vasgyűrűt jelenti, mely a kart fődő pánczél egyes részeit összekötötte.

Bottare, **buttare** ,dobni'. — kfn. *bôzen* ,lökni, ütni'. Nyilván való, hogy az idézett kfn. nem elégséges a szóban forgó olasz ige magyarázatára. Szükségképen a Grimm-féle törvény értelmében következtethető *bôten* alakhoz kell folyamodnunk, melyre a *bottone* ,gomb' ,bimbó' is visszavezethető.

Bracco ,vizsla'. — ófn. *braccho*, kfn. *bracke*, ufn. *Bracke* azonos jelentéssel.

Bragia ,parázs'. — ószk. *brasa* ,izzó állapotban lenni', sv. *brasa* ,lángolni'.

Bramare ,erősen megkivánni vltm't'. — ófn. *bremen*, holl. *bremen*

,ordítani, kiáltani'. Hogy az ,ordítani, kiáltani' jelentés összefér az erős kívánságával, azt legjobban a frez. *bramer*-ből tűnik ki, mely az olasz *bramare* ige szakasztott mása és ugyancsak ,ordítás, kiáltás' értelemmel bír.

Brandello, brandone ,kisebb vagy nagyobb darab vlmből'. — ófn. *bráto* hasonló jelentéssel. Az ófn. *t*-nek az olaszban *nd*, tehát egy rhinistikus alak felel meg, mely tüneménynyel bizonyos nyelvekben különösen a foghangok előtt találkozunk, míg más nyelvek, p. o. az angol, épen a dentalisok előtt szokták az orrhangokat kilökni. Talán nem tévedünk, ha az olasz *sbranare* ,darabokra tépni' igét is a *bráto* szóból származtatjuk.

Brandistocco ,szúrásra alkalmas támadó fegyver'. — Az olasz *brandire* igéből (l. a következő cikket) és a *stocco* főnévből, melyről az alább következő *stocco* cikk nyújt felvilágosítást.

Brando ,kard'. — ófn. *brant*, ufn. *Brand* ,üszök, tűzvész'. Hogy az ,üszök' jelentésből ugyancsak kifejlődhetik a kard értelme (alkalmasint a kard felvillanása), arról a spanyol *tizon* ,kard' tanuskodik.

Briccone ,gazember'. — ófn. *breccho* ,törvényszegő'. Ugyanazon tövel találkozunk az ófn. *hüsbreccho* összetételben, mely olyan egyént jelent, ki valamely házat kirabolt. Ide tartozik természetesen a német *brechen* ige is és annak *Verbrecher* származéka.

Briga ,zivódás, kellemetlen ügy, zavargás'. — Diez beéri azzal, hogy az eddig megkísértett etymológiákat megzáfolja, anélkül, hogy az elvetett magyarázatok helyébe újat állítana. Műve negyedik kiadásához tudvalevőleg Scheler Ágost egy pótléket csatolt, melyben a szóban forgó olasz főnévnek oly magyarázatát találjuk, melybe teljesen belenyugodhatunk. Scheler ugyanis a gót *brikan*, ufn. *brechen* igéből hozza le az olasz *briga*-t. Hogy a ,zavargás, zivódás' fogalma könnyen fejlődhetik a töréséből, azt legvilágosabban a latin *fragor* mutatja, mely a *frangere*-ből származik.

Brindisi, vel. *brindese* ,felköszöntő'. — A német (ich) *bring dir's*, (ich) *bring dir's* (zu) felköszöntő szólásmódból, a mi még valóbbszínűvé válik, ha meggondoljuk, hogy a *brindisi*-t felkiáltáskép is használják, p. o. Cors. Torr. 1. 22. »Brindisi, amico mio, buon pro, compagno, s'udiva risonar di quà, di là.»

Brodo ,leves, lé'. — ófn. *brod*, ufn. *Brot*. Első tekintetre furcsáljuk, hogy egy szilárd halmazállapotú dolog egy csepfolyós tárgy jelölésére használtatik. De azonnal megszűnik a furcsaság, ha megtudjuk, hogy az olasznál *brodo* és *zuppa* eredetileg, sőt helylyel-közzel még most is, lébe mártott kenyeret jelent, a mi legjobban egy közkeletű szólásmódból tűnik ki, mely azt tartja: *se non è zuppa, è pan bagnato* ,az egyik eb, a másik kutya', ,egy a szoba a kemenczével'.

Brozza ,hólyag, kelés'. — ófn. *prôz*, kfn. *brôz* ,rügy'.

Bruno ,barna, sötét'. — ófn. *brin*, ufn. *braun*.

Brusca ,tüskés kefe a lovak megvakarására'. — ófn. *burst*, *brusta* ,tüske, fésű' (v. ö. frez. *brosse*).

Bruzzaglia ,gyülevész nép, zavar, vegyülék'. — ófn. *burst*, *brusta* ,tüske, fésű' és általában ,valami össze-vissza kuszált'. Ezen utolsó jelentésből fejlődött egyrészt a frez. *broussailles* ,bokor, giz-gaz' értelemmel, másrészt pedig az olasz *bruzzaglia* ,csócselék, gyülevész nép' jelentéssel.

Buco ,lyuk'. — ófn. *bûch*, kfn. *bûch*, ufn. *Bauch* ,has'. Az olasz szó jelentése arra enged következtetni, hogy a német *Bauch*-ot nem annyira kiđomborodásnak fogták fel, hanem üregnek.

Burgravio ,várkapitány, porkoláb'. — ufn. *Burggraf*.

Bussare ,ütni, kopogni'. A déli németségben elterjedt *buchsen* hasonjelentésű igéből. Ide tartozik alkalmasint az ang. *to box* is.

Camarlingo ,kamarás'. — ófn. *chamarline*, ufn. *Kämmerling*. A latin *camera* (görög *καμάρα*) átmegy a németbe, fölveszi az ősgermán *linc*, *ling* képzőt és ilyen germanizált alakjában visszatér a román-ságba.

Canto ,oldal, rész, sarok, szöglet'. — ófr. *kaed* (a melyben *ae* = *ā*) pótlónyújtással az eltűnt orrhang helyett; ószk. *kantr*, ufn. *Kante* ,él'. Végül megjegyezzük, hogy a szó a germán nyelveken belül sem benszülött, hanem alkalmasint kelta eredetű.

Castaldo, **gastaldo** ,kezelő, háznagy'. — A longobardok nyelvén *gastaldius* vagy *gastaldio* az állami javak kezelőjét jelentette. Némelyek úgy vélekednek, hogy ezen hűbéries kifejezés egy összetételnek, t. i. a német *Gasthalter* szónak a származéka. Sokkal helyesebbnek tartjuk azonban azon véleményt, mely szavunkat a gót *gastaldan* ,vlmt szerezni' igéből hozza le, a melynek említett jelentésén kívül valószínűleg ,kezelni' értelme is lehetett.

Cazza ,vasedény'. — ófn. *chezi*, *kezi* ,konyhaedény', mely a német hangfejlődés szellemében egy régibb **chazi*-ra enged következtetni. A francia *casserole* közvetítése folytán a *casseruola* szót is ideszámíthatni.

Chiappare ,megfogni, megcsípni'. — ófn. *klappa* ,kelepcze', mely egy *klappan* igére enged következtetni.

Chiazza ,rühös betegségben keletkező kerges seb'. — ufn. *kletz* ,szennyes, piszkos' a *bekletzen* ,beszennyezni' igéből.

Chiglia ,hajógerinc'. — ófn. *kiol*, ufn. *Kiel*, a. j.

Chioccare ,vlkt elverni, elpáholni'. — ófn. *klochôn* ,ütni, verni'.

Cioncare ,mértéken fölül inni'. — kfn. és ufn. *schenzen* ,bort, italt mérni'.

Chiurlo ,mihaszna ember'. — angsz. *ceorl* ,rusticus', ang. *churl*, ufn. *Kerl*, mely az ófn. *karl* ,ember, férj' szónak származéka.

Ciuffo ,üstök'. — Akad olyan is, ki az ufn. *Zopf* ,hajfonadék' szóra gondol; de azt hiszem közelebb járunk az igazsághoz, ha az olasz *ciuffo*-t a német *Schopf* ,üstök' főnévből származtatjuk, mely hangtani szempontból is sokkal inkább kielégítő.

Crampo ,görcs'. — ufn. *Krampf* ,görcs'.

Crusca ,korpa'. — Már Muratori is német eredetűnek tartotta e szót. A florenczi glossákban azt olvassuk: »Furfur = *crusc* vel *chliha*» (Kleie). V. ö. ezenkívül még a svájcz *krusch* és a sváb *grüsch* alakokat.

Cuffia ,fejkötő'. — ófn. *kuppa*, *kuppha* és valószínűleg **kuppha* mely a középlatin *cuphia*, *cofea* alakokat eredményezte. Habent sua fata vocabula! Itt is egy eredeti forrásához visszatért idegen szóval van dolgunk, a mennyiben az ófn. szó a latin *cuppa*-ra megy vissza, mely az olasz *coppa*-t nemzette. Szemmel tartván már most, hogy az ófn. *kuppa*, *kuppha* az ufn. *Kopf*-nak elődje, a latin *coppa*-nak következő családfáját állíthatjuk fel:

Latin <i>coppa</i>
olasz <i>coppa</i> , ófn. <i>kuppa</i> , <i>kuppha</i> = ufn. <i>Kopf</i>
ol. <i>cuffia</i> .

Dardo ,dárda'. — angsz. *daradh*, *darodh*, ang. *dart*, ófn. *tart*, azonos jelentéssel.

Diga és dicco ,gát, hullámgát'. — holl. *dijk*, angsz. *dic*, ufn. *Deich*.

Drappo ,posztó, szövet'. — Tekintetbe véve, hogy a spanyol és portugall nyelvben szavunk a *trapo* alakot ölti, nem kételkedhetünk annak germán, sőt egyenesen német eredetén. És csakugyan egy XII. századbéli glossariumban egy *trabo* főnévvel találkozunk, mely alak és jelentés szempontjából (*extrema pars vestimenti*) egyaránt alkalmasnak kinálkozik az olasz szó magyarázatára.

Droga ,fűszer'. — holl. *droog* ,száraz', a mi azt mutatja, hogy a fűszereket eredetileg száraz vagy szárított árúknak nevezték.

Drudo ,szerető, kedves'. — ófn. *trüt*, *drüt* és *drüd*. Míg az ófel-németben a szó ,hű szeretőt' jelentett, addig az olaszban a kevésbé tisztességes szerető értelmét vette fel, mely már a kéjhölgygel is azonosítható. Egy neme a nemzeti boszúállásnak, melylyel még több ízben fogunk találkozni.

Duna ,fővénnyhalom'. — holl. *dûin*, angsz. *dûn* azonos értelemmel. A philologiai lelkiismeretesség megkívánja, hogy megemlékezzünk azon lehetőségéről, mely szerint e szó a franczia *dune* közvetítésével került az olasz nyelvbe.

Elmo ,sisak'. — ófn. *helm*, ufn. *Helm*, mely az ófn. *helan*, ufn. *helen* ,eltakarni, befődni, elrejtteni' igéből származik.

Elsa, elza ,a kard fogójának a kezét védő része'. — ófn. *helza* azonos jelentéssel.

Eribanno ,azok összesége, kik háború esetén hűbérurokat követni tartoztak'. — ófn. *heriban*, ufn. *Heerbann*.

Falbo ,halavány, sárga'. — ófn. *falo*, mely a declinatio folyamában a *falwer* alakot is ölti. A német *w* átmenetele az olasz *b*-be közönséges hangtani tünemény a német nyelven belül is, hol p. o. a mai *Schwalbe* alakot egy ófn. *swalawa* előzte meg.

Falcare, diffalcare ,levonni, elkülöníteni'. — A latin *falx*-ből való leszármaztatás alak és jelentés szempontjából nehézségeket okoz. Sokkal természetesebb magyarázatot nyújt az ófn. *falgan*, melynek jelentése: ,megfosztani, elvonni'.

Falda ,karima, ráncz, bevágás (a hegyoldalban)'. — ufn. *Falte* ,ráncz'.

Faldistorio ,püspöki szék'. — ófn. *faltstuol* ,összehajtható, összehajtható szék'. Ezen német szónak köszöni eredetét a francia *fauteuil* is.

Fango ,sár'. — gót *fani*, gen. *fanjis*; a gót *j*-nek olasz *g*-vé való átváltozását illetőleg v. ö. lat. *venio*, ol. *vengo*.

Federa ,vánkoshüvely'. — ófn. *fedara*, ufn. *Feder* ,toll'.

Feltro ,nemez'. — ófn. *filz* vagy pedig még nagyobb valószínűséggel az angsz. *felt*-ből hasonló értelemmel. Hogy az *r*-nek hozzájárulása a *t*-hez az olasz nyelvben és valamennyi román nyelvben nem ritka tünemény, arról az olyan példák tanuskodnak, mint: **Spalato-Spalatro**, **celeste-celestro**. Lásd a többi példát Diez összehasonlító nyelvtanában.

Ferlino-nak nevezték azon pénznemet, mely a denárnak negyed részét képezte. — angsz. *feordhling*. Egy megfelelő német alak **Vierling*-nek hangzanék.

Fiadone ,lepény'. — ófn. *fiado* és *fiada*, melyet a glossák ,placenta, torta, libum, favus' szavakkal fordítanak.

Fignolo ,a sejtiszövet néhány sejtjének gyuladása, mely fájdalmas kelést okoz'. — ufn. *Finne* azonos jelentéssel.

Fio hűbért és azon összeget is jelentette, melyet a hűbéres hűbére után fizetett; ezen utóbbi jelentésében a szó azonban elavultnak tekinthető. A longobardok nyelvemlékeihez kell fordulnunk, ha az olasz *fio*-t helyesen akarjuk magyarázni. Ezen nép nyelvmaradványaiban ugyanis egy *faderju* ,atyai jószág' jelentésű szóra akadunk. Ezen összetétel második részének megfelelő gót *faihu*, ófn. *fihu*, ufn. *Vieh* ,barom, marha, jószág' értelemmel. Az idézett jelentéseket (v. ö. magy. *marha* = jószág) rokonértelmű szavaknak kell tekintenünk, különösen akkor, ha valamely nép műveltségének kezdetleges fokáról van szó. Kétséget nem szenved, hogy a longobard *fiu* nem csak az olasz *fio*-t, hanem a középlatin *feudum*-ot is nemzette, melynek *d* hangja csakis a hiatus kikerülésére szol-

gál. Mai napság szavunk leginkább a *pagare il fio* szólásmódban használatos, melynek értelme: valaminek megadni az árát.

Fodero ,bélés, hüvelly'. — gót *fōdr*, ófn. *fuotar*, ufn. *Futter* azonos jelentéssel.

Forbire ,tisztítani, csiszolni'. — ófn. *furban*, melynek jelentései: tisztítani, szárítani, csiszolni.

Fornire-t sokan a latin *furnus*-ból származtatták. De nyilvánvaló, hogy ebből soha sem sikerülné az olasz ige jelentését kellően megmagyaráznunk. Számba véve a prov. *fornir*, *furnir* és *fromir* alakokat, aligha tévedünk, ha az olasz szónak, mely ,befejezni, valamivel ellátni, szállítani' jelentésű, az ófn. *frumjan*-ban keressük elődjét, mely ,befejezni, elvégezni, előmozdítani' értelemmel bír.

Framea ,régi germán fegyver, mely szúrásra és vágásra egyaránt szolgált'. A szóval már Tacitusban is találkozunk, de ős germán alakja ismeretlen. Valószínű, hogy a *fram*- és *bram*-tőt tartalmazza, melynek alapjelentése a ,szúrás' lehetett, legalább ezt vallja az ufn. *Bremse* ,böngöly', mely ugyanazon tő származéka.

Franco ,frank nemzetségbeli; szabad, nyílt'. — Grimm Jakab véleménye szerint a frank törzs neve már származott szó, még pedig a gót *freis*, ófn. *frī*, ufn. *frei* melléknévből, a mit a német *frank und frei* szólásmód is bizonyítani látszik, mely két rokonértelmű szót tartalmaz.

Freccia ,nyílt'. — holl. *flits*, kfn. *rliz* és egyes délnémet tájszólásokban *flitsch* azonos jelentéssel.

Fresco ,friss'. — ófn. *frisc*, ufn. *frisch*.

Frignare ,sírní, ríni'. — Alapul véve az oly gyakori *l-r* hangváltozást, okvetlenül a német *stennen* ,ríni' igére kell gondolnunk, mely angol tájszólásokban a *frine* alakban is előfordul.

Gabella ,adó, illeték, vám'. — angsz. *gaful*, *gajol*, ang. *gavel* hasonló jelentéssel, az angsz. *gifan* = ufn. *geben* igéből. Az angolszászból magyarázódik minden nagyobb nehézség nélkül a középlatin *gabulum gabulum* is.

Gaggio ,zálog, biztosíték'. — Egyike azon jogtudományi kifejezéseknek, melyek a régi germán törvénykezésből kerültek az olaszba. A kezdő mássallhangzó világosan mutatja, hogy szavunk nem származhatik a latin *ras*, *radis*-ből, hanem igenis a gót ,fogadás' jelentésű *radi*-ből, mely ,foglaló, zálog' értelemmel is bír és a *radjabôkos* ,záloglevél' összetételben is előfordul.

Gajo ,vidám'. — Már Muratori is germán eredetűnek tartotta e szót és egészen helyesen az ófn. *gáhi*, ufn. *jáhe* melléknévből származtatta, melynek ,hirtelenkedő, gyors, meredek' jelentését alkalmasint az általánosabb ,gyors, élénk' jelentés előzte meg.

Galoppare ,vágatni'. — A gót *hlaupan* igéből, mely valószínűen a *ga* igekötővel **gahlaupan* alakban is használatos volt. Hogy eme föltevés épenséggel nem túlságosan merész, arról leginkább az ófn. *gahlaufan* ,szaladni' ige tesz tanubizonytságot.

I. **Garbo** ,illem, módos viselet; czifraság a festészetben'. — ófn. *garawi*, *garwi* ,czifraság, dísz' és *garawan* (v. ö. olasz *garbare*) ,ékesíteni, díszíteni'. Az utóbbi az ufn.-ben a már többször említett *w-b* hangváltozáson ment keresztül és az ufn. *gerben* alakot eredményezte, melynek jelentése azonban lényeges megszorítást szenvedett, a mennyiben az általános ,díszíteni' értelem a bőr csinosításának, ,cserezés'-ének értelmébe ment át.

II. **Garbo** ,éles, csípős' különösen borról és gyümölcsről használva. — ófn. *harw*, ufn. *herb*, mely az osztrák és tiroli tájszólásokban *harb* alakban kerül elő.

Gazza, **gazzera** ,szarka'. — ófn. *agalstra*, ufn. *Elster*.

***Gecchire**. Ezen egyszerű ige az összetett **aggechirsi**-ből vonható el, mely ,magát megaláznai' jelentéssel bír. — ófn. *jehan* ,mondani, elismerni, bevallani'; kfn. *jehen* ,magát megadni'. Ez utóbbi jelentésből fejlődhetett a ,magát megaláznai' értelem. A német philológiából tudjuk, hogy ugyanezen igéből származik az ufn. *Beichte* ,gyónás' is; a *jehan* ugyanis *jehan*-ná keményült és így az ófn. *bigiht*-et eredményezte, melynek jelentése ,a bűnöket bevallani'; v. ö. ófrcz. *jehir ses pechiés* azonos értelemmel.

Geldra ,sokaság, tömeg, csőcselék'. — angzs. *gild*, an. *gilde*, ufn. *Gilde* ,egylet, szövetség'. Az angzs. *gild*-ből származott a középlatin *gelda*, mely ismét az olasz *geldra*-t nemzette. Az *r* mássalhangzó szerepére nézve a *d* vagy *t* után v. ö. a feltro czikket.

Gherminella ,csalás, ravaszság'. — ófn. *garminôt*, *kerminôt* ,carmen, incantamentum'. Az idézett latin értelemről kitűnik, hogy az ófn. szó holmi bűvös-bájos ráolvasást jelentett, a melyből aztán nagyon könnyen a csalás és ravaszság jelentése fejlődhetett, vagy már a német nyelvben vagy pedig csak későbbben az olasz nyelven belül.

Ghermire, **gremire** ,megragadni'. — ófn. *krimman* hasonló értelemmel.

Gherone. E szó a czímertanban háromszöget jelent; a szabók pedig a ruhák ékalakú részét értik rajta. — ófn. *gêro* ,lándzsa'. Az olasz alak jobb megértése végett tekintettel kell lennünk az ófn. főnév egyes esetvégzeteire is, különösen pedig a tárgyesetre, mely a román nyelvekben is oly fontos szerepet játszik; ez esetnek az alakja ugyanis *gêrun*, mely az olasz szóra már teljes világot vet.

Ghibellino ,a császárpárti olaszok neve a középkorban'. A leginkább elterjedt vélemény azt tartja, hogy ezen pártelnevezés *Wäiblin*-

gen várától, a Hohenstaufok ősfészekétől vette eredetét. Az etymológiának hangtani tekintetből semmi kifogása sem lehet ezen föltevés ellen.

Ghiera ,nyíl vagy hajító dárda'. — ófn. *gër* ,hajító dárda'.

Giallo ,sárga'. — ófn. *gelo*, ufn. *gelb* a. j.

Giardino ,kert'. — ófn. *garto* a. j.; gen. és dat. *gartin*. Lehetséges azonban, hogy az ino végzet már olasz földön termett, akkor természetesen szavunk az ófn. *gart gard* ,kerítés', ,sövény' szóra vezető vissz.

Giga ,régi olasz vonós hangszer'. — kfn. *gige*, ufn. *Geige* ,hegedű'.

Giulivo ,vidám'. — E szó nem a latin *jovialis*-ből származik, hanem az ószk. *jol*-ből, mely egy karácsony táján megült ünnepet jelentett. A svéd nyelvben *jul* csakugyan a karácsonnyal egyértelmű. Tekintetbe kell vennünk a gót *jiuleis*-t is, mely egy gót naptártöredékben található, hol a november hó régi nevekép szerepel.

Goffo ,ostoba, sületlen, ügyetlen, kontár'. — baj. *goff* ,együgyű, bamba'. Szemügygyel tartva továbbá azon körülményt, hogy a longobardok nyelve vajmi közel rokona volt a régi bajor nyelvjárásnak, koránsem kockáztatunk túlságosan merész állítást, ha azt hisszük, hogy a *goff* szó a longobard nyelvkincsnek is alkotó része volt.

Gonfalone ,zászló'. — ófn. *gundfano*, mely alkotó részeire szétbontva (*gundja* ,harcz' és *fano* ,kendő') harcezi lobogót jelentett.

Gramo ,bús, szomorú'; v. ö. a ritkán használt *gramare* ,búsítani'. — ófn. *gram* ,haragos', ófn. *gramjan* ,izgatni'.

Grampa ,rampa, karom, köröm'. — ófn. *kramph* ,hajlított, görbe'; v. ö. az osztrák nyelvjárásokban gyakran előforduló *krampel* szót, mely értelmére nézve az olaszszal teljesen azonos.

Grappa ,két végén meghajlított vasrudacska, mely az épületkövek összetartására szolgál'. — ófn. *krapfo* ,kajmó'. Ugyancsak ezen szóból származnak *grappo*, *grappare* és végül *grappolo* is, mely a szőlőfürtnek azon kocsányait jelenti, melyeken az egyes szemek függenek.

Grattare ,vakarni'. — ófn. *chrazon*, **chraton*, ufn. *kratzen*. Innen származik *grattugia* ,reszelő' és még több összetétel.

Greppia ,jászol'. — ófn. *krippa*, *krippea*, uf. *Krippe* a. j.

Gretto ,fukar, fősvény'. — ófn. *grit* ,kapzsiság', továbbá *gritec* ,fukar, kapzsi, fősvény'.

(Di)-*grignare* ,csikorgatni'. — ófn. *grinjan*, angsz. *grinian*, ufn. *greinen* rokon jelentéssel.

Grimo ,ránzos'. — ófn. *grim*, melynek az ufn. *grimmig* ,haragos' felel meg. Nagyon valószínű, hogy a német szó eredetileg a homlok ránczbaszedését jelentette, a miből azután a haragosság fogalma fejlődött.

Grinta ,rosszkezdvű, rosszakarató, szeszélyes és kiállhatatlan ember

arczkifejezése'. — Az olasz szó magyarázatára legalkalmasabb az ófn. *grimmido*, mely zsarnokságot és viaszatetsző, durva bánásmódot jelent.

Grinza, grinzo ,ránz a homlokon'; **grinzoso** ,ránzbaszedett, ránzos'. — ófn. *grimmisôn* ,megharagudni'. A jelentésre vonatkozólag v. ö. a *grimo* czikket.

Griso, grigio ,szürke, ősz'. — kfn. *grîs, grîse* ,agg, őszbeborúlt'. Ezen kfn. alakból fejlődött a középlatin *griseus* is.

Gropo, gruppo, groppa ,az állatok, de különösen a teherhordó állatok háta'. — ófn. *kropf*, ószk. *kryppa* ,kidudorodás, púp'. Ugyanezen tő foglaltatik az ófn. *crupel*, úfn. *Krüppel* ,nyomorék' szóban is.

Gruzzo, gruzzolo ,rakás, halmaz'. — svájezi *grütz* ,felhalmozott lim-lom.

Guadagnare ,nyerni', **guadagno** ,nyeremény, haszon'. — ófn. *waidanôn* vagy a mint Wackernagel olvassa e szót: *waidanjan* ,vadászni, legeltetni'. Ezen jelentést alkalmasint a földművelésre is alkalmazták, a miről az ófrcz. *gaaigner* ,a földet művelni' tanúskodik, míg végre a földművelés eredményét, hasznát jelentette.

Guado ,isatis tinctoria' (nővénynev). — ófn. *weit*, angsz. *wâd*, ufn. *Waid* azonos értelemmel.

Guai ,jaj' (interj.), **guajo** ,baj'. — ófn. *wê*, ufn. *wehe, weh'*, *das Weh*.

Gualcare ,sodorni, nyújtani, gyúrni'. — ófn. *walchan*, ufn. *walken* azonos jelentéssel.

Gualcire ,összegyűrni'. — ófn. *walzjan*, ufn. *wälzen* ,hengeríteni'.

Gualdana oly fegyveres csapatot jelent, melynek feladata lesbe állni. Schmeller véleménye szerint ezen Dante műveiben is (*Inferno* 22. 5.) előforduló szó a kfn. *woldan*-ból származnék, melyet a nevezett philologus ,Kriegsstorm'-val fordít, p. o. ezen szólásmódban *einen woldan rîten*. Azt hiszszük azonban, hogy a német *waldein* ,az erdő belsejébe, belseje felé' helyhatározó sokkal jobb magyarázatot nyújt. Ezen helyhatározót alkalmasint nagyon gyakran parancs-szó gyanánt használták, melylyel a fegyveres csapat számára megjelölték a követendő irányt,

Guancia ,arc, orca'. — ófn. *wanja, wanka*; fel kell tennünk azonban, hogy az imént idézett alakokat egy eredetibb **wankja* előzte meg, mert csak egy ilyen *j*-és alak magyarázná kielégítőleg az olasz *guancia* *i*-jét.

Guanto ,keztyű'. — A középlatintság különböző irataiban gyakran találkozunk ugyanezen szónak *wantus* alakjával. Beda Venerabilis ilyenképp emlékszik meg róla: «*tegumenta manuum, quæ Galli wantos i. e. chirothekas vocant*». Ezen idézetből az tűnik ki, hogy Beda e szót gall, tehát kelta eredetűnek tartja. Ez azonban nem ingatja meg germán származásába vetett hitünket, különösen ha nem tévesztjük szem elől,

hogy a középkori írók gyakran tévesztik össze a gall és germán szavakat és intézményeket. — ószk. *rōttr* hasonló jelentéssel; ezen alakban egy eredetibb *n* a reá következő *t*-hez hasonlult.

Guaragno ,mén, harczyi ló'. — óan. *wrēnja*, ófn. *reinneo*. Az idézett német alakok egy középlatin *warania*-t eredményeztek, mely a *wrēnja*-nak eredetibb alakjának tekintendő, és mely az olasz **guaragno**-nak közvetlen elődje.

Guardare ,nézni, szemlélni'. — ófn. *wartēn* ,figyelni, őrködni, felügyelni, vlmnek gondját viselni'. Az olasz szónak eredetibb, mondhatnám germánabb jelentését megtaláljuk még a *guardare le pecore* szólásmódban. Az olasz **guardia** ,őr, őrség' alkalmasint nem olasz továbbképzése a germán tőnek, hanem közvetlenül a gót *wardja*-ból származik, mely értelmére nézve a **guardia**-val teljesen megegyezik.

Guarentire, garentire, guarantire, garantire ,jótállani, kezkeskedni'. — ófn. *wērēn* ,kezkeskedni, jótállani'.

Guarire ,gyógyulni, gyógyítani'. — gót *warjan*, ófn. *werjan*, ufn. *wehren* ,megvédeni, vigyázni, bajnak elejét venni, óvni'.

Guarnire, guernire ,vlmvel ellátni, fölszerelni, megerősíteni'. — ófn. *warnon*, ufn. *warnen*. Az újfelnémet igének mai ,inteni, óvni' jelentése valószínűleg a ,megerősíteni' érteleméből fejlődött.

Guatare ,nézni, figyelni, szemügyre venni, bámulni'. — ófn. *wah-tēn* ,őrködni, felügyelni, nézni'.

Guattero ,konyhapeszér, kukta'. — kfn. *wataere* ,vízben lubiczkoló, gázló' a kfn. *waten* ,vízben, mocsárban gázolni, lubiczkolni' igéből.

Guelfo a középkorban a pápai párthívek neve szemben a gibelínekkal, kik a császár ügyét védték. — kfn. *welf* hasonló jelentéssel.

Guercio ,kancsal'. — ófn. *twer, dwerch* ,ferde, görbe'.

Guerra ,háború, harczy'. — ófn. *werra* azonos értelemmel. Ezen ófn. szó ugyan nem képezi többé alkotó részét a mai németiségnek, de megvan az angol nyelvben (*war*, háború'), és a német *wirren, verwirren* ,összezavarni' igében hasonlóképen az ófn. *werra* tövére akadunk. A német ige jelentéséből kiviláglik, hogy az olasz **guerra** eredetileg nem a hadi tudomány szabályai szerint való harcizást jelölte, hanem inkább az ellenséges felek rendetlen, zürzavaros összetűzését. Míg tehát a germán hódítók az ádáz és rendezetlen tusa kifejezésével gazdagították az elnyomott olaszországi népek szokincset, addig ez utóbbiak sem maradtak sanyargatók adósai, a mennyiben a *Kampf* ,harczy' szóval adták vissza a kölcsönt, mely tudvalevőleg a latin *campus*-ból származik és ellentétben a **guerra**-val a szabályozott harcizási módot jelenti.

Gufo ,bagoly'. — ófn. *hūf, huro* azonos jelentéssel. A német *h*-nak olasz *g*-be való átmenetelét illetőleg v. ö. a II. garbo cikket.

Guidare ,vezetni'. — A leginkább elfogadható szófejtésnek azt

kell tartanunk, mely ezen kétségtelenül germán eredetű szót a gót *vitan*-ból származtatja, melynek jelentései: vlmre ügyelni, figyelni, őrködni, megvédeni. Az utolsó két jelentés legalkalmasabb arra, hogy belőle az olasz szó értelmét kellően megmagyarázzuk.

Guidalesco ,a lónak vagy egyéb teherhordó állatnak testén keletkező seb vagy kelés, mely leginkább a nyereg dörzsölésétől származik'. — ufn. *Widerriss* hasonló jelentéssel.

Guiderdone ,dij, jutalom, bér'. — ófn. *widarlôn*, melyet a régi okmányok ,recompensatio'-val fordítanak. Az imént idézett ófn. alak már a középlatinságban is lényeges változást szenvedett, a mennyiben a *widerdonum* alakot öltötte. Itt is a népies etymológiának egy érdekes példájával van dolgunk, mert a *widerdonum*-beli *donum* nem egyéb, mint a *widarlôn* második részének, a *lôn* = ufn. *Lohn* szónak latin fordítása, míg az első rész majdnem változatlanul ment át a középlatinságba és onnan a szokásos *w* — *gu* hangváltozással az olasz nyelvbe.

Guindare és *ghindare* ,felcsavarni, tekergetni'. — ófn. *windan*, ufn. *winden* ,csavarni, tekerni'. Ugyancsak a német *winden*-re megy vissza az ol. *guindolo* is, mely ,fonalgombolyító'-t jelent.

Guisa ,mód'. — ófn. *wis*, angsz. *wisa*, kfn. *wise*, ufn. *Weise* ,mód'.

Guizzare a halak rohamos úszását, valamint azoknak a vízből a víz felszíne fölé való jövetelét jelenti.

Egyes felnémet nyelvjárásokban *witsen*, *witschen* hasonló értelemmel.

Inglese ,angol'. — ang. *english*.

Inzafardare, *inzavardare* ,vlmt beszennyezni, bemocskolni'. — ófn. *gifarwit gi-farit* (ufn. *gefürbt*), színezett'. V. ö. frez. *fard* ,arczfesték'.

Issare ,emelni, felhúzni'. — svéd *hissa*, vagy még nagyobb valószínűséggel az an. *hissen* hasonló jelentésű igéből.

Izza ,harag, indulat'. — ófn. *hiza*, ufn. *Hitze* ,forróság'.

Lacca ,mélyen fekvő hely, part'. Más szótárírók szerint ,mélyedés, horpadás a talajban'. — ófn. *lahha* ,pocsolya'.

Laido, utálatos, ronda, csúf'. — ófn. *leid*, mely ,gyűlöletes, utálatos' jelentésű volt, melynek értelme a mai *leidig*-ben azonban egy kissé enyhült, a mennyiben jelenleg csak ,bosszantó, úntató' jelentéssel bír p. o. Goethe ismeretes mondásában: Ein politisch Lied, ein *leidig* Lied.

Landra ,kéjhölgy, rima'. — Meg kell jegyeznünk, hogy ezen szó a *slandra* alakban is előfordul és ezt kell tekintenünk az eredetibb formának. Kfn. *lenderen*, ufn. *schlendern* ,kóborolni, csavarogni'. Nem lehetetlen, hogy ugyanazon töre megy vissza az olasz ,*malandrino*' ,útonálló, haramia' is, mely illeténcép a *mal* és **landrino* elemekből volna összetéve.

Langravio ,tartománygróf'. — ufn. *Landgraf* azonos értelemmel.

Lanzicheneco a Miksa császár szervezte német gyalogságot jelentette. — ufn. *Landsknecht*.

Lasca ,édes vízi hal'. — ófn. *asco*, kfn. *asche* ,folyó vizekben élő halmem'. Itt ugyanis azzal a tüneménynyel találkozunk, mely az olaszban különben nem ritka, hogy a szót megelőző névelő l'asca a szóval magával egybeolvadt.

Lasso, **lassare**, **allassare**, **allazzare** ,fáradt', ,kifárasztani'. — gót *latjan*, ófn. *lezjan*; mind a két igealak a gót *lats*, ófn. *laz* ,fáradt' melléknévre vezetendő vissza.

Lasto tengerészeti műszó, mely egy két tonnányi súlyt jelent. Mindenki azonnal ráismer az ufn. *Last* főnévre.

Latta ,ónnal fedett vékony vaslemez', vagy általában ,mindenféle lemez, pléh'. — ófn. *latta*, ufn. *Latte* ,lemez'.

Leccare ,nyalni'. — ófn. *lechhôn* azonos jelentéssel.

Lesina ,ár'. — ófn. *alansa* mely egy régibb **alansna* alaknak metathesise, mely különben a svájci *alansme* formában megőrizte régibb hangállományát. A középlatinságban a szó *alesna*-nak hangzik. Nem lesz érdektelen Ménage ítéletét az olasz *lesineria* szó eredetéről idemel-
lékelti. «Lésine, du livre italien, intitulé: ,della famosissima compagnia della lesina' lequel contient divers moyens de ménage. L'auteur de ce livre qui est un nommé Vialardi, feint que cette compagnie fut ainsi appelée, di certi taccagnoni, i quali per miseria ed avarizia si mettevano insino a rattacconare le scarpette e le pianelle con le loro proprie mani per non ispendere. E perchè tal mestier del rattacconare non si può fare senza lesina, anzi è loro strumento principale, presono questo nome della Lesina».

Lesto ,ügyes, fürge, gyors'. — gót *listeigs*, ófn. *listig*, mely még nem fejtette ki mai ,ravasz' jelentését, hanem egyszerűen ,mesterséges, ügyes' értelemmel bírt. Ide sorolandók tövüknél fogva *allestare* és *allestire* ,felszerelni' igék is.

Lisca ,szálka'. — ófn. *lisca* ,a hal szálkája'.

Lista ,lajstrom'. — ófr. *lista*, kfn. *liste*, ufn. *Leiste* ,lécz'. Hogy a ,lajstrom' jelentés csak későbbben fejlődött ki, arról akármilyen olasz szótárból győződhetünk meg, mert az elősorolt jelentések sorában a ,vonal, vlnnek hosszú darabja, lécz' foglalja el az első helyet.

Loche (tengerészeti műszó) ,eszköz a hajó gyorsaságának megállapítására'. — ang. *log*, ufn. *Log* azonos jelentéssel.

Loffo ,bágyadt, elgyengült'. — ófn. *slaph slaf* ,lankadt, gyenge', ufn. *schlaff*, továbbá ófn. *arslaffan*, ufn. *erschlaffen* ,elbágyadni'.

Loggia ,erkélyszerű épületrész, csarnok'. — ót^u. *lauba* vagy inkább

egy gyanítható **laubja* alakból, mely a középlatin *laubia* szót nemzette. A nyelvjárásokban még régibb formákra is akadunk, p. o. a lomb. és piem. *lobia* és a velencei *lubion*, mely a színházi karzatot jelenti. A német kertészeti fogalom (*Laube* = lugas) a monumentalis épületekben bővelkedő olasz földön úgyszólván megdermedt, a mennyiben az épületnek egy alkotó részét jelentette és jelenti még mai nap is.

Lonza ,a marhának fejétől és lábától a bőrön megmaradó zsír-állomány'. — ófn. *luntussa* ,zsiradék'.

Lonzo ,bágyadt, rest, lankadt'. — bajor *lunzet* ,aluszékony'.

Lotto ,sorsjegy, sors'. — gót *hlauts*, ószk. *hlutz*, ófn. *hlöz*, ufn. *Los* azonos jelentéssel.

Luffomastro ,főudvarmester'. — ufn. *Hofmeister* azonos értelemmel.

Luoja nyelvjárásokban *lojola*, *lujola* ,szikra'. — E szónak már régebben ismerték fel germán eredetét; v. ö. kfn. és ufn. *lohe*, *Lohe*, ószk. *lōgi* ,láng, szikra'.

Macca ,nagy mennyiség vlmből, bőség'. — ófn. *manac*, *manag*, kfn. *manc*, *manch*, ufn. *manch* ,sok' v. ö. gót *managei*, ufn. *Menge* ,tömeg'. Ide való természetesen az a *macca* szólásmód is, melynek eredeti jelentése ,bőségesen' lehetett, mely azonban az újabb olaszságban a ,potyára' értelmet nyerte, p. o. *mangiare*, *bere*, *viaggiare* a *macca* ,potyára enni, inni és utazni'.

Magone ,a madarak gyomra'. — ófn. *mago*, ufn. *Magen* ,gyomor'.

Manigoldo ,bakó, hóhér'. — Muratori sejtette ugyan a szónak germán eredetét a nélkül, hogy helyes magyarázatát adhatta volna. Ugyanazon szóval van dolgunk, mely mint tulajdonnév is nagyon sűrűn fordul elő a régibb *manogalt*, *managolt* és mai *Mangold* alakban. Grimm szerint az összetétel első része az ófn. *menni* eredetibb **manni* ,nyakláncz'. A második *galt*, *golt*, *gold* részt pedig hajlandó már az olasz szó alakjának visszahatásából magyarázni, a menyiben a gyanítható német alak alkalmasint *manowalt* lehetett és ilyeténkép azt jelentette, ki a nyaklánczot, a kötelet kezeli.

Marca ,határ, ellenőrző jegy'. — gót *marka* ,határ', ófn. *marcha* ,határon fekvő terület'. — Ide tartoznak *marcare* ,jelölni'; *marchese* és *margravio* ,örgróf'; v. ö. ufn. *Markgraf*.

Margravio ,örgróf'. — ufn. *Markgraf* a. j.

Mariscalco, **maliscalco**, **maniscalco**. — ófn. *marahscalco* ,lovász-mester' (*marah* ,ló' és *scalco* ,szolga'). Ismeretes dolog, hogy ezen oly szerény foglalkozást jelentő szó a századok folyamában magas polczra vergődött, mert Franciaország legelső katonai méltóságát jelenti még mai napság is. Érdekes megfigyelnünk az alaki különbséget, mely a jelen cikk élén álló szót az ugyancsak olasz *maresciallo*-tól elválasztja. Ez

utóbbi ugyanis szintén német eredetű ugyan, de nem a német révén, hanem a francia útján (*maréchal*) került az olasz nyelvbe.

Mattone ,tégla'. — ufn. *Matz*, *Matte*, mely a sajtkészítésre szolgáló mintaalakot jelenti. Ezen leszármaztatás első tekintetre furcsának tetszik, ha a megjelölt tárgyak különböző anyagát vesszük tekintetbe, azonban természetesnek fogjuk tartani, ha szem elől nem tévesztjük a két tárgy alakjának hasonló voltát. V. ö. ufn. *Käseziegel*.

Melma ,iszap'. — ófn. *melm*, gót *malma* ,por'.

Mignotta ,rima, kéjhölgy'; voltaképen romagnai tájszó, mely az irodalmi nyelvben is polgárjogot nyert. — ófn. *minneôn* ,szeretni', vagy talán közvetlenül az ófn. *minnja*, *minna* ,szerelem, érzéki szerelem' szóból.

Milza ,lép'. — ófn. *milzi* azonos jelentéssel.

Mondualdo, **manovaldo** ,gyám'. — Közélatin *mundualdus*, mely a long. *munduald*-ból származik. 'Munduald'-nak nevezik ugyanis a longobard törvények azt, ki gyámi hatalommal kezeli vlkinek vagyonát. A gyámság jelölésére a *mund* szó szolgált (v. ö. ufn. *Vormund*, *Mündel*), melyhez még a *walt*, 'kezelő' szó járult. Ez utóbbi is átment a mai németiségbe; v. ö. *verwalten*, *Verwalter*, *Rechtswalt* stb., stb.

Morfire ,falni, mohón enni'. — kfn. *murpfen*, holl. *morfen* hasonló jelentéssel.

Muffare a *camuffare* összetételben, mely *capo* és *muffare* alkotó részeire bontható és ,álöltözetbe burkolózni' jelentéssel bír. — ufn. *Muff*, mely visszamegy a kfn. *mou*, *mouwe* ,valamely ruhadarabnak ujja' szóra.

Muffa ,penész', *muffare* ,penész szagúnak lenni'. — hol. *muf* ,penész szagú' és kfn. *muff* ,penész'.

Nastro ,szalag'. — ófn. *nestila*, ufn. *Nestel*. Ezen szómagyarázat még nagyobb bizonyosságúvá lesz, ha tekintetbe vesszük a *nastola* alakot, melyet az irodalmi nyelv szava a comói nyelvjárásban ölt.

Naverare ,vlkit nyárssal megszúrni', *navera* ,seb'. — Diez szerint, ki a *navera* főnevet nem ismerte, az ige az ófn. *nabaqêr* ,fűrő' szóból származnék. Gaston Paris azonban az ófn. *narwa*, kfn. *narwe*, ufn. *Narbe* ,behegedt seb, sebhely' főnévből magyarázza a két olasz szót. Az idézett német alak ugyanis első sorban egy *narva*-t nemzett, melyből később metathesis útján *navera* keletkezett.

Niffa, **niffo** ,a ragadozó madarak csőrének vastag része'. — angsz. ang. holl. *neb*, an. *nibbe*, *nif* hasonló értelemmel.

Nocca ,a kéz és láb ujjainak porcikái'. — kfn. *knoche*, ufn. *Knochen* ,csont'. Hogy az olasz szóban hiányzik a németnek kezdő mássalhangzója, azon nem kell csodálkoznunk, mert a *kn* mássalhangzó-csoport kiejtése az olaszban majdnem a lehetetlenségek közé tartozik. Hiszen

már a latin nyelv is a sokkal lágyabb *gn* csoport kezdő *g*-jét is elejtette a *natura* **gnatura*, *notus* **gnotus* (v. ö. *ignotus*) szavakban.

Nusca ,nyakláncz, ékszer‘. — ófn. *nusca*, kfn. *nusche*, középlatin *nusca*, *nosca* ,csat‘. V. ö. még az ófr. *nosche* szót azonos jelentéssel.

Onire, *onta* ,gyalázni, gyalázat‘. — gót *haunjan*, ófn. *hônjan*, ufn. *höhnen* ,gúnyolni‘. Az *onta* főnév nem olasz földön termett képzés, hanem egyszerű átvétele a gót *haunitha*, ófn. *hônida* ,gúny, gyalázat‘ szónak.

Orca, *urca* Livorno táján és egyébütt így neveznek egy holland teherszállító hajót. — ófn. *holcho*, ang. holl. *hulk* ,hajó‘.

Orgoglio ,büszkeség, gőg, dölyf‘. — Egy majdnem biztossággal következtethető ófn. **urguoli*-ből, mely az ófn. *urguol* származéka és melyet Graff »Althochdeutscher Sprachschatz» című nagy művében ,in-signis‘-vel fordít. A ,jeles, kiváló‘ fogalomnak ,büszke, gőgös‘-be való átmenetele semmi jelentéstani nehézséggel sem jár.

Oribandolo ,öv‘. — ófn. *ortband*, mely azon fémszalagot jelentette, a mely a kard hüvelyének alsó végét (ófn. *ort*) diszítette.

Orza ,a hajó általfájának bal végén megerősített kötél‘. — Az *andare* a *orza* tengerészeti szólásmódból kitünik, hogy szavunk eredeti jelentése ,balra, bal oldalt‘ lehetett. Két német nyelvjárásban akadunk oly alakra, melyből az olasz szót helyesen megmagyarázhatjuk, t. i. a holl. *lurts* és a *lurz* szavakban, melynek értelme ,bal oldal‘. A szókezdő *l*-et az olasz ember, mint sok egyéb példában, úgy itt is, névelőnek tartotta és a szó hangtestétől külön választotta.

Otta ezen szólásmódban a *otta* időt vagy órát jelent. Tekintetbe veendő a régi *allotta*, *tallotta*, *moltotta* összetételek is. — gót *uht* ,alkalmas, kedvező időpont‘, ófn. *uohta*, mely azonos jelentés mellett alakilag még jobban megközelíti az olasz szót.

Pacco ,pak, csomag‘. — Kétséget sem szenved ugyan, hogy e szó sem latin, sem germán, hanem alkalmasint kelta eredetű, de másrészt bizonyos az is, hogy vagy a holl. *pak*, vagy pedig az angol *pack* révén került az olaszországba.

Palco, *balco*, *balcone* ,páholy, erkély‘. — ófn. *balcho*, *palcho*, ufn. *Balken* ,gerenda‘.

Palla, *balla*; *pallone*, *ballone* ,labda, golyó‘. — ófn. *balla*, *palla* ,gömb, golyó‘. Akadtak ugyan olyan nyelvészek is, kik a szónak görög eredetét vitatták (v. ö. gör. *βάλλειν*), de a *b*- és *p*-s alakok váltakozása és ez utóbbiak sűrűbb használata határozottan germán, még pedig felnémet eredetre vall.

Pécchero. Az olasz ,pohár‘ jelentésű *bicchiere* mellett a jelen czikk élén álló alakkal is találkozunk, mely kezdő mássalhangzójánál és hangsúlyánál fogva kétségtelenül a német *Becher* szóra utal (ófn.

pelhar), mely ismét a hanyatló latinságban előforduló *bicarium*, *baccarius* és *baccarium* alakokra vezethető vissza.

Poltro, **poltrone** ,rest, lusta, henyélő'. — ófn. *polstar*, *bolstar*, ufn. *Polster* ,vánkos'. Hogy a jelentés eltérése nem okoz nehézséget, azt leginkább a frez. *lodier* mutatja, mely paplant és henyélő, lustálkodó embert jelent.

Predella ,apró deszka a lábak pihentetésére, zsámoly'. — ófn. *pret*, *prett*, *pretil*, ufn. *Brett* ,deszka'.

Rada ,rév, révpárt'. — ószk. *reida* ,hajók felszerelése'. Jelentésére nézve azonban közelebb áll az olasz szóhoz a holl. *reede* és a kfn. *rade* ,rév'.

Raffare, **arraffare** ,erőszakkal elvinni, elragadni'. — kfn. *reffen*, ufn. *raffen*, az ilyen összetételekben, mint *sich zusammenraffen*, *sich aufraffen*, *wegraffen*, p. o. *der Tod hat ihn hinweggerafft*.

Raffio ,fogakkal ellátott vasszerszám'. — ufn. *Raffel* hasonló jelentéssel.

Ranco ,görbelábú, csámpás járású'. — Ezen olasz melléknév a német *rank* töre megy vissza, melylyel az ufn. *verrenken* ,kificzámítani' igében és a *Verrenkung* főnévben találkozunk.

Randa ,vlnnek vége vagy széle'. — Dante ezen helyében: «quivi fermammo i piedi a randa a randa» annyit jelent, mint ,vlnnek a széléhez nagyon közel'. Nem nehéz kitalálni, hogy a német *Rand* ,vlnnek széle' szóval van dolgunk.

Randello ,rövid ívalakban meghajtott bot, mely a teher megerősítését eszközölő kötelek összeszorítására szolgál'. — ufn. *Rädel*, *Reitel* hasonló jelentéssel. A német szó, mint már egy előbbi példában láttuk, a foghang előtt egy orrhanggal bővült az olasz nyelvbe való átmenelekor.

Rappa nem a lovaknak egy ismeretes betegsége, hanem a rojt értelmében. — kfn. *rappe* hasonló jelentéssel.

Rappare, **arrappare** nem egyéb, mint a már említett *raffare*, *arraffare*, melylyel jelentésére nézve is megegyezik. Ha mind a mellett itt mégis külön cikk alatt emlekszünk meg róla, ez azért történik, mert nem magyarázható a kfn. *reffen* és ufn. *raffen* alakokból, mint a már tárgyalt *raffare*, hanem csakis a holl. *rapen*, ang. *rap*, svéd *rappa*-ból. Ide számítandó az olasz *rampa* ,vadállatok körmei, karmai' is, mely a *rappare*-nak csak orrhangú alakja ép úgy, mint a baj. *rampfen* az ufn. *raffen* helyett. E szerint tehát *rappare* : *rampa* = *raffen* : *rampfen*.

Raspere ,kaparni, kapargálni'. — ófn. *raspôn*, ufn. *raspeln*, v. ö. magy. ,ráspoly, ráspolyozni'.

Ratto ,patkány'. — ófn. *rata*, ufn. *Ratte* hasonló értelemmel.

Razza ,faj'. — ófn. *reiza*, mely eleinte vonalat és később leszárma-
mazási rendet jelentett.

Recare. A sokféle szólásmódból, mely az olaszban ezen igével alkotható, az tűnik ki, hogy eredeti jelentése ,egyik helyről a másikra vinni' lehetett. V. ö. különösen a *recare ad effetto* ,vltm véghez vinni'. — ófn. *recchên*, ufn. *recken* ,nyújtani, nyújtózkodni, terjeszkedni'. Az eredeti jelentés a németben is ,egyik helyről a másikra vinni', ,egyik helyről a másikig terjeszteni' volt.

Ribaldo Matthæus Paris szerint azt jelenti : «fures, exules, fugitivi, excommunicati, quos omnes *ribaldos* Francia vulgariter consuevit appellare». Diez szerint mindenre képes gyűlevész népet jelentett, mely a középkorban a csatározásokat megkezdte, az ugynevezett *enfants perdus*. Tekintettel arra, hogy épen a legrégibb íróknál e szó bizonyos katonaságot jelentett, nem kételkedhetünk, hogy az előbb említett *enfants perdus*-féle jelentésben kell keresnünk e szó eredeti értelmét. Diez *ribaldo*-t az ófn. *hriba* ,rima' szóból származtatja, melyhez később az *aldo* képző járult. Tisztelet, becsület a román nyelvészet megalapítójának, de az ófn. *hriba*-ban sehogy sem ismerhetjük fel az olasz *ribaldo* ősapját. Részünkről azt hi-zsziük, hogy a long. *Gairipald* és *Garipald* kielégítőbb megoldást nyújt. E szó ugyan a tulajdonnév szerepét játszsza a reánk maradt long. nyelvmlékekben, de jelentése meg eléggé világos: long. **gair*, ófn. *gêr* ,lándzsa'; *bald*, *pald* ,derék, ügyes'. *Gairipald* tehát ,derék, ügyes lándzsaforogató'-val fordítható. A long. *gai*, *ga* szótag úgy magyarázható, hogy összetévesztették az ófn. *ga* (ufn. *ge*) igekötővel, a mi annál is inkább történhetett, mert az említett igekötő rendszeren hangsúlytalan, a long. **gair*, ófn. *gêr* jelentése pedig már elhomályosult lehetett.

Ricco ,gazdag'. — ófn. *richi*, gót *reiks*, ufn. *reich*. A német szó eredetileg ,hatalmas, befolyásos, uralkodó' jelentéssel bírt, a mit még egyes összetételekből fel is ismerhetünk, p. o. gót *Thiudareiks*, *Theodorich*, *Dietrich* = a nép fejedelme; *Friedrich* = a béke fejedelme; *Heinrich* e helyett **Heimrich* = a ház, az otthon ura stb., stb. Minthogy a fejedelmek és uralkodók egyszersmind a leggazdagabbak, legtehetősebbek is voltak, e szó az olasz nyelvben a ,gazdag' jelentést vette fel.

Riddare ,tánczot járni, ropni'. — ófn. *ga-ridan*, kfn. *riden* ,forogni'.

Riga, *rigo*, *rigoletto* ,sor'. — ófn. *riga*, kfn. *rihe*, ufn. *Reihe* ,sor'.

Roba ,holmi, portéka'. — ófn. *roub*, ufn. *Raub* ,préda, zsákmány'.

Az olasz *rubare* pedig a gót *biraubôn*, ófn. *raubôn* ,zsákmányolni' igére megy vissza. A középlatin *rauba* még világosan mutatja a germán szó eredeti kettős magánhangzóját. Ezen két mondatból ,quicquid super eum cum *rauba* vel arma tulit" és *si quis in via alterum adsalierit et eum *raubaverit*, melyek közül az alsó a «lex alemannica», a második a «lex salica»-ból való, kitűnik, hogy a német szó már nagyon régen ment át a középlatináságba.

Rocca ,rokka'. — ófn. *rocco* hasonló jelentéssel.

Romire ,zajongani'. — ófn. *hrômjan*, *hruomjan* ,zajt csapni, fel-tünő viseletével a közvéleményt foglalkoztatni'. Ebből fejlődött aztán az ufn. *rühmen* ,dicsérni, magasztalni'. Az olasz ige tehát megőrizte a németnek eredeti jelentését.

Ronzare ,zsongni-bongni'. — ófn. *rûnazôn*, kfn. *runzen* azonos értelemmel.

Rosta ,rostély'. — ófn. *rôst*, *rôsta*, ufn. *Rost* azonos jelentéssel.

Rostire, arrostire ,sütni, piritani'. — ófn. *rôstjan*, ufn. *rôsten*, mely utóbbinak *ö*-je az ófn. *rôstjan j* hangjában leli magyarázatát.

Ruffa, baruffa, ,hajbakapás, csetepaté'. — *ruffiano* ,kerítő'. — Mind a három szó, a német *raufen*, ófn. **roufan* igéből származik. Hangzójára nézve még közelebb áll az olasz szavakhoz a német *ruffen* ,a tollakat letörölni'. A csetepaté eredetibb jelentése tehát határozottan a ,hajbakapás' volt, míg a *ruffiano*, mielőtt mai jelentése megállapodott volna, egyszerűen csak veszekedni szerető embert jelölt.

Ruspo-nak nevezi az olasz ember a pénzt, ha a pénzveréből kikerülvén, még nem vesztette el érdességét. Innen a szó általános jelentése ,érdes'. — ófn. *ruspan* ,érdesnek, merevnek lenni'.

Russare ,hortyogni'. — ófn. *ruzzôn* azonos jelentéssel.

Saccomanno nevet viseltek azok, kik a sereg mögött az élelmi szerekre és a podgyászra ügyeltek. — kfn. és baj. *sackmann*, mely részben azonos jelentésű az olasz szóval, részben zsákmányoló embert jelöl. Azonban ez utóbbi jelentésnek is akad képviselője az olaszban, mert mettere a *saccomanno* felér a *mettere a sacco* ,zsákmányolni' szó-lásmóddal.

Sagire ,hatalmába ejteni, keríteni'. — Nem a frcz. *saisir*-ből, a mint Fanfani hiszi, hanem ezzel együtt ez ófn. *sazjan* ,helyezni, juttatni' vagy pedig még inkább az ófn. *bisazjan*, ufn. *besetzen* ,elfoglalni, hatalmába ejteni' igéből a *bi* igekötő mellőzésével.

Sala ,terem'. — ófn. *sâl* ,ház, lakás'.

Sbreccare ,kitördelni (valamely edényt)'. — gót *brikan*, ófn. *brêchan* ,törni'. V. ö. a vel. *sbregar* igét hasonló jelentéssel.

Scabino a középkorban részint a rendőrség fejét, részint a bírót jelentette valamely városban. Így nevezték a «Heilige Vehme» nevű törvényszék egyes bíráit is. — angzs. *scepeno*, ófn. *sceffeno*, ufn. *Schöffe*, an. *Schöppe*. A középlelatinban e szó *scabinus* alakot öltött s innen átszár-mazott a román nyelvekbe.

Scaffale ,könyvállvány'. — kfn. *schafe*, holl. *schap* ,állvány'.

Scaglia ,pikkely'. — gót *skalja*, ófn. **scalja*, ufn. *Schale* ,hég'.

Scalco ,tálnok, étékfogó', — góth *skalks*, ófn. *skalk* ,szolga' és végre tetemesen megváltozott jelentéssel ufn. *Schalk*.

Scarpa első sorban a lábbelit jelenti. Így nevezik azonban ama lejtős hajlást is, melyet egy falnak vagy töltésnek szokás adni. Ez a neve a féknek is, melylyel a kerék forgását megakadályozzuk. Szükséges volt mindezen jelentéseket elsorolni, hogy lássuk belőlük, hogy valamennyien oly tárgyakat jelölnek, melyek többé-kevésbé ékalakúak vagy hegyben végződők (cipő, lejtő). Szemmel tartva ezen körülményt, nincs okunk hozzá nem járulni. Diez véleményéhez, ki azt tartja, hogy az olasz szó az ószk. *skarp*, ófn. *scarf*, ufn. *scharf* 'éles' melléknévből származik.

Scatola 'katulya'. — ufn. *Schachtel*. Wackernagel ugyan azt hiszi, hogy az olasz itt a kölcsönadó nyelv, a nélkül, hogy állítását elégséges hangtani okokkal támogatná. Mert honnan került volna a német szóba a *ch* torokhang? Holott, ha Diez véleményéhez csatlakozunk, a torokhang hiánya az olaszban nemcsak hogy fennakadást nem okoz, hanem egyenesen megfelel azon hangváltozásnak, melynek a *ct*, *cht*, *kt* mássalhangzó csoport Dante nyelvében alá van vetve. Hogy a torokhang eltűnése nem okozza mindig a rákövetkező mássalhangzó megnyújtását (kettőzését) arról leginkább az olasz *pratica* és *etica* szavak tanuskodnak.

Scellino 'angol pénznem'. — ang. *schilling*: v. ö. továbbá gót *skilliggs*, ufn. *Schilling*.

Schermo, *scherma*; *schermire*, *schermare* 'védelem, vívás, ernyő'; 'vívni, védekezni'. — ófn. *skirm*, *skerm* 'paizs, védelem'. Ugyancsak ezen szóra megy vissza az ol. *scaramuccia* 'csetepaté'. Érdekes példája a szavak vándorlásának az ufn. *Scharmützel* 'csetepaté', mely félreismerhetlen módon magán hordja az olasz eredet bélyegét, noha az illető olasz szó (*scaramuccia*) a németből került Dante nyelvébe.

Scherno 'gúny, megvetéssel párosuló gúny'; *schernire* 'gúnyolni, megvetni'. — ófn. *skern* 'gúny, megvetés', mely igét is fejlesztett: *skernôn* = ol. *schernire*.

Scherzare, *scherzo* 'tréfálni, tréfa'. — kfn., ufn. *scherzen* azonos jelentéssel.

Schiacciare 'összezúzni, összelapítani'. — ófn. *klackjan* azonos értelemmel.

Schiaffo 'pofon'. — ufn. *Schlappe*, melynek a német nyelv fejlődési korszakaiban alkalmasint **schlapfe* **slapfe* alakja lehetett, a mely jobban magyarázná meg az ol. irodalmi alakot, holott a vel. és ver. *sleppa* teljesen az ufn. *Schlappe*-nak hasonmása.

Schiantare 'hasítani'. — Szavunk az ófn. *skleizên* 'hasítani' igének orrhangos alakja. A mi pedig az ol. *a-t* illeti szemben az ófn. *ei*-vel, v. ö. ol. *razza*, ófn. *reiza*; ol. *biacca*, ufn. *bleich* stb., stb. Ezen hangváltozással azonban csakis az olaszban találkozunk, mert p. o. a

schiantare-nak megfelelő frez. alak a német *a-t* megőrzi: *éclater* és anynyiban is közelebb áll az eredeti német szóhoz, hogy a foghang előtt nem szúrja be az orrhangot.

Schiatta ,faj, törzs'. — ófn. *slahta*, **slahta*, melyet az ufn. *Gieschlecht* ,nemzedék, faj', *unge-schlacht* voltaképen ,elfajult', der *Menschen-schlag* és egyebekben is könnyen fölismerhetünk.

Schiavo ,rabszolga'. — ufn. *Sklave* voltaképen *Slave* helyett, mert ez utóbbi a német nyelv fejlődése korában, különösen N. Károly idejében szláv nemzetségű hadi foglyot jelentett, míg később az általánosabb ,fogoly, leigázott, rabszolga' jelentést vette fel. Ide tartozik valószínűleg az ol. *schiarina* ,pokrócz' is, mely eredetileg a rabszolgák öltönyét jelölte.

Schienna ,hát, gerincez'. — ófn. *skina* ,tű, tüske'. Hogy egy ,tű, tüske' jelentésű szó könnyen fölveheti a ,gerincez, hát' értelmet is, arról maga az olasz nyelv tanúskodik, melyben a hátgerincezet *spina dorsale* szóval jelölik, mert *spina* már a latin nyelvben is a ,tű, tüske' és ,gerincez' jelentéseket egyesíti.

Schiera ,sor, csapat'. — ófn. *scara*, **scarja* ,sereg, csapat', ufn. *Schar*.

Schietto ,egyszerű, őszinte'. — ófn. *sleht*, ufn. *schlecht*, *schlicht*. Az ófn. *sleht* ugyanis azt jelenti ,egyszerű, mesterkéletlen, romlatlan', mely értelmét az ufn. *schlicht* alakban meg is tartotta, holott *schlecht* a nyelv megkülönböztető tendenciája folytán tetemes jelentésbeli változáson ment keresztül ugyanannyira, hogy mai napság épen ellenkezőjét jelöli annak, a mit az ófn. nyelvben valaha jelölt.

Schifo ,csolnak', — ófn. *skif*, ufn. *Schiff* ,hajó'.

Schiniera, **schiniere** ,lábpánczél'. — ófn. *skina* ,lábzsár'; v. ö. ufn. *Schienbein* ,tibia'.

Schippire ,kisiklani, kicsúszni'. — kfn. *slipfen*, ufn. *schlupfen* hasonló jelentéssel.

Schiuma, nyelvjáráásokban *scuma* és *sguma* ,hab'. — ófn. *scūm*, ószk. *skūm*; ufn. *Schaum* ,hab, tajték'.

Schivare ,valamit kerülni, valamitől tartózkodni'. — ófn. *skiuhan*, ufn. *scheuen*. V. ö. a német és olasz szólásmódot: *keine Mühe scheuen* = *non schivare fatica*. Ide sorolandó továbbá *schivo*, *schifo* ,utálat, irtózás'; v. ö. ufn. *Scheu*.

Sciarpa ,öv, szalag'. — ófn. *scherbe*, an. *schirpe*, holl. *schrapp*. Mind a három germán szó voltaképen tarsolyt vagy tarisznyát jelent. Különösen azt, melyet a zarándokok szoktak hordani. Az olasz szó később a tarisznyáról átment az övre vagy szalagra, melyről a tarisznya lefüggött. Ezen jelentésváltozás valószínűsége mellett a frez. *écharpe* is

bizonyít, mert míg jelentése egyrészt megegyezik az ol. *sciarpa* szóéval, másrészt a zarándokok tarsolyáját is jelöli.

Sciarra ,zivódás, veszekedés, összetűzés'. — Az olaszok és németek még nem egyeztek meg e szónak eredetére vonatkozólag. Valószínű azon vélemény, hogy az ófn. *zerran*, ufn. *zerren* ,húzni, czibálni' igéből származik. Hihető, hogy a német szó az olaszban eleinte a **ciarrare* alakot öltötte, mely elé később a protheticus s járult.

Scilacca ,ostorcsapás'. — ófn. *slac*, *slag*, ufn. *Schlag*, ütés, csapás'.

Scivolare ,kisiklani, csúszni'. — ófn. *sliofan*, gót *sliupan*, ufn. *schlüpfen* (v. ö. a *schippire* czikket), vagy pedig Caix nézete szerint az ófn. *slifan*, *sliphan* ,siklani' igéből.

Scorbuto ,süly'. — an. *schorbock*, ufn. *Scharbock* azonos értelemmel.

Scotola ,tiló', *scotolare* ,tilólni'. — Mind a kettő az ófn. *scutlôn*, ufn. *schütteln* ,rázni, megrázni' igére megy vissza.

Scotta ,azon kötél, melylyel a vitorlák helyzetét szabályozzák'. — svéd *skot*, ufn. *Schote* azonos jelentéssel.

Scotto ,valaminek, p. o. ebédnek, vacsorának, bornak stb. stb. az ára, a költségei'. V. ö. jelentésére nézve a német *die Zeche* szót a *die Zeche bezahlen* szólásmódban. — ófríz *skot*, ang. *scot*, *shot*, ufn. *Schoss*, *contributio*'.

Scranna ,szék, zsámoly, ítélőszék'. — ófn. *schranna*, ufn. *Schranne* azonos jelentéssel.

Scrocco, *scroccone* ,élősdí'; *scroccare* ,potyázni'. Ezen olasz szó eredetére vonatkozólag kétféle figyelemreméltó véleményt regisztrálhatunk. Az egyik szerint a holl. *schrok* ,nyalánk' szóra menne vissza, a másik szerint pedig az ófn. *scurgo*, ufn. *Schurke* ,gazember' főnévből származnék. Az első mellett a jelentés nagyobb megegyezése, a másik mellett pedig a *scorcone* alak szól, melylyel Veneroni irataiban találkozunk.

Sdrajarsi ,leterülni, leheverni'. — gót *stranjan*, ófn. *strewjan*, leteríteni, kiterjeszteni'.

Sdruciolare ,kisiklani, elcsúszni'. — kfn. *strûchelen*, ufn. *straukeln* ,elcsúszni'.

Sega ,fűrész'. — ófn. *saga*, *sega*, ufn. *Säge*.

Senno ,értelem, jelentés, ész'. — ófn. *sin*, ufn. *Sinn* azonos jelentéssel.

Sgherro ,porkoláb'. — long. *scario*, *scuro* ,törvényszéki szolgál'. V. ö. ufn. *Scherge* azonos értelemmel.

Sghescia ,nagy éhség'. — kfn. *gît* ,voracitas'; v. ö. a mod. *geiz* és piem. *gheisi* alakokat, melyek a kfn. szóhoz sokkal közelebb állnak.

Sgretolare ,vltm a fogakkal apróra harapdálni, apróra zúzni'. — ófn. *scrôtan*, ang. *shread*, *shred* ,széttépni, hasítani'.

Sguancio ,ferde, rézsutos'. — svéd *swank*, ufn. *schwank* hasonló értelemmel.

Sguaraguardia, **sguaraguato**, **guaraguato** ,órcsapat'. — ufn. *Scharwache*, *Scharwacht* azonos értelemmel.

Siniiscalco ,udvarmester, kormányzó, helytartó'. — ófn. **siniscalc* ,vén szolga, ki a többi szolga felett őrködik'. Itt is egy olyan értelemváltozással van dolgunk, a milyennel a **maniscalco** cikkben találkoztunk, a midőn a frez. *maréchal*, ol. *maresciallo* eredetét tárgyaltuk.

Slitta ,szánkó'. — ófn. *slito*, ufn. *Schlitten*.

Smacco ,szégyen, gyalázat'. — ófn. *smâhi*, ufn. *Schmach* azonos értelemmel.

Smagare ,eltéveszteni, elveszteni'. — Az ige germán eredetű, oly megszorítással azonban, hogy a szókezdő *s* már olasz földön termett és a német *un* tagadó partikulának felel meg. — ófn. *magan*, ufn. *mögen* (jelen ideje: *ich mag*) ,hatni, képesnek lenni, bírni', *un-magan* pedig ,erejét elveszteni, elájulni, alélnak lenni'. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy az olasz ige reflexiv alakjában **smagarsi** annyit jelent, mint ,bátorságát, erejét elveszteni', akkor azonnal felismerjük benne az *un-magan* jelentését.

Smalto ,máz'. — ófn. **smalzjan*, *smelzan*, ufn. *schmelzen* ,olvasztani'; v. ö. továbbá ufn. *Schmelz*, mely etymologiallag teljesen az ol. **smalto**-nak felel meg.

Smarrire ,valamit elveszteni, a nélkül, hogy a megtalálás reménye ki volna zárva'. — ófn. *marran*, **marrjan*, gót *marzjan* hasonló jelentéssel.

Snello ,ügyes, gyors mozgású, karesú'. — ófn. *snel*, ufn. *schnell* ,gyors'.

Solcio ,fűszerezett gyümölcs vagy hús'. — ófn. *sulza*, ufn. *Sulz* ,kocsonya'.

Sornacchiare, **sornacare** ,hortyogni'. — kfn. *snarchen*, ufn. *schmarchen* azonos jelentéssel.

Spaccare ,hasítani'. — kfn. *spachên* a. j.

Spanna ,arasz'. — ófn. *spanna*, ufn. *Spanne* a. j.

Sparagnare ,megtakarítani, takarékoskodni'. — Kétségtelenül az ófn. *sparôn*, *sparên*, ufn. *sparen* igére megy vissza; a jövő dolga azonban felderíteni, hogy az olasz szónak (**sparagnare**) -agn- eleme nem egy régibb német alakot tükröz-e, mely eddigelé még ismeretlen vagy talán egyáltalában nem jutott el napjainkra.

Sparaviere, **sparviere** ,karvaly'. — ófn. *sparuari*, ufn. *Sperber* a. j.

Spiare ,kémlelni'. — ófn. *spêhôn*, ufn. *spâhen*. Ide tartozik továbbá ol. **spia**, ófn. *spêha* ,kém'.

Spola, **spuola** ,orsó'. — ófn. *spuolo*, ufn. *Spule* a. j.

Spranga ,pánt, retesz'. — ófn. *spanga*, ufn. *Spange* ,pánt, kapocs'. Az *r* beszúrásáról olasz szavakba v. ö. a feltro czikket.

Springare, **spingare** ,kapálózni, rugdalni'. — ófn. *springan*, ufn. *springen* ,ugrani'. A **spingare** ol. alak képződésére tagadhatlanul befolyt az ol. **spingere** ige, úgy hogy ez esetben is népies szószármaztatással van dolgunk.

Sprizzare, **sprazzare**, **spruzzare** ,fecskendezni'. — ufn. *spritzen*, tájszólásokban előforduló alakok: *spratzen*, *sprützen* a. j. Az idézett német igékben teljesen megtaláljuk a három olasz ige különböző magánhangzóit.

Sprone, **sperone** ,sarkantyú'. — ófn. *sporo*, acc. *sporon* a. j.

Squilla ,csengetyű'. — ófn. *skilla*, *skella*, ufn. *Schelle* a. j.

Squittire ,sivalkodni, visítani'. — baj. osztr. *quitschen* a. j.

Staffa ,kengyel'. — ófn. *staph*, *stapho*, mely voltaképen lépést, lábnyomot jelent, a miből könnyen fejlődhetett ki az olaszban a ,kengyelvas' értelme.

Staggire ,lefoglalni, letartóztatni'. — Némelyek ezen igét az ófn. *stâtigôn* ,sistere' szóból származtatják, mások inkább az ófn. *stâtian*, *stâtan* ,erőssé, állandóvá tenni' igéből. Alak és jelentés egyaránt arra bír bennünket, hogy föltétlenül az első véleményhez csatlakozzunk.

Stallo ,tartózkodási hely, lakhely'. — ófn. *stal*, melyet a középkor latin nyelvű okmányai és glossái ,locus, statio, stabulum' szavakkal fordítanak. Ide tartoznak közös tövüknél fogva: **stalla** ,istálló', **stallone** ,mén' és a tengerészeti műszó **stallia** ,horgonyzási idő, vlmely hajó tartózkodási ideje vlmely kikötőben'.

Stambecco ,kecskebak'. — ófn. *stainboec*, ufn. *Steinboeck* a. j.

Stamberga ,ódon ház, ócska, rossz gunyhó, viskó'. — A szó csak második (-berga) részében tartalmaz germán elemet, a mennyiben nagyon is elfogadhatónak tartjuk Caix véleményét, mely szerint **stamberga** = **stranza** + **albergo**.

Stampare ,nyomtatni'. — ófn. *stamphôn*, ufn. *stampfen* ,taposni, nyomni'.

Stampella ,mankó'. — Caix határozottan germán eredetűnek tartja e szót a nélkül azonban, hogy az általa elsorolt vélemények valamelyikéhez csatlakoznék. Némelyek ugyanis azt hiszik, hogy az ol. főnév az ófn. *staphôn* ,jární, lépni' igéből származik, míg mások az ufn. *Stab* ,bot' szóra vezetik vissza, melynek **stampella** csak orrhangú alakja volna.

Stanga ,rúd'. — ófn. *stanga*, ufn. *Stange* a. j.

Stecco, stecca ,karó, pálcza'. — ófn. *steccho*, ufn. *Stecken* ,pálcza'.

Sterlino ,sterling' (angol pénznem). — ang. *sterling* a. j.

Stia ,tyükketrecz'. — ófn. *stiga*, ufn. *Hühnersteige* a. j.

Stinco, vel. **schinco**, mil. **schinca** ,lábszár'. — ófn. *skinko* ,cső, szár', kfn. *schinke* ,lábszár', ufn. *Schinken* ,sonka'.

Stocco ,négyszögletes kardalakú fegyver'; továbbá ,törzs'. — ufn. *Stock* ,bot, pálcza'.

Stoccafisso, stoccofisso ,tőkehal'. — ufn. *Stockfisch* a. j.

Stoffa, stoffo ,anyag, kelme, posztó'. — Ezen szó eredete a lat. *stoppa* (ol. *stoppa*) főnévből kizár minden kétséget. De mi a magyarázatja a lat. *pp* ol. *ff* hangváltozásnak? Szükségképen föl kell tennünk, hogy a latin szó a barbár germán hódítók szájában a *stuffa* alakot öltötte, míg lassanként *stuffa*-ba ment át és ily módon az ol. *stoffa*-t eredményezte. Latin származású szóval van tehát dolgunk, de olyannal, melynek mai olasz formáját csakis úgy magyarázhatjuk meg, ha a német közvetítés hypothesiséhez folyamodunk.

Stollo. Igy nevezi az olasz köznép a szalmaboglya fáját, rúdját, mely azt egyenes helyzetben fentartja; továbbá a mihaszna embert, fatuskót. — ófn. *stollo*, ufn. *Stollen* ,alap, támasz, oszlop'.

Storione ,kecsege'. — ófn. *sturio*, *sturo*, svéd. *stör*. Az ófn. *sturio* alakot az állattani műnyelv is magáévá tette, a mennyiben a kecsegét ,accipenser sturio'-nak nevezi.

Stormo ,sokaság, csődület, roham'. — ófn. *sturm*, ufn. *Sturm* ,vihár, roham'.

Stracciale ,formatring; csík, öv'. — Aligha tarthat igényt figyelmünkre azon szófejtés, mely az ófn. *strach* ,feszés, nyújtott' melléknévből származtatja szavunkat. Sokkal valóbszerű azon vélemény, mely az ufn. *Strick* ,kötél' főnévből magyarázza az ol. szót. V. ö. vel. *strica* ,kötél'.

Strale ,nyíl'. — ófn. *strála*, kfn. *strál*, ufn. *Strahl* ,sugár'. Ha a régi német okmányok nem is tanúskodnának róla, a puszta következtetés útján is megmagyarázhatnók, hogy a nap sugarai (Sonnenstrahlen) voltaképen a napisten nyilainak tekintendők.

Strappare ,kiragadni, kirántani'. — svájci *strappfen* ,húzni, vonni'.

Strobile ,durva, csiszolatlan, tuskés'. — ófn. *stropalôn* ,durvának, tuskésnek lenni', baj. *strobeln*; v. ö. továbbá ufn. *struppig* ,borzas'.

Stronzo ,állati vagy emberi hulladék-larab'. — ufn. *Strunzen*, *Strunzel* a. j.

Strozza ,torok, gége'. — ófn. *drozza* a. j. Ebből képződött a prothetikus *s* útján az ol. *strozza* és belőle a *strozzare* ,megfojtani' ige is.

Struffo, struffolo ,apró batyú, rongyhalmaz'. — kfn. *strupf* a. j.

Stucco ,fősz, vakolat'. — ófn. *stucchi* ,kéreg'.

Stufa ,fürdő szoba' és ,kályha'. —

A két jelentés közül kétségtelenül az első egyszersmind az eredetibb. Ez a körülmény pedig határozottan az ófn. *stupa*, kfn. *stobe*, ufn. *Stube*, ószk. *stofa* ,szoba' szóra utal bennünket, mely alakjára és jelentésére nézve egyaránt kielégítő magyarázatot nyújt. Hogy egy ,fürdőszoba' jelentésű szó kályhát, kemenczét is jelenthet, az legjobban kitűnik az ismeretes „egy a szoba a kemenczével“ szólásmódból, mely szerint a ,szoba' és ,kemencze' szók synonymáknak tekintendők.

Svignare ezen szólásmódban *svignarsela* ,elillanni, elosonni'. — ófn. *swinan*, ufn. *ver-schwinden* eltűnni'.

Taccagno ,fukar, fősvény'. —

Diez határozottan elveti azon etymológiát, mely szerint ezen szó az ufn. *Zacken*-nek köszönné eredetét, és inkább az ófn. *zähi*, ufn. *zähe* ,szívós'-re gondol. Magától értetődik, hogy az ófn. *zähi* alak sem nyújt kielégítő magyarázatot, azért Grimm törvénye értelmében még egy régiebb *tähi* alakhoz kell folyamodnunk, ha az olasz szónak megfelelő német szót meg akarjuk találni.

Taccola ,szarka'. — ófn. *taha* ,varjú'. Aligha tévedünk, midőn fölteszszük, hogy az ófn-ben egy **tahala* kicsinyítő alak létezett: csakis egy ilyen alakból származhatott ugyanis ufn. *Dohle* ,varjú' és csakis **tahala*-ból magyarázható az ol. *taccola*.

Taffio ,lakmározás, evés, falás, tor'. — *taffiare* ,falni, zabálni'. — Azonnal ráismerünk az ufn. *Tafel* ,lakoma' és *tafeln* ,lakomázni' szavakra, melyek ily módon újra visszakerültek a latin talajra, a honnan eredtek.

Tallero ,tallér'. — ufn. *Thaler* a teljesebb *Joachimsthal*-ból, mert *Joachimsthal*-ban verettek az első tallérok. Régiebb, de mai napság már nem használatos összetétel *ristallero*, ufn. *Reichsthaler*.

Tanfo ,penészszag, zárt levegő'. — ufn. *Dampf* ,gőz'.

Targa ,kis paizs'. — ófn. *zarga* ,védelem'. Itt is, mint a *taccagno* szónál egy régiebb **targa* alakból kell kiindulnunk, ha kielégítő magyarázatot akarunk nyújtani.

Tarpano ,pórias viseletű, durva személy'. — ószk. *thorpari*, kfn. *törpel*, *dörper* a. j.

Tecca, teccola, ritkábban *taccola* ,foltocska, kis hiba'. — gót *taikns*, angsz. *tacen*, ufn. *Zeichen* ,jegy, jel'.

Tecchio ,szörnyű nagy, szertelenül nagy'. — ófn. *dicchi*, *thiki*, ang. *thik*, ufn. *dick* ,vastag'. V. ö. ezen arezzói szólásmódot: „per zio (e helyett: per dio) tu l'ha detta töcchia“ mely körülbelül úgy fordítható: ,istenemre, szörnyű vadat mondtál' e helyett: ,szörnyű nagyot mondtál'.

Tecchire, attecchire ,gyökeret verni, tenyészni'. — gót *theihan*, ófn. *dihan*, ufn. *ge-deihen* ,tenyészni, nőni'.

Tedesco ,német'. — Magától értetődik, hogy az olasz nyelv német elemei közül a *tedesco* szó sem hiányozhatik.

Gót *thiudisko* ófn. *diotisc* ,népszerű' ezen főnévből gót *thiuda*, ófn. *diot* ,nép'. Az olasz *tedesco* szóban tehát a gót és ófn. alak sokkal épebb állapotban maradt reánk, mint magában az ufn. *deutsch* szóban. Ezen tudvalevőleg nincs mit esodálkoznunk, mert a kölcsönszavak úgyszólván megdermednek azon alakban, a melyben azokat a kölcsönvevő nyelv a kölcsönadótól átvette.

Tetta, zitta ,mell, emlő, cseces'. — ófn. *tutti, tutta* a. j. Ezen ófn. alak consonantismusára nézve ugyan teljesen megfelel az idézett olasz szónak, vocalismusát tekintve azonban jelentékenyen eltér tőle. Tudjuk, hogy a mai német irodalmi nyelvben egy *Zitze* alakra akadunk, melyet Grimm törvénye értelmében egy ófn. **tita* előzött meg. Ebben nehézség nélkül az ol. *tetta* elődjét ismerhetjük fel. Az ol. *zitta*-t pedig a feltételezett **tita*-nak egy átmeneti **zita* alakja magyarázza, a melyben ugyanis a szó elején a *t* — *z* hangváltozás már véghez ment, míg a szó belsejében megmaradt az eredeti *t*.

Ticchio ,szeszély, hóbortos eszme'. — ófn. *ziki* ,kecske' és egy valószínűséggel föltételezhető **tiki*. Ámde mi köze van a kecskének a hóborthoz és szeszélyhez? Legjobban eloszlatja e kételyünket az ol. *capriccio*, mely ugyancsak szeszélyt jelent és kétségtelenül a *capra* ,kecske' főnévből származik. Ezen állat szeszélyes ugrásai szolgáltatnak alkalmat a *capriccio* és *ticchio*-féle jelképes szavakra.

Tirare ,húzni'. — gót *tairan*, ófn. *zeran*, ufn. *zerren* ,húzni, rántani, czibálni'.

Tocco, tocca eredetileg szövetet, posztót jelentett, míg később egy darabot akármilyen kelméből. — ófn. *tuoh*, ufn. *Tuch* ,posztó, kelme'.

Tombolare, tombola ,fejére esni, lezuhanni, bukfenyezni'. — ószk. *tumba* ,fejére esni'. Ugyanezen tövel találkozunk az ufn. *tummeln* igében, pl. a *sein Ross tummeln* ,lovát tánczoltatni' szólásmódban vagy pedig a *Tummelplatz* ,a kórláton belül lévő tér a lovagjátékoknál' szóban.

Tonfano ,folyó mélye'. — ófn. *tumphilo*, kfn. *tümphel*, ufn. *Tümpel* a. j.

Torba ,zsombék'. — angasz. *turf*, ószk. *torf*, ufn. *Turf* a. j.

Tovaglia ,asztalkendő'. — ófn. *duahilla*, *twachilla*, hasonló értelemmel.

Trampoli ,mankó'. — ufn. *trampeln* ,durva módon lépni, járni'.

Trappola ,kelepeze'. — ófn. *trapo* ,kelepeze, tőr'.

Trastullo ,mulattató, időtöltés'. — ófn. *stulla* ,idő, óra'. Az ol. *trastullare* ige tehát a *tra* igekötő hozzájárultával annyit jelent mint ,mulatni, az időt eltölteni'.

Tregua ,fegyverszünet, nyugalom'. — ófn. *triwe* ,fegyverszünet'; ez nemzette a középlatin *treuga*-t, melyből hangátvetés útján *tregua* keletkezett.

Treppicare ,tiporni, tipegni'. — ang. *trip*, ufn. *trippeln* a. j.

Trescare eredetileg azt jelentette ,tánczolni'; **ballare la tresca** = ,tánczolni, tánczot ropni'. — gót *thriskan*, ófn. *drescan* ,triturare'. Hogy a taposás és tiprás fogalma könnyen mehetett át a tánczoláséba, azt jelentéstani kérdésekben jártas ember nem igen fogja tagadni.

Tribordo ,a hajónak jobboldali része a hajó farától tekintve'. — ufn. *Steuerbord* a. j. Furcsálanunk kell ugyan, hogy a német *Steuer* (kormány) szónak egy ol. *tri* szótag felel meg; de minthogy semmi más etymologia nem kínálkozik, a jelentés pedig azonos, egyelőre helyesnek kell tartanunk szófejtésünket.

Trimpellare ,botorkálni, ügyetlenül és lassan járni'. — gót *trimpan* ,járnikielni'.

Trincare ,sokat inni, részegeskedni'. — ófn. *trinkan*, ufn. *trinken* ,inni'. Az olasz ember, ki mai nap is mértéket tart az ivásban, azzal állott bosszút iszákos elnyomóján, hogy azon igéjét, mely egyszerűen azt jelenti ,inni', a részegeskedés fogalmának jelölésére használta.

Troscia, stroscia ,a víz és a folyadékok elszéledése által létrejött erek, patakocskák'. — gót *ga-drausjan* ,lefolyni'.

Truogo, truogolo ,teknő'. — ufn. *Trog* a. j.

Tuffare ,mártani, belemártani'. — ófn. *toufan*, ufn. *taufen* ,megkeresztelni', eredetileg ,vízbe mártani'.

Ufo ezen szólásmódban a ufo ,ingyen, potyára, más költségén'. — gót *ufjo* ,bőség'; a ufo tehát eredetileg azt jelentette ,a bőviből, onnan, a honnan telik'.

Usbergo ,pánczél'. — ófn. *halsberc*. Ez a német szó, a mint elemeire való szétbomlásából azonnal kitűnik, eredetileg a pánczélnek csak azon részét jelentette, mely a nyakat védte. Az olaszban lassanként az egész pánczél jelölésére használták. Az ófn. *halsberc* tehát olyan sorsra jutott, mint a román eredetű német *Koller* szó, mely *collare*-ből származik, de mai nap a pánczélnek nem csak a nyakat, hanem a mellet és hasat fedő részét is jelenti.

Usta ,a vad nyoma, melynek szaga útba igazítja az ebeket', piem. *nast* ,szaglás'. — A piemonti alak az ufn. *Nüstern* ,orrlyuk' főnévre utal. V. ö. továbbá ófriz *nosteren*, holl. *noster* a. j. Azonkívül baj. *nuesten* ,szimatolni', dán *nustère* ,nyomozni'. Az ol. *usta* tehát **nusta* helyett áll, mint *anchina* e helyett **nanchina*.

Vescia voltaképen egy gombafajt jelent, de általánosan a ,crepitus ventris' jelölésére használják. — Ezen szó tövével sok germán nyelvben találkozunk, p. o. ószk. *fisa* ,fingani'; kfn. *vis-l* vagy *vis-t* ,crepitus ventris'.

Zaffo ,csap, a hordó csapja'. — ófn. *zapfo*, ufn. *Zapfen* a. j.

Zaino ,bőrzsák, bőrtarisznya, katonaborju'. — ófn. *zaina* ,kosár, tarisznya'.

Zanna ,agyar'. — ófn. *zand*, *zan*, ufn. *Zahn* ,fog'. Itt is a nemzeti bosszú olyan névvel van dolgunk, a milyennel már a trincare tárgyalásakor találkoztunk.

Zecca ,kullancs'. — kfn. *zeche*, ufn. *Zecke* a. j.

Zolla ,göröngy, haut'. — ófn. *scolla*, ufn. *Scholle* a. j.

Zuffa ,verekedés, hajbakapás, csetepaté'. — ufn. *zupfen* ,húzogatni, tépdelni', v. ö. ol. *azzuffare* ,verekedni, hajbakapni'.

Zuppa ,leves, lé'. — ufn. *Suppe* a. j., mely azonban alnémet eredetű, a mennyiben az an. *soppe* ,lé, leves' szóból származik.

Kútforrások:

Friedrich Diez: Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. 4. Ausgabe. Bonn. 1878.

Pietro Fanfani: Vocabolario della lingua italiana. Firenze. 1882.

Dr. N. Caix: Studi di etimologia italiana e romanza. Firenze. 1878.

Ulphilas, oder die uns erhaltenen Denkmäler der gothischen Sprache. Herausgegeben von *Dr. Moritz Heyne*. Paderborn. 1878.

Carl Meyer: Sprache und Sprachdenkmäler der Langobarden. Quellen, Grammatik, Glossar. Paderborn. 1877.

N. Tommaseo: Vocabolario della lingua italiana.

Az előforduló rövidítések magyarázata:

a. j.	= azonos jelentéssel.	ófn.	= ófelnémet.
an.	= alnémet.	ófréz.	= ófrancia.
ang.	= angol.	ósz.	= ószász.
angsz.	= angolszász.	ószk.	= ószkandináv.
baj.	= bajor.	osztr.	= osztrák.
fréz.	= francia.	ufn.	= újfelnémet.
holl.	= holland.	vel.	= velencei tájszólás.
kfn.	= középfelnémet.	ver.	= veronai tájszólás.
kpl.	= középlatin.		

BERGHOFFER JÓZSEF.

AD ENNII ANNALES.

[Ann. vss. 272—277 apud Vahlenum, vss. 276—281 apud Muellerum.]

Apud Gellium Noct. Att. XX. 10. legimus: «Ego hos versus ex octavo Annali absentes dixi, nam forte eos tamquam insigniter præter alios factos memineram:

Pellitur e medio sapientia, vi geritur res;
 Spernitur orator bonus, horridus miles amatur.
 Haut doctis dictis certantes *sed* maledictis
 Miscent inter sese inimicitias agitantes.
 Non ex iure manum consertum, sed magis ferro
 Rem repetunt regnumque petunt, vadunt *solida* vi.

Vs. 3. codices omnes *nec* exhibent, cuius in locum Hieronymus Columna rectissime *sed* restituit. Quamquam Bæhrens, ut solet, semper aliquid de suo addere cupiens in Fragmentis Poetarum Latinorum a se editis *nunc maledicta* scribit [Enn. Ann. fr. 187.].

Difficilior est altera quæstio, quid in fine huius particulæ verba *solida vi* sibi velint. Quod sensit iam Gellius, hanc ingressus ibidem interpretandi viam: «Ennius significare volens, non, ut ad prætorem solitum est, legitimis actionibus neque ex iure manum consertum, sed bello ferroque et vera vi atque *solida****; quod videtur dixisse conferens vim illam civilem et festucariam, quæ verbo diceretur, non quæ manu fieret, cum vi bellica atque cruenta». In qua interpretatione cur viri docti acquieverint, probabilem reddere rationem non possum. Nam, ut rectissime Gellius hoc loco ius cum ferro, civilem in legis actionibus vim cum vi bellica conferri intellexit, ita ineptissimum est *solidam vim* de vi vera imaginariæque opposita dictam putare. Tale quid enim ei ob oculos versatum esse e verbis *vera vi atque solida*, quamquam sequentia in codicibus desiderantur, facile elucet. Sed quis unquam adiectivum *solidum* hoc loco idem quod verum significare credat, præsertim cum apud scriptores veteres talis sensus ne levis quidem umbra in hac voce appareat?

Quid igitur *solidum* significare potest? Num validum atque integrum, quo sensu apud Vergilium cum *vi* coniunctum in Aen. II. 638:

quibus integer ævi

Sanguis, ait, *solidaeque* suo stant robore vires

et apud alios sæpissime occurrit? At certe mire languerent hi versus, si Ennius homines sapientiam et iustitiam contemnentes *vadere integra* vel *magna vi* dicere voluisset; nam hic non de virium magnitudine agitur, sed aperte violentia improbatur. Accedit, quod, cum poeta hoc loco contraria iuxta se posita sum mopere sectetur ideoque *sapientiam* et *vim*, *oratore* bonum et *horridum militem*, *docta dicta* et *maledicta*, *ius* et *ferrum* ordine proferat, nemini dubium esse potest, quin et ultimis verbis, ut iam Gellius perspexit, talis significatio sit subiicienda, quæ præcedentibus maxime sit contraria. Quod non nisi coniectura probabili adhibita fieri potest.

Sed dicas fortasse *solidum* Gellii auctoritate confirmari. At consideres velim primum versus ab eo memoriter esse pronuntiatos: deinde, etiamsi memoria lapsus esse eum non credamus, quid obstat, quominus librum Annalium a Gellio adhibitum corruptum fuisse statuamus et facili pronaque coniectura medelam adferre conemur? Scilicet felici quodam casu ex ipsis Annalium reliquiis scriptoris mentem adsequi possumus.

Nam, si confers Annal. vs. 187. apud Vahlenum, 206. apud Muellerum:

stolidum genus Aeacidarum,
bellipotes sunt magis quam *sapientiloquentes*,

ubi stolidos poeta eos appellat, qui malint in bellis gerendis, quam in sapientia gloriam quærere, et vs. 100. apud V., 103. apud M.:

Nam *vi* depugnare suos *stolidi* soliti sunt,
ubi certe violentiam atque stoliditatem legitimæ contentioni opponere voluit, quid est probabilius, quam etiam hoc loco:

vadunt *stolida vi*

scribere? Quæ verba aptissime hos versus concludunt omnibusque præcedentibus elegantissime respondent, cum *stoliditas* sapientiæ, oratori bono et doctis dictis, *violencia* autem iuri legibusque maxime sit contraria.

SIMAI KRISTÓF ÉS A «HÁZI ORVOSSÁG».

Simai Márton Kristóf egyike volt a mult század azon íróinak, kiknél nem a tehetséget, hanem a lelkesedést és szorgalmat kell méltányolnunk. Az ő munkálkodása téglahordás a nagy épülethez csupán, de «a fénytelen és hasznos munka is ösmertetésre és hála-lára méltó». (Toldy.) Mikor ő buzgólkodott, támogatva több és tehetségesebb társaktól, a magyar irodalom emelésén, igazában szükség volt a szorgalmas, ha nem is épen nagy tehetségű munkásokra. Nem jelöl magas fejlődési fokot munkálkodása, de azért nincsen hasznos eredmények híján. Tudjuk, hogy a magyar dráma az iskolai drámákból indult fejlődésnek s az első drámaírók tanárok, papok, szerzetesek voltak. Ezek közül válik ki Simai érdemes alakja. Ő 1742 november 8. hazánkban akkor még igen kis városában, Rév-Komáromban, középsorsú katolikus szülőktől született. Atyja Simai István, anyja Söcs Borbála volt, és a keresztségben Márton nevet nyert.¹⁾ A középiskolákat szülővárosában végezte s huszonhárom éves korában²⁾ a piaristák közé állott, 1765 február 25. a szokásos próbaidőt az özv. gróf Pálffy Pálné alapította piarista-klostromban, Privigyén töltve ki. 1768-ban Nagykanizsán a latin nyelv tanára. Nem sokkal előbb (1760-ban) a piarista-rend Gusztinyi püspök ösztönzésére elhatározta, hogy a gymnasiumból felvett fiatal tagjainak figyelmét a bölcelet, természettudományi s történelmi szakok, különösebben az ókori remekek tanulmányozására irányítandó, bölceleti tanfolyamot létesít. Mert úgy volt meggyőződve, hogy a bölcelet az, mely tagjai figyelmét majdan az általános cultura felé irányozza és a szaktanulmánynál rendesen beálló egyoldalúság ellen erős védőfalat képez. 1769—72 e tanfolyamot látogatja Simaink Nyitrán, melyet elvégezve, a következő évben Kecskeméten, majd Kalocsán találjuk.

Itt már más oldaláról is ismerhetjük meg. Az ókori remekek tanulmányozása közben figyelmét legerősebben a drámai irodalom kapta meg. Az egyetlen költői műfaj, mely a siker közvetlen forrása

¹⁾ Ft. Molnár János komáromi apátplébános úr szives közlése szerint.

²⁾ A komáromi anyakönyvbe ez van bejegyezve: «Datum adtestatum ituro ad RR. PP. Piaristas, gratis 25 Feb. 1765.»

lehet. Ez erős inger hatása alatt az ébredező irodalom vezérférfiai, Bessenyei, Kazinczy, Péczeli, Révai, a drámában is megkísérlik erejüket. A legtöbb rájön, hogy nincs hozzá hivatása és pusztá fordító lesz aztán, mihez a hazafias eszme: hogy a játékszín a magyarság erős oszlopa, jelentékeny buzdítóul szolgált. Révai írja:

Magyar Játékszínnel rakd meg Városodat,
Hódítsd oda hazatérő Leányodat.
Ne félj, Férjeiket mind oda vezetik,
Egyszer valójában ha azt éreztetik,
Mi furcsák lehetnek tréfás alakosid,
Mi szivet érdeklők komor játékosid:
Mi édes a Nyelved az éneklésekre,
Mi erő száll azzal a gyengült szivekre — —
Házadból sok káros szokást kikergettél. *)

Simai is megpróbálkozik ilyenek készíttetésével, de mikor tapasztalja, hogy ahoz különösen nagy élettapasztalat, éles s mélyre ható szem, mély emberismeret kívánatik, hova tovább arra az eredményre jut, hogy ő eredeti darabjaival vajmi kis sikereket érhet el. Mert mint Toldy (Emlékbeszédében) megjegyzi: «Szűk körű életből fiatalon még szűkebb négy fal közé szorulva, gyarapodott ugyan azon nemében a stúdiumoknak, melyeket könyvek segedelmével merithetünk; de ugyanazon mértékben távozott azoktól, miknek iskolája a világ, az ezer változatú élet». Másrészt tapasztalja, hogy a magyar irodalom emelésére e korban igen nagy szükség van, különösen a mi a szépirodalmat illeti. Mindenekfölött a magyar nők elnemzetlenedése az, mely lelkét leköti s egy elhatározásra készíti: számukra már kész vígjátékát: «A mesterséges ravaszsgot» kibocsátani. A nőnevelés a XVIII. században elhanyagolt és kezdetleges volt, de mindenképen — nem magyaros. Még 1825-ben is szónoklat közben azt említették: «A leánynevelő intézetekben szó sincs a magyar nyelvről s ha az igazgatók netalán őket meglátogatják, soha csak kérdésben sem teszik, ha leánykáim tudtok-e magyarul?» Sőt egyáltalán nem is szerették őket taníttatni. Molnár Borbála költőnőt atyja csak olvasni tanítá meg, írni nem, nehogy tudományát

*) «A magyar öltözet és nyelv állandó fenmaradásáért való óhajtozás.» Csaplár, *Révai élete* III. 273. lap.

szerelmes levelek firkálására fordítsa. Jellemző a kor elfogultságára Nemesényi Adolf képzett kegyesrendi szerzetes nézete, melyet gr. Károlyi Sándorral közöl: «Minek tanulnának az asszonyok, mivelhogy sz. Pál apostol szerént: nem tanéthatnak! Nem tanulnak, mégis eleget tudnak ők, legfőbbképen midőn a férfiak ellen trutztzolni kell: mi következne tehát, ha még tanulnának?» Szerzetestársának e nézetében Simai Kristóf (a «Kristóf» szerzetesneve) nem osztozott. Minekutána darabját Kecskeméten előadatta s azt «számosak javallották jelenlételeikkal», 1773-ban kiadta. Előszavában, a magyar nőkhöz fordulva, írja: «Első zsengeje vala ez igyekezetemnek, melynek hogyha betsét fogom látni, azon leszek, hogy többeket, s jobbakat a multságodra szerezhessenek». Azonban kétes, hahogy-e darabja eredeti? A darabot nagy tetszéssel fogadták a nagyenyedi reformatus collegiumon elkezdve; Gyöngyösön, Baján, Kalocsán, N.-Károlyban egyaránt élénk tetszésnyilvánítások közt adták elő, sőt «1785-ben mind a pesti, mind a budai játékszínen» ¹⁾, 1789-ben a pesti seminariumban is.

Simai 1774-ben Bécsbe megy ²⁾ theológiát hallgatni s a következő években Pesten s majd másodizben Kecskeméten az ékesszólás és költészettan «mindenektől kedvelt» tanára 1778-ig, a mikor Kassára helyezik át. ³⁾ Ő kezdettől fogva hajlandóságot érzett a művészetek iránt s tökéletesítve magát a rajzolás és építészettudományában, azt harminczegy évig tanítá, 1790-ig Kassán, majd 1829-ig Kőrmöczbányán és pedig, mint suffragiumában olvashatni, «mindig telyes egészség és közhelyeslés mellett». Kassán jelentősebben fordult a magyar irodalom emelésére irányuló moz-

¹⁾ *Hadi es más nev. tört.* 1791. Úgy látszik e két előadást műkedvelők rendezték.

²⁾ *Magy. Hirmondó* 1781. 88. levél: «Simai, miután *Bétsben*, tudományjának gyarapítása végett, alkalmas ideig, tartott mulatásáról megérkezett» — elfoglalja helyét az Académián Kassán.

³⁾ Már 1791. dicséri Beke Márton kőrmöczbányai piarista beszédében Simait és állítja, hogy darabjai «esmeretesek a hazában». Levelezésben állott Batsányival és Révaival is. Több helyt találunk erre czélzást. Batsányi ime írja br. Orczyhoz (1788 ápr. 15.): «Irja *Revai Simaihoz* bocsátott levelében, hogy Nagysád kinyomatott verseit is küldi. Égek kívánságomban azokat olvasni!» De e levelei nyomtalanul elvesztek.

galmakhoz. ¹⁾ — Az 1788-ban Batsányi, Baróti Szabó Dávid és Kazinczy által alapított «Magyar Társaság» tagjai közé állván, ennek mozgalmában és működésében tekintélyes szerepet játszott. A társaság folyóiratában a «Magyar Muzeumban» «A váratlan vendég» cz. Plautus «Mostellariája» után írt vígjátékát közölte. ²⁾ S midőn Batsányinak Kassáról távoztában a folyóirat megszűnt s maga Simai Körmöczbányára helyeztetett át, drámái munkálkodását nem hagyta abba, 1790-ben «Igazházi» cz. fordítását — melyet Budán még ez év okt. 15., ismételve 18-án — előadtak, ³⁾ majd 1742-ben az Endrődy szerkesztette «Magyar Játékszín»-ben Molière-től a «Zsugori»-t fordításban adta, ⁴⁾ 1792-ben a «Házi orvosság»-ot, — melylyel jelenleg behatóbban fogunk foglalkozni, — s már a következő évben jelent meg Budán: «Gyapai Márton» cz. vígjátéka. ⁵⁾

Mint tanár Kassán a tankönyvekben beállt hiányt akarván pótolni, a «Nemzeti kis Oskolákban taníttatni szokott Fizikát (Természetről való Tudományt) és Ethikát vagy Erkölcsi Tudományt»

¹⁾ Mint a lelkes Blaho Vincze ferenczrendi szerzetes tanítványa foglalkozott a régi hűnszékely írás kérdésével. L. Szabó Károly, *A régi hűnszékely írásról*. B. Szemle. V. köt. 139. lap.

²⁾ Révai a «Candidatus»-ok közt őt felsorolva, e darabjára megjegyzi: «Felicissimo — natus est genio ad scribendas et vertendas Patrio Sermone comedias, easque ad indolem Linguae sale et facetiis Plautinis apte et festive adspergendas». 87. l.

³⁾ Az első előadásról írja a *Hadi történetek* tudósítója: «Az ország bírása, br. Orczy Ó Excellájok, sőt minden jelenlevők tapsoltak örömben és igen soknak ítéltek első próbában». A darabot Révai már 1787 ki akarta adni, mint azt Ráday Gedeonhoz írt leveléből látni. Csaplár id. h. II. 276. lap.

⁴⁾ Kazinczy írja br. Orczynak (1788 szept. 12.): «Mi Kassán nem igen heverünk. Az én Gessnerem sajtó alatt van. Simai a Molière Fösvényét [fordítja], kit ő szűkmarkúnak akart nevezni, de tanácsomat követvén Sugorinak hív. E szerint már 1788-ban belekezdett a Molière magyarításába, de csak 1792-ben jelent meg. Már ugyanezen év febr. 14-én Komáromban a diák ifjuság által a szegények «hasznára» előadatott a komáromi gymnasiumban, még pedig, mint azt a *M. Hirmondóban* (28-ik szám) olvashatni: «a Nézők, kik számosan voltak, kéztapsolásokkal jelentték teljes megelégedéseket».

⁵⁾ Szándékozott Kotzebue «Fiúi szeretetből lett útonálló Tolvaj» cz. darabját is lefordítani, de mivel a bécsi színházban előadatását betiltották, szándékáról lemondott. Ugyane darabot Verseghi F. is leakarta fordítani.

készített el.¹⁾ Kassán azonban az irodalmon kívül az építészet-tannal is behatóan foglalkozott; tudomásunk van egy eredeti «találmány»-áról, melyet a *M. Hirmondó* tudósítója illetéknép ír le: «E találmány arra való, hogy az ember testének, minden fárasztás nélkül, illendő mozgást szerezzen, mely okból azoknak igen hasznos lehet, valakiknek sokat ülniök kellett. Mert a sok ülésből következni szokott nyavalyákat hathatósan elhárítja. Készített is már a megnevezett Tudós Hazafi egy ilyen alkotmányt, melyet is minden ahhoz értő emberek, a kik látták, helybe hagyni méltóztattak. Akármely szobába bé lehet helyheztetni. Legfeljebb is csak 3 Aranyba kerül; s minden asztalos vagy áts megtsinálhatja.»²⁾ De midőn az 1792-iki országgyűlés után, a magyar színészet ügye ismét hanyatlásnak indult, ő czellájába zárkozva szótárírással kezd foglalkozni (Toldy, Emlékbeszéd). Roppant gyűjtemény az, melyet ő itt nagy fáradsággal és kitartó türelemmel összehalmozott. 1809—10-ben «Végtagokra szedetett szótár» cz. rimtára két kötetben meg is jelent, de a másik, melyet ő «Nagyszótárnak» nevezett el s mely N-ig tisztázva is van, sokkal értékesebb munka. A legbővebb magyar szótár; a kész tizenhárom bötű szint annyi nagy terjedelmű foliánst tölt be. A zsebszótárt dolgozó bizottság használta munkálódásában. — 1828 sept. 19.³⁾ nyugalomba lépett s a király érdemei fejében már két évvel azelőtt aranypénzzel tüntette ki.⁴⁾ Nem sokkal utóbb Selmeczványára

¹⁾ «Adornavit prætereā in usum Minorum Scholarum et Physicæ et Ethicæ compendium». Révai, *Canlidati*.

²⁾ «Adparat nunc et Architecturam proprie in usus Oeconomicos». Révai, *Canlidati*.

³⁾ A komáromi anyakönyv szerint: «Exceptit 1828. 19. Septembr. pro Pensione».

⁴⁾ Ez ünnepély lefolyását a «Hazai és Külföldi Tudósítások»-ban (1826. II. 49. sz.) igen érdekesen találjuk leírva. A levél, mely Körnóczványáról (1826 nov. 29-éről) kelt, így hangzik: «Nov. 26. napján egy jeles és nagyon örvendetes történet adá magát elő. Felséges Apostoli királyunk, legkegyelmesebb Urunk, a ki az érdemet mindenkor nagyon betsülni és bővségesen meg szokta jutalmazni; Nagyon Tisztelendő Pater *Simai Kristóf*, kegyes iskolai szerzetes papnak 50 egész esztendeig a Rajzoló iskolában fáradhatatlanul, ditséretesen és előmenetelesen tett érdemeit tekintvén, a középrendű (mintegy 15 aranyat nyomó) Arany érdempénzzel kegyelmesen méltóztatott megjutalmazni. Ezen érdem vagyis jutalom Aranypénznek által adása a Felsőségétől tekintetes *Jekelfalusi Lajos*, Nemes szabad királyi

vonult, hol mint aligazgató csendes nyugalomban élte végnapjait. Eközben egy mondhatlan örömet is megért. Ő, ki már az 1790-iki országgyűlésre benyújtott kérelemben az akadémiai tagságra ajánlott tagok közt volt felsorolva, egyike volt azon háromnak, kik a régen várt akadémia felállítását megérték. (Görög Demeter, Batsányi és Simai.) Az 1832 aug. 28. és 29-én tartott nagygyűlésre megjelent, hol «fiatalodás, megelégedettség, figyelem terjedett el tisztes homlokán» . . . «Lelke nyelvén lebeg — mondá az érdemekkel megrakott, érdemjellel díszített tisztes ősz, — de jött Selmeczről, láthatni még várt intézetét nemzetének.»

Ez volt a végső öröm, — s legnagyobb talán! — az érdeemes férfiú életében, mert már a következő év (1833) jul. 14. szélhűdés érte s élte 91-ik évében meghalt. Az akadémiában Horváth Endre és Toldy Ferencz ülték meg emlékezetét; első, róla

bányavárosunk érdemes Birájára lévén bizva, minekutánna az istentisztelet után a Városnak érdemes Elölülői az egész királyi pénzverő kamarának Tisztviselői, a számtalan öszvesereglett Néző Nép között a Városi tanács háznak ülő tágas szobájába a oskolába járó ifjúsággal s azoknak nagyon tudós tanítóival öszvegyülekeztek volna, elsőbben felolvastattak a Nagyméltóságú M. kir. Helytartótanátsnak Ő felségétől vett királyi és a Tudományok kir. fő-Igazgató Tisztsegítől érkezett Rendeléseit, azután a fenn nevezett nemes Városunk érdemes Birája előadván ezen öszvesereglésnek okát, a feljebb említett Tisztelendő eléltesedett öreg Urnak az Oskolai tanítás mellett tett érdemeit szép ékes deák szólással előterjesztette és annak a Felséges Urunk kegyelmes ajándékuil küldött Aranypénzt a melylyére tüzte, melylyre nevezett Tisztelendő Ur rövid, de fontos deáksággal felelvén, Ő felségének ezen Nagy kegyelmét és azoknak kik e jeles dologban fáradoztak szépen s nagy örömmérvéssal megköszönte kegyes jóvóltukat. melylyre az egész Szála háromszorosan öröm Vivát kiáltással zengedezett.

Jeles emlékezetet érdemel a Nemz. Oskolák tiszt. *Directorának* a tanuló Ifjúsághoz mondott szívreható ékes beszéde, melylyel szívökre kötötte, hogyha Jutalmát akarják fáradozó jóvendöbeli munkálkodásoknak venni, melyly híven és szorgalmatosan kellessék eljárni hivataljokban. Ezekután előállott *Gamba Vindelin* Ur, a választott Polgárság egyik tagja és szép deák versekkel befejezte az egész magasztalás napjait.

De mi az ilyes nevezetes napot követni szokta, a Nemes Városnak szín Népe és Urasága a Plébániára lévén hivatalos, ott egy válogatott fris ételekből készült gazdag és regularis ebédvel megvendégeltetvén, Tokaj borral megtelt poharakkal ő felségének betses életéért és tartós egészségéért vigan üritgettek!

Éltesse is az Ur Isten ily kegyelmetes és az Érdemet megjutalmazni tudó Felséget!

emlékezvén, ilyenén jellemző kifejezéssel élt: «Ki él méltóbban a hazának mint ki 65 esztendeig annak nevendék virágát ápolja, ifjú csemetéjét serdíti, gyermekeiből férfiakat, támasztó oszlopokat formál; kikben az ország mindannyi atyákat lát, tisztel, szeret; kikben az ő lelke vénségében vigad, kiknek szárnyai alatt nyugszik, kik az ő izzasztó gondjait magokévá teszik, kikben az ő haladó kora újabb életre ifjudik?» . . .

(Vége következik.)

LÁZÁR BÉLA.

Martialis V. 24.

Hermes marsi szerelme századunknak,
 Hermes ért valamennyi fegyverekhez,
 Hermes egymaga mester is vivó is,
 Hermes küzdve merő iszony s ijesztés,
 Hermes egy, a kitől a Helius fél,
 Hermes egy, a ki Advolanst lesujtja,
 Hermes győzni tud egy csapást sem ejtve,
 Hermes önmaga váltja föl személyét,
 Hermes kincs a hely-árulókra nézve,
 Hermes gondja a bajnok-hitveseknek,
 Hermes tündököl a dzsidás tusában,
 Hermes iszonyu háromágasával,
 Hermes vak-sisakossan is remegtet,
 Hermes Mars örökös dicsőítője:
 Hermes egymaga három és egyetlen.

Hermes páratlan gladiator volt. Helius és Advolans szintén gladiatorok, még pedig annyira kitünők, hogy csak Hermes múlta felül.

8. v. azaz: nem fárad bele s azért nem is váltatja fel magát új vívók által.

9. v. a helyárulók azok, a kik hamarabb jönnek a szinkörbe, hogy jó helyet kapjanak, s azt a később érkezőknek drága pénzért átengedik.

12. v. a háromágasával t. i. mint retiarius. Az ilyen hálós-vívó hálót vetett az ellenfelére s aztán szigonyával leszúrta.

13. v. vak-sisakossan t. i. mint andabata, ki szembefödve viaskodott.

P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Német Grammatika. Szerkesztette *Felsmann József*, főreájkiskolai igazgató. 6. kiadás. Budapest, Lauffer. 1888.

Az olyan könyv, mely immár 6. kiadásában fekszik előttünk, bizonyára magában hordja kedveltségének okát. A magam részéről e könyvnek tudományos szempontból való meglehetősen elavultsága s valóban sok furcsasága mellett ennek magyarázatát csak abban találok, hogy magában a nyújtott nyelvtani anyagban, értem stricte a szabályokat vagy paradigmákat, csak ritkán ad hibásat, a mi magában véve — tekintettel a tényleg létező állapotokra — elég érdem. A mi azután a szabályt kísérő magyarázatok nagy részét, különösen pedig az előszóban is hangsúlyozott összehasonlító nyelvészetet illeti, arról csak sajnálkozással beszélhetünk. A szóképzés, különösen a külső szóképzés fejezete, könyvünkben három oldalra terjed. Sokkal több térre volna szükségünk, ha itt pontról-pontra akarnók követni a szerzőt, és kimutatni, mennyire ellentmond tanítása a tudomány már nagyon is közkeletű eredményeinek. A szerző eljárása itt — úgy látszik — az, hogy a szóvégeket egyszerűen mindenütt képzőknek tekinti és egy csoportba állítja a hasonló végűeket. Természetes, hogy így egyszer-másszor igazi képzőkre is akad, úgy hogy több pontja helyes, bár ezekben is össze nem tartozók egybefoglalvák. Így találkozunk *ch. k* képzővel, alatta *Bank, krank, welk, Kirche* névszókkal, *d t* képzővel *Bund, Mond, rund, öde, müde* szókkal, egymás mellé teszi az *Eber-t* és *Fischer-t*, a *Gärtner*-ben a szó és képző közé vetett *n-t* lát; számára a *Hang* szóban épen olyan *g* képző van, mint *ig* a *färbig* vagy *störrigben*, a *Tanz* és *ganz*-ban meg *z* képzőt lát; a *Fisch*-ben *sch* képzőt stb. stb.

Ez átdolgozást igénylő résznek teljes hasznavehetetlensége nem szól az ellen, mit a könyv érdemének tekintettem. Mert ha a tanulótság illetén módon nagyon furcsa ismeretekhez is jut a német szók etymológiája körül, az nem fogja abban akadályozni, hogy különben helyesen beszéljen németül; bár misem alkalmasabb valamely nyelv tanulása iránt igazi hajlamot ébreszteni, mint annak bensőbb megértetése. Minden jó etymologia egy-egy a titokzatosról lerántott lepel.

Mintloga a szerző, miként az könyvéből világosan kitünik, a német nyelvet tökéletesen bírja, természetes dolog, hogy minél inkább haladunk a nyelvtan befejező része, a syntaxis felé, annál kevésbbé van könyvében kifogásolni való, míg pl. a hangtan tárgyalása, mely inkább csak elméleti nyelvészeti készsültséget követel, telve van valóban érthetetlen dolgokkal. A 14. §. szerint az *Ältern* *a*-je gyöngülés következtében lett *a*-ból, mely gyöngülést a tőszótagra eső accentus okozza; a 15.

§-ban a setze és sitz közt hangátmásítást, azaz Ablautot lát, holott az ilyen példák egy más, a szerző által szintén ismert hangátváltozási tü-nemény körébe esnek, melyet δ Brechung neve alatt ismertet. A mással-hangzók osztályozásánál az *sch* torokhangnak mondatik, a *q* meg guttu-ralis mediának. Nagyon homályos meghatározás ez: Hangsúlynak nevezük a hangnak azon emelkedését és lebecsátását, melylyel az egyes hangokat kiejtjük. *Hany* itt kétszer fordul elő, mindannyiszor más jelentéssel; különben sem korrekt a definitio. Az meg épen nem áll, hogy «a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagoknak a szóban és beszédben való váltakozását nevezük rhythmusnak». Ezek szerint beszédünk mindig rhythmikus. A verstanban már helyes meghatározá-sát olvassuk a rhythmusnak.

A 41. §. szerint a németben négy eset van, pedig ugyanaz a pont megemlíti még a vocativust is.

A declinatio, különösen a többesszám képzésének tárgyalását nem mondhatjuk nagyon világosnak vagy könnyűnek. Itt csak egy becúsított tévedésre akarunk utalni. Már eleve avval a szabályal találkozunk, hogy «erős ejtegetésű a főnév, ha az egyes sajátítóban *s* vagy *es*, a többesben *e* vagy *er* végződést vesz föl, vagy épen változatlan marad». E szabály szerint egy nagy sereg nőnemű főnév — ilyenek a Luft—Lüfte, Nacht—Nächte stb. stb. — minden menhely nélkül szűkölködik, mert semmiféle kategoriájában az osztályozásnak nem találnak helyet. A 44. §. persze az adott szabály ellenére befogadja őket az erősek közé. A «die Luft ist kühl» mondatban a *kühl* állítmányi melléknévnek mon-datik. Nem bánom, bárha magam határozónak nézem és annak is tanítom. De önmaga ellen tanúskodva a szerző is mellettem bizonyít ugyanabban az 54. §-ban, hol folytatólag azt olvassuk: «Az állítmányi melléknév a hozzá hasonló határozótól jól megkülönböztetendő. Mellék-névvel ezen kérdésre felelünk: was für ein, minő?, határozónál: wie, miként». A szerző csak nem kérdez így: Was für eine ist die Luft?, hanem bizonyára velem együtt: wie ist die Luft? — A fokozásnál azt olvassuk, «hogy a lágyítható (értsd umlautra képes) melléknevek a közép és felső fokban hangzólágyítást szenvednek». Inkább áll a szabály ellenkezője, mert több az olyan umlautra képes melléknév, melynek tőhangzója még sem változik.

A számnevekről szóló fejezetet elékteleníti egy szószármaztatás, mely vetélkedik az $\lambda\lambda\omega\pi\eta\xi$ —Fuchs-szal. Az ain-lif (elf) második tagját könyvünk ugyanis az idg. dakan-ra vezeti vissza, «melyből idővel hang-csere (Lautverschiebung) (!) folytán dik, dif, lif keletkezett». Ma már mindenki tudja, hogy a lif a liban igéhez (be-leiben, bleiben) tartozik; ainlif tehát azt jelenti, hogy egy még maradt a dekason felül. Köny-vünket itt valószínűleg az vezette tévútra, hogy a *lij*-et a *zig*-gel cserélte

föl, melyről valóban áll az, hogy a *deka* szóval közös származású. Itt aztán már észlelhetjük a Lautverschiebung-ot is egész törvényszerűségében.

Helyesen mondja könyvünk, hogy a «*mein, dein, sein* genitivusok régiebbek, mint a *meiner, deiner, seiner* alakok». Ez utóbbiakról aztán azt olvassuk (87. §.), hogy leginkább főnevekkel állanak, pl. Ich gedenke dein (*deiner Gedanken*). Ezt ismét nem értem. Csak nem tartja könyvünk a *dein-t* és *deiner-t* egyforma névmásoknak.

A 109. §. *essen-t* át nem ható igének mondja, továbbá az *ächten-t* factitivumképen az *achten* mellé teszi, holott e kettőnek egymáshoz semmi köze. Ezekkel örvendetes ellentétben a mondatban alig találkozunk nevezetesebb hibával, de bizonyos az, hogy e mondatra is áll az, mit Heinrich Gusztáv a szerző Német Nyelvtanának a bírálatában megjegyzett (Ph. K. IX. 773), hogy sok az itt tárgyaltakból az anyanyelv tankönyvébe való. De — szivesebben látunk többet, mint kevesebbet a kellesténél.

A példák futólagos átnézése után csak azt jegyezzük meg, hogy e mondatban «den Mangel an Reiterei wusste er dadurch zu ersetzen, dass er Fussgänger zwischen die Reiterei stellte» a mellékmondat nem okhatározói, mint azt olvassuk. A mondatelemzés ama képei, melyekkel nyelvtanunkban találkozunk, nem oly egyszerűek és a tudomány szempontjából sem állják meg annyira helyöket, mint azok, melyeket már a mi irodalmunkban is, Grecs könyvében megtalálunk, hol az állítmány alá van rendelve az egész mondat. A szórend tárgyalásánál nincs megemlítve a német szórend két sarkalatos tétele: 1. Jelentő főmondatokban az ige második helyen áll. 2. Mellékmondatokban az ige utolsó helyen áll.

A verstant és gyakorlókönyvet szótár követi. Mint a könyv egyik különlegességét fölemlítjük az úgynevezett képleteit. Így az ige tárgyalása kezdetén a cím után ez a képlet következik: G. N. P. T. M. C. S. Ez annyit jelent, hogy az igenél tanulni kell a genusról, numerusról, personáról, tempusról, modusról, coniugatióról (úgy hiszem, ez az egy is majdnem elég lett volna) és végül signifiatióról. Mi a célja a kezdő betűk előzetes felsorolásának? Talán csak nem kell a tanulóval ezeket megtanultatni? — Egy pontot pedig, mely majdnem mystikus színezetű, csak végül és melleleg említek föl. A hangtanban ugyanis az is olvasható, hogy «*a* a fő magánhangzó, *h* a fő mássalhangzó». Ha itt a *fű* jelzöt úgy kell értenünk, hogy legeredetibb és valószínű, hogy úgy is kell, mert «főhangok» csak nem keletkeznek később, — könyvünkben a nyelv keletkezése interiectionalis theoriájának egy kissé elkésett hirdetőjét láthatjuk. Ezen első főhangokból mint első főszók ugyanis csak hah meg ah interiectiók keletkezettek.

Az indulatszók közül (135. §.) pedig a *miz-miz*, meg a *husch-husch*, meg akár a *pipi* is bátran elmaradhattak volna. Ugyanily joggal a csecsemő minden gögicsélése fölvételt igényelhetne.

Csak praktikus pædagogiai szempontból kifogásolható az, hogy könyvünkben több helyütt a helyes kifejezés mellett ott találjuk az elkerülendő rosszat is. Tankönyvnek mindvégig csak helyeset kell tartalmaznia, a tanuló szeme elé soha ne is kerüljön hibás dolog. Némely helyen pedig a különben helyes gondolatot nem sikerült könyvünknek helyesen kifejeznie, így pl. ha azt olvassuk: A névszók s igék idomíthatók, vagy Anyagnév oly egynemű anyagot jelöl stb., vagy ha a 61. §. a képző nevezőjéről szól.

Ismételjük, hogy a felsorolt hibák s egyebek is nem tarthatók olyanoknak, melyek a könyvet az illető iskolában merőben hasznavehetlenné tennék. A könyv tudományos niveauja persze nem felel meg a jogos követeléseknek. Bár e tekintetben egyáltalán nem szoktak nálunk nagy igényekkel előállni, mégis reméljük, hogy a 7. kiadás legalább a főlemlített hibáktól ment lesz.

TIMÁR PÁL.

Volapük-Nyelvtan gyakorlatokkal és példákkal valamint volapük-magyar és magyar-volapük szótárral Dr. Kerckhoffs Ágoston, a párisi École des hautes études commerciales tanára stb. Cours complet de Volapük című művének 8-ik kiadása után a magyar nyelvre alkalmazta *Zsigmondy Béla*. Budapest, 1888. — 8-r. XV. és 126 l.

E folyóiratban (X, 249—269.) kimerítően ismertettem Schleyer János Márton Volapük nevű általános nyelvét. Azóta mind nagyobb mértékben terjedt el a volapük, kivált a hirdalpirók és kereskedők köreiben keltve világszerte a legnagyobb érdeklődést. Csupán hazánk hirdalpirói hiszik azt, hogy azzal tesznek ügyöknek jó szolgálatot, ha a volapüköt gáncsolják és nevetségessé teszik, holott legtöbbjük épen gúnyolódásával árulja el, hogy nem is ismeri. Egyáltalában nem érzek magamban arra hivatást, hogy a volapük ügyének lángoló buzgalmú apostola legyek, hanem annyit egész higgadt megfontolás után, a melyet a volapüknek és még jó sok pasilogikus és pasigraphikus kísérletnek komoly tanulmánya előzött meg, továbbá két évi gyakorlati kipróbálás után mondhatok, hogy *a volapüknek néhány óra alatt elsajátítható nyelv-tana és igen világos szerkezetű szóképzése, tehát könnyű szótára alkalmas arra, hogy vele gondolatainkat írásban teljes szabadsággal kifejezhessük és mások írásbeli közleményét teljesen megérthessük*. Levelet váltottam volapükül hollandi, dán, francia, olasz és német férfakkal és soha félre nem értettük egymást. A volapük egyetlen komoly nehézségét a természetes nyelvek sajátságos kifejezései képezik; ezeknek feltalálásában, valóságos értelmök meghatározásában és aztán cikornyátlan volapükre

való fordításában kell az írónak nehezebb logikai munkát végeznie. Az idiotismusoknak a volapükbe való becsempészése fenyegeti magát e nyelvet a legnagyobb veszedelemmel. A francia volapükisták azonban már ennél is tovább mentek és a volapükbe a francia nyelvnek *alaktani és mondattani* sajátságait is beleszármasztatták. Kivált Kerckhoffs alkotott e tekintetben külön iskolát, a melyet már-már a volapük francia nyelvjárásának lehet nevezni. Zsigmondy Béla e francia iskola hive és Kerckhoffs szellemében írta meg könyvét. A francia iskolának és általában semmiféle nemzetieskedő felekezetnek irányát és törekvéseit a volapük egységének megmaradhatása miatt nem helyeselhetem.

Lássunk egyet-mást Zsigmondy nyelvtanából, különösen gallicismust. Schleyer a ragokat mnemotechnikus eszközökkel akarta megjegyeztetni; az összes névszók genitivusi, dativusi és accusativusi ragja a hangzók e hagyományos nyelvtani sora: *a, e, i*: pl. *dom, a ház, doma, a házé, dome, a háznak, domi, a házat*. Ha ez alakok bármelyikéhez *s-t* teszünk, megvan a többes szám megfelelő esete. Ime most tudják olvasóim az összes főneveket, mellékeveket, névmásokat, igeneveket és számneveket ragozni! De a francia iskolát bántja ez a szabályosság, ez a könnyűség; szerinte a genitivust így is lehet képezni: *de dom*, a dativust így: *al dom*. Ki ne venné itt észre az ok nélkül való gallizálást vagy legalább romanizálást? Ha már most ehhez a következő példákat állítjuk: *nuf de dom*, a ház teteje, *canel de London*, londoni kereskedő, *tab de mah*, márvány asztal: akkor mindenki észreveheti a készülő zűrzavart. A *de* præpositio ugyanis mindegyik példában más-más jelentőségű; az elsőben birtokosviszonyt, a másodikban helyhatározót, a harmadikban anyagból való készütséget jelent. Tiszta gallicismus van e példában is: *vilos dlinön de vin at ledik ko vat fífik*, akarjátok inni ezt a vörös bort fris vízzel; a *de* præpositiót egészen francziásan használja mint genitivus partitivust: *de ce vin rouge*. Itt alkalmilag megtanítom olvasómat az igeragozásra. A személyes névmások a következők: *ob*, én, *ol*, te, *om*, ő (masculinum), *of*, ő (femininum), *os*, ő, az (sächlich, — itt tehát Schleyer hibát követett el), *on*, az ember (a francia *on*); a többes számban a négy első *s-t* vesz fel. Ha e névmásokat igitó végéhez függesztjük, készen van az igeragozás: *vilob*, akarok, *vilol*, akarsz stb. Schleyer ugyanazt a hatféle igeidőt csinálta, a mely a latinban van, és pedig a hagyományos hangzósornak a tő elejére való ragasztásával: *a, ü, e, i, o, u*, tehát *avilob* akarok (a mi helyett azonban Schleyer következetlenül és ennél fogva helytelenül elégségesnek találta a pusztá tövet a személyragokkal), *üvilol*, akarsz vala, *evilom*, akart, *ivilof*, akart vala (nő), *ovilobs*, akarni fogunk, *uvilols*, akarni fogtatok. A szenvedő alakot a *p* (passivum) emlékeztető betűnek az ige elejére való tevésével képezzük: *giv*, az adomány, *givön*, adni, *paqivom*, őt adják (lám itt már nem

hagyhatja el Schleyer a praes. imperf. a képzőjét!), *pägivon*, az embert adják vala, *pegivols*, titeket adtak, *püivöl*, téged adtak vala stb. *Ön* az infinitivus, *öl* a participium, *öd* az imperativus, *öv* a conditionalis, *ös* az optativus suffixuma, pl. *givöl*, az adó, *egivöl*, a ki adott, *poživöl*, a kit adni fognak; *givomöd*, adjon, *pagivomöd*, adassék; *äpükoböv püki rusünik*, *if ibinob-la nuls anik in Rusän*, beszélném az orosz nyelvet, ha lettem volna néhány hónapig Oroszországban. E példából megint kitetszik a francia iskola néhány sajátsága. *Ibinob-la* a Schleyertől következetlenül alkotott coniunctivus, a mely a többi igemód és igenév emlékeztető betűje, az *ö* nélkül van képezve. A francia iskola hibája, hogy a feltételes mondatnak logikailag teljesen egyenlő értékű két részében különböző igemódokat használ: *äpükoböv* és *ibinob-la*, pedig világos, hogy a mondat tartalma a következő: *nem* beszélek oroszul, mert *nem* voltam több hónapig Oroszországban, ellentéte: *beszélék* oroszul, mert Oroszországban *voltam*, és ez a két okadó mondat, hogy úgy mondjam, feltételes compromissumban van összefoglalva. Hiba továbbá az idézett példában, hogy a francia iskola a puszta nominativust alkalmazza időhatározó gyanánt is: *nuls anik*, mint a maga nyelvében: *quelques mois*. Végre a francia iskolának megokolatlan sajátsága, hogy a feltételes mondat részeiben csak a két praeteritum időt engedi használnunk.

Szembeszökő gallicismus még Zsigmondy könyvében a következő. *No kömob adeło al kanitön*, nem jutok ma az énekléshez, en venir à quelle chose. *Palöfob*, engem szeretnek, helyett így is tanítja a passivumot: *bínob palöföl* vagy *pelöföl*, je suis aimé. *Danob oli*, köszönöm neked, je te remercie. *Balzac übegom vöno Voiture*, Balzac kérte egykor Voiture-t; ebben már csak a szórend, a francia szórend határozza meg azt, hogy melyik az alany és melyik a tárgy. *No klödölöd omi*, ne higj neki, croire accusativussal, *quelqu' un*. *Ätemom bal plo frauš tum*, vásárolt egyet száz francért; ebben megint csak a szórenddel van a mondat megjelelve, *bal* e helyett *bali*, egyet.

Zsigmondy a maga munkáját derekasán végezte. Schleyerről nyelvtanait, szótárát és még egyéb szerzeményeit tekintve nem lehet ugyanezt elmondani; valamennyin bizonyos sajátszerűség, az efféle munka technikájának nem ismerése látszik meg. Remélem, hogy Zsigmondy hasznavehető műve diadalmasan fog megküzdeni a volapük iránt hazánkban elterjedt kedvezőtlen véleménynyel.

Dr. POZDER KÁROLY.

Grimm törvénye. Nyelvtudományi tanulmány, írta *dr. Petz Gedeon* egyetemi magántanár. Budapest, 1888. Franklin, 106 l. Ara 1 frt.

Ez alapos és széles körű tanulmányokon nyugvó értekezés a *Lautverschiebung* ismeretes törvényével foglalkozik, melyet nálunk ren-

desen *hangmozditás*nak neveznek, de melyet a szerző (talán az angolok példájára) helyesen Grimm törvényének nevez, mert Grimm Jakob fedezte föl és fejtette ki Német Grammatikája második kiadásában (1822.) E ténynek tisztázása dolgozatunk *első* fejezetének tárgya. Petz itt összeállítja és megbirálja azokat a megfigyeléseket, melyeket egyes nyelvészek a kérdéses törvényben foglalt tényekre vonatkozóan már Grimm előtt tettek, mire Grimmnek magának elméletét behatóan tárgyalja. Grimm óta a Lautverschiebung tényeinek felfogása tetemesen megváltozott, a törvénynek magának egész gazdag irodalma keletkezett; a nyelvészek hosszú sora, köztök kitünő hangzású nevek (egy Curtius, Lottner, Grassmann, Delbrück, Scherer, Heinzel, Paul, Braune, Verner, Kräuter, Brugmann, Kluge és mellékesen még mások is), foglalkozott e kérdéssel. Szerzőnknek egyik főérdeme, hogy ezt a teljes irodalmat lelkiismeretesen és helyes ítéllettel feldolgozza, a mivel egy oldalról kimerítő képet nyerünk arról, hogy a mai nyelvészet miképen fogja fel e problémát, más oldalról pedig a német hangtan egy tetemes részének a tudomány mai színvonalán való tárgyalását kapjuk. Az eltérő és ellentétes nézeteknek ilyen chaoszával szemben a szerző természetesen önálló felfogásra és önálló ítéletre törekedett; — de önállóságát bizonyítja az a körülmény is, hogy e számos oldalról megvilágított anyag tárgyalásában új nézeteket is volt képes kifejteni. A következő ismertetésben főleg ezeket fogom kiemelni.

A *második* fejezet az ugy. első (germán) hangmozditást tárgyalja, t. i. azokat a változásokat, melyeken az idg. (indogermán) explosiv hangok a germ. ősnyelv korában átmentek. Az idg. tenuisok elváltozásának tárgyalásánál visszautasítja Heinzel jésítő hypothesisét. Petz, nézetem szerint helyesen, azon felfogásból indul ki, hogy a spontán hangváltozások szereplését a nyelvtudomány terén lehetőleg megszorítani és kombinatorikus változásokkal helyettesíteni kell; ezért Brugmannak legújabbán kifejezett azon hypothesisse mellett foglal állást, mely szerint a *t* és *s* hangok előtt álló tenuisok váltak első sorban spiransokká. Mindenütt nagy számú példákkal világosítja föl másoknak és a saját nézeteit, így a Verner-féle törvénynél is, melynek phonetikai magyarázatában eltér Vernertől: Verner szerint tudvalevőleg a zöngétlen spiránst körülvevő sonantikus elemek okozták a spiránsnak zöngéssé válását, helyenként azonban az előző sonánsra eső accentus útját állta e változásnak. E magyarázat ellen már Bechtel is fölszólalt, de (mint P. kimutatja) tarthatatlan megokolással. Szerző, újabb dialektusok adataira támaszkodva, azt a magyarázatot adja, hogy a spiráns zöngétlen voltának megmaradása volt a szabály és hogy a sonánsok hangsúlytalansága idézte elő a zöngéssé válást. Mióta P. ezt írta, Bugge egy legújabb tanulmányában (*Paul-Braune, Beiträge*, XII. és XIII. köt.) a Verner-féle

törvényt a szókezdő hangokra is ki akarja terjeszteni; de föltevése alig fog sok hívőre találni.

A media aspiraták tárgyalásánál szerző Paul fejtegetéséhez csatlakozik, mely szerint ezek a hangok váltak első sorban a germ. ősnyelvben zöngés spiransokká, és megezáfolja Kräuternek e fölfogás ellen fölhozott ellenvetéseit. Egy pontban azonban eltér Paultól, a mennyiben ugyanis a gót *g*-nek nem tulajdonítja többé a régi germ. spirantikus ejtést, hanem valóságos explosivának tekinti e hangot. A media aspiratákból keletkezett zöngés spiránsok fejlődésének vázolásánál különben ki kellett volna emelnie, hogy ugyanezen fejlődési fokokon mentek keresztül azok a zöngés spiránsok is, melyek (a Verner-féle törvény alapján) tenuisokból álltak volt elő.

A harmadik fejezet tárgya a *felnémet hangmozdítás*. Braune és Paul kimutatták, hogy e hangmozdítás érvényesülésében különféle fokozatokat, egyes áramlatokat lehet megkülönböztetni. Ezek az áramlatok Petz művében az eddigieknél jóval behatóbb és részletesebb tárgyalást nyertek; sőt a harmadik áramlat (germ. *p*: feln. *pf*) körében szerzőnk még három kisebb aktust is különböztet meg. A negyedik áramlat tárgyalásánál a régibb nézetekkel szemben Paul véleménye mellett foglal állást, mely szerint az ófn. szóknál előforduló *p* él *k* betűk zöngétlen lenis-hangokat jelölnek és ekkép a megfelelő ófn. hangok teljesen azonosak voltak a mai délnémet dialektusoknak *b* és *p*, *g* és *k* közt álló ismeretes hangjaival.

A felnémet hangmozdítást történelmi lefolyásában tárgyalván, a mint az a nyelvmaradékok alapján kimutatható, kénytelen Petz a germ. hangok fejlődésének rendszeres összeállítását adni. Ezt teszi a *negyedik* fejezetben, melyhez a tárgyalt hangváltozásokat feltüntetendő kimerítő táblázatok vannak csatolva.

Az *ötödik* (utolsó) fejezet foglalkozik a Lautverschiebung tényei-
nek magyarázatával. Mindenek előtt azt a kérdést veti föl, vajon létezett-e a hangmozdítás egyes actusai közt összefüggés és okozati viszony? A különféle nézetek megbírálása alapján arra az eredményre jut szerzőnk, hogy az egyes processusok nem álltak egymással belső okozati összefüggésben, hanem egymástól függetlenül mentek végbe. A második kérdésre, vajon ezek az egymástól független hangváltozások egyszerre vagy kimutatható egymásutánban folytak-e le, kifejti, hogy e változások bizonyos sorrendben követték egymást. Hosszasabban foglalkozik aztán az egész mozgalom első actusának megállapításával. A hangmozdítás szerinte a *t* és *s* előtt álló idg. *k*, *q* és *p* tenuis-hangok elváltozásával kezdődött, még pedig úgy, hogy e hangváltozás még az idg. őskorba nyúlt vissza, nem ugyan mint köznyelvi, hanem mint szójárásí vonás.

A hangmozdítás *motivumaira* nézve szerzőnk Grimm Jakabbal és

Schererrel szemben hangsúlyozza, hogy azoknak első sorban *hangtaniaknak* kellett lenniök, — ha ismereteink mai fokán nem is vagyunk még képesek oly hangtani tényezőt csak megközelítő biztossággal is megjelölni, mely a kérdéses mozgalom beálltának végső oka lehetett volna. Végül kiemeli, hogy míg Grimm teljesen egységes törvénynek tekintette a hangmozdítást, melynek egyes tényei szerves összefüggésben vannak egymással és nem választhatók el egymástól az egésznek kockáztatása nélkül, addig ma a Grimm-féle törvénynek éppen egységét vagyunk hajlandók tagadásba venni. A kettős hangmozdítás voltaképen egy-egy sora igen sok egyes hangváltozásnak, melyek nagyjából valószínűen egymásra való vonatkozás nélkül mentek végbe. Sőt e consonantikus hangváltozás nem is különbözik lényegileg a vocalismus terén előforduló hangváltozásoktól, melyek gyakran ép olyan körforgásokat tüntetnek föl, mint a mássalhangzóknak ezen elváltozásai. Grimm főérdeme szerzőnk helyes fölfogása szerint, nem az, hogy e változásokat mind egy egységes törvénybe foglalta, hanem, hogy egyáltalában fölismerete és bennök a törvényszerűséget fölfedezte.

Ime Petz dolgozatának fővonásai, melyek e kivonatos szárazságukban is nem csak szerzőjüknek teljes tájékozottságáról, hanem egyszerűsége önmagukra hivatottságáról is tanúskodnak. Tanulmányja egyes érdekes és tanulságos megfigyelésekben is gazdag és sok helyütt fényt derít a német s általában az idg. hangtan egyéb pontjaira is. Főleg ezen szempont teszi a dolgozatot oly tanulságossá, s első sorban tanárjelöltek, de a német nyelv tanárai is sokat fognak tanulhatni belőle. A szerző e derék monographiával jeles sikerrel mutatja be magát mint a germán philologia kitünően képzett munkása, kitől, csak ez első önállóan megjelent alapos szakdolgozathoz is itélve, még sok értékes munkálattal várhatunk.

HEINRICH GUSZTÁV.

Dr. Panyák Ede, A magyarországi középiskolákban 1850-től 1885-ig megjelent összes programmértekezéseknek repertoriuma. Budapest, 1887. Franklin, XIII, 183 lap. Ára 1 frt. 40 kr.

Szerző e nagy szorgalommal és nem csekély nehézségeknek legyőzésével készített repertorium kidolgozásával rendkívüli szolgálatot tett közoktatásügyünknek és tudományos irodalmunknak. Hazánk középiskolái 35 év óta adnak ki programokat, és e programoknak egy tetejéig része tartalmaz értekezéseket, melyek közt sok a csekély becsű dolgozat, de igen sok az alapos, derék, tudományos értékű munka is; és még a gyenge munkálatoknak is megvan sokszor elvitázhatatlan tárgyi értékök, a mennyiben először fordították a szakférfiak vagy az ország figyelmét bizonyos kérdésekre vagy ügyekre, vagy különböző szempontokból becses anyagot tartalmaznak. Összes tudományosságunk legjellem-

zőbb és legkárosabb vonása a folytonosság hiánya: a kik valamely kérdéssel foglalkoznak, nem ismerik az előzők dolgozatait; újra kínlódnak oly problémák megoldásával, melyek már meg vannak oldva, vagy legalább nem használják föl a már létrejött dolgozatok értékes eredményeit vagy egyéb tanulságait. Különösen áll ez természetesen a folyóiratokban és programmban megjelent dolgozatokról, melyek részben nehezen hozzáférhetőek, de melyeknek létezéséről sem lehetett eddigelé kellő tudomásunk. Szinnyei repertoriuma eltávolította (ha eddig nem is teljesen) az első nehézséget; az előttünk fekvő könyv a programokra vonatkozólag oldja meg a feladat másik részét, még pedig oly jelesen,¹⁾ hogy teljes elismeréssel kell adóznunk szerzőnk kutató szorgalmának és ügyességének. Előmunkálatot csak Bors Mihály tanárnak az esztergomi főgymnasium 1880. 81-diki értesítőjében kiadott dolgozatában és a nevezett tanárnak nagylelkűen átengedett gyűjteményeiben talált; a többit mind magának kellett végeznie, és a ki csak egyetlen esetben volt is kénytelen középiskoláink igazgatóinak szivességéhez fordulni, az tudja, hogy ezen urak közt még ma is akad nem egy udvariatlan, hozzáférhetetlen bácsi.

A szerző felkarolta az összes (182) hazai középiskolákat: 156 gymnasiumot és reálgymnasiumot és 26 reáliskolát (négy reáliskola gymnasiummal kapcsolatos), — és csak a brádi gör. kel. román gymnasiumról nem nyert semmi értesítést, talán mivel ez az iskola nem adott ki programokat. A gymnasiumok az utolsó 35 év alatt 2394, a reáliskolák 464, a középiskolák összesen 2858 értekezést bocsátottak közre. A legkevesebb értekezés természetesen 1851-ben jelent meg: 23, azután 1862-ben: 27, 1861-ben: 30; — a legtöbb értekezés 1881-ben: 170, 1885-ben csak 158. Egyáltalában kár, hogy a szerző a felkarolt anyagot statisztikailag föl nem dolgozta. Ezt, legalább az egyes philologiai szakcsoportokra nézve, a következőben pótlom. Az ide csoportosított értekezések száma a következő:

1. Magyar nyelv és irodalom	162
a) Nyelvészet	40
b) Irodalomtörténet	67
c) Aesthetika	55
2. Classica philologia	214
a) Latin philologia	114
b) Görög	100

*) Csak egyetlen lényegesebb kifogásunk van a dolgozat ellen. He-lyesen mondja a szerző VIII. l., «hogy igen fontos tudni az olvasóra nézve, hány lapra terjed egy-egy értekezés», azért, a hol csak tehetette, az értekezések lapszámát kitette. De sehol sem jegyezte meg a program *formátumát*, pedig rendkívüli különbség van pl. 16 lapnál, hogy ez a 16 lap nagy vagy kis nyolczadrét vagy negyed-rét-e!

3. <i>Modern philologia</i> (nem a legügyesebb csoportosítással) ...	88
a) német nyelvészet s irodalom ...	40
b) francia " " ...	11
c) angol, skót, svéd, olasz nyelv. s irod. 5	
d) örmény, román, albán, szerb " "	17
e) héber és szanszkrit " "	6
f) nyelvészet általában ...	13

A többi rovatok (összesen van ilyen 22): pædagogia, philosophia, földrajz, történelem, természettan, vegytan, természetrajz, mennyiség-tan, mértan, rajz, torna, írás és gyorsírás, zene és ének, monographiák (iskoláké vagy helyeké), nekrologok, szónoklatok, ünnepélyek (jubileumok), költemények és vegyesek. A csoportosításhoz és az egyes dolgozatok elhelyezéséhez férhet szó, ... de ez mellékes dolog. A főmunka el van végezve, még pedig kellő gondal*) és teljességgel. Őszintén kívánom és fölteszem, hogy e fölötté hasznos dolgozatot ne csak az egyes iskolák könyvtárai, hanem a tudomány bármely terén működő egyes tanárok is megszerezzék és tanulságot merítsenek belőle, — pl. a programm-értekezések tárgyának választásában is.

HEINRICH GUSZTÁV.

Martialis II. 17.

Borbély leány ül a Subura út sarkán,
 Hol a poroszló véres ostorát látni,
 S az Argiletum telve varga műhelylyel.
 De nem borotvál, Ammian, e borbélynő.
 Ha nem borotvál, mit csinál tehát? Koppaszt.

1. v. A *Subura* a város egyik legélénkebb útja a Caelius és Esquilinus alján. Itt árultak táplálékokat s egyéb holmit s itt volt a prostitutio főfészke. Jordan, Topogr. d. Stadt Rom II. 70.

2. v. Talán itt tisztelték Apollo Tortort. V. ö. Sueton. August. 70: quo cognomine is deus quadam in parte urbis colebatur. Jordan, Hermes IV. 231.

3. v. *Argiletum*. V. ö. I 3. 1. I 117. 9. A forum északkeleti tája, a Quirinalis déli csúcsa s a Capitolium közt. A nép-etymologia Argus haláláról gondolta elnevezettnek, mintha ott valami Argus nevű embert öltek volna meg (innét a név kettéválasztása: Argique letum). Pedig argiletum annyi mint argilletum = agyaggödör. V. ö. Varro, De l. l. V. 157.

A *tonstriv* nem tonsoris uxor, mint a régi magyarázók mondják, hanem borbélynő. Hogy ilyenek is voltak Rómában, bizonyítják még Plautus Truc. II. 4, 51. IV. 2, 59. IV. 4, 3. Orelli Inscr. 2883. Digest. IX. 2, 11. XXXIII. 7, 12. §. 6.

P. T. E.

*) Így pl. magyar fordításban is adja szerző a rumén, szláv vagy olasz nyelven megjelent értekezések czimeit.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

21. Kiáltossy József. A római fiúk neveltetése és iskolai élete. (Budapesti VII. ker. államgymnasium.) 1886. 3—32. — Ez értekezés ügyes foglalatja mindannak, a mit a római nevelésről Cramer, Grasberger, Ussing, Marquardt stb.-ből tudunk. Alkalmi értéke, hogy mindig tekintettel van azokra a helyekre, melyeket a tanulók a latin olvasmányok nyomán megismertek. Kár, hogy a szerző nem vette többször figyelembe a római műemlékek tanulságait, melyeknek ma már régiségtani dolgozatban hiányozniok nem szabad. Az iskolai életnek nem egy vonását lehetett volna támogatni, rövid utalással azokra a domborművekre és szobrokra, melyek a tanítást, írást, olvasást stb. tárgyalják. Kifogásaim és megjegyzéseim röviden a következők: A bevezetésben (3. lap) azt olvassuk, hogy a szerző «csupán a *respublica* korát» akarja számbavenni, s mégis mindjárt a 4. lapon a «*patria potestas*»-t a köztársasági korban is ép oly szigorúnak, az élet és halál felett való *feltétlen* hatalomnak, mutatja be nekünk, mint a milyen csak a legrégebb patriarchális korban lehetett. A királyság megbuktatásának (4. lap) igaz, hogy közvetlen indítékául a Lucretián ejtett séggyeinfolt szolgált; de nézetem szerint e tényt nem szabad általános szempontok alá foglalni, s a forradalom kizárólagos okát a «családanya tiszteleté»-nek csorbításában keresni. A forradalmak talaja évtizedeken át érlelődik: itt is Lucretia esete csak szikra volt, melytől lobbot vetett az utolsó királyok politikája miatt meggyült és elfojtott elkeseredés. Ép oly furcsa azt mondani, hogy a rómaiaknál a *keresztelő* ünnepnapot vidám családi lakoma fejezte be és hogy a *respublica* idejében hivatalos *keresztelési* anyakönyvek nem voltak (6. lap). Ez a rövidítés M^r. nem annyi mint Manlius, hanem = Manius (8. lap). Nem elég pontos a 9. lapon olvasható ezen állítás: «Ezt a bullát *eleinte* kizárólag a *patriciusok gyermekei* hordozhatták». Macrobiusból (Sat. I, 6) ugyanis arról értesülünk, hogy a bullát az első királyok idejében nem is viselték gyermekek, hanem «*bullā gestamen erat triumphantium, quam in triumpho prae se gerebant inclusis intra eam remediis quae crederent adversus invidiam valentissima, hinc (t. i. Tarquinius Priscus fiának hőstette és a bullával való kitüntetése óta) deductus mos ut praetexta et bulla in usum puerorum nobilium usurparentur*». — A szerző stilusa rendkívül egyszerű lévén, a keresettség benyomását teszik az oly kifejezések, mint «csörgő-börgő» játékszer (9. l.), az «iczipiczí — kis» Hermes (10. l.) és «irt nagy ákom-bákom betűkkel egy történelmi olvasóköny-

vet» (14. l.), mely kifejezések nem illenek semmikép az egész tárgyalás tenorjához, s mosolyt gerjesztenek nem csak bennünk, hanem bizonyára a tanulóknak is. A 11. lapon és egyebütt is Plautus idézett helyeit Csikynek már 1885-ben megjelent fordításában lehetett volna közölni. A 12. lapon Horatius ismeretes helyét «Pudicum . . . servavit ab omni Non solum facto» kár volt így fordítani: «Szeméremben tartott meg, menten nemcsak minden rossz tettől». Először is nem magyaros a fordítás, mert az ilyen appositíót legjobb nomen abstractummal fordítani: «Szeméremességemet megóvta stb.»; másodszer helytelen is, mert *servavit* egész szorosan az *ab omni facto*-hoz tartozik. — *Nabis sine cortice* (12. l.) közmondás-féle kifejezés, a melyet nem lehet ily szolgálai és csunya módon lefordítani: 'úszhatsz hólyag nélkül', hanem azt kell mondanunk: *járhatsz a magad lábán*. — Cato Maiorról azt olvassuk (14. l.), hogy azért írta történelmi művét, hogy «fiát olvasni tanítsa». Ez nem egészen áll. Nincsen bizonyítékokkal igazolva az, hogy Cato az «Origines» című művet (mert a szerző nyilván ezt érti a «történelmi olvasókönyv»-ön) a mondott célból írta volna; hanem igenis tény, hogy ezen Origines vagy Historiæ cz. munkán kívül írt még egy más munkát: *Præcepta ad filium* (vagy *libri quos scripsit ad filium*), melyben a mezőgazdaságra, egészségügyre, szónoklattanra s talán a hadviselésre tett tapasztalatait adta elé. A 15. lapon kritika nélkül elfogadja a szerző Livius (III. 44) azon adatát, hogy 450-ben Kr. e. Verginia az elemi iskolát látogatta, a miből a szerző szerint következik, hogy «már akkor a leányok számára is volt elemi iskola». Azt hiszem, igaza van Voignak (Die römischen Alterthümer, 797. Iwan Müller, Hb. IV, 2.), ki egyenesen kimondja, hogy «beruht auf ausschmückender Darstellung». Ez annál valószínűbb, mert Livius szereti a későbbi *ethos*-t a korábbi viszonyokra is átvinni, s mert sehol másutt hasonló adatra nem akadunk. — A 23. lapon jó lett volna az *as* értékét átszámított alakjában is közölni, mert így csak üres számokat lát maga előtt a nem philologus olvasó. — A 26. lapon a szerző a tánczról szól, s idézve a római mondást: «nemo fere saltat sobrius», utána veti «Bizony, van is ebben némi igazság». Hogy jó-e tánczolni vagy sem, az egyéni ízlés és vérmérséklet dolga, s a szerző megjegyzése e komoly igényeket támasztó dolgozatban kissé naivnak látszik. — Végül a 30. lapon egy merész mondás ötlük szemünkbe: «. . . a respublica múltával, midőn a szadad gondolkodás és őszinte szókimondás kora lejárt, a szabad állami élet megszűnt: a római szónoklat (és a többi irodalom is) tartalmatlan szószátyárkodássá, üres hizelgessé fajult». Tacitus, Iuvenalis, Plinius, Seneca stb. csak nem voltak szószátyárok! — Nem tekintve e hibákat, az értekezés megfelelő czéljának, s elég tárgyismerettel készült.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

22. Szerencse Menyhért, A classicai képzés fontossága a gymnasiumi nevelés- és oktatásban. (Egri kath. főgymnasium.) Eger, 1887.

23. Zólyomi Simon, Római classicusok a gymnasiumban, tekintettel a latin nyelv gyakorlati elsajátítására. — Tibullus egyik elegiája. (Kis-kun-félegyházi városi kath. algymnasium). Félégyháza, 1886.

24. Friml Aladár, A latin nyelv módszeres tanításáról a gymnasium I. osztályában. (Kegyes tanítórendiek debreczeni algymnasiuma.) Debreczen 1887.

25. Schambach Gyula, A latin nyelvi kezdő tanítás praxisából. (Kaposvári m. kir. állami főgymnasium.) Kaposvár, 1886.

26. Geréb József, Sinon csele Vergilius Aeneisében. (Losonczy m. kir. állami főgymnasium.) Losoncz, 1886.

27. Zindl Béla, Az ó-classicus tanulmányok értékesítése a gymnasiumban. Selmezbánya, 1886.

A classicus tanításról folyó vita most két éve a mi napi és időszakajajtónkban is erősebb hullámokat vetett. Egész irodalmát lehet összeállítani a kisebb-nagyobb hírlapi cikkeknek, programértekezéseknek, brochure-öknek, melyek nagy jóakarattal, bár nem mindig megfelelő eruditióval a classicus tanítás pártjára keltek. Komolyabb, maradandóbb hatása azonban az lett a vitának, hogy kiválóbb tanférfiak figyelmét nem csupán a támadások elnémitására, hanem magának a classicus tanításnak vizsgálatára és javítására irányozta. A tanáregyesület kebelében is, meg rajta kívül is több hivatott szakférfi kutatta azóta a classicus tanítás sokszor hangoztatott sikertelenségének okait. Ezek a kutatások azonban csak a bajt constatálták, hol ebben, hol abban, de főképen a segédeszközök elégtelenségében és a családok részvétlenségében találva azt; s ezért tartható ennél örvedetesebb életjelenségnek, ha tehetségesebb vagy tapasztaltabb tanárok az egyes osztályok tanítási anyagának methodikus feldolgozásával vagy a tanításra vonatkozó észrevételeikkel és tapasztalataikkal könnyítik meg kevésbé hivatott kartársaiknak a ministeri Utasítások alkalmazását. Ez az, a mi első sorban, közvetlenül segíthetne a tanítás jelenlegi állapotán, s ez adhatná meg lassankint az egyöntetű segédeszközök megteremtésére is a kellő belátást és tájékozottságot.

A most szóban lévő hat értekezés közül öt valóban az utóbbi irányban ébredező érzékről tesz tanúságot, s akármilyen különböző értékűek is, már csak ezért is elismerésre és olvasásra méltók valamenynyien. Mielőtt azonban — értékük szerint hosszasan vagy rövidében — külön szólnék róluk, meg kell említenem mégis azt a feltűnő körülményt, hogy két értekezést kivéve, a többi nem egész öntudatos-

sággal látszik a helyes irányban haladni. Legfőbb és legszembeszökőbb jele ennek, hogy a miniszteri Utasításokat még a két legkiválóbb munka sem említi, a félegyházi értekezés írója pedig aligha látta valaha, sőt a kaposvári államgymnasiumi tanár is alkuba áll velük, és sokszor mint szerény indítványról és ujtásról beszél olyasmiről, a mi tulajdonképen nem egyéb mint dicséretes próba az Utasítások követelményeinek megvalósítására. Pedig, ha az Utasításokat mindig szem előtt tartják, a részletekben sok tévedést és ingadozást igen könnyen és rövid úton kikerülhettek volna; mert azt örömmel kell megjegyeznem, hogy nagyjából, a Zólyomi-féle értekezést kivéve, valamennyi munkában az Utasítások főelvei uralkodnak, s egytől egyig minden értekezés (ideértve a cl. tanítás szükségességét vitató egrit is) nagy súlyt fektet a tanítás erkölcsi, æsthetikai, vagy legalább tartalmi, tárgyi oldalára.

Szerencse Menyhért értekezése a classicus tanítás szükségességét bizonyítgatja s így tulajdonképen epilogus az 1886-ban lefolyt vitához. Egymásután felel meg a classicus képzés ellenségeinek, kiket két részre oszt, az «utilitarismus» és a «romanticismus» híveire. Amazokkal szemben kiemeli, hogy a classicus képzésnek is megvan a maga haszna. A classicus képzés kiválóan alkalmas az erkölcs és jellem képzésére, s az anyanyelvi stilus kiképzésére, s ennyiben általános értékű. De az egyes szaktanulmányok is reá szorulnak, theologia, jogtudomány, természettudomány, orvostudomány és bölesészet egyaránt hasznát veszi. — A «romanticismus» híveit a görög irodalom utólérhetetlen nagyszerűségére figyelmezteti, s a műveltség történetéből meríthető tanulságokra utalja. Végül kiemeli, hogy a classicus világnézet és a vele kapcsolatos kereszténység közös összekötő kapocs a modern Európa nemzetei között, melyet kár volna legelőször is nálunk, Magyarországon széttörni. — Az értekezésből mindvégig igaz meggyőződésnek, a classicus ókor iránti igaz lelkesedésnek hangja szól, és így mindenestre olvasásra méltó, ámbár szigorúban véve nem vall a tárgyhoz illő irodalmi tájékozottságra, felfogása több dologban (pl. az ú. n. alaki képzésre vonatkozólag) elavult, szerkezete elég zavaros, előadása nehézkes, ismétlésektől hemzseggő és stilusa nagyon, de nagyon fogyatékos. Szerző a Bigot Károly ismeretes cikkét gyakran szósz szerint felhasználja, de — nem mindenütt idézi.

Zólyomi Simon értekezése már praktikusabb (azaz: nagyon is praktikus) jellegű, és szerzőjének tanításközben szerzett tapasztalataiból közöl egyetmást. Értekező abból a feltevésből indul ki, hogy egy tanítási óra három részből szokott állani, először: a megelőző órában tárgyalt anyag ismétlő fordításából, másodsor: az új anyag præparálásából és végre: az új anyag lefordításából, s egy ideig ezt a menetet követve ötletszerű útmutatásokat ad olyan hibák kikerülésére, melye-

ket, mint mondja, a tanárok rendszeren el szoktak követni. Később aztán ezzel a menettel is szakít az értekezés, s ezentúl nem tartja össze egyéb, mint szerzőjének jóakarata és tanári buzgósága, a mi egyúttal egyedüli mentségül hozható fel az értekezés sokféle hiányosságára. Észrevételei nem ritkán a komolyság legvégső határáig mennek, részint azért, mert nagyobbára csak a tanítás technikájára vonatkoznak, s még így is nagyon külsőlegesek és naivak, részint azért, mert szerény hangon új gyanánt ajánlanak általánosan ismeretes, magas didaktikai elvekből folyó eljárásokat. De, — mint az értekezés címe is mutatja, — vannak a szerzőnek olyan nézetei is, melyeket bizony, ha nem is újnak, legalább is megújítottaknak kell tartanunk. Így pl. a többi közt szeretné, «ha a gymnasium felsőbb osztályaiban a tanítás tisztán latin nyelven kezeltetnék». Írásbeli dolgozatnak is kevesel hetenkint egyet, és általában holt és élő nyelvet különbség nélkül gyakorlatilag akarna tanítani. Végül az «általa mondottak» megvilágítására közli Tibullus egyik elegiáját eredetiben és fordításban, alaki és tárgyi magyarázatokkal. Milyen az elégia fordítása és milyenek a magyarázatok, erről a szerző buzgósága iránt való tekintetből jobb nem szólni; idővel, folytonos jóakarattal, többre viheti, föltéve, hogy szorgalmasan olvasgatja a jobb magyar prózairók munkáit is, s különösen a magyar mondatkötésben némi jártasságra tesz szert. Az egész értekezéshez azonban meg kell jegyeznem, hogy mai napság már nem elég a gyakorlatban tanusított buzgóság, hanem legalább nagyjából tudomást kell arról is venni, a mit első sorban az Utasítások, s azután a nagy elmélkedők és a nagy iskolamesterek a tanításról eddig elmondtak.

Friml Aladár rövid értekezése a legelső latin nyelvi órákra való methodikus *præparatio*, mely a Bartal-Malmsi-féle gyakorlókönyvet veszi olvasmány-anyagúl. Egészben véve igen értelmes és elég gondos munka; szerzőjük eléggé behatolt az Utasítások szellemébe, és, a menyire a rövid mutatóanyagból megítélhető, helyesen alkalmazza azokat választott anyagára. Feltűnő csak az, hogy a «*præparatio*» név alatt a gyakorló-iskolai usustól eltérőleg inkább *diarium-félét* ért.

Schambach Gyula is a legelső latin tanítási órákat mutatja be methodikus földolgozásban, és a mutatóanyagokhoz a *methodusra* s a tanítás technikájára vonatkozó észrevételeket fűz. Ezen utólagos észrevételek, meg a munka jeligeje («*aurea mediocritas*») szerint szerzőnek az volt a célja, hogy az Utasítások követelte *inductiv* tanítást és a Schulz-Dávid-féle tankönyveket egymással valamiképen megegyeztesse. S itt átadom szerzőnknek a szót, mert az egész munka jó és rossz oldalait minden bíráltnál jellemzőbben tüntetik föl a következő idézetek: «... Bármennyire kerülgetjük a *terminus* technikusokat, egyszer s mindenkorra meg kell mondanunk, hogy *indukáltunk*. Mindenekelőtt

azzal a különös nyilatkozattal leptük meg az ifjút, hogy már is tud latinul, s ezzel már megnyertük a bebizonyítás megértéséhez szükséges figyelmét, több: jóakarátát. A bebizonyításnál közvetlen környezetéből indultunk ki, majd otthonába vezettük; a vidékünkbeli kath. ifjakkal továbbá a ministratióra való hivatkozás is haszonnal járt» . . . És később: «Hogyan jutott az ifju a casusok ismeretére és hogyan tanult meg ejtegetni? A hagyományos eljárás szerzte ez: szabály s reá példa. Mi (?) megfordítottuk, *példa s belőle a szabály*. Eljárásunknak ez a lényege. Módszeres könyveink, értekezéseink sokat foglalkoznak ez eljárás-módok lélektani, tudományos bemutatásával. Ez nem célunk. De azoknak, kik eljárásunkban örökké csak ősrégi hagyományokkal szembe tolokodó újszerű és soha meg nem próbált, tehát elvetendő, vagy legalább is gyanús dolgot látnak, talán föl lesz szabad említenünk, hogy gyakorlatunk rövid voltának és készütségünk elégtelenségének tudatában a *Megváltó szentséges alakjának emléke* biztatólag lebegett szemünk előtt [Hát a min. Utasítások?], mint a vallási s ezzel egyszersmind az összes didaktikának örök s semmi esetre sem új példája, remek és mindenkinek érthető példabeszédei a belőlük levont tanulságokkal, s a tanítványainak sok ezernyi számán látható hatás.» Még később: «Az itt közölt eszmék, elvek, őszinte óhajunk szerint csak jóakaró kísérlet számba veendők, s mindössze azt a kérdést akarják megvilágítás tárgyává tenni: talán így is képzelhetni a latin nyelvi kezdő oktatást. E kérdést a praxis útján haladva igyekeztünk felszínre hozni, abban a reményben, hogy így olyan t. collegánkkal is megértetjük magunkat, kik az elméleti meghányás-vetésnek már elvből sem barátai [Hát a min. Utasítások?] Biztat főképen az a tudat, hogy minden itt felvetett óhajunk elválaszthatatlanul összeforrott az erkölcs-vaslási jellemképzés főséges eszméjével.»

E mutatványok ugyanarra a tehetséges és buzgó fiatal tanárra vallanak, a kit a kaposvári philologiai muzeumról szóló meleghangú cikkéből ismerünk, de egyuttal bebizonyítják azt is, hogy elszigeteltség és alkalmatlan viszonyok még a legtehetségesebbek fejlődését is mennyire nyügözhetik. Szerzónk, hogy tanítását erkölcsös és tartalmi szempontból gyümölcsözőbbé tegye, kénytelen a használatban lévő könyv összefüggéstelen mondatkái között némi tartalmi összefüggést teremteni, s mivel másrészt a tankönyv olvasmányaiiban lévő grammatikai anyag sem elég az Utasítások követelte inductiv nyelvtanításra, a grammatikai anyag feldolgozásában is középútat követ a régi rendszer és az Utasítások között, melyekre hivatkozni különben vagy elfelejt, vagy nem látja tanácsosnak. A tanítás menete a legapróbb részletekig fel van dolgozva a mutatványokban, sőt bizonyos tekintetben túlságosan is; mert, mint praeparationak, nincs praktikus értéke az ilyen, feltétele-

zett feleletek szerint haladó részletezésnek, mutatványnak pedig egy kissé mégis csak túlságosan naiv (Pl.: «Ti nagyon elfogtok csodálkozni ha én azt mondom» . . . «Jól van» . . . «De jól vigyázzunk!» . . . «Vigyázzatok!» . . . «Nem jó és nem is szép. *Hamar!* Hagyd el az ígét! — Jól van. Megálljatok!» . . . «Remélem, hogy a ma megtanultakat a következő órán is *ily jól* fogjátok tudni» stb.).

A mutatványok tartalma a következő: 1. Bevezetés a tanításhoz. 2. Az olvasás tanítása. 3. 14 mondat fordítása, tárgyi magyarázatokkal. 4. E mondatok alapján az *a* declinatio megalkotása. 5. Extemporale és a segédigének mint állítmánynak magyarázata. 6. A genusok tanításából.

Főbaja az egész feldolgozásnak, hogy a gyakorlatban aligha volt még alkalmazva; erre vallanak legalább bizonyos lapsusok az egész munkában.

1. A tanításhoz való bevezetésben az «észrevételek» szerint legnagyobb hatást attól a fortélyos eljárástól vár a szerző, hogy a latin nyelvet mint a tanulók előtt ismeretesebb mutatja be. Érdekes erre vonatkozólag az értekezés 12. lapján lévő jegyzetet elolvasni; e szerint szerző «óránkint csak egy-egy lépésnyi sugárral tágíthatja azt a kört, melynek középpontjába a kellemes meglepetésből származó, de az anyag nehézségével és bőséggel *egyre csappanó* kedvet helyezte». Nem is egyéb ez a nagyon is kétes értékű fogás, mint a min. Utasítások naiv túlzása. Általában azt a sajtáságos, meglepetésekkel ható, bővészkedő modort nem látom szívesen a kaposvári fiúk számára készült *præparatió*ban sem. Ne csak *akármilyen* érdeklődés felkeltéséről legyen a gymnasiumban szó! Hadd tudja meg a tanuló mindjárt kezdetben, és ne csak kedve csappanásán vegye észre, hogy itt bizony nem játék, hanem igen komoly munka vár reá, s főképen, minden lépésnél legyen tisztában a tanítás legközelebbi céljával. Jobb lett volna, ha szerzőnk a szükségtelen szöszaporítás helyett még pontosabban összegyűjti az ottani tanulók előtt ismeretes latin szavakat, s ezeket közli valamennyit kartársaival. Mert a közlött szögyűjtemény nem vall arra, hogy iskolai tárgyalás eredménye, sőt még az Utasítások sincsenek velük eléggé kiaknázva; elmaradtak, teszem azt, a növények nevei, pedig ezek többnyire *a* csoportúak (*planta, herba, rosa, viola* stb.). Hogy miért érdemes latinul tanulni, erre következő feleletet adnak a mutatványok: először, mert mindenkinek *kell* tanulni; másodsor: mert a latin nyelv nagyon *szép* és *hasznos*; harmadsor: mert a *latinusz* nép (később a 7. lapon meg *római* nyelvről van szó) nagyon hatalmas *lehetett*, ha nyelvüket még most is meg *kell* tanulni, s mert nagyon sok szép dolgot írt, a mit minden művelt embernek . . . tudnia *kell*. Abban a módban, a hogy ezt elmondja tanítványainak, nagyon is iparkodik ugyan hozzájuk leeresz-

kedni, s tárgy- és gyermekszeretetének itt is bizonyosságát adja; de, hogy magyar tanulónak csak ennyit és ilyenformát tud mondani a latin tanulás szükségességéről, ez mégis csak arra mutat, hogy nem vette a dolgot kellő komolysággal fontolóra. Már azt a tényt magát, hogy annyi latin szó van a közönséges beszédünkben, ki kellett volna aknázni e tekintetben; lehetetlen, hogy egy tanuló sem akadna, ki ennek *okára* is kíváncsi ne lenne, főképen olyan, a kinek még «deákos» apja vagy nagyapja van. A latin nyelv nem a ministrálás, hanem a *római* katolikus vallás nyelve mai napig is, és egykor, nem is olyan régen, a törvényhozás, régebben a krónikák, oklevelek stb. nyelve volt. Az lett volna már most a szerző feladata, hogy mindezt hogyan lehetne a gyermekek közvetlen tapasztalataira támaszkodva, a bevezetés számára feldolgozni, s nem a gyermekes formával, hanem ezzel végzett volna igazán érdemes és tanulságos munkát. A latin nyelvet és később az irodalmat nagyon *szépnek* mondja. Tegyük fel, hogy igaza van: mind a mellett igen közönséges pædagogiai hiba marad a gyermeket olyasmiről, a miről tapasztalatot nem szerzett, ilyenformán tartalmatlan érzelmi ítéletek elfogadására vagy utánamondására szoktatni. Nem mentség itt a tanár lelkesedése; jó tanárnak, főképen írásbeli munkában, ezen is uralkodni kell tudnia. Nem hogy ilyesmit, hanem még a következő kérdést sem látom szívesen: «hadd látom, emlékeztek-e még mindarra a *sok szép dologra*, a mit az 1. olvasmányban tanultatok?» (8. l.) — mert ilyenkor is ellentétbe jöhet a könnyen lelkesülő tanár egy-egy nehezebben lelkesülő tanítványával. — A rómaiak hatalmassága abból következik, hogy nyelvüket még most is tanulni kell. A szempont helyes, de nem hogy anyagot vagy tapasztalatokat gyűjtött volna hozzá a szerző, hanem előadása is sokkal fonákabb, mint a második szempontnál. A hatalmasság így előadva, frázis; Pannoniáról, római helynevekről és római emlékekről legyen itt szó. Ha már az elemi iskolából semmi ismeretet sem hoznak a kaposvári tanulók magukkal, kutassa a tanár azokat a látható emlékeket, melyek az ottani tanulók előtt ismeretesek lehetnek, s ha Aquincumjok nincs is, lehetetlen, hogy a kutatás teljesen eredménytelen maradjon. Az is jellemző, hogy a rómaiak hatalmassága nagy lelkesedéssel van felemlítve a bevezetésben, de hogy Róma hol volt, erről csak akkor van szó, mikor az olvasmányban végre előfordul . . . de nem Róma, hanem az olajfa (*Minervæ olea erat dedicata*); ehhez kapcsolja a szerző Italiáról és Rómáról szóló első magyarázatát.

2. A latin olvasás tanítása nagyjából az Utasítások követelményeinek megfelelő, de methodikus hibája: hogy említett bűvészkedő modorával maga a tanár szedi össze a táblán az egymáshoz tartozó szavakat, s ezzel nem csak maga végzi el a főmunkát, hanem ráadásul a tanítás menetét is unalmassá teszi. Praxisban ezt az anyagot sem taníthatta

még szerző, különben nem mondaná *fecit* szó olvasásmódját a magyarral megegyezőnek, s nem alkotna hiányos induction alapuló szabályt, hogy «a latin s mindig sz-nek hangzik». (Jó lett volna most, ha az ismeretes szavak közt pl. *rosa*, *Cæsar* stb. stb., nem hiányoznának a szógyűjteményben!) Főtanuláság ebből, s általában az egész értekezésből, hogy inductiont elsietni nem szabad. A ki sietni akar, tanítson inkább a régi módon. A tanítás technikájára vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy nem létező, vagy rossz alakokat nem szabad a gyermekek előtt kimondani, vagy velük kimondatni, s annál kevésbbé leírni vagy leírtni. Egyszerű oka ennek: mert a rossz példa jobban ragad, mint a jó. (L. 3. lap: «... és mégsem mondjuk *læzinusnak*», 6. l. «*Vesta* és *Mínerva* vannak istennő.»)

3. Az első fordítási kísérletek. Tizennégy mondat a Dávid-féle olvasókönyvből, de a szerző tárgyi céljához képest átalakítva, mert tulajdonképen ez a pont az, a hol az Utasítások követelményeit a mellőzhetetlen olvasókönyvvel meg kellett egyeztetni. Valósággal rosszul esik látni, mint iparkodik jobb ügyre méltó fáradtsággal valami értékes tartalmi (vagy plane erkölcsi) okulást kipréselni ebből az összefüggéstelen mondatcsoportból, melyhez mégis ragaszkodik, mert hiában, ha az *a* declinatiót egy óra alatt akarjuk «indukálni», oly módon, hogy a tanulónak addig fogalma se legyen az *o* declinatio esetjeleiről, — akkor bizony nem szabad a szövegben másféle szónak, csak *a* csoportúnak előfordulni. A részletekben a *præparatio* elméleti voltára vall, hogy pl. a magyar névelő elmaradásáról a latinban szó sincs; pedig jóra való tanítás mellett a fiúk figyelmét ez ki nem kerülheti. Ellenben dicsérettel kell kiemelni szerzőnk buzgóságát, melyet a szemléltetésre fordít. Erről az oldaláról különben a kaposvári philol. muzeumról szóló czikke nevét már általánosan ismeretessé tette. Összefoglalva mindent, nem kétlem, hogy szerzőnk műveltségével és lelkesedésével, elsőik közt hivatott lenne arra, hogy igazi tartalmi és erkölcsi okulást adjon tanítványainak: de, talán saját hibáján kívül is, e mutatóvány szerint bizony nem tanítja őket egyébre, mint olajfára, Italiára, Rómára, múzsákra, latin ruhájú görög istenekre, — egyszerűen «*sok szép dologra*» (l. 8. lap).

4. A grammatikai kezdő tanítást részletesen nem vizsgálom, mert csupán *a* tövű szökből álló, kész anyagon, egy óra alatt megtanítani az *a* declinatio alakjait, vagy egyszerűen feladni könyvből, mint velünk tették, ez bizony körülbelül egyre megy. A gyermek ugyanis egyik esetben sem tudja, hogy másféle ejtegetés is létezik s mind a két esetben, hogy úgy mondjam, szájába van rágva az anyag. Olvassa el a szerző az 1887. évi min. Utasítások 56. lapján a névragozás tanításának részletezését és be fogja látni, hogy az ott ajánlott három lépés közül a legelső,

a legfontosabbat mulasztotta el. *) Tudom, hogy erre az olvasókönyvhöz való ragaszkodás vezette; de ez nem mentség, mert itt nem «átmeneti» intézkedésekről, hanem rég adoptált és utasításokba foglalt pszichologiai elvekről van szó. Ne becsméljük azokat az «átmeneti» terveket, hanem foglalkozunk többet velük, s tanuljunk, a mennyit tanulhatunk! Mert a hiányos anyag okozta zavar nem egyedüli baja ennek a résznek; megvannak itt is a régebbi hibák: hiányos megfigyeltetés, sietség s e mellett az a bizonyos bővészkedő modor. Technikai szempontból figyelmet érdemel a vörös kréta használata a végzetek jelölésére (szerző szerint persze még esetjegyek ezek, mert másnemű esetjegyeket vagy végeket még nem ismernek a tanulók).

5. Extemporale, és az ú. n. segédige fordításának alkalmi tárgyalása. Tanár és tanítványai arra az eredményre jutnak, hogy «ha a magyar mondat igétlen, akkor a latinban *est* vagy *sunt* teendő». Feltéve, hogy később tökéletesítették, beérjük ezzel a hibás szabálylyal. A jegyzetben a füzetek kiállításáról olvasásra méltó észrevételek vannak közölve, csak kár volt Buffon értelmileg és formailag szörnyen elferdített mondásával (e h. le style est l'homme même) komikusakká tenni a különben helyén való tanácsokat.

6. A tanítás későbbi praxisából csak a nemek tanításmódját mutatja be szerzőnk. Ezt akkorra halasztja, mikor tanítványai az *a* declinációt már elvégezték, — s hozzáteszem a magam részéről: mikor a többiről még semmit sem tudnak, s az *a* ejtegetést az *o* ejtegetés tanítása alatt talán elfelejtették, különösen ha az olvasókönyv az *o* declinációra való példák közt viszont az *a* declinációra nem ad elég példát. A jelző egyezését a jelzett szóval a férfi és női ruházathoz való hasonlat érteti meg, a genus szabályok tanításánál pedig a «régi jó versikék» segítségére számol a szerző. «Quæ maribus solum tribuuntur, mascula sunt.» Vajjon kivételestül-e, vagy a nélkül?

Végül a nagyjából idézett észrevételek járulnak még e mutatónyokhoz, melyekből az derül ki, hogy a hiányosan ismert jó rendszer, és egy megfoltozott rossz tankönyv közötti ingadozásnak ez esetben sem lehetett más vége, mint szokott lenni. Egyébiránt, mint többször említettük, a szerző hivatottságát elismerjük s buzgóságának tisztelettel adózva elvárjuk tőle, hogy második jeligéjével («in magnis et voluisse sat est») be nem éri, hanem egyszer még tanulságosabb feldolgozással ad példát a latin kezdő tanítás módszeres berendezésére.

*) Érdekes erre nézve a szerző kedélyes figyelmeztetése, melyet az alakok tárgyalása közben a tanulókhöz intéz: «Igen ám, de az esetek magyar értelméről majd hogy el nem feledkeztünk!» Szigorúbban bírálja vele önmagát, mint a bíráló tehetné.

Dr. Geréb József értekezése Sinon cselének feldolgozásához való præparatio, inkább poetikai és æsthetikai, mint szigorúan véve iskolai szempontból, de olvasása Vergilius e részletének iskolai tanítására is kétségtől haszonnal járhat. A történet előzményeinek elmondása után Sinon beszédének fő momentumai szerint kisebb egységekre bontja az olvasmányrészletet, és e kisebb egységeket oly módon dolgozza fel, hogy először tartalmukat adja, azután pedig fejtegeti őket, nem annyira ethikai mint pszichologiai és poetikai szempontból. Végre a nyert eredmények összefoglalására a részben tárgyalt beszéd áttekintése, a beszédben lévő igaz és nem igaz elemek összeállítása s a poetikai tanulságok kivonása fejezi be a tanulságos és gondos munkát. Azon számos segédmunka közül, melyet a lelkiismeretes szerző præparatiója készítésére fölhasznált, legyen szabad kartársaim figyelmét, mint a maga nemében, sajnos, egyetlen munkára, *Maignier* «Analyse critique et littéraire de l'Énéide» (Paris, Hachette, 1884) cz. művére felhívnom, mely nemcsak Vergilius olvasásához lehet megbecsülhetetlen segédeszköz, hanem példát adhat más költemények kívánatos pszichologiai és æsthetikai feldolgozására is.

Zindl Béla értekezése nemcsak a most szóban levő munkák közt a legkiválóbb, hanem általában legfigyelemreméltóbb terméke a classicus képzésről lefolyt vitának. A tanítás jelenlegi praxisára folytonos tekintettel van, de nem a tanítás sikertelenségének okait kutatja, hanem positiv eredményekig jut, midőn általában az ó-classicus tanulmányok értékesítéséről értekezik. Már magának e tárgynak meg kellene számára szereznie a közfigyelmet, még akkor is, ha az értekezés egészben és részletekben nem volna is olyan magas színvonalú tanulmányok eredménye, hogy nem annyira bírálatra szorul, mint inkább bő ismertetést érdemelne.

Az értekezés tömötten és mégis világosan szerkesztett bevezetésében a classicus tanulmányok szükségességét vitatja. Megállapítva a gymnasium helyét a többi nevelő intézetek közt, a gymnasiumnak kettős feladatot juttat és úgy fogja fel a dolgot, hogy a gymnasium nemcsak általános értelemben vett nevelő intézet, hanem előkészítő iskola is a szaktanulmányok bizonyos meghatározott csoportjára nézve. E kétféle minősége közül azonban az utóbbi az előbbihez alárendelt viszonyban áll. A mi a nevelés általános céljait képes előmozdítani, az a szaktanulmányokra való előkészítésnek is feltétlenül hasznára válhatik; míg az utóbbinak lehetnek olyan követelményei is, melyek esetleg csak részben érintik a nevelés általános céljait, részben pedig túlmennék rajta. A gymnasium, mint általános nevelő intézet, az ó-classicus tanulmányoknak főleg ethikai (és æsthetikai) értékesítését kívánja; a nyelvelméletbe való belátást is a gymnasium feladata megadni, de ez inkább a

szaktanulmányokra való előkészítés szempontjából szükséges, bár kisebb részben az általános nevelés szempontjából sem nélkülözhető. Szerző azért szól különösen a classicus tanulmányok ethikai értékesítéséről, és a nyelvelméletnél is azért szorítkozik főleg a jelentéstan fontosságának kiemelésére, mert épen ezen két irányban lehetők fel jelenleg a legnagyobb hiányok, és a legmegátalkodottabb előítéletek. Az ó nyelvek tanítását főleg művelődéstörténeti szempontból tartja kívánatosnak, s ép azért nem lát rá okot, miért kellene ezenfelül még pædagogiai jogcímeiket keresgélni. De szilárd meggyőződése az is, hogy tanításukat, ha egyszer a művelődéstörténeti szükség alapján a nevelő iskolában helyet foglaltak, nemcsak egy vagy más, hanem minden elérhető pædagogiai célra csakugyan ki is kell aknázni. Így nem állhat elő az az egyoldalúság, hogy a nyelvtanulmány «észképző hatására» hivatkozva elhanyagoljuk az irodalmi tanulmány nevelő hatását. A nevelő iskola a tanítás összes anyagából azt a részt fogja a tanterv középpontjába állítani, mely az embert mint erkölcsi lényt tünteti föl, mely az ember gondolkodása módját, érzelmeit, tetteit, erkölcsi és vallásos intézményeit concret példákön szemlélteti velünk. Az auctorok historiai, illetőleg ethikai értékesítése az első feladat. E mellett azonban az olvasmány æsthetikai méltatását is nagyobb figyelem tárgyává kell tennünk. Nem mintha külön és önálló rendeltetése nem volna, hanem mert ezenfelül a nevelés erkölcsi céljainak előmozdításához is hozzájárulhat, a mennyiben az ethikai és æsthetikai ítéletek rokonságánál fogva a «szép» legalkalmasabb előkészítője a «jó»-nak.

Különösen a classicus tanulmányok ethikai értékesítéséről szólva, az ethikai tanulságok rendezésének tervét a szerző oly módon dolgozta ki, hogy az erkölcsiség tanulmányába a vallásos élet méltatását is felvette s a rendezésben pszichologiai sorrendet követ. A Herbart-Ziller-féle iskola terminológiáját használva, sorban kifejti, miképen lehet a tanulóban kezdetben az egyes emberek (sympathetisches Interesse), majd a társadalom iránti érdeklődést (sociales Interesse) s végül a vallásos érdeklődést (religiöses Interesse) a classicus tanulmányokkal felkelteni. Ez a rész munkájának legérdekesebb, legeredetibb fejezete, melynek ismertetése az egésznek lemásolását föltételezné. A mellékesen tárgyalt æsthetikai oktatásról szólva kikél a töredékes és hézagos olvasás ellen, melyet egyébbel, mint a tanulók nyelvbeli elmaradottságával menteni lehetetlen. Igen ügyes átmenettel tér át aztán magára a nyelvtanulmányra, mi alatt természetesen nem valamely idegen nyelv elsajátítását, hanem valamely nyelvorganismus sajátos törvényeinek tanulmányozását érti. A görög művelődéstörténetre utalva kifejti, milyen fontossággal bír különösen a szellemi életet és a társadalmat illető kifejezések jelentményeinek fixirozása és a köztudat számára való folytonos és éber ellen-

őrzése a szavak mögött rejlő valóság megállapítására, s mennyire szükségesek a helyes értelemben vett grammatikai és stilisztikai tanulmányok az irodalmi művek æsthetikai értékének tudatos és tudományos elemzéséhez is. Áttérve ezután a jelenlegi praxisra, melynek ferde oldalait élesen bírálja, különösen a semasiologiai tanulmányok fontosságát hangsúlyozza, és gyakorlati útmutatásokat is ad e tanulmányok berendezésére és hozzávaló segédeszközök megteremtésére. Az lenne az ilyen tanulmányok eredménye, hogy az emberi szellem műhelyébe valóban bepillantathatónának a tanulók, még pedig oly módon, mely a psychologia későbbi rendszeres tárgyalásához hasonlítva teljesen szemléletinek lenne mondható.

Ez nagyjából tartalma az értekezésnek, mely teljesen alkalmas arra, hogy útát mutasson komoly munkára hajlandó kartársainknak arra, mi a segédeszközök létrehozásában a legsürgősebb és legfontosabb teendő. Kívánatos lenne, hogy szerzője, ki nem közönséges műveltségének és tanügyünk bajai iránt való eleven érzékének ilyen kiváló jelét adta, maga se sajnálja a fáradságot a tanításnak és a hozzávaló anyagnak methodikus feldolgozására.

Dr. GyOMLAY GYULA.

28. Uticai M. Porcius élete és jellemrajza. Irta Farkas József. (Kolozsvári róm. kath. főgymnasium.) 1886. 8-r. 111 l. — Kétségtől szerencsés gondolat volt Uticai Cato életét iskolai értekezés tárgyává választani. A római köztársaság utolsó századában szereplő emberek között ennek a férfinak volt legtisztább a szelleme s legjobb a szándéka; Cato nagy ember volt, de a mint azt Cicero igen jól kifejezi, *constantia magis et integritate quam consilio et ingenio*. Az utóbbi sajátságok hiányát sajnálnia kell a kritikai történetírónak, az előbbieket miatt alig lehet örvedetesebb s jobban az ifjúság olvasmányához illő tárgy Cato életénél. Ezen nevelési szempontra nézve egészen megegyezünk F. úrral s mindenki örömmel fogja üdvözölni szorgalmas értekezését.

Pedig nem csak nevelési, hanem tudományos célja is van a t. szerzőnek; de tudományos szempontból már nem mindenütt egyezhetünk meg könyvével, mely erre nézve kevésbé szerencsésnek látszik nekünk. Kiváltképp az első fejezetről, a melynek *„A források kritikai méltatása“* a címe, azt kell mondanunk, hogy jóllehet helyes a szándéka, nem sikerült a kivitele. Legelőször a felsorolt források rendét illetőleg a valódi történetírók s az egyébféle források pontos különböztetését nélkülözzük. Az utóbbiak között az első hely Cicero leveleit és beszédeit illeti meg, a mint ezt F. úr is mondja. Ezeken kívül Cæsar emlékiratai említendőek, a melyeket nem történelmi, hanem pártiratoknak kell tekintenünk. Cæsar irányában Hirtius is írt, a kit azonban csak a *Bellum*

Gallicum 8-ik könyvének, alig a Bellum Africanum, semmi esetre, a mint F. úr hiszi, a Bellum Civile szerzőjének tekinthetünk. Végre ide vonatkoznak a Cato halála után megjelent vitairatok. Továbbá ismeretes dolog, hogy a Cato életéről szóló igazi történetírók, a kiknek könyveit még most is olvashatjuk, sok idővel az események után éltek s azért csak annyiban becsesek, a mennyiben maguk az előbbi ú. n. primarius történetírók munkáit használták fel. Ennélfogva a ráuk maradt történelmi források kritikai s amazok értékét valóban felvilágosító átnézetét csak akkor adhatjuk, ha az általuk felhasznált primarius írók szerint rendezzük, a mi a tudomány újabb eredményei után már lehetséges. Sajnáljuk, hogy ezen eredményeknek F. úr első fejezetében még csak nyoma sem mutatkozik. Livius neve az egész fejezetben egyszer sem fordul elő (egyszer a Livius epitoméja, 6. l., a hol sajtóhibából Cicero epitoméje); az ú. n. Liviusi hagyomány képviselői minden összefüggés nélkül sorolhatnák fel. Plutarchos jelleme bírálásával egyetértünk, a mit egyéb írók általános jellemzéséről is mondhatunk. A Plutarchos előtt Cato életrajzával fellépett római írónak Fadius Gallus a neve, nem Fabius, a mint F. úr kétszer is írja.

A források méltatására, rövid történelmi bevezetés után, maga Cato életének elbeszélése következik, mely értelmesen a főmomentumok szerint fejezetekre van osztva. Itt Plutarchos szövege szolgál alapul s ez általában helyes, csak hogy pragmatikus történetírónak még több kritikai megjegyzést kell hozzáadni, mint a mennyi F. úrnál előfordul. Így pl. Cato afrikai utazásához a Plutarchosnál említett hét nap természeti s földrajzi viszonyok szerint határozottan kevés; Strabo harmincz nappól beszél s ez a valószínű is (v. ö. Judeich, Cæsar im Orient 176. l.). Ilyen nehézséget hallgatással mellőz F. úr.

A görög szöveg paraphrazisát dicsérhetjük, csak kevés helyen nem szerencsés a fordítás, mint pl. 11. l.: '(Sulla palotája) akkor törvényszéki helyhez hasonlított', ebben észre nem vehető a görög író élessége s finomsága, a ki a Hadesbeli *ἀσβῶν ζωῶς*-ről beszél.

A 21-ik fejezetben a Cato halála után megjelent vitairatok szorgalmas tárgyalása következik; Cæsar Anti-Catójának, a mennyire ennek kevés töredékével lehetséges, szerencsés a helyreállítása; de természetes, hogy ebben nem lehet minden kétségtelen; így pl. a mi nézetünk szerint nem valószínű F. úrnak ezen véleménye (101. l.), hogy 'az Anti-Cato töredékének köszönhetjük bizonyára', a mit Plutarchos (Cato 10) Catónak Athenodoros bölcsész megnyerésére való büszkeségéről elbeszél, mert ez nem gúnyoló gáncsolásnak, hanem sokkal valószínűbben komoly dicséretnek tekintendő.

Az utolsó fejezetben Cato nyilvános és magán életének rövid s finom jellemzését olvassuk. Jó szolgálatot tehet még F. úr a tudo-

mánynak, ha azon szerepet, mely a későbbkori irodalomban, kiváltkép a római költészetben, jutott Cato személyének, egy további tanulmány tárgyává tenné. Néhány kezdete ilyen munkálatnak már a jelen munka utolsó lapjain található.

Külsőségeket illetőleg fel kell említenünk, hogy magyar könyvben nem illik az antik pénz értékét francia pénzzel magyarázni, valamint az siucs helyén, hogy a szerző római férfi életleírásában Plutarchossal talentumokat emlegettet.

DR. ZSÉHEN GYULA.

Leo Magister Anakreontikáihoz.

Leo Magister *) 2. számú Anakreontikonjának 5-ik és 6-ik sora Bergknél így hangzik:

Ἄν' ἄρ' οὖν τοὺς στεφάνους πλέξαιτε πάντες
δ'οργάνωφονον ἔπος μέλψαιτε χοῦροι.

A codex Barberinusban *ἀμαροῦν τοὺς* áll. Nem vették pedig észre, hogy a kérdéses két vers Leo Magister ötödik költeményében (13., 14-ik sor) változatlanul ismét előfordul, kivéve, hogy az első elején *ἀμαράντους* áll, mit nyilván a mi helyünkön is fel kell venni a szövegbe a cod. Barb. *ἀμαροῦν τοὺς* olvasása helyébe.

Ugyancsak Leo Magister 3-ik költeményében is van egy romlott hely:

12. sor *εὐγενόφωνα μέλι δέχνησι ταῦτα.*

Bergk utal Leo Mag. 2. 18-ra, hol ugyanezen sor van *χυμζαλόφωνα*-val, és n. 12-re, hol szintén ezen sor van *παρθενόφωνα*-val. Azt hiszem közelebb járunk a hagyományozott olvasáshoz, ha «*εὐγενόφωνα*» helyébe a Leo Magisternél kétszer is előforduló «*δ'οργάνωφωνα*»-t tesszük.

Az 5-ik anakreontikon 61. sora is romlott. Bergknél így hangzik:

Ξανθότριχος, ἀνθόπνους παῖς ἐφαιάνθης
τᾶν χαριτοβλεφάρων ὡς ὑπερήρθης.

Ámde Leo Magisternél a cucullium 4-ik szótagja mindig hosszú, az 5-ik pedig rendszeren rövid.

E két sorhoz igen hasonlít Leo Magister 2-ik anakreontikonjának 47. és 48-ik sora:

Ξανθότριχος ῥοδόχρους παῖς ἀνεδείχθης,
τᾶν χαριτοβλεφάρων ὡς ὑπερήρθης.

Ezen összehasonlítás alapján az 5. 61-ben előforduló metrikai nehézséget, melyet Bergk is észrevett, elkerülhetjük, ha «*ἀνθόπνους*» helyett «*ῥοδόπνους*»-t (vagy épen *ῥοδόχρους*-t) olvasunk.

HITTRICH ÖDÖN.

*) Bergk, Poet. lyr. gr. IV.³ Appendix Anacreonteorum.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. márczius 1-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Dr. Hegedűs István*: Aeschylus Orestiaja.

2. *Dr. Váli Béla*: A magyarországi szerb színművészet története.

A felolvasó gyűlést *választmányi zárt ülés* követte. Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Fináczy Ernő. — Jelen voltak: Csengeri János, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pozder Károly.

1. A m. évi decz. 14-én és f. évi február 1-én tartott választmányi ülések jegyzőkönyvei hitelesítettnek.

2. Megválasztatnak (1888-tól számítva): *Elnök* ajánlatára Ft. Kapás Lajos Aurél, privigyei kath. gymn. tanár, volt rendkívüli tag, rendes tagnak, Wirth Gyula, nagybecskereki közs. főgymn. tanár, volt rk. tag, rendes tagnak; Kovács János, budapesti bölcsészethallgató rendk. tagnak; *Bartal Antal* ajánlatára Ft. Várkonyi Odilo, esztergomi kath. főgymn. tanár r. tagnak; *Dr. Heinrich Gusztáv* ajánlatára: Theisz Gyula, lőcsei áll. főrealisk. tanár r. tagnak, Dr. Schack Béla, pozsonyi keresk. akad. tanár, volt rk. tag, r. tagnak, Janda Gy. Bernardin, benedekrendi tud. egyet. hallgató r. tagnak, Gärtner Henrik, nagyváradi áll. főrealisk. tanár, volt rk. tag, r. tagnak, Sebestyén Gyula, budapesti bölcsészethallgató, rk. tagnak, Rupp Kornél, premontrei rendű hittud. hallgató rk. tagnak; *Dr. Abel Jenő* ajánlatára: Ft. Gyárfás István, nagyszombati kath. főgymn. tanár r. tagnak; *Dr. Hegedűs István* ajánlatára: Révész Ferencz Cyrill, Schöffler Leo István, Szadilek János, Borcsa Mihály, Molnár József, Mácska Lajos, Horváth József, Boross Antal, Szalay Gyula, Győn Gyula, Szinger Kornél, Kiss István, Simsay Lajos, Simon Géza, Szöcs Géza, Somogyi István, Rafain Jakab, Mondik Pál, Incze István, Bálint György kolozsvári tud. egyet. hallgatók rk. tagoknak; *Dr. Cserép József* ajánlatára: Garnesevits Lajos, Ft. Bolla Lajos, Ft. Fekete Fidéi és Friml Aladár (eddig rk. tag), sátoralja-ujbelyi kath. gymn. tanárok r. tagoknak; *Cserhalmi Samu* ajánlatára: Horváth József, marosvásárhelyi ev. ref. főgymn. tanár r. tagnak; *Weiss Rezső* ajánlatára: Szlávnyits György bpesti bölcsészethallgató rk. tagnak. — Az újonnan választott tagok száma 12 rendes és 20 rendkívüli, s ezzel a rendes tagok száma 282, a rendkívülieké 58, összesen 340.

3. Cserhalmi Samu pénztárnok jelenti, hogy a társaság bevétele 1887. decz. 10-től 1888. márcz. 5-ig 1010 frt. 40 kr., kiadás 854 frt. 82 kr. Atvitel 155 frt. 62 kr.

4. Heinrich Gusztáv indítványára a választmány elhatározza, hogy a Közlöny számára az évi könyvészeti összeállítás elkészültének határidejéül januárius hó vége tüzetik ki, és hogy az összeállítás szerkesztője e határozat értelmében munkálatát a mondott határidőre okvetlenül beszolgáltatni tartozik, ellenkező esetben az többé fél nem vétetik a folyóiratba.

5. Elnök indítványára a választmány Abel Jenő egyetemi tanár és választmányi tag családjában bekövetkezett haláleset fölött érzett őszinte részvételnek jegyzőkönyvileg ad kifejezést és megbízta a jegyzőt, hogy a jegyzőkönyvi kivonatot a nevezetnek megküldje.

BERISZLÓ PÉTER ÉNEKÉHEZ.

Szabatkay Mihálynak Beriszló Peter veszprémi püspök és horvát bánnak (1475—1520) «veszedelméről» szóló éneke már több ízben foglalkoztatta régi irodalmunk buvárait. Eredetije egykor Jankowich Miklósnak, az ismert gyűjtőnek birtokában volt. Tőle kapta Toldy a költemény első és utolsó strófájának másolatát (A magyar költészet története, 2-ik kiadás, 1867. p. 89) és az ő nyomán közölte Szilády Áron a «Régi Magyar Költők Tára» első kötetében (1877. p. 204, v. ö. p. 376, 377), mint az eredetinek két utolsó versszakát. Két évvel a Régi Magyar Költők Tárának megindulása után megkerült a költemény teljes szövege, de nem az eredetiben, hanem egy Jankowich Miklós gyűjteményéből, de nem Jankowich kezétől való másolatban, melyet Dr. Schrauf Károly, cs. és kir. levéltárnok és a M. Történelmi Társulat tiszt. tagja küldött be a Történelmi Társulatnak és a melyből Szilády Áron tette közzé becses jegyzetek kíséretében először a Századok 1877-iki évfolyamában (p. 336—344), másodszor a Régi Magyar Költők Tára második kötetében (p. 365—367; 482—487).

E napokban jutott kezemhez ugyancsak Schrauf úr lekötelező szivességéből, melynek a magyar történet és irodalomtörténet már sokat köszönhet, e költemény eredetije, melyek első lapját olvasóink itt veszik sikerült hasonmásban. Négy kis oktáv papírral ujabban szürke papírborítékba fűzve, melyen talán Jankowich kezétől e felírás olvasható: «1515. Cantio Petri Beryzlo 1515». Csak az egyes strófák vannak egymástól mindig megkülönböztetve, a sorok azonban nem mindig. Az első négy oldalon négynégy strófa, az ötödiken egy strófa. A hatodik és hetedik oldal üres. A költemény címe hihetőleg ugyanazon kéztől, mely a szöveget írta (erre enged legalább következtetni a tinta azonossága), bár kerek latin betűi, mint címeknél szokás, nagyon elűtnek a

szöveg karaktereitől: «Cantio Petri Berizlo» (1515 van hozzá téve a Szilády-féle másolatban). és «Cantio Petri Beryzlo 1515» olvasható ugyanazon kéztől az utolsó lap versóján is, melyen még a következő egykorú, de más kéztől eredő és semmi újat nem tartalmazó feljegyzést olvassuk: «Pietro Berislao, nativo di Trau, fu Bano di Croazia, e Vescovo di Vesprimio, morì ucciso da' Turchi in un fatto d'arm[i] abbandonato da' suoi [most más kéztől: del 1520 és e fölött ismét más kéztől a költeményünkéből vett eme hibás datum: 1515]». A Szilády közölte másolat eléggé pontosnak mondható, mindazonáltal több helyen eltér az eredetitől. Pusztán helyesírási eltérések (csak melleleg jegyzem meg, hogy az eredetiben ékezetek sehol sincsenek, és hogy az *y* fölött mindig két pont van): 3 Vralcodek — 16 valesk ýgaz hýtew (Sz.-nál Walek ýaz hitew) — 18 fogwan — 19 megh zabadýtanna — 20 megh twdhatnaya — 25 Nagý Ban — 26 mýndenfele — 27 Pap Ban — 29 ýnkab — 32 nagysok — 38 megh — 47 haggyon — dwlnýa. Továbbá régi helyesírással v. 10 vjadalba nnes (Sz.-nál: Wýadalban es) — 12 mýkoronnýs (Sz.-nál: mýkoronýs). — A Szilády-féle kiadásnak alapul szolgáló másolat fő hibája, hogy az *l* többször van benne *t*-vel felcserélve; így v. 34 *Nýjereseket*, v. 35 *týjtesseget výttesseget pýnzel (így) es bentseget*, v. 41 *nemet* áll benne, hol az eredeti a szó végén álló *t* helyett *l*-et ad, a mint hogy már Sziládynak mai orthographiára való átírásában is helyesen *nyereséggel*, — *tisztességgel*, *vitéséggel*, *pénzzel és bérséggel*, *német* áll; csak az utolsó előtti szót vétette el némiképen Szilády; az eredetinek *beusegel* szava ugyanis alkalmasint *bőséggel*-t akar jelenteni költőnk orthographiájában.*) Hasonló hibák v. 31 «*ýll* (azaz: ily) nagý fogsagban» az eredeti, «*ýtt* nagý fogsagban» az újabb másolat és Szilády — 33 «*kýk zegellek* (azaz segéllék) az pap Bant» az eredeti, «*kýk ségettek* [így] az pap Bant» a másolat, «*kik segétték* stb.» Szilády átírása. — Egyéb eltérések: v. 18, 19, 27, 31 az eredetiben a másolat *most*-ja helyett *mast* áll, mely alak Sz.-nál csak a 45-ik versben fordul elő. — V. 9. Szil. a másolat *týwi*-jét *tívi*-nek olvassa; az eredetiben *týwe* azaz *tivé* (tevé) áll.

V. 17 *welalok*nak az eredeti (a javítást maga a másoló eszkö-

*) Sziládynak az a gyanítása, hogy a 11-dik sorban «ýgaz hýtew megh» helyett az eredetiben «igaz hitőség» állhatott, nem bizonyult helyesnek.

Cantio Petri Berislo.

Nijnd is mynke bankogijatoke pippet vyzadumen,
men begijatoke mygh sphen gyzel. as ewe jo
gurendogijet, men waltwerk arit gazar
soja as ewe pieren.

In lattijatek thempogijeth soke helen mygh
gijerze, amek kunk soke sagijt wlatok. d
pze, melle tereke mygh holsat jingijen ew
men mize.

Lijet enegja sphen vreluen as ewe soke
kolofogijeth, as korstijnt mijnduffelke wogij
gond vifkefeth men as ijne ew pieren
ew mygh vefrolofeth.

Hadaboko soja men nijer gij vjadalbannet
ja men helen igas hiden mygh as
nijer vifogijeth. wogij kizafogth kijnd
nijndogen atar mijndomijet,

zölte), welalokban (= jószágokban) a másoló és Sz. szövege. Ezen eltérés annyiban érdekes, hogy megerősíti az előtte való sor végén álló «Én nem valék igaz hitő szegín horvatoknak» olvasást, melyet az ember hajlandó lehetne azért, mert e strófa második sora *welalokban*-ra, harmadik sora *pap Ban*-ra végződik, a rím kedvéért «horvatokban»-ra változtatni; a másoló ugyanis tekintettel arra, hogy a költemény egyes strófái mind *egy* rímbe végződnek, a kérdéses hatodik strófa második sorát is eredetileg (*welalok*)-*nak*-ra végződtette az első sor mintájára, de később észre vévén, hogy a harmadik sor *pap ban*-ját sehogy sem lehet a megelőző két sorral összeegyeztetni, a *welaloknak* olvasást kiigazította. Ezen esetben tehát költőnk a rím helyett beírte asszonancczal. Ilyen eset azonban talán még csak egy van költeményünkben, az első strófában, melynek rímei: *veszedelmén* — *szerencsését* — *fején*. Itt Szilády azt mondja, hogy a «szerencsését segéli» szokatlanabb kifejezés és minthogy ma is inkább azt hallani, hogy «segít rajta, segít a *baján*» és a rím is ezt látszanék kívánni, a «segéle az ő jó szerencsésjén» olvasást ajánlja. De nagyon kérdéses, szoktak-e valakinek a *szerencsésjén* segíteni; hogy a *baján* lehet segíteni, az más. — A negyedik strófa rímei: *wyadalbannes* — *nyereségben* — *mýkoronýs*. Itt mindenekelőtt «wyadalbannys»-t kell olvasni (*is* van a 17-ik versben is) bár az *is*-nek *es* alakja, mint Szilády mondja, a székely nyelvjárásban ma is megvan, — azután biztosra veszem, hogy a «nyereségben» szó után is oda kell tenni az *is*-t; az olyan hajmeresztő rímet, mint a milyen itt van hagyományozva, különben hiában keresünk költőnknel. — A 15-ik versben Szilády a «*waýdasagomba*» szót helyesen megtoldatta (*lectore non monito*) egy *n*-nel; a strófa többi sorai *ban*-ra végződnek és az értelem is ezt a postpositiót kívánja meg.

A hetedik strófa Szilády mindkét átírásában így hangzik:

Lám nincsen most *mi* engemet megszabadítana,
Menthet isten, *ha mikor-e?* azt megtudhatnája,
És én reám *ő* semeit vajha fordétanája.

Itt először is az első sorban *mi* sajtóhiba *ki* helyett (*kij* van a Sz.-féle másolatban is, — a 17-ik versben is *sok* helyett *soh*-ot olvastunk Szilády mindkét átírásában), a második és harmadik versnek pedig a hol «*ha mýkore*» áll a másolatban — alig van értelme. Segít a bajon az eredeti olvasása: «Menthet Isten, ha *mýkoron* ezt meghívdhatnája», kérdő szócska és kérdőjel nélkül.

V. 24 *feletend* a másolat és Szilády második átírása, *feledend* az eredeti és Sz. első átírása. — V. 29 «*ez fogsagban*» az eredeti helyesen, «*az fogsagban*» helyett. — V. 38 *morhaert* az eredeti, *marhaert* (a. m. marháért) a másolat és kiadások. — A 34-ik versben a *segjillyk* szó után tévedésből ismételve vannak, de később kitérültettek az «*az Pap Bant az ew Bansagaban*» szavak, a miből azt hiszem, bátran azt következtethetjük, hogy költeményünk Schrauf-fele eredetije költőnknek nem eredeti fogalmazványa, hanem annak másolata. Ezt azután egy más kez — alkalmasint maga a költő — sokkal durvább vonásokkal úgy a hogy átjavította. Ez a kéz írta oda a 22-ik versben a sor fölé az *ew* szót, ez javította a 27-ik versben az *az* szót *azert*-re. Legfontosabb javítása azonban a tizennegyedik strófában van, mely Sz. átírásában így szól :

Tegetlen ím az patyolatot mind kopjával mirék,
Némel terek fa tetejéről azt orozva nízék
Nem merének leszállani, mert ők az

Ezen utolsó csonka sor az eredetiben így hangzott eredetileg:

restellenek le zallany mert nem merýnek.

Ama második nehezen olvasható kéz azonban az egy szótaggal rövidebb és rosszul rímelő verset úgy ütötte helyre, hogy kitérülte a «restellenek le zallany mert» szavakat és hozzá tette, hogy: «le zalaný mert ewk az (!) restellek». Lesz tehát a teljes vers:

Nem merének leszállani, mert ők azt restellék.

E vers tehát nem csonka és immár teljesen birjuk az éneket. Szilády Áron ugyan azt hitte, hogy a török rab közbeszótt enekéből hiányzik valami: «A másolatban épen a lap aljára esik e hézag s ezért lehet, hogy a másoló tévedéséből származik. A versfejekbe foglalt név betűi után itélve, a csonka soron kívül még két strófa hiányozhatik, mivel a gonddal író szerzőről alig lehet feltenni, hogy neve betűivel sem törődve, a török rab énekét mintegy ő maga folytatta s úgy végezte volna be költeményét. E hézag az oka, hogy . . . a szükséges átmenet hiánya miatt az egésznek hatása nagyon érezhető csorbulást szenved.» De állítását nem igazolja az eredeti kézirat, melyben a tizennegyedik strófa nem a lap aljára, hanem középre esik. Az pedig, hogy a versfejekből nem tűnik elő a szerző pontos neve, a legközönségesebb tünetnyek

egyike. Különben is nem értem, hogyan következteti Szilády a MIKHAEL DE SABATK KE versefejekből (én a KE-t a megelőző szóhoz csatolnám), hogy épen két strófa veszett el; a költő ugyanis alighanem «de Sabatka»-nak, nem pedig «de Sabatkai»-nak írta volna nevét. — E szerint a török rab éneke nem a 42-ik sorral végződik, hanem a 36-ikkal és az átmenet hiányának gáncsa megmarad költőnkön.

Vége még csak azt kell constatatálnom, hogy a költemény eredetijében is azt mondja Szabatkay, hogy «ez éneket ezeröttszáz tizenöt esztendőben» szerzé. Szilády ezen évszámot hibásnak tartotta. Szerinte 1515 helyett 1525-nek kell állani, mivel Beriszló Péter, kinek «veszedelmén» (halálán) kesereg a költő, 1520 május 20-án halt meg. Bármily plausibilis azonban Szilády gyanítása, még sem járulhatok hozzá. Nem tartom valószínűnek, hogy Szabatkay, ki Szilády szerint azok közül való lehetett, kik Beriszló költségén éltek, jötevője halálát csak öt évvel annak bekövetkezte után énekelte volna meg, és hogy abban a püspök viselt dolgairól mint «tegetlen» *minap* történetekről emlékezhetett volna meg (v. 40). És azután az 1515-ik évszámot olvassuk az eredetinek utolsó oldalán is, meggyőződésem szerint, melyben különben Szilády úr is osztozik, ugyanazon kéztől, mely a szöveget írta. Marnavich említi Beriszló Péter életrajzában (Verancsics Antal összes munkáiban 1857 II. p. 232), hogy a püspök olykor álruhában kémlelni járt (mutato habitu exploratis omnibus locis in quæ irruptio erat facienda), 1515-ben sokat harczolt a törökkel (u. o. p. 249); nem lehetetlen, hogy egy ilyen kémjáratkor vagy talán más alkalommal halálának híre kelt és hogy ez az álhir indította Szabatkay Mihályt arra, hogy «egy nagy jókedvében» megsirassa ura, jötevője halálát.

DR. ÁBEL JENŐ.

AD LACTANTII DIV. INSTIT. L. I. c. 11.

Lactantius in Divinarum Institutionum l. I. c. 11., ubi secundum Ennii Euhemerum a Iove Cælo avo in monte insulæ Panchaiæ, qui apud Diodorum Siculum in Bibl. Hist. l. V. c. 44. *Ὀὐρανοῦ δειφροῦς* et *Τριφύλλιος*, Ὁ λυμπος vocatur, aram ut deo creatam esse narrat, hæc quoque addit:

Cui ergo sacrificare Iuppiter potuit, nisi Cælo avo, quem dicit Euhemerus in *Oceania* mortuum et in oppido *Aulacia* sepultum?

Hoc loco in nominibus scribendis mire discrepant codices; in optimis tamen *Oceania* legitur, quo etiam scripturæ Lipsiensium, quos ipse excussi, in 202. *Oceania*, in 203. *Occiania*, in 204. *Occeana*, referendæ sunt. Maior est difficultas in *Aulacia*, quæ in Lips. 203. et in quibusdam aliis invenitur, cum Lips. 202. *Alaria*, 204. *Aulanau*, nonnulli *Aulatia*, alii alia monstra exhibeant, ex quo iam archetypum corruptum fuisse iure suspiceris. Quæ cum ita sint, ut tota recte instituatur quæstio, inprimis Cælum, ubi divinos primum nactus sit honores, ibidem, scilicet in insula Panchaia, supremum diem obiisse sciendum est, quod quamquam nusquam commemoratur, necessario sequitur ex Euhemeri de diis doctrina ad exemplar cultus heroum conformata, præterquam quod avum Iovis, Panchaiæ regem, in regno suo mortuum et sepultum per se consentaneum esse videtur. Neque sententiæ nostræ repugnat, quod Lactantius Cælum in *Oceania* vitam reliquisse dicit; nam, cum Diodorus, ubi Panchaiam accurate describit [in *Bibl. Hist.* l. V. c. 41—46], inter incolas insulæ Oceanitas et inter urbes etiam Oceanidem commemoret, probabilis est Blockii coniectura [cf. librum eius: *Évhémère, son livre et sa doctrine* p. 32], Oceaniam esse Panchaiæ regionem ab Oceanitis habitatam, quo concesso etiam dubiam illam *Aulaciam* ibidem quæramus necesse est. Sed idem Diodorus in descriptione insulæ, quam ab Euhemero sumpsit, enumerat urbes memorabiles (*ἀξιολόγους*), inter quas certe etiam *Aulacia* illa Cæli sepulcro clara esse debet. Nomina autem hæc sunt: *Πανάρα* (c. 42.), *Δῶα* et *Ἀστρουσία* (c. 44.), *Ῥεανίς*, *Σαλίς* et *Ἰραξία* (c. 45.). Iam si ex *Ἰραξία* in versione Ennii certe *Huraciam* factam esse consideramus, habemus, quo referamus omnes codicum corruptelas.

GEYZA NÉMETHY.

VAN-E A MAGYAR NÉVSZÓNAK ÚGYNEVEZETT TELJES TŐJE?

Simonyi Zsigmond úr — egy a napokban megjelent — akadémiai értekezésében (A magyar szótók. Budapest, 1888.) védelmére kel azon tanának, melyet 1881 előtti nyelvtanaiban hirdett, s melyet Hunfalvy Pál (Nyelvtudomány és nyelvtanítás, Budapest, 1884) megtámadott, azon tannak t. i., hogy minden magyar névszó teljes tője rövid magánhangzón végződik, hogy p. o. *házak-képek*, és *házunk-képünk*, sat. névszó alakokban a teljes tő nem *ház-kép*, hanem *háza-képe*, és *házuk-képü*. Védi pedig most e tanát a többek között avval, hogy a rokon finn nyelvben minden névszó magánhangzón végződik.

A mi a finn nyelvet illeti, erre Hunfalvyval együtt én is azt felelem, hogy a vogul és osztyák még közelebbi rokonságban áll a magyarral, s mégis azt tapasztaljuk, hogy bennök a névszók legnagyobb része mássalhangzón végződik. E tényt nem döntheti meg szerzőnek az az észrevétele, hogy ha pénzre van szükségem, s testvéremtől nem kapok, akkor távolabbi rokonomhoz fordúlok. De tegyük fel, hogy a vogulban és osztyákban is a névszók tője magánhangzón végződnek, hogyan történhetik mégis az, hogy a *házo-nak*, *képe-nek*, *házo-tól*, *képe-től* sat. alaknak se a mai se a régi nyelvben semmi nyoma nincsen.

Ha e szerint a rokon nyelvek segítségével a nehézséget eloszlatni nem bírjuk, kísértsük meg vizsgálni, *vajon maga a magyar nyelv adhat-e kellő felvilágosítást. Warum in der Ferne schweifen?* mondja a nagy német költő. Lássuk először azt, hogy miféle jelenségeket tüntetnek föl a mássalhangzón végződő névszók; másodszer azt, miféleket a magánhangzón végződő névszók, s lássuk azután, vajon ez egybevetés kezünkbe adta-e az Ariadnefonalat.

Sorba veszem a névszók különféle osztályait, megjegyezvén, hogy csak a *házam*, *házad*, *háza*, *házunk*, *házatok*, *házok*, *házaim*, *házaid*, *házai*, *házaink*, *házaitok*, *házaik* és *ház*, *házak* nominativusokról (s egy pár esetragos alakról) fogok szólni, mert a többi — még 28 — nominativusok: *királyé*, *királyoké*, *királyéi*, *királyokéi*, *királyomé*, *királyoméi*, *királyodé*, *királyodéi* sat. tárgyamra nem tartoznak.

I. *Mássalhangzón végződő névszók*. Ezek a következő osztályokba sorozhatók :

1. *székem, széked, széke* sat. (az *én* szó egy birtokában az *m* előtt zárt *e*).

2. *képem, képed, képe* (az *én* szó birtokában az *m* előtt nyílt *e*).

3. *dögöm, dögöd, dőge* (az *én* szó birtokában az *m* előtt a zárt hangú *ö*).

4. *házam, házad, háza* (az *én* szó birtokában az *m* előtt nyílt *a*).

5. *okom, okod, oka* (az *én* szó birtokában az *m* előtt a zárt hangú *o*).

6. *kezem-madaram* sat. (az úgynevezett hangrövidítő névszók).

7. *redrem, gödröm, bokrom* sat. (az úgynevezett hangvesztő névszók).

8. *bántalmam, kérelmem* sat. (az *alom, elem* képzőjű névszók).

Ez osztályozás felmutatása után azt mondom, hogy valamint az igének a főtn kívül, mint *kér, vár*, van több altöje: *kére-vára, kérj-várj, kért-várt*, és *kérne-várna*, melyekhez az *én, te, mi, ti, ők* személyragjai járulnak: úgy *minden másássalhangzón végződő névszónak van egy olyan altöje, melyhez a személyszók mint birtokragok járulnak, s ez altö nem más, mint az ő személy egy birtokú alakja (keze, bőre, háza, juha)*, melynek helyére azonban bizonyos osztályhoz tartozó névszókban, és bizonyos birtok- és esetragok előtt, a nyelvjárások egyikében vagy másikában használt egy birtokú alak lép. Rövidség okáért nevezem amazt első altöne (főtő: *kép, bőr, ház, juh*), emezt pedig másod altöne. Példák: a *kép* főtöne első altöje *képe*, s ez szerepel a *kémem, képed, képetek*, és *képek, képet* alakokban, másod altöje pedig *képé*, s ez szerepel a *képünk*, az *ő képek* v. *képök*, és *képen* alakokban; az alhangú *juh* főtöne első altöje *juha*, másod altöje *juho*; amaz szerepel csak a közönséges esetragok előtt, mint *juhának, juhától* sat., emez pedig a *juhom, juhod, juhunk, juhotok*, az *ő juhok* v. *juhuk*, és *juhok, juhok, juhon* alakokban; éppen így áll a dolog a felhangú *bőr* főtő két altöjére nézve: (*bőre* és *bőrö*); a *háza* és *házo* altök uralkodnak végül, amaz a *házam, házad, házatok* és *házak, házat* alakokban, emez pedig a *házunk*, az *ő házok* és *házon* alakokban. Hogy pedig

a fentebbi altők egyik v. másik nyelvjárásunkban, különösen az őrségi nyelvjárásban megvannak, annak bizonyosságául hivatkozom Könyve Nándornak a Nyelvőr VII. kötetében megjelent közleményeire. Ő a 321. lapon azt írja, hogy az őrségiek így beszélnek: *melegé van, végé van, négy ökrö van, mindegyiknek fejr szörö van*; a 418. lapon pedig az egy birtokra vonatkozó s ott használatban levő ragozásra a többek között ezt a példát hozza fel: *házom, házod, házo, házunk, házotok, házszok*. Az őrségi nyelvjárásból pedig azért indulok ki, mert én ezt valamennyi nyelvjárásaink között legeredetibbnek tartom, mint a mely még az *alás, fekés* (a mai *alvás, fekvés*) alakokat (Nyr. VII. 418), valamint a *megvernéjik* (*megvernéjek = megvernék*), *meginnájik*, (*meginnájek = meginnák*) ó ragozású alakokat (Nyr. VII. 420), sőt még: *rén* (*ri*) a gyerek, az anyám lent *nyön* (*nyő*), ő téged agyon *lön* (*lő*), ő vásznat *szön* (*sző*) harmadik személybeli régi alakokat is (Nyr. VII. 420) megőrizte.¹⁾

Most még arról kell szóllanom, hogy mely úton lett a mai köznyelvben (köznyelven értem azt a kiejtést, melyet az irodalmilag művelt emberektől hallunk) a *képünk, bőrünk* a felhangú szókban, és a *házunk, juhunk* az alhangú szókban, mint a melyekben a másod altő nem mutatkozik.

Talán nem is szükségem említenem, hogy az írott beszédnek (a HB. és a codexek nyelve) egy vagy több nyelvjárás szolgált alapul. A HB-ben az *uonk* (*uomk*) szóban az őrségi nyelvjárás *házo* alakjára ismerünk; a *pukulnek, halálnek, fojánek* (*pokolnak, halálnak, fajának*) szókban a göcsejire; a *házóá*-ban, ha így olvassuk *házájá*,²⁾ ismét a göcsejire; az *adotta* szóalakban pedig azon nyelvjárásra, mely így ragoz: *látottam, látottad, látotta* sat.

¹⁾ Hogy az őrségi nyelvjárásban több eredetiség van, mint a göcsejiben, arról meggyőződhetünk, ha Könyve N.-nak az Őrségi nyelvjárást ismertető cikkei (Nyr. VII. 270. 320. 371. 417. 466. l.), Kardos Albertnek a göcseji nyelvjárást ismertető cikkeivel (Nyr. XIII. 160. 211. 253. 306. 351. 493. l.) egybevetjük. Amaz következetesebb is; Könyve legalább nem említi, hogy az alhangú névszó (*fal*) *nek* raggal használtatnék; Kardos ellenben azt mondja, hogy Göcsejben, habár csak néhány szóban (*magának, almának*) a *nek* rag használatos a *nak* helyett.

²⁾ Vass József «Dunántuli Nyelvjárás. Pest, 1860.» cz. munkájában a 41. l. ezt írja: «a *rd ré* fordító ragnak *r* betűje helyett a göcseji tájszó-lásban *j* használtatik, p. *lójá* (*lővá*) tette, a. m. felültette, rászedte».

(A pécskai nyelvjárásból a Nyelvőr a VII. köt. 123. lapján a *meglátotta* alakot közli); a Bécsi codexben — melyre «Régi Magyar Nyelvemlékek. I. köt. Buda, 1838. Kiadja a Magyar Tudós Társaság» cz. munka nyomán többször fogok hivatkozni, idézván csupán a lapszámokat — már a HB-beli *isemük* és *uromk* féle szóalak világosan *ösönk* és *uronk*-nak van írva, vagyis az *nk* rag előtt a zárt *e* *ö*-vé változik, az *uronk* félékben a másod altő változatlan marad, például: *vérönket* 24, *veszedelmönkre* 25, *istenönk* 35, és *birodalmonk* 18, mi *uronk* 20. Különben is tudjuk, hogy a zárt *e* az *ö*-vel rokonhang, mert a Fehérvár vidéki ember így ejti: emberék, a Szeged vidéki pedig embörök,*) s ezért mondhatjuk az *ö* *vérék* és az *ö* *vérök*. Hogy azután az újabb korban a *vérönk*, *veszedelmönk*, és *birodalmonk*, *uronk*-ból *vérünk*, *veszedelmünk* és *birodalmunk*, *urunk* lett, annak okát abban találjuk, hogy egyfelől az *ö* és *ü*, másfelől az *o* és *u* oly közel rokonságban levő hangok, hogy egymással könnyen cserélkezhetnek. A mai *képünk*, *bőrünk* és *házunk*, *juhunk* lett tehát a Bécsi C. *vérönk* és *uronk* féle alakjaiból. Hogy pedig az *ö* és *ü*, valamint az *o* és *u* közlelő rokon hangok, arról meggyőződhetünk abból is, hogy egyfelől mind az *ö* mind az *ü*, másfelől mind az *o* mind az *u* kiejtésénél felső és alsó ajkunk csaknem egyenlő alakot ölt, s a különbség Balassa József szerint (Nyelvtud. Közlem. XIX. köt. 133. l.) csak annyi, hogy a nyelv az *ö*-nél közép, az *ü*-nél felső, az *o*-nál közép, az *u*-nál felső állásba jön.

Vegyük már most sorba a névszók fentebbi osztályait.

1. A *székem* félékben, a köznyelv szerint, első altő *széke* (nyílt *e*), de már a *székem*, *széked*, *székétek* alakokban a *széke* másod altő lép elő, a *székeek* alakot pedig így is ejtjük *székök*; a *székünk* alakról már fentebb szólottam. Ugyancsak a másod altő szerepel a többes *székek*, valamint a *székét* és *székén* esetragos alakokban. Ez osztályban tehát a *főtő* (*szék*) csak a többi esetragos (*széktől*, *székhez*, *székre*) alakokban uralkodik. V. ö. még *székes*, *székél*, *béres*, *bérel*.

2. A *képem* félékben mind az első mind a másod altő szere-

*) Szilasi Móricz (Nyr. XI. köt. 200. l.) ezt mondja: «a tövégi magas (*é*) hangzó, a mint már ezt tudjuk az Ehrenfeld codexből is, a többes szám 1. személy ragja előtt (*székönk* a *széké-től*) már a XV. század első felében *ö*-vé változott». Ő, persze, *tövégi* hangzót említ.

pel; amaz a *képm*, *képed* és *képetek*, *képek* és *képet*, emez a *képünk*, *képek* v. *képök* és *képen* alakokban. Ez osztályban tehát a többi esetragok a főtöt illetik. V. ö. még *képes*, *képez*.

3. A *dögöm* félekben a másod altő (*dögö*, l. fentebb szőro az őrségi nyelvjárásban) van a *dögöm*, *dögöd*, *dögünk*, *dögötök*, *dögök* v. *dögük*, valamint a többes *dögök* és az esetragos *dögöt* és *dögön* alakokban. A többi esetragoknak pedig a főtöt parancsol.

4. A *házam* félekben a másod altő, ugyancsak az őrségi nyelvjárás szerint, *házo*, s ez uralkodik az ő *házok*, *házunk*, *házon* alakokban; ellenben az első altő a *házam*, *házad*, *házatok* és *házak*, *házat*-ban. A többi esetragokat a főtöt kívánja magának. V. ö. még az első altőtől *házas*, *házal*, és *agya-fürt*, *szárnya-szegett*, *farka-vágott*.

Különösnek találok, hogy Könyve N. szerint a *hal* szónak az Őrségben az illető alakja így volna *hala* és nem *halo*. Tovább vizsgálódtam tehát, és a Bécsi Codexben (12. 13. 21. l.) az egészen hasonló hangzású *fal* szónak ily alakjaira akadtam: *kőfalos* város, *kőfalokat*, *kőfaloktól*, a mi egyúttal azt is látszik bizonyítani, hogy a *házam* féle szókat hajdan így ejték: *házom*, *házod* sat.

5. Az *okom* félek csak annyiban különböznek a *házam* félektől, hogy az illető alakokat az *oko* altőtől így ejtjük: *okom*, *okod*, *okunk*, *okotok*, *okok* v. *okuk*, és többes *okok*, valamint *okot* és *okon*. V. ö. még *okos*, *okol*.

6. A *kezem* és *madaram* félekben az első altő *keze-madara*, a másod altő *keze-madaro*; amaz uralkodik a *kezem-madaram*, *kezed-madarad*, *kezetek-madaratok*, *kezek-madarak* és *kezet-madarat* alakokban, emez pedig a *kezünk-madarunk* és *kezők-madarok*-ban. Kivételes a *kéze-n-madáro-n*. Hogy a hangrövidítő névszók hajdan nem voltak ilyenek, bizonyítják a *tehenész*, *madarász* — nyilván a *tehen* és *madar* főtötől képzett névszók; de bizonyítja az őrségi nyelvjárás is (Vass J. fentemlített munkájában a 16. l. e példákat említi: *er-ér*, *kez-kéz*, *mesz-mész*); sőt bizonyítja az is, hogy a mai korban kénytelenek vagyunk ezeknél egy harmadik altőt (*kéze-madáro*) is fölvenni az *n* helyragra nézve, holott a többi osztályokban mindenütt csak két altő van. V. ö. még *kezes*, *kezel*, *feles*, *felez*, *feleség*, *fele más*, *fele barát*; *uras* (nem uratlan), *ural*, *uraság* és *esze veszett*.

7. A *védrem*, *gödrom*, *bokrom* félekben az első altő *vedre*

gödre, bokra, a másod altő pedig *vedre, gödrö, bokro*. Ezekben mindenütt az utóbbihoz járulnak az illető ragok (*védrem, védred, védünk, védetek, védők, védrek, védret*).

A főtő e szerint csak a többi ragos alakokban uralkodik (*véderre, védérig, védéért*) sat. Hogy az eredeti másod altő nem *vedre*, hanem *vedére*, nem *gödrö*, hanem *gödörö*, nem *bokro*, hanem *bokoro* volt, s a bennök lévő zárt hangok (*e, ö o*) csak későbbben röppentek ki, az nagyon valószínű; de hogy e hangvesztés már a HB. korában megtörtént, látszik a *torkukat (torok)* és *lelkéért (lélek)* szóalakokból.

8. A *bántalmam-kérelmem* félékben a másod altő *bántalmo-kérelmé*. Bizonyítja ezt nemcsak az őrségi nyelvjárás, hanem a Bécsi C. is, a melyben ezen alakokat találtam: az *ő tartalmok, hatalmo* (48. 53. l.). Manapság az első altő (*bántalma-kérelme*) szerepel a *bántalmam-kérelmem, bántalmad-kérelmed, bántalmatok-kérelmetek, bántalmak-kérelmek* és *bántalmat-kérelmet* alakokban, a másod altő pedig a *bántalmunk-kérelmünk, bántalmok-kérelmök* és *bántalmon-kérelmen* alakokban. A többi ragok már ma nem a régi főtőhöz *bántalm, kérelm*, hanem a mai főtőhöz *bántalom, kérelém* járulnak.

A melléknévképző *s*, és az igeképző *l* és *z*-re nézve tehát az a szabály áll, hogy ezek a 2. 4. 6. és 8. osztálybeli névszóknál az első altőhöz (*képe, háza, keze, hatalma*); az 1. 3. és 5. osztálybelieknél a másod altőhöz, a 7. osztálybelieknél pedig a *gödöröm* és *bokrom* félékben hasonlóan a másod altőhöz, de már a *védrem* félékben majd az első, majd a másod altőhöz csatlakoznak.

Mielőtt a magánhangzón végződő névszókra átmennek, szükségesnek találom, hogy az első és másod altő közötti különbséget néhány szóval feltüntessem, és hogy egy tehető ellenvetésre megfeleljek.

Az első és másod altő között az egyik különbség az, hogy a *széke, dögö, házo, keze* sat. nemcsak a már említett alakoknak szolgálnak másod altőül, hanem az őrségi nyelvjárásban a *ő* személy egy birtokát is kifejezik, holott a köznyelv ezt így ejti: *széke, döge, háza, keze*, vagyis az első altőt használja; hogy pedig a *széke, dögö, házo, keze* amazoknál eredetibb, mutatja az, hogy a B. Codexben is ilyenekkel találkozunk: én vitézségemnek *törö (töre), hatalmo*, (19. 53. l.); a másik különbség az, hogy valamint a köz-

nyelv, úgy az őrségi nyelvjárás és a codexek is már nem a másod altőt, hanem az elsőt használják az esetben, ha rag járul a szóhoz, és így: *székébe* (*székibe*), *házára*, *dögével* (*dögivevel*), *hatalmától*, vagyis a míg a másod altő *e*, vagy *ö*, vagy *o* zárt hangokon végződik, addig az első altőnek csak nyílt *a* vagy nyílt *e* a véghangja. Hogy egyébiránt hajdanában a *képem*, *házam*, *kezem-madaram bántalmam-kérelmem* félekben is, a másod altő volt használatos (*házom*, *házod*, *házonk*, *házotok*, *házok*, *házot sat.*, bizonyítja

a) a HB-ben előforduló *uro-mk* ;

b) a B. Codexben találom: *kőfalokat*, *földöt* (13. 17. l.), mely utóbbi egyúttal azt is mutatja, hogy azon korban még mind azon *ö*, *ü* hangzós névszókat, melyeket ma így ejtünk: *földem*, *könyvem*, *tüzem*, *földet*, *könyvet*, *tüzet* sat így ejték: *földöt*, *könyvöt*, *tüzöt*, és többes *földök*, *könyvök*, *tüzök*. A régi nyelv tehát e részben szabályosabb volt, mint a mai, mert a *háza*, *képe*, *keze*, *hatalma* alakot első altőül nem használta.

c) az, hogy ma se mondhatjuk *házhoz*, *képhez* (kivévéen ez utóbbira nézve a Debreczen vidéki nyelvjárást), *csűrömhez*, mert a közelítő rag nem *öt*, hanem csak háromféle, t. i. a zárt hangzójú *hoz*, *hez*, *höz*, valamint a *ti* személy birtokragja is csak háromféle: *tok*, *ték*, *tök* ; valamint, végre, ezt se mondhatjuk: *házam*, *madaram*, képen (nyílt *e*) *bántalman*, mert az *n* helyrag is csak 3-féle (az esetben t. i. midőn segédhangzóval járul: *házam-on*, *kezed-en*, *képünk-ön*). Hasonló szokása volt a többes *k* ragnak, valamint a *t* esetragnak is. A HB-ben olvassuk: *halálot*, *részet*, s a B. Codexben *kőfalok*-tól (21. l.). E ragok tehát hasonlóan csak az *o*, *e*, *ö* zárt hangzóval végződő altőkhöz járultak, holott manapság a *k* rag némely névszókbán az első, némelyekben a másod altőhöz járul, a *t* esetrag pedig az *l*, *r*, *n*, *ny* s néhány *s*, *sz* végű névszókbán, ezeken felül még a főtőhöz is (*királyt*, *bort*, *leányt*, *kast sat.*). Áttérhetek ezután a tehető ellenvetésre.

Mintha hallanám, hogy mondják: a mit eddig csevegtél, az lehet igaz, de mit szóllasz ahhoz, hogy több névszót így ejtünk az *ő* személy egy birtokában: *botja*, *kádja*, *papja*, *rákja*, *rendje*, *keresztje* sat. nem pedig *bota*, *káda*, *papa* sat. Ezt az ellenvetést egészen jogosnak tartom, de annál szívesebben felelek meg rája, mert a bennök lévő *j* éppen azon jelenségek köze tartozik, melyeket magából a nyelvből ki lehet magyarázni.

Tudjuk, hogy van több helységnév, mint *Bánhida* Komárom

megyében, *Péterháda* Somogyban, *Gyala-kuta* Maros-Tordában, *Giró-kuta* Szilágyban, *Tamás-pataka* Hunyadban, *Gyurka-pataka* Szolnok-Dobokában. Továbbá a HB-ben *szeniei* (*szeniei*); a B. Codexben: felfedjed ő *palástát*, *földében*, a hegyeknek *útait*, ő *földöket*, ő *térdeket*, kecskéknek *baka* (*bakja*) (1. 16. 18. 46. 120. l.), sőt a 15. lapon *kétszer* e nagyon eklatáns példa: Eliachim, úrnak *papa*, és Eliachim, úrnak nagy *papa*. Az a magyar nyelv tehát, melyet a fentebbi helységek keletkezésekor beszéltek, a *j*-t az ő személy egy birtokában nem ismerte. A B. Codexben fordul elő már *j* is, de leginkább csak a *szolgálatta*, *zarándoklatta*, *parancsolatta*, ő *gondolattokat* (mindegyik *t* felett egy-egy ponttal jelölve) félékben, s így olyanokban, melyeket ma a köznyelvben *j* nélkül ejtünk (*szolgálata*, *parancsolata*). Hogy egyébiránt a *j*, mint az ő személy birtokragjának alkotó része, a rokon ugor nyelvekben sem fordul elő, azt már Szilasi Móricz a Nyelvőr XI. kötetében (302. l.) kimutatá, a hol ily példákat hoz fel: vogB. *kvole* háza, finn *jalka-nsa* lába, mordE. *kudo-zo* háza, osztI. *kerabe-t* hajója, osztSz. *kara-l* földje, votj. *nili-z* leánya.

II. *Magánhangzón végződő névszók*. Ezek a következő osztályokba sorozhatók:

1. A melyekben a vég magánhangzó *a* vagy *e* (*róka*, *teve*).
2. A melyekben a vég magánhangzó nem *a* vagy *e* (*hordó*, *kendő*, *gyűrű*, *kocsi*).
3. A melyek az altőkben megbővülnek (*ló-lova*, *hó-hava*, *lé-leve*, *cső-csőre*).

Ezekkel a fentebbiek után röviden végezhetünk.

1. A mi a *róka-teve* féléket illeti, ezekről már ki van mutatva, hogy a vég rövid hangzó, hosszú *á* és *é*-ből rövidült; de különben is, nem lehetne másképen kimagyarázni, hogy miért ejtünk *róká*-nak, *róká*-hoz sat. és *tevé*-nek, *tevé*-től sat. alakokat. A főtő tehát ezekben *róká* és *tevé*, az első altő *rókáa*, *tevéa*, a második altő pedig *rókáo*, *tevéa*. E szerint tehát mondjuk: *rókám*, *rókád*, *rókája*, (az őrségben *rókájjo*) *rókánk*, *rókátok*, *rókájok* (az őrségben *rókájjok*); hasonlóan *tevé*, *tevéd*, *tevéje* (az őrségben *tevéjje*), *tevé*, *tevétek*, *tevéjök* (az őrségben *tevéjjék*, és *rókák* *tevék*, *rókát-tevét*, *rókán-tevén*). A második altő tehát itt, valamint a következő második osztálybeliekben is, csak az *ők* birtokában uralkodik (az ő *róká(j)ok*, az ő *tevé(j)ek*, ellenben a többi birtok-, illetve esetragok előtt maga a főtő. Abból pedig, hogy az *ők* birtok-

kában a másod altő az uralkodó, azt láthatjuk, hogy a nyelvszellem a magánhangzón végződő névszók többesét (*rókák-terék*) szorosabban meg akarta különböztetni az *ők* birtokragos alakjától, mint azt némely mássalhangzón végződő névszóknál tette (*székek* = sok székek és az *ő székek*, *juhok*, és az *ő juhok*, *bokrok* és az *ő bokrok* sat.). Hogy az első és másod altőben *j* hangzik, valamint a *rókájok*, *teréjek* v. *teréjük*-ben is, annak oka az, hogy a *j*-t a nyelv csupán a hangrés (hiatus) betöltése végett használja, mert a *j* a szónak se testéhez, se birtokragjához éppen úgy nem tartozik, mint a mikor azt mondjuk: hosszú *hangzóju* névszó, vagy: *l képzőjü* ige; a miből egyúttal az is következik, hogy éppenséggel nem követnek el hibát azok, a kik így irnak: *fijam*, *fijad* sat. és *rókájim*, *keféjim*, *hordójim*, *rókájid*, *keféjid*, *hordójid* sat.

2. A második osztálybeliek mindenben megegyeznek az első osztálybeliekkel; a mi némi figyelmet érdemel, csak annyi, hogy az *i*-n végződőkben (*Feri*, *Zsuzsi* sat.) az *i* nem lesz hosszúvá. A másod altők ezek: *hordóo*, *kendőo*, *gyürüo*, *kocsio*, s ettől a *hordó(j)ok*, *kendő(j)ök*, *gyürü(j)ök*, *kocsi(j)ok*.

3. A harmadik osztálybeliekben mind a két altő (*lova* és *lovo*, *csöve* és *csövö*, *leve* és *levé*) ugyanazon szabály alá esik, mint a mássalhangzón végződő névszóknál láttuk, s csakis azt kell megjegyeznem, hogy az *én*, *te* és *ti* birtokragos alakjában, valamint a többesben és a tárgyesetben mindig az első altő szerepel (*havam*, *havad*, *havatok* és *havak*, *havat*; *csövem*, *csöved*, *csövetek* és *csövek*, *csövet* sat.), a *lovunk-levünk*, *lovok-levök* és *locon-leven* alakokban pedig a másod altő.

III. Az *i* mint többes rag. Az *i* többes ragot tárgyalván, szóllok előbb a mássalhangzón, s azután a magánhangzón végződő névszókról.

1. Manapság a köznyelvben így ejtjük: *házaim*, *házaid*, *házai*, *házaink*, *házaitok*, *házaik*, és *csüreim*, *csüreid* sat., vagyis akár felhangú, akár alhangú a névszó, az *i* előtt mindig az első altő van. De már az őrségi nyelvjárásban e jelenséggel csak a felhangú névszóknál találkozunk, mint: *kertyeimék*, *kertyeidek*, *kertyei*, *kertyeinkek*, *kertyeitek*, *kertyeik*, mert már az alhangú *ház* szónak a megfelelő alakjai ezek: *házaimak* *) v. *házaimok* (l. Nyr. VIII. 88.

*) Sajátságos, hogy a Magyar Nyelv rendszere (Buda, 1846, közrebo-csátja a M. T. Társaság) azt mondja a 15. lapon, hogy a *ruháim* rossz,

bátyáimok), *házoidak*, *házo* sat., ellenben az eszékvidéki nyelvjárásban az alhangúakban is az első altő uralkodik: *lova-inkok* sat. (Nyr. VII. 231. l.) A HB-ben, illetve a hozzácsatolt könyörgésben, valamint a Bécsi Codexben is azt látjuk, hogy az *i* előtt nem csak az első altő, hanem a főtő is szerepel. A HB-ben az első altő van a *feleim*-ben, valamint a könyörgésben is a *szeniei* és *önöttei* szókban, de már ugyanitt a *brátim* (barátim) alakban a főtő szerepel. A B. Codexben: egy birónak *napiban*, *halottimmal*, én *leányim* (3. 4. l.) a főtő; *szárnyai*, *szemeid*, *lábaihoz* (6. 8. l.) az első altő. Sőt azt tapasztaljuk, hogy e változatosság, kivált a költői művekben, még ma is divatban van. Példák a főtőre nézve: Egy híját ismertem *örömmnek* még, *Csokonai*; Elsujtád *villámidat*, *Himnusz*; Jertek *barátim*, Petőfi; az újabb költői művekben pedig ily példákat nagyon sokat találhatunk. — Én csak az első altő uralmát tartom helyesnek.

2. A mi a magánhangzón végződő névszókat illeti, ezekben az *i* előtt az első és második osztálybelieknél a főtő, a harmadik osztálybelieknél pedig az első altő uralkodik, mint *rókáim*, *tevéim*; *gyűrűim*, *kocsim*: *lovaim*, *köveim*.

IV. *Simonyi úr többi érvei*. Az eddig mondottak után alig volna szükséges, hogy szerzőnek a többi érveire is feleljek, mert úgy hiszem, eléggé kimutatám, hogy a névszó teljes tőjét hirdető tanának a nyelvben semmi alapja nincs; néhány szót mégis nem tagadok meg tőlök.

Szerző azt mondja, hogy a rövid véghangzójú teljes tő a régi oklevelekben, s Anonymusnál is, előfordul. Ez argumentumra röviden csak annyit jegyzek meg, hogy a régi oklevelek írásmódja nagyon határozatlan, a mennyiben ugyanazon szó majd így, majd úgy van írva. Így p. o. *Szeg* helynév egy 1261-ki oklevélben: *allo-zeg*, egy 1067-kiben: *aru-scequi*, egy 1214-kiben: *berug-seug*, egy 1256-kiben: *feredeu-zyg*, egy 1317-kiben: *vanyk-zege* (Nyr. VII. 268. l.). Anonymusnál *Ound* (7. l.), de már *Oundu* (16. l.), *Bors* és *Borsu* a 16. lapon; az *álom* és *szerelem* szóknak *álmo*, írva *álm*, és *szerelmé* írva *szerelmu* (5. és 7. l.) őrségi alakjait pe-

holott a *ruhái-mak* v. *ruhái-mok* alakban a régi *muk* (V. ö. a HB-ben *isemuk*) változott *nk*-vá (*uro-muk*, *uro-mk*, *uro-nk*). Nem hogy rossz volna tehát a *ruháinak* *ruháimok*, hanem inkább ősi eredeti alak, melynek legközelebbi tője *ruhái*.

dig célzatosan használja, mert amavval az *Álmos* vezér nevét, emevvel pedig a *Szerelmes* vidék nevét akarta kapcsolatba hozni, a mire alkalmasabb volt az *álmo* és *szerelme* alak, mint az *alom* v. *álm*, és *szerelem* v. *szerelm*. A latin szók hasonlóan gondatlanul vannak leírva: *hungarorum* h. *hungarum*, juxta h. *jux*, statuta h. *statura*, millibus h. *milibus*, occiderunt h. *exciderunt*, tunc h. *dunc*, ulturus h. *ulterius* (1. 3. 7. 9. 14. 17. ll. idézve a *Historia Hungariae fontes domestici. Scriptores 2. Pécs, 1883. cz.* munkából). Hivatkozik szerző (18. l.) az Ehrenfeld Codexre is, s idéz belőle néhány szót, melyeknek a végén rövid hangzó van. Én e szókat egybevetettem és úgy találtam, hogy a *nagyobbik* részök olyan, a melyekben a rövid hangzó nem a főöt, hanem a *ragot* kíséri, mint *kyke* kik, *ewke* ök, *napvala* nappal, *ystente* istent, *alamyznavala* alamizsnával, *neppeke*-nek népeknek, *kewnuezeseke*-vel könnyezésekkel. Így tehát ezek a *házo*, *házu*-féle teljes tők részére épen nem alkalmás tanuk. Egyébiránt pedig olvassa meg szerző a Volf-féle Előszó (Nyelvemléktár VII. köt.) XXIII. és XXVII. lapjait, és meg fog győződni, hogy az Ehrenfeld Codex nagyon ügyetlen és gondatlan másolatban maradt fenn. Már a legelső lapon, a feliratban lévő *irtattanak* (*irattanak* helyett) szó is gondatlanságra mutat; így továbbá: *elezteb* (előbb) 31. l., de már a következő sorban *eleztebe*; *könyvezéseke*-vel az 53. l., de *könyvezések*-vel a 77. l., szükségéről (*szükségekről* helyett) 77. l., *halottaibából* 78. l., de ugyanott *halotájábólól* sat.

Azt mondja továbbá szerző (20 l.), hogy több olyan, idegenből átvett névszó van nyelvünkben, melyek az illető nyelvben magánhangzón végződnek, de a mi nyelvünkben a vég magánhangzójuk elveszett, s hogy tehát ez a jelenség is az ő állítását támogatja. Főlemlíti a szlávból a *krisztu*, *bratu*, *miloszi* szókat, melyekből a magyar *kereszt*, *barát*, *malaszt* szókat csinált. Én erre avval felelek, hogy sokkal nagyobb a szlávból átvett azon szók száma, melyekben a véghangzó a magyarban megmaradt, mint pl. *szluga*, *szlama*, *szeno*, *szreda*, magyar *szolga*, *szalma*, *széna*, *szerda*.

Szerző a *házo*-féle teljes tő védelmére, Hunfalvy Pálnak azon észrevétele ellenében, hogy ez esetben így kellene beszélnünk: *házonak*, *háztól* sat., még azt mondja, hogy ha ma nem így beszélünk is, abból nem következik, hogy régen nem beszéltek volna így; szembe állítja tehát egymással a *házonak* és *házon* alakokat, melyeket ő természetesen így tagol: *házo-nak* és *házo-n*, s ily magyarázatot fűz hozzájuk: az osztyák nyelvben a magyar *n* helyrag-

nak megfelel a *na*, a *házon* alak tehát eredetileg *házona* volt, melytől az *a* később elesett; a *házonak* alakból az *o* veszett el s elveszhetett, mert úgymond, a *házonak*-ban az elveszés folytán nem állott elő a *házn* hangsoport, holott *házon*-ban, ha az osztyák *n* közvetlenül járul a véghangzóját vesztett (*házo*) *ház* alakhoz, a magyarban hallatlan *házn* hangsoport állott volna elő; így tehát a *nak* ragnak szükségképen a csonkult tőhöz, az *n* helyragnak pedig szükségképen a teljes tőhöz kellett csatlakoznia, az előbbinek annál inkább, mert a *háznak*-ban az *n* különben is a második szótaghoz tartozik.

Bocsásson meg Simonyi úr, ha e magyarázat nekem a *ha akarom vemhes, ha akarom nem. vemhes* közmondást juttatja eszembe, s hogy ennél fogva az ily magyarázatnak hitelt adni semmiképen nem lehet. Tegyük föl előbb azt, hogy az *n* rag és *nak* rag egyazon időben jöttek a világra; ez esetben annak kellett volna történni, hogy a *házo* teljes tőnek az *n* szolgálatára szüksége lévén, azt magához hívatta, és az *n* a szolgálatba készséggel beszegődött: később hívatta ugyanily czélből a *nak* ragot is; de már evvel meggyült a baja, mert azt mondotta neki, hogy ő csak nyomorék emberen akar segíteni, s hogy tehát csonkítsa meg magát. A *házo* ekkor, hogy a *nak* szolgálatát megnyerhesse, cselt gondolt ki, s így szólott neki: tudod, mit? «én második Próteusz vagyok; a mikor *n* testvéredre lesz szükségem, akkor a nagyobbik, mikor pedig terád, akkor a kisebbik alakomat veszem fel.» Ha pedig az *n* és *nak* nem egyazon időben születtek, akkor, hihetően, előbb született az *n* rag, a *nak* pedig bevárta, míg a *házo* eldobja magától *o* tagját (?). Ime ily képtelenségre vezet az, ha nem elégszünk meg annak bebizonyításával, hogy a mi nyelvünk a finnel rokon, hanem ez utóbbinak még azt a vonását is, mely szerint benne minden névszó magánhangzón végződik, török-szakad, keresztül akarjuk hajtani a magyar nyelven. Egyébiránt vigasztalja magát szerző avval, hogy a *házonak-házon*-féléhez hasonló magyarázattal nem egyedül áll. Ifj. Szinnye József a Nyr. VII. köt. 97—99. ll. a *vég-tére* és *véghetetlen* szokat így magyarázza:

a) *végtére*: ebben kétszer van meg a lativus elem, t. i. *té* és *re*, s hogy a *té* két elemből áll, az egyik az ugor *-g*-nek megfelelő *é*, a *t* pedig a *től* ablativus ragnak egyik alkotó része, melyben e szerint a tulajdonképeni ablativus csak az *ől*, a *t* pedig összezsugorodott rag-alapszó, mint a milyen a finn *sisä* ebben *-ssa*, s hogy a

t-ől ablativusnak megfelel a *t-é* lativus, s hogv tehát *végtére* nem képzett, hanem ragozott szó.

E különös magyarázat helyett talán helyesebb a *végtére* szót úgy magyarázni, hogy az nem egyéb, mint a *vég* v. *végik* elavult igének az az alakja, mely a hasonlóan elavult igéktől származó ily alakoknak felel meg: *fejtében*, *altában*, *nyugtával* (dicsérd a napot), *röptében*, *vaktában*, *széltében* (*fekik* ma fekszik, *alík* ma alszik, *nyugik* ma nyugszik, *röp* v. *röpik* ma repül, *vakik* ma vakul, *szélík* ma szélesedik, *vég* v. *végik* ma végződik). Ily alakok azonban az el nem avult igéktől is vannak, mint *ültömben*, *ültödben*, *ültében* sat., *féltemben*, *féltedben*, *féltében* sat., *jártomban*, *jártodban*, *jártában* sat. Ezek között tehát vannak olyanok, melyek mind a hat személyraggal még ma is használatosak, viszont vannak olyanok, melyeket csak az *ő* személyragjával használunk, s ezek közé tartozik a *vaktában*, valamint a *végtére* is, s mind azok, mind ezek az igeneveknek egy faját, a régies alakú múlt részesülőt, képezik. Bőven írtam rólok. *Nyelvünk ikes igéi és a Révai szabálya* (Budapest 1887) cz. munkám 26. s köv. ll.

b) a *véghetetlen* szóról azt tanítja, hogy abban nincs semmi potentialis (*hat*, *het*) elem, s ebből kiindulva, a *het* tagot a mordvin, lapp, zürjén, vogul és osztyák nyelvekből magyarázza, s arra az eredményre jut, hogy az ugor denominatív *j* (eredetileg *g*) képzőnek a magyarban a *h* felel meg, a *t* pedig nyelvünkben *e* usatív képző, s így áll elő a *helhet* ige a. m. collocat.

Én e különös magyarázat helyett azt mondom, hogy a *véghetetlen* is a *végik* ige származéka, s annyit tesz, mint *el nem végződhető*. Hogy M. A. szótárában a latin *infinitus*-sal van visszaadva, annak oka az, mert a latinban nincs *infinibilis* szó. Ha a *végetlen* szó élt volna M. A. korában (v. ö. *fedetlen* fővel, *fövetlen* borsó, *látatlan*, *rágatlan* deverbális képzésű szókat), azt is *infinitus*-sal adta volna vissza. A deverbális *végetlen* kihalt, s helyette vagy a denominális *végtelen*-t, vagy a deverbális *véghetetlen*-t használjuk éppen úgy, mint a kihalt *türetlen* helyett a *türhetetlen*-t. Warum in der Ferne schweifen? miért akarunk csalódni és másokat is csalódásba ejteni?

De visszatérek szerzőhöz. Sajátságosnak tünt fel előttem szerzőnek az a kijelentése (29. l.), hogy a nyelv elemeinek eredeti értékét nem szabad az újabbkori nyelv elemzésére egyszerűen átvinni, nem pedig azért, mert «megtörténhetik, hogy a tő (értsd, teljes tő)

vége, hangtani változások következtében, a *nyelvérzékre nézve elveszti a törel való közösségét*». Így már értem, miért tanítja újabban azt, hogy mai nyelvünkben a többes 1. személy ragja magánhangzó után *nk*, mássalhangzó után *unk*, *ünk* (?), a helyrag magánhangzó után *n*, mássalhangzó után pedig *on*, *én*, *ön* (?) (29. 30. l.). Az ő nyelvérzéke e szerint *Rendszerez magyar nyelvtan második kiadás* cz. munkája óta, melyben még a *házo*, *házu* teljes tőket tanítá, úgy megváltozott, hogy a *házo* *o* és a *házu* *u* hangját már most nem a tőhöz tartozónak érzi!

Szerző az ő teljes tő, és pusztá tő elméletét kiterjeszti még az igékre is. Igaz, hogy a birtokragos névszó, és az ige jelen idejének *én*, *te*, *mi*, *ti* személyű alakjai között szembeötlő hasonlóságot észlelünk, kivált ha az igét így ragozzuk: *adom*, *adod* (*ad*), *adunk*, *adtok* (*adnak*), mint *juhom*, *juhod*, *juhunk*, *juhotok*. (Én azt hiszem, hogy az igének e volt a ragozása mindaddig, a míg a nyelvszellem az alanyi és személytárgyi (*adlak*) másik két ragozást meg nem alkotta. Ezt látszik bizonyítani a tárgyias ragozásra nézve az a jelenség is, hogy az *adja*, *adjuk*, *adjátok* és *adják* alakokban megvan a tárgyjelölő elem a *j*, ellenben nincs meg az *adom* és *adod*-ban; ezt látszik bizonyítani az is, hogy a *láttam* alak egyenlő az alanyi és tárgyi ragozásban, s hogy tehát a *láttam* ragozásbeli ősi jogához a másik két ragozás létrejöttékor is ragaszkodott). Ellenben a birtok- illetve személyragok járulása tekintetében már nagy különbség van. A névszóban ugyanis a *birtokrag* közvetlenül az első vagy másod altőhöz járul, holott az igében, kivált ha a főtő két mássalhangzón végződik, a személyragok csak egy segéd vagy kötő hangzó segítségével járulhatnak, mint *tart-o-k*, *tart-a-sz*, *tart-u-nk*, *tart-a-tok*, *tart-a-nak*. A HB-hez csatolt könyörgésben is az *imágyomuk* szóban az *m*-et megelőző *o* kötő hangzó, mert az *imágy* (*imádj*) két mássalhangzón végződő — imperativusi — altő, s így nem helyes szerzőnek az a nézete, hogy benne az *imádjo* teljes tő megmaradt, s hogy a *rogymuk*-nak így kellene lenni *rogjo-muk*.

Szerző az 1881 előtt megjelent nyelvtanaiban azt tanítá, hogy valamint a névszónak, úgy az igének is több teljes tője van, mint pl. a *száll* igének: *szálla*, *szálló*, *szállu*. A Nyelvőr X. kötetében azonban már oda nyilatkozik, hogy mivel a nyelvérzék változik, de különben is, iskolai könyvben, nem lehet minduntalan a régi nyelvemlékekre hivatkozni, ő ezentúl a *házo*, *házu* féleket így

fogja tanítani: *háza-on, háza-unk* (két tag), és *út-a-tok, út-a-t* (három tag); a változó tövűeket így: *lov-on, lov-unk, és lov-a-tok, lov-a-t*, de *háza-k, pado-k, képe-k, szemé-k, pörö-k* (Nyr. X. 373—375 l.); az igéket pedig, nem így: *ado-tt*, hanem *ad-ott*, s nem *adu-nk*, hanem *ad-unk*.

Ez nagyon szép áldozat volna az ő részéről, csak az a baj, hogy ő ezt csupán a tanuló gyerekeknek hozta és hozza, ellenben a magas nyelvtudomány szempontjából a most megjelent akad. értekezésében a teljes tö elméletét védelmezi, a miből azt kell következtetni, hogy a tanuló gyerekek nyelvérzéke megváltozott, de a nagy nyelvtudománynyal bíró embereké nem változhatott meg. A tanuló gyerekeknek hozott áldozatra, — helyesebben palinódiára — nézve egyébiránt azt jegyzem meg, hogy ezzel a dolgot még jobban elrontá, mert a palinódia előtt a tanuló kiismerte magát a *háza-unk, út-a-t, lora-tok, képe-tek* (teljes tö és rag) stb. alakokban, de most már nem tudja, hogy miféle elem az *út-a-t, kép-e-t, lov-a-tok, kép-e-tek* stb. szókban az *a* és *e*, mert azt, hogy az *a, e* «kötőhangzó mint szóelem» (Nyr X. 375. l.), én se értem. Ha kötőhangzó, nem lehet szóelem, ha pedig szóelem, nem lehet kötőhangzó.

Vegyük most sorba a «felsőbb nyelvtudomány kívánta»: *ada, adu, ado* úgynevezett teljes tőket s lássuk, hogy beválnak-e ezek teljes tőknek.

Azt mondja szerző, hogy az *adás* szóban a teljes tö *ada*, s hogy az *ás á*-jában benne van az *ada* véghangja. Én úgy tudom, hogy *valamennyi* igenév, illetve igés szó, közvetlenül a főtőtől képződik, és hogy a főtő és képző között semmiféle elemet nem érzünk (*ad-ni, ad-ás, ad-ván, ad-ra, ad-ott, ad-ó, ad-andó*). Ama bizonyos elem beolvadtát tehát be kellene bizonyítani, nem pedig csak állítani. A praet. imperfectum *ada* alakja továbbá nem a teljes tö, hanem az *ad* főtőnek az altője, illetve a praet. imperfectum időtője.

Lássuk az *adu* úgynevezett teljes tőt. Erre nézve csak annyit mondok — mert már fõntebb láttuk, hogy az igéhez a személyragok csak kötőhangzóval járulnak — hogy azért ejtünk *adunk*-ot, nem pedig *adnk*-ot, mert a *dnk* hangsoportot a magyar nyelv nem tűri.

Lássuk végül az *ado*-fele teljes tőt. Ez az állítólagos teljes tö előfordul ugyan szerző szerint az *adó* szóban is, de mivel azt abban

nem érezzük, vegyük az *adott* alakot, mint a melyben az *ado* világosan megvan.

Tudjuk, hogy az *adott* nem időtő a *præt. perfectumra* nézve, mert egyedül az *ő* személyt jelzi, s azt is csak az alanyi ragozásban. De tegyük fel, hogy valaki azt mondaná: «a ragok előtt az *adott, szédett, üzött* alakokból a ragok járultakor a zárt hangú *o, é, ő* kiröppen, s így áll elő az *adt, szedt, üzt* valódi időtő», erre habozás nélkül azt felelhetnök, hogy a zárt hang a magyarban csak azon igékből röppen ki rend szerint, melyek legalább kéttagúak és a főtő vég mássalhangzóját *o* vagy *é* vagy *ő* zárt hang előzi meg (*forog, szerez, gyötör*). Az *adt* időtőt tehát így kimagyarázni nem lehet.

Azt hiszem ennél fogva, hogy mást alig tehetünk fel, mint azt, hogy réges-régen, a HB-et jóval megelőző korban (mert a HB-ben már előfordúl az *adot* = *adott*, mint szenvedő formabeli alak) az *adt, szedt, üzt* nem csak mint időtő, hanem mint az *ő* személy alakja is szerepelt, s hogy e szerint ős apáink így beszéltek: *ő kapt* valamit, *ő fojt* halat, *ő szedt* cseresznyét, s hogy tehát az *adott, szédett, üzött* csak későbbi fejlődés, és hogy e rendkívüli alak kifejtését (rendkívülinek mondom, mert a többi idő- és módtőkben — *szed, szede, szedne, szédj* — az *ő* személy, illetve *te* személy egyúttal idő- vagy módtő is) valamely különös s talán kényszerítő ok követelte. Kísértsük meg keresni ezt az okot.

Tudjuk a fonetikából, hogy ha *t*-n végződő szóra *t*-vel kezdődő szó következik, a kiejtés alkalmával a világ minden nyelvében és így a magyarban is, két *t* vagyis egy erős (intenzív) *t* hangzik (*ő szeret téged*); ha pedig *d*-vel kezdődő következik, a kiejtés alkalmával két *d*, vagyis egy erős *d* hangzik (*ő lát — de nem jól*). Így áll a dolog akkor is, ha *d* végű szóra *t*-vel vagy *d*-vel kezdődő szó következik (*ő véd — téged*, és *ő véd — de nem ingyen*). Minek kellett tehát történnie a *t* és *d* végű főtők *præt. perfectumában* ?

Pető azt akarta mondani, hogy a látás már megtörtént, és így szólott: *ő lát* téged, Csaba pedig meghökkenve így felelt: ki lát engem? vagy: tudom, hogy ked még nem lát *dinnyét*, s a felelet rá e volt, de *látok*; továbbá Józsa *véd* téged, s a felelet rá e volt: nem hiszem, hogy *védne*, vagy Csongor *téged véd* *de* nem ügyesen, s a felelet e volt: nem is kívánom, hogy *védjen*. Hogy tehát az ily félreértésnek elejét vegyék, a megfelelő zárt hangokat *o, é, ő*, vették segítségül, s így állott elő a *látott, védett, ütött* stb. E tapasztalást azután felhasználta a nyelv az oly igékre nézve is,

melyekben a főtt nem *t* vagy *d* mássalhangzón végződik (Bors ma kap pénzt, Bors ma *kapott* (nem már *kapt*) pénzt).

Ha ezek után azt kérdezné valaki, hogy igaza volt-e Hunfalvy Pálnak, midőn a teljes tö elmélet ellen azt a kifogást is tette, hogy «Simonyi tanítása szerint a szótó a hozzájáruló raghoz alkalmazkodik: — e szerint a szolgálja parancsol a gazdájának», minden habozás nélkül igennel kellene felelnünk.

Ki gondolta ki a teljes tö elméletet, nem tudom, tudni nem is akarom, de csudálkozom azon, hogy ez elméletet, az egy Hunfalvyn kívül, mind azok, a kik az ugor nyelveket tanulmányozták, magokévá tették, sőt hogy többen még azok közül is, a kik eddig semmi jelét nem adták e tanulmányozásnak, ez elmélethez szegődtenek.

Immár elbúcsuzok S. urtól, de nem a nélkül, hogy egy bókot mondjak neki. Fogadja teljes elismerésemet abbéli ügyesegeért, hogy egy rossz ügy védelmére három egész ívet össze tudott írni.

V. *Conclusio*. Mind ezek után, talán szabadságot vehetek az alábbi nyilatkozatra:

Köszönjük meg Hunfalvy Pálnak, hogy ő annyi gúny- és megtámadással szemben az ugor nyelvekkel való rokonságunkat kitartással védelmezte.

Köszönjük meg neki, hogy az ő alapos védelme következtében már most tudjuk, hogy nem vagyunk rokotalanok. De nagy ideje volna, hogy miután a rokonság már meg van állapítva, az ugor nyelvek tanulmányozását, legalább egy időre, abban hagyjuk, s munkásságunkkal azon térre lépünk, a melyen nyelvünknek gyakorlati hasznót tehetünk; mert, kerdelem, mit mondhatnának az ugor nyelvek bűvárai, ha én vagy más valaki, képbem akarván beszélni, így szóllanánk hozzájuk: én a nyelvem házában nagyon kényelmetlenül érzem magamat a miatt, hogy a szobák talajának a deszkáiban sok a göres, s bennök minduntalan fel-felbukok; vajon mondhatná-e azt: a bajon könnyű segíteni, mert csak annak kell végére járni, hogy mely fenyvesből kerültek azok a fák, a melyekből a deszkák készültének. Bizonyára, nem mondhatnák; de ha mégis mondanák, nem azt felelnék-e rá mind azon íróink, a kik az ugor nyelvészettel nem foglalkoznak, hogy: mi a görcsöket mégis csak lenyessük, mert mi arra törekszünk, hogy a nyelv házában minden író egész kényelemmel lakhasson, mert

azt nem tűrhetjük, hogy a talajdeszkák görcseiben mindúntalan fel-felbukjon.

Nem akarom tagadni, hogy egy szenvedélyes nyelvész örülhet annak, hogy az ugor nyelvészet sok szóról, melyeket t. i. nem a szláv, vagy német, vagy olasz nyelvből vettünk át, kimutatá, hogy a párja megvan az ugor nyelvek egyikében vagy másikában, csak az a baj, hogy ezt minden magyar szóról kimutatni nem lehet, s éppen e körülmény tanúsítja azt, hogy az ugor nyelvekkel nem állunk oly közel rokonságban, mint pl. a francia, az olasz, a spanyol nyelv egymással, mert ezek testvér nyelvek, az egykori Latium nyelvének a leányai; a mi nyelvünk ellenben, még a vogul-osztyákkal is, talán csak a 10. vagy 12. ízben rokon; még nagyobb baj az, hogy több olyan szóról, melyeknek az ugor nyelvészet párját vélt találni az ugor nyelvek valamelyikében, későbbben kiderült, hogy a párja-keresésben, illetve az összehasonlításban tévedések*) történtenek. Ellenben a nagy közönség (értem a nagy közönségen azon nagyszámú írónkat, a kik az ugor nyelvekkel nem foglalkoznak, az ilyenek pedig összes írónknak legalább

*) Budenz a Magyar-ugor összehasonlító szótár cz. munkája Előszavában, melyet csak a munka befejezte után írt, önmaga megvallja (IX. 1.) hogy «néhány összehasonlításait nem véli többé fentartlatónak». Ez öszinteség dicséretére válik, de egyúttal megingatja az összehasonlítás helyes voltában való bizalmunkat. Ő pl. a *tönk* (tuskó) szót egybeveti a finn *tyre* és észl *tüve* (magyar *töre*) szókkal (229. 232. l.) s azt mondja, hogy a *tyre*, *tüve* magyar *törö*-ből lett előbb *törönk*, azután ebből *tönk* s ebből *tönk*, s hogy a *tönk* két elemből áll: *tö* és *nk*, ez utóbbi diminutiv képző lévén, mint a *félénk* és *nyulánk* szókban az *nk*. — Ne vegye tölem Budenz rossz néven, mert hiszen én őt vas szorgalmáért és szerénységéért nagyon becsülöm, ha azt mondom, hogy ez összehasonlítás egy kicsit erőszakos. Én udvariasságból elhiszem azt neki, hogy a *félénk*, *nyulánk* (*élénk*, *falánk*) féle szókban a képző nem *ánk*, *énk*, hanem csak *nk* (másnak ezt senki fiának el nem hinném); de már azt, bocsásson meg nekem, sehogyan se lihetem el, hogy az *nk* kicsinyítő képző volna bennök. Megengedem, hogy a kicsinyítés fogalmát köztjük a *félénk* szóhoz, ha ezt mondjuk: ez a kis pesztonka félénk, mert még kicsi, de az a baj, hogy van egész nagy fejréseléd is, a ki félénk; a *falánk*, *élénk* pedig a *falás*, *élés* műveletét (actio vorandi, actio vivendi) egy kicsit nagyon is nagyítja. Megjegyzem, hogy B. ugyancsak a IX. 1. öt szót specifice fölemlít, mint olyanokat, melyeknek összehasonlítását már most nem helyesli, de köztük a *tönk* nem fordul elő. Jobb lett volna a *tönk*-öt más egybekkel együtt egyszerűen kihagyni az összehasonlító szótárból.

90%-át teszik ki) az ugor nyelvészet összehasonlítása iránt egyáltalában nem érdeklődik, mert annak, hogy nem ismerik az ugor nyelveket, éppen úgy nem vallják kárát, mint nem veszik hasznát ugor nyelvészeink e részbeli ismeretöknek, mert ha kétségek van egy vagy más magyar szó helyes használata felől, az ugor nyelvekhez ők is hiában fordulnak. A nagy közönséget csak az efféle kérdések megvitatása és eldöntése érdekelné, például:

a) mi a különbség ezek között: *mely* — *melyik*, és *a mely* — *a melyik* (*mely* vidékről jöttek, vagy *melyik* v. j.? *a mely* kutya sokat ugat stb. vagy *a melyik* kutya s. u. ?).

b) mi a különbség az *a mely* és *a mi* között (a levél megírását, *a mely* pedig sürgető volt, el kellett halasztanom, vagy *a mi* pedig s. v. ?)

c) mi a különbség: *egy* — *egyik*, *más* — *másik*, *mindegyik* — *mindenik*, *valamely* — *valamelyik*, *némely* — *némelyik*, *akármely* — *akármelyik* között, mert föl kell tennünk, hogy a nyelvszellem a kétféle alakot nem ok nélkül alkotá.

d) mi a különbség az ikes comparativus és superlativus, és iktelen között. (Itt nem szokás a *fiatalabb* lányt az *idősebb* testvér előtt férjhez adni, vagy pedig a *fiatalabbik*, az *idősebbik* sat. ? Jó-e ez: a huszárok *legvirézebbjeit* megdicsérték. Melyik helyes: Boriska volt a tegnapi bálban *a legszebb*, vagy csak *legszebb* ?

e) vajon nem volna-e czélszerű a zárt hangú *e*-re, a mely nyelvünkben nagyon fontos szerepet játszik, egy külön jegyet, talán egy keresztül húzott (ö) ö-t használnunk. Ennek csak örülne a Szeged vidéki ember; szívesen fogadná a Fehérvár vidéki, látván, hogy az irodalom az ő zárt *e* hangját kellő figyelemre méltatja; meggyőződne a Debreczen vidéki, hogy az irodalom az ő nyílt *e*-jét az illető szókban éppen nem kedveli; átlátná végre az idegen, a ki a magyart a hírlapokból tanulmányozza, hogy a mi nyelvünk nem oly monoton, a milyennek azt neki mondták, ha *a fejedelem*, *segedelem* stb. szokat így látná írva: *fejedelém*, *segedelém* stb. Ha némelyek e jegyet eleinte ö-nek olvasnák, éppen nem botránkoznának meg; legfeljebb azt gondolnák, hogy tetszett az irodalmi nyelvnek *istenem* stb. helyett *istenömmnek* adni az elsőséget.

f) melyik helyesebb: a fijaim *a nyertök* pénzt azonnal elkölték, vagy pedig *a nyerték* pénzt?

g) vajon nem volna-e czélszerű az *evett*, *ivott* alakok helyett az egészen szabályos *ett*, *itt* alakokat használni az irodalmi nyelvben.

Az irodalmi nyelv, én szerintem, éppen nem tett szerencsés választást, midőn amaz alakokat az ormánsági nyelvjárásból átvette (Vass J. a már említett munkája 56. lapján azt mondja, hogy az Ormánságban a hasonló alkatú igéket így ejtik: *tévett, hívett, rivett.*¹⁾)

h) helyes-e Révainak az a szabálya, hogy *minden* ikes igét egy bizonyos minta szerint kell ragozni, s hogy tehát helyesen csak így beszélhetünk s írhatunk: ha majd porrá *válom*; azt akarja, hogy *elváljam* a feleségemtől; mikor a világból *kimúlok*; a holnapi tárgyalásra nem *jelenem* meg stb. s vajon nem helyesebb volna-e azt a szabályt felállítani, hogy csak azon igéket ragozzuk ama minta szerint, melyekben az *ik*-et *egy bizonyos képző megelőzi.*²⁾

i) nem volna-e jó az irodalmi nyelvbe átültetni a *futtam, futtál, futtunk, futtatok, futtak*-féle ragozását a *köt, üt, süt, nyit, vet, jut*-féle igéknek, vagyis a melyekben a főző *t*-jét rövid magánhangzó előzi meg. E ragozás több nyelvjárásban divik (Máttra vidéki, székelységi, Eszék vidéki: Rétfalu, Szent-László stb.), s az

¹⁾ A Tudományos Gyűjtemény valamelyik kötetében olvastam, hogy az illető czikk írója azt kérdezte egy nógrád megyei embertől, a ki bizonyos ügyben öhozzá fordult: *érvett-e* már kend, s az ember megzavarodva így felelt: *érvetem*, uram.

²⁾ Én a fentebb említett munkámban ezt a szabályt hoztam javaslatba, mert úgy láttam, és úgy látom, hogy a Révai szabályával a mai nyelvszokáson nagy erőszakot követünk el. Ő e szabálya alól csak 7 igét vesz ki (Elab. Grammatica 953. l.) u. m. *folyik, hazudik, úszik, csúszik, mászik, aszik, különbözik*; kétségkívül nem elvi alapon, hanem csupán azért, mert ezeket azon régi írónál, a kiket ő tanulmányozott, *ik* nélkül találta az illető ő személyben. De miért nem vette ki *arálík, múlik, rágník* igéket is, holott azokat Gyöngyössi Istvánnál megtalálhatta volna. No de Gyöngyössi világi ember, s hozzá talán még protestáns is volt, Révai pedig csak egyházi írókból szeret idézni. De különben is, hogyan lehetne az *ik*-re alapítani egy egész külön ragozást, a mikor azt tapasztaljuk, hogy az illető igék főtőjét csak úgy kapjuk meg, ha előbb az *ik*-et elvetjük, s a mikor azt tapasztaljuk, hogy bizonyos osztályhoz tartozó ikes igék személytárgyi ragozásában maga az *ik* is eltűnik. p. alanyi ragozás: P. egy egész kényeret *megeszik* és P. minden embert *kijátszik*; személytárgyi ragozás: ne menjetek oda, mert a farkas *megesz* benneteket, és P. mindig *kijátsz* bennünket. Szándékom egyébiránt a már említett munkámat «*Még egyszer az ikes igék*» cz. alatt, még ez év folytán, sokkal világosabb és meggyőzőbb szövegezésben közre bocsátani.

átültetéssel bizonyosan csak nyernénk, a mikor így fognánk írni: *nyittam, nyittál, (nyitott), nyittunk, nyittatok, nyittak; nyittam, nyittad, nyitta, nyittuk, nyittátok nyitták és nyittalak, a nyitottam, nyitottál, nyitottunk, nyitottatok* stb. helyett.

j) nem volna-e jó, s nem nyerene-e sokat az irodalmi nyelv, ha a *borít, tanít, segít merit* féle nagy számú átható igekets általában mind azon igéket, melyekben a főző *t*-jét hosszú magánhangzó előzi meg, mint *bocsát, füt, nyút, dütt* ugyancsak a praet. perfectumban úgy ragoznók, mint a hogyan ragozza őket a Mátra vidéki nyelvjárás Mező-Kövesd táján. Ott *) a nép így mondja: *tanítottam, segíttem, tanítottál, segítettél (tanított, segített), tanítottunk, segítettünk, tanítottatok, segítettetek, bocsáttam, füttem* stb. Megengedem, hogy ez igéknek, valamint az *i)* alattiaknak az ily rövidített ragozásától eleinte idegenkednénk, de kétségkívül éppen úgy hozzászoknánk, mint hozzászoktunk a felső-tiszai (úgynevezett Tisza-háti) nyelvjárásban divó *várók-kérők*, és *várnók-kérnök*-höz.

k) melyik jobb: a lányaimnak az a *szándékuk*, vagy — — a *szándéka* ?; illetve, a lányaimnak *szándékuk* az, vagy — — *szándéka* ?

l) mi a különbség az *akárm*-*akármely*, és *valami*-*valamely* között, midőn őket jelzőül használjuk: *akárm* baj ér, fordulj hozzám, vagy *akármely* — — ?, ha *valami* baj ér, vagy *valamely* — — ? ha *valamely* farkas, vagy *valami* farkas? megtámadna; J. nem vesz nőül *akármely* leányt, vagy pedig *akárm* leányt (abstract fogalom, concret fogalom).

E 12 kérdést, és még több mást, nem lesz nehéz megoldanunk, ha az a vágy lelkesít bennünket, hogy az irodalmi nyelvet lehető szabatosá tegyük, s ez által tökéletesítsük. Én abban a hitben vagyok, hogy ha a fentebbi kérdések közül csak hármat vagy négyet oldunk is meg, többet fogtunk lendíteni a nyelv ügyén, mint ha «*Votyák népköltészeti hagyományok; Jemptlandi lapp nyelvmutatványok*» stb. stb. stb.-féle munkákat százával bocsátunk is közre.

Távol van tőlem az a gondolat, hogy egy oly tekintélyes testületnek, mint az Akadémia Nyelvtudományi Osztálya, tanácsot

*) Borsod-Ivánka nevű faluban, mely Mező-Kövesdtől egy óra járányira van, ifjú koromban egy egész évig laktam, s e ragozás nekem már akkor megtetszett.

adjak, mert avval én a legnagyobb szerénytelenség bűnébe esnék, de óhajtasomat szabad kimondanom, mert azt sértésnek senki nem veheti. Óhajtom tehát, hogy a Nyelvtudományi Osztály indítaná meg haladéék nélkül nyelvünk szabályainak megállapítását, azaz készítené elő a *Magyar nyelv rendszere, második kiadás, Buda, 1847.* cz. munkának egy új, tetemesen javított, illetve átalakított kiadását. A hajdani M. T. Társaság a nyelvtanra — és méltán — oly nagy súlyt fektetett, hogy az 1846-ban megjelent első kiadás után, már 1847-ben egy új kiadást tett közzé. Az e részbeli munka most, 41 év multával, sokkal könnyebb volna, mint volt 48 előtt, mert ma a levelező tag is jobban érti a nyelvet, mint érté 48 előtt a rendes tag. Az új kiadásra pedig nagy szükség volna, mert a 48 óta megjelent nyelvtanok csak a Hangtanra nézve mutatnak haladást, de már a Szótant éppen úgy tárgyalják, mint tárgyalta a Révai Elab. Grammaticája, s tárgyalta ennek nyomán a Magyar Nyelv Rendszere. Egyformán tanítják, hogy van *ható ige* (Révai: *verbum potentiale*), pl. *hozhat*, és *műveltető ige* (Révai: *verbum factitivum*) pl. *hozat*; holott a szótárakban se a *hozhat*, se a *hozat*, mint külön ige, nem található, nem pedig azért, mert ezek nem külön igék, hanem éppen úgy, mint a szenvedő forma, csak formáji (*ható* forma, *műveltető* forma) az igének. Egyformán tanítják, hogy az *én* személy egy birtokában a mássalhangzón végződő névszók ezeket a ragokat veszik fel: *am, em, om, em, öm*; a *te* személy birtokában: *ad, ed, od, éd öd*; a *ti* személy birtokában: *atok, eték otok, eték, ötök*; s a több birtokra nézve: *aim-eim, aink-eink* stb., holott a dolog úgy áll, hogy akár mással-, akár magánhangzón végződik a névszó, a birtokragok az egy birtokra nézve: *m, d, nk, t-k*, és *k*; a több birtokra nézve: *im, id, i, ink, it-k* és *ik*, ragasztván ezeket az illető fő v. altőhöz.

Az én számításom szerint az új kiadás előkészületeire elég volna 3 év, ha egy — 7—8 tagból álló — bizottság a munkát tagjai között felosztaná, s az egyes tag írásbeli (könyomatban v. más úton, sokszorosítandó) véleményét a bizottságnak minden héten tartandó ülésén megvitatás végett előterjesztené. Magától értődik, hogy a bizottság tagjait mind a vélemény elkészítéséért, mind a heti ülésen való megjelenésért honorálni kellene (*ócsó húsnak híg a leve*, tartja a közmondás), s e célra az osztály, évenkénti 15—16 ezer forint javadalmának legalább két harmadát fordítaná. A Nyelvtan után következnek a Cz. F.-féle szótár új

kiadása, a mely munka előkészületei, különösen azon oknál fogva, mert az új Szótárban a rokon értelmű szók (synonyma) jelentését meg kellene határozni (pl. *törekedik, igyekezik, iparkodik*; nem *tudok* fölkelni, nem *birok* fölkelni, nem *kelhetek* föl; *balta, fejsze, szekercze* stb.) mintegy 8—10 évet kívánnának. A mostani 6 kötetet bizvást lehetne 2 kötetre reducálni, mert a Szótár nem a nyelvtudósok, hanem a nagy közönség érdekében készülne. — Én hiszem, hogy Budenz az ő közreműködését mind a Nyelvtanra, mind a Szótárra nézve a bizottságnak szívesen felajánlaná, ha őt erre megkéri, mert ő nem csak jó ember, hanem idegen származású létére jó magyar hazafi is, a kinek tehát nyelvünk ügye bizonyosan szíven fekszik.

A nyelv szabályainak megállapítása, mint már fentebb mondtam, óhajtás részemről, nem tanácsadás, de erős meggyőződéselem, hogy az e célra irányuló munkásság volna valóban üdvös; ezt a munkásságot üdvözlőné őszinte örömmel a nemzet.

Adja a magyar nyelv ügye felett őrködő jó szellem, hogy óhajtasom ne maradjon *pium desiderium*.

Budapest, 1888. ápr. 12.

TAKÁCS ISTVÁN.

Erdélyi cigány népdal.

(A Wlislöcki-Herrmann-féle gyűjteményből.)

Vaš tu boge kaľarde !
 Běslom luha star kurke ;
 Papalede mre kosne,
 Kija beng dža tu kurve ;
 Naňi kez tu bazunaskri,
 Ač tu tajsa čoremaskri,
 Čoremaskri tu ava,
 Pune lume tu džida !

Átkozott gömbölyű térded !
 Négy hétig epedtem érted ;
 De most kendőm visszahozzad,
 S menj pokolba, rima fajzat !
 Soha többé ne légy boldog,
 Mindig rosszul legyen dolgod,
 Nyomorúság legyen élted,
 Míg a világ, csak úgy éljed !

Fordította HERRMANN ANTAL.

SIMAI KRISTÓF ÉS A «HÁZI ORVOSSÁG».

(Vége.)

II.

Simai vígjátékaira lassanként rá fog bizonyulni, hogy részint fordítások, részint magyarítások. Mi ez alkalommal csak egyikkel, a *Házi orvossággal* akarunk foglalkozni, mely az Endrőly szerkesztette «Magyar Játékszin» IV. kötetének 4. darabját teszi. ¹⁾

Kétségtelenül idegen eredetű, még pedig, mint igen helyesen sejtették,²⁾ Weisse Kristian Felix egyik darabja után készült. Sziklay János³⁾ odavetőleg Weisse «List über List» cz. énekes bohózatát jelöli meg a darab eredetijének; ez azonban nem helyes, mert mint ki fogjuk mutatni, a «Die verwandelten Weiber oder der Teufel ist los», cz. 3 felvonásos operette az eredetije. Weisse e hires operetteje, mely korában oly nagy port vert fel, megérdemli, hogy történetét futólag érintsük. Maga Weisse egyike a mult századi német irodalom azon alakjainak, kik éltükben jelentős szerepet játszottak le, az arra hivatottság szikrája híján. Egy, vagy ha úgy vesszük több költői műfajnak alapítója lesz Németországban; teremtője egy nemsokára beláthatlanul felszaporodott ifjúsági irodalomnak; kora legelső kritikai szemléjének (Bibliothek der schönén Wissenschaften und freien Künste) majdnem 30 éven át szerkesztője; tragédiái által korában a «Német Shakespeare» nevére tett szert s vígjátékai közül egynéhány Lessingnek is tetszett; s mindezt nagyon is közepes tehetséggel érte el, úgy hogy csak a korabeli fejletlen, fejletlen vagy helyesebben mondva sokfejtű állapotot véve tekintetbe, érthetjük meg. Operettejei tulajdonképen bohózatok énekkel, tánczokkal és tipikus alakokkal, nem minden híjával a népies elemnek.

¹⁾ A darab teljes címe: «Házi orvosság vígjáték 3 felvonásban, melyet Simai Kristóf k. o. p. (kegyes oskolabéli pap) Weise utána készített.» Egy kép díszíti elől a munkát, mely azonban semmiféle összeköttetésben sincs a darab tartalmával. Egy vető parasztot ábrázol; a kép hátrészén egy ekébe fogott ló, fölötte repülő madarak vannak.

²⁾ Erdélyi Károly, Sziklay János, Bayer József s mások.

³⁾ «A magyar népszínmű tört.» 38. l. és Szinnyei József id.: «A komáromi színész. tört.» 70. l.

Az idétt, mikor Gottsched törekvései folytán az opera tökéletesen leszorult a német színpadokról, vette nagyobb jelentéktű virágzását Angolországban. Gay «Beggars opera»-jának nagy sikere számtalan követőt vont maga után, kik között Coffey «Devil to pay or the wives metamorphosed»-je részesült a legnagyobb tetszésben. A darabot előbb Schönemann megbízásából Borck Vilmos, titkos tanácsos, majd miniszter Berlinben, lefordította, de mivel ez csak kézirat maradt, Koch lipcei színigazgató Weissét kérte fel a darab átültetésére 1752-ben. Ő csakugyan engedett a kérésnek s a darab, Weissétől átdolgozva — az énekrészek Standfuss által zenésítve (ezeket később Hiller Ádám gyökeresen átjavította) — még ez év okt. 6-án színre került Lipcsében. A közönség, mely az operettet már oly régóta nélkülözte, ittasulva tapsolt, de Gottsched és híveinek már csak azért is visszatetszett, mert angol eredetű és operette volt. Gottsched tehát egy komikus harczba kezd ellene. Az angol színpaddal foglalkozó egy könyvnek ismertetésében alkalmat vesz magának Weisse e darabjára gúnyos megjegyzéseket szórni. Koch azzal felelt, hogy látszólag engedve a kritika illetén nyilvánulásának, a darab utolsó előadását hirdette 1753. február 21-ére. Titokban azonban az a hír terjedt el, hogy Gottsched kigúnyoltatik. A színház zsúfolásig megtelt és a darab, a maga teljességében és helyenkénti durvaságában, adatott elő, végül azonban Kochné a közönség elé lép és egy epilopot szaval, melyben «a komikus kritikát» ironikusan helyesli, de végül ily pointtal zárja be:

Daswegen hatten wir uns wirklich vorgenommen
Den Teufel weg zu thun. Doch es hat uns gerent,
Und wir behalten ihn, wenn ihr's zufrieden seid.

A közönség, melyhez Koch felebbezte ügyét, viharos tetszésnyilatkozataival Koch pártjára állott. Gottsched e percztől kezdve holt ember volt Lipcsében. De a harcz ezzel nem ért véget; röpiratok, pasquillok, pamphletek keletkeztek nagy számmal; mindkét fél szenvedélyesen védte a maga álláspontját s természetesen azok győzelmével végződött, kiknek háta mögött a nevetők állottak. Mert Gottschedné ügyetlen Grimm-féle röpirata nem veteledhetett a maró élczű pasquillal: «Sendschreiben des Teufels an Gottsched» — Rostentől. *)

*) L. bővebben Minor Jakab: *Christian Felix Weisse*. Innsbruck 1880.

Mindez a darab sikereit csak növelte s rövid idő alatt egész Németországban adták, és 1768-ban nyomtatásban is megjelent. Az operette hire elhatott a szinpad számára dolgozó Simaiig s 1793-ban körmőczbányai tartózkodása alatt átülteti nyelvünkre. Nem adott szórúl-szóra való fordítást, sem a D'Alambert követelte félig való átdolgozást, nem olyat, mint Bessenyei írta volt, mely «fordítás is, nem is»; hanem mint mondani szokták, a darabot *magyarítá*. Mik voltak ezek a magyarítások? Egy igen helyes középút, mely az eredeti mű és a fordított mű között képzelhető. Nem írtak eredeti munkákat, mert tapasztalták, hogy a közönség szívesebben fordul a külföldi termékekhez; nem fordították az idegen munkákat magyarra, mert a közönség nem szívelhette ezek idegenszerűségeit. Másrészt érezték saját erejük gyengeségét, a közönség pedig hovatovább követelőbb lett s már-már nem elégedett meg az üres beszélgetésekkel. Átültetik tehát az idegen darabokat honi nyelvünkre, de egyszersmind honi szokások, honi típusok és honi jellemek fölvétele által az egésznek magyaros ízt adtak, mely a közönséget kellemes csalódásba ejthette, a mennyiben az akkori társas életnek megszokott, jól ismert alakjaival találkozott a szinpadon.

A «Házi Orvosság» hasonlatosképen egy ilyen magyarítás. Már a személyek jegyzéke is élénk fényt vethet a viszonyra, mely a két darab közt fenáll:

Herr von Liebreich, ein Land- edelmann.	Kegyesi Pál, kastélyos ur.
Frau von Liebreich, dessen Ge- mahlin.	Kegyesi Pálné. Boritzky Dani, varga mester-em- ber.
Jobsen Zeckel, ein Schuhflicker.	Beta, ennek felesége.
Lene, dessen Frau.	Alakosi, szemfényvesztő.
Mikroskop, ein Zauberer.	Kultsár, {
Kellner, {	Szakács, {
Koch, { des Herrn von	Kotsis, {
Kutscher, { Liebreich	Szolga, {
Bedienter, {	Julis, {
Hanchen, { Mädchen der Frau	Katitza, {
Lieschen } von Liebreich.	Vak Sandi muzsikus társaival egy- gyütt.
Andreas, ein blinder Musikante.	
Verschiedene Bediente, Untertha- nen und Nachbarn des Herrn von Liebreich. Etliche Geister.	

Der Schauplatz ist bald in des A Játék majd a Kegyesdi, majd
 Herrn von Liebreichs Hause, pedig a Boritzky Házában hely-
 bald in des Schuhflicker Zeckels heztetik.
 Wohnung.

A darab tartalma a következő: Jobsen, egy cipőfoltozó, mulatságba indul; a felesége, Lene, mindenáron le akarja beszélni, de ő a lábszíjjal fenyegeti és csakugyan elindul a mulatságba. Lene elhatározza, hogy utána megy. Majd Liebreichnek, egy gazdag nemesnek, palotájában a mulatozó cselédeket találjuk, kik egymás közt elbeszélik, hogy már tovább nem tűrik asszonyuk gorombaságait és felmondanak. De most, mivel úgysis távol van s a pinczér születésnapja ép mára esik, egy kis mulatságot csapnak, melyre Jobsen és több szomszéd megérkezik. Lene, elhatározott szándoka szerint, csakugyan a mulatozók közé toppan, férje vissza akarja kergetni, de a többiek kértére beleegyeznek, hogy Lene is mulathasson velük. A mulatság közepett megérkezik Liebreich a nejével; Liebreichné erősen kitör a mulatozók ellen és kit felpofoz, kit megránczigál, vak András muzsikusnak fejéhez csapja a hegedűjét és a mulatságot szétveri. Ekkor jön meg egy bűvész, ki éjjeli szálást kér a ház urától, de az asszony keményen megtagadja, és a palotából való kidobattással fenyegetődzik, ha rögtön el nem hagyja a termet. Liebreich megszánja a bűvészt és utasítja, hogy menjen Jobsenhez, majd ezzel üzeni fog az erdészhez, ki gondoskodni fog éjjeli szállásáról. A bűvész csakugyan elmegy Jobsenhez, de csak Lene van otthon, kivel elhitei, hogy boszút álljon Liebreichnéen, hogy nemsokára nagy szerencse éri, palotában fog lakni, üveges hintón kocsikázni. Az eközben megérkező Jobsen feleségét féltve, meglábszítja az asszonyt és kiveri a házból a bűvészt.

A második felvonásban a szellemeket idézi fel a bűvész, kiknek meghagyja, hogy Liebreichnéet varázsolják a Lene képébe és Lenét a Liebreichnééba. Jobsen, kit a szellemek felöltözve a ház elejére helyeztek, észreveszi, hogy a felesége nagyon is magas hangon kezd beszélni vele. Ő ezt a bűvész csábításainak tudja be és eleintén rá sem hederít, de mindinkább megzavarodik állítólagos felesége kiabálásaitól, ki egyre azt hangoztatja, hogy ő Liebreichné. De aztán hozzáfog a házi orvosság hatását megkísérteni, a minek üdvös intelmei elhallgattatják egy időre az asszonyt. De a szoba-leány érkezésével megint kitör belőle a régi vér s mikor az nem

akar ráismerni, arczul üti, mire Jobsen ott a szobaleány előtt meglábszítja s kényszeríti, hogy *Lisi k. a.-t* megkérje. Ez megtöri egészen a nemes úrnőt s azon igyekszik, hogy valamilyes módon megszabadulhasson. Mikor egyszer Jobsen lehajol, hirtelen felemeli a vizes köcsögöt és tartalmát Jobsenre öntve elfut. Jobsen gondolja, hogy bizonyosan a palotába futott, utána indul. Eközben Lene, a nemesasszony képében, felébred a palotában és megzavarodva a nagy kényelemtől, udvarias szolgálatoktól, a cselédség sürgése-forgásától, finoman és szerényen bánik velük. Ezek rá sem ösmernek a régi úrasszonyokra és módfeletti örömben törnek ki, hogy már ime mennyire megváltozott a zsarnok, a ház réme. Az úr is rendkívül örül e változáson, melynek jeléül ajándékkal lepi meg.

A harmadik felvonásban a nemesasszony érkezik meg Lene képében a palotába, de ott bolondnak tartják, mikor azt erősítgeti, hogy ő az úr felesége és hogy a palota az övé. Jobsen, ki a felesége után indult, megtalálja őt itt s haza vezeti. Ekkor érkezik meg a bűvész, ki mindent elmond Liebreichnak. Jobsen visszajő és elpanaszolja, hogy a feleséget nem tudta hazavezetni, mert az útban rosszul lett; ugyanaz történt Lenevel is, mire mindkettő megkapja a saját alakját. A nemesasszony megígéri, hogy ezután szeliden viseli magát, Lene pedig jutalmul megkapja ama szép ruhákat, melyek rajta voltak. Jobsent gazdagon megajándékozzák és a cselédségnek megengedik, hogy egy kis mulatságot csapjon, melyel a darab végződik.

A mese anyaga nagyon régi. A mi a nőfekezést illeti, megvan az a közös mesevilágban, régi spanyol és angol beszélyekben fölös számmal. Ilyen pl. Don Juan Manuel óspanyol beszélye: «El conde ducanor» és a «Pisardo és Silverio»-ról szóló óangol beszély. Shakespeare a «Makranczos Hölgy»-ben feldolgozta. A másik motívumot, az álomban való átváltozást, megtaláljuk Shakespeareen kívül (Makranczos Hölgy), ki egy régi angol színművet «Six old plays» dolgozott fel, Holberg «A hegyi Jeppe» cz. vígjátékában és Calderon «Az élet álom» cz. színművében is.

Élénk és humoros jeleneteknek nincsen híján Weisse darabja. Jobsen és Lene az életből vannak ellesve, de az utczáról minden eszmenyítés nélkül, azon sárosan a színpadra hozva.

Ezt a darabot ültette át Simai*) és hozta színre 1793 jul. 9-én

*) Mint Révai írja: Simai «præter cultam linguæ patriæ peritiam

Budán.¹⁾ A darab menetén édes-keveset változtatott, a deus ex machinát, Alakosít, a bűvészt meghagyta. «De arra nem gondolt, vajjon a szerencsés véletlen által előidézett változás elegendő volt-e arra, hogy egy rossz asszony egész jellemét gyökeresen átalakítsa?» Minden igazi ok nélkül jönnek-mennek a színen a személyek s mint a mai operettekben többnyire a dalok kedvéért van a jelenet is csinálva. Weisse darabjánál tulajdonképen ezek a dalok gyakorolták a legnagyobb hatást, de Simai, «mivel a magyar játékszín csak esztendőskorát élte s így annyira nem léphetett, hogy nemzetünk nyelvén mesterségesen éneklő személyekre szert tehetett volna»,²⁾ az énekes részt részint kihagyta, részint a verseket prózával helyettesíté. De két helyt mindamellet bentmaradt az énekes rész is. Ime a két dal:

1.

E pohárra jól vigyázz!
Hidgyed torkod nem hibáz!
Emeld fel, készen tartsd,
Egy itallal fel is hajtsd.

callet probe et Latinam et Germanicam intelligens est et Gallicæ.» Ez utóbbi Katsor Keresztély tanárától, ki a privigyei noviciatusnak volt mestere, sajátítá el.

¹⁾ A darab különböző időben, különböző czímen adatott. Eredetileg: «Házi orvosság» — később: «Házi orvosság vagy a lábszj haszna», majd «Asszonyok orvoslása»; «Boritzky Dániel»; 1837-ben: «A házi orvos vagy a lábszj haszna» czímen került színre. 1793—1837-ig — tudtommal összesen 18-szor adták Budán és Pesten felváltva. Még pedig 1793 VII/9, VIII/28; 1794 I/22, X/24; 1809 I/11, III/19, IX/17, XII/8; 1810 X/14; 1811 III/3, VIII/4; 1812 VIII/3; 1813 I/6, VI/13, XII/5; 1814 IX/7; 1835 II/15 1836 VII/9; 1837 II/5. Vidéken is tetszéssel adták, így Komáromban 1819 XII/19. Sőt 1828-ban is, a mikor Jókai, mint negyedfél éves gyermek, először jelent meg a színházban, a szereplőkkel ő is fel-fel kiáltott: «oh asszonyok, asszonyok!» Érdekesen írja ezt le maga Jókai az «Üstökös» 1872. 3. számában. Továbbá Székesfehérvárt is 1818. nov. 15-én, s Nagyváradon már 1799-ben adták.

²⁾ Pedig már május 7. (1793) előadtak volt egy «Pikkó Hertzeg vagy Jutka Persi» című énekes játékot, melyet Hafner után Szalkai (vagy mint a Magy. Hirmondó [1793.—739. l.] írja Szalgay) Antal, Sándor főherceg nádor udvari szakácsa, versben írt meg. A zenéjét Chudi szerzé, melyet nagyba dicsérnek, az előadók közül pedig Termetzky leányasszonyt emelik ki. Vidéken sokáig fenmaradt.

2.

Egy pohár bort mindnyája igyunk Barátságért,
Sógorságnak, komaságnak megújításáért,

Poharinkat emelintsük,

Torkainkat nedvesítsük,

És mind egy hajtással üresítsük.

(A Muzsikusok tust vonnak.) I. felv. VI. jel.

Hogy e versek távol állanak a dalolhatóságtól, az egyszeri elolvasásra nyilvánvaló lesz. Döcögős rhythmusa és a nyelvkezelés bámulatos erőltetettsége, melyhez a 2. versben a rosszul választott külalak is járul, eleve ellentállani látszanak a feltételnek.

Simai erkölcsi czélt tűzött e darabjához: «Az egész munka — írja előszavában — józan erkölcsre, csendes, jámbor életre tanít és tükör példát mutat. A ki belé tekint és követi, hasznát veheti». Természetesen ekkortáiban nem ütköztek meg a házi orvosság ilyen módján sem, mit nagyban enyhít az a körülmény, hogy a népelethez közel álló személyekkel játszatja le «tréfa nevetéssel erkölcsöket javító cselekvényét». Az alakok honi viszonyok közé vannak átültetve; Jobsen, a német czipőfoltozó itt mint Boritzky Dániel varga mester ember elevenül meg. Azt hiszem Simai, ki mindvégig tót vidékeken élt, egy tót vargát akart vele a szinpadra hozni, tót dialectus nélkül. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy egy helyt tót kifakadást ad ajkaira: «Kulimaz, Kulimaz, Kulimaz, kuptye panyitskót!»

Három helyt toldásra is akadunk. Az egyiket Katitza szobaleány ajkaira adja: mély értelmű, erkölcsi prédikációt mondhat vele, mely nagyon is papos, legkevésbé illik a könnyűvérti szobaleány ajkaira: «Talán bizony szépnek tartod ötöt? (az úresszonyt). No tudsz hozzá, mondom! Én ugyan semmi szépséget se látok rajta; sőt azt mondhatom, hogy otsmányabb képet se láttam egész életemben; nézd meg tsak, midőn elfuttya a méreg, mely rút tekintetet mutat. Nints oly utálatos szín, melly ki ne ütne rajta. Az egész képe egy sárga epével vetekedik. Hát még mikor szemét, száját elforttya és a fogait tsikorgattya? akkor tudnál im még szépségéről szólni. Én ugyan ötöt sohase tartottam szépnek: A szép én előttem az, a kinek még a szeméből is egy jámbor szelédség néz ki, a kinek nem valami méreg ette sárgaság, hanem a rózsák ékesgetik alabastrom orcáját és a kinek még a mosolygása is sokkal biztat bennünket. Egy szóval az a szép, a ki jó!» A másik

kettő instructio, a színészek alakítását írja részletesen körül, melyre az akkori állapotok közt, mikor a színészek tulajdonképen az iskolából léptek egyenest a világot jelentő deszkákra, nagy szükség volt.

I.

Vierter Auftritt.

Die *Vorigen*, *Jobsen*, der blinde Musikante *Andreas*, und etliche *Nachbaren*.

Kellner: Willkommen, willkommen, herzlich willkommen, alle mit einander! etc.

IV. jelenés.

Boritzky, Vak Sandi két más muzsikus társával, egy néhányan a szomszédok közül és a Voltak.

Kultsár:

Éppen jökor! hozott isten lelkeim! Kedves vendégeim vagytok! (a jöttek együgyü magokmeghajtásokkal egyenként köszöntik rövideden a Kultsárt. Végre pedig Boritzky enyelgő nagy lépésekkel háromszor mélyen meghajtván előbb magát, megáll s tréfás *epetzedőléssel* (*Gestusokkal*) Gyermeki módon, mintha verseket mondana, tségőiről szedegetett kezeivel, Nótáira füttyöli köszöntését) stb.

II.

Fünfter Auftritt.

Die *Vorigen*.

Sie kommen in einem Aufzuge zurück. Der Koch geht mit den Lichtern voraus. Ihm folget Andreas. Jobsen trägt einen grossen Punschnapf. Der Kellner und Kellnerknecht gehen zu beiden Seiten mit zwei kleinern Näpfen. Die übrigen folgen paarweise mit Gläsern in Händen, womit sie einen Corillon machen. Lichter, Punsch und Gläser werden auf den Tisch gesetzt. Jobsen stellt sich in der Mitten zwischen den Kellner und Kellnerknecht, und die übrigen umher. etc.

V. jelenés.

Szolga:

Ez a szegény legény most költséget szerzett magának, hogy bajos életét egy kis vigással enyhíthesse. A vendége már itt vagon: be rendes állapot lenne, ha megérkezett az uraság és itt kapná a Nagyságos Asszony egy csoportban őket. Elöttem a képe, lenne majd zenebona a háznál. De vigye patvar, tsak egy két jó óránk legyen, ha valami ér is bennünket, a hasznáért elszenvedhetjük. De itt érkezik már a vigadó sereg! dolgomhoz látok, (a székeket és az asztalt helyre igazgattya; azonban előjön egy Muzsikus egy bögövel,

utánna két személy hosszasan, valamennyire kiterjedett tiszta Abroszszal két Hegedüs között és az Asztalt megteríti. Ezekután kettős rendben négy vendég különböző Asztalkészületeket hoz s azokat annak rendi szerint az Asztalra helyezteteti. Következik a szakáts két kuktával, tsinos fejér ruhában, különböző sűteményekkel s azokat az Asztalra végig rakja. Ezeket követi pompás vig lépésekkel, Boritzky és egy Virágokkal felékesített czéhbeli nagy boros kondért hoz maga előtt s azt az Asztal közepére tevén, nagyon meghajttya neki magát és enyelgően félre lép. Utánna két személy egy-egy nagy tátzán két palatzk bort és egyéb ivóedényeket hoz és a tátzáról az Asztalra szép renddel elrakja. Végre érkezik egy fedeles nagy Társphárral a Kultsár, nyakából előre lefüggő virág koszorúval ékesítve; kit Julis és Katitza két felől karon fogva vezetnek s vele az asztalnak első helyét, a többi pedig a többit elfoglalják. Mind eddig a Muzsikaszor víg mars nótákkal zeng.)

Azok, kik Simai e darabjával foglalkoztak¹⁾ nagy érdemül hozták fel, hogy Simai Vak Sandiban «az első cigányt szerepeltetik a magyar színpadon». — Szerintem csak annyi az érdeme, hogy a német Andreast, a vak zenészt, magyarra Vak Sandi cigánynak fordítja, de sehol annak faji sajátágaival, sem annak különös dialectusával.²⁾ Nyelvezetéről a legnagyobb elismerés-

¹⁾ Sziklay János és Bayer József, *A nemzeti játékszín története*. I. 247. l.

²⁾ Pedig az irodalomba már Kónyi János, «a magyar haza együgyű hadi szolgája», bevitte a cigányt faji sajátágaival és dialectusával, a «Florentz és Lion vitézeknek történeté»-ben (1785) pl.: «Ah! hogy azs isten vegye el a sája izsit annak a vén csicsónak, ime a Hegedímet összezsústa».

réssel kell szólnunk. Magyaros kifejezés-módokkal lépten-nyomon találkozunk, melyek közül hadd álljanak a legjellemzőbbek :

Megnézed hány pintes a korsó!
 Patai szerencsénkre éppen ma nincs otthon!
 Rendre veri őket, mint Gere a lovait!
 Mintha az ördögök kapitánynéja volna.

(Németül: stets schmeisst sie wie eine Furie um sich!)

A görög Miatyánkot szórja a fejemre!
 Majd meglátjuk hány zsákkal telik!
 Eltaláltad szarva közt a tölgyét.
 Reád ért ma a nadragulya!
 Az én tsupádon-tsupa képeket viseli stb.

Érdekes Simai fordítási módszerére a következő összehasonlítás:

Lieschen: Was befehlen Ihre Gnaden für eine Haube aufzusetzen? die à la Rhinoceros oder die en Capriolet?

Katiza: Mi tetszik Nagyságodnak? búbot akar-e feltenni vagy újmódi magyar főkööt?

Kellner: Wollen Ihre Gnaden etwan ein Gläschen Frontiniack oder Chineser Seckt haben?

Kultsár: Mi tetszik Nagyságodnak? Van Budai, Szekszárdi, Tsetényi, Somlai, Ménesi, Tokai bor a pintzében, tsak parancsolja Nagyságod!

(II. felv. V. jelen.)

(A «Naptár»-t irva zárjelbe teszi a kalendariumot, mi azt látszik sejtetni, hogy e szót maga Simai csinálta.)

Jellemző azonban Simai e fordítására, a sokhelyt előforduló durva, sőt illetlen és goromba kifejezés, melyeknek egy része, igaz, egyenes fordítás, de más helyt túlozza az eredetit is. Csodálatos, hogy tarthatta egyházi ember színpadra illőnek az ilyen durvaságokat:

I. fordítások:

Ich will kein Thier mit Hörnern werden!	Senkinek sem akarok sógora lenni!
Willst du mir etwan die Krone machen?	Tán akarod, hogy tarka legyen a borjunk?

II. tuzások :

Inkább a süvegembe motskoltak volna !

Csárdából való lotyó !

Ugy az Anyád kínját !

Oda menj fonn! ni, ott a helyed, nem pedig — koslatni ! stb.

Meg kell itt jegyezni végül, hogy Boritzky végmondata : «Ti pedig azonban, ha jó hasznát láttátok a Házi Orvosságnak, élyetek sok szerencsével és — tapsoljatok !» — nem a latin vígjátékírók «plaudite»-jének mintájára van csinálva, hanem Weisse végverseinek fordítása :

«Behaupten kritische Korzaren,
Der Teufel sei in die gefahren,
Die unsern Teufel nicht verschmäh :
O widerlegt die Splitterrichter
Durch Beifall, freundliche Gesichter,
Und kommt, ihn oft zu sehn !»

Természetesen itt a Gottsched elleni vitára van egy ügyes czélzás, mit a magyar átdolgozó még ügyesebben a közönség lelkesítésére, a tetszés felhívására alkalmazott. Csakhogy a tetszés nem nagyon sokáig tartott. Színészetünk budai korszakában 1835. február 15. előadták ugyan, de nyomban az előadás után a «Társalkodó» hasábjain¹⁾ ezt a gúnyos megjegyzést olvashatjuk : «Thaliánkat vagy tarantula csipte meg, vagy Strauss-Lanneri keringőség bántja vagy paroxismusba szenved, mert igen gyakran láthatjuk — *ugrándozni!*» — Ez czélzás egyenest a Simai darabjában nagy szerepet játszó tánczokra és mókákra. Azután csak 1836., majd 1837 febr. 5. adták, a mikor a darab, elmaradva a korabeli izléstől, tökéletesen megbukott és színpadra sem került többé.²⁾

Ime Simai «Házi Orvosság»-ának egyszerű története.³⁾ Maga

¹⁾ 1835. évf. 44. l. P—ta Károlytól.

²⁾ A «Honművész» csak jelöli előadását.

³⁾ Weisse magyar nyelven a Kún-Szabó Sándor «Romeo és Julia» és a Simai «Házi orvosság»-án kívül még «Jean Kalas»-a által is képviselve van. Ezt Baranyi Péter : «Kalais János vagy a nemes szívű hajósok» cím alatt 3 felvonásos érzékeny játékkül lefordította; Pesten 1812 márczius 12. és 17. adták. Vidéken is pl. Komáromban 1819 december 15. (Szinyyei : «A komáromi magy. színész. tört.» 70. l.). Mint ifjusági író az 1854. évi *Családi Lapokban* Fekete Soma által «Ki másnak vermet ás, maga esik belé» cz. kis vígjátékában van bemutatva. De sokkal érdekesebb mind-

a fordító irodalmunk történetének igen lelkes és érdeemes alakja, ki e darabját is a műsor megteremtésével küzdő játékszín érdekében fordítá. Egész élete a tudományoknak volt szentelve s viszont a hazának teendő üdvös szolgálatok reményében sajátítá el tudományát is. A mit ifjonti erőben kezdett, megöszülve sem hagyá abba! Valóban, életcélja: hogy «meggátollya a rosszkodást s nevelje az erkölcsi jót — javallást érdemel».

LÁZÁR BÉLA.

Martialis V. 74.

Pompeius fiait fedi Ázsia és Európa,
S őt, ha ugyan fedi föld, Lybia földje fedi.
Valjon a szétomlás az egész földgömbre csodás-e?
Egy helyen el nem fért volna a nagyszerű rom.

Martialisnak e remek epigrammájával v. ö. a Riese-féle Anthologia Latina 400—404. számait. — Petőfi is lefordította; de fordítása annyira gyarló, hogy csakis ereklje számba megy. A Vasárnapi Ujság 1880. okt. 24. 43. sz. 710. lapján közölték. Így szól:

D.-Vecse. Jún. 23. 1841. (Martialis után.)

Pompej' magzatjait Ázsia és Európa temette,
Őt pedig Afrika; hant, ha bizonyára fedi.
Hogy szanaszét ekkép hever elszóródva, mit ámulsz?
Hogy birhatott volna a föld' egy heje annyi romot?

Petőfi ugyanakkor Martialis I. 56. epigrammáját is, mely Thewrewk József fordítása szerint így szól:

Folytonosan gyötrő záportól a szüret ázik:
Tisztán, mint akarod, nem bírod adni a bort.

szintén lefordította. Következőkép:

Zápor zápor után, a szüret szünetlenül ázik.
Bár akarod, nem jó szűz bor iczédbe, csaplár.

(L. Vasárn. Ujság i. h.)

Cn. Pompeius Magnus az Arábia és Egyiptom közti Casius hegyen, a mai El Kas vagy El Katieh-n, lelte halálát és sirját. (Dio Cass. XLII. 5.) Egyik fia, Cn. Pompeius Hispaniában Cæsar ellenében csatát vesztett, megsebesült s egy erdőben halt meg. (Dio Cassius XLIII. 40.) Másik fiát Sextus Pompeiust, Midaium phrygiai város alatt elfogták s Antonius parancsára kivégezték. (Dio Cass. XLIX. 18.) P. T. E.

ezeknél az, hogy Seelmán Károly már 1794. «Kinderfreund»-jából lefordítá az első részt: «Gyermekek barátja» czímen. Szándoka volt a többi XXIII Rész is, V Részbe vonva, kiadni, de pártolás hiányában vállalata megakadt. Weisse egy ifjusági színművét, a «Születésnapja» címűt is magában foglalja. E könyvből indult ki ifjusági irodalmunk!

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1887-BEN.

Ez összeállításnál a múlt évben követett rendszert tartottam szem előtt. Az összegyűjtött anyagot a következő rovatokba osztottam.

I. *Általános nyelvészet.*

II. *Aesthetika és műtörténet*: 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.

III. *Philologiai paedagogia*: 1. Általános irányú cikkek (nyelvtanításról, taneszközökről stb.). — 2. Magyar nyelv s irodalom. — 3. Klasszikus nyelvek.

IV. *Ugor nyelvek.*

V. *Árja nyelvek* (a cigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek.* (Arab, héber, japán, török stb.)

VII. *Magyar nyelv s irodalom*: 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálatai. Ez utóbbiaknál azonban csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet, a végén: egyes szövegről és szólásokról. — 5. Iskolakönyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek s irodalmak*: 1. Általános irányú dolgozatok. (Egy pár a renaissance irodalmára vonatkozó is.) — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvten s olvasókönyv. — 5. Latin történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvten s olvasókönyv. — 8. Magyarország ókori régészete.

IX. *Germán nyelvek.*

X. *Román nyelvek.*

XI. *Szláv nyelvek.*

XII. *Vegyes.* (A mit nem lehetett másutt jól elhelyezni.)

I. Általános nyelvészet.

1. *Abel E.* Unedirte Briefe von Luther, Melanchton und Leonhard Stöckel. Ung. Revue. 705—724. l.

2. *Balassa J.* A phonetika elemei. 1886. Ism. Zoltvány L. Irén Phil. Közl. 200—204. l. Ismertető szerint B. műve phonetikai nézeteket nem tisztáz, czáfoló helyei nem meggyőzők, új dolgot nem mond. Szóval nem tarthat igényt az eredeti mű nevére. Balassa J. «Phonetikám bíráló», u. o. 415—419. l. védi művét Zoltványival szemben. — Z. J. Néhány szó Balassa J. cikkére, u. o. 519—520. l.

3. *Balassa József.* A phonetika a nyelvtenulás szolgálatában. Tanár-egyl. Közl. XX. évf. 355—361. l.

4. *Balassa József.* Hátraható hangzölleszkedés. Nyelvőr. 433—437. l.

5. *Beatus Rhenanus.* Briefwechsel. 1886. Ism. Weiss Rezső. Phil. Közl. 614—621. l.

6. *Budenz Józs.* Emlékbeszéd Benfey Tivadar felett. (A M. T. Akademia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéddek. IV. köt. 2. sz.) Budapest, Akademia, 1887. (8-r. 18 l.) 10 kr.

7. *Comenius.* «Didactica Magna» cz. művének értelmezése. Dr. Panyák Ede. Közoktatás. 3.—11. sz. Folytatás a múlt évről.

8. *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn.* Redig. v. A. Herrmann. I. évf. 1. füz. Ism. n. Budap. Szemle 52. köt. 300—303. l.

9. *Fodor Gyula.* A perfectum kettőzetének hangzója az indogermánban. Phil. Közl. 433—454. 529—545. l.

10. *Gröber G.* Grundriss d. roman. Philologie. Ism. Phil. Közl. 414—415. l.

11. *Heinrich G.* Isota Nogarola. Ung. Rev. 446—453. l.

12. *Henzen Vilmos* archæologus necrologja. Phil. Közl. 314. l.

13. *Jebb R. C., Richard Bentley.* Ism. Weiss R. Phil. Közl. 286—288. l.

14. *Krausz J.* Párhuzamos idézetek. Phil. Közl. 91. 175. 183. 231. 245. 263. 288. 404. l.

15. *Leland, Ch. G.* Märchenhort. Ethnol. Mittheil. I. 20—23. l.

16. *Mahn Agost* jeles romanista necrologja. Phil. Közl. 314. l.

17. *Mailáth Józs. gr.* A rómaiak befolyása az emberiség művelődésére. Zemplén. 50., 51. sz.

18. *Much.* Die Kupferzeit in Europa etc. 1886. Ism. Téglás G. Arch. Ert. 66—68. l.

19. *Nyelvrészlet.* (Összehasonlító —.) Armenia. 286. l.

20. *Pecz V.* Beiträge z. vergleich. Tropik der Poesie. Ism. Phil. Közl. 310. l.

21. A budapesti *philologiai* társaság közgyűlése. Phil. Közl. 292—309. l.

22. *Schrader O.* Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte u. Waarenkunde. 1886. Steuer János, Phil. Közl. 64—68. l. ismerteti a munka egyes fejezeteit, melyekben szerző a kereskedelem fejlődését és történetét philologiai alapon tárgyalja.

23. *Székrenyi Lajos.* A nyelv eredetéről. Bölcs. Folyóirat. 499—508. l.

24. *Walshe W. H.* The colloquial faculty for languages, cerebral localization and the nature of genius. Ism. Pozder K. Phil. Közl. 269—282. l.

25. *Vrede F.* Über die Sprache der Wandalen. 1886. Ism. Phil. Közl. 314—315. l.

26. *Zeitschrift für allg. Geschichte, Kultur-, Literatur- u. Kunstgeschichte* 7. füzet. Ism. Budap. Szemle, 52. köt. 311—313. Häbler cik-két Tafurról, a XV. száz. utazóról, ki Magyarországon is megfordult.

II. Aesthetika s műtörténet.

1. Aesthetika.

27. Az æsthetika mint az oktatás tényezője. Népnev. Lapja. 39—40. szám.

27a. *Beliczay Jónás.* A magyar stílről, felolvasás. Kecskemét, 1887. (16-r. 54. l.)

28. *Beöthy Zs.* Manfred széptani jellemzése. P. Napl. 354. sz.
 29. *Berényi Pál.* A mi naturalistáink. Irodalom. 9. sz.
 30. *Dengi János, dr.* Verstan a középiskolában. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 218—224. l.
 31. *N. Déry József,* A költőnek nemcsak írni, hanem érezni is kell. Félegyháza és vid. 35. sz.
 32. *Erdélyi Károly.* Az állatoposztról. Ism. Nikolics. Közokt. 36. sz.
 33. *Fekete József.* Mozgósítás a naturalismus ellen. Salon VIII. köt. 102—103. l.
 34. *Gyulai Pál.* Költészet és erkölcsiség. Nemzet. 38. sz.
 35. *Gyulai P.* Das Verhältniss der Sittlichkeit zur Kunst, insbesondere zur Poesie. Ung. Rev. 281—287. l.
 36. *Haraszti Gy.* A naturalista regényről. Ism. Irodalom. 5—7. sz. és — e. — Budapest. Szemle. 52. köt. 297—300. Ez utóbbi ismertetés szerint «szorgalmas és gondos munka, de inkább æsthetikai pör- és vádirat benyomását teszi, mint nyugodt jellemzését. Túlnyomóan a francia realismusról szól. Az angolt mellesleg említi, az orosz irodalmat meg nem ismeri.»
 37. *M. Horváth K.* Az æsthetika biológiai elmélete. Philos. Szemle. 378. s. köv. l.
 38. A költők és a madarak. H. M. — Zala. 48. sz.
 39. *Martin Péter.* A szépség fogalma. Bölc. Folyóirat. 21—34. 165—178. l.
 40. *Maszyk Endre.* Az æsthetikai képzésről. I—III. Ev. egyh. és isk. 7—9. sz.
 41. A naturalismus bukása. Budapest. Szemle. 52. köt. 276—285. Brunetiére-nek a Revue d. deux mondes-ban megjelent cikke Zola Földjéről van kivonatban ismertetve.
 42. *Péterfi Jenő.* A tragédiáról. Budapest. Szemle. 52. köt. 203—223. l.
 43. *Pintér Kálmán.* Költői pessimismus. Veszpr. Közl. 21. 23. sz.
 44. *Renier R.* Il tipo estetico della donna nel medioevo. Ancona 1885. Ism. E. K. Budapest. Szemle. 52. köt. 303—306. l. Az ismertetés szerint «nem kimerítő, de igen gazdag és becses anyaghalmazt nyújt annak bebizonyítására, hogy a középkori Európa költészetében csupán egy női típus van és hogy az egyénítés csak a renaissance-szal veszi kezdetét.
 45. *Révész Lajos.* A népköltésről. Felvidéki Híradó. 47—49. sz.
 46. A rút mint eszmény. T. Sz. Főv. Lap. 234. sz.
 47. *Scossa Dezső.* A költészet botanikája. Félegyháza és Vid. 2. sz.
 48. *Szabó Mihály.* Az izlés. Bölc. Folyóirat. 468—480. l.
 49. *Takács Ádám.* A színpadi komikumról. Színészek Lapja. 52. sz.
 50. Vischer Friedr. Theodor. (Siebenb. deutsch. Tageblatt 4193.)

2. Képzőművészetek.

51. **Arany-szobor.** *Pasteiner Gyula.* Az Arany-szoborra beérkezett pályaművek. Budapest. Szemle. 52. köt. 457—466. l.
 52. **Arany János emlékszobra.** Sturm Albert. Salon. VIII. köt. 261—268. l. — Szendrei Ján. P. Napló. 315. sz. — Vasár. Ujs. 801. l. —

- Főv. Lap. 308. sz. — Kacziány G. Orsz.-Vil. 788. l. — Fittler K. Bud. Hirl. 306. sz.
53. Az Arany-szobor pályázat. *Sonnenfeld Zs.* Nemzet. 302. sz.
54. Barabás M. Barabás Miklós. Váli Béla. P. Hirl. 49. sz.
55. Barabás rajzaihoz. Vasárn. Ujs. 149.
56. Barabás művészete és kora. Vasárn. Ujs. 141—142. l.
57. Barabás Miklós. I. Petőfi.
58. Ny. S. A berlini Salon és a «Mors Imperator». Főv. Lap. 251. sz.
59. *Boncz Odön.* A magyar szent korona. Művészi Ipar 45—63. l.
60. *Csermoch János.* Adalék az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez. Magy. Sion. 283—288. l.
61. Deák-szobor. A Deák-szoborról. Főv. Lap. 269. sz. — Egyetértés. 260. sz. — P. Napló. 260. sz. — A Deák-szobor mellékalakjai. Egyetértés. 268. sz. — Vasár. Ujs. 665. 713. l. — Pulszky F. Das Deák-Monument. Österr.-Ung. Revue. IV. Bd. 1—5. l. — Sonnenfeld, S. Das Deák-Monument. Ung. Rev. 652—658. l. — Szendrei J. Deák Ferencz szobra.
62. *Donáth Gyula.* Ördögösség a művészetben. Salon. VI. köt. 517—522. l.
63. Festmény a törvénytörés előtt. Tanulmány egy elvi határozat felett. Budapest. Pfeifer F. 1887. (8-r. 48 l.) 40 kr.
64. Festőnők az őszi tárlaton. Főv. Lap. 281. sz.
65. Feszty Árpád. Vasárn. Ujs. 53.—54. l.
66. *Gurlitt Corn.* Geschichte des Barockstiles, des Rococo und des Klassicismus. 1886. Ism. O. F. Műv. Ipar. 35—37. l.
67. *Ilis Ed.* Dessins d'ornaments de Hans Holbein. Ism. B. G. Műv. Ipar. 123. l.
68. *Huszár A.* *Prém József,* dr. Mikor győzött Huszár Adolf? Egyetértés. 270. sz.
69. *Izsó Miklós.* Muzslai K. János. A jeltelen sír. Főv. Lap. 300. sz.
70. *Kaas I. br.* Régi magyar festők. Orsz.-Vil. 119. l. (Kiss Bálint és Barabás Miklós.)
71. Karlovszky Bertalan. Szana Tamástól. Salon. VII. köt. 547—555. l.
72. *Keszler J.* Őszi műkiállítás. Nemzet. 269. 270. 277. 291. — 2-ik sorozat, u. o. 316. 323. 337. sz.
73. *Kupeczky J. . .* Örmös Zsigmond. Kupeczky János mint ember és művész. Ism. Délmagyarorsz. Lapok 272. sz. — Temesvár. Zeit. 250. sz.
74. Leonardo da Vinci. I. 92. sz. a.
75. Margitay Tihamér. Prém Józseftől. Orsz.-Vil. 206. l.
76. Margitay Tihamér. Rudnyánszky Gyulától. Salon. VI. köt. 483—488. l.
77. *Márki Sándor.* Képzőművészet az iskolákban. Tanár-egyl. Közl. XX. évf. 491—496. l.
78. *Markó K.* *Örmös Zsigm.* A mester és tanítványa. Tört. és rég. ért. III. évf. (1887.) 125—133. l. — Nemzet. 151. 152. sz. Markó Károly és Szilassy Gézaról szól.
79. *Martha C.* Szabatosság a művészetben. Ford. Végh Arthur. Bud. Szemle. 51. köt. 181—211. l.

80. *Mészöly Géza*, dr. S. Sonnenfeldtől. Ung. Rev. 800—810. l.
 81. Mészöly Géza. Vasárn. Ujs. 777. l.
 82. Michel Angelo. I. 92. sz. a.
 83. A milói Vénus két karjáról. (S. A.) Főv. Lap. 285. sz.
 84. A műcsarnokban. I. II. Főv. Lap. 314. 321. sz.
 85. Munkácsy. Irta N. J. Szépirod. Kert. 28—33. sz.
 86. Az őszi műtárlat. (m.) Főv. Lap. 273. sz.
 87. A művészet négy fal között. S—z. Bud. Szemle. 51. köt. 129—134. l.
 88. *Nyitray J.* A velencei országos műkiállítás. Orsz.-Vil. 279—326. l.
 89. *Palissy* élete és művei. F. Fischer J. 1887. (8-r, IV, 127. l.)
 Ism. Szana T. Nemzet. 11. sz. — Vasár. Ujs. 31. l. — L. B. Századok. 161—166. l.
 90. *Piszer*. Festmény a törvényszék előtt. Válaszul Szana T.-nak. «A művészet és morál» cz. cikkére. Religio. I. félév. 25. sz. Nemzet. 68. sz.
 91. *Piszer J.* A művészet és erkölcsiség. Religio. II. félév. 5—9. 11. 12. 15. 21—24. 26. 27. 29. 32. 34. 37. 47. 48. 51. 52. sz.
 92. *Planche Gusztáv*. Művészek csarnoka. (Rafael, Michel Angelo, Leonardo da Vinci.) Francziából ford. Szász Károly. (Olcsó könyvtár 214. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 141 l.) 30 kr.
 93. *Pulszky Franz*. Die Kunst in Ungarn. Österr.-Ung. Revue. III. Bd. 232—242. l.
 94. *Radács Jenő*. A japáni művészet. Művészi Ipar. 101. s köv. l.
 95. Rafael. L. 92. sz. a.
 95a. l. 1631. sz. a.
 96. A redoute szoborművei. (N.) Főv. Lap. 80. sz.
 97. *Rouaix P.* Les Styles. Ism. O. F. Műv. Ipar. 82. l.
 98. A párisi «Salon»-ról. (S. A.) Főv. Lap. 148. 156. 160. sz.
 99. *Szana T.* Velencei műkiállítás. Salon. VII. köt. 212—223. l.
 100. *Szana T.* A modern olasz művészet. Nemzet. 143. sz.
 101. *Szana Tam.* Favretto. (1849—1887.) Nemzet. 163. sz.
 102. *Szana T.* A művészet és a morál. Nemzet. 62. sz.
 103. *Szana Tamás*. Az őszi tárlat. Salon. VIII. köt. 161—169. l.
 104. *Szendrei Ján., dr.* A műcsarnokból. I. II. sorozat. P. Napl. 269. 310. sz.
 105. Szilassy Géza. l. 78. sz. a.
 106. *Tarnóczy Tivadar*. A művészetről általában és a csúcsíves (góth) s renaissance művészi építés emlékei Magyarországon. Munkács. 39—41. sz.
 107. A velencei nemzeti műkiállítás. Salon. VII. köt. 209—211. l.
 108. Zichy és Madách. (Bécs. Jun. 14. sz.) Főv. Lap. 165. sz.
 109. Zichy Mihályról. Főv. Lap. 297. sz.

3. Zene.

110. *Ábrányi Korn.* Általános zenetörténet. 1886. Ism. Zenelap. 9. sz. — P. Napló. 4. sz.

111. *Ábrányi Kornél, id.* A magyar zene itthon és a külföldön. Nemzet. 354. sz.
112. *Ábrányi Kornél, id.* Fél százados emlékek a magyar zene történetéből. Salon. VIII. köt. 51—60. l. — Zenelap. 24—26. 28. sz.
113. *Ábrányi Kornél, id.* Zenei élet 1886-ban. Salon. VI. köt. 414—416. l.
114. *Ábrányi Korn., id.* A magyarországi s a magyar zene történetéhez. Zenelap. 1. 2. sz.
115. *Ábrányi Kornél, id.* A nemzeti a zenében. Nemzet. 147. — Zenelap. 15—18. sz.
116. Beethoven a zenéről. *Ábrányi Kornél.* Salon. VII. köt. 372—379. l.
117. Bellovics Imre. Sz. J. Zenelap. 28. sz.
118. *Berecz Ede.* A zene alapelmélete és az összhangzattan elemei rövid műszótárral. Iskolai és magánhasználatra. 2. jav. és tetemesen bővített kiadás. Budapest, Dobrovcszky és Franke. 1887. (8-r. 75 l.) 60 kr.
- 118a. Berlioz. — l. 1685. sz. a.
119. *Bertha Sándor.* A magyar zene jövője. Bud. Szemle. 51. köt. 458—472. l.
120. *Böhme M.* Geschichte des Tanzes in Deutschland. Ism. M. S. Pest. Lloyd. 124. sz.
121. Bülow. Zenelap. 4. sz.
- 121a. Chopin. — l. 1685. sz. a.
122. A czimbalom története. Zenelap. 15. 16. sz.
123. *Delibes L.* «Lakmé.» Irták Gondinet és Gilles. Ford. *Ábrányi E.* Zenéjét szerzé Delibes Leo. Első előadás nov. 12-én.
124. *Egyházi zene.* V. A. Egy szó az egyházi zene kérdéséről. Zenelap. 26. sz.
125. *Eperjessy Sándor.* A meg nem értett mű. (Hubay Jenőnek.) Főv. Lap. 118. sz. Hagbarth és Signéról.
- 126 *Ernyei József.* Gyakorlati énektan. Középtanodák, polgári iskolák és magánintézetek használatára. Első füzet. 7. jav. kiadás. Budapest, Dobrovcszky és Franke, 1887. (8-r. 31 l.) 60 kr.
- Ugyanaz, 3. füzet. Leányiskolák számára. Leány-polgári iskolák harmadik tanévében. 2. jav. kiad. Budapest, 1887. (8-r. 32 l.) 60 kr.
127. Gluck Chr. W. (1714—87) Pressburg. Zeit. 314. reg. sz.
128. Gluck és Wagner. Dr. Harrach Józ. P. Napl. 322. sz.
129. *Goldmark K.* Merlin. Dalmű 3 felv. Szövegét írta Lipiner Szigfrid. Zenéjét szerzé Goldmark K. Először adatott a magy. kir. operaházban 1887. szept. 26. Ism. Schütz M. Budap. Szemle. 52. köt. 265—275. l.
130. *Grisar A.* Jó éjt Pantalón úr! Vig opera 1 felv. Első előadás szept. 3.
131. *Harrach József.* Schopenhauer és Wagner Richard. Zene-æsthetikai tanulmány. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 144 l.) — Ism. Böhm K. Philos. Szemle. 465—472. l. — Egyetértés. 105. sz.
132. Haydn. Az évszakok. Oratorium. Főv. Lap. 314. sz.
133. A hegedű története. Zenelap. 10. sz.
134. Hilda. Vig opera 3. felv. Ism. Szukáts L. u. o. 3. sz.
135. Hummel. Bud. Hirl. 285. sz.

136. *Kálmán Farkas*. Interpretationes. Sárosp. Lap. 7. sz. Az énekügyről szól.
137. *Kálmán Farkas*. Egy kis felvilágosítás. Sárosp. L. 32. sz. Az énekügyről szól.
138. *Klinda Teofil, dr.* Aforizmak az egyházi zenéről. Zenelap. 5—7. sz.
139. Lind Jenny. (A svéd csalogány). Vasárn. Ujs. 775. — Vadnay K. Főv. Lap. 303. sz.
140. Liszt F. Liszt, Wagner és az 1870-iki francia-német háború. Ábrányi Kornél. Salon. VII. köt. 148—153. l. — Zenelap. 14. sz.
141. Liszt Ferenczről, Még egyszer. — L. A. M. Állam. 8. sz.
142. Liszt Franz und seine letzte Ruhestätte. Pest. Lloyd. 57. sz.
143. Liszt hazafiságáról. (Még valami —) Gárdonyi. Győri Hirl. 24. sz.
144. Liszt Ferencz életéből. Stern Adolf után. P. Napló. 197. 198. sz.
145. Liszt Ferencz végrendelete. Nemzet. 1. sz.
146. *Ramann L.* Franz Liszt. II. Bd. 1. Abth. Die Jahre 1841 bis 1887. (8-r. VIII, 315 l.) 6 márka.
147. *Schütz M.* Erinnerungen an Franz Liszt. (Die neueste Liszt-Literatur.) Pest. Lloyd. 97. sz.
148. *Wohl J.* Francois Liszt; souvenirs d'une compatriote. Paris, 1887. Ism. Soós Antal. Alföld. 99. sz.
- 148a. — l. 1685. sz. a. is.
149. A Lúther-melódia (Erős vár a mi istenünk) eredetéről. Phil. Közl. 214. l.
150. *Manzoti L.* Excelsior. Ballet 4 felv. Irta Marengo Romualdo. Első előadás jan. 23-án...
151. *Mihalovics O.* Hagbarth és Signe. Hubay Jenő. Nemzet. 115. sz.
152. *Mihalovics O.* A zenetanítás reformja. Nemzet. 346. sz.
153. Mihalovics l. 125. sz. a.
154. *Nagy Lajos.* A chorál-közbenjátékról. Ev. Egyh. és isk. 37. 38. sz.
155. Paganini leveleiről. Vajda Vikt. Zenelap. 4. sz.
156. Az «Abencerage» szövegét írta Bartók L. Zenéjét Sárosy F. Ism. Zenelap, 2. sz.
157. Schubert és a cigány zene. Zenelap. 20. sz.
158. Sembrich Marczella. Orsz.-Vil. 71. l. — Vasár. Ujs. 115—116. l. — L. H-i. Pest. Lloyd. 11. sz.
159. A skála eredete. Sz. Zenelap. 22. sz.
160. *Strakosch M.* Souvenirs d'un Impresario. 1887. Ism. Pest. Lloyd. 169. sz.
161. Székely Imre. Zenelap. 11. sz. — Sz. I. emlékezete. Vajda Viktor. U. o. 13. sz. — Vasárn. Ujs. 261. l.
162. Emlékezés Székely Imrére. Id. Ábrányi K. Főv. Lap. 107. sz.
163. *Szethló Gerő.* Az egyházi zene vázlatos története. Gondolat. 30. s kv. l.
164. *Szűts Miklós.* A zenéről. Székesfeh. és Vid. 149. 151. sz.
165. *Vajda Viktor.* A budapesti hangversenyek történetéhez. Zenelap. 12. sz.

166. *Vajda Viktor*. Vallás a zenében. U. o. 29—30. sz.
 167. Van-Zandt kisasszony, a m. k. operaház vendége. Vasárn. Ujs. 856. l.
 168. Verdi «Othello»-ja. Nagy opera. Első előadás decz. 8-án.
 169. Verdi «Othelló»-ja. Serenus. Orsz.-Vil. 819. l. — Vasárn. Ujs. 833. l.
 170. Wagner Richard. — I. 128. 131. 140. sz. a.
 171. *Weber Samu*. Egy érdekes régi énekes könyv. Ev. egyh. és isk. 21. 22. sz. Laam v. Ambrosius Keresztély 16. száz. munkáját ismerteti.
 172. Wusching Konrád Pál. F. J. Zenelap. 27. sz.
 173. Zs. A. Nemzeti zenénkről. u. o. 9. sz.
 174. A zene mythológiája. Sz. u. o. 17—18. sz.
 175. Szegény magyar zene, vagy: A csehek Magyarországon. Didimus. u. o. 24. sz.
 176. A zeneköltésről. u. o. 2. sz.
 177. *Zichy Géza* gr. Hubay J. Salon. VI. köt. 459—464. l.
 178. A zongora rövid története. Zenelap. 9. sz. és Színészek Lapja. 17. sz.
 179. Zsasskovszky Endre. 1819—1887. Arnóthi. Eger. 50. sz.

4. Színészet.

180. *Ábel Jenő*. XV. és XVI. századbéli színügyünk történetéhez. Phil. Közl. 777—779. l.
 181. *Ádámján Péter*. Két cikk egy ünnepelt örmény színművészlől. Az egyik Simay F. Főv. Lap. másik Avevik L. Kolozsvárban szól Ádámján Péterről. Armenia 406—408. l.
 182. Apróságok a francia színpadról. S. Vasárn. Ujs. 757. l.
 183. Bajza a nemzeti színházról. 1837. Nemzet. 266. sz.
 184. *Balla Kálmán*. Hogyan épült a nemzeti színház. Függetlenség. 264. sz.
 185. *Balogh Károly*. Zilahy Gyula. Egy öreg színész halálára. Színészek Lapja. 29. sz.
 186. Az öreg Balogh. Jókai M. Bud. Hirl. 267. sz.
 187. Bartha. Id. Lendvayné jellemzése szerint. Bud. Hirl. 267. sz.
 188. Bartha Jánosné. P. Hirl. 267. sz.
 189. *Báthory Romancsik Mih.* A «Színészeti Közlöny» története. Szin. Közl. 13. sz.
 190. *Bayer József*. A nemzeti játékszín története. A Kisfaludy-társaság által 200 db arannyal jutalmazott pályamű. Kiadja a m. t. Akademia irodalomtörténeti bizottsága, Bujánovics Jánosné Koppay Mária alapítványából. I. kötet. (8-r. VIII. 642. l.) II. kötet. (8-r. VI. 496. l.) Budapest, Akademia, 1887. 7 frt.
 191. *Bényei István*. A nemzeti színház jubileuma. Színészek Lapja. 40. sz.
 192. *Benza Károly*. Szigeti József. Bud. Hirl. 267. sz.
 193. " " l. 278. sz. a.
 194. Berényi Ármin, a «Thalia» színész-szövetkezet tagja. (1859—87.) Békés 23. sz.
 195. *Bizam Endre*. A nemzeti színház történetéhez. Debreczen. 189—191. sz.

196. Blaha Lujza szerepei. Kürthy Emil. Salon. VIII. köt. 135—147. l.
197. Bokody Antal. Gömör-Kishont 36. sz.
198. A Comédie Française. Vasárn. Ujs. 781—782.; 800. l.
199. *Coquelin*. Keszler Józs. Nemzet. 319. sz. — A csevegő Coque-
lin. u. o. 321. sz. Bud. Hirl. 319. 326. sz.
200. Coquelin magáról és előadásairól. Vasárn. Ujs. 774. l.
201. Coquelin mint Don Césár de Bazán. Bud. Hirl. 320. sz.
202. Coquelin l. 239. sz. a.
203. Dózsa József veterán színész. Színész. Közl. 2. sz.
204. *Düver E.* Kolumbus színháza. (Délamerikai emlék.) P. Napl.
326—327. 329. sz.
205. Egressy Gábor, Szentpétery Zsigmond. Molnár Gy. Bud.
Hirl. 267. sz.
206. Egressy Gáborné. P. Hirl. 267. sz.
207. Emlékezzünk régiékről. (—ó—) Főv. Lap. 247. sz. A nemzeti
színház jubileumának megünneplésére indítványokat közöl.
208. Eöry (Pordán) Gusztáv, a népszínház tagja. 1843—87.
Bud. Hirl. 198. sz. — Egyetértés 197. sz. — Vasár. Ujs. 31. sz. —
Kürthy E. P. Hirl. 198. sz.
209. Fái Szerena. Alf. Képes Ujs. 20. sz.
210. Fánecy L. l. 278. sz. a.
211. Feleki Miklós. 1837—87. Színészek Lapja. 18. sz. — Főv.
Lap. 116. 117. sz. — Bud. Hirl. 117. sz. — Nemzet. 117. sz. — P. Napló.
117. sz. — Egyetértés. 117. sz. — P. Hirl. 116. 117. sz.
212. *Felekyné-Munkácsy Fl.* Az én első fölléptem. — (Töredék
naplóból.) — Szegedi Napló. 64. sz.
213. *Füredi Mihály.* Szigeti Imrétől. Bud. Hirl. 267. sz.
214. " " — l. 278. sz. a.
215. Gerster Etelkáról. Boross. Főv. Lap. 76. sz.
216. A régi győri színészetéről. — Győri Hirl. 33. sz.
217. Halmi Ferencz első föllépte. *Gyöngyössy L.* Alf. Kép.
Ujs. 6. sz.
218. Halmi F. — l. 276. sz. a.
219. *Heinrich G.* Das Jubiläum des National-Theaters. Ung.
Rev. 658—664. l.
220. Hollósy Kornélia. l. 278. sz. a.
221. *Jakab Elek.* Töredékek színészetünk első korszakából. Salon.
VIII. köt. 42—48. l.
222. Jászay Mari. Justh Zsigm. Salon. VII. 313—317. l. — Kere-
kes Pál. Színész. Lapja. 27—29. sz.
223. *Jókai Mór.* A hajdaniak. 1. A Kántorné királyi palástja.
2. Az első szereptanulás. Nemzet. 266. sz.
224. *Jókainé.* Törs K. Ungarns grösste Tragödin. Ung. Rev.
153—160. l.
225. *Kántorné.* Molnár György. Bud. Hirl. 267. sz.
226. " — l. 223. sz. a. is.
227. *Keleti Vince.* A beszterczebányai magyar színészetet pártoló
egyesület története. Felvidéki Híradó. 11—13. sz. — Szin. Közl. 6. 7. sz.
Különlenyomatban is megjelent.
228. Komáromy Alajos. Lendvai Miklóstól. Délmagyarorsz.

- Lapok. 279. sz. — Föv. Lap. 84. sz. — Bud. Hirl. 83. sz. — Vasárn. Ujs. 232. l. P. Napló. 85. sz. — Nemzet. 85. sz. — Egyetértés. 85. sz. — Kacziány G. Arad és Vid. 96. sz. — Verner L. Aradi Közl. 116. sz. — Mint tragikus. V. L. u. o. 118. sz. — Búcsúja az aradi színháztól. K. G. Délmagyarorsz. Lap. 102. sz. — Békésm. Közl. 35. sz.
229. Kossuth Lajos polemiája a színészek fizetéséről. 1841. Nemzet. 266. sz.
230. Kőszegi Károly. Föv. Lap. 64. sz. Vasárn. Ujs. 297. l.
231. *Karacs Teréz*. Uttörőkrül. Föv. Lap. 266. sz. szól Kántornéről és Dérynéről.
232. *Karczag Vilmos*. Szinpadi látványosságok. (Varázsfátyol és a Tékozló.) Föv. Lap. 200. sz.
233. *László István*. A bukovinai magyarok betlehem-játéka karácsony napjaiban. Egri Népujság. 51. sz.
234. László József l. 278. sz. a.
235. Lendvay-Latkóczyné. l. 278. sz. a.
236. Id. Lendvay Mártonné. P. Hirl. 267. sz.
237. Magyar előadás német sugókönyv után. (A pécsi színész életből.) Pécsi Hirl. 70. sz.
238. *Makó Lajos*. Hogy tanultam szerepeimet. Aradi Közl. 38. sz.
239. *Makó L.* Mikor Coquelin nekem játszott. U. o. 39. sz. — Salon. VIII. köt. 204—205. l.
240. P. Márkus Emilia Margitja. H. G. Színészek Lapja. 37. sz.
241. *Márkus Zsigmond*. A magyar színészet történetéből. P. Hirl. 251. sz.
242. *Márkus Zsigm.* Székesfehérvári színházi versek 1837-ből. Szabadság. (Sz.-Fehérv.) 114. sz.
243. *Márkus Zsigm.* A székesfehérvári színészet ötven év előtt. Szabadság. (Sz.-Fehérv.) 127. sz.
244. Megyeri Károly. Gabányi Árpád. Bud. Hirl. 267. sz.
245. Molnár Antal színész. (1859—77.) Szilágyi Vilm. Békésm. Hiradó. 20. sz. — Dr. Berényi Armin. Békés 23. sz.
246. *Nádai Ferencz*. Kobler Ferencz, Egy realiztikus színész. Színészek Lapja. 21. 22. sz.
247. Nagy Imre színészi egyéniségének jellemzése. Harmath Géza. Színészek Lapja. 20. sz.
248. Jubiláris nyomtatványok. Föv. Lap. 259. sz. A nemzeti színház legelső színlapja és a színház igazgatására alakult «részvény-társaság» részvénye és szabályzata van közölve.
249. Régi nyomtatványok. (A magyar színészet bölcső-korából.) Föv. Lap. 262. sz.
250. *Paulay Ede*. A nemzeti színház. Salon VIII. köt. 1—13. l.
251. *Paulay E.* Das ungarische National-Theater. 1837—1887. Ung. Rev. 664 l.
252. *Prielle Kornélia* szakmája. Rakodczay Pál. Színészek Lapja. 29—31. 33. sz.
253. *Prielle Kornélia* szakmája. (Részlet egy nagyobb tanulmányból.) Rakodczay Pál. Föv. Lap. 187. 188. sz.
- 253a. *Rachel*. l. 1685. sz. a.
254. Réthy Mihály. l. 278. sz. a.
255. *Révai Lajos*. A magyar színházi jog mai érvényében. Színészek Lapja. 9—11. sz. Folytatás a múlt évről.

256. Ristori emlékirataiból. Főv. Lap. 288. sz.
 257. *Ristori*. Egy régi kis színész. (Egy nagy színész emlékirataiból). Főv. Lap. 246. sz.
 258. Rossi emlékirataiból. Budapesti napok. Bud. Hirl. 336. sz.
 259. Rossi és a magyar király. Bud. Hirl. 352. sz.
 260. *Ságh Józsa*. A játékok és zenei hajlam. Zenelap. 6. 7. sz.
 261. Schodelné l. 278. sz. a.
 262. *Scossa Dezső*. Az ördög a színpadon. Nemzet. 213. 215. e. sz.
 263. *Silberstein A.* Adolf Sonnenthal's «Wallenstein». Pest. Lloyd. 117. sz.
 264. *Silberstein Adolf* dr. Vom National-Theater. Pester Lloyd. 14. sz.
 265. Somlóné Vadnay Vilma. Aradi Közl. 101. sz.
 266. Szabályzat a színigazgatók képessége, képzettsége, szellemi és anyagi kellekeire nézve. Színészek Lapja. 3. sz.
 267. *Szekely József*. Magyar Játékszín. A nemzeti színház félszázados ünnepe alkalmából. Budapest, 1887. (8 r. 194. l.) — Ism. Nemzet. 277. sz. — Egyetértés. 270. sz.
 268. Szentpétery Zsigmond. l. 278. sz. a.
 269. Szerdahelyi József. l. 278. sz. a.
 270. Szigeti József. l. 278. sz. a.
 271. Szilágyi Pál. l. 278. sz. a.
 272. *Színház (Nemzeti —)* A nemzeti színház első előadásáról. Egyetértés 266. sz. — Az Athenæum és Honművész tudósításait közli 1837-ből.
 273. Színházi enquete Okt. 17. 18-án. Főv. Lap. 286. 287. sz. — Egyetértés. 185. sz.
 274. A magyar színészet története. (1837—1887.) Színészek Lapja. 40—43. sz. — Bud. Hirl. 267. sz.
 275. A nemzeti színház félszázados évfordulójára. Főv. Lap. 228. sz.
 276. Reminiscentiák a nemzeti színház fennállásának ötven éves ünnepélye alkalmából. (Egressy Ákos, Emlékeimből; Bercsényi Halmiról.) M. Salon. VIII. köt. 14—21 l.
 277. A nemzeti színházról. Egyetértés. 78. sz. — A nemz. színház első előadása. u. o. 266. sz.
 278. A nemzeti színház jelesei. Vasárn. Ujs. 645.—650. l. (Fáncsy Lajos, Lendvay-Latkóczy, Schodelné, Hollósy Kornélia, Szerdahelyi József, László József, Benza Károly, Telepi György, Udvarhelyi Miklós, Szilágyi Pál, Füredi Mihály, Réthi Mihály, Szigeti József.)
 279. A nemzeti színház megnyitása. Dr. V. J. Vasárn. Ujs. 638. l. — Az első színlap. u. o.
 280. A nemzeti színház épülete. Vasárn. Ujs. 645. — A nemz. színház építése igazgatói. B. Főv. Lap. 266. sz.
 281. A nemzeti színház félszázados ünnepe. Szept. 28-án. Főv. Lap. 267. sz. — Egyetértés. 261—263. sz. — Zene lap. 23. sz. — Orsz.-Vil. 637. l. — Á. K. Múlt és jelen., P. Napló. 263. 267. sz. — Nemzet. 266. 267. sz. A Salonból átvéve. — Vasárn. Ujs. 643. 673. l. — Bud. Hirl. 268—269. sz. — P. Hirl. 266. — Jubiláris nyomtatványok. Főv. Lap. 259. sz.
 282. *Takács Adám*. A színügy-egyletekről. Színészek lapja. 3. sz.

283. Telepi György l. 278. sz. a.
 284. Das deutsche *Theater* in Hermannstadt. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4162,—4170. sz.
 285. Das alte und das neue *Theater* in Pressburg. Ung. Rev. 85—103. l.
 286. Toldy Ferencz a nemzeti színházról. 1837. Nemzet. 266. sz.
 287. *Tóth József*. Komócsy Józs. Bud. Hirl. 267. sz.
 288. Udvarhelyi Miklós. l. 278. sz. a.
 289. Ujházi Ede. Harmat Géza. Színészek Lapja. 32. sz.
 290. *Vajda János*. A magyar királyi operaházban. Egyetértés. 83. sz.
 291. *Váli Béla, dr.* A magyar színészet története. Budapest Aigner, 1887. (8-r. VIII. 464. l.) 3 frt 50 kr. — Ism. Solymossy S. Phil. Közl. 590—604. l. — Vasárn. Ujs. 15. l. — Esztergom és Vid. 4—6. sz. — Szana T. Nemzet. 19. sz. — Rudnay K. Főv. Lap. 21. sz.
 292. *Váli Béla*. Herczeg Eszterházy olasz színházáról. Színészek Lapja. 14. sz. — Nemzet. 81. sz.
 293. *Váli Béla, dr.* A vidéki színészetéről. Torontál. 6. sz.
 294. *Váli Béla, dr.* Az első magyar színigazgató szabadalomlevele 1696-ból. Századok. 145—150. l.
 295. *Váli Béla, dr.* A nemzeti színház alapítása. (8 rajzzal és a nemzeti színház első színlapjával.) Salon. VIII. köt. 27—41. l.
 296. *Váli Béla*. Magyarországi olasz színművek. Phil. Közl. 481—483. l.
 297. *Váli B.* A nemzeti színház jubileuma. Orsz.-Vil. 626. l.
 298. *Váli Béla*. A nemzeti színház múltjából. Színészek Lapja. 24. sz.
 299. *Váli Béla*. A nemzeti színházról. Irodalom. 7. 8. sz. — Színházi tükörtörmelékek. u. o. 14. 24. sz.
 300. *Verner László*. Az aradi magyar színészet első évei. Aradi Közl. 112. sz.
 301. *Versényi György*. A körmöczbányai magyar színészet érdeké- ben. Színészek Lapja. 31. sz.
 302. Vizvári Gyula. Harmat Géza. Színészek Lapja. 39. sz.
 303. Ziegler Klára. Pester Lloyd. 52. sz.
 304. *Zilahy Gyula*. A magyar színészet múltjából. Máramarosi Lap. 29. sz. Két okmányt közöl. 1792-ből, az egyik a «magyar theatrum» igazgatója és tagjai közt kötött szerződést tartalmazza, a másik a társaság által már betanult darabokat sorolja föl.
 305. *Zöldi Miklós*. Takács Adám. Emlékezés régi bajtársainkra. Színészek Lapja. 34. sz.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú czikkek.

306. *Bartos Fülöp*. A német nyelvi oktatásnak egy új eszköze. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 361—366. l.
 307. *Bauer Simon*. A német nyelvi oktatásnak eszközei. Tanáregyl. Közl. 76—83. l.
 308. *Benécs Gusztáv*. Az olvasókönyvek használatának módja. Pæd. Szemle. 259—266. l.

309. *Boromisza István*. Néhány szó a kath. tanügyi lapok szaporodásához. *Magy. Áll.* 122. sz.
310. *Endrei Árpád*. Vegyes ajkú középiskoláink tankönyvei. *Tanáregyl. Közl.* XX. évf. 496—504. l.
311. *Gyulay Béla*. Néhány szó tankönyviroaldmunk érdekében. *Közohtatás.* 8. sz.
312. *Horráth József*. A tanító és a tájbeszéd. *Isk. Szemle.* (Csurgó). 275. l.
313. *Horráth József*. Milyen álláspontot foglaljon el a tanító a tájbeszéddel szemben? *Iskolai Szemle.* (Csurgó.) 50—54., 65—69. l.
314. *Kulcsár Endre*. A tanító és a tájbeszéd. *Isk. Szemle* (Csurgó). 255. és 317. l.
315. *Lakatos S.* A nyelvtanítás és nyelvtanulás a gymnasiumban. Mint figyelmet érdemlő munkát ism. *Fodor Gy. Phil. Közl.* 290—291. l.
316. *Náményi Lajos*. Az olvasás művészete. *Föv. Lap.* 180. sz.
317. *Peres Sándor*. A beszéd- és értelemgyakorlatokról. *Kézikönyv gyanánt. Pályadíjjal kitüntetett értekezés.* Losoncz, Kármán, 1887. (8-r. 128. l.) 80 kr.
318. *Pethes János*. A népiskola tankönyvei. *Isk. Szemle* (Csurgó). 54—58., 68—73., 111—113., 122—124. l.
319. *Theureuk Á.* Párhuzamos osztályok. *Közohtatás.* 4. 5. 7. 9.
320. *Tomor F.* Nyelvtanítás mondattani alapon. *Közohtatás.* 43—46. sz.
321. *Várkonyi Endre*. A tankönyv-bírálatok *Közohtatás.* 21. 22. sz.
322. *Verédy Károly*, dr. Olvasókönyveink, a nevelő oktatás szolgálatában. *Nemzet.* 296. sz.

2. Magyar nyelv.

323. *Belitzky Gusztáv*. Félórai tanítás a magyar nyelvtanból. *Máramarosi Tanügy.* II. évf. 8. l.
324. *Maklári Pap M.* Az állami gymnasiumok tantervének s az utasításoknak magyar nyelvi része s a Szinyei József legújabb tankönyve. *Sárosp. Lap.* 31. 32. sz.
325. *Révész Imre* a magyar olvasókönyvekről. *Szabad Egyh.* 20—21. sz.
- 325a. *Sulcz Endre*. Elég-e a magyar irodalom-történet rendszeres tárgyalására a gymnasiumban egy év? *Tanáregyl. Közl.* XX. évf. 288—294. l.
326. *Szamosfalvi Gergely*. A magyar nyelv a népiskolában. *Nyelvőr.* 406—420. l.
327. *Szántó Kálmán*. Olvasókönyveink berendezéséről. *Nőnevelés.* XIV. köt. 470—477. l.
328. *Szegfi Emmi*. A magyar nyelv tanítása idegen ajkú iskolákban s a grammatikai műszavak. *Nőnevelés.* XIV. köt. 352—360. l.

3. Classicus nyelvek.

329. *Boros Gábor*, dr. Néhány szó a gymnasiumi latin nyelvtanításról. *Tanáregyl. Közl.* XX. évf. 640—646. l.
330. *Csengeri János*. Puszta szöveg, vagy magyarázatos? *Tanáregyl. Közl.* XX. évf. 706—707. l.

331. *Dávid Istrán*. A latin nyelv praktikus tanítására vonatkozó észrevétel. Közoktatás. 13. sz.
332. *Hanusz Istv.* Latin nyelv a reáliskolában. Közoktatás. 15. sz.
333. L. H. A latin nyelv kérdése. (Revue internationale de l'enseignement.) Tanáregylet. Közl. XX. évf. 96—101. l.
334. *Lévay I.* Van-e szükség a latin és görög nyelvre. Ism. Nikolics S. Közoktatás. 9. sz.
335. *Pirchala Imre*. A latin nyelv oktatásának állása a programok tanúsága szerint. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 211—218. l.
336. *Purt J.* A latin classiciai nyelv- és irodalmi tanulmányokról. Religio. II. félev. 37. sz.
337. *Schambach Gyula*. Szemléltetés az ókori irodalmak tanításánál. Tanáregyl. Közl. 716—729. l.
338. *Spitko Lajos*. A classicus ókor ismertetése gymnasiumainkban. Phil. Közl. 217—231., 459—474. l.
339. Szabályzat a latin nyelvnek a reáliskolákon való rendkívüli tanítása tárgyában. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter. Budapest, 1887. 10 kr.
340. *Szerelemhegyi Tivadar*. A latin nyelv kérdése. Tanáregyl. Közl. 43—52. l.
341. *Télfy Iván*. Engel és az erasmusi copf. Közoktatás. 14. sz.
342. *Theurewk A.* Verses szabályok. Közoktatás. 3. sz. Latin nyelvre vonatkozó szabályokról.
343. *Tiber Agost*. A latin nyelv a reáliskolában. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 127—132. l.
344. *Várkonyi Endre*. A görögnyelvi írásbeli dolgozatok és az Utasítások. Közoktatás. 28. sz.
345. *Várkonyi Endre*. Miért nem tudunk kellő sikert felmutatni az ó-klasszikus irodalom tanításából? Tanáregyleti Közl. XX. köt. 34—43. l.

IV. Ugor nyelvek.

346. *Brahni, Duka Th.* An essay on the brahni grammar. Megjelent a Journal of the R. Asiatic Society of Great Britain and Ireland. XIX. évf. Ism. Csorba Ferencz. Budap. Szemle. 51. köt. 315—318. l.
347. Észt. *Gyöngyösi János*. A világ árvái. (Észt népdal.) Főv. Lap. 122. sz.
348. *Gyöngyösi János*. Jörru. (Észt népdal.) Phil. Közl. 326. l.
349. *Gyöngyösi János*. Leányhűsítés. (Észt népdal.) U. o. 562. l.
350. *Gyöngyösi János*. Intés. (Észt népdal.) U. o. 629. l.
351. Finn. *Gyöngyösi János*. Dvina partján. (Finn népdal.) U. o. 334. l. — Saima partján. U. o. 359. l.
352. *Kivi Elek*. A harangszó. Ford. Gyöngyösi János. U. o. 350. l.
353. *Kivi Elek*. A boldogok. Finnból ford. Gyöngyösi János. U. o. 545. l.
354. Finnische Märchen, übers. v. Emmy Schreck. Mit einer Einleitung v. Gust. Meyer. Ism. rdr. Budap. Szemle. 50. köt. 492—495. l. — Katona L. Ethnol. Mittheil. I. 30—33. l.
355. *Lapp, Halász Ignác*. Második lappföldi útam. Budap. Szemle. 51. köt. 321—343. l.
356. *Mandsu, Budenz J.* A mandsu nyelv alaktana rövid vázlat-

ban. Nyelvt. Közl. XX. 380—400. l. Mandsu nyelvmutatvány. U. o. 475—476. l.

357. *Mordvin. Barna Ferdinánd.* A mordva nép házassági szokásai. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 3. sz.) Budapest, Akademia, 1887. (8-r. 56 l.) 30 kr.

358. *Ugor. Budenz J.* Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I. rész. Az ugor nyelvek szóképzése. Nyelvt. Közl. 401—466. l.

359. *Votják. Munkácsi Bernát,* dr. *Votják* népköltészeti hagyományok. A m. tud. Akademia megbízásából gyűjtötte és ford. — Budapest, Akademia, 1887. (8-r. XV. 335 l.) 2 frt.

V. Árja nyelvek (s cigány nyelv).

360. *Abovián.* Német eredeti után Esztegár László. Armenia. 283—285. l.

361. *Álisán Leont,* a kolostor költője. Dr. Simay J. Armenia. 399—402. l.

362. Az «Armenia» első száma. Főv. Lap. 7. sz.

363. Armenische Bibliothek. Hohánneszian Á. Ism. Armenia. 57—58. l.

364. *Besigtháslián,* a költő. Arthur Leist után. Dr. Simai J. Armenia. 235—537. l.

365. *Besigtháslián* dalaiból. Ford. Sinay J. U. o. 392. l.

366. *Cselingárián J.* Az örmény, mint közlekedési nyelv. U. o. 344—346. l.

367. *Czigány.* Az árva. (Szirotkos.) (Czigányból.) Brassó. 123. sz.

368. *Czigány népmesék.* Brassó. 86. sz.

369. *A cigány zene.* Vasárn. Ujs. 29. l.

370. *Herrmann Antal,* dr. Erdély népköltészetéből. Erdélyi szász népdalok. 2—10. Brassó. 50. 51. sz.

371. *Herrmann Antal,* dr. Erdélyi cigány népdalok. I—XIV. U. o. 51. 60. sz.

372. *Herrmann Antal,* dr. A hegedű a cigányok költészetében. Vasárn. Ujs. 529—531., 546—547. l.

373. *Herrmann Antal,* dr. A szőke emberek teremtése. Erdélyi cigány mese. Orsz.-Vil. 111—112. l. — A nap fája. U. o. 274. l. — A vízözön. U. o. 375. l. — A napkirály három arany hajszála. U. o. 642. l.

374. *Jancsó Benedek.* A cigány tudós. Alf. Kép. Ujs. 12. sz.

375. *Jesina József.* Csehországi cigány népmese. J. J. «Románi Csib»-jéből ford. V. T. Brassó. 84. 86. sz.

376. *József főherczeg.* Fundamentum linguæ Zingaricæ J. J. M. Koritschnyák. Anno 1806. Phil. Közl. 705—731. l.

377. *Kós F.* Csehországi cigány dal. A szerelem. (U gamaben.) Ford. — Brassó. 39. sz.

378. *Kós F.* Oláhországi cigány népdal. (Friss szekffi.) Brassó. 4. sz. — (Zöld levele. . .) U. o. 5. sz. — (Fel a hegyre . . . George Gastin.) U. o. 23. sz. — (Bojtár vagyok . . .) U. o. 42. sz.

379. *Storck Fr.* A szerelem dala. Németből ford. Végh Mátyás. Brassó. 37. sz.

380. *Dr. Wlilocky Henrik.* Az erdélyi cigányok husvétii szokásai. Vasárn. Ujs. 234. — Az erdélyi cigányok pünkösdi szokásai. U. o. 368. l.

381. *Wlislocki, Heinr.* v. Zur Volkskunde der transilvanischen Zigeuner. Hamburg, 1887. J. F. Richter. (8-r. 40 l.)
382. *Wlislocki, Heinr.* v. Volkslieder der transilvanischen Zigeuner. (Inedita.) Zeitschr. d. morg. Ges. 347—350. l.
383. *Wlislocki H.* Zauber- u. Besprechungsformeln der transsilvanischen u. südongarischen Zigeuner. Ethnol. Mittheil. I. 51—62. l.
384. *Fárao Simon.* Az örménybetűk feltalálása. Armenia. 17—20. l.
385. *Govrik G.* Chorenei Mózes. Armenia. 20—23., 50—54. l.
386. Haik. Kr. e. 2350 (?) Markovich J. Armenia. 65—72. l.
387. *Kálidusza.* Sakuntala. Hindu dráma. Ford. Fiók Károly. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 268. l.) 2 frt. — Bir. Brassai S. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 394—423. l.
388. A «Sakuntala» és költője. Főv. Lap. 144. sz. Fiók Sakuntala fordítása alapján.
389. *Krikor Chálátjáncz.* A csodafülemile. Örmény népmese. — után Turcsáné Pl. G. Armenia. 301—306.
390. *Mêgêrdics Besiqhásleán.* Kikeletkor. Ford. Simay J. Armenia. 129. l.
391. *Molnár Antal,* dr. Az örmény egyház énekei. Armenia. 130—132., 161—163.
392. *Molnár A.,* dr. Az örmény zene. Armenia. 193—197. l.
393. *Molnár Antal.* Az örmény irodalom. Armenia. 257—260., 298—301., 327—331., 374—378. l.
394. *Molnár Viktor.* Az erdélyi cigányokról. Remény. 2. sz. Brassó. 43. sz.
395. Nala. *Fiók K.* Pár szó egy megkésétt «Könyv»-ismertetéshez. Válaszul Brassai S. urnak. Phil. Közl. 419—432. l.
396. *Nala.* Ford. Michalek Manó. Ism. B. E. Irodalmi Szemle. (Eger.) 1. sz. — Michalek M. «Parce pater virgis» cím alatt. U. o. 2. sz. védi fordítását több bíráló támadásaival szemben. — Bud. Hirl. 39. sz.
397. Az örmény hirlapirodalom. Armenia. 35—39. l.
398. Örmény közmondások. Ábgár Hoháneszián után ford. dr. Gopcsa László. Armenia. 249—250., 279—281., 352—355. l.
399. Az örmény nemzet és vallása. G. J. G. m. Armenia. 40—44., 119—123., 273—279. l.
400. *Pátkánián R.* Ezer közül egy (Házáren megê). Ford. Simay J. Armenia. 33—44. l.
401. *Pátkánián R.* Örmény lányka. Ford. Simay J. Armenia. 179. l.
402. *Pátkánián.* Araxesz könnyei. Ford. Simai János. Armenia. 321—323. l.
403. *Pátrubány L.,* dr. Az erdélyi örmény családnevek kulturtörténeti szempontból. Armenia. 9—11. l.
404. *Penka K.* Die Herkunft der Arier. 1886. Solymosy Sándor Phil. Közl. 58—64. l., ismertetésében azt mondja, hogy számot tevő munka, mely ha nem is döntötte el az ősz haza kérdését, mindenesetre érdekes új nézetet ad elő.
405. *Scossa Dezső.* A casino bögője. Bőjti elmélkedés a cigányról. Nemzet. 70. sz.
406. *Simai J.* Az örmény színházakról. Armenia. 218—220., 261—263., 315—318. l.
407. *Szojka.* Egy cigány dal. Ford. Tsikedey Elek. Főv. Lapok. 67. sz.

408. *Szongott K.* Az V. századbéli négy örmény történelem megírásának ideje. Armenia. 47—50. l.

409. *Szongott Kr.* Hanusz lengyel armenista és a galicziai örmények tájnyelve. Hántesz ámszoreá után Armenia. 116—118. l.

410. *Wliskoeki Henrik.* Az egerutorony — monda Erdélyben. Orsz.-Vil. 466—468. l.

411. *Wliskoeki Heinr.* v. Märchen des Siddhi-Kür in Siebenbürgen. Zeitschr. d. morg. Ges. 448—460. l.

VI. Keleti nyelvek s irodalmak.

412. Héber. *Bacher Viln.* A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1886-ban. Magy.-Zsidó Szemle. 17—28. l.

413. *Bloch Mózes.* Az ethika a halákhában. Ism. Fischer Gyula. Phil. Közl. 86—89. l., ki szerint e munka szerzője kitünő szakavatottsággal és nagy olvasottsággal karolja fel az összes halákhai törvényeket. — Rosenbergs S. M.-Zsidó Szemle 272—277. l.

414. *Csicsáky Imre.* A szentírás költészetéről. Religio. II. félév. 2. 5—9. sz.

415. *Deutsch H.* Genesis vagyis Mózes első könyve masszoretikus szöveggel magyarra ford. — Budapest, 1887. Ism. x. y. Magy.-Zsidó Szemle. 411—413. l. — Prot. Egyh. és Isk. Lap. 7. sz. — Ism. Barna Jónás. A zsidó felekezet és a magyar biblia. Nemzet. 103. sz.

416. *Feldmann József.* Chananel B. Chusiel élete és irodalmi munkálkodása. Budapest, 1887. (8-r. 30 l.)

417. *Fischer Gy.* Jehuda ben Saul ibn Tibbon. — Adalék a középkori zsidó irodalom történetéhez. Phil. Közl. 121—146., 246—263. l.

418. *Frankl P. F.* Beiträge z. Literaturgeschichte d. Karäer. 1877. Ism. Blau. Magy.-Zsidó Szemle. 552. l.

419. *Furrer K.* Die hebräische Sprache als Sprache der Bibel. 1887. Ism. Fischer-Colbrie A. Magy. Sion. 296. l.

420. *Giesswein S.* Mizraim és Assur tanúsága. Az ó-szövetségi szent iratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az ægyptologia világításában. Győr, 1887. (8-r. VII, 288 l.) 1 frt 60 kr. Ism. Irod. Szemle, (Eger) 11. 12. sz. — Erre válasz G.-tól. Religio. II. félév. 39. sz. — Ism. u. o. 26. sz. — Kereszty G. Magy. Sion. 780—784. l.

421. *Giesswein S.* A kritikáról és a kritikusnak. Religio. II. félév. 51. sz.

422. *Giesswein S.* Mózes törvénye az egyptologia világánál. Religio. I. félév. 3. 5. 6. sz.

423. *Ibn Giat* és Kaliri költeményeiből. Ford. Cserhádi Mihály. Magy.-Zsidó Szemle. 152. l.

424. *Jedaja Penini Bedarsi.* «Bechinath Olam» cz. művéből. Ford. Makai E. Magy.-Zsidó Szemle. 609. l.

425. *Júda Alcharizi* epigrammáiból. Ford. Gömöri Ign. Magyar-Zsidó Szemle. 476. l.

426. *Júda Halévi* költeményeiből. Ford. Gömöri Ign. Magy.-Zsidó Szemle. 86. l.

427. *Júda Halévi* költeményeiből. Zs. P. U. o. 359. l.

428. *Kaufmann, David.* Die Schüler Menachem's und Dunasch's im Streite über משמעי קמה. Zeitschr. f. morg. Ges. 297—301. l.

429. *Kecskeméti Lipót*. Salamon Ibn Gabirol költeményeiből. Magy.-Zsidó Szemle. 225. l.
430. *Kecskeméti L.* Zsidó költőkéből. (Salamon ibn Gabirol, Júda Halévi, Júda Alcharizi művei.) Budapest, 1887. (8-r. X, 230 l.) 1 frt. Ism. Szana T. Nemzet. 274. sz.
431. Nachum. Ford. Cserháti Mih. Magy.-Zsidó Szemle. 417. l.
432. *Pukánszky Béla*. A Pentateuch fő alkatrészeinek jellemzéséhez. — Magyarhoni ág. ev. egyh. theol. akad. évk. 1886. 7. 15—44. l.
433. *Salamon Ibn Gabirol*. Mi az ember! Ford. Kecskeméti Lipót. Főv. Lap. 191. sz.
434. *Schwarcz Miksa*. Kohen Elrájim ó-budai rabbi élete és responsumai. Budapest, 1887. (8-r. 35 l.)
435. *Spiegler Gy. S.* Héber Bölcsészeti cz. munkámról. Phil. Közl. 110—114. l.
- 435a. *Ziegler Ign.* Maleáchi próféta fordítása és magyarázata. Budapest, 1887. 8-r. 32 l.
436. Japán. A napisajtó Japánban. Nemzet. 321. sz.
437. *Perzsa. Dr. Erődi Béla*. Szádi «Gulisztán»-ja. Főv. Lap. 62. sz.
438. *Firdüsi*. Sáhnáméból. A Zál és Rudabe című epizódból. I. Minócehr talányokat adat Zálnak. II. Zál megfelel Móbedeknek. Perzsából ford. Fiók Kár. Bud. Szemle. 51. köt. 454—457. l.
439. Török. *Kúnos Ignác*. Oszmán-török népmesék. Budapesti Szemle. 50. köt. 337—389. l.
440. *Kúnos Ignác*. Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Szóbeli gyűjtés után gyűjtötte — I. kötet: Oszmán-török népmesék. Budapest, Akadémia. 1887. (8-r. XLV, 328 l.) 2 frt 30 kr.
441. *Kúnos Ign.* Karagöz, III. *Jazéjé*. (Íródeák-játék.) Török szöveg, fordítással. — Nyelvt. Közl. XX. 321—379. l.
442. *Kúnos Ign., dr.* Jóka ördöge a törököknél. Nemzet. 49. sz.
443. *Kúnos Ign.* Über türkische Schattenspiele («Karagös»). Ung. Rev. 425—435. l.
444. *Kúnos Ign.* Magyar-török meseképek. Salon. VII. köt. 582—591. l.
445. *Kúnos Ign.* Eine türkische Siegfried-Sage. Ung. Revue. 753—761. l.
446. *Radloff W.* Das Türkische Sprachmaterial des codex Cumanicus. Manuscript der Bibliothek der Marcus-Kirche in Venedig. Nach der Ausgabe des Grafen Kunu (Budapest, 1880). Mémoires de l'Académie d. sciences de St.-Petersbourg VII. série. Tom. 35. No. 6. Pétersbourg 1887. (4-r. 132. l.) 1 Rbl.
447. *Thúry József*. Tatár traditiók a magyarokról. Bud. Hirl. 215. sz.
448. *Thúrg József*. Szulejmán. Csagataj- és oszmán-török szótár. 1883. Ism. «Tizedik évforduló» czím alatt. Bud. Hirl. 117. sz.
449. *Csajka Lajos*. Egyptom óslakóinak vallásos fogalmai. Félegyháza és Vid. 6—8. sz.
450. *Schilling Lajos, dr.* Az Egyptomiak vallásáról. Az erdélyi muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 249—298. l.
451. *Goldziher Ign.* Materialien zur Kenntniss der Almohadenbewegung in Nordafrika. Zeitschr. d. morg. Ges. 30—140. l.

VII. Magyar nyelv és irodalom.

1. Bibliographia.

452. *Ballagi Aladár*. Az Astor library. Könyvszemle. 1886. 270—285. l.
453. *Bognár Endre*. A pozsonyi theol. könyvtárról. Ev. egyh. és isk. 44. sz.
454. *Catalogus Bibliothecæ Joannis Cardinalis Simor Principis Primatis Regni Hungariæ, Archiepiscopi Strigoniensis. Secundum cognomina auctorum descriptus*. Strigonii, 1887. (N. 8-r. 1590 hasáb). — *Ism. Religio*. II. félv. 14. sz. — *Dr. O. J. P. Napló*. 273. sz. — *Való S. Nemzet*. 253. sz. — *Dr. Walter Gy. Egyetértés*. 256. sz. és *Magy. Állam*. 256. sz. — *Magy. Sion* 641—657. l.
455. *Csontos János*. A drezdai kir. könyvtár hazai vonatkozású kéziratái. Könyvszemle. 1886. 251—258. l.
456. *Dankó József*. Simor János bibornok-érsek könyvtárának kéziratái. Könyvszemle. 1886. 107—118. l.
457. *Daryl Ph.* Public life in England. *Ism. Darvai Móricz*. Főv. Lap. 13. sz. Az angol könyvpiacot ismerteti.
458. *Dolinay Gyula*. Népolvasmányok, népkönyvtárak. *P. Napló*. 298. sz. — *Zalai Tanügy*. 51. sz. — *Isk. Szemle*. (Csurgó.) 346. l. — *Mezőtúr és Vid.* 7. sz. — *Pécsi Hirl.* 101. sz. — *Oroszázi Ujs.* 51. sz.
459. *Engyeli Eugen*. Die Entstehungsgeschichte der Druckfehler. *Pressb. Zeit.* 202. sz. reg.
460. *Erdélyi Pál*. A komárommegyei Kulcsár-könyvtár. Könyvszemle. 1886. 75—90. l. és *Komár. Lap.* 43—45. sz.
461. *Farkas Gy.* Mily elvek szerint állítsuk össze az ifjusági könyvtárakat s mi módon kezeljük azokat? *Iskolai Szemle*. (Csurgó.) 5—9. l.
462. *Fináczy E.* Ungarns öffentliche Bibliotheken. *Ung. Revue*. 553—563. l.
463. *Fraknoi Vilmos*. Vitéz János által emendált Corvin-codex. Könyvszemle. 1886. 1—7. l.
464. *Gardthausen V.* Catalogus codicum græcorum Sinaiticorum. Rövid. *ism. Phil. Közl.* 414. l.
465. *Gross J.* Kronstädter Drucke. 1535—1886. *Ism. Hellebrant Á. Phil. Közl.* 76—77. l.
466. *Guarinus* Veronensis kéziratairól *Comparetti*. *Ism. Á. J. Phil. Közl.* 779—780. l.
467. *György Aladár*. Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Századok. 668—671. l. — *Prot. egyh. és isk. lap.* 27. sz.
468. *Hahn Adolf*. A könyv. Vásárh. és Vid. 15. sz.
469. *Hahn Adolf*. A népkönyvtárakról. *Alf. Kép. Ujs.* 3. sz.
470. *Berühmte Handschriften des Mittelalters in photograph. Nachbildung*. *Ism. Phil. Közl.* 215. l.
471. *Hazai Hugó*. A magyar könyvpiacról. *Zalai Tanügy*. 7. sz. A könyvvásárlás előmozdításáról mondja el nézeteit.
472. *Hellebrant Á.* Ősnyomtatványok jegyzéke. *Ism. H. G. Budap. Szemle*. 50. köt. 169—171. l. — *Figyelő*. 22. köt. 389. l.
473. *Hellebrant Á.* A magyar philologiai irodalom. 1886. *Phil. Közl.* 630—698. l.

474. *Kertbeny Károly és Petrik Géza*. Magyarországi német könyvészet 1801—1860. A Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent német nyomtatványok jegyzéke. I. és II. kötet. Budapest, Kilián, é. n. (1887). 8-r. CCXIX, 416, 657 l. 10 frt.

475. *Kispál Mihály*. Egy régi magyar íródnö könyvtára. Phil. Közl. 184—188. l. Ujfalvy Krisztina könyveit sorolja fel.

476. *Kölcson-könyvtár*. (Az első magyar —) alakulása Pesten 1793-ban. Corvina. 16. sz.

476a. *Koncz József*. A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium könyvnyomdájának száz éves története. 1786—1886. Maros-Vásárhely, 1887. (8-r. 136 l.)

477. *Magyar könyvek terjesztése*. Komár. Lap. 9. sz.

478. *Magyar könyvészet*. Bibliographia hungarica. 1886. Jegyzéke az 1886-ban megjelent új, vagy újjalag kiadott magyar könyveknek és térképeknek az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak fölemlítésével és tudományos szakmutatóval. Összeállította Zunft Antal. XI. évfolyam. Függelékül: A magyar hírlapok és folyóiratok 1887-ben. Budapest, 1887. (8-r. XXXIII, 162 l.) 1 frt. — Ism. B. J. Corvina. 23. 24. sz.

479. Könyvészeti unicum. Föv. Lap. 101. sz.

480. *Magyar Könyvszemle*. 1886. Ism. P. Napló 284. sz.

481. *Könyvtár*. Magán-könyvtáraink. Egyetértés. 97. sz. — Szegedi könyvtárak. Szegedi Napló. 93. sz.

482. *Krizsán Mihály*. Sz. Ignác lelkigyakorlatainak irodalma. M. Sion. 767—780., 930—944. l.

483. *Kropf Lajos*. Basirius Izsák kéziratának történetéhez. Könyvszemle. 1886. 67—74. l.

484. *Láng Józ*s. A magyar hírlap-kiállítás. Orsz. Vil. 173. l.

485. *Lévai Mór*. Milkó Izidor terveiről. Corvina. 4. sz.

486. Magyarországra vonatkozó könyvek az upsalai könyvtárban. Nemzet. 335. sz.

487. *Milkó Izidor*. A magyar könyvek terjesztése. Corvina. 2—4. 7. sz. Észrevételek Milkó I. fölolvasására. U. o. 9. sz.

488. *Milkó I.* Könyvek és a közönség. Egyetértés 12. sz. — Pesti Napló. 12. sz. — Föv. Lap. 12. sz. — Nemzet. 12. sz.

489. *Muzslai K. János*. A legújabb «bizottság». Föv. Lap. 121. sz. — Corvina. 18., 19. sz. A könyvvásárlást előmozdító bizottságról, s ennek kapcsán a közönség részvételestégéről szól, s nézetét közli, miként lehet a könyvvásárlást előmozdítani.

490. *Punyák Ede*, dr. A magyarországi középiskolákban 1850-től 1885-ig megjelent összes programmértekezéseknek repertoriuma. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. XIII, 183 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. Egyetértés. 303. sz.

491. *Petrik Géza*. Magyarország Bibliographiája. 1712—1860. Az előfizetési felhívást közli Aigner L. Corvina. 34. sz.

492. *Ranschburg Győző*. A könyvárus műveltsége. Corvina 10. sz.

493. *Requinyi Géza*. A tanári könyvtárak számára kiadott könyvjegyzék. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 83—86. l.

494. *Révai Samu*. Az ódondászat rendezése. Corvina. 28—30. sz.

495. *Révész Kálmán*. A hallei magyar könyvtár. Könyvszemle. 1886. 259—268. l.

496. *Schönher Gy.* A legrégebb nagybányai könyvkiadó. (Stephanus Heckel.) Nagybánya és Vid. 52. sz.
497. *Sennovitz Adolf.* Adalékok a magyar könyvkereskedelem történetéhez. Corvina 36. sz.
498. *Sennovitz Adolf.* Régebb hazai könyvkereskedőink életrajgyűjteménye. I. Id. Wigand Frigyes Károly. U. o. 31. sz. II. Harms Ernő, u. o. 33. sz.
499. *Sirisaka And.* Állítsunk népkönyvtárakat. Iskolai Szemle. (Csurgó) 155., 172., 188., 244., 259. l.
500. *Sirisaka A.* A népkönyvtárakról. Pécsi Hirl. 24—26. sz.
501. Somogyi-könyvtár hirlap osztálya Szegeden. Szegedi Napió. 119. sz.
502. *Spitkó Lajos.* Ifjúsági könyvtári szabályzat. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 426—428. l.
503. *Szabó K.* Régi magyar könyvtár. II. köt. Ism. Könyvszemle. 1886. 206—219. l.
504. *Szilágyi Sándor.* Az első sárospataki nyomtatvány. Könyvszemle. 1886. 11—18. l.
505. *Szinnyei Józ.* Könyvtári emlékek. Főv. Lap. 94. 95. sz.
506. *Tomor F.* Könyvet! Könyvet! Könyvet vegyenek!!! Közoktatás. 12. sz.
507. Tóth Ferencz analectái a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Könyvszemle. 1886. 220—250. l.
508. *Vágner J.* A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai. Ism. Hellebrant A. Phil. Közl. 502—503. l.
509. *Wajdits József.* A papirról. Corvina. 32. sz.
510. *Wajdits József.* A könyv- és hirlapírókról. Corvina. 33. sz.
511. *Zimmermann, Franz.* Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Hermannstadt 1887. (8-r. 116 l.)

2. Magyar irodalomtörténet.

512. *Abonyi Árpád.* Moór herczeg. Dráma 4 felv. Ism. Csernátóni Gyula. Kolozsvár. 287. sz.
513. *Abonyi Lajos.* Magduska öröksége. Regény. Ism. Solymossy S. Főv. Lap. 88. sz. — Silberstein A. Pester Lloyd. 95. sz.
514. *Abonyi Lajos.* Az utoisó kurucz-világ. Tört. regény. Ism. Erdélyi Pál. Főv. Lap. 298. sz. — Szabad Egyh. 19. sz.
515. *Almanach. 1888.* Tizennégy magyar író. (Almanach 1888.) Torontál. 46. sz. Szőről-szóra Gömör-Kishont. 46. sz. és Székesfehérvár és Vidéke 140. sz., Pécsi Figyelő. 47. sz.
516. A legrégebb magyar Almoskönyv. Bud. Hirl. 200. sz.
517. *Babay Kálmán.* Szerelmes kisasszonykák. 1887. Ism. V. Hullám J. Veszpr. Füg. Hirl. 56. sz. Egyetértés 333. sz.
518. *Baksay S.* Gyalogösvény. Ism. e. Bud. Szemle. 51. köt. 135—140. l. — *Főtűs K. L.* Prot. Egyh. és Isk. lap. 26. sz. — *Madzsar G.* Főv. Lap. 289. sz. — *Szana T.* Nemzet. 192. sz. — Vasár. Ujs. 352., 418., 465. l. — Egyetértés. 147. sz.
519. — l. 767. sz. a. is.
520. *Balassa Armin.* Borura derű. Népszínmű 3 felv. Ism. Irányi D. Vásárh. és Vid. 40. sz.

521. *Balassa Ármin*. Szegény Laczi. Ism. Hód-M.-Vásárh. 52. sz.—
Dr. G. Gy. Szegedi Híradó. 298. sz.
522. *Balogh Gyula*. A Rákóczy-nóta. Vas megy. Lap. 103. sz.
523. *Bartók L.* Thurán Anna. Tört. dráma. Ism. Mutatv. Pesti
Napló. 354. sz.
524. *Bartók L.* Kendi Margit. Dráma. Székesfehérvár és Vidéke.
136. sz.
525. *Bátor Sz. és Hegyi B.* Uff király. Operette. Első előadás a
népszínházban máj. 21-én.
526. *Bayer József*. Romeo és Julia a Kun-Szabó Sándor fordításá-
ban. (1786.) Phil. Közl. 351—359. l.
527. — l. 190. sz. a.
528. *Beksits Ignác*. Somogyi népköltészet. Somogy. 15. sz.
529. *Benczédi Gergely*. Egy beces emlékirat énekes könyvünk
1837-iki kiadásáról. Kereszt. Magvető. 385. l.
530. *Benedek E. és Sebesi Jób*. Székely balladák. Ism. Kolozsvár.
225. szám.
531. *Beniczkyné Bajza L.* Zsebkendő és legyező. 1887. Ism. Szana
T. Nemzet. 70. sz. — Silberstein, A. Pester Lloyd. 95. sz.
532. *Beniczkyné Bajza L.* Ó az! Regény. Ism. Tolnai L. P. Napló
325. sz.
533. *Beniczkyné Bajza L.* Saját kezébe. Regény. Ism. R... R—ő.
Irodalom. 3. sz.
534. *Beöthy Zs.* A szépprózai elbeszélés, I. Ism. Váczy J. Száza-
dok. 158—161. — Figyelő 22. köt. 387. l. — Erlélyi Pál. Nemzet. 346.
sz. — Petri M. P. Napló. 53. sz.
535. *Beöthy Zs.* A francziás írók és nemzeti művelődésünk. Pesti
Napl. 300. sz. Mutatv. Szépprózai elbeszélés cz. munkájából.
536. *Beöthy Zsolt*. A két magyar Telemak. (A Haller Lászlóé és
Zoltán Józsefé.) Főv. Lap. 179. sz.
537. *Bercsényi B.* Az ezredes leánya. Dramolette. Első előadás
febr. 25.
538. *Bercsényi Béla*. Új élet. Színmű 4 felvonásban. Első előadás
decz. 2-án.
539. *Berczik Árpád*. Jótékony czélok. Vígj. 3 felv. Ism. r. e.
Debreczen. 204. sz.
540. *Berczik Á.* Víg órák. Ism. Radnai R. P. Napl. 352. sz. — ő.
Bud. Hirl. 351. sz.
541. *Bethlen Miklós gr.* A történelem regénye. (1846—86.) Ism.
(K.) Főv. Lap. 324. sz. — Egyetértés. 326. sz.
542. *Binner F.* Ungarische Romane deutscher Autoren. Karpathen-
Post. 32. sz.
543. *Bogdánovics Gy.* Az én kis világom. Rajzok. Ism. Szana T.
Nemzet 98. sz. — Bud. Hirl. 142. sz.
544. *Bródy S.* Faust orvos. Regény. Ism. Fekete József. Salon.
VIII. köt. 329—331. l. — Főv. Lap. 346. sz. — Tábori R. Délmagyar-
orsz. Lap. 255. sz.
545. Budapesti Szemle. Jan., márcz., ápr., nov. füz. Ism. (L.)
Főv. Lap. 9., 66., 93., 306. sz.
546. A «Budapesti Szemle» és a «Nyelvőr». di. Bud. Hirl. 258. sz.
547. *Brevis catalogus Patrum ac Fratrum Scriptorum Provinciæ*

S. Crucis Bosnæ-Argentinae junctæ, eorumque operum et opusculorum partim typis in lucem editorum, partim autem in manuscriptis existentium. Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 8. sz.

548. *Csányi J.* Katholikus irodalom és sajtó. Magy. Áll. 124. sz.

549. *Csiky G.* «A jó Fülöp.» Vigj. 3 felv. Első előadása jan. 7-én.

550. *Csiky G.* A komédiás. Vigj. Első előadás. febr. 25.

551. *Csiky G.* A vadrózsa. Színmű 3 felv. Első előadás aug. 26.

552. *Csiky Gergely.* Szökött asszony. Népszínmű 3 felv. Ism. Szabadság. (Szabadka.) 40. sz.

553. — 1. 566.

554. *Csiky G.* A vas ember. (Akad. jelentés.) Főv. Lap. 79. sz.

555. A vasember. Arad. Közl. 79. sz.

556. *Csiky L.* Vallásos-erkölcsi népirodalom. Debrecz. prot. Lap. 9., 10. sz.

557. *Deák Pál.* A menyasszony kedvese. Népszínmű. Első előadás a népszínházban. máj. 13-án.

558. *Degré A.* Így van jól. Regény. Ism. Szana T. Nemzet. 172. sz.

559. *Dráma.* Egy középkori vallásos dráma husvét megünneplésére. Havi Közlöny. 793—796. hasáb.

560. *Ehén Gyula.* Régi dalaimból. Szombathely. 1887. Ism. M. Veszprém. 20. sz. — Egyetértés. 126. sz.

561. *Elek Salamon.* Az 1802. eszt. tartott országgyűlés alatt megjelent versek. Szolnoki Híradó. 87. sz.

562. *Endrődi Sándor.* Költők világa. Irodalomtörténeti rajzok. Nagy-Várad, Berger S. 1887. (8-r. 242 l.) — Tartalom: Byron, Heine, Scribe, Ányos, Csokonai, Berzsenyi, Petőfi, Vajda J., Kisfaludy Atala, Irodalom es Közönség.

563. *Főtörös Károly L.* A protestáns népirodalom. Prot. egyh. és Isk. Lap. 3. sz.

564. *Erdélyi Pál.* A XVI. és XVII. századi magyar históriás énekek. Könyvszemle. 1886. 119—179. l. — Külön lenyomatban. (8-r. 62 l.) Ism. I. Századok. 674—675. l.

565. *Esztegár László.* Egy múlt századbéli költemény. Főv. Lap. 63. szám.

566. Az 1886-iki Farkas-Raskó pályázatról. Akad. jelentés. Csiky G. Főv. Lap. 115. sz.

567. Felhívás Magyar Protestáns Tudományos Irodalmi Társaság alakítására. Sárosp. Lap. 18. sz.

568. *Ferenczy József.* A magyar hirlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. A magyar tud. Akadémia által az Athenæum-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, Lauffer V. 1887. (8-r. VIII, 510 l.) 5 frt. — Ism. Beksics G. Nemzet. 129. sz. és Délmagyarorsz. Lap. 109—112. sz. — Váczy J. Századok. 745—755. l. — Vasár. Ujs. 356. l.

569. *Ferenczy J.* Szépirodalmi sajtónk keletkezése. Főv. Lap. 124. 125. sz. — Mutatvány a m. hirlapirodalom történetéből.

570. *Ferenczy József.* Kossuth «Pesti Hírlap»-jának története. Nemzet. 123. sz.

571. *Findura Imre.* Vác történetírói. (Desericzky Incze, Róka János.) Váczi Közl. 21. 22. sz.

572. Fővárosi Lapok és a Pesti Napló. Irodalom 3. sz.

573. *Frecskay János*. Egy tudós, a ki szépíró. Nyelvőr. 211—217. l. Herman O.-nak Halászat könyvét dicsérei nyelvi tekintetből.
574. *Gabányi A.* A Kókai-ház. Vigj. Első előadás decz. 17-én.
575. *Gabányi A. Julia*. Regény. Ism. Föv. Lap. 339. sz.
576. *Gálffy Ignác*. Azok a nehéz idők. Tört. regény. Ism. Erdélyi P. Föv. Lap. 54. sz. — Egyetértés. 147. sz.
577. *Gecsér Béla*. Ugocea népköltészetéből. Ugocea. 8. sz.
578. *De Gerando Antonina*. Franciaia és magyar irodalom. Egyet-értés. 225. sz.
579. *Gerő Károly*. Angyal és ördög. Eredeti népszínmű 3 felv. Első előadás jan. 21 én.
580. *Gopcsa László, dr.* A magyar gyorsírás-irodalom negyed-százada. Salon VI. köt. 398—400., 523—524. l.
581. *Gozsdu E.* Tantalus. — Ism. t. Bud. Szemle. 51. köt. 144—148. l. — *ö.* Délmagy. Lap. 75. sz.
582. *Gyöngyösi György*. Köttemények. Ism. Timár Szaniszló. Föv. Lap. 197. sz. — Egyetértés. 195. sz. — Gyöngyös. 25. sz.
583. Határkiigazítások a magyar költészet és széptudomány terén. Irodalom. 14—24. sz. — Dr. Dengi János. A határkiigazításokhoz. U. o. 27. sz.
584. *Heinrich Gusztáv*. Teleki-pályázat. 1886. Nemzet. 78. sz.
585. *Herman Ottó*. Szakirodalom — szépirodalom — és Válasz Herman Ottó úrnak. Budapest. Szemle. 52. köt. 316—320 l.
586. *Herman Ottó*. Irodalomtörténet — természettudomány. Egyetértés. 50. sz. — De Gerando A. válasza. U. o. 63. sz.
587. *Hirlapirodalom* (katholikus —) 1887-ben. Irod. Szemle. (Eger.) 1. sz.
588. Vidéki hirlapirodalom. — Nyírvidék. 38. sz.
589. A régi hirlapírás. (A Hirmondóról és Magyar Kurirról 1792.) Alföld. 110. sz. — Szegedi Napló. 79. sz.
590. Hirlapkiállítás. Egyetértés. 73. sz.
591. *Hoffmann Mór*. A költészet pädagogiai jelentősége. Zalai Tanügy. 40. 41. sz.
592. *Hoffmann Mór*. Vázlatok és tanulmányok az irodalom, élet és nevelés köréből. N.-Kanizsa, 1887. (8-r. 302 l.) Tartalom: Az emberiség problémái a költészet tükrében. — A regény és annak viszonya a társadalomhoz. — A népszínmű. Szigligeti Ede emlékére. — A szabadság és költészet, különös tekintettel Petőfi szabadságköltészetére. — Arany János Toldi I. része. — Goethe Hermann és Dorothea. — A kisdnevelés. — Az iskolai takarékpénztárakról. — A nőnevelésről. — A szellemi koraérettség. — Az ízlésről. — Lessing. Irói élet és jellemrajz. — Ism. Zalai Tanügy. 15., 16. sz.
593. *Horráth Böske* költeményei. Ism. Vajdaly Gy. Szabadság. (Székesfehérvár.) 41., 42. sz.
594. Irányok és elvek az irodalomban. H—n M—r. Zala. 15. sz.
595. Irodalmunk és a nagyközönség. Bajai Híradó. 11. sz.
596. Írók és könyvvásárlók. Magy. Allam. 15. sz.
597. Az írók és a közönség. Irodalom. 19. sz.
598. Kath. irodalmi társaság. Egyetértés. 21. sz.
599. A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának szervezete. Irod. Szemle. (Eger.) 3. és 6. sz.

600. *Jakab Ödön*. Szegény Radóné. Népdráma 3 felv. Ism. Csernától Gyula. Kolozsvár. 287. sz. Föv. Lap. 350. sz. — E. Kovács Gy. Ellenzék. 279. sz.
601. — 1. 879. sz. a. is.
602. *Jamricska Lajos*. Egy 123 éves szatira. — Dunántúl. 43. sz.
603. *Jancsó B.* Egy-két szó irodalmi viszonyainkról. Alf. Kép. Ujs. 12. sz.
604. *Jancsó B.* A Kölcsey-egyesületről. Alf. Kép. Ujs. 11. sz.
605. *Jeszenszky Kár*. Magyar husszita énekek. Ev. egyh. és isk. 8. sz.
606. *Justh Zs.* Káprázatok. Ism. — e. — Budap. Szemle. 52. köt. 153—157. l. — K. Föv. Lap. 129. sz. — Szana T. Nemzet. 166. sz. — Bud. Hirl. 142. sz. — P. Napló. 150. sz.
607. *Kabos Ede*. Vásár. Regény. 1887. Ism. Palágyi Menyh. P. Napló. 188. sz. — Egyetértés. 228. sz.
608. *Kálmán Farkas*. Emlékezzünk régiekről. Téli Ujság. VIII. évf. 5. 6. sz. Énekes könyvekről szól.
609. *Kálmán K.* Magyarok hazája. Regnum Marianum. 1887. Ism. B. J. Irod. Szemle. (Eger.) 10. sz. Religio. II. félév. 18. sz.
610. *Kalocsay Alán*. Mária lant. Költemények. I. Kalocsa. 1887. Ism. B. J. Irod. Szemle. (Eger.) 5. sz. Religio. I. félév. 28. sz.
611. *Karácsonyi János, dr.* Szent-Gellért, csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887. (8-r. 331 l.) 1 frt 50 kr. Ism. Religio. II. félév. 44. sz. — Századok. 859. l. — dr. Kereszty G. Magy. Sion. 945—947. l.
612. *Karczag V.* A kis mama. Vigj. Első előadás febr. 25.
613. Katholikus írók. Veszpr. Közl. 29. sz.
614. A «Katholikus Szemlé»-nek . . . programja. Magy. Állam. 106. sz.
615. *Katona L.* Allgemeine Charakteristik des magyarischen Folklore. I. Einleitung. Ethnol. Mittheil. a. Ungarn. I. Jahrg. 7—12. l.
616. *Katona L.* Zur Litteratur u. Charakteristik des magyar. Folklore. — Z. f. vgl. Litt.-Gesch. u. Ren.-Litt. N. F. I. Bd. 14—45 l.
617. *Kereszty Géza, dr.* A szentírásban előforduló közmondásokról. Magy. Sion. 172—187; 241—260 l. — Ism. Böhm J. Irod. Szemle. (Eger.) 6. sz.
618. *Kisfaludy A. B. dr.* Van-e már magyar Kempisünk? (Kritikai összemérése a «De imitatione christi libri IV.» magyar fordításainak.) Kath. Szemle. 209—252. l.
619. A Kisfaludy társaságból. Irodalom. 10. sz. — A K. T. 40-ik Közgyűlése. U. o. 12. sz.
620. *Kiss Károly, Kálmán Farkas és Bierbrunner Gusztáv.* Új magyar Athenás. Újabbkori magyar prot. egyházi írók életrajzgyűjteménye. Budapest, é. n. 1887. Aigner. (8-r. XII, 611 l.) 5 frt.
621. *Kis Sándor.* A kuruczvilág költészete. Kolozsvár, 1887. Ism. Kolozsvár. 157. sz.
622. *Kisteleki Ede.* Költemények. Ism. Vasárn. Ujs. 837. l.
623. *Kohn Sámuel.* Szombatosak. — Magy. Zsidó Szemle. 4—16., 131—142., 195—204., 259—265., 323—331., 395—403.; 463—471.; 539—551., 599—605. l. Folytatás a múlt évről.

624. *Koltai Virgil dr.* A verses elbeszélés története. I. rész. A legrégebb időtől a XVI. századig. Budapest, 1887. (8-r. VII, 156. l.) 1 frt. — Ism. P. Napló. 213. sz. Századok. 873. l.
625. *Kósa Ede.* Szatirák és dalok. Rövid ism. Vasárn. Ujs. 318. l.
626. *Kovács Dénes.* A peleskei nótárius. Két czikk a Gvadányi Albumból. P. Napló. 226. sz.
627. *Kovács Samu.* Visszaemlékezések 1830—1850. P. Napl. 281. sz. Mutatvány e munkából. E két fejezetben Prielle Korneliáról, Lendvaynééről, továbbá Kemény Zsigmond és Deák Ferenczről emlékezik meg.
628. *Korásy Zoltán.* Ifjusági iratok és gyermekolvasmányok. Máramarosi Tanügy. II. évf. 6. sz.
629. *Latkóczy Mih.* Magyar tárczaírókról. (Acsádi J., Beksics G., Hoitsy P.) Sárosm. Közl. 12. sz.
630. *Lenkei Fer.* Életem emlékei. Ism. Tábori Róbert. (Egy féltreismert lángész kritikai méltatása.) Délmagyarorsz. Lapok. 275. sz.
631. *Madách E.* De tragedie von den mensch. Naar het hongaarsch bewerkte en ingeleid door A. S. Wallis. Amsterdam, 1887. Ism. l. a. Bud. Szemle. 51. köt. 472—474. l.
632. — l. 108., 943—947. sz. a. is.
633. *Mádi Simi.* Ujabb adatok Tinódi Sebestyén életéhez. Felvid. Közl. 92. sz.
634. *Majláth Béla.* A sorsvető könyvekről. M. T. Akad. Ért. 200—209. l. Kivonat.
635. *Mária Valéria* főhercegnő. Az ifjú Rajna. Ford. Balla Mih. Főv. Lap. 92. sz.
636. *Márki Sándor, dr.* I. Rákóczy György bibliája. Századok. 640—642. l.
637. Miért nem olvas a magyar nép? Dr. y—s. Egyetértés 184. sz.
638. *Mikszáth.* A fészek regényei. Nemzet. 172. sz.
639. *Mikszáth K.* Club és folyosó. Ism. Székely Béla. Főv. Lap. 356. sz.
640. *Molnár A.* Egy magyar jakobinus. Orsz.-Vil. 834. l.
641. *Molnár Gyula.* Drámai költemények. Zombor, 1887. Ism. Bácska. 54. sz. — K. R. Közép Bácska. 27. sz.
642. *Munkácsi K.* A szív életéből. Elbeszélések. Ism. R. Irodalom. 15. 16. sz. — Szana T. Nemzet. 89. sz.
643. *Muszkalay Tivadar.* Ujabb költemények. 1887. Ism. Vasárn. Ujs. 33. sz.
644. *Nagy Gusztáv.* Protestáns tudományos irodalmi társulat. Sárosp. Lap. 3. sz.
645. *Nagy Gusztáv.* A magyar protestáns tudományos irodalmi társaság szervezéséhez. Sárosp. Lap. 19. sz.
646. *Nagy Kár.* (Sz.) id., Karénekes könyve. Lipcse. 1887. Ism. Dunántuli Prot. Közl. 32. sz.
647. *Náményi T. Lajos.* Folyóiratok. (A «Figyelő», Hazánk és Századok. jan. füzeteinek ismertetése.) Alföld. 38. sz.
648. *Náményi T. Lajos.* Irodalmunk külföldön 1886-ban. Phil. Közl. 176—183. l.
649. *Népdal.* (Hogyan terem a —) H-sz N-r. Zala. 6. sz.

650. *Népköltészet*. Herrmann A. Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesil. Ethnol. Mittheil. I. 12—95. l.
651. *Norák Antal*. Békésvármegye a magyar nyelv érdekében 1832-ben. Közli Zsilinszky Mih. Békésm. rég. társ. évk. 188²/₄. 116—131. l.
652. A Nyelvőr és szépirodalmunk. Bud. Szemle. 51. köt. 476—480. l.
653. *Ókröss Bálint*. Czinka Panna. Népszínmű. Ism. Színészek Lapja 27. sz.
654. *Oldal János*. Bagdadi utazás. Tündérajáték. 5 szakaszban. Ism. Egyetértés. 228. sz.
655. *Orel Géza*. Költemények. Szombathely, 1887. Ism. Rupp Korn. Vasm. Lap. 46. sz.
656. *Palágyi Menyhért*. Újabb lyrai költészetünk. Irodalom 2. 3. sz.
657. *Pálmai Kálmán*. Csöndes hullámok. Ism. Vasárn. Ujs. 837. l.
658. *Palotás Fausztin*. Eresz alul. 1887. Ism. Szegedi Híradó. 253. sz.
659. — 1. 957—959. sz. a. is.
660. *Pásztói (Platthy Adorján)* költeményei. Ism. Vasárn. Ujs. 700. l. — Egyetértés. 92. 312. sz. — Salon. VIII. köt. 331. l.
661. *Pérger Lajos*. Esztergom irodalomtörténete. Eszterg. és Vid. 2—8., 10—21., 24—47. sz.
662. Petőfi-társaság ülése. Irodalom. 22. sz.
663. A Petőfi- és Kisfaludy-társaság. Irodalom. 1. sz.
664. *Petri Mór*. Igen szép siralmas ének a XVII. századból. P. Napl. 122. sz.
665. *Podmaniczky Fr.* Naplótöredékek. 1. 2. köt. Budapest. Grill, 1887. — Ism. G. Nemzet. 319. sz. — M. K. P. Hirl. 95. sz. — P. Napló. 95. sz. — K. Föv. Lap. 309. 310. sz. — Silberstein A. Pest. Lloyd. 98. sz.
666. *Podmaniczky Frigyes*. Naplótöredékek. Facta loquuntur. Nemzet. 4. sz.
667. *Pósa Lajos*. 140 dal. — Kossuth versek. Ism. Szegedi Híradó. 280. sz.
668. 1. — 1012. sz. a. is.
669. *Pósa Lajos*. Dalaim. 1887. Ism. Egyetértés. 228. sz. — L. D. Vásárh. és Vid. 33. sz. — Kubinyi Zs. Szegedi Napló. 161. sz. — Dudás Gy. Szegedi Híradó. 208. sz. — Ellenzék (Nagyvárad) 5. sz. — Szana T. Nemzet. 249. sz.
670. *Prém József*. Eljegyzés után. Bertalan szerehne. Két elbeszélés. 1887. Ism. l. Bud. Szemle. 51. köt. 474—476. l. P. L. Irodalom. 5. sz. — Szana T. Nemzet. 27. sz.
671. Pulszky Ferencz felolvasása. I. A muzeum ügye. II. Gr. Széchenyi István. Nemzet. 340. sz.
672. *Radácsi György*. A konvent és «az irodalmi társaság». Sárosp. L. 50. sz.
673. *Radácsi György*. Fordítási kísérletek. Sárosp. Lap. 13. 14. 30. 36. sz. Dávid Zsoltárainak fordításából közöl mutatványokat.
674. *Radó Antal*. Versek. — Ism. P. Hirl. 350. sz.
675. *Rákossy J.* Világ szép asszonya Marcia. Operette. Zenéjét szerzé Serly L. Első előadás a népszínházban, febr. 25.

676. *Rátkai László*. Felhő Klári. Népszínmű. Ism. Tábori Rob. Délmagyarorsz. Lap. 237.
677. *Rátkay László*. Bársony Uram. Népszínmű. Első előadás a népszínházban. márcz. 26-án.
678. A modern regényirodalomról. H-n M-r. Zala 3. sz.
679. *Révai Samu*. Nemzeti irodalmunkról és a magyar könyvkereskedelemlről. Corvina 13—15. sz. — Különnyomatban is megjelent. (8-r. 18. l.)
680. *Révész Adolf*. A társaságból. Ism. Murai K. Főv. Lap. 14. sz. — Sebők Zs. Alf. Kép. Ujs. 6. sz.
681. *Ribényi Antal*. Azok a papok. Regény. 1886. Ism. e. s. Irod. Szemle. (Eger.) 3. sz.
682. Rontó Pál. Arnothi. Bud. Hirl. 163. sz. — Rontó Pál létezése. Nyilatkozat Haan Lajostól. U. o. 172. sz.
683. Rontó Pálról. Balogh Gyula. U. o. 220. sz.
684. *Rosty K. Mária* Lant. II. Őszi virágok. Ism. Religio. II. félév. 48. sz.
685. *Rudnyánszki Gy.* Jézus. 1888. Ism. Tábori R. Délmagy. Közl. 294. sz. — *Körössy László*. Esztergom és Vidéke. 99. — Dr. Purt Iván. Religio. II. f. é. 48. sz. — *Palágyi Menyhért*. Érsekújvár és vid. 50. sz. — Egyetértés. 333. sz. — *Tömörkény*. Szegedi Híradó. 283. sz.
686. *Rupp Kornél*. A modern költészet és az újabb nemzedék. Vasm. Lap. 53—101. sz.
687. *Sándor Bonaventura*. Van-e a «galamb» szónak ríme a magyar nyelvben? Magy. Állam. 107. sz.
688. *Sárosi Árpád*. Költemények. Ism. K. L. Kassai Szemle. 14. sz.
689. Sebesi Jób. l. 530. sz.
690. *Sebők Zsigm.* Alakok. Elbeszélések. 1887. Ism. Kovács J. Szegedi Híradó. 32. 39. sz. — J. D. Vásárhely és Vid. 7. sz. — Muray Kár. Szabadság. (Nagyvárad.) 40. sz. — Szana T. Nemzet. 52. sz.
691. «Segítség» — Album. Ism. Főv. Lap. 127. sz.
692. *Seress J.* Magyar mondavilág. Ism. Szana T. Nemzet. 98. sz.
693. *Silberstein Adolf*. Ungarische Literatur. Pest. Lloyd. 10. sz. Ismerteti Jókai, Csiky, Mikszáth, Tolnai, Vajda, Kis J. Dóczy, Beniczky és Gyarmathyné munkálkodását; továbbá Riedelnek Aranyról szóló munkáját.
694. *Silberstein Adolf*. Nationale Dramaturgie. Ung. Rev. 470—479. l.
695. *Solymossy Sándor*. Az akadémia új olvasó-könyvei. Főv. Lap. 27. sz. Az akadémia vállalatának rövid ismertetése.
696. *Sturm Albert*. Die ung. Literatur in den letzten fünfzig Jahren. Ung. Revue. 72—85. l.
- 696a. *Szabó Mih.* Szegedi írók. Szegedi Napló. 86. sz.
- 696b. *Szana Tamás*. Az irodalom és művészet 1886-ban. Salon. VI. köt. 392—397. l.
697. *Szana Tamás*. Magyar költők szerelmei. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 183 l.) 1 frt. — Tartalom: Balassa Bálint, Csokonai Mihály, Kisfaludy Sándor, Kármán József, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Tompa Mihály.
698. *Szathmáry Gy.* Tanulmányok. Ism. b. g. Nemzet. 53. sz.

699. Szatmáry Kár. (P.) Népirodalmunkról. Néptan. Lap. 15. sz.
 700. Száva János. Dalos könyv. 1886. Ism. Szana T. Nemzet.
 52. sz.
 701. Szécsen Antal. gr. Az erdélyi történet és történetírás jelentősége. Századok. 8. füz. 1—8. l.
 702. — l. 1036. sz. a. is.
 703. Szeged írói. P. Hirl. 42. sz.
 704. Szigeti József. «Kolostorból», «Tüzből» és «Hivatalból». Első előadás. jan. 28.
 705. Szinnyei József, id. A magyar Hirlapirodalom. Vas. Ujs. 5. sz.
 706. Szöllőssy Károly. Az aradi sajtó ezelőtt 48 évvel. Aradi Hirl.
 99. sz.
 707. Szomoró Kár. Lidércz-tüzek. Ism. Lázár R. Föv. Lap.
 75. sz. — Delta. P. Hirl. 98. sz.
 708. Teleki J. 1886-ki drámai pályázatról jelentés Dr. Heinrich Gusztávtól. M. T. Akad. Ért. 55—67. l.
 709. Theureux Istr. Budapesti élet. 1887. Ism. P. Napló. 188. sz.
 710. Thury József. A magyar és török népköltészetéről. Vasárn. Ujs. 382—383. 402. l.
 711. Timár Szaniszló. A költő és koruk. Föv. Lap. 156. sz.
 712. Tokody Ö. Az öreg plébános levelei. 1887. Ism. Fr. Bud. Szemle. 51. köt. 149—152. l.
 713. Tolnai Lajos. Epikai költészetünk. Irodalom. 20—22. sz. Az «Arany János költészete» című műből.
 714. Tolnai Lajos. Irodalmi viszonyaink. Irodalom. 1. mutató. sz.
 715. Törvölgyi Titusz. A kit nem akarnak befogadni. Regény. Ism. Solymosy S. Föv. Lap. 88. sz.
 716. Trefort Agoston. Újabb emlékbeszédek és tanulmányok. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. IV. 183 l.) 1 frt. 20 kr. — Tartalom: Lukács Móricz. Gr. Lónyay Menyhért. Mignet Ferencz. Thiers Lajos Adolf. Guizot Ferencz, B. Eötvös József. — etc. — Ism. Nemzet. 50. sz. — P. Napló után. Délmagyarorsz. Lap. 38. sz. — Pest. Lloyd. 102. sz.
 717. — l. 1072. sz. a. is.
 718. Tutsek A. Elbeszélések és rajzok. Ism. Paál Árpád. Föv. Lap. 12. sz. — Székely Nemzet. 10. sz.
 719. Az ujságírók a Magyar Salonban. P. Napl. 358. sz.
 720. Caspar Ursinus Velius, der Hofhistoriograph Ferdinand's I. und Erzieher Maximilians II. Bauch G. Ung. Revue. 1—43. 201—240. l.
 721. Vachott Sándorné. Rajzok a múltból. Figyelő. 22. köt. 45—58. 97—111. l. 209—217. 260—287. 342—357. 23. köt. 32—35. 118—143. 179—186. 241—249. 321—339. l.
 722. Váczy J. Az első magyar éleczlap. Orsz.-Vil. 104. l.
 723. Váczy J. A magyar hirlapirodalom múltjáról. Orsz.-Vil. 168. l.
 724. Vajda Viktor. Az ötvenes évek hirlapirodalmi viszonyairól. (Urházy György levele öcséséhez.) Figyelő. 23. köt. 391—392. l.
 725. Várnai Sándor. Egy temető-papirosból. Vasárn. Ujs. 726—728 l. Szinnyei J. halotti-czédulák gyűjteményéről szól.
 726. Városov Gyula. Apák bűne. Regény. Ism. Verus. Irodalom. 8. sz.
 727. Versényi György. Gyermekek-irodalmunkról. Föv. Lap. 318. sz.

728. *Vértesi A.* Csiricsáry Bertalan ő méltósága. Regény. 1887. Ism. Szomaházy Istv. Főv. Lap. 143. sz.

729. *Verus.* Száz epigramma. Ism. —t. Budap. Szemle. 52. köt. 159—160. l.

730. *Wohl St.* Aranyfüst. Regény. Ism. x. Bud. Szemle. 51. köt. 303—306. l. Ism. b. t. Nemzet. 153. sz. — K—d. Bud. Hirl. 168. sz. — Justh Zs. Főv. Lap. 139. sz.

731. *Zlinszky Aladár.* Heliodoros a magyar irodalomban. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Kilián, 1887. (8-r. 42 l.) 40 kr.

732. *Zorányi Jenő.* Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből. Sárospatak, 1887. (8-r. 86 l.) — Tartalom: Melius Péter mint exegeta; Melius Péter ifjúkora (1536—1558); A Jézus Sirah könyve magyar nyelven (Kolozsvár, 1551); Uzoni Boldizsár, Uzoni Sz. Balázs; Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontja.

3. Egyes írók.

733. Adatok a Széchenyi-könyvtár- és Stöcker műveiből. (Gyurcsák Ignác és Hevenessy Gábor.) Vas megy. Lap. 19. 23. sz.

734. *Alsted János Henrik.* Cuno W. F. Szabad Egyház. 12. 13. 16. 19. sz.

735. *Ambrosius Keresztély XVI.* sz. író. — l. 171. sz. a.

736. *Ányos Pál.* — l. 562. sz.

737. *Apáczai Cseri János.* Straner Vilm. Gondolat. 93—96.; 123—126. l.

738. *Arany János.* *Arany János.* Toldi. Költői elbeszélés 12 énekben. 7. kiad. Budapest, Ráth M. 1887. (8-r. 82 l.) 40 kr.

739. — — Toldi esteje. Költői elbeszélés 6 énekben. 5. kiad. Budapest, Ráth, 1887. (8-r. 86 l.) 50 kr.

740. — — Buda halála. Húnrege. 5. kiadás. Budapest, Ráth, 1887. (8-r. 153 l.) 70 kr.

741. *Arany János* balladái. Iskolai kiadás. Budapest, Ráth, 1887. (8-r. 71. l.) 40 kr. Kötve 50 kr.

742. *Arany János* hátrahagyott iratai és levelezése. Nemzet. 60. 98. 137. sz. — Főv. Lap. 61. sz. — Tanáregyl. Közl. XX. 696. l. — Egyetértés. 249. sz. — Vasárn. Ujs. 167, 272. 614, 856. l.

743. *Arany* hátrahagyott levelei. Balassa Józs. Főv. Lap. 272. sz. — Arany László válasza. U. o. 274. sz.

744. *Arany János* kiadatlan irataiból. (Arany J. Egressy Gáborhoz; Arany J. Pákh Alberthez; Pákh A. Arany Jánoshoz írt levelei.) Nemzet. 354. sz.

745. *Arany János és Csengery Antal.* (Arany László előszavából az Arany J. levelezéseinek kiadásához.) Főv. Lap. 97. sz.

746. *Arany és Petőfi* levelezése. Egyetértés. 137. sz.

747. *Arany János* és *Petőfi* levelezéséből. A «hátrahagyott iratok» legújabb füzetéből. Főv. Lap. 137. sz.

748. *Arany János* barátai. Bud. Hirl. 97. sz.

749. *Arany János* lakása Geszten. G. K. Vasárn. Ujs. 97. l.

750. *Arany János* tréfái. Bud. Hirl. 355. sz.

751. Egy pár szó *Arany János* hagyatékáról. Zemplén. 22. sz.

752. *Csengery János.* Párhuzamos idézetek. (Főleg Homeros és Arany J.) Phil. Közl. 555—562. l.

753. «Ráchel siralma» Arany Jánostól. Aesthetikai fejtegetés. Guzsvenitz Vilmos. Szépirod. Kert. 15. sz.
754. *Guzsvenitz Vilmos*. Néhány szó Arany Toldijának gyakorlati fejtegetéséhez. Közoktatás. 25. sz.
755. *Költai Virgöl, dr.* Arany János élete és költészete. Ism. Dr. Váczy János. Phil. Közl. 82—84. l., ki e munkát nagyon kevés irodalmi becűnek tartja.
756. Arany nyelvének plasticitása. Kúthy Dezső. Figyelő. 23. köt. 208—231. l.
757. Arany János. Riedl Frigyes. Budapest, Hornyánszky, 1887. (8-r. 286 l.) 1 frt. Ism. Váczy J. Phil. Közl. 189—200 l. — Szana T. Nemzet. 1. sz. — Figyelő. 22. köt. 388—389 l. — Irodalom. 1. 2. sz.
758. Arany Jánosról. Szász Károly. P. Napló. 354. sz. — Vasárn. Ujs. 97—98. l.
759. *Toncs Gusztáv*. Arany János «Török Bálint» című költeményeinek forrásairól. (Szabadkai főgym. ért.) Rövid ism. Századok. 873. l. 760. *Echo*. Hova állítsuk Arany János szobrát? Budapest, Aigner, 1887. (8-r. 15 l.) 15 kr.
761. — l. 51. és 52. sz. a. is.
762. — l. 592. sz. a. is.
763. — l. 1065. sz. a. is.
764. — l. 1086. sz. a. is.
765. Bacsányi J. Néhány szó Bacsányiról. Musits Sándor. Szépirod. Kert. 3. sz.
766. *Bajza József* kiadatlan kézírataiból. Bajza J. levele Makáry Györgyhöz és «Emlékezések» című költeménye. Vasárn. Ujs. 30. l.
767. Baksay Sándor. Vasárn. Ujs. 357. l.
768. — L. 518. sz. a. is.
769. Balázs Sándor. 1830—87. — P. Napló 212., 221. sz. Bud. Hirl. 212., 213. sz. — Főv. Lap. 212. sz. — Orsz.-Vil. 509. l. P. Hirl. 211. sz. — Egyetértés. 211., 212. sz. — Emlékezések. Győri Közl. 31., 64. sz. — Temetése. Nemzet. 213. sz. — P. Napló. 213. — Egyetértés. 213. sz. — Bud. Hirl. 213. sz. — P. Hirl. 213. sz. — Vasárn. Ujs. 534. l.
770. Balassa B. *Petri Mór*. Balassa Bálint. (A magyar lyra a XVI. század végéig.) Tasnád 37—42. sz.
771. — L. 697. sz. a. is.
772. Bálintffy Bálint. A «Zalai Közlöny» költője. Irodalom. 6. sz. *Bálintffy Bálint*ről szól s ennek «Galambok» című költeményét közli.
773. Beniczky Péter. *Komáromy András*. Thurzó Mária végrendelete és Beniczky Péter a költő. Századok. 217—234., 321—347. l.
774. *Benőfy Soma*, arlói plébános. (1821—1887.) Főv. Lap. 278. sz. Eger. 42. sz.
775. Beőthy Laci emlékezete. P. Hirl. 140. sz.
776. Berzsényi ódái. Magy. Versényi Gy. Ism. Marusák P. Phil. Közl. 494—499. l.
777. Berzsényi Dániel. Endrődi Sándor. Nemzet. 216. sz.
778. Berzsényi Dánielről. Noszlopy Tivadar. Vasárn. Ujs. 875.
779. Berzsényi Dániel és családja. Noszlopy Tivadar. Kaposvár 24. sz.
780. Berzsényi Dániel. — L. 562. sz. a. is.

781. Bessenyei György. Beöthy Zsolttól. Bud. Szemle. 51. köt. 161—180., 344—377. l. 52. köt. 20—66. l.

782. Beythe és a világosvári nyomda. Rác Károly. Szabad Egyház. 22. sz.

783. Volt-e Beythe István Világosvárt? *Thúry Etele*. Szabad Egyh. 22. sz.

784. Bod Péter Hirl. eccl. munkájáról Sennovitz A. és Szalay K. levele. Prot. egyh. és isk. Lap. 21. sz.

784a. *Török Istrán*. Adalék Bod Péter életrajzához. Prot. Közl. 52. sz.

785. K. Boer Sándor kiadatlan történeti drámái. Bayer József. Phil. Közl. 750—756. l.

786. Bornemisza Péter dunavidéki első református püspök élete és munkái. Thúry Etele. Prot. egyh. és isk. Lap. 30., 31., 33—36., 38—40. sz. — Külön nyomatban is megjelent. (8-r. 51 l.)

787. Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontja. Zoványi Jenő. Prot. egyh. és isk. Lap. 43., 44. sz. — Sárosp. Lap. 45. sz.

788. Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontja. (Válasz Zoványi Jenőnek.) Thúry Etele. Prot. egyh. és isk. Lap. 46., 47. sz.

789. — L. 732. sz. a. is.

790. — L. 1101. sz. a. is.

791. Borúth Elemér. (1833—1886) Lőrinczy Györgytől. Gömör-Kishont. 49. sz. — Munkái ism. és mutatv. Vasár. Ujs. 184. l. — P. Hirl. 273. sz. — Egvetértés. 270. sz.

791a. Borúth Elemér és művei. Viski K. Bálint. Zemplén 52. sz.

792. Borsáti P. Ferencz műve 1656. Ism. Főv. Lap. 101. sz.

793. Brassai Sámuel. Felméri L. Pæd. Szemle. 161. l.

794. Brutus Mihály, Báthory István udvari történetírója. Fraknói Vilmos. Századok. 793—797. l.

795. Csengery Antal mint író. *Péterfi Jenő*. Budap. Szemle. 50. köt. 1—16. l.

796. Anton Csengery als Schrittteller. *Péterfi Eugen*. Ung. Rev. 479—492. l.

797. — L. 745. sz. a. is.

798. Csepreghy Ferencz. Bud. Hirl. 63. l.

799. Csiky Gergely ifjúságából. Váli Béla. P. Hirl. 55. sz.

800. — L. 549—555. sz. a. is.

801. Csokonai emlékezete. Orsz.-Vil. 739. l.

802. Csokonai Somogyban. Kondor József. Isk. Szemle. (Csurgó.) 292. l. — Bud. Hirl. 300. sz. — Somogyvármegye. 19. sz.

803. Csokonai Vitéz Mihály arczképének leleplezési ünnepélye. Kiss József. Prot. egyh. és isk. Lap. 45. sz. — Sárosp. Lap. 45. sz.

804. A Csokonai-ünnepéről. Endrei Árpád. Főv. Lap. 300. sz. — Nemzet. 297. e. sz.

805. Adalékok Csokonai munkásságához. Dr. Illésy János. Figyelő. 23. köt. 265—269. l.

806. — L. 562., 697. sz. a. is.

807. Csoma S. Life and Works of Alex. Csoma de Kőrös. by Th. Duka. London. 1885. Ism. Barthélémy St. Hilaire. Journ. Savants. 673—686.

808. *Kuun G., gr.* Adalékok Kőrösi Csoma Sándor életéhez. Kereszt. Magvető. 11. l.

809. *Kőrösi Csoma Sándor* levele. Teherán, decz. 21. 1820. Ellenzék. 299. sz.
810. *Czakó Zsigmond* két levele. Pest, 1843—44. Közli ifj. Nagy Laj. Ellenzék. 252. sz.
811. *Dánielik János*. Remény. 3. sz.
812. *Dávid Ferencz*, mint János Zsigmond udvari papja. Boros Györgytől. Ellenzék. 66., 77. sz.
813. *Dayka Gábor* költészete. Erdélyi Páltól. Figyelő. 22. köt. 24—35., 196—201., 252—259. l.
814. *Deák Ferencz* hét kiadatlan levele. Egyetértés. 267. sz.
815. *Deák Ferencz* élő rokonai. Bud. Hirl. 263., 264. sz.
816. *Deák Ferencz*. Egyetértés. 267. sz.
817. — L. 61. sz. a. is.
818. *Debreczeni Márton* és a kióvi csata. Fülöp Áron. Szatmár, 1887. (8-r. 100 l.)
819. *Desericky Incze*. L. 571. sz. a.
820. *Desseffy Aurél* gr. Összes művei. Sajtó alá rendezte, életrajzzal s jegyzetekkel kísérte *Ferenczy József*. Budapest, Méhner V. 1887. (8-r. LIII., 450 l.) 4 frt. — Ism. Irodalom. 16. sz. — K—S. Századok. 556—558. l. — Váczy J. Phil. Közl. 573—577. l. — Vasárn. Ujs. 153. l. — Főv. Lap. 50. sz. — Bud. Hirl. 51. sz.
821. *Gr. Desseffy Aurél*. Beksics Gusztáv. Nemzet. 67. sz.
822. *Gróf Desseffy Aurél* életrajzához. Dr. *Ferenczy Józseftől*. Figyelő. 23. köt. 81—94.
823. *Gr. Desseffy Aurél* jellemzése. (*Ferenczy J.* életrajzából.) Főv. Lap. 50. sz.
824. *Desseffy József* gr. ismeretlen munkája. Egy szüreti kép a mult századból. Közli *Paszlavszky S.* Zemplén. 44. sz.
825. *Gr. Desseffy József*. *Gr. Sztáray Mihály* menybemenetele. Közli *Paszlavszky Sándor*. Figyelő. 23. köt. 312—319. l.
826. *Gr. Desseffy Marcell*. Dr. *Ompolyi M. Ernő*. Vasárn. Ujs. 461—462. l.
827. *Döbrentei G. Széchy Károly*, dr. *Döbrentei Gábor* mint nevelő. Erd. muz. egyll. kiadv. IV. köt. 24—52. l.
828. *Széchy Károly*. Az «erdélyi muzeum». (*Döbrentei Gábor* folyóirata.) Erd. muz.-egyll. kiadv. IV. köt. 358—393. l.
829. — L. 1032. sz. a. is.
830. *Dukai Takács Judit*. *Récsey Vikt.* Vasm. Közl. 15., 16. sz.
831. *Dugonics András*. *Báthori Mária*. Szomorú történet 5 szakaszban. III. kiadás. Bevezetéssel *Heinrich Gusztávtól*. (Olcso könyvtár. 230. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 346. l.) 60 kr.
832. *Édes Albert*. Emlékezés *Édes Albertre*. *Kálmán Farkas*. Prot. egyh. és isk. Lap. 33., 34. sz.
833. *Egressy Gábor*. L. 744. sz. a.
834. *Eötvös J.* «Búcsú» cz. költeményének 3-ik versszakáról. Phil. Közl. 514. l.
835. *Subert Zsófia*. A nők Eötvös és Kemény regényeiben. Nénevelés. XIV. köt. 284—291.; 344—351. l.
836. — L. 716. sz. a. is.
837. *Faludi Ferencz*. Erdélyi Pál. Főv. Lap. 99. sz.
838. *Faludi Ferencz* mint költő és prózaíró. *Hajdú Jánostól*. Elitelőleg ism. *Váczy J. Phil. Közl.* 289—290. l.

839. Fáy András mint pedagógus. Komáromy L. Ism. Prot. egyh. isk. Lap. 3. sz.
840. Ferenczy Teréz. Murányi Sándor. P. Hirl. 255. sz.
841. Uzoni Fosztó István nemzetiségi leszármazása. Közli Csegezy László. Kereszt. Magv. 196. l.
842. Franczius Farkas. Egy jeles vadkert. Ford. Miskolczi Gáspár. Ism. Székely Nemzet. 1. sz.
843. Frankenburg A. *Vadnai Károly*. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf felett. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékebeszéd. IV. köt. 3. sz.) Budapest, Akadémia. 1887. (8-r. 26. l.) 20. kr. — Megjelent még a Föv. Lap. 60. s. köv. szám. — Ism. Récesy Vikt. Sopron. 29. sz.
844. Garai János összes munkái. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és életrajzzal kísérte Ferenczy Józsa. I—V. köt. Budapest, 1886—87. Ism. Szana T. Nemzet. 311. sz.
845. Gróf Gvadányi Józsefről. Egyetértés. 226. sz.
846. Gvadányi háza előtt. Beöthy Zsolt. Föv. Lap. 226. sz.
847. Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete b. Horeczkytól. — Pozsony. 1887. (8-r. 16. l.) Ism. Föv. Lap. 226. sz.
848. Adatok a Gvadányiak történetéhez. Horeczky Ferencz br. P. Napl. 225. sz.
849. A «Falusi Notárius» szerzője. H. M. Zala. 34. sz.
850. Gr. Gvadányi József. Dr. Kovács D. Vasárn. Ujs. 565. l.
851. Kovács D. Ein ungarischer Reitergeneral als Dichter. Ung. Rev. 786—800. l.
852. Gvadányi József gr. Sz. Kovács Sándor. Orsz.-Vil. 546. l.
853. Gróf Gvadányi József. Solymossy Sándor. Föv. Lap. 225. sz.
854. Gvadányi levelei Péczelihez. Takáts Sándortól. Figyelő. 22. köt. 36—45. l.
855. A Gvadányi-ünnep. Nemzet. 226. sz.
856. Die Gvadányi-Feier in Skalitz, von Eugen Mitták. Pressburg. Zeit. 231. reg. sz.
857. Gvadányi Album. Szerk. Kovács Dénes. Ism. Föv. Lap. 226. sz.
858. Gyarmathy Zsigáné. Egy írónő otthon. Bognár Kálmántól. Föv. Lap. 293. sz. — Vasárn. Ujs. 412. l.
859. Gyöngyösi István. Gyöngyösi István műfordításai. Nagy Sándor. — Phil. Közl. 31—43. 335—350. l.
860. A «porából megéledett Phœnix» Gyöngyösi kéziratában. Szalay Gyula. Figyelő. 23. köt. 232—238. l.
861. Győri Vilmos. Dr. Neuman E. Zalai Tanügy. 2—6. sz.
862. Gyulai Pál. (Költeményei, elbeszélései, rajzai, képei, vázlatai). Dr. Tolnai Lajos. Irodalom. 23. s. köv. sz.
863. Gyurcsák Ignác L. 733. sz. a.
864. Haller László. — L. 536. sz. a.
865. Hevenesy Gábor. L. 733. sz. a.
866. Horváth András énekei. Ellenzék. 44. 45.
867. Huszár Gál. Thúri Etele. A reformáció egy üldözöttje. Prot. népkönyvtár. 449—469. l.
868. Huszár Gál élete. Thúry Etele. Prot. egyh. és isk. Lap. 1., 3. sz.

869. *Thúry Etele*. Újabb pótlék Huszár Gál életéhez. Dunántúli Prot. Közl. 9. sz.
870. *Thúry Etele*. Emlékezés Huszár Gálról. Dunántúli Prot. Közl. 1—3. sz.
871. Huszár Pál életpályája. Rácz Károly. Szabad Egyh. 5. sz.
872. *Iduna*. Gorócz J. Egy elfeledett magyar költőné. Szász Károlyné. sz. Szász Polixena. (Iduna.) Délmagyarorsz. Lap. 115. sz.
873. *Imrefi Iván* költő. P. Hirl. 307. sz.
874. Ipolyi Arnold kisebb dolgozatai. III. köt. Ism. Szendrey J. Nemzet. 351. sz.
875. *Pulszky Ferencz*. Emlékbeszéd Ipolyi Arnold felett. Nemzet. 116., 117. sz.
876. Ipolyi Arnold. Farkas E. Ung. Revue. 305—314. l.
877. L. 1027. sz. a. is.
878. Ipolyi-émlékünnep. Főv. Lap. 290. sz.
879. *Jakab Ödön* első színműve. Ism. Radnóti Dezső. Hunyad. 52. sz.
880. — L. 600. sz. a. is.
881. *Jókai*. Életemből. Humor. Utleírás. 1887. Ism. Keszler J. Nemzet. 357. sz.
882. *Jókai* félszázados írói munkássága. Levél Urváry Lajoshoz. Nemzet. 285. sz. — P. Napló. 285. sz. —
883. *Jókay Mór* levele Paulay Edéhez. 1887. szept. 26. — Nemzet. 265. sz.
884. *Jókai Mór* «Új Földesúr» című regényének költői műfaj méltatása. Irodalomtörténeti tanulmány. *Thúry Etele*. Sopron. 36. sz.
885. *Jókai M.* Keresd a szíved. Dráma 4 felv. Budapest, 1887. Ism. X. Y. Z. P. Napló. 242. sz.
886. *Jókai-Keglevich* ügy. Egyetértés. 246., 247., 249., 250. sz. (Keresd a szíved.) — P. Hirl. 245. sz. — P. Napl. 247. sz.
887. *Jókai Mór*. Levél az ujságíró reporterhez. Nemzet. 297. sz.
888. *Jókai Mór*, a haragvó. Debreczen. 51. sz.
- 888a. — L. 996. sz. a. is.
889. *Jósika* regényeiről. Szaák Luizától. Figyelő. 22. köt. 368—373. l.
890. *Karacs Ferenczné*. György Aladár. Egy pusztuló sír. Nemzet. 68. sz.
891. *Karacs Teréz*. Váli B. P. Hirl. 104. sz. — Vasárn. Ujs. 279. sz. — Náményi T. L. Alföld. 88. sz. — Nemzet. 105. sz. és Figyelő. 22. köt. 315—320. l. — B—i. Máramarosi Tanügy. II. évf. 88. l. Prot. egyh. és isk. Lap. 17. sz.
892. *Karacs Teréz* önéletírása. Pæd. Szemle. 195—200. l.
893. *Karacs Teréz*. Hogyan lettem irogató nő. (Emlékezés.) Főv. Lap. 105. sz. Életrajza, u. o.
894. *Karacs Teréz*. Szózat a nemzeti színház megnyitási ünnepére. Főv. Lap. 229. sz. *Karacs Teréz* ötven év előtt írta e szózatot, mely eddig kéziratban volt.
895. *Karikó János*, biai földműves. Vadon virágai. Ism. Egyetértés. 85. sz.
896. *Kármán József*. L. 697. sz. a.
897. *Katona József* életéről s ismeretlen műveiről, dr. Váczy

János. Figyelő. 22. köt. 81—96. l. — Milecznek hasonczímű munkája kapcsán Katona József életéről és műveiről szól egyet-mást.

898. Katona «Bánk bán»-járól. Palágyi Menyhért. Irodalom. 4—12. sz.

899. Kazinczy Ferencz levelei Ráday Gedeonhoz. Közli Abafi L. Figyelő. 23. köt. 363—365. l.

900. *Fejes István*. Szépalom. Vasárn. Ujs. 742. l.

901. Kelemen Benő, Nagyernyei. — élete. Kor és jellemrajz. Jakab Elek. Kereszt. Magv. 145. l.

902. Kemény Zs. L. 835. sz. a.

903. Kisfaludy Atala. L. 562. sz. a.

904. Kisfaludy Károly. Kisfaludy K. Csalódások. Magy. Szigetvári J. Ism. Marusák P. Phil. Közl. 494—499. l.

905. Kisfaludy K. Stibor Vajdája. Iskolai előadás a 6. osztályban.

Tomor Ferencz. Közoktatás. 1., 2., 3. sz.

906. *Váczy János*. Kisfaludy Károly halálos ágyán. Vasárn. Ujs. 6. sz.

907. Kisfaludy Károly halálos ágyán. Vasárn. Ujs. 89. l.

908. Kisfaludy Sándor első verse 1785-ből. Dengi János. Figyelő. 23. köt. 193—198. l.

909. Kisfaludy Sándor és a balatoni színház. Dr. Váli Béla. Figyelő. 22. köt. 133—141. l. — Mutatvány Válinak a magy. színészet története című műből.

910. Ferencz József főherczeg Kisfaludy Sándornál. Függetlenség. 262. sz.

911. — L. 697. sz. a. is.

912. Kiss József. Dr. Tolnay Lajostól. Irodalom. 12—19. sz. — Steinbach Józs. Pécs. 2. sz.

913. Kocsi Csörgő Bálint. Szabad. Egyh. 1. sz.

914. Koháry. A költő Koháry szüleitől. Illésy János. Figyelő. 23. köt. 319. l.

915. Kölcsey Ferencz minden munkái. 3. bőv. kiadás. Budapest, Franklin-t. 1887. — Az 1., 2. füzet. ism. Bud. Szemle. 51. köt. 159—160. l.

916. Kölcsey kiadatlan költeményei. Éble Gábortól. Figyelő. 22. köt. 217—220. l.

917. Kölcsey hymnusa. Örményre ford. Gabrus Zacharias. Armenia. 170. l.

918. A nagy-károlyi Kölcsey szoba. Éble Gábor. N. Károly és Vid. 30. sz.

919. Kölcsey-szoba. Pap Endrétől. Bud. Hirl. 88. sz.

920. *Széchy Károly*, dr. Kölcsey és az akadémiai titkárság. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 153—199. l.

921. Kölcseyről. (Irodalomtörténeti tanulmány.) Széchy Károly. Főv. Lap. 216—227. sz.

922. Széchy Kár. Kölcseyről. Kivonat. Nemzet. 53. sz.

923. Kolosi Elvira. Nehr. Vasár. Ujs. 48. sz. — Hegyi Józs. Jászberény és Vid. 48. sz. — Kálmán Farkas. Téli Ujs. 9. évf. 2. sz. és Prot. egyh. és isk. Lap. 50. sz. — Főv. Lap. 319. sz. — Egyetértés. 319. sz.

924. Komáromi Csipkés Gy. Findura Imre. Mikor nyomták a Komáromi Csipkés-féle Bibliát? Bud. Hirl. 88. sz.

925. Komócsy József. Endrődi Sándor. Salon. VI. köt. 632—635. l.
926. Kónyi. Epos-e a Kónyi Zrínyiásza? Dr. Illésy János. Figyelő. 23. köt. 74—77. l.
927. Köteles Sámuel gyász levele. Közli Kanyaró Ferencz. Figyelő. 22. köt. 158. l.
928. Kovács József és Szemere Pál. Farkas Mártontól. Figyelő. 23. köt. 250—255. l.
929. Kovács Pál emlékezete. Beöthy Zs. P. Napló. 38., 39. sz. Győri Közl. 12., 13. sz.
930. *Vadnay Károly*. Emlékezésed Kovács Pál felett. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezésedek. IV. köt. 8. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 22 l.) 10 kr. — Megjelent a Nemzet. 114., 118. 119. sz. és Győri Közl. 35. s köv. számaiban is.
931. Kovács Pál életiratahoz. Jakab Elektől. Figyelő. 22. köt. 235—238. l.
932. Életrajzi adatok. (Néhai dr. Kovács irata.) Föv. Lap. 330. sz.
933. Kulcsár György postillái. Kulcsár Endrétől. Figyelő. 23. köt. 186—193. l.
934. Kulcsár Györgyről. Zoványi Jenő. Figyelő. 23. köt. 387—391. l.
935. Kulcsár István. Dr. Váczy Jánostól. Figyelő. 23. köt. 270—283. l.
936. Kuthy Lajos élete és munkái. Váli Bélától. Figyelő. 22. köt. 202—209., 288—297. 23. köt. 383—387. l.
937. Gr. Kuun Géza. Sz. L. Vasárn. Ujs. 525. l.
938. Láni György elbeszélése 1676-ból. Szabad Egyh. 2—11. sz.
939. Listi L. *Komáromy András*. Listi László élete. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Pfeiffer, 1887. (8-r. 62 l.) 80 kr. Ism. Sz. T. Nemzet. 208. sz.
940. Lugossy József élete és tudományos iránya. Jakab Elek. Figyelő. 23. köt. 161—178. l.
941. Lukács Móríc L. 716. sz. a.
942. Lukácsy Sándor. Bud. Hirl. 266. sz.
943. Madách I. «Ember tragédiá»-jának új német fordítása. B. Z. Irodalom. 4. sz. Siebenlist J. fordítását ismerteti, melyet szerencsésnek tart.
944. *Morvay Gy.* Lucifer. 1887. Ism. Szana T. Nemzet. 27. sz.
945. *Török János*. Párhuzam Lucifer és Mefisztó között. Jász-Nagykun Szolnok. 41. sz.
946. Madách l. 108. sz. a. is.
947. — L. 631. sz. a. is.
948. Malom Luiz. Dr. Versényi Györgytől. Figyelő. 23. köt. 339—345. l.
949. Matkovics Pál. (Bús Vitéz.) — Nemzet 57. — Egyetértés 57. sz. — Föv. L. 56. sz. — Függetl. 56. sz.
950. Matkovics és Matlekovics. Irodalmi emlék a provisoriumból. Hölgy. Lap. 40. sz.
951. Melius Péter mint exegeta. Zoványi Jenő. Sárosp. Lap. 42—44., 46., 48., 49. sz. Ez megjelent a 732. sz. munkában is.
952. — L. 732. sz. a. is.

953. Szenci Molnár Albert három problematikus művéről. Dr. Herrmann Antal. Figyelő. 22. köt. 321—328. l.
954. Nagy Ferencz. *Dr. Badics Ferencz*. «Rajta magyar, rajta!» Nagy Ferencz 1793-ban kiadott verse. Főv. Lap. 76. sz.
955. Otrókocsi Fóris Ferencz 1676-ból. Szabad Egyház. 16. sz.
956. Pákh Albert. L. 744. sz. a.
957. Palotás Fausztin. — Szegedi Napló. 259. sz.
958. — L. 1012. sz. a. is.
959. — L. 652. sz. a. is.
960. Pauler Tivadar élete és művei. Dr. Máté Sándortól. Figyelő. 23. köt. 1—16. 94—118.
961. Pázmány Péter. —h—r-től. Figyelő. 22. köt. 1—23. l. 111—133., 185—196., 241—252., 357—367. 23. köt. 61—73. l.
962. Pázmány Péter. Pulszky Ágost. (Olesó könyvtár. 234. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 101. l.) 20. kr. Előbb a Bud. Szemle. 48. kötetében jelent meg.
963. Pázmány Péter első levele. Közli Bunyitay Vincze. Századok. 75—76. l.
964. — L. 1116. sz. a. is.
965. Péczeli József meséi. Kiadta és életrajzzal ellátta Takács Sándor. (Nemzeti könyvtár, 39.) Budapest, Aigner L. 1887. (16-r. VIII. 303. l.) 2 frt.
966. Péczeli József és Lafontaine. Barbarics L. R. Phil. Közl. 546—554. l.
967. Péczeli József meséi. Takács Sándortól. Figyelő. 22. köt. 161—185.
968. Péczeli József «Mindenés Gyűjteménye» Takács S. U. o. 328—341. l.
969. Péczeli vegyes munkái. Takács S. U. o. 23. köt. 16—31. l.
970. Takács Sándor. Válasz Barbarics L. R. úrnak Phil. Közl. 782—784. l. Péczeli élete cz. munkáról szól.
971. — L. 854. sz. a. is.
- 971a. *Perecsényi Nagy* László. Ovidias. Magno Varadini 1804. Ism. Szöllősy Kár. Aradi Közl. 351. sz.
972. Petőfi István hátrahagyott költeményeiből. «Bucsum». (Márcz. 20. 1858.). Alf. Kép. Ujs. 22. sz.
973. Petőfi István (1825—1880). Szana Tamás. Salon. VIII. köt. 97—101. l.
974. Petőfi Sándor. *Petőfi újabb reliquiái. 1838—1849*. Gyűjtötte Baróti Lajos. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. XV, 174 l.) 80 kr. — Ism. P. Napló. 298. sz. — H. Főv. Lap. 317. sz. — Keszler J. Nemzet. 340. sz. — Váczy J. Vas. Ujs. 697. l.
975. Petőfi Volnék bár . . . Ford. Lichtner Jakab. (Pressburg Zeit. 249. reg.
976. Petőfi Sándor levele Kossuth Lajoshoz. Salon. VI. köt. 562. l.
977. Petőfi Sándorról. Beck Károly. Függetl. 86., 87. sz.
978. Apróságok Petőfi életéből. Bodó Árpád. Brassó. 102. sz.
979. Petőfi és a magyar Alföld. Cserép S. Félegyház és Vid. 31. sz.
980. Petőfi költészete a népoktatás szolgálatában. Druga József. Nógrádi Lap. 36. sz.

981. Petőfiről Endrődi Sándor. Salon. VII. köt. 140—147. l.
 982. Segesvár és Petőfi. id. Gyalokay Lajos. Hazánk. VII. köt. 243—259., 337—357. l.
 983. Petőfik Aszódon. Gyöngyössy László. Vasárn. Ujs. 366—368. l.
 984. A Petőfi-síremlékről. Horváth László. Ellenzék. 13. sz.
 985. Petőfi és Scariatine orosz cs. tábornok emléke Segesvár mellett. Jakab Elek. (Pesti Hirl. 10. sz.)
 986. Ismét a Petőfi-Scariatin emlékről. *Jakab Elek*. P. Hirl. 45. sz.
 987. Petőfi hazafias lyrája. Jancsó B. Alf. Kép Ujs. 23., 24. sz.
 988. Hogy ítélték 42 év előtt Petőfiről. Jancsó Benedek. Alf. Kép. Ujs. 4. sz.
 989. Petőfi költészetéről. Keményffy Katinka. Székelyföld. 24. sz.
 990. Petőfi és a szabadságharcz. Koltai Virgil. Győri Hirl. 89. s köv. sz.
 991. Petőfi scepticismusa. Menczer Pál. Arad és Vid. 6. sz.
 992. Petőfi mint fordító. Náményi T. Laj. Alföld. 33. sz.
 993. Petőfi böleseletéről. Mindszent. 10—12. sz.
 994. Petőfi, mint Pönögei Kis Pál megérkezik Pestre. Dr. Sass István. Vasárn. Ujs. 5—6. l.
 995. Segesvár és Petőfi. Függetl. 140. sz.
 996. Egy irodalomtörténeti tévedés helyreigazítása. (Petőfi, Jókai.) Thury Etele. Pápai ifjus. Lap. 6. sz.
 997. Petőfi mint családapa. Sz. T. Nemzet. 228. sz.
 998. Petőfi polemiája Vörösmartyval. Dr. Váczy J. Salon. VIII. köt. 148—155. l.
 999. Vachott Imre Petőfiről. P. A. Függetl. 188. sz. — Érmelléki Híradó. 31. sz. — Kecskemét. 28. sz. — Félegyháza és Vidéke. 29. sz.
 1000. Petőfi sírjánál. Váli B. dr. Orsz.-Vil. 306.
 1001. «Március fainak» urczképei Barabás Miklóstól. — Petőfi Sándor, Vasváry Pál. Vasárn. Ujs. 190. l.
 1002. Petőfi-Muzeum. — Uj irodalomtörténeti folyóirat. Ism. Főv. Lap. 355. sz.
 1003. Petőfi és a szabadságharcz. Koltai Virgil. Győri Hirlap. 54. szám.
 1004. Ujlaki István Petőfi tanítója. *Eötvös Kár. L.* Prot. Egyh. Isk. Lap. 15. sz.
 1005. — L. 562. sz. a. is.
 1006. — L. 592. sz. a. is.
 1007. — L. 697. sz. a. is.
 1008. — L. 746. sz. a. is.
 1008a. — L. 1086. sz. a. is.
 1008b. — L. 1511. sz. a. is.
 1009. Petőfi Sándorné levelei. Közli Baudisz Jenő. Szatmármegy. Közl. 15—17. sz.
 1010. Petőfi Zoltán. *Gyurinka Antal*. Reminiszczenziák. (Petőfi Zoltánról.) Szépirod. Kert. 14. sz.
 1011. Pompéry J. *Joannovics György*, Emlékbeszéd Pompéry János felett. (M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. IV. köt. 6. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 21 l.) 10 kr.

1012. Pósa L. *Irányi Dezső*. Két szegedi író. (Pósa Lajos és Palotás Fausztin.) Vásárhely és Vid. 46. sz.
1013. Zajzoni Rab István Brassó. 56. sz. — Három levelét Bunna Sándorhoz közli.
1014. Zajzoni Rab István életrajza. (1832—62.) Végh Mátyás. Brassó, 105., 107., 109. 110. 112. 113. sz.
1015. A csángó költő. Molnár Antal. Vasárn. Ujs. 694. l. (Zajzoni Rab István.)
1016. Rab Ráby emlékiratai. Bud. Hirl. után Felvid. Közlöny. 67. 68. sz.
1017. Ráday Gedeon. l. 899. sz. a.
1018. Rájnis J. Hénap Tamás. Kőszegi Rájnis József. Irodalom-történeti tanulmány. Veszprém, 1887. (8-r. 70 l.)
1019. Révai Miklós kéziratban hátrahagyott egyházi beszédei. — Kiadta Csaplár B. Megjelent a «Jó Pásztor» egyházszónoklati folyóirat mellékleteként. Ism. Religio. II. félv. 9. sz.
1020. Mire törekszik Révai a secularisatio után? Csaplár Benedek. Figyelő. 22. köt. 59—77. l.
1021. Révai pályázata a numizmatika tanszékére. Csaplár B. — U. o. 141—158. 221—235. l.
1022. Révai viszontagságai a secularisatio miatt. Csaplár B. — U. o. 298—315. 373—386. l.
1023. Révai felhagy a rajztanítással. Csaplár B. 23. köt. 35—52. 143—160. l.
1024. Bizalmas nyilatkozatok a 90 év előtti komor időszakból. Csaplár B. Figyelő. 23. köt. 198—207. l.
1025. Révai viszályos ügye s ennek következményei. Csaplár B. U. o. 285—300. l.
1026. Révai viszonyainak derengése. Csaplár B. U. o. 346—362. lap.
1027. Révész Imre levele Ipolyi Arnoldhoz. Közli Abafi L. Figyelő 23. köt. 365—381. l.
1028. Rimay J. Alsó-stregovai és rimai *Rimay János* államisiratai és levelezése. A M. T. Akadémia tört. bizottságának megbízásából. Ipolyi Arnold. Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. XII, 422 l.) 2 frt. 50 kr. Ism. L. B. Századok. 647—652. l.
1029. Roboz István, dr. Andorka Elek. Somogy. 19. sz.
1030. Róka János l. 571. sz. a.
1031. Rónay Jácint püspök naplója. Főv. Lap. 123. sz.
1032. Rozgony József levele Döbrentei Gáborhoz. Közli Eger-vári P. Ödön. Figyelő. 23. köt. 382—383. l.
1033. Sámi Lászlóra visszaemlékezés. Miklós napja 50 év előtt. S. L. Ellenzék. 278. sz.
1034. Sárossy Gy. *Náményi Lajos*. Emléktáblát Sárossy Gyulának! Főv. Lap. 295. sz.
1035. Szántó (Arator) István. *Fraknoi Vilmos*. Egy magyar jezsuita a XVI. században. Szántó István élete. Katholikus Szemle. 385—433. l. — Különlenyomatban is megjelent. Ism. Jakab E. Századok. 847—848. l.
1036. Gr. Szécheny Antal. Sz. L. Vasárn. Ujs. 525. l.
1037. — L. 701. sz. a. is.

1038. Széchenyi I. gr. Gróf Széchenyi István beszédei. *Ism. Nemzet.* 256. sz. — *J. F. Bud. Hirl.* 282. sz. — *Egyetértés.* 256. sz. — *Vasár. Ujs.* 650. l.
1039. Széchenyi István gróf és a nemzeti játékszín körüli mozgalom az irodalomban. Bayer József. *P. Napl.* 263. sz. r. 264. e. sz.
1040. Gróf Széchenyi István mint publicista. Dr. Ferenczy József. *Irodalom.* 1 mutatóvényszám és 1. sz.
1041. Széchenyi István gróf leveleiről. Vikár Béla. *Nemzet.* 181. 188. 195. sz.
1042. — *L.* 1697. sz. a. is.
- 1042a. Szegedi Theophaniája. Heinrich Gusztáv. *Phil. Közl.* 163—175. l. Kimutatja, hogy Szegedi Theophaniája Selnecker drámájának hű, csak stilben összevonó, rövidítő fordítása.
- 1042b. Gróf Székely László élete. Király Pál. *Bud. Szemle.* 51. köt. 224—258. l.
1043. Székér Joachim és a magyar Robinson. Beöthy Zsolt. *Századok.* 626—639. l.
1044. *Szekér J.* Eine ungarische Robinsonade. *Ung. Rev.* 700—703. l. — Beöthy czikkének kivonata.
1045. Székér Alajos Joachim, egy úttörő. Kolozsvár, 176. sz.
1046. Szelestey László. Récesei Vikortól. *Figyelő.* 23. kötet. 264—5. l.
1047. Szemere Bertalan levele szüleihez. Borsod-Misk. *Közl.* 30. szám.
1048. Szemere Miklós hagyatékából. «Aranka-tető». Elbeszélés a nép után. *P. Hirl.* 253. sz.
1049. Szemere Pál. — *L.* 928. sz. a.
1050. Szeremley Gábor emlékezete. Heiszler József. *Sárosp. Lap.* 39. szám.
1051. Szigligeti Ede. — *L.* 592. sz. a.
1052. Tárkányi Béla. Élet- és jellemrajz. Babik J.-tól. *Religio.* I. félév. 18—22. sz.
1053. Tárkányi Béla fölött emlékbeszéd. Tartotta Maszlaghy Ferencz. *Kath. Szemle.* mellék. a II. füzethez. 34—42. l.
1054. *Szvorényi József.* Emlékbeszéd Tárkányi Béla József felett. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. IV. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 47 l.) 30 kr. — Ebből egy töredék a *Religio* I. félév 2. sz.
1055. Teleki Sándor. Utolsó találkozásom Petőfi Sándorral. *Bud. Hirl.* 57. sz.
1056. Tinódi S. *Kemény L. ifj.* Ujabb adatok Tinódi Sebestyén életéhez. *Phil. Közl.* 732—740. l.
1057. *Kemény Lajos J.* Lantos Sebestyén a második. *Kassai Szemle.* 9. sz.
1058. *Zilahi Béla.* Tinódi Sebestyén. Vázlat. 1540—1555. Kolozsvár. 87—90. sz.
- 1058a. — *L.* 684. sz. a. is.
1059. Tompa Kálmán. Költő. *Vas. Ujs.* 24. sz. — *Ellenzék.* 125. sz.
1060. Tompa Mihályra, emlékezés. *Rozsnyói Híradó.* 32. 33. sz.
1061. Tompa Mihály költészete. *Gleidura G.* Elitélőleg *ism. dr. Váczy J. Phil. Közl.* 85—86. l.

1062. Tompa Mihály emléke. Sinka Sándor. Debreczen. 156. sz.
 1063. *Tompa M.* Levél egy elutazott barátomhoz. Költészettanilag tárgyalva. Tomor Ferencztől. Közoktatás. 24. sz.
 1064. Tompa ifjúkori szerelméről. Dr. Váczy J. Főv. Lap. 254. sz.
 1065. Tompa barátsága Aranynyal. Váczy J. Orsz.-Vil. 351. l.
 1066. — L. 697. sz. a. is.
 1067. Török János. *Ruchietl Miklós*. Egy jó magyar publicista fiatal éveiről. Főv. Lap. 246. sz.
 1068. Tóth Ede. *Dengi János, dr.* A «Falu rossza» Lugoson. Főv. Lap. 185. sz.
 1068a. Tóth Edéről. Krecsányi Ign. (Emlékeimből.) Aradi Közl. 351. sz.
 1069. Tóth Endre. *Teöveök Sándor* könyvtárából. (Tóth Endre a költő levelei. 1838., 1839-ből.) Borsod-Misk. Közl. 71. sz.
 1070. Tóth Kálmán és a forradalom. Náményi Lajos. Alf. Kép. Ujs. 28. sz.
 1071. Tózsér L. *Csegezy László*. Feljegyzések Kénosi Tózsér László életéről. Kereszt. Magy. 195. l.
 1072. Trefort Ágoston. Irodalom. 13. sz.
 1073. — L. 716. sz. a. is.
 1074. Uzoni Boldizsár — l. 732. sz. a.
 1075. Uzoni Sz. Balázs — l. 732. sz. a.
 1076. Vajda János. *Patyi István*. Legnagyobb élő költőnk. Győri Közl. 75. sz.
 1077. — L. 562. sz. a. is.
 1078. Vajda Péter erkölcsi beszédei és pöre. Szarvasi Lapok. 48—51. sz.
 1078a. Vajda Péter iskolai rendszeréről. Péterfy Sándortól. Népv. Lap. 1—3. sz.
 1079. Várady Károly emlékezete. Uti és naplójegyzeteiből. Csálád és Isk. 16. sz.
 1080. Várady Károlyról. Halálának évfordulóján. Ellenzék. 192. sz.
 1081. Vitkovics «Spomen Milicé»-je. Piukovics Gábor. Phil. Közl. 327—334. l. E cím alatt ismerteti Kármán Fanni-jának szerb fordítását.
 1082. Vörösmarty Mihály. A két szomszédvár. Regényes költői elbeszélés négy énekben. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles írók iskolai tára. 29.) Budapest, Franklint., 1887. (8-r. 83. l.) 50 kr.
 1083. Vörösmarty M. Auf den Tod eines kleinen Kindes. Ford. Lichtner Jakob. Pressb. Zeit. 126. reg. sz.
 1084. Vörösmarty első criticája 1837. Nemzet. 266. sz.
 1085. Vörösmarty költészetéről. 1—l. Bajai Híradó. 24—28. sz.
 1086. Vörösmarty, Petőfi, Arany mint hazafias költők. Koltai Virgil. Remény. 1—3. sz.
 1087. Vörösmarty Mihály halálhíre a debreczeni collegiumban 1855. nov. 21. K. Kovács Gyula. Ellenzék. 277. 278. sz.
 1088. Vörösmarty nólakjai. Pintér Kálmán. Salon. VII. kötet. 616—624. l.
 1089. Vörösmarty «Szigetvár» című hazafias költeményének széptani méltatása. Szabó Kázmér. Szépirod. Kert. 52. sz.

1090. Vörösmarty költői nyelvezete. Vozári Gyula. Figyelő. 23. k. 53—60. l.
1091. Szüreti emlékezés. (Fóthi dal.) Spinoza. Bud. Hirl. 295. sz.
1092. — L. 697. sz. a. is.
1093. — L. 998. sz. a. is.
1094. Wesselényi M. Adalékok br. Wesselényi Mikiós életéhez. Veszprém. 36. sz.
1095. Emlékezés br. Wesselényi elítéltetésére. P. Hirl. 73. sz.
1096. *Kérékgyártó Elek*. Adalékok br. Wesselényi Miklós életéhez. Egyetértés. 239. sz.
1097. Weszprémi István. Wurzbach. 55. köt. 180—182. l.
1098. Zajzoni. — L. 1013. sz. a.
1099. Zoltán József. (1712—63.) Lázár Béla. Phil. Közl. 742—750. lap.
1100. — L. 536. sz. a.
1101. *Zoványi J.* Válasz Thury Etelének, de nem Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontjáról. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 50. 51. sz. — Thury E. Végszó Zoványi J.-höz a kifogásolt passusok igazolásául. U. o. 52. sz.
1102. Zrinyi M. *Veér Ferencz*. «Zrinyiásznak» költői méltatása. Győri Közl. 8. sz.
1103. Zsutai Jánosról. Hegyesi Márton. Figyelő. 23. köt. 301—312. lap.
1104. *Hegyesi Márton*. Egy összeroncsolt élet. Emlékezés Zsutai Jánosra. Szabadság. (Nagyvárad), 300. sz.

4. Magyar nyelvészet.

1105. *Alszegehy János*. Nyelvtörténeti adatok. A nagyszombati szücs-czéh régi irataiból. Nyelvőr. 39—41., 79—82. l.
1106. *Ballagi Mór* és *György Aladár*. Kereskedelmi szótár. A m. t. Akadémia által kiküldött szakbizottság közreműködésével szerkesztettek. — A m. t. Akadémia kiadása. I. Német-magyar rész. II. Magyar-német rész. Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. VII, 382 és 389 l.) Két kötet 5 frt. — Ism. P. Napló. 302. sz.
1107. *Balassa József*. Szeremle nyelve. Nyelvőr. 501—505.
1108. *Balassa József*. Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez. Nyelvőr. 14—21. l.
1109. *Barbarics Róbert*. A visszaható névmás és jelzői. Nyelvőr. 295—301. l.
1110. *Bélteki Kálmán*. Rokონértelmű szók. — Hajt (hajkurász, hajszol, hajtogat), üz, kerget, terel (tereget, terjenget), pásztorít, elakaszt, elcsap, kicsap, ereszt. Nyelvőr. 9—11. l. — Környék, vidék, tájék, határ, mellék. U. o. 11—13. l. Messze, távol. U. o. 13—14. l.
1111. *Brassai Sámuel*. Vallomások és igazítások. Nyelvőr. 450—460. l. «történet, képez, virgács, czirkalom és paradicsom» szók képzéséről szól.
1112. *Danninger József*. A csonka mondatról tekintettel a magyar nyelvre. — Szemelvény a kiadandó német nyelvtanomból. Közoktatás. 36.
1113. *Findly Henrik, dr.* A magyar nyelv hangrendszere. Erd. muzeum-egyl. kiadv. ÍV. köt. 1—23. l. — Kivonat, Nemzet. 53. sz.

1114. *Frecskay János*. Válasz egy germanista szózatra. Nyelvőr. 461—464. l.

1115. *Frecskay János*. A «da, -de» képző századik évfordulóján. Nyelvőr. 111—114. l.

1116. *Fülöp Adorján*. Szók és szólások Pázmány «Prédikációi»-ból. Nyelvőr. 272. 374. l.

1117. *Joannovics György*. Szórendi tanulmányok. II. rész. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 2. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8 r. 67. l.) 40 kr.

1118. *Kálmány Lajos*. Mithologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A hold nyelvi hagyományainkban. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 5. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 20. l.) 10 kr.

1119. *Kálmány L.* Der Mond im ungarischen Volksglauben. Ethnol. Mittheil. I. 23—27. l.

1120. *Kanitz Ag. dr.* A magyar nyelv a tudományokban. Kolozsvár. 213—215. sz.

1121. *Kivády Károly*. A «da, -de» képző (?) történetéhez. Nyelvőr. 232—234. l.

1122. *Kőrösi Sándor*. Olasz kölcsönzők. Nyelvőr. 60—64. l.

1123. *Krausz Jakab*. Nyelvujtási adatok. Diák-Magyar Műszókönyv. (Fogarasi J. 1833.) U. o. 84. l.

1124. Magyar eredetű szók a bánsági svábok nyelvében. Phil. Közl. 215. l.

1124a. *Márki J.* Hibás magyarságok. (Kész van, vágyta látni; mertek-e volna; Ill'a berek, nádak erek; telegrafál, monarchia, öntekonytság). — Népev. Lap. 9. sz.

1125. *K. Mártonffy Imre*. Magyar nyelvi hibák. Tasnad. 35., 37., 38., 40., 42., 44. sz.

1126. Mesterszótár. Herman O. könyvéből. Vasárn. Ujs. 234. l.

1127. *Munkácsi Bernát*. Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. (Boszorkány, buga, csóltár, csótán, dió, gyom, hagyma, iplik.) Nyelvt. Közl. XX. 467—474. l.

1128. *Sentz Alois*. Zur Philosophie des Unbewussten in der ungarischen Sprache. — Ueber das Nichts und die Verneinung. Ung. Rev. 435—445. l.

1129. *Simonyi Zsigmond*. A magyar névragozás nyelvtörténeti alapon. Külön közölve «A magyar határozók» című pályamunkából. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 93 l.) 1 frt.

1129a *Simonyi Zs.* A magyar szótók. Általános rész. (Értekezések a nyelv- és szépt. köréből XIV. köt. 7. sz.) Budapest, Akadémia 1887. (8-r. 45 l.) 30 kr.

1130. *Simonyi Zs.* A. nyelvészetről. Salon. VII. köt. 370—374. l.

1131. *Simonyi Zs.* A tárgyesetről. Nyelvőr. 1—9. l.

1132. *Simonyi Zs.* Névrágjaink elemeiről. U. o. 49—56. l.

1133. *Simonyi Zs.* A szótók története. U. o. 241—249. l.

1134. *Simonyi Zs.* Egy új magyar hangrendszer. U. o. 309—315., 356—360. l. Elítélőleg szól Finály H.-nek «a magyar nyelv hangrendszere» című értekezéséről.

1135. *Simonyi Zs.* Az állandó határozók («vonzatok»). U. o. 534—539. l.

1136. *Simonyi Zs.* A magyar kötőszók. (Németországi nyilatkozat

egy magyar nyelvudományi munkáról). Budapest. Szemle. 50. köt. 333—336. lap.

1137. *Singer Ign.* Simplified grammar of the hungarian language. Ism. Kúnos J. Budapest. Szemle. 52. köt. 157—158. l.

1138. *Steuer János.* A deminutiv «-stván, -styén» képző. Nyelvőr. 420—421. l.

1139. *Szarvas Gábor.* Hirlapjaink magyarsága. U. o. 21—29., 66—68. l.

1140. *Szarvas Gábor.* Hadüzenet az ik-es ragozásnak. U. o. 115—119. l. — Birálja Takács I.-nak «Nyelvünk ik-es igéi» című munkáját.

1141. *Szarvas Gábor.* A magyar műveltség oláh ajándék. U. o. 119—124. l. — Elítélőleg bírálja Xenopol Teoria lui Rösler 1884. munkáját.

1142. *Szarvas Gábor.* A nyelvészet furcsaságai. U. o. 160—170. l. A baba, macska, pulyka szók etymológiáját adja.

1143. *Szarvas Gábor.* Egy szemenszedett germanizmus. U. o. 361—365. l. (Megismerni = kenneen lernen jelentéséről szól.)

1144. *Szarvas Gábor.* Kitől tanulta a magyar a dohányzást? U. o. 385—393. l.

1145. *Szarvas Gábor.* A szótövek kérdéséhez. U. o. 421—423. l.

1146. *Szathmáry György.* Helynevek és népfajok. Nemzet. 13. 14. szám.

1147. *Székrenyi Lajos.* A bölcelet magyar műnyelvéhez. Bölcs. Folyóirat. 247—251. l.

1148. *Szilasi Mór.* Jelentéstani tanulmányok. — 1. Az -ás képző. Nyelvőr. 139—155. l. — 2. Az -at képző. U. o. 193—203. l.

1149. Szólásmódok és közmondások. Vas. Ujs. 711—712., 743. l.

1150. *Takács István.* Nyelvünk ik-es igéi és a Révay szabálya. Budapest, Hornyánszky, 1887. (8-r. 36 l.) 50 kr. — Bir. Simonyi Zs. Phil. Közl. 372—399. l. — Maklári Pap Mihály. Sárosp. Lap. 15. sz.

1151. *Takács István.* Válasz Szarvas Gábor úrnak azon birálatára, melyet Takács Istvánnak «Nyelvünk ik-es igéi és a Révai szabálya» című munkájáról közölt a «Magyar Nyelvőr» 1887. évi márcziusi füzetében. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 12 l.) 15 kr.

1152. *Takács István.* Egy pár észrevétel Simonyi Zs. úrnak az ik-es igékről szóló cikkére. Phil. Közl. 520—528. l.

1153. *Thallóczy Lajos.* A magyar szó egy német ember ajkán. (Harff Arnold följegyzései a magyar nyelvről, 1496—99.) Nyelvőr. 170—172. l. — Szarvas Gábor megjegyzése erre. U. o. 172—175.

1154. *Theurewk A.* Alanyi és tárgyi igeragozás. Közoktatás. 11. 12. 13., 14., 16., 17. sz. — *Tomor F.* A fentebbi cikkhez u. o. 11. sz. Utóhang az alanyi és tárgyi igeragozáshoz. U. o. 17. sz.

1155. *Theurewk Árpád.* Új magyar nyelvészet. Közoktatás. 39. sz.

1156. *Thury József.* A magyarok eredete egy német tudós szerint. Egyetértés. 109. sz.

1157. *Tomor F.* Új magyarságok. Közoktatás. 6. 8. sz. (a névelők elhagyásáról), (mik = melyek) u. o. 15., 26., 27., 35. sz.

Egyes szókról.

1158. *Ald. Alexi György.* Nyelvőr. 78., 79. l. és Munkácsi B. u. o. 260—261. l.

1159. *Alszik, fekszik, nyugszik.* Simonyi Zs. U. o. 219—220. l.
 1160. *Arcaz, poja, dbrázat, arczulat, kép.* Bélteky K. U. o. 394—396. lap.
 1161. *Ateja, ačeja, ačejez.* Simonyi Zs. U. o. 322. l.
 1162. *Banya.* Alexics Gy. U. o. 514—515. l.
 1163. *Békállik.* Szarvas Gábor. U. o. 74—78. l.
 1164. *Billikom.* Szarvas Gábor. U. o. 178—181. l.
 1165. *Bir, tud, győz.* Bélteky Kálmán. U. o. 343—344. l.
 1166. *Bitság.* Szarvas G. U. o. 291—295. l.
 1167. *Borbát.* Alexics György. U. o. 322—323. l.
 1168. *Borza.* Szarvas G. U. o. 556. 557. l.
 1169. *Büszke.* Szarvas G. U. o. 555. 556. l.
 1170. *Buta.* Révész E. U. o. 321. l.
 1171. *Cserél, vált.* Bélteky Kálmán. U. o. 106. l.
 1172. *Csikle.* Szarvas G. U. o. 512—513. l.
 1173. *Csikle, csiklé.* Herman O., Csallóközi K. és Ádám J. U. o. 558. 559. l.
 1174. *Csirke.* Szarvas G. U. o. 320—321. l.
 1175. *Csörege.* Tomor F. Közoktatás. 4. sz.
 1176. Az «*elme*» szó használatáról. Szabó Mih. Bölcs. Folyóirat. 355—357. l.
 1177. —*ért.* Vasverő Rajmond. Nyelvőr. 72—74. l.
 1178. Az «*ész*» és «*lélek*» szók használatáról. Szabó Mihály. Bölcs. Folyóirat. 114—119. l.
 1179. *Fattyú.* Alexi Gy. Nyelvőr. 128—129. l.
 1180. *Fenek, alj, talp.* Bélteky K. U. o. 107—108. l.
 1181. *Futókerék?* Szarvas G. U. o. 365. l.
 1182. *Góbé, kópé.* Putnoky Miklós. U. o. 182—183. l. — Szarvas G. U. o. 226—227. l. — l. 1201. sz.
 1183. *Gyöngé, gyarló, erőtlen, rozzant (rozoga).* Bélteky K. U. o. 540—541. l.
 1184. *Gyűjt, szed.* Bélteky K. U. o. 249—251. l.
 1185. *Hervad, fonnyad.* Bélteky Kálmán. U. o. 251—252. l.
 1186. *Hír, újság.* Bélteky K. U. o. 542. 543. l.
 1187. *Hold* = Morgen. Steuer J.-tól. Phil. Közl. 412. l.
 1188. *hord (hordoz, hordogat, hordozgat), visel (viselget).* Bélteky K. Nyelvőr. 485—486. l.
 1189. *Az idegen kecs.* Szarvas G. U. o. 558. l.
 1190. *Ismerni tanul és megismer* közti különbség. Szarvas G. U. o. 564. l.
 1191. *Isten.* Vasverő Rajmond. U. o. 97—103. l. — Steuer J. U. o. 337—343. l.
 1192. *Juhoda, szádal.* Jakobei Dezső. U. o. 35. l.
 1193. *Kárcallás.* U. o. 36—37. l.
 1194. *Ked.* Kulcsár Endre. U. o. 35. l.
 1195. *Kegyelet.* Szarvas G. U. o. 32—34. l. — Nagyszigethi Kálmán. Egy indítvány és még valami. U. o. 64—65. l.
 1196. *Kerép.* Simonyi Zs. U. o. 126. l.
 1197. *Kesztő.* Nemesvissai A. U. o. 513. l.
 1198. *Kim* = talán. Szarvas G. U. o. 511. l.
 1199. *Kiván (kivánogat), ahajt (áhít, sóhajt), rágyik (vágyódik), sóvárog, eped.* Bélteky K. U. o. 103—106. l.

1200. *Kőgy, vall, vő, virő.* Csapodi István. U. o. 72. l.
 1201. *Kópé, góbé.* Alexi Gy. U. o. 29—31. l. — L. 1182. sz.
 1202. *Követ, kísér.* Bélteky K. U. o. 344—346. l.
 1203. *Lágy, puha.* Bélteky K. U. o. 486—487. l.
 1204. *Léságos.* Zolnai Gyula. U. o. 289—291. l. — Kokas János.
 510. 511. l.
 1205. *Meg kívánom jegyezni?* Szarvas G. U. o. 37. l.
 1206. *Miniszterelnök vagy elnökminiszter?* Szarvas Gábor. U. o.
 562. lap.
 1207. *Nagyobbszerű?* Szarvas G. U. o. 367. l.
 1208. *«Nő» vagy «asszony».* Komjáthy Jenő. U. o. 59—60. l.
 1209. *Pálya.* Harmath P. U. o. 183—184. l.
 1210. *Pujka, pulyka.* Hermann O. U. o. 129—131. l. — Putnoki
 M. u. o. 181—182. l. — Hermann O. u. o. 220—221. l. — Szarvas G.
 222—226. l.
 1211. *Pulya.* Alexi Gy. U. o. 69—72. l.
 1212. *Rá érlek elkísérni?* Szarvas G. U. o. 366. l.
 1213. *Ráró.* Szarvas G. U. o. 570. l.
 1214. *Só és sav.* U. o. 36. l.
 1215. *Sor, rend.* Bélteky K. U. o. 393—394. l.
 1216. *Sziveskedni.* Tolnai József. U. o. 126—127. l.
 1217. *Szoba.* Jámbor J. U. o. 31—32. l.
 1218. *Szül.* Vasverő Rajmond. U. o. 481—485. l.
 1219. *Tarmak.* Herman O. és Simonyi Zs. U. o. 126. l. — Alsze-
 ghy János. U. o. 184—185. l.
 1220. *Torz, torzít.* Szarvas G. U. o. 530—533. l.
 1221. *Történet.* Kardos Albert. U. o. 508—509. l.
 1222. *Turul vagy karvaly?* Steuer J. Phil. Közl. 412—413. l.
 1223. *Újból.* Simonvi Zs. Nyelvőr. 220. l.
 1224. *Útca vagy teca?* Szarvas G. u. o. 369. l.
 1225. *Válu.* Munkácsi B. u. o. 261—263. l.
 1226. *Vő, virő.* Szvorényi József és Simonyi Zs. u. o. 125. l.
 1227. *Ysa.* Korda Imre, u. o. 175—178. l. — Szarvas G. u. o.
 217—219. l.
 1228. *Zöld.* Schuchardt Hugó. u. o. 125. l. — Vasverő R. u. o.
 315—320. l. Schuchardt H. u. o. 505—508. l.

5. Iskolakönyvek.

1229. *Bodnár Zsigmond.* Magyar nyelvtan a középiskolák szá-
 mára. 7. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. V, 140 l.) 1 frt.
 1230. *Crisian J. — Putnoky M.* Gramatica limbei maghiare. 1885.
 Ism. Veress J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 234—236. l.
 1231. *Crisian J. — Putnoky M.* Carte de cetire maghiarã. 1886.
 Ism. Veress J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 234—236. l.
 1232. *Füredi Ignác.* Rendszeres magyar nyelvtan. Antibarbarus-
 sal és rokonértelmű szókkal. Polgári iskolák és tanítóképzők használa-
 tára. 3-ik bőv. kiadás. Budapest, Lauffer. 1887. (8-r. 144 l.) 60 kr.
 1233. *Góbi Imre.* Szerkesztéstan. A stilisztika második része.
 A középiskolák V. osztálya számára. Budapest, Franklin., 1887. (8-r.
 IV, 158 l.) 1 frt.
 1234. *Gyulay Béla, dr.* Magyar olvasókönyv nyelv- és irálytani

feladványokkal. I. rész. A közép- és polgári iskolák I. osztályai számára. 5. kiad. Budapest, Kókai, 1887. (8-r. VIII, 128 l.) 70 kr.

— Magyar olvasókönyv. Nyelv- és irálytani feladványokkal. II. rész. A közép- és polgári iskolák II. osztálya számára. 3-ik kiadás, Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. 128 l.) 70 kr.

1235. *Jeck György*. A magyar és német nyelvtan összhangzó alapismereitei. Magyar, valamint vegyes tannyelvű népiskolák számára. Rövid és könnyen érthető alakban. Szeged, Traub, 1887. (8-r. 70 l.) 20 krajczár.

1236. *Kapossy L.* Költészetten és olvasókönyv. Ism. Prot. egyh. és isk. Lap. 43. sz.

1237. *Király Pál*. Magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész. Polgári iskolák és középiskolák első osztálya számára. Budapest, Méhner 1887. (8-r. 128 l.) 80 kr. — Ism. Tomor F. Közoktatás. 29. sz. — K. J. Isk. Szemle. (Csurgó) 235—236. l. — Prot. Egyh. és Isk. Lap. 31. szám.

1238. *Koleszár Mihály*. Válogatott költői olvasmányok a költők rövid életrajzával. A közép- és polgári iskolai tanuló ifjúság, valamint egyéb hasonrangú tanintézetek növendékei házi és iskolai használatára. Kis-Márton, 1887. (8-r. 425 l.) 1 frt.

1239. *Költői Virág*. Stilisztika. I. rész. Irálytan. 1886. Ism. Tones G. Tanáregyl. Közlöny. XX. évf. 87—93. l. — Erre Válasz. Közoktatás. 8. sz.

— Stilisztika. II. rész. Szerkezettan. Budapest, 1884. Ism. Tones G. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 370—377. l.

1240. *Losonczy László*. Magyar nyelv- és irálytan. Gyakorlati alapon. I. rész. A 2—4. osztály tananyaga. 4. átdolgozott kiadás. Budapest, Dobrovsky és Franke, 1887. (8-r. 80 l.) 20 kr.

— Ugyanaz. Az V. és VI. osztály tananyaga. 3. átnézett kiadás. Budapest, 1887. (8-r. 65 l.) 20 kr.

1241. A magyar nyelvtan rövid áttekintése. Debreczen, 1887. (8-r. 24 l.)

1242. *Mihályi József*. Magyar olvasókönyv. Közép- és polgári iskolák használatára. I. rész. 2. javított kiadás. (Nyelvi és tárgyi magyarázatokkal.) Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. IV, 200 l.) 1 frt.

1243. *Molnár Lajos*. Magyar olvasókönyv a középiskolák I-ső osztálya számára. 1887. Ism. Kerékgyártó E. Prot. egyh. és isk. Lap. 31. szám.

1244. *Névy László*. A magyar nemzeti irodalom történetének vázolata. Iskolai használatra. 4. átdolgozott kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 126 l.) 1 frt.

1245. *Névy László*. Stilisztika. Az irály és írásműszerkezet általános szabályai. Középiskolák számára. I. rész. Irálytan. Próza és költői olvasmányokkal. 6. kiad. Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. VI, 237 l.) 1 frt. 30 kr.

1246. *Névy László*. Poetika. A költői műfajok elmélete. Középiskolai használatra. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 135 l.) 1 forint.

1247. *Novák Sándor*. A magyar nemzeti irodalom ismertetése, a költői műfajok gyakorlati és elméleti tárgyalása alapján. Polgári és rokonzélú iskolák számára. Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. VII, 236 l.) 1 frt. 20 kr. — Ism. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 31. sz.

1248. *Révy Ferenc*. Magyar olvasókönyv felsőbb leányiskolák és egyéb hasonczélú intézetek I. osztálya számára. Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. 228 l.) 1 frt. 20 kr.

1249. *Szántó Kálmán, dr.* Irály- és költészettan. Polgári és felsőbb leányiskolák használatára. Budapest, Franklintárs., 1887. (8-r. 64 l.) 40 kr. — Ism. Komáromy L. Nőnevelés. XIV. köt. 432—435. l.

1250. *Szántó Kálmán, dr.* Olvasókönyv az irály és költészettanhoz. Polgári és felsőbb leányiskolák használatára, tárgyi és nyelvi magyarázatokkal ellátva. Budapest, Franklint. 1887. (8-r. 264 l.) 1 frt. 20 kr. Ism. Nőnevelés. XIV. köt. 432—435. l.

1251. *Szinnyei József*. Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. Első rész. A középiskolák I. osztálya számára. 4. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 115 l.) 60 kr. — Ism. Tomor F. Közoktatás. 42—46. sz.

1252. *Szinnyei József, dr.* A magyar nyelv rendszere rövid előadásban. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. II, 62 l.) 50 kr. — Ism. Kis G. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 729—731. l.

1253. *Szinnyei József, dr.* Magyar olvasókönyv. I. rész. A középiskolák első osztálya számára. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. VIII, 154 l.) 90 kr. — Ism. Dengi J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 513—516. lap.

— Magyar olvasókönyv. II. rész. A középiskolák II. osztálya számára. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 155 l.) 90 kr. — Ism. Dengi J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 513—516. l.

— Magyar olvasókönyv. Harmadik rész. A középiskolák harmadik osztálya számára. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 188 l.) 1 frt. 20 kr.

1254. *Tomor Ferenc* és *Váradi Antal dr.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. 5-ik változatlan kiadás. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. XII, 200 l.) 90 kr.

1255. *Tomor F.* A Tomor-Váradi-féle olvasókönyv IV. része. Közoktatás. 20. sz.

1256. *Torkos László*. Magyar nyelvtan. Középiskolák számára. 7. javított kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 128 l.) 80 kr.

1257. *Walter Antal*. Magyar, német, angol, francia és olasz nyelvtan és társalgó. Kézikönyv e nyelvek alapos és gyors megtanulására. Budapest, Robicsék Zs. 1887. (8-r. 263 l.) 60 kr.

VIII. Klasszikus nyelvek s irodalmak.

1. Általános irányú dolgozatok.

1258. *Archæolog*.-Epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. IX. X. évf. ism. Arch. Ért. 82. l.

1259. *Baumeister A.* Denkmäler d. klassischen Alterthums. 37. f. Ism. Fröhlich R. Arch. Ért. 179—181. l.

1260. *Blümner H.* Technologie u. Terminologie der Gewerbe u. Künste bei Griechen u. Römern. 1886. Ism. Téglás. Arch. Ért. 363—364. lap.

1261. *P. Juhász Ödön*. Két új görög színműíró. (Zambelios és Panagiotis.) Közoktatás 33. sz.

1262. *Knaack G.* Quæstiones Phæthontææ. Berlin, 1886. Rövid főlemblítése, Phil. Közl. 518. l.
 1263. *Kont Ignác.* A klasszikus dráma. Bud. Szemle. 51. köt. 34—53., 212—223. l.
 1264. *Rankaris Kleon* «Heraclius» cz. drámájáról dr. Télyf I. Ism. Phil. Közl. 210. l.
 1265. *F. L.* Réz- és bronzkor a klasszikus népeknél. Arch. Ért. 14—18. l.
 1266. *Rézányai J.* Az ókori népek művelődési története. Ism. Kiss J. Bölcs. Folyóirat. 128—130. l.

2. Görög történet s régiségek.

1267. *Boeck A.* Die Staatshaushaltung der Athener. 3. Aufl. Rövid megemlítése. Phil. Közl. 216. l.
 1268. Érintkező pontok a három görög tragikus műveiben. O. S. B. Közoktatás 30—32. sz.
 1269. *Gyergyó Lénárd.* A Sibylla a hagyományban és a valóságban. Közoktatás. 36—39. sz.
 1270. *Hoffmann Mór.* A görögök labdajátéka. Zala. 22. sz.
 1271. *Hölm A.* Griechische Geschichte. I. Rövid ism. Phil. Közl. 319. lap.
 1272. *Keller Ottó* az Ariadne-mondájáról szóló értekezés ism. Phil. Közl. 512. l.
 1273. *Kotunovich S.* Az élısdiék a görögöknél és rómaiaknál. Ism. Nikolics. Közoktatás. 39. sz.
 1274. *Müller J.* Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft. Ism. Boros G. Phil. Közl. 504—511. l.
 1275. *Palmer Mátyás.* Az eleaták vallásbölcseleti nézetei. Bölcs. Folyóirat. 391—402. l.
 1276. *Pecz V.* A kisebb görög tragikusok tropusai etc. Ism. Á. J. Phil. Közl. 93. l.
 1277. *Reményi Ede, dr.* A görög epigramma s a görög anthologia eredete. Budapest. Révai t. 1887. (8-r. 63 l.) 50 kr. — Ism. Sz. Nemzet. 208. sz. — Ábel J. Phil. Közl. 759—762. l.
 1278. *Schneider A.* Der troische Sagenkreis in d. ältesten griech. Kunst. Ism. Phil. Közl. 211. l.
 1279. *Schwarz J.* Prof. Holm und die Demokratie von Athen. Ung. Rev. 122—139. l.
 1280. *Schwarz Gyula.* Az atheni állam és társadalmi jelentősége az emberi haladásra nézve Kleisthenestől Ephialtesig (507—461—2-ig Kr. e.) (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. IX. köt. 2. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 79 l.) 50 kr.
 1281. *Scossa Dezső.* Az igazi athleták. Nemzet. 21. 22. sz.
 1282. *Télyf Iván, dr.* Jelentés újhellén munkákról. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 50 l.) 30 kr.

3. Görög irodalom.

1283. *Anakreon.* Anakreon dalai. Ford. Bedőházy János. 1886. Ism. és mutatvány. Az asszonyokról, A lánykához, A szerelem bélyege, Aggkorban. Vasárn. Ujs. 15. l.

1284. Anakreoni dalok. Ford. Bedőházi J. Ism. Nemzet. 39. sz.
 1285. Anakreon dalaiból. 1—5. Ford. Bleyer Izidor. Békés. 28. sz.
 1286. Anakreon. Ford. P. Thewrewk E. Isnt. Stier G. Neue Philol. Rundschau. 5. sz.
 1287. *Anecdota varia* græca et latina ed. R. Schoell et G. Studemund. I. II. Ism. Phil. Közl. 209. l.
 1288. Aristophanes. Aristophanis quæ supersunt omnia. Ed. H. M. Blaydes. Ism. Phil. Közl. 215. l.
 1289. Aristoteles. *Kiss János*. Az állag fogalma Aristotelesnél. Bölcsel. Folyóirat. 373—390. l.
 1290. *Carmina figurata* græca. ed. C. Hæberlin. Ism. Phil. Közl. 414. lap.
 1291. Demosthenes. *Brédif*. L'éloquence politique en Grèce. Demosthéne. Rövid megemlítése Phil. Közl. 216. l.
 1292. Empedokles nagy elemei. Hanusz Istvántól. Közoktatás. 25—27. sz.
 1292a. Galenos. Galeni de utilitate partium liber IV. ed. S. Helreich. Rövid ism. Phil. Közl. 414. l.
 1293. Herodotos. *Herodoti* epitome sive loci ex Herodoti libris excerpti. In usum scholarum collegit et lexico Hungarico instruxit St. Dávid. Budapestini, Lauffer, 1887. (8-r. VIII, 132 l.) 70 kr. Mint igen használható könyvet ism. dr. Pozder K. Phil. Közl. 57—58. l.
 1294. Hesiodos. *Némethy Géza*. Quæstiones criticae de Hesiodi theogonia. --- Phil. Közl. 1—14., 147—162., 232—245. l.
 1295. Homeros. *Homeros* Iliása. Kiadta Csengeri János. 1886. Ism. Ábel Jenő. Phil. Közl. 47. s köv. ll. A bíráló szerint e könyv alapján nem lehet könnyebben megismertetni a tanulókat az egész Iliással és Odysseával. A bevezetés eléggé alaposan van írva.
 1296. Die *Homerische* Hymnen, herausg. v. A. Gemoll. Ism. Phil. Közl. 93. l.
 1297. *Homeros* Odysseája. Kiadta dr. Csengeri János. 1886. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 47—57. l. Szerinte e könyvnek számos fogyatkozása van.
 1298. *Baksay Sándor*. Az Iliász első énekéből. Vasárn. Ujs. 110—111. l. --- Főv. Lap. 38. sz.
 1299. *Homeros* Iliása. IV. füzet (IV. ének 411— végig. V. és VI. ének. 1—140 v.) Ford. és magy. Kempf J. Pozsony, Stampfel é. n. (1887.) (16-r. 193—256 l.) 30 kr.
 1300. *Homér* Iliása. I. füzet. Görögből fordította folyó beszédben Tély Iván. IV. kiad. (Hellen remekírók magyar fordításban. 5. füzet.) Budapest, Lampel, 1887. (16-r. CXII. 100 l.) 40 kr.
 1301. *Homér* Odysseája. I. füzet. I—IV. ének. Ford. Tély Iván. 3-ik kiadás. (Hellen remekírók magyar fordításban. 19. köt.) Budapest, Lampel, 1887. (16-r. XXXII. 1—72. l.) 40 kr.
 Ugyanaz. IV. füz. XII. é. 304. v. — XVII. é. 106. v. (u. o. 20. füz.) (16-r. 265—360. l.) 40 kr.
 1302. *Ábel Jenő*. A homerosi Demeter-hymnusról. Szerző alaposágát kiemelve ism. Fináczy E. Phil. Közl. 264—268. l.
 1303. *Dánielovics Kálmán*. Homeros világa. Ism. Némethy Géza. Phil. Közl. 624—625. l.
 1304. *Ferenczi Gyula*. Homeros philosophiája. Az Iliásból és

Odysseából egybeállította s elmélczkéseiivel kísérte. — Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 241, III. l.) 2 frt. — Ism. Némethy Géza. Phil. Közl. 360—366. l. Az ismertető szerint e munkának nagy hibái vannak; de azon részekért, melyekben a költőnek valóban nemes gondolkozásmódját példákkal megvilágítani s ethikai czélból értékesíteni igyekvők, szerző elismerést érdemel. — Zsoldos B. Sárosp. Lap. 8., 9. sz. — Colbrie Ág. Bölcséleti folyóirat. 120—123. l. — Dr. Télyf I. Közoktatás 1. sz.

1305. *Meleagrostól*. Ford. P. T. E. Phil. Közl. 775. l.

1306. *Musaiosnak* kora. Phil. Közl. 311. l.

1307. *Orphica*. Miller Emil és az Orphica. Phil. Közl. 210. l.

1308. *Pausanias*. *Kalkmann A.* Pausanias der Perieget. Berlin 1886. Rövid fölemlítése Phil. Közl. 508. l.

1309. *Philodemosnak* a halálról szóló művének 4-ik könyve. Ism. Phil. Közl. 311. l.

1310. *Pindaros*. Pindaros új kiadása Kleanthestől. Ism. Phil. Közl. 94. l.

1311. *Platon*. *Plátónak* apologiája és Critonja. Görögből ford. Télyf Iván. 4. kiad. (Hellen remekírók magyar fordításban. 4. füz.) Budapest, Lampel R. 1887. (16-r. XXX. 79. l.) 40 kr.

1312. *Bászél A.* Plátón jelentősége korunkra. Ism. Némethy Géza. Phil. Közl. 79—82. l., szerinte a munka kevésbé meríti ki tárgyát, Plato jelentőségét korunkra. Néhány érdekes kérdés nincs is érintve, a legtöbb meg fölületesen van tárgyalva.

1313. *Bonitz*. Platon. Studien. Rövid fölemlítése. Phil. Közl. 216. l.

1314. *Sophokles*. *Cserei Józ*s. Sophokles Antigónéja. Zalai Közl. 12—17. sz.

1315. *Theokritos*. *Kiss Endre*. Theokritos és a római irodalom aranykori lyrikusai. Ism. Schmidt M. Phil. Közl. 701. l.

1316. *Thukydides*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Zsoldos Benő. Kiadja a m. t. Akadémiának classica-philologiai bizottsága. I. kötet. Budapest Franklin-társ. 1887. (8-r. L, 321 l.) 1 frt 40 kr.

1317. *Xenophon*. *Chrestomathia Xenophon* Kyropædiája, Anabasisa és Sokrates nevezetességeiből magyarázó jegyzetekkel s szótárral ellátta dr. Schenkl Károly. Magyarra ford. V. Horváth Zsigmond. IV. lényegében változatlan kiadás. (Görög s latin remekírók gyűjteménye. II. köt.) Budapest, Lampel, 1887. (8-r. XIV. 258. XC. l.) 1 frt 50 kr.

1318. *Xenophon* emlékiratai Sokratesről. 2. füzet. Ford. és magy. Némethy Géza. (I könyv végig. II. könyv 1—5.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1887.) (16-r. 65—128. l.) 30 kr.

4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek.

1319. *Dávid István*. Görög nyelvtan. (Alaktan és mondattan.) A gymnasiumok felső osztályai számára. Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. VIII. 182. l.) 1 frt 30 kr. — Kedvezőtlen ism. Phil. Közl. 204—208. l. D. J. Görög nyelvtanom névtelen kritikusanak. Közoktatás 11. sz.

1320. *Dávid István*. Görög elemi olvasókönyv a gymnasiumok számára. I. rész. Az V. osztály számára. 2-ik teljesen átdolgozott és elejétől végig a nyelvtanhoz alkalmazott összefüggő olvasmányokkal bővített kiadás. Budapest, Dobrowsky és Franke, 1887. (8-r. XII. 144. l.) 90 kr. Ism. Kempf Józ. Közoktatás 7. sz.

1321. *Dóczi Imre*. Görög nyelvtan. Az összehasonlító nyelvészet eredménye alapján, iskolai használatra. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. XI, 345. l.) 1 frt 80 kr. — Ism. Zsoldos B. Sárosp. Lap. 3. sz. — Gyomlay Gy. Tanár-egyl. Közl. XX. évf. 376—380. l. — Pozder K. Phil. Közl. 368—372. l.

1322. *Lévay István* és *Vida Aladár*. Görög-magyar szótár. Főgymnasiumok használatára. 2. jav. és bőv. kiadás. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 229. l.) 1 frt 80 kr.

1323. — — Magyar-görög és görög-magyar szótár. Főgymnasiumok használatára. 2. jav. és bőv. kiadás. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. 188., 229. l.) 4 frt.

1324. *Maywald József*, dr. Görög nyelvtan rövid, áttekinthető, előadásban. Függelékül az ióni szójárás alakтана. Gerth és egyéb szerzők nyomán gymnasiumi használatra. Budapest, Kókai L., 1887. (8-r. IV, 243. l.) 1 frt 60 kr. — Ism. Köpesdy S. Tanáregyl. Közl. XX. 302—304. l. — Várkonyi E. Közoktatás 6. sz.

1325. *Maywald József*, dr. Görög gyakorló könyv. Görög olvasmányok és magyar-görög fordítások a gymnasiumok V. osztálya számára. Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. 156. l.) 1 frt.

5. Római történet s régiségek.

1326. *Bersu Ph.* Die Gutturalen u. ihre Verbindung mit *v* im Lateinischen. Ism. Phil. Közl. 413. l.

1327. *Boelte F.* De artium scriptoribus latinis quæstiones. Phil. Közl. Ism. 413. l.

1328. *Burány Gergely*. Az ókori rabszolgák helyzete. (Párbeszéd.) Vas megy. rég. egyl. évkönyve. XIV. évf. — Esztergom és Vid. 32., 43., 45—50. sz.

1329. *Kiss Mór*, dr. A császári posta az ó-kori Rómában. Salon. VII. köt. 626—629. l.

1330. *Lakomázás* a rómaiaknál. Vasárn. Ujs. 166—167. l.

1331. A leányok élete a régi rómaiaknál. Érmelléki Híradó. 46. sz.

1332. A leányok eljegyzése és férjhez adása a rómaiaknál. Cornélia. Érmelléki Híradó. 47. sz.

1333. *Scossa Dezső*. A szegény gyermekek az ókorban. Salon. VI. köt. 654—658. l.

1334. *Szabó J. Elek*. Szárazföldi közlekedő eszközök a rómaiaknál. Ism. Kuzsinszky Bálint. Phil. Közl. 625—627. l.

1335. *Varjú János*. A régi rómaiak játékaikról. Ism. Kuzsinszky B. Phil. Közl. 627—628. l. Tartalmát ism. Nikolics Ign. Közoktatás. 4. sz.

1336. *Vizkeleti Imre*. Pompeji. Pécsi Figyelő. 28. 30. sz.

1337. *Zajzon Dénes*. Római képek az első császárok korából. Félegyháza és Vidéke. 34—36. sz.

6. Latin irodalom.

1338. *Anthologia latina*. Latin lyrikus és dramatikus költők műveiből való szemelvények. Iskolai használatra magyarázta Dávid István és Pozder Károly. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. II, 193. l.) 1 frt. Ism. Hómann O. Phil. Közl. 768—769. l.

1339. *Anth. Pal.* VII. 39. Antipater Thessalonicensistől. — Simonides 178. Ford. P. T. E. Phil. Közl. 740. l.

1340. Caesar. *Cæsaris comment. de bello Gallico.* ed. Dittenberger. Rövid megemlítése. Phil. Közl. 216. l.
1341. Catullus. *Catulli Veronensis lib. recog.* L. Schwabius. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 105. l.
1342. Catullus 95. Ford. P. T. E. Phil. Közl. 756. l.
1343. Catullus C. V. Testvérem sírjánál. Ford. Szabó József. Gömör-Kishont. 32 sz.
1344. Cicero. *Ciceronis*, M. T. de imperio Gnæi Pompei oratio ad Quirites. Magyarázta dr. Keleti Vincze. (Jeles írók iskolai tára. 27. sz.) Budapest, Franklin-társ. 1887. (8-r. 75. l.) 40 kr. — Elismerőleg ism. Burány G. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 583—585. l. Jurkovich E. Közokt. 22. sz. — Székely Istv. Phil. Közl. 366—368. l.
1345. Cicero, M. T. De officiis libri tres. Magyarázta Köpesdy Sándor. (Görög és latin classicusok gyűjteménye.) Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. 246. l.) 1 frt 50 kr. Ism. Abel J. Phil. Közl. 580—583. l.
1346. M. T. *Cicerónak két beszéde: Pro Sexto Roscio Amerigo és De Imperio Cn. Pompei.* Magyarázta Köpesdy H. Sándor. Budapest, Lampel R. (1887.) (8-r. VI, 160 l.) 84 kr. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 583—590. l.
1347. *Köpesdy Sándor.* Egy engedélyezett tankönyv. Phil. Közl. 114—120. l. Védi Cicero «válogatott levelei» című munkáját azon ismertetéssel szemben, melyet Ferenczy Pető a Phil. Közl. 1886. IV. füzetében közölt Jánosi Cicero levelei és Köpesdynek ugyanezen munkájáról.
1348. *Cicerónak*, M. T. — védbeszéde. I., II. füzet. P. Sestius és P. Corn. Sulla mellett. Ford. dr. Bozóky Alajos. (Római remekírók magyar fordításban. 34., 35.) Budapest, Lampel R. 1887. (16-r. 199. l.) Egy füzet 40 kr. — Ism. Irod. Szemle. (Eger) 1887. 5. sz.
1349. Cicero, *M. Tullius.* I., II. és XIV. Philippicája. Fordította Bozóky Alajos. 1—3. füzet. Nagy-Várad, Hügel O. 1887. (16-r. 208. l.) Füzetje 36 kr.
1350. Cicero, de imperio Cn. Pompeii, pro P. Sulla, pro P. Sestio, 3-ik füzet. Ford. és magy. Némethy G. (Sulla. XX—XXXIII. Sest. I—X.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1887.) (16-r. 129—192. l.) 30 kr.
1351. Cicero, M. T. — kiszemelt szónoklatai. I. füz. Ford. Sárváry Béla. 3. kiad. (Római remekírók magyar fordításban. 2. füz.) Budapest, Lampel R. 1887. (16-r. 1—128. l.) 40 kr.
1352. *Keleti Vincze.* Cicero de Imp. Gn. Pompei iskolai tárgyalása. Phil. Közl. 453—458. l.
1353. *Norák Béla.* Cicero nyilvános életpályája és a társadalmi viszonyok. Cicero levelei s más kútfők nyomán. Veszpr. Közl. 10—14. sz.
1354. Gaius római jogi institúcióinak négy könyve. Magyarra ford. és jegyzetekkel kísérte dr. Bozóky Alajos. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 323 l.) 2 frt.
1355. — U. a. Latinul és magyarul. Kiadta Bozóky A. Budapest, 1887. (8-r. 542. l.) 3 frt. — Ism. Irod. Szemle. (Eger) 5. sz.
1356. Horatius. Qu. *Horatius Flaccus ad Pisones de arte poetica* című leveléhez, előkészület Horatius életrajzával. Simon Péter. (Jeles írók iskolai tára. 28.) Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 173 l.) 70 kr. — Ism. Brassai S. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 585—588. l. — Nikolics J. Közokt. 5. sz.

1357. Horatius villája. Boissier Gaston után francziából. Molnár Antal. Bud. Szemle. 51. köt. 378—416. l.
1358. *Bartal A.* — *Malmosi K.* Jegyzetek Horatius költeményeihez. 1886. Ism. Pirchala I. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 435—437. l.
1359. Horatius két ódája. (Delliushoz. — A rómaiakhoz.) Ford. Décsy Géza. Alföld. 186. sz.
1360. *Gebhardi Walter.* Ein ästhetischer Kommentar zu den lyrischen Dichtungen des Horaz. Rövid fölemlítése. Phil. Közl. 517. l.
- 1360a. *Kovács János.* Latin-magyar zsebszótár Qu. Horatius Flaccus műveihez. Budapest, 1887. Pallas. (8-r. II, 279 l.) 1 frt 40 kr.
1361. M. J. Justinii Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi rec. Fr. Ruehl. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 106. l.
1362. Juvenalis. *Abel Jenő.* A Corvina Juvenalis-codexéről. Phil. Közl. 321—326. l.
1363. Livius. *Capex W.* Livius élete. Ford. Fináczy E. 1886. Ism. dr. Pruzsinszky J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 437—439. l. — Némethy G. Phil. Közl. 578—581. l.
1364. *Szabó J. E.* A Livius könyveiben előforduló csodajelek. Progr. Ism. Közoktatás. 31 sz.
1365. Lukán. Fárzália vagy Polgárharcz. Ford. Márki József. 1885. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 762—767. l.
1366. A *Margites* szerzőjéről. Phil. Közl. 512. l.
1367. Martialis epigrammaton libri, ed. L. Friedländer. Leipzig, 1886. Rövid fölemlítése Phil. Közl. 519. l.
1368. *Martialis.* Gaurus a kritikus. Ford. Verus. 100 epigramma. 32. l. — *Vacerra*, u. o. 34. l. — *Gellius*, u. o. 37. l. — «Finom úr» u. o. 42. l. — A bohóc Philomusus, u. o. 57. l. — *Oppián*, u. o. 57. l.
1369. P. Ovidius Naso műveiből való szemelvények. I. füz. Fordította: dr. Kapossy Luczián. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid Istv. 44. füz.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1887.) (16-r. 1—64 l.) 30 kr.
1370. *Priscillianus.* IV. száz. spanyol egyházi író. Phil. Közl. 211. l.
1371. Propertius. *Pruzsinszky J.* de Propertii carminibus etc. Phil. Közl. 405. l. Az e munkáról szóló külföldi bírálatok vannak ismertetve.
1372. *Zichy Antal.* Az antik költők fordításáról. Phil. Közl. 44—46. l. Csengeri J. Propertius fordítását bírálván, azt mondja, hogy a régi klasszikusok, különösen költők fordításaiban a hűségen felül nemcsak a hangulatra s az antik jellegre, hanem metrumra is a legszigorubb mértéket kell alkalmaznunk.
1373. Seneca. *Kreyher*, L. Annæus Seneca u. seine Beziehungen zum Urchristenthum. Ism. Religio. I. félév. 27. sz.
1374. Silius Italicus. *Doering R.* De Siliii Italici Epitomes re metrica et genere dicendi. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 105. l.
1375. Tacitus évkönyvei. II. füzet. Ford. Kempf József. (Római remekírók magyar fordításban. 36. sz.) Budapest, Lampel R. 1887. (16-r. 97—192. l.) 40 kr.
1376. Terentius. *Abel Jenő*, dr. Az ó- és középkori Terentius-biographiák. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 1. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 64. l.) 40 kr. — Ism. Kovács P. Phil. Közl. 769—772. l.

1377. Tibullus elégiái. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Csengeri János. (Olesó könyvtár. 215. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 184 l.) 40 kr. — Ism. dr. Pruzsinszky Ján. Néhány szó műfordításainkról. Nemzet. 45. sz.

1378. Vergilius. *Némethy Géza*. Az Aeneis mint nemzeti éposz. Római irodalomtörténeti értekezés. Budapest, 1887. (8-r. 53. l.)

1379. Vergil és Dante. V. Horváth József. Haza és Külföld. III. évf. 5. sz.

1380. *Carmina Clericorum*. Ford. Exner Győző. Phil. Közl. 475—481. l.

1381. XIII. Leo nyilatkozatai a napi sajtóról. (Füßy T. XIII. Leo pápa élete cz. művéből.) Nemzet 321. sz.

1382. Leo XIII. als Dichter Pressburg. Zeit. 208. sz.

1383. *Luciferi Calaritani opuscula*. Ed. Gv. Hartel, Vindobonae, 1886. Rövid fölemlítése. Phil. Közl. 518. l.

1384. *Tarozzi*. Margotti sírján. T. latin eredetije után. B. Gy. Szépirod. Kert. 34. sz.

7. Latin nyelvtanok s szótárak.

1385. *Cserny Károly* és *Dávid István*. Latin stílusgyakorlatok a gymnasiumok középosztályai különösen az V. osztály számára. II. jav. lényegében változatlan kiadás. Pozsony, Stampfel K., 1887. (8-r. 148 l.) 1 frt.

1386. *Dávid István*. Latin olvasó- és gyakorlókönyv, az algymnasium számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához szerkesztve. 3-ik kiad. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. VI. 313. VI. l.) 1 frt 20 kr.

1387. *Dávid István*. Betűrendes szóajstrom. Dávid István. I—IV. gymnasiumi osztály számára szerkesztett latin olvasó- és gyakorlókönyvéhez. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 40 l.) 36 kr.

1388. *Havet L.* Abrégé de grammaire latine etc. Ism. Bartal A. Phil. Közl. 282—284. l.

1389. *Holzweiszig Fr.* Lateinische Schulgrammatik. Ism. Váró F. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 520—523. l.

1390. *Holzweiszig Fr.* Übungsbuch f. d. Unterricht im Lateinischen. 1885. Ism. Váró F. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 520—523. l.

1391. *Holzweiszig Frigyes*, dr. Rövid latin nyelvtana. Az egyes osztályok tananyagának megjelölésével, a gymn. minden osztálya számára. Fordította és magyar iskolákhoz alkalmazta Székely Ferencz. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. XI. 259. l.) 1 frt 60 kr. — Ism. Sik D. Közoktatás. 42—45. sz.

1392. *Holzweiszig Frigyes*, dr. latin olvasókönyve, az első oszt. számára. Fordította és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta Székely Ferencz. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. VII. 176 l.) 1 frt.

1393. *Pirchala Imre*. Latin nyelvtan reáliskolák számára. Olvasmányokkal és szótárral. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 96. l.) 70 kr. — Ism. Egyetértés. 249. sz. — Pruzsinszky. Nemzet. 346. sz.

1394. *Schultz Ferdinánd* kisebb latin nyelvtana. Ford. és átdolgozta Dávid Istv. 3-ik változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. II. 314. l.) 1 frt 20 kr.

1395. *Szamosi János*. Latin nyelvtan gymnasiumok számára. II.

rész. Mondattan. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 202. l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Ábel J. Phil. Közl. 757—759. l.

1396. *Szepesi Imre* latin nyelvtana. I. rész: Alaktan, a gymnasium I. és II. osztályának. Átdolgozta Tóth György 14-ik kiadás. Budapest, Pallas, 1887. (8-r. IV. 263 l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Egyetértés 85. sz.

1397. *Szerelemhegyi Tivadar*. A római nemzeti irodalom története. A gymnasiumok felsőbb osztályai használatára. Teuffel és Bänder nyomán. 2. jav. kiadás. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 132 l.) 80 kr. — Némethy G. az első kiadást, mely 1886-ban jelent meg, ism. Phil. Közl. 500—502. l. s azt elhamarkodott munkának tartja.

1398. *Szilasi Móricz*. Latin nyelvtan és szótár. A gymnasium I-ső és II-ik osztálya számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 128. l.) 80 kr. — Ism. Kiss Izsó. Közoktatás. 9. sz. — Gyomlay Gy. Phil. Közl. 491—494. l.

1399. *Szilasi Móricz*. Latin olvasó és gyakorlókönyv. A gymnasium I. és II. osztálya számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. VIII. 139. l.) 90 kr. — Ism. Kiss Izsó. Közoktatás, 9. sz. — Gyomlay Gy. Phil. Közl. 484—491. l.

1400. *Tóth György*. Gyakorló- és olvasókönyv. Szepesi Imre latin alaktanához. Budapest, Pallas, 1887. (8-r. II. 246. l.) 1 frt 20 kr.

1401. *Tüdös János*. Latin mondattan gymnasiumi használatára. 3. kiadás. Debreczen, Csáthy. (8-r. 185. l.) 1 frt.

1402. *Veress Ignác*. Latin kézi szótár. I. Latin-magyar rész. Középiskolák számára. 2-ik tetemesen javított kiadás. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. VI. 301 l.) 1 frt 80 kr.

8. Hazai ókori régiségek.

1403. *Berkovics Borota*. Ásatásom az ó-szónyi római táborban. Arch. Ért. 30—38. l. és Kom. Lap. 9., 10. sz. — Eleje a múlt évi könyvészetben.

1404. *Csoma József*. A monaji halomról. Arch. Ért. 60—65. l.

1405. *Dudás Gyula*. A római sánczok kérdéséhez. Bácska, 14. sz. Ujvidék, 11. sz.

1406. *Finály Henrik*, dr. A krásznai aranyelet. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 337—346. l.

1407. *Fröhlich R.* A római sánczok. P. Napló. 334. sz.

1408. *Fröhlich Róbert*. A bácskai u. n. római sánczok. Arch. Ért. 19—30., 132—138., 207—213., 304—310. l.

1409. *Fröhlich R.* Három római mérföldmutató. Arch. Ért. 251—255. l.

1410. *Fröhlich R.* Die sogenannten Römerschanzen in der Bácska. Ung. Rev. 762—786. l.

1411. *Halarács Gyula*. A német-bogsáni óskori leletek. Arch. Ért. 49—52. l.

1412. *Hampel J.* A legrégebb pénzről. Nemzet. 15. sz.

1413. *Irmei Ferencz*. Régészetünk és az «Archaeologiai Értesítő». Nemzet. 62. sz.

1414. *Király Pál*. A sarmizegetusai Mithraeum. Ism. y. Arch. Ért. 68—70. l.

1415. *Király Pál*. Dák fegyverek és várak, Traján oszlopán. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 424—452. l.
1416. *Knezerich Viktor*. Római út Muraközben. Muraköz 38. sz.
1417. *König Pál*. Sarmizegetusa. Ism. Kuzsinszky B. Phil. Közl. 628—629. l.
1418. *Kubinyi Miklós*, ifj. Oroszlánkői lelet. Vágvölgyi Lap. 3—4. sz.
1419. *Kuzsinszky Bálint*. A Niši éremlelet. Arch. Ért. 260—263. l.
1420. *Kuzsinszky Bálint*. Az ó-budai papföldi ásatások 1887-ben. Arch. Ért. 320—331. l.
1421. *Lipp V*. A vas megyei régiségtár. Vas megyei rég. egyl. évk. XIV. évf.
1422. *Lipp Vilmos* levele a sömögyei sírhelyről, páhoki sírmezőről. Arch. Ért. 52—57. l.
1423. *Lipp V*. Die Gräberfelder von Keszthely. Ung. Rev. 251—281., 314—367. l.
1424. *Nagy Géza*. A krásznai aranyrudak. Arch. Ért. 444. l.
1425. *Pontelly Istv.* Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos régi műsánczvonalak? Délmagyarorsz. Lap. 85—87., 90., 92., 94., 96. sz.
1426. *Reiner Zsigmond*. Vizaknai leletek. Arch. Ért. 157—159. l.
1427. *Resch Adólf*. A krásznai aranykincs. Arch. Ért. 392—395. l.
1428. *Réthy László*. Újabb utam az egyetemes magyar éremtári kiadvány érdekében. Arch. Ért. 45—48. l.
1429. *Széchenyi Béla*, gr., a pölöskei bronzleletről. Arch. Ért. 57—58. l.
1430. *Fr. Ó-szőnyi* régiségekről. Arch. Ért. 162—163. l.
1431. *Téglás Gábor*. A noricum-i vas hazájában. Budap. Szemle. 50. köt. 463—470. l.
1432. *Téglás Gábor*. A római márványbányászat Dáciaiban. Főv. Lap. 81. sz.
1433. *Téglás Gábor*. Az őskori bányászat eszköztárából. Főv. Lap. 155. sz.
1434. *Téglás G.* Sarmizegetusa romjaiból. Orsz.-Vil. 806. l.
1435. *Téglás G.* Præhistorikus vasolvastó Besenyőn. Arch. Ért. 153—157. l.
1436. *Téglás Gábor*. Őskori nemes fémbányászatunk némely adalékai. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 331—334. l.
1437. *Téglás G.* A háromszéki aranykincs. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 347—357. l.
1438. *Téglás Gábor*. Az ispánlakai nagy bronzlelet. Az Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 331—334. l.
1439. *Téglás Gábor*. Pár római bányászhoz. Kolozsvár, 32. sz.
1440. *Torma Zsófia*. A római uralom előtti Dáciának planeta-cultusáról. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 73—78. l.
1441. *Wosinsky Mór* levele lengyeli ásatásairól. Arch. Ért. 171—173. l.
1442. *Zsigmondy G.* Ó-budai újabb ásatások. Arch. Ért. 160—162. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

1443. *Alxinger*. Egy versíróhoz. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.
1444. *Bálinth Gy.* Vándorút. (Német eredetiből.) Szépirod. Kert. 16. sz.
1445. *Balla Mihály*. A «Wacht am Rhein». (Keletkezéséről és szerzőjéről.) Főv. Lap. 85. sz.
1446. *Bauernfeld*. Hálátlanság. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.
1447. *Bauernfeld Eduard's Tagebuch*. Ism. Silberstein A. Pest. Lloyd. 99. sz.
1448. *Baumbach*. L. 1546. sz. a.
1449. *Blumenthal O.* A nagy harang. Vigj. Ism. Alföld. 274. sz.
1450. *Bodenstedt*. Te szép tavasz. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és Vid. 68. sz.
1451. *Börne's Tod*. Glücksmann H. Pest. Lloyd. 46. sz.
1452. *Bürger*. Gyönyörű szép szőke gyermek. Ford. Weszely Ö. Kecskemét. 18. sz.
1453. *Dahn Felix*. Odhin vigasza. Ford. gr. Csáky Albinné. Ism. Szepesi Lap. 46. sz.
1454. *Dóczy Lajos*. Faust-dolgok. Bud. Hirl. 99. sz.
1455. *Dreyfus Abrahám*. «A szakítás», vigj. «A klefta», vigj. «Apró hirdetések», vigj. Első előadásuk aug. 5.
1457. *Edel*. Egy felolvasás után. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.
1458. *Eichendorff*. A tél. Fordította Bálinth Gyula. Szépirod. Kert. 4. sz.
1459. *Engel M.* «Hassan», szomorújáték. Ism. Abai Lajos. Főv. Lap. 336. sz.
1460. *Ewald*. A bájak. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.
1461. *Freiligrath*. Szeress! Veszpr. 13. sz.
1462. *Frenzel K.* Dunst, 1887. Ism. Silberstein A. Pest. Lloyd. 171. sz.
1463. *Freytag Gusztáv*. Dr. Silberstein A. Pest. Lloyd. 48. sz.
1464. *Freytag G.* összes munkái. Phil. Közl. 315. l.
1465. *Friedmann A.* Két házasság. Regény. Berlin. Ism. Székely Béla. Főv. Lap. 343. sz.
1466. *Fromman K. György* nekrológja. Phil. Közl. 215. l.
1467. *Geibel Emanuel*. v. Eckart Th. Ph. Siebenbürg.-Deutsch. Tageblatt. 4245., 4246. sz.
1468. *Gerok*. A remete karácsonya. Kecskeméti Lap. 52. sz.
1469. *Gilm H.* v. — Halottak napján. Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 301. sz.
1470. *Goedeke K.* Grundriss z. Gesch. d. deutschen Dichtung. 2. Ausg. Ism. Phil. Közl. 98. l.
1471. *Goethe*. Faust. Ford. Komáromy Andor. Budapest, 1887. Ism. Oberon. Irodalom. 25. sz. — Egyetértés 29. sz.

1472. *Goethe*. Faust. A tragédia második része. Fordította, valamint bevezetéssel és commentárokkal ellátta dr. Várad Antal. Budapest, 1887. Hornyánszky V. (8-r. LXV. 354. l.) 3 frt. — *Ism. Budap. Szemle* 50. köt. 322—327. l. — Komáromy A. *Nemzet* 7. sz. — *Vasárn. Ujs.* 32. l. — *P. Napló* 91., 92. sz. — *P. Hirl.* 91. sz. — *Keszler J. Nemzet* 92. sz. — *Bud. Hirlap* 91 sz.

1473. *Goethe, J. W.* v. — Egmont. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Bauer Simon. (Jéles írók iskolai tára, 30.) Budapest, Franklin-társ. 1887. (8-r. 169. l.) 60 kr.

1474. *Goethe, J. W.* von — Iphigenie auf Tauris. Zum Schulgebrauch erläutert von Robert Schnabl dr., Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. XV. 74 l.) 50 kr.

1475. *Goethe*. A halász. Ford. Dóczy L. *Nemzet* 147. sz.

1476. *Goethe*. Az első Valpurg-éj. Ballada. Ford. Balla Mih. Főv. Lap. 119. sz.

1477. *Goethe*. A szép éjszaka. Ford. Gelléri. Pécsi Figyelő 24. sz. — *Érmelléki Híradó* 24. sz. — *Félegyháza és Vid.* 24. sz. — *Székesfehérvár és Vid.* 90. sz.

1478. *Goethe*. Faust a nemzeti színházban. Első előadás a nemzeti színházban ápr. 1-én.

1479. *É. F.* «Eine Faust-Vorstellung» in Kronstadt. Korrespond. d. Ver. f. sieb. Landesk. 4. sz.

1480. *Fischer K.* Goethe's Faust. *Ism. h. g. Budap. Szemle* 52. köt. 473—477. l.

1481. *Glücksman H.* Zur Faust-Aufführung. I. Faust in Tradition und Sage. — Silberstein A. II. Faust im Nationaltheater. — III. Inszenirung und Première Pest. Lloyd 89—91. sz.

1482. *Loeper G.* v. Zu Goethe's Gedichten. 1886. Rövid. *ism. Phil. Közl.* 98. l.

1483. *Louvier F. A.* Goethe's Faust u. d. Resultate einer rationalen Methode d. Forschung. *Ism. Phil. Közl.* 320. l.

1484. *Scherer W.* Aufsätze über Goethe. 1886. Rövid. *ism. Phil. Közl.* 107. l.

1485. *Schnabl Robert*, dr. Einleitung nebst fortlaufender Erläuterung zu Goethe's Hermann und Dorothea. Budapest, Lauffer V. 1887. (8-r. 88 l.) 50 kr.

1486. *Schütz Miksa.* Goethe «Faust»-ja a zenében. Budapest. *Szemle.* 52. köt. 372—403. l.

1487. *Tábori Robert.* «Faust» harmadik része.

1488. *Várady Antal.* Bevezetés a «Faust» második részéhez. *Színészek Lapja* 1—5., 8—10., 12. sz. Kezdetét lásd a múlt évi bibliographiában.

1489. — L. 592. és 945. sz. a. is.

1490. Gót felirat. *Phil. Közl.* 311—312. l.

1491. *Grillparzer.* Örök éj. Ford. Bleyer Izidor, Békés. 37. sz.

1492. *Grillparzer.* «A tenger és szerelem hullámai» III. felvonásából. Ford. Ivánfi Jenő. Főv. Lap. 258. sz.

1493. *Grillparzer.* Medea, tragödia 5 felv. Első előadása nov. 4.

1494. *Grillparzer* «Medea»-ja. Székely Béla. Főv. Lap. 303. sz.

1495. *Grün Anasztáz.* Nagy anyó. Ford. Bleyer Izidor. Békés 37. sz.

1496. Grün Anasztáz és Debreczen. (Emlék 1848—49-ből.) Debreczen. 141. sz.
1497. *Grün Károly* német író nekrológja. Phil. Közl. 409. l.
1498. *Gunnlaugssaga* Ormstungu. Herausg. v. E. Mogk. 1886. Ism. Dr. Schullerus Adolf. Phil. Közl. 621—623. l.
1499. *Halma Ernő*. Tölgy tövében. Ford. Király Kálmán. Vasárn. Ujs. 498. l.
1500. *Hamerling*. Oh! ne töröld le a könyüt . . . Ford. Kenézy Csatár. Komár. Lap. 1. sz.
1501. *Hebbel Friedrich*. Tagebücher. II. Bd. Rövid ism. Phil. Közl. 319. l.
1502. *Heine C. Johannes* Velten. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Theaters im XVII. Jhdt. Ism. Phil. Közl. 514—515. l.
1503. *Heine*. A kevlaari búcsu. Ford. Dóczi Lajos. Nemzet 147. sz.
1504. *Heine*. Gyász. Ford. Endrődi S. Főv. Lap. 340. sz.
1505. *Heine*. Tavaszi üzenet. Mint egy virág . . . Ford. Gyöngyösi János. Phil. Közl. 698. l.
1506. *Heine*. Fenyőfa áll magában . . . Tengerbe nyúl a Rúnakő. Ford. Gyöngyösi J. Phil. Közl. 731. l.
1507. *Heine*. Dalok. I—V. Ford. Horváth Géza. Érmelléki Híradó 20. sz.
1508. *Heine* dalaiból. Ford. Pataj Sándor. Orsz.-Vil. 450. l.
1509. *Heine* művei. Phil. Közl. 313—414. l.
1510. *Endrődi Sándor*. A szerelem Heine dalaiban. Főv. Lap. 261—263. sz.
1511. *Heine* levele Petőfiről. Főv. Lap. 283., 284. sz.
1512. — L. 562. és 1546. sz. a. is.
1513. *Heinrich Gusztáv*. Tannhäuser. Budap. Szemle 52. köt. 321—343. l. A Tannhäuser mondat tárgyalja, «mely mythikus, történeti és politikai elemekből alakult, bizonyára századok folyamában, különböző módosulások közvetítésével.»
1514. *Heinzel R.* Über die Nibelungensage. Ism. Phil. Közl. 97. l.
1515. VI. Henrik császár dalából. Ford. Radnai R. Phil. Közl. 503. l.
1516. *Herder* Cid-románcaizai, kiadta és magyarázta Heinrich G. Egy térképpel. 2. jav. kiad. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 239 l.) 1 frt. — Rövid ism. Phil. Közl. 103. l.
1517. *Herder*. A rózsák. (Paramythia.) Ford. Pájer Mih. Szép-irod. Kert. 41. sz.
1518. *Heyse Pál*. Apró gyöngyök. (H. P. legújabb verses könyvéből.) Ford. Méry Károly. Főv. Lap. 11. sz.
1519. *Hoffmann Amadeus Theodor. dr. Csernátóni Gyula*, Egy romantikus íróról. Főv. Lap. 162., 163. sz.
1520. *Hölderlin Frigyes*. P. Juhász Odön. Haza és Külf. III. évf. 5. sz.
1521. *Kapper*. Szerelem és vadrózsa. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és Vid. 66. sz.
1522. *Kinzel K.* Das deutsche Volkslied d. XVI. Jahrhunderts. Phil. Közl. 214. l.
1523. *Kneschke E.* Deutsche Lyriker seit 1850. Dr. Boros G. Főv. Lap. 127. sz.

1524. *Koch Katalin*. A nagymama. (Németből.) Ford. L. Gy. Főv. Lap. 77. sz.
1525. *Könnecke G.* Bilderatlas z. Gesch. d. deutschen National-literatur. Rövid ism. Phil. Közl. 320. l.
1526. *Lenau*. Néma szerelem. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és Vid. 41. sz.
1527. *Lessing*. Egy szép kis leányhoz. — A félénk. — A félénk Mumma. — Betti. A mennydörgés. — Boldog vagyok. Ford. Bäuerle Ferencz. Torontál 12. sz.
1528. *Lessing*. Trill és Troll. Ford. Verus. 100 epigramma, 40. l. — A menekülő, u. o. 60 l. — Valakihez, u. o. 66. l. — Nitulus sírkövére, u. o. 71. l.
1529. *Aspelin Eliel*. Lamottes. Afhandlingar om tragedin, granskadeolh jemfördä med Lessing. — Ism. rlr. Budap. Szemle 50. köt. 485—488. l.
1530. — L. 592. sz. a. is.
- 1530a. *Lindau Pál*. A siker. Vígj. Első előadás nov. 19.
1531. Lorelei név eredete. Phil. Közl. 213. l.
1532. *Lorm H.* Ember és sors. Ford. Pálmai Kálmán. Vasárn. Ujs. 837. l.
1533. *Morungen Heinr.* v. (XII. száz.) Ford. Radnai Rezső. Phil. Közl. 483. l.
1534. *Moser E.* Altdeutsche Weisen aus dem 12—17. Jhd. Rövid megemlítése Phil. Közl. 703. l.
1535. Mozart. S. M. A Don Juan századik évfordulóján. Budap. Szemle 52. köt. 313—315. E dalműnek sorsa hazánkban van ismertetve.
1536. Mozart és Don Juanja. Dvortsák Gy. Orsz.-Vil. 722. l. — Harrach J. P. Napló 298. sz. — Bud. Hirl. 299. sz. — Keszler J. Nemzet 298. sz.
1537. A száz éves «Don Juan». (A Mozart-ünnep alkalmával.) R. Főv. Lap. 297. sz.
1538. Don Juan jubileumi egyveleg. Zenelap. 26. sz.
1539. A Don Juan premiérje. Zenelap. 26. sz.
1540. *Marcziányi György*. A Don Juan-legenda. Vasárn. Ujs. 745—747, 761. l.
1541. *Müller A.* Udvari bolond. Operette. Első előadás a népszínházban márcz. 11-én.
1542. *Müller W.* Mythologie der deutschen Heldensage. 1886. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 399—404. l. A német hősmonda eredetét, fejlődését és elemeit magyarázza. Alapfölgása téves, s ez alaptévedés megrontja minden okoskodását.
1543. Nagy Frigyes király füzete a német irodalomról. 1780. Ism. Phil. Közl. 212. l.
1544. *Neidhart* von Reuenthal. Phil. Közl. 312—313. l.
1545. A Nibelungének fordításai Henke O., Kamp H. és Hahn Wernertől. Ism. Phil. Közl. 410—412. l.
1546. *Pataj S.* Idegen költőkből: Baumbach, Lacrimæ Christi, Heine. Oly tisztá. Egy fenyő áll. Vasárn. Ujs. 394. l.
1547. *Petz Gedeon*. Melki Henrik és művei. Phil. Közl. 15—30. l.
1548. *Raymund*. A tékozló. Főv. Lap. 215. sz.
1549. Öreg Reinmar dala. (XII. száz.) Ford. Kelemen Béla. Phil. Közl. 511. l.

1550. *Rittershaus*. November. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és Vidéke 142. sz.
1551. Rűbezahl. Phil. Közl. 97. l.
1552. *Saphir*. A csonka honvéd. Ford. Ogonovszky Fer. Kecskeméti Lapok 39. sz.
1553. *Saphir*. Vad rózsák. I., II., III. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és Vid. 90., 93. sz.
1554. *Scherer Vilmos* kitűnő germanista nekrológja. Phil. Közl. 95—96. l.
1555. Scherr János nekrológja. Phil. Közl. 96. l.
1556. *Schiller*. Orleansi szűz. Előjáték 4 felv. Ford. Borsody Béla. Gömör Kishont 19. sz.
1557. *Schiller*. Ének a harangról. Ford. Dóczi L. Budapesti Hirl. 355. sz.
1558. *Schiller*. Vágy. — Sch. «Sehnsucht»-ja után Franciscus. Orosházi Ujs. 7. sz.
1559. *Schiller*. A házi kör. «Harang ének»-ből. Ford. Hesslein Henrik. Győri Közl. 98. sz.
1560. Schiller költeményeiből. I. Vágy. II. A föld felosztása. Ford. Sponer Andor. Budap. Szemle 52. köt. 126—128. l.
1561. Schiller «Stuart Mária»-jából. Ford. E. Kovács Gy. V. felv. 7. jel. Orsz.-Vil. 10. l.
1562. Schiller Wallenstein cz. trilogiájának második részéből. A két Piccolomini. III. felv. 4. jel. Ford. Tomor Fer. Magy. Állam 326. sz.
1563. *Schiller* kisebb prózai irataiból. Aesthetikai értekezések. Németből ford. Zöllner Béla. (Olcso könyvtár 223. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 114. l.) 30 kr.
1564. Schiller hazánkban. III., IV. Pótlék. Náményi T. L. és Bayer J.-tól. Phil. Közl. 94—95., 409—410. l.
1565. *Cserhádi*. Schiller. Szépirod. Kert. 12. sz.
1566. Dr. Sonnenfeld Zs. A százéves «Don Carlos». Nemzet 310. sz.
1567. *Szász Károly*. Schiller. Élet- és jellemrajz. (Olcso könyvtár 217. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 144 l.) 30 kr.
1568. Zur Schiller-Feier. F. Siebenbürg.-Deutsch. Tageblatt 4231. sz.
1569. Schillers Räuber. Siebenb.-Deutsch. Tageblatt 4202. sz.
1570. *Schötan* és *Kadelburg*. «Arany halak», vígj. 4 felv. Első előadás máj. 20-án.
1571. *Spervogel*. (XI. század.) Legrégibb német állatmesék. Phil. Közl. 452. l.
1572. *Spervogel*. (XI. század.) Ford. — Phil. Közl. 604. l.
1573. *Spitta*. Télben. Ford. Bálinth Gy. Szépirod. Kert. 6. sz.
1574. *Stein Lajos*. A «Faust» irodalmunkban. Pécs. 6. sz.
1575. *Thiemann Th.* Deutsche Kultur und Literatur des XVIII. Jahrhunderts im Lichte der zeitgenössischen italienischen Kritik. Ism. E. K. Budap. Szemle 50. köt. 174—176. l.
1576. *Traeger Albert*. Midőn anyánk aludni tér. Ford. Dobocsányi Gy. Orosházi Közl. 19. sz.
1577. *Uhland*. I. Felelet L. E.-nak. II. Jó kívánság. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és Vid. 91. sz.

1578. *Uhland*. Tavaszi hit. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és Vidéke. 72. sz.
1579. *Bell, F. A.* Ludwig Uhlands Charakterbild. Siebenbürg.-Deutsch. Tagebl. 4066—74. sz.
1580. *Vajda E.* Attila szereplése a Sæmundar-Eddában, etc. Ism. Timár J. Pál. Phil. Közl. 89—91. l.
1581. *Wackernell, J. E.* Die ältesten Passionsspiele in Tirol. 1887. Rövid ism. Phil. Közl. 99. l.
1582. *Walther v. d. Vogelweide* mint regényhős. Phil. Közl. 313. lap.
1583. *Walther v. d. Vogelweide*. Gedichte. 1886. Ism. Phil. Közl. 704. lap.
1584. *Weber Fr. V. Rosty Kálmán*. Egy keresztény eposz. Kath. Szemle. 108—128., 314—356. l. E cím alatt ismerteti Weber Fr. V. «Dreizehnlinden» című költői elbeszélését, mely 1886-ig huszonkilenc kiadást ért.
1585. *Weber S.* Das geistliche Weihnachtsspiel unter den Zipser Deutschen. Ethnol. Mittheil. I. 77—80. l.
1586. *Weiss Julian*. Egy fűzfapoétának. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.
1587. *Weiss Julian*. Aus den Memoiren eines Wickelkindes. 1887. Ism. Silberstein A. Pest. Lloyd. 120. sz.
1588. *Wislocki H.* A Tristan-monda egyik epizodjáról. Zeitschr. f. vergl. Literaturgesch. I. 457. l. Ism. Phil. Közl. 780. l.
1589. *Wolff Gyula*. Tannhäuser. Szerelmi ének. Ford. ifj. Neumann Sándor. I—XI. ének. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 357 l.) 2 frt. — Ism. Szana T. Nemzet. 219. sz. — Föv. Lap. 99. sz.
1590. *Neumann Sándor, ifj.* Dal Wolff Tannhäuseréből. — Bud. Szemle. 50. köt. 118—119. l.
1591. *Zeiler*. Romlottság. Ford. Méry. Salon. VIII. köt. 221. l.

2. Svéd.

1592. *Erdélyi Károly*. A modern költészet előszeretete a betegségek rajza iránt. Veszprém. Közl. 31. sz. — Seved Ribbing svéd orvos e cím alatt kiadott cikkét főbb vonásaiban reprodukálja.
1593. *Györy Vilmos*. Az eladott lány. Den bortsalda. A «Svenska folkvisor» gyűjteményből. — Irodalom. 15. sz.
1594. *Kullgrén Ollga*. Excelsior. Svédből ford. Thuró Kár. Gondolat. IX. évf. 1. l.
1595. *Péterfy Jenő*. Két norvég dráma. (Ibsen H.: Die Wildente és Rosmersholm.) Budap. Szemle. 50. köt. 427—444. l.
1596. *Sätterberg*. A vándormadarak. Ford. Góbi Imre. Vasárn. Ujs. 262. l.
1597. *Steuer J.* Edward skót népballada. Phil. Közl. 306. l.
1598. *Tegnér E.* Kétség (Mjeltsjukan). Ford. Radnay Rezső. Irodalom. 11. sz.
1599. *Thuró Károly*. A szentírás szava. Svédből. Gondolat. IX. évf. 33. l.

3. Angol.

1600. *Bryant*. Indus rege. Ford. Tamásfi Gyula. Irodalom. 25. sz.
 1601. *Bryant*. Pórleány. Ford. Tamásfi Gyula. Irodalom. 20. sz.
 1602. *Burns* dalaiból. I. Nézd, kedvesem; II. Nincs Nanni velem; III. Folyj csendesen, Afton; IV. Az én szép Marim; V. Felföldön a szívem. — Ford. Lévy József. Budapest. Szemle. 51. köt. 113—116. lap.
 1603. *Burns*. Gyász a mi végzetünk. Ford. Lévy József. Főv. Lap. 179. sz.
 1604. *Lord Byron* héber dalai, ford. Igali Izidor. Magyar Zsidó Szemle. 28—31. 85—86., 227—229., 281., 360., 554—555. l.
 1605. *Byron*. Manfréd. Drámai költemény. Ford. Ábrányi Emil. Ism. Jancsó Benedek. Főv. Lap. 354. sz. — Első előadás az operaházban decz. 25.
 1606. «Manfréd» az operában. Főv. Lap. 355. sz. — Bud. Hirl. 21. szám.
 1607. Schumann «Manfréd»-je. V. M. Főv. Lap. 20. sz.
 1608. Manfred—Levinsky. A. E. P. Napló. 340. sz.
 1609. *Byron* «Don Juan»-ja. Dr. Jancsó Benedek. Főv. Lap. 150. 151. sz.
 1610. Lord Byron in Venedig. Otto v. Leitgeb. Pester Lloyd. 160. sz.
 1611. — L. 28. és 562. sz. a. is.
 1612. *Chaucers* Werke, übers. v. A. v. Düring. III. Bd. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 105. l.
 1613. Sz—y. Gy. Föcske a templomban. (Angolból.) Veszprém. 32. sz.
 1614. *Gyöngyösi János*. A tengerparton. (Angol népballada.) Ford. Phil. Közl. 554. l.
 1615. *Johnson* S. «Irené»-je. Imre S. Budapest. Szemle. 52. köt. 129—137. l.
 1616. *Longfellow*. Excelsior. Ford. Kőrösi Albin. Veszprémi Közl. 50. szám.
 1617. *Longfellow*. Esős idő. Ford. Pataj Sándor. Orsz.-Vil. 727. l.
 1618. *Longfellow*. A mi félben maradt. Ford. Szász Béla. Budapest. Szemle. 52. köt. 264. l.
 1619. *Longfellow*. A leány és a szélkakas. Ford. Szász Béla. Budapest. Szemle. 51. köt. 282. l.
 1620. *Longfellow*. Excelsior. Ford. Szász Béla. Budapest. Szemle. 50. köt. 303—304. l.
 1621. *Longfellow*. A leány és a szélkakas. Ford. Szász Béla. Főv. Lap. 209. sz.
 1622. Vanda. (*Ouida* magyar tárgyú regénye.) Ism. K. G. Orsz.-Vil. 141. l.
 1623. *Shakespeare*. B. F. Lear király. Bácska. 87. sz.
 1624. A detronizált Shakespeare. (Donnelly műve Sh.-ről.) P. Napló. 342. sz.
 1625. *Esterházy Sánd.*, dr. Antonius és Cleopatra. (A Shakespeare tragédiájában.) Főv. Lap. 274. sz.

1626. *Kövy Béla*. A magyar Shakespeare-irodalom. (A «British Museum»-ban.) Főv. Lap. 272. sz.
1627. *Molnár György*. Antonius és Cleopatra. (Shakespeare tragédiája a bécsi várszínházban, Dingelstedt jelenetézése szerint. — Wolter, Sonnenthal.) Színészek Lapja. 43. 44. sz.
1628. *Radó Zsigmond*. Shakespeare mint színész és kritikus. (G. H. Lewes tanulmánya.) Főv. Lap. 3. 4. sz.
1629. *Raich*. Shakespeares Stellung z. kath. Religion. *Ism. Kath. Szemle*. 379—382. l.
1630. *Reichel J.* Shakespeare-Literatur. 1887. Rövid *ism. Phil. Közl.* 408. l.
1631. Shakespeare és Raphael. Timár Szaniszló. Fővárosi Lap. 341. sz.
1632. Lear mint elmebeteg. (Tanulmány.) Színészek Lapja. 50—52. sz.
1633. Shakespeares «Othello». F. Siebenb. Deutsch. Tageblatt. 4212. sz.
1634. — L. 526. sz. a. is.
1635. *Shelley*-kultusz. Dr. Jancsó Benedek. Főv. Lap. 280. sz.
1636. *Sullivan*. «Fejő leány» vagy költőimádás. Operette. Első előadás nov. 5-én.
1637. *Symonds J. A.* Ben Jonson. London. 1886. *Ism. b. Budap. Szemle*. 52. köt. 306—310. l.
1638. *Tennyson* király idilljeiből. Ford. Szász Károly. Bud. Szemle 52. köt. 406—432. l.

4. Nyelvtanok.

1639. *Bauer L. M.* Deutsche Elementar-Grammatik. Nach dem gegenwärtigen Standpunkte der Sprachwissenschaft. Ein Hilfsbuch zum deutschen Sprachunterricht in den Haupt- und Mittelschulen. 36. verbesserte und stark vermehrte Auflage. Budapest, Lauffer V. 1887. (8-r. 139 l.) 34 kr.
1640. *Behaghel O.* Die deutsche Sprache. 1886. *Ism. Heinrich G. Phil. Közl.* 77—78. l.
1641. *Braune W.* Althochdeutsche grammatik. 1886. Rövid *ism. Phil. Közl.* 98. l.
1642. *Felsmann József*. Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. I. Theil. 11. durchges. Aufl. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 183, V l.) 50 kr.
— Ugyanaz. II. Theil. 7. veränderte Auflage. Budapest, u. o. 1887. (8-r. 187 l.) 80 kr.
1643. *Felsmann József*. Német nyelvtan. 1887. *Ism. Heinrich G. Phil. Közl.* 772—775. l. — Wutz A. *Közokt.* 17. 18. sz.
1644. *Gretes József*. Rendszeres német nyelvtan. A középiskolák számára. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. 163, IV l.) 1 frt. — *Ism. Bäuerle F. Közoktatás.* 10—11. sz. — *Heinrich G. Phil. Közl.* 563—565. lap.
1645. *Heinrich G.* A német irodalom története. I. köt. 1886. *Ism. Figyelő.* 22. köt. 387. l. — Váczy J. Századok. 260—264. l.
1646. *Heinrich G.* Német balladák és románczok, magyarázta —. I. rész. Bevezetés, Bürger, Goethe. 2. jav. és bőv. kiadás. Buda-

pest, Franklintárs. 1887. (8-r. 171 l.) 70 kr. — Rövid ism. Phil. Közl. 103. lap.

1647. *Heinrich Gusztáv, dr.* Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. I. Band. Mit einem Grundriss der Stilistik und erklärenden Anmerkungen. 5. vermehrte u. verbesserte Auflage. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. IV, 316 l.) 1 frt. 40 kr.

— II. Band. Mit einem Grundriss der Poetik und erklärenden Anmerkungen. 7. verb. Aufl. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. VIII, 344 l.) 1 frt. 40 kr.

1648. *Langraf Mórícz.* Deutsche Sprachlehre mit 150 Uebungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger- und höheren Töchterschule. I. Theil: Die Wortlehre. 36. vermehrte und sehr verbesserte Auflage. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 138, VI, 1.) 36 kr.

1649. *Schwieker, Joh. Heinr. dr.* Deutsches Stilbuch. Zum Gebrauche an Gymnasien, Real- und Bürgerschulen. II. Theil. 3. Aufl. Budapest, Aigner, 1887. (8-r. 215 l.) 1 frt. 20 kr.

1650. *Simonyi Zsigmond.* Német nyelvtan középiskolai használatra. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 82 l.) 60 kr.

1651. *Szányi Béla.* Gót nyelvtan. Olvasmányokkal és magyarázatokkal. Budapest, 1887. Révai L. (8-r. 104. l.) 1 frt.

1652. *Szemák István, dr.* Német mondattan, tanodai és magánhasználatra, 3. jav. kiad. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 98 l.) 50 kr. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 566—568. l. Sz. Válasza. Közoktatás. 34., 36. sz.

1653. *Szemák István.* Német olvasókönyv a középtanodák alsó osztályai számára. I. rész. A gymnasiumok III. és a reáliskolák I. és II. osztálya számára. 3. kiad. Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. 164 l.) 80 kr.

— II. rész. A gymnasiumok IV. és reáliskolák III. és IV. osztálya számára. 2. kiad. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 198 l.) 1 frt. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 570—573. l.

1654. *Szemák István, dr.* A német irodalom története. 2. kiad. Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. II, 224 l.) 1 frt 40 kr.

1655. *Zimmermann Gyula.* Német nyelvtan középtanodák és hasonlszerű iskolák számára. Debreczen, Csáthy, 1887. (8-r. VI, 263 l.) 2 frt. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 568—570. l. — Szemák J. Közokt. 38. sz. — Prot. egyh. és isk. Lap. 8. sz. — Debreczeni Prot. Lap. 19. sz.

1656. *Zimmermann Gyula.* Német olvasó- és gyakorlókönyv. I. rész. A reáliskola I. és a gymnasium III. osztálya számára. Deutsches Lese- und Uebungsbuch. I. Theil. Debreczen, Csáthy, 1887. (8-r. VIII, 84 l.) 60 kr.

X. Román irodalmak.

1. Franciaia.

1657. *Ábrányi E.* Figaro a nemzeti színpadon. Irodalom. 23. sz.

1658. *Balzac.* L. 1685. sz. a.

1659. *Baudelaire Ch.* Az albatrosz. Ford. Endrődi Sándor. Főv. Lap. 357. sz.

1660. *Béranger*. Páris ég veled. Ford. Radó A. Félegyháza és Vid. 18. sz. Ermelléki Híradó 19. sz. Pécsi Figyelő. 21. sz.
- 1660a. — L. 1685. sz. a. is.
1661. *Bogdánfy Lajos*. Újabb francia és német költőkből. Budapest, Révai J. 1887. (8-r. 169, IV. 1.) 1 frt 50 kr. — Ism. Szana T. Nemzet. 219. sz. — P. Hirl. 98. sz.
1662. *La Bruyère* a nőkről. Egyetértés. 99. sz.
1663. *Chateaubriand*. Bornemisza Árpádtól. Föv. Lap. 48. sz.
1664. *Coppée*. Levél. Ford. Bogdánfy L. Föv. Lap. 25. sz.
1665. *Coppée*. Egy ifjuhoz. Ford. Bogdánfy L. Föv. Lap. 53. sz.
1666. *Coppée Fer*. Mese. Ford. Bogdánfy L. Békés. 15. sz.
1667. *Coppée*. Az apa. Ford. Endródi Sándor. Ermelléki Híradó. 51. sz.
1668. *Darbois A.* Clemenceau ügye. Dráma 5 felv. Ism. P. Napl. 357. e. sz.
1669. *Daudet A.* A szűz a jászolnál. Ford. Csicsáky Imre. Föv. Lap. 352. sz.
1670. *Daudet Ernő* vallomásai a hivatás erejéről és titkairól. Szépirod. Kert. 1. sz.
1671. *Daudet A.* Numa Roumestan. Színmű 5 felv. Első előadás febr. 15-én.
1672. *Daudet A.* Az arlézi leány. Népszínmű. Zenéjét szerző Bizet G. Első előadás decz. 2-án.
1673. Bei Alphonse Daudet. A. G. v. Suttner. Pest. Lloyd. 50. sz.
- 1673a. Delavigne. — L. 1685. sz. a.
1674. *Dumas Sándor*. Francillon. Színmű 3 felv. Első előadás okt. 14-én.
1675. *Dumas S.* Francillon-ról. Szanday Zénó. Föv. Lap. 316. sz. — Alföld. 258., 261. sz.
1676. *Girardin Emilné*. Lady Tartuffe. Föv. Lap. 230. sz.
1677. Guizot. — L. 716. sz. a.
1678. *Hugo V.* A tenger és a forrás. Ford. Endródi S. Nemzet. 354. sz.
1679. *Hugo Viktor* egy új könyve. (Choses Vues.) Ism. Egyetértés. 153. sz.
1680. *Lacordaire* végrendelete. Francziából ford. dr. Robitsek Ferencz. Magy. Állam. 184., 185., 187., 190—195., 197—199. sz.
1681. *Lamartine*. Emlékkönyvbe. Ford. Baróti Lajos. Vasárn. Ujs. 810. l.
1682. *Lamartine*. A tó. Ford. Radó A. Orsz.-Vil. 23.
1683. *Lamartine*. Ősz. Ford. Radó Antal. Föv. Lap. 268. sz.
1684. *Legouvé* önmagáról. Feleki Józ. Föv. Lap. 224. sz.
1685. *Legouvé* emlékeiből. I. (L. ifjúsága; első sikere. — Delavigne. — Classicismus és romanticismus. — Villemain. — Apa és fiú. — I. Napoleon és a censura.) Ujvári Béla. — Nemzet. 255. sz. — II. (A kedvtelések. — Malibran Mária. — Berlioz. — Chopin. — Liszt. — Goubeaux. — A színműírás titkaiból. —) U. o. 258.
- III. (Béranger. — Sue. — Sue és Balzac. — A világ vége. — Scribe.) Nemzet. 263. sz.
- IV. (Színpad és fiatalság. — Mars k. a. — Szereptudás és pontosság. — Rachel. Legouvé. — A boldog aggkor titka.) U. o. 270. sz.

1686. *Legouvé Ernő*. Költői pályadíjam. Ford. Feleki J. Főv. Lap. 92. sz.
1687. *Leconte de Lisle*. Éj. Ford. br. Jeszenszky Béla. Budap. Szemle. 50. köt. 446. l.
1688. *Lecont L'Isle*. Dies Iræ. Ford. br. Jeszenszky Béla. Orsz.-Vil. 371. l.
1689. *Lemoyne, André*. Bál-éj után. Ford. Bogdánffy L. Orsz.-Világ. 109.
1690. *Lovelace*, Harczba menve. Ford. Dalmady Gy. Főv. Lap. 76. sz.
1691. *Manuel, Eugène*. A kávéház költője. Ford. Bogdánffy Lajos. Orsz.-Vil. 210. l.
1692. *Manuel Eugène*. Tetőn. Ford. Bogdánffy L. Főv. Lap. 53. sz.
1693. *Maupassant, Guy de*. Ujévi ajándék. (Pesti Hirlap. 8. sz.)
1694. Mignet Ferencz. — L. 716. sz. a.
1695. *Molièrenek* jövedelme. Phil. Közl. 313. l.
1696. Orvos kényszerűségéből. (Adalék Molière a «Botcsinálta doktor» cz. vígjátékához.) Szépirod. Kert. 1. sz.
1697. Montaigne Mihály és Széchenyi István gróf. *R.* Egyetértés. 176. sz.
1698. *Musset*. Isten veled. Ford. Radó A. Orsz.-Vil. 845. l.
1699. *Musset*. Sonett. (A «Tiziam fia» cz. novellából. Ford. Radó A. Nemzet. 357. sz.)
1700. *Ohnet S.* Sarah grófnő. Dráma 5 felv. Ford. Fái J. Béla. Első előadás ápr. 22-én.
1701. *Pailleron. E.* La souris. Vígj. ism. Székely S. P. Napló. 323. sz.
1702. Edouard Pailleron. Nemzet 322. sz.
1703. *Pascal*. Neubauer Zsuzsánna. Blaise Pascal. Szépirod. Kert. 9. sz.
1704. *Planquette*. Komédiás hercegné. Operette. Első előadás a népszínházban. ápril. 15-én.
1705. *Rousseau*. — L. 1718. sz. a.
1706. *Schalek de la Faverie*. Elveszett boldogság. Ford. Ereky A. Ism. x. Budap. Szemle. 51. köt. 154—156. l. — *Zelei J.* Főv. Lap. 49. sz. — Győri Közl. 43. sz.
1707. *Scribe*. — L. 562. és 1685. sz. a.
1708. *Soulary J.* A fészek. Ford. Endrődy S. Nemzet. 354. sz.
1709. *StaeÛné* asszony anyja. (Blennerhasset-Leyden könyve.) Főv. Lap. 268. sz.
1710. *Fr. v. Staël*; ihre Freunde u. ihre Bedeutung in Politik und Literatur. Von Ch. L. Blennerhasset, 1887. Ism. Silberstein A. Pest. Lloyd. 174. sz.
1711. Sue. — L. 1685. sz. a.
1712. *Sully Prudhomme*. A seb. ford. Bogdánffy L. Főv. Lapok. 53. sz.
1713. *Sully Prudhomme*. Törött virágcserep. Ford. Radó A. Vasárn. Ujs. 866. l. — Pesti Hirl. 326. sz.
1714. *Suppèe*. Bellman. Operette 3 felv. Első előadás szept. 7.
1715. *Theuriet André*. A nagynéne. Ford. Ábrányi Emil. Főv. Lap. 326. sz.

1716. *Theuriet A.* Erdőben. Ford. Endrődi. S. Nemzet. 354. sz.
 1717. *Thiers Lajos Adolf.* — L. 716. sz. a.
 1718. *Voltaire* és *J. J. Rousseau.* j—i-től. Kath. Szemle. 129—
 162. l.
 1719. *Zoláról* és a naturalizmusról. Palágyi Menyhért. Irodalom
 1. mutatv.-sz.
 1720. *Zola* Emilnél. Chélard Raoul. Orsz.-Vil. 254. l.
 1721. *Böhler P.* Zola'sche Gestalten. Temesvár. Zeit. 76., 79. sz.

2. Tankönyvek.

1722. *Hofer Károly.* A francia nyelv módszeres tankönyve. I. rész, 6. bővített és javított kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. II, 114 l.) 80 kr.
 1723. *Otto E., dr.* Vezérfonal a francia nyelv beszélésére. Segéd-könyv iskolai és magánhasználatra. Szerk. dr. Schack Béla. Pozsony, Stampfel, 1887. (8-r. VIII, 134. l.) 60 kr.
 1724. *Ploetz Károly, dr.* Elemi francia nyelvtan. Reál-kereskedelmi, valamint felső-leányiskolák számára és magánhasználatra. A szerző kizárólagos engedelmével magyarította Salamin Leo. Budapest, Lauffer V. 1887. (8-r. IV, 232 l.) 1 frt 50 kr.
 1725. *Schack Béla, dr.* Vezérfonal a francia nyelv beszélésére. Dr. Otto E. művének 22-ik kiadása nyomán. Pozsony, Budapest, Stampfel K. 1887. (k. 8-r. VIII, 134 l.) 60 kr.
 1726. *Waltemath W.* Die fränkischen Elemente in der französischen Sprache. Ism. Erdélyi K. Phil. Közl. 284—286. l.

3. Olasz-spanyol.

1727. *Benkő C., Donáth E., Karulyák G. és Szigyártó Z.* Olasz-magyar szótár. Dizionario italiano-ungherese. Fiume, 1887. (Lampel biz. Budapest,) (8 r. 504. l.) 2 frt. 30 kr.
 1728. *Castelnuovo E.* A holnap. Ford. Kőrösi Albin. Veszprémi Közl. 24. sz.
 1729. *Alighieri Dante* Divina Commedia művének. III. része. A Paradicsom. (II Paradiso) Ford. Csicsáky Imre. I. füz. Temesvár, 1887. (8-r. 179 l.) 1 frt. 60 kr. — Ism. Egyetértés. 263. sz. — Kath. Szemle. 375. l. — Religio I. félév. 25. sz. — K.—n. Irod. Szemle. (Eger.) 4. sz.
 1730. *Csicsáky I.* A megváltás. Dante Divina Commediájának Paradicsomából részlet. Religio. I. félév. 29. sz.
 1731. Két újabb Dante-fordítás. — ly. Budap. Szemle. 52. köt. 448—456. l. Angyal «A tisztítóhely» és Csicsáky «A paradicsom» fordításának ismertetése. A kettőt összehasonlítva Csicsáky fordítása egészben véve fölötte áll az Angyalénak s közelebb az eredetihez, bár ettől még igen távol.
 1732. *Csicsáky Imre.* A Divina Commedia és a bölcsélet. Bölcs. Folyóirat. 311—318.
 1733. *Csicsáky Imre.* Beatrice, mint az Egyház jelképe Dante Divina Commedia művében, jelesül a purgatorio XXVIII—XXXI. énekeiben. Szépirod. Kert. 45., 46. sz. Religio. II. félév. 45. sz.

1734. *Csicsáky I.* Dante politikájáról. Religio. II. félév. 47. sz.
 1735. Dante mint politikai író, Domanovszky Endre. M. T. Akad. Ért. 231—232. 1. Értekezésének kivonata.
 1736. Dante tanulmányozása és a magyar irodalom. A Csicsáky-féle fordítás alkalmából írta Teveli V. Dezső. Szépirod. Kert. 21., 22. sz.
 1737. — L. 1379. sz. a. is.
 1738. *Giacosa. G.* Az apród. Ford. Radó A. Első előadás febr. 25.
 1739. *Kőrösi Sándor.* A legújabb olasz enciklopédia Magyarországról. Bud. Hirl. 358. sz.
 1740. *Leopardi.* Az árva madár. Ford. Dengi János. Főv. Lap. 177. sz.
 1741. *Majthényi Flóra.* Spanyol ponyva-irodalom. (A magyar király leánya.) Bud. Hirl. 253. sz.
 1742. *Müller Izidor.* A latin hangsúlytalan magánhangzók sorsa az olaszban és francziában. Bécs, 1887. (8-r. 36. l.)
 1743. *Petrarca* összes szerelmi szonettjei. Fordította és magyarázatokkal ellátta Radó Antal. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 374 l.) 2 frt 40 kr. — Ugyanaz. (Olcsó könyvtár 216. sz.) (16-r. 370 l.) 80 kr.
 1744. *Rényi Rezső.* Itália költészete a középkorban. A magyar tud. Akadémia által segélyezett kiadás. Budapest, 1887. Aigner. (8-r. III, 346 l.) 2 frt 40 kr. — Ism. — e. — Budapest. Szemle. 50. köt. 471—474. l. E könyv — az ismertető szerint — nem valami szerves compositio benyomását teszi. Az adatokban ép oly kevés újat találni, mint a fejtegetésekben. — Szana T. Nemzet. 177. sz. — Vasárn. Ujs. 272. l. — Veridicus. M. Sion. 618—628. l.

4. Oláh.

1745. *Alexics György.* Magyar elemek az oláh nyelvben. Nyelvőr. 155—160., 203—211., 252—260., 302—309., 346—355., 396—405., 437—450., 488—501., 543—555.
 1746. *Alexi György.* A gyűrű és a holló. (Oláh népballada.) Alföld. 175. sz.
 1747. *Carmen Sylva.* Elfáradtan. Marosvidék. 35. sz.
 1748. *Tábori posta.* Regény, írta Dito és Idem. Ford. Fái J. Béla. Ism. Timár Szaniszló. Főv. Lap. 246. sz.
 1749. *Ember György.* A vén leány dala. (Románból.) Közjogi Ellenék. 24. sz.
 1750. *Halász János.* Magyar szók az oláhban. Nyelvőr. 45. l.
 1751. *Hunfalvy Paul.* Neuere Erscheinungen der Rumänischen Geschichtschreibung. Wien, Teschen. 1887. Ism. s. Bud. Szemle. 51. köt. 141—144. l.
 1752. *Mailand Oszk.* A nap- és hold-mythos az oláh népköltészetben. Nemzet. 177., 186. sz.
 1753. *Mailand Oszkár.* Az ég mithósa a román népnél. Főv. Lap. 52. sz.
 1754. *Moldován Gergely.* A latin, cyrill, dák és székely írásjegyek kérdése a románoknál. — Budapest. Szemle. 52. köt. 67—90. l.
 1755. *Muresianu Jakab* a román Gazeta alapítója. Nokr. Egyetértés. 275. sz.

1756. *Putnoky Miklós*. Az Etymologicum Magnum Romaniae és az összehasonlító nyelvészet jelene Romániában. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 6. sz. Budapest, Akadémia, 1887. 8-r. 36 l.) 20 kr.

1757. *Réthy László, dr.* A oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest, Pallas, 1887. (8-r. XV, 269 l.) 2 frt 60 kr. — Ism. Egyetértés. 188. sz. — Sárkány Imre. Gömör-Kishont. 33. sz. — Zilahy Béla, Alföld. 187. sz. — Hunfalvy P. Századok. 732—745. l. — Pótlás az ismertetéshez. U. o. 851—852. l. — Egyetértés. 187., 188. sz. — Junius. Salon. VII. köt. 629—634. l. — Herrmann A. Ethnol. Mittheil. I. 27—30. l.

1758. *Réthy L.* Az oláh nemzet képe. Egyetértés. 187. sz. mutatóvány munkájából.

1759. *Vasili Rant'a Buticesca*. Az anyós. Ford. Viski B. Orsz.-Vil. 258. l.

XI. Szláv nyelvek és irodalmak.

1760. *Asbóth Oszkár*. A szláv népek múltjából. Budapesti Szemle. 52. köt. 1—19. l. Krek Gr. «Einleitung in d. slav. Literaturgeschichte» című munkája alapján szól a szláv népekről, nyelvökről, mythológiájokról.

1761. *Balassa József*. Miklosich etymologiai szótára. Nyelvőr. 108—111. l.

1762. *Csopey L.* Sammlungen ruthenischer Volkslieder. Ethnol. Mittheil. I. 49—50. l.

1763. *Gruics Nikánor* pakraczi püspök, szerb költő. Vas. Ujs. 17. sz.

1764. *Horváth József*. Kis tót, magyar és német szótár, egyszersmind a legegyszerűbb s minden szabály nélküli bevezetés a tót, magyar vagy német beszédbe. 2-ik átdolgozott és bővített kiadás. Pozsony, Stampfel, é. n. (1887) (8-r. 73 l.) 20 kr.

1765. *Jancsó Benedek*. Orosz irodalmi állapotok. Alf. Kép. Ujs. 5. sz.

1766. *Jankó J. ifj.* Boleszlava Jaroszevszka a magyar irodalom ismertetője. Főv. Lap. 248. sz.

1767. *Kraszevski József Ignác*. F. B. Torontál. 12. sz.

1768. *Kraszevsky* «Morituri»-ja és az angol «Herczegasszony». Sz.-né Illési Piroska. Főv. Lap. 272. sz.

1769. Lenore ballada tárgya a délszláv népeknél. Phil. Közl. 214. l.

1770. *Margitai József*. Rövid zsebszótár. Segédkönyv a horvát és magyar nyelv megtanulására. Különösen Margitai J. «Horvát nyelvtan» és Molnár-Ahn «Gyakorlati tanfolyam a magyar nyelv gyors és könnyű elsajátítására» című munkák használatához. I. Magyar-horvát rész. Nagy-Kanizsa. Fischel, 1887. (8-r. 112 l.) 60 kr.

1771. *Pálbeli szent Antal* balladához hasonló egy szláv népdal. Német ford. Grün Anasztáztól. Phil. Közl. 700. l.

1772. *Páskuj Lajos*, költő. 1824—1887. — Ecsedy. Szamos. 44. sz. — a-r. Szilágy-Somlyó. 22. sz. — Bodnár G. Religio. 50. sz. — M. Állam. 162. sz. — Főv. Lap. 148. sz. — Armenia. 224. l.

1773. *Puskin Sándor* halálának félszázados évfordulója. Phil. Közl. 315. l.
1774. Egy lázító tót regény. *Szeberényi Andor*. «Slováci a Svoboda.» Ism. Budap. Hirl. 67. sz.
1775. *Székiás József*. Szerb népdalok és hősrégék. Az eredetiből fordította. — 2. javított kiadás. (Olcsó könyvtár. 229. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 302 l.) 50 kr.
1776. *Tolsztoj L.* Háború és béke. Ism. Irodalom. 1. sz. — Fodor Gy. Nemzet. 25. sz.
1777. Tolsztoj főműve. Reviczky Gyula. Salon. VIII. köt. 194—202. l.
1778. *Turgenjev* levelei Pissemskyhez. Egyetértés. 95., 97. sz.
1779. Briefe von Turgeniew. (1840—1883). Leipzig. 1886. Ism. n. b. Budap. Szemle. 52. köt. 477—480. l.

XII. Vegyesek.

1780. A babona eredete és terjedelme. R. S. Egyetértés. 211. sz.
1781. *Denifle H.* Die Universitäten des Mittelalters bis 1400. I. Bd. 1885. Ism. dr. Fináczy E. Phil. Közl. 68—76. l.
1782. *Dohmányi Frigyes*. Panstenographia. Minden nyelvre való gyorsírás. Különös tekintettel a magyar és német, valamint a szláv és latin nyelvre, iskolák és magánhasználatra. Kurzschrift für alle Sprachen. Mit besonderer Berücksichtigung der ungarischen und deutschen, sowie der slawischen und lateinischen Sprachen, für Schulen und zum Selbstunterricht. Pozsony, Stampfel, 1887. (8-r. 58 l.) 80 kr.
1783. *Hunfalvy Paul*. Die Landesnamen Siebenbürgens. Korrespond. d. Ver. f. sieb. Landeskunde. 4., 5.
1784. *Jancsó Benedek*. Niobe. Alf. Kép. Ujs. 29. sz.
1785. *Kovács János*. A napimádás maradványa népszokásainkban. Nemzet. 47. sz.
1786. *Majláth Béla*. Tanulmányok a titkos írásról. Salon. VIII. köt. 206—215. l.
1787. *Maska*. Der diluviale Mensch in Mähren. Ism. rs. Arch. Ért. 66. l.
1788. *Sz. Nagy Sándor*. A volapük. Kecskemét. 34. sz.
1789. Az európai néphymnusokról. Vasárn. Ujs. 7. sz.
1790. Az oxfordi egyetem 1530-ig. — x. s. Nemzet. 66. sz.
1791. *Putnoky M.* A volapük nyelv. Vasárn. Ujs. 371. l.
1792. *Ráskó Béla*. A graphológiáról. Vasárn. Ujs. 609.
1793. *Réthy L.* A svájcei «hunnok». Bud. Hirl. 359. sz.
1794. *Sivisaka A.* A babonáról. Bir. Paszlavszky S. Religio. I. félv. 9., 11., 14., 15. sz.
1795. *Steiner* Pasilinguája. Ism. Pozder Károly. Phil. Közl. 605—614. l.
1796. *Wertner Mór*. Beiträge zur Geschichte der Genealogie. Ism. Fröhlich R. Phil. Közl. 701. l.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

HAZAI IRODALOM.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. A Kisfaludy-Társaság által 200 drb arannyal jutalmazott pályamű. Kiadja a M. Tudom. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága Bujánoviczné Koppy Mária alapítványából. — Budapest, 1887. Hornyánszky V. 2 kötet (642, 496 old.).

Bayer tanár pályadíjat nyert terjedelmes munkája nagyon megérdemli, hogy az irodalomtörténet művelői ne csak figyelemre, de komoly tanulmányozásra is méltassák. Meglehet akad olyan, kinek a feldolgozás módja nem tetszik, nagyon is részletezőnek találja s rossz néven veszi, hogy a hazai színészet fejlődéséről nem nyer emlékebe vésődő, élénk képeket; de azt hiszem, az ilyen követelés ebben a tárgyban ha nem is helytelen, legalább is korai. Bármilyen tárgy tudományos feldolgozásának három stádiumon kell átmennie; első: a reá vonatkozó anyag összegyűjtése, második: ennek tudományos eszközökkel való szakszerű feldolgozása, harmadik: az eredményeknek könnyen érthető és eleven stílfű összefoglalása a közönség számára. Mind a három lépést egy munkában megtenni lehetetlen, a nélkül, hogy vagy a szakférfiak, vagy a közönség ne vesztené benne valamit. Az anyag tudományos feldolgozásakor az írónak hűségesen el kell számolnia tett kutatásairól; itt el nem kerülheti a források idézését, követett módszerének feltüntetését, mert szakférfiaknak ad számot kutatásairól, — míg a népszerű összefoglalásnak egyik legfőbb kelléke az, hogy az olvasó ne lássa a bonyolult apparátust, melylyel a tudomány eredményeit nyeri; a laikusra pusztán maga az eredmény tartozik, nem pedig annak elérése módja. B. munkássága az első két fokra terjedt ki. Összegyűjtötte az anyagot s feldolgozta szakszerűen. Óhajtható volna, hogy valaki a harmadik lépést is megtegye B. és Váli munkái nyomán. Megíróját nem illetné ugyan nagyobb szerű elismerés, de igen hasznos, szükséges munkát végezne vele.

Bayer műve külsőleg is tiszteletet parancsol, irodalmunkban szokatlan terjedelmű, és meg kell gondolnunk, hogy a konvencionális hosszú lére eresztést kerüli. Nagy idő s kitaró munkásság eredménye e könyv; a régibb színészetre vonatkozó összes ismerni valónak, mondhatjuk bátran, teljes gyűjteménye. Legjobban kitűnik a munka értéke, ha Válinak ugyane tárgyú könyvével összevetjük,^{*)} önként kínálkozik a hasonlításra s kevés esetben V. előnyére.

I. rész. *A magyar játékszín legrégebbi nyomai és a nemzeti renaissance*

^{*)} V. művét e Közlöny múlt évf.-ban (590—605. o.) igyekeztem érdeme szerint méltatni.

kora. (1—3370.) 1. fej. A játékszín előzményei. Míg pályatársa, Váli, a legrégebb nyomokat egyszerűen mellőzi s a most is divatos vallásos népjátékok eredetét minden komolyabb megokolás nélkül a múlt századra teszi, B. nem tér ki a vitás kérdésnek s elfogadva egyrészt Gyulai miszterium-elméletét, másrészt Sziládynak a magy. régi, világi alakoskodásról kifejtett nézetét, kezdi a külföldön kifejlődött ker. dráma bölcsőkorával, a *liturgiai miszteriumok* tárgyalásán. B. általában hihető és vonzó képét nyújtja a fejlődésnek, melyet úgy nagyjában el is fogadhatunk, csak a részletekre lesz néhány megjegyzésem. — A ker. dráma bölcsőkorát jól jellemzi. Keletkezésének oka az, hogy az első hivek figyelmét a szertartások alatt le kellett bilincselni (Rómában és Bizanczban), a térítők szintén alkalmasnak találták e módot a pogányok közt nemcsak a figyelem fölkelésére, de a vallás alapelveinek szemléltető magyarázatára is. Az ókori mise már teljes szimbolikus dráma, melynek egyes momentumai a bibliai történetre s az ó testamentom jövődöléseire vonatkoznak a teremtés- és bűnbeeséstől a megváltásig. Érdekes e misék legrégebb alakja: kezdődött éjfélkor, a pap első megjelenése a teremtés, visszavonulása a bűnbeesés, majd ismét kilép s elolvassa a próféták jövődöléseit az üdvözítőről; az úrvacsora jelenti a befejezett megváltás művét s végén a felkelő nap, mint a megváltás szimboluma, örömeikkel köszöntetett. A misének e formája hosszadalmas volta miatt csakhamar részekre bomlott s az ilyen részletekben, a fényes pogány szertartáshoz szokott új keresztyének kedvéért, annál nagyobb pompát fejtettek ki. Legrégibb és legfőbb ünnep a húsvét s itt a sírbatétel és feltámadás szemléltető bemutatása már igen korán szokássá lett. — Egy másik ok is drámai formára kényszerítette az egyházat. Bizonyos alakoskodással megült pogány ünnepek napján bohókás meneteket rendezett a régiek modorában, hogy azokat a nép előtt nevetség, gúny tárgyává tegye s így tiszteletüket megrontsa (szaturnaliák István napján, Aesculapius ünnepe Miklós napján). Az ilyen (Márton- és Miklós-napi) tréfák mellett említi B. a Gergely-járást is; ez azonban sokkal később keletkezett. G. az iskolák patronusa s napja nem is esik nagyobb pogányünnepre. — Az egyház belátja a drámai mutatványok nagy vonzó erejét s kezdi a misétől elválasztva magyarázni az evangéliomot. Az új-testam. a vége felé kész drámatárgyakat szolgáltat (Magdolna megtérése, tanácsülések, csodatettek). Ilyenek a mi betlehemes- és három király-játékaink is (bár ezekkel kelletténél rövidebben végezz). A kör egyre szélesül; tárgyakat nyújt Mária, az apostolok s a szentek élete; az anyag észrevétel nélkül óriásivá nő; az egyház nem bírja meg többé s a miszt. dráma átmegegy egyes társaságok, eleinte szintén szerzetesek, kezébe: az első a palæstinai zarándokok szövetsége (1402): *Confrères de la Passion de Notre Seigneur*. A kultusz természetes fejlődéseként (gyaníthatólag a Feltáma-

dás-játékokból) fellép egy új műfaj, a *moralitás*, mely átmenetet képez a misztérium-dramáról a világi színjátékra; ezt már világiak adják elő. Első ilyen társaság: Les clercs de la Bazoche, a párisi prokurátori irnokok szövetezete. A moralitásban absztrakt fogalmak lépnek föl szereplők gyanánt; eleinte komoly, erkölcsi tendenciájú, majd uralomra kap benne a víg elem s belőle válik ki a francia *sotie* és *farce*, az angol *interlude* (ebből az ang. vígjáték); a spanyol *Autos sacrales* az egyetlen, hol sokáig együtt marad a komoly és víg elem (ebből a spanyol dráma és vígjáték). Ide jutott a ker. misztérium-dráma, mikor a beköszöntő renaissance megismerteti a világgal a klasszikus drámát s a kettő egyesüléséből kisarjad a modern dráma. — Itt tér át B. a magyar misztérium-dráma fejtegetésére. Újabb kutatások kimutatták, hogy eleinte nálunk is csak olyan volt a liturgiai misztérium kultusza, mint külföldön (Dankó és Ábel.) Későbbi korból már nincs adatunk róla, de valószínű, hogy egy bizonyos fokig ez is fejlődött. Az egyház fennhatósága alatt, később pedig a nemzeti jellemnek inkább megfelelő rész átmege a népszokásba, hol napjainkig vallásos hagyomány gyanánt műveltetik. Gyulaival szemben, ki a magyart nem tartja színészkedő hajlamú népnek, Sziládynak ad igazat, ki szerint az ismerteken kívül egyéb tárgyú népjátékaink is voltak s erre nézve adatként idézi a Nyelvőrben (III. k. 286) közölt töredéket a kánai menyegzőről. B. jól teszi, hogy nem gáncsolódik annyira misztériumainkat illetőleg, mint Váli, kit megriasztott az a nagy időbeli távolság, melyből semmi adatunk nem maradt. Elvégre is az irodalomtörténet nem matematika, némely kérdésében abszolút biztosságot lehetetlen kívánni, de jóhiszeműsége itt talán mégis túl vitte a megengedett határon. Az a töredék semmikép sem régi népjáték maradványa.*) — A misztériumok tárgyalását e kérdéssel végzi: «A magyar drámatörténet írójának első kötelessége az leendő, vajjon eredeti dolgok-e ezek, vagy az idegen, főleg a német elemmel való érintkezés által honosultak meg?» — Azt hiszem, e kérdésre megközelítő biztossággal felelhetünk már most is. Hogy a ker. vallás felvétele előtt voltak-e népjátékaink, ennek eldön-

*) A Nyr. IV. k.-ben közölt valaki e versből többet, melynek verselése, nyelve újabb eredetre mutat. De már azért is lehetetlen, mert ott Máriáról tréfás, sőt drasztikus modorban van szó: «Hopp, szent asszony, isten lánya, | Had repüljön a szoknyája» stb. Csak egy szentírásbéli alakot ismer népünk komikus színben: Pétert. Mária mindenütt határtalan tisztelt tárgya volt; nálunk alakja összeolvadt a régi pog. vallásbéli ósanyáéval (l. Káplány: Nagybold. Asszony, ősvallásunk istenasszonya). Nincsen példa rá, hogy népjátékban Mária ilykép szerepelt volna. Ez külföldön is szent szerep volt, melynek ábrázolója sohasem vehetett részt a betlehemes-játék után adott Fastnachtsspielben (Schröer). — Ez a töredék nem lesz egyéb valamely tréfás mesébe szőtt versecskénél s bajosan régibb egy századnál.

tését ne is reméljük; őstörténetünknek sokkal nevezetesebb dolgairól sincsen semmi tudásunk s egyszer-mindenkorra le kell mondanunk a hiú reményről, hogy valaha a németekéhez mérhető világos képet nyerjünk történetünk őskoráról, pedig pogány népjátékaikról aránylag ők is keveset tudnak. De másrészt, hogy a liturgiái misztérium a németek révén honosult meg nálunk, az szinte kétségtelen. A nyugati nemzetek ily természetű hagyományaiban mindenütt le lehetünk fel bizonyos jellemző vonást, mely azt a többi népekétől megkülönbözteti s a miénk leginkább a némethez hasonlít. Itt csak az idő kérdése jöhet szóba; vajjon a ker. vallás felvételekor, vagy később hozták be a német települők? Valóbszínű, hogy az első térítők alatt vettük át.¹⁾ — Szerinte az a körülmény, hogy nálunk is alkalmazták a térítők a drámai formát, a mellett tanuskodik, hogy itt is szükségesnek látták bizonyos népies darabokkal szemben az ellensúlyozást. Az ilyen alakoskodást pedig a regősök tartották fen a nép között. A tatárjárás s a későbbi kedvezőtlen politikai viszonyok megmagyarázzák, miért nem maradt ennek nyoma. A tatárpusztítás alatt megritkult regősök (a királyi igricség is kb. ekkor szűnt meg) u. i. elaljasodva, a nép közé szálltak le s dalaikat gesztussal kísérték (trouvèrek, minstrelek). Ez okok mellett B. kifejti a legtermészetesebbet. Még ha ilyen sejtett népies alakoskodók nem lettek volna is, az idegen ker. papság használta volna a liturg. misztériumot. A térítésnek ugyanis egyazon módját alkalmazták minden népnél, alig módosították a részleteken valamit. Ez a theatrális forma később megrögzött, a szertartás teljesen áttereltetett ez alakba s a német térítők, kik otthon csak ilyennek látták a misét, szükségkép így ültették át hozzánk, a szigorú diszciplína miatt nem is mertek volna rajta változtatni. Különbösen az is valószínű, hogy az u. n. regősök, őskori lantosaink utódai s talán egy külön társadalmi osztály tagjai, sok kellemetlenséget okozhattak a ker. papságnak.

Talán ilyen elkorcsosult regősökről maradt fenn az az adat, melyre, mint eddig nem tárgyaltra, felhívom az érdeklődők figyelmét. Egyik nemrég közzétett okiratgyűjteményben egy minden eddig ismertnél jóval régibb színészettörténeti adat (tágabb értelemben) van följegyezve. *A XIV. század közepéről maradt oklevélmásolatban egy iskolamester (magister M. scolasticus) színészeket (? — ioculatores) ajánl Magyar Pál, gimesi várnagynak, mint olyanokat, kik az ő lakodalmán nagy vígságot keltettek.*²⁾ — Ime egy újabb nyom, mely kétségtelenül a mellett tanusko-

¹⁾ L. Váli m. ism. Phil. Közl. 87., 595. l.

²⁾ L. Fejérpataky L. Tapolczai Bertalan oklevélformulái a XIV. századból. Könyvszemle 1886. 61. o. — Magyar Pál történeti alak, 1324—1355 közt igen sok feljegyzés maradt róla. Már az is, hogy Tapolczai lemásolta

dik, hogy a színészkedés, tréfás bohózkodás általános divata alól a magyar sem volt kivétel. — De mindebből semmisenem fejlődött; szárnyát szegte az egymást követő csapás: tatárjárás, mely megritkította a nemzetet, idegenek betelepítésének szüksége, kiket kiváltságokkal kellett beédesgetni; később is hiányzott a nemzeti egység, a fejedelmi kegy, magyar udvar stb. A mostoha körülmények elfojtottak minden kulturális mozgalmat, kiöltek minden hagyományt.

A bártfai, pozsonyi, szebeni és brassói passziójátékok felemlítésénél fölvet egy másik kérdést: «Vajjon ezen idegen nyelvű passziójátékok nem egyebek-e a németországiak egyszerű átvételénél s vajjon voltak-e és minő kölcsönhatással a magyar népre?» — Erre még határozottabb feleletet adhatunk. E játékok kétségtelenül tisztán németek (mint Ábel a bártfaira ki is mutatta), hatással pedig éppen nem voltak a magyar népre. Innen népünk csak nagy, kifejlett misztérium-dramát vehetett volna át, nem pedig holmi apró betleheemes párbeszédet. Hogy mennyire exclusiv természetű a mi népünk, csak egy idevágó példát említek. A Bakony környékén nem egy vegyesajkú (magyar és sváb) faluban két teljesen különböző karácsonyi játékot adnak elő. A németiség az ismert Krippenspielt (bölesóvel, pásztorok nélkül, Máriát s az angyalokat leányok adják; énekük megfelel a tiroli és bajor bölesójátékoknak), míg a magyar rész a nálunk mindenütt elterjedt pásztorjátékot tartotta meg s e kétféle lakosság együtt él a 16. század óta.

A vallásos népjátékok kultuszából azonban nálunk mi sem fejlődött. A XVII. századig virágzó magyar színészetnek nincs nyoma s nem is valószínű, hogy lett volna. Balassi árultatását B. is dramatizált szatirának tartja. Megemlíti még *A bor majd a víz dicséreti* (1672) és *Actio curiosa* (1678) cz. tábori, drasztikus mulatságra szánt játékokat s végül tárgyalja ama Felvinczy Györgynek, a kinek II. Lipót a magában egyetlen játszási engedélyt adta, *Comico-tragoediáját* (1693). — Hogy e darabok nagyrészt nem kerültek előadásra, annak igen hihető okát adja B. Miért emlegetnék később a XVIII. sz. írói, hogy a külföldön dívó szokást, a színjátszást, nálunk is meg kell honosítani, ha ilyenről bármi kevés tudomásuk is van? Pedig az ilyes dolgok emléke mindig tovább él egy századnál.

2. fejelet. *Iskolai drámák.* A drámairodalom esajátságos fajáról B. aránylag rövidebben szól, mint Váli, kinek itt több is az adata, de egészben világosabb képet ad róla. Előbb vázolja keletkezését s általános fejlődését a külföldön. Az isk. drámát didaktikus okok teremtették meg. A la-

e levelet oklevél-formulái közé, azt mutatja, hogy ilyen tárgyú ajánlás *gyakori* lehetett. Az egyszerű iskolamester nászán pedig bajosan voltak *idegen*, hanem valószínűleg *magyar* alakoskodók.

tin nyelv kiváló szerepe folytán a tanárok eleintén egyes epikai részleteket tanítottak be a fiúkkal (pl. az Aeneisből), később ennél élvezetesebbnek találták Terentius egy-egy vigjátékát előadatni velük kiosztott szerepekkel (kezdetben csak egyszerűen deklamálva, apparátus nélkül). A klasszikus műveket hamar kimerítették s az oktatók maguk készíttetek ifjúságnak való darabokat (legkorábbiak egyike Reuchlin Hennoja 1497). A reformáció a didaktikus célhoz a vallásos tendenciát fűzi, hevesen támadva bennök a pápai tanok ellen. Ez a cél már megkívánja, hogy szerzőjük a hallgató közönségre is tekintettel legyen; azért az eleintén latin darabokat hazai nyelvéek váltják fel. A németektől átültetik hozzánk a prot. papok. Ez időből maradt termékek: Sztáray darabjai, a Választói komédia, Szegedi Theophaniája stb. — B. szerint nálunk e faj nem igen volt kedvelt, csak gyéren ápolgatott, annál szaporább termékenységűek e téren a jezsuiták, kik csakhamar belátták az isk. dráma fontosságát s a prot. előadásokat úgy érdekesebb tartalom, mint fényes kiállítás által túlszárnyalva, elvonták tőlük a közönség figyelmét. Itt B., igen helyesen, sorra veszi a fennmaradt, nevezetesebb darabokat s adja rövid jellemzésük mellett tartalomkivonatukat is. Így ismerteti *Kunics: Szedeziás*, keserves játékát (1753); *Illeit*, kinek feltűnő érzéke volt a népies, magyaros nyelv iránt; darabjai közül hármát ismerünk meg: *Salamon király László foglya*, párbeszédbe szőtt ismert epizód a történelemből, mikor S. tört akar vetni L.-nak, de magát fogja meg benne; *Ptolemeus*, jobb amannál, össze szőtt-font udvari intriguja a tárgya, melyben az a különös, hogy hőse egy mindvégig férfiruhában játszó nő (1767); *Tornyos Péter* az első magyar farsangi játék, népszínműi alakokkal, vas-kos humorral (1790). Kiállításra legpompásabb lehetett egy névtelen *Jekóniása*, de belső értékre valamennyi fölött áll *Faludinak Constantinus Porphirogenitusa*, melynek itt találjuk első behatóbb fejtegetését. — A jezsuita-drámák közös fogyatkozása, hogy tárgyaik köréből a női szerelem motivuma ki van zárva. Itt-ott helyettesítik ugyan szorosabb, bensőbb barátsággal, de az ilyen langymeleg vonzalom csökkenti a drámai összeütközések erejét; a mi bonyodalomra bennük találunk, az mind külső csel és ármánykodás szövedéke, melynek hálójába a hős ártatlanul belekerül. Csak Faludi kivétel, kinél a cselekvés főrugója a bosszú által is sarkalt nagyravágyás (Romanus fővezérben), meseszövése azonban ennek is fölötte gyarló.

A jezsuita-rend eltörlése után a paulinusok veszik át az isk. dráma ápolását. Közülök *Táncz Menyhért* és *Borss Dániel*nek maradtak meg kéziratban darabjai. Borss *Intermedyje* (Kocsonyáék 1765) első kísérlet nálunk Plautus hatása alatt a népies színjátékra. A paulinusok ugyanolyan sorra jutván, mint a jezsuiták, végre csak a piaristák maradnak e műfaj egyetlen művelői. Ennek a rendnek a működése képez természet-

tes átmenetet a magyar játékszín megindulásához. Dugonics, Simai, Endrődy és Fejér György látják el legelőbb műsorral az első összeállt színésztársaságot.

A 3. fejezetben összefoglalja az *első magyar színjátszó-társaság történelmi és irodalmi előzményeit*. Kezdi általános történeti bevezetéssel, nagy vonásokban vázolja a török hódoltságot követő időket, a nemzet lethargiáját, mely társadalmi és irodalmi téren egyaránt hanyatlásra vezetett. Mária Terézia uralkodását kissé sötét színben látja, mikor intézkedéseinek titkos, magyarelleses célját tulajdonítja. Ő nem akart szándékosan germanizálni, rontani a nemzetet, jóhiszeműségét nem lehet kétségbe vonnunk; az elnemzetietlenedés oka jórészt magában a magyarságban keresendő (l. Beöthy: Széppróza I. k. utolsó fejt.). — József abszolutisztikus rendeletei végre felrázzák a nemzetet s ezzel megindul a nagy mozgalom, mely rövid szüneteket letudva, 48-ig tart s mely a magyarságot valósággal újjá teremti. A reakció ez első felbuzdulása a reformeszméknek egész raját szüli s rövid idő alatt egész pamflet-özönt vet a nemzet elé, melyben a jövő boldogulás minden képzelhető módja szószólóra talál. A játékszín ügyét aránylag kevesen tárgyalják, részletebben csak *Báróczy* a Védelmeztetett magyar nyelvben (1790) és *Decsy* S. Pannóniai Fénikszében (u. a.). Annál buzgóbb izgatókat nyer a meginduló folyóiratok szerkesztőiben, kik végre ráterelik a nemzet figyelmét. A 90-iki diétán két új terv kerül megbeszélésre: az akadémia és a játékszín létesítése. Az előbbi nem talált melegebb pártolásra, attól féltek, hogy «nem leszzen egyéb szabad Kőművesek bandájánál» (!), nem is jöhetett létre csak 35 év múlva. A színészet eszméje azonban igen jól fogadtatott, visszhangra talált mindenütt, meg is alakult hamarosan. A könnyen lelkesülő fiatalságból társaságok álltak össze; az első (Soós Mártoné) azonban még a komolyabb lépések előtt szétoszlott, de a másik *Kelemen László* alatt (1790. szept. 21.) megalakult.

4. fejt. *Az első magyar színjátszó-társaság története (1790—1796)*. Kelemennek sikerült gr. Ráday Pált igazgatónak megnyerni, ki szenvedélyes színházkedvelő és sokat tapasztalt ember volt. Ráday Kazinczyt vette még maga mellé s bennök a társaság nemcsak kitünő szakférfiakat nyert, de magára vonta az egész ország figyelmét. Miudamelltt nem boldogulhattak Pestvármegye segítsége nélkül, mely újabb izgatást kezdett ügyük érdekében. B. részben saját kutatásai, részben Endrődy nyomán eleven képét adja a társaság változatos, küzdelmes történetének. Főszempontul tekinti a játékszínnek nemzeti, nyelvi és kulturális fontosságát, melyet már akkor nemcsak éreztek, de világosan ki is mondtak. De másfelől talán nem hangsúlyozza eléggé azt az óvatos tartózkodást, majd gúnyos lenézést, melyet az egyes hatóságok, de kivált a főkormányzék a meginduló mozgalom iránt tanúsítottak; sőt

nemcsak ezt, de kimutatható, hogy határozottan elnyomására, megsemmisítésére törekedtek. Elutasítják s ha lehet, ártalmára vannak mindenütt. Mindjárt legelején a budai tanács, hova Kelemenék a hidfői fabódéért folyamodnak, annak tulajdonosához (Raischl ácmester) utasítja őket, ez elhárítja magáról az engedélyadás jogát. A megye megint fölír a Helytartó Tanácshoz, itt folyton halogatják az elintézést. Addig Kelemen ismételve alkudozik gr. Unwerthtel, a pesti színházak albérlőjével, de sikertelenül. Az ügy iránt sokan érdeklődnek, de Endrődytől tudjuk, hogy ő «kitudódni nem kívánó akarattal» miatt kénytelen nevüket elhallgatni. (Ez is jellemző!) Unwerthtel végre megkötik a szerződést (okt. 18.) hat előadásra, melyet Budán kezdenek meg Simai Igazháziával (okt. 25.). Azért sietnek ennyire, mert a Rende már Pozsonyba indulnak országgyűlésre. — A Ht. T. végre leír, hogy ügyüket pártolja, de Unwerthnek jogait nem csorbíthatja, végezzenek hát vele. A gróf sem tartja magát illetékesnek, ott a főbérlő (Tuschl Sebestyén); ez meghallván a hírt, a színészek elől Pozsonyba szalad. Mikor nagysokára meglelik, azt feleli, hogy az albérlő kezeli a vállalat pénzügyét, csak ő dönthet véglegesen. Kelemenék végre ügyvédet fogadnak, ki sarokba szorítja Unwerthet; ez jogában elbizakodva, sértő, pöffeszkedő modorban nyilatkozik. Ezen azonban már a főv. tanács is felháborodik s utasítja őt, hogy mihamarabb elfogadható föltételeket szabjon. Nagy nehezen újra megkötik a szerződést, úgyszintén a fabódé tulajdonosával is (92. jan. 28.). — A külső akadályok így el lévén hárítva, a társaság belső dolgai után lát. Színi ismeretekben még igen járatlanok, felfogadnak tehát egy ajánlkozó oktatót, *Protasevics Benedek* nevű, kétes multú lengyelt, ki valamikor német társaságoknál működött s az időben Pesten borokkal kereskedett. A mint belép a társaságba, megindul a perpatvar és ármánykodás a tagok közt. Endrődy bizonyára nem minden alap nélkül meri két évvel utóbb megírni, hogy az oktatót felülről titokban arra bérelték fel, hogy a társaságot szétbontsa. Egészen a szerint is működik. A mint Kelemen egy napra elmegy, hogy mesteremberekkel egyezkedjék, Prot. felhasználja az alkalmat, K.-t letéteti s maga lép helyébe; hitelez a tagoknak nagylelkűen, hogy annál inkább magához kösse. Szövetkezik Sehyvel, a társ. szennyével, kinek régibb viselt dolgai csak később kerülnek napvilágra: házasságtörő, csaló és hamisító volt s mint szőkevény állt színésznek is. Az oktató uralma különben nem tart sokáig, a tagok felzúdulnak ellene, mert elviszi a pénztárt, le kell mondania. Ismét Ráday lesz intendans (93. jun. 19.), ki helyettesének *Kálmán Józsefet* teszi meg. A társaság belső viszálykodását azonban nem képesek megszüntetni; Sehyt el nem küldhetik, mert ő a társaság legügyeesebb s legkedveltebb komikusa, lemondanak tehát s Protasevitz ismét ott terem. A jövedelem egyre apad, a fabódében a hideg miatt nem tart-

hatnak előadást; inségbe, nyomorba jutnak. Esdő szavukat végre meghallja az ország s 28 vármegye ír fel a Ht. T.-nak, hogy ügyüket rendezze s illő helyet adjon nekik. Ez az impozans felszólalás hat s az ügy simán, gyorsan halad. Az új szervezet szerint főigazgató b. Podmanitzky, a jövedelmek kezelője: Szentkirályi L. megyei aljegyző, tudományigazgató Schedius Lajos egyetemi tanár s játék-igazgató Protasevitz. — A gyűlölt Unwerth helyébe is más bérlő jön: Busch Jenő, de rövid időn ez is lemond a magyar színház vezetéséről, mert szerinte egyes turbulens elemek miatt lehetetlen köztük rendet tartani. Állítása igaznak bizonyult. Az eladósodott Sehy magához csábítván Liphay Máriát, a második színésznőt, irigységet költ benne Rehákné Moór Anna sikerei ellen. Ő maga meg titkon azt a hírt terjeszti Kelemen és párthivei felől, hogy bizonyos körök megvesztegették s a magyarság ellen dolgoznak. (Ez ugyan nem igaz, de az ilyféle machinációk hírében aligha nem volt valami.) Liphay M. végre nyílt színen kezdi a botrányokat. Fogságra ítélik miatta, ha csak nyilvánosan, közönség előtt meg nem követi a rágalmozottakat. Sehy e napra néhány véres szájú emberét helyezte el a nézőtérben s Liphay megkövetés helyett újabb botrányt rögtönzött. Ezzel meg volt ásva a társaság sírja. Egy telet még átnyomrogtak, de pártolás híjján 1796 máj. 31-én «megszűntek foglalatoskodni» s ápr. 10-én széteszlottak.

5. fej. *Színészet és drámairodalom (1790—1796)*. A színészet története szoros összefüggésben van a dráma fejlődésével, e nélkül meg sem érthető. Drámánk története még nem talált számbavehető megíróra; irodalomtörténeti kutatásaink és ismereteink e téren a legtöredéke-sebbek. Érezhette B. e nagy hiányt s azt művében olyképp törekedett pótolni, hogy drámánk történetének azt a részét, mely a színészettel szorosabb kapcsolatban van, szintén tárgyalja. A világos elrendezésen kívül ezek a fejezetek azok, melyekkel Váli munkáját messze túlhaladja. — A dicstelen véget ért társaság kiváló figyelmet érdemel; sok, tagadhatatlan érdeme volt az új, hazai renaissance mozgalmaiban. Nemcsak magyar nyelven s tűrhető jól játszott, de *műsört* is teremtett; színpadon kívül drámairodalmat létesített. Még 1789-ben Péczely hasztalan írt ki lapjában 20 aranyos pályadíjat eredeti színdarabra s már a következő esztendőben gazdag műsorral játézik Kelemen társasága. Igaz, nagyrészt ezek sem eredeti darabok, de sok olyan sikerült átdolgozást mutatnak fel, hogy a néző távolról sem gondolt idegen termékre. Az írók lázas sietséggel ültetik át a külföld divatos drámáit; Péczelyt ez a mohó, szüntelen munka dönti kora sírba; Horváth Ádám megígéri, hogy minden héten ad eredeti komédiát vagy tragédiát, szerencsére nem állott szavának. E serény munkásságról tanuskodik *Endrődy Játékszíne* (4 köt. 1792—94), melynek darabjait B. sorra veszi s adja rövid tartalom-

kivonatukat. A Játékszínben csak egy darab eredeti. *E. Soós Mártoné: Etelka vagy a Megszomorított ártatlanság*, melyet sok önállósággal írt meg Dugonics regénye nyomán. Az átültetők közt több határozott frői tehetséggel találkozunk. *Bárány Péter: A talált gyermek-et* (gr. Brühl Das Findelkind) jóízű magyarsággal írta meg. Alakjai közül a nyugalmazott, pattogó kapitány, a latinos tudákos iskolamester s a falusi bíró igen sikerültek; már magában rejti a későbbi népszínmű első csiráit. Több darabot magyarosít *Simai Kristóf* piarista is, «ama magyar Plautus», mint Endrődy mondja, *Zsugorít* Molière, a *Házi orvosságot* Weisse után. A kort tekintve bámulatos munka mind a kettő; az utóbbiban lép az első cigány (Vak Sandi) a magyar színpadra. *Szomor Máté* vigjátékában: *Kiki saját háza előtt seperjen* (er. ismtl.) jelenik meg az első tótos kiejtésű patvarista (Tsipkevits). *Sághy Ferencz: A pósta kottások* 5 felv. vigjátékának is (Schikaneder után) van egy jó alakja: Semmiházi Sigismund a nótárius, melyben már Kisfaludy K. előtt neveltségessé tétetik a tudákos, latinnal kevert beszéd.

Endrődy gyűjteményével egy időben folyik egy másik ilyen vállalat, az *Erdélyi Játékos Gyűjtemény*. Céljuk azonban nem egészen egy. Társadalom, magyarság és színészet tekintetében más volt az erdélyi élet. A vállalat nemcsak a Nemzeti Játékos Társaságnak (1792) akar darabokat adni, de olvasmányul is szánja a közönség számára. E munkák bece már korán sem oly nagy, mint Simai vagy Bárányéi, de eléggé talpraesettek. *Barcsai: Jártas-költés völegény*-ében. (Der Bräutigam auf Reisen. — Kitél ?) b. Mélyföldivel gúnyolja ki főnemességünk léha hazafiatlanságát (Dr. Széllázy!). Ugyancsak tőle *A tolvajok* (Schiller), mely jobb fordítás a későbbi Schedelénél. Barcsai kiadó és író társa *K. Bócz Sándor* től 3 eredeti, de fölötte gyöngé darab van még a gyűjteményben. — Külön jelentek meg *Dugonics* darabjai: *Jeles történetek* cz. a. (1797.) A történeti dráma iránt volt a kornak némi fogékonysága, bár ez nem az eszthetika szempontjából kiemelendő vonás; inkább a «hasapuffogatást» szerették benne. D. gyöngé művei így sokáig színen maradtak. *Toldi Miklós* egy korfui történet (Der Statthalter v. Corfu. C. Christmanntól. 1782) magyarosítása a szentimentális érzékeny játékok minden rossz tulajdonságával. Sokkal jobb *Etelka Karjelben*, melyet maga dolgozott át regényéből. Gondos munka, mely úgy tetszik a Téli rege s a Vihar német átdolgozása nyomán készült. A magyar őstörténetbe helyezett romantikus meséje miatt népszerű volt. *Bátori Mária*-ban (gr. Soden: Ignes de Castro) Kálmán idejébe tesz egy rokoko darabot, dialogusa jó. *Kún László* (Bertuch: Elfrida) érzelgős Ritterdráma. Dugonics regénye után alkalmazta színre *Endrődy J.* az *Arany pereczeket* (vagy Macskási Juliánna 1792). Érdekes, változatos meséjű lovagdráma, nagy hatása volt. — *Szentjóni Sz.-László Máttyás királya* (Nemz. érz. ját.

1792) ügyesen összeállított tableaok sora. — *Bessenyei* színműveit a Philosophuson kívül (mint könyvdramákat) csak a teljesség kedvéért említi. Itt óhajtható lett volna, ha a még kiadatlan *Láizs*-ról többet szól, mert az eredetihez félni bajos. Egészen kimaradt Bess. *Hármas vitézek* cz. tragédiája (1777). — *Simai* két darabja: *Igazhízi* (gr. Brühl: Der Bürgermeister 1790) és *Gyapai Márton* (1792) eredeti magyar alakjaival tűnnek ki. — *Kelemen L.* munkái közül *A gazd'asszony* (ifj. Stephanie: Die Wirthschafterin) egyszerű fordítás, csak a szereplők nevei magyarok; *Tsapo Péter* első paraszt-komédiánk, a legsikerültebb átültetések egyike; jóízű, népi alakjai és kupaktanácsa Kisfaludyéra emlékeztetnek. — Mindez itt főlemlített darabokról B. részletesen szól s ezzel a terjedelmes fejezettel jeles előmunkása lett drámatörténetünk egy jövendő megírójának.

II. rész. *A vándorlás kora.* (338—642. l.) 1. Magyar színészet Pesten és Budán 1815-ig. Kelemen társasága szétszóródott mindenfelé; ki Debreczenbe, Váradra, ki Erdélybe indult s ez időtől jó tíz évig az irodalomban nincs szó a színészet ügyéről. Előre sejtette Decsi S. 1790-ben, mikor azt írta, hogy a lelkesedés szalmaláng s ha a féltett nemesi előjogok biztosíttatnak, minden egyéb nemzeti ügy el fog aludni, a mint hogy úgy is történt. Még 99-ben hire járt ugyan, hogy a király a pesti német színház felépítéséhez nagy összeggel járul s ez alkalmat megragadta Rehák. Felfolyamodott a Ht. T.-hoz, pártolná kérésüket ő felsége előtt, hogy lenne az elárvult magyar színészetre is tekintettel; több megye is exponálta magát ez ügyben, de hasztalanul. A napoleoni háborúk nagy eseményei mellett eltörpült az amúgy sem szívesen ápoltt színészet dolga. — Az első, a ki ismét szólni kezd róla, 1806-ban Kulcsár István a Hazai és Külföldi Tudósításokban. Ugyanekkor pályadíjat tűz ki «A magyar nyelv kimíveltetése módjáról». Kis János nyeri el a díjat, ki Teleki László gróffal («Buzgó esdeklés») behatóan fejtegeti a színművészet kulturális hivatását. 1807-ben Wesselényi erdélyi társasága (l. alább) Láng és Ernyi alatt Debreczent és Szegedet megjárván Pestre igyekeznek az országgyűlésre. A megye közbenjárására máj. 8-án már föllépnek Budán (a Falk-házban), majd felváltva Pesten is (a régi német színházban). A Rendek viharos, reakzionárius hangú gyűlései (Nagy Pál) nagyot lendítenek a színészet sorsán. A társaság látva a kedvező fordulatot, Jandl és Czibulka bérlőkkel szerződést kötnek, hogy a német színházban a német színészekkel egy rangban, egyenlő jogokkal játszassanak. Igazgatójuk újra Ráday Pál lesz, de a siker, melyet e vezetés alatt elérnek, szemet szúr a bérlőknek s a szerződéstől eltérve, nyirbálgatni kezdik a társaság jogait. Ezek Pestmegyéhez fordulnak, mely számos megyével egyetemben a méltatlankodó feliratok egész áradatát zúdítja a Ht. T. fejére, hogy intézkedjék már ismét; ez kénytelen támogatni a

társaságot. Közben a tagok megérezték Wesselényinek, a bőkezű pártfogónak, távollétét, ki kérésükre (1809. febr. 1.) Vida Lászlót bizza meg a vezetéssel s benne a színészek csakugyan második W.-re találtak. A dísztelen Rondellából átköltöztette őket a Hacker-terembe, melyet tánczteremből sajátjából alakíttatott át színházzá. Az érdeklődés azonban a 4. napoleoni háború miatt ismét elfordul tőlük. Vida egy ideig győzi pénzzel, de végre kénytelen állását odahagyni, ha vagyona romjait meg akarja menteni. Elvette Bárány Katicza színésznőt s Péczelre ment gazdálkodni (1811. aug. 15.). — A jövedelem csekélyvolta miatt a drága Hacker-szálát el akarják hagyni s ideiglenesen a Rondellában kérnek helyet, minthogy a német színészek onnan pompás új palotájukba költöztek, de a csapás most bokrosan éri őket. Beüt a pénzdevalváció, a városi szépitő bizottság meg elhatározza a Rondella lebontását. Az 1811—12. országgyűlés lefolyása is megriasztotta a nemzetet; a sok sérelem ellen keserűen kikelt rendeket a király neheztelve küldi haza (nem is tartat Metternich több orsz.-gyűlést 1825-ig). Mindez a társaságot végromlásra vezette, de a megye ismét megkönyörült rajtuk s fõsegélésükkel Mérey Sándort bizza meg, ki ideiglenesen az üres Rondellába költözteti őket; még sem vergõdhetnek zöld ágra, mert a publikum a fényes német színházba sereglik. Mérey helyébe (1813) Kulcsár István lép, ki nagy buzgalommal és tetterõvel kezd munkába. A Rondellát kitataroztatja s addig elküldi színészeit (14 elején) Fejérvárra. A Rondella azonban jun. 10-én eladatott a lebontására vállalkozó Neumeyernek s így a visszatért társulat ismét bérlõ alá került. De Kulcsár nem csügged, megveszi a Deron-Jüttner-féle telket (Hatvani utca) s nyereség nélkül átengedi az állandó színház helyéül.*) Egymásután két rõpiratban (Javaslat. Buzdítás) fejt ki ebbeli tervét. Ezeknek annyiban volt hatásuk, hogy egyes fõurak s megyék képzeleti páholyt béreltek, melybe sosem jártak s eladható volt. A német társaság azonban ferde szemmel nézett vetelkedõjére, panaszt emelt ellene s megszüntette az énekes és pantomimikus elõadásokat, a mik leginkább vonzottak, végre elkövetkezett az utolsó csapás: a Rondellát (1815. ápr. 25.) lebontották. A hajléktalanul maradt színészeket Kulcsár a megye ajánlólevelével elküldi Borsodba s ezzel véget ért a második pesti szereplés; míg az elsõ háttérében ott áll a *Martino-vics-összeesküvés*, ezt a másodikikat közvetve a *szentszövetség* buktatta meg. — Ez a társaság az elsõhöz mérve nagy haladást mutat; tûrhetõ, sokszor sikerült elõadásokat mutattak be. Tagjai féltékenyen megõrizték jó

*) E Közlöny februári számában Székely: Magy. Játékszínének ismertetésébe hiba csúszott. Ott Sz. adata nyomán konstatáltam, hogy Kulcsár nem vett telket a színház számára. Sz. adata hibás lévén, mint B.-ból kitûnik, az állítás ilykép módosítandó.

hirnevüket s annyi csapás alatt is csüggedetlen jó kedvvel, fiatalos lelkesedéssel játszottak. A mi fogyatkozásuk volt, annak sem maguk voltak okai; 1. meggátolt minden rendszeres fejlődést a szakavatott igazgatás hiánya; 2. a színi kritika csekély és fogyatékos volta; 3. a női tagok kevés száma; az egy Reháknén kívül (Déryné még kezdő volt) alig volt számba vehető színésznőjük. — A drámairodalom sem nyújtott elég alkalmat a több oldalú fejlődésre; az érzelgős Ritterdráma dominált, elvétve akadunk csak műsorukban eredeti termékekre, ezek is gyöngé, népies kísérletek: Törpe Péter, Angyal Bandi, Peleskei Nótárius (Görög Istvántól); kézírata egynek sem maradt ránk.

2. fej. *A főváros magyar színészete (1819—1833)*. Ez idő alatt Pest csak átutazó állomása a színészetnek, huzamosabban egy sem képes magát fentartani. 1. A sz.-fejérvári társaság átrándulása 29—30-ban. 2. Az erdélyi csoport operistáinak rövid vendéglése 1827-ben. 3. Kísérletek az Aranyhattyúban és Belezna-kertben 1828—31 közt, nem szólva a jelentéktelenebbekről, minők majd minden évben megfordultak itt s néhány est után tovább álltak. Még talán (1826) Czelesztinnek nagy társasága érdemel említést, mely a pozsonyi diétára gyűlt monstrum-csoportnak jeles töredéke volt s operai előadásáival messze túlszárnyalta a németeket. — Valamennyi közt legnevezetesebb szerep Balog alatt a fejérvárinak jutott, mely a két év alatt, hogy időnkint Pestre rándult, sorba előadta Kisfaludy K. darabjait s példátlan sikert aratott velük.

3. fej. *Az erdélyi színészet és viszonya a magyarországihoz*. Erdélyben fennmaradt néhány régi színi előadás emléke is; így a hagyomány szerint 1530-ban Abrudbányán adtak volna elő darabokat. 1696-ból ismeretes Felvinczy engedélylevele, s emlegették sokáig, hogy Felv. csakugyan tartott Kolozsvárt a hiukon előadásokat, melyeket a nép az utczáról nézett, de aligha boldogult, mert működéséről egyéb adat nem maradt. — Időközben műkedvelők játszottak néhányszor, így 1765-ben a Bánfy-palotában; de az igazi mozgalom csak 1792-ben indul meg. Kelemen tervének hírére itt is összeáll egy csapat s minthogy az erdélyi kormányzók mit sem akadémizáltak, jobban boldogult, mint a pestiek; de ezek közt is rendet bont a belső viszálykodás s csak a főrangúak folytonos anyagi pártolása menti meg a feloszlástól. 1795-ben az országgyűlés állandó színi épület emelését határozza el, mely azonban csak igen sokára (1815) kerül tető alá. A társaság legnagyobb pártfogója Wesselényi, ki sajátjából tartja őket éveken keresztül. Mikor (1806) 30-ra szaporodik a tagok száma, Ernyi alatt a java kiindul Magyarországra. Ez útra több körülmény készíti őket: 1. máshol is be akarják mutatni művészetüket, 2. a tagok meghasonlottak egymással, 3. megunták Wess. egynémely kellemetlen szeszélyét. (Ez a 2. pesti társaság 1807—15.

közt. l. főlebb.) A honnmaradt töredéknek különösen Wess. halála óta (1809) rosszul folynak dolgai. A folytonos gyűjtés azonban együtt tartja őket s a székelységbe, Váradra, Debreczenbe tett kirándulásaikkal változkodást szerető hajlamaiknak is eleget tesznek. 1821 márcz. 11-én költöznek a színházi épületbe, első előadásuk Körner Zrinyije. Ez időtől a társaság nagyot emelkedik művészeti tekintetben, Dérynével operákat kitünően adnak elő. 1827 nyarán Miskolcra mennek, de többé vissza se térnek; 33-ig Kassán, innen Budán aratnak sikereket s belőle alakul meg az a csoport, mely 37-től állandóan Pesten marad. — Érdekes e fejezetben Bánk-báu sorsának tárgyalása. B. kimutatja, hogy Katona darabját épen nem mellőzték a Döbrentey kitűzte pályázaton (1815). A beérkezett művek bírálatai az Erd. Múzeumbau jelentek meg s mire a sor Bánk-bánra került volna, a folyóirat pártolás híján megszűnt.

4. fejt. *A vándorlás kora s a vidéki színészet jelentősége.* — a) A miskolczi színészet. 1815-ben itt köszönt be Kulcsár társasága Pestmegye levelével. Eleinte egy kocsiszímben, majd a csizmadia-szímben játszanak, de jó anyagi sikerrel. A miskolcziak felbuzdulnak s 19-ben már le is teszik az állandó színház alapkövét s 24-ben ünnepélyesen megnyitják. A város kétszer mentette meg a magy. színészeket a teljes bukástól: Kulcsárén kívül 28-ban a kolozsvári társaságot. — b) A fejérvári színészet. A kolozsváriak egy töredéke nyomorogva járja be a felső vidéket s Komáromon, Győrön át Fejérvárra kerül, hol Borsod példáján lelkesülve, jól fogadják őket (1818). Balog alatt Pestre rándulnak (Kisfaludyesték); 1825-ben pedig Pozsonyba indulnak a rendi gyűlésre, hova az ország minden társasága egymás tudta nélkül összesereglett; a jó előadások ellenére a monstrum-csoport nem tud megélni. Balog visszamegy Fejérvárra s vándorútra kel; ebből alakul meg később a dunántúli társaság Komlóssy alatt. (1828—33.) — c) A kassai színészet. Ez a vidék Mária-Terézia alatt elnémetesedett s az élénk magyar irodalmi élet ellenére (1787-ben a Kassai Magy. Múzeum, Kazinczy, Baróti és Bacsányi folyóirata) 1816-ig német színészek zsákmányolják ki a város színházlátó kedvét. Ekkor jön ide Miskolcziól Kulcsár társasága magyarosítani s példátlan lelkes közönségre talál, de ismét 1828-ig nem jár erre magyar színész, mert a miskolcziak java lemegy Fejérvárra Balogét kiegészíteni. Ekkor (1828) a kolozsváriak köszöntenek be Kassára s itt csakhamar az ország első rangú társaságává küzdik fel magukat. Ebben kiváló érdeme b. Berzeviczy Vinczének van, ki hányatott ifjúsága után (Bécsben színészkedett is s itt Kisfaludy K.-nak jó barátja volt) gazdag tapasztalatait s egész vagyonát a színészek kiképzésére áldozta. Nyaranta nem bocsátotta őket vidékre, elméletet Kovacsóczyval, gyakorlatot Kántorné és Megyerivel taníttatott nekik

(Déryné: Kolozsvár a magy. szín. bölcsője, Kassa fölnevelője.) De benők volt a vándorlási viszketeg s a vidéki színészet e fénykora után (1829) a jól összetanult csoport ismét szétfoszlik, hogy sanyarú bolyongások után egyesülve a régi kolozsvári társaság töredékével Budán (1833) megalkossa a legnevezetesebb s ezuttal már többé föl nem oszló társaságot. — *d)* Kis társulatok. Igazi vidéki színészet. Ezen cím alatt B. röviden ismerteti az apró-cseprő vándorcsoportok tarka barangolásait, melyek a magy. színészet jó hírének nem sokat használtak.

5. fej. *A nemzeti játékszín ügye az irodalomban (1818—1836).* Az irodalom egyesek kivételével (Kulcsár, Döbrentey s előzőik) ez idő alatt nem igen foglalkozik a színészet kérdésével. Az egyes felszólalások hangja azt mutatja, hogy nem tartották a komoly magyarsághoz illőnek, féltek erkölcsrontó, elpuhító hatásától, de hasznait nem vették tekintetbe. Néha mintegy divatszerűen nekiindul a felbuzdulás, de egyik sem kitartó, hamar ellanyhul (1822-ig). Ekkor kezd a Tudom. Gyűjtemény újabb mozgalmat; Prepeliczay, de különösen Katona J. ily tárgyú cikkei nagy figyelmet keltettek. Velők kezdődik a vidéki színészet, drámai irodalom, kritika, németes modor stb. kérdésének behatóbb megvitatása. De Széchenyinek nagy eszméi ismét másfelé terelik a nemzet figyelmét s az 1825-iki országgyűlés megfordítva járt el, mint az 1790-iki; már nem a színészet, de az akadémia felállításának ügyét találja fontosabbnak és létesíti.

Ezzel végződik B. művének első nagy kötete. A másodikkal, mely kisebb is és kevésbé fontos, röviden végezhetünk. Tetemes részét a függelék gyanánt közölt okmányok, röpiratok, műsorok s a gondos tárgymutató foglalja el. Történeti részét a pesti állandó színház felépítése, a kezelés és alaptőke nyerésének tervei, színészek életrajzai s a censura szerepe képezi, melyek e folyóiratban többször megbeszéltek; eredményeiben sincs Váliétól és Székelyétől eltérő, csak teljesebb, áttekinthetőbb.

Bayer műve tehát, összefoglalva az elmondottakat, ritka szorgalommal, nagy tárgy szeretettel megalkotott becses munka, — olyan kézikönyv, melyhez foghatóval az irodalomtörténet többi ágaiban is vajha minél többel és minél hamarabb találkozoznánk.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

Római régiségek. A gymnasiumi ó-klasszikus írók olvasásához segéd-könyvnek összeállította *Dr. Cserép József*. Budapest, Franklin, 1888. 176 l. Ára 1 frt 40 kr.

Az ó-klasszikai irodalom középiskolai tanításával szemben a mai viszonyok számos követeléssel lépnek föl. Épen azért is viseli az a philologia nevét, mert nem a latin és görög nyelv elsajátítása a cél, hanem

a két ó-kori nép életének mindenoldalú megismerése. E czél elérésére a két nyelv csak eszköz. A latin philologia tanításában a nyelvi ismeretek megszerzése gymnasiumi Utasításaink szerint a négy alsó osztálynak a feladata. A felsőbb osztályok latin philologiai tanításához, mely a nyelvi ismeretek folytonos élesztgetése mellett az ó-kori latin irodalom szebb, tanulságosabb s a világirodalomra jelentősebb hatású termékeivel foglalkozik, fűződik a római irodalom fejlődése menetének vázlatos megismerése a gymnasiumi római írók tárgyalásával párhuzamban; továbbá az ó-kor történelmének nem rendszeres ugyan, de az auctorok egyes helyeinek megértésére szolgáló részleteinek ismételése és behatóbb tanulmányozása, figyelemmel tartva az ó-kori művészet jellemző sajátosságait, melyeknek ismertetése az ó-kor tanításával foglalkozó tanárnak volt feladata; hozzáfűződik végül a régiségek behatóbb ismertetése is.

A klasszikusok számtalan helyének megértése az akkori életviszonyok ismerete nélkül lehetetlen. Arra kell tehát kiváló súlyt fektetni, hogy a római magán, vallási, hadi és állami élet egyes szórványosan ismertetett jelenségei czélszerűen összefüggesztve kerek egészzé domborodjanak ki a tanuló elméjében, hogy valamely klasszikus olvasásakor ne képzelje magát saját kora viszonyai közé. Egy kép annál teljesebb, minél több jellemző vonást egyesítünk benne. A nyert kép pedig annál értékesíthetőbb, mentül tökéletesebben értjük minden alkotó vonásának, részletének szerepét és mentül jobban ismerjük a kapcsolatot, melyben azok egymással állanak.

Fölmerül azután az a kérdés is, hogy a régiségek ismertetése rendszeresen történjék-e, vagy csak azon pontjaikban és részleteikben, melyek a klasszikus olvasmány egyes helyeinek megértésére okvetetlenül szükségesek? A miniszteri tanterv kiemeli, hogy a mennyiben «korunkban a latin nyelvet gyakorlati hasznára nem teheti többé egymaga gymnasiumi tárgygyá, arra kell . . . súlyt vetni, hogy az olvasást kísérelő tárgyi magyarázat ne maradjon szakadozott ismeret, hanem lassankint bővülve, és méltatására képesítsen». Hogy ez alkalmas kézi könyv nélkül nem eszközölhető, azt belátni nem nehéz. Kevés oly tanuló ismerem még, a ki sok oldalú elfoglaltsága és emlékező tehetségének sok tárgy részére való igénybe vétele mellett képes lett volna nem is marandandólag, hanem legalább 4—5 hétig emlékezetében tartani több olyan régiség-tani ismeretet, melyeknek összefoglalását a tanterv az olvasmány egyes kerek gondolati egészet képező részleteinek befejezése után megkívánja. Jegyzetei nem nyújthatnak neki oly összefüggő képet, hogy lassankint szerzett ismereteiről bizonyos idő múlva lánczolatossá és logikailag rendezett előadásban tudhatna számot adni. Már pedig csak «tantum scimus, quantum memoria tenemus.» Nehéz is megtartani olyan

ismereteket, melyeknek valamely egészhez s a többi ismeretekhez való viszonyát, az egésznek szervezetében való szerepét nem értjük; s a gondolati kép kikerekítését célzó összefoglaláskor azt vesszük észre, hogy más uton a ráfordított idő felét, vagy legalább is harmadát megtakaríthattuk volna.

Sokkal könnyebbnek, czélszerűbbnek és intensivebbnek tartom a régiségek ismertetésének azt a módját, melyet Spitzkó Lajos, a besztercebányai kir. főgymnasium lelkes igazgatója, az Egyet. Philol. Közöny XI. évf. III. és V. füzetében ajánl. E szerint a gymnasialis felsőbb osztályok mindegyikére a régiségtan bizonyos részének beható tanulmányozása jut. Ilyen eljárással, pontos és egyöntetű kezelés mellett, biztos az út azért, mert egyrészt az V-ik osztálytól kezdve az egyes osztályokban nyert régiségtani ismeretek a következőkben az auctorok olvasása közben folytonosan föleleveníthetők, másrészt pedig minden magasabb számú osztálynak rendszeres tanulmányozásra kijelölt régiségtani anyaga — legalább részben — már az alantabbi osztály vagy osztályok auctorainak olvasása mellett ismertette volt. Ezen eljárási mód elfogadása mellett nincs felakadás, s a tanulók sincsenek kitéve elmaradásnak vagy károsodásnak az intézet változtatásával, vagy a tanár változásával.

És ha az eredményen akarunk valamit lendíteni, okvetetlen szükséges is, hogy a régiségeket rendszeresebben — nem mint eddig, minden módszer nélkül — tárgyaljuk; mert hiszen csak a régiségek rendszeres ismerete tárhatja fel a tanuló szeme előtt ama világot, melyről mindennap hall ugyan valamit, de melyet rendszer nélkül mindig csak töredékekben fog szemlélni. A történelem tanára csak részben világítja meg az ó-kort; a nagyobb munka ebben a tekintetben a philologia tanárára vár.

Alkalmas könyvre van tehát okvetlenül szükségünk, hogy ezt tehessük. Sokan éreztük annak szükségét, a mit Spitzkó előbb említett értekezésében csak ismételt, hogy az iskolai klasszikusokhoz képest és semmi többet nem nyújtó régiségtani tankönyvet kell szerkeszteni. Cserép régiségtana tehát nagyon is időszerű, minthogy a fentebb kijelölt célra alkalmas eszközünk nem volt; a mennyiben Okányi hasonnemű munkája a legelső kellék egyikével, a korrekt nyelvvel is szűkölködik. Továbbá sok új dolog felvétele is szükségessé vált a régiségtan keretébe ama munka megjelenése óta, mely pótlás nélkül maga is csak igazán «régiség» marad.

Dr. Cserép szóban forgó munkájában a régiségtani anyag olyanféle beosztását találjuk, mint Bojesen-Okányiéban; a mit hogy megtartott a szerző, miután Bojesen munkájának egy újabb átdolgozását (Kubitschek) használhatta fel, csak helyeselni lehet. Az eltérés az Okányi-

félétől nem lényeges ugyan, a mi a szervezést illeti, de lényeges igenis a tartalmat illetőleg.

Szakaszait olvasva a könnyen érthető előadás teszi őket legelőször is vonzóvá, s azoknak ügyes kikerekítése, csoportosítása szerző buzgalmaról tanuskodik. Szerző a legjobb e szakba vágó munkákat, melyeket a 9-ik lapon az Előszó után el is sorol, szorgalmasan tanulmányozta, köztük az Iwan Müller-féle Handbücher idevágó köteteit is, melyektől azonban gyakran szándékosan el is tér.

A tábor leírásában például Reich: Illustriertes Wörterbuch-ját (s. v. Castra) követte, és pedig véleményem szerint helyesen, elsőséget adva az Iwan Müller-féle Handbücher idevágó magyarázata felett (IV. kötet II. felében: Schiller, Die römischen und Kriegsalterthümer. 735. l.), s e szerint (de Huber szerint is) a porta praetoria nem az a kapuja a tábornak, mely ennek kisebbik felében van, a hol t. i. a praetorium, quaestorium stb. vannak, hanem az ezzel átellenes. E magyarázatot azért tartom helyesnek, mert a porta praetoria azon kapu volt, mely az ellenség felé esett, s melyen az ellenség ellen szoktak volt kivonulni (Liv. 10, 32. 8. Cæs. b. G. 3, 25.); már pedig különben nem mondaná Livius a föntebb jelzett helyen, hogy «ab tergo»; továbbá nem is hihető, hogy a fővezér és quaestor hivatalos helyiségei, melyek egymás közelében voltak (Pol. 6, 31, 32) s általában a legvágogatottabb tábori nép tanyája az ellenség felől eső oldalon lett volna; főleg pedig, hogy a quaestorium, hivatalos helyisége a quaestornak, a ki a pénzt kezelte s a fizetéseket eszközölte (Cic. Verr. 3, 177; 1, 40; Pro Flacco 44), a legexponáltabb helyen lett volna. Livius föntebb említett helyénél Weissenborn nem tud eligazodni; mert más helyen ismét másképen magyarázza a porta praetoria fekvését; de minden áron máshová akarja tenni, mint a hol lennie kell.

A Handbüchertől abban is eltér a szerző, hogy míg az a zsold fölemelését (a föntebb idézett kötet 728. l.) Augustusnak tulajdonítja Tac. Ann. I. 17. alapján, addig ő Julius Cæsarnak, mit igazol is Suet. Cæs. 26. — Továbbá IV. viri viis in urbe purgandis-t vett a szerző, míg a Handbücher csak III. viri-t. Amaz adat plausibilisebb; mert a magistratus minores ordinarii-t együttesen vigintisex viri-nek nevezték.

Különben adatok felsorolására, hogy miképen válogatta meg szerző segéd munkáit, nem terjeszkedem. Eltérése egyik vagy másik munkától gondolkodóba ejthet ugyan a philologust s problematicus lehet némely adata; de minthogy az ilyen vitás helyek szerző művében ritkán fordulnak elő, és a szerző ezeknél is kútforrásokra vagy tekintélyekre támaszkodik: a mű azon czélnak, melyre szerző szánta, teljesen megfelelhet, ha más tekintetekben elegendő tesz a kívánalmaknak. S habozás nélkül ki kell mondani, hogy használható, sőt hasznos munkával van

dolgunk. Ámbár terjedelme jóval meghaladja Okányiét, kinek művében a régiségtani rész 123 l., míg a Cserépében 171, mégis a Spitkó által körvonalozott terv szerint egészen fel volna használható. De szükségök is van a tanulóknak annyira, a mennyi e műben van; mert az olvasmányok különfelesége ezt mind megkivánja.

Szerző ragaszkodik a hagyományhoz (pl. 17. l.) és mondáéhoz (pl. 5. 6. l.) is, és az újabb eredmények mellett azoknak is ad helyet. Tekintve azt, hogy a hagyományok, mondák ismerete nélkül a klasszikus írókban sok helyet nem lehet kellőleg megérteni és sok allusio megfejtetlen marad, csak helyeselni lehet ezen eljárást.

Egyik jó oldala Cserép munkájának azon törekvés, hogy egy-egy címet nem szaggat meg a régiségtan szigorú rendszerezése kedvéért. Azért például a rabszolgaságról egy helyen (36—39. l.) mondja el a tudnivalókat; nem megy át egy részével más helyre, csak azért, mert talán az állam- és magánrégiségek szerint való szigorú rendszerezés ezt megkövetelte volna.

A Franklin-Társulat izlésesen, egészen az Okányié formájára állította ki ezen új régiségtant, de jobb papíron. A képek részben azok, amelyek Okányiéban is megvoltak. Ujak: a régi Róma és környéke a királyok alatt, Carcer Mamertinus, Mausoleum Hadriani, Pantheon Agrippæ, Római ház alaprajza, Pompeji-beli ház belseje, Római férfi viselete. Ellenben igen sok hiányzik abból, a mi Okányiéban megvan. Hiányzanak: 1., 2., 3., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12. (14. és 15. számú ábra nincs O.-nál), a 16—43., 46., 51., 54., 60—75., 77., 70—89., 93—98., 101., 103—106., 108. számú ábrák; de ezek némelyike valóban csak be van vonszolva Okányinál, és az ábrák nagy része a szövegben minden magyarázat nélkül szűkölködik, utalás némelyikre csak az «Ábrák Jegyzéké»-ben van a könyv legelején, s egész más helyen áll sokszor a kép, mint a hol róla tán szó van. Ellenben Cserépnél csak a szükséges ábrák vannak meg, de azok meg is vannak magyarázva, a hol arra szükség van. Az ábrák száma 33. Mennél kevésbé akar a mai klasszikai oktatás pusztá nyelvi oktatás lenni, annál inkább kell a szemléltre törekedni, s esetleges új kiadásnál sok képet felhasználhatna szerző azon munkákból, melyekre Spitkó többször említett értekezésében utal; mert — sajnos — még sok intézetben nincsenek, s tán nem is egyhamar lesznek meg azok a művek.

A rossz magyar szókat lehetőleg kerüli szerző, de azért nem birt megszabadulni az «elnök», «írnok», «ujonc», «jósdá» stb. szavak használatától, a mi különben nem is könnyű. Gondosságáról tanuskodik azon körülmény is, hogy nagyon csekély számú s lényegtelen sajtóhibákkal találkozhatunk munkájában. Többek közül megemlítjük a következőket: 17. l. 2. s: 510 van 509 h.; — 21. l. 32: 50 van 10 h.:

— 86 alulról 7 : 257 van 357 h.; — 157. l. al. 11 : (= $\frac{1}{40}$) e h. (= $\frac{1}{40}$ font).

A 161—171. lapokon levő latin Indexnek igen jó hasznát lehet venni olvasás közben a szóban forgó régiségtani tárgy gyors kikeresésében.

Ezek után a könyvről bátran ki lehet mondanunk életrealóságát, sőt hogy megjelenése mindenesetre már nagyon is időszerű volt. Ezen a téren leghasználhatóbb munkánk ezidőszertint. Örömmel cserélem fel szerző művével Okányiét, melyet az itteni VIII. osztályban az idén segédkönyvül használtam.

Pécs.

MÉSZÁROS LAJOS.

Költészettan és olvasókönyv. A gymnasium felsőbb osztályai számára írta és szerkesztette *dr. Kapossy Lucián*. Kiadja a sárospataki irodalmi kör. 1887. Ára 1 frt 50 kr.

E munka úgy van beosztva, hogy első felében a poetika elméletét adja, körülbelül nyolcz íven, második felében pedig példatárt, mutatványokat közöl. A költészettani példatárak száma már oly nagy irodalmunkban, hogy a többé-kevésbé helyes kiválogatás munkája rég és sokszor el van végezve. Az újabb könyvek szerkesztőinek nagy része jó ideje nem válogat többé az irodalomból, hanem más gyűjteményekből, a más által kiválogatottakból, melyeket nem egy esetben, a sorrend változtatása nélkül, egyszerűen lenyomatnak. Így ebben a tekintetben poetikai és irodalomtörténeti olvasókönyveink között nem lehet nagy különbség. A tulajdonképeni munka, az igazi becsvágy feladata az lenne, hogy az olvasmányoknak ezt a kiszemelt, százszor lenyomatott anyagát, saját felfogásuk, izlésök, készültségök alapján, a szerzők fejtegetések, magyarázzák, elméleteknek biztos alapjává vessék. Erről azonban, alig néhány kivétellel (Riedl, Góbi, Dengi), szó sincs. A munka nehezebb vége : feltalálni, megérteni, kimutatni az elmélet és gyakorlat finom kapcsát, összekötni a sokszor szakadozóknak mutatkozó szálakat, mintegy újból végezni az elvonás feladatát vagy legalább tisztán fogni fel az általános szabályt, az elvont törvényt az egyes művek szabad és sokszor zavaró változatosságában : — ez a nehezebb vég a tanárra és tanulóra marad, míg az író a könnyebbet választja magának. Forrásaiból vagy nem ritkán csak forrásából összeállítja elméletét vagy elbeszéli történetét, azután egész nyugodt lelkiismerettel utána nyomtatja a hagyományos példákat : a többi nem az ő dolga. E tekintetben Kapossy sem jár el máskép. Olvasmányait nem fejtegeti, nem magyarázza, jegyzetekkel nehézségeiket nem könnyíti. Csak a drámai töredékek elé nyomtat mese-kivonatokat és megkurtított ismertetéseket Arany Jánosból és Toldyból,

s ezeken kívül még a Zrínyiász-mutatványhoz ad bevezetést Szász Károly eposz-történetéből.

A mi könyvének elméleti részét illeti, ezt legalább egy szempontból megilleti némi elismerés. Nincs a munkának olyan lapja, mely bizonyosságát ne szolgáltatná, hogy a szerző az eszthetika s különösen a poetika körében számbavehető tanulmányokat tett, sokat olvasott, sok mindent összevetett: egyáltalában igyekezett készülden lépni föl. Igaz, hogy készülsége inkább külső maradt: inkább a jó deáknak, mint az írónak vagy tanárnak készülségére emlékeztető. Az is igaz, hogy tanulmányait nem a nagy forrásmunkákból merítette: de legalább a keze ügyébe eső tudományos kézikönyveket, monographiákat, értekezéseket, czikkeket áttanulta s arra törekedett, hogy felhasználjon mindent, a mit használhatónak vagy alkalmasnak tartott. Ebből folyik könyvének egy jó tulajdonsága, mely különös figyelmet érdemel napjainkban, mikor, úgy látszik, stilistikai és poetikai tankönyvrőinknél divattá lett az élettelen vázlatosság, a száraz és gyakran homályos rövidség, a tananyag nagygyarazata, kifejtése, megvilágítása helyett úgy szólván rossz prózai epigrammákba szorítása. Kapossy terjedelmesebben és részletesebben adja elő tárgyát. Bár mindenütt nagyon dogmatikus, de legalább tételeinek ad valami testet; figyelme kiterjed a részletekre, módosulásokra, eltérésekre is; a fontosabb tárgyaknak (eposz, dráma stb.) nagyobb tért és behatósabb fejtegetést szentel; nem úgy rohan keresztül tárgyán, hanem csöndesebben haladva igyekszik jól szemügyre venni mindent. Ennek daczára terjengővé, szószaporítóvá nem igen lesz.

Verstani és poetikai elméletének alapot is vet: lélektani és esztetikai alapot, melyre nézve csak Greguss és Baráth kézikönyvei jártak előtte jó példával. Igaz, hogy lélektanával nem a mai tudomány álláspontján áll; de a mit ad és a mint adja, mégis több és jobb a semminél s a később következő fogalmak, tételek, fejtegetések helyesebb megértésére segít. Esztetikájának már más baja van, nem az avultság. Az ugyanis, hogy különböző részleteit más és más forrásokból merítvén, az egyiket valamely idealista kézikönyvből, a másikat Gregussból, a harmadikat az én irataimból és így tovább: a különböző felfogásokból, nézetekből eredő részleteket némi összhangba hozni vagy legalább annyira-mennyire kiegyeztetni nem volt képes. Az általa e bevezető lapokon előadottaknak annyi a különböző alapja, hogy voltaképen semmi alapja nincs. Greguss ethikai szellemű rendszere, meg az általa oly hevesen kárhoztatott öncélúság tana lépten-nyomon hajba kapnak egymással; a szép fogalmazásában egy helyt oly szélsőségbe téved, hogy szépnek mond elvont fogalmat is, máskor meg a positivismus elveiből okoskodik.

Hogy az olvasottakat, tanultakat nem dolgozta kellőleg át, abból,

nem egy szabatlanságon kívül, a tévedéseknek kétféle neme származott. Egyik az, a mire ép az imént mutattam rá: a különböző nézetek, felfogások, kiinduló pontok összeegyeztetlensége, úgyszólván elvi következetlenségek. A másik egyes állításokban, osztályozásokban, példák elsorolásában mutatkozó ellenmondások, a kifejezésekben jelentkező bizonytalanság és ingadozás. Különösen feltűnő a meghatározások nyúlóssága, s a felosztási alapok egyenetlensége. Ezeknek hol jelentéktelenebb, hol súlyosabb példáival sűrűn találkozunk az egész könyvben. Nem kell hosszú és szörszálhasogató kutatás, hogy egyen-egyen megakadjon a szemünk. E botlások és egyenetlenségek legnagyobb részben a szerzőnek nem tudatlanságát bélyegzik, hanem inkább gondolkodásának iskolázatlanságát. Haszontalanul osztályoz, él és biztosság nélkül különböztet, következtetlenül példáz, ingadozó alapon rendszerez s tévetegen magyaráz. Szembetűnővé teszi mindezt túlságos hajlama az osztályozás, elkülönözés, rendszerezés iránt s az a törekvése, hogy tanulmányaiból minél többet használjon fel didaktikus céljára.

Nem kívánom e bírálatot példák idézésével nyújtani el, melyekre amúgy is bárki könnyen akadhat. Kívánatosnak tartom, hogy a kijelölt szempontok figyelembe vételével, a szerző mielőbb egészen dolgozza át munkáját. Ennek azonban így is számos részlete van, melyeknek tanár és tanuló veheti annyi, ha nem több hasznát, mint forgalomban levő poetikáink megfelelő szakaszainak.

BEÖTHY ZSOLT.

Latin mondattan a gymnasium III. és IV. osztálya számára. Készítették *Kérészi István és Szinyei Gerzson*. 5. javított kiadás. Ára füzve 70 kr. Sárospatak, 1885.

Szerzők munkájokban a latin mondattannak mondattani alapon való tárgyalását kísérik meg. A mű három részre oszlik, melyek közül az első (7—12b) az egyszerű mondattal, a második (13—51b) a kibővített mondattal foglalkozik, míg a harmadik rész (52—125b) az első fejezetben az összetett mondatot, a másodikban az időtant, a harmadikban a módtant tárgyalja, ez utóbbi alá sorolván az oratio obliqua szerkesztését is. A mint a tartalom e vázlatából is kitűnik, szerzők a főlvetett anyagot egészben véve célszerű csoportosításban s helyes egymásutánban tárgyalják a harmadik rész második fejezetéig; itt azonban az ige-tan elkülönítése rendszerökön csorbát üt, a mennyiben pl. az indicativus és conjunctivus jelentését és használatát főmondatokban csak itt adják elé, holott a fő- és mellékmondatok különböző categoriáit már elébb tárgyalták; az acc. c. inf. sem a tárgynak mint mondattagnak taglalásánál, sem a tárgyi mondatoknál nem fordul elő, hanem csak itt: az igemódtanban, hasonlóképen a supinum, a nom. c. inf., a participium az abl. absolutussal.

Magára a tárgyalásra mind fölfogás, mind előadás tekintetében többenemű észrevételt kell tennem :

1. A kéttagu kérdés tárgyalása (102. §) megelőzi az egytaguéét (103. §.), s több tagú kérdésről nem is tétetik említés; hasonlóképen előbb ismerkedünk meg a relativ mondatok alkalmazásával (137., 138. §.), s csak azután (139. §.) a relativum egyezésével.

2. Szerzők az egyes névi eseteket mondattagokké váló alkalmazásukban mutatják föl, megkülönböztetve alanyt, állítmányt, kiegészítőt (obj.), határozót és tulajdonítmányt (attrib.), — a kiegészítő rovata alatt azonban sok oly mondattag fordul elő, mely aligha sorolható oda; pl. a «Viginti talentis unam orationem Isocrates vendidit» (43. §.) mondatban, 'viginti talentis' csak nem objectum? vagy e mondatban: «Deus bonis omnibus explevit mundum» a 'bonis omnibus'? vagy ebben: «tauri cornibus tutantur (45. §.)» a 'cornibus'?

3. A 23. §-ban felsoroltnak az igék, melyek a kiegészítőt a magyartól eltérőleg acc.-ba vonzzák, s itt főlemlítetik 'fugere, defugere = elkerülni, kikerülni' — hol itt az eltérés?

4. A 97. §-ban olvassuk, hogy az összetett mondatnemei «egymás mellé sorozottak és egymás alá rendelve» stb. Sajátságos már az is, hogy az egymás mellé sorozás csupa összevont mondatokkal világosíttatik meg, — holott ezek szerkezetre nézve közelebb állanak az egyszerűekhez s érthetőbben is tárgyalhatók ezekkel kapcsolatban (mint azt pl. Bartal-Malmosi teszi), — de, épenséggel érthetetlen lesz a tanuló előtt az, ellentétesen mellérendelt mondat' illusztrálására felhozott példa (100. §.): «Non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quaerimus», — mert a hypotaxis még csak később kerül szóba.

5. A 112. §-ban mondják szerzők, hogy «a kérdő mellékmondatok éppen úgy képeztetnek, mint az egyszerű és összetett kérdő mondatok (és főmondatok), azon különbséggel azonban, hogy a mondat igéjét nem ind.-ba, hanem conj.-ba vonzzák». Ebből azt kellene következtetni, hogy egyenes kérdésben nem áll conj., s szerzők csakugyan egyetlen példát sem hoznak föl sem a kérdő mondatok, sem a conj. taglalásánál (151. §.), — pedig quid faciam? quo me vertam? stb. előfordulnak.

6. Ha a quum c. ind. használatánál (123. §.) adott szabály helyes volna, akkor Cicero Verr. IV. 21. hibásan mondta volna, hogy: «Credo tum, quum Sicilia florebat opibus et copiis, magna artificia fuisse in ea insula».

7. A definitiók fő kellekei rövidség, világosság, szabatoság. Mit mondjunk a következőről: «Acc. áll általában azon kiegészítői mondat-tag jelölésére, melyen az átható cselekvő ige által kifejezett munkásság végrehajtatik. Ezek ismét vagy olyanok, melyek csak egy acc.-t, vagy olyanok, melyek két acc.-t vonzanak (18. §.)?» vagy arról, mely a

99. §-ban olvasható: «Két főmondat kapcsolólag egymás mellé sorozása abban áll, hogy az egyik mondatban kifejezett gondolat a megelőző gondolatnak még nagyobb terjedtséget ad, midőn tulajdonképen mindkét mondat egy gondolatot fejez ki.»

8. Gond fordítandó arra, hogy a példák a szabályoknak megfelelők legyenek s ne forduljanak elé olyanok, mint könyvünkben pl. (a 82. §.), hol a birtokviszony kifejezése tárgyalásánál olvassuk: «a latinban többnyire a birtok áll elől, míg a magyarban többnyire a birtokos, pl. *omnium rerum principia parva sunt*», így 80. §. is.

A nyelv minden jelenségére természetesen nem terjeszkedhetik ki iskolai könyv, de a főbbeket, különösen melyekkel a tanuló az auctorok olvasása alkalmával találkozni fog, tartalmaznia kell. Könyvünk e tekintetben is tetemes hiányokat mutat. Így pl. a 10. §-ban nincs fölemlítve, hogy «több alany mellett a melléknévi állítmány egyezhet a hozzá közelebb álló alanyval»; — a 23. §-ban az igék sorából, melyek a kiegészítőt a magyartól eltérőleg acc.-ba vonzzák, ki vannak hagyva *habeo*, *debeo*; — a dativust vonzó igék sorozatából (28. §.) hiányzik *supplico*, *minor*, *succenseo*, *persuadetur* és *persuasum*, — ez utóbbinak a cselekvő igééhez képest módosult jelentésével; — a nom. c. inf.-val álló igék közt hiába keressük a tán leggyakrabban előforduló *videor*-t; — nem pontos a 25. §-ban a *rogo*, *interrogo*, *percontor* vonzatának előadása, s itt általában nélkülözzük a kettős acc.-t vonzó igék használatát a passivumban a rendes szabályoktól való eltérésekkel (pl. celo-nál) együtt.

De lépten-nyomon hézagokra akadunk, ha kissé ritkább használatot keresünk, vagy némi pontosságot, teljességet — mindig csak az iskola szükségletét tartva szem előtt — keresünk. Pl. A 63. §-ban előadatik ‚pro‘ háromféle jelentése: 1. helyre nézve «előtt» — itt kiemelendő, mint más előjáróknál, hogy ellentéte «intra»; — 2. okra nézve «ért» — megemlítendő, hogy a védelem fogalma rejlik benne (pro Milone); — 3. módra nézve «helyett, szerint, gyanánt» — három jelentést is találunk ugyan, de «pro viribus»-t (erőhöz képest) még sem tanuljuk fordítani.

A 165. §. szerint a gerundium «szükségességi jelentéssel bír» — rendesen úgy is van, de nem mindig, s nagyon is meg kell különböztetni 1. azt a használatát, midőn puszta az ige cselekvését fejezi ki névi alakban, mire maga a szerző hoz föl példákat: ‚*homo amens me auctorem fuisse Cæsaris interficiendi criminatur* = az esztelen ember azzal vádol, hogy én voltam okozója a Cæsar megöletésének, 170. §. és így 171. §-ban is; — 2. nem szabad feledni, hogy tagadó szóval kapcsolatban gyakran lehetőséget fejez ki, pl. *vix credendum erat*.

Még nagyobb hiánya a munkának, hogy nem is említi a szórendet

s a mondatrendet, — a periodusról, melynek tárgyalását pedig Utasításaink a VI. osztályban kívánják, egészen hallgatva.

Végül, minthogy a grammatika kell, hogy a tanuló hű kisérője legyen irodalmi tanulmányainál, az auctorok fordításánál, hogy hozzá felelőképeség vagy kétely esetében könnyen fordulhasson, okvetlenül szükséges betűrendes tárgymutató. A mű ennek is hijával van.

A példák magyar fordítása csak itt-ott esik kifogás alá, pl. 82b «*allicienda multitudinis causa asilum aperit* = a néptömeg odaédesgetése *miatt* menhelyet nyújtott»; 87b «*domi creati sunt decem praetores, qui exercitui praessent* = otthon 10 tábornokot választottak, kik a seregnek élén állának» stb. De egészben véve jók a fordítások, s általában előnyös, hogy minden latin mondat magyarra van fordítva.

Egy pár nyelvileg hibás alkotású s most már általánosabban elvetett alak használatát (kötige, kötszó stb.) leszámítva, a nyelvezet tiszta; annál inkább megütközünk azonban a valóban számos sajtóhibán, mely e munkát ékteleníti pl. a 39., 42., 46., 51. lapon 2—2, a 25. l. 4 nyomtatási hiba van, s ilyen számba megy a 36. l. egy egész mondat.

A könyv külső kiállítása elég jó, ára mérsékelt.

A fentiekben ismertetett mű használhatóságát illetőleg arra a kérdésre, hogy vezetése mellett tanítható-e a gymnasium III—IV. osztályában a latin mondattan? azt kell válaszolnom, hogy igenis tanítható, — hanem az előadónak igen sokat kell rajta változtatni, kijavítani — és még többet pótolni. Arra a kérdésre, hogy jobb-e, tudományosság vagy gyakorlatosság tekintetében előnyösebb-e a hasontárgyu, használatban levő munkáknál? — határozottan nemmel kell felelnem, s kimondanom, hogy használt tankönyveink teljesebbek, jobbak és az Utasításokban körülírt tanítás terjedelméhez s menetéhez alkalmazkodóbbak.

Dr. HÓMAN OTTÓ.

Martialis I. 74.

Latrod *) volt; de azért lehetett azt, Paula, tagadnod.

Most férjed; hát azt, Paula, tagadhatod-e?

Ford. P. T. E.

*) Lator = mæchus.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

29. A római nép életéből. Negyedik osztályú tanítványaimnak. (Kézdivásárhely-kantai algyimnasium). 1886. 16 l. — Az értekezés alatt nem áll a szerző neve. Minthogy azonban a tanári kar névsorának tanúsága szerint a latin nyelvet a negyedik osztályban *Szűjjártó Isidor* min. áld. úr tanította, úgy hiszem, nem csalódom, ha a munkát neki tulajdonítom.

Az egész római nép történeti életének rajza akar lenni, természetesen csak a legáltalánosabb vonásokban. A szerző röviden leírja a város ős lakosságának összeverődését, a királyság korát, a consulatus és dictatura megalakulását, a régi római jellemet a maga eredetiségében; majd áttér a praetura, censura és quaestura valamint az állandó katonaság behozatalára, a görög behatás folytonos növekvésére, az erkölcsök megromlására; festi a polgárháborúkat, a monarchia létre jöttét, szükségességét és történelmi hivatását. Az egész történet áttekintése után ismerteti a római vallást, a jóslatokat, a műveltebbek tisztultabb hitét, az isteni gondviselésre, kinyilatkoztatásra és a lélek halhatatlanságára vonatkozó tanokat. Ez utóbbival kapcsolatban Boissier hatása alatt egy kitérést szentel az Aeneis hatodik énekének. Végre a nevelést és oktatást általában, különösen pedig az öregebb Cato és Cicero pädagogiai elveit ismerteti.

Mindez 16 lapon történik! Mi ugyan távol vagyunk attól, hogy minden iskolai értesítőben egy-egy specialis kérdéssel foglalkozó és önálló kutatáson alapuló munkát keressünk, vagy hogy a tanuló ifjuságnak való írást rosszaljuk; de ez utóbbi esetben bizonyára joggal megkivánhatjuk, hogy az értekezés oly dolgokat tartalmazzon, melyek a tanulóknak csupán tankönyvekből szerzett ismereteit bővítik és kiegészítik. Már pedig ezuttal a szerző csak az utolsó hat lapon, a vallásról, hitről és a nevelésről szólva, fejteget ily kérdéseket; ellenben mindazt, a mit megelőzőleg mond, ép oly bőven vagy még nagyobb részletességgel megtalálja a tanuló, sőt a mi tantervünk szerint éppen a negyedik osztálybeli, a ki számára a munka írva van, az ókori történet bármely, az iskolákban használt kézi könyvében. Mi tehát az egész értekezést, mint fölöslegest és czéltalant, nem találjuk helyén valónak.

Még rosszabb, hogy e néhány lapon is több boszantó hiba található. Így mindjárt a bevezetés után olvassuk a következőket: «Az első királyok római származásúak voltak, míg végre a hatalom a művelt etruskok kezeibe jutván, a királyok is ezek közül választattak.»

Itt a kevéssé szabatos kifejezés bizonyára tévútra vezeti a tanulót, ki ezt olvasván nem a történetileg igazolható tisztán kulturális hatásra, hanem Rómának az etruskok által való leigázására fog gondolni.

Az 5. lapon így ír a szerző: «Egész a császárság megalakulásáig Róma élete nem volt egyéb, mint a patriciusok és plebejusok között vívott harcok szakadatlan láncolata.» E mellett azonban nem említi, hogy e küzdelem első stádiuma a *plebsnek* a hivatalokhoz való jutásával be volt fejezve s hogy az *optimates* és a néppárt közt később keletkezett kétségbeesett tusa egészen más jellegű s más indító okok következménye volt.

A 7. lapon: «Görögország meghódítása után és görög építészek vezetése mellett kezdettek a rómaiak építkezni is; — ekkor kezdettek a nyers érc helyett vert pénzt is használni.» Szinte áttalom ide iktatni a helyreigazítást, hogy már a decemvirek 303-ban a város alapítása után behozták a vert rézpénzt s hogy az első pún háború idejére már a *denarius* forgalomba jövelele esik.

A 11. lapon meglehetősen pontatlanul mint Sallustius szavait idézi a következőket: «Kérd, Cæsar, az isteneket, hogy összes intézkedéseid az állam javára váljanak.» E hely azonban *Oratio ad Caesarem de ordinanda republica* című declamatióban található, melyet már régen senki sem tulajdonít Sallustiusnak.

Néhány sorral alább ezt idézi Cornelius Neposból Timoleonra vonatkozólag: «Azt hívé ugyanis, hogy mi sem történik a földön az istenek akarata nélkül. Ezért házában az isteni gondviselésnek, Automatia istennőnek, kápolnát építtetett s a legnagyobb tiszteletben tartá.» A mire megdöbbenő naivsággal ily megjegyzést tesz: «Valóban fönséges eszme egy pogánynál, mely az ember sorsának intézését felsőbb, földön túli hatalom alá rendeli.» Egyáltalán nem volnánk képesek megmagyarázni, mi különöset talált a szerző Cornelius Nepos e helyén, melyhez hasonlókat százával lehet idézni a görög és római írókból, ha nem tudnók, hogy ez a szerencsétlen *pogány* szó mennyi félreértésre és ferde felfogásra adott alkalmat a régiség és az újabb kor keresztény czélzatú összehasonlítóinál. Valóságos szellemi vakság fogja el ilyenkor még az oly írókat is, a kiknek különben van érzékük az emberiség szellemi fejlődésének megértésére, s oly módon tárgyalják az ide vágó összes kérdéseket, mintha minden vallásphilosophiai és ethikai eszme, melyet becsesnek ismerünk el, a kereszténységgel született volna! Hogy ily felfogás mellett nehéz valakit az ó-kor szellemének helyes megértésére és méltánylására vezetni, nem szükséges bővebben fejtegetnünk.

30. Szabó J. Elek. A Livius könyveiben előforduló csodajelek. (Trencsényi kir. kath. főgymnasium). 1887. 31 l. — Ez értekezésről kevés mondani valónk lehet. Szerző nem akart valamely tudományos problé-

mát megolítani, hanem főleg az ifjúság számára igyekezett Livius helyes megértését megkönnyíteni. Mintán a bevezetésben a csodajeleekben való hitet fejtegeti, áttér a római történetíró ránk maradt könyveiben található prodigiumokra, egyiket a másik után időrendben ismertetve, s a hol lehetséges, részint physikai tüneményekből, részint a papok vagy a tisztviselők szándékos csalásából magyarázva. Kifogást főleg e magyarázatok egynémelyike ellen tehetünk, a mennyiben a szerző ez irányban túllépte a kellő határt s minden áron megfejteni akarván oly dolgokat is, melyekkel komolyan foglalkozni nem érdemes, olykor hiába való találgatásokba téved. Így pl., midőn a *mons Albanuson* észlelt kőesőt (Liv. I. 31.) rejtőzködő parittyásoknak, vagy midőn a húsesőt (Liv. III. 10.) a levegőben egymással czivódó s a prédát körmeik közül kiejtő ragadozó madarak csoportjának tulajdonítja.

Kissé furcsán hangzik a befejezés is, hol a többi közt a következőket olvassuk: «Azt akartam főként megmutatni, mennyi kincs lappang egyetlen remekírónak csak néhány fejezetében is; mily gazdag, mily kiaknázhatatlan azon szellemi bányá, melyet az örökifjú hajdankornak írói nyitottak meg számunkra.» Mi úgy hiszszük, hogy ha már Szabó úr a klasszikusokban lappangó szellemi kincsekre akarta azok figyelmét felhívni, a kik az ó-korral közelebről nem ismerősök, találhatott volna e célra magában Liviusban is sokkal alkalmasabb tárgyat prodigiumoknál, melyek elősorolása nagyon kevés tanulással jár a laikus olvasóra nézve.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

31. Kun Ignác. A római temetés és halotti áldozat Vergilius Aeneise alapján tárgyalva. (Lugosi r. kath. magy. főgymn.) 1887. — Az értekezés szerzője azon dicséretreméltó elvből indulva ki, hogy a tanulók csak akkor szerezhetnek magoknak helyes ismeretet valamely ó-kori szertartásról, ha annak egész lefolyásáról kerek képet adunk, és hogy «az olvasás közben adott egy-egy futólagos rövidke magyarázat korántsem elegendő» ily ismeret megszerzésére, igen helyeslendő törekvéssel azon szertartások összefoglalását tűzte ki feladatául, melyek együttvéve s itt-ott máshonnan vett adatokkal bővítve, világos, kerek képet adják a római temetkezési szertartásoknak.

Értekezés célja tehát tisztán pædagogiai s csak ily szempontból fogható bírálat alá. Mutatványnak tekinthető ez azon módszeres eljárásról, mely a klasszikusok tartalmi magyarázásánál volna követendő a végre, hogy valamely művelődéstörténeti szempontból fontos cselekvény vagy szokás kellő világításban állíttassék a tanuló szemei elé.

Az eljárás az volna, hogy a tanár a tárgy szerinti összetartozást véve tekintetbe, valamely ezen tárgykörbe eső részlethez csatolná a többi előforduló részleteket is az illető műből, s egyiket a másikkal bővítendő és magyarázná.

Szerző például veszi az Aeneisben előforduló temetkezéseket s kiindul a VI. énekben leírt Misenus temetéséből (VI, 212—235), melyel aztán kapcsolatba hozza a teucrok és latinok temetését, a harcban elesett Pallas hazaszállítását a XI. énekből, Anchises temetésének szertartását az V. énekből stb.

Az idevágó helyeket aztán egész terjedelmökben közli s csak ezután kezdi meg a tárgyalást. Először a szertartás egy részletét interpretálja, azután fölhozza az Aeneis egyéb helyein előforduló analógiákat, majd az illető szertartásnak későbbi módosulásairól tesz említést, végre csattanós rövid mondatokban figyelmeztet az azoknak megfelelő modern szokásokra és intézményekre.

Minden arra mutat, hogy az értekező tanár igen élvezhető interpretatora lehet klasszikusainknak az iskolában, s hogy igen ügyesen tudja összeszedni a klasszikusokban található különösségeket s antiquitásokat.

De meg kell jegyeznünk, hogy a különösségeknek e gyűjteménye, a dolgoknak eme szeszélyes s igen kevésbé indokolt tarkasága, a nevek óriási tömege épen a pillanatnyi megértés könnyűsége miatt felületessé teszi tanulóinkat a dolgok lényegének megismerésében s megtartásában. Kockáztatottnak tartom a római temetkezésben egyrészt a symbolicus dolgoknak, másrészt a főbb eseményeknek világos felfogását, ha azok a mindenholnan előhozott, egymásba játszó, felfogásbeli s korbéli különbségek egy tarka vegyületben kiegyenlítő képből vonulnak el a tanuló szemei előtt.

A különösségeknek minden mélyebb s komolyabb felfogás nélküli viszonyba állítása modern analógiákkal is csak növeli a felületességet s vakmerőséget hasonló viszonyok felállítására. Kivált, ha itt-ott maga a tanár is elveti a súlykot. Mint mikor jelen értekezés írója minden forrás megnevezése nélkül kitűnően szervezett «nyilvántartási hivatalt» statuál, melynek feladata volt az újonnan születettek s holtak neveit följegyezni. E vakmerő analógiára az jogosította a szerzőt, hogy szokásban volt (Dionysius Halicarnassensis szerint Servius Tullius óta) a halott számára a libitinarusnál egy *nummust* letenni, de csak azért, hogy a halottak számát tudják. Erre vonatkozik Suetoniusnál (Nero 39.): «triginta funerum millia in rationem Libitinæ venerunt.» Így volt ez az újonszülöttek tekintetében is. A család csak maga tartotta számon pontosan a szülöttek neveit s a rokonság nemét, míg pontos hivatalos névjajstrom csak a császári korban keletkezett.

Az újonszülött nevében szintén egy *nummust* helyeztek el Juno (s nem *Venus*!) Lucina templomában s számon tartották a születettek számát. Ha modern analógiát akarnánk erre nézve felhozni, inkább statisztikai számontartáshoz hasonlíthatnók.

Azonkívül nem találunk felvilágosítást jelen értekezésben arra nézve, miként tartaná azt értekező úr kivihetőnek, hogy a tartalmi összefüggés zavarása nélkül állítson egymás mellé tárgyilag összetartozó jelenségeket. Mert bizonyára megkívántató, hogy az illető részletek tartalmával s tartalmi hovátartozóságával is tisztában legyenek tanulóink. Tehát szükséges nem csak az illető részek, de az azt megelőzők lefordítása és tárgyalása is. Akként szándékozik-e tehát az Aeneis tárgyalását vezetni, a mint pl. a temetkezési szertartások kimerítő tárgyalása menetén szükségesnek mutatkozik? Vagy tisztán csak az illető hely kifejtése céljából fog hirtelen közbevenni egy oly távoleső részletet, melynek tárgyalása egyéb tekintetekben szintén sok nehézségeket nyújt s a tartalommal tisztában nem levő tanuló előtt tartalmi összefüggés hiányában érdektelen?

Vagy az esztendei tananyag befejezésekor tisztán régiségtani szempontból fog az ilyenek módszeres tárgyalásába? Vagy a rendes tanítás menete közben megszabott órákban szándékozik ily excursiókat tartani?

Véleményünk szerint elegendő volna az Aeneis tárgyalásánál csakis azon szokásokat magyarázni, melyeket maga Vergilius mint vallási antiquitásokat elég terjedelmesen ír le az Augustus korabeli rómaiaknak. Nem volna szükség kitérni azon apróságokra, melyek később jöttek szokásba. Ezeknél is főszűlyt kellene fektetni a temetés legfőbb szertartására: a megégetésre s ennek vallásos jelentőségét ismertetni. Az e korbéli temetési szertartás megértését a tanuló előtt nehezé teszi a későbbi szokások beleszövése, sőt zavarják a modern analogiák is. De ha már szerző érdemesnek tartja tanítványait a római temetési szertartásokkal általában megismertetni, akkor legajánlatosabbnak tartom az összefüggő tárgyalást a Vergiliusból kiszemelt részek befejezése után.

A mi az értekezést mint ilyet illeti, megjegyezzük, hogy nagyon pongyolán halmozza egymásra a dolgokat, s a latin szavak lexiconszerű fordításait laconice odavetett mondatkákkal magyarázza, melyek nagyon alkalmasak arra, hogy az ember azonnal elfelejtse.

Tömör, szabályos, mondatszerkezet, a melyben gondolat is volna, nem található. Latinosságok sem ritkák és némi affectatióra mutat az «udvarképes», «házi orvos», «trónörökös» s hasonló szavak sűrű alkalmazása az antiquitások között.

Egyébként szerző szorgalmasan szedte össze az idevágó dolgokat, csupán abban kételkedem, hogy a tanítás — nem hogy kellemes lesz, mert az bizonyos, hogy az lesz — hanem hogy elég sikerre vezetne ily módon, midőn a könnyedén összehalmozott neveket azok jelentésével is oly könnyen elfeledi a tanuló.

Szathmár.

FODOR GYULA.

32. Moser József. *Menyegzői szertartások és szokások a régi rómaiaknál.* (Ujvidéki magyar főgymnasium.) 1887. 8—15. l. — E rövid értekezés szűk keretben mozog, s még sem tartja magát kijelölt feladatához. Míg egyrészt meglehetősen sokat nem említ fel, másrészt ismét fölöslegesen gyarapítja az értekezés kis terjedelmét a ház tűzhelyéről szóló szakasszal mely semmiképen sincs okadatolva. — A téma választását csak helyben hagynunk lehet, a mennyiben azok közé tartozik, melyeknek a tanuló-világ leginkább látja hasznát. De több alaposságot, kis szerkezeti gondot, s valljuk meg nyíltan — logikaibb tárgyalásmódot szerettünk volna M. úr értekezésében nyilvánulva látni.

Jellemző hibája főleg az, hogy számba sem vehető, néha a megbizonyítandóval szoros kapcsolatban sem álló bizonyítékokat hoz fel. Így p. 13. ezt mondja: «A római nők kivétel nélkül foglalkoztak fonással és szövéssel. Bizonyítják ezt Liviusnak (I. 57.) eme szavai: «Lucretiát . . . még késő éjjel is gyertyavilág mellett a szolgálókkal fonva és a ház bensejében ülve találják». Hasonló tartalmúak Ovidius (Fast. II. 741.) eme szavai is: «Erre gyorsan Lucretiához mennek, kinek pam-laga előtt puha gyapjúval telt kosarak valának». Ezzel először nem lehet bizonyítani egy általános tételnek helyességét, másodsor a respublica végső éveit és a császárság korszakát kellett volna szem előtt tartani, hol a szövést és a fonást már csak kevés háziasszony gyakorolta. — P. 14. megint ezt olvassuk: «Víg lakoma következett erre, melyen a rokonok és ismerősök vettek részt, . . . közben énekelve Epithalamium és Hymenæus szavakat (?); ez utóbbtól származik a mai nap is még használatos hymen szó (!). Állításom igazolására álljanak itt Ovidius illetőleg Vergilius (Ars amat. I. 563; Aen. I. 651.) műveiből vett eme sorok: «Pars Hymenæe canant, pars clament Euiæ, euiæ», és «Pergama cum peteret in cestosque hymenæos».*) — P. 9. «A gazda távollétében a háziasszony maga is föléleszthette a tűzhelyen lévő parazsat, a mire álljanak bizonyítékul a Horatiusnál (Epod. II. 43.) előforduló eme szavak: sacrum vetustis extruit lignis focum». Erre bizonyíték nem kell.

Tárgyalásmódja a logika szempontjából nem állja meg a sarat. P. 8. ezt olvassuk: «Azok a fiúk, a kik atyjuk életében családtyákká lettek, új családot alapíthattak», p. 15. meg: «az özvegyek nagy tiszteletben is állottak, a miről bizonyítékul szolgálhat e megtisztelő felirat: «Uni nupta».

*) Mind a két idézet téves; in cestosque helyett inconcessosque van a szövegben. Hogy milyen Ovidius-kiadást használhatott M. úr, nem tudom: «Pars, Hymenæe' canunt, pars clamant Euhion, euhoe!» áll a Merkel-féle kiadásban, úgy szintén: «Mense malas Maio nubere volgus ait» és nem a mint M. úr citálja p. 12.: «Mense malum nubere v. ait».

A szerző többi tévedései közül hadd álljanak itt a következők: p. 9. Vesta tüzeinek «oltárán (kivéve márczius 1-ét l. Ovid. Fast. 3. 143.) mindig égnie kellett». Az ovidiusi helyet M. úr nem értette meg; *Lübker* s. v. Hestia el fogja igazítani rajta. — P. 10. «Horatiusnál (Epist. II. 66. sk.)*) ezeket olvassuk: «Saját tűzhelyemnél étkezem s táplálom a pajkos szolgálkát az áldozati lakoma után, a mint kiemek kinek kedve tartja». Ez a következőképen hangzó eredetinek ügyetlen fordítása: «Ante Larem proprium vescor vernasque procaces Pasco libatis dapibus. Prout cuique libidost», — «Cana Vesta»-t kétszer *űs* Vestának fordítja. — P. 11. usurpatione-t ír usucapione helyett. A különbség eléggé lényeges. — P. 12. elveti a sulykot, mikor azt állítja, hogy a menyegző napjának kitűzése czéljából fordultak madárjósához. Ezt a házasság napjának reggelén tették meg. (L. *Baumeister*, Denkmäler I. k. p. 696.) — P. 15. azt állítja, hogy «Egy már Romulus idejében hozott törvény értelmében a férjnek meg volt ugyan engedve a házasság felbontása, de nem egyszersmind az asszonynak is». Nem ártott volna a Romulus tulajdonnév elé a nélkülözhetetlen «állítólag» szót helyezni, hiszen Romulus és korszaka mondai idő.

Mint már fentebb említettem, sok lényeges dolog hiányzik az értekezésben. A *confarreatio*-ról való szakasz, melyben a *divortium*-ról is szól, még a legszerényebb igényeket sem elégíti ki. Lássuk, hogy a dolgozat szerkezete minő. A család és a gens keletkezésének leírása után következik a felületes szakasz a családi tűzhelyről, erre a házasság megkötésének három neme, usu, confarreatio és coemptio, aztután ismét három szakasz az eljegyzésről, a menetről és a *confarreatio*-ról.

Mindezek mellett még phrazisok sem hiányoznak, minő pl. p. 13. olvasható: «Így felöltözve anyjának vagy legközelebbi nőrokonának kebléről a vőlegény házába kísértetett.»

33. Matter János: Az attikaiak házasságkötése és felbontása. (Kegyes tanító-rendiek vaczi főgymnasiuma.) 1886. 3—40. l. — Ha tekintjük, hogy vidéken a segédeszközök hozzáférhetlenségénél fogva a tanár irodalmi működésében legtöbbször korlátozva s így általánosabb themára szorulva van, természetesnek fogjuk találni, hogy ha egyelőre nem követelhetjük meg, hogy új nézetekről, önálló kutatásról tanúskodó munkát írjon valaki iskolai értesítőbe, melynek oly mostoha sorsánálunk ismeretes, mostoha persze az épen többnyire értéktelen értékezéseknél fogva; de megkövetelhetjük, hogy legalább a szakirodalmat lelkiismeretesen fordítsa hasznára az író. A M. úr dolgozata ezen szempontból szerény követelményeinknek némileg megfelel.

Ha fontosabb munkákat (pl. a *Gilbert: «Staatsalterthümer»*-eit)

*) Ez az idézet is téves. Sat. II. 6, 66. sk.-nek kellene állani.

felhasználva nem találunk is, fent említett nézetünk szerint nem rójuk fel M. úr vétkéül, hanem megeleégyszünk azzal, hogy *Wachsmuth*, *Hermann* (a régi kiadást), *Schoemann*, *Becker* (szintén a régít), *Télyf*, *Guhl*, *Koner*, *Göll*, *Fustel de Coulanges*-t, s a *Pauly-féle Realencyclopaedia* megfelelő cikkeit szorgalmasan kiaknázni törekedett. A segédkönyvek ily terjedelmes felhasználása program-értekezőinknél már magában véve is ritkaság, s így szerzőnk előre is megnyerheti részére bírálóit. Nem találtam épen sok tévedést értekezésében, mindamellett hadd figyelmeztessem rájok egyenként.

Ha p. 10. M. úr azt állítja, «hogy az államot minden idegen elemtől mennél jobban megtisztítani: ez volt főtörekvésök» (t. i. a görögöknek), téved, mert az athéni állam ellenkezőleg még elő is mozdította a metoikok megtelepedését. Hiszen 309-ben Kr. e. 21,000 polgár mellett 10,000 metoikost mutatott ki a népszámlálás. Az ipar és kereskedelem emelkedése ugyanis nekik volt köszönhető. (L. *Busolt*: *Staats- und Rechtsalterthümer*, p. 15.). — P. 14. M. úr *Westermann* megkülönböztetését *πρωίς* és a *φεφρή* között nem Becker Charikles-éből, hanem Télyf Corpus J. A.-jából vette, tehát erre kellett volna utalni 9. alatt. — P. 27. a régiebb munkák nyomán azt állítja M. úr, hogy a menyegzői lakoma «valami elmaradhatatlan az attikai házasságkötésnél». Becker-Göll Chariklese III. könyvének 369. lapján olvassuk: «Dass aber das Mahl gerade nicht nothwendig ein Bestandtheil der Hochzeitsfeier war, erkennt man aus Terent. Andr. III. 4. 2.» — Ugyanazon a lapon felsorolja szerző a vitás kérdéseket arra nézve, vajjon a lakomát a menyasszony vagy a vőlegény házában tartották-e, s végre azon eredményre jut, hogy mind a két helyen volt lakoma, még pedig egy napon. Nem hiszem, hogy két symposiont adtak volna egy napon, mikor a Beckerből idézett helyből is látjuk, hogy egyetlen egy lakoma maga sem volt föltétlenül szükséges. De még egyéb ellenvetéssel is találkozok feltevése, pl. azzal, hogy miért lett volna szükséges pár nappal a házasság megkötése után még egy lakomát adnia a vőlegénynek vagy atyjának házukban, ha már egyszer egyet adtak a házasság napján? — P. 37. szerző úr ezt mondja: «Tekintve a nők elzárkozottságát, föltehető, hogy a házasságtörés szomorú drámája a legritkább esetek közé tartozhatott.» Inkább hiszek Becker-(Göll-)nek, ha így vélekedik (III. k. p. 391.): «Man sollte glauben, dass bei der Eingezogenheit und der strengen Obhut, unter der sie standen, die Fälle nicht häufig gewesen sein könnten; allein man fand doch allerhand Mittel, den Mann zu täuschen etc.»

P. 8. a keresztény ethika szempontjából ítéli, midőn így nyilatkozik: «Ők a hetærákra s a szép fiúkra pazarlák szívök e legnemesebb kincsét (t. i. a szerelmet), ezek voltak ideáljaik s lelkesítőik de

ezek egyszersmind megrontóik; mert megmételtyezték a társadalmat s még Göröghon legnagyobb gondolkozóit is beszennyezék». Vegyük csak tekintetbe, hogy Aspasiának Periklesre, Phrynének Praxitelesre s. i. t. magasztos befolyásuk is volt, s hogy a családi élet fokozatos romlása nem a finom műveltségű hetærákkal való társalgásban, hanem a nők társadalmi állásának alárendeltségében keresendő, s az athéni társadalomban magában, mely régtől fogva a nőknek jogait, önállóságukat, főleg pedig szellemi kiképeztetésüket félszeg felfogásban elhanyagolta. Így a társadalom önnön magát rontotta meg. (V. ö. *Iwan Müller*: Griechische Privatalterthümer, p. 448. a. s k.) —

Mihelyt M. úr szabadjára van hagyva, s forrásai felhasználásában szünetel, rögtön áradozó stilusba esik. Így pl. p. 33 s k. «Igen természetes, hogy a fiatal attikai házaspár ezen beállott új viszonyok folytán, nem kezdheté új pályáját a boldogság s az öröm azon emelő érzetével, mely lemondva énje eddig élvezett függetlenségéről, egyéni szabadságáról, azt hitvestársa akaratának és természetének alárendelje s megalapítsa a békés egyetértés, az egymásért élni s halni tudás harmoniáját, a megnyugvás s a meglegedés csendes templomát.»

P. 34.: «Míg az ellentétes s megegyezni nem tudó jellemek a vizályt s a haragot, addig a békés természetek a boldogság geniusát lelék új otthonukban s talaját mindazon erényeknek, melyek dicsfényt kölcsönöznek úgy a háznak, mint békés lakóinak egyaránt». P. 38.: «A kölcsönös nem szívelés, mely bizony igen gyakran fordulhatott elő, égő parázként csak gyulékony anyagra várt, hogy fölrobbantsa a családi hajlékot, s megsemmisítse a számítások rideg talajára fektetett házassági szövetséget». — Egyéb példák p. 6. p. 24. p. 25. találhatók.

Sapphó több töredékének egymással való naiv kapcsolatba hozását (p. 30.) sehogysem helyeselhetjük.

Az értekezés sajtóhibáktól hemzseg. Ha azonban kétszer *ἔθνα*, ötször vagy hatszor pollaké, (p. 29.) *κιδόνιον* (e h. *κιδώνιον*), (p. 25. s egyébkor) hymæneos, (p. 15.) *ἀλφεισιβίαι* alakokkal találkozom, sajtóhibáknak szabad-e tartanom őket? . . .

Mindez meglehetősen csökkenti a különben kétségkívül szorgalmas értekezésnek hasznavehetőségét.

WEISS REZSŐ.

Martialis XII. 26.

Tőlem kérded okát, Fabull barátom,
Mért nem nős Themison? Van ifjú húga.

Ford. P. T. E.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. ápr. 4-én *felolvasó ülést* tartott. Targyak:

1. *Déray József*: Aeneas Sylvius de duobus amantibus című elbeszélése.

2. *Dr. Radó Antal*: Vittorio Alfieri.

3. *Székelgy György*: Bürger hatása Csokonaira.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Jelen voltak: P. Thewrewk Emil, Fináczy Ernő, Pecz Vilmos, Maywald József, Ábel Jenő, Gyomlay Gyula, Heinrich Gusztáv, Cserhalmi Samu, és mint vendég Herrmann Antal.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. Tagajánlások: Heinrich Gusztáv ajánlatára Popini Albert eddigi rk. tag, rendes taggá, P. Thewrewk Emil ajánlatára Tóth Kálmán bölcsészett hallgató rk. tagnak, Gyomlay Gyula ajánlatára Lichtenegger József és Dergács Gyula, nagybányai áll. főgymnasiumi tanárok rendes tagoknak, Uhlárik János ajánlatára ft. Kapszdorfer Gyula, rozsnyói egyházmegyei áldozár rendes tagnak, és Timár Pál ajánlatára Martinkovics Iván tanárképző intézeti tag rendes tagnak megválasztatnak. — A rendes tagok száma: $282 + 4 = 286$; rendkívülieké $58 + 1 = 59$; tiszteleti tagoké: 8. az alapítóké 3, összesen: 356, az előfizetőké: 138.

3. Heinrich Gusztáv jelenti, hogy Hellebrant Árpád a könyvészeti összeállítását benyújtotta. — Tudomásul szolgál.

4. Ábel Jenő köszönetét fejezi ki, hogy a családját ért gyász eset alkalmából jegyzőkönyvileg emlékezett meg róla a társaság.

5. A pénztárnok előterjeszti a pénztár állapotáról szóló jelentését. Márcz. 6-tól április 3-ig volt a bevétel: 215 frt 60 kr., kiadás: 153 frt 80 kr. Átvitel: 61 frt 80 kr.

6. Minthogy az oklevelek egyenkénti nyomása nagyon költséges, a választmány megbizza a titkárt, hogy 100 darab diplomát nyomasson egyszerűen.

7. Szemben a pénztárnok azon jelentésével, hogy az oklevelek és czímszalagok nyomtatása költségeire előírányzott összeg már túl van lépve, az elnök felhatalmaztatik az e czímeken a folyó évben felmerülő költségek utalványozására, és a pénztárnoknak meghagyatik, hogy a jövő pénztárvizsgáló bizottsággal azon okokat közölje, melyek a túllépést szükségessé tették.

— *Varia*, par *Louis Havet*. Extrait des Mémoires de la Société de linguistique. t. VI. 3-e fasc. Paris, 1887. — Havet, a latin nyelvészet tanára a Collége de France-on, kinek «Abrégé de grammaire latine» cz. művét Bartal Antal e folyóirat tavali évfolyamában (282—4) ismertette, a francia philologusok azon fiatalabb nemzedékéhez tartozik, mely a Ritschl-től inaurgúrált módszert követi. A címűl írt és nem rég megjelent

füzetben érdekes etymologiai kísérleteket közöl Havet, melyekből a következőket közlöm: *Omnis* = *ob-nis («le premier venu»). Összehasonlíttja vele H. egyrészt *Sannium*, *scannum* (**Sabnium*, **scabnum*) alakokat, másrészt *pro-nis*-t (Ob⁴ praepositio). — *Amnis* = *ab-nis (lefelé [ab] siető valami), eredetileg adjectivum, (mint *torrens*); innen van, hogy a régi latinságban majd hím-nemű, majd nő-nemű. — *Mantele* = *mantesle = *mantesle; a szó első fele *manus*-ból, másik fele *tergeo*-ból. A hangtani elváltozást illusztrálja: *posco* (**porseo*), *diluo* (dis-luo). — *Enim*-et rendszeren így magyarázzák *e + nim* (cf. *nam*, *nempe*). Havet szerint *en-im* ép úgy van képezve, mint *ex-im*, *ex-in*, *ex-inde*, *de-inde*, *de-in* (*deinde*), *pro-in* (= *pro-inde*), *inter-im*. Első része a szónak *en = in* (*én*); második része *is* pron. demonstr.-ból alkotott adverbium-alak: **im* (cf. *in-de*). — *ōlim* úgy viszonylik *ūltra*-hoz, mint *exim*: *extra*, és *enim*: *intra*-hoz. A régibb tö-elem *ōl-* *im*-ban és nem *ūltra*-ban található meg. — A *Premo*-féle cikkben a szerző a labialisoknál előforduló dissimiliációból indul ki. Példák: *prora*-ból új-latin: *proda*; *Parilia* (**Palilia*), *solaris* (**solalis*), *meri dies* (**medi dies*). Ilyen dissimiliációból magyarázza Havet a *premo* igét. «*Premo*, pour **prebo*», tehát: **prebo*, *pressi* (= **pref-si*), *pressum*. Az ige themája tehát volna *preb*, *pref*; rokona volna *probus* (**profos*), melynek eredeti értelme e szerint: «*pressé, serré, comme le fil d'un bon tissu ou le grain d'une pierre résistante.*» cfr. *solide*. — *Pons* szót, tekintettel jelentésére, *pendo*-ból származtatja Havet, a mi nem zárja ki a szláv *pati*-val való rokonságát sem. — *In dulgeo* e helyett van: **en-dalgeo*; a szó második fele rokon a szkr. *dirghás*, ger. *δολιχός*-sal (lat: *largus*), s ugyanazt fejezi ki, mint «*largior*». Hangtani magyarázatul: *largus* = **laligus* (dissimiliatio cf. *salutaris* = **salutalis*, *blatero* = **blatelo*), illetőleg **daligus* (cf. *lingua*, *lacruma*, *olet*). — *Pinguis*-t eddig *παχύς*-sel állították össze, a mi azért nem helyes, mert *παχύς*-nek nem **mgghus*, hanem **bhngghus* felelne meg. Havet a szót a görög *πιον*, a szkr. *pivan*-nal veti egybe (minekutána a *pinguis*-féle ejtést iparkodott bebizonyítani). A *-guis* szótagot nem a *-χύς* végzettel hozza kapcsolatba (*ἐλαχύς*, *Βραχύς*), hanem *χέω* igével. Szóval *pín-guis* ősrégi compositum volna; eredeti jelentése: «*qui répard la graisse*». — *Blæsus* (makogó) ugyanaz, mint a görög *βλασιός*, bár jelentésök különbözik, a mit, hivatkozva *Plaut. Mil. I, II 13*-ra (ualgis sarnis), az értelem átviteléből magyaráz Havet (une peuplade voisine pourrait assimiler une figure anormale formée par ces lèvres toujours disjointes à celle, que forment deux jambe, mal bâtig). A *βλασιός* összefügg szkr. *mlēchas*-sal (= a ki töri a nyelvet, «*bargouineur*»). — *Muttus* felirással a szerző e szó alakját és jelentését vizsgálja. Kiindul a *muttire* és *mussare* szóból, melyeket rendszeren synonymoknak tartanak. E nézet H. szerint téves. *Mussare* = halkan, elfojtva beszélni; *muttire*, mint *Festus*-ból (p. 145) is kitünik (d'après les bonnes feuilles de l'édition Thewrewk de Ponor) éppen az ellenkező = «*fenhangon beszélni*», vagy csak «*beszélni*». — *Plautus* és *Terentius* valamennyi illető helye igazolja ez értelem, valamint a *Plaut. Pers. I. 119*-hez írt scholion: «*Dicimus muttum nullum, id est, nullum emiseric verbum*». E szerint *Acc. muttum = verbum*.

(V. ö. francia *mot*, ol. *motto*, sp. *mote* szókat.) Kérdés már most, mit tevők legyünk a muttum-féle acc.-sal. E szó Hav. szerint azonos *μῦθος*-sal; ennek latinizált alakja. Továbbképzés utján lett *muttire* (garrere, uagire, grunlire stb. módjára), mely úgy látszik első sorban a gyermekbeszéd tulajdona, a mire nézve bizonyásául szolgálhat *mutnut facere* (Charis.). Az etymologia ellen hangtanilag alig lehet kifogást tenni, mert van rá több eset, hogy a latinban kettőzött tenuissal szerepel a görög aspirata (bracchium, *βραχιων*, struppus és *στροφοσ* stb.). A görög prózaíróknál *μῦθος*-nak az a jelentése, hogy *fabula*, apró történet, mese, úgy hogy az említett etymologiai alapon *muttire* = *fabulari*, a mi a gyermeknyelvre való vonatkoztatást támogatja.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

— «Tanulók Könyvtára» czímen 1881 óta Pozsonyban Stampfel Károly kiadásában 30 kros füzetekben latin és görög classikusoknak magyarázatos fordításai jelennek meg Dávid István által szerkesztve. A vállalat egészen a Freund Schüler-Bibliothek-jának mintájára készült — a Lampel-féle hasonló czélú vállalatban alig vannak jegyzetek — és csak abban különbözik attól, hogy irodalomtörténeti bevezetések az egyes szerzőkhöz és műveikhez vagy épen nem, vagy kelleténél szűkebb térre szorítva ad. Mindazonáltal mint *magyarra* való fordítások, melyek a *magyar* középiskolák igényeire alkalmazkodnak, megérdemlik a Stampfel-féle füzetek, hogy ki-szorítsák a Freund-féléket ott, a hol épen használatban vannak a tanításnak ezen sokaktól nem szívesen látott — mert gyakran nem helyesen használt — segédeszközei. Eddig a következő auctorok magyarázatos fordításai jelentek meg e gyűjteményben: *Homerus* Iliasa (magy. Kempf Józsof, I—VI, 140, négy füzet); — *Platontól* Kriton, Socrates védelme, Euthyphron (magy. dr. Boros Gábor, három füzet); — *Xenophon* emlékiratai Sokratesről (magy. Némethy Géza, I, II, 1—5, két füzet); — Szemelvények *Herodotos* műveiből (magy. Dávid István, két füzet); — *Vergilius* Aeneise (magy. Dávid István, I—II, 279, két füzet); — *P. Ovidius Naso* műveiből való szemelvények a IV. és V. osztályban használt Anthologiák és olvasókönyvek alapján. 2. Szemelvények az Átváltoztatásokból (magy. Kaposy Luczián); — *Horatius* ódái és epodosai (magy. Dávid István, négy füzet); — *Cornelius Nepos* (magy. dr. Boros Gábor, öt füzet); — *Sallustius* Jugurthája (magy. Krajnyák Ede, négy füzet); — *Caesar* de bello Gallico (magy. dr. Boros Gábor, hét füzet); — *Livius* XXI-ik könyve (magy. Dávid István, három füzet); — *Cicero* Catilina ellen tartott vádbeszédei (magy. Dávid István, két füzet); — *Cicero* de imperio Cn. Pompeii, Pro P. Sulla, Pro P. Sestio (magy. Némethy Géza, három füzet); — *Cicero* Ligarius és Marcellus mellett mondott beszédei (magy. dr. Boros Gábor); — *Cicero* A. Licinius Archios mellett tartott védőbeszéde (magy. dr. Boros Gábor). Ezen magyarázatos fordítások egyes újabb füzeteire alkalom adtával még visszatérünk.

KÖNYVÉSZET.

Ásbóth Oszkár, dr. Rövid gyakorlati orosz nyelvtan. Budapest, Singer és Wolfner, 1888. (16-r. 124 l.)

Bojničić Iv. Grammatika magjarskoga jezika. Zagrebu, 1888. (8-r. 80 l.)

Cicero, M. Tullius, Válogatott levelei. Fordította és jegyzetekkel kísérte Bozóki Alajos. 1—3. füzet. Nagyvárad, 1888. (16-r. 1—224 l.) Füzetje 36 kr.

Domanovszki Endre. Dante mint politikai író. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből IX. köt. 5. sz.) Budapest, Akademia, 1888. (8-r. 20 l.) 10 kr.

Petit grammaire française. D'après Mme Amable-Tastu, P. A. Lemaire, et Ch. P. Girault-Duvivier. (Manuscrit.) Budapest, 1888. (8-r. 164 l.)

Homér Odysseája. Fordít. Télyf Iván. VI. füzet. XXI, 397 v. — XXIV. (Hellen remekírók magyar fordításban.) Budapest, Lampel, é. n. (1888) (16-r. 457—521 l.) 30 kr.

József Főherczeg. Czigány nyelvtan. Romano csibákero sziklaribe. Budapest, Akademia, 1888. (N. 8-r. XXIV, 377 l.)

Király Pál. Magyar nyelvtan mondattani alapon. II. rész. Polgári és középiskolák II. osztálya számára. Budapest, Mehner, 1888. (8-r. 80 l.) 60 kr.

Noël Károly. Francia nyelvtan. Módszeres tanmenet, iskolai és magánhasználatra. Magyarra átirta Sasváry László. II. rész. 5. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel, 1888. (8-r. 211 l.) 1 frt.

Nyelvmlékek, Régi magyar —. Kiadta a M. T. Akademia. V. kötet: A Jordánszky-Codex bibliai fordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Tolgy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György. Budapest, Akademia, 1888. (4-r. XXXI, 930 l.) 6 frt.

Ploetz Károly. Sillabaire français. Első oktatás a francia nyelvben. Fokenként haladó tanmód. A 19-ik eredeti kiadás után átnézte és sajtó alá rendezte Palóczi Lipót. VI. jav. kiad. Budapest, Lampel, 1888. (16-r. 183 l.) 40 kr.

Simonyi Zsigmond. A magyar határozók. A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. I. köt. 1. fele. Budapest, Akademia, 1888. (8-r. 276 l.)

Szányi Béla. A mult részesülő a francia nyelvben. Budapest, Révai L. 1888. (8-r. 24 l.)

Szányi Adalbert. Précis de grammaire française. D'après les meilleurs auteurs. Budapest, L. Révai, Paris, Fr. Vieweg, 1888. (8-r. 64 l.) 25 kr., 50 cent.

Szinyei Endre. Görög nyelvtan. Dolgozta dr. Koch Ernő után és fordítási gyakorlatokkal s szótárral elátta —. Sárospatak, 1888. (8-r. VIII, 124 l.) 1 frt 80 kr.

Tacitus évkönyvei. III. füzet. Ford. Kempf Józ. (Római remekírók magyar fordításban, 37. köt.) Budapest, Lampel, é. n. (1888) (16-r. 193—288 l.) 40 kr.

Volapük. Nemzetközi tolmácsnyelv. Tan- és olvasókönyv kulcsal. G. J. Pécs, Valentin, 1888. (8-r. 124 l.) 60 kr.

Zelliger Alajos. Esztergom-vármegyei írók vagyis Esztergom városában és vármegyében született vagy működött írók koszorúja. Pályadíjjal koszorúzott mű. Budapest, 1886. (8-r. VI, 265 l.) 2 frt.

N Y I L T T É R .*)

Nyiltlevél Bartal Antal urhoz.

Régi barátság köteléke fűz hozzád — egy ideig tőzsomszédok is voltunk. Sokkal jobban szeretlek és tisztellek, hogy sem elhallgatnám azt, mi veled szemben a szívetem nyomja, s sokkal igazságosabb embernek ismerlek, hogy sem attól tartanék, hogy a polemiának köztünk keserű íze marad.

«Miféle polemiának? — fogod kérdeni, — hát mi közöd neked ahhoz a cikkhez, melyet én a Philológiai Közlöny áprilisi számában az Akadémia kiadványairól irtam?»

Hogy mi közöm hozzá, mindjárt megmondom.

Két év előtt a te vezetésed alatt álló intézet egyik tehetséges és képzett tanára, egyike kiválóbb történetíróinknak, támadást intézett a Budapesti Szemlében a Történelmi Bizottság ellen, elefántokká fújva fel a szűnyog nagyságú igazságokat. Csodálatos találkozás a véletlennek, hogy most te, az ő igazgatója, fujod fel elefántokká a szűnyog nagyságú igazságokat. Ne quid nimis! Úgy látszik ti ott abban az intézetben csak a superlativust ismeritek.

Hát ha akkor a te tanárod superlativusát degradáltam, tisztelt barátom, engedj meg megpróbálnom degradálni a tiedet is. Én ezt a most kezdett actiót az akkori polemia folytatásának tekintem. A te tanárod, mint historicus, forráskritikai szempontból ítélte el a Történelmi Bizottság kiadványait — te mint nyelvész, philológiai szempontból folytatod a harcot. De neked is azt mondom, a mit neki mondtam: «qui nimium probat, nihil probat.»

Meg vagyok róla győződve, tisztelt barátom, hogy az első kötet okirattár, mely életedben kezdedben volt, a «Raguzai Okmánytár», melylyel «középkori emlékeink latinsága és Akadémiánk kiadványai» cím alatt oly kegyetlenül elbántál, úgy nem tudod magad bele találni a középkor latinításába, úgy meglep minden, úgy bámúlsz — minden barbarismus a szivedig hat. Lelki szemeid előtt úgy áll a latin nyelv, mint a mely bezárult az utolsó classicussal, talán épen Apulejussal vagy Prudentiussal, s azok sírjából ebben a kötetben látod a barbarismust egész rettenetességében kikelni. Bizony ezek az okiratgyártók nem hatottak be a latin classicusok mély (!) titkaiba, de azért, hidd el, foglalkoztak ok a latin classicusokkal. Sőt élt a nyelv, fejlődött, alakult, módosult, grammaticája, syntaxisa változott — nem volt az egy perczig sem holt nyelv, a minek te — cikked után ítélve — tartod. Minden nemzet, a lengyel, a franczia, a magyar, a német a maga szükségletei szerint alakítja, mert írta, beszélté, szóval: az anyanyelv mellett folytonosan használta. S épen e körülmény következménye azután, hogy Du Cange nálunk magyaroknál nagyon hiányos szótár. Ha kénytelen lettél volna annyi okirat-köteten keresztül vágni magadat, mint

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

azt az ex professo történetíróknak tenni kell — sok naivitástól megkímélted volna cikkedet, s ha valaha historia-írással foglalkoztál volna, jobban tudnád méltányolni még a gyarló okirat-publicatiót is. Te más szemüvegen át nézed a dolgot, mint mi, s a te szemüved — sit venia verbo — egy kicsit nagyon sötét.

Czikked fele indokolt és indokolatlan bámulása azon «culturai momentumnak», mely a Raguzai Okmánytár nyelvezetében nyilatkozik — de mint ügyes író, bámulásod enuntiatióit úgy összekevered a sajtóhibák s a véleményed szerint hibás olvasások és hibás «sic»-ezések csoportosításával, hogy a laicus olvasó azt fogja hinni, hogy ott is a Történelmi Bizottságot szídid, hol tulajdonkép a nyelvi sajtóságokban való megbotránkozásodnak adsz kifejezést. Nem foglak a részletezések tömkelegébe követni: csak egyszerűen annyit jegyzek meg, hogy nem mind hibás «sic»-ezés, a mit te annak vettél, s valószínű, hogy az eredetileg is hibás írás reproductióját túlszigorú mértékkel róttad meg — épen úgy, mint a kétségtelen sajtóhibát hibás olvasásnak vetted, de több esetben még a raguzai irály sajtóságait is a hibák közé soroztad. Szétszedni a te sorozatodat Gelčić feladata, kinek kezén vannak az eredetiek, s annak egyszerű constatálása mellett, hogy 26 felhozott hibás olvasásnak épen fele világos sajtóhiba, egy negyede provincialismus, bővebb tárgyalásába nem bocsátkozom. De Gelčić nem kezdő író, s nem ismeretlen név az edálás — ne borzadj el e szóra — mezején, s a Történelmi Bizottságnak nem volt oka kétkedni másolásai megbízhatóságában. De mégis fennebbi szavaim igazolására szükségesnek látom egy concret példában bemutatni, hogy milyen hamis útra tévedhet egy «nagyon skeptikus természetű philologus». Ha mi historicusok ilyen kifejezésre akadunk: «et multas et infinitas angarias nobis fecit» nem corrigáljuk ki — a te példádra az «angariát» «avaniára», mert jól tudjuk Du Cangeból, hogy az angaria nem csak «Frohndienstet» jelent, mint te állítod, hanem kellemtelenséget is. Ha kapunk oly becses historiai anyagot, mint a Raguzai Okmánytár, kiadjuk azt.

Ezt az «angariát» csak úgy mint szórszállhasogatásaid egész hosszú sorozatát, nem annak a barátságatlan indulatnak tulajdonítom, mely felöletek fűj a Történelmi Bizottság felé — hanem egy kezdő oklevél-olvasó gyakorlatlanságának. A te philologiai skepsised nem jó bírása a historiai anyagnak. Minő gallimathiást huztál te egy kalap alá a te ugynevezett szókincesedben, melyről philologusi csalhatatlansággal kimondottad, hogy «vagy semmiféle, vagy csak középkori latinságot magában tartalmazó szótárban fordulnak elő!» Már, tisztelt barátom, Párizzpápai minden kézen forog: s az általad felsorolt szavak közül: adunare, arestare, arestatio, cambium, carentia, cassatio, casualiter, certitudinaliter, certiorare, converso, donationalis, drabans, emenda, humotenus, impacacitas, indisciplinabilis, inestimabilis, integraliter, intimare, litiginarius, postergare, quietos et expeditos reddere, registrare, scutella, signanter, tenuta, tractamentum, s ezeken kívül is még egy sereg, részint feltalálható Párizzpápaiban, részint annyi okiratban előforduló szók, hogy azokat nem volt méltó regisztrálni. De ebben a szótár-csckában te a «salvo»-nak nem jó értelmet adtál. Azt nem teszi, hogy

«kivéve», hanem «épségben tartása mellett» pl. «salvo famen jure alieno». — De, tisztelt barátom, nem ezekért az apróságokért írom én hozzád nyílt levelemet, hanem azon megdöbbenőleg komoly háttérért, melylyel cikked bír, s melyet te nyíltan ki is mondasz cikkednek bevezetésében és conclusiójában, s még inkább azon túl sötét nyilatkozatért, melylyel történetünknek egy fényes — kétségtelenül egyik legfényesebb lapját elítéled.

«Ez a gyűjtemény történetünk egy nevezetes és pedig *elejétől végig igen gyászos* korszakát öleli fel». Obstupui steterantque comē! Alig hittem szemeimnek! Mit is ölel fel csak a Raguzai Okmánytár? 1350-től egész a XVI-ik század elejéig terjedő kort. De hát az a korszak, melyet Nagy Lajos nyit meg, s melyben benne van a Hunyadiak fényes kora elejétől végig, *igen gyászos* korszak? Ime a magyar superlativus! Ezt hirdetik ti *omnan urbi et orbi*? De hát, tisztelt barátom: mi súlyt adjunk mi a ti enunciációtoknak ilyen præmissák után? Elfogadjuk-e mi bírónak fontosabb kérdésekben? Bezárjuk-e a boltot tanácsodra, s többé ne is gondoljunk okmány publicálásra?

Nem, nem, tisztelt barátom, ez az «angaria» nem zavar meg bennünket, ha még nagyobb trombitába fűjsz is belé. Ám hirdesd, hogy «a történelmi osztály sok holt anyagot halmozott össze és ideje volna annak tudományos feldolgozásához fogni»: ezzel csak saját tájékozatlanságodat árulod el. Nem «holt az a történelmi anyag», melyet bizottságunk kiadott s a te «galvanizálásodra» nem vár.

Látod, tisztelt barátom, a historicus nem csak «skeptikus», hanem lelkiismeretes is. Egy ilyen állítás kockázatátása előtt utána jár a dolognak. Mint akademicusnak tudnod kell, hogy az idén a nagy jutalomra a történelmi *feldolgozott* munkák pályáznak. Az Akadémia összeállította a pályázó munkák sorozatát, s a «Történelmi Munkák» nyomtatott listájából láthattad volna, hogy 1881—1887. között 204. mond kétszáznegy *feldolgozott* történelmi munka jelent meg. Ezek közé nincsenek felvéve az okmány publicatiók, de ezeknek a számát évenként ötnél többre nem tehetjük. Tehát 204 feldolgozott munkának 35 okirat-publicatio felel meg. Ha csak végig néztél volna ezen a listán, láthattad volna, hogy ezeknek a feldolgozott munkáknak nevezetes része már felhasználta ezeket az okmánypublicatiókat. Bizony, tisztelt barátom, *nem a valóságban*, hanem a *te gondolatodban* holt anyag ez; ott kellene azt galvanizálni!

A feldolgozott munkák olvasó közönségre számítanak — s a mi olvasó közönségünk nem nagy. De úgy látszik, hogy annyit elbír, a mennyi évenként megjelenik. Hát mennyit akarnál te még reá octroyálni, hogy csak ezután akarod «galvanizálni» a szerinted holt anyagot?

Azonban a dolog meg van fordítva nem úgy, mint a hogy te képezed. Az okmánypublicálás nem áll arányban nálunk a feldolgozással: amazok száma ehhez mérten aránylag csekély. Anjoukori okmánytárunk még csak a XIV-ik században jár, hol van a Zsigmond, hol a Jagellók kora? Hol van Gévay folytatása: a portai követségek a XVI-ik század közepe óta? Vajjon nem vár-e még egy csomó évkönyv, emlékirat, napló kiadására? Hát az erdélyi udvar diplomaciai összeköttetéseiből nem sokkal többnek

kellene-e a feldolgozók kezén forogni, mint a mennyivel rendelkezünk? hát van-e csak egyetlen városnak is diplomatariuma? hát a szépebb városi emlékirásra mikor kerülhet sor? hát a vármegyék levéltárai ki vannak-e merítve? Nem is szölok arról a rengeteg anyagról, melyek a külföldi levéltárakban vannak felhalmozva, s melyek közül néhány az Akadémia által már publikáltatott. De, tisztelt barátom, sokkal több az, a mi *nincs*, pedig kellene hogy legyen, mint az, a mi *van*. Valóban csak a nem szakemberek animositása akarja elhíttetni a világgal, hogy «okmánypublicatio túltengésében» sanylünk. Ám nézd, hogy mit produkál e tekintetben Németország — kormány és akadémiák — mit Franciaország, mit Anglia s akkor látni fogod, hogy mi *aránylag* is mögöttük maradtunk. Minden feldolgozó érzi azt, mert egyetlen korszaknál sem nélkülözheti a levéltári kutatást; de érzi azt is, hogy a már publikált anyag nagy mértékben megkönnyíti a tovább kutatás munkáját.

Nem foglak már sokáig untatni levelemmel, tisztelt barátom, de lehetetlen, hogy a támadásod végéhez ragasztott hét böles tanácsra meg ne jegyezzen, hogy ezek is olyanok, mint egész cikked: naivitásod nyomait hordlják magukon. Olyanok ezek is, mint a milyeket két év előtt hallottunk közvetlen közeledből. A kéz a Jákobé, de a hang Ézsaué! Azt, hogy magyar történetírás a latin nyelv tudása nélkül nem képzelhető — mi is tudjuk, s a mi programunkba a lingua Latina deleálása nincs is bevéve. De minek mondod ezt nekünk? Első sorban ti vagytok hivatva a fiatal nemzedéket meggyőzni ennek igazságáról, s a jövőendő historicusok iskoláját kellőleg előkészíteni. A mi a két «böles mondásban» valóban böles, annak létesítését a bizottság különben is feladatának tekinti — a phrasisok pedig maguktól elesnek. És most, tisztelt barátom, levelem végéhez érve, engedj meg, hogy magának a «nagyon skeptikus természetű philologus»-nak historiai editiójából szolgáljak mutatványokkal, annak bebizonyítására, hogy a sajtóhibákból nem lehet a kiadó tudatlanságára következtetéseket vonni le.

Az a philologus, kiről szólni akarok, valóban elismert tudós, alapos ember, s szakmájában a legkitünőbbek közé tartozik. És még is csodálatos találkozása a véletlennek — mikor historiai editióhoz fogott, ő sem volt képes sajtóhibáktól mentebb publicatiót tenni közzé, mint a milyen az általa ócsárolt «Raguzai Okmánytár».

Ez a historicus pedig nem más mint Bartal Antal s a munka, melyről szólni akarok, Fustel de Coulanges fordítása, mely szintugy mint a Raguzai Okmánytár, az Akadémia kiadásában látott világot. A nélkül, hogy az általa végzett munka értékét kétségbe vonnám, egyedül annak illusztrálására, hogy a legkitünőbb philologus sem tudja munkáját a sajtóhibák maculájától mentté tenni, mutatványul szemelek ki néhány igen flagrans példát.

1. Magyar f. 15. lap 1. jegyzet Solemnnes tum forte . . .
az eredeti 13. « 1. « Solemnnes cum forte.
2. Magyar f. 15. « 1. « Est honor tumulis.
az eredeti 13. • 1. « Est honor *et* tumulis.
3. Magyar f. 22. « 3. « Juxta funebria plac^ondosque manes.

- az eredeti 19. lap 2. jegyzet *Justa funebris placandosque manes.*
4. Magyar f. 25. « 1. « «ara» v. «focus».
az eredeti 21. « 1. « «vesta» «ara» ou «focus».
 5. Magyar f. 25. « 3. p.-ban maga az idézet «castis tædis» kimaradt.
 6. « 31. « (az ered. 26.) az egész igen fontos jegyz. kimaradt.
 7. « 55. « «novæque nuptiæ farreum præferebant», hát helyes-e ez? az eredetiben áll «novæ nuptæ», így aztán van értelme.
 8. A 61. lapon olvassuk *nálal* «midõn már a törvények megszûntek a házasságot tiltani, az erkölcsök tiltották azt» (t. i. a házasságot). Szép tant hirdetsz, mert Fustel de Coulange ezt írja: «lorsque le celibat cessa d'être defendu par les lois».
 9. Ugyanott 3. jegyzet «Apoth.» «Apothth.» helyett.
 10. 68. l. 3. j. «continuerat» «retinuerat» helyett.

De hát mi következik e sajtóhibákból? Kevésbbé szép, kevésbbé hasznos munkát végeztél-e te azért, hogy kitünõ philolog létedre rossz correctornak mutattad be magadat? Vajjon daczára ennek, nem élvezte-e a közönség fordításodat csak úgy, mint a feldolgozó használni fogja Gelcic okmánytárát? S miért tételezed t e fel, hogy a historicus nem fogja csak úgy kiigazítani tudni a sajtóhibákat, mint te? S végre is, tisztelt barátom, sajtóhibák szûnyogját tudatlanság elefántjává fújni fel? És ezért, épen csak azért, mert ezt tetted, bocsáss meg nekem e polemiáért. Amicus Plato, amicus Aristoteles: magis amica veritas. S a veritas az hogy «Iliacos peccatur intra muros et extra.»

Azonban nem veszek búcsút a nélkül, hogy békejobbot ne nyújtsak neked. Ám válaszolj, szídj össze, folytasd a megkezdett polemiát, de ne legyen szivedben harag és keserűség irántam. Nekem itt a könyvtárban módomban van látni, hogy mi történik külföldön az okmány-publicatiók érdekében, s látni, hogy mennyire elmaradtunk mi. Nincs történetíró, ki saját kora politikai áramlatainak, eszméinek befolyása alól emanczipálni tudná magát. Hidd el nekem, munkáikban benne van koruk eszméinek története is. Engedjétek meg, tisztelt barátim, ti harcosai egy meggyõződésem szerint téves tannak, hadd beszéljenek a sokat üldözött, félreértett, lenézett oklevelek is, mert ezek az igazi «testes temporum»-ok. Szeretem, ha pontos és correct editiót kívánsz: de nem szeretem, ha a teknõből a vízzel együtt a gyermeket is kiöntöd.

SZILÁGYI SÁNDOR.

Válasz Szilágyi S. urnak.

Tisztelt Barátom! Igazad van valóban, hogy nem jövök ki a csodálkozásból. Meglepett leveled, megvallom, de nem sértett. Csak nem hiszed, hogy cikkemmel valakit megsérteni akartam volna, vagy hogy azt annak bizgatására írtam volna, kirõl bevezetõ soraidban oly elismerõleg emlékezel meg? Én tanulni akartam és arról meggyõződni: vajjon miképen járnak el minálunk az okmányok közlésében? Ez az egész. Hogy az eljárással, legalább ott, a mit átvizsgáltam, nem voltam és nem is lehettem megalégedve, az nem az én hibám. Jóakaró figyelmeztetésem csak nem

érdemel megrovást? Sokkal elismerőbben és loyálisabban járt el a történelmi bizottságnak elnöke, ki az 1888. február 25. levelében e szavakat intézte hozzám: «Midőn ez ügyben tanúsított ügybuzgalmaért és a tudományosság érdekében tett jeles szolgálatáért hálás köszönetemet kifejezném etc.» Férfiasan constatálja, hogy voltak és vannak bajok. Jól tudod, Tisztelt Barátom, hogy sophistikával, a mely azt akarja bebizonyítani, hogy a sirás nevetés, a hiba tökély, nem mehetünk semmire, és hogy az objectiv bírálattól való idegenkedés sem válhatik hasznára a tudománynak. Hiszen a bírálók elnézése gyakran a silányságnak szülőanyja.

Előbbi cikkem tárgyilagos voltát épen az bizonyítja, hogy kisebb-nagyobb észrevételeimet egy sorban egymásután adtam elő. Ily módon nem érhető el olyan hatás, mintha a leglényegesebb, mindenki által érthető és osztályozható hibákat együtt tüntetjük fel. Szives leveled is meggyőzött arról, mennyire fekszik sziveden a tudomány ügye. Csak nyílt feltárás segíthet itt, nem elsimítás. Azért is, mióta a történelmi bizottság publicatiói először vonták magokra figyelmemet, nem szüntem meg őket taglalás alá venni. A mit azóta tapasztaltam, még jobban megerősített abban a meggyőződésemben, hogy ezen a téren hasznos dolgot mívelek. Megengeded, ha a «Diplomatarium Alvinczianum» harmadik kötetéből is egynehány adatot kiemelek, melyek nem ugyan elefántok, de nem is szünnyogok, hanem meglehetősen bakok, a melyeneket lőni itt-ott meg van ugyan engedve, hisz *quandoque bonus dormitat Homerus*, de csakis olyan műveknél, melyek nem tisztán másolások: úgy, hogy e tekintetben áll Horatius szava:

*Ut scriptor si peccat idem librarius usque
Quamvis est monitus, venia caret.*

Így nem hiszem, hogy te a sajtóhibák bő köpenyegé alá elbújtathatónak tartanád a *parovillo-t parvulo* helyett a jelzett munka 24. l. vagy *consecrabuntur conservabuntur* helyett a 109. l.; vagy hanyagsággal nem vádolnád a másolót, a ki a 138. lapon ezt írja: *nec aliquam sentiant securitatem*, a hol *nec* helyett határozottan *ut* irandó, a mint azt a szöveg követeli, midőn így ír: *credimus vos operaturos, ut etc.*; mivel nem kértetik a bizonytalanságot.

Hát nem árul-e el gondatlanságot a következő (161. l.): *Memoriam istius portionis tanquam tineae libertatis audire*, a hol *tineae* helyett *finem* irandó, a melyre a 162. lapon foglalt *libertatis nostrae amissionem* vezet?

A mechanikus másolásnak kifolyása, a mit a 207. l. nyújt: *Portae civitatis claudantur et aperiantur*; mert ha a másoló megfontolja, hogy e helyen tényről, nem pedig óhaj- vagy parancsról van szó, akkor minden habozás nélkül ír: *claudantur* és *aperiantur*.

Ugyanabba a kategoriába esik a 211. l. foglalt olvasás: *miseræ plebis jumenta minantur et perduntur*, a hol egyszerűen *ruinantur* irandó. — Valamint ez is a 214. lapon, a hol Tiell ultimatumában ez foglaltatik: *In fortalitiis officiales admittantur et multa molestia afficiantur*. Ez ugyan gyönyörű követelés volna, hogy nagyon is bántalmazták embereit; hisz épen annak ellenkezőjét követeli; miért is *nulla* irandó.

Hát ez is csak szűnyogos sajtóhiba a 225. l.: *Epistolæ pervenerunt, ex quibus temperacæ salutis argumentum redargui, a hol határozottan recuperatæ irandó.*

Hát mit szólsz a *sic*-kel ellátott olvasáshoz a 75. lapon: *juxta tem-pore exigente (sic)*? Nemde, ha a másoló gondolkodik csakhamar rájön, hogy itt *justo* a való? Vagy ez is sajtóhiba? Mellőzöm a *nominales* (nominatum h.) 26. l. *depratae* (depravatæ h.) 30. l. *et ejusque* (et eo usque h.), 39. l. és sok más, nálam minden perczen kijegyezhető eltorzított kifejezéseket és számtalan sajtóhibát, melyek ha másról nem, legalább nagy gondatlanságról tanúskodnak. Csak még azt akarom kiemelni, hogy nemcsak a latin, hanem a magyar szövegben is fordulnak elő ilyen kifogás alá eső botlások; így midőn a 95. lapon ezt olvassuk: «Szent Jóbnak megvételetét sok *misse* (sic) mondásokkal bizonyítják.» Itt ugyan könnyű a *sic*-en segíteni, ha *misse* helyett *messe*-t írunk. — Ugyanott áll: «mintsem *praccitálva* magunk gonoszát munkálkodnunk», a hol *praccipitálva* a helyes, mert megfelel a megelőző «megfontolva» kifejezésnek.

Hasonteremtetű a 123. lapon olvasható: «micsoda *disceptiók* lehetek», a hol *disceptatiók* visszaállítandó.

A gépies lemásolásra vall különösen a 43. és 44. lap. A 43. lapon ugyanis és pedig a 4. sortól — 12. sorig, vagyis: «Szolnoknál — vagyon» és a 16. sortól — a 24. sorig, vagyis: «Továbbra pedig — jutalma nincsen» szórul-szóra fordul elő ismételten a 44. lapon. — Ugyanolyan természetű a 160. lapnak utolsó és a 161. lapnak első sora, mely doublette, csak avval a különbséggel, hogy az előbbiben helyesen van írva «*reportarunt*» az utóbbiban hibásan «*reperarunt*»; az előbbiben hibásan «*summemoratum*» az utóbbiban helyesen: «*summe memoratum*».

Mindebből csak az következik:

1. sehohsem beszélék superlativusokban, hanem egyszerű positívusban, mert csakis positív adatokat hozok fel;

2. hogy az olyan munkák, melyek semmi magyarázatot nem tartalmaznak és tisztán csak másolások, tehát nem editiók, legalább e tekintetben hibátlanok és megbízhatók legyenek;

3. hogy nem helyes a nyilvánosság előtt olyan dolgokat tagadni és hibákat palástolni, melyeknek kimutatása olyan könnyű;

4. hogy nem sokat, hanem kevesebbet és jót kell nyújtani.

Mint hogy meg vagyok győződve, hogy Tisztelt Barátom! a te czéled is ugyanaz mint az enyém, és hogy csekély törekvésemet jó szívvvel veszed, leteszem tollamat, melyet kelleetlenül ragadtam meg, azt óhajtva veled együtt, hogy ne szoruljunk többé sem gáncsolásra, sem pedig a hibák mentegetődzésére.

BARTAL ANTAL.

A RUMÁN IGEHAJLÍTÁS

egybevetve a latin és olasz igehajlítással.

A rumán igehajlítás kétféle, u. m.: általános és különös. Általános, ha az igealak bensejében mi változás sem történik a ragozás közben csak a főjellemező betűi módosulnak; különös pedig a ragozás, hogy ha mind a főjellemezőben lévő hangzók, mind a főjellemezők változnak.

Főjellemezője a rumán igealak 4 van s ezek szerint soroztatnak az igealak 4 csoportba. A rumán főjellemezők megegyeznek a latin és olasz főjellemezőkkel; sőt a rumán a latinnal az igealakcsoportok föllállításában tekintetben is egyet ért; míg e tekintetben az olasz mind a kettőtől elüt, a mennyiben az «e» jellemezővel bíró összes igealakot, tekintet nélkül az «e» hosszú, vagy rövid voltára, egy csoportba foglalva csak három ragozási csoportot ismer.

A 4, illetőleg 3 igealakcsoportnak főjellemezői:

	rum.	lat.		olasz.
I.	a	a	I.	a
II.	ē	ē	II.	ē és
III.	ě	ě		ě
IV.	i	i	III.	i.

I.

Az ige módjai és idői. A rumán igealaknak, épen úgy mint a latin és olasz igealaknak van öt módjuk, u. m.: határozatlan-, jelentő-, parancsoló-, kötő- és óhajtó módjuk.

Lényegben időik is egyezők, t. i. a rumán igealak is 3 fő- és 3 mellékidőt különböztetnek meg. A főidők a jelen, múlt és jövő; a mellékidők: a félmúlt, régmúlt és múltjövő. Szintugy megegyeznek a rumán igealak a latin és olasz igealakokkal számuk és személyeik tekintetében is; valamint ezeknek, úgy a rumán igealaknak is van egyes és többes számuk és mindenikben 3—3 személyük.

A mi az igék jelentését illeti, e szerint azt kell mondanunk, hogy a rumánban az igék jelentésök szerint cselekvő áthatók, vagy cselekvő benhatók — *verba transitiva et intransitiva* —; szenvedő igék tehát a rumán nyelvben nincsenek s e tekintetben a rumán nyelv csakugyan eltérést mutat a latintól, mely szenvedő igéket is ismer; de annál szorosabban simul az olaszhoz, mely e részben is vele tart; melynek szintén nincsenek külön formái a szenvedő alak kifejezésére; miért is ez épen úgy, mint a rumán nyelv teszi, a szenvedő értelem kifejezésére körülírt formával él; így: *sum laudat olaszul: sono lodato = dicsértetem.*

Az időképzés. Időképzés tekintetében a rumán nyelv épen úgy, mint az olasz, gazdagabb a latinnál; míg ugyanis a latin nyelv egyedül az egyszerű igeidőkre kénytelen szoritkozni, addig a rumán és olasz bővében van az összetett idők minden árnyalatának is.

Az egyszerű idők úgy képeztetnek, hogy — a hol nem fordul elő időképző, vagy időjellemező — a személyragok egyszerűen az igetökhöz illeszkednek, a hol azonban időjellemező is fordul elő, ott az igetökhöz elébb ez időjellemező csatlakozik s csak az így nyert alakhoz járulnak a személyragok.

Az igető alatt mindig azt az alakját az igének kell értenünk, mely előáll akkor, ha az igék határozatlan módjának «re» szótagját elvetjük; így: *laudare, vedere, credere, audire* határozatlan módú alakokból az igetők: *lauda, vede, crede, audi.*

Ez igealakokhoz adatnak a személyragok az egyszerű idők képzésénél; mint a félmultban: *lauda + am, vede + am, crede + am, audi + am*; vagy a jövőben: *lauda + voi, vede + voi, audi + voi* stb.

Az összetett időket azonban úgy állítjuk elő, hogy a személyragokat a segédigékhez illesztjük, s a segédigék személyeihez a mult idők képzésénél a rendes igék mult részesülőit adjuk változatlanul, míg a jövő idő alkotásánál a rendes igék határozatlan módját illesztjük. Pl. mult idő: *am laudat, am vedut, am credut, am audit*; ai *laudat, vedut, credut, audit*; a *laudat, vedut, credut, audit* stb., mint az olaszban is: *ho, hai, ha lodato* stb.; vagy a jövő idő: *voi lauda, vede, crede, audi*; *vei lauda, vede, crede, audi*; *va lauda, vede, crede, audi* stb. *)

*) Itt a *lauda, vede, crede* és *audi* a határozatlan módnak rövidített alakjai, a mint azt később bővebben fogom érinteni.

Fennebb állítottam, hogy a rumán nyelv összetett idői a segédigék igénybevételével képeztetnek; de hát melyek a rumán nyelv segédigéi?

A rumán nyelvben segédigékül szolgálnak, úgy mint az olaszban is a: *sum*, (*habeo*) *am*, és a (*volo*) *voi*, olaszul: *sono*, *ho*, *voglio* (*vo'*). E szerint e tekintetben közelebbi a viszony a rumán és olasz, mint a rumán és latin nyelv között, mely utóbbi a *habere*-igét nem a segéd-, hanem a rendes igék sorába helyezi, és segédigékül csak a *sum* és a *volo*-t használja.

A rumán segédigék ragozása teljesen elüt az általános, vagy rendes igeragozástól, a mennyiben különböző módokban és időkben teljesen megváltoztatott alakban tűnnek elő; közös vonásuk csak egyetlen egy van a rendes igékkel: a személyragok felvétele.

Mivel tehát e segédigék egészen sajátyszerű ragozást követnek, s mivel az összetett idők képzésére e segédigék különböző alakjainak igénybevétele elengedhetetlen kellék: mielőtt az általános igeragozásra mennék át, szükségesnek látom, elébb a segédigék ragozását vázolni s csak azután foglalkozni tulajdonképeni feladatammal, az általános igeragozással.

Igeragozásról kívánván szólni okvetetlenül szükségesnek látom előre bocsátani, hogy a rumán nyelvben, mint a vele rokon többi román nyelvekben is, az igének van egyes és többes száma, és mindenikben 3—3 személye. Az igéknek száma és személye a személyes névmások és a személyragok által jutnak kifejezésre.

A személyi névmások összehasonlításban a latin és illetőleg az olasz nyelvben előforduló személyes névmásokkal a következők:

	rumán:	latin:	olasz:
egyes szám	1 eu	ego	io
	2 tu	tu	tu
	3 el, ea	ille, illa	egli(esso) ella
többes szám	1 noi	nos	noi
	2 voi	vos	voi
	3 ei, ele	illi, illæ	ellino (essi) elleno.

De köztudomású, hogy e személyi névmások a közönséges beszédben oly kevésbé lényegesek, hogy azok rendszerint ki is maradnak, s csak különös esetekben; pl.: a hangnyomaték vagy ellentét kifejezésére szoktak használni.

Főoka pedig annak, hogy a személyi névmások kimaradhatnak, az, hogy az igének személyi viszonya a személyrag által úgy is kétségtelenül meg van állapítva.

De lássuk hát a személyragokat!

A személyragok alatt az igealaknak amaz elemeit értjük, melyek megmutatják, hogy: 1. egyes, vagy többes számban fordul-e elő a cselekvés; 2. hogy melyik személyre viszonyul az.

E szerint 6 személyalak kifejezésére ugyanannyi személyraggal kell rendelkezünk, s illetőleg az egyes számú cselekvés kifejezésére is 3 a többesszámú cselekvés kifejezésére is 3 személyragot kell megkülönböztetnünk.

A latin nyelvben és az olaszban az első személyű alakját az igének megkapjuk, ha a tőhöz az «o» ragot adjuk. A rumán ugyanezen nyomon haladva az «u»-betűt alkalmazza az első személy ragja gyanánt, még pedig oly módon, hogy az «u» az összes 4 coniugatiónál a jellemzők helyét foglalja el; így a: *lăuda*, *vede*, *crede*, *audī* igealakból az első személyű alakok: *laudū*, *vedū*, *credū*, *audū*.¹⁾ A rag tehát: u.

A mi az ige többi személyragjait illeti, ezekről Diez, a rumán nyelv alapos ismerője, a következőket mondja²⁾:

Was die Personalflexion betrifft, so wird 1. t und nt abgestossen, nur kann «s» mit Veränderung seiner Aussprache stehen bleiben; 2. Grundsatz ist, dass die zweite Person beider Numeri immer auf «i» ausgeht; 3. Für die dritte Person beider Zahlen reicht in den meisten Fällen eine, und dieselbe Flexion aus.

Diez szerint tehát az egyes számú 2-ik személy ragja mindig «i»; ugyancsak Diez szerint a latin 2-ik személyű alakok végéről el kell hagynunk az «s» betűt, hogy megkapjuk a rumán igealakot; mikor is e latin igealakok: *laudas*, *vides*, *credis*, *audis* így fognak kinézni: *lauda*, *vede*, *credi*, *audi*. Ez alakokból láthatjuk, hogy a III. és IV. coniugatio tisztán tünteti föl a 2-ik személyt; míg a I. és II. coniugatióban a személy rag «i» absorbeálja az «a», illetőleg «e» véghangzókat és így *laudai*, *vedei* helyett kapjuk a: *laudi*, *vedi* alakokat.

¹⁾ Újabban az «u», a hol nincs teljes hangértéke, a szók végéről ki szokván maradni, itt is eltűnik; oly esetekben azonban, melyekben az igealak után névmás fordul elő tárgyképen, az «u» azonnal jogaiba lép; pl. *laudū + lū*, *vedū + me*, *credū + te*, *audū + ne* stb.

²⁾ Grammatik der romanischen Sprachen. Bonn, 1858. 242 lap.

A mi a 3. személy ragját illeti, erre nézve Diez nyilatkozata nagyon is tág tért enged a gondolkozásra. Ő azt mondja, hogy a legtöbb esetben ugyanaz a rag érvényes és ugyanaz az alak mind az egyes, mind a többes számú 3. személyben; de sem a raggal, sem az alakkal bővebben nem foglalkozik.

Igaz ugyan, hogy az 1. alatt megmondotta, hogy a latin alakokból a rumán alakokat a *t* elhagyásával kapjuk meg; tehát: laudat, videt, credit, audit latin formákból a: laudă, vede, credi, audi; de ezek még nem maguk a valódi rumán formák; csak az I. és II. coniugatióban; a III. és IV. coniugatióban a végső «i» hangzók helyébe «e»-t kell tennünk. *) Ezen kívül meg kell jegyeznünk, hogy a hangsúly az I., II. és IV. (a III-ban már természeténél fogva is úgy van) coniugatióban végelöttivé lesz; így: lăudă, vedē, crēdē, aūdē. Ezzel az egyes számú 3. személylyel végeztünk s csak azt kell még hozzáadnunk, hogy itt személyrag tulajdonképen nincs.

A többesszámú első személy alakját a latin alakokból a vég «s» elhagyásával kapjuk; így: laudamus, videmus, credimus, audimus-ból lesz: laudămu, vedemu, credemu, aūdimu. E szerint itt a személyrag: mu, a latin mus.

A többes számú 2-ik személy ismét úgy áll elő Diez szerint, hogy a latin alakoknak vég «s»-ét kiküszöböljük; így: laudatis, videtis, creditis, auditis-ból lesz: laudați, vedeti, credeti, aūți. Tehát itt a rag: ți, a latin tis.

A többes számú 3. személyre vonatkozólag Diezzel ellentétben, ki azt állítja, hogy mind alakja, mind ragja tekintetében azonos az egyes számú 3. személylyel, azt vagyunk kénytelenek állítani – s állításaink mellett maga a nyelv élete szól — hogy csak az első coniugatiónál áll Diez állítása és itt nem a legtöbb esetben, hanem mindig; míg a II., III. és IV. coniugatiónál nemcsak a legtöbb esetben, de egyetlen egy esetben sem áll, a mit Diez mond; hanem igen is áll az, hogy a II., III. és IV. coniugatióhoz tartozó igék többes számú 3. személye mindig megegyez az egyes számú első személylyel, vagyis az igető jellemzői helyébe «u»-t vesz föl.

Különben Diez szerint a latin alakokból az *nt* rag elhagyásával megkapjuk a rumán formákat így: laudant, vident, credunt, audiunt, rumán forma: laudă, vede, credu, aūdiu, melyekből a rumán többes számú 3. személy: lăudă, vedu, crēdu, aūdu. Sze-

*) Cipariu: Gramateca limbei romane 294. l. 1. pont.

mélyrag tehát az első coniugatióban tulajdonképen nincs; a II., III. és IV-ikben pedig ugyanaz a rag, mi az egyes számú első személyben volt: u.

Az előrebocsátottak után a rumán nyelvben előforduló személyragok a következő viszonyban állnak a latin s illetve az olasz személyragokkal:

		rum.	lat.	olasz.
egyes	1	u	o	o
	2	i	s	i
	3	—	t	—
többes	1	mu	mus	mo
	2	ți	tis	te
	3	— v. u	nt	ono.

Ismeretesek lévén már a személyragok, szólhatok a segédigék ragozásáról:

I. A «sum». A «sum» segédige ragozása közben mindjárt a jelentő mód jelen idejében különféle sajtászerűségekkel találkozunk, és pedig: az egyes számú első személye nem csak «sum», hanem «esc» és «su» alakban is fordul elő.

A *sum* alak csak az irodalomban és a műveltek beszédjében szokásos; az *esc* csak a macedoni rumán dialectusban honos*); míg a *su* általános elterjedésnek örvend, a mennyiben előfordul az irodalomban és művelt beszédben, a népnél és költőknél egyaránt. Egyébiránt a «su» alak keletkezésének magyarázatát maga a latin nyelv adja meg. A latin grammatikusok állítása szerint a szó vég «m» betűje magánhangzón kezdődő szó előtt épen nem, mássalhangzón kezdődő szó előtt pedig csak homályosan, alig hallhatólag ejteték. Így Isidorus: (De orthographia pag. 2281 ed. Putsch): «Animadverti quosdam eruditos etiam «m» literam, nec ubi oporteat dicentes, nec ubi oporteat supprimentes. Igitur, si duo verba coniungantur quorum prius «m» consonantem novissimam habeat, posterius a vocalibus incipiat, «m» consonans perscribitur quidem, ceterum in pronunciatione durum et barbarum sonat.»

És ugyancsak Isidorus p. 2317.: M literam ad vocales primo loco in verbis positas si accesserit, non enuntiamus.

A mi a *sum* ige 2-ik személyét illeti, az határozottan a ma-

*) Massim: Gramateca macedono-rumânească: cu tut' acea că eu «esc» orb, ma eu toră mai bine vedui de tine, ce esci cu doi ocli.

czedoni első-személyű alaktól: «esc» látszik eredni, akár írjuk azt 'esci, akár pedig — a kiejtést véván irányadóul — esti alakban.

A harmadik személynek ismét három alakja van, mint az elsőnek: «este», «e» és «i». Az «este» megfelel a latin est alaknak; az «e» meg az «i» alakok ugyancsak az *est* alakból származhattak és így nem egyebek, mint az *est*-nek rövidített alakjai, melyek leggyakrabban a népnyelvben fordulnak elő. A *este* alak csak akkor használatos a népnyelvben, ha annak az értelme = a magyar igen, vagy úgy van kifejezésekkel.

A többes szám első személyének alakjai: «suntem» és «sēm»; a másodiké: «sunteți», és «sēt»; a 3-iké: «sunt» és «su»,*) mely alakokkal a legrégebb nyelvemlékekben találkozunk; így a Coreși által 1577-ben kiadott Psalteriumban CII. 14.: că ținără sem = mert por vagyunk; cant. VII. lap. 207. și sem smeriți pre spre tot pământul = és az egész földön meg vagyunk alázva. Ilyen példák vannak pl. a *set* használatára is. Ugyanazon Psalterium LXXXV. 12: Toți ce set imprejurul lui = mindnyájan, kik körében vagytok; dragi frați de unde set? (gen. XIX. 4.) = kedves testvérek, hová valók vagytok? A mi végre a többes 3-ik személyben előfordul su alakot illeti, arról ugyanazt lehet állítani, a mit fönnebb mondtam az egyes 1-személyű su alakról.

Megjegyzendőnek vélem, hogy a beszédben a *su* annyira összeolvad az öt megelőző szóval, hogy annak szinte kiegészítő részét látszik képezni, miért is azt kötőjegygyel mindig ahhoz fűzzük; így: *ei-su* bărbați = ők férfiak; *eu-su* singur = én magam vagyok.

A «sem» és «set» alakok provincialis természetűek. Így például Szatmármegye keleti részében az úgynevezett *oseny* (havasi) lakók, valamint az Ugocsában és Máramarosmegye nyugatibb részeiben kizárólagosan ezeket használják; mondják tehát: *suntem* bărbați, *sunteți* feciori helyett: *sem* bărbați, *sēt* feciori = férfiak vagyunk, legények vagytok stb. —

Az előre bocsátottak után tehát a *sum* segédigének jelentő módú jelen ideje viszonyítva a latin és olasz megfelelő időhöz lesz:

*) Ez alak a személyragoknál kimutatott szabály szerint áll elő.

		rum. :	latinúl :	olaszúl :	
Egyes	{	1. személy	sum, su ese	sum	sono
		2. " "	esci, esti	es	sei, sé
		3. " "	este, e, i	est	e
Többes	{	1. " "	suntem, sem	sumus	siamo
		2. " "	sunteți, set	estis	siete
		3. " "	sunt, -su	sunt	sono.

miből világosan kitetszik, hogy a teljes alakok a latin, a rövidék pedig az olasz alakokhoz esnek közelebb.

A sum igének maczedoni dialectusa szintén megegyezik a rumániai és magyarországi alakokkal; de ezen fölül ott használatosak a következő alakok is: fiu, fī és többesben: fim, fīi, ¹⁾ melyek megfelelnek a latin: fio, fis és fimus, fitis alakoknak.

A mi a sum igének imperfectumát, vagyis jelentő módú félmult idejét illeti, annak képzése a latin és olasz megfelelő alakokkal megegyezőleg történik; így:

		rum. :	latin :	olasz :
Egy.	{	1. eram	eram	éra
		2. erai	eras	éri
		3. era	erat	éra
Több.	{	1. eram	eramus	eravámo
		2. erați	eratis	eraváte
		3. era	erant	erano.

A «sum» ige többi időit illetőleg Cipariu azt mondja, hogy azok hiányzanak és a fire ige időivel pótoltnak. ²⁾ Cipariu Timotheus tehát úgy van meggyőződve, hogy más a sum és ismét más a fire ige. Én azt hiszem a kettő egy; még pedig hiszem azt a következő okoknál fogva:

a) Már az 1. alatt láttuk, hogy a maczedono-rumánok a suntem, sunteți alakok helyett a fim és fīi alakokat használják; így: fim c̄alcați, fīi c̄alcați és nem mint egyebütt a rumánok: suntem és sunteți c̄alcați. Tehát az f és s hangjegyek teszik a kiejtésben a különbséget.

Igen de éppen az f hang egyike azoknak, melynek mikénti kiejtése már maguknál a rómaiaknál is különböző. Innen van az, hogy az f hang kifejezésére mai napig is két hangjegyet használ-

¹⁾ Lásd: Massim, Gram. Macedono-rumanească 91. l.

²⁾ Lásd: Grammateca limbei rumână 276. l.

lunk a latinban, az *f* és *ph*. A *ph* hangjegy a görögből ment át a latinba, ment pedig azért, mert az *f* ki nem fejezhette a *ph*-t és fordítva. Quintilianus világosan kimondja, hogy a *ph* és *y* a latinban hiányzottak és szükségből átkölcsönözte a latin, nehogy különben érdes legyen, írták tehát Zephyris, Ephyris és nem Zefiris es Efris (Quintilianus XII. k. 10. fej.): Nam et illa, quæ est sexta nostrarum (*f*), pæne non humana voce, vel omnino non voce potius inter discrimina dentium efflanda est.

b) Nem is kell visszamennünk a rómaiakhoz, találunk támpontokat magában Cipariu-ban annak beigazolására, hogy a *sum* és *fire* ugyanegy. Már említett Grammaticájának 275. lapján ezeket mondja: . . . eară la macedo-rumânî: him, hiŃi in loc de fim, fiŃi (míg a macedo-rumánoknál stb.). Tehát ő maga beismeri, hogy az *f* itt átment *h*-ba.

c) Az *f* közelebb megy az *s*-hez a máramarosi és felső szatmármegyei dialectusban, a hol nemcsak az igében, de következetesen mindenütt úgy hallatszik a beszédben az *f*, mint a görög χ , közel mint a latin, vagy német nyelvben a *ch*; így: *fiu*, *fir*, *fier*, mondatik: *chiu*, *chir*, *chier* = *fiu*, szál, vas.

d) A bánági dialectusban már az *f* teljesen *s*-sé válik; így: *fia* helyett mondja: *siă*; végre

e) Támpontot találunk arra, hogy az *f* *s*-sé válik, az olasz nyelvben, teszem föl: *să fiu*, *fii*, *fiă* az olaszban: *ch'io sia*, *che tu sia*, *ch'egli sia*.

Különben is sem az olasz, sem a latin grammaticusoknak nem jutott eszükbe állítani, hogy a *sum* igének csak jelenje és felmultja volna, s így nem lehet az másként a román nyelvben sem, miért is a következőkben foglalkozni fogok a *sum* ige többi időinek képzésével.

Jelentő mód első multja, mely megfelel a latin mult időnek és az olasz *passato semplice*-nek, vagy *rimoto*-nak.

	rum.:	latinúl:	olaszúl:
1.	<i>fui</i>	<i>fui</i>	<i>fui</i>
2.	<i>fuși</i>	<i>fuisti</i>	<i>fosti</i>
3.	<i>fù</i>	<i>fuit</i>	<i>fu</i>
1.	<i>fum</i>	<i>fuimus</i>	<i>fummo</i>
2.	<i>fuți</i>	<i>fuistis</i>	<i>foste</i>
3.	<i>fù (fura)</i>	<i>fuerunt</i>	<i>fúrono (fúro).</i>

Megjegyzendő, hogy a többes szám csak a macedoni nyelv-járásban otthonos.

A jelentő mód II. multja megfelelne a latin régmultnak, míg az olaszban ez teljeseen hiányzik.

rum.:	latinúl:	olaszúl:
furām	fueram	hiányzik.
furāsi	fueras	
furā	fuerat	
furām	fueramus	
furāŋi	fueratis	
furā	fuerant.	

Jelentő mód I. régmultja, megfelel az óhajtó mód multjának a latinban, az olaszban az óhajtó mód jelenjének.

rum.:	latinúl:	olaszúl:
1. fusem	fuissem	se io fossi
2. fuseŋi	fuisset	se tu fossi
3. fuse	fuisset	s'egli fosse
1. fusem	fuissemus	se noi fossimo
2. fuseŋi	fuissetis	se voi foste
3. fuse	fuisent	s' essi fossero.

A kötő, vagy kapcsoló mód jelenje hasonlít a latin és olasz kapcsoló módú jelenhez; így:

rum.:	latinúl:	olaszúl:
1. să fiu	sim	che io sia
2. » fiŋ	sis	che tu sia
3. » fiă	sit	egli sia
1. » fim	simus	che noi siamo
2. » fiŋi	sitis	che voi siate
3. » fiă*)	sint	essi siano.

A parancsoló mód hasonlít az olaszhoz, kevésbé a latinhoz:

rum.:	latinúl:	olaszúl:
2. fiŋ	es	siŋ
3. fiă	—	sia
1. fim	—	siămo
2. fiŋi	este	siăte
3. fiă	sunto	siăno

A határozatlan mód jelenje:

rum.:	latinúl:	olaszúl:
a fi v. fire	esse fieri	essere
	Multja:	
a fi fost	fuisse	essere stato

*) A jelen alakjaihoz adva a «fost» mult részesülőt, kapjuk e mód multját.

Jelen gerundiuma :

rum.	lat.	olasz.
fiind	—	esséndo

Mult gerundiuma :

fiind fost	—	essendo stato.
------------	---	----------------

A jelen részesülő fiitor, fiitoare megfelel a latin futurus-a alakoknak.

A mult részesülő fost-ă, stato-a, factus-a alakoknak.

Szólottunk tehát az eddigiekben a sum igének: jelentő módú jelen, félmult, első mult, második mult s első régmult időiről; a kötő- v. kapcsolómód jelenjéről és multjáról; a parancsoló mód jelenjéről; a határozatlan mód jelen és mult idejéről; a gerundium jelene és multjáról; a jelen és mult részesülőjéről.

De nem említettük a jelentő mód harmadik multját; a régmultnak második, harmadik és negyedik alakjait; az első, második és harmadik jövő időt; az óhajtó mód jelen és mult idejét, mint a melyek részben az avere, részben pedig a vrere (volere), velle igéknek igénybe vételével képeztetnek.

Mielőtt tehát az utóbbi időkről szólhatnánk, szükségesnek tartom az avere és voire, vagy vrere segédigéknek szokott alakjait bemutatni, és pedig :

II. Az «Avere». Avere lat. habere, olasz avére segédigének csak a jelentőm. jelen és félmult idejű alakjait és az óhajtómód segédalakjait használjuk segédigékül, tehát:

Jelen idő.

	rum.	lat.	olasz.		
1.	am	habeo	ho(ó)	nekem	} van
2.	ai	habes	hai(ai)	neked	
3.	are *)	habet	ha(á)	neki	
1.	avem(am)	habemus	abbiamo	nekünk	} van
2.	aveți(ați)	habetis	avéte	nektek	
3.	au	habent	hanno	nekik	

Félmult idő.

1.	Aveam	habebam	Avéva	nekem	} vala.
2.	Aveai	habebas	Avévi	neked	
3.	Avea	habebat	Avéva (avéa)	neki	
1.	Aveam	habebamus	Avevámó	nekünk	} vala.
2.	Aveați	habebatis	Aveváte	nektek	
3.	Aveau	habebant	Avéváno (avéváno)	nekik	

*) Mint segédige csak a maczed. dialect.; különben csak: a(re).

Az óhajtó mód segédalakjai, melyek azonban önmagukban sohasem fordulnak elő, a következők:

1. Ași
2. Ai
3. Are (ar)
1. Am
2. Ați
3. Ar.

Különböen a habeo igének itt elősorolt segédalakjai nem egyebek, mint a latinban előforduló személyragok: am, as, at, amus, atis, ant, mi abból is kiviláglik, hogy azok épen úgy a rumánban az ige után is állhatnak mint a latinban szoktak, a mikor azonban az igével összeolvadnak; így: scrie + ași, scrie + ai, scrie + ar, scrie + am, scrie + ați, scrie + ar. Az ige előtt állva az igétől mindig különváltan fordulnak elő; tehát: ași scrie, ai scrie, ar(e) scrie, am scrie, ați scrie, ar scrie; vagy: am scris, ai scris stb.

Ha azonban a maczedoni nyelvjárást tekintjük, úgy azt tapasztaljuk, hogy ott az óhajtó mód jelenjében a meg nem rövidített határozatlan mód alakjához járulnak a segédvégzetek, így: scriere + ași, scriere + ai stb.¹⁾

III. A Voire, vrere. A jövő idők képzésénél segítségül szolgál a vrere, voire, lat. velle, olasz volere = akarni igének jelentő módú jelen és félmúlt ideje.

	rum.	lat.	olasz.
1.	voi, vreu	volo	voglio (vo')
2.	vei, vrei	vis	vuoi
3.	va	vult	vuole
1.	vom, vrem	volumus	vogliamo
2.	veți, vreți ²⁾	vultis	voléte
3.	vor	volunt	vogliamo

Mindjárt az első személynél a voi alak vonja magára figyelmünket, mely tulajdonképen nem egyéb a voli alaknál, csak hogy a rumán nyelvben szabály, hogy ha az l egy i betű előtt áll s az l-et egy másik magánhangzó előzi meg, az l a két hangzó közül kiesik; így: cal = ló, purcel = malacz a többes számú: calî, purcelî helyett lesz: cai, purcei. Így van ez a volî alaknál is. Az l i

¹⁾ Ez alakok előfordulnak az avasi-szatmárvidéki-román népdalokban.

²⁾ Leginkább a maczedoni dialectusban és a népnyelvben.

előtt állván s azonfelül egy magánhangzó által előztetvén, kiesik és előáll a: voi.

A mi a második személy vei alakját illeti, ez nem egyéb, mint a volis v. velis alaknak mása, melyben az l betű ugyancsak a fönnebb említett oknál fogva szintén kiesett.¹⁾

A 3-dik személyű va alak bizonyára a vrea alaktól származott. Ez utóbbi alak különösen a népnyelvben otthonos; pl. noi nu vrem (voim helyett) a purta aceea sarcină = mi nem akarjuk e terhet elviselni; el nu vre (nu voiesce h.) nemic = ő mitsem akar; voi ni-vreți (voiți) binele = ti akarjátok javunkat.

Egyébiránt a népnyelvnek egyik sajátossága az is, hogy a voire (vrere) segédigének összes személyeinél a «v» betűt kihagyja, s így nem mondja: voi, vei, va stb., hanem: oi, ei, a, om, eți, or. Sőt e megrövidített alakokat az egyes és többes számú 2. személyben az «e» kihagyásával még jobban megrövidíti, úgy hogy egészben véve csak: i és ți alakok maradnak meg; így: oi aduce, i aduce, a aduce, om aduce, ți aduce, or aduce = hozni fogok, fogsz, fog stb.

Az avere és voire segédige alakjainak bemutatása után most visszatérhetünk azon igeidőkre, melyek e segédalakok közbenjöttével képeztetnek.

Jelentő mód 3-ik multja áll: az avere segédigének jelen idejű személyeiből hozzáadva a sum mult részesülőjét; tehát: am, ai, a (are); am, ați, au és fost²⁾ = voltam, voltál stb., olaszúl: sono, séi, e stato v. stata; siamo, siéte, sono stati v. state.

Jelentő mód 2-ik régmultja megfelel az olasz trapassato imperfetto-nak; áll az avere segédigének félmultidejű személyeiből, hozzáadva a mult részesülőjét; így: aveam, aveai, avea, aveam, aveati, aveau avut = nekem, neked, neki volt vala stb. Olaszúl: avéva, avévi, avéva avuto; avevámó, aveváté, avéváno avuto.

Jelentő mód 3. régmultja áll három részből: az avere segédige jelenidejű személyeiből, a sum mult részesülőjéből és a rendes ige mult részesülőjéből. Esetleg a rendes ige maga a sum is lehet, mikor is ennek második mult részesülője «foastă» alakban for-

¹⁾ Helyenkint a vei helyett hallatszik a verí kiejtés is.

²⁾ Megjegyzendő, hogy a segédige személyei a participium után állva vele összeolvadnak; így: fostam, fostai stb.

dul elő; így: am, ai, a; am, ați, a fost foastă = voltam vala, voltál vala stb.

Jelentő mód 4. régmúltja előáll a sum ige félmultidejű alakjaiból és a «sum»-nak mult részesülőjéből; tehát: eram, erai, era; aram, erați, era fost = voltam vala, voltál vala stb. Megfelel ez alak az olasz trapassato imperfetto-nak: era, eri, era stato v. stata; eraváno, eraváte, érano stati — state.

Jelentő mód jövője.

I. Az első jövő áll a voire (vrere) segédigének jelenidejű személyeiből és a rendes ige határozatlan módú rövidített alakjából: voi, vei, va; vom, veți, vor fi = leszek, léssz, lesz stb., lat.: volo, vis, vult fieri stb., olaszúl: vorro, vorrai, vorra stb.

A voire segédige személyei is oly természetiek, hogy azok az ige után állva azzal összeforznak; így: fivoi, fivei, fiva stb.

II. A második jövő három alkotó részből áll: a voire jelenidejű személyeiből, a sum határozatlan módú alakjából és a rendes ige gerundiumából; tehát: voi, vei, va stb. + fi + mergend = menni fogok, fogsz, fog stb.

III. A harmadik jövő a mult jövő, ugyancsak 3 részből: a voire jelenidejű személyeiből, a sum határozatlan módú alakjából és a rendes ige mult részesülőjéből; u. m.: voi, vei, va; vom, veți, vor + fi + fost = leendettem, lenni fogtam (mely a magyarban nem szokásos).

II.

A rendes igék általános ragozása.

Az általános ragozás az igeők négy jellemzője szerint négyféle módon történik. Az igeők jellemzőjét pedig úgy találjuk, hogy a jelen határozatlan módnak «re» szótagját elhagyjuk, mikor is azt tapasztaljuk, hogy a megmaradt igealaknak — igezőnek — végén A, E (hosszú), E (rövid) vagy I hangzó fordul elő; miért is e jellemzők szerint 4 igecsoportot különböztetünk meg s e szerint 4 ragozási módot is.

E tekintetben tehát a román nyelv teljesen egyetért a latinval, mely ugyancsak az a, ē, ě, és i jellemzők szerint szintén négy ragozási mintát tüntet föl; de eltér némiben az olasztól, mely utóbbi két: «ē és ě» jellemzőjű igeiket egy csoportba véve csak három ragozási csoporttal szerepel.

De mit is értünk az igeragozás alatt?

Az igeragozás nem egyéb, mint az igének mód, idő, szám és személy szerinti változása, mi a mód és időjellemzőknek valamint a személyragoknak az igealköz való hozzáadása által áll elő.

A) *Határozatlan mód.* A módok közül szükségesnek láttam a határozatlan módról első sorban azért szólni, mivel épen ez adja meg az alapot az egész igeragozási rendszerhez, ebben találjuk fel az igealköz. E módról Diez ezeket mondja: Der Infinitiv hatte früher die volle Endung -re, deren Gebrauch aber jetzt höchstens dem Dichter gestattet sein soll nur als Substantiv behält dieser Modus seine volle Form.¹⁾ Ezek szerint tehát a határozatlan módnak két alakja van: a hosszú, mindig -re szótagban végződő és a rövid, mely a -re elhagyásával áll elő; így: *läudare, täcëre, procedëre, auđire* és: *läudá, täcë, procedë, auđi*, mely utóbbi alakok azonban sohasem fordulhatnak elő az «a» praepositio nélkül, így tehát: a *läudá*, a *täcë*, a *procedë*, a *auđi*.

A teljes vagy hosszú alak rendszeresen mint főnév fordul elő a közhasználatban úgy írásban, mint beszédben és a nőnemű -e végzetű főnevek mintájára ragoztatik is. Így olvassuk pl. a pünkösöd utáni 3. vasárnapi evangéliumban²⁾: *Așișderea și mintea ta, dacă verî da pre «stringerea» comoarei, lumina vieței nu verî pute căștiga. Aci va fi «plângerea» și «scârsnirea» dinților.*³⁾ A «stringerea, plângerea, scârsnirea» határozatlan mód főnév gyanánt van használva.

Különben a -re végzetű határozatlan mód a latin és olasz nyelvekben is használtatik főnév gyanánt. Például a Mátyás diákban, midőn Mátyás királytól kérdezi a kántor: *Scisne latine, puer*; Mátyás azt feleli: *Scire tuum nihil est etc.*, hol a *scire* mint főnévi értelmű szó fordul elő.

A különbség a latin és rumán főnévi értelmű határozatlan mód között csak az, hogy a latinban az nem ragoztatik, míg a rumánban épen úgy felveszi a névragokat, mint bármely más névszó.

A határozatlan mód a fönnebb említett eseten kívül hasz-

¹⁾ Gramm. 243. 1.

²⁾ Cipariu: *Analecte literarie* 18. 1.

³⁾ U. o. 7. 1.

náltatik még: 1. A jövő idő képzésénél a segédige személyei mellett; mint: voi laudare, vei v. veri vedere, va scriere stb. E jövő idő azonban csak a maczedoni dialectusban szokásos; nálunk és Rumániában a jövő idő képzésére a segédige személyei mellett a határozatlan módnak rövidített, vagyis re nélküli alakját alkalmazzuk: így: voi, vei, va, vom, veti, vor lauda, avē, serie, auđi.

2. A föltételes mód, vagy óhajtó mód jelen idejének előállításánál; tehát: aşı, ai, ar, am, aţi, ar, laudare, avere, scriere, auđire. Ez az alak is a maczedoni nyelvben otthonos; míg nálunk ez esetben is a «re» nélküli alak alkalmaztatik.

3. Ezen két ige után is: «pot» és «sciu» = -hatok, képes vagyok és tudok vagy értek. De csak akkor, ha a határozatlan mód vagy közvetlenül e két ige után áll, vagy csak kevés távolság van közöttük; pl.: pot ajungere = elérhetem; sciu vorbire frumos = szépen tudok beszélni; Petru poate înţeleptesce vorbire = Péter bölcsen tud beszélni; különben ha ez igék s a határozatlan mód a mondatban messze esnek egymástól, akkor a határozatlan módnak -re nélküli alakját használjuk a vele járó «a» præpositióval; így: Sunt oameni, cari sciu in toate limbile europene a vorbi = Vannak emberek, kik tudnak az összes európai nyelveken beszélni. Oameni de omeniã nu pot cu oameni denimic o societate a forma = A becsületes emberek nem alkothatnak egy társaságot a semmirevalókkal.

Egyébiránt vannak a latin nyelvben is némely példák a határozatlan mód «re» szótagjának kihagyására; ilyenek például: Ilicet, az ire licet; scilicet, a scire licet; vide licet, a videre licet stb. helyett.

B) *Jelentő mód.* A jelentő mód az egyedüli, melyben úgy a fő-, mint a mellékidők is, valamennyien előfordúlnak. Így van a jelentő módnak három főideje: jelen, múlt és jövője; és 3 mellékideje u. m.: félmúlt, régmúlt és jövőmúltja.

A jelentő mód jelen idejét kapjuk a rövidített határozatlan módból és pedig úgy, hogy az első igeragozás csoportjába tartozó igenél az egyesszámú első személyben a jellemző hangzót egyszerűen kihagyjuk, vagy u-val cseréljük fel; pl.: laud(a) cánt(a) arunc(a) stb.; v. afl+u, infl+u, impl+u, intr+u*). A második sze-

*) Diez Gram. 243. Welches jetzt nur nach mehrfachen cons. und nach «i» geschieht.

mélyben a jellemző «a» helyébe az -i személyragot adjuk: laudî, cântî, aruncî. A harmadik személyben helyreáll az igező a jellemzővel minden rag nélkül; így: cântă, laudă, aruncă, s csak a hangsúly lesz vég-, vagy másodvég előtti. A többes számban ismét a jellemzős igező fordul elő, melyhez az 1. személyben a mu (lat. mus, olasz ĩamo) ragot adjuk, minél fogva az «a» borulttá lesz; *) így: lăudămu, muștrămu, cântăm stb.; a 2-ik személyben változatlanul jön elő a jellemzős tő s a -ți személyragot csak hozzáadjuk; mint: lăudați, cântați, aruncați stb.; végre a többes harmadik személy olyan, mint az egyes 3-ik személy: laudă, aruncă, strică, strigă stb.

A II., III. és IV. csoporthoz tartozó igeek egyformán képezik jelentő-módú jelen idejüket, és pedig: Az egyes szám I. és többes szám III. személyüket úgy, hogy a jellemző ē, ě és i hangzók helyébe «u» betűt vesznek fel, mely «u» azonban, mint általában a főnevek vég -u betűje is, most már el is szokott hagyatni; pl.: tacu v. tac, facu v. fac, dormu v. dorm. Ha azonban a vég u-nak teljes hangértéke van, sohasem hagyható ki. Mondani és írni kell tehát: scriu, sciu és sohasem: scri, sci.

A mi az egyes szám második személyét illeti, itt a jellemző helyét egyszerűen elfoglalja a személyrag: -i; pl. taci, faci, dormi stb. Az egyes számú harmadik személy a II. és III. csoportnál maga a jellemzős tő, míg a IV-iknél a jellemző: -i az e-nek ad helyet és így egyenlővé válik a II. és III. csoportbeli harmadik személylyel. Megjegyzendő, hogy a hangsúly itt is hátrább megy egy szótaggal, vagy is lesz vég előtti; így: vĕde, sĕde, tĕarce, dĕarĕme, aĭde stb. Végre a többes szám első és második személyében a jellemzős igező teljesen változatlanul áll, s így veszi maga mellé a személyragokat. Tehát: vedĕ + mu, vedĕ + țĭ; scriĕ + mu, scriĕ + țĭ; aude + mu, aude + țĭ.

Az előre bocsátottak szerint a négy igező így jelentkezik:

I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport
cantă	tăcĕ	facĕ	dormi,

egészben véve tehát úgy mint a latin, vagy olasz nyelvben. E tővekből az előadottak szerint lesz a

*) Ez által különbözik az imperf. formájától.

Jelentő mód jelen idő:

személy	}	1. laud+(u)	tac+(u)	fac+(u)	dorm+(u)
		2. laud+i	tac+i	fac+i	dorm+i
		3. laudă	tăcē	face	doarme
		1. lăudă+mu	tăce+mu	face+mu	dormi+mu
		2. lăuda+ți	tăce+ți	face+ți	dormi+ți
		3. laudă	tac+(u)	fac+(u)	dorm+(u).

Vannak igék a rumánban, melyek a fönemlített szabályoktól eltérőleg képezik jelentő módú jelen idejüket és pedig olyképen, hogy az igető és személyragok közé «ez» vagy «esc» szótagot ékelik. De a többes szám I. és II. személye itt is «ez», illetőleg «esc» nélkül képezetetik. Így: a curma = megdönteni: curm-ez + u, curm-ez + i, curm-eaz + ă, curmă + mu, curma + ți, curm-eaz + ă; vagy: a fini = végezni: fin-esc + u, fin-esc + i, fin-esc + e, fini + mu fini + ți, fin-esc + u stb.

E jelenségek szintugy fordulnak elő a latin és olasz nyelvben, mint a rumánban; így frigeo és concupio latin igékből a frigesco, concupisco; az olaszban teszem föl: a finire és capere igékből a finisco, capisco; a mentire és patire alakokból: mentisco, patisco rum.: mințesc, pățesc stb. De ezek a különleges igeragozásnál, s nem az általánosnál fordulnak elő.

Jelentő mód múltja. A jelentő mód múltjában három árnyalatot különböztetünk meg: a félmult, mult és a régmult időket.

A félmult idő kifejezésére a rumán nyelvnek csak egy alakja van, mely aképen áll elő, hogy a rövidített határozatlan alakhoz «am» szótag függesztetik, mely megfelel a latin «bam», az olasz «va» szótagoknak. Az így toldott alak képezi a félmult idő első személyét; a több személy a személyragoknak az «m» helyébe tévése által származik; így:

Egyes szám	}	1. lăudăm	Többes szám	}	lăudă+mu
		2. lăuda+i			lăudă+ți
		3. lăudă			lăudă

Épen mint a latinban: laudabam, az olaszban: loda+va stb. Sőt Diez határozottan azt állítja, hogy eredetileg a rumán félmult idejű képző teljesen azonos volt a latinnal, és csak a későbbi időkben esett volna ki a b. *)

A mult időre a rumán nyelv több formával rendelkezik, és pedig: van két egyszerű, és egy összetett, és így összesen három alakja; és pedig:

*) Gram. 244. Das Imperfect stösst überall das ursprüngliche b aus.

I. *Az egyszerű mult*, mely származik a rövid infinitivustól oly módon, hogy az első és negyedik csoportbeli igéknél a röv. infinitivushoz «i» betűt adunk, a II. és III. csoportbelieknél a jellemzős \bar{e} és illetőleg \bar{e} helyébe «ui» szótagot helyezünk; így: *lăuda+i*, *tăc+ui*, *cređ+ui*, *auđ+i*; latinúl: *laudavi*, *tacui*, *credidi*, *audivi*; vagy olaszúl: *lodai*, *tacui*, *credei*, *odii*. Az így nyert alakból képezzük az egyes személyeket. De, mivel a személyek nem pusztán a személyragoknak ez alakhoz való hozzáadása által keletkeznek, hanem arra egyéb kellékek is megkivántatnak; álljanak itt még a következők: az első személy maga a nyert alak; a 2-ik személy: *lăudași*, *tăcuși*, *cređuși*, *auđiși*, a hol a «și» végzet mindenütt a latin «sti» szótagból keletkezett és pedig amaz elvnel fogva, hogy: «némely szókban a «t» betű egy «s» és egy $\frac{1}{2}$ értékű «i» közé kerülve nyomtalanul elvész és az «s»-nek értéke egyenlő a magy. s-sel; így: latinúl: *pastio+ne*, a rumánban lesz: *pășiu+ne*; *vestmentum* lesz: *veșimânt*; — *laudasti*, *tacuiști*, *credidisti*, *audivisti* stb. lesznek: *lăudași*, *tăcuși*, *cređuși*, *auđiși*.¹⁾

A harmadik személy a képzős «i»-t mind a négy igeragozásnál kiveti s a hangsúlyt az utolsó szótagon alkalmazza; így: *laudà*, *tacù*, *cređu*, *auđi*.

A mi a többes számú személyeket illeti, ezek mostanság csak a macedo-rumánoknál vannak használatban és a következőleg képeztetnek:

1. személy: a vég «i»-t elveti s helyébe jön a személyrag, egyuttal az «a» borulttá lesz; így: *lăudămu*, *tăcum*, *cređum*, *auđim*.

2. személy: a vég «i» helyébe «tu» és nem a szokásos «ti» személyragot veszi föl; mint: *lăudatu*, *tăcutu*, *cređutu*, *auđitu*.

3. személy: a vég «i»-t ru(e) szótaggal cseréli fel: tehát mondja: *lăudăru(e)* *tăcuru(e)*, *cređuru(e)*, *auđiru(e)*.²⁾

A mondottak szerint tehát a négy igecsoport

I. *Első, egyszerű multja:*

	I.	II.	III.	IV. csoport
egy. sz.	1. <i>lăudai</i>	<i>tăcui</i>	<i>cređui</i>	<i>auđi</i>
	2. <i>lăudași</i>	<i>tăcuși</i>	<i>cređuși</i>	<i>auđiși</i>
	3. <i>laudà</i>	<i>tăcù</i>	<i>cređu</i>	<i>auđi</i>
több. sz.	1. <i>lăudăm</i>	<i>tăcum</i>	<i>cređum</i>	<i>auđim</i>
	2. <i>lăudatu</i>	<i>tăcutu</i>	<i>cređutu</i>	<i>auđitu</i>
	3. <i>lăudaru(e)</i>	<i>tăcuru(e)</i>	<i>cređuru(e)</i>	<i>auđiru(e)</i>

¹⁾ Cipariu, Gram. 111. l. 3. jegyzet.

²⁾ Massimu, Gram. Macedono-românesca. 78., 79. lapok.

II. A jelentő mód második egyszerű multja.

A második, egyszerű mult úgy keletkezik, hogy a mult idejű tőknek végső «i» betűje helyébe «räm» szótag jő mind a négy igeragozásban. Ez alakja az igének megfelel a latin összevont plusquamperfectumnak; így: laudaram a laudaveram helyett.*) Az így nyert alak képviseli az egy. sz. első személyt; a többi személyei az igének úgy származnak, hogy az «m» betű helyét egyszerűen a személyragok foglalják el; tehát:

	I.	II.	III.	IV. csoport.
egy. sz.	1. läudaräm	täcuräm	creðuräm	auđiräm
	2. läudaräşi	täcuräşi	creðuräşi	auđiräşi
	3. läudarä	täcurä	creðurä	auđirä.
több. sz.	1. läudaräm	täcuräm	creðuräm	auđiräm
	2. läudaräti	täcuräti	creðuräti	auđiräti
	3. läudarä	täcurä	creðurä	auđirä.

Használatban az I. és II. multnak személyei nemcsak hogy akárhányszor felcseréltetnek, hanem, míg az egyes számban rendszeren az első mult, a többes számban szokottan a 2-ik mult személyei jönnek elő; úgy hogy majdnem azt lehetne állítani, hogy az első multnak a többese s viszont a másodiknak az egyese teljesen elavult.

III. A jelentő mód harmadik multja.

A rumánban a jelentő módnak harmadik multja is van, a mely már az összetett idők közé sorolandó, a mennyiben az két részből áll; u. m.: a rendes igének mult idejű részesülőjéből és az «avere» segédigének jelen idejű személyeiből. A mult részesülő a rumánban is épen úgy képeztetik, mint a latin és olaszban, s valamint ezekben, úgy a rumán nyelvben is külön végzettel bír a hím-, és külön a nőnemet illetőleg; pl.: läudat-ă, täcut-ă, cređut-ă, nutrit-ă, latinul: laudatus-a; creditus-a; nutritus-a; vagy olaszul: lodato-ă, taciuto-a, creduto-a, nutrito-a stb.

De, ámbár a részesülőnek külön végzete van a hím- és külön a nőnemre, e különbség még sem emelkedik érvényre akkor, midőn a részesülő a cselekvő mult képzésére használtatik, s csak a szenvedő értelemben érvényesíti magát mind a két alak nem és

*) Diez, Gram. 244. §. •Esnimmt seinen Plural vom lateinischen Plusquamperfect. •

szám szerint; mint például: sum lăudat és lăudatǎ stb.; suntem lăudați és lăudate.

Továbbá megjegyzendő még — a mi különben a segédigék időinek képzésénél is kiemeltetett — hogy a segédige személyei előfordulhatnak a részesülő előtt s ekkor ettől különváltan, és előfordulhatnak a részesülő után és ez esetben összeiratnak a részesülővel. Értelmi tekintetben az nem tesz semmi különbséget, hogy a segédige személyei a részesülő előtt, vagy a részesülő után állanak-e. Az előre bocsátottak szerint tehát a jelentő mód harmadik múlt ideje:

	I.	II.	III.	IV. csoport.
1.	am lăudat	am tăcut	am creșut	am aușit
2.	ai lăudat	ai tacat	ai creșut	ai aușit
3.	a lăudat	a tăcut	a creșut	a aușit
1.	am lăudat	am tăcut	am creșut	am aușit
2.	ați lăudat	ați tăcut	ați creșut	ați aușit
3.	au lăudat	au tăcut	au creșut	au aușit;

vagy: lăudat+am, tăcut+am, creșut+am, aușit+am stb.

A jelentő mód régmúlt ideje. Ilyen tulajdonképen négy van a rumán nyelvben, még pedig az egyik egyszerű alakkal, a másik három összetett alakkal bír.

I. Az egyszerű régmúlt idő.

Megfelel a latin optativus múltjának, vagy coniunctivus régmúltjának; származik a röv. infinitivustól a «sem» szótag hozzáadásával;*) a második személy előáll, ha a vég «m» helyébe «și» szótagot alkalmazunk. A többi személy a rendes ragoknak a régmúlt idejű tőnek «m» helyébe adásával keletkezik; így:

	I.	II.	III.	IV. csoport.
egy. sz.	1. Laudasem	tăcusem	creșusem	aușisem
	2. lăudaseși	tăcuseși	creșuseși	aușisesi
	3. lăudase	tăcuse	creșuse	aușise
több. sz.	1. lăudasem	tăcusem	creșusem	aușisem
	2. lăudaseti	tăcuseti	creșuseti	aușiseti
	3. lăudase	tăcuse	creșuse	aușise.

Az olasz óhajtó mód jelen ideje hasonlít ehhez; így: Parlassi, credessi, nutrissi stb.

Az összetett alakkal bíró régmúltak, mint nevök is mutatja, két részből állanak és pedig: a segédigékből és az illető igének

*) Massim, Gram. 84. l. «Románii dea stânga Dunării formă mai mult ca perfectul fără ajutătorul avere, cum: călcasem, călcasei stb.»

múlt részesülőjéből, mely itt is épen úgy, mint a jelentő mód harmadik múltjának képzésénél teljesen változatlanul marad a segédigék személyei mellett, úgy az egyes, mint a többes számban is.

De lássuk ezeket egyenkint.

II. *A jelentő mód második régmúltja*: származik az «avere» segédigének félmúlt idejű személyeiből, hozzáadva a múlt participiumot hímnemű végzettel változatlanul. Megjegyzem, hogy itt a segédige személyei nem állhatnak, mint a jelentő mód harmadik múltjában, az igenév után is. Ez az alak csak a maczedoniai rumánoknál*) szokásos; nálunk még a legrégebb írónál is a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

		I.	II.	III.	IV.	
egy. sz.	}	1. aveam	lăudat	tăcut	crețut	auđit
		2. aveai				
		3. avea				
több. sz.	}	1. aveam	lăudat	tăcut	crețut	auđit
		2. aveai				
		3. aveau				

III. *Jelentő mód harmadik régmúltja*: A sum igének félmúlt idejű személyeiből hozzáadva a változatlan participiumot:

		I.	II.	III.	IV.	
egy. sz.	}	1. eram	lăudat	tăcut	crețut	auđit
		2. erai				
		3. era				
több. sz.	}	1. eram	lăudat	tăcut	crețut	auđit
		2. erai				
		3. erau				

IV. *A jelentő mód negyedik régmúltja*: Ez már tulajdonképen három alkotó részből áll: az «avere» jelen idejű személyeiből, a sum múlt participiumából és a rendes ige múlt participiumából. Itt szintén változatlanul csatlakozik a két részesülő az avere jelen idejű személyeihez; így:

		I.	II.	III.	IV.	
egy. sz.	}	1. am	fost lăudat	tăcut	crețut	auđit
		2. ai	“ “	“	“	“
		3. a(re)	“ “	“	“	“
több. sz.	}	1. am (avem)	“ “	“	“	“
		2. ai (avei)	“ “	“	“	“
		3. au	“ “	“	“	“

*) Massim, Gram. 78. l. aveam, aveai, avea stb. călcat.

Ha azonban a rendes igének participiuma: *lăudat*, *tăcut*, *cređut*, *audít*, a nem és szám szerint változást szenved, mint: Petru a fost *lăudat*, Elena nu a fost *lăudată*; *oamenii erau tăcuți*, *muierile nu erau tăcute*, akkor ezeket nem szabad cselekvő (actív) múlt- vagy régmúlt időknek tekintenünk, hanem múlt, vagy régmúlt szenvedőknek; épen mint a latinban: *Petrus fuit laudatus*, *Helena non fuit laudata*; *homines taciti erant*, *mulieres non erant tacitæ*.

Jelentő mód jövő ideje. Jövőt csak egyet ismer a rumán nyelv, azt t. i., mely származik a rövidített infinitivusból és a (*vo*) *voi* segédigének személyeiből, és pedig úgy, hogy, ha a *voi* ige személyei az infinitivus után állanak, azzal összeiratnak, ha azonban az infinitivus előtt foglalnak helyet, úgy attól különváltan állanak; így: *lăudavoi*, *tăcevoi*, *credevoi*, *audivoi* és: *voi lăuda*, *-tăce*, *-crede*, *-audi* stb. A macedoni dialectusban mindig a teljes «re» végzetű infinitivus és a *voi* segédige személyei alkotják a jövő időt; így: *voi lăudare*, *voi tăcere*, *voi credere*, *voi audire*.¹⁾ Ezek szerint a jövő idő alakja:

	I.	II.	III.	IV.
egy. sz.	1. <i>lăudavoi</i>	<i>tăcevoi</i>	<i>credevoi</i>	<i>audivoi</i>
	2. <i>lăudavei(veri)</i>	<i>tăcevei(veri)</i>	<i>credevei(veri)</i>	<i>audivei(veri)</i>
	3. <i>lăudava</i>	<i>tăceva</i>	<i>credeva</i>	<i>audiva</i>
t. sz.	1. <i>lăudavom</i>	<i>tăcevom</i>	<i>credevom</i>	<i>audivom</i>
	2. <i>lăudaveți(vreți)</i>	<i>tăceveți(vreți)</i>	<i>credeveți(vreți)</i>	<i>audiveți(vreți)</i>
	3. <i>lăudavor</i>	<i>tăcevor</i>	<i>credevor</i>	<i>audivor</i> , vagy

a segédigét mindenütt elül használva: *voi lăuda*, *vei(veri) lăuda* stb.

A rumán nyelvi jövő idő képzésénél lehetetlen észre nem vennünk a szembeszőkő hasonlatosságot a latinban előforduló *futurum exactum*hoz, különösen mondható ez az egyes számú második személyről; *lăudaveri* lat. *laudaveris*: a többes számú második személyről: *lăudaveți*, lat. *laudaveritis*.

Sőt még nagyobb lesz a latin és rumán között a hasonlatosság, ha a jövőt a *voi* helyett a *vreu* alakkkal képezzük, a mint azt a *voi* segédige tárgyalásánál már fönnebb is említettem, s a mint az a régi íróknál elég sűrűen elő is fordul; ²⁾ így: *căntavrem*,

¹⁾ Lásd: Massim, Gram. 80. lap: *voi călcare*, *voi tăcere*, *voi arupere* *voi audire*.

²⁾ Cipariu, Analecte 182. I. Psalterium 136. V. caput. Cum *căntavreu*

cantaverimus; cãntavreți, cãntaveritis; cãntavrei, cantaveris; cãntavreu, cantavero stb.

A régi nyelvemlékekben ez egyetlen alakon kívül a jövő idő kifejezésére találunk még egy más alakot is, mely az «avere» segédigének jelen idejű személyeiből és az «a» praepositiós infinitívusból származik; mint: am, ai, are, avem, aveți, au a merge = menni van szándékom = menni fogok. ¹⁾ Így olvassuk Coresinek nagybőjti praeicatiójában: Cine va be amu dintru el nu are a se insetoșa nicî odată. Nu are a fi ție aceasta. Nu are a muri. Sciu că are a se scula Dumnezeu, és sok más ehhez hasonló példa.

A részesülőről: A rumánban két alakja van az igenévnek: a jelen és múlt idejű részesülő. Nem áll tehát, a mit Diez róla mond, hogy t. i. annak jelen ideje a rumánban teljesen elenyészett ²⁾ volna; de annyi bizonyos, hogy képzése egy, sok kivételt tűrő szabály szerint történik. Mind a jelen, mind a múltidejű részesülőnek melléknévi természete van, s a hímnemre vonatkozó alak «u»-val, a nőnemre vonatkozó pedig «a»-val végződik; így: lăudă + toriü, lăudă + toariă; lăuda + tu, lăuda + tă.

I. E szerint a jelen idejű részesülői alakok a rövidített, határozatlan mód alakjától származnak és pedig: ha a határozatlan mód alakjához a hímnemben «toriü», a nőnemben «toariă» képzőket adjuk, s megfelelnek a latin tor- és trix-képzetű alakoknak, az olaszban a -tore és -trice végzetűeknek; pl.: purtătoriü, purtătoariă, lat.: portator, portatrix, olaszúl: latore, latrice.

1. Megjegyzendő, hogy a II. és III. igeragozáshoz tartozó igék a rövid. határozatlan mód jellembetűjét, az «e»-t sokszor «u»-vá idomítják és a «toriü, toariă» képzők ehhez ragasztatnak; pl.: a bate, a ține lesz: bătătoriü-ă, ținetoriü-ă; de bătutoriü-ă és ținutoriü-ă is.

Cipariu azt mondja, ³⁾ hogy a mai kiejtés szerint a II. és III. coniugatióra tartozó, jelen idejű részesülők a jellemzős «e» helyett borúlt «a»-t hallatnak, és ebből kifolyólag eme hang kifejezésére «a»-t is kell írunk és nem «e»-t; pl.: făc-ă-toriü, înțeleg-ă-toriü és nem fac-ě-toriü, înțeleg-ě-toriü.

... , Egyházi beszéd Coresi: tu esci cela ce va să vie, au altul acceptarrem. Că mai scump lucrul aflarreti stb.

¹⁾ Coresi, Egyházi beszédek. Brassó, 1580.

²⁾ Diez, Gram. 244: Das particip. præsens ist erloschen.

³⁾ Gram. 286. lap. 4. jegyzet.

Nézetem szerint abból a körülményből, hogy valahol borúlt «a» hang hallatszik, nem epen okvetetlenül következik, hogy azt a hangot mindig «a»-val is adjuk vissza; mert hiszen köztudomású a rumán nyelv ismerői előtt, hogy a borúlt «a»-hang értékével bir a borúlt «e»-hang is. És így e részesülők is a töben levő «e»-vel és nem más hangjeggyel (a) írandók; tehát: fac-*ë*-toriü, in*te*leg-*ë*-toriü, a mint azt Rumániában is írják; mivel ezek a: face, in*te*lege, tehát e-vel bíró tökből származnak.

De sőt maga Cipariu is írja a borúlt «e»-t és bizonyára úgy is ejti ki, mint a borúlt «a»-t szokás kiejteni. Így találjuk nála: *) r*ë*m*ã*n*ã*toriü, in*s*ëmnarea, r*ë*spunde etc., a hol a: «re, sem, res» szótagokban az «e» borúlt = az «a» borúlt hangjegy értékével, s hogy miért szerepel meg is az «e» és nem az «a», azt a származtatás szabályaiból elég világosan megérthetjük.

Mivel lehetne tehát indokolni azt, hogy a II. és III. csoport-hoz tartozó igék többeli jellemzőjüket, az «e»-t a jelen idejű részesülőben a-vá alakítják? Legfelebb azzal, hogy, ha megtartjuk a tö «e»-betűjét, akkor az «e»-vel kiírt alakokat úgy kellene kiejtenünk, hogy az «e» előtt álló «c» és «g» betűket «cs» és «dzs»-nek kellene hangoztatnunk.

Ez indok azonban csak látszólagos. A c és g-re vonatkozó főszabály ugyanis, nem úgy szól, hogy a hol a «c, g» az e betű előtt áll, mindenütt «cs, dzs»-nek ejtendő ki; hanem csak ott, a hol az e betű = is «e» hangértékkel, különben a «c, g» nem szenved változást értéke tekintetében; írjuk tehát a jelen idejű részesülőt a: face, tace, trage, suge igetökből: fac-*ë*-toriü, t*ã*c-*ë*-toriü, trag-*ë*-toriü, sug-e-toriü stb., melyekben a c = k, a g pedig = g-vel és nem cs, illetőleg dzs-vel.

Igy míg egyrészt hódolunk a szószármaztatás szabályainak, másrészt fölöslegessé válik a Cipariu által a II. és III. csoport-hoz tartozó igéket illető kivétel.

2. Hogy némely II. és IV. coniugatióhoz tartozó igéknél a tö «i», «u» hangzó betoldásánál megnyúlik; pl.: a fi, a sci; szabályszerűleg kellene lennie a jelen idejű részesülőnek fi+toriü, sci+toriü be+toriü; de lesz a tö megtoldása folytán; fi+i+toriü-toariü; sci+u+toriü-toariü, vagy sci+i+toriü-toariü, v. sci+e+toriü-toariü be+u+toriü-toariü stb.

*) U. o. 287. l.

II. A múlt idejű részesülő. Előáll, ha a röv. határozatlan módú alakhoz a hímnemben «tu», a nőnemben pedig «ta» szótagot adunk, mely végzetek megfelelnek a latinban előforduló tus-ta-, az olaszban a «to» és «ta» végzeteknek; így: a laudare, dicsérni: laudatū-lādatā lat.: laudatus-a, olaszúl: lodato-lodata; tñnere = tartani: tñnutū-ā; lat.: tentus-a (retentus-a és más összetételben), ol.: tenuto-a; credere hinni: credutā-ā, lat.: creditus-a, ol.: creduto-ā; nutrire, táplálni: nutritū-ā, lat.: nutritus-a, ol.: nutrito-a stb. Így tehát — mint fönnebb is említettem — a múlt idejű részesülőnek melléknévi természete van és külön végzettel bír a him- s különne a nőnemre.

Azonban valamint a jelen-, úgy a múlt idejű részesülő képzése is, különösen a II. és III. coniugatiónál, a rendes képzési szabályoktól eltérést mutat, és pedig:

1. mind a második, mind pedig a harmadik csoporthoz tartozó igék a múlt idejű részesülőben (a múlt időben is) a töben levő «e» betűt «u»-vá alakítják, mint: avere = bírni: avutū-ā, credere = hinni: credutū-ā, temere = félni: temutū-ā stb.

2. A harmadik csoporthoz tartozó igen számos ige, kiválóan pedig azok, melyeknek röv. határozatlan módú alakjaiban a jellemző előtt a «c», «g» hangjegyek fordulnak elő, a múlt részesültöt nem «tu», «ta» képzővel, hanem «su», «sa» végzettel képezik; így: ducere = vezetni, vinni; dicere = mondani; tragere = húzni; atingere = érinteni; stringere = szorítani; plāngere = sírni stb. múlt idejű részesülői: dusū-ā, disū-ā; trasū-ā; atinsū-ā; strīnsū-ā; plānsū-ā stb.

Az így nyert múlt idejű részesülőnek hímnemű, változatlan alakjától — a mint azt már fönnebb is érintettem — és az avere, illetőleg fire (habere, fieri) segédigék személyeiből nyerjük az összes összetett múlt idöket; pl.: am laudatū, am fost laudatū, eram laudatū stb.

Megjegyzendő, hogy az összetett múlt idök képzése ily módon csak a Duna baloldalán lakó rumánoknál szokásos; a mi a macedoniai rumánokat illeti, azok az összetett múlt idök képzésénél a segédigék személyei mellett a participiumnak mindig nőnemű végzetét használják; így: am laudatā, añ laudatā stb.*)

A régi nyelvenlékekben azt találjuk, hogy az «eram» alak

*) Cipariu Gram. 287. l. 6. pont.

személyei mellett maga a múlt részesülő is ¹⁾ nem és szám tekintetében alanyi főnévhez igazodik. Így olvassuk a Genesis könyvében XXX. 9.: Cánd veđù *ea cum cã era stãtutã de a nascere*. Továbbá Marc evangéliumában nr. 32: Uniñ amu din *ei dedeparte era veniți*; Coresi prædicatiója pünkösöd utáni harmadik vasárnapon: ²⁾ Ci acesti *oamenî orbî era auziți de vestea lui Isus*; Lukács ev. nr. 111: Pre urmã *merserã muierile, ce era venite din Galilea* Mint a dült betűkkel irt helyekből kitünik, a múlt részesülői alak híven megegyez az alanyval nemben és számban.

Sőt ugyancsak a régi nyelvemlékekre támaszkodva állíthatjuk, hogy a múlt idejű részesülő magával a mondat tárgyával is összeegyeztetve használtatott. Így találjuk azt ugyancsak a Coresi-féle prædicatióban: ³⁾ Ci sã miloszãrdi (*indurã*) Dzeu cu anima sa derept *oamenii sei, pre carii era făcuți* (a kiket megteremtett volt). Ez azonban ritkábban fordult elő.

Ezekből egyúttal kitetszik, hogy a múlt idejű részesülő ilyenkor távolról sem szenvedő értelmű még a cselekvő átható igénél sem, annál kevésbbé a nem áthatóknál, melyeknek szenvedő alakjuk különben sem lehet.

A körülírt *hajtogatás, vagyis a latin urus-a-um végű cselekvő jövő idejű részesülő*. Ez a rumánban csak némely főnevekben csilámlik föl, képeztetvén az a múlt idejű részesülőből az «urã» végzet hozzátoldásával; így: *alergatü-ã, apãratü-ã, aretatü-ã, cãlcãtü-ã, cursü-ã, impetritü-ã, implinitü-ã*; részesülőkből lesz: *alergãturã, apãrãrutã, aretãturã, cãlcãturã, cursurã, impetriturã, implãturã*; nőnemű főnevek mindannyian.

Mint igealak tehát a cselekvő jövő idejű részesülő teljesen hiányzik a rumánban.

Végül hiányzik a rumánban a jelen idejű részesülőnek amaz alakja, mely a latinban «ns», vagy «ens» képzőnek, az olaszban az «ente» képzőnek a tőhöz való hozzáadása által keletkezik; mint: *narrans, parens, credens, nutriens*; olaszúl: *parlante, parente, credente, nutrente*. Az ily alakok a rumánban mind fő- és melléknévi tulajdonsággal bírnak s csakis ilyenekül szerepelnek; pl.: *Pãrinte* = szülő; *putinte* = hatalmas; *fierbinte* = forró stb.

¹⁾ Cipariu, Principia 180. l. *D* és *A* pontja.

²⁾ Az 1575-ik évben.

³⁾ U. a. év 8. vasárnap újév után.

Gerundivum. A gerundivum szintén a rövidített határozatlan módú alakoktól származik még pedig aképen, hogy a röv. határozatlanmód alakjaihoz «nd» ragot függesztünk; így: *läudá+nd, täcê+nd, credê+nd, auđi+nd*, vagyis épen úgy, mint a latinban *ndus-a-m*, v. *-endus-a-um*, az olaszban pedig *-ndo* szótagnak az igetöhöz való hozzáadása által; pl.; *laudandus-a-um* stb., olasz. *lodando, tacendo, nutrendo* stb. A rumánban azonban a gerundivum alakja nem igazodik az alanyhoz nem, szám és eset tekintetében, hanem adverbium gyanánt megmarad változatlanul.

Cipariu ¹⁾ helyesebben véli származtatni a gerundivumot a jelentő mód I. múlt idejének egyes számú 3. személyétől, a mikor is — szerinte— megszűnnék minden anomalia, melyet ő abban lát, hogy, ha a gerundivumot a röv. határozatlan mód alakjaitól származtatjuk, mindazon II. és III. csoporthoz tartozó igékben, melyekben a csoportjellemző «e» c, v. g'elé kerül, ezen «e» jellemzőt «a»-val kellene felváltanunk; mert nem lehet írunk: *tăcând, trăgând*; hanem *tacând, trăgând*.

E tekintetben Cipariunak a nézete túlhaladott álláspont; mert nemcsak hogy lehet a jellemzős «e»-t megtartanunk; de sőt meg is kell azt tartanunk, mert a szabály nem az, hogy valahányszor a «c, g» e v. i «betűk» előtt állanak, cs illetőleg dzs értékben veendők; hanem: valahányszor «e» illetőleg «i» hangérték előtt fordulnak azok elő, a mint azt bátor voltam a részesülő tárgyalásánál is megjegyezni.

Jellemzős «e»-vel írják tehát mindenütt a gerundivumos alakokat a nélkül, hogy azért a «c», illetőleg a «g»-n valami változást észlelnénk. És így szó sem lehet anomaliáról. ²⁾ ³⁾

Némelyek arra támaszkodva, hogy a régi rómaiaknál is szokásban volt a gerundivumokat néha *-und* szótaggal képezni az *-end* szótag helyett a II., III. és IV. coniugationál; mint: *iuri dicundo, de herciscunda hæreditate, oriundus* stb., arra a következtetésre jutnak, hogy a rumánban is írathatnának *und* végzettel a gerundivum alakjai.

¹⁾ Gram. 288. l. 1. jegyzet.

²⁾ Joan Popea, Olvasókönyv. Szeben, 1885. 42. olv. 2. bekezdés, 2-szor: *Ajungând în curte*, 44. olv. 6. bekezdés: *Facându-se mai mare* stb.

³⁾ Maiorescu, Critice București 1874. 4. l.: *Introducând construcțiunile false de cuvinte* stb.

Szerintem ez két oknál fogva nem volna helyes, és pedig:

1. az -und alakot használva -end helyett elhomályosulna a szó gyöke; már pedig az orthographiának nem lehet feladata, hogy a nyelv szellemi arcát minél inkább megvesztegesse, hanem ellenkezőleg, hogy a szógyököket és a velök kapcsolatos képzőket és ragokat — a mennyiben az nem az értelem rovására megy — minél világosabban kifejezésre juttassa;

2. az -und szótag használatával az -end helyett azon veszszük észre magunkat, hogy minden indokolás nélkül egy negyedik orrhangot teremtettünk a rumánban előforduló â, ê és î orrhangok mellett, holott pedig az «u» még eddig nem vala orrhang, és reá nem is vala, mint ilyenre, szükség.

Irjuk tehát a gerundivum alakjait következetesen a töben levő jellemző-hangzók megtartásával: lăudînd, tăcînd, cređînd, auđînd.

Végül meg kell jegyeznem, hogy a macedoni dialectusban a fönt vázolt gerundivumi alakon kívül előfordul még a következő alak is: lăudă-ndului, tăcê-ndului és auđi-ndului.

C) *Parancsoló-mód.* A parancsoló módot a határozatlan mód alakjaitól származtatjuk, még pedig úgy, hogy annak negatív formájában a jellemző hangzók egészen változatlanul hagyatnak; pl: nu lăudă, nu tăcê, nu seriĉ, nu auđi; míg a pozitív formában a jellemző hangzón nyugvó hangsúly a szóalakba befelé vonulva, az végelöttivé, illetőleg másodvégelöttivé lesz; így; lăudă, tăĉi, seriĉ, auđi.

Végelöttivé lesz a hangsúly az első csoportozhoz tartozó igék pozitív parancsolójában, ha a végelötti szótag hosszú, mint: a ascultă, a aruncă, a mănă stb. parancsoló módban: ascultă, aruncă, mănă stb.

Míg ellenben, ha a végelötti szótag rövid, a hangsúly áthúzódik a másodvégelötti hangzóra; pl.: a vĉtĉmă, a sfășiă, a șueră, a împintenă: parancsolóban: vĉtĉmă, sfășiă, șueră, împintenă!

Magától értetik, hogy, ha az ige egytagú szót képez, e szabályok alá nem vonható; hogy azonban a parancsoló mód képzése itt is érezhető hatással bír, kitűnik abból, hogy, ha már a hangsúly a szóban beljebb nem húzódhatik, legalább borulttá lesz a rövid. határozatlan mód jellemzője épen mint amaz igéknél, melyeknél a hangsúly beljebb költözködött; így: a dă, a stă igék parancsolója: dă, stă.

Igy tehát az első csoporthoz tartozó igék parancsoló módjukat a hangsúlyozásnál jelentkező kivételtől eltekintve épen azon szabály szerint képezik, mint a latin, vagy olasz igék :

rum.	lat.	olasz.
lăudă v. nu lăudă	lauda	loda, non lodare

A mi az igék második csoportját illeti, itt a latintól eltérés mutatkozik; egyttal azonban annál szorosabb a rokonság a román és olasz igék között. Ezeknél ugyanis a pozitív parancsoló módban az «e» jellemző «i»-re változik, míg a latinban az változatlanul marad: ¹⁾

rum.	lat.	olasz.
tăci v. nu tăce	tace	taci, non tacere
aibi v. nu avē	habe	abbi, non avere.

Kivételt e tekintetben csak e két ige tesz: ținere, implere (lat. tenere, implere), melyek parancsoló módjukban meg tartják változatlanul az «e» jellemzőt; tehát: ține, imple (lat. tene, imple).

A harmadik csoporthoz tartozó igék megtartván a töben lévő «ě»-t, ismét a latin coniugatiohoz látszanak közelebb állani, mint az olaszhoz, mely utóbbi a hosszú «e»-re végződő igéket nem is tekinti két külön csoportnak, s így az igék akár az egyik, akár a másik «e»-t tüntetik föl a töben, mindenkor «i»-t kapnak a parancsoló módban az «e» helyett:

rum.	lat.	olasz.
crede, nu crede	crede	credi, non credere
geme, nu geme	geme	gemi, non gemere.

A harmadik ige-csoport még a kivételekben is mutat rokonságot a latin és olasz harmadik coniugatioiban, a mennyiben valamint ezek, úgy a rum. coniugatio is a: dicere, ducere, facere igékből a parancsolót azonos módon képezi, sőt a románban mint az olaszban a «c» betű is elenyészik a fő végéről; így:

rum.	lat.	olasz.
dī	dic	di
dū	duc	duce
fă ²⁾)	fac	fa.

¹⁾ A negatív formában változatlanul marad a jellemző.

²⁾ Egyébként a facere igének a román népnyelvben ez a határozatlan módja: fare, s így ez alakból rendszeren van képezve a parancsoló mód.

A negyedik csoportot v. coniugatiót képező igék szintén a fenn említett szabály szerint s így ugyancsak hasonlóan a latin és olasz igékhez képezik parancsolójukat. Kivételt csak *acoperire* = befedni, és *suferire* = túrni, elviselni tesznek, a mennyiben ezek úgy képezik a parancsoló mód positiv alakját, mintha a harmadik csoporthoz tartoznának; tehát: *acopere*, *sufere*, és nem: *acoperi*, *suferi*.

rum.	lat.	olasz.
aūđi, v. nu aūđi	audi	odi, non odire.

A parancsoló mód negativ alakja a fennemlített módon kívül még úgy is képeztetik, hogy a személyragok mind a négy igeragozásban a «re» végű határozatlan módú alakhoz függesztetnek. De az ily alakú parancsoló mód csak a régibb íróknál s kiválóan az egyházi könyvekben fordul elő és itt is csak a többes számban; így: *nu ve temere*+ŧi, *cu voi sum* = *nolite timere vobiscum sum*; tehát *temereŧi temeŧi* helyett. E részben ismét közeli a rokonság a rumán és olasz nyelv között, mert ez utóbbiban is találkozunk ily alakú parancsolóval; így mondjuk: *non te lo procurare*, *non ti difendere*, *non durre* stb.

A rumán nyelvnek egyik sajátja, hogy a parancsoló mód helyett gyakran a kapcsoló mód személyeit veszi igénybe, így: *lauđi*, *taci*, *auđi* helyett mondja: *să lauđi*, *să taci*, *să scriŧi*, *să auđi*; szintugy a negativ alakban is; pl.: *să nu lauđi* stb.

Végül meg kell jegyezni, hogy a *macedono-rumánok* a *duna-balparti rumánoktól* eltérőleg képezik parancsoló módjukat és pedig képezik azt kétféleképen:

1. Vagy úgy, hogy megtartják ugyan mind a négy igecsoportnál a rövidített infinitivus — határozatlan mód — alakját; de az I., II. és IV. igecsoportoknál a hangsúlyt egy szótaggal a jellemzőről hátrafelé vetik; mint *lăudă*, *tăce*, *serie*, *aūđi*; ¹⁾ vagy pedig:

2. úgy, hogy a jellemzőket mind a négy igecsoportnál kivétvén, azoknak helyébe borúlt «ă»-t fogadnak s az így nyert alak elé e kifejezést veszik föl: «las' să»; így: *las' să calcă*, *las' să tacă*, *las' să arupă*, *las' să audă*. ²⁾

D) *Föltételes mód.* Ennek két ága van, u. m.: 1. a kapcsoló-, 2. az óhajtó mód.

¹⁾ Massim, Gram. 82. lap: *calcă*, *tăce*, *arupe*, *auđi*.

²⁾ U. o. 82. és 83. l.

1. *Kapcsoló-, vagy kötő mód.* Az egyszerű idő-alakok közül a kapcsoló módnak csak jelen és múlt ideje van meg.

A jelen idő a kapcsoló módban, szintúgy mint a jelentő módban, a rövidített határozatlan módtól származik s ezzel alakjára nézve is megegyezik; mind a mellett ama különbséggel: 1. hogy a hol a jelentő mód egyes számú harmadik személyében «a»-betű fordul elő, azt a kötő mód megfelelő személyében «e»-betűvel cseréli föl és fordítva; ¹⁾ 2. hogy a kötő mód egyes számú harmadik és többes számú harmadik személye alakra nézve teljesen azonos; pl.:

I.		II.	
Jel.	kötő m.	Jel.	kötő m.
laud	să laud	tac	să tac
lauđi	« lauđi	tacī	« tacī
laudă	« laude	tace	« tacă
lăudăm	« lăudăm	tăcem	« tăcem
lăudati	« laudati	tăceți	« tăceți
laudă	« laude	tacu	« tacă
III.		IV.	
Jel.	kötő m.	Jel.	kötő m.
cred	să cred	aud	să aud
cređi	« cređi	auđi	« auđi
crede	« creadă	aude	« auđă
credem	« credem	auđim	« auđim
credeți	« credeți	auđiți	« auđiți
cred	« creadă	aud	« audă.

A mi a kapcsoló mód múlt idejét illeti, az a duna-balparti rumánoknál többé nem használtatik; de, hogy régebben volt használatban, kitünik a régibb iratokból; így: *să intrarem* in satul casei mele; *să ascultari* mine; *să nu lăsare* cineș fratale lui; *să custarem*; *să nu lăsareți* cineș cu fratale teu; *să dereptătile* mele *spurcare*.²⁾ Azon irodalmi emlékek, melyekben ily kifejezések fordulnak elő, a duna-balparti rumánoknál legfeljebb a 16. század végéig vihetők fel. Ezen túl napjainkig ez idő használatának nyoma sincs.

Annál sűrűbben használják azt a maczedono-rumánok. Ez idő képeztetik a jelentő mód I. múltjának egyes számú harmadik személyű alakjától: *lăudă, tăcū, scrisē, auđi, még pedig, mint*

¹⁾ Épen mint a latinban.

²⁾ Cipariu, Principia de limbă 184—88. 1.

a fennebb dült betűkkel irt alakokból kivehető, oly módon, hogy a tökhöz a következő ragokat adjuk; egyes szám: rem, rī, re; többes szám: rem, reŃi, re. E szerint lesz:

I.	II.	III.	IV.
să ¹⁾ lăuda+rem	să tacu+rem	să scrise+rem	să auđi+rem
« lăuda+rī	« tacú+ri	« scrise+rī	« auđi+rī
« lăuda+re	« tăcu+re	« scrise+re	« auđi+re
« lăuda+rem	« tăcu+rem	« scrise+rem	« auđi+rem
« lăuda+reŃi	« tăcu+reŃi	« scrise+reŃi	« auđi+reŃi
« lăuda+re	« tăcu+re	« scrise+re	« auđi+re. ²⁾

Mint látjuk ez időalak a latin igealakok közül hasonlít a kapcsoló mód múlt idejű alakjához: laudaverim, tacuerim, scripserim, audiverim stb.

Ennyit a kapcsoló vagy kötő mód egyszerű időalakjairól.

Vannak azonban a kötő módnak összetett időalakjai is és pedig szám szerint kettő, melyek közül az egyik származik a «sum» segédigének kötő módú jelen idejű személyeiből és az illető ige múlt részesülőjéből; míg a másik a «sum» segédigének kötő módú múlt idejéből és ugyancsak az illető igének változatlan múlt részesülőjéből.

Az első időalak a latinhoz hasonlítva legközelebb áll a kötő mód múlt idejű szenvedő formájához, melytől csak abban különbözik, hogy cselekvő értelemben használtatva, a múlt idejű participiumot változatlanul alkalmazza valamennyi személyhez, míg a latinban az igenév szám és nem szerint igazodik.

Az olaszszal egybevetve megfelel neki az olasz kötő mód jelenje ugyancsak szenvedő alakban, de szintén ama különbséggel, hogy, míg az olaszban a melléknévi múlt idejű igenév a személyek számához és neméhez képest változást szenved, a rumánban az változatlanul marad.

Ha azonban ez időalakok a rumánban szenvedő értelemben használtatnak, úgy itt is a latin, vagy olaszban előforduló tünetek merülnek föl, azaz: az igenév a személyek száma, illetőleg neméhez igazodik.

¹⁾ să és nem se, mely utóbbi a visszaható névmást jelenti. A régi nyelvemlékekben is mindenütt Ń szláv hangjeggyel és nem «e»-vel fordul elő.

²⁾ Ez időt némelykor jövő értelemben is használják.

Kötő mód összetett multja :

	I.	II.	III.	IV.	
Egyes sz.	{ 1. să fiu 2. să fii 3. să fiă }	{ läudatu }	{ tăcutu }	{ scrisu }	{ auđitu }
Többes sz.	{ 1. să fiu 2. să fiți 3. să fiă }	{ laudatü }	{ tăcutü }	{ scrisü }	{ auđitü. }

Kötő módban összetett régmúlt időt is kell néha megkülönböztetnünk, mely előáll a kötő mód múlt idejéből, hozzáadva a rendes ige múlt részesülőjét: így :

Összetett régmúlt idő :

	I.	II.	III.	IV.	
Egy. sz.	{ 1. să fiu fost 2. să fii fost 3. să fia fost }	{ läudatü }	{ tăcutü }	{ scrisü }	{ auđitü }
Több. sz.	{ 1. să fimü fost 2. să fiți fost 3. să fiă fost }	{ läudatü }	{ tăcutü }	{ scrisü }	{ auđitü. }

2. Az óhajtó mód. Az óhajtó módban az egyszerű igealakok közül csupán csak a jelen idővel találkozunk, ennek is csak az egyik formájával, mely t. i. aképen áll elő, hogy a segédigének módjellemező ragjait az illető rendes igeének hosszú vagyis «re»-végzettel bíró határozatlan módú alakjához függesztjük; így: läudare+ası, tăcere+ası, credere+ası, auđire+ası stb.

A másik formájú jelenje az óhajtó módnak már úgy származik, hogy a segédigének módjellemezői a rövidített határozatlan módú alaknak eleje és tőle külön váltan iratnak, miért is ez időt már az összetettekhez kell sorolnunk: így :

	I.	II.	III.	IV.
1.	ası läuda	tăce	crede	auđi
2.	ai läuda	tăce	crede	auđi
3.	ar(e) läuda	tăce	crede	auđi
1.	am läuda	tăce	crede	auđi
2.	ați läuda	tăce	crede	auđi
3.	ar(u) läuda	tăce	crede	auđi.

Néha megesik, hogy a segédige óhajtó módú képzője és a rendes ige alakja közé a rövidített személyes névmások dativusai: -mi, -ti, -i, și; -ni, -vi -li, -și; vagy accusativusai: -me, -te, -se (-lu, -o); -ne, -ve, -se (-i, -le) ékelődnek; ilyenkor a határozatlan mód «re»

szótagja elmarad s annak helyét a rövidített névmás alakja foglalja el; így: *lăuda+me+ași, lăuda+te+ai, lăuda+se+ar, lăuda+ne+am, lăuda+ve+ați, lăuda+se+tar*; vagy a személyek bármely más vonatkozásaiban; mint: *lăuda+ve+ași, lăuda+ne+ați, lăuda+me+ar, lăuda+lu+ar, lăuda+o+ar, lăuda+i+ar, lăuda+le+ar* és így tovább.

E tekintetben nagy a hasonlatosság a rumán és olasz viszonyított óhajtó mód alakjai között, mely utóbbiban szintugy előfordúlnak a rendes ige alakja mellett a rövidített névmások; pl.: *Mi difenderéi, Ti difenderésti, Si difenderebbe, Ci difenderemmo, Vi difenderéste, Si difenderébbero* stb.

Vagy vegyünk egy összehasonlító példát egyenes és részes tárgyat kívánó igével, mely a rumánban a rövidített névmásoknak dativusait tünteti elő, s mely hasonlóan megegyezik az olaszszal; így: *mi+lu+ași+procura, ti+lu+ai+procura, si+lu+ar+procurra, ni+lu+am, procura, vi+lu+ați+procura, si+lu+ar+procura*. Olaszul: *Io me lo procurarei, Tu te lo procurarésti, Egli se lo procurarébbe, Noi ce lo procurarémmo, Voi ve lo procuraréste, Essi se lo procurarébbero* stb.

Sőt hasonló jelenség előfordúl a magyar nyelvben is ugyancsak a személy-viszonyított alakban, csakhogy a magyarban az ilyen alak úgy áll elő, hogy az óhajtó mód jellemzője «n» csatlakozik elébb az igetőhöz s csak úgy következik a viszonyító «l» s végre a személyrag; így: *szeret-né-l-ek, álda-ná-l-ak* stb.

Az említett jelen idejű két alakján kívül van még az óhajtó módnak, félmult idejű alakja, mely előáll az *vrere* segédigének félmult idejű személyeiből, hozzáadva a határozatlan mód rövidített alakját; így: *vream, vream, vrea, vream, vreați, vrea lăuda, tăce, scrie, aude*; továbbá a cselekvés bevégezettségének kifejezésére két árnyalata.

Még pedig az egyik, mely származik a *vrere* igének mult idejű, összetett alakjából hozzáadva a rendes ige határozatlan módú alakját változatlanúl; tehát: *am vratü, ai vrutü, a vrutü; am vrutü, ați vrutü, a vrutü lăuda, tăce, scrie, aude*; *) a másik pedig a *habere* = *avere* segédigének óhajtó módú alakjaiból a *fire* = *lenni* igének, határozatlan módú alakjából és a rendes igének mult részesülő-

*) A szatmármegyei úgynevezett «avasi» dialectusban: *am vut, ai vut, a vut, am vut, ați vut, a vut lăuda, tăce* stb.

jéből; így: așî fi, ai fi, ar(e) fi; am fi, așî fi; ar fi lăudatŭ, tăcutŭ, scrisŭ, auditŭ stb.

E sorokban véltem összefoglalhatni a rumán általános igeragozásra vonatkozó szabályokat. A mi az igék specialis ragozását illeti, az a jelen sorok keretén kívül esik.

Az általános igeragozás táblázatos áttekintése.

I.	II.	III.	IV.	
Határozatlan mód:				
Teljes alak:				
Cântare	Vădere	Credere	Veniire.	
Rövidített alak:				
A Cânta	A văde	A crede	A veni.	
Jelen részesülő:				
hn.: Cântă+toriŭ	Văde+toriŭ	Crede+toriŭ	Veni+toriŭ	
nn.: Cântă+toariă	Văde+toariă	Crede+toariă	Veni+toariă ¹⁾	
Múlt részesülő:				
hn.: Cânta+tŭ	Veđu+tŭ	Cređu+tŭ	Veni+tŭ	
nn.: Cânta+tă	Veđu+tă	Cređu+tă	Veni+tă.	
Gerundium:				
Cântă+nd	Văde+nd	Crede+nd	Veni+nd.	
Jelen idő:				
Jelentő mód:				
Egy. sz.	1. Cânt+ŭ ²⁾	Văde+ŭ ³⁾	Crede+ŭ ⁴⁾	Veni+ŭ ⁵⁾
	2. Cânt+i	Veđe+i	Cređe+i	Veni+i
	3. Cântă	Văde	Crede	Vine
Több. sz.	1. Cântă+mu	Văde+mu	Crede+mu	Vini+mŭ (venimu)
	2. Cânta+șî	Văde+șî	Crede+șî	Vini+șî (venișî)
	3. Cântă	Văde+ŭ	Crede+ŭ	Vini+u

¹⁾ A latin ns, ens; az olasz ente végzetű alak a rumánban is megvan, de nem mint részesülő, hanem mindig mint főnév vagy melléknév; pl. Părinte = szülő, omŭ potinte = hatalmas ember stb.

²⁾ Énekelek stb. — ³⁾ Látok stb. — ⁴⁾ Hiszek stb. — ⁵⁾ Jövök stb.

	I.	II.	III.	IV.	
Félmúlt idő:					
Egy. sz.	1. Cânt+ãm	Vede+am	Crede+am	Vini+am	
	2. Cânta+ãi	Vede+ai	Crede+ai	Vinia+ï	
	3. Cânt+ã	Vede+ã	Crede+a	Vini+a	
Több. sz.	1. Cânt+ãmũ	Vede+amũ	Crede+amũ	Vini+amũ	
	2. Cânt+aăț	Vede+aăț	Crede+aăț	Vini+aăț	
	3. Cant+ã	Vede+ã	Crede+a	Vini+a	
I. Egyszerű múlt idő.					
Egy. sz.	1. Cânta+ï	Veđu+i	Cređu+i	Veni+i	
	2. Cânta+ș	Veđu+ș	Cređu+ș	Veni+ș	
	3. Cântà	Veđu	Cređu	Veni	
Több. sz.	1. Cântà+mũ	Veđu+mũ	Cređu+mũ	Veni+mũ	
	2. Cântá+tu	Veđu+tu	Cređu+tu	Veni+tu	
	3. Cânta+ru(re)	Veđu+ru(re)	Cređu+ru(re)	Veni+ru(re) ¹⁾	
II. Egyszerű múlt idő.					
Egyes sz.	1. Cânta+rãm	Veđu+rãm	Cređu+rãm	Veni+rãm	
	2. Cânta+răș	Veđu+răș	Cređu+răș	Veni+răș	
	3. Cânta+rã	Veđu+rã	Cređu+rã	Veni+rã	
Több. [sz.]	4. Cânta+rãmũ	Veđu+rãmũ	Cređu+rãmũ	Veni+rãmũ	
	2. Cânta+răț	Veđu+răț	Cređu+răț	Veni+răț	
	3. Cânta+rã	Veđu+rã	Cređu+rã	Veni+rã.	
III. Összetett múlt idő.					
Egyes sz.	1. Cântatũ+am	Veđutũ+am	Cređutũ+am	Venitu+am	
	2. Cântatũ+ai	Veđutũ+ai	Cređutũ+ai	Venitu+ai	
	3. Cântatũ+a	Veđutũ+a	Cređutũ+a	Venitũ+a ²⁾	
Több. sz.	1. Cântatũ+amũ	Veđutũ+amũ	Cređutũ+amũ	Venitu+am	
	2. Cântatũ+aăț	Veđutu+aăț	Cređutũ+aăț	Venitu+aăț	
	3. Cântatũ+a	Veđutu+a	Cređutu+a	Venitu+a.	
I. Egyszerű régmúlt idő.					
Egyes sz.	1. Cânta+sem	Veđu+sem	Cređu+sem	Veni+sem	
	2. Cânta+seș	Veđus+seș	Cređu+ses	Veni+seș	
	3. Cânta+se	Veđu+se	Cređu+se	Veni+se	
Több. sz.	1. Cânta+semu	Veđu+semu	Cređu+semũ	Veni+semũ	
	2. Cânta+seț	Veđu+seț	Cređu+seț	Veni+seț	
	3. Cânta+se	Veđu+se	Cređu+se	Veni+se.	
II. Első, összetett régmúlt.					
Egy. sz.	1. Aveam	} Cântatũ	} Veđutũ	} Cređutũ	} Venitũ
	2. Aveai				
	3. Avea				

¹⁾ Csak Macedóniában szokásos a többes szám.

²⁾ Vagy a segédige személyei a múlt részszülő elé téve és ettől külön írva.

	I.	II.	III.	IV.
Több. sz. 1. Aveamű 2. Aveaŧi 3. Avea	Cântatű	Veđutű	Cređutű	Venitű ¹⁾

III. Második összetett régmúlt idő.

Egy. sz. 1. Am fostű 2. Ai fostű 3. A fostű	Cântatű	Veđutű	Cređutű	Venitű
---	---------	--------	---------	--------

Több. sz. 1. Amu fostű 2. Aŧi fostű 3. A fostű	Cântatű	Veđutű	Cređutű	Venitű ²⁾
--	---------	--------	---------	----------------------

IV. A harmadik, összetett régmúlt idő.

Egy. sz. 1. Eram 2. Erai 3. Era	Cântatű	Veđutű	Cređutű	Venitű
---------------------------------------	---------	--------	---------	--------

Több. sz. 1. Eramű 2. Eraŧi 3. Era	Cântatű	Veđutű	Cređutű	Venitű.
--	---------	--------	---------	---------

I. Jövő idő:

Egy. sz. 1. Voi 2. Vei 3. Va	Cântă	Vedē	Credē	Venī.
------------------------------------	-------	------	-------	-------

Több. sz. 1. Vomű 2. Veŧi 3. Vor	Cântă	Vedē	Credē	Venī.
--	-------	------	-------	-------

vagy: Cânta+voi, Vede+voi, Crede+voi, Veni+voi stb. összeírva.

II. Jövő (múlt jövő) idő:

Egy. sz. 1. Voi 2. Vei 3. Va	fi cântatű	fi Veđutű	fi cređutű	fi venitű.
------------------------------------	------------	-----------	------------	------------

Több. sz. 1. Vomű 2. Veŧi 3. Vor	fi cântatű	fi veđutű	fi cređutű	fi venitű
--	------------	-----------	------------	-----------

Parancsoló mód.

Természetszerűleg csak jelen ideje van.

Egyes sz.	2. sz. Cântă	Veđi	Crede	Vină
Több. sz.	2. sz. Cânta+ŧi	Vede+ŧi	Crede+ŧi	Vini+ŧi. ³⁾

¹⁾ Ez az igealak csak Macedoniában otthonos.

²⁾ Vagy a segédige hátravetésével: venitű+am fost stb.

³⁾ Tagadó alakban: Nu Cântă, Vedē, Crēde, Veni; a többes szám olyan mint a pozitív.

I. II. III. IV.

Kötő mód.

Jelen idő:

Egyes sz.	1. Să Cântă	să Vedă	să Crede	sa Vin+u
	2. « Cântă	« Veđă	« Cređă	« Vin+ı
	3. « Cante	« Veadă	« Creadă	« Vină
Több. sz.	1. Să Cântă+mű	să Vede+mű	să Crede+mű	să Veni+mű
	2. « Cânta+ți	» Vede+ți	» Crede+ți	» Veni+ți
	3. « Cante	» Veadă	» Creadă	» Vină.

Múlt idő:

Egy. sz.	1. Să fiu	} Cantatü	} Veđutü	} Cređutü	} Venitü
	2. « fi				
	3. « fiă				
Több. sz.	1. Să fimű	} Cantatü	} Veđutü	} Cređutü	} Venitü*)
	2. « fiți				
	3. « fiă				

Összetett régmúlt idő:

Egy. sz.	1. Să fiu fost	} Cântatü,	} Veđutü,	} Cređutü	} Venitü
	2. « fi fost				
	3. « fiă fost				
Több. sz.	1. Să fimű fost	} Cântatü	} Veđutü	} Cređutü	} Venitü
	2. « fiți fost				
	3. « fiă fost				

Óhajtó mód.

Jelen idő:

Egy. sz.	1. Ași	} Cânta	} Vede	} Crede	} Veni
	2. Ai				
	3. Ar(e)				
Több. sz.	1. Amű	} Cânta	} Vede	} Crede	} Veni;
	2. Ați				
	3. Ar(u)				

vagy: a segédigét hátra téve: Cântare+ași, Vedere+ași, Credere+ași, Venire+ași stb.

Félmúlt idő.

Egy. sz.	1. Vream	} Cânta	} Vede	} Crede	} Veni
	2. Vreai				
	3. Vrea				
Több. sz.	1. Vream	} Cânta	} Vede	} Crede	} Veni
	2. Vreați				
	3. Vrea				

*) Van ezen kívül egy másik múltja is a kötő módnak, mely azonban csak a macedoni kiejtésben otthonos; így: Să cântarem, să cântareși, să cantare, să cântaremű, să cântareți, să cântare stb.

	I.	II.	III.	IV.	
	Első-alakú múlt :				
Egy. sz.	1. Am vrutü 2. Ai vrutü 3. A vrutü	} Cânta	} Vede	} Crede	} Veni.
Több. sz.	1. Amü vrutü 2. Ați vrutü 3. A vrutü	} Cânta	} Vede	} Crede	} Veni.
	Második-alakú múlt :				
Egy. sz.	1. Ași fi 2. Ai fi 3. Ar(e) fi	} Cântatü	} Veđutü	} Cređutü	} Venitü
Több. sz.	1. Amü fi 2. Ați fi 3. Ar(a) fi	} Cântatü	} Veđutü	} Cređutü	} Venitü.

Végül megjegyzem, hogy a rumánban a «consecutio temporum» egyáltalán nincsen kifejlődve s így bár a nyelv a különböző időfogalmak kifejezésére különböző alakokkal bír, mint például a múltnak kifejezésére 3, a régmúltnak kifejezésére plane 4 alakkal is, mind a mellett tetszés szerint használhatni akár az egyiket, akár a másikat a nélkül, hogy az az értelem rovására esnek.

KISS GÁBOR.

Erdélyi cigány népdal.

Kéte čaje romani,
Sa has mange pirani,
Ke gëndende, ke len lau,
Da me ode na kerau.

Valamennyi cigány lány,
Szeretöm volt mindahány,
Azt gondolta elveszem,
De én aztat nem teszem.

Ke vodi man parä räu,
Kana ekha ča dikhau ;
Ke e čaje romani,
Sar o salo luluđi !

Mindegyikért fáj szívem,
A hányat lát a szemem :
Mert a mennyi cigány lány,
Szép virágszál valahány !

Belényesi oláh cigány. (Eredeti cigány népdallamát l. az «Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn» I. füzeté zenemellékletén, 9. sz. a.)

Feljegyezte és fordította HERRMANN ANTAL.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR IRODALOMHOZ.

II. Foktövi János.*)

Toldy F. Deák szabású magyar versek története cím alatt irt dolgozatában (Kisf. Társ. Évk. V.) összeállítja amaz írók sorát, kik a XVI—XVIII. századokban a klasszikai verseléssel megpróbálkoztak.

Toldynak e munkássága nem első kísérlet, s nem mindenben eredeti, de eddig legteljesebb összeállítás. Előtte Rajniss (Kalauz 1782), Sándor István (Rabner satyráit bevezető értekezésében 1786), Szombathi János (Mind. Gyűjt. 1789), Virág B. (Pest 1804, Mossócsinál), majd Kazinczy Ferencz (Tud. Gyűjt. 1819. I.) dolgoztak e kérdésben, bővítvén az előbb ismerteket adataikkal. Toldy mindezek munkája eredményét összefoglalva, s az általa talált új adalékokat beleigatva állította össze a deákizáló verselők sorát.

Ez az összeállítás azóta maig nem volt kiegészítve, pedig az idő több új adalékot vetett fölszínre. Többet ne említsek, a históriás írók között nem egy volt, a ki klasszikai versben írta egész hosszú históriáját. Magam sem akarom most mindazt összeszedni, a mi közben e kérdésre napvilágra jött, inkább egy ilyen új verselőt kívánok bemutatni, kinek nevét cikkem elejére tűztem. Foktövi János a protestáns világnak egy a szó szoros értelmében eltemetett alakja, kinek nevét Lumpe-Ember, emléket egy kéziratoss könyv tartotta fenn. Könyvének címe: Az Ember életéről, természetéről, állapotáról irt Prédikációk könyve, melyet Foktövi váczii pap korában 1614—15 között irt. Prédikációk vannak benne összegyűjtve, rendbeszedve, úgy hogy az emberről való tudásnak XVII. századi kézikönyvét adja. Elkiseri az embert bölcsőjétől koporsójáig, magyarázva mindazt, a mire az embernek életében szüksége van, Istent és a vallást, az Istennek tetsző életet, a megbecsült fiataliságot s a megérdemlett aggkort, a gondtalan gyermekéveket s az élet delének fáradalmait; tanítva az erkölcsi és a világi életet. Ez a könyv körülbelül mindazt magában foglalja, a mi a XVII. század elején az emberre vonatkozó tudásnak tárgya lehetett. Mint ilyen teljes, egész és rendszeres. Az egyes prédikációkat

*) L. Magyar Könyv-Szemle 1887. 76—88.

Foktövi valószínűleg Váczott mondotta el különféle alkalmakkor, s midőn már együtt voltak, talán sajtó alá akarván adni, írta össze.

Foktövi János valószínűleg ama Fogthüy-családnak elődjei közül való, mely Komárom és Hajdú megyékben maig élő, tekintélyes nemes ház. A protestantismus szolgálatában több Foktövit találunk, kik között már a XVI. században kivált János és Máté.

János született 1566-ban Tolnán, Debreczenben tanult, s Veresmarton és Szegeden volt iskolamester, 1592-ben Czegléden avatta fel Körtvélyesi püspök, ettől az időtől Adácson, Thökölyben s másutt volt prédikátor, míg 1604-ben Váczon települt le. Vándorlásaira vonatkoztatva írja jegyzéseit. A ki sokat járt, sokat tudhat az beszélni stb. Vác adott nyugalmat, a hol 1619—1625 között halhatott el. Életéről alig emlékezett meg valaki. Adatait maga jegyezte fel s adta át az utódoknak. Könyve megmentette a megsemmisüléstől.

Prédikációi közé ékelni szokott különféle idézeteket, Calvin és kora tudósainak írásaiból, az egyházi atyákból, a bibliából és zsoltárokból, sőt a klasszikus kor íróiból is. Ezeket az idézeteket hűen adja, s hogy mindenki megérthesse: lefordítja maga és pedig alakilag is hű fordításban. Ily módon a latin hexametert magyar hatos-versben, a latin distichont magyar pár-versben adja vissza. Ez a magyarázata fordításainak, melyeket nem sokára talán eredetiek is követtek. Kötetében eredeti kettő van (közöltem M. K. Szemle 1887.), fordított egy csomó. Mind azt közölni sem terünk nem engedvén, sem értékük miatt nem lévén kívánatos; néhányak közlése árán, megváltjuk e fáradságot.

Édes álomra szemed ne bocsásd addig óh ember,
 Nappali sok bűnöd, míg nem számlaltad elő.
 Így ifjúságból kijutván, vénség idejét
 (Noha későn) jobbitsd, ne vessz el büneidért te.
*Ifjúság virágát ördögre költi sok ember,
 Rosszát, vénségét Istenre kötni akarja.*
 Térjen utoljára Istenhez, befogad úgyis.

(Fol. 293b.)

Sok nyavalyák az embert környékezik aztán,
 Vagy keres és ha talált, megszánja félti hogy elkel,
 Vagy midőn dolgát rögtön s lankadtan mutatja,
 Halogató, váró, tudatlan, végre vágyódó,

Kedvetlen, feddő, elmulton csak dicsekvő,
Még hogy gyermek volt, próbálja feddni kicsint csak;
Vének elméjét végre sok nyavalya töri.

(Horatius: Ars poet. Multa senem etc. Fol. 314a.)

E két mutatvány közül az első eredeti, a második fordított. Mind a kettő meggyőzi az olvasót arról, hogy írójuk nem volt közönséges verselő a klasszikai versírás gyermekkorában. Sem előtte, sem utána egyhamar nem volt, a ki beérte volna őt, mert ezek a versek, a mai ízléshez viszonyítva, nagyon döcögősek ugyan, de a XVII. századi prozódiaival mérve, valóságos gördülékeny versek. Az elsőben aláhuzott két sor gondolata bármely írótt megelőz e korból, úgy magáért a gondolatért, mint annak kifejezésbeli szabatoságáért. Foktövi János Toldy sorozatában Diósi Gergely deák után Szenczi Albert előtt állhat, a XVI—XVII. századok találkozásán, haladást jelez a XVI. század verselésében. Foktövi János e néhány versfordítás és töredék révén helyet foglalhat a magyar irodalom múltjában.

ERDÉLYI PÁL.

AD ARNOBII ADV. NAT. L. IV. C. 24.

Apud Arnobium Adv. Nat. l. IV. c. 24. legimus:

Numquid rege a Cyprio, cuius nomen Cinyras est, *dictatum* meretriculam Venerem divorum in numero consecratam?

Hoc loco codex Parisinus 1661. *dictatum* præbet, quod Reifferscheid in editione sua, de emendanda corruptela desperans, asterisco notavit. Nam coniecturam Gelii, *ditatam*, cum apud Clementem, Arnobium et Firmicum Maternum, præter quos de Venere a Cinyra consecrata nullos habemus auctores, eum a rege divitiis ornatam esse nusquam legamus, iure noluit in textum recipere. Sed multo planiorem ingredi licet emendandi viam, si tenemus, quod ad quæstionem solvendam maximi est momenti, scilicet Arnobium et hæc et illa, quæ l. V. c. 19 de eadem re profert:

Nec non et Cypriæ Veneris *abstrusa illa initia* præteribi-

mus, quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse, in quibus summentes ea certas *stipes inferunt ut meretrici* et referunt *phallos propitii numinis signa donatos*

ut alia permulta, a Clemente Alexandrino sumpsisse neque præter ea, quæ apud auctorem suum legerit, quicquam novi hoc loco posse requiri. Clemens enim in Protreptico [cap. II. 13.] hæc dicit:

οὐ γὰρ με Κύπριος· ὁ νησιώτης Κινύρας· παραπέσαι ποτ' ἂν τὰ περὶ τὴν Ἀφροδίτην, μαχλῶντα ὄργια ἐκ νυκτὸς ἡμέρα παραδοῦναι τοιμίσας, φιλοτιμούμενος θειάσαι πόρον τὴν πολιτίδα

et paulo post (cap. II. 14.):

ἡ μὲν οὖν ἄφρογενής τε καὶ Κυπρογενής, ἡ Κινύρα φίλη, τὴν Ἀφροδίτην λέγω . . . φαλλὸς τοῖς μουμένοις τὴν τέχνην τὴν μοιχικὴν ἐπιθίδεται· νόμισμα δ' ἐἰσφέρειουσιν ἀπ' αὐτῆς οἱ μουμένοι οὕτως ἐταίρα ἐρασταί.

Quibus si addis testimonium Firmici Materni [De err. prof. rel. c. 10], qui præter Clementem, etiam Arnobium ante oculos habuisse videtur:

Audio Cinyram Cyprium templum *amicae meretrici* donasse . . . statuisset etiam ut quicumque initiari vellet secreto Veneris sibi tradito assem unum mercedis nomine deæ daret . . . Bene amator Cinyras meretriciis legibus serviit: *consecratae* Veneri a sacerdotibus suis *stipem* dari iussit *ut scorto*

certe Venerem, τὴν Κινύρα φίλην, *amicam regis meretricem*, ab Arnobio loco in quæstionem vocato *dilectam meretriculam* nominatam esse concedes. Neque enim verbum diligendi, quod fortasse offendet nonnullos nimium scrupulosos, prorsus alienum est a significatione huiusmodi amoris, ut Firmicus Maternus astrologus, qui paulo post Arnobium vixit, docet l. V. c. 14: Qui stultas mulieres ac temerarias summo *dilectionis* prosequantur affectu.

G. NÉMETHY.

CSOKONAI ÉS KOTZEBUE.

Kotzebuenak tudvalevőleg szintén nagy hatása volt a magyar irodalomra is. Komoly színművei közt leghíresebb a *Menschenhass und Reue*, mely a német irodalom történetében mind végig szerepelni fog s melyet egy Saint-Marc Girardin még mindig elég érdemesnek talált arra, hogy a szenvedélyek festési módjának múlt századi példányául fejtegetessen nagyszabású művében, a Cours de littérature dramatique-ben, Thackeray pedig örökre halhatatlannított egy pár jelenetében, Pendennis című regényével. Ez a nevezetes darab Bayer becses kutatása szerint 1792-ben le lett már fordítva Bikfalvi Kóré Zsigmond által s e fordításban állandó repertoire-darabnak maradt hazai színpadjainkon. Ezúttal egy másik érdekes bizonyítékát nyújthatjuk a *Menschenhass und Reue* hatásának nálunk, egy magyar színdarabban. Az utánczó nem más mint a múlt század nagy tehetségű s érdekes egyéniségű költője, Csokonai Vitéz Mihály, s azon műve, melyben ez utánczás nyomai fölfedezhetők: a *Gerson du Malheureux* [Fils du Malheur?], még pedig abban a kidolgozásában s ama részleteiben, melyeket Toldy Ferencz a *Nemzeti Könyvtár*-féle kiadás jegyzetei közt közöl, megemlítve, hogy e kidolgozásban a darab — egykorú följegyzés szerint — «1795. febr. 28. játszódtatott Debreczenben, a collegiumban».

Mi a két színdarab tartalmát illeti, a legtávolabbról sem fedezhető föl rokonság közöttük. Még a két főalak egyénisége sem egyezik. Gerson du Malheureux egy «26 éves ifjú», ki elvesztett kedvese után kesereg, boldogúlt anyjáról ábrándozik s kóborlásai közben a darab végén egész véletlenül, vagy bátran mondhatni: érthetetlenül atyját leli fel. Meinau báró ellenben 30—40 közt levő javakorabeli férfiú, kit neje hűtlensége tett remetévé, s ki végül bűnét megbűnhődött nejeire találva, neki megbocsát s kibékül a világgal. Mindössze abban hasonlítanak egymáshoz, miszerint mindketten visszavonúltan élnek a nagy városok zajától s embergyűlölet ideiglenes martalékai. Az alábbiakban párhuzamosan egymás mellé állítjuk ama részleteket, melyekben a helyzet, a dialog jellemző egyszerűsége, szaggatottsága, a reflexiók íze-színe határozottan Kotzebuera vall Csokonainál, vagy egészen Csokonaira emlékeztet Kotzebuenál; valamint azon részleteket, melyek gondolatok, sőt kifejezések tekintetében egyenesen Kotzebue után vannak írva, vagy épen fordítva. Mint nem épen érdektelen apróságokra, már itt utalunk arra, hogy Malheureuxnek is mint Meinaunak ebédre kellene mennie s nem akarja elfogadni a meghívást; valamint arra, hogy Ferencz, ki az Unbekannter szolgájának még nevét is elkölcsönözte, szép természeti fek-

véssel biró zúg után óhajtozik, Hanswurstot emleget, miről mind Franz is beszél Kotzebuenál a III. felv. 3. jelenetében.

Kotzebue.

Csokonai.

I. Akt. 1. Scene.

Unbekannter (nach einer Pause).
Du sprachst gestern Abends —

Fr. Von dem armen Bauer.

U. Ganz recht.

Fr. Sie antworten mir nicht?

U. Sprich weiter!

Fr. Er ist arm.

U. Woher weisst du das?

Fr. Er sagt es.

U. (bitter). O, sie sagen und klagen viel.

Fr. Und betrügen viel.

U. Richtig.

Fr. Dieser nicht.

U. Warum nicht?

Fr. Das fühlt sich besser, als es sich sagt.

U. Narr.

Fr. Ein gefühlvoller Narr ist mehr werth, als ein eiskalter Klügler.

U. Das ist nicht wahr.

Fr. Wohlthaten erzeugen Dank.

U. Das ist nicht wahr.

Fr. Und beglücken mehr den Geber, als den Empfänger.

U. Das ist wahr.

Fr. Sie sind ein wohlthätiger Herr.

U. Ich?

Fr. Ich bin hundertmal Zeuge davon gewesen.

U. Ein wohlthätiger Mensch ist ein Thor.

Fr. O, gewiss nicht.

U. Sie verdienen's nicht.

Fr. Die meisten freilich nicht.

U. Sie heucheln.

Fr. Sie betrügen.

U. Sie weinen ins Angesicht.

Fr. Und lachen hinter dem Rücken.

U. (bitter). Menschenbrut!

Math. Ferencz.

F. Tessék!

Math. Hát?

F. Él.

Math. Van?

F. Nincs.

Math. Itt?

F. Itt.

Math. Hogyan?

F. Ó jó ember.

Math. Igy hát boldogtalan.

F. Jó is, boldog is.

Math. Az lehetetlen.

F. Annak tartja magát.
stb.

F. A városi társaság kicsinósítja a testet és lelket.

Math. Az nem igaz.

F. Az emberekkel való társalkodás a boldog életre vezet bennünket stb.

Math. Az nem igaz.

F. És az embereknek életét stb.

Math. Az igaz.

F. Azok szegények és parasztok.
Math. Azaz nincs annyi módjuk a hunczfutságba.

Fr. Es gibt Ausnahmen.

U. Wo?

Fr. Unser Bauer — — — — —

U. Aber wenn er lügt — —

Fr. Er lügt nicht.

U. O, die Menschen sind gebo-
rene Lügner.

Fr. Leider!

Fr. Szemmel látott tanúk (*szem-
tanúk*) bizonyítják, kiknek szavok
megérdemlik a hitelt.

Malh. Angyalok?

F. Nem, hanem emberek.

Malh. Már hát hazudsz.

F. No hát nem hitelek! ..

3. Scene.

Franz (allein).

Ein guter Herr, aber das Reden
verlernt man fast bei ihm. Ein
braver Herr, aber ich kann nicht
klug aus ihm werden. Auf jedes
Menschenantlitz schimpft er und
kein Armer geht hilflos von seiner
Thür. Schon drei Jahre bin ich bei
ihm, und noch weiss ich nicht, wer
er ist. Ein Menschenfeind, das ist
klar; aber ich wette, seine Mutter
hat ihn nicht dazu geboren. Der
Menschenhass ist in seinem Kopfe,
nicht in seinem Herzen.

15. Sc.

Fr. (küsst sie). Armer Herr, wie
muss Ihnen mitgespielt worden
sein, ehe es der Welt gelang, die-
sen fürchterlichen Menschenhass,
diese schauerlichen Zweifel an Tu-
gend und Redlichkeit in Ihr Herz
zu pflanzen. (Für sich, ihn betrach-
tend.) Nun wieder gelesen. So geht
es den ganzen Tag. Für ihn hat
die schöne Natur keine Freude
und das Leben keinen Reiz. Ich
hab' ihn in drei Jahren nicht ein
einziges Mal lachen sehen. Was
soll daraus werden? ein Selbst-
mörder! — Wenn er sich doch nur
an irgend ein lebendes Wesen in
der Welt kettete, und wär' es auch
nur ein Hund, ein Canarienvogel!
Denn etwas muss der Mensch doch
lieben. Oder er, wenn er Blumen
zöge, oder Schmetterlinge sam-

II. felvonás.

I. jelenés. *Ferencz* (egyedül).

Boldog Isten! miket kell még
az embernek érni. Fél esztendeje
lesz, hogy kiutaztunk Francia-
országból; de már az azóta a beszé-
det is elfelejtettem. Az az én uram
egy igaz jó ember, az tagadhatat-
lan, mégis minden különbség nél-
kül bosszankodik Két
esztendő óta egy mosolyodását sem
volt szerencsém látni
unalommal, utálattal, gyűlöléssel
vonul fel minden szava és moz-
dulása. Irtózik az emberi társaság-
tól, maga setét elmékedésévelhi-
zik. Én azólta más világba szalad-
tam volna tőle, de tudom, hogy ez
ő rajta csak szerencsétlenség; az
ő szíve, jó indulatja hajlandó a
nyájasságra és szeretetre; lelke
nagy és nemes, büszkének is mond-
hatnám; érzése forró, tartós és ér-
zékeny, de elméje a felsőbb íróktól
kipallérozva, egész viselete egy
emberi társasághoz van alkalmaz-
tatva.

melte! — Nein, er thut nichts als lesen. Und wenn er einmal den Mund öffnet, so sprudelt ein Fluch über das ganze Menschengeschlecht heraus.

Dritter Akt.

1. Sc.

Fr. Ein so edler, ein so braver Herr.

U. (böse). Willst du mir schmeicheln? Pack dich fort!

Fr. Bei meiner armen Seele! es geht mir vom Herzen. Wenn ich so im Stillen zusehe, wie Sie so die Noth eines Jeden zu Ihrer eigenen machen, und doch selbst nicht glücklich sind — ach! da blutet mir das Herz.

U. (weich). Ich danke dir . . .

F. Te benned felséges tökéletességek vagynak ott.

M. Hízeltedni akarsz, lódulj előlem, nem tűrhetlek.

F. Ne légy, uram, tovább oly komor állat stb.

M. Bosszantasz!

Fr. Uram, ne neheztelj reám azért, a mit mondottam.

M. Egyetlen egy barátom vagy! (Átöleli.)

3. Sc.

Unbekannter (egy neheztelő összeszólalkozás után). Du bist mein einziger Freund.

Fr. Der Titel, den Sie mir geben, macht Alles wieder gut.

4. Sc.

U. Franz!

Fr. Gnädiger Herr!

U. Wir müssen auch fort!

Fr. Wohin?

U. Das weiss Gott.

Fr. Ich folge Ihnen.

U. Allenthalben?

Fr. In den Tod!

U. Wollte der Himmel, dort ist Ruhe

M. Ferencz, csak menjünk.

F. Hová?

M. Nem tudom, készíts el mindent.

F. Kész vagyok, uram, a te boldogtalanságodat a világon túl is kísérni.

M. Vajha túl!

E csekélységből is látni, hogy még mindig nincs kimerítve a német irodalom Csokonaira gyakorolt hatásának búvárlása.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Ásbóth Oszkár. Rövid gyakorlati orosz nyelvtan. Budapest. Singer és Wolfner kiadása. 1888.

Ez a könyv igazán az, a mi lenni akar, egyengeti a kezdet nehézségeit az előtt, a ki az orosz nyelvvel meg akar ismerkedni. «Ez a nyelvtan csakis az orosz nyelv legfontosabb alakjaiba és fordulataiba akarja a kezdőt bevezetni, még pedig a lehető legrövidebb úton.» (Előszó.) Hogy a szerző mikép tárgyalja magát az orosz nyelvet, nem akarom bírálni; ő nálunk mindenesetre a leghivatottabb e téren, a ki joggal hivatkozhatik a tíz évre, melyet az egyetemen az orosz nyelv tanításával eltöltött. Ez a könyv egyetemi előadásainak mintegy gyűjteménye; ugyanaz a szellem, ugyanaz a módszer lengi át egész könyvét, a mely előadásait jellemzi. Itt csakis a módszerre akarok néhány megjegyzést tenni, mert nem mindig ugyanaz a helyes a könyvben, a mi célra vezet az élő szóval tartott előadásoknál. Föltűnő sajátsága a könyvnek, hogy a tanuló számára semmi fordítási anyagot nem ad. Az egyetemen helyes ez az eljárás; s ott pótolja ezt a hiányt már a második félévben, vagy legkésőbb egy év múlva az «Orosz olvasmányok» című kollegium. Ott már van a tanulónak bő alkalma a hallott szabályokkal gyakorlati úton is megismerkedni. De ez a könyv nem csak egyetemi hallgatóknak van szánva; s a fordítások hiányát egy talán később megjelenendő olvasókönyv sem pótolná. Minél előbb kellene már egy-egy könnyebb s folyton nehezedő összefüggő orosz olvasmányt adni, melynek tartalma is érdekes legyen. Az olvasmány mellett ne legyen ott a fordítás (ez a tanuló dolga), hanem kezdetben annál nélkülözhetetlenebb a teljes szövegnek a kiejtést pontosan feltüntető átírása. Később az átírás már csak az új szavakra is vonatkozhatik. A nyelvtan végéhez függesztett szemelvényeknél, Turgenyev költeményeiből prózában, szintén elhagyható a fordítás. E helyett a könyvhöz egy kis szójegyzéket kellene csatolni, a melyben minden az olvasmányokban előforduló szó meg legyen (ismét a kiejtés feltüntetésével!); legpraktikusabb az ilyen szójegyzéket külön kis füzetben mellékelni a könyvhöz, mint azt a berlini Friedberg és Mode cég teszi legújabb kiadványaiban (l. English Theatre és Théâtre français cz. gyűjteményeit).

Még egy dolog van, a mi a nyelvtant különösen kitünteteti, az, hogy a fősúlyt a beszélt nyelvre fekteti, a midőn mindig tekintettel van a helyes kiejtésre. Eddig még egy nyelvtanunk sincs, mely ily pontosan s következetesen figyelembe vette volna az élő nyelv kiejtését, s bátran elmondhatjuk, hogy ez nyelvtanunknak főérdeme. Bevezetésül

egy rövid szakaszt szentel a kiejtés jellemzésének, s azontúl a 7. §-ig minden szó, minden mondat mellett ott találjuk a kiejtést föltüntető átírást, azonkívül a függelékben található szók és szólások is át vannak írva. Azt hiszem, a könyvnek csak hasznára lett volna, ha ez átírást tovább is folytatja a szerző, mert itt nem mondhatjuk, hogy sok a jóból megárt. Sok tanuló, ha a 7. §-ig helyesen olvasott is, később, ha hiányzik a biztos támasz, gyakran fog tévedezni. De ha a szerző nem akarta az átírást az egész nyelvtanon végig alkalmazni, nehogy a könyvet tegye terjedelmesebbé, legalább minden új szónál közölnie kellett volna a kiejtést. Az átírásra a magyar betűket használja, a mi helyes is, mert hisz a könyv laikusok számára is készült. Csak egy-két kifogásom van az átírás ellen, a mit a bevezető s a hangokról szóló szakasz bírálata közben adhatok elő.

Ezt a hangokról szóló fejezetet részletesen akarom bírálni, mert ez az első magyarul írt nyelvtan, mely a fonétika újabb vívmányait figyelembe veszi. A tanulónak, mielőtt egy idegen nyelv tanulásához fog, meg kell ismerkednie az illető nyelv hangszerével, különösen azokat a hangokat kell tanulmányoznia, a melyek az ő anyanyelvében nincsenek meg. Ásbóth dicséretes igyekezetet fejtett ki e szakasz megírásánál, mindazonáltal van némi kifogásom ellene. Mindenekelőtt hibáztatom a hangsúly jelölését. Tudjuk, hogy közönségesen nem jelölik a hangsúlyt az orosz könyvekben, de már régóta megszokták a nyelvtanok, sőt a kezdők számára írt olvasókönyvek is, hogy útbaigazításul ékezzel jelölik a hangsúlyt magán az orosz szón. Ez okadatolt ott, a hol nincs átírás. De ha már a szerző a még helyesebb átírást alkalmazta, ezen kellett volna a hangsúlyt is megjelölnie. Mostani megjelölésének két hibája van: a tanulónak mindig kétfelé kell nézni, ha a szót helyesen akarja kiejteni, az átírás mutatja a kiejtendő hangokat, az orosz szó a hangsúly helyét; továbbá ez az ékezett orosz szó nem az a mit a közönséges orosz könyvekben fog látni a tanuló, maga az ékezet is változtat rajta. Mindezt nagyon könnyen el lehet kerülni az által, ha a hangsúlyt is az átírásban jelöljük meg, és pedig ritkított betűkkel (*ga tof, kap'jejek*), vagy talán még ajánlatosabb, a kiemelendő szótag elé tett ponttal (*ga'tof, kap'jejek*).

Az egyes hangok jelöléséhez és leírásához is fér néhány szó. Ha követi is a szerző azt az elvet, hogy az orosz nyelv hangjait a magyar betűkkel jelöli, ezt csak akkor szabad tennie, ha az illető hangok megegyeznek, de ha egy a magyar nyelvben ismeretlen orosz hangot oly betűvel jelöl, a melynek megfelelő hang az oroszban nincs meg, mindenesetre hibát követ el. Így nagyon szerencsétlen választás volt az *н* hangot *ü*-vel jelölni; hisz ejtése nem is hasonlít a magyar *ü*-éhez. Száz tanuló közül 99 mindig *ü*-nek fogja ejteni az *н*-t. Az *л*.

hang jelölése (*ll*) sem egész helyes, a gondatlan tanuló (pedig a legtöbb ilyen) mindig a magyar hosszú *ll*-t fogja ejteni. A teljesen idegen hangot mindig egészen új jeggyel kell jelölni, hogy ez által a tanuló mindig figyelmeztetve legyen különös voltára. A jelölés okozta nehézséget még inkább elősegíti az, hogy a szerző nem is írja le ezen hangok minőségét. «Sajátságos mély, tompa hang az *ы*, melyet pontosan nem lehet leírni; addig míg a tanulónak alkalma nem nyílik az orosz ember szájából hallani, ejtse *u*-val, melyet egészen rövid *i* követ» (6. l.). E leírás nem ad tiszta képet az illető hangról, sőt lesz, a ki az utolsó megjegyzés folytán diphthongusnak fogja tartani. Az *лѣ*-ről így szól: «Ez is olyan hang, a melyet bajos leírni» (12. l.). Akármilyen bajos is a leírás, elkerülhetetlenül szükséges.

Az *e* hangok leírása is elég sajátságos. «Az orosz nyelvben két *e* hang van, . . . egy széles *e*, mint pl. a magyar *neki* szóban és egy szűkebb, világosabb (?) *e*, mely a mi *é*-nktől (*él* szóban) csak annyiban különbözik, hogy rövid.» (6. l.). Tehát nem egyéb, mint a magyar *ë* (*meg*). Csodálatos, hogy a szerző a magyar *ë* hangról nem szól, pedig evvel kellene jelölnie, valahányszor ez a szűkebb *e* előfordúl. Mert a két külön *e* hangnak egy betűvel való jelölése minden esetre félre vezető. Ha talán ez a szűkebb *e* nem a magyar *ë*, szeretnők tudni, hogy milyen hang s mily viszonyban áll hozzá?

Reméljük egy második kiadás segíteni fog e fogyatkozásokon, addig is mindenki sikerrel használhatja a könyvet, ha az orosz nyelv elemeivel meg akar ismerkedni.

BALASSA JÓZSEF.

Erdélyi cigány népdal.

(A Wlisslocki-Herrmann féle gyűjteményből.)

Rosmarinto pal feraste —	Rozmaring az ablakomban —
Kamav šukare ñevaste;	Szép menyecske-galambom van ;
Rosmarinto pal piri —	Rozmaringos cserepem —
Kamav čáces mre kiri;	Ángyom-asszony szeretem ;
Rosmarinto andre bar —	Rozmaring kert közepén —
Kama me som maj šukar :	De szép legény vagyok én :
Mre vođi čáces kamel	S szívem szeret igazán
Hei ! raklijen dujvartel !	Híven vagy kétszáz leányt.

Fordította HERRMANN ANTAL.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Les grands écrivains français. Etudes sur la vie, les oeuvres et l'influence des principaux auteurs de notre littérature : 1. Victor Cousin, par Jules Simon. — 2. Madame de Sévigné, par Gaston Boissier. — 3. Montesquieu, par Albert Sorel. — 4. George Sand, par E. Caro. — 5. Turgot, par Léon Say. — Paris, Hachette, 2 frs le volume.

A Hachette-czég évek óta foglalkozik a francia klasszikusok kritikai kiadásával. A *Les grands écrivains de la France* cz. nagyszerű vállalatban Corneille, Racine, Molière, Lafontaine, Mme de Sévigné, Retz, Saint Simon vaskos kötetekben, az összes kéziratok összehasonlításával, beható tanulmányokkal, külön szótárakkal részben már megjelentek, részben megjelenő félben vannak. E kiadások bevezetései azonban részint nagy terjedelműknél fogva, részint a specialis kérdések tárgyalása miatt, nem igen forognak a nagy közönség kezén. E hiányon pótolni volt főczélja a fenn czímtett vállalatnak, mely a művelt közönségnek érdekes olvasmány alakjában a tudomány mai színvonalán álló életrajzokat nyújt, melyeket Franciaország legfényesebb írói írnak. A vállalat élén Jusserand áll, a ki tán kevésbé ismeretes a külföldön, de itt mint jeles kritikus, különösen az angol irodalom terén, jó hírben áll. A múlt évben Guizot-t helyettesítette a modern irodalom tanszékén a Collège de France-on; de közben osztálytanácsos lett a külügyi miniszteriumban s elhagyta a tanári pályát. Eddig e csinosan kiállított és fényesen írt életrajzokból öt kötet jelent meg, melyeket ez alkalommal ismertetni szándékozunk; a továbbiakat (ígérve van Racine Anatole Francetól, Boileau Brunetiétől, Rousseau Cherbuliertől, De Maistre Melchior de Voguétől, Lamartine Pomairoltól, Balzac Bourgeltől, Musset Lemaitretől, Sainte-Beuve Tainetől, Guizot Monodtól stb.) megjelenésük alkalmával fogjuk bemutatni.

1. A nagy írók sorát *Victor Cousin* nyitja meg. Megérdemlik-e a Sorbonne híres tanárának, a volt közoktatásügyi miniszternek élete és iratai, hogy a nagy klasszikusok közt foglaljon helyet? Egykori tanítványa és helyettese, Jules Simon, azt hiszi, hogy igen. Cousin befolyása a francia szellemi és irodalmi életre sokkal nagyobb volt, mint irataiból következtethetni. Paul Janet nem rég egy vaskos kötetet szentelt neki, melynek egyes fejezetei a *Revue des deux mondes*-ban, melynek Cousin soká szellemi igazgatója volt, jelentek meg. Janet és J. Simon művei közt az a különbség van, hogy Janet főleg az eklektikus bölcsészszel foglalkozik, bonczolja tanát, tanítási módját, kimutatja, mily befolyással volt rá a német philosophia, s megjelöli a XIX.

század bölcsészeti áramlatában az általa kivívott helyet. Jules Simon főleg az emberrel foglalkozik. Csak néhány lapot szentel a Cousin philosophiájának, mely különben eléggé ismeretes. Nem a modern bölcsészekből meritette, mondja az író, hanem az alexandriai kor philosophusaiban találta; a lélektan a kiinduló pontja, az eklekticismus a módszere; főszmél: egy szabad, belátó és személyes istenség mint ok és okozat; az erkölcsstan alapja a szabadság, tisztünk teljesítése a szabály, és a lélek halhatatlansága sanctiója; az emberiség történetének philosophiája a siker magasztalása, a politikai rendszerben egység a változatosságban. — Mindezt egyszerűen referálja a szerző, de ott, hol az emberről, a tanárról, a miniszterről van szó, a régi tanítványt halljuk, ki éles szemmel látja a nap hőségének hibáit, gyengéit és finom ironiával jellemzi azokat. E tekintetben a harmadik fejezet (Le Régiment) valódi remekmű. Szegény viszonyokból látjuk Cousint felvergődni. Mint kis fiú, egy gazdag tanítványt társai ütlegei alól ment meg; az anya hálául a lycée Charlemagneba járattja és megfizeti tandíját. Itt a kis Cousin nemsokára az összes kitüntetések elnyeri; belép az Ecole normaleba s alig vizsgázott, már is előadásokat tart ugyanezen iskolában. Németországba utazik, majd a Sorbonneon tanít, a hol Villemainnel és Guizotval a híres triast képezi, mely talán nagyobb befolyással volt a nagy közönségre, mint a tanuló ifjuságra. A reakcio megfosztja hivatalától, de a juliusi monarchia hivatalokkal halmozza el: a közoktatásügyi tanácsban az első helyet foglalja el; Thiers és Guizot egyebütt levén elfoglalva, ő igazgatja az Universitét. Mint miniszter valódi önkény-uralmat gyakorol. Jaj annak a philosophiai tanárnak, a ki materialistikus vagy egyéb tanokat akar hirdetni a lycéeekben vagy a fakultásokban. Cousin mindenről értesül; a tanári kar legkisebb dolgozatait sem ignorálja; szívesen fogadja a tanárokat és különösen azt ajánlja nekik, hogy püspökeikkel jó lábon álljanak. Franck, a Collège de Francenak nem rég nyugalomba ment tanára, midőn a Journal des Savants-ban Jules Simon könyvét ismertette, az önkényes uralom e vádjá ellen védte Cousint. Azt meséli, hogy midőn ő, izraelita létére, a philosophia agregatioján átesett s a vidékre készült menni, Cousintól búcsút véve, ez azt kérdezte tőle: Ha ön előadásaiban arra a nagy történeti eseményre, melyet kereszténységnek neveznek, fog akadni, habozni fog-e kalapját levenni? Semmi esetre, uram, felelt Franck. S a tanuló nemsokára Párisba jött, a hol nagyobb hírre tett szert, mint a volt miniszter. A francia philosophiai oktatás ma nap spiritualista. A tanfelügyelők nem igen túrnék, hogy a tanár a lycéeekben a modern áramlatok tolmácsa legyen. Bátran előadhatja nézeteit, czáfolhatja az ellenvéleményeket, de tanítványaira nyomást nem gyakorolhat. A fakultásokban sem látják jó szemmel azokat, kik a régi módszertől távozni

akarnak, s nagy tusákba került, míg Ribot nem rég a Collège de Franceon az experimentalis psychologia tanárává lehetett.

Cousin mindenesetre nem volt igen tolerans, de inkább szép szóval, rábeszéléssel akarta magának az Universitét megnyerni, mint kényszerszabályokkal. Valóban nagynak akkor mutatkozott, midőn a Conseil royalban s a senatusban megtámadták a tanári kart. Az ez alkalomkor tartott beszédei valódi remekművek. A reakció mindig merészebb lett, de Cousin nem tágított; e harcz és tusa leírásának szentelte J. Simon a *Les batailles* cz. fejezetét. Midőn végre az Empire órája ütött és Falloux a hirhedt Enseignement libret, a klerikális oktatást, az Universitének versenytársul adta és mindennemű kedvezményekkel látta el, hogy a liberális eszméket elfojtsa, Cousin visszavonult, megtartotta lakását a Sorbonneon és könyvtárában, melyet végrendeletében a tanuló ifjuságnak ajándékozott, töltötte élte utolsó napjait. De még visszavonultságában is gyakran kérték tanácsát az Empire miniszterei, különösen Duruy, a kivel liberalisabb szellem jutott a kormányra.

J. Simon könyvének utolsó fejezete (*Les amours*) Cousin azon szépirodalmi műveivel foglalkozik, melyeket a bölcsész a XVII. század híres asszonyairól írt. Taine ifjukurában hevesen kikelt Cousin ebbeli munkássága ellen, finom ironiájával azt mondván, hogy Cousin azt hitte magáról, hogy a nagy Condé sógora és La Rochefoucauld versenytársa. J. Simon e könyvekben csak nemes és magasztos eszméket és történeti tényeket talál. De daczára a nagy kritikai apparatusnak, daczára a számos okmánynak: Cousin véleménye, mikor egy ily könyv írásához fogott, már eleve elfogúlt volt. Mindenki belátja manap, hogy Madame de Longueville nem más, mint az ember La Rochefoucauld elitélése, Madame de Sablé pedig az író La Rochefoucauld kigúnyolása.

A könyv utolsó lapjain az egykori tanítvány mintha a tárgyalás folyamában ejtett csipkedéseket feledtetni akarná, hatalmas vonásokban felidézi Cousin emlékét; újra a Sorbonneon, a miniszteriumban, az akadémiában látja és megadja e rendkívül tevékeny életpályának a megérdemlett dicséretet.

2. Gaston Boissier már *Cicero és barátai* cz. művében szentelt néhány lapot Mme de Sévignének. Ha levelekről van szó, az ó-korban Cicero, a francia irodalomban Mme de Sévigné neve jut eszünkbe. Hogy a latin irodalom tanára a Collège de Franceon most egy francia íróról szól, csak azoknak fog feltűnni, a kik azt hiszik, hogy Franciaországban is, mint másutt, a klasszikus philológiával foglalkozó tudós elhanyagolhatja honi irodalmát. Franciaországban ez lehetetlen; már a középtanodai tanfolyamban a három klasszikus nyelv — francia, latin, görög — oly szoros kapcsolatban áll, hogy tanításuk az egyes

osztályokban rendszeresen ugyanegy tanár kezében van. Ha azután a fiatal bachelier az egyetemre megy és irodalmi tanulmányokra adja magát, akár ó-kori, akár modern nyelvekkel foglalkozzék, a francia irodalom mindig első helyen áll. Kilencz tizedrésze az elbukott tanár-jelölteknek nem latin, görög, német vagy angol nyelvbéli képzetlenségök miatt estek el, hanem mert francia értekezések nem felelt meg a stíl igényeinek. A derék stilista mindig előnnyel bír, s még később is, ha egyetemi concursusokról van szó, a hol azt hinné az ember, hogy a mély tudomány, a lelkiismeretes kutatás van döntő befolyással a jelölt sorsára, éppen az ellenkező esik meg néha: a fényes stíl, a remek compositio inkább esik latba, mint a pongyola szerkezet, ha a dolgozat magában véve sok tudományról tanuskodik is. Latinista sok van olyan Franciaországban mint Boissier, de oly remek stilista nincs több; nevét mindenki ismeri, míg Benoît, Riemann és Châtelain neveivel csak a szakférfiú találkozók.

Mint *Cicero és barátai* cz. könyvében, e kis életrajzban is nemcsak Sévigné asszonnyal ismerkedünk meg, hanem a körrel, melyben élt, a férfakkal, kikkel társalkodott is. A kép annyival többet nyer, amennyivel jobban ismerjük a környezetet. Először is fiával, Károlylyal, és különösen leányával, Madame de Grignannel, kihez főleg intézi híres leveleit, ismerkedünk meg; Bussy-Rabutinnal, a rokonnal, ki Sévigné halála után oly nagyon szerelmes volt a fényes írónőbe s a ki a *Histoire amoureuse des Gaules* című félig regény, félig pasquille művében oly mesterien ecsetelte rokonának képét. A vonások nagytvák és mégis mindenki felismerte a kor híres embereinek és asszonyainak belső viszonyait; az udvar megvolt sértve, Bussyt a Bastilleba vetették s azután jószágaira volt kényszerítve visszavonulni. Bussy után Madame de Lafayette és aztán, mint magától értetődik, La Rochefoucauld lép a színtérre. Boissiernek sem sikerült kideríteni, mikor kezdődött a szerelmes viszonyuk s mily természetű volt; ez nem is deríthető ki, mert az okmányok hiányzanak. E két komoly természet mellett Mr. és Madame Coulange-zsal ismerkedünk meg, kiknek élete víg és pajkos, de csak külsőleg; sohasem szerették egymást, s ha a világ előtt mindig megőrizték a decorumot, e házasság már a nemesi családok XVIII. századi ismert életmódjára emlékeztet. E kör tagjait rajzolja a mű első része *La femme*; a második két rész: *L'écrivain* és *l'oeuvre*, magával Sévigné asszonnyal, stíljével, leveleinek irodalmi becsével és az azokban kifejtett eszmékkal foglalkozik. Nisard azt vetette szemére Sévigné asszonynak, hogy levelei a précieuseök stíljét árulják el. Boissier sokkal behatóbban tanulmányozza ez irodalmi kincseket. Sévigné asszony alig volt tizenkilencz éves, mikor a hôtél Rambouillet fényes napjai megszűntek. Ha latin tanítói Ménage és Chapelain voltak is, nem kell

hinnünk, hogy Mme de Sévigné korlátolt eszű tanítványuk volt. Külömben e két férfiről több rosszat mondott a kor, mint tán megérdemelték. Ha a preciositás nyomát néhány levélben meg is találjuk, az, Boissier szerint, mindig attól függ, kihez intézi Mme de Sévigné levelét. Jól tudta, hogy nem őrzik meg mindig a titkot; így Bussy-Rabutin már első leveleit is mindenkinek mutogatta; ha tehát ily emberekhez ír, fényesebben öltözködik, mint ha leányához fordul, a kiről tudta, hogy a hozzá intézett levél senki másnak nem fog kezébe kerülni. S ezekben a levelekben hiába keresnők a précieuseök befolyását. Mind oly egyszerű, oly természetes, oly szellemes, hogy epistolák példaképeikül szolgálhatnak. A kor nagyon kedvező volt arra, hogy az emberek a szív titkait és ömlengéseit levelekben kifejezzék. A század regényeiben a levélforma gyakori: Balzac és Voiture is ezt a formát választották eszméik tolmácsolására. De mily különbség e cziczomázott leírások és a Sévigné levelei között! Mikor Voiture leveleit olvasták, mindenki tudta, hogy egy szó sem igaz abból, a mit szeretett kedvesének írt; de mikor Bussy-Rabutin halála után Sévigné asszony hozzá intézett leveleit kiadták, Bayle azonnal kijelentette, hogy e nő az első helyet érdemli meg korának híres asszonyai közt, és a különféle Ratio conscribendae epistolae cz. tankönyvekben azonnal példaképekül ajánlották. Mert e levelek valódi társalgások, s mint ilyenek változatosak; az írónő nem dolgozik bizonyos terv szerint; képzelő tehetsége vezeti a mindennapi események tömkelegén át, válogat, elejti a mellékest, és mindenütt hű és eleven. Példákat idézni lehetetlen; minden lapon talál az ember. Turenne halála, a reimsi érsek visszajövele Saint-Germainból, La Fare és Mme de la Sablière esete, a nagy Condé megjelenése Conti esküvőjén és még számtalan rajz oly élethű, hogy azonnal emlékezetünkbe vésődnek. Külső benyomások sokszor hatottak rá, s ép ebben ismeri fel Boissier az író asszony báját és kedvességét. Másoknak eszméit híven visszaadni s nem teremteni, de úgy módosítani, hogy az eszme finomabb, gyengédebb és női élénkséggel gazdagabb lesz, ez az írónő példaképe, s ebben senki sem multa felül Sévigné asszonyt. *Ne rien inventer*, ez volt jelszava, s ha huszonöt éven át leányát mind arról, a mi Versaillesban és Párisban történt, jobban értesítette, mint bármely ujság tehetne volna, ha leveleiben a korszak nagy embereinek kis oldalait látjuk, ha egy nemesi család vidéki élete oly élénk színekben tűnik elénk, ezt főleg e jelszónak köszönheti.

Sévigné asszonyról mint a női tanítás és képzés egyik nagy mesteréről Boissier nem szól, valószínűleg mert nem rég Gréard, az új akadémikus és a párisi tankerület rektora, eléggé jellemezte ez oldalról.

Lorient, április hóban, 1888.

(Vége következik.)

Dr. KONT IGNÁCZ.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

34. Cserei József: A homerosi költeményekben előforduló melikus fajokról. (Nagykanizsai kegyesrendi főgymnasium.) 1887. 40. l. — Szerző dolgozatát, mint azt a 3. l. 3. jegyzetében állítja, czáfolatképen írta azok ellen, kik abban vannak, hogy a görögök költészete az eposból és nem a melosból indult ki. Ő ugyan e véleményöket *általában* maga is elfogadja» (1. l.), mindazonáltal igen zavaros bevezetése végén ellenkező nézeten van. És kiket czáfol? *Nikolai-t*, *Bonitz-ot* és *Boeckh-öt*. Hogy *Vischer* vagy *Carrière* munkáit nem ismerte, azon kár volna szörnyűködni, de hogy a *Flach*: *Geschichte der Griechischen Lyrik-jét* egészen figyelmen kívül hagyta, azt méltán szemére hányhatni neki. Cs. úr azon szándékkal fogott munkájához, hogy szorosan csak a tényekhez fog ragaszkodni. «Mellőzve minden költői ékességet, nem hypothesiseket akarok gyártani, hanem a valót adom elő, nem a sorok között olvasok, sem conjecturák szaporításával nem fogom az olvasót félrevezetni, hanem szorosan a költemény anyagát tartom szemem előtt, ehhez és a józan ész követelményeihez alkalmazkodom.» (4. l.). Pedig Cs. úr hypothesiseket gyárt, a sorok között olvas és conjecturák szaporításával félrevezeti az olvasót.

Két hypothesis mindjárt a 6-ik lapon tűnik szembe. Alaptalan mind a kettő. Így először is az Il. I. 474. s k. ismeretes verséhez ezt a magyarázatot fűzi: «A *χοῦροι Ἀχαιῶν* alatt, kik a hymnust énekelték, vagy azok az ifjak értendők [?], kik előbb (470.) az isteni tiszteletnél szolgálva a serlegeket borral töltötték meg, vagy inkább, mint a hexameter végén mindig, magok az achivok [ez a helyes]. Ezek szerint nem egy, hanem többen vagy épen mindnyájan énekelték a pæant. *Ebből az is következtethető, hogy ezen ének olyan általánosan ismert volt, mint nálunk a templomi énekek, melyeket az egész nép ismer, és énekel, a mi szintén a pæan ősrégi eredetére vall.* Mert arra, hogy olyan régi korban bármely ének a nép sajátjává válhassék, mely azt emlékezetbe vessé és alkalomadtán énekelje, *legalább is egy nemzedék kívántatik*». Minden czáfolat erre nézve szükségtelen. — A második hypothesis abban áll, hogy szerző úr a 473. sorban levő *καλόν*-ra nézve megjegyzi, hogy e «jelző azt sejteti velünk, hogy több ilyen hymnusuk volt, talán egy egész gyűjtemény, melyből ezen ünnepélyes alkalommal egy szépet énekelték». Tovább megyek még, mint Cserei úr, és azt következtetem, hogy volt egy rakás, ha nem is csúnya, de mindenesetre úntató vagy közönséges hymnusuk.

Azt a nézetét *egyáltalában* kár volt nyilvánítani, hogy az II. I. 601—604. soraiban skolion lappang. Még az is kérdéses, hogy szabad-e az Odyssea I. 150. s k. verseiből a skolionnak feltünésére következtetést vonni, a mit pedig úgy a hogy van módunk megokolni (l. *Flach* i. m. 24. s k. l.). Alaptalan conclusiója az Od. VI. 99—101. verseire nézve is, melyek hadd álljanak itt:

*αὐτὰρ ἐπεὶ σίτου τάρφθεν θυγαί τε καὶ αὐτή,
σφαιρῆ ταί γ' ἄρ' ἔπαιζον, ἀπὸ κρήδεμνα βαλοῦσαι
τῆσι δὲ Νausικαία λευκώλενος ἤρχετο μολπῆς.*

«Biztosan állíthatjuk, hogy az *ἤρχετο μολπῆς* valami testmozgással összekötött lyrai dalt jelent, vagy ha éppen nem szoros melikus dalt, akkor *gyermekversekhez hasonló szokásos mondást* ért alatta a költő» (34. s k. l.). De hát miért? Azért, mert Nausikaa és szolgálói labdásdit játszottak, csak nem kell a *μολπή*-nak gyermekversnek vagy plane valami sententiának lenni? És azután milyen az a «gyermekversekhez hasonló szokásos mondás»? Ugyancsak a 34. lapon úgy vélekedik Cs. úr, hogy Odysseus és társai a Kirke-énekelte dalra talán a szövőszék zörgéséről ismertek rá. A hely úgy magyarázandó, hogy hallhatták az orsót pörögni, s hallották, hogy benn a házban valaki szépen énekel. Mert a *καλὸν* itt (X. 227.) ép úgy *καλῶς* helyett áll, a mint áll Aristarchos szerint az II. I. 474. sorában. — A 32. lapon megígéri, hogy «alább bővebben ki fogja mutatni, hogy (Phemiosnak) ezen Homerosból ismert énekesnek érzelmi, lyrai dalt kellett énekelni a karok mellett». A 37. lapon hozzáfog is e bizonyítgatáshoz, de fájdalom, czélhoz nem ér. Ő t. i. ekként következtet:

Phemios, az aoidos, a görögök szerencsétlen visszatéréséről énekel (Od. I. 325. s k.). «Ezt az éneket az emeleten meghallotta Penelope, lejött a magas lépcsőkön és könnyek között kéri a dicső énekest, *énekelje az istenek és emberek viselt dolgait*, amazok [t. i. a kérők] pedig csendben igyák boraikat. Ha az ének ilyen érzelmekre hangolta a hű Penelopét, *akkor az nem lehetett az események egyszerű rajza*, hanem legalább lyrai elemekkel kellett vegyítve lennie.» Tehát akkor Phemios lyrikus költő, ha lyrai elemekkel tarkázza (tegyük fel, hogy úgy van) elbeszélését? — Különben Cs. úr maga is megczáfolja e nézetét, mert «van ugyan rá példánk, mikor a tisztán epikus költemény is [hát *νόστος* nem lehet epikus költemény tárgya?] könnyeket csal ki Odysseus szemeiből, midőn Alkinoos házában Demodokos arról a szomorú egyenletlenségről énekel, mely közte és Achilleus között fölmerült».

Egyetlen egy hypothesis van, melyet szilárdabb basisra épített, az, hogy a siratásnak első formája a *γῶος* volt. E nézetét Cserei úrnak a

költeményeknek erre vonatkozó helyeivel összevetve plausibilisnek és elfogadhatónak találtam.

Sajnos, hogy az értekezésben több elég jelentékeny hibát kelle észrevennem. Így a 4. lapon azt állítja, hogy «Bergk nagyon helyes tapintattal [!] jár el, mikor irodalomtörténetét a Kr. e. XV. századdal kezdi», vagy midőn a 9. lapon ezen állításához: «Azért ábrándozásnak mondom mindazoknak erőlködéseit, kik a pæan metrumát is szeretnék a fönnbbi két sorból (II. VII. 393. s k.) megállapítani» Aristoteles poet. 4. fejezetének azt a passusát idézi, mely magyar fordításban így hangzik: «Mert minden versmérték közől a iambikus közelíti meg a közönséges társalgó beszéd formáját legjobban; hiszen igen sok iambust mondunk közönséges beszédünkben, hexametert azonban ritkán, s csak ha a köznapi társalgás jellegén fölül emelkedünk». Ez az idézete tehát nem bizonyít semmit sem, s így Cs. úr e helyet valószínűleg téves értelemben fogta fel. Egyébként is az idézésben bizonyos keresettség mutatkozik. Így több helyt a *Theodosus Gaza* Ilias-paraphrazisát idézi. Ugyanott Vergiliusra a Ruæus-féle kiadás alapján hivatkozik. Számos utalás teljesen fölösleges. Így a 34. lapon Verg. Georg. I. 293—294-re, p. 35. Soph. Aias 697. etc., etc. a vonatkozás hiábavaló. P. 35. Ov. Met. 1, 18 helyett csakis 1, 705 s k. lehet idézni. Végre a 7. lapon az Od. XIV. 463—95. sorai sehogy sem illenek idézetképen arra a helyre, a melyhez szerző úr csatolta őket.

Nagyobb hiba, ha p. 9. Cserei úr azt mondja, hogy a homerosi hymnusok Hesiodos szellemét viselik magokon (l. erre nézve *Gemoll*: Die homerischen Hymnen. Leipzig. 1886. p. 105.). Hibásan fordította le p. 23. az II. XVIII. énekének 597. s k. sorát. — P. 22. nem lett volna szabad a *Batrachomyomachiára* hivatkozni, ha a 25. lapon a 27. homerosi hymnus kora már gondolkozóba ejti.

Ha Cs. úr ismét valamely dolgozatát közrebocsátja, — mire félreismerhetetlen szorgalmánál fogva csak buzdíthatjuk, — bizonyosak vagyunk abban, hogy nem fogunk már oly általános tévedéseket szemére lobbantatni, s hogy mentől előbb meg fog válni azon szempontoktól, melyek a jelen dolgozat megírásánál vezérelték volt.

WEISS REZSÓ.

35. Dr. Fülöp Adorján. Az olvasásról. (IV. oszt. tanítványaimnak.) (Zenta városi községi gymnasium.) 1887. 3—14. l. A program-értekezéseknek tudományos tárgya szokott lenni, a melyben a szerző tanártársaihoz szól, s csak a legritkább eset, ha valaki a tanulókat tartja szem előtt; pedig rájuk leginkább lehet számítani, hogy elolvassák az értesítő bevezető lapjait. Fülöp Adorján értekezése ilyen ritka kivétel. Tanítványainak akar utasítást adni arra nézve, mit és hogyan kell olvasniok. Az iskolai idő nagyon rövid arra, hogy a fiú igazán meg-

tanuljon olvasni; hogy tudja, mivel érdemes idejét eltöltenie s hogyan kell a könyvvel bánni, ha azt akarja, hogy ne csak múlt élvezetet szerezzen neki. Az iskolából tanultakból kiindulva elég jó, bár hiányos utasításokat ad arra nézve a fiúknak, mit és hogyan kell olvasniok. Mindenesetre helyes az a megjegyzése, hogy mindenről, a mit a fiú olvas, jegyzeteket kell magának készítenie. De nem helyeselhetjük azt, hogy e jegyzetek a költemény szebb helyeinek kiírására szorítkozzanak. Még helytelenebb, a midőn e «szép helyeket» jellemezni akarja: «Ilyen részek azok, melyek valamely tartalmas gondolatot, általános igazságot fejeznek ki, rendszeren allegorikus kifejezésekkel». Egyik példája pedig éppen nem érdemes arra, hogy kiírják s még meg is tanulja a fiú: «A végóra hatalmai a vágyó szem elől elviszik a jelest» (Vörösmarty, Kisfaludy Károly emlékezete). Sokkal okosabb lett volna, ha a költeményekre nézve ugyanazt ajánlja, mit a prózai olvasmányokra, hogy tartalmukat a lehető legrövidebbre összevonva kell lejegyezni. A költeményeknél keressen a fiú olyan sorokat, a melyek az egész költemény tárgyát vagy legalább minden percében emlékezetébe tudja idézni. — Azután arról szól, hogy válogassa meg a tanuló prózai olvasmányait; csakhogy ez is nagyon hiányos, mert csakis történelmi és természettudományi művekről szól. Végül buzdítja őket idegen nyelvek tanulására.

36. Laukó Albert. A geographiai nevek helyes írásáról. (Székelyudvarhelyi királyi állami főrealiskola.) 1887. 3—17. lap. — Oly kérdést fejteget ez értekezés, mely nem csak a földrajz tanárát érdekli; minden tanárnak nagyon is sok alkalmá van az idegen szavak kiejtésével és leírásával küzdeni. S ugyanazon idegen szó nemcsak egy tanár előadása alkalmával fordul elő; gyakran szóba kerül különböző szaktárgyakban is s hányszor esik meg, hogy a fiú minden tanártól más kiejtést hall. Ennek oka főleg a leírás különbözősége. Idegen szavakat vagy úgy kell írunk, a hogy az illető idegen nép írja (s ezt követni a leghelyesebb), vagy pedig híven a kiejtés szerint. Az első esetben szerezzen magának a tanár pontos értesülést arról, hogy kell az illető szavat helyesen kiejteni s tanítsa meg a fiút a helyes kiejtésre ép úgy, mint a helyes írásra.

Laukó panasza nagyon is igazolt, hogy nehéz a geographiai nevek tarka írása módján eligazodni, mert nincs egyöntetűség. Ha csak annyit lehetne elérni, hogy az iskolakönyvek híven kövessék az akadémia utasítását, végét érhetné e panasz. A latin betűkkel író idegen népek szavait úgy kell írni, a mint az illető nép írja; a nem latin betűket használó nyelvek szavait pedig magyar kiejtés szerint írjuk. Ez az utasítás nagyon is elég; bár követnék mindazok, a kik iskolai könyveket írnak. Hanem arra ne is gondoljon senki, hogy a tudományos könyvekben is létesít-

hető legyen az egyöntetőség. Ezt csakis nemzetközi megegyezés hozhatná létre. Addig is szerezen magának minden szakérfú annyí jártasságot, hogy e helyesírási ingadozásokon el tudjon igazodni. Egy pontról nem szól Laukó. Vannak oly külföldi városok és folyók, a melyeknek külön magyar nevük is van, mint *Lipce, Drezda, Boroszló, Velence, Párizs, Temze* stb. Ezeknél, természetesen, első sorban a magyar nevet fogja megtanulni a fiú (valószínűleg tudja is már), azután ismernie kell az illető város ottani nevét is (*Leipzig, Dresden* stb.). Sőt szükségesnek tartanám, hogy a külső országok neveit is ismerje az ottani elnevezés szerint (*La France, Italia* stb.)

37. Dergács Sándor. Kapós magyartalanságok városunkban. (Kassai állami főreálisokla.) 1887. 4—24. lap. — Kifogásom van mindjárt a mű címe ellen: nem azt adja, a mit ígér. Nem-magyar vidékekről, mint a milyen Kassa városa is, a legnagyobb érdeklődéssel fogadna a nyelvész olyan tudósítást, a melyet a cím ígér, ha belőle igazán megtudhatná az ember, mik azok a különös sajátságok, a melyek az illető vidék magyar beszédjén észrevehetők s a melyeken meglátszik egyik vagy másik ott szokásos idegen nyelv hatása, még ha romboló is. A kassai ember tud magyarul, németül és tótul beszélni; természetes, hogy e három nyelv hatással van egymásra. «A gyerekség *brizgálja* (locsolja) a vizet, a szobaleány *pratálja* (takarítja) a szobát, a pajkos fiú *csapálja* (leveri) a gyümölcsöt, néha-néha a tilosban, a *fludernél* (malomgátnál) fürdik, majd a szülői bosszuságára naphosszant *rajszúloz* (szaladgál) s ennek következtében megesik, hogy a *hösentrágere* (nadrágtartója) elszakad. A cselédség is szeret a *dufart* (átjáró, bejárat) előtt állani s nem gondol vele, hogy a konyhában a rántás *hulyává* lesz (megcsomósodik), a *brótván* (lábás) is megtüzesedhetik s a *grulya* (burgonya) szétfő.» (9. l.) Ez a pár sor, a mit a szerző tréfa vagy nevetség kedvéért említ, cikkének legérdekesebb része. Ez az, a mit folytatni kellett volna; összegyűjteni mindazokat a kifejezéseket és szavakat, a melyek a német vagy tót nyelvből a kassai ember magyar beszédjébe csúsztak. Sőt kimutathatta volna azt is, hogy a tót és a német ember viszont milyen szavakat és kifejezéseket vett át a magyartól, mert bizonyosan erre is sok példa akad. Evvel hasznos munkát végzett volna; de természetesen csak akkor, ha nem oly kicsinylőleg beszél az idegen szavakról. Még az olyan idegen szó is, a mely elcsúfítja a beszédet vagy írást, érdekes a nyelvészre nézve, s összegyűjtésük sokkal hasznosabb, mint jól ismert régi igazságok ujra elmondása. Azoknak kellene ezt elvégezni, a kik oly helyzetben vannak, hogy a különböző nyelvek egymásra hatását mintegy szemük előtt látják lefolyni, tehát az adatok összegyűjtését a legnagyobb könnyűséggel végezhetik.

E helyett Dergács szól a nyelvújításról és nyelvtisztításról,

méltatja Kazinczy működését, majd a Nyelvőr törekvését tárgyalja bővebben. Mindebben semmi újat nem mond, de legalább ismert dolgokat elég jól állít össze. Értekezése két részre oszlik; az első szól az idegen szavakról, a második idegenszerű szólásmódokról.

Sokkal gyöngébb az első rész, a mely némi elfogultságról s mondhatjuk igazságtalan elfogultságról tanuskodik az idegen szavak iránt. «A rosszul képzett vagy gyökig vágott magyar szónak mégis marad valami magyar íze, valami ismerős vonása; ezek türhetőbbé teszik, mint az idegen szót, mely csak tolakodik nyelvünkbe.» Hogy mondhatja ezt olyan ember, a ki különben oly egészséges nézetekkel bír a nyelv tisztaságát illetőleg? A rosszul képzett szó mindig rontja a nyelvet, míg az idegen szó soha. S az idegen szavak használata beszéd közben nagyon is érthető, sőt könnyen menthető. Maga Dergács is okát adja az idegen szavak használatának: «Az idegen szók legkapósabbak ama korosabb embereknél, kik a latin nyelv emlőin nevelkedtek; azonban találkoznak olyanok is, kik azt hiszik, hogy az idegen szó nyomósabb, méltóságosabb. Végre vannak olyanok is, kik épen semmit sem gondolnak, hanem elég meggondolatlanul csak azért használják őket, mert eszökbe jutnak.» Igen is, e három természetes oka van az idegen szavak használatának: 1. Gyermeckora óta hallotta és használta az illető (a latinos műveltségű ember a latin, a kassai ember a német és tót szavakat); 2. gyakran kifejezőbb vagy nyomósabb az idegen szó, sőt egészen azt jelentő magyarral pótolni sem lehet; D. szójegyzékében is sok oly idegen szó van, a mely nem azt fejezi ki, a mit a melléje tett magyar (*couplet* nem annyi, mint *versszak*, *dal*, *gúnydal*; *affaire* más, mint *csete-paté*, *üzlet*; *coquette* sem *tetszésre vágyó* stb.), 3. sokszor nagyon is nehéz a helyes magyar szót megkeresni, míg az idegen önkényt jó az ember nyelvére; s az erőszakos keresgélés affektálttá teszi a beszédet. Ezzel nem akarom az idegen szavak használatát védeni; a sok idegen szó csúfítja (de nem rontja) a beszédet. Annyi mindenesetre áll, hogy az írásban az ünnepesebb alkalmakkor (beszédekben, előadásokon) lehetőleg kerülni kell az idegen szavakat, de a közönséges beszélgetésekben sokkal több elcsúszik egész észrevétlenül. Ez így volt mindig s így is marad. Hiába sóhajt föl Dergács; azok a «boldog idők, mikor a magyar nőnek nem kellett az idegen szók egész szótárával megküzdenie amaz egyszerű czélből, hogy kifogástalanul öltözködhessék», nem léteztek soha s nem is fognak eljönni soha.

A második rész a magyartalan kifejezéseket és mondat szerkezeteket tárgyalja. Rendre veszi a, nem csak Kassán, hanem országszerte szokásos idegenszerű szólásmódokat, melyeket mind megtalálhatunk az Antibarbarushan vagy a Nyelvőr egyik-másik helyén, és fejtegeti hibás voltukat s példát ad a helyes kifejezésre is. Annyi érdeme minden-

esetre van e résznek, hogy már ismert igazságokat hozzá férhetőbbé tesz a laikusok számára.

BALASSA JÓZSEF.

38. Kutrucz Rezső. A homerosi kor erkölcsi világa. (Pozsonyi kir. kath. főgymn.) 1887. 1—27. l. Szerző értekezése végén maga bevallja, hogy tárgyát korántsem merítette ki, s hogy csak kis része a homerosi kor erkölcsi világának az, a mit soraiban nyújt. Maga tisztában van az elért eredmény quantitativ becsével, és belátja, hogy ez ethikus világot még több oldalról is lehetett volna bemutatni. Mentegőtődzik ugyan az iskolai értesítőnek ily értekezésre szűken kiszabott. terével, de ezen segíthetett volna a Szabó István-féle fordításból vett részletek mellőzésével, melyeket egyébként is tételeinek csak egy bizonyos számához kötött. — Egy feladatához illő rövid bevezetés után áttér a vallásosságra, a viszonyosságra (melyet kielégítően nem fejt ki), s a kitartás erényére, melyek szerinte általában jellemzik a homeroskorabeli görög nemzetet. — Az «érzésünket sértő» lelki tulajdonságok után a vallásossággal folytatja, ezután az állami életnek befolyásáról, a férfi és nő munkaköréről, a harczy vitézségről, a hazaszeretetről, a dicsőségről mint a bátorság jutalmáról, az önézetről, a szerénységről, a gyalázatról, az igazságérzetről, a büntetésekről s az ezek között nyilvánuló következetességről (mely passus határozottan naiv), a boszúról, az eskürről, a háláról, a szeméreméizről, a száanalomról, a vendégszeretetről, a tiszteletről a nők és az öregebbek iránt, a családtagok egymáshoz való viszonyáról (közben a leányok jó híréről), a családi élet erkölcsi mozzanatairól értekezik részletesen, s berekeszti dolgozatát a halál után bekövetkező állapotra való rámutatással. E tárgymutatóból rögtön kitűnik, hogy K. úr minden systema megalkotása nélkül fogott feladatához. S ebben leledzik az értekezés legsarcalatosabb hibája. Mert, hogy nem festi eléggé jellemzően a hősnek a harczban nyilvánuló lelki világát, a homerosi embernek családi életét, az érzelmi, értelmi nyilvánulásokat stb. stb., tekintetbe sem jövő hiányok ama főhiba mellett. Pedig sok anyagot hordott össze, értekezésén a szorgalomnak nyomai ötlenek szemünkbe, s így annál inkább kell sajnálnunk, hogy azt az egész anyagot nem tudta systematikus egészszé feldolgozni.

Detailhibák nélkül sem szükölködik a K. úr értekezése. Vegyük csak sorra a lapszámok szerint. — P. 1. «Ha ezt a háborút (t. i. a trójait) nem fogadjuk is el oly történeti ténynek, a milyennek a hagyomány alapján látszik, annyi történeti igazságot mégis mindenesetre el kell ismernünk, hogy azon időtájban Kis-Ázsia nyugati partjain görög gyarmatosítások történtek, a mely alkalommal . . . az összeüt-közések el nem maradhattak.» *Curtius Ernő* e theoriája Schliemann

ásatásai óta már meglehetősen elavult (L. Ábel: Trója története. [Bpesti Kath. főgymn. ért.] 1880. p. 6. s. k.). — P. 4. Nem kellett volna e mondatot «Ha az ember hozzájok (t. i. az istenekhez) fordul, meghallgatják kérését» másképen formulázni? Mert néha bizony nem hallgatják meg, m. pl. Athéné (Il. VI. 311.) nem hallgatja meg a trójai nők kérelmét vagy Zeus (Il. II. 419.) nem teljesíti Agamemnon kívánságát. — Az sem áll (p. 5.), hogy a hősök «a csata hevében megfélemltek volna az istenekről, s még azokat is megtámadták, mint Diomedes Arest és Aphroditét». Ellenkezőleg Diomedes (Il. V. 331. s. k.) «*γυγνώσκων ὄτ' ἀναλκις ἔην θεός, οὐδὲ θεάων | τᾶων αἴ τ' ἀνδρῶν πόλεμον κατά κοιρανέονσιν*» és (Il. V. 433.) «*γυγνώσκων ὅ οἱ* (sc. *Αἰνεία*) *αὐτὸς ἐπέριξε χεῖρας Ἀπόλλων,*» s végre (Il. V. 824.) ezt mondja Athénéről: «*γυγνώσκω γὰρ Ἄρηα μάχην ἀνὰ κοιρανέοντα*». — U. cs. p. 5. a végzetről beszél, melynek «minden isten, még maga Zeus is alá van vetve». Itt csak utalom szerzőt Buchholz «Homerische Realien» III. 1. rész 2. k. 3. fejezetére, hol egyebek közt (p. 54.) ezt olvassuk: «So sehen wir denn, wie die Schicksalsmacht und die Götter promiscue für die Urheberschaft der Verhängnisse herangezogen und in dieser Hinsicht dergestalt confundirt werden, dass es schliesslich völlig unklar bleibt, auf welcher Seite denn eigentlich die Initiative so zweifelhaft hingestellter Schicksalsfügungen zu suchen sei». — P. 8. «Achillesben és Hectorban . . . van valami, a mi nekik rokonszenvünket különösen biztosítja, a kötelességérzet.» Ez ugyan Achillesben nincsen meg valami nagy mértékben, mert különben nem hagyta volna cserben az achivokat. De bár milyen laikus olvasó is ugyanezt mondaná, ha pár sorral lejjebb e két K. úr által idézett sort olvassa :

«Veszszek el egyszeriben, miután veszedelmekor én sem
Védtem az én szeretett bajtársamat.»

Szabó István persze egészen rosziúl fordította ezt a helyet, mely az eredetiben így hangzik :

«*ἀντίκα τεθναίην, ἐπεὶ οὐκ ἄρ' ἔμελλον ἐταίρω
κτεινομένῳ ἐπαμῦναι*»

P. 11. «Hectorról mondja a költő, hogy ő kis fiát közönségesen csak Skamandriosnak nevezte, de a trójaiak atyja érdemeire való tekintettel és hálából Astyanaxnak nevezték (Il. VI. 401.). Ez egyrészt a trójaiaknak az érdem iránt való elismerésére (!), másrészt Hektornak szerénységére mutat.» Ez utóbbi teljesen alaptalan következtetés, míg ferde nézet ismét p. 19., hogy a vendégszeretetet «valószínűleg az emberi szív szánakozó természete szülte». — Vajjon abból, hogy Zeus és Hera, továbbá Aeolus gyermekei (Od. X. 7.) egymással házasságra léptek, szabad-e (p. 22.) azt következtetni, hogy testvérek is

összeházasodhattak? Sőt ezt K. úr a későbbi korra nézve is Corn. Nepos (Cim. 1.)-re támaszkodva állítja, csak hogy Nepos kevéssel rá (2.) ezt mondja: «namque Atheniensibus licet eodem patre natus uxores ducere», de οἷζ δμουητριόυς (Plut. Them. 32. Demosth. LVI. 28. p. 1307. — Télfy is ezt mondja!). Az egyptomi, testvérek között való házasság intézményétől elfordultak a görögök. (L. Hermann-Blümner: Die Griechischen Privatalterthümer. Freiburg u. Tübingen. 1882. p. 271. 1. jegyz.) — P. 25. Figyelmeztetnem kell K. urat, hogy Odysseus a VI. ének 182. s kk. verseiben még korántsem bucsúzik a phæakoktól! — U. cs. p. 25. Mi a hűseget illeti, «a férfiak közt csak Menelaos képezne dicséretes kivételt»? Hát Megapenthes! Ha Menelaost ide számítjuk, bátran ide számíthatjuk Odysseust is.

Még egyéb észrevételeink is volnának, de az eddig mondottak is elegendőleg tájékoztatnak a dolgozat jó és rossz tulajdonságai felett.

WEISS REZSŐ.

39. Antik művészeti kirándulás. Irta és felolvasta Schambach Gyula. Öt fénynyomatú képpel. A szerző sajátja. Kaposvár, 1887. 8-r. (45 lap.) — E füzet első része egy nyilvános felolvasás, melyet Schambach úr a kaposvári tanári kör egy tavaszi felolvasó estéjén tartott. A szerző képzeletben egy művészeti kirándulást tesz a régi Athénbe, s a város egyes nevezetes pontjai alkalmat adnak neki, szólni a tanagrai terracotta-szobrokról, a milói Venusról, a belvederei Apollóról és a Clytia mellszobráról. E műemlékekhez, melyek saját fölvétele után készültek s melyeket valóban sikerült fénynyomatokban be is mutat, fűzi további magyarázatait: fejtegeti a görög nők ruházatát, az úgynevezett szemvakság kérdését s a polychromiát, s jellemzi egyúttal e görög szoborművek psychéjét. A dolgozat nem nagy igényekkel készült, valótilan adatokat nem tartalmaz és a tárgy szeretetéről tanúskodik. — Helylyelközzel azonban kellemetlenül érinti az olvasót a szerzőnek a népszerűséggel kaczerkódó stilusa, mely ép azért, mert «nagyon népszerű kíván lenni» (a szerző saját szavai), olykor affectált átmenetekre kényszeríti íróját. Bátran elmaradhatott volna a tárgyból merített lelkesezésnek néhány naiv nyilvánulása is. «Van ebben az egész arcban», mondja a szerző a 17. lapon a milói Venusról, «valami édes epedés, valami epedő tartózkodás, valami tartózkodó derűtség, valami derült nyugalom, valami nyugodt fenség, sőt valami fönséges büszkeség.» A ki valaha látta a milói Venust, bizonyára osztozik a szerző csodálatában; de azt hiszem, e csodálatot méltóbban és meggyőzőbben lehet kifejezni, mint az ilyen czifra szavakkal, melyeket mi prózai emberek, fájdalom, méltányolni nem birunk. — A függelékben (30—45. l.) Schambach úr kifejti, hogyan kell felhasználni a classicusok olvastatásánál a szemléltető eszközöket, és egyszersmind megismertet bennünket a kaposvári főgym-

nasium philologiai museumával, melyet a szerző igen csekély anyagi eszközök mellett is dicséretes buzgósággal lét-sített, a mi kétségbe nem vonható érdem. A mi magát a szemléltetést illeti, az fontos is, szükséges is; de foganatja szerintem csak úgy lesz, ha csinján bánunk vele. «Ime egy rövid órán», mondja a szerző (37. l.), «mely nem is classicus olvasmány, hanem a kezdők (I. osztályú tanulók) számára készített, külön álló, *Vesta est dea*-féle száraz mondatok megbeszélésére vonatkozott, megszerezte magának a tanuló a mellszobor, egész szobor, a szobor különös tekintetének, a római ház belsejének, Róma városának, a madártávlatnak, és egy eddig ismeretlen fa-nemnek (az olajfának) képét» stb. Az ilyen eljárás túlzott, mert nincsen mértéke (a mit különben maga a szerző is a 39. lapon olvasható egy megjegyzésében mellesleg elismerni látszik). Ha csak annyit akarunk, hogy a szöveg mentől több dolog megtanulására szolgáljon, egy perczig sem kételkedem, hogy az ügyes tanár a legszárazabb mondat alapján is képes leendő tanításába hihetetlen mennyiségű és tarkaságú adatokat beleszóni, és pedig oly alakban, mintha ez máskép nem is lehetne. A tanulóknak azonban a szemléltetésből csak akkor lesz haszna, ha szemét nem foglalkoztatja egyszerre sok, de kivált nem *sokféle* dolog (lásd: mellszobor, madártávlat, olajfa). Az, hogy vajjon a madártávlatot a latin órán kell-e megmagyarázni, nagyon kérdéses; de ha már megteszszük, csak úgy ne járjunk el, mint a hogy a szerző megcelekedte (36. l.): «Leolvastuk tehát a képről Róma terjedelmének nagyságát stb s végre *kifelé ragadva a képből az ifjú lelket* (!) szóba került az is, vajjon hol kell valakinek lennie, hogy úgy lásson maga előtt elterülni egy várost? Pár találgatás után (vajjon miket találgathat tak?) rájöttünk, hogy jó magasan, ott, a hol a madár jár. Így (!) jutott az ifjú a madártávlati kép fogalmához.»

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

V E G Y E S E K.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. máj. hó 2-ikán *felolvasó ülést* tartott. Tárgyai voltak: 1. *Weiss Rezső*: A homerosi ház néhány alkotórészéről. — 2. *László Béla*: Kölcsy Csokonai-bíráta. — 3. *Hege-düs István*: Petőfi egy költeménye latin fordításban.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Jelen voltak: P. Thewrewk Emil elnök, Fináczy Ernő jegyző, Heinrich Gusztáv, Fröhlich Róbert, Maywald József, Ábel Jenő, Pecz Vilmos, Gyomlay Gyula, Cserhalmi Samu, Csengeri János, Pozder Károly, Kassai Gusztáv.

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. Elnök jelenti, hogy József főherczeg Ő Fensége a társaságnak

egy tiszteletpéldányt küldött Czigány Nyelvtanából. A választmány Ő Fenségének úgy alapítványáért mint mostani kiüldeményéért jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki és megbízza az elnököt, hogy ezt Ő Fensége tudomására hozza. A Czigány Nyelvtan addig is, míg a társaság külön könyvtárhelyiséggel rendelkezik, a budapesti tud. egyetemi classica-philologiai muzeum könyvtárában fog letétképen őriztetni.

3. Tagválasztások: P. Thewrewk Emil ajánlatára főt. Hajós Benő esztergomi kath. főgymnasiun tanár rendes taggá (1888-tól); Timár Pál ajánlatára Ranschburg Victor volt böles. hallgató, jelenleg budapesti könyvkereskedő és Dr. Weninger László budapesti köz. főreáliskolai tanár (mindkettő 1888-tól) rendes tagokká; Fináczy Ernő ajánlatára Körösi Henrik bpesti II. ker. kir. kath. főgymnasiun tanár, (1888-tól) rendes taggá, Lenkei Henrik budapesti V. ker. áll. főreáliskolai tanár eddig rendkívüli tag, (1888-tól) rendes taggá — megválasztatnak. Dr. Mandola József és Gódor Gyula r. tagok kilépése elfogadtatik, oly hozzáadással azonban, hogy a nevezettek az alapszabályok 18. §-ában foglalt kötelezettségöknek eleget tartoznak tenni. A múlt ülés jegyzőkönyvében kimutatott 286 rendes taghoz járul 4 újból megválasztott és 1 rendessé megválasztott rendkívüli, tehát 5 rendes tag = 291; ezekből kilépett 2, marad rendes tag 289. A rendkívüliek száma volt 58, jelenleg 57. Ezenkívül van tiszteletbeli 8, alapító 4 tag. Az előfizetők száma 138.

4. A titkár jelenti, hogy a választmánynak f. évi ápr. 4-én tartott ülésében nyert megbízatáshoz képest a 100 darab diplomát megrendelte. Tudomásul szolgál.

5. A pénztárnok jelenti, hogy a társaság néhány tagja belépése óta nem fizetett tagdíjat. A választmány megbízza a pénztárnokot, hogy újból szólítsa fel őket tartozásuk lerovására; amennyiben pedig most is vonakodnának a felhívásnak eleget tenni, a választmány kénytelen lesz velök szemben a per útjára térni.

6. A pénztárnok jelenti, hogy a Közlöny ez évfolyamának eddigi terjedelme 29 ív. Az I—IV. füzet nyomdai költsége 1066 frt. 80 kr.

7. Heinrich Gusztáv szóba hozza, hogy a szerkesztőségnél mintegy 25 kézirat fekszik, melyeket a Közlöny megkötött terjedelme miatt legjobb akarat mellett sem lehetett mindeddig közölni. Tekintettel arra, hogy e dolgozatok nagy része értékes és közlésök kívánatos, a szóló felveti azt az eszmét, hogy célszerű volna a Philologiai Közlöny mellett — mint ez külföldi hasonló irányú folyóiratoknál is előfordul — függelékül pótkötetet, ill. pótfüzeteket kiadni, melyekben az említett értekezések napvilágot láthatnának. Reményli, hogy az egyelőre csak 10 ívre számított ily pótfüzeteknek a tagok és előfizetők közt elég vevője fog akadni, úgy hogy a nyomtatás költségei (mert tiszteletdíj nem járna e pótkötetektől) fedezve volnának. — A választmány elvben hozzájárul ezen javaslatához, de mint-hogy a költségvetésben fedezetről gondoskodva nincsen, elhatározza, hogy az ügy indítványképen a jövő közgyűlés elé fog terjesztetni.

8. A pénztárnok előterjeszti az 1888. évi április 4-től máj. 2-ig terjedő bevételek és kiadások kimutatását.

<i>Bevétel.</i>		<i>Kiadás.</i>	
Előfizetés 1888-ra	24.—	Irói díjak a IV. füzetért	109.—
Rendes tagdíj 1888-ra	75.—	Szerkesztési költség	10.—
Rendkívüli tagdíj 1888-ra	6.—	A IV. füzet szétküldése	16.36
Rendes tagdíjhátralék	46.—	A pénztárnok levelezési költs.	1.99
Rendkívüli tagdíjhátralék	8.—	A pénztárnoknak előlegül	12.—
Oklevelekért	4.—		Összesen 149.35
Egyes füzetek eladásából	1.20		
Hirdetésért	3.—		
	Összesen 167.20		

A választmány tudomásul veszi a pénztári jelentést.

— Egy félreértett hely a Zrinyiászban. A Zrinyiász XIV. éneke tudvalevőleg következő versszakokkal kezdődik:

«Ihol jün Zrininek ragyogó csillaga
Ihon mozdíthatatlan tramontánája.
Bán cselekedetét az én kezem írja,
Melyet isten lölke elmémben befűja.

Nem távozik annak veszélyre hajója,
Melynek ez csillaghoz tart okos kormányja.
Hűség, vitéség ennek calamitája,
Az mely ez csillagot veszteni nem hagyja.

Már én mágnesküvem portushoz hoz engem,
Szerencsésen jüttem által ez tengeren.
Immár barátimat az parton esmerem,
Melyek nagy örömmel jüttek én előmben.»

Követik e versszakokat a költő apostropháló sorai testvére Péterhez, majd barátaihoz — névszerint Vesselényihez és Batthyányihoz.

Toldy «A magyar költészet történetében» (Második, javított kiadás, 251. l.) a következőket mondja: «A költő a XIV. énekben két figyeltető versszakkal mutat a kifejlésre s ez utolsó részt az előbbiektől egy személyes érlekes kitéréssel választja el». Hogy értelmezi ő a *személyes érdekes kitérést*, annak következő magyarázatát találom a Zrinyiász általa eszközölt 1852-ki kiadásának 167. lapján (Újabb nemzeti könyvtár. Első folyam), hol a XIV. ének tartalom-kivonatát adja: «*A tenyeri útjáról visszatérő költő kitérése barátjaihoz stb.*» Ugyane commentárra akadtam a Zrinyiász többi, kezemen megfordult kiadásaiban is, nevezetesen Gregussóban, Abafiában, továbbá az ifjuság számára legújabbban nyújtott kiadásban is. — Szinte megfoghatatlan, hogy annyi szem nem vette itt észre Toldy nyilvánvaló tévedését. A költő által tényleg megtett tenyeri útról ugyanis a bekezdésben szó sincsen; az egész egy hosszabb lélegzetű metaphora, melyben a tengeren való szerencsés átkelés Zrinyi nagy költői feladatának megoldását jelenti. A parton barátai jönnek elébe, vagyis közeledve műve befejezéséhez, elvonódnak lelki szemei előtt kiválóbb alakjai annak a magyar nemesiségnek, melynek művét ajánlotta s melyről felteszi, hogy azt örvendő fogadtatásban fogja részesíteni.

Hogy csakugyan képes beszéddel van e helyen dolgunk, kétség-telenné teszi a IX. ének kezdő versszaka:

«Hova ragadtattam én könnyű pennámtul,
 Holott tanulhatnék Dædalus fiátul:
 Kis készüllettel indúltam tengeren túl,
 Kis elme az, ki ir nagyatyám dolgarul.»

Tehát ugyanaz a kép, melyet a XIV. énekben újra felfog s tovább
 visz a költő. BINDER JENŐ.

— A budapesti k. magy. tud. egyetemi bölcsészethallgatók segítő egyesületének évkönyve az 1886/7. évről. Az 1887/8. évi bizottság megbízásából szerkesztette Baltház Gábor I. titkár. Első évfolyam. — Ez évkönyvnek különös érdekessége abban rejlik, hogy nemcsak az egyesületnek múlt évi működéséről ad részletes felvilágosítást, hanem egyúttal annak 15 éves történelmével is megismertet s így a nagy közönség valahára helyes felvilágosítást nyerhet belőle e derék egyesületnek nemes feladatáról és valóban áldásos működéséről. Ez az egyesület évenként 150—200 helybeli és vidéki nevelői, előkészítői (correpetitori), másolói, zeneoktatói és hasonnemű állomásokkal, továbbá segélyekkel, kölcsönökkel s csinosan berendezett könyvtárral, kedvezményes színházi és műcsarnoki jegyek adományozásával segélyezi tagjait, kiknek száma évenként átlag 200-ra rúg s kik bármely egyetemi kar hallgatói lehetnek. A tisztikar, melynek irodája a budapesti központi egyetem II. emeletén van, a hozzáforduló szülőknél egészen díjtalanul közvetít alkalmas egyéneket a fent elősorolt állomások bármelyikére.

— A legújabb aquincumi ásatások. A múlt év nyarán eszközölt ó-budai papföldi ásatások, melyek vezetésével a főváros ez alkalommal is Torma Károly egyetemi tanárt bízta meg, noha epochalis eredményekre nem vezettek, már csak azért is figyelemre méltók, minthogy Aquincum oly részébe engedtek némi bepillantást, mely a castrum mellé telepedett népség lakó- és szórakozó helyeit foglalta magában.

A felásott romok, melyek a szentendrei országút keleti oldalán, a korábban fölfedett nagy thermáktól mintegy 200 lépésnyire terülnek el, két épületet tárnak szemünk elé. Az egyikben, a mennyire alaprajza nyomán méltán következtetnünk szabad, római lakóház (*domus*) maradványait van alkalmunk szemlélni. Kétséget nem szenved ugyanis, hogy a körülbelül közepén levő négyszögű udvar volt a *peristylum*, melynek a *viridarium* felé aláhajló fedele egykoron corinthusi oszlopokon pihent. Három felől kisebb-nagyobb lakosztályok fogják körül, melyek a peristylum folyosójával állottak összeköttetésben. A nyugotnak eső osztályok valószínűleg gazdasági helyiségek lehettek s a szomszédos utca felől, melynek kövezete helylyel-közzel épen van meg, nem voltak megközelíthetők. Lakóházunk délnyugati sarkán találjuk a hozzátartozó magánfürdőt. Egy-két osztálya — minden valószínűség szerint a meleg és langyos fürdőszobák (*tepidarium* és *callarium*) — miként a padolatot egykoron tartó oszlop-sorok mutatják, alfűtéssel voltak ellátva. A hidegfürdő (*frigidarium*) félkörívű záródással bír, míg az előtte levő vetkőző szobának (*apodyterium*?) talaját figyelemre méltó figurális mozaik fedi. Kelet felé a peristylum folyosója két széles küszöbök által függ össze a szomszédos osztályokkal.

Mint hogy e helyütt a természetes talaj erősen lejtős, a római építómester, hogy ezen osztályok egyenlő szintben legyenek a peristylummal, részben a talaj feltöltése, részben aláépítkezések által segített, úgy hogy házuk keletnek néző homlokzata emeletes volt. Különben ezen osztályok egykori rendeltetése felől vajmi kevés bizonyosat mondhatunk. A délnek fekvő osztályok alfűtéssel vannak ellátva; valószínű tehát, hogy hálósobák gyanánt (*dormitoria*) szolgáltak. A középső nagy terem, melyet a peristylum felé széles és egymásba toltató ajtószárnyakra alkalmazott küszöbök köt össze a közbeeső hossznegyszögű osztálylyal (*tablinum?*), nyilván úgy tekintendő, mint *atrium*, mely épületünkönél azonban nélkülözte a római lakóháznál szokásos *compluviumot*, a mennyeiben minden valószínűség szerint az ú. n. *tectum testudinatum* fedte. Épületünk főbejáratát (*ianua*) az északi részén még eredeti helyén szemlélhető széles küszöbök jelzi, melyen át közvetlenül a polygon mészkőlapokkal kirakott gazdasági udvarra (?) léphetünk, mely ismét a tőle nyugotnak fekvő konyhával (*culina?*) állott kapcsolatban. A keletnek eső legszélsőbb osztályok egynek kivételével mintegy két méternyire fekszenek alantabb a peristylumnál s a még 1884-ben lelt erotikus tartalmú *dipinti* (ecsettel készült felirat) valószínűvé teszi, hogy e helyütt *lupanarium* volt, mely czélra a tulajdonos háza ez ú. n. félreeső részét, melyet legtalálébban lebútnak nevezhetnénk, nyilván bérbe adta.

A feltakart másik épületcsoportot kisebb méretű fürdőnek (*balneum*) jóval tekintélyesebb romjait foglalja magában. Bár valószínű, hogy a lakóházzal összefüggésben állott, a fürdőosztályok egész elrendezése arra mutat, hogy korántsem képezte annak kiegészítő részét, hanem polgári közfürdő volt, mely külön a férfiak és külön a nők számára berendezett fürdőosztályokkal bírt. Egyedül a telep közepét elfoglaló, 1,35 m. mély uszoda (*nisina*), nemkülönbén a hozzá fölvezető lépcső két oldalán elhelyezett egy-egy hideg fürdőcella voltak közösek. Köréjük csoportosúlnak a fürdőtelep egyéb osztályai, még pedig teljes symmetriával, úgy hogy a délen elhelyezett közös fűtőháztól két oldalt ugyanoly sorrendben következnek egymásra az apsidikus záródású meleg-, továbbá a langyos-, hidegfürdő és a vetkőző szobák, mely utóbbiak önként érthetőleg külön-külön bejáratall bírnak. Mindezen osztályok padolata, tekintettel hazánk zordonabb éghajlatúra, egykoron a még most is látható oszlopokon pihent s a közös kemenczében fölhevített levegő az egyik osztályból a másikba, a falba alkalmazott három ívezetes nyíláson juthatott el.

Valamint a lakóház, úgy a fürdő egyes osztályait falfestmények díszítették. A falak, a mennyre a falfestménymaradványok nyomán következtethetjük, úgy vízszintesen, mint függőlegesen voltak tagozva. Az egyes mezőket pedig a márványt utánzó ékítmények töltötték be. Egyik-másik szoba párkányzatát azonfölül még domborúan dolgozott ornamentális stuccodísz képezte. Végül a belső szobadísz emeléséhez nagyban hozzájárultak a szép számmal lelt márványlapok, melyek eredetileg a padolatot és a fal alsó részét (az ú. n. lábazatot) fedték. Az ásatások eredményeinek bővebb ismertetését l. dr. Kuzsinszky Bálintnak az *Archaeologiai Értesítő* 1887. és 1888-ik évi folyamaiban közzétett értekezésében, mely «A legújabb

aquincumi ásatások» czím alatt külön nyomatban is megjelent (Budapest, Franklin-Társulat. 1888. N. 8-r. 27 l.).

— Adalékok a XVI. és XVII. század irodalomtörténetéhez czím alatt *Kálmán Farkas* nagyobb művet készül közrebocsátani, mely az 1711-ig magyar nyelven megjelent összes énekgyűjteményeket (125) ismer-teti, s az eredményt adja úgy, mint az illető gyűjtemény mondja. Így te-hát az érdeklődő olvasó vagy kutató egy teljes hitelű forrást kap kezébe, — mely irodalmunkból mindeddig hiányzott, — s nem lesz kénytelen az ország különböző könyvtáraiba vándorolni, mert az adatokat itt együtt találja. Mivel azonban a 22 nagy oktáv nyomatott ívre terjedő kötet kiadása te-te-mes költséget igényel, csak az esetben foghat kiadásához, ha legalább 300 előfizető jelentkezik; ellenkező esetre beküldött pénzét ki-ki bérmente-sen vissza kapja. Egy példány előfizetési ára 3 frt, a bolti ár magasabb lesz. Az előfizetési pénzeket a kiadó *nevére* (Gyoma, Békésm.) *utalvány-lapokon kéri küldeni*. Beküldési határidő október 15. Pédányát ki-ki *sajdt nevére czímzetten bérmentre veseli*.

KÖNYVÉSZET.

Brassai Sámuel. Szórend és accentus. (Értekezések a nyelv- és szép-tudományok köréből. XIV. köt. 9. sz.) Budapest, 1888, Akademia. (8-r. 60 l.) 40 kr.

Csenyéri János dr. Jegyzetek Homeros Iliásához. A homerosi alaktan vázlatával. Magyarázó képekkel. Budapest, 1888, Eggenberger. (8-r. 248 l.) 1 frt 40 kr.

Dallos Gyula. Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra írta — Sajtó alá rendezte Patterson Arthur. 4. jav. kiad. Budapest, 1888, Lampel. (8-r. V, 292 l.) 1 frt 50.

Dávid István. Latin olvasóköny Livius, Ovidius, Phædrus műveiből és más költők gnómáiból. A gymnáziumok III. és IV. osztálya számára, valamint a reál- és polgári iskolák használatára. 2-ik lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1888, Lampel R. (8-r. VIII, 186 l.) 1 frt.

Erdélyi Múzeum-Egylet bölcelet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. V. kötet, 4. füzet. — Tartalma: *Moldován Ger-gely*, Szárnyasok a rumán nép eszmevilágában. — *Téglás Gábor*, Ampelum mint Dácia aranybányászatának központja. — *Hegedűs István*, A testvér-gyűlölség tragikuma Aeschlyosnál, Euripidesnél és Schillernél, I.

Elzász Bernát. A próféták messiási hirdetései. Budapest, 1888. (8-r. 50 l.)

Felsmann József. Német nyelvtan. Iskolai használatra. II. javított ki-adás. Budapest, 1888, Lampel R. (8-r. VI, 166, IV l.) 90 kr.

Gáspár János és Kovácsi Antal. Magyar olvasókönyv tanodák és magán-növendékek használatára. I. köt. A gymnázium I. és II., a polgári és reál-tanodák megfelelő párhuzamos osztályainak. 4-dik jav. kiadás. Kolozs-vár, 1889, Stein. (8-r. 251 l.) 60 kr.

— II. köt. A gymnáziumok III. és IV. s a polgári és reáltanodák megfelelő osztályainak. 2-ik jav. kiad. u. o. (8-r. 352 l.) 80 kr.

Goethe. Hermann und Dorothea. Magyarázta dr. Harrach József. Budapest, 1888, Lampel R. (8-r. 95 l.) 30 kr.

Gopcsa László dr. Örmény közmondások. Kolozsvár, 1888, Stein. (12-r. 20 l.)

Kecskenéti Lajpót. A pokol a középkori zsidó költészetben. A pokol birodalmi. Az elkárhozottak kínszenvedése. Budapest, 1888. (8-r. 51 l.)

Kohlbach Bertalan. Jehuda Ibn Balam XI. századbéli philologus élete s munkái. Budapest, 1888. (8-r. 48 l.)

Koltai Virgil. Fáy András élete és működése. Győr, 1888. (8-r. 141 l.) 1 frt.

Kuzsinszky Bálint. A legújabb aquincumi ásatások. Budapest, 1888. (8-r. 27 l.)

Lázár Béla. Buczy Emil élete és irodalmi munkássága. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Aigner, 1888. (8-r. 51 l.)

Lessing, G. E. Minna von Barnhelm oder Das Soldatenglück. Lustspiel in fünf Aufzügen. Kiadta és magyarázta Heinrich Gusztáv. (Jeles írók iskolai tára 32. köt.) Budapest, 1888, Franklin-t. (8-r. 152 l.) 50 kr.

Noël Károly. Francia nyelvten. Módszeres tanmenet iskolai és magán használatra. Magyarra átirta Sasváry László. I. II. rész, 5. bőv. kiadás. Budapest, Lampel, 1888, (8-r. 162, 212 l.) 1 frt 80 kr.

Olcso könyvtar. Szerkeszti *Gyulai Pál.* Budapest, Franklin-társulat 1888. (16-r.)

236. sz. *Chateaubriand.* A vértanuk. Francziából fordította *dr. Rada István.* I. II. köt. (282, 291 l.) 1 frt 20 kr.

237. sz. *Ouida.* Egy orgonaág. Elbeszélés. Angolból fordította *Haraszi Gyula.* (112 l.) 30 kr.

238. sz. *Simai Kristóf.* Igazházi, egy kegyes jó atya. Mulatságos játék öt felvonásban (180 l.) 30 kr.

239. sz. *Heyse Pál.* Két rab. Beszély. Németből fordította R. M. (110 l.) 30 kr.

240. sz. *Pálffy Albert.* A báróné levelei. Beszély (112 l.) 30 kr.

241. sz. *Szohráb.* Költői elbeszélés. Abül Kászim Manszur Firdúsi «Sáhnáme» című művéből. Perzsából fordította *Fiók Károly* (122 l.) 30 kr.

242. sz. *Grillparzer.* Medea. Szomorujáték öt felvonásban. Németből fordította *Ilegedűs István.* (160 l.) 30 kr.

243. sz. *Erdélyi János.* Aesthetikai előtanulmányok (97 l.) 20 kr.

244. sz. *Taine Hippolit Ad.* A görög művészet bölcselete. (Nyilvános előadások a «L'école des Beaux-Arts»-ban.) Francziából fordította *dr. Ferenczi Zoltán.* (151 l.) 30 kr.

245. sz. — — A németalföldi művészet bölcselete. Francziából fordította *dr. Szántó Kálmán.* (140 l.) 30 kr.

246. sz. *Eliot György.* Bede Adám. Regény. Angolból fordította *Salamon Ferencz* 2. kiad. I. II. köt. (436, 404 l.) 1 frt 50 kr.

247. sz. *Bayle Bernard.* Az esernyő. Vigjáték egy felvonásban. Angolból fordította *Csiky Gergely* (63 l.) 20 kr.

248. sz. *Ballagi Aladár.* I. Frigyes Vilmos porosz király. (147 l.) 40 kr.

249. sz. *Björnstjerne Björnson.* Leonarda. Színmű négy felvonásban. Fordította *Kárffy Titusz.* (148 l.) 30 kr.

Maklári Pap Miklós. Magyar olvasókönyv. A középiskolák III. osztálya számára. Sárospatak, 1888. (8-r. VIII, 160 l.) 1 frt.

Szarvas G. es Simonyi Zs. Lexicon linguae Hungaricae eevi antiquioris. — Magyar Nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztették —. I. köt. 1. füz. Aáogat — el-annyira. Budapest 1889. Hornyánszky. (4-r. XXXIII, 144 hasáb.) 1 frt

JANUS PANNONIUS EGY ISMERETLEN KIADÁSA.

Janus Pannonius kiadásainak lajstromában Brunet (Manuel du libraire. 1862. IV, 1, p. 344; idézve Ábelnél, Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. 1880 p. 2) emlit egy olyat is, melyet eddig közelebbről nem ismertünk. Azt mondja ugyanis «... une édition de Padoue 1552 in 8°. sans nom d'imprimeur, mais dont le fleuron est une Minerve, avec les mots: Oliva Minervæ. Elle est à la Bibliothèque Mazarine N° 21236». E kiadást, melyet Dr. Ábel Jenő úr szives figyelmeztetésére Párisban átvizsgáltam, a következőkben ismertetem.

Czíme: IANI PANNONII | DEINDE EPISCOPI | QVIN-
QVECCLESIIARVM | *FACTI ILLIVS* | cum omni | *antiquitate*
vatis comparandi, lusus | *quidam et epigrammata,* | *nunc primum*
inuenta et excusa. OPERA IOANNIS SAMBVCI, | Tirnauien-
sis Pannonii. | Azután a nyomdász jele következik az Oliva Mi-
nervæ mottóval, és alatta: PATAVII 1559.¹⁾ — A lapok nincse-
nek megszámozva, csak az egyes ívek (összesen 4) A—D-ig je-
lölve. — Az előszó ajánlása: «Mariano Lezentio [Leszcsynski?]»²⁾
Polono, Cracovien. Plocensi [Plock, a mai orosz Lengyelország-
ban] ac Sendomirien. [Sendomirz, ugyanott] Canonico, nobiliss.
atque ornatissimo adolescenti Joan. Sambvevs S. D.» Minde-
nekelőtt szól a kiadó Janus P. életéről («Vitesiorum gente illu-
stri»), elmondja az ismeretes adatokat s rátér a költő testalkatának
és külsejének leírására (hogy hounan vette adatait, nem mondja

¹⁾ Egybe van kötve a párisi példánnyal két más mű: Scipionis Capicii de principiis rerum libri duo, etc. Venetiis 1546 és In obitum Al-
dinae Catalae lacrimæ Poeticæ, Parisiis 1622.

²⁾ Leszcsynski-nek latinositott alakja csak Lezentius vagy Lezen-
tius lehet.

meg): «habitu totius corporis satis tenui ac modico, facie liberali et candida, collo nonnihilo oblongo». Mátyás király kezdetben nagyon szerette és kegyének jeleivel elhalmozta; utóbb azonban «ab eodem, ob leues quasdam offensae suspiciones¹⁾ in exilium missus, cum quadragesimum octavum²⁾ ætatis annum attigisset, in Meduewara præ dolore animi e vivis discessit estque apud D. Joannem Quinquecelesiis sepultus». Itt főleg Janus Pannonius halálának helye érdekel bennünket. Eddig ugyanis biztosan nem tudták, hol halt meg Janus Pannonius, s csupán Ábel (Egy. Phil. Közl. IV. 101.) gyanította (és pedig, mint látszik, helyesen), hogy Medvevárban (Horvátországban) végezte be életét, s e feltevését egy, a zágrábi országos levéltárban levő és Fraknói által először elhasznált okmányra alapította.³⁾ Kiadónk nem említi ugyan

¹⁾ Hogy Janus Pannonius kegyvesztésének komolyabb oka volt, most már általánosan el van ismervé.

²⁾ Helyesebben trigesimum octavum. V. ö. a Teleki-féle kiadást II. 233.

³⁾ A Fraknói által felhasznált okmány azonos avval, melynek kivonatát e közlönyben IV p. 101 a budai országos levéltárnak «Extractus Actorum Archiv. sic dicti Anolczbachensis sub finem 1786 in Archivum Regio-Camerale illatorum» című Elenchusa után adtam. Azóta az okmány Zágrábról visszakerült Budára; régi száma: fasc. 1527, Nr. 28, új száma DL. 33817. Az okmány, mely csak hiteles másolatban maradt ránk «Crisii . . . anno d. Millesimo quadringentesimo tredecimo» kelt; benne egy másik «Bude . . . a. d. Millesimo quadringentesimo octoagesimo [!] nono» kelt okmány, ebben pedig ismét egy «quarto die congregacionis nostre prenotate in loco memorato a. d. Millesimo quadringentesimo octogesimo primo» kelt okmány van transsumálva. Ez az utolsó a főokmány, melynek pontos keltét az imént közlött datumnak a bevezető sorokkal («feria tertia proxima ante purificationis beate Marie virginis prope dictam civitatem Zagrabiensem») 1481 jan. 30-ra lehet meghatározni. Ezen okmánynak humanistáinkra vonatkozó főpassusai következőképen hangzanak: (Elitették többek közt:) Reverendum dominum Oswaldum Episcopum Ecclesie Zagrabienensis qui condam Johannem Episcopum Ecclesie Quinquecelesiensis infidelem de voluntate et permissione sua quousque vixisset in castro Medwe [!] hospitantem ac hospitem incendiariorum familiarium suorum de castris utraque Hrazthowycza et castello seu curia sua Zagrabienensi patratorum. Magnificum dominum Johannem Thuz de Meduewara hospitem infidelis condam Johannis Episcopi Quinquecelesiensis vsque vitam eiusdem in Castro suo predicto Meduewara et obceatorem familiarium suorum sine iudicio dum honore Banatus Regnorum Dalmacie et Croacie ac Sclauonie fungeretur ac tandem similiter post honorem dicti Banatus propter turpia (?) homicidia et simi-

meg itt sem a forrást, de az említett okmány illető kifejezésének és kiadásunk ez adatának egyezése elég nyomós ok, hogy Janus Pannonius halála helyéül egész bizonyossággal Medvevárát tartsuk. — Tovább említi a kiadó, hogy sok művet irt a költő s így folytatja: «Eius poematum volumen aliquoties in Germania [1512. 1514. 1518. Bécsben], commendatione Erasmi et Beati Rhenani excusum [v. ö. Egy. Phil. Közl. XI, 616], nuper etiam Venetiis [t. i. 1553-ban Hilarius Cantiuunculá-é], itemque Basileæ [1555. Oporinus-féle kiadás] auctum panegyrico et emendatum prodiit Ego vero in quasdam lucubrationes eiusdem *) (cui vel ob communem patriam multum me debere fateor), nuper cum alibi, tum [apud? Joan. Listhium Cæsaris Ferdinandi Secretarium *incidens*, eas tuo nomine præposito cum omnibus esse communes volui: ut qui plane sciam, non minus præclaris me vatibus ac si ex omni quiddam antiquitate reliquum appareret, satisfacturum selegi de multis pauca et de bonis meliora. Cuncta enim ob iuvenilem fervorem et in Italia tum vitam actam non libuit.» Ezekből megtudjuk tehát, hogy a jelen kiadás, mint a cím is mutatja, editio princeps (azon epigrammákra nézve, melyek bennfoglaltatnak); továbbá, hogy e költemények egy részére Sambucus (a ki mellesleg megjegyezve «Bibliothecæ Augustæ Vindobonensis præfectus» volt) Liszti Jánosnál, Ferdinánd császár titkáránál akadt rá, kinek Sambucus 10 évvel később bécsi Janus-kiadását ajánlá. Megtudjuk végül azt, hogy e kiadás a költő legobszönebb költeményeinek mellőzésével csak florilegium akar lenni.

Tovább így folytatja előszavát a kiadó: «Adductus autem sum, Mariane, ut meam voluntatem cum tuo nomine hi versus publice ostenderent, suavibus inter nos et etiam *Andream Duditiūm* Sbardelatum, iuvenem doctissimum, nuper colloquiis habitis». Végződik a másféllapra terjedő előszó Marianus dicséretével s a közte és Sambucus közt fenálló szoros barátság magasztalásával. Keltezés: Patavii ipsi Kalendis Januariis 1552.

liter sine iudicio homicidia facere facientem ac hospitem incendiariorum per familiares suos, de castro suo Medwewara ac castellis Rokonok, Lokawecz et Biskzard patratorem . . . Blasium Bryga tempore invasionis Polonorum familiarem Episcopi Quinque Ecclesiensis infidelis Regie Maiestati existentis . . .»

ÁBEL JENŐ.

*) T. i. Iani Pannonii.

Erre *Georgius Bona (Bóné?) Cibiniensis Transylvanusus*¹⁾.
felírással a következő distichonokat olvassuk:

Hoc etiam cultum Sambucus, non sine cura,
Eximii voluit prodere vatis, opus.
Eruit e tenebris passim, quæ forte perirent;
Magna brevi illius Bibliotheca dabit.

A tulajdonképeni tartalom ily czímet visel: *Lusus et epigrammata quædam Jani Pannonii Episcopi Quinquecclesiensis*. Közölve van összesen 141 epigramma, melyek mind megvannak Telekiben is;²⁾ megvannak továbbá Sambucusnak tiz évvel később (1569) Bécsben Stainhofernál megjelent nagy kiadásában (a Magyar Tudományos Akad. könyvtárában), egy epigramma híján. Ez az egy a 105-ik epigramma [In Lippum]: *Mendacissime de meis amicis stb.* (Telekinél I. p. 606). Ha tovább összehasonlítjuk a páduai kiadást a bécsivel, a következőket constatálhatjuk még: 1. Az epigrammák czímei itt-is, ott-is teljesen azonosak. 2. Az epigrammák *sorrendje* is megegyezik, kivéve, hogy a bécsi kiadásban a «Ptolemæus» és a «Venus ad Palladem» czímű epigrammák külön állanak, miként Telekinél, míg a páduai kiadásban e két epigramma *egy* 8-soros költeménynyé van foglalva «Ptolemæus» czímen. A másik kis eltérés az, hogy a senariusokban írt költemények a bécsi kiadásban a dactylicus versmértékben írt epigrammák *után* következnek, s hogy a «De corporibus Mathematicis» és «De Monade et Dryade» czímű hexameterekből

¹⁾ Trautsch Schriftstellerlexiconjában nem találkozunk nevével.

²⁾ Ezek: I. kötet: XVII—XIX, XXI, XXII, LVII, LIII, XCVII, CXXVIII—CXXXI, CXXXIII—CXXXVI, CXXXIX, CXL, CXLII, CXLIII, CXLVIII, CL, CLV, CLVI, CLXII, CLXV, CLXXII, CLXXV, CLXXXV, CLXXXVII, CXIII, CXCVII, CXCVIII, CC—CCIII, CCVI, CCXV, CCXVII—CCXIX, CCXXX, CCXXXIII—CCXXXVI, CCXXXVIII, CCXXXIX, CCXLI, CCXLII, CCLVI, CCLVIII—CCLX, CCLXIV, CCLXX, CCLXXI, CCLXXIII, COLXXV, CCLXXVIII—CCLXXXI, CCLXXXIV, CCLXXXVI—CCLXXXVIII, CCXCI—CCCI, CCIII, CCCIV, CCCV, CCCVII, CCCIX, CCXI, CCCXIII, CCCXXIV, CCCXXV—CCCXXVIII, CCCXXIX—CCCXXXI, CCCXXXIV, CCCXXXVII, CCCXXXVIII, CCCXL—CCCXLIII, CCCXLVI, CCCXLVII, CCCXLIX, CCCL, CCCLIV—CCCLVII, CCCLIX, CCCLXI, CCCLXIV, CCCLXX, CCCLXXVIII, CCCLXXIX.

(nem distichonokból) álló versek szintén a végén foglalnak helyet a bécsi kiadásban.

E csekély *formai* eltéréseken kívül az 1559-iki Sambucus-féle páduai kiadásban meglevő epigrammák szövege, mint sok példával igazolhatom, teljesen megegyezik az 1569-iki Sambucus-féle kiadás szövegével.

E szerint, mindamellettt hogy kiadásunk számos epigrammának az editio princeps, e körülménynek a szöveg megállapításánál hasznát nem látjuk, mert teljesen ugyanazt adja a 10 évvel később megjelent kiadás is.

A mi ezen páduai kiadás czélját illeti, azt hiszem, hogy *Prodromusa* akart lenni Sambucus nagyobb kiadásának,*) ép úgy mint az 1567-ben Bécsben megjelent Eranemus is, melyet Sambucus akkor fedezett fel Florenzben. Valószínű, hogy igen kevés példányban nyomták, különben a bécsi kiadásban nem állította volna Sambucus ugyanerről a 141 epigrammáról, hogy «*Altera libri pars, cuius foliorum numeri sunt notis Romanis insignes, tota nunc primum in lucem prodit*».

Ezen részben van ugyanis a mi kiadásunk 141 epigrammája is.

Végül még egy dolgot kell szóvá tennünk. Kiadásunk czíme azt mondja: «*nunc primum inventa et excusa*». Ezzel látszólag ellentétben áll, a mit Teleki mond «*sequebantur posthinc editiones octava, nona et decima ab Jo. Sambuco profectæ; quarum prima, quæ exiit Patavii* (a mi kiadásunk), *e solis iam ante vulgatis constat*». Hogy a kiadó félrevezetve az 1569-ik évi kiadásnak imént közölt megjegyzése által, hamisat mond és hogy ennél fogva állítását számba nem vehetjük, azt az alább következőkből látjuk: «*sed cuius* (sc. editionis), *inspiciendæ*» mondja Teleky «*nulla nobis hoc loco et tempore suppetit facultas*». Minthogy a «*nunc primum inventa et excusa*» határozottan ott van a címlapon, Teleki ellenben maga megvallja, hogy látatlanban beszél, nincs miért foglalkoznunk vele. De még ha a cím nem mondaná is meg, azt hiszem bizonyosra vehetnők, hogy a pádui kiadás epigrammái itt láttak először napvilágot, azon okból, mert a meg-

*) Talán erre utal a fenebbi distichonok végső sora:

«*Magna brevi illius Bibliotheca dabit*» bár ez a Sambucus gazdag könyvtárából kiadandó egyéb művekre is vonatkozhatik.

előző kiadásokban csak igen kevés ily fajta költemény jelent meg, talán 25—30,¹⁾ a mienkben pedig 141.

Kiadásunk legvégén ezeket olvassuk: «*Lectori!* Ne nescias, me huius ipsius Autoris alium quoque libellum Epigrammatum, cum Panegyrico ad Ludovicum Gonzagam et ad Strozios, elegiis Basilea (sic!) misisse et iam *fortè ipsum excusum*. Vale». Az itt jelzett kiadásról semmit sem tudunk. Minthogy azonban a tartalom, e rövid jelzés után indulva, megegyezik a bécsi 1569-iki kiadással (nem tekintve az 1567-ben felfedezett Eranemust), azt sejtem, hogy Sambucus itt azon sajtó alá rendezett kiadásról szól, melynek prodromusa volt a páduai kiadás, s hogy talán a baseli kiadóval meg nem egyezhetvén, vissza vette tőle az egész anyagot s egyelőre nem is adta ki, hanem bővítette, 1567 után az Eranemussal kiegészítette s mindent együttvéve csak 1569-ben Bécsben tett közzé.²⁾

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

AD HESYCHII ALEXANDRINI GLOSSAM ΗΛΥΧΑΡΟΣ.

M. Schmidt in editione Hesyhii glossam Ηλυχαρως Ζεδς in Ηλυχαιος Ζεδς mutavit, coniecturam coniecturae superstruere non dubitans. Ita enim locum corrigere temptavit Corsin. in Diss. I. ad Plut. de placit. philos. c. 7. p. 9., Bentleium, fictorem huius *Panchaei Iovis* secutus, qui fragmentum iamborum Callimachi, quod servatum est apud Pseudo-Plutarchum in libro de

¹⁾ Teleki előszavát szem előtt tartva, — mely itt autopsián alapszik — azt találjuk, hogy az 1512-iki kiadásban epigramma nem volt; a 2. kiadásban (1513) volt 2; a 3-ikban (1514) nem volt, a IV-ikben (1518) volt «amplius XX»; az ötödikben (1522) nem volt; a hatodikban (1553) Epigrammatum «sylvula»: a hetedikben (1555) úgy látszik voltak epigrammák (v. ö. Teleky II. 120), de hogy csupán az előbb nevezett kiadásokban megjelentek, az kitűnik Sambucus előszavából (l. fenebb), melyben Oporinus kiadásáról mint előtte ismeretesről beszél, másrészt pedig Czvittinger Hung. Litt.-ból (Telekynél, id. h.), hol a páduai kiadásról ezt olvassuk: ... «*Epigrammata ultra omnes editiones alias ab Joan. Sambuco edita Patavii.*»

²⁾ E cikk megírásakor értesít Dr. Ábel Jenő tanár úr, hogy e ritka kiadás meg van a bécsi cs. kir. udv. könyvtárban is, Hartl W. udv. könyvtárnok levélbéli tudósítása szerint.

plac. philos. (p. 880. ed. Duebner) et in Schol. ad Alleg. II. Tzet-
tzis (apud *Matrangam* in Anecd. Græc. p. 609), huncce in modum
in genuinam formam restituisse sibi visus est :

*Εἰς τὸ πρὸ τείχους ἱερὸν ἀλέεσθ' ὁρῶτε,
ὅς τὸν πάλαι Παργαῖον ὁ πλάσας Ζᾶνα
γέρον ἀλαζῶν ἄδικα βιβλία ψήξει.*

Sermo est autem de Euhemero Historiæ Sacræ auctore, ad quem
verba γέρον ἀλαζῶν pertinent, quia se humanam deorum origi-
nem in insula Panchaia detexisse mendacissime narravit.

Sed codices Pseudo-Plutarchi γάλλεον exhibent, pro quo
non Παργαῖον, ut Bentleius, cuius auctoritatem nullo iudicio
adhibito recentiores omnes secuti sunt, sed γάλλεον scriben-
dum esse censeo. Nam primum illud γάλλεον non solum Pseudo-
Plutarchi testimonio, sed etiam Scholiis ad Alleg. II. commenda-
tur; deinde, quod ad externam scripturarum similitudinem attinet,
Παργαῖον illud et γάλλεον non ita facile confundi possunt; tum
Callimachus certe, Euhemerum oblique perstringens, non de Iove
Panchæo, sed de Cretensi, ubi deum a puero educatum esse atque
regnasse Historiæ Sacræ auctor narravit, loqui debebat; nam
eundem ne in Panchaia quidem Euhemerea Panchæum, sed *Tri-
phylîum* appellatum esse e Diod. Sicul. l. V. c. 42, Serv. ad Verg.
Georg. II. 139, Lactant. Div. Inst. l. I. c. 11. elucet.

At cur tandem Bentleius γάλλεον Ζᾶνα e textu omnino tollen-
dum esse existimavit? Num Callimachum de templo Iovis Triphylîi,
non Panchæi, ab Euhemero descripto cogitasse scivit? Nam illud
πρὸ τείχους ἱερὸν idem est, quod et Diodorus Euhemerum secutus
in l. V. c. 44. descripsit agrumque consecratum circa templum
situm usque ad fontem sacrum lapidea crepidine — huc enim per-
tinet πρὸ τείχους — cinctum fuisse tradidit his verbis: *Περιέχει δὲ
τὴν πῆγην ὄλην κρηπίς λιθίνη πολυτελής, διατεινούσα παρ' ἑκατέραν
πλευρὰν σταδίους τέτταρας· ἄχρι δὲ τῆς ἐσχάτης κρηπίδος ὁ τόπος
οὐκ ἔστι βᾶσιμος πλὴν τῶν ἱερέων.* Idem Diodorus autem ibidem
de templo hæc quoque dicit: *Παρὰ δὲ τὴν πλευρὰν ἑκατέραν τοῦ
ὀρόμου χαλκεῖα μεγάλα κεῖται, τὰς βᾶσεις ἔχοντα τετραγώνους,*
quæ Rhodomannus, præsertim si bases illas quadratas spectas,
non sine iure videtur ita vertisse: «Ad utrumque eius latus gran-
des ex aere statuæ erectæ sunt». At si magis probas, quæ Wesseling
(in ed. Diodori) adnotavit: «Ego vasa ahenea fuisse arbitror ex

usu vocis, de quo non dubitabis, modo Δωδωναῖον χαλκεῖον . . . in memoriam redegeris», et hoc adversariis facile largior, contentus illis, quæ Diodorus ibidem dicit: «*Ἀγάλματά τε τῶν θεῶν ἀξιολογώτατα, τῇ τέχνῃ διάφορα καὶ τοῖς βάρεσι θαυμαζόμενα*, e quibus ab Euhemero statuas deorum in templo commemoratas esse apparet. Iam si Euhemerum a Diodoro non ad verbum exscriptum esse scimus, quid impedit, quominus aeneam Iovis statuam (*χάλκεον Ζῆνα*) pondere mirabilem (*τοῖς βάρεσι θαυμαζόμενα*) ab auctore Historiæ Sacræ descriptam a Callimacho hoc loco commemorari arbitremur, præsertim cum verbum *πλάσας* ad *χάλκεον Ζῆνα* prorsus accommodatum sit?

Nullo igitur modo in textum Hesychii recipiendus est ille *Παγγαῖος Ζεὺς*, quo nomine Iovem neque in Euhemeri libro neque apud Græcos unquam appellatum fuisse scimus. Equidem, multo tutiorem emendandi viam ingrediens, pro *Πάγκαρος* scribendum esse censeo *Πάγκαρος*, quod sane dignum optimo maximo deo cognomen est. Significat enim omnia exhilarantem, idem fere, quod *Νάρμων*, lætitiæ dator, quo cognomine Iovem in Bœotia cultum fuisse Pausanias testatur in l. VIII. 12, 1: *Διὸς ἀφέστηκεν ἱερόν ἐπίκλησιν Νάρμιονος*.

GEYZA NÉMETHY.

AD PANYASSIDIS HERACLEAM.

(Heracl. frgm. XII. apud *Kinkel*, apud *Pomtow* P. L. Gr. M. Vol. II. p. 72.)

Apud Stob. Floril. XVIII. 22. ad nostram memoriam manserunt etiam Heracleæ versus hi:

Ξεῖν' ἄγε δὴ καὶ πῶν' ἀρετὴν νότις ἐστὶ καὶ αὔτη,
 ὅς κ' ἀνδρῶν πολὺν πλείστον ἐν εἰλαπίνῃ μέθῃ πίνῃ
 εὖ καὶ ἐπισταμένως, ἅμα τ' ἄλλον φῶτα κελεύῃ.
 ἴσον δ' ὅστ' ἐν δαιτὶ καὶ ἐν πολέμῳ θοὸς ἀνῆρ
 ὑσμῖνας διέπων ταλαπενθέας, ἔνθα τε παῦροι
 θαρσαλέοι τελέθουσι μένουσί τε θοῦρον Ἄρηα.
 τοῦ μὲν ἐγὼ θεῖμην ἴσον κλέος ὅστ' ἐνὶ δαιτὶ
 τέρηται παρῶν ἅμα τ' ἄλλον λαὸν ἀνώγη· κ. τ. λ.

Illud *θοός* (vs. 4.), quod omnia exemplaria exhibent, suspectum Kinkel et Pomtow recte arbitrati sunt. Nam id, quod rem continet, non est edendi bibendique celeritas, sed cibi vini que capacitas. Deinde in epulis celeritatem illi celeritati pedum in bello haud componere licuerit. Collatis vss. 5. et 6.:

ἔνθα τε παῦροι

θρασάλοιοι τελέθουσι μένουσι τε θοῦρον Ἄρηα

hoc loco pro *θοός* legendum est *θρασύς*.

RUDOLFUS WEISS.

Párhuzamos idézetek.

1. Hom. Od. XI. 74.

*ἀλλά με κακῆται σὸν τεύχεσιν, ἄσσα μοι ἔστιν,
σῆμά τέ μοι χεῦναι πολιῆς ἐπὶ θινὶ θαλάσσης.
ταῦτά τέ μοι τελέσαι πῆξαι τ' ἐπὶ τύμβῳ ἔρετμόν,
τῶ καὶ ζῶδς ἔρεσσον.*

Arany Toldi Est. I. 31.

Sírom ez. Kevés nap vár üresen engem.
Te, öreg barátom, te temess el engem
Ide temess akkor s ne tégy semmi jelet
Csak, a mivel ástam, ezt az ásónyelet.

2. II. XXIV. 503.

*Ἄχιλεῦ, αὐτόν τ' ἐλέησον
μνησάμενος σοῦ πατρός, ἐγὼ δ' ἐλεεινότερός περ,
ἔτλην δ' οἱ' οὗ πώ τις ἐπιχθόνιος βροτὸς ἄλλος,
ἀνδρὸς παιδοφόνου ποτὶ στόμα χεῖρ' ὀρέγασθαι.*

Gyulai P. Pókainé :

Nagyságos fejdelem
Elítélt fiáért könyörög az anya.
Én könyörgök, nézz rám, én, a ki gyűlöllek ;
Térdelek mint szolga, sírok mint a gyermek.

VÁRKONYI ENDRE.

COX MYTHOLOGIÁJA.

Az ókori mythologia azon tudományok egyike, melyek iránt nálunk nagyobb érdeklődés mutatkozik, és melyekről elmondhatjuk, hogy az újabb tudományos kutatás eredményeivel számoló kézikönyvek által hozzáférhetővé tétettek a nagy közönség és a tanuló ifjuság számára. Az ily fajta kézikönyvekhez nem számíthatom ugyan Csiky Gergely «Görög római mythológiáját»¹⁾, mely a színi iskola növendékei számára lévén írva, másfajta megbírálás alá esik — régibb művektől egészen eltekintek —, de igenis ide kell számítanom Cox György két rendbeli munkájának magyar fordítását, mely egyéb hasznavehető mythologiai magyar kézikönyv teljes hiánya mellett a Kuhn-Müller-féle solaris mythos-magyarázatot nálunk rövid idő alatt uralkodóvá tette. Értem a Cox «Tales of ancient Greece» című munkájának Komáromy Lajos eszközölte átdolgozását «Görög regék» (Budapest, Franklin-társulat, 1877—78, ára 2 frt 30) és »Manual of mythology» című 1867-ben első, 1878-ban második kiadásban megjelent kézikönyvének Simonyi Zsigmond eszközölte fordítását, mely — ily könyvnél mondhatni, — rövid tíz év alatt szintén már második kiadást ért.²⁾ Ezen utóbbi könyvből mint legmodernebb rendszeres mythologiai kézikönyvből merítette a fiatalabb tanári generatio ha nem is alapvető mythologiai ismereteit — úgy minden esetre azon elvek ismeretét, melyek szerint az ókori hitregetan egyes alakjait magyaráznunk kell. Megérdemli tehát, hogy bővebben foglalkozzunk vele.

Rendszeresnek neveztem az imént e kézikönyvet, mert a mythologia eredete és fejlődésének magyarázata (5—20) után *rendben* tárgyalja a görög (p. 21—158), latin (p. 159—173), egyiptomi (p. 174—176), assy-

¹⁾ Budapest, Franklin-Társulat 1885. 232 l. Ára 1 frt 20. E könyvet jól ismerteti az elején olvasható jegyzet: «E mythologia első sorban tankönyvül készült az országos színi iskola növendékeinek használatára, s e czéljának megfelelőleg nem annyira a mythosok vallás-bölcészeti fejtegetésével vagy symbolikus és etymologiai magyarázatával foglalkozik, mint inkább arra törekedett, hogy a tankönyv megszabott szűk keretében minél több elemi ismeretet közöljön, mely az ókori költői művek, kivált a drámák mythologiai tartalmának és vonatkozásainak megértésére szükséges; ezért tárgyalja terjedelmesebben azon mythosokat, melyek anyagül szolgáltak a drámai feldolgozásra, és ezért tartotta kívánatosnak függelékében az összes görög tragédiák meséit elbeszélő alakban megismertetni».

²⁾ Budapest, Franklin-Társulat, 1886. 216 l. Ára füzve 1 frt, vászonba kötve 1 frt 50 kr. (képekkel).

riai (p. 177. 178), vedikus (p. 179—183), perzsa (p. 184. 185), germán (p. 186—191) és finn (p. 192—196) mythológiát (az utolsó fejezetet Simonyi írta). Evvel azonban aztán vége is a rendszerességnek. Már az imént közölt tartalommutatóból gyanítható, hogy Cox nem igen ért az észszerű csoportosításhoz, — máskülönb az indogermán népek mythológiájának tárgyalását nem szakította volna félbe az egyiptomi és assyriai mythosok fejtegetésével; — még inkább kitűnik ez, ha figyelmesen végig tekintünk pl. a görög mythologia tárgyalásán. Itt egyáltalában nem lehet elvet észrevenni, melyet Cox a mythosi alakok tárgyalásának egymásutánjában követett volna. Minthogy — különben helyesen, — ő is azt vallja, hogy a görög istenek genealogiái, a tizenkét főisten kiválása a többi mythosi alak közül aránylag késő kor szüleménye, eltér a hagyományos felosztástól, mely szerint előbb a theogoniát, aztán az istenekről szóló regéket, végre a hősmondát szokták előadni, de nem tesz helyébe más rendszert, pedig ha pl. egymás mellé állította volna azon mythosi alakokat, melyek a napot és a hajnalt, a földi tüzet, a szeleket stb. stb. jelentik, nem csak egy kis rendet hozott volna mythologiai chaosába*) — ha nem is lehet ezen elvet szigorúan keresztül vinni — hanem megkönnyítette volna az áttekintést is és sok ismétléstől kímélte volna meg olvasóit.

Azt is mondtam, hogy a mythologia elemeit e könyvből aligha lehet megtanulni. Vajjon miért nem? Azért mert a mythosok és mondák elbeszélése egészen háttérbe szorul a mythosok magyarázata

*) Valóságos mintaképe a zürzavarnak «A görög mythikus világnak egyéb személyei» című fejezet (p. 152—158), melyben a Hamadryasok, Hyadok, Heliadok, Gigasok, Aloadák, Molionok, Boreas, Erebus, Enyo, a Harpyák, a Múzsák, Orión, Pallas, Pan, a Pleiadok, Eros, Proteus, Priapos, Psyche Zagreus, Hesperos, Kastor és Polydeukes, a Kabeirok, a Korybasok, Kybele, Hebe, Hymen, Iris, Morpheus, Ganymedes, Laokoon (!), Silenos, Kharon, Hadesfolyó, Kekrops ezen sorrendben tárgyaltatnak. A mi pedig ezen alakok magyarázatát illeti, érdemes elolvasni, mit tud Cox mondani Zagreusról, az orphikusok egyik főistenségéről: «Zagreus úgy látszik, csak más neve volt Dionysosnak. Egy leírás szerint Zeus és Persephoné fia volt és bőre egészen szarvval volt bevonva» (p. 155). A Kabeirokokról csak azt tudja, hogy «titokszerű istenségek voltak», a Korybasok és Daktylosok pedig — «azok is olyanféle lények voltak mint a Kabeirok»! Kiválóan érdekes volna azt is megtudni, hogyan került a «Pallas jelzője volt Athenének; talán a szüzies istennőt jelentette» czikk a «görög mythikus világ egyéb személyei» című fejezetbe? Nem érzem magamat arra hivatva, hogy kitaláljam Cox gondolatait, de azt sejttem, hogy e helyen nem az Athéné jelzőjéről, hanem vagy Pallas titanról, vagy a hasonló nevű gigasról akart szólni.

elől és csak úgy hemzseg a legvastagabb botlásoktól. Vegyük csak rendre a nevezetesebbeket.

P. 23. «A kyclopsok nevei Bronte és Sterope». — Nem az, hanem Brontés és Steropés, a mint Cox a Regékben II. p. 198. jól mondja. De hát a harmadik, Argés hol maradt?

U. o. Hesiodos Kosmogoniáját (mert csak ezt értheti amaz »egyik kosmogoniai elbeszélés« alatt, melyben a Hegyek előfordúlnak) így adja: «Khaos és Gaia az első lények, ő tőlük származnak Uranos és a Nagy Hegyek és Pontos». Itt Erosról egészen megfeledkezett.

P. 24. «Rhea Zeust Dikté barlangjában vagy *Ida szigetén* szülte». Ez az *Ida* nem sziget, hanem hegy és barlang Kréta szigetén.

U. o. «A dodonai templom, mely előbb Thessaliában volt, utóbb Epeirosban». Hogy Thessaliában Dodona nem volt, már rég ki van mutatva; v. ö. Preller Gr. Myth. I.³ 97.

U. o. «Zeust néha a helyekről nevezték el, pl. dodónai, pelasg, vagy krétai Zeusnek». Pelasgnak vajjon micsoda helyről nevezték el?

P. 36. «Az Iliasban Akhilleus . . . azt mondja, hogy Poseidon Thessaliában teremtette a lovat, és hogy a Xanthos és Balios nevű halhatatlan paripákat . . . Péleusnak adta». Az Iliasban (XVI, 149—151) egészen mást olvasunk: *Ξάνθον καὶ Βάλιον . . . τοὺς ἔτεκε Ζεφύρω ἀνέμου ἄρπυια Πηδάργη, βοσκομένη λεμῶνι παρὰ ῥόον Ὠκεανοῦ*.

P. 49. «Aphrodité leghíresebb templomai Kitherában [Kytherában!], Kyprosban, Knidosban, Paphosban és Korinthosban voltak». Azt, hogy Paphos város volt az imént említett Kypros szigetén, Cox úgy látszik ép oly kevéssé tudja, mint azt, hogy a Phaiékok szigetét nem Phaiakiának (így p. 147. 151), hanem Scheriének hítták.

U. o. «A Homeros-féle költeményekben Aphrodité Hephaistos feleségének van mondva». Csak az Odysseában, az Iliasban Charis a Hephaistos felesége, a ki persze Müller Miksa szerint Aphroditéval azonos.

P. 51. Hephaistosról többek közt ezeket olvassuk: «Rutsága annyira nem tetszett atyjának, hogy ki akarta vetni az Olymposból [ki is vetette; l. Hymn. Hom. II. 140.]. Később anyját, Hérát pártolta egy vitában, s azért Zeus levetette az égből [az Olymposról]. Megcsönkulva [születésétől fogva sánta volt] és sebesülve esett Lemnosba, de ott a Sintosiak [siutiek, Sintos szó nem létezik] szívesen bántak vele [felszedték és ápolták]. Mégis az istenek pohárnoka maradt [sohasem volt az; v. ö. Ameis jegyzeteit II. I. végéhez].»

Több helyt hibásan van adva a homerosi Apollo- és Hermes-hymnus (p. 53. 60.), Odysseusnak Eumaiossal való beszédének tartalma (p. 148.) és Paris ítéletének története.

P. 58. «Apollont ének és zene istenének is mondták, de a legré-

gibb rege szerint e művészeteket Hermestől kapta, föltalálójuktól.» Hogyan, Hermes találta fel az éneket és a zenét? A Hermesre irt homerosi hymnus szerint csak a *χέλυσ*-t találta fel, csak ez a hangszer volt új Apollon előtt, a ki (v. 450 s k.) azt mondja magáról, hogy *καὶ γὰρ ἐγὼ Μοῦσῳ Ὀλυμπίαιδεσσιν ἀπηδός, τῆσι χοροὶ τε μέλονσι καὶ ἀγλαός ἐμνος ἀοιδῆς καὶ μολπῆ τεθαλίῃ καὶ ἱμερόεις βρομός ἀβλῶν.* Megjegyzem még, hogy Apollon már a Delosi Apollonra irt hymnusban említi a kitharist, és hogy ez a hymnus jóval régibb mint a Hermesre irt hymnus, melyben Cox szerint e tárgyról a «legrégibb rege» foglaltatik.

P. 73. A Stymphalos mocsarában lakó Harpyiákról beszél; — a stymphalisi madarakat érti.

P. 85. Prokrustesről azt mondja, hogy «azzal gyötörte áldozatait, hogy kifeszítette tagjaikat, míg bele nem haltak».

P. 98. szerint Európának «bátyja Phoinix a nagy hősnek Akhilleusnak oktatója» volt. Az Ilias szerint Európé Phoinix leánya (Ξ 32, a későbbi monda szerint Agenor leánya és Phoinix testvére), az a Phoinix pedig, ki mint Achilleus mentora szerepel, saját állítása szerint Amyn-tornak, Ormenos fiának fia és Hellasból való volt (II. IX. 447. s k.). Ennek a két Phoinixnak tehát semmi köze egymáshoz.

P. 103. «Asklepios Homerosnál Paiéón (a gyógyító) fia vagy ivadéka». Homeros nem is említi Asklepios apját.

P. 120. «Glaukos atyja az erős [ravasz? ὁ κέρδιστος γένετ' ἀνδρῶν II. VI. 153.] Sisyphos volt, kinek büntetésül a Tartarosban egy hegy csúcsán [?] kell gördíteni egy követ».

P. 126. Peliasnak, nem Athamasnak — mint Cox mondja — felszóltására mentek az Argonauták Kolchisba.

P. 152. «A Gigasok vagy óriások a homéri költeményekben a Thrinakiában lakó Kyklopsok». Homeros először is világosan megkülönbözteti a Gigasokat a Kyklopsoktól (*η 21 ὡσπερ Κύκλωπες τε καὶ ἄγρια φῶλα Γιγάντων*), másodszer pedig Odysseus a Kyklopsok szigetére a 9-ik énekben, Thrinakie szigetére a 12-ikben érkezik. Az sem áll tehát, hogy a Kyklopsok Homeros szerint Thrinakiában laktak.

Vagy talán így volt az a Cox által rekonstruált eredeti Homerosban? Érdekes ugyanis tudni, hogy Cox nem a Homeros Iliasát és Odysseáját mondja el olvasóinak, hanem a saját magáét a nélkül, hogy csak egy szóval is felemlítené a valódi tényállást. Az Ilias tartalmának elbeszélésében többek közt ezeket olvassuk: Mikor Akhilleus távollétében nagy baj érte a görögöket, «Odysseus és más vezérek mentek hozzá követségbe. Phoinix ment legelől . . . s elbeszélte neki Meleagros történetét példakép, hogy milyen szörnyű szerencsétlenséget okoz a rendkívüli harag. Ez nem csillapította le Akhilleus haragját [hiszem!]; azt ki-

vánta, hogy Agamemnon igazságtalanságáért elégtételt adjon neki alázatos megkérleléssel és a Briseis visszaadásával [de hisz ezt és még többet is ajánlott fel Achilleusnak a követség Agamemnon nevében, ha kibékül]. Agamemnon ezt nem akarta megtenni [!] s az akhaiak szerencsétlenségét annyira szívére vette Patróklos¹⁾ stb. — Hogy Cox a Grote-féle hypothesis értelmében azt hiszi, hogy «az Ilias tulajdonkép két költemény volt, s ezeket később egyesítették: az egyik az akhaiai hősök vitéz tetteit beszéli el, s ez az igazi Ilias; a másik pedig csak Akhilleus haragjáról szól», az angol írónál megbocsátható, de hogy nálunk még 1886-ban is hirdetik tankönyvben, nem helyeselhető.²⁾ — De nem csak az Ilias compositióján gyakorolta Cox élelmességét; az Odysseának is jutott belőle. P. 148. azt olvassuk, hogy «Odysseus kol-dusnak öltözve ment el házába s mikor a kérők közül néhányan kötődtek vele, kihívta őket [? Penelope rendezte az egész czélabalóvást], hogy feszítsenek ki egy íjat, mely a falon [?] függött».

Nem csekélység végre, hogy Cox a mondákat nem mindig a legrégibb források után mondja el, hanem pl. a homerosi elbeszélést minden ok nélkül későbbi, Ovidiusból és másokból vett vonásokkal tarkítja³⁾ (l. Meleagros, Dionysos, Demeter és Persephone mythosát); Cicero után mint fontos dolgot felemlíti, hogy némelyek szerint Apollon Athene fia; Servius után elmondja, hogy Athene Prometheus iránti szerelméből segédkezett a tűz elorzásánál, s több efféle.

Szóval a mythologia elemeit ne akarja senki e könyvből megtanulni, ellenkezőleg mindig óvakodni kell, hogy hibás adataival félre ne vezesse az olvasót.

De hát mit keressünk tulajdonképen Coxnak ezen könyvében, ha már sem észszerű rendet, sem jól megválasztott kimerítő és megbízható adatokat nem találunk benne? Az ókori mythosok magyarázatát Müller Miksa hypothesisé értelmében, mely szerint «minden mythos magva egy

¹⁾ Az ilyen Patróklos-féle hibás transcriptiók majd minden lapon találhatók a könyvben, nem tudom kinek hibájából.

²⁾ A következő fejtegetéshez is sok szó fér (p. 188): «Abból, hogy [Homérosnál] a Helléspontos szélesnek van mondva, látjuk, hogy az Ilias Helléspontosa nem az a keskeny szoros, Séstos és Abydos közt, hanem egy térs tenger neve, s ez valószínűleg Helloi vagy Selloi nevű néptől vette nevét, mely partjain lakott vagy mellette elment nyugat felé költözésben.»

³⁾ V. ö. evvel a mit e tekintetben Simonyi mond a kézikönyv általa eszközölt fordításának ismertetésében (E. Ph. K. I p. 65): «Különös gond van arra fordítva, hogy a mythosok legrégebb s legtisztább alakjaikban lépijenek föl».

vagy több rövid kifejezés, melylyel az egyszerű kezdetleges ember a természet egyik vagy másik kiváló jelenetét akarta leírni. Ebből a magból a nép fejlettebb állapotában, midőn a szók eredeti jelentése már elhomályosult, történetet, elbeszélést alkotott, melyet később a költők és mesegyűjtők fölczifráztak s különféle változatokban adtak elő» (így Komáromy Cox Regéihez való bevezetésében p. 9.). Mindenesetre szellemes hypothesis, mely a régibb phantasmagoriákkal szemben határozott haladást jelöl a mythostudományban és mely Gruppe Ottónak hosszú lére eresztett polemiája után (Die Griechischen Kulte und Mythen in ihren Beziehungen zu den orientalischen Religionen 1887. I.) sem tekinthető megczáfoltnak. Csakhogy csinján kell alkalmazni*), mert különben menthetlenül compromittálja nemcsak ezen hypothesis, melynek segítségével pedig már szép eredményeket értek el, hanem az egész mythostudományt. És Cox fölületességével és féktelen phantasiájával erre mintegy praedestinálva van. Az «összehasonlító» mythologustól kettőt okvetetlenül meg kell követelni: azt hogy a mythosi nevek megfejtésénél a hangtörvényeket mindig szem előtt tartsa (miért is lettek volna a hangtörvények alól kivéve?) és azt, hogy rokon mythosoknak összehasonlításánál ne akarja a mythosok legcsekélyebb, semmit sem mondó vonásaira is ráerőszakolni mythosmagyarázó elméletét.

Ezen első követelményünket illetőleg már most azt tapasztaljuk, hogy Cox sok oly szómagyarázatot fogad el minden kritika nélkül kivált Müller Miksától, melyeknek sem az ó, sem az «uj» grammatikusok álláspontjából legkisebb tudományos létjoguk sincs és a melyekkel együtt nem egyszer megbukik az illető mythosnak Cox adta egész magyarázata is.

Azt a mythost, hogy Kronos elnyeli gyermekeit, a régiekkel úgy magyarázza (p. 11. és 23.), hogy Kronos a. m. *Χρόνος* az idő, mely «elnyeli a napokat, a mint egymás után következnek». De hol találunk a görögben (egy-egy dialektustól eltekintve) *χ* helyett *κ*-t? *Χρόνος* a *χρᾶνω* gyökétől származik, és a. m. *perficus*; a mythost megfejteni eddig még nem sikerült. — P. 16 szerint Letó az éjet jelenti, Latmos pedig a feledség földje, p. 53 szerint Létó a. m. Léthé, ugyanazon gyökből mint Latmos és — Léda. Curtius szerint (Grundr. p. 119.) a Létó'és Latmosnak a *λαθ* gyökből való származtatása «entschieden abzuweisen».

P. 26 ismétli azt a régi hibás állítást, hogy Zeus a. m. deus (v. ö. Curtius p. 503.)

*) Tanulónak, véleményem szerint elég, ha a Görög Regék Komáromy-féle bevezetését olvassa, mely sok tekintetben jobb mint a kézikönyv megfelelő része; a «nagy közönség» pedig beérheti Simonyinak a Magyar Salon f. é. áprilisi füzetében megjelent rövid czikkével, bár ebben is van hibás magyarázat.

P. 29 lehetségesnek tartja, hogy Poseidon neve rokon a latin *potens*, a görög *δαιμότιος* szavakkal.

P. 35 Zeust nem Dyáus-szal, hanem djāvan-nál identificálja («megfelel») és ugyanazon gyökhöz vonja a Ianus Diana és Iuno szókat, sőt hogy ezen összeállítást valószínűbbé tegye, mások nyomán a Ianus szónak egy régibb Dianus (Djanus) alakját koholja. Curtius p. 602. a Ianus szót a *ja* gyökhöz vonja, melyből származik pl. a *ianua* szó, Diana másának *Διώνη*-t tekinti, a Iuno szó eredetét pedig meg sem kíséri megfejteni.

Athene nevét a Rigvédában csak egyszer előforduló Aháná-val, Ushas melléknevével («tagend, aufleuchtend» Grassmann) azonosítani annál merészebb dolog, mert e szót a görögből is meg lehet magyarázni (Curtius sz. a. m. «die Blühende», Roscher sz. «der aus der Wetterwolke hervorspringende Blitz»; v. ö. *ἀστὴρ* «Lanzenspitze»).

P. 46 szerint Ares «neve ugyanazon gyökérből ered, melyből a római Mars isten s az indiai marutok neve, és tulajdonképen zúzótt jelent». Curtius a sanskrit *aris*-hez (a. m. ellenség) állítja és Mars-ról hallgat. A görögben *μ* a szó elején nem eshetik le!

P. 48 szerint a kellem istennő, a Charisok a védában, a Harisok neve alatt mint a nap lovai fordulnak elő, melyeknek a görög mythológiában Poseidon aranysörényű lovai is megfelelnek (p. 29). De helyesen kérde Curtius p. 120, hogyan lehetséges a *χαρίς χαρίζομαι*, s has. szavakat a *Χαίρες*-ből lezármaztatni, mikor nyilván az ellenkező eljárás a természetes és már Homerosnál is találkozunk abstract fogalmak personificatiojával és istenítésével (pl. *Ἄτη*, *Ἥβη* stb.).

P. 52 kár volt az Apolló szónak épen csak legbotorabb etymológiáját felhozni, mely szerint megölet jelent, és a solaris elmélettel indokolni, «mert ha erősen süt a nap, sugaraival elölheti állatok és növények életét». — Hogy a Kentaurosoknak és a védikus Gandharvasnak azonosítása (p. 70.) a hangtörvényekbe ütközik, Fick is elismeri.

Az Oidipus atyjának Laiosnak a Vritrának, Indra ellenségének *dasju* epithetonjával (a. m. ellenség) való azonosítását (p. 90. Bréal nyomán) már Comparetti megezáfolta (Edipo e la mitologia comparata p. 31. s k.) és Müller Miksa sem bírta igazolni. Valószínűbb, hogy *Λαῖος* a *λαός* (*λαφος*) szóval függ össze; hasonlítsd össze a *Lavis* ó-latin tulajdonnevet Jordannál (Kritische Beiträge p. 49), mely valószínűvé teszi, hogy *Λαῖος* régibb alakja nem *Λαισιος* volt, mint Brealék akarják, hanem *Λαφος*.

Az hogy Minos (hosszú *i*-val!) egy az indiai Manu-val, Brahma fiával (p. 122) épen nem valószínű, bár a Benfey magyarázata sem bizonyos, mely szerint *Μίνως* a. m. *men-vant, a *men* gyök nem reduplicált part. perf.-ja, — Ceresnek *Κόρη*-val vagy a skt. *carad*-dal (a. m. ősz)

való azonosítását említi (p. 162.); azt hogy Curtiussal inkább a *kar* (termesztelen) gyökhöz kell állítani, elhallgatja. — Az Erinys-nek Saranju-val való összeállítását, melyet különben Curtius helyesel, Meyer Gusztáv p. 67 kétesnek tartja.

P. 138. szerint «Trója csodálatos ostroma ismétlése a naphatalmak mindennapi keleti ostromának, miután minden este megfosztják őket legfényesebb kincseiktől nyugaton». Ezen meglehetősen érthetetlenül kifejezett felfogás helyességét Cox a trójai mondanokör egyes személyeinek neveivel is igazolja. Helené neve «egy az indiai Saramá hajnal névvel, melytől a Hermeias vagy Hermés név is származik»; igen ám, de az etrusk Vilena, az ó-latin Velena és Belena (l. Jordan, Kritische Beiträge p. 50, 59. s k.) bizonyítja, hogy a Helena szó eredeti alakja *ἡλένα* volt, nem *σελένα* és így semmi köze sem lehet Saramához; — «Paris neve is megvan a régi szanszkrit énekekben; ott Pani [helyesebben Panī] a neve Regék III. p. 167. több Pani-t említ!]; de hol bir arra példát felmutatni, hogy a skt. ṅ-nek a görögben ρ felel meg? — «Más nevek is egyeznek még a görög és indiai regékben. Akhilleus az Aharju nevű naphős [ez legalább lehetséges etymologia]; Briseis egyike az akhaiaiak első foglyainak, Brisaja származéka, kit a Védában legyőznek a fényes hatalmak, mielőtt visszaszerezhetik a kincseket, melyeket ellopott Pani.» Briseis tehát a sötét hatalmak egyik képviselője. Cox nagyobb művében (The mythology of the Aryan nations) is azt mondja I. p. 246, hogy «The offspring of the universal deluder, Brisaya»; annál nagyobb tehát meglepetésünk, mikor e kézikönyv 179-ik lapján azt olvassuk, hogy Brisaja, mely a görögben Briséis név alatt külön lénynyé vált, csak olyan neve a *hajnalnak*, mint akár Dabana (a. m. Daphné), Ušas (Éós), Sarama (Helené) vagy Saranju (Erinys), a Regékből pedig (III. p. 169) megtudjuk, hogy «Achilleus ismét a naphősök egyike, és kedvese Briseis a hajnal», kinek elvesztéseért haragszik és bosszút forral magában. Hogyan igazodjék el az olvasó az ilyen ellenmondásokon és miképen higyjünk a trójai mythos Cox-adta magyarázatának helyességében?

P. 91 szerint a Sphinx neve «szorosán kötőt, fojtót jelent (a görög sphingó igéből) . . . Phix-nek is hítták oly szótól, mely a latin figo igével függ össze». A Phix szó a vele azonos Sphinxből keletkezett, a figo pedig megfelel a görög *σφίγγω*-nak. Cox mind e szavakat elválasztja egymástól.

P. 166 «Herculesnek . . . régente valószínűleg Herclus vagy Hercules volt a neve s ez összefügg a görög herkos szóval, mely kerítést jelent». Csakhogy a görög spiritus aspernek a latinban soha sem felel meg *h*, és a Hercules szó valamennyi alakjának a görög *Ἡρακλῆς* től való származása minden kétségen felül áll (l. Jordan, Kritische Beiträge p. 15. 16.).

P. 110. 111 Prometheus a skt. Pramantha-val azonosítottatik; G. Meyer szerint p. 86. e két szónak semmi köze egymáshoz, — mert eredeti *a*-nasalis az iónban sem változik *η*-vá.

P. 162 azt olvassuk, hogy Minerva a. m. a hajnal és «egynek látszik az etruszk Menerva vagy Menrva névvel, mely a piros eget vagy hajnalt jelenti [?]; összefügg ezekkel a latin szavakkal is: mane, reggel, és matuta, hajnal». De hogyan lehet Mīnerva-t mǎnē-vel («bei guter Zeit», manus-tól «gut», Curtius) összeállítani (*matuta* eredetét nem ismerjük) és hogyan fér össze e magyarázattal a kézikönyv egy másik helye, hol egész helyesen azt mondja Cox, hogy «a Minerva szó összefügg a latin mens szóval, mely ugyanonnan ered a honnan a görög menos»?!

P. 169 «Latium a latinok vagy lavinusok földje; ezeknek nevét Niebulr (római történetében) a dauniosok vagy danaosok nevével azonosítja, kik Agamemnontrójába követték.» Rég elavult nevetséges származtatás. Latium a. m. (platium, das Flachland (v. ö. πλατικός); Lavinus (hosszú *a*-val) nem tartozik ide.

P. 152 nagy meglepetésünkre azt olvassuk, hogy «Aloadáknak hit-tak két óriást, mert olyan erejük volt mint a malomköveknek (az alóé, szerű szótól)». Furcsa; «Szerűsök»-nek neveztek két óriást, mert olyan erejük volt mint a — malomköveknek! Vajjon mi köze a szerűnek a malomkövekhez? Nem akart-e a szerző inkább ἄλω-*ra* (örölni) vagy ἄλιτης-*re* (örld) (a *φαλ* gyökből) hivatkozni az ἄλωή szó helyett? E talány megfejtését megkapjuk, ha az Aryan Mythology II. p. 283-ra pillantunk. Itt Cox a Moliones óriások nevét («millmen», molnárok) származtatja onnan, hogy olyan erejük volt mint a malomköveknek (μύλη, malom), az Alóadai szót pedig ἄλωή-vel együtt a μύλη tövéből származtatja; (μ)αλωάδα és az óriások e két külön nemét eredetileg azonosnak tartja!

P. 182. «Aruša a felkelő nap. [? v. ö. Grossmann Véda-szótárát p. 108.) Szép gyermeknek szokták képzelni. Neve megvan a görög Erósbán, a szerelem istenében, kinek megfelel a latin Cupido, vágy. [Erosnak Amor, Cupido Himerosnak felel meg!] De Erós Iris fia, ki csak más alakja ugyanaz névnek.» Hogy Erós isten nevét, mely szorosan összefügg az ἔρως, ἔραμαι, ἔραω, ἔρατός, ἔρατεινός szavakkal, nem lehet Aruša-val azonosítani, helyesen vitatja Curtius p. 119. 120., hogy pedig Iris nem más alakja Erósnak, azon körülmény bizonyítja, hogy az Iris szó régi alakja valószínűleg Ἰρίς (v. ö. E. Eberhard, Metrische Beobachtungen zu den homerischen Hymnen, Magdeburg 1887 p. 15.); különben is Alkaios az egyedüli költő, ki Eróst Iris fiának mondja, a többieknél rendesen Aphrodite fia.*)

*) Jellemző, hogy az Erósról és Irisről szóló eme fejtegetés a vedikus mythológiában fordul elő. A görög mythológiában csak azt olvassuk p. 154,

Még inkább megingatja a Cox tudományában való bizalmunkat az a körülmény, hogy nem ritkán egészen eltérő módon magyarázza ugyanazt a mythost a kézikönyv különböző helyein és a Regékben, a mi annál bosszantóbb, mert az egyik a másikat kiegészíteni van hivatva.*)

P. 24 «Zeus neve eleinte a tiszta, kék, felhőtlen eget, a fény honát jelentette.» V. ö. p. 33: «Néha csak az alvilág Zeusának nevezték [Hades]: tehát e három név, Zeus, Poseidon, Hadés, úgy látszik csak uralkodást és hatalmat fejezett ki, mielőtt a külön mennyei, tengeri és alvilági isten lett belőlük».

P. 49. szerint az, hogy Aphrodite (a hajnal) Homerosnál Hephaistos feleségének van mondva, azt jelenti, hogy a «hajnal a világosság arája». A Müller-Cox-féle mythosmagyarázat szerint a hajnal a napnak szokott arája lenni, ámde p. 51. szerint Hephaistos nem a nap fényét, hanem a tűz lángjának fényét jelenti, ennek pedig a hajnal nem lehet arája. Még feltűnőbb, hogy ugyanazon az 51-ik lapon ezt olvassuk, hogy «Hephaistosnak némely elbeszélések szerint Aphrodite volt a felesége, mások szerint Kharis, még mások szerint Aglaia: mind a három azt jelenti, hogy a tűz lángja rokona a nap fényének.» Itt tehát Aphrodite Hephaistosnak már csak rokona, nem többé arája és levetvén «hajnali» természetét (p. 47) egyszerre a nap fényévé változott, úgyszintén Charis és Aglaia is, kikről különben p. 48 eléggé confususan az van mondva, hogy a védicus Harisoknak, a *nap* lovainak felelnek meg, hogy «nevük tulajdonkép zsír vagy olaj csillogását jelentette, utóbb fényt jelentett és így lettek a *hajnalnak* [nem a *napnak*?] fényes lovai, a görögöknél Aphrodité gyönyörű kísérői».

P. 91 szerint a Sphinx «teljesen megfelel Ahinak vagy Ekhidnának, a sötétség fojtó kigyójának», találós meséje azonban p. 92. szerint «tulajdonkép a mennydörgés, az *éj* morgása, melyet az emberek meg nem értenek». Hogy a Sphinx p. 91 Ahival, p. 92. Vritrával van azonosítva, szintén zavarba hozhatja azt, ki nem tudja még, hogy Vritrát Ahinak is hitták (v. ö. p. 181).

hogy Erös későbbi költők szerint «Hermes vagy Arés és Artemis vagy Aphrodité fia»; Irisről hallgat Cox. Valószínűnek tartom különben, hogy egy más helyen (p. 156): «Mások szerint Iris Zephyros (a nyugati szél) felesége és anyja *Eósnak* (a hajnalnak)», Eós lapsus memoriae Erös helyett; Alkaios tényleg Zephyros és Iris gyermekének mondta Eróst.

*) Így pl. csak a Regékben olvassuk, a kézikönyvben hiába keressük Artemis lényegének (p. 58, Regék I. p. 106.), Semele mythosának (p. 67, Regék I. p. 112), Admetos és Alkestis regéjének (p. 105, Regék I. p. 117), Briareos alakjának (p. 124, Regék I. p. 112), Iphigeneia «megáldoztatásának» (p. 132, Regék III p. 168) magyarázatát.

P. 95 a Kephalos és Prokris mythosát magyarázza Cox. Előre bocsátván, hogy Prokris a. m. harmat, Éós a. m. hajnal, Kephalos pedig a. m. a nap, így folytatja: «Valamint a nap korán reggel látja a *hajnalt*, Kephalos is kora ifjúságában nyeri meg Prokris szerelmét, míg a *hajnalnak* a nap iránt való szerelme miatt Éós féltékenyvé lesz Prokrisra.» Ebben a gallimathiasban (hogy is lehet a hajnal [Eos] a hajnalnak a nap iránt való szerelme miatt féltékenyvé a harmatra?) a *hajnal* helyett mindkét helyen *harmatot* kell olvasni. Szintén valami bosszantó tollhiba lappanghat ezen magyarázatban (p. 118): «Eurvanassa (Tantalosnak, a «napnak» felesége) a „messze uralkodó” nappalt jelenti, s megfelel Eurymedusának, Euryphassának [e két nevet hiába keressük az indexben], Európának, melyek mind a reggel vagy a nappal nevei.» Itt a Cox-féle rendszer szelleméből reggel helyett hajnalt, nappal helyett napot (*sol*) kell írni.

P. 112 szerint «Prometheus előre gondolkodót jelent», míg p. 110. 111 azt olvassuk, hogy «Prom. nem egyéb mint az indiai Pramantha; egy köpülőféle fát neveztek így, melylyel tüzet szívtak száraz fadarabokból».

P. 119 «A Kentaurosok, az indiai Gandharvák, a *párák*, melyek a kis felhőből fölszállnak a keleti országokban esős időben.» V. ö. Regék I p. 114 «A Kentaurok . . eredetileg mint a Rigvédából világosan kitiünik, az égen mintegy lovagolni látszó felhődarabok.»

P. 120 szerint «Bellerophon Belleros megölgjét jelenti», Regék II. p. 117 szerint Vritrahannal (Indra mellékeve) azonos.

P. 121: «Bellerophon bukása a nap *gyors* leszállása este felé, s az *aleiai* síkság az a messze terjedő szomoru világosság, melyen át néha a leáldozó nap lassan és *magában* [!] *haladni* látszik.» V. ö. Regék II p. 118: «Bellerophon élteinek estéje borús, mint mikor a nap őszi időben *lassan* halad lefelé a halvány világítású nyugoti égen, mely elé a magasabbban álló sötét felhők mintegy nehézkes függönyt vonnak. Ez a nyugoti ég alján látható világos csík, melyben a nap egy kis ideig mintegy *mozdulatlanul vesztegetni* látszik, az *Aleios* síkság, melyen keresztül vándorol Bellerophon.»

P. 124 Alpheus és Arethusa történetét a Heraklés és Iolé történetével állítja párhuzamba, Regék II p. 115 helyesebben Apollon és Daphne történetével.

P. 125. 126 egész másképen adja elő Narkissos történetét mint a Regékben, oly annyira, hogy Narkissosnak (a napnak) nővére, ki után eped, a hajnal (Regék II, p. 114), elő sem fordul benne.

P. 129 egy ruháról beszél, «melyet Néssos adott Déianeirának s mely megemésztette Héraklés testét», holott p. 74. Néssos nem ruhát,

hanem «saját vérével telt kagylót ad Deianeirának», hogy hintse be vele szükség esetén Herakles ruháját.

P. 130 Medeiát úgy látszik a nappal azonosítja, Regék II p. 113 a hajnallal, és Iasont, kit a kézikönyv nem magyaráz meg, a nappal.

Nem hagyhatom végre szó nélkül Cox azon hibáját, hogy olykor az egyes mythosok legkisebb, semmit sem mondó vonásaiban is fel akarja ismerni annak solaris eredetét. Idézzünk példákat. A homerosi Hermes-hymnus tréfás előadása szerint Hermes, mikor Apollón fölkapja, «zajt ütött» (p. 65), vagy más euphemismussal¹⁾ «eltüsszentette magát» (Regék I p. 109; görög prózában *κατέπαυδεν Ἀπόλλωνος*); ezt Cox szerint «a pillanatnyi szélfuvallatra²⁾ magyarázhatjuk, mely a mily rögtön támadott, ép oly rögtön véget ér.» Úgy látszik azonban, hogy a régiek a «*crepitus ventris*»-nél első sorban a zajra, nem pedig a «szél»-fuvallatra gondoltak. — U. o. Cox szerint Phoibos azért nem akarja Hermessel jósló tehetségét közölni, «mert a nap [Phoibos] sugarai mélyen a tenger színe alá hatolhatnak és elvillannak az égnek legvégeig, a mennyire a szél fuvalma soha sem érezhető!» — Sophokles Herakles halálának *költői* kiszínezésében elmondja, hogyan patakzott vére a földre stb.; Cox ezt a tüzes ködre és biborszín gőzre magyarázza (p. 75), mely napnyugtakor bevonja az eget.

P. 91 szerint «Paris az Idán van kitéve, de Ida a régi védai énekekben egyik neve a földnek, és Djausnak vagyis az égnek felesége». Csakhogy tudvalevőleg *ida* a görögben eredetileg nomen appellativum és annyit jelent mint erdős hegy (saltus), mint nomen proprium is hegyet jelentett Troasban és Kréta szigetén; a trójai mondakörben előforduló *Ida hegynek* semmi köze a *föld* vedikus nevéhez.

Még Odysseusnak szegény beteg Argos kutyája sem kerülhetne ki sorsát; ő is solaris alak, ugyanaz a kutya «a mely Artemis mellett jelenik meg Prokris regéjében» (p. 150.), és mért? mert Argos, «fehér vagy fényes», a neve; mintha Homerosnál *πόδας ἀργοί* nem volna a kutyák állandó epitheton ornansa! — Coxnak más kategóriába tartozó számtalan furcsa magyarázatai közül a következőket jegyeztem fel:

¹⁾ Cox nem mindig tartja ily szigorúan szem előtt a «maxima debetur puero reverentia» elvét. P. 114 minden ok nélkül felemlíti, hogy Daidalos Krétában «fatehenet készített Pasiphaenak». Vajjon mi czélből? kérdezi majd a tanuló.

²⁾ Cox szerint ugyanis Hermes eredetileg a hajnalt jelentette és csak később vált a szélnek képviselőjévé. Érdemes különben felemlíteni, hogy Cox a Hermes nevével magával Saramá-val, Müller Miksa (Lect. II. 468) Sarama fiával Saraméjas-szal azonosítja és «the dawn-son», a hajnal gyermekével fordítja.

P. 44. szerint Athene azért lett a bölcsesség istennője, mert a sanskrit-ban «ugyanaz a szó, mely fölébredést jelent, tudást is jelentett, azért azt gondolták, hogy az az isten asszony [Athene «a hajnal»], a ki fölébreszti az embereket, az adja nekik a tudást is.»

P. 49 Arest azért képzelték Aphrodite szeretőjének, mert ez «a szenvedélyek viharát keltette a szívekben» [mily modern felfogás ez!] Ares pedig a már említett hibás magyarázat szerint (v. ö. az ind marutokat) eredetileg szélvészt jelentett!

P. 85 A krétai labirintus, «nem egyéb mint az a menyegzői szoba, melyet Odysseus készített Penelopénak. Ugyanazt látjuk a Hyperboreios kertek útvesztőjében, melyet a nap készít menyasszonyának, a hajnalnak» Od. és Penelope hálószobája csak nem volt útvesztő? És érdekes megtudni, hogy Homeros Odysseust nem azért mondja *πολύμητις*-nek, mert *πᾶσι δόλοισιν ἀνθρώποισι μέλει*, hanem azért, mert «szép menyegző szobát épített Penelopénak» (p. 114).

P. 129 «Az Argó hajó az anyának mint szülőnek képe, mely magába foglalja minden élő lény csiráját. Azért viszi mind az akhaiai vitézeket, s ezek újult erővel és kedvvel térnek vissza munkájuk elvégzése után. Az Argó hajó tud beszélni, mert a földet, mint minden dolgok szülőjét, élő lénynek tartották, s azt hitték, hogy tud gondolkodni, látni és beszélni.» Ember legyen, ki az első két mondatot megérti.

P. 140. Minthogy Achilleus napheros, társainak a myrmidonoknak okvetetlenül a nap sugarainak kell lenniök. A Myrmidon szó bizonytalan etymológiája e feltevést persze nem igazolja, de van Homerosnál egy költői hasonlat (Il. XVI. 156.), melyben a trójaiakra rontó myrmidonok «fénylő szemű és vérvörös pofájú farkasokhoz» hasonlítatnak, még pedig csak azért, mert «a görög lykos, farkas szó majdnem úgy hangzik mint leukos, fényes», a Myrmidonokról pedig mint a nap-sugarakról joggal mondhatták, hogy *λευκοί*; hasonló tévedésen alapul a *Λυκάων*-nak és gyermekeinek farkasokká (*λύκος*) való átváltoztatásának mondája. Csakhogy ezen utóbbi átváltoztatásról csak Pausaniasnál és Lykophron scholiastáinál, tehát vajmi késő korban olvasunk és elvégre *Λυκάων* tulajdonnévnél könnyű is *λύκος*-ra gondolni. De évszázadokkal a homerosi kor előtt confundálták volna a *λευκός* melléknévet a *φλύκος* főnévvel (ez a *λυκός* eredeti alakja) és csak egy költői hasonlatban maradt volna ennek nyoma? Hihetetlen. Pindaros is azt mondja (P. II 84), hogy ellenségét *λύκοιο δίκαν* fogja megtámadni és ama Homerosi hasonlatban is csak az van mondva, hogy a myrmidonok úgy rohantak ellenségeikre, mint a veszett farkasok. — Hasonló félreértésből magyarázza Cox azt a körülményt, hogy a görögök Odysseusnak, Philoktetesnek, Heraklesnek, Phoibosnak mérgezett nyilakat tulajdonítottak (p. 75. 107.). Azért tették

ezt, mert «*ios* lándzsá¹⁾» szó szerint úgy hangzik, mint *ios* mérég. Azért e kettőt összezavarták s azt mondták, hogy Helios, Hérakles és más hősök mérgezett nyilakkal vagy lándzsákkal küzdöttek». Csakhogy abban az időben, melyben e *confusio* állítólag keletkezett, az *iócs* mérég bizonyonnyal még *fi(σ)iócs*-nak (v. ö. lat. *virus*, skt. *visham*, zend *vicha*, Curtius⁴ p. 391), *iócs* nyíl pedig *i(σ)fiócs*-nak hangzott (skt. és zend *ishue*), a *fiócs*-t pedig ugyancsak nehezen lehetett volna *fiócs*-szal összetéveszteni.

Érdekes különben, hogy mi indította Coxot erre az elhibázott magyarázatra. Bizonyos apologetikus nismus, mely folyton hangoztatja, hogy a görög mythológiának «utálatos, ocsmány» vonásai nem szándékos koholmányok, hanem természeti tünemények személyesítő kifejezéseinek nem tudatos ferdtései. Már pedig mérgezett nyilak használata a görögöknél különben ki nem mutatható és igen álnok és nem férfias hadviselés, milyent fel sem lehet tenni a görögökről! — «Achilleus jelleme a mint az Ilias rajzolja, nem csak hogy nem görög, hanem embertelen. Nincs rá példa, hogy akhaiiai vitézek az ártatlanon állottak volna boszút a vétkes rossz tetteiért; hogy ne lett volna kötelességérzetük és részvétük azoknak a szenvedései iránt, kik soha sem vétettek nekik; hogy embereket áldoztak volna, vagy hogy a megölt vitéz ellenség testét eléktelenítették. De az akhaiiai hősök nem is tettek ilyeneket soha». Achilleus nem áldozott fel trójai ifjakat Patroklos szellemének: «az embervér hullámai, melyek az áldozó oltárra ömlenek, a szaggatott, karmazsinszínű felhők, melyek estefelé hullámanak a biborszínű égen» (p. 141); nem is taposta lábbal Hektor holttestét: «a Hektor halálát megelőző küzdelme a gőzök s a nap hatalmas küzdelme, melyben a nap mintha [!] lábbal taposná a sötétséget» (p. 141). — «Odysseus jelleme sem olyan, a milyenek a görög embert ismerjük a történelemből, sőt nem csak hogy nem akhaiiai, hanem azt mondhatjuk hogy embertelen. Odysseus mérgezett nyilakat használ; leöl egy embert hátulról, figyelmeztetés nélkül [!]; hazudik, valahányszor hasznosnak látszik; megöl egy egész sereg nemest, kik nem tettek neki nagy igazságtalanságot [! v. ö. feljebb: «Odysseus sérelme csak annyiból állott, hogy a kérők házába tolokodtak»]; aztán fölakaszt mint verebeket madzagra egy rakás nőszemélyt, csak azért, mert engedtek a kérők parancsainak». Bizony rosszul ismerheti Cox a görög jellemet²⁾ és egyáltalában az emberi jellemet, ha azt

¹⁾ Az *iócs* nyílát jelent, nem lándzsát; Prokris regéjében (p. 94. 95.) is majd nyilnak majd lándzsának mondja Artemis fegyverét, p. 83 pedig azt írja, hogy «Odysseus nyilát [iját!] más nem tudja használni». Furcsa az is, hogy p. 48 a Hórákat (az évszakokat) óráknak fordítja. P. 43 meg azt olvassuk hogy «*Trita* harmadik». — P. 157 szerint *Psyche* lélegzetet jelent. — P. 27 *Lykaion* hegyét *Lykaion*snek írja s több efféle.

²⁾ V. ö. pl. mit mond Schömann (Griech. Alterth. II p. 127) a

hiszi, hogy az ilyen tettek «embertelenek». A görögök, hiába, nem éltek a High Church etikájának szabványai szerint és vannak különben, kik azt állítják, hogy azok az «embertelen» hajmeresztő «atrocities», melyeket a «nagyiszteletű» szerző földjei Indiában elkövettek, tényleg megtörténtek és nem holmi solaris mythos eredeti jelentésének félreértéséből járnak szájról szájra. Az ilyenfajta naivitások még iskolai könyvbem sem valók. Hogy végre Cox a görög mythológiát in ultima analysi a monotheismusra akarja visszavezetni, angol írónál szintén nem föltűnő. Szerinte (p. 25.) «valamint Indiában a Djaus szó eredetileg az egy egyetlen Isten neve volt [?], úgy a görögöknél s más rokon népeknél is minden ki volt benne fejezve, a mit Isten iránt éreztek. De minthogy e szó az eget és levegőt is [!] jelentette felhővel és páráival, azért némely mondások, melyekben változásairól volt szó, mire jelentésüket elfeledték, csúnya, gyalázatos tetteket fejeztek ki.» Ez oka annak, hogy Zeus Homerosnál néha «részhajló, igazságtalan, henye és kéjhajhászó, csapodár, szerelemben hűtelen, érzéki, szemérmetlen!» A görög istenek anthropomorphismusát ily módon bizony nem lehet megmagyarázni. — De nem csak az isteneket, a hősoket is tisztázza Cox ocsmány tettek gyanujától. — P. 48 azt olvassuk, hogy «a védai himnuszok Ardšuninak is nevezik a hajnalt, azaz fényesnek vagy ragyogónak. Ez a név megvan a görög mythológiában is Argynnis alakban. Argynnisról azt beszélték, hogy fiatal nő volt és hogy Agamemnon szerette. Ez az elbeszélés úgy keletkezett, hogy az Argynnis szónak igazi jelentését elfelejtették és csak a szépségéről való képzet maradt meg. Argynnis ép úgy lett Agamemnon kedvese mint Helené Menelaosé». V. ö. evvel a tényállást (a Pauly-féle Realencyclopædia szerint): «*Argennus* (*Ἄργενρος*, *Ἀργενρος*) Sohn der Pisidike . . . Liebling Agamemnons, der im Flusse Kephisus ertrank, worauf Agamemnon der Aphrodite Argennis, «einer Göttin lydischer Knabenliebe, ein Heiligthum erbaute». Nem lett volna-e tanácsosabb az egész Ardšuni = Argynnis szakaszt kihagyni, mint így elferdíteni a tényállást?

Elértem amúgy is hosszúra nyúlt birálatom végére. Nem tartok attól, hogy olvasóim egyoldalúsággal fognak vádolni, azért, hogy nem terjeszkedtem ki a Cox könyvének többi részeire: a perzsa, assyr stb. mythológiára — képzelem, ezek a fejezetek sem lesznek alaposabbak —

görög jellem árnyoldalairól: «Thaten der Selbstsucht und Lieblosigkeit, bis zum tödtlichsten Hass und zu empörender Unmenschlichkeit gesteigert, sind theils in den Kriegen der Staaten gegen einander, theils besonders in den inneren Kämpfen der Parteien nur allzugewöhnliche Erscheinungen; Treulosigkeit, Betrug und Hinterlist lassen sich im Privatverkehr nicht weniger häufig wahrnehmen, als Treue und Redlichkeit.»

és hogy nem emeltem ki a könyvben olvasható sikerült mythosmagyarázatokat — hisz nem lehetett szándékom ezen nálunk sajnos úgy is eléggé ismeretes mythologiai kézikönyvet ismertetni; de kötelességemnek tartottam, végre felderíteni e sokat magasztalt kontármű árnyoldalait és kimutatni veszélyes voltát a mythológiában kevésbbé járatos olvasóra nézve. Ha vannak könyvek, melyek megérdemlik, hogy egy iskolai index librorum prohibitorum-ra tétessenek, a Cox-féle kézikönyv bizonyára ilyen.

Dr. ÁBEL JENŐ.

HAZAI IRODALOM.

Thukydides. Görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Zsoldos Benő*. 8-r. I. köt. L, 607 l., II. köt. 334 l. Budapest. 1888. Franklin-társulat. Ára 2 frt 40 kr., 1 frt 40 kr. (Kiadja a M. Tud. Akadémia class.-philologiai bizottsága.)

A M. T. Akadémia classica-philologiai bizottsága Ponori Thewrewk Emil Anakreonja, Csengeri János Cicero de officiis-e s Bozóky Gaiusa után Thukydides teljes fordítását iktatta kiadványai sorába.

E fordítás megérdemli, hogy a kritika bővebben foglalkozzék vele. Azon író, ki először pillantott bele a történelmet alkotó események belső fejlődésébe, igaz vonásokkal rajzolva az emberi léleknek a jellemekben és viszonyokban megnyilatkozó törvényszerűségét, első magyar fordításban jelenik meg előttünk. S bár nem fogják sokan elolvasni — kicsoda is olvasná minálunk Thukydidest? — mindamellett irodalmi ténynek kell tartanunk már azt is, hogy valaki vállalkozott az *egész* író lefordítására, a mihez nem csak tudomány, hanem temperamentum is szükséges. — Egy Thukydides-fordítást nem szabad közönséges mértékkel mérnünk. A rendkívüli nehézségek, melyekkel a fordítónak meg kell mérkőznie, ha nem is engedékenynyé, de apróságokban némileg elnézővé kell hogy tegyék a bírálót: itt nemcsak gondolatokat kell tolmácsolni és szókat fordítani, hanem kifejezésre kell juttatni a stilus karakterét is.

A fordító, kinek kitartása előtt kész-örömet meghajlok, nagy munkát végzett (ki tagadná?), de Thukydidest a maga teljes valójában és egyéniségében, sajnos, nem bírt a magyar olvasónak adni. S ez szinte természetesnek látszik, ha meggondoljuk, hogy első fordítással van dolgunk; bár másrészt kétséget nem szenved, hogy a fordításnak sok gyengéjét a «szellemi rokonság» hiányának kell felrónunk.

A rövidség és velősség hiánya első és legnagyobb hibája a fordí-

tásnak. Kétkedem benne, hogy a magyar nyelv erőbeli kincseit jobban ne lehetett volna kiaknázni. Nem elég commentatornak, paraphrastának lenni, minő sok esetben Zsoldos úr. Számtalan példát idézhetnék itéletem igazolására. Hadd álljon itt csak egynehány: I, 10, 3: «ha itt is lehet valamit építeni Homeros költeményeinek tanuskodására» (*τῆ Ὀμήρου ποιήσει πιστεύειν*, = meg lehet bízni a H. költészetében). — I, 10, 4: «főleg mivel az állt elűtők(!), hogy magukkal hadi szereket czipelve hajózzanak át a nyílt tengeren s e célra hajóiknak nem volt fedélzete, mivel csak ódonfajta, kalózbárkaszerű építmények voltak.» Rövidebben: «főleg mivel hadi szerekekkel kellett a tengeren általkelniök, hajóiknak pedig fedélzetük nem volt, hanem régiesen, kalózbárkák módjára épültek.» — I, 40, 1: «Ezennel már ki van mutatva az, hogy mi méltó panaszokkal jövünk, míg ezek a gonoszok nyilvános erőszakoskodással mindent magukhoz igyekeznek rántani.» A helyes fordítás ez: «Hogy mi magunk méltó panaszokkal jövünk, ők azonban erőszakos és telhetetlen emberek, az immár bizonyos.» (*Ὡς μὲν οὖν αὐτοὶ τε μετὰ προσηχόντων ἐγκλημάτων ἐχόμεθα καὶ οἷδε βίαιοι καὶ πλεονέκται εἰσὶ, δεδήλωται*). — Mikor Thukyd. II, 11, 4 csak azt mondja, hogy *δι' ὀργῆς* (t. i. *αἱ ἐπιχειρήσεις γίνονται*) akkor Zs. úr így fordít: «A szenvedély heve első kitörésének módjára» . . II, 38, 2 utolsó mondata (,a nélkül — után') merő szószaporítás. — III, 38, 6 *δῆξως δὲ τι λέγοντος προεπαιέσαι* fordításaként ezt az értelmetlen és mértéke vesztett mondatot olvassuk: «hanem ha valaki valami éleseszűsége mutató dolgot mond, annak (?) helyeslésetekkel, még jól ki sem mondja, már résen vagytok . . » (?). — II, 33, 2 a görög szövegben ezt olvassuk: *ὥς οὐκ ἠδύναντο, ἀπέπλεον ἐπ' οἴκον*. Hogy ezt az egyszerű mondatot lefordítsa Zsoldos úr, sok szóra van szüksége: «Miótan e részben a kísérletek nem vezettek sikerhez, a haza felé való vitorlázáshoz fogtak.» — II, 37, 3: «De a mig ekkép mi a magán életben egymással minden nehézkesség félretételével *érülköziünk*» (többször is elfordúl, pedig Zsoldos úr modern-ízű prózájában nagyon szúrja a szemünket), «a nyilvános életben a legnagyobb *agyságoskodással* őrizkedünk a törvényszerűségek elkövetésétől.» E hosszú lélekzetű mondatnak ez felel meg a görögben: *ἀνεπαθῶς δὲ τῆ ὕψει ἀχθηρόνας τὰ δημοσία διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν*. V. ö. még I, 122, 1; IV, 26, 4 stb. A fordítónak a görög periodus szépségei és követelményei iránt nincsen meg a kellő érzéke. Kénye-kedve szerint vagdalja szét a körmondatokat apró-cseprő töredékekre; alárendeléseket egészen önkényesen mellérendeléssel fejez ki, sokszor meg a kurta velős mondatokat valóságos szóaradattal írja körül. Összefonósított erő helyett szertelen vizenyősség, józan mérték helyett kalandozó önkény jellemzik általában fordítását. Épen az, a mi Thukydides stílusában igazán sajtászerű és egyéni, fordítónknál közhelylyé lesz — és ellapul. Sajnálom, hogy állításaimat hely szűke miatt csak a

fenebbi példákkal igazolhatom, melyekhez hasonlókat bőven írtam ki magamnak a fordításból: de reményem, hogy Zsoldos úr nem fogja kétségbe vonni tárgyilagosságomat, annyival is inkább, mert maga is elismeri hibáját (l. Előszóban).

Magyaros szófűzés dolgában kevés a kifogásom: általában véve arra törekszik a fordító, hogy vonzatai a magyaros észjárásnak megfelelőjenek, sőt több helyen (pl. III, 39, 2: «rajtunk ütöttek inkább, mint pártot ütöttek») valóban becses mintáit adta a kifejezés formailag és tárgyilag tökéletes másainak. Annál visszatetszőbb, hogy néhol fitogtatja a népies vagy régies szólásmódokat, ott is, a hol épen nem fedik az eredetét.

Nagyrészt az imént tett megjegyzéseimre vonatkoznak a következő helyek: I, 2, 2: «A föld *beültetvényezésével* nem törődött». — I, 25, 2: «helyezvén, kimutatván, előadván» e h. kimutatták, hogy . . . előadták, hogy . . . » — I, 26, 4: «hadi *flottával* táborozni» (!) oly kifejezés, mely a komikummal határos; v. ö. II, 84, 3: «*admirálhajók*» (στρατηγίδων νεῶν); tov. V, 12, 1: «*reformok* létesítésével» (ὅτι αὐτοῖς ἐδόκει μὴ καλῶς εἶχειν); III, 82, 4: «*poltronságnak* tartották». — I, 53, 2 (és másutt) az Ἀνδρες Ἀθηναῖοι, «Athéni férfiak»-kal van fordítva, e h. Athéniék! (v. ö. II, 87, 1: Peloponnesosi férfiak). — I, 53, 2: útunkba álltok (e h. útunkat álljátok). — I, 67, 5: *tóditották* meg (nem elég szép: toldották meg?). — I, 77, 3: «megszokták a velünk *egyenlő lábön állást*» (auf gleichem Fusse). — I, 89, 3: javak *után* küldött («schickte nunmehr nach . . . »). — I, 107, 4: «*kéz alatt* (= *κρέφα*) azon működött» (Heilmann: «*unter der Hand*»). — I, 140, 1-ben ugyancsak kirí a magyaros kifejezés *erőszakos* hajhászása. E mondat ἦ ἔφα τι καὶ σφραλλώμεθα (= ha netán egyik-másik dologban kudarcot vallanánk) így van fordítva: «ha netalán valami *nem szeretem dolog történik velünk*» (!). — I, 140, 4: *μηδ' ἐν ἑμῖν αὐτοῖς αἰτίαν ὑποληπθεῖ* megírásánál bizonyára nem gondolt az író «*lidércznyomás*»-ra. — I, 140, 4 és 141, 1: *engedjük* menni a dolgot nem *engedünk* semmi szín alatt *engedünk* helyet.» (Nagyon lapos!) — II, 4, 5: «a csapatnak az a része, a mely . . . összetartott, ott rekedt egy nagy épületben, *mely* volt ragasztva s a *melyen* az ajtó nyitva állt, *mivel* azt hitte» (!). E mondat nem világos; hogy meg lehessen érteni, vagy egészen meg kell változtatni a constructiót, vagy ismételni az alanyt. Ép ily zavaros helyek találhatók még: II, 7, 1: «Mindkét fél szándékba vette, hogy a perzsa királyhoz s a barbárokhoz *máshova, ahonnan* . . . remélt, követeket küld.» — II, 33, 3: *Erre* az erősen szorongatott hajóra szállás után (?) haza mentek . . . — II, 64, 1 ezt a hajmeresztő mondatot olvassuk: «S tudom, hogy jó részben épen ez az, a mi miatt az irántam való kedvezőtlen hangulat oly magas *fokra hágott* (!) nálatok, *egyáltalában* nem igazság szerint, *ha csak*

majd (!), *midőn netalán szintén véletlenül valami (!!!)* szerencse ér, ezt is nekem nem rójjátok fel érdemül.» Ilyenfajta még a II, 72, 2. pontban olvasható mondat is («de ók - próbát tesznek»). Továbbá v. ö. még a következő helyeket: I, 60, 1 (anakoluthon); 68, 1 «mi irántunk, mások iránt»; 82, 2 (hol ταῦτα ἄριστα· ἦν δὲ μὴ el van hanyagolva); II, 72, 1 («mellett ép ezzel volnátok») stb.; III, 11, 3 («Ezzel - dolguk»); IV, 17, 3 («tekintések ezeket tapasztalt férjiaikhoz a véglől intézett figyelmeztetéseknek»); IV, 26, 4 (felesleges szószaporítás); IV, 27, 1 («a szigeten levőknek élelmi szerek jutnak be») stb. — Ez a kifejezés «midőn az élet a fejét hányta» folyton visszatér. (II, 19, 1, 1; IV, 1, 1; IV, 2, 1; stb.), holott a görögben majd σίτον ἀκμάζοντος, majd περὶ σίτον ἐξβολήν, majd πρὶν τὸν σίτον εἶν ἀκμῇ εἶναι áll, a mely kifejezések nem æquivalensek. — II, 21, 1 a zárjelbe foglalt szokat külön mondattá alakítja át a fordító, mi rontja az értelmet, mert az olvasó a következő mondat elejét («A mint azonban a sereget.») a megelőző gondolatra hajlandó vonatkoztatni. A II, 68, 4. pontban ezt olvassuk «Ez volt aztán Amphilochia legnagyobb városa s lakosai *amphilochiaszerte* (!) a legtehetősebbek voltak.» Az ilyenre a német azt szokta mondani: «Bei Haaren herbeigezogen.» A görögben ugyanis csak az van: καὶ ἦν ἡ πόλις αὕτη μεγίστη Ἀμφιλοχίας καὶ τοὺς δυνατωτάτους εἶχεν οὐκίτηρας.* — A χήρῆς szó lefordítására (III, 24, 3) nem elég a fordítónak a becsületes magyar «hirmondó», hanem ily ékes mondásra van szüksége: «követpálczás üzenetvivő».

A görög eredeti félreértésén alapulnak a következő kevésbbé pontos fordítások és helytelenségek: I, 4, 1 «másfelől a kalóznépségtől igyekezett a tengert *mejtisztitani*» e h. «a kalóznépséget *kipusztította* a tenger színéről» (καθαίρει nem καθαίρω-ból, hanem καθαίρω-ból származik); I, 5, 1: «a *falvakszerte* lakozókra ütött» e h. «a . . . *falvak módjára* benépesített városokra ütött» (κατὰ κομὰς οἰκονόμενας). . . I, 10, 1: ἐρημοθείη nem = «romba döntének», hanem = «magára hagyatnék». — I. 31, 1: ὀργῆν φέροντες τὸν πρὸς Κερκυραίους πόλεμον ἐναντιοῦντο, így fordítandó: «nagyon is zokon vették a kerkyrai háborút». Heilmann is rosszul fordít: «welche den Krieg gegen die Kerkyräer mit grosser Hitze führten», mert πόλεμον φέρειν magában nem használatos a görögben erre a fogalomra bellum gerere (= πόλεμον πολεμεῖν, ποιῆσθαι stb.); csupán dativussal mondják πόλεμον φέρειν τινί = valakire háborút hozni (cfr. Xen. Hell. III, 5, 1;

*) Egészen másképp állana a dolog, ha a fordítás *végyi* ily szellemben készült volna, mint pl. Nogáll Kempis Tamása. De mikor lap lap után csendes hétköznapióságban haladunk tovább, s egyszerre egy Gyöngyösi vagy Pázmán-féle mondat üti meg a fülünket, nem oldozhatjuk fel az író az affectatio vádja alól.

IV. 8, 6). — I, 34, 3 *ἐκ τοῦ ἐπιθέου* nincsen lefordítva. (Megjegyzem itt, hogy inkább a *ἐπουροῦν*-hez kell vonni, mint a *δομέριους*-hoz, a hogy Böhme teszi.) — I, 49, 7 utolsó mondatának, mely fordítónknál érthetetlen, így kell szólnia: « . . . akkor már mindenki hozzá fogott a munkához (*ἔργον πᾶς ἔχεται*) és más senki sem vonult félre (*δυσχερίστο οὐδέν ἔτι*), sőt oly válságos lett a helyzet (*ξυνέπεσον ἐς τοῦτο ἀνάγκης*), hogy neki mentek egymásnak a korinthusiak és athéniék.» — I, 90, 2 *ἀφορμῆ* nem ,hadműveleti alap', hanem ,kiinduló pont'. — I, 126, 11 így fordít Zsoldos: «azt ígérték nekik, hogy nem lesz semmi bántalmuk; *ἰγγελοῦν* onnan és legyilkolták őket», helyesebben: «kihítták őket» *ἀνασπῆσαντες αὐτούς*, mint alább I, 128., hol helyesen fordít Zs. úr: «helótákat hívtak ki», azzal, hogy nem lesz semmi bántalmuk; el is vezették, de aztán legyilkolták őket», — III, 26, 1: «annál kevésbbé *vehessék üzőbe*» e h. ,annál kevésbbé *lehessenek oltalmára*» (v. ö. IV, 1, 3: *ἵνα μὴ ἐπιβοηθῶσι τοῖς Μεσσηνίοις*, a mit Zs. úr is helyesen fordít: «hogy Messene oltalmára ne siethessenek»). — IV, 3. 1 *ἠπείγοντο* annyi, mint «sürgették»; Zsoldos kifejezése: «hajózás körül voltak» nem találó, s nem is magyaros. — V, 7, 2: «minő tudatlanságnak és tehetetlenségnek minő tapasztalattal s vállalkozó képességgel gyúlt meg most a baja». Ezt meg kell fordítani ilyképen: «minő tapasztalattal és elszánt-sággal mekkora tudatlanság és tehetetlenség állt most szemben.» (Brasidasról és Kleonról van szó.)

A görög szöveg kritikai érdeméről nincs mit mondanom. A zavaróbb sajtóhibákat és a magyarból kifejejtett szókat és kifejezéseket a jegyzetben *) találja meg az olvasó. Komoly megrovással kell illetnem

*) Sajtóhibák, melyek az értelmet zavarják: I. köt. 6. l. *πας* (olv. *παρ'*); 10. l. *τὸν* (olv. *τὸ*); u. o. *τινες, ἔτι καὶ νῦν* (olv. *τινες ἔτι καὶ νῦν*); 16. l. *ἦν ἢ* (olv. *ἦν ἢ*); 50. l. *σωφροσύνη* (olv. *σωφροσύνη*); 54. l. e szó *προκληθήντες* a feje tetejére van állítva; 86. l. *ἦν* (olv. *ἦν*); 104. l. *ὁμοίως* (olv. *ὁμοίως*); 116. l. *νικότως* (olv. *εἰκότως*); 132. l. *ἐπόντων* (olv. *ἐχόντων*); u. o. *ὁ πρὶν* (olv. *ὁ πρὶν*); 138. l. *ὁ οἰκοδομία* (olv. *ἡ οἶκ.*); 140. l. *ἀχρηστάτων* (olv. *ἀχρησιότατων*); 172. l. *λεγομένην* (olv. *λεγομένων*); 214. l. *τηθηται* (olv. *τηθηται*); 302. l. *ἦ* (olv. *ἦ*); 328. l. *αὐδὲν* (olv. *οὐδέν*); 346. l. *προσπιπέοντες* (olv. *προσπιπέοντες*); 404. l. *προθύμως* (olv. *προθύμως*). II. köt. 32. l. *ὄν* (olv. *ὄν*); u. o. *χορῆ* (olv. *χορῆ*); u. o. *ξυπχωρησάντων* (olv. *ξηγχορω.*); 218. l. *ἀνοκωχῆς* (olv. *ἀνακωχῆς*); 228. l. *πῆν* (olv. *γῆν*) stb. A magyar szövegben I. köt. 51. l. ,megegyezőleg' (olv. ,meggyőzőleg'); 71. l. ,Strombichides' (olv. Strombichos); 89. l. Pellát (olv. Thernát); 247. l. *μιῦτάν* törlendő; 329. l. *ερὰν* (olv. eredtek); 361. l. hetvenkét (olv. hetvenhet). — Elmaradtak a magyar szövegben a következő görög szók és kifejezések: I, 19: *πλὴν Νίων καὶ Μεσβίων*; I, 26, 5: *οἱ μὲν Κερκηνῆσι*; I, 30, 4: *τὸ θερος τοῦτο*; I, 37, 4: *ἐν ᾧ μὲν ἂν κρατῶσι βιά-*

azt, hogy az első könyv görög szövegéből néhány szó kimaradt. Ezek I, 65, 4: *Σερμλίων*; I, 70, 6: *οικειοτάτη ἐς τὸ*; I, 87, 4: *ἀδικεῖν*; I, 110, 4: *ἔσχον*; I, 122, 1 *οὐκ* (*ἔλλα τε ὅσα* után). Igaz, hogy mindössze csak hét szó; de úgy képzelem, hogy külföldön egy klasszikus író szövegének ilyen megcsontítását ugyancsak kemény ítélettel sujtának. Szóba kell hoznom itt azon typographiai aránytalanságot is, mely a görög és magyar szöveg terjedelme közt mutatkozik az I. kötetben (pl. p. 52, 126, 168, 178, 196, 208, 214, 286, 406 s egyebütt).

A bevezetés megfelel czéljának s az ismert adatokat élvezetes alakban foglalja össze. A jegyzetek is megállják helyöket. Csak azt kell hibáztatnom, hogy néha cserbe hagyják az olvasót, mint pl. a II. k. 99. fejezetében, hol a nem-philologus olvasó hiába keresi magyarázatát ezen szónak: lynkestai, eliomiotai, Phagres, Bottia, Eordia, Physka stb.

Mindent összevéve hálával tartozik a hazai tudományosság és irodalom Zsoldos úrnak, hogy Thukydides első fordítását elkészítette. Sajnos, hogy az eredetinek színét és valóját többszöri átdolgozás után sem sikerült jobban visszatükröztetnie. Ha Zsoldos úr lelkiismeretességével az író iránt való congenialitás is egyesül, bizonyára tökéletesebb fordítást kaptunk volna.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

A magyar határozók. A magyar tud. Akadémiától Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. Írta *Simonji Zs.* egyet. tanár stb. Első kötet első fele. Budapest, 1888. Akadémia. IV és 276 l.

Egy új szakmunkával gazdagodott megint a magyar nyelvtan-irodalom. A fenn czímzett mű nyelvünk legnehezebb, mert legparányibb szórészeit tárgyalja, oly részletességgel, minőt mások eljárásában ritkán, szerzőében rendszeren találunk. Irodalmunkat a legrégebb kortól a legújabbig, a póriastól a mivelt nyelvig oly lelkiismeretesen böngészte, hogy a kitűzött beszédrészek tárgyalását majdnem kimerítőnek nevezhetjük.

Elmondom munkája felosztását, tárgyalási eljárását, s egynehány észrevételt kockáztatok itt-ott egyes állításainál.

Az előttünk fekvő mű «a magyar határozók csak egy részét tárgyalja. A teljes mű négy részre van tervezve (5), melyek közül az első a névragokat foglalja magában s ezeknek is csak a felét. Az «első kötet

ζωνται; I, 46, 4: *ἐν τῇ Ἐλαιάτιδι τῆς Θεσπροσίδος*; I, 93, 3: *Ἀθηναίοις* (v. ö. I, 101, 3); II, 3, 4: *ἐχώρουν ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐπ' αὐτοὺς*; II, 72, 2: *ἄνευ Ἀθηναίων*; II, 101, 5: *τοῦ Σπαρδάκων*; III, 4, 5: *πρὸς βορέαν τῆς πόλεως*. Az orthographia mindvégig következetes. Csupán I, 52, 1: «corinthusiak' és u. o. 2: «korinthosiak'; I, 62, 6: «peloponnesusiak' (mindenütt: peloponnesosiak').

«első fele» egy terjedelmes Bevezetés (1—49) után tárgyalja 1. a *-ben*, *-ből*, *-be* ragot (50—106), 2. az *-n*, *-ról*, *-ra* ragot (107—200), 3. az *-an* *-en* ragot (201—224) és 4. a *-nál*, *-től*, *-hoz* ragot (225—276). A Bevezetésben számot ad feladatáról (1), általában tárgyalja a határozók alaktanát (6), jelentésbeli változását (15), a térvizonyok szerinti változását (27), és az állandó igevonzatokat (45). A hátra levő részben következik a névragok használata az említett csoportok szerint. E csoportok a térvizonyok e három kérdése szerint kerültek: hol? honnan? hová? Csúpan a harmadik csoport (*an-en*) nem akar e kérdésekhez illeszkedni. De a többitől eltérő egyéb sajátossága e ragnak meg terjedelmes használata is megköveteli külön csoportosítását. Az első csoportot jellemzik továbbá a tárgy *belsejére* irányzott (fentebbi) kérdések, a másodikikat a tárgy külsejére vagy *felszínére*, a negyediket a tárgyon *kivüli* viszonyok megjelölése. Legszorosabb az első csoportbeli három rag (*-be*, *-ből*, *-ben*) közti rokonság, melyekben már a *b* (*e*) is a tárgy *belsejére* utal. Kevésbé látszik ez meg a második csoporton, a melyben *-ról* és *-ra* tüntet fel külső rokonságot. A negyedik csoportbelieket (*-nál*, *-től*, *-hoz*) semmi rokon elem nem fűzi egymáshoz.

Következik e csoportok szerint az egyes ragok tárgyalása: alakjuk története, alak elemzése, értelmezésük a magyar, rokon és más európai (német, francia, angol, latin, görög, szláv) nyelvekben, s végre legrégebbi használatuk a legújabbig.

A 276 lapra terjedő füzetbe a névragok mind el nem fértek. Hiányzik — és ezeket a szerző alkalmasint egy második hasonló füzetnek szánta — a tárgyrag (*-t*), a tulajdonító (*-nek*), segítő (*-vel*), birtokrag (*-é*), tömegesítő (*-stul*), a többesrag (*-k*, *-i*) és a hangtanilag nem illeszkedő *-ig*, *-ért*, *-ként*, *-kép(en)*, *-kor*, meg a személyragok. Vajjon az irányt jelentő *-ni* ragot (*Pálni*) és összetételeit (*-nitt*, *-nól*) a névragokhoz vagy igeragokhoz fogja sorolni, e kötetből még szintén nem tudni; de sajnálnók, ha ez érdekes ragra nézve a rövid 14 sornyi értesítéssel (8. és 16.) beérnünk kénszerítene.

E kis tájékoztató után áttérek egyes megjegyzésekre.

Határozónak nevez Simonyi (1) minden névragos főnevet, mely «az állítmány, illetőleg az ige közelebbi meghatározására és kiegészítésére való, kizárva az állítmányi nominativust (pl. Sokrates *bölcs* volt) és a tárgyat.» Simonyi óvatosan mondja, hogy «az állítmány, illetve az ige közelebbi meghatározására», óvatosabban mint Brassai, a kit Simonyi (u. ott) tanunak hí s kinek elmélete szerint «a mondatnak a lelke és uralkodója az ige. a többi mind az igeállítmánynak határozója». Mintha nem hallotta volna a szellemes tanu kisebb hazájában elégszer, hogy «a puliczka *túróval* jó», melyben *túróval* ige nélkül is határozó.

A névragos főnevek csakugyan igehatározói vagy rövidebben mondva határozói tisztet teljesítenek. Csakhogy S. nem a névragos főnevet — a főnév a nyelvtan más lapjára való — hanem a ragot akarja nyelvünkben bemutatni. Igaz ugyan, hogy a ragnak önállósága nincs, de jobb szerettük a név támasza nélkül tekinteni mondatbeli szereplését. Azt hiszem, eredeti jelentéséből kiindulva, átlátszóbb, egyszerűbb lett volna egy-egy rag tárgyalása. Értem úgy, hogy pl. ha a *-ra, -re* (felható) eredeti értelméből indul vala ki, nem lesz vele kénytelen azt helyhatározó (107), locativus, ablativus, dativus (110), időhatározó (124), állapothatározó (129), factivus (132), prædicativus (135), véghatározó (153), módhatározó (174), respectivus (178), eszközhatározó (185), okhatározó (186) és célhatározó (196) nevek alatt elszórva közel 200 lapon tárgyalni. *Től* ragban az eredet értelme volna az első, de a 225. laptól tárgyalt ragnak eme jelentésére csak a 246. és 251. ll. került a sor. *Ben* helyrag, egyéb semmi; de hogy időrag vagy időhatározó volna (6) mint pl. *ma, most, majd*, ez csak a főnévben rejlő fogalomtól, minő *gyermekkoromban, akkor tájban, másod ízben*, kölcsönzött ráfogás. Így járt a többi rag is. Talán legkevesebb ilyen címe jutott *-hoz* ragnak: helyhatározó (225), időhatározó (232) és véghatározó (266).

Ha a ragos főnévben a főnévi részét vesszük alapul, kérdés, vajon nem jobban tesznek azok, a kik minden ragos nevet, s nem csak a *-t* ragost, az ige tárgyának, közelebbi vagy távolabbi tárgyának tekintenek. Tovább nem kutatva a név jogosultságát még csak azt jegyzem meg, hogy a magyar rag önállóságra nem vetekedhetik a névvel vagy igével, de megközelíti azt személyragos voltában. Pl. *velem tőled neki, hozzánk rátok nálók* ép oly önállóak akár *reszem veszed veszi vagy hazánk hazátok hasájok*.

Mielőtt egyes szabályai bonczolgatásába ereszkedem, még egyes elvi kérdéseket óhajtanék tisztába hozni, és pedig az előbbihez fűzve: van-e a magyarnak esete (casus)? van-e a magyar ígének vonzata? a Simonyi vitatta szótölmélet tartható-e? Megannyi kérdések, melyeket e jeles mű fonalán a szerző vagy felvetett vagy feltételezett, a melyeknek tisztázásához talán csekélységem is hozzá járulhat.

A magyar névnek esetei (casus) nincsenek és tárgyesetéről (accusativus) sem szólhatni (141). E kérdéstről nincs is mit beszélni sokat, csak azt jegyzem meg, hogy elébb lehet a latin vagy német eseteket vissza vezetni ragokra, mintsem azonosítani a magyar ragokat az u. n. esetekkel.

Szólhatalunk-e a magyar nyelvben vonzatokról? Én azt mondom, hogy bátran, és pedig Simonyi értelmében (45), melynél fogva a magyar ígét «rendszerint egy bizonyos határozó nemmel használjuk». Mit sem árt e vonzat természetének, ha ugyan az az ige-

«egyes esetekben másféle határozóval szövetkeznek». Ha e tényeket S. nem tagadja, kénytelen lesz a hagyományos «vonzat» szót is fenntartani, vagy azt «a nagy következetességet, melylyel a nyelv számos kifejezést mindig egy és ugyan azzal a raggal vagy névütővel szerkeszt (47)», más névvel nevezni el; de ezzel a dolgon úgy sem változtat. E vonzat állandóságát bizonyítja is Simonyi egész munkája. De nyomban a «vonzat» szó megtámadása alkalmával (43-49) is említ példákat a ragok «rend szerinti» úgy mint eltérő használatára: megnevez két igét — pedig nevezhetett volna ilyen szót — «tanít» és «kinál», melyek használatára nézve éppen az újabb időben tapasztalt ilyen ingadozást (48): *kenyérrel kінálni az éhezőt és kenyeret kінálni az éhezőknek, mesterségre tanítani a fiut és mesterséget tanítani a fiúnak*. Hja ha az ember csak azt keresi és csak azt tárja fel, a mi az ő állítására talál: kap; s ha nem kap: csinál vagy csináltat, s egyik-másik folyóirat vagy hírlap, a minőkre S. hivatkozik, közli is. A példa kész, tessék állítása bizonyosságául felhasználni! De ha nem is készülnek mondva a példák s mind a két használatra csupa mintairóktól kerülnek ki, még sem hitetheti el velük S. mind a kettőnek egyenlő jogosultságát, mihelyt az egyik szám szerint ritkább mint a másik. Rendelkezésemre állanak Petőfiből «kinál, kінálgat, megkінál» és «tanít, megtanít» igék mind, Aranyból egynehány. Lássuk, ezek mit mondanak. *Kінál valakit kenyérrel* Petőfinél (az 1877-diki kiadás szerint); 677, 3 gyöngyökbe foglalt órákkal kінál Az ifjuság (t. i. engem). 627, 25 *Kінálgatja őket* a jó háziasszony, 365, 8 Tenyeremben hordtam szívem, Nem volt szükség, hogy kérjék tőlem, Magam kінáltam mást vele. 142, 3 Ezt én tudom, *Kit ürömevel* a tapasztalás annyiszor kінált. 23, 4 De az óriások jó szívű királya *Az ebédrel őt* ily szépen megkінált a. 9, 28 *Kінálgatták* (t. i. őt), de ő aprókat kortyantott. 572, 23 Az alkalom maga *magát kінálja*. — Aranynál (Össz. kiadás) I 180, 8 *Kінálja k* (t. i. őt) erősen káposzta *levéllel*. 383, 5 értsd meg a szót: kincs, arany kінáljon: Nyerészkedéssé szent imád ne váljon. II 33, 2 *Megkінálta vele* kisebbik *gazdáját*. 129, 6 Unszolá az apja: kінáld a *rendéyet*. — *Kінál kenyeret valakinek*: Petőfinél, 572, 23 Az ajándékot nem szokta elfogadni, Kivált ha *neki azt* szép leány kінálja. — *Tanít valakit valamire*: Petőfinél 527, 29 Majd *megtanítok* egypár kőcz *legényt*. 211, 4 A ki megboszant, legyen az akárki, *Megtanítom* keztyübe dudálni. 103, 19 Én *megtanítlak jogaidra*. 469, 10 *Megtanítlak* amugy hirtelenében. 783, 12 *Megtanítlak* én kétségbe esni. 662, 4 Hozd magaddal a pacsirtát, A ki szép szabad *dalokra Tanít engemet*. 461, 23 Apám mért is tanítottál? 146, 11 Bor *taníta*, hurjaimra csalni nyájas éneket. 134, 9 mért nem *tanítottad*, Iskolába mért nem járattad folyódat? 376, 20 Egy bölc *tanított*

enyemet erre. 470, 16 Az iskolákban nem tanulni, hijába, Ilyet; a természet tanított *tévedet* 202, 6 Iskolába nem jártak, Olvasni nem tanítottak (t. i. enyemet). — Aranyánál, I 71, 18 a hit Túrni és remélni megtanít. II 107, 7 Most akadt emberre, a ki megtanítja (t. i. őt), Máskor, hogy gyalázza a magyart. I 296, 8 S mi a természet zára nyitja? Isten dicsőségül tanítja. 247, 4 S midőn elérte a tanítvány, Feléje fordult, így tanítván. — Tehát «kinál kenyérrel valakit» vonzatát támogatja 11 példa, «kinál kenyeret valakinek» egy példa; «tanít valamire valakit» vonzatát 14 példa, «tanít valamit valakinek» vonzatát egy sem, mert a két további kétséges, vonzatlan.

A magyar szótóket S. már nyelvtanában (R. m. ny. 101) szerepelteti sajtászerűen, s itt is reméli (4), hogy elmélete idővel győzelemre jut. Reméli, hogy pl. «ház» ragozása alapjául négy szótót fogunk elfogadni, *ház, háza, házo, és házu*. Egy szónak négy tövet tulajdonítani igen sok és — igen kevés. A rag tulajdonához tartozó vagy a rag felvételéhez szükséges (kötő) hangzót a főnévi tőhöz csatolni s mind annyiszor új tőt alkotni, szeliden mondva, felesleges; mert a fentebbi példában beérjük *ház* tövel. Ellenben pl. *lap* szónál a négyet megtoldhatjuk bátran egy ötödikkel így: *lap, lapa, lapo, lapu, lapi*, melyekből önálló használatban van *lap, lapu, lapi*, a másik kettőt eldobhatjuk. A szótók elmélete egész irodalomnyi nagysággal fenyeget.¹⁾ Én természetesen hozzá nem szólok, de merésznek tartom, oly mozgékonny elemet mint a magánhangzót különféle változataiban (*a, o, u, e, é, ö, u*) csatolni a főnévi szótó állandó elemeihez. Én hiszem, hogy a mássalhangzós szótók végbetűje is valamikor magánhangzó volt, mint a finn szótó. Azt is hiszem, hogy a kötő hanggal toldott főnév volna egyes esetekben az eredeti. De hogy ezzel mindig eltalálja az ember a valódit, hogy a hány kötő hang, annyi (eredeti) szótóve volt volna a főnévnek, azt nem hiszem. A hol e magánhangzónak a finnel vagy nem tudom melyik rokonnal együttes vagy a mienknél korábbi voltát tudhatni, ott sem Hunfalvy, sem más magyar nyelvtaniró el nem vitatja Simonyitól, de önkényes visszaszerkesztését vagy ennek illetően becsempészését mai nyelvtanainkba senki sem tűrheti.²⁾

Kétségbe vonják, vajjon a nyelvtan logika-e. Nem bánom. De azért

¹⁾ L. Simonyi A magyar szótók. Alt. rész. Budapest 1887.

²⁾ Érdekes Simonyinak a kötőhangzónak tett engedménye. Nyelvtanában (1879) segéd- v. kötőhangzót még nem ismert; de mihelyt ezt megengedte (A magyar szótók 1887, 33. l.), összeomlott eredeti szótó elmélete is. Azóta a hangzókat már a ragok kiegészítő részének tekinti és szól «A magyar határozókban» *on en ön* (107) és *an en* (201) ragokról.

az elfogadott térvizonyokat összezavarni még sem volna szabad, a minőket a helyes irány meg eredet fogalmai szerint e kérdések segítségével szoktunk megkülönböztetni: hol? hová? honnan? Simonyinál (27) ezek mind csak «irányjelentések» és a ragos főnevek «helyhatározók». Igaz, a nyelv is összetéveszti e három térfogalmat (33—39); de épen arra való a nyelvtan, hogy e kivételes tüneményeket és ezek ellenében a szabályszerűséget megállapítsa. Ajánlom tehát e kérdésekre «hol, hová, honnan» a szokásos «hely, irány és eredet» fogalmait.

A «határozók alaktana» címe (8—15) alatt kerestük a ragok hangtani illeszkedéséről szóló törvény alkalmazását s ettől való eltéréseket (*akkor ekkor, hiven vigan, avval azzal, csehvel*); kerestük a kétszerezett ragú képzéseket, mint *aztat, ötet, velemmel, nálamnál*; kerestük továbbá annak okát, hogy mért *velem* és nem *valam*, *nekem* és nem *nakom*, *tőlem* és nem *tólam*, vagy *ha velem, nekem, tőlem*, mért nem *höz-zém, néllem*, hanem *hozám és nálam*. Mert csak azt mondani, hogy *-vel, -nek, -tól, -hoz, -nál* az eredeti szemben az alhangú ragokkal, ez csak következtetés az élő haeználatból, de nem annak történeti jogosultságának bizonyítása. Végre itt kerestük volna a kötő hang szerepét a rag és név közt, pl. hogy minő szabályok szerint váltakozik az *a* az *o*-val, *e* az *ö*-vel, vagy hogy mért *sár sarat*, de *vár várat*, vagy *veréb verebek*, de *cseléd cselédek* s több efféle. Nem tagadom, hogy alaktanba való az is, a mit S. e. czímen említett *benn, kívül, fölött, alatt, itt, ott, köröskörül* sat. alakról. De ezek talán még is a jövendő II. vagy III. kötetbe valók lesznek.

Csak még egy általános megjegyzést. Szabályai támogatására a szükséges helyeket S. mind íróktól veszi, újaktól úgy mint régiektől. Jelen nyelvünk szabályozásánál a régieket is belevonni szükséges volt, hogy egy és ugyanazon ragnak történeti fejlődését ismerjük. Mai nap a régiek mintákul korántsem szolgálhatnak; ettől maga S. is óv. *) Ki legyen tehát *t e k i n t é l y ű n k*? A mai nyelvünk mintái után járva visszanyulhatunk ennek ötven évi multjára, és ezen belül kell keresnünk e korbelti remekeinket. -- Még a hetvenes években, a legfelsőbb tudományos körökben is, a *n y e l v é r z é k* volt vitás kérdésünkben a döntő elv. A nyelvtani szabályt a szükséges példákkal a nyelvérzék hamar megteremtette; csak jó hiszemű ember kellett, hogy azokat elfogadja. A nyelvérzékkel szemben minden okoskodás megszűnik. De ma, a jelen század kilenczedik tizedében, az oskolázott magyarnak ez nem elég: tekintélyeket keres, *m i n t a f r ó k a t*, kiknek mondásai felérnek az ösztönszerű nyelvérzékkel. És kik legyenek e magyar *r e m e k e k*? A tudom. Akadémia hallgat e kérdésre. De nem is *öt*, hanem az irodalom-

*) «Archaismusokkal általában óvatosan kell élnünk», 79. l.

történetet illeti a felelet; s ha már felvetettük — és erre megint S. munkája során voltunk kénytelenek —, már csak felelni fogunk, a hogy tudunk.

Mintairóinkat a mai nyelv használatára, mondom, az utolsó ötven éven belül fogjuk keresni. Köztök óriásilag kimagaslanak *Vörösmarty, Petőfi, Arany*. Ez a három folyó és kötött beszédben írt úgy és annyit, hogy lelkiismeretes kiaknázásuk mellett a mai nyelv minden jelenségére találhatnánk elegendő bizonyítékot. Egyik úgy mint a másik beillik magyar remekírónak a szó teljes értelmében; és ha irányukban találunk is valamit, a mi a jelen szabályszerűségtől elüt, azt nem fogjuk szabálytalanságnak, hanem írói s a j á t s á g á n a k nézni. Remekíró nyelvtanilag hibásan nem tud írni.

Nem mondom, hogy ötven éven belül a többi író nem írt mintaszerűen; egy Fáy, Csokonai, Czuczor, Tompa, Greguss, Tóth hasonlóan érdemes a remek címre. Azt azonban mondhatom habozás nélkül, hogy ez utóbbiak sem mennyiségileg, sem minőségileg fel nem érnek az elébb említett hármas jelöltjeinkkel.

S hol maradnak a többi tekintélyeink: Jókai, Gyulai, Szász és folyó irodalmunk számos jelesei, kik mai nap is követelhetik a mintairó babérját? S itt eljutottam egy kényes kérdéshez, melyet egy csinos hasonlat nélkül eldönteni nem merek. I. F e r e n c z J ó z s e f tiltakozott, hogy életében állítsanak neki szobrot. Mikor egy küldöttség őt meghívta a Széchenyi-szobor leleplezési ünnepélyére (1880-diki május 10-én) s ettől hallotta, hogy a szobor a hídtér egyik oldalára (az Akadémia előtt) lesz felállítva, így szólt: «Ha jól tudom, a tér másik oldalára Deák Ferencz szobra jó.» — «Ugy van, Felséges uram, volt a válasz, s a két szobor közé jó Felséged lovagszobra.» — «Remélem, hogy nem addig, a míg élek.» — «Addig nem, csak Felséged halála után, a minek bekövetkeztét igaz lelkünkben óhajtjuk minél későbbre.» — «H a m é g a k k o r i s s z e r e t n i f o g n a k» — tevé hozzá a király. — Nem kívánom, hogy élő jeleseink is tiltakozzanak, ha neveiket irodalomtörténetünk lapjain olvassák: Ők arról nem tehetnek. A későbbi kor, ha majd a történet körébe esnek, elfogulatlanabban fog itélni felőlük.

De ha ez az ártatlan tömjénezés irodalomtörténeti szempontból megengedhető, valódi veszedelemmé válhatik nyelvtani bizonyításoknál. Egyik tudósunk azt bizonyította a Nyrben (1879, 357), hogy «többi» mint alany értelménél fogva követeli az állítmány többesét; bizonyosággal az akkor még élő Arany Buda halálából ezt idézte (241): «Némán háta megett a többije állnak.» Be könnyen javíthatta volna ki maga magát Arany így: a «többiek állnak», és nyilváníthatta volna az előbbit sajtóhibának, miután az ilyen használat magyar nyelvtani

szempontból ismeretlen. De az is meglehet, hogy ott Arany öntudatlanul mondott egy elfogadható magyar sajtóságot.

Hogy visszatérjek Simonyira, ott szerepelnek művében az újabbak közt Vörösmarty, Petőfi, Arany; az élők közt Szász Károly, Gyulai, Jókai, Szarvas. Ezek még hagyján; de mit keresnek mellettök Ábrányi, Csengeri (Catull fordítója), Csiky, Mészáros, Mikszáth, Rákosi?

A hírlapok és folyóiratok azok, a melyekben a nyelv élete legerősebben pezseg. Ott csiráznak az új szók, mondattani új alakok, melyek némelyike erős ággá fejlődik s aztán elszárad, vagy hatalmas törzsszé izmosodik, s egy jó napon egy kritikus korszak éles fejszétől földre kerül. Erre számos esettel szolgál a Nyelvőr. Nagyobb része azonban a hírlapi csiráknak halva születik. Hogy szolgálhatnak, kérdem én, ezek az életre képtelen hírlapi hajtások nyelvtani bizonyításokkal? Még megjárja a Tudomány Tár, mely koránál (1832) fogva egészen a történeté, a Nyelvőr, melynek minden száma egyegy másolatot hoz közvetlenül a nép szája után, és a Budapesti Szemle, melynek munkatársait az élők javából válogatja. De a többi hírlap, úgy mint Pesti Napló, Budapesti Hírlap, Nemzet, Ellenőr, Fővárosi Lapok, Magyar Salon, Egyetértés, Vasárnapi Ujság, Borsszem Jankó, Életképek, Koszorú, Magyarország és a Nagyvilág, melyekre S. elég sűrűen hivatkozik, tekintély számba semmi esetre sem jöhetnek. Ez az, a mi némi bizalmatlanságot kelt S. gyűjtő szorgalmáról különben fényesen tanuskodó ragtani szabályai ellen.

A 141. lapon S. az *-n* ragos főnévről mint a tárgy egyenértékességéről beszél és azt állítja, hogy pl. *rán dít valamin* és *rán dít valamit* használata egymáshoz közel áll. Bizonyítja ezt 1. ily példákkal: *egyet rán dít, nagyot len dít*, és 2. azzal, hogy «a cselekvésnek teljes végrehajtását jelentő *meg-* ilyenkor soha sem (*ilyenkor* és *soha sem!*) kíséri az igét; lehet péld. *megrándít valamin*, de nem lehet *megrándít valamit*. Hogy az utolsó (tagadó) bizonyítékból induljunk, a homályos szerkezet azt a benyomást teszi, mintha *meg-* igekötős mellett *-n* ragos tárgy nem állhatna. Pedig a 187. lapon sorolja fel S. *megijed, megrémül, megreppen, megdöbben* igéket mint ilyeneket. Hanem a félreértés eltűnik, ha «ilyenkor» szót «egyenes tárgyú (átható) igéekkel» pótolja. Azt megengedem, hogy az *-n* ragos tárgy a részleges cselekvést jelenti, de ebből még nem következtethető az «egyet» és «nagyot» tárgyak egyenértékű használata. Mert ilyen (belső) tárgyak állhatnak más (beható) igéknél is, a melyeknél az *-n* ragosság nem váltakozik a *-t*-vel, pl. *nagyot sóhajt, szörnyet hal, kettőt nyel* s több efféle.

A 10. l. ott találjuk *ifjonta* (= ifju korában) képzést a *-te* képzésű határozók közt, a hol *regente, eleinte, hajdanta*. Lehr (A. T. 341) e képzést azonosítja ezzel: *éfiattam, éfiattad, -ta*, és csatolja a többi hason

képzésekhez: *imtettem, emtettem, -ed, -e*, melyekkel inkább jelentő módú múltnak tünteti fel, semmint határozói névképzésnek. S e felfogást az -n közbeszurat sem gyengíti meg, ha egy csoportban találjuk azokat ezekkel: *legéntem, -ed, -e meg leántam, -ad, -a*.

U. ott a jegyzetben, rövid kilencz sorban, nem elég világosan, igen sokat találunk összehordva. Hogy és miből lesz a rag? A feleletet így olvastuk ki a sorok közül: a rag névutóból lesz, a névutó főnévből, a főnév összeírással egybeolvad egy másikkal. Valódi raggá csak úgy lesz a névutó, ha illeszkedik a főnévhez, ha alárendeli magát az egyhangúság törvényének. *Kör* főnév még nem vált raggá, míg így nem mondjuk: *ehkör, hékör. Mőte, miőte* = *mióta* példájánál tanulságosabbnak tartom *vasárnap* és *ünnepe* példáját.

A 143. l. szól S. az -n ragos szerkezetű *gondolkodik*-féle igékről, s ide sorolja e képes kifejezéseket is: *rajta járnak* váltig gondjaim, végig *szállok* gondolatban a messze fekvő *multakon*. Tiltakozom a felfogás ellen, mintha e példákban a «gond» és «gondolat» hozzá járultával nyerte volna jogát *jár* és *száll* az -n raghoz. E példa pedig (u. ott) á t r ö p ü l ö k hosszában *hasámon*, képleges volta ellenére is a 113. lapra való, a hol e példa áll: A görög *birodalmon* kellettett á l t a l m e n n i.

A 171. l. *látomra, tudtomra* mult időnek főnévi használatában S. vonakodik mult idejű értelmét elismerni «hallom, tudom» jelenekkel magyarázván azokat, jöllehet «(isten) jó *voltából*» meggyőzhette volna az ilynemű példák mult idejéről. A 175. lapon *t* képzős főneveknek nézi e mult időket, mint ezt Rendsz. m. nyelvtanában (75. l.) tette, rá fogván, hogy félreértésből azonosította volna a magyar nyelvérték azokat a *t* képzéseket (isten *adata* = adománya) a múlt időkkel (isten *ulta*). E kicsinylő magyarázattal szemben valóságos örömmnyilatkozatra fakad S. a 250. lapon, a «*tolvaj lopta* pénz» példában, «szép magyaros szerkezetnek» nevezvén azt. És csak a sorok közt olvastatja velünk ez utóbbi helyen, hogy e kifejezések talán még is azonosak a valóságos multakkal. Szól t. i. itt S. a szenvedő igéknél használt *-tól -től* ragról. — De «mi szükség az egész szenvedő mondat szerkezetre», folytatja Simonyi, *mikor ott van a cselekvő szerkezetű jelentő mód mult ideje?* így egészítjük mi ki S. e kérdését.

A 201—224 ll. S. az -an -en ragot megkülönbözteti a második csoportban tárgyalt -on -en -ön ragtól, azt állítva, hogy ez nem hiú különböztetési törekvésből ered, hanem a nép és irodalom tudatában gyökerezik (212). A kettő közti különbségről S. habár teljesen meg nem győződött, azt kell mondani, hogy ezt Budenz, Hunfalvy és Lehr ellen (208) ügyesen védte, és talán az egész munkának ez a legsikerültebb része. Az élő nyelv is tagadhatatlanul szigorúan megtartja e különböztetést; de a míg ez csak az *a* és *o* meg az *e* és *ö* hangokon alapszik,

míg e két hang közt a határt a nyelv sok esetben oly könnyen átugorja, bizonyítása sem kelthet meggyőződést. Más elemen és nem a magánhangzón kell alapulnia ennek, a mássalhangzó (-n) kell, hogy e bizonyításhoz a kulcsot rejtse: kell léteznie oly rokon nyelvnek, melyben ez a betű «ember» vagy «személy» értelmű szó vagy szónak a része.

Tudni való, hogy a mi névjelzőnk (*látott, csinált*), mely egyszersmind a jelentő módú mult, nem szorult a *tatik tetik* képzésre, hogy szenvedő értelművé váljék. Károlyi (Bibl. I 634) nem szorult erre: Az mester ember kezétől *csináltatott* kősöntőök; elég volt volna «a *csinált* kősöntőök». Hasonló joggal libáztatja S. Pázmánynál a következő példát (951): az anya veszedelmektől megkörnyékeztetett fiairól szorgalmatos. De már a következő példában el nem lehet a mult igejelző, a mint S. hiszi, a szenvedő képző nélkül: A sz. léleknek kenetitűl *megtanítottán*. Ezt nem pótolja «megtanítván». Hasonlót kell mondanunk a S. felsorolta többi példákról.

A 259. l. az «eszközhatározó» -*től* czíme alatt mind oly példák sorolváék fel, melyekben a -*től* ragos név személy. Elvégre lehet az «eszköz» szót az emberre is átvinni; de ekkor jó lesz pl. «személyes (eszköz)» szóval jelezni azt.

A műszók kérdése lehetetlen hogy fel ne merüljön nyelvtani kérdések tárgyalásánál. Hogy is beszélhetnék annyi féle nyelvalakról a helyes nevek nélkül? s hogy is értetném meg magamat, ha a kellő (általánosan elfogadott) neveket nem használom? Mindazonáltal nem itt akarom megragadni az alkalmat, hogy czélszerűbb műszókat ajánljak; csak a Simonyi-féléknek czéltalan voltára kívánok röviden figyelmeztetni. Már fent említettem, hogy «esetekről» a magyarban szó nem lehet. De a magyar nyelvtani műszó latin sem lehet; mit is csinálna vele az elemi, polgári vagy reáltanodai tanuló, a ki a latint nem ismeri, vagy a gymnasiumi tanuló, a ki az első osztályban a latint még csak kezdi, az ilyen latinságokkal mint: ablativus, essivus, exessivus, factivus, lativus, locativus, ortivus, partitivus, prædicativus, prolativus, respectivus, superessivus, temporalis? pedig hát csak megengedjük nekik is a magyar nyelvtan elsajátítását.

Végig olvastam és élvezettel olvastam S. művét s leszámítva néhány ingatagságot szabályaiban, az eddiginél nagyobb határozottságot találtam benne. Ritkán ejtenek ezen csorbát a határozatlanság kifejezői. Legtűrhetőbb a «rendes» adalék, kevésbé a «néha, sokszori, ritka, többnyire, gyakran» s ezeknek fokozatai.

S. irálya a mű külsejének megfelelően csinos, világos; kifogásra kevés alkalmat nyújt, pl. az ilyen kifejezés mint (1): *ta r t o t t a m m a g a m a t e* megszorításhoz, e h. ragaszkodtam. Némi egyenetlenséget kölcsönöz neki, ha mutatónak hol «ezen (azon)» hol «ez (az)», szerepel. Így

írja: *ezen* megszorításhoz (1), *ezen* okok (4), *ezen* munkámban (26); de így is: mind azok a nyelvészek (17), e z t a szerkezetet (100), a z t a saját-ságát (32). Nem mondom, hogy teljesen elvetendő «azon, ezen» használata «az ez» értelmében; ez a rossz szokás meglehetősen régi. De miután már Nyelvőrök is czikkeztek ellene, csak ajánlatosabb jó példát adva a népiesb alakot választani. Sajátságosul áll «adódik» ebben (75): «magyarázata önként *adódik* (es ergiebt sich) az olyan kifejezésekből», e h. ered, fakad, támad. Feltűnő, ha a ragok helyesebb használatára figyelmeztet a bíráló, a mikor az író éppen e ragok helyes használatára alkot szabályokat. Pl. azt mondja (142), hogy «csodál *valamit*», de «csodálkozik *valamin*», s ennek ellenére írja (80): «használatba *vételén* nincs mit csodálnunk». Így (114): «a prolativushoz folyamodtunk az olyan szólások *magyarázatára*» e h. magyarázataiban vagy -nál. Elvetendő szerkezetnek tekinthető ilyen munkában két párhuzamos mondatban az alany változása így (179): «Az eszközhatározó -n rag megmagyarázódik részben mint a módhatározó -n alfaja, részben pedig egyenesen a helyhatározóra vihetni vissza (t. i. a ragot).» Ez sem mintaszerű szerkezet (263): «ha valaminek a *meg-nem-történte* okát adjuk» e h. «valami meg nem történt valaminek az okát».

Sajtóhibáktól a mű egészen nem ment, de nem is bántom azokat. Nem sajtóhibának, csak következetlenségnek nevezem, ha etimológiát, stereotipet ír (21) és e mellett metonymiát (u. o.), ha pregnáns (32) mellett praedicativust (135).

VERESS IGNÁCZ.

Ünnepi imádságok izraeliták számára. Fordította *Füredi Ignác*, a budapesti orsz. izr. tanítóképző intézetnél a magyar nyelv és irodalom tanára. Két kötet. (I. köt.: Ujév két napján; II. köt.: Engesztelőnap.)

Sokféle vádat emeltek a zsidók ellen és ezen vádak között nem volt utolsó az, mely a zsidók imáit megtámadta. Folyton mondogatták, hogy imáink telvék átkokkal, szidalmakkal, mérges nyilakkal a társadalom, a haza, polgártársaink ellen. Mélyen sértettek e jogtalan vádaskodásokkal, ez alaptalan támadásokkal és mi zsidók hallgattunk. Végre azután feleltünk, felocsúdtunk. A német zsidók lefordították az imádságos könyvet, mely a hétköznapi, szombati és ünnepi imák egy részét tartalmazza.

Mi magyar zsidók nem tettünk semmit.

A német zsidók tovább is mentek. Hazájuk nyelvére átfordították azokat a részeket is, melyeket a középkori zsidó költők kiegészítésül, toldásképen szerkesztettek.

Mi magyar zsidók megint csak nem tettünk semmit.

Nagyvártatva találkozott végre köztünk is két-három férfiú, a ki a német fordításokkal be nem érte, lefordította a közönséges inaköny-

vet hazánk nyelvére. De a munka még csak félig volt kész. Folytatni kellett azt a németek módjára.

Örömmel üdvözöltem azért a fentemlített két kötetecskét, mely legalább az Újévi és az Engesztelő napok kiegészítő imadarabjait felöleli. A munka még mindig nem kész. A sátoros, a kinyilatkoztatási és más ünnepek imarészei még várják fordításukat, de a kezdet meg van téve és így remélhetjük, hogy tovább fognak dolgozni az egészek befejezéséig.

Szép és üdvös a kezdet, melyet Füredi⁵ ezen fordításában megejt. Hazafias kötelességet végzett vele és felekezete iránt lelkesedésének adta tanújelét. Ime alkalmunk nyílott szép és magvas magyarságban az ősrégi zsidó ünnepi zsolozsmákat elolvasni és emelkedett fővel léphetünk keresztény testvéreink elé, szólva nékik: «Lám, ezek a mi imáink! Lapozgassatok bennök, olvassátok, ha vajjon veszedelmes és undok kérelmek-e azok a fohászok, melyeket mennyei atyánkhoz ég felé küldünk? Vajjon nem-e a legfenségesebb költészet nyilvánul, nem-e a legtisztább érzések találhatnak bennök méltó kifejezést?»

A legönzetlenebb emberszeretet, föltétlen igazságszeretet, a legőszintébb jogérzés, erény után a legerősebb vágy, rendületlen istenbizalom, érdek nélküli istenfélelem és mindazon nemes tulajdonságok, melyek egy vallásos, erkölcsös nép jellemét és szellemét magasztosnak, fenköltnek képesek feltüntetni, mindavval találkozunk ez ünnepi imákban!

Legyen szabad egy-két mutatóvonalat adnom, hadd tűnjék ki belőle a fordításnak is, az ima tartalmának is a szépsége.

I.	II.	III.
Az ő beszéde vigasz,	Örök az ő országa,	Fénypalást környékezi,
Ruhája jog és igaz,	Végzetlen jósága,	Világosság övezi,
Jaj szót meghallgat az,	Műve a menny országa,	Hatalom körülveszi,
Örökké uralkodik Ő!	Örökké uralkodik Ő!	Örökké uralkodik Ő!

Vagy a következő költői prózában: «Szent igaz, hogy te vagy a bíró, fenyítő és mindentudó tanú, a ki felír, pecsétel, könyvbe igtat és számot vet. Te emlékszel a feledt dolgokra; kinyitod az emlékeztető könyvet, mely magától olvasódik és melyben minden ember kezeirása benne van. Erre megharsan a nagy kürt; halk suttogás hangja hallik; az angyalok megrezzenek; ijedség és reszketés fogja el őket és így szólnak: Ime, itt az ítélet napja, midőn odaidézik az égiek seregét a törvényszék elé»,*) mert ők nem feddhetetlenek előtted, mint a juh nyáj.»

Vagy még tovább: «Az év kezdetén írásba foglaltatik, az engesztelő napon pedig végleg meghatároztatik: hogy hányan költözzenek el,

*) Az újévi ünnep zsidó felfogás szerint ítélet napja.

és hányan szülessenek; hogy ki éljen, és ki haljon meg; ki érje meg élete végcélját és ki nem; ki haljon tűzbe és ki vízbe; ki a kard és ki fenevad által; ki éhen, és ki szomjan; ki égháború és ki pestis alkalmával; ki megfúlás és ki agyonkövezés által; ki éljen nyugton és ki bolyongva; ki békés csendben és ki nyugtalanságban; ki boldogan és ki sanyarogva; ki szegényen és ki gazdagon; ki lealázva és ki fölmagasztalva. Azonban a bűnbánás, könyörgés és jótékonyosság elhárítják a rossz végtetet.»

És ez: «Mert a milyen a neved, olyan a te dicsőséged: nehezen haragszol meg, könnyen engesztelődöl, - mert nem kívánod a halált érdemlő halálát, hanem hogy megtérjen és éljen. Halála napjáig vársz neki; ha megtér, azonnal visszafogadod. Szent igaz ez, mert hisz te vagy az ő alkotójuk és így ismered az ő gondolataikat, valamint azt is, hogy csak húsból és vérből valók (azaz: csak emberek). Az ember porból származik és porrá változik; élete árán szerzi meg kenyerét; hasonlít a törékeny eseréphez, az aszott fűhöz, a hervadó virághoz, a tünékeny árnyékhoz, az elszálló felhőhöz, az elfújt szellőhöz, a lebegő porszemhez, a towarepülő álomképhez. Te ellenben, mindenható Király! — élsz és fennálsz mindörökké!»

Még csak egy kis mutatóvány: «A halandó hogyan lehetne igazságos alkotója előtt, hisz minden nyilvánvaló előtte, ha titkos és rejtett is. Csak úgy bocsáttatik meg a bűne és talál gyógyító irt, ha megtér, mielőtt életvilága elalszik. . . Aranya és gazdag kincsei ekkor (ha Isten ítéletet mond) nem használnak neki, hogy magát megválthatná a megtorlás napján. Ha szeretetet és jótékonytságot gyakorolt, míg élt, ezek előtte járnak és Isten dicsősége környékezi őt. . . . Mindenható! Ime kezdedben vagyunk, mint az agyag alkotó kezében. A Te akaratod, hogy éljünk és nem az, hogy meghaljunk és elenyészszünk. Igazgasd szívünket tisztelésedben, hogy téged magasztaljunk.»

Nem könnyű munka, azokat a VII., VIII., IX. és X. századból eredő gondolatköröket a mi gondolatkörünkhez közelébb hozni, érthetővé tenni a XIX. század szülöttje számára azokat az idegenszerű, sajátosságos eszméket és felfogásokat, fogalmakat és képzeteket, egy rég letűnt ó-világnak érzéseit és reményeit összhangba hozni oly szív érzéseivel és reményeivel, mely a gőz és az elektromosság korában lüktet, nem könnyű dolog azokat a régi vallásos nézeteket a modern időhöz közelebb hozni, — ez csak gondos és átgondolt fordításnak fog sikerülni. És Füredi gondos, átgondolt fordítást nyújt.

Természetesen itt is az áll, a mi minden fordításnál érvényes: szórúl-szóra, betűszerint lehetetlen fordítani — legalább mindent nem: különben a magyarságba hebraizmust vagy a héber stílusba hungarizmust kellett volna bevinni. Füredi ebbe a vétségbe bele is esett, de

hozzá kell tennem, kevés helyütt. Megérdemli a fordító, hogy olvassák és ha keresztény testvéreink elolvassák, megint egy jó csomó előítélet hullana le rólunk. Hiszen az emberiség minden törekvésének végcélja: az emberszeretet tiszta ideáljának elérése.

Győr, szeptember havában, 1888.

Dr. FISCHER GYULA, főrabbi.

K Ü L F Ö L D I I R O D A L O M .

Les grands écrivains français. Etudes sur la vie, les oeuvres et l'influence des principaux auteurs de notre littérature : 1. Victor Cousin, par Jules Simon. — 2. Madame de Sévigné, par Gaston Boissier. — 3. Montesquieu, par Albert Sorel. — 4. George Sand, par E. Caro. — 5. Turgot, par Léon Say. — Paris, Hachette, 2 fres le volume. (Vége.)

3. A vállalat harmadik műve az École des sciences politiques történelem tanárának, Albert Sorelnek tanulmánya Montesquieuról. A munka a francia történetírók régibb és újabb iskolájának előnyeivel dicsekszik és gondos kritikai eljárással megnyerő formát egyesít. Ma már kizárólag a formai szépség eszközeivel ható régibb történetírók iránya nem hódít többé, mert a philologiai kritika más irányban vezeti a fiatal historikusokat; de azért a vonzó előadás, a philosophikus eszmék, a tágas látkörű szempontok nem hiányzanak ezeknek műveiből sem. Sorel két kötetes műve Európa állapotáról a francia forradalom korszakában tán a legfényesebb munka, melyet e fiatal nemzedék teremtett.*) Az akadémia a nagy Gobert-díjjal jutalmazta, a második díjat Chuquetnek engedvén át, az első porosz invásio történésének, a ki a német irodalom terén is elsőrangú tekintély.

Sorel tíz fejezetre terjedő műve két részre osztható: 1. Montesquieu az *Esprit des lois* előtt, 2. az *Esprit des lois* méltatása; a második rész bizonyára a legeredetibb, legfinomabb fejtegetése e korszakot alkotó munkának. Montesquieu jellemében nagy súlyt fektet a *gasconra*; innen magyarázza az ironiát, mely oly sokban emlékeztet Montaignere, ki szintén *gascon* volt; de az *irónia*, a mint a *Lettres persanes*-ban feltűnik, csak egyik vonása e komplikált jellemnek; a stoikus lélek és akarat a második alkotó része. A klasszikus műveltség és a római jellem ez emberben oly harmonikus egészet teremtett, minő kevés van a fran-

*) A M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalata számára magyar fordítása sajtó alatt van.

ezia irodalomban. Az ironia túlságosan nyilvánul a *Lettres persanes*-ban, de e levelek csirában már az *Esprit des lois*-t is tartalmazák. Ez állítás kimutatása fényesen sikerült Sorelnek. Csak néhány lapot szentel a *Grandeur et décadence des Romains* cz. munkának, egybe-hasonlítva azt Bossuet *Discours sur l'histoire universelle*-jével, kimutatva egy philosophikus eszme felfogását, szemben a korlátolt papi felfogással. A Sylla és Eukrates dialogusát a *Grandeur et Décadence* folytatásakép írta Montesquieu. A római politika beható ismerőjének, a klasszikus ókor eszméiért lelkesülő férfúnak irata ez. A *Temple de Guide* is ez ókori irány példánya, s Sorel csak André Chénier-ben találja fel Montesquieu ebbeli rokonát. Ő a francia néo-græcismus és néo-latinismus előfutára, a mely irány Cheniertől Davidig, Vergniaudtól Napoléonig Robespierren, Saint-Just-ön és Charlotte Cordayn át e század elejéig tartott.

Montesquieu mondja, hogy az *Esprit des lois*-n egész életén át dolgozott. Roppant olvasmányai, utazásai erre a munkára voltak irányozva, de a siker sem hiányzott. Azonnal lefordították Európa kiválóbb nyelveire s a törvényhozók, historikusok és philosophusok kézi könyvül használták. Mindenki ismeri e hatalmas művet, melyben a szerző a nemzetek szokásait és életmódját a jog alapján magyarázza, először mutatja ki tudományos módon a klima és talaj befolyását a népre, szokásaira, költészetére, az első lépést teszi meg a középkor beható tanulmányozására és Anglia törvényhozását és politikai életét annyira magasztalja. Sorel mindezt behatóan ismerteti és egy utolsó fejezetben egész napjainkig kíséri a mozgalmat, melyet e mű úgy a politikában, mint az irodalomban előidézett. Mikép sajtóztaták el a forradalom, Napoléon, Talleyrand, Montesquieu eszméit, mily szellemben magyarázták, mily befolyásuk volt Európa politikai és társadalmi életére: mindez rövid, de jellemző vonásokban van feltüntetve. Az irodalomban Montesquieu a történeti kritika alapítója; Sorel csak a politikai írókról szól; Staël asszony műve *A szabadság története 1789—1814-ig* Montesquieu eszméinek alkalmazása a forradalomra és az első császárságra. Leghíresebb tanítványa Tocqueville; *Ancien régime*-je megfelel a *Grandeur et Décadence*-nak, a *Democratie en Amérique* az *Esprit des lois*-nak; benne Montesquieu feléledt és a jelen századhoz fűződik. Örömet szerettünk volna hallani egy pár szót arról is, hogy mikép hatott Montesquieu az irodalmi kritikára; mert tagadhatatlan, hogy Herder az ő tanítványa. Taine átlátta ezt az Angol irodalom történetének bevezetésében. Tán Herder politikai eszméi, melyekről a múlt évben a fiatalabb philosophiai nemzedék egyik legkiválóbb alakja, Lévy-Bruhl, a *Revue des deux mondes*-ban értekezett is, megérdemelték volna a megemlékezést. Herdernél e csírák a különféle nemzetek irodalmának és különösen népköltészetének beható tanul-

mányozására vezettek, de ki tagadhatná, hogy az eszmék, melyeket ez alkalommal kifejt s melyek, mint Haym mondja, minden értekezésében módosított alakban tűnnek elének, Montesquieu tanulmánya folytán ébredtek fel népeket és korszakokat felkaroló szellemében?

4. Caro utolsó műve *George Sand* volt; a Sorbonne ékeszóoló tanára, a nagy párisi salonok díszje, a nemes nők laikus gyóntató atyja, mint sokan elnevezték, már a halállal küzdött, midőn e remek biographia utolsó lapjait megírta. Részletek a szerző halála után a *Revue des deux mondes*-ban jelentek meg, s az egész művelt közönség csakhamar belátta, hogy Caro-ban elsőrangú stílistát veszített el az ország, a kinek helye nemcsak Franciaország XIX. századi philosophiai áramlatának képviselői közt, hanem az elsőrangú prózáírók közt is ki van jelölve.

Caro művét nem biographiának, hanem *esquisse psychologique*-nek nevezi. Azért röviden szól Sand külső életéről, gyermekkori ábrándozásairól, a falusi élet benyomásáról e gyengéd kedélyre. Elmondja, mint hallgatta a falusi nép babonás elbeszéléseit, mint zárkózott el magában, mily hévvel olvasta az *Imitatio*-t, melyet nem sokára Chateaubrianddal cserélt fel, a kire Mably, Locke, Condillac, Montesquieu, Bacon, Bossuet, Aristoteles, Leibniz, Montaigne, Pascal, mint philosophiai olvasmány, La Bruyère, Pope, Milton, Dante, Vergilius és Shakespeare mint moralisták és költők következtek; minden határozott terv nélkül olvasott, a mint a könyvek kezébe kerültek. Szerencsétlen házassága után Mme Dudevant Párisba jön kenyerét keresni; a quai St.-Michel egy kis szobájában dolgozik; első társának, Jules Sandeau-nak félnevet veszi fel és George (Berrichon) Sand név alatt lesz halhatatlanná.

Irodalmi pályájában Caro négy korszakot különböztet meg; az elsőben (1831—40) főleg a lyrai lendület, egy elnyomott kedélynek első ömlengései nyilvánulnak; a másodikban (1840—48) a fiatal író a kor socialis, nemzetgazdasági, politikai tanait vallja s ezeknek ad kifejezést regényeiben; Michel (de Bourges), Lamennais, Pierre Leroux apostolai; ezeknek iratai vannak legnagyobb befolyással rá; a harmadikban (1848—60-ig körülbelől) e theoriák háttérbe szorulnak, egyszerű, naiv elbeszélés lép a forradalmi hang helyébe; a falusi idyll regénye ez, s vele a színházat is meg akarja hódítani a szerző; a negyedikben (1860—76) az első korszak modora lép ismét előtérbe, de az élet, a kor csendesítő hatást gyakorol a képzelet szüleményeire, melyek mindennek daczára nem árulják el a lankadtságot. E négy korszak, ámbár eléggé különböznek egymástól, mégis három főinspirációban pontosulnak össze; ezek a szerelem, az emberiség iránti rokonszenv és a természet imádása és megértése. A szerelem, mely nem ismer korlátot, mely a vonzalom nélkül kötött házasságot a legbarbárabb intézménynek tartja,

és bátran megengedi a nőnek, hogy szeretett ideálja után esengjen, mely oly megható színekben festi a nő gyötrelmeit, a ki más férfi után sóvárog. Nisard azt is vetette szemére G. Sand regényeinek, hogy a házasságot meg akarja semmisíteni; de a védelem is ékeshangú volt. Ne higyjük, hogy e nő csakis ábrándozott, — a polgári élet egyszerűsége nem talált nálánál lelkesebb imádót. Caro találóan mondja: *C'était une âme bourgeoise avec une imagination byronienne*: e byroni képzelő tehetség karolta fel azokat a socialis és politikai eszméket, melyeket 1830-tól 1848-ig több kiváló író hangoztatott. Az emberiség legnagyobb részének nyomora, a gazdagok roppant vagyona a szegény munkás viskója mellett, mindez G. Sandnál nem socialis fecsegés, hanem lelke mélyéből fakadó fájdalom. Ne téveszszük össze a tan helyességét a hittel, melyet e tanok az ő lelkében ébresztettek. Soha sem tanácsolta volna a társadalmi rendnek erőszakos felforgatását; az időtől és az emberbaráti eszmék haladásától várta a javulást. Levelei, melyeket a Commune után írt s melyeket nem rég tettek közzé, eléggé mutatják ezt. A természet imádása és finom érzéke nála, ki ifjúkorát a Berry-ben töltötte és élete utolsó szakában Nohant-ban élt, nem ámitás. Caro, ki utolsó fejezetét e visszavonult élet rajzának szenteli, húsz év előtt látogatást tett G. Sandnál; e visszaemlékezés még élte végén is örömmel töltötte el. G. Sandnál láthatja az ember a művészet bacoí definitióját: *homo additus naturae*. Benne első helyen áll a művész; ehhez járul a természet megfigyelése, minden cziczomázás és hamis érzékenység nélkül; s ez az, a mi falusi regényeinek azt az elévülhetetlen bájít kölcsönzi. Daczára a jelenkor regényírói áramlatának, melyet Sand érdeme szerint méltányolt, a nagy közönség híven tér vissza darabjaihoz. Nem említve a darabokat, melyek a Théâtre français állandó repertoirejában vannak, nem rég *Claudiet*-t és *Les Beaux Messieurs de Bois-Doré*-t hozták színre s nem egy kiváló kritikus örömének adott kifejezést, midőn e megható darabokat modern, silány, naturalistikus termékekkel hasonlította össze. S hogy a valódi naturalismus megalapítója, Flaubert, mennyire imádtá G. Sand-ot, azt nem rég közzétett levelezése eléggé mutatja. A Balzac beható megfigyelő képessége *) a Gautier kiváló stilistikai és formai gondjával egyesülve, Flauberten, a Goncourt testvéreken és Daudet-n át Zoláig vezet; ez utóbbinak néhány élethű rajza és hatalmas vonások-

*) Gabriel Ferry, *Balzac et ses amis* cz. a. minap megjelent művében Balzac és G. Sand egy társalgásáról tesz említést, melyben a «Père Goriot» szerzője ezt mondotta az «Indiana» íróőjéhez: *Vous cherchez l'homme, tel qu'il devrait être; moi, je le prends tel qu'il est. Croyez-moi, nous avons raison tous les deux. Ces deux chemins mènent au même but.*

ban, erőteljes stilben írt regénye, valamint Bourget lélektani bonczolgatásai és Guy de Maupassaut ironikus, az emberiséget megvető, tán búskomor lelkiállapotra valló művei mellett, melyek, igaz, a regényirodalomban manap első helyen állanak : mindezek mellett, mondom, Sand-nak és követőinek ne volna meg a maguk helye ? Bizonyára megvan, s eljön még a kor, a hol a nagy realistikus mesterek törpe tanítványai tágitani fognak ez ideális, valódi francia zamattal, könnyen folyó és *lactea ubertas*-sal írt regények előtt.

5. Léon Say *Turgot*-jával a nemzetgazdaság terén állunk ; de a volt pénzügyminister, a jelenlegi akadémikus XVI. Lajos ministeréről oly szellemes képet rajzolt, oly népszerűen adja elő nagy reformjait, hogy mindenki könnyen megértheti művét. Inkább szellemes védőbeszéd pro domo mint életrajz. Evvel nem akarjuk azt mondani, hogy Say művében nincs meg a gondos kutatás. Foncin, Mastier, Daire művei után is megtartja eredetiségét. Say nem restelt a családi és a párisi levéltárakban a Turgot-ra vonatkozó adatokat újból átnézni, a királyhoz intézett leveleit híven lemásolni. Először Turgot családjáról hallunk egyetmást, a mely Normandiában nagy tekintéllyel birt. Egy Turgot des Tourailles volt az, a ki Montchrétien XVI. századi író egy katolikusok és protestánsok közt történt összekocczanás alkalmával megölt. Montchrétien volt az első, a ki az *économie politique* kifejezést használta s később egy Turgot lett e tudományszaknak egyik legfényesebb képviselője. A fiatal Turgot-t a papi pályára szánták ; mint prieur tartotta meg a Sorbonneon : *Les progrès successifs de l'esprit humain* cz. beszédét (1750), melyben megjósolta az amerikai angol kolóniák függetlenségét és elszakadását az anyaországtól. Mint prieur foglalta továbbá az Aeneis IV. énekét francia metrikus versekbe, melyeket Voltaire prózának nézett, a mit a fordító nagyon zokon vett. A fordítás nem igen sikerült, de mindenki ismeri a latin hexametert, melyet Franklin képe alá írt : *Fripuit roelo fulmen, sceptrumque tyrannis*. A papi pálya nem elégíthette ki vágyait ; kilépett és a párisi salonokban fordult meg, melyek a XVIII. században oly nagy szerepet játszottak a politikai, társadalmi és irodalmi életben. Itt ismerkedett meg az encyclopædistákkal, írt is több czikket nagy művök számára, melyek közt az *Existence* című valódi remekmű. Első nemzetgazdászati műve : *Sur la formation et la distribution des richesses* tíz évvel Adam Smith híres műve előtt jelent meg, melynek szerzőjével különben folyton levelezett. E műben, valamint az *Floje de Gournay* című emlékbeszédben találjuk Turgot nemzetgazdászati tanait.

Eleintén maître de requêtes volt a párisi parlament mellett ; 1761-ben a limogesi intendanciát bízták rá, melyet 13 éven át a legnagyobb odaadással, a földművelők és kereskedők általános megelége-

désére kormányzott. E minőségben nyújtotta be a ministeri tanácsnak reformtervét. Hivatalos jelentései mind meg annyi beces művek; mint: *Acis sur l'assiette et la répartition de la taille; Mémoire sur les prêts à intérêt et sur l'usure; Lettres sur la liberté du commerce des grains.* XVI. Lajos trónra lépte után Turgot nemsokára minister lett. A limogesi kerület parasztjai azt mondták, hogy a király jól tett, de rájok nézve ez nagy csapás. Ministersége alatt Turgot Franciaország pénzügyi zavarait rendbe hozni, a munkaszabadságot megalapítani, a parasztokra rótt sok terhet enyhíteni, a gabona szabad forgalmát biztosítani akarta. De a gyenge jellemű király, ámbár átlátta, hogy csak Turgot mentheti meg az országot a végromlástól, egy hatalmas udvari pártra, melynek élén a királyné állt, is hallgatott. Daczára annak, hogy Turgot állhatatossága folytán 1776-ban a híres szabadalmakat proklamálták, a Turgot elleneinek ismételt incselkedései, Neckernek a minister reformjai ellen intézett könyve és végre Turgot három titkos levele a királyhoz, melynek egyikében azt mondta, hogy csakis az erőteljes akarat hiánya volt oka I. Károly kivégeztetésének: mindez a királyt arra bírta, hogy Turgot-t a ministeriumtól eltávolítsa. Ez udvari intrigákat Say valóban drámai módon adja elő, s ez könyvének legsikerültebb része. Turgot visszavonultságában az Akadémiában fejtett ki nagy tevékenységet, különösen a természettudományokkal foglalkozott s midőn Franklin 1776-ban Párisba jött, gyakran társalkodott vele az amerikai államok alkotmányáról. Az ókori költőket, különösen Vergiliust és Horatiust fordította, míg 1781-ben meghalt.

Turgot avval a fájdalmas benyomással hagyta el a földet, hogy a király szabadelvű reformjait visszavonta, s csak nyolcz évvel halála után ismerte el a forradalom e reformok helyességét és alkalmazta az egész országban. Say könyvének utolsó fejezete a Turgot rendszerét a forradalmon, az első császárságon, a reakción és a juliusi monarchián át egész a Commune-ig kíséri és főfigyelmét a munkaszabadság reformjára fordítja. Az osztrák munkás egyletekről is tesz említést; a katolikus és a socialista elemek tusáját néhány lapon jellemzi. De evvel már a napi sajtó küzdelméhez érünk, melyekbe nem szándékozunk becsátkozni.

Lorient, április hóban, 1888.

Dr. KONT IGNÁCZ.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

40. Szitnyai Elek. Eszmék a meggyőző előadás kellékeihez. (Selmezbányai kir. kath. nagygymn. 1887.) — Meg van akadva egy kissé a kritikus, mikor oly dolgozat van előtte, melyben nem talál egy séget s így hiában keres az egészen átvonuló vezéreszméket is. Nem lehet kivenni kellőleg a szerző nézeteit, nem tekinthetni át az indokolását. A szerző a meggyőző előadásról szól s nemcsak összefoglal e nevezet alá, tehát egyenlő rangra állít minden írásbeli előadást; hanem annyi idegen elemet vegyít közbe, hogy valóságos «satura lanx» lett értekezéséből. Ugy látszik, hogy a mi olvasmányai között megnyerte tetszését, valami okkal-móddal vagy néha ok nélkül is sietett fölvenni epizódoknak. Azon rész, mely általában a szóbeli előadás kellékeiről beszél, talán az ifjuság számára tartott s gondosabban összeállított egyes leczkéket foglal magában. Ehhez a magam részéről nem akarok hozzászólni. Annyiban eshetik bírálat alá, a mennyiben felhasználott források alapján megvalósítja vagy nem valósítja meg az iskolai előadás helyes didactikáját.

Vannak azonban oly részletek, melyek specialiter a szónoknak és a szónoki előadásnak tulajdonságai. Ezzel a themával magam is foglalkoztam; ehhez akarok hozzászólni; elmondom a magam nézeteit, a melyeket Aristoteles, Cícero, Quintilianus, a Dialogus de oratoribus, Blair, Schott olvasgatásából magamnak megalkottam, és, a hol helyén látom, szembe állítom a szerző gondolataival.

Azokból, miket a szerző általában mond, a resultatum így vonható össze: a szónok kötelessége az igazat, az indulat hangjától mentve, minden ékesítgetés nélkül, egyszerűen kifejezni.

Nagyon szép dolog ez, de a ki így gondolkodik, nem kísérté figyelemmel a szónoklat fejlődését és fejlődése közben kialakult lényegét. Az ember lelki tevékenységének különbözők az irányai, s ezek visszatükröződnek a beszédjén is. A higgadtan okoskodó ész szava az észhez van intézve; megvan ennek is a maga beszédje, mely egész jellemében megfelel az ész munkájának. Az indulatnak is, légyen az öröm vagy fájdalom, bánat vagy lelkesedés, megvan a maga hangja, mely saját természetéből ered. És ha más az akarat, mint lelki tevékenység, az akarat szavának olyannak kell lenni, mely ez actus természetének megfelel. És itt alapjában térek el a szerzőtől; mert én a szónoklatot a lelkesítő akarat beszédjének tartom, mely az akaratra kíván hatni, hogy a beszéd céljával egyező elhatározásra indítsa. Kérdem tehát, fel lehet-e állítani

azt tételnek, hogy a szónoki beszéd egyedüli végcélja kimutatni, mi az obiective igaz? Szerintem nem lehet. Célja az akarat megindítása; ehhez kell szólania.

Az értekező azon meggyőződésből indul ki, hogy a mi igaz, az mindig tetszik is. Azt hiszem, nem kell czáfolgatnom, hanem csak az életre utalnom, hogy kitűnjék e nézet helytelensége. Ki mondja meg, melyik pl. két ellentétesen subiectiv vélemény között, a melyeknek védelmezői egyenként meg vannak győződve bizonyított állításuk egyedül helyes voltáról, az obiectiv igazság? S egyáltalán a két, bár mily lelkes szónok által védett álláspont közül okvetetlen igaznak kell-e egyiknek lenni, hogy a szónok névre érdemes legyen? Nem a legjelesebb szónokot szokták-e megbízni hivatalból a rabló gyilkosok védelmével? S aztán erre kimondjuk a szerzővel, hogy ekkor a védő ügyvéd nem szónok, vagy hogy hivatalból hazudik? Hiszen maga a szerző azt mondja: «Ki fogta fel a világot egész titokszerűségében, hogy elmondhassa, hogy ismeri a valót?» Igazat kell védelmezni, de nem kell annak obiective igaznak lenni, hanem védje a subiectiv vélemény igazságát. De ez sem lesz fő cél, mert még mindig fenmarad az akarat elhatározás gerjesztése.

Az akarathoz a tetszés és megfontolás fokozatain érkeünk. Vagyis csak azt akarjuk, a mi tetszésünket megnyerte, és a mit megfontolásunk helyesnek igazol. Az akarat csak akkor visz végbe valamit, ha a beszélő által megvilágított tárgy tetszetős színekkel van feltüntetve; mikor minden oldalról látja, hogy a rábeszélés tárgya hasznos, az akaratra érdemes. Szükségesnek tartom tehát, hogy az akarat beszéde az ész és indulat hangját, mindegyiket a maga helyén alkalmazza. Az igazság érzete legtöbbször megadja ugyan a szót is annak kifejezésére, és a meggyőződés egyszerű szavaival talán eleget is teszünk a tanítás, az elhíttetés feladatának: de egészen más a dolog, mikor az akaratot a felmutatott dolog valószínűsítésére is rá kell vennünk. Belátja sok ember az egyszerű szóra, hogy szép dolog valamely jótékony célra való adakozás, de még messze van attól, hogy saját filléreit magától is megvonva a jó ügy oltárára tegye. Ide lelkesedés és lelkesítés kell. Ez a szónok munkája.

Ez adja az erőt, melylyel élénken szem elé állítjuk a védelmezett ügyet (*ἐπαγγελία*, *evidentia* Quint. VI. 2, 7.); ez termi a méltatlankodás természetes kitörését, melylyel a beszélő az ellenkező törekvéseket elítéli (*δελήωσις*); a képzelet erejének jogosultságát, mely jósló szemmel tekint a jövőbe, hogy a szónok törekvései helyes voltára a jövőtől, az okadatolt valószínűségtől kérjen bizonyítékot (*φαντασία*); ez adja azt a hatásos clausulát, melyben a bizonyítékok összefoglalva az erős meggyőződés subiectiv argumentumaival in cumulo ex abundanti tetőződ-

nek (Quint. VIII. 3., 88). Ebből származik az *amplificatio*; a beszéd fokozatos emelkedése, melyben a szóló szándékosan visszatartja erős indulatát és a leghatásosabb erőnek ügyes *psychologia*ival ott ereszti meg a fékét, a hol a hallgatóság lassan felkeltett és fokozatosan emelt érdeklődése megértheti a szóló lelkesedését. Ebből származik a hasonlat, midőn a szónoknak kevés a mindennapi nyelv gazdagsága, hogy méltó hangon fejezze ki lelke megilletődését, s a természetnek nagyszerű tárgyakban és tüneményekben oly bámulatos gazdagságához fordul, hogy a szemléltetés segítsen a hangok hiányán. (De Orat. II. 45.) «In his summa dicendi laus, summa oratoris virtus, ut non modo inclinante excipere, aut stantem inclinare, sed etiam adversantem ac repugnantem, ut imperator fortis ac bonus, capere possit.» (Cic. De Orat. II. 45.)

Bizonyos dolog az is, hogy az érdeklődés megnyerésében nagy része van az élvezetnek, melyet a hallgató a beszéd szépségében talált. Mert a ki szívesen hallgat: jobban figyel, könnyebben enged a benyomásnak; többször a beszédben talált gyönyörködés, sőt néha a csodálat ragadja magával a szónok czélja felé. (Quint. VIII. 3., 5. Cic. De Orat. III. 24.) Itt van a beszéd ékesítésének *ratiója*. Mert a beszéd is olyan, mint az emberi test. A testen sem szép, ha a csontokat, ereket végig megolvashatjuk; hanem ha a vérnek és izomzatnak éltető ereje szabályos idomokban állítja elénk. (Dialogus 21.) Maga az ítélet száraz kifejezése, bár az teszi a lényegét, inkább csak az észhez hatol, érzelmet és akaratot nehezebben érint. (Cic. Orat. 14.) Az tehát az igazi szónok, a ki úgy beszél, hogy bizonyítson is, gyönyörködtessen is, tette is indítson. «Probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae.» (Cic. Orat. 21.) Ez a hármas feladat szabja ki, mit, hogyan, mikor alkalmazzon a szónok beszédében.

Az értekező elítéli a szónoki *stilus*nak a közönséges beszédétől eltérő sajátságait, az ú. n. ékesítést. Ha azt a csengő-bongó cifra szót elítéli, a melynek egyedüli értéke a beszéd ügyesen szerkesztett numerusában, a dallamos hang kellemes modulatióiban van, a tartalom pedig nem felel meg a külsőnek: ez ellen fölösleges volt annyiszor kikelni. Ép érzékű ember úgy sem veszi azt szónoklatnak. Arra nem kell figyelmeztetni senkit, hogy az üres zsebet pusztán képzelemmel megtölteni nem lehet. De hogy a szép gondolat miért ne legyen szép formában is, főképp ha az keresettség nélkül megtörténhetik, azt nem tudom megérteni. Maga az értekező is mintegy megfélekedzik a magára erőszakolt szerepről és igazolja állításaim igazságát. Beszél az indulatok felkeltéséről. Elemzi Castelar beszédjét, a mely szép szónoki ellentétekben fejezi ki a szülőföld vonzó erejét. S a helyett, hogy helyteleníténé az ékesítést, hozzáveti: «de hány ú. n. nagy mondásunk van, melyből ha tartalmat akarunk extrahálni, semmi sem marad vissza». (38. lap.)

Pedig abból, hogy üres mondások is vannak szép formában, nem az következik, hogy a szónok nem széppíthet, hanem a szónok csak oly gondolatot szépsítsen, mely megérdemli a bársony nyeretget. Legyen erős annak a házának a fala, melyen oszlopcsarnokot, emeleteket, tornyokat, erkélyeket stb. építsenek.

A 39. lapon maga is kiemeli a tartalmas szépet s bevallja, hogy a valódi szépnak hatása alatt áll. Ne is restelkedjék miatta!

Szerettem volna még azon nézetére kifejtenem a magam véleményét, hogy *a szónoklatnak semmi köze a művészethez*. De egy bírálat szűk tere nem jogosít fel ily terjedelmes kitérésre.

Csak még néhány megjegyzést teszek. Megkülönböztet dícs szónoklatokat (10. lap). S abban a minőségben, a hogy leírja, el is ítéli azokat. Ha ilyen szónoki genre van, helyesen teszi. De jobban teszi vala, ha megmondja, hogy itt az ú. n. dictiót érti, a melynek rossz tulajdonságait kár volt a szónoklatra általánosítani. Beszél a tekintélyi érvről; de sem a helyét, sem az értékét nem mondja meg. Pedig az ú. n. *sacra concio*-ban, mely vallásos tételeket és erkölcsi elveket fejteget a hallgatóság lelki életének irányítására, itt, a hol a biblia a legfőbb bizonyíték, helyén van; de másutt kevés az értéke, nem is használják. Felhossa sok szónok azon szokását, hogy citatumból indulva ki, abból formálja a maga állítását. De megint nem mondja meg, hogy ez a dictio legszokásosabb formája, a mely nem jöhet a szónoklat számába.

A szónoki beszéd lényegéből kiindulva az ünnepies beszéd újabb formája, az emlékbeszéd annyiban mondható szónoklatnak, a mennyiben az elhalt jeles emlékezetének és működése irányának ápolására lelkesíti a hallgatóságot. Különbözik inkább irodalmi tanulmány. Jobban megközelíti a szónok célját a valódi értelemben vett akadémiai szónoklat, mely vagy a tiszta eszményit hangsúlyozza, vagy valamely kevésbé művelt irodalmi irányt felkarolva annak művelésére buzdít.

Csurgó.

LÁZÁR ISTVÁN.

41. Albrecht János, Néhány észrevétel a német nyelvi oktatásról a gymnasium III. osztályában (Kaposvári áll. főgymnasium, 1887. 3—16. lap). — Igen elolvasásra méltó értekezés, mely a szerzőt gondolkodó és buzgó tanárnak tünteti föl. Tanító eljárásának, úgy a grammatikai mint a tárgyi oktatásnál követett módszerének bemutatására egy-egy leckeórát közöl, «stenographiai hű másolatban». Eljárása figyelemre és utánzásra méltó, csak a «tárgyi» oktatásnak fenyegető elfajulásától kell tartózkodni. «Ha olvasmányunkat át vizsgáljuk (mondja a szerző a 12. lapon), azt találjuk, hogy előfordultak földrajzi, csillagászati, természetrajzi fogalmak stb. Kiírván magunknak pl. mind-ama kifejezéseket, melyek a földrajz körébe esnek, összeállíthatunk

maguoknak oly egészet, mely csaknem földrajzi leczkéhez hasonlít stb.» Minél jobban hasonlít földrajzi, csillagászati, természetrajzi stb. leczkéhez, annál rosszabb, mert a német leczke nem földrajzi stb. leczke és ne is legyen azzá. A tárgyi *magyarázat* természetesen szükséges, s nagy hiba volna, ha a tanár a német szöveget *kizárólag* a grammatikai oktatás alapjául tekintené és csakis e szempontból dolgozná föl. De ha az argonauták történetének olvasásánál az olvasmányban előforduló leg-szükségesebb földrajzi adatokat megmagyarázza, ez még nem földrajzi leczke és ne is legyen azzá, mert akkor megszűnik német leczke lenni, pedig ilyen úgy is kevés van és kevés eredménnyel dicsekedhetnek. Még menthető e túlzó eljárás, ha e tárgyi feldolgozás lehetőleg *német nyelven* folyik (mint a mi szerzőnkél), mert akkor e feldolgozás német beszédgyakorlattá lesz; de az itt-ott divatos magyar tárgyalásnak az a módja, mely teljesen megfelelkezik arról, hogy ez órák célja a német nyelv elsajátítása, sőt arról is, hogy alapját német szöveg teszi, nem egyéb pädagogiai hóbortnál, melynek szomorú hatása eléggé ismeretes.

Szerző helyesen mondja mindjárt cikke elején: «Mint hogy a német nyelv tanárának kettős cél kell elérnie, t. i. tanítványait a nyelv gyakorlati használatára megtanítani és általános ismereteik bővítésével nekik különös irodalmi műveltséget is adni, elejétől fogva ügyelnie kell, hogy ez, midőn az egyik cél elérése a közvetlen szándéka, elősegítse közvetve a másikat, és míg az egyik mint főcél előtérben áll, addig a másik mint mellékes támogassa azt». Helyesen van ez mondva, de félreértések végett hangsúlyozandónak tartom, hogy a *nyelv elsajátítása mindjárt és kivétel nélkül a főcél*, az irodalmi oktatásnál is, és ez utóbbi csak úgy felel meg e főcélnek és csak úgy értékes és ajánlatos, ha *német nyelven folyik*. Minden magyar nyelvi aesthetizálás és irodalomtörténeti fejtegetés haszontalan és hiába való, és nem is a német, hanem a magyar oktatásnak az ügye. A magyar jegyzetekkel s bevezetésekkel ellátott olvasókönyvek és kiadások ajánlásra méltók, mert a *házi* tanulmányt és a *præparatiót* megkönnyítik, sokszor egyenesen lehetővé teszik; de *az iskolában* németül beszéljen tanár is tanuló is. A német tanításnak szegényletes és ijesztő eredménytelensége első sorban e főszempont mellőzéséből származik, — és másodsor azon könnyelműségből és lelkiismeretlenségből, melylyel a tanulót akkor is felbocsátják a magasabb osztályba, ha a németből semmit sem dolgozott és semmit sem haladt.

Albrecht értekezését melegen ajánlom a szakférfiak figyelmébe. Igen öröndetes dolog volna, ha e gondolkodó és lelkes tanár példája minél több követőre találna.

HEINRICH GUSZTÁV.

42. Danielovics Kálmán. A mondat. (Zombori állami főgymnasium. 1887. 15—54. l.) — Az értekezés két részből áll; az elsőben előadja a szerző az ő saját elméletét a mondatról, a másodikban bemutatja, hogyan alkalmazza ő a kifejtett eredményeket a gymn. I. és II. osztályában. A felvetett tárgy mindenesetre érdekes, mert hisz, ha mondattani alapon tanítjuk a nyelvtant, a mint azt mind a gymnasiumi, mind a reáliskolai tantervhez kiadott utasítások ajánlják, elsőben magával a mondatral és sajátágaival kell tisztában lennünk. Annál inkább meglepett, midőn végig olvasva ez értekezést, a mely 40 oldalon keresztül tárgyalja a mondatot, végül arra jut a szerző, hogy ő nem barátja az első és második osztályban a mondati alapon való nyelvtanításnak, pedig négy oldallal előbb maga beszéli el, hogy ő is az értelmi gyakorlatok után az első osztályban mindjárt az illető olvasmány *mondattani elemzéséhez* fog. Ilyen egyenetlenséget és következetlenséget több helyen is találunk művében, melyet legjobban úgy bírálhatunk meg, ha sorban követjük fejtegetésének menetét.

Kezdi a beszéd meghatározásán, hogy az «külső eszköz, melynek segítségével mással gondolatainkat közölhetjük és viszont másnak gondolatait lelkünk elé állíthatjuk». A meghatározás második része mindenesetre fölösleges, mert a mi beszédünkkel másnak gondolatait nem állíthatjuk lelkünk elé; ha pedig más beszél, az ismét csak az ő saját gondolatainak közlése. «A beszéd mondatokból, a mondatok szavakból, a szavak értelemmel egybekötött (?!) izült hangokból állanak.» Majd kissé alább a mondat meghatározása következik: «Gondolatunknak izült hangbeli vagy írott, fül vagy szem által felfogható, tehát érzéki jegyek által való kifejezése.» Egy olyan értekezéstől, mely magáról a mondatról szól, mindenesetre megvárhatjuk, hogy a mondatnak lehetőleg pontos, s minden kétértelműséget kizáró meghatározását adja. Pedig ebben a meghatározásban a szerző azt felejtette el, a mit előbb maga is megmond, hogy a mondat a beszédnek egy része, tehát azt kellene róla tudnunk, hogy mekkora része. Az általa adott meghatározás szerint mondat ugyanaz mint beszéd. Annak fejtegetésére, hogy mi a mondat, itt nincs időnk, e helyen csak Brassai legujabb füzetére (Szórend és Accentus) utalok, mely bővebben foglalkozik e kérdéssel. Ezután kezdődik a mondat részeinek és lényegének fejtegetése; s a szerző teljesen elhagyja a megkezdett irányt, nyelvtan helyett logikát ad, a mennyiben ezért a mondat annyi mint ítélet, bár ezt ő maga sehol sem mondja ki.

Legjobb, ha fejtegetését saját szavaival mutatjuk be. «A mondat két részből áll: alanyból és állítmányból. — Alany az, a miről beszélünk, gondolkozunk, — állítmány az, a mit az alanyról mondunk, gondolunk. — Az állítmány mindig a saját alanyának tulajdonságait terjeszti elő, melyek vagy pozitívek, vagy negatívek (!). — A mon-

dat lényege az állítmánynak az alanytól való elválasztása és az alanyra való visszavonakoztatása.» Megkülönböztet később *általános*, *nemi alanyt*, *faji* és *egyedi alanyt*. Szól továbbá lehetőségi állítmányról is. Megkülönböztet kétféle mondatot: «a szerint, a mint a vizsgálás alapjául az alakot vagy pedig a gondolatot veszszük, a mondat kétféle: *alaki* és *speculativ*, s ennek folytán az alany és állítmány is alaki és speculativ». Ezt a kétféleséget a szerző mindenben látja, s még alaki speculativ felfogásról is szól; természetesen az övé a speculativ. Igazán kíváncsian lestem, miben különbözik ez a magasabb, speculativ felfogás a mi közönséges formális felfogásunktól.

Az első nagy eredmény, melyre bukkantam ez: «mi a speculativ felfogás szerint az alanyt tartjuk fontosabbnak a mondatban», mert — szerinte — fontosabb az, a miről beszélünk, mint az, a mit róla mondunk (?). Ezt a képtelenséget, melyet czáfolni sem érdemes, alkalmazza is és megkülönböztet *tárgyas cselekvő*, *tárgyatlan cselekvő*, *magáraható* és *szenvédőleges* alanyt. Hogy milyen az alany, azt természetesen magán az alanyon nem láthatjuk, hanem csakis az állítmányon. A speculativ felfogás ezen hatalmas eredménye után kíváncsian várjuk az összetett mondat tárgyalását. «A formális nyelvtan tanítása szerint az összetett mondat olyan mondat, mely két vagy több mondatból van összetéve, pl. Péter olvas, Pál olvas; összevonva: Péter és Pál olvasnak (mellérendelés).» Szeretném tudni, melyik az a formális nyelvtan, a hol ezt a meghatározást találta s a melyik az említett mondatot összetettnek nevezi. Csak az a kár, hogy ő maga e helyett más meghatározást nem ad, csak annyit látunk fejtegetéseiből, hogy az összetett mondat tulajdonkép egy mondat. A mit az összevont mondatról szól, azt elég lesz, ha csak idézem: «Az összevont mondat oly összetett mondat, melyben két vagy több alany mellett egy állítmány, vagy egy alany mellett két vagy több állítmány van. — — Mi részünkről az összevont, összetett (!) mondatok közé az olyanokat is számítjuk, melyek különböző alanyval és különböző állítmánynyal, de egyenlő hely-, idő-, ok- és célhatározóval bíró egyszerű mondatokból vannak összetéve. Pl. Károly ír, Lajos rajzol az iskolában.»

Ezen elméleti fejtegetések után mi is kíváncsian kérdezzük a szerzővel, «hogy a gondolatnak és mondatnak ily felfogása és az ily felfogás szerint való tárgyalása és elemzése mennyiben vihető be az iskolába és mennyi s mi módon nyújtható az egyes osztályokban?» — A feleletet azonban e kérdésre hiába vártuk. Előbb leír a szerző egy érzékeny naiv jelenetet, mely az első órában közte és az első osztály tanulói közt lefoly, azután épúgy kezdi tanítani a nyelvtant, a mint száz és száz formális felfogású kollégája teszi szerte az országban. Maga is megvallja, hogy csak a második osztályban szorított egy kis helyet a formális nyelvtan mellett

a speculativ nyelvtannak is a gyakorlatirásnál. S ez a kis speculativ, a mint leírásából látom, szintén nem valami nagy ujtás. Értekezése végén polemizál azok ellen, a kik inductiv módon akarják a nyelvet tanítani s nem egyes értelmetlen mondatokból indulnak ki, hanem összefüggő olvasmányból. Értekezésének ez a része Don Quijote harcza a szelmalmok ellen.

43. Veress Ignác. A magyar név- és igejelző. II. (Nagyszebeni állami főgymnasium, 1887. 1—42. l.) — Ezen értekezés első részét a Philologiai Közlöny 1886. évfolyamában (698. l.) bíraltam meg, mire a szerző néhány szenvedélyes, személyeskedő megjegyzéssel válaszolt, a mi nem annyira igazságszeretetre, mint inkább túlságos érzékenykedésre vall. Akkori kifakadásaira nem akarok reflektálni, csakis az előttem fekvő értekezést teszem bírálat tárgyává.

Mindjárt az első sorokban említi a szerző, hogy az első rész módszerétől itt sem tért el; és mégis nagy különbség van értekezésének két része között. Az első egyszerű adathalmaz egy nem egészen szerencsésen választott rendszer szerint csoportosítva, ez az értekezés azonban habár ép úgy csoportosítja adatait, mint az előbbi, magyarázni is igyekszik őket. A szerzőnek azt az igyekezetét, hogy Petőfi nyelvéből teljesen összeállította a magyar igenevek használatát, akkor is dicsértem, ma is hasznos munkának tartom; de igenis megróttam felszínes rendszerét, mely nem törekszik a dolgok mélyére hatni, hanem pusztán külsőségek után ítél s például külön csoportba sorozza az ilyen két alakot is: *bámult leányka* és *titkon bámult leányka*. De ha neki az ő rendszere jobban tetszik, ám legyen. (Nem akarom vissza vágni saját szavait: A chaque fou . . .)

Ez az értekezés egymásután tárgyalja Petőfi nyelve alapján a múlt névjelzőt (értsd: múlt idejű melléknévi igenév), a jövő névjelzőt (jövő idejű melléknévi igenév), végre a jelen és múlt igejelzőt (a két határozói igenév). Mindenesetre nagyban emeli a dolgozat értékét, hogy az egyes alakok használatát és fejlődését lépten-nyomon magyarázni törekszik, bár magyarázatai nem mindig a legszerencsésebbek. Így pl. nem helyes, a midőn azt állítja, hogy a múlt idejű igenév nemcsak alakilag, hanem értelmileg is azonos a jelentő mód múlt idejének 3. személyével. Hasonlít hozzá, sok tekintetben egyeznek is, de még sem ugyanaz. Az mitsem bizonyít, hogy «az állítmány változatlan értelemmel jelzőleg járulhat alanyához, vagy tárgyához»; pl. *felhőket szellő üzött* és *szellő üzött felhők*. Ehhez hasonló jelenséget nemcsak a sinai és japán nyelvekben találhatunk, mint V. állítja, hanem az angolban is.

Az egyes alakok eredetét magyarázva, mindig a legrosszabb irányban tapogatódzik a szerző; rég elavult nézeteket emleget, melyeket már

maguk a szerzők sem vallanak. Az *írott* alaknál Budenz egyik legrégebb munkájára hivatkozik, melyet Munkácsi a Nyelvőrben csakis történeti értékénél fogva említett meg. A *-va, -ve* végű igenév eredetét illetőleg Hunfalvy, Szvorényi, Fábíán és Simonyi (Nyr. 1875) rég elavult nézeteit vallja; a *-ván, -vén-re* nézve ismét csak a Magyar Nyelv Rendszerét, Szvorényit és Riedlt idézi. Budenz Ugor alaktanát, a hol ez alakok eredetének legjobb magyarázatát találhatta volna, úgy látszik nem forgatta a szerző.

BALASSA JÓZSEF.

44. Vécsey Bekény. A felolvasás és szavalás alapszabályai. (Kis-szebeni kegyes tanítórendi gymnasium. 1887. 3—20 l.) — Rövid bevezetés után négy részben tárgyalja a szerző azon főbb szabályokat, melyeket a felolvasónak és a szavalónak szemé előtt kell tartania. Az első rész a *nyelvtani felolvasás és szavalás szabályairól* szól, tulajdonképp a helyes és tiszta kiejtésre, és pontos, hibátlan hangsúlyozásra figyelmezteti az előadót. Különösen jól, bár nem elég kimerítően tárgyalja a magyar hangsúly fontosabb jelenségeit. A második rész tárgya: *a jellemző felolvasás és szavalás szabályai*, melyben a hanghordozásról szól s részletes utasításokat ad arra nézve, hogyan kell a különböző érzelmeket hangunkkal festeni. Majd a *személyesítő felolvasás és szavalás szabályait*, végül pedig a *taglejtés, vagyis a cselekvés szabályait* tárja elénk, szólva az egyes érzelme kifejezését kísérő gesztusokról.

Bármily helyesek is a szabályok, melyeket a szerző összeállított, mégsem hiszem, hogy elégségesek arra, hogy valakit a jó szavalásra megtanítsanak. A hangsúlyozást, a mondat egyes részeire helyezendő kisebb-nagyobb nyomatékot, a mit igazán tanulni kell, bővebben kellett volna tárgyalnia, a hangfestést ellenben, a szép és kellemes gesztusokat aligha fogja bárki is máskép, mint gyakorlatból megtanulhatni.

45. Barbarics Róbert. Magyar mondattani kérdések. (A cisterci rend bajai kath. főgymnasiuma. 1887. 3—10. l.) — A magyar mondatban két érdekes kérdését tárgyalja a szerző, melyekkel már régebben is foglalkozott a Nyelvőr és a Philologiai Közlöny hasábjain. Czikkének első része a *miattam, tőlem, felőlem* határozókkal ellátott mondat szerkezetekkel foglalkozik (v. ö. Nyelvőr XIV. 496). A kifejezés e különös módját *miattam teheted*, — pedig ha teszi, éppen nem *miatta* teszi, — a Nyelvőrben úgy magyarázta B., hogy a szóló ilyenkor közömbösnek akar feltűnni, holott nem az. Ez utóbbi megjegyzést, hogy a szóló tulajdonképp nem közömbös, fölöslegesnek tartom a kifejezés magyarázatára, mert a beszélő maga igazán azt hiszi, hogy ő közömbös személy. Pl. ha Tóth K. egy költeményében így szól: Nem tudok én semmit a világról, én miattam leeshetik lábról, ő igazán azt

képzeli, hogy rá nézve az mindegy. És újabb példái között is sokat találhatunk, a hol egészen közömbös a szólóra nézve, akármilyen történik is. Az előttünk fekvő értekezésben B. bővebben foglalkozik ezzel a kérdéssel, s igyekszik a különböző árnyalatokat is megvilágítani, a mi sikerül is neki. Az absztrakt szó mellett álló *-tól, miatt, felől*-ről azt mondja, hogy az nem annyira a megengedés határozója, mint inkább *nem gátló ok* színében lép fel. Ez a magyarázat, azt hiszem, nem csak az absztrakt szó mellett álló *-tól, miatt és felől*-re illik, hanem egyáltalán minden esetre. A határozóban kifejezett személy mindenütt mint nem gátló ok szerepel. Pl. Elmehetsz már kapum előtt, Nem vigyázlak, mint azelőtt, Szeretőd is tarthatsz tőlem, Meg is ölelheted felőlem; úgy magyarázhatjuk, hogy ha csak én vagyok a gátló oka, tarthatsz szeretőd, meg is ölelheted. Ez a magyarázat szolgálhat minden egyes esetben kulcsául.

Az értekezés második része (Az egy-en kívül, egyéb) újabb adalékokkal szolgál a szerzőnek a Philologiai Közönyben régebben megjelent cikkéhez (A határozók tanához, X. 568), s ezen alakokban azt a jelenséget látja, melyet Paul contaminatióknak nevez. S abban igaz van a szerzőnek, midőn maga mondja, hogy e dolgozataival a felvetett kérdéseket még véglegesen meg nem oldotta, de többet tett, mint csak egyszerűen felvetette őket; eltalálta a helyes utat, s rámutatott az irányra, a melyen tovább haladva mindinkább több és több eredményt érhet el. Csak haladnia kell tovább a talált nyomon. MOLNÁR BÉLA.

46. Kis Sándor, A kurucz világ költészete. (A kegyes tan. rend. kolozsvári főgymn. 1887.) — Ez a tanulmány a kurucz költészetről 95 nagy lapra terjed. Mindenesetre akkora terjedelem, mely már egymagában is várakozást ébreszt. S várakozásunk csak fokozódik, a mikor a dolgozat bevezető soraiban azt olvassuk, hogy a szerző célja a kurucz világ költészetét esztétikai szempontból fejtegetni, Thaly Kálmán gyűjteménye alapján. De ha elolvassuk e dolgozatot, várakozásainkban nagyobbreszt csalódva fogjuk magunkat érezni. Már az bizalmatlanná tesz a szerző esztétikai törekvése iránt, a mit a bevezetésben tanulmánya közvetlen céljáról mond. A szerző ugyanis azt akarja elérni, hogy «az olvasóval, de különösen a magyar ifjúsággal megismertesse azon eszméket, melyekben nemzeti szellemünk megnyilatkozott a kuruczvilág, e főséges forradalom, e szerencsétlenül végződött, de mindörökké dicső emlékü szabadságharcz korában. Ha csak néhány lélekben is felébresztheti, megerősítheti az elv, jog és becsület nagy küzdelmének emléke iránt a kegyeletes tiszteletet: munkám elérte célját».

Annyit sikerül a szerzőnek e kifejezéssel elérnie, hogy nagyon kíváncsivá teszi az olvasóját arra, hogy mikép tudja majd a szerző ezt a hazafias szempontot esztétikai céljával összeegyeztetni. Nagyon egy-

szerűen. Egy-két lapon beszél valamit a kurucz költészetről egész általánosságban, azután sutba dobja az esztétizálást, és megírja a kuruczmozgalmak *történetét*. Természetesen az ifjuság kedvéért nem kiméli a hazafias frázisokat, hanem szórja teli marokkal jobbra-balra. Hogy mégis legyen a dolgozatnak valami köze a címéhez is, az egyes történeti mozzanatoknál a szerző beleszövi az arra vonatkozó kuruczvilági dalokat. Így aztán egy nagyon különös értekezés jön létre: hol esztétikai fejtegetés, hol hazafias áradozás, hol meg krónika. Mindegyikből van benne valami, s végül még sem tudjuk, mit akart tulajdonképpen a szerző dolgozatával elérni és sajnáljuk azt a nagy fáradságot, melyet rá fordított. Több ízben kijelenti, hogy «lekesülten» írja munkáját. Lekeسدését nem vitatjuk el, meglátszik az minden során. De talán nem mondunk újat, ha azt állítjuk, hogy pusztán hazafias lelkesedéssel nem lehet esztétikai tanulmányt írni. S azt sem hisszük, hogy az ifjuságnak nagy szolgálatot tett volna a szerző, mikor e tanulmányát megírta. A történeti tankönyvekből sokkal összefüggőbb képet lehet nyerni a kuruczvilág eseményeiről, mint a melyet a szerző ad. S így egyik célját sem éri el Kis Sándor, sem a hazafias, sem az esztétikai célét. A mi rendesen úgy szokott lenni, ha valaki írni akar s nincs tisztában azzal, a *mit* írjon.

47. Porubszky Pál, Gyöngyösi Istvánról. (Rozsnyói államilag segélyezett ág. hitv. főgymnasium. 1887.) — Mióta Arany János megírta művészi tanulmányát Gyöngyösi Istvánról és helyes világitásba állította a XVII. század népszerű epikusának alakját: irodalomtörténeti kutatásunk előszeretettel foglalkozik Gyöngyösi István életrajzi adatainak vizsgálatával és irodalmi jelentőségének fejtegetésével. S ez könnyen megmagyarázható. Gyöngyösi István mint ember is, mint költő is egyik legérdekesebb alakja irodalmunknak. Nem volt kifogástalan politikai jellem, sem nem bírt hatalmas teremtő erővel, de volt igaz költői kedélye, bő lyrai ere, erős rhythmus- és nyelv-érzéke. Életrajza, politikai magatartása, rendkívüli írói népszerűsége: mind elég anyagot adnak a vizsgálódónak, s tág tért nyitnak a kutatásra, — sokszor persze a *találgatásra* is.

Az előttünk fekvő dolgozat szerzője összeállította Gyöngyösi István életrajzára vonatkozó ismereteinket, s Gömörmegye XVII. századbeli jegyzőkönyvei alapján néhány új vonással egészíti ki azt a nagyon is hézagos képet, melyet a Murányi Venus költőjéről eddig birtunk. Lényegesebb új adatot azonban nem találunk dolgozatában, s Gyöngyösi István életrajzának sok fontos pontjára nézve ő is csak a *találgatásnál* marad. Gömörmegyének akkori jegyzőkönyvei inkább csak a költő hivataloskodásáról, mint családi vagy egyéb magán viszonyairól tartalmaznak egy-egy jegyzetet. Születési éve és helye is bizonytalan. Lehet, hogy

Csetneken, lehet, hogy Ochtinán született, Gömörmegyében. Ezt azonban csak Bartholomæidesz L. Com. Gömöriensis Notitiá-i után állítja Dugonics, majd Toldy, valamint azt is, hogy 1620 Gyöngyösinek a születési éve. Az is, ez is csak föltevés. Igaz, hogy mind Csetneken, mind Ochtinán volt Gyöngyösi-ház, ámde nem annyira mint szülőháza, inkább csak mint volt tulajdonai szerepeltek. Születési évét sem lehet bebizonyítani, mert az említett községek egyházainak abból a korból nem maradtak fel anyakönyvei. Sőt nagyon is elfogadható Arany János okoskodása, mely szerint az 1620-iki évet születési évének nagyon is időelőttinek tartja. Nehezen tehető fel, hogy Gyöngyösi még nyolczvannégy éves korában is alispáni tisztet viselt s ily magas életkorig megtartotta volna lelke frissességét. Sőt hetvenhárom éves korára is nehezen tehető Kemény János kiadása, mely 1693-ban Lócsén hagyta el a sajtót. Meg azt is bajos föltenni, hogy — e számítás szerint — már 1640-ben Vesselényi Ferencz titkára lett a húsz éves Gyöngyösi. S még néhány érvet lehet arra nézve felhozni, hogy az említett születési év csakugyan korai. Gyöngyösi állásából Vesselényi mellett, valamint későbbi hivataloskodásából azt kell következtetni, hogy gondos nevelésben részesült. Az akkori csetneki iskola elég hírrel bírt arra, hogy belőle nevezetes ember is kikerülhessen. De ott tanult-e vagy másutt, hogyan került Vesselényihez, merre járt vele, volt-e valami része a murányi eseménynél — mind oly kérdések, melyekre nézve eddig sem tudtunk választ adni, s Porubszky Pál sem tud újat mondani. Meglehet, hogy az akademia megbízásából kutató Nagy Iván fel fog deríteni e homályos pontok közül egyet-mást.

Gömörmegye jegyzőkönyveiben 1653-ban találkozunk először vele mint kirendelt táblabíróval. 1681-ben Hevesbe küldik megbízással; ugyanabban az évben mint követ megy Gömörből a híres soproni országgyűlésre; 1683-ban megbukik mint alispán-jelölt; az 1686-iki tisztujtáson már megválasztják őt erre a tisztre s ez időtől egész 1693-ig, majd ismét 1701-től 1704-ig haláláig, volt Gömörmegyének viczispánja. S arra is vannak adatok, hogy hivatalában népszerű, kedvelt ember volt. Tisztviselősége alatt gyakran fordul elő a neve a megyei jegyzőkönyvekben, valamint az Andrássy grófi család krasznahorkai levéltárában. Mint buzgó katolikus ember kedvence volt az Andrássy főispáni családnak; azonban a túlnyomólag protestáns megyében éppen e miatt csak a legkörültrekinthető tapintat kifejtésével tarthatta meg népszerűségét. S ő ezt a körültekintő magatartást, úgy látszik, nem tévesztette szem elől. A vallási és politikai viták miatt Hevesmegye gyűlésekor Gyöngyösi volt a békéltető, kiegyeztető szellem. Mikor 1689-ben az esztergomi érsek erős szavakban követeli a megyétől, hogy kötelezze a protestánsokat bucsújárásra, Bornemisza András, Ráski István és többen a protes-

tánsok közül fellázadva kelnek ki e követelés ellen, míg a katolikus párt helyesléssel fogadta a primás levelét. A vita egyre hevesebb lett, míg végre Gyöngyösi rábeszélő szelid szavakkal lecsillapítja a zajongókat, igérvén, hogy a dolgot szép szerével fogja elintézni, nehogy bármely félnek sérelme essék. Bizonyára nagy népszerűség kellett hozzá, hogy engesztelő szavában megnyugodjanak, de okos politikai tapintat is, mely számolni tud a többség hangulatával és a helyzettel.

Ezután részletesen tárgyalja a szerző Gyöngyösi politikai elveinek változását, mely királypárti meggyőződésétől a bécsi kormány erőszakoskodásai következtében lassanként a másik párt elveihez vezette át. Vannak erre jegyzőkönyvi és levéltári adataink is. Gyöngyösi 1682-ben Gömörmegye táblabírája, egyszersmind talán vezérembere is volt. Mert báró Andrassy Péter főispán, úgy látszik, elégedetlen volt a viszonyokkal s meghasonlott a megyével és mint erős németpárti ember Bécsbe ment, ott is halt meg. Testvére inkább hajlott a Tököli-féle mozgalomhoz s vele együtt az egész megye. Gyöngyösi — ki valószínűleg azért vett házat Kraszna-Horkán, hogy a főispánnal könnyebben intézhessék onnan a megye sorsát — nem helyezte magát ellentétbe a közvéleménnyel és a főispán testvérével. A megyei jegyzőkönyv világosan fennhagyta, hogy midőn a kuruczok önkéntes csapatok kiállítását kérték a megyétől, a Kraszna-Horkán tartott megyegyűlésen Gyöngyösi, bár igen liggadtan, de mégis ajánlja az önkéntesek kiállítását, valamint később érlelmi szerreknek s abraknak és szénának küldését a kurucz táborba. Sőt maga is hajlandónak mutatkoznék oda elmenni, ha gyöngye öregség nem súlyosodnék vállaira. Ilyen volt Gyöngyösi a kilenczvenes években is, mint alispán.

Ámde elébb, az 1681-iki országgyűlésen nem úgy gondolkozott még a haza sorsáról. Akkor Eszterházy Pál nádornak, Leopold legnagyobb hívének, a kardos griffnek oltalmába ajánlja a maga gyámoltanságán kesergő Nymphát, — Magyarországot.

Mindezekből szerző azt a következtetést vonja le, hogy Gyöngyösi nem igen volt politikai jellem. Szeretett megalkudni a körülményekkel, s elveit ezek szerint változtatta. 1664-ig királypárti volt; aztán az elégületlenekhez szítozott; a nyolczvanas években újra Bécsből várta Magyarország üdvösségét; de csakhamar azután a kuruczokhoz húz megint. Hihetőleg nagy része volt ebben az ő népszerűségének, melyet minden áron megakart tartani, s a hatalmasok iránt való tömjénezésének, a kiknek kegyeit — tán családi szempontból — de bizonynyal szerette keresni. Mutatják az utóbbit a munkái előtt álló és sokszor udvaronci hízélgéssel és alázatossággal telt dedicatiók, melyekkel a hatalmasok kegyeibe ajánlja magát és költeményeit.

Lehet, hogy családi szempont vezette ebben. Biztosítani akarta

gyermekai jövőjét. Családi viszonyairól azonban még kevesebbet tudunk, mint közpályájáról. Hogy Bekényi Zsófiát vette nőül; több gyermeke volt, kik közül Gábor Gömörmege főjegyzője lett; birtoka volt; betegeskedésében a studnyai fürdőt látogatta: ez az összes, a mit magánviszonyairól tudunk. Andrassy Péterhez intézett egyik leveléből tudjuk meg, hogy több gyermeke volt, kiket annak pártfogásába ajánl.

Ezután a szerző Gyöngyösi irodalmi munkásságának fejtegetésére tér át. Fejtegetései mindenütt értelmesek és szabatosak, csak azt szeretttük volna, ha nemcsak az egyes művek elemzésére fordítana ennyi gondot, hanem Gyöngyösi korszakalkotó hatását, másfélszázadra terjedő népszerűségét is behatóbban vizsgálná. Az értekezés azonban így is a jobb program-értekezések sorába tartozik.

48. Petri Mór, *A magyar lyra történeti fejlődése a legrégibb kortól a XVI. század végéig.* (A zilahi ev. ref. kollegium értesítője, 1887.) — Iskolai program-értekezésnek meg szoktuk bocsátani, ha valamivel hangzatosabb cím alatt lép is föl, mint a minő tulajdonképpen megilletné. Ugy látszik, Petri Mór is erre számított, mikor dolgozata fölé ezt írta, hogy «A magyar lyra történeti fejlődése a legrégibb kortól a XVI. század végéig». E cím rendszeres és beható dolgozatot ígér, mely teljes tudományos apparátussal, s — a mennyire lehet — elvek és irányok szerint tárgyalná a régi magyar lyra fejlődését. Ily dolgozatot várnánk a cím után, de Petri Mór ilyet nem ad. Értekezése inkább csak futólagos áttekintése középkori költői maradványainknak, verstani és esztétikai észrevételek kíséretében.

A középkori költők tárával kezében, Petri Mór sorra veszi a fenmaradt lyrai költeményeket. Ismerteti Szent Bernát himnuszát a fölfeszített Krisztushoz, a Töredék éneket sz. László királyhoz, az éneket sz. László királyról, a Pesti gyerekek utcai énekét, Vásárhelyi András énekét szűz Máriához, a Siraloméneket Both János veszedelmén, az Emlékdalt Mátyás király halálára, a XVI. századbeli vallásos költeményeket és Jeremiádokat, Szkárosi Horváth András versezetét, Az atokról, Batizi András, Dévai Biró Mátyás, Szilvester János vallásos énekeit s végül Balassa Bálint költészetét. S mindezzel 24 oldalon végez, melynek felét idézetek töltik be. Alaposabb tárgyalásról ily szűk helyen természetesen nem igen lehet szó. A szerző mindegyik költeményre tesz néhány észrevételt, itt-ott elemezn is igyekszik, de ez aztán minden. Észrevételei olykor elég találóak, de mégis csak lazán odavetett megjegyzések, melyekből kerek, áttekinthető kép nem domborodik ki. Éppen azt nem találjuk meg az értekezésben, a mit czíme ígér: a lyra *történeti fejlődését*, a fejlődés tényezőinek és irányainak felmutatását.

Az a legfőbb baja a dolgozatnak, hogy nagyon is vázlatos, futólagos. Innen van aztán, hogy állításai sokszor indokolatlanoknak tűnnek fel, sőt némelykor nem is elég világosak. Milyen félszeg és zavaros pl.

mindjárt a kiindulás : «A magyar nemzetnek, már természeténél fogva, sokkal gazdagabb költői ere van a nemzeti érzelmet és hangulatot kifejező lyrára, mint a képzelet szőtte, csodavilágú mesék, naiv époszok teremtésére. Lehetett ugyan nekünk is népeposzunk, a mint ezt fenmaradt mondáinkból sejtethetjük, melyek töredékei egykor talán egységes egészet képeztek ; de e töredékek tárgya is sokkal szorosabb és bensőbb összefüggésben van a történeti alappal, mint a fantázia világával. A magyar a mily nem szívesen maradt ez álomházában, melynek eleinte magvas talaját képezhették a pogány-szokások s melyre a kereszténység józanító eszméi (!) következtében nem építhetett : ép oly törekvéssel igyekezett kifejezést adni a lyrában gondolatainak, érzelmeinek.»

De nem mind ilyen, a mit a szerző mond. Észrevételei, melyeket középkori lyránk eszme- és érzésvilágáról, uralkodó motívumairól tesz, olykor igen talpraesettek és jellemzők. Igen szépen van írva Balassa Bálint költői jellemzése is. Finom érzékkel fejtegeti a XVI. század nagy lyrikusának egyéniségét és költészetét, s ha újat nem is igen tud mondani, de élénken színeztet, kerek képet ad róla.

Az értekezésből azt látjuk, hogy Petri Mórnak nincs meg az a tudományos készsége, melyre az ily feladatok megoldásánál okvetlenül szükség van. De látjuk azt is, hogy van eleven érzéke a költői sajátságok, főkép a lyra természete iránt. Ezért azt hisszük, nagyobb becsű dolgozatokat is képes volna adni a szerző, ha a magyar költészet újabb korszakait tenné vizsgálata tárgyává, hol nem annyira az irodalomtörténeti kutatásnak, az anyag teljességének kell érvényesülnie, hanem az elemző tehetségnek jut a főszerep. Ez az a mező, melyre Petri Mórt képességei utalják.

49. Koltai Virgil. A verses elbeszélés története. (A panonhalmi szent-benedekrend győri főgymnasiuma 1887.) Dr. Koltai Virgil pár év óta nagyon buzgó irodalmi munkásságot fejt ki. Alig mulik el év, hogy egy csomó kisebb-nagyobb dolgozatot ne bocsátana közzé. Ir esztétikai tanulmányokat, életrajzokat, monografiákat műágak történetéről, szóval mindent, a mi az irodalomtörténet körébe vág. Egyszer az újabb, másszor a régibb irodalommal foglalkoznak dolgozatai, de mindig talál magának tárgyat, melyről írjon. Mennyiség dolgában nem is lehet panaszunk dr. Koltai Virgil irodalmi tevékenysége ellen. Hanem arra a kérdésre, hogy hát van-e valami látatja ennek a szapora munkának ? -- máskép fog hangzani feleletünk.

Dr. Koltai Virgil munkásságát azzal jellemezzük legjobban, ha a népszerűsítő irányra utalunk, melynek a német irodalomtörténészek közt oly ijesztő nagy táborra van. Nálunk dr. Koltai Virgil ennek az iránynak a legjellemzőbb képviselője. S miben áll ez a népszerűsítő irány? Ez tulajdonképen nagyon praktikus egy találmány, melynek

segélyével az ember könnyű szerrel összeüthet egy munkát, a nélkül, hogy nagyon megkellene magát erőltetnie. Egyszerűen összeszed két-három «forrást», s azokból összefoltoz egy új munkát, a melyre aztán ráírja a nevét. Mindazt a mit az irodalomtörténet búvárai évek hosszú során és keserves fáradsággal felkutattak és megállapítottak, a «népszerűsítők» híg lére bocsátva tálalják az olvasó közönség elé, itt-ott egy jegyzetkében kegyesen megemlítve, hogy ez vagy amaz a tudós is irt már erről a kérdéstről. S ezzel a néhány «l.»-dal és «v. ö.»-vel aztán ki van egyenlítve a dolog.

Ez a dr. Koltai Virgil módja is. Csakhogy ő — legalább az előtünk fekvő dolgozatban — valamivel őszintébb, a mi bizonyos naivsággal párosul nála. Az előszóban ugyanis így szól: «A tárgyalás főnehézségét — az anyag összegyűjtését óriási mértékben megkönnyítette az Akadémia által kiadott és Szilády Áron által szerkesztett *«Régi Magyar költők Tára»*, nemcsak a szövegek lehető korrekt közlése, hanem a jegyzetek és életrajzok által. Nemesak lehetetlen volt tehát egész a XVII. századig mellőznöm Szilády kutatásainak eredményét, hanem azokat, egy-két nézeteltéréssel, halálával kellett fogadnom». Ez elég világos beszéd. A «hálás» szerző nem is tett egyebet, mint hogy Szilády jegyzeteinek azokat a részeit, melyek a verses elbeszélésre, a vallási és régényes elbeszélésekre, a hazai és külföldi történetek verses feldolgozásaira stb. vonatkoznak, egyszerűen átírta a maga szintelen, laza nyelvére. A mi pedig a «nézeteltéréseket» illeti, nem voltunk képesek azokat fölfedezni. A *Pannónia megvételeéről* szóló énekre vonatkozólag mond ugyan valamit a szerző, a mi első pillanatra nézeteltérésnek tűnik fel. De csakis az első pillanatra. Mert ha dr. Koltai Virgil Szilády Á. «jeles tudósunkkal» és Arany János «kitünő költőnkkel» szemben azt állítja, hogy a fehér ló mondáját valamely lantos deák nem az eredeti ősi népmonda, hanem a krónika előadása szerint dolgozta fel, s e felfogást a szerző mint «véleményünket» emlegeti, — úgy elég egyszerűen Szilády szavaira hivatkoznunk, s ki fog tűnni, mily kevésbé van itt «nézeteltérésről» szó. Szilády ugyanis ezt mondja: «Az ének mostani szerkezetének összeállítója előtt a krónikák előadása lebeghetett, de ismernie kellett az ének eredetibb alakjának is legalább töredékeit.» Nos, hol itt a nézeteltérés?

Azonban igazságtalanok volnánk, ha azt állitanók, hogy dr. Koltai Virgil *csupán* Szilády Áron kutatásait ismerte és használta fel dolgozata készítésénél. Nem. Felhasznált ő sok egyebet. Különösen a *Gyulai Pál* egyetemi előadásai után készült könyvmatos íveket (l. főképp a hunmondának, Ilosvai műveinek és a Toldi-mondának stb. fejtegetését), továbbá *Beöthy Zsolt* alapvető művét a szépprózai elbeszéléstről, melynek különösen a «hazai és külföldi történetekről» és a «regényes

elbeszélésekről» szóló fejezetekben vette bőséges hasznát. S hogy dr. Koltai Virgil dolgozatának behatóbb bírálatába nem bocsátkozunk, annak nagyon egyszerű az oka: nem érezzük magunkat hivatottnak rá, hogy Szilády Áron, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt irodalomtörténetírói munkásságáról mondjunk ítéletet akkor, mikor Dr. Koltai Virgilről van szó.

De ha így a dr. Koltai Virgil munkájából mindenkinek megadjuk, a mi az övé: mi marad akkor a szerzőnek? Mi joga írja akkor a címlapra: «A verses elbeszélés története, írta dr. Koltai Virgil»? Hát éppen ezt kérdezzük mi is, a nélkül, hogy feleletet találjunk reá.

KELEMEN BÉLA.

Brassai Sámuel, Szórend és accentus. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XIV. köt. IX. sz.) 1888. 60 l. Ára 40 kr.

Ezt az értekezését Brassai az Akadémiában olvasta fel feleletül Joannovics György Szórendi tanulmányaira (Értekezések, XIII k. X. sz. és XIV. k. II. sz.); ez értekezést bírálva adja elő fő elveit a szórend és accentus viszonyáról a magyarban. Értekezésének polemikus részeit mellőzöm, csakis a benne kifejtett eszméket akarom ismertetni s egyes részeiben bírálgatni.

A főkérdésre, hogy vajjon befoly-e a hangsúly a szórendre vagy nem, Brassai a leghelyesebb feleletet adja. Sem a hangsúly nem *oka* a szórendnek, sem a szórend a hangsúlynak, hanem az kétségtelen, hogy a hangsúly hatással van a szórendre, épúgy mint a szórend viszont a hangsúlyra. Mind a kettő egy közös oknak az okozata, t. i. a beszélő céljának, vagy a mint Brassai mondja, mind a kettő függ a *tudott* és a *nem tudott*nak viszonyától.

Az értekezés fő része a hangsúly és a szórend közötti viszony kiderítésével foglalkozik s bővebben szól a magyar hangsúly természetéről és minőségéről. A magyar hangsúlylyal én is foglalkoztam bővebben a Phonetika elemei cz. művemben (Akadémia, 1886), és már előbb is a Magyar Nyelvőr egy cikkében (Szótagok, szavak, mondatok, 1885). E dolgozataimat Brassai bizonyosan nem olvasta, mert nem említi sehol, pedig az övéivel sok egyező nézetet talált volna bennük. S ez a véletlen egyezés, melyet agg tudósunk eszméi s az én fejtegetéseim között találtam, igazán öröömre szolgált, s kifejtett nézeteim igazságába vetett hitemet nagyban megerősítette, bár művemnek bírálói ezen igazán fontos kérdésekről egyáltalán nem nyilatkoztak.

Brassai avval kezdi a hangsúly tárgyalását, hogy «a magyar mondatban az ige előtti szó vagy jelzője első tagját, olykor a csupasz igéjét is, accentuálni szokták». A mondatban megkülönbözteti az ígét s az ennek körülményeit kifejező igemelléket (v. ö. Brassai régebbi műveit:

«Magyar mondat» és «A mondat dualismusa»). «A mondatsúlyt vagy az ige előtti határozón, vagy sokkal ritkább esetben magán a csupasz igén leljük». A hangsúly helyét az határozza meg, «hogy a mondó, habár csupán egy szóval jelölt eszmét is akar *tudatni* a hallóval, azon szónak a kiejtését bizonyos *erélylyel* kezdi meg, azaz az első tagját accentuálja». Vagy mint később mondja: «a mondatban azt a szót (szólámot) hangsúlyozza a mondó, a melyre kiváltképp akar figyelmet fordítatni a hallóval», és «természetes, hogy arra az eszmére hívja fel a halló figyelmét különösen a mondó, a melyet nem tudottnak teszen fel a hallónál, következésképp az azt jelölő szót accentuálja.»

Br. kétféle accentust különböztet meg, *szólámit* és *mondatit*, melyek azonban szerinte nem phonetice, hanem csak elveikben különböznek egymástól. A szólámot így határozza meg: «egymásra vonatkozó két vagy több szóból álló csoportot, melynek nincs oly teljes értelme, hogy a mondat rovatába illjék, *szólámnak* nevezek». Ezen elvek alapján fejtegeti az accentus helyét a magyar mondatban, a hol a tudott és nem tudottnak viszonya dönt a hangsúly helyét illetőleg. Tehát a fősúly azon szó vagy szólám első tagján van, a melyet a mondó legismeretlenebbnek tart. Ez a szó vagy szólám állhat a mondat elején, de őt megelőzve, kerülhet a mondat elejére egy egészen súlytalan, előkészítő szólám is, s ezt *inchoativumnak* nevezi, mint régebbi műveiben is tette. Végül részletesen elsorolja a lehetséges inchoativumokat.

Ezek, rövidere vonva, Brassai fejtegetéseinek főbb vonásai; s mint már említettem, hozzá több tekintetben hasonlóan szólám én is a magyar hangsúlyról a *Phonetika* elemei cz. művemben. Az élő beszédet phonetikai szempontból három féle részre osztottam; melyeknek a mondat, szó és szótag nevet adtam, bár ezek a részek nem ugyanazok, mint a mit a nyelvtanban közönségesen ezekkel a szavakkal jelölnek. A kifejezések kétértelműsége folytonos nehézséget okozott is, de nem akartam új szavakat teremteni. A szó, phonetikai értelemben, ugyanazt jelentti, a mit Brassai *szólámnak* nevez. «A szótagcsoportok után tartott nagyobb tünetek nem esnek minden egyes szó végére, vagyis a szavak beszéd közben nem válnak úgy el egymástól, mint az írásban. Néha három, négy szavat is egybe ejtünk, mintha egy szó volna.» (90. l.) S ezt a két pihenő szünet közé eső szótagcsoportot, mely nem ugyanaz, mint az értelem szerinti külön szó, neveztem phonetikai szónak; vagy Brassai pontosabb kifejezését használva, ez a szólám. A beszéd minden részének megvan a maga saját hangsúlya, tehát szólottam a szótagok hangsúlyáról, továbbá a szó (vagyis szólám) hangsúlyáról és végre a mondathangsúlyról. A szólámhangsúly minőségét és helyét részletesen tárgyaltam (*Phon. el. 101. l.*); a mondathangsúly helyét pedig így jelöltem ki: «a mondat egyes részei közül a beszélő azt a részt

sejti legerősebb hangon, a melynek legnagyobb fontosságot tulajdonít, a melyről leginkább akarja, hogy a hallgató figyelmét el ne kerülje. A mondathangsúly nem terjed el az egész szón, hanem csak annak amúgy is legsúlyosabb részét, első tagját, emeli ki még jobban.* (104. l.).

Brassai is elismeri, hogy van különböző hangsúly (szólami és mondati; főszűly és másodrendű újságoló), de nem hiszi, hogy ezek phonetikailag is különböznek egymástól; szerinte csak hangsúlyos és hangsúlytalan szólam van, s a szólamokban is csak az első tag súlyos, a többi mind súlytalan. Ez az elavúlt nézet teljesen tarthatatlan. Nincs oly kis része a beszédnek, a mit valami súlylyal ne ejtenének, lehet ez bármi csekély is, de valami súlya mindig van. A természetudós Brassai aligha helyeselné, ha valaki a testeket súlyosakra és súlytalanokra osztaná fel, hisz minden testnek van valami, bármi csekély súlya is; s ha a hang erejére, melylyel a beszéd egyes részeit létrehozuk, képes kifejezést használva szintén a súly szót alkalmazzuk, el kell ismernünk, hogy teljesen súlytalan része a mi beszédünknek nincs. A beszéd legjelentéktelenebb részének kiejtésénél is fejt ki tudónk valami erőt, s a beszéd egyes részeinek fontossága szerint különböző ez az erő. A magyar beszédre nézve én öt erősségi fokozatot állapítottam meg; hogy helyesen-e vagy nem, azt másoknak a feladata eldönteni. Brassai a magyar hangsúly kérdésének csak egy kis részét tárgyalja, a mondathangsúlyt, azt, a melyet én az erősségi fokozatban erős hangsúlynak neveztem. A tulajdonképpeni szólami hangsúlytól (első hangsúly) csak igen tökéletlenül szól (inchoativum, másodrendű hangsúly). Mindazonáltal a magyar hangsúly ezen egy részletére nézve ebben a fűzetben sok újat, sok tanulságosat találunk, mely elég anyagot ad a nyelvésznek a gondolkozásra, a továbbmunkálkodásra.

Brassainak még egy megjegyzését nem hagyhatom szó nélkül. Ő a magyar szólami hangsúlyt szembe állítja más nyelvek szóaccentusával, s azt mondja, hogy azokban beszéd közben is hallszik az egyes szónak szokott accentusa. Csakhogy ebben nagyon téved; más élő nyelvekben is éppen olyan a szólam-accentus, mint a magyarban, azokban is egygyé alakul több szó, melyeket egy erősebb hangsúly fűz össze, és ez az erősebb hangsúly megmarad ugyanazon a szótagon, a hol különben is állana, csak úgy mint a magyarban. Erre nézve bő tanulságot meríthet mindenki az angol nyelvet illetőleg Sweet művéből (Elementarbuch des gesprochenen Englisch), a francziára nézve pedig Passy cikkeiből (Kurze Darstellung des französischen Lautsystems. Phonetische Studien, I. k.).

BALASSA JÓZSEF.

V E G Y E S E K.

— Bartsch Károly, a kiváló német germanisták és romanisták egyik legkitünőbbike, febr. 19. meghalt. Csak 57 éves lett: 1832. febr. 25. szül. Sprotauban Sziléziában és előbb class. philológiát, 1849 óta germán philológiát tanult Boroszlóban és Berlinben, mire 1853—55-ig Londonban, Párisban s Oxfordban provençal kéziratokkal foglalkozott. Nehány évig (1855—57) a nürnbergi germán muzeum hivatalnoká volt; 1858 óta Rostockban s 1871 óta Heidelbergában a germán és román philologia tanára. Valóban bámulatos munkásságot fejtett ki. A román philologia körébe eső munkái (Chrestomathie provençale 4. kiad. 1881, Chrestomathie de l'ancien français 5. kiad. 1884, a prov. irodalom története 1872, Peire Vidal dalainak kiadása 1857) Franciaországban is elismert tekintélylyé tették. Legtöbbet mégis a germán philologia terén tett. Számos ófn. és kn. emléket adott ki részben a teljes tudományos apparatussal, részben a művelt nagy közönség számára, és néhány fontos kutatással (Über Karlmeinet 1861, Untersuchungen über das Nibelungenlied 1865, Zur Geschichte und Kritik der Kudrun 1865, Der Saturnische Vers und die altdeutsche Langzeile 1867, Die lat. Sequenzen des Mittelalters 1868 stb.) igen lényeges pontokban vitte előre a tudományt. Azonkívül lefordította Burns dalait, a Nibelungéneket, Dante isteni színjátékát, ófrancia népdalokat stb. és sok régibb művet adott ki újabb javított kiadásokban, így Gervinus és Koberstein irodalomtörténeteit és Diez két művét a troubadourokról. Összevűjtött kisebb dolgozatait (1883) önálló fölfogás és szép előadás jellemzik. Utolsó műve a heidelbergi ónémet kéziratok nagy katalógusa volt, mely már halála után jelent meg. Pfeiffer Ferencz halála óta (1869) ő szerkesztette a *Germaniát* is. Sokoldalú műveltség, költői érzék, alapos tudomány és vonzó előadás jellemzik összes dolgozatait. Munkásságának egyik főelőnye abban gyökerezik, hogy Bartsch a germán és a román philologia terén egyaránt nemcsak teljesen otthonos, hanem egyúttal önálló buvár volt, az utolsó, ki ez óriási két szakot teljesen átkarolta. Legtöbb hatása volt a régi német verselés és a nibelung-kérdés terén; ez utóbbiban Lachmann elméletét voltaképp ő döntötte meg. Mint ember is oly szeretetreméltó, nemes egyéniség volt, hogy még ellenfelei is tisztelték, nagyszámú barátjai és tanítványai pedig mindig szere tettel fognak megemlékezni róla.

— Nisard Désiré, a francia irodalomtörténetírók egyik legjelesebbike, márcz. 25-én, 82 éves korában Párisban meghalt. Szül. 1806. Châtillon-aux-Seinenben s Párisban végezte, még pedig fényes sikerrel tanulmányait. Húsz éves korában a «Journal des Débats» dolgozótársa lett. Ez időben a romantikának volt híve; midőn később a classicismushoz pártolt át, a romantikusok (főleg Hugo Victor) elkeseredett ellenségeivé lettek s élete végeig megtámadták és kigúnyolták. Ugyanakkor a császárság szenvedélyes ellensége volt, később pedig Bonaparte lelkes hívévé lett. Még a harminczas években lett a «National» dolgozótársa s az École normale tanára. Ez időben szakított előbbi æsthetikai s irodalomtörténeti elveivel.

Első könyve («Etudes de moeurs et de critique sur les poètes latins de la décadance» 1834) gyenge munka, mely inkább korának költőit korholja, semhogy a kérdéses latin írókat alaposan tárgyalná. Még 1836-ban tanácsos lett a közoktatási ministeriumban, 1842-ben képviselő, 1843-ban a Collège de France (egyik legnépszerűtlenebb, az ifjuságtól sokat bántott) tanára, 1850-ben az Akadémia tagja. Az államcsiny után Napoleon elszánt hívévé lett, mit a császár fényesen megjutalmazott: Nisard az École normale igazgatója, a felső oktatás főfelügyelője és senator lett. — Nisard főműve a (magyarra is fordított) «Histoire de la littérature française», melyen húsz évig dolgozott. Felfogása ismeretes: szerinte a XIV. Lajos korabeli francia irodalom nemcsak a francia nemzetnek, hanem az egész emberiségnek legértékesebb irodalmi alkotása. E kor költői messze túlszárnyalták a görögöket és rómaiakat is, és sem a későbbi francia irodalom sem az összes külföld nem alkotott semmit, a mi e kor termékeivel egy sorba volna helyezhető. E felfogás nemcsak páratlan egyoldalúságnak, hanem egyszerűságnak kétségtelen tudatlanságnak is eredménye. A középkori francia irodalom terén pl. teljesen tájékozatlan Nisard, de azért ítél erről is, a külföldi irodalmakat pedig csak második vagy tizedik kézből ismeri. De műve még nem is irodalomtörténet. Történeti felfogásról és módszerről Nisardnak sejtelme sincsen; sem az írók, sem a költői fajok fejlődésére, sem az irodalom és kor kölcsönhatására tekintettel nincsen. Nisard, tetszése vagy jobban mondva, önkényes és alaptalan elmélete szerint kiragad egyes munkákat, melyeket aztán rendszerint sok szellemmel és finomsággal fejteget. Műve, tekintettel e fényes részletekre, mindenesetre igen tanulságos és elolvasásra méltó; de az olvasó ritkán fog vele egyetérthetni, hisz még a francziák is általában ellenséges állást foglalnak el vele szemben. Magyarra kár volt lefordíttatni, mert nálunk csak fokozná az esztetikai zavart, ha — olvasnák. Mint hírlik, igen terjedelmes és politikai, ill. történeti szempontból is érdekes emlékiratokat hagyott hátra.

— A régi angol színpadról, ill. a régi angol színház belsejéről, csak egy 1667-iki rajzból, tehát igen késő időből, volt eddig tudomásunk. Most Gæderz Károly (*Zur Kenntniss der alten englischen Bühne*, Bremen, 1888) az utrechti egyetemi könyvtárban egy Shakespeare-korabeli színháznak, a Hattyú-színháznak belső rajzát, mely körülbelül 1596-ból származik, találta meg és adta ki. A rajz Buchell Arend utrechti tudósnak († 1641) kézíratai közt találtatott, s Buchell «Ex observationibus Londinensibus Johannis de Wit» (utrechti kanonok, † 1622 Rómában) vette volt. Legérdekesebb e rajzon a színpad hátulsó része, «mimorum ædes», két ajtóval, melyeken keresztül a színészek a podiumra léptek, fölötte egy fődött folyosó, melyen valószínűen a zenészek foglaltak helyet. A trombitás, ki az előadás kezdetét jelentette, egy toronyszerű magaslaton állt a mimorum ædes fölött, melyen egy zászló a hattyú jelével lobogott. A nemesség padjai a színpadon és a két oldalon lelőg szőnyegek, melyek eddigi tudomásunk szerint a régi angol színpad főjellemző vonásai voltak, nem találhatók e rajzon. Általában valószínű, hogy a Shakespeare-korabeli színpadok sok tekintetben különböztek egymástól. De Wit maga mondja, hogy ezt a színpadot azért rajzolta le, mivel őt a régi római színházra emlékeztette.

KÖNYVÉSZET.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 29. füzet. Prózaí munkák. Budapest, Ráth M. 1888. (8-r. 193—256. l.) 40 kr.

Cicero De imperio Cn. Pompeii, pro P. Sulla, pro Sestio. IV. füzet. Pro Sestio IX. 26—XXXVIII. 81—83. Ford. és magy. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid I. 46. sz.) Budapest-Pozsony. Stampfel, é. n. (16-r. 193—256 l.) 30 kr.

Felsmann J. Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. I. Theil. 12. durchgesehene Aufl. Budapest, Lampel, 1889. (8-r. 187 l.) 80 kr. — Szerző az előbbi kiadás 28 olvasmányát helyettesítette újjakkal s egyet-mást javított a jegyzetekben is.

Findura Imre. Fáy András élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Eggenberger. 1888. (8-r. 123 l.) 80 kr.

Heinrich Gusztáv. Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. III. Band. Mit einem Grundriss der Literaturgeschichte und erklärenden Anmerkungen. 4. sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Budapest 1889, Lampel, (8-r. VI, 448 l.) 1 frt 80 kr. — E kiadás, a nagyszámú kisebb javításokon és kiegészítéseken felül, főleg tekintettel az új Utasítások követelményeire módosult, a mennyiben Lessing, Goethe és Schiller bővebben tárgyalvák és több olvasmány is van munkáikból. A kötet most 38 lappal vastagabb mint az előbbi kiadásban, de ára a régi maradt.

Herodot. Hellenből fordította dr. Télyf Iván. 3. füzet. II. könyv 26—151. fejj. (Hellen remekírók magyar fordításban. 23.) Budapest, Lampel R. 1888. (16-r. 193—288 l.) 40 kr.

Idesz Gábor magyar nyelvtana a középiskolák használatára. Átdolgozta *Barbarics Róbert.* 26. kiad. Budapest, 1889. Lampel R. (8-r. 247 l.) 1 frt.

Langraf Moritz. Deutsche Sprachlehre mit 150 Übungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger- und höheren Töcherschule. I. Theil. 39. vermehrte und sehr verbesserte Aufl. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 144, VI l.) 36 kr.

Magyvald József. Görög gyakorló- és olvasókönyv Xenophomból. Görög-magyar és magyar-görög fordítások az Anabasis I. könyve nyomán és szemelvények a memorabiliákból. A gymnasiumok VI. osztálya számára. Budapest, 1888, Kókai L. (8-r. 148 l.) 1 frt.

Négy László. Olvasókönyv az alsófokú kereskedelmi iskolák számára. I. rész. Budapest, Kókai, 1888. (8-r. VII, 192 l.) 1 frt.

Nyelvtanlékek. Régi magyar —. Kiadta a M. T. Akadémia. IV. köt. 2-ik osztály. *Egyházi vegyes könyv.* (Winkler Codex.) Sajtó alá rendezte és kinyomatta *Döbrentei Gábor* 1846-ban. Az eredetivel összevetette és előszóval ellátta *Volf György.* Budapest, Akadémia, 1888. (N. 4-r. XII, CXXVI l.) 1 frt 50 kr.

Petőfi-Múzeum. I. Évfolyam, 3. szám. — Tartalma: Hol és hogyan esett el Petőfi? — *Hubay J.*, Petőfi befolyása a magyar zenére. — *Hejdelüs Ist.*, Petőfi latinul. — *Ferenczi Z.*, Petőfi-reliquiák. — *U. a.*, Petőfi és a Honderű 1844/45-ben. — Költemények Petőfiről és Petőfi ellen. — *Csernátomi Gy.*, A rokon helyek Petőfi úti jegyzeteiben és Heine Reisebildereiben. — Kisebb közlemények. — Évenként 4 füzet. Ara egy évre 2 frt 50. Egy-egy füzet 70 kr.

Petrík Geza. Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Bevezetéssel Szilágyi Sán

dortól. I. köt. 1. rész. Budapest, 1888, Dobrowszky Á. (N. 8-r. IV, 1—240 l.) 3 frt 50 kr.

Petrik Géza. Magyarország bibliographiája 1712—1860. Könyvészeti kimutatása Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványokról. I. köt. 2. rész. Budapest, Dobrowszky Á. 1888. (N. 8-r. 241—280 l.) 3 frt 50 kr.

Schultz Ferdinánd Kisebb latin nyelvtana. Átdolgozta Dávid István. 5. jav., de lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. V, 296 l.) 1 frt 20 kr.

Schwicker J. H. Deutsches Sprach- und Stylbuch für Volksschulen. 4. Aufl. Budapest, Dobrowsky & Franke, 1889. (8-r. 101 l.) 44 kr.

Szabó Endre. Zsebbe való orosz nyelvtan. Budapest, Pallas, 1888. (16-r. 251 l.) 2 frt.

Szarvas G. és *Simonyi Zs.* Lexicon linguæ Hungaricæ ævi antiquioris. — Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I. köt. 2-ik füzet. (Úgy-annyira—ki-bugyog.) (4-r. 145—320 l.)

Székely György. Bürger költészete és hatása Csokonayra. Budapest, Aigner, 1888. (8-r. 51 l.) 50 kr. — A Budapesti egyetem bölcsészeti karától jutalmazott pályamunkának az a része, mely Bürger költészetének általános jellemzését és Csokonayra gyakorlott hatását tartalmazza.

Szülök József. A magyar nemzeti irodalomtörténet rövid ismertetése. Tanítóképző intézetek és polgári iskolák használatára. 3. bőv. kiad. Eger Szolesányi Gy. 1888. (8-r. 112 l.) 70 kr.

Tacitus évkönyvei (Annales) I. füzet. Tacitus annales I. 1—31. Ford. és magy. dr. Fodor Gyula. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid I. 45. füz. Pozsony-Budapest é. n. Stampfel (16-r. 1—64 l.) 30 kr.

Tótfly Irán dr. Három francia hellenista és a volapük. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 10. sz.) Budapest, 1888. Akademia (8-r. 27 l.) 20 kr.

Tomor Ferencz és *Várali Antal*. Magyar olvasókönyv a középiskolák II. osztálya számára. 4. kiad. Budapest, Lampel, 1889. (8-r. 218 l.) 1 frt.

Vergilius Aeneise. III. füzet. Aeneis II. könyv végig; III. k.; IV. k. 1—51. v. Ford. és magy. Dávid István. (Tanulók könyvtára. szerk. Dávid I. 47. sz.) Budapest-Pozsony, Stampfel, é. n. (16-r. 65—128. l.) 30 kr.

Willer József. *Az ófrancia hős költészet eredetéről és fejlődéséről, különös tekintettel a Roland-énekekre*. Kecskemét, 1888. (N. 8-r. 35 l.) Tudori értekezés, melyben a szerző a rendkívül gazdag irodalomnak eredményeit ügyesen és kellő tájékozottsággal földolgozza. A számos eltérő véleményekkel szemben szerző rendszerint helyes ítélettel foglal állást. Új anyag előteremtésére vagy egészen önálló szempontok érvényesítésére természetesen alkalma nem volt, de a feldolgozott érdekes és fontos kérdés terén való tájékozásra a dolgozat ajánlható.

Zimányi József. Magyarai István. Ungvár, 1888. (8-r. 31 l.) Tudori értekezés, mely Magyarai életét és fennmaradt két munkáját alaposan és helyes ítélettel tárgyalja. Legterjedelmesebben szól szerző természetesen Magyarai és Pázmány polemijáról. Értékes irodalomtörténeti adalék.

Becker Reinhold, *Wahrheit und Dichtung in Ulrich von Liechtensteins Frauenlied*. Halle, 1888. Niemeyer, 116 l. Ara 2 mk. — A stájer lovagnak önéletrajza fontos művelődéstörténeti forrás, melynek jelentőségét Irodalomtörténetemben (I, 543—51) bővebben kifejtettem, a hol egyuttal hangsúlyoztam, hogy a munka itt-ott «való és költészet» és kimondtam,

«hogy tettemek fürdője a hiúság volt és az a korlátoltság, mely nem tudja magát a divat zsarnoksága alól fölmenteni». Becker még tovább megy. Szerinte e munka regény és egyéb semmi, — de az összes tényleges adatok valóságát ő sem tagadja, csakhogy Liechtenstein ez adatok indoklásában és a cselekvény elbeszélésében első sorban képzelete által vezérelti magát. Mulattató könyvet akart írni, nem történeti munkát. Azért külsőleg utánozza ugyan az udvari élet régi formáit, de voltaképp maga is neveti a rajzolt világot. Becker szerint csak a közbeszótt költői levelek és dalok felelnek meg a valóságnak, az elbeszélés maga regény, még pedig nagyrészt igen sikerült regény, melynek megírásánál a szerző főképp hatásra törekedett, a valóság és komolyság rovására is. — A kis könyv igen jól van írva és alapos tanulmányok eredménye; de a főkérdésre nézve talán mégis túllő a czélon. Eddig rendkívüli bizalommal voltak a stájer Don Quijote igazságszeretete iránt; Becker e bizalmat teljesen megtagadja tőle. A helyes valószínűen itt is a két véglet közt fekszik.

Gregorz O., Bent Ludwig von Muralt. Frauenfeld, 1888. 112 l. — Ez érdekes életrajz hőse a maga idejében híres ember volt, ma már alig tud valaki róla. Midőn Haller 1732-ben váratlanul kiadta költeményeit, Gottsched azt írta, hogy «általánosan a híres Muralt urat tartják szerzőjöknek». Nagy volt a tekintélye, és kiváló kortársai elismerték kiválóságát. Gottsched szerint a legszemélyesebb æsthetikusok Shaftesbury, Addison, Voltaire, Muralt; Voltairenél többször szerepel a «sage et ingénieux M. de Muralt»; Rousseau tanulmányozza műveit és Bodmer a tiszta ízlésnek egyik németországi «missionariusát» látja benne. E híre és tekintélye a *Lettres sur les Anglais et les Français* czímmel még a XVII. sz. végén írt, de csak 1725-ben megjelent tizenkét levelén alapszik, melyek a szerzőnek kiváló megfigyelő tehetségéről és helyes ítéletéről tanúskodnak. E munkának nagy része van abban, hogy az angol ízlés a XVIII. sz. elején tekintélyre vergődik a kontinensen s főleg Németországban teljes diadalt ül a francia irány fölött, — mert Muralt nagy tisztelője az angol nemzetnek és szellemnek, melyet (főleg a francziával szemben) igen kedvezően jellemez. Muralt különben 1665-ben született Bernben s egészen francia nevelésben részesült. Genfben tanult, mire a francia seregbe mint tiszt belépett. Vagy harmincz éves korában került Londonba, hol az «angol», utóbb Párisba, hol a «francia levelek» keletkeztek. Bernbe 1698-ban tért vissza. Itt kiváló állami s társadalmi állást foglalhatott el, mint utóbb Haller; de Muralt egy sajtószertű politikai irányhoz szegődik, melytől ellentétbe hozza a kormányt. Kintasítják Bernből, utóbb Genfből is; végre a neufchâteli tö mellett telepszik meg Colombier közelében, hol csak 1749-ben, félig-meddig zavart elmével meghalt. Későbbi dolgozatai (*Instruction divin, Lettres fanatiques* stb.) kizárólag vallási problémákkal foglalkoznak s szintén nagy hatással voltak a korra, főleg Rousseaura, mert ha Muralt folyton azt tanítja, hogy az igaz tudásnak egyedüli forrása az intuitio, hogy a tudomány csak elrontja az embert, hogy kizárólag a keblünkben megszólal isteni szózatot kell követnünk: nem nehéz e tételekben a Rousseau későbbi világnézetének gyökereit s csiréit felismerni.

Kawran Waldemar, Aus Halles Literaturleben. Halle, 1888. Niemeyer, 360 l. Ara 6 mk. — Igen vonzóan írt és alaposága mellett is kellemes olvasmányt nyújtó irodalom- és kortörténeti rajz. Halle a XVIII. században nagy szerepet vitt a német tudomány, műveltség és költészet terén és szerző a régi város e jelentőségének lehető teljes képét iparkodik adni. Műve három főreszre oszlik. Az elsőben tárgyalja a tudós iskolák ügyét, a gymnasiumok állapotát, az egyetem keletkezését, a tanárok és tanulók viszonyait. Itt főleg Thomasius, Gundling, Philippi (kit Liscow szatirái megsemmisítettek) és a korabeli folyóiratok jellemzése igen sikerült. A második rész a pietismus fejlődésének és hatalmának rajza: Francke és Joachim Lange, Wolff Keresztély és Klotz a főalakok. A harmadik rész a

rationalismus győzelmét beszéli el: Bahrtd. Lafontaine Ágost (az érzelgős regényíró) és a hallei színházi viszályok állnak előtérben. A szerző mindenütt a forrásokból (részben eddig ki nem aknázottakból) és a legjobb monographiákból merít, szépen csoportosítja a gazdag anyagot, helyesen és minden túlzás nélkül ítél és igen vonzóan tárgyalja az érdekes mozgalmakat. Könyvét még az is nagy érdekléssel fogja olvasni, kit az itt tárgyalt dolgok nem érdekelnek közelebről. A pietismus és rationalismus közti harc különben azóta sem ért tényleg véget, s ennyiben majdnem aktuális érdekű a könyvnek legfontosabb és legterjedelmesebb része.

Morneuey Karl, Johann von Dalberg, ein deutscher Humanist und Bischof. Heidelberg. 1887. Mit Dalberg's Bildniss. — Egészen új és gazdag levéltári anyagon nyugvó életrajza a XV. századi német humanisták szellemes fejének és bőkezű mecénásának. Sok ennek alapján az új adat, még az évszámokban is. Eddig úgy tudtuk, hogy D. 1445-ben született és e kiinduló pontból állapították meg életének egyes korszakai. Most M. kimutatja, hogy Dalberg 1455-ben született, 11 éves korában ment az erfurti egyetemre, hol négy év múlva baccalaureus lett; 1473-ban indult Olaszországba, hol Agricola Rudolffal benső barátságot kötött s 1474-ben a párisi egyetem rectorává választatott. D. tehát 11 éves korában volt deák, 18 éves k. Paris rectora, 25 éves k. wormszi prépost s a heidelbergi egyetem kancellárja, 26 éves k. a rajnai választó fejedelemség kancellárja és 27 éves k. wormszi püspök. Főleg mióta a heidelbergi egyetemmel hivatalos viszonyban állt, gyakorolt D. messze kiható és jótékony hatást a német humanismus fejlődésére. Főleg pártolta a görög tanulmányokat is, melyekkel Paduában kezdett foglalkozni. De jellemző, hogy 1479-ben, midőn Agricola a Speierben tartozkodó Dalberget fölkereste s ketten itt a göröggel foglalkozni szándékoztak, az egész városban egyetlen görög könyv nem volt kapható, — hisz Wimpeling még néhány évvel később kijelentette, hogy Reuchlin, Celtis, Trithemius és Dalberg az egyetlen négy német ember, kik görögül tudnak. (Agricola már 1485-ben megh.). Dalberg tervezte 1495-ben az öröké tervezetű Celtissel a német humanisták szövetségét is, melynek természetesen a wormszi püspök volt feje. Ő eszközölte ki a német császárnál azt a kitüntetést is, hogy az új császár a koronázásnál mindig legelőször egy Dalberget üssön lovaggá; innen a közmondásossá vált szólam: Ist kein Dalberg da? Dalberg megh. 1503. július 28., korán és igen váratlanul. Halála körülményei nincsenek még teljesen kiderítve. Barátjai azt állítják, hogy heves láz ölte meg; de Wormsban (a hol, igaz, nem szerették a püspököt, ki folyton perlekedett a lehető önállóságra s függetlenségre törekvő várossal) azt beszélték, hogy D. egy szerelmi kaland alkalmával egy mély pincézébe esett s agyonzúzta magát. A kancellár egész életében a tisztesség és szüziesség hírében állt; a wormszi pletyka azonban mégsem látszik teljesen légből kapottnak.

Morsch Hans, Goethe und die griechischen Bühnenschriftsteller Berlin. 1888, 4-r. 55 l. (program). — E nagy olvasottsággal és rendkívüli szorgalommal írt tanulmányban pontosan kimutatja szerző a görög tragikusok hatását Goethe drámai műveire. E hatás a választott tárgyakban, a költői szellem- és nyelvben, egyes azonos vagy rokon elemekben mutatkozik. Főleg érdekes, mit szerző a Goethe stíljének s nyelvének hellén jelleméről s elemeiről összeállít. Kölcsonzések nem nagy számmal találhatók, de tény, hogy Goethe rendkívül sokat tanult a görög mesterektől, kik sokkal nagyobb mértékben mentek át vérébe, mint azt rendszeren gondolják. Nagyon tanulságos e szempontból, hogy a német költőnél sok kifejezés, kép, fordulat vagy gondolat található, melyek csak a tragikusok fragmentumaiban fordúlnak elő, melyeket Goethe pedig csak igen kis részben ismert. De annyira beleélte magát a tragikusokba s annyira magáévá tette szellemüket s alakjukat, hogy egészen öntudatlanul is ugyan e szellemben és alakban fejezte ki magát. A görög nyelvet is, úgy látszik, sokkal jobban bírta Goethe, mint

azt rendszeresen föltételezik róla. Különösen sikerült a tanulmány legterjedelmesebb, az Iphigeniát tárgyaló része, melyben a szerző meggyőzően kimutatja, hogy Goethe, bár Euripides tragédiáját s az antik mythust lényegesen módosította, mégsem vett föl drámájába oly ideát vagy ideált, mely az antik világban ki nem mutatható vagy épen lehetetlen volna.

Schultz Osk., Die proenzalischen Dichterinnen. Biographien und Texte nebst Anmerkungen und einer Einleitung. Leipzig, 1888, Fock, 8°, 36 l. Ára 1 mk. 20. — Ez alapos és új eredményekben gazdag dolgozat három részből áll. Az elsőben szerző érdekesen fejtegeti azt a kiváló szerepet, melyet a nő déli Franciaországnak irodalmi s művelődési életében vitt. A második részben tizenhat nőköltőről közöl életrajzi s irodalomtörténeti adatokat. Végre a harmadik részben 24 költemény szövege következik. értékes jegyzetekkel. A fölhozott nőköltők közül Tobler szerint (Le Moyen âge, 1888. mai, p. 98) az utolsó, Bieiris de Romans?) történelmi, mivel egyetlen fennmaradt dala, tartalmánál fogva, csak férfitől származhatik. A dolgozat többi adatai a prov. irodalomtörténet értékes adalékai.

Wätzold Stephan, Zwei Goethevorträge: Die Jugendsprache Goethes. — Goethe und die Romantik. Berlin, 1888, 56 l. Ára 1 mk. Két csinos, népszerű felolvasás, melyek azonban mégis nélkülözik a kellő tudományos alapot. Az első a jobbik. Szerző érdekesen mutatja, hogy már a fiatal Goethe is mily mesterien kezelte a nyelvet és hogy számos kifejezése (már ezen időből), melyeket a kortársak hallatlanoknak tartottak, ma a közönséges beszédnek mindennapi alkatrészei. Ha szerző Goethét a német nyelv felszabadítójának nevezi, ez talán, Klopstock és Wieland, Lessing és Herder után egy kissé sok; de tény, hogy Goethe nyelve nekünk sokkal kevésbé idegenszerű, mint jeles előzőié. — A második előadás tárgyalja Goethe viszonyát a romantikusokhoz, mely tudvalevőleg váltakozva barátságos és ellenséges volt. Szerző előadja e viszony különböző korszakait, de végre is nem tudjuk meg, hogy mi az oka annak, hogy Goethe végül elfordult az új irány képviselőitől. A romantikusok tévedései és bűnei a vallás és politika terén nem döntöttek, mint szerző hiszi, hanem az az éles ellentét, mely Goethe és a romantikusok közt aetheticai kérdésekben már kezdettől fogva megvolt és évről évre mind élesebbé lett. Goethe egyetlen egy utánzandó, mintaszerű költészetet ismert el, a görögöt. «A többit mind (mondja) csak történetileg szabad tekintenünk és csak válogatva átvennünk a jót, a mit benne találunk.» Azért pl. az ónémet vagy óolasz festészet, a Nibelungének, Calderon, sőt még Shakespeare is Goethe szemében csak *relatív* értékkel bírtak (bár a nagy angol drámaköltő az ő felfogása szerint is megközelítette az abszolút értéket). Míg a romantikusok is ugyanezen felfogásból indultak ki, Goethe jó viszonyban volt velök; de midőn a világnak minden szellemű és jellemű költészetét szolgálásan utánozni kezdték és ez által az izlést előbb zavarossá és utóbb hóbortossá tették, Goethe elfordult tőlük, és midőn ők mind tovább haladtak ezen ferde és káros irányban, végre sikra szállt ellenök. A romantikusok is csak addig voltak Goethének lelkes hívei, míg azt hitték, hogy teljesen az ő emberök; midőn észrevették, hogy az öreg úr nem tart mindenben velök, elavultnak és kedélytelennek találták és kedvezőtlenül ítélték ugyanazon munkáiról, melyeket alig néhány évvel előbb mód felett dicsőítettek volt.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ. *)

I. Classica philologia.

- Aeneis I. Vergilius.
 Aeschylus, ford. 208. — A lebilincselte Prometheus 209.
 Aesopusi mese 107.
 Afrika nyug. partja az ókorban 125.
 Amnis, etym. 679.
 Anakreon, ford. Bedőházi, 83. — Jellemzése 106. — Leo Mag. Anakreontikái 527.
 Anth. Pal. VII. 62, ford. 103.
 Antigonéban Kreon 217.
 Apollo és Marsyas, dombormű, 113. — név magyarázata 445.
 Apollonius rex, ed. Ring 288.
 Aquincumi ásatások 757.
 Archæolog. német intézet évkönyve 125.
 Areopág 438.
 Aristotelis fragmenta 226.
 Arnobius 731.
 Ásatások Kytherában 115. — Aquincumban 757.
 Athéni muzeumok műkincsei 228.
 Attikaiak házasságkötése és felbontása 675.
 Blæsus, etym. 679.
 Cæsar szó etymológiája 113.
 Cato, Uticai, 525.
 Cicero Philippikái ford. 88.
 Class. tanulmányok fontossága 445. — Class. képzés fontossága 515. — Class. tanulmányok értékesítése 523.
 Cornelius Nepos ed. Ed. Ortmann 123.
 Cupido és Psyche 126.
 Curtius György jellemzése 229.
 Curtius Rufus ed. Schmidt 123.
 Dinarchi orationes 123.
 Diodorus, ford. 109.
 Elektromosság és mágnesség az ókorban 228.
 Előadiek görögöknél és rómaiaknál 440.
 Enim, etym. 679.
 Ennius, Annales 493.
 Euripides, Medea, ed. Mekler 226.
 Fortunatus Máté. 346.
 Gajus 72.
 Görög nyelvtanok: Curtius György 113. — Maywald József 310. — gyakorlókönyv: Maywald 396. — -szlavon irodalom 124. — nyelv kiejtése 124. — lyrai költészet 106. — -magyar szótár 303. — præpositiók 227.
 Házasságkötés és felbontás Attikában 675.
 Herodotos, ed. Dávid István 80. — Egy ellenmondás nála 157.
 Hesychios 766.
 Homeros. Ilias és Odyssea Couat Alfr. átdolgozásában 114. — Az Odyssea keletkezése 222. — Ilias ed. Stier, 222. — Jegyzetek az Iliashoz Csengeri Jánostól 300. — Az Ilias keletkezése 448. — Melikus fajok 745. — Korának erkölcsi világa 751. — Párhuzamos idézetek 769.
 Horatius: bölcsészeti nézetei 210. — Ethikai elvei 210. — Satirái, ed. Kiessling 227. — Megszilárdítja Augustus egyeduralmát 440. — Egyik ódájából magy. prot. dal 447.
 Indulgeo, etym. 679.
 Isyllus Epidaurusból 229.
 Jóslás a görögöknél s rómaiaknál 216.
 Királyok a régi Italiában 126.
 Kreon az Antigonéban 217.
 Kytherai ásatások 115.
 Lactantius 534.
 Latin nyelv gyakorlati tanítása 516, — módszeres tanítása az I. osztályban 517, — a kezdő tanítás praxisából 517.
 — nyelvtan: Pirchala 75 és 306. — Schultz-Dávid 187. — Holzweissig-Székely 293, — mondattan: Kérészi-Szinyei 665.
 — olvasókönyvek: Schultz-Dávid 189. — Livius-, Ovidius- és Phædrusból 190. — Szabóky Adolf 190. — Holzweissig-Székely 293.

*) A könyvészeti rovat és a «Magyar philológiai irodalom 1887-ben» mellőzésével.

Leo Magister 527.
 Leokrates, Lykurgos beszéde ellene 213.
 Livius: csodajelek művében 670.
 Lykurgos szónok 213.
 Lykurgos törvényhozása 212.
 Magyar-görög szótár 303.
 Mantele, etym. 679.
 Martialis, ford. 379. 391. 501. 512. 570. 668. 677.
 Meleagros ford. 103.
 Melikus fajok Homerosban 745.
 Muttus, etym. 679.
 Művészeti kirándulás 753.
 Mythologia 770.
 Népeesség a görög-római világban 226.
 Nevelés Rómában 513.
 Nogarola-nővérek 167.
 Okori történet 123.
 Omnis etym. 679.
 Orpheusi astronomia 337.
 Ovidius élete s művei 442. — O. és Gyöngyösi 220.
 Panyassis 768.
 Paraziták I. élősdiek.
 Párhuzamos idézetek 769.
 Pinguis, etym. 679.
 Plato műveinek valódisága 229. — A föld nyugvását vagy forgását tanította-e? 241. — Proklos commentárja 449.
 Plautus compositiója 126. — Miles Gloriosus ed. Lorenz 128.
 Pons, etym. 679.
 Premo, etym. 679.
 Proklos Plato-commentárja 449.
 Psyche és Cupido 127.
 Quirium, Róma régi neve 446.
 Reifferscheid Vilm. Ág. + 112.
 Róma név magyarázata 445.
 Római feliratok 228.
 — nevelés 513.
 — régiségek 658.
 — költők töredékei 226.
 — nép életéből 669.
 — temetés és halotti áldozat 671.
 — menyegzői szertartások 674.
 Schliemann ásatásai Kytherán 115.
 Silius Italicus Punicái keletkezési ideje 113.
 Sinon csele Vergiliusnál 523.
 Solon törvényhozása 212.
 Sophokles-tanulmányok 228. — Antigone 217.
 Tanulók könyvtára 680.
 Thukydidés 785.
 Újhellén irodalom 86.
 Uticai Cato 525.

Vergilius, Az Aeneis mint nemzet éposz 1. — Három új kiadása 114. — francia átfordozás 115. — V. hasonlati 443. — Sinon csele az Aeneisben 523. — Temetés és halotti áldozat az Aeneisben 671.
 Verrius-tanulmányok 228.

II. Magyar philologia.

Accentus 825.
 Akadémiaiink latin kiadványai 380. 682.
 Aquincumi ásatások 757.
 Arany, párbuzamos idézet 769.
 Beriszló Péter éneke 529.
 Boeszkai Isván haláláról dal 61.
 Csokonai és Kotzebue 733.
 Dévai Biró Mátyás halála éve 112.
 Dévay József könyvtára 449.
 Dugonics, A szercesenek 194.
 «Egész» mondattani sajátosságai 282.
 Elbeszélés, verses, története 823.
 Felolvasás szabályai 817.
 Felölem 817.
 Foktövi János 729.
 Gorove László 273. — Jetzid és Hába cz. drámája 275.
 Gvadányi, szolgálta 91.
 Gyöngyösi István: Nevének alakja 54. — Chariklia 194. — Az ő echói 219. — Gy. és Ovidius 220. — Gyöngyösi vagy Gyöngyössi 221. — Élete 819.
 Gyulai P., párhuzamos idézet 769.
 Határozók jelentésbeli változásai 168. — Magyar határozók 790.
 Heliodoros a magy. irodalomban 193.
 Ige- és névjelző 816.
 Iskolai drámák 648.
 Janus Pannonius 761.
 Jelző, név- és ige-jelző 816.
 Kassai magyartalanságok 749.
 «Kész» mondattani sajátosságai 282.
 Költészettan 663.
 Középkori latinság 380.
 Kurucz költészet 818.
 Lipp Vilmos + 224.
 Lyránk története 822.
 Magyar hirlap-irodalom 1888-ban, 281.
 — játékszíni 322. — története 644.
 — verstan 431.
 Magyartalanságok Kassán 749.
 Meggyőző előadás 809.
 Miattam 817.
 Mondat 814. — Mondattani kérdések 817.

Mysteriumok 645.
 Mihály deák codexe 60.
 Név- és igejelző 816.
 Névszónak teljes tője 536.
 Petőfi-Muzeum 333.
 Prot. dal a XVII. századból 64. 159.
 Rákóczi, dal róla 161.
 Rhetorika 316. — Meggyőző előadás 809.
 Simai és Weisze 495 és 559.
 Stíl, magyar 332.
 Szaválás szabályai 817.
 Szemere Miklós 264 és 363.
 Szolgafa 91.
 Szórend 825.
 Tő a magyar névszóban 536. 794.
 Tölem 817.
 Thukydides-fordítás 785.
 Vers eredete 435.
 Verses elbeszélés története 823.
 Wiedemann J. J. † 331.
 Vörösmarty, A két szomszédvár 318 és 452.
 Zrinyiász, egy félreértett helye 756.

III. Germán philologia.

Állatéposz 104. — Állatmonda és állatéposz 225.
 Angol nyelvten 186.
 — régi színpad 826.
 Anno-dal 128.
 Auerbach Jakab † 111.
 Bartsch K. † 825.
 Bergmann Fr. Vilm. † 112.
 Bugge mytholog. föltevése 426.
 Clericus dalok, ford. 57. 59.
 Crugot Márton, Schiller forrása 118.
 Dalberg János 830.
 Dom szó etymológiája 181.
 Edda 424.
 Egrei könyvtár német kéziratai 333.
 Erdélyi szászok eredete 105.
 Farsangi játékok 446.
 Fulda Károly † 111.
 Geibel Emanoel 126. 227.
 Germán Bibliotheka 118.
 — elemek az olaszban 477.
 Germánok. E név eredete és értelme 420. — Germánok és szlávok 417.
 — Germánok és finnek 419. — A germán pogányok és a kereszténység 448.
 Gœdeke Károly † 111. — Grundriss III. 227.
 Gœthe. Hermann és Dorothea ford. 56. — Koszorúk, ford. 57. — Wer-

therje 116. — Faustjának legrégibb alakja 119. — Gœthe és Herzlieb Vilma 124. — Egmont, magyarázta Bauer 180. — Hermann s Dorothea mintái 223. — Gœthe és Lili 224. — Műveinek weimari kiadása 225. — G. és a görög drámaírók 833. — Ifjúkori nyelve 834. — G. és a romantika 834.
 Gottsched Hallerről 829.
 Grimm törvénye 507.
 Halle irodalmi élete 830.
 Haller 829.
 Hangmozdítás 507.
 Herder levelezése Nicolaival 227.
 Herzlieb Vilma 124.
 Kereszténység apperceptiója a germán pogányság által 448.
 Kimberek és teutonok 423.
 Kosegarten élete 124.
 Kotzebue és Csokonai 733.
 Lautverschiebung 507.
 Kürenbergi lovag 128.
 Lenz R., Die Sicilianische Vesper 118.
 Lessing Károly 451.
 Lessing metrikája 118.
 Liechtenstein Úlr. 829.
 Muralt B. L. 829.
 Német dal, XIII. századi, ford. 59. — könyvszet, magyarországi 336. — nyelvtenok: Simonyi Zs. 197. — Felsmann Józ. 502.
 — olvasókönyvek: Harrach J. 182. — Szemák Istv. 325. — Kún Pál 326, — kéziratok Egerben 333.
 — hirlapok Európán kívül 333.
 — nyelvőr 115. — Német tanítás, folyóirat 115. — Német tanítás a III. oszt. 812.
 — régiségek 201.
 Nibelungének, ed. Zarneke 127. — Szerzője 128.
 Nicolai levelezése Herderrel 227.
 Osztrák lyrikusok 127.
 Otfried viszonya kereszt. lat. költők-höz 333.
 Petőfi, Boldogtalan voltam, ó-izl. ford. 59.
 Pidgin-English nyelv 129.
 Pytheas 205.
 Reinhart Fuchs 225.
 Reinmar miunesänger 128.
 Roland-dal, a német 125.
 Roman. E szó értelmének változása 334.
 Röpe G. B. † 224.
 Scheffel Viktor élete 115.
 Schiller, Stuart Mária 104. — A ke-

zesség tárgya 117. — A Messinai
Hölgy forrása 118. — Die unüber-
windliche Flotte forrása 118.
Schönemann Erzsébet (Lili), Gæthe
kedvese 224.
Shakespeare hatása Lenzre 118.
Skandináv mythoszok eredete 426.
Svájci minnesängerek 228.
Ulrich v. Liechtenstein 829.
Vola spo 229. — Magyarázata 425.
Walther von der Vogelweide neve
Csehországban 119.
Weidmann Pál bécsi író, Gorové for-
rása 275.
Weitze Chr. Felix és Simai Kr. 495
és 559.

IV. Román philologia.

Beiris de R. 831.
Boccaccio szülővárosa 117.
Bogomilek 124.
Bougre szó eredete 125.
Calderon, Zalameai bíró 117.
Cipariu Timót † 111.
Cousin V. 740.
Czihák Sándor † 111.
Foscolo Ugo 116.
Francia nyelvten 392, — igehajlí-
tás 689, — remekírók életrajzai 740.
Jacopo Ortis 116.
Keltomania 116.
Lotheissen Ferd. † 224.
Lothringiai népmesék 123.
Montesquieu 803.
Muralt B. L. 829.
Népmesék Lothringiából 123.
Nisard D. † 826.
Olasz nyelv germán elemei 457, —
igehajlítás 689.
Orlando olasz éposz 119.
Provencei nököltők 831.

Roland-ének 104.
Rumén folklore 70, — helyesírás
71, — igehajlítás 689.
Sand George 805.
Sèvigné asszony 742.
Turgot 807.
Vega, Zalameai bíró 117.
Viel-Castel Lajos † 111.

V. Nyelvészet. Vegyes.

Árja nyelvek összehasonlító nyelv-
tana 98.
Árja őskor 403.
Bölcsészethallgatók segélyegylete 757.
Czigány népdalok 362. 430. 558. 728.
739.
— nyelv és nép 232.
Egyetemes könyvtár 334.
Egyetemi Lapok 334.
Elfrida-drámák 240.
Ethnolog. folyóirat 69.
Fleischer H. L. † 332.
Geogr. nevek helyesírása 748.
Herodes und Mariamne-drámák 128.
Irene-drámák 179.
Irodalmi Ertesítő 221.
Katholicismus befolyása a magyar
nevelésügyre 87.
Nevelésügy, magyar és a katholicis-
mus 87.
Olvasásról 747.
Orosz nyelvten 737.
Philologia, a magyar, 1887-ben 571.
Philologiai program - értekezések
1887-ből, 108.
Pott Frigyes Agost 230.
Programm-értekezések 1886—87, 510.
Schlottmann Konst. † 111.
Sémi nyelvek osztályozása 127.
Ünnepi zsidó imádságok 800.
Volapük 505.
Zsidó ünnepi imádságok 800.

A Budapesti Philologiai Társaság tagjai 1888-ban.

I. Tiszteletbeli tagok :

József Csász. és Kir. Főhercegy ő fensége, Alesuth.
Dr. Budenz József, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Georges K. E. tanár, Gotha.
Dr. Hunfalvy Pál, a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.
Dr. Schott Vilmos, egyetemi tanár, Berlin.
Dr. Téliy Icán, ny. egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Torma Károly, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Vámbéry Ármin, egyetemi tanár, Budapest.

II. Alapító tagok :

József Csász. és Kir. Főhercegy ő fensége, Alesuth.
 † *Horráth Cyrill,* volt egyetemi tanár, Budapest.
Gr. Kun Géza, Maros-Némethi.
B. és K. Latinovics Géza, földbirtokos, Bikity.
Nojáll János, pergamoni püspök, Nagyvárad.

III. Rendes tagok :

A *-gal jelöltek 1888 végén kiléptek.

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevél- ért
	Abday József, Nagy-Écs	plébános	1886	nem	nem
	Dr. Ábel Jenő, Budapest	egyetemi tanár	1874	«	«
	Dr. Acsay Antal, Nyitra	k. r. theologiai tanár	1885	«	«
	Albrecht János, Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1884	nem	«
5	Altman Imre, Selmeczbánya	? ? ?	1881	1881—1888	igen
	Ambrus Mór, Losoncz	állami főgymn. tanár	1874	nem	nem
	Andrássy Jenő, Nagykálló	állami főreálisk. tanár	1881	1883—1888	igen
	Dr. Angyal Dávid, Budapest	egyetemi könyvtártiszt	1881	1886—1888	nem
	Gr. Apponyi Sándor, Lengyel	főrendiházi tag	1888	nem	«
10	Dr. Balassa József, Székes- Fehérvár	keresk. akad. tanár	1885	«	«
	Dr. Baligó János, N.-Károly	kegy. r. főgymn.	1888	«	«
	Dr. Ballagi Mór, Budapest	ref. theologiai tanár	1881	«	igen
	Baló József, Budapest	mintapolgáris. tanár	1886	«	nem
	Dr. Bánóczy József, Budapest	semináriumi tanár	1881	«	igen
15	Baráth Ferencz, Budapest	ref. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Barbarics L. Róbert, Baja	r. kath. főgymn. tanár	1882	«	nem
	Dr. Barna Ignác, Budapest	fogorvos	1881	«	«
	Bartal Antal, Budapest	mintafőgymn. igazgató	1874	«	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevél- ért
	Dr. Bászeli Aurél, Fehér- templom	állami főgymn. tanár ..	1874	1886—1888	nem
20	Bauer Simon, Szeged	állami főreálisk. tanár	1886	nem	•
	Beksits Ignác, Kaposvár ..	állami főgymn. tanár...	1881	•	•
	Dr. Bélay Jenő, Budapest ..	állami főreálisk. tanár	1886	1887—1888	•
	Dr. Beliczay Jónás, Kec- kemét	ref. jogakad. tanár	1881	nem	•
	Dr. Beöthy Zsolt, Budapest	egyetemi tanár	1881	•	•
25	Dr. Berger E. János, „	egyetemi tanár	1884	nem	igen
	Bermüller Ferencz, „	kir. kath. főgymn. tanár	1874	•	nem
	Binder Jenő, Brassó	állami főreálisk. tanár..	1883	1888	•
	Blanár Ödön, Besztercezb.	kir. kath. főgymn. tanár	1886	•	•
	Bódi Jusztián, Győr	benczés főgymn. tanár	1888	nem	igen
30	Bohner Jákó, Lugos	kir. kath. főgymn. tanár	1887	•	nem
	Bolla Lajos, S.-A.-Ujhely...	kath. gymn. tanár	1888	•	•
	Dr. Poros Gábor, N.-Szeben	állami főgymn. tanár ..	1881	1888	•
	Bossányi József, Ny.-Novák	plébános	1883	nem	•
	Bozsenik Béla, Besztercezb.	kir. kath. főgymn. tanár	1886	•	•
35	Dr. Brassai Sámuel, Kolozsv.	nyug. egyet. tanár	1881	•	•
	Breznyik János, Selmeceb.	ág. ev. főgymn. igazgató	1881	nem	•
	Budaváry József, Nyitra ..	r. kath. főgymn. tanár...	1881	•	•
	Dr. Buiány Gergely, Szom- bathely	kir. kath. főgymn. tanár	1881	•	•
	Burián János, Losonez	állami főgymn. tanár...	1885	•	•
40	Császár Árpád, Budapest ..	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1886—1888	•
	Dr. Csengeri János, Budapest	mintafőgymn. tanár	1881	1888	•
	Cserei József, Léva	kir. kath. főgymn. tan.	1886	nem	•
	Dr. Cserép József, Sátor- alja-Ujhely	r. kath. gymn. tanár	1882	•	•
	Cserhalmi Samu, Budapest	p. ü. min. számtiszt	1881	•	•
45	Csomár István, Munkács	állami algymn. tanár	1881	1886—1887	•
	Csorba Mária, Kaposvár	polg. leányisk. igazgató	1887	1888	•
	Dr. Csősz Imre, Rózsashegy	r. kath. gymn. tanár	1883	nem	•
	Dr. Danielovics K., Zombor	állami főgymn. tanár	1884	1888	•
	Dávid István, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	•	•
50	Dergács Sándor, Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1888	nem	•
	Dévay József, Budapest	p. ü. igazg. iktató	1888	•	•
	Dóczi Imre, Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881	1888	•
	Drajkó Béla, Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1881	•	•
	Elischer József, N.-Szeben	kir. tanker. főigazgató...	1874	•	•
55	Endrei Árpád, Csurgó	ref. főgymn. tanár	1886	•	•
	Erdélyi Károly, N.-Károly	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882	1887—1888	•
	Erdélyi Pál, Budapest	muzeumi tisztviselő	1881	nem	igen
	Dr. Erődi Béla, Fiume	állami főgymn. igazg.	1883	1888	nem
	Fábián Imre, Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1881	nem	igen
60	Faludi Miksa, Sz.-Fehérvár	keresk. akad. igazgató...	1881	1883—1888	•
	Farkas József, Kolozsvár ..	r. kath. főgymn. tanár	1881	nem	nem

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevél- ért
	Fekete Fidel, S.-A.-Ujhely	kath. gymn. tanár	1888	nem	nem
	Fekt Ferencz, Lugos	főgymn. tanár	1874	1888	"
	Ferenc Waldemár, Fehér- templom	állami főgymn. tanár	1881	1886—1888	"
65	Dr. Ferenczy József, Buda- pest	közokt. ügyi tanácsjegyző	1886	nem	"
	Dr. Fialowsky L., Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1886	1888	"
	Dr. Fialácz Ernő, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	nem	"
	Fludorovics Zs. János, Nagy- Károly	kegyesrendi tanár	1885	1888	"
	Fiók Károly, Budapest	ref. főgymn. tanár	1887	"	"
70	Dr. Fodor Gyula, Szathmár	kir. kath. főgymn. tanár	1885	nem	"
	Forberger László, Bonyhád	ág. ev. algymn. tanár	1886	1887—1888	"
	Friml Aladár, S.-A.-Ujhely	kath. gymn. tanár	1883	1888	"
	Dr. Fraknoi Vilmos, Budap.	m. tud. akad. titkár	1881	nem	"
	Dr. Fröhlich Róbert, Budap.	ág. ev. főgymn. tanár	1881	"	"
75	Füredi János, Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1886	"	"
	Gärtner Henrik, Nagy-Várad	áll. főreálisk. tanár	1885	1887—1888	"
	Dr. Geréb József, Losonc	állami főgymn. tanár	1882	nem	"
	Geréb Márton, Kolozsvár	ref. főgymn. tanár	1881	"	"
	Géresi Kálmán, Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881	"	"
80	Gerevics Gusztáv, Fehér- templom	állami főgymn. igazgató	1881	"	"
	Gergye Lénárd, Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1885	"	"
	Glósz Miksa, Csiksomlyó	főgymn. tanár	1888	"	"
	*Gódor Gyula, Ar.-Maróthi	megyei pénztári ellenőr	1881	1882—1887	"
	Goldis János, Arad	kir. főgymn. tanár	1881	nem	"
85	Gurnesevits Lajos, Pécs	r. kath. főgymn. tanár	1888	"	"
	Gyárfás István, Nagyszombat	érs. kath. főgymn. tanár	1888	"	"
	Dr. Gyomlay Gyula, Budap.	mintafőgymn. tanár	1882	"	"
	György Lajos, Losonc	állami főgymn. tanár	1881	"	"
	Dr. Gyulai Pál, Budapest	egyet. tanár	1881	"	igen
90	Háhn Adolf, Arad	állami főreálisk. tanár	1881	1883—1888	"
	Hajnal Imre, Szeged	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882	nem	nem
	Hajós Benő, Pápa	bencés főgymn. tanár	1888	"	"
	Dr. Halász Ignác, Székes- Fehérvár	állami főreálisk. tanár	1881	1888	"
	Dr. Harrach József, Buda- pest	közs. főreálisk. tanár	1888	nem	"
95	Haslinger Ferencz, Arad	kir. főgymn. tanár	1881	1888	"
	Dr. Hatala Péter, Budapest	egyetemi tanár	1881	"	"
	Hegedüs Béla, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	"	"
	Dr. Hegedüs Istv., Kolozsvár	egyetemi tanár	1881	nem	"
	Hehelein Károly, Szatmár	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	"	"
100	Dr. Heinrich Alajos, Budap.	állami főgymn. tanár	1881	"	"
	Dr. Heinrich Gusztáv, "	egyetemi tanár	1875	"	"
	Dr. Heinrich Károly, "	keresk. akad. tanár	1881	"	igen

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevél- ért
	Hellebrant Árpád, Budapest	m. t. akad. könyvtártsiszt	1881	1888	igen
	Dr. Herald Ferencz, "	kir. kath. főgymn. tanár	1883	nem	nem
105	Dr. Herrmann Antal, "	polg. tanítóképezd. tanár	1887	1887—1888	"
	Dr. Herzl Mór, Budapest	magánzó.	1881	nem	igen
	Himpfner Béla, Jászberény	kir. kath. főgymn. igazg.	1882	1888	"
	Dr. Hofer Károly, Budapest	állami főreálisk. igazg.	1874	nem	nem
	Dr. Hoffmann Frigy., Brassó	állami főreálisk. tanár	1882	1888	"
110	Holczinger Imre, Veszprém	kegyesrendi tanár	1883	nem	"
	Dr. Hóman Ottó, Budapest	kir. tanker. főigazg.	1881	"	"
	Horváth György, Kecskemét	kegy.-r. főgymn. tanár	1886	1888	"
	Horváth József, Maros- Vásárhely	ref. colleg. tanár	1888	nem	"
	Istvánffy Pál, Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1888	"	"
115	Dr. Iványi Ede, Losonez	áll. főgymn. tanár	1881	"	"
	Dr. Jancsó Benedek, Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1888	"	"
	Janda Gy. Bernardin, Pan- nonhalma	bencés tanár	1888	"	"
	Janny László, Kecskemét	r. kath. főgymn. tanár	1882	"	"
	Jánosi Boldizsár, Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1883	"	"
120	Jurkovich Emil, Beszterce- bánya	kir. kath. főgymn. tanár	1881	"	"
	Kalmár Elek, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1888	igen
	Dr. Kanyurszky György, Bu- dapest	egyetemi tanár	1883	1885—1888	"
	Kapás L. Aurél, Privigye	kegy. r. tanár	1886	nem	nem
	Dr. Káplány Antal, Szabadka	főgymn. tanár	1885	1887—1888	"
125	Káposztássy Jusztinián, Eger	főgymn. tanár	1881	nem	"
	Kapszdorfer Gy., Kisselmező	rozsnói egyh. m. áld.	1888	"	"
	*Kárpáti Kelemen, Szombat- hely	premontrei kanonok	1883	"	"
	Dr. Kassai Gusztáv, Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1881	1888	igen
	Katona Mihály, Kecskemét	ref. főgymn. tanár	1883	nem	nem
130	Keczer Géza, S.A.-Ujhely	kath. gymn. tanár	1888	"	"
	† Dr. Keleti Vincze, Beszter- cebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1881	nem	nem
	Kempf József, Budapest	áll. főgymn. tanár	1882	"	"
	Kiáltossy József, Budapest	állami főgymn. tanár	1886	"	"
	Király Pál, Budapest	polg. tanítóképezdei tan.	1874	"	"
135	Dr. Kircz Jakab, Szeged	főreálisk. rk. tanár	1885	1888	"
	S. Kispál Mihály, Szászváros	ref. főgymn. tanár	1882	nem	"
	Kis Sándor, Kolozsvár	kegyesr. főgymn. tanár	1886	1888	"
	Dr. Kiss Endre, Pancsova	állami reálgyimn. tanár	1884	"	"
	Dr. Klekner Alajos, Kassa	kir. jogakad. igazgató	1884	nem	"
140	Kocsner József, Beszterce- bánya	kir. kath. főgymn. tanár	1883	"	"
	Kolonics Lipót, Székes-Fe- hérvár	r. kath. főgymn. tanár	1881	"	igen

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevél- ért
	Dr. Kont Ignác, Lorient (Franciaország)	lyceumi tanár.	1881	nem	nem
	Kosztka Viktor, Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Kotunovics Sánd., N.-Várad	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
145	Dr. Kovalik János, Trsztena	kir. algymn. tanár	1883	1888	«
	Kovács József, Szeged	kegy. r. főgymn. tanár	1888	nem	«
	Köpesdy Sándor, Budapest	állami főgymn. igazg.	1874	1887	«
	Kőrösi Henrik, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1888	nem	«
	Krasznaynszky Károly, Tren- csén	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1888	«
150	Dr. Krausz Jakab, Budapest	polg. iskolai tanár. ...	1881	nem	igen
	Dr. Kresméry Károly, Nagy- Kikinda	gymn. igazg.	1886	«	«
	Kroller Miksa, Kőszeg	r. kath. algymn. igazg.	1884	«	nem
	Kunos Ign., Konstantinápoly	okleveles tanár	1884	1884—1888	igen
	Lászlófy Kamill, Győr	r. kath. főgymn. tanár	1883	nem	nem
155	Latkóczy Mihály, Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1887	1887—1888	«
	Lázár V. István, Csurgó	ref. főgymn. tanár	1886	nem	«
	Lehr Albert, Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1882	«	«
	Lenkei Henrik, Budapest	főreálisk. tanár	1885	1888	«
	Dr. Létmányi N., Selmeczb.	gymn. tanár	1888	«	igen
160	Lichtenegger Józ., N.-Bánya	áll. főgymn. tanár	1888	nem	nem
	Lintner Lajos, Budapest	községi főreálisk. tanár	1874	«	«
	Madarász Pál, Tata	kegyesr. algymn. tanár	1885	«	«
	Dr. Mandola József, Budap.	postaszámíztst	1881	1886—1887	igen
	Malatinszky János, Zsolna	kir. kath. algymn. tanár	1881	1886—1888	nem
165	Dr. Margalits Ede, Zombor	állami főgymn. igazg.	1874	1884—1888	«
	Markovics Sándor, Győr	állami főreálisk. tanár	1884	1884—1888	nem
	Markusovszky Sámuel, Po- zsony	ág. ev. lyceumi tanár	1881	nem	igen
	Martinkovics Iván, Budapest	mintagymn. tanár	1888	«	nem
	Márton Jenő, Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1883	«	«
170	Marusák Pál, Sopron	áll. felső leányisk. igazg.	1888	«	«
	Máthé György, Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1885	«	igen
	Matskásy József, Szeged	főreálisk. tanár	1881	1888	nem
	Matter János, Nagy-Kanizsa	r. kath. főgymn. tanár	1885	nem	«
	Dr. Maywald József, Budap.	kegyesr. főgymn. tanár	1881	«	«
175	Mérei Kálmán, Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1888	«	«
	Mészáros Lajos, Zenta ...	közs. főgymn. tanár ...	1885	«	«
	Molnár Samu, Eger	főgymn. tanár	1888	«	«
	Moravcsik Géza, Szarvas	ág. ev. főgymn. tanár	1881	1884—1888	«
	Móroczy Emilián, Pápa	kath. algymn. tanár ...	1886	nem	«
180	Dr. Morvay Győző, N.-Beesk.	főgymn. tanár	1886	1888	«
	Moser József, Ujvidék ...	kir. kath. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Munkácsy Elek, Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
	Müllner Mátyás, Sopron	ág. ev. főgymn. igazg.	1883	«	nem
	Nagy Károly, Kolozsvár	keresk. akad. tanár ...	1881	«	igen

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevél- ért
185	Náményi T. Lajos, Arad ...	biztosító int. hivatalnok	1887	1888	nem
	Nátafalussy Kornél, Kassa	r. kath. főgymn. igazg...	1881	nem	"
	Dr. Négyessy László, Szolnok	áll. főgymn. tanár	1888	"	"
190	Németh Regináld, Sopron	bencés főgymn. tanár	1888	"	nem
	Dr. Némethy Géza, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1884	"	igen
	Nikolics Ignác, Budapest ..	kir. kath. főgymn. tanár	1887	"	nem
195	Olejovics János, Temesvár	r. kath. főgymn. tanár	1882	"	"
	Dr. Ortway Tivadar, Pozsony	kir. jogakadémiai tanár	1881	"	"
	Pacher I. Donát, Győr ...	r. kath. főgymn. tanár	1883	"	"
	Pácz Sándor, Kassa ...	r. kath. főgymn. tanár	1888	"	"
	Palmer Kálmán, Budapest..	nevelő ...	1888	"	igen
200	Pap Ev. János, Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár..	1885	"	nem
	Papp Mihály, Halas ...	ref. főgymn. tanár	1882	"	igen
	Párkányi Gyula, Pancsova..	állami reálgymn. tanár.	1883	"	nem
	Dr. Patrubány Lukács, Bu- dapest ...	keresk. középisk. tanár.	1884	"	"
	Dr. Pauler Gyula, Budapest	országos levéltárnok	1887	"	"
205	Paulik A. Miklós, Kassa ...	szepesmegyei áldozár ..	1883	"	igen
	Paulik József, Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1882	"	nem
	Dr. Pecz Vilmos, Budapest	ág. ev. főgymn. tanár...	1881	"	"
	Perényi Adolf, Budapest ...	áll. főgymn. tanár	1888	"	"
210	Petrovich Ferencz, N.-Várad	kir. tanker. főigazg....	1874	"	"
	Dr. Petz Gedeon, Budapest	egyet. magántanár.	1883	"	"
	Pfeiffer Antal, Temesvár ...	r. kath. főgymn. igazg..	1874	"	"
	Pintér Ede, Kaposvár ...	állami főgymn. tanár.	1886	1886—1888	"
215	Pirchala Imre, Pozsony ...	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	nem	"
	Polgár György, Miskolcz ...	kir. kath. algymn. igazg.	1886	"	"
	Popini Albert, N.-Kanizsa ..	r. kath. főgymn. tanár	1887	"	"
	Dr. Pozder Károly, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1881	"	"
	Dr. Pruzsinszky J., Budap.	főreálisk. rk. tanár.	1883	"	"
220	Dr. Radinovics Iván, Budap.	belügymin. s.-fogalmazó	1888	"	"
	Rádlinszky Józs., Jászberény	r. kath. főgymn. tanár	1881	"	"
	Dr. Radó Antal, Budapest	hirlapíró ...	1883	"	"
	Randweg Mihály, Vác ...	kegy.-r. főgymn. tanár	1882	"	"
	Ranschburg Viktor, Budapest	könyvkereskedő ...	1888	"	"
225	Ráth György, Budapest ...	tanácselnök ...	1886	"	"
	Récesei A. Viktor, Sopron	r. kath. főgymn. tanár ..	1884	1888	"
	Dr. Reményi Ede, Pancsova	állami reálgymn. tanár.	1883	nem	"
	Reitmann Ferencz, Zenta ..	lapszerkesztő... ..	1881	1884—1888	"
	Réti Ferencz, Budapest ...	kegyes-rendi áldozár	1886	nem	"
230	Richter László Budapest...	plébános ...	1888	"	"
	Dr. Riedl Frigyes, Budapest	községi főreálisk. tanár.	1881	1886—1888	igen
	Dr. Román Sándor, Budap.	egyetemi tanár ..	1881	1886—1888	nem
	Rózsa Vítál, Esztergom ...	bencés tanár ...	1888	nem	"
	Salamin Leó, Sopron ..	állami főreálisk. igazg.	1881	"	"
230	Samu Ferencz, Győr ...	r. kath. főgymn. tanár.	1883	"	"
	Dr. Schack Béla, Pozsony ..	ker. akad. tanár...	1885	"	"

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Allása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevél- ért
	Schambach Gyula, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1887	nem	igen
	Schill Salamon, Budapest	rabbiképezdei tanár	1882	"	nem
	Schlott Gyula, Eperjes	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	"	"
	Dr. Schnabel Róbert, Budap.	kir. főgymn. tanár	1887	igen	"
235	Schuber Mátyás, Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1883	nem	"
	Dr. Schullerus Ad. Sz. Ágotha	polg. isk. igazg.	1888	"	"
	Serkei Szabó József, Budap.	főgymn. tanár	1888	"	"
	Dr. Simon J. Sándor, Zombor	áll. főgymn. tanár	1881	1886—1888	"
	Dr. Simonyi Zsigm., Budap.	egyetemi tanár	1881	nem	"
240	Spitkó Lajos, Besztercze- bánya	kir. kath. főgymn. igazg.	1883	"	"
	Steuer János, Sz.-Udvarhely	állami főreálisk. tanár	1883	"	"
	Straub József, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887	1887—1888	"
	Szabó I. Elek, Budapest	kegyes-r. főgymn. tanár	1887	nem	"
	Szabó István, Kazár	plébános	1882	"	"
245	Szabó Szilveszter, Esztergom	főgymn. tanár	1881	"	"
	Szalay Gyula, Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881	"	"
	Szalay Károly, Budapest	ref. főgymn. tanár	1887	"	"
	Dr. Szamosi Ján., Kolozsvár	egyetemi tanár	1881	"	"
	Dr. Szász Károly, Budapest	ref. püspök	1883	"	igen
250	Székely Ferencz, N.-Enyed	ref. főisk. tanár	1881	"	nem
	Dr. Székely Istv., N.-Szeben	állami főgymn. tanár	1883	1888	"
	Székely Salamon, Arad	állami főreálisk. tanár	1881	nem	"
	Dr. Szemák Istv., Budapest	állami főgymn. tanár	1886	"	"
	Szerelemhegyi Tiv., Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1884	1886—1888	igen
255	Szerencse Menyhért, Eger	r. kath. főgymn. tanár	1882	nem	nem
	Dr. Szigetvári Iván, Budap.	állami főgymn. tanár	1888	"	igen
	Szilágyi Albert, Sz.-Fehérv.	állami főreálisk. tanár	1886	1888	nem
	Szilágyi István, M.-Sziget	ref. lyceumi igazgató	1881	nem	"
	Szilasi Mór, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	1887—1888	"
260	Dr. Szinyei József, Kolozsv.	egyetemi tanár	1883	1888	igen
	Szinyei Endre, Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1874	nem	nem
	Szkunzevics Kornél, Arad	kir. kath. főgymn. tanár	1883	"	"
	Dr. Szombathy István, Kec- kemét	állami főreálisk. tanár	1881	"	"
	Szöke Adolf, Losonc	állami főgymn. tanár	1881	"	"
265	Szunter Nándor, N.-Bánya	állami főgymn. igazg.	1881	"	"
	Dr. Takáts Sándor, Nyitra	kegyesr. főgymn. tanár	1887	"	"
	Tamási István, Nagyvárad	főreálisk. tanár	1888	"	"
	Theisz Gyula, Lőcse	áll. főreálisk. tanár	1888	"	"
	Dr. P. Thewrewk Emil, Bu- dapest	egyetemi tanár	1874	nem	"
270	Tiber Ágost, Budapest	állami főreálisk. tanár	1881	1888	nem
	Timár Pál, Szolnok	állami főgymn. tanár	1885	nem	"
	Téth György, Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1886	"	"
	*Turcsányi Dezső, Budapest	polg. leányisk. tanár	1885	1887—1888	igen
	Turi Mészáros Istv., M.-Túr	okleveles tanár	1885	1886—1888	nem

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Allása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevél- ért
275	Uhlárik János, Nagyszombat	bencés főgymn. tanár	1888	nem	nem
	Dr. Váczy János, Budapest	muzeumi könyvt.-gyak.	1886	«	«
	Vajdady Géza, Ungvár	kir. kath. főgymn. tanár	1874	«	«
	Dr. Váli Béla, Budapest	kult.-min. fogalmazó	1882	1885-1888	igen
280	Dr. Varga Bálint, Budapest	kir. tanker. főig. tollnok	1884	1887-1888	nem
	Várkonyi Endre, Kolozsvár	kegyesr. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Várkonyi Odilo, Esztergom	bencés főgymn. tanár	1888	«	«
	Vass Sámuel, N.-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881	«	igen
	Végh Endre, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1881	1887-1888	«
285	Veress Ignác, Nagy-Szeben	állami főgymn. igazg.	1881	nem	nem
	Dr. Versényi György, Kör- möczbánya	állami főreálisk. tanár	1885	1888	«
	Virkler Endre, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1874	nem	«
	Volf György, Budapest	mintafőgymn. tanár	1874	«	«
	R. Vozári Gyula, R.-Szombat	egy. prot. főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Wagner Lajos, Pozsony	állami főreálisk. tanár	1881	«	«
	Dr. Wargha Samu, Eszterg.	róm. kath. főgymn. tanár	1882	«	«
290	Dr. Weninger László, Budap.	közs. főreálisk. tanár	1888	«	«
	Wigand János, Pancsova	állami reálgymn. tanár	1881	1888	igen
	Wirth Gyula, B.-Bánya	kir. kath. főgymn. tanár	1885	nem	nem
	*Zanathy Bódog, Kőszeg	róm. kath. algymn. tanár	1885	«	«
295	Zichy Antal, Budapest	főrendiházi tag	1881	«	«
	Dr. Ziehen Gyula, Budapest	nevelő	1888	«	«
	Dr. Zindl Béla, Szolnok	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Zlinszky Aladár, Zombor	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Zoltvány L. Irén, Gy.- Szt.-Márton	pannonhalmi benc. tan.	1887	«	«
300	Zsoldos Benő, Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1883	«	«

Jegyzét. A mult évi kimutatás keltekor volt 248 rendes tag, a jelen kimu-
tatás szerint van 300, tehát a szaporodás 52 új tag; de levonva az évközben
kilépett (6) és elhalt (1) tagok számát, van jelenleg tulajdonképen 293 rendes tag.

IV. Rendkívüli tagok :

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Allása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal
5	Almásy János, Budapest	bölcsészethallgató	1888	nem
	Bálinth György, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	«
	Balogh Péter, Pozsony	tanár	1883	«
	Borcsa Mihály, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Boross Antal, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	nem
	Bölcsaházy István, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
	Cserny Ernő, Gyöngyös	gymn. tanár	1887	«
	Csiki Lajos, Budapest	bölcsészethallgató	1885	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal
	Exner Győző, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
10	Griesbach Ágost, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1886—1887
	Győry Gyula, M.-Sziget	kegy. r. tanár	1888	nem
	Dr. Halász Frigyes, Budapest	hivatalnok	1884	1885—1887
	Dr. Hittrich Ödön, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
	Horváth Cyrill, Zircz	ciszt. r. tag	1888	„
15	Horváth József, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	„
	Incze István, Nyitra	kegyesr. tanár	1888	„
	Karatnai Incze Béla, Zilah	ref. gymn. tanár	1886	1886—1887
	Kiss István, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Kovács János, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
20	Dr. Kuzsinszky Bálint, Budapest	muzeumi tisztviselő	1885	1887
	Lähne Vilmos, Budapest	bölcsészethallgató	1883	1887
	Lázár Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1887	nem
	Losonczy Lajos, Késmárk	ág. ev. lyceumi tanár	1885	„
	Madzsar Gusztáv, Rákospalota	tanár a Szabó-féle int.	1885	1886—1887
25	Mácska Lajos, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Molnár József, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Mondik Pál, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	nem
	Negovetich Ártúr, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
	Radnai Rezső, Budapest	bölcsészethallgató	1885	„
30	Rafain Jakab, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Révész Ferencz Cyrill, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	nem
	Rupp Kornél, Szombathely	prem. főgymn. tanár	1888	„
	Dr. Schmidt Attila, Budapest	bölcsészethallgató	1888	„
	Schmidt Márton, Budapest	bölcsészethallgató	1885	„
35	Schöffler Leo István, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	„
	Sebestyén Gyula, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
	Senger János, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
	Simon Géza, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Simsay Lajos, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	nem
40	Solymossy Sándor, Budapest	bölcsészethallgató	1887	„
	Somogyi István, Temesvár	sem. tanár	1888	nem
	Soós József, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
	Steiner Soma, Budapest	joghallgató	1885	1885—1887
	Strauch Béla, Körnöczb.	tanár	1885	nem
45	Stromp József, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1887
	Szabó István, Jászberény	nevelő	1887	nem
	Dr. Szadilek János, Brassó	kath. főgymn. tanár	1888	„
	Szalay Gyula, Léva	kegy. r. tanár	1888	„
	Szányi Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1888	„
50	Dr. Székely György, Budapest	tanár	1885	„
	Szemere Gyula, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1886—1887
	Szinger Kornél, Szeged	főgymn. tanár	1888	„
	Szlávnits György, Budapest	bölcsészethallgató	1888	„
	Szőcs Géza, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
55	Tittel Lajos, Bánfalva	nevelő	1885	„

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal
	Tóth Kálmán, Budapest	bölcsészethallgató	1888	nem
	Verbirs Andor, Temesvár	bölcsészethallgató	1885	*
	Vietorisz József, Budapest	bölcsészethallgató	1887	1887
	Weiss Rezső, Budapest	bölcsészethallgató	1886	nem
60	Wolff Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1886—1887
	Zimányi József, Ungvár	tanár	1885	nem

Jegyzet. Tavaly volt 40 rendkívüli tag, itt'ki van mutatva 61, tehát a szaporodás, levonva az évközben elhalt tagok (1) számát, — 20 új tag. — Így hát a tiszteletbeli (8), az alapító (5), a rendes (293) és rendkívüli (60) tagok, valamint az előfizetők (139) összes száma 505.

Kimutatta 1888 nov. 7-én

Cserhalmi Samu,
a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnoka.

